अग्निपुराणम् ।

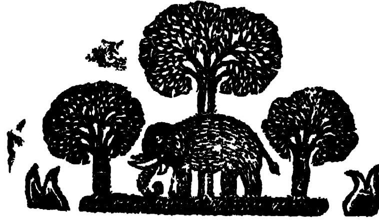

महर्षिवेदव्यासप्रणीतम् ।

वि, ए उपाधिधारिणा ।

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण

सस्कृत प्रकाशितञ्च ।

कलिकातानगर्य्याम् ।

सरस्वतीयन्त्रे मुद्रितम् ।

इ १८८२

अग्निपुराणस्य सूचीपत्रम् ।

अग्निपुराणम् ।

अथ प्रथमोऽध्याय ।

ग्रन्थप्रस्तावना ।

श्रिय सरस्वतीं गौरीं गणेशं स्कन्दमीश्वरम ।
ब्रह्माणं वह्निमिन्द्रादीन् वासुदेव नमाम्यहम ॥ १ ॥
नैमिषे हरिमीजाना ऋषय शौनकादय ।
तीर्थयात्राप्रसङ्गेन स्वागत सूतमब्रुवन् ॥ २ ॥
ऋषय ऊचु । सूत ! त्व पूजितोऽस्माभि सारात्सार वदस्व न ।
येन विज्ञानमात्रेण सर्वज्ञत्व प्रजायते ॥ ३ ॥
सूत उवाच । सारात्सारो हि भगवान विष्णु सर्गादिकृद्विभु ।
ब्रह्माहमस्मि त ज्ञात्वा सर्वज्ञत्व प्रजायते ॥ ४ ॥
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परञ्च यत् ।
द्वे विद्ये वेदितव्ये हि इति चाथर्वणी श्रुति ॥ ५ ॥
अह शुकश्च पैलाद्या गत्वा बदरिकाश्रमम् ।
व्यास नत्वा पृष्टवन्त सोऽस्मान सारमथाब्रवीत् ॥ ६ ॥
व्यास उवाच । शुकाद्यै शृणु सूत त्व वशिष्ठो मां यथाऽब्रवीत्
ब्रह्मसार हि पृच्छन्त मुनिभिश्च परात्परम् ॥ ७ ॥
वशिष्ठ उवाच । द्वैविध्य ब्रह्म वक्ष्यामि शृणु व्यासाखिलानुगम्
यथाऽग्निर्मा पुरा प्राह मुनिभिर्दैवतै सह ॥ ८ ॥

पुराण परमाग्नेय ब्रह्मविद्याक्षर परम ।
ऋग्वेदाद्यपर ब्रह्म सर्वदेवसुखावहम ॥ ९ ॥
अग्निनोक्त पुराण यदाग्नेय ब्रह्मसम्मितम् ।
भुक्तिमुक्तिप्रद दिव्य पठता शृण्वता नृणाम ॥ १० ॥
कालाग्निरूपिण विष्णु ज्योतिर्ब्रह्म परात्परम् ।
मुनिभि पृष्टवान् देव पूजित ज्ञानकर्मभि ॥ ११ ॥
वसिष्ठ उवाच । ससारसागरोत्तारनाव ब्रह्मेश्वर वद ।
विद्यासार यद्विदित्वा सर्वज्ञो जायते नर ॥ १२ ॥
अग्निरुवाच । विष्णु कालाग्निरुद्रोऽह विद्यासार वदामि ते ।
विद्यासार पुराण यत् सर्व सर्वस्य कारणम् ॥ १३ ॥
सर्गस्य प्रतिसर्गस्य वशमन्वन्तरस्य च ।
वशानुचरितादेश्च, मत्स्यकूर्मादिरूपधृक् ॥ १४ ॥
द्वे विद्ये भगवान् विष्णु परा चैवापरा च ते ।
ऋग्यजु सामाथर्वाख्या वेदाङ्गानि च षड् द्विज । १५ ॥
शिक्षा कल्पो व्याकरण निरुक्त ज्योतिषा गति ।
छन्दोऽभिधान मीमासा धर्मशास्त्र पुराणकम ॥ १६ ॥
न्यायवैद्यकगान्धर्व धनुर्वेदोऽर्थशास्त्रकम् ।
अपरेय परा विद्या यया ब्रह्माभिगम्यते ॥ १७ ॥
यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रचरण ध्रुवम ।
विष्णुनोक्त यथा मह्य देवेभ्यो ब्रह्मणा पुरा ।
तथा ते कथयिष्यामि हेतु मत्स्यादिरूपिणम् ॥ १८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रश्नो नाम
प्रथमोऽध्याय ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः।

मत्स्यावतारवर्णनम्।

वसिष्ठ उवाच। मत्स्यादिरूपिणं विष्णुं ब्रूहि सर्गादिकारणम्।
पुराणं ब्रह्म चाग्नेयं यथा विष्णोः पुरा श्रुतम्॥ १॥
अग्निरुवाच। मत्स्यावतारं वक्ष्येऽहं वसिष्ठ! शृणु वै हरेः।
अवतारक्रिया दुष्टनष्ट्यै सत्पालनाय हि॥ २॥
आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः।
समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादिका मुने!॥ ३॥
मनुर्वैवस्वतस्तेपे तपो वै भुक्तिमुक्तये।
एकदा कृतमालायां कुर्वतो जलतर्पणम्॥ ४॥
तस्याञ्जल्युदके मत्स्यः स्वल्प एकोऽभ्यपद्यत।
क्षेप्तुकामं जले प्राह न मां क्षिप नरोत्तम!॥ ५॥
ग्राहादिभ्यो भयं मेऽद्य तच्छ्रुत्वा कलशेऽक्षिपत्।
स तु वृद्धः पुनर्मत्स्यः प्राह तं देहि मे बृहत्॥ ६॥
स्थानमेतद्वचः श्रुत्वा राजाऽथोदञ्चनेऽक्षिपत्।
तत्र वृद्धोऽब्रवीद् भूपं पृथु देहि पदं मनो!॥ ७॥
सरोवरे पुनः क्षिप्तो ववृधे तत् प्रमाणवान्।
ऊचे देहि बृहत् स्थानं प्राक्षिपच्चाम्बुधौ ततः॥ ८॥
लक्षयोजनविस्तीर्णः क्षणमात्रेण सोऽभवत्।
मत्स्यं तमद्भुतं दृष्ट्वा विस्मितः प्राब्रवीन्मनुः॥ ९॥
को भवान्ननु वै विष्णुर्नारायण नमोऽस्तु ते।
मायया मोहयसि मां किमर्थं त्वं जनार्दन!॥ १०॥
मनुनोक्तोऽब्रवीन्मत्स्यो मनुं वै पालने रतम्।

अवतीर्णो भवायास्य जगतो दुष्टनष्टये ॥ ११ ॥
सप्तमे दिवसे त्वब्धि प्लावयिष्यति वै जगत् ।
उपस्थितायां नावि त्वं बीजादीनि विधाय च ॥ १२ ॥
सप्तर्षिभिः परिवृतो निशां ब्राह्मीं चरिष्यसि ।
उपस्थितस्य मे शृङ्गे निबध्नीहि महाहिना ॥ १३ ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे मत्स्यो मनुः कालप्रतीक्षकः ।
स्थितः समुद्र उद्वेले नावमारुरुहे तदा ॥ १४ ॥
एकशृङ्गधरो मत्स्यो हैमो नियुतयोजनः ।
नावम्बबन्ध तत् शृङ्गे मत्स्याख्यञ्च पुराणकम् ॥ १५ ॥
शुश्राव मत्स्यात् पापघ्नं संस्तुवन् स्तुतिभिश्च तम् ।
ब्रह्मवेदप्रहर्त्तारं हयग्रीवञ्च दानवम् ॥ १६ ॥
अवधीत्, वेदमन्त्राद्यान् पालयामास केशवः ।
प्राप्ते कल्पेऽथ वाराहे कूर्मरूपोऽभवद्धरिः ॥ १७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मत्स्यावतारो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

कूर्मावतारवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । वक्ष्ये कूर्मावतारञ्च श्रुत्वा पापप्रणाशनम् ।
पुरा देवासुरे युद्धे दैत्यैर्देवाः पराजिताः ॥ १ ॥
दुर्वाससश्च शापेन निश्रीकाश्चाभवंस्तदा ।
स्तुत्वा क्षीराब्धिगं विष्णुमूचुः पालय चासुरात् ॥ २ ॥
ब्रह्मादिकान् हरिः प्राह सन्धिं कुर्वन्तु चासुरैः ।

क्षीराब्धिमथनार्थं हि अमृतार्थं श्रियेऽसुराः ॥ ३ ॥
अरयोऽपि हि सन्धेयाः सति कार्य्यार्थगौरवे।
युष्मानमृतभाजो हि कारयामि न दानवान् ॥ ४ ॥
मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम्।
क्षीराब्धिं मत्सहायेन निर्मथध्वमतन्द्रिताः ॥ ५ ॥
विष्णुना ते संविदं कृत्वा दैत्यैः क्षीराब्धिमागताः।
ततो मथितुमारब्धा यतः पुच्छं ततः सुराः ॥ ६ ॥
फणिनिःश्वाससन्तप्ता हरिणाप्यायिताः सुराः।
मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्रिरनाधारो ह्यपोऽविशत् ॥ ७ ॥
कूर्मरूपं समास्थाय दध्रे विष्णुश्च मन्दरम्।
क्षीराब्धेर्मथ्यमानाच्च विषं हालाहलं ह्यभूत् ॥ ८ ॥
हरेण धारितं कण्ठे नीलकण्ठस्ततोऽभवत्।
ततोऽभूद्वारुणी देवी पारिजातश्च कौस्तुभः ॥ ९ ॥
गावश्चाप्सरसो दिव्या लक्ष्मीर्देवी हरिं गता।
पश्यन्तः सर्वदेवास्तां स्तुवन्तः सश्रियोऽभवन् ॥ १० ॥
ततो धन्वन्तरिर्विष्णुरायुर्वेदप्रवर्त्तकः।
बिभ्रत् कमण्डलुं पूर्णममृतेन समुत्थितः ॥ ११ ॥
अमृतं तत्कराद्दैत्याः सुरेभ्योऽर्द्धं प्रदाय च।
गृहीत्वा जग्मुर्जम्भाद्या विष्णुः स्त्रीरूपधृक् ततः ॥ १२ ॥
तां दृष्ट्वा रूपसम्पन्नां दैत्याः प्रोचुर्विमोहिताः।
भव भार्य्याऽमृतं गृह्य पाययास्मान् वरानने ॥ १३ ॥
तथेत्युक्त्वा हरिस्तेभ्यो गृहीत्वाऽपाययत् सुरान्।
चन्द्ररूपधरो राहुः पिबंश्चार्केन्दुनार्पितः ॥ १४ ॥
हरिणाप्यरिणा छिन्नं स राहुस्तच्छिरः पृथक्।

कृपयाऽमरतान्नीत वरद हरिमब्रवीत ॥ १५ ॥
राहुर्भक्तस्तु चन्द्रार्कौ प्राप्नोति ग्रहण ग्रह ।
तस्मिन काले च यद्दान दास्यन्ति, स्यात्तदक्षयम् ॥१६॥
तथेत्याहाथ त विष्णुस्तत सर्वै सहामरे ।
स्त्रीरूप सम्परित्यज्य हरेणोक्त प्रदर्शय ॥ १७ ॥
दर्शयामास रुद्राय स्त्रीरूप भगवान हरि ।
मायया मोहित शम्भु गौरी त्यक्त्वा स्त्रियङ्गत ॥ १८ ॥
नग्न उन्मत्तरूपोऽभूत स्त्रिय केशानधारयत ।
अगाद्विमुच्य केशान स्त्री अन्वधावच्च ता गताम ॥ १९ ॥
स्खलित तस्य वीर्य कौ यत्र यत्र हरस्य हि ।
तत्र तत्राभवत क्षेत्र लिङ्गानां कनकस्य च ॥ २० ॥
मायेयमिति ता ज्ञात्वा स्वरूपस्थोऽभवद्धर
शिवमाह हरो रुद्र जिता माया त्वया हि मे ॥ २१ ॥
न जेतुमेना शक्तो मे त्वद्दतऽन्य पुमान भुवि ।
अप्राप्याथामृत दैत्या देवैर्युद्धे निपातिता ।
त्रिदिवस्था सुराश्चासन य पठेत त्रिदिव व्रजेत ॥२२॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कूर्मावतारो नाम
तृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्याय ।

वराहाद्यवतारवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । अवतार वराहस्य वक्ष्येऽह पापनाशनम् ।
हिरण्याक्षोऽसुरेशोऽभूत् देवान् जित्वा दिवि स्थित ॥१॥

देवैर्गत्वा स्तुतो विष्णुर्यज्ञरूपो वराहक ।
अभूत् त दानव हत्वा दैत्यै साकञ्च कण्टकम् ॥ २ ॥
धर्मदेवादिरक्षाकृत् तत सोऽन्तर्दधे हरि ।
हिरण्याक्षस्य वै भ्राता हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ ३ ॥
जितदेवयज्ञभाग सर्वदेवाधिकारकृत ।
नारसिंहवपु कृत्वा त जघान सुरै सह ॥ ४ ॥
स्वपदस्थान् सुराश्चक्रे नारसिंह सुरै स्तुत ।
देवासुरे पुरा युद्धे बलिप्रभृतिभि सुरा ॥ ५ ॥
जिता स्वर्गात्परिभ्रष्टा हरि वै शरण गता ।
सुराणामभय दत्त्वा अदित्या कश्यपेन च ॥ ६ ॥
स्तुतोऽसौ वामनो भूत्वा ह्यदित्या स क्रतु ययौ ।
बले श्रीयजमानस्य राजद्वारेऽगृणात श्रुतिम् ॥ ७ ॥
वेदान् पठन्त त श्रुत्वा वामन वरदोऽब्रवीत ।
निवारितोऽपि शुक्रेण बलिर्ब्रूहि यदिच्छसि ॥ ८ ॥
तत्तेऽह सम्प्रदास्यामि वामनो बलिमब्रवीत ।
पदत्रय हि गुर्वर्थ देहि दास्ये तमब्रवीत् ॥ ९ ॥
तोये तु पतिते हस्ते वामनोऽभूदवामन ।
भूर्लोक स भुवर्लोक स्वर्लोकञ्च पदत्रयम ॥ १० ॥
चक्रे बलिञ्च सुतल तच्छक्राय ददौ हरि ।
शक्रो देवैर्हरि स्तुत्वा भुवनेश सुखी त्वभूत् ॥ ११ ॥
वक्ष्ये परशुरामस्य चावतार शृणु द्विज ।
उद्धतान् क्षत्रियान् मत्वा भूभारहरणाय स ॥ १२ ॥
अवतीर्णो हरि शान्त्यै देवविप्रादिपालक ।
जमदग्ने रेणुकाया भार्गव शस्त्रपारग ॥ १३ ॥

दत्तात्रेयप्रसादेन कार्त्तवीर्यो नृपस्त्वभूत ।
सहस्रबाहु सर्व्वोर्वीपति स मृगया गत ॥ १४ ॥
श्रान्तो निमन्त्रितोऽरण्ये मुनिना जमदग्निना ।
कामधेनुप्रभावेण भोजित सबलो नृप ॥ १५ ॥
अप्रार्थयत कामधेनु यदा स न ददौ तदा ।
हृतवानथ रामेण शिरश्छित्वा निपातित ॥ १६ ॥
युद्धे परशुना राजा धेनु स्वाश्रममाययौ ।
कार्त्तवीर्य्यस्य पुत्रैस्तु जमदग्निर्निपातित ॥ १७ ॥
रामे वन गते वैरादथ राम समागत ।
पितर निहत दृष्ट्वा पितृनाशाभिमर्षित ॥ १८ ॥
त्रि सप्तकृत्व पृथिवी नि क्षत्रामकरोत्प्रभु ।
कुरुक्षेत्रे पञ्च कुण्डान कृत्वा सन्तर्प्य वै पितॄन् ॥ १९ ॥
काश्यपाय मही दत्त्वा महेन्द्रे पर्व्वते स्थित ।
कूर्म्मस्य च वराहस्य नृसिंहस्य च वामनस्य ।
अवतार च रामस्य श्रुत्वा याति दिव नर ॥ २० ॥
इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये वराहनृसिंहाद्यवतारो नाम
चतुर्थोऽध्याय ।

अथ पञ्चमोऽध्याय ।

श्रीरामावतारवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । रामायणमह वक्ष्ये नारदेनोदित पुरा
वाल्मीकये यथा तद्वत पठित भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १ ॥
नारद उवाच । विष्णु नाभ्यब्जजो ब्रह्मा मरीचिर्ब्रह्मण सुत

मरीचे कश्यपस्तस्मात सूर्यो वैवस्वतो मनु ॥ २ ॥
ततस्तस्मात् तथेक्ष्वाकुस्तस्य वंशे ककुत्स्थक ।
ककुत्स्थस्य रघुस्तस्मादजो दशरथस्तत ॥ ३ ॥
रावणादेर्वधार्थाय चतुर्धाभूत स्वयं हरि ।
राज्ञो दशरथाद्राम कौशल्यायां बभूव ह ॥ ४ ॥
कैकेय्यां भरत पुत्र सुमित्रायाञ्च लक्ष्मण ।
शत्रुघ्न ऋष्यशृङ्गेण तासु सन्दत्तपायसात ॥ ५ ॥
प्राशिताद्यज्ञसंसिद्धाद्रामाद्याश्च समा पितु ।
यज्ञविघ्नविनाशाय विश्वामित्रार्थितो नृप ॥ ६ ॥
राम सम्प्रेषयामास लक्ष्मण मुनिना सह ।
रामो गतोऽस्त्रशस्त्राणि शिक्षितस्ताडकान्तकृत ॥ ७ ॥
मारीच मानवास्त्रेण मोहित दूरतोऽनयत ।
सुबाहु यज्ञहन्तार सबलञ्चावधीत बली ॥ ८ ॥
सिद्धाश्रमनिवासी च विश्वामित्रादिभि सह ।
गत क्रतु मैथिलस्य द्रष्टुञ्चाप सहानुज ॥ ९ ॥
शतानन्दनिमित्तेन विश्वामित्रप्रभावत ।
रामाय कथितो राज्ञा समुनि पूजित क्रतौ ॥ १० ॥
धनुरापूरयामास लीलया स बभञ्ज तत् ।
वीर्यशुल्काञ्च जनक सीता कन्यान्त्वयोनिजाम् ॥ ११ ॥
ददौ रामाय रामोऽपि पित्रादौ हि समागते ।
उपयेमे जानकीं तामूर्मिलां लक्ष्मणस्तथा ॥ १२ ॥
श्रुतकीर्ति माण्डवीञ्च कुशध्वजसुते तथा ।
जनकस्यानुजस्यैते शत्रुघ्नभरतावुभौ ॥ १३ ॥
कन्ये द्वे उपयेमाते जनकेन सुपूजित ।

रामोऽगात् सवशिष्ठाद्यैर्जामदग्न्यं विजित्य च॥
अयोध्यां भरतोऽप्यागात् सशत्रुघ्नो युधाजितः॥ १४॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे बालकाण्डवर्णनं
नाम पञ्चमोऽध्यायः।

अथ षष्ठोऽध्यायः।

श्रीरामावतारवर्णनम्।

नारद उवाच। भरतेऽथ गते रामः पित्रादीनभ्यपूजयत्।
राजा दशरथो राममुवाच शृणु राघव॥ १॥
गुणानुरागाद्राज्ये त्वं प्रजाभिरभिषेचितः।
मनसाऽहं प्रभाते ते यौवराज्यं ददामि हि॥ २॥
रात्रौ त्वं सीतया सार्धं संयतः सुव्रतो भव।
राज्ञश्च मन्त्रिणश्चाष्टौ सवसिष्ठास्तथाब्रुवन्॥ ३॥
सृष्टिर्जयन्तो विजयः सिद्धार्थो राष्ट्रवर्धनः।
अशोको धर्मपालश्च सुमन्त्रः सवशिष्ठकः॥ ४॥
पित्रादिवचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स राघवः।
स्थितो देवार्चनं कृत्वा कौशल्यायै निवेद्य तत्॥ ५॥
राजोवाच वशिष्ठादीन् रामराज्याभिषेचने।
सम्भारान् सम्भवन्तु स्म इत्युक्त्वा कैकयीं गतः॥ ६॥
अयोध्यालङ्कृतिं दृष्ट्वा ज्ञात्वा रामाभिषेचनम्।
भविष्यतीत्याचचक्षे कैकेयीं मन्थरा सखी॥ ७॥
पादौ गृहीत्वा रामेण कर्षिता सापराधतः।
तेन वैरेण सा रामवनवासं च काङ्क्षति॥ ८॥

कैकेयि ! त्वं समुत्तिष्ठ रामराज्याभिषेचनम ।
भरथ तव पुत्रस्य मम त नात्र संशय ॥ ९ ॥
कुब्जयोक्तञ्च तच्छ्रुत्वा एकमाभरण ददौ ।
उवाच मे यथा रामस्तथा मे भरत सुत ॥ १० ॥
उपायन्तु न पश्यामि भरतो येन राज्यभाक् ।
कैकेयीमब्रवीत क्रुद्धा हार त्यक्त्वाऽथ मन्थरा ॥ ११ ॥
बालिशे रक्ष भरतमात्मान मा च राघवात् ।
भविता राघवो राजा राघवस्य तत सुत ॥ १२ ॥
राजवंशस्तु कैकेयि ! भरतात परिहास्यत ।
देवासुर पुरा युद्ध शम्बरेण हता सुरा ॥ १३ ॥
रात्रौ भर्त्रा गतस्तत्र रक्षितो विद्यया त्वया ।
वरद्वय तदा प्रादाद्याचेदानी नृपञ्च तत ॥ १४ ॥
रामस्य च वनवास नव वर्षाणि पञ्च च ।
यौवराज्यञ्च भरते तदिदानी प्रदास्यति ॥ १५ ॥
गात्साहिता कुब्जया सा अनर्थे चार्थदर्शिनी ।
उवाच सदुपाय मे कच्चित्त कारयिष्यति ॥ १६ ॥
क्रोधागार प्रविष्टाऽथ पतिता भुवि मूर्छिता ।
द्विजादीनर्च्य विलाऽथ राजा दशरथस्तदा ॥ १७ ॥
ददर्श कैकयी रुष्टामुवाच कथमीदृशी ।
रोगार्त्ता कि भयाद्विग्ना किमिच्छसि करोमि तत ॥ १८ ॥
येन रामेण हि विना न जीवामि मुहूर्त्तकम ।
शपामि तेन कुर्या वै वाञ्छित तव सुन्दरि ! ॥ १९ ॥
सत्य ब्रूहीति सावोच नृप मह्य ददासि चेत् ।
वरद्वय पूर्व्वदत्त सत्यात् त्व देहि मे नृप ! ॥ २० ॥

चतुर्द्दशसमा रामा वने वसतु सयत ।
सम्भारैरेभिरद्यैव भरतोऽत्राभिषेच्यताम् ॥ २१ ॥
विष पोत्वा मरिष्यामि दास्यसि त्व न चेन्नृप ।।
तच्छ्रुत्वा मूर्च्छितो भूमौ वज्राहत इवापतत् ॥ २२ ॥
मुहूर्त्ताच्चेतना प्राप्य कैकेयीमिदमब्रवीत ।
कि कृत तव रामेण मया वा पापनिश्चये ॥ २३ ॥
यन्मामेव ब्रवीषि त्व सर्वलोकाप्रियङ्करि ।।
केवल त्वतप्रिय कृत्वा भविष्यामि सुनिन्दित ॥ २४ ॥
या त्व भार्या कालरात्री भरतो नेदृश सुत, ।
प्रशाधि विधवा राज्य मृते मयि गते सुते ॥ २५ ॥
सत्यपाशनिबद्धस्तु राममाहूय चाब्रवीत् ।
कैकय्या वञ्चितो राम। राज्य कुरु निगृह्य माम ॥२६॥
त्वया वने तु वास्तव्य कैकेयो भरतो नृप ।
पितरञ्चैव कैकेयी नमस्कृत्य प्रदक्षिणम ॥ २७ ॥
कृत्वा नत्वा च कौशल्या समाश्वास्य सलक्ष्मण ।
सीतया भार्यया सार्द्ध सरथ ससुमन्त्रक ॥ २८ ॥
दत्वा दानानि विप्रेभ्यो दीनानाथेभ्य एव स, ।
मातृभिश्चैव विप्राद्यै शोकार्त्तैर्निगत पुरात् ॥ २९ ॥
उषित्वा तमसातीरे रात्रौ पौरान विहाय च ।
प्रभाते तमपश्यन्तोऽयोध्या ते पुनरागता ॥ ३० ॥
रुदन राजापि कौशल्यागृहमागात सुदु खित ।
पौरा जना स्त्रिय सर्वा रुरुदु राजयोषित ॥ ३१ ॥
रामो रथस्थचीराढ्य शृङ्गवेरपुर ययौ ।
गुहेन पूजितस्तत्र इङ्गुदीमूलमाश्रित ॥ ३२ ॥

लक्ष्मणः स गुहो रात्रौ चक्रतुर्ज्जागरं हि तौ।
सुमन्त्रं सरथं त्यक्त्वा प्रातर्नावाथ जाह्नवीम्॥ ३३॥
रामलक्ष्मणसीताश्च तीर्त्वा आपुः प्रयागकम्।
भरद्वाजं नमस्कृत्य चित्रकूटं गिरिं ययुः॥ ३४॥
वास्तुपूजान्ततः कृत्वा स्थिता मन्दाकिनीतटे।
सीतायै दर्शयामास चित्रकूटञ्च राघवः॥ ३५॥
नखैर्विदारयन्तं तां काकं तच्चक्षुराक्षिपत।
ऐषिकास्त्रेण शरणं प्राप्तो देवान् विहायसः॥ ३६॥
रामे वनं गते राजा षष्ठेऽह्नि निशि चाब्रवीत्।
कौशल्यां स कथां पौर्वां यदज्ञानाद्धतः पुरा॥ ३७॥
कौमारे शरयूतीरे यज्ञदत्तकुमारकः।
शब्दभेदाच्च कुम्भेन शब्दं कुर्वंश्च तत्पिता॥ ३८॥
शशाप विलपन्मात्रा शोकं कृत्वा रुदन्मुहुः।
पुत्रं विना मरिष्यावस्त्वञ्च शोकान्मरिष्यसि॥ ३९॥
पुत्रं विना स्मरन् शोकात् कौशल्ये। मरणं मम।
कथामुक्त्वाऽथ हा। राममुक्त्वा राजा दिवङ्गतः॥ ४०॥
सुप्तं मत्वाऽथ कौशल्या सुप्ता शोकार्त्तमेव सा।
सुप्रभाते गायनाश्च सूतमागधवन्दिनः॥ ४१॥
प्रबोधका बोधयन्ति न च बुध्यत्यसौ मृतः।
कौशल्या तं मृतं ज्ञात्वा हा हतास्मीति चाब्रवीत्॥ ४२॥
नरा नार्य्योऽथ रुरुदुरानीतो भरतस्तदा।
वशिष्ठाद्यैः सशत्रुघ्नः शीघ्रं राजगृहात् पुरीम्॥ ४३॥
दृष्ट्वा सशोकां कैकेयीं निन्दयामास दुःखितः।
अकीर्त्तिः पातिता मूर्द्ध्नि कौशल्यां स प्रशस्य च॥४४॥

पितरन्तैलद्रोणिस्थं संस्कृत्य सरयूतटे ।
वशिष्ठाद्यैर्जनैरुक्तो राज्यं कुर्विति सोऽब्रवीत् ॥ ४५ ॥
व्रजामि राममानेतुं रामो राजा मतो बली ।
शृङ्गवेरं प्रयागञ्च भरद्वाजेन भोजितः ॥ ४६ ॥
नमस्कृत्य भरद्वाजं रामं लक्ष्मणमागतः ।
पिता स्वर्गं गतो राम ! अयोध्यायां नृपो भव ॥ ४७ ॥
अहं वनं प्रयास्यामि त्वदादेशप्रतीक्षकः ।
रामः श्रुत्वा जलं दत्त्वा गृहीत्वा पादुके व्रज ॥ ४८ ।
राज्यायाहं न यास्यामि सत्याच्चीरजटाधरः ।
रामोक्तो भरतश्चायान्नन्दिग्रामे स्थितो बली ॥
त्यक्त्वाऽयोध्यां पादुके ते पूज्य राज्यमपालयत् ॥ ४९ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणेऽयोध्याकाण्डवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

रामायणवर्णनम् ।

नारद उवाच । रामो वशिष्ठं मातॄंश्च नत्वाऽत्रिञ्च प्रणम्य सः
अनसूयाञ्च तत्पत्नीं शरभङ्गं सुतीक्ष्णकम् ॥ १ ॥
अगस्त्यभ्रातरं नत्वा अगस्त्यन्तत्प्रसादतः ।
धनुः खड्गञ्च सम्प्राप्य दण्डकारण्यमागतः २ ॥
जनस्थाने पञ्चवट्यां स्थितो गोदावरीतटे ।
तत्र शूर्पणखायाता भक्षितुं तान् भयङ्करी ॥ ३ ॥

राम सुरूप दृष्ट्वा सा कामिनी वाक्यमब्रवीत् ।
कस्त्व कस्मात्समायातो भर्त्ता मे भव चार्थित ॥ ४ ॥
एतौ च भक्षयिष्यामि इत्युक्त्वा त समुद्यता ।
तस्या नासाञ्च कर्णौ च रामोक्तो लक्ष्मणोऽच्छिनत्॥५॥
रक्त क्षरन्तो प्रययौ खर भ्रातरमब्रवीत् ।
मरिष्यामि विनासाऽह खर । जीवामि वै तदा ॥ ६ ॥
रामस्य भार्य्यासीताऽसौ तस्यासील्लक्ष्मणोऽनुज ।
तेषा यद्रुधिर सोष्ण पाययिष्यसि मा यदि ॥ ७ ॥
खरस्तथेति तामुक्त्वा चतुर्दशसहस्रकै ।
रक्षमा दूषणेनागात् योद्धु त्रिशिरसा सह ॥ ८ ॥
राम रामोऽपि युयुधे शरैर्विव्याध राक्षसान् ।
हस्त्यश्वरथपादात बल निन्ये यमक्षयम् ॥ ९ ॥
त्रिशीर्षाण खर रौद्र युध्यन्तञ्चैव दूषणम् ।
ययौ सूर्पणखा लङ्का रावणाग्रेऽपतद् भुवि ॥ १० ॥
अब्रवीद् रावण क्रुडा न त्व राजा न रक्षक ।
खरादिहन्त रामस्य सीता भार्य्या हरस्व च ॥ ११ ॥
रामलक्ष्मणरक्तस्य पानाज्जीवामि नान्यथा ।
तथेत्याह च तच्छ्रुत्वा मारीच प्राह वै व्रज ॥ १२ ॥
स्वर्णचित्रमृगो भूत्वा रामलक्ष्मणकर्षक ।
सीताग्रे ता हरिष्यामि अन्यथा मरण तव ॥ १३ ॥
मारीचो रावण प्राह रामो मृत्युर्धनुर्धर ।
रावणादपि मर्त्तव्य मर्त्तव्य राघवादपि ॥ १४ ॥
अवश्य यदि मर्त्तव्य वर रामो न रावण ।
इति मत्वा मृगो भूत्वा सीताग्रे व्यचरन् मुहु ॥ १५ ॥

सीतया प्रेरितो रामः शरेणाथावधीच्च तम् ।
म्रियमाणो मृगः प्राह हा सीते लक्ष्मणेति च ॥ १६ ॥
सौमित्रिः सीतयोक्तोऽथ विरुद्धः राममागतः ।
रावणोऽप्यहरत् सीतां हत्वा गृध्रं जटायुषम् ॥ १७ ॥
जटायुषा स भिन्नाङ्गो अङ्केनादाय जानकीम् ।
गतो लङ्कामशोकाख्ये धारयामास चाब्रवीत् ॥ १८ ॥
भव भार्य्या ममाग्र्या त्वं राक्षस्यो ! रक्ष्यतामियम् ।
रामो हत्वा तु मारीचं दृष्ट्वा लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १९ ॥
मायामृगोऽसौ सौमित्रे ! यथा त्वमिह चागतः ।
तथा सीता हृता नूनं नापश्यत् स गतोऽथ ताम् ॥२०॥
शुशोच विललापार्त्तो मान्त्यक्त्वा क्व गतासि वै ।
लक्ष्मणाश्वासितो रामो मार्गयामास जानकीम् ॥२१॥
दृष्ट्वा जटायुस्तं प्राह रावणो हृतवांश्च ताम् ।
मृतोऽथ संस्कृतस्तेन कबन्धञ्चावधीत्ततः ॥
शापमुक्तोऽब्रवीद् रामं स त्वं सुग्रीवमाव्रज ॥ २२ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे अरण्यकाण्डवर्णनं
नाम सप्तमोऽध्यायः ।

अथ अष्टमोऽध्यायः ।

श्रीरामावतारकथनम् ।

नारद उवाच । रामः पम्पासरो गत्वा शोचन् स सवरीं ततः
हनूमता स सुग्रीवं नीतो मित्रञ्चकार ह ॥ १ ॥

सप्त तालान् विनिर्भिद्य शरेणैकेन पश्यत ।
पादेन दुन्दुभेः कायञ्चिक्षेप दशयोजनम् ॥ २ ॥
तद्रिपुं बालिनं हत्वा भ्रातरं वैरकारिणम् ।
किष्किन्ध्यां कपिराज्यञ्च रुमान्तारां समर्पयत ॥ ३ ॥
ऋष्यमूके हरीशाय किष्किन्धेशोऽब्रवीत् स च ।
सीतां त्वं प्राप्स्यसे यद्वत तथा राम! करोमि ते ॥४॥
तच्छ्रुत्वा माल्यवत्पृष्ठे चातुर्मास्यं चकार सः ।
किष्किन्ध्यायाञ्च सुग्रीवो यदा नायाति दर्शनम् ॥ ५ ॥
तदाऽब्रवीत्तु रामोक्तं लक्ष्मणो व्रज राघवम् ।
न स सङ्कुचितः पन्था येन बाली हतो गतः ॥ ६ ॥
समये तिष्ठ सुग्रीव! मा बालिपथमन्वगाः ।
सुग्रीव आह संसक्तो गतं कालं न बुद्धवान् ॥ ७ ॥
इत्युक्त्वा स गतो रामं नत्वोवाच हरीश्वरः ।
आनीता वानराः सर्वे सीतायाश्च गवेषणे ॥ ८ ॥
त्वन्मतात् प्रेषयिष्यामि विचिन्वन्तु च जानकीम् ।
पूर्वादौ माससमायान्तु मासादूर्ध्वं निहन्मि तान् ॥ ९ ॥
इत्युक्ता वानराः पूर्वपश्चिमोत्तरमार्गगाः ।
जग्मू रामं ससुग्रीवमपश्यन्तस्तु जानकीम् ॥ १० ॥
रामाङ्गुलीयं सङ्गृह्य हनूमान् वानरैः सह ।
दक्षिणे मार्गयामास सुप्रभाया गुहान्तिके ॥ ११ ॥
मासादूर्ध्वञ्च विन्यस्ता अपश्यन्तस्तु जानकीम् ।
अचुर्वृथा मरिष्यामो जटायुर्धन्य एव सः ॥ १२ ॥
सीतार्थे योऽत्यजत् प्राणान्रावणेन हतो रणे ।
तच्छ्रुत्वा प्राह सम्पातिर्विहाय कपिभक्षणम् ॥ १३ ॥

भ्राताऽसौ मे जटायुर्वै मयोड्डीनोऽर्कमण्डलम ।
अर्कतापाद्रक्षितोऽगात दग्धपक्षोऽहमब्धग ॥ १४ ॥
रामवार्त्ताश्रवात पक्षौ जातौ भूयोऽथ जानकीम ।
पश्याम्यशोकवनिकागता लङ्कागता किल ॥ १५ ॥
शतयोजनविस्तीर्णे लवणाब्धौ त्रिकूटके ।
ज्ञात्वा राम ससुग्रीव वानरा कथयन्तु वै ॥ १६ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे किष्किन्धाकाण्डवर्णन
नाम अष्टमोऽध्याय ।

अथ नवमोऽध्याय. ।

श्रीरामावतारकथनम ।

नारद उवाच । सम्पातिवचन श्रुत्वा हनुमानङ्गदादय ।
अब्धि दृष्ट्वाऽब्रुवस्तेऽब्धि लङ्घयेत् को नु जीवयत ॥ १ ॥
कपीना जीवनार्थाय रामकार्य्यप्रसिद्धये ।
शतयोजनविस्तीर्णे पुप्लुवेऽब्धि स मारुति ॥ २ ॥
दृष्ट्वोत्थितञ्च मैनाक सिंहिका विनिपात्य च ।
लङ्का दृष्ट्वा राक्षसाना गृहाणि वनितागृहे ॥ ३ ॥
दशग्रीवस्य कुम्भस्य कुम्भकर्णस्य रक्षस ।
विभीषणस्येन्द्रजितो गृहेऽन्येषा च रक्षसाम् ॥ ४ ॥
नापश्यत् पानभूम्यादौ सीता चिन्तापरायण ।
अशोकवनिका गत्वा दृष्टवान्छिंशपातले ॥ ५ ॥
राक्षसीरक्षिता सीता भव भार्य्येति वादिनम् ।
रावण शिंशपास्थोऽथ नेति सीतान्तु वादिनीम् ॥ ६ ॥

भव भार्यां रावणस्य राक्षसीर्वादिनी कपि ।
गते तु रावणे प्राह राजा दशरथोऽभवत ॥ ७ ॥
रामोऽस्य लक्ष्मण पुत्रौ वनवासकृतौ वरौ ।
रामपत्नी जानकी त्व रावणेन हृता बलात ॥ ८ ॥
राम सुग्रीवमित्रस्त्वा मार्गयन प्रेषयच्च माम् ।
साभिज्ञानश्चाङ्गुलीय रामदत्त गृहाण वै ॥ ९ ॥
सीताऽङ्गुलीय जग्राह साऽपश्यन मारुति तरौ ।
भूयोऽग्रे चोपविष्ट तमुवाच यदि जीवति ॥ १० ॥
राम कथ न नयति शङ्किताम‌ब्रवीत कपि ।
राम सीते ! न जानीत ज्ञात्वा त्वा स नयिष्यति ॥ ११ ॥
राव राक्षस हत्वा सबल देवि ! मा शुच ।
साभिज्ञान देहि म त्व मणि सीताऽददत कपौ ॥१२॥
उवाच मा यथा रामो नयेच्छीघ्र तथा कुरु ।
काकाक्षिपातनकथाम्प्रतियाहि हि शोकह ! ॥ १३ ॥
मणि कथा गृहीत्वाह हनुमान्नेष्यते पति ।
अथवा ते त्वरा काचित पृष्ठमारुह मे शुभे ! ॥ १४ ॥
अद्य त्वा दर्शयिष्यामि ससुग्रीवञ्च राघवम् ।
सीताऽब्रवीद्धनूमन्त नयता मा हि राघव ॥ १५ ॥
हनुमान स दशग्रीवदर्शनोपायमाकरोत ।
वन बभञ्ज तत्पालान हत्वा दन्तनखादिभि ॥ १६ ॥
हत्वा तु किङ्करान सर्वान सप्त मन्त्रिसुतानपि ।
पुत्रमक्ष कुमारञ्च शक्रजिच्च बबन्ध तम ॥ १७ ॥
नागपाशेन पिङ्गाक्ष दर्शयामास रावणम् ।
उवाच रावण कस्त्व मारुति प्राह रावणम् ॥ १८ ॥

रामदूतो राघवाय सीतां देहि मरिष्यसि।
रामबाणैर्हतः सार्द्धं लङ्कास्थै राक्षसैर्ध्रुवम् ॥ १९ ॥
रावणो हन्तुमुद्युक्तो विभीषणनिवारितः ।
दीपयामास लाङ्गूलं दीप्तपुच्छः स मारुतिः ॥ २० ॥
दग्ध्वा लङ्कां राक्षसांश्च दृष्ट्वा सीतां प्रणम्य ताम् ।
समुद्रपारमागम्य दृष्टा सीतेति चाब्रवीत् ॥ २१ ॥
अङ्गदादीनङ्गदाद्यैः पीत्वा मधुवने मधु ।
जित्वा दधिमुखादींश्च दृष्ट्वा रामञ्च तेऽब्रुवन् ॥ २२ ॥
दृष्टा सीतेति रामोऽपि हृष्टः प्रपच्छ मारुतिम् ।
कथं दृष्टा त्वया सीता किमुवाच च मां प्रति ॥ २३ ॥
सीताकथामृतेनैव सिञ्च मां कामवह्निगम् ।
हनूमानब्रवीद्रामं लङ्घयित्वाऽब्धिमागतः ॥ २४ ॥
सीतां दृष्ट्वा पुरीं दग्ध्वा सीतामणिं गृहाण वै ।
हत्वा त्वं रावणं सीतां प्राप्स्यसे राम ! मा शुच ॥ २५ ॥
गृहीत्वा तं मणिं रामो रुरोद विरहातुरः ।
मणिं दृष्ट्वा जानकी मे दृष्टा सीतां नयस्व माम् ॥ २६ ॥
तया विना न जीवामि सुग्रीवाद्यैः प्रबोधितः ।
समुद्रतीरं गतवान् तत्र रामं विभीषणः ॥ २७ ॥
गतस्तिरस्कृतो भ्रात्रा रावणेन दुरात्मना ।
रामाय देहि सीतां त्वमित्युक्तेनासहायवान् ॥ २८ ॥
रामो विभीषणं मित्रं लङ्कैश्वर्येऽभ्यषेचयत् ।
समुद्रं प्रार्थयन्मार्गं यदा नायात् तदा शरैः ॥ २९ ॥
भेदयामास रामश्च उवाचाब्धिः समागतः ।
नलेन सेतुं बद्ध्वाब्धौ लङ्कां व्रज गभीरकः ॥ ३० ॥

सह त्वया हत पूर्व रामोऽपि नलसेतुना ।
कृतेन तरुशैलाद्यैर्गत पार महोदधे ॥
वानरै स सुवेलस्थ सह लङ्का ददर्श वै ॥ २१ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे सुन्दराकाण्डवर्णन
नाम नवमोऽध्याय ।

अथ दशमोऽध्याय ।

श्रीरामावतारवर्णनम् ।

नारद उवाच । रामोक्तश्चाङ्गदो गत्वा रावण प्राह जानकी
दीयतां राघवायाशु अन्यथा त्व मरिष्यसि ॥ १ ॥
रावणो हन्तुमुद्युक्त सग्रामोद्धतराक्षस ।
रामायाह दशग्रीवो युद्धमेक तु मन्यते ॥ २ ॥
रामो युद्धाय तच्छ्रुत्वा लङ्का सकपिराययौ ।
वानरा हनूमान मैन्दो द्विविदो जाम्बवान्नल ॥ ३ ॥
नीलस्तारोऽङ्गदो धूम्र सुषेण केशरी गय ।
पनसो विनतो रम्भ शरभ क्रथनो बली ॥ ४ ॥
गवाक्षो दधिवक्त्रश्च गवयो गन्धमादन ।
एते चान्ये च सुग्रीव एतैर्युक्तो ह्यसङ्ख्यकै ॥ ५ ॥
रक्षसा वानराणाञ्च युद्ध सङ्कुलमाबभौ ।
राक्षसा वानरान् जघ्नु शरशक्तिगदादिभि ॥ ६ ॥
वानरा राक्षसान् जघ्नुर्नखदन्तशिलादिभि ।
हस्त्यश्वरथपादात राक्षसाना बल हतम् ॥ ७ ॥

हनूमान् गिरिशृङ्गेण धूम्राक्षमवधीद्रिपुम् ।
अकम्पनं प्रहस्तञ्च युध्यन्तं नील आवधीत् ॥ ८ ॥
इन्द्रजिच्छरबन्धाच्च विमुक्तौ रामलक्ष्मणौ ।
तार्क्ष्यसन्दर्शनाद्बाणैर्जघ्नतू राक्षसं बलम् ॥ ९ ॥
रामः शरैर्जर्जरितं रावणञ्चाकरोद्रणे ।
रावणः कुम्भकर्णञ्च बोधयामास दुःखितः ॥ १० ॥
कुम्भकर्णः प्रबुद्धोऽथ पीत्वा घटसहस्रकम् ।
मद्यस्य महिषादीनां भक्षयित्वाह रावणम् ॥ ११ ॥
सीताया हरणं पापं कृतन्त्वं हि गुरुर्यतः ।
अतो गच्छामि युद्धाय रामं हन्मि सवानरम् ॥ १२ ॥
इत्युक्त्वा वानरान् सर्वान् कुम्भकर्णो ममर्द ह ।
गृहीतस्तेन सुग्रीवः कर्णनासं चकर्त सः ॥ १३ ॥
कर्णनासाविहीनोऽसौ भक्षयामास वानरान् ।
रामोऽथ कुम्भकर्णस्य बाहू चिच्छेद सायकैः ॥ १४ ॥
ततः पादौ ततश्छित्वा शिरो भूमौ व्यपातयत् ।
अथ कुम्भो निकुम्भश्च मकराक्षश्च राक्षसः ॥ १५ ॥
महोदरो महापार्श्वो मत्त उन्मत्तराक्षसः ।
प्रघसो भासकर्णश्च विरूपाक्षश्च संयुगे ॥ १६ ॥
देवान्तको नरान्तश्च त्रिशिराश्चातिकायकः ।
रामेण लक्ष्मणेनैते वानरैः सविभीषणैः ॥ १७ ॥
युध्यमानास्तथा ह्यन्ये राक्षसा भुवि पातिताः ।
इन्द्रजिन्मायया युध्यन् रामादीन् सम्बबन्ध ह ॥ १८ ॥
वरदत्तैर्नागबाणैरोषध्या तौ विशल्यकौ ।
विशल्ययाव्रणौ कृत्वा मारुत्यानीतपर्वते ॥ १९ ॥

हनूमान धारयामास तत्रागा यत्र संस्थित ।
निकुम्भिलायां होमादि कुर्वन्तं तं हि लक्ष्मण. ॥२० ॥
शरैरिन्द्रजित वीर युद्धे तं तु व्यघातयत् ।
रावण शोकसन्तप्त सीतां हन्तु समुद्यत ॥ २१ ॥
अविन्ध्यवारितो राजा रथस्थ सबलो ययौ ।
इन्द्रोक्तो मातली राम रथस्थ प्रचकार तम् ॥ २२ ॥
रामरावणयोर्युद्ध रामरावणयोरिव ।
रावणो वानरान हन्ति मारुत्याद्याश्च रावणम् ॥ २३ ॥
राम शस्त्रैस्तमस्त्रैश्च ववर्ष जलदो यथा ।
तस्य ध्वजं स चिच्छेद रथमश्वांश्च सारथिम ॥ २४ ॥
धनुर्बाहूंश्छिरांस्येव उत्तिष्ठन्ति शिरांसि हि ।
पैतामहेन हृदयं भित्वा रामेण रावण ॥ २५ ॥
भूतले पातित सर्वे राक्षसै रुरुदु स्त्रिय ।
आश्वास्य तश्च संस्कृत्य रामाज्ञया विभीषण ॥ २६ ॥
हनूमतानयद् राम सीतां शुद्धां गृहीतवान ।
रामो वह्नौ प्रविष्टान्तां शुद्धामिन्द्रादिभि स्तुत ॥ २७ ॥
ब्रह्मणा दशरथेन त्वं विष्णू राक्षसमर्दन ।
इन्द्रोऽर्चितोऽमृतवृष्ट्या जीवयामास वानरान ॥ २८ ॥
रामेण पूजिता जग्मुर्युद्धं दृष्ट्वा दिवश्च ते ।
रामो विभीषणायादाल्लङ्कामभ्यर्च्य वानरान ॥ २९ ॥
ससीत पुष्पके स्थित्वा गतमार्गेण वै गत ।
दर्शयन वनदुर्गाणि सीतायै हृष्टमानस ॥ ३० ॥
भरद्वाजं नमस्कृत्य नन्दिग्राम समागत ।
भरतेन नतश्चागादयोध्यान्तत्र संस्थित ॥ ३१ ॥

वसिष्ठादीन् नमस्कृत्य कौशल्याञ्चैव कैकयीम् ।
सुमित्रां प्राप्तराज्योऽथ द्विजादीन् सोऽभ्यपूजयत् ॥ ३२॥
वासुदेवं स्वमात्मानमश्वमेधैरथायजत् ।
सर्वदानानि स ददौ पालयामास स प्रजाः ॥ ३३ ॥
पुत्रवद्धर्मकामादीन् दुष्टनिग्रहणे रतः ।
सर्वधर्मपरो लोकः सर्वशस्या च मेदिनी ।
नाकालमरणञ्चासीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ ३४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे युद्धकाण्डवर्णनं
नाम दशमोऽध्यायः ।

अथ एकादशोऽध्यायः ।

श्रीरामावतारकथनम् ।

नारद उवाच । राज्यस्थं राघवं जग्मुरगस्त्याद्याः सुपूजिताः ।
धन्यस्त्वं विजयी यस्मादिन्द्रजिद्विनिपातितः ॥ १ ॥
ब्रह्मात्मजः पुलस्त्योऽभूत् विश्रवास्तस्य नैकषी ।
पुष्पोत्कटाभूत् प्रथमा तत्पुत्रोऽभूद्धनेश्वरः ॥ २ ॥
नैकष्यां रावणो जज्ञे विंशद्बाहुर्दशाननः ।
तपसा ब्रह्मदत्तेन वरेण जितदैवतः ॥ ३ ॥
कुम्भकर्णः सनिद्रोऽभूद्धर्मिष्ठोऽभूद् विभीषणः ।
स्वसा शूर्पणखा तेषां रावणान् मेघनादकः ॥ ४ ॥
इन्द्रं जितेन्द्रजिच्चाभूद् रावणादधिको बली ।
हतस्त्वया लक्ष्मणेन देवादेः क्षेममिच्छता ॥ ५ ॥

इत्युक्ता ते गता विप्रा अगस्त्याद्या नमस्कृता ।
देवप्रार्थितरामोक्त शत्रुघ्नो लवणार्दन ॥ ६ ॥
अभूत् पूर्मथुरा काचित रामोक्तो भरतोऽवधीत् ।
कोटित्रयञ्च शैलूषपुत्राणां निशितै शरै ॥ ७ ॥
शैलूषं दुष्टगन्धर्व सिन्धुतीरनिवासिनम् ।
तक्षञ्च पुष्कर पुत्र स्थापयित्वाथ देशयो ॥ ८ ॥
भरतोऽगात्सशत्रुघ्नो राघव पूजयन स्थित ।
रामो दुष्टान्निहत्याजौ शिष्टान् सम्पाल्य मानव ॥ ९ ॥
पुत्रौ कुशलवौ जातौ वाल्मीकेराश्रमे वरौ ।
लोकापवादात्त्यक्तायां ज्ञातौ सुचरितश्रवात ॥ १० ॥
राज्ये ऽभिषिच्य ब्रह्माहमस्मीति ध्यानतत्पर ।
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ॥ ११ ॥
राज्य कृत्वा क्रतून कृत्वा स्वर्गं देवार्चितो ययौ ।
सपौर सानुज सीतापुत्रो जनपदान्वित ॥ १२ ॥
अग्निरुवाच । वाल्मीकिर्नारदाच्छ्रुत्वा रामायणमकारयत ।
सविस्तरं यदेतच्च शृणुयात्स दिवं व्रजेत ॥ १३ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे उत्तरकाण्डवर्णनं नाम एकादशोऽध्याय ।

अथ द्वादशोऽध्याय ।

श्रीहरिवंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । हरिवंशं प्रवक्ष्यामि विष्णुनाभ्यम्बुजादज ।
ब्रह्मणोऽत्रिस्ततः सोम सोमाज्जात पुरूरवा ॥ १ ॥

तस्मादायुरभूत्तस्मान्नहुषोऽतो ययातिक ।
यदुञ्च तुर्वसुन्तस्माद्देवयानी व्यजायत ॥ २ ॥
द्रुह्युञ्चानुञ्च पूरुञ्च शर्मिष्ठा वार्षपर्व्वणी ।
यदो कुले यादवाश्च वसुदेवस्तदुत्तम ॥ ३ ॥
भुवो भारावतारार्थं देवक्यां वसुदेवत ।
हिरण्यकशिपो पुत्रा षड्गर्भा योगनिद्रया ॥ ४ ॥
विष्णुप्रयुक्तया नीता देवकीजठर पुरा ।
अभूच्च सप्तमो गर्भो देवक्या जठराद्बल ॥ ५ ॥
सङ्क्रामितोऽभूद्रोहिण्यां रौहिणेयस्ततो हरि ।
कृष्णाष्टम्याञ्च नभसि अर्द्धरात्रे चतुर्भुज ॥ ६ ॥
देवक्यां वसुदेवेन स्तुतो बालो द्विबाहुक ।
वसुदेव कसभयाट यशोदाशयनेऽनयत ॥ ७ ॥
यशोदा बालिका गृह्य देवकीशयनेऽनयत
कसो बालध्वनि श्रुत्वा ताञ्चिक्षेप शिलातले ॥ ८ ॥
वारितोऽपि स देवक्या मृत्युर्गर्भोऽष्टमो मम ।
श्रुत्वाऽशरीरिणी वाच मत्तो गर्भास्तु मारिता ॥ ९ ॥
समर्पितास्तु देवक्या विवाहसमयेरिता ।
सा क्षिप्ता बालिका कसमाकाशस्थाब्रवीदिदम ॥१०॥
कि मया क्षिप्तया कस । जातो यस्त्वा वधिष्यति ।
सर्व्वस्वभूतो देवाना भूभारहरणाय स ॥ ११ ॥
इत्युक्ता सा च शुम्भादीन् हत्वेन्द्रेण च संस्तुता ।
आर्या दुर्गा वेदगर्भा अम्बिका भद्रकाल्यपि ॥ १२ ॥
भद्रा क्षेम्या क्षेमकरी नैकबाहुर्नमामि ताम् ।
त्रिसन्ध्य य पठेन्नाम सर्व्वान् कामानवाप्नुयात् ॥१३॥

कंसोऽपि पूतनादींश्च प्रेषयद्बालनाशने।
यशोदापतिनन्दाय वसुदेवेन चार्पितौ॥ १४॥
रक्षणाय च कंसादेर्भीतेनैव हि गोकुले।
रामकृष्णौ चेरतुस्तौ गोभिर्गोपालकैः सह॥ १५॥
सर्वस्य जगतः पालौ गोपालौ तौ बभूवतुः।
कृष्णश्चोलूखले बद्धो दाम्ना व्यग्रयशोदया॥ १६॥
यमलार्जुनमध्येऽगाद्भग्नौ च यमलार्जुनौ।
परिवृत्तश्च शकटः पादक्षेपात् स्तनार्थिना॥ १७॥
पूतना स्तनपानेन सा हता हन्तुमुद्यता।
वृन्दावनगतः कृष्णः कालियं यमुनाह्रदात्॥ १८॥
जित्वा निःसार्य्य चाब्धिस्थञ्चकार बलसंस्तुतः।
क्षेमं तालवनं चक्रे हत्वा धेनुकगर्द्दभम्॥ १९॥
अरिष्टवृषभं हत्वा केशिनं हयरूपिणम्।
शक्रोत्सवं परित्यज्य कारितो गोत्रयज्ञकः॥ २०॥
पर्वतं धारयित्वा च शक्राद्वृष्टिर्निवारिता।
नमस्कृतो महेन्द्रेण गोविन्दोऽथार्जुनोऽर्पितः॥ २१॥
इन्द्रोत्सवस्तु तुष्टेन भूयः कृष्णेन कारितः।
रथस्थो मथुराञ्चागात् कंसोक्ताक्रूरसंस्तुतः॥ २२॥
गोपीभिरनुरक्ताभिः क्रीडिताभिर्निरीक्षितः।
रजकं चाप्रयच्छन्तं हत्वा वस्त्राणि चाग्रहीत्॥ २३॥
सह रामेण मालाभृन्मालाकारे वरं ददौ।
दत्तानुलेपनां कुब्जामृजुं चक्रेऽहनद् गजम्॥ २४॥
मत्तं कुवलयापीडं द्वारि रङ्गं प्रविश्य च।
कंसादीनां पश्यतां च मञ्चस्थानां नियुद्धकम्॥ २५॥

चक्रे चाणूरमल्लेन मुष्टिकेन बलोऽकरोत।
चाणूरमुष्टिकौ ताभ्यां हतौ मल्लौ तथापरे ॥ २६ ॥
मथुराधिपतिं कंसं हत्वा तत्पितरं हरिः।
चक्रे यादवराजानमस्तिप्राप्ती च कंसगे ॥ २७ ॥
जरासन्धस्य ते पुत्र्यौ जरासन्धस्तदोरितः।
चक्रे स मथुरारोधं यादवैर्युयुधे शरैः ॥ २८ ॥
रामकृष्णौ च मथुरां त्यक्त्वा गोमन्तमागतौ।
जरासन्धं विजित्याजौ पौण्ड्रकं वासुदेवकम् ॥२९॥
पुरीं च द्वारकां कृत्वा न्यवसद् यादवैर्वृतः।
भौमं तु नरकं हत्वा तेनानीतास्तु कन्यकाः ॥ ३० ॥
देवगन्धर्वयक्षाणां ता उवाह जनार्दनः।
षोडशस्त्रीसहस्राणि रुक्मिण्याद्यास्तथाष्ट च ॥३१
सत्यभामासमायुक्तो गरुडे नरकार्दनः।
मणिशैलं सरत्नञ्च इन्द्रं जित्वा हरिर्दिवि ॥ ३२ ॥
पारिजातं समानीय सत्यभामागृहेऽकरोत्।
सान्दीपनेश्च शस्त्रास्त्रं ज्ञात्वा तद्बालकं ददौ ॥ ३३ ॥
जित्वा पञ्चजनं दैत्यं यमेन च सुपूजितः।
अवधीत् कालयवनं मुचुकुन्देन पूजितः ॥ ३४ ॥
वसुदेवं देवकीञ्च भक्तविप्रांश्च सोऽर्चयत्।
रेवत्यां बलभद्राच्च जज्ञाते निशठोल्मुकौ ॥ ३५ ॥
कृष्णात् शाम्बो जाम्बवत्यामन्यास्वन्येऽभवन् सुताः।
प्रद्युम्नोऽभूच्च रुक्मिण्यां षष्ठेऽह्नि स हृतो बलात् ॥३६॥
शम्बरेणाम्बुधौ क्षिप्तो मत्स्यो जग्राह धीवरः।
तं मत्स्यं शम्बरायादान्मायावत्यै च शम्बरः ॥ ३७ ॥

मायावती मत्स्यमध्ये दृष्ट्वा स्व पतिमादरात्।
पुपोष सा त चोवाच रतिस्तेऽह पतिर्मम ॥ ३८ ॥
कामस्त्व शम्बुनानङ्ग कृतोऽह शम्बरेण च।
हृता न तस्य पत्नी त्व मायाज्ञ शम्बर जहि ॥ ३९ ॥
तच्छ्रुत्वा शम्बर हत्वा प्रद्युम्न सह भार्यया।
मायावत्या ययौ कृष्ण कृष्णौ हृष्टौ च रुक्मिणी ॥ ४० ॥
प्रद्युम्नादनिरुद्धोऽभूदुषापति रुदारधी।
बाणो बलिसुतस्तस्य सुतोषा शोणित पुरम ॥ ४१ ॥
तपसा शिवपुत्रोऽभूत मायूरध्वजपातित।
युद्ध प्राप्स्यसि बाण। त्व बाण तुष्ट शिवोऽभ्यधात ॥४२॥
शिवेन क्रीडतीं गौरी दृष्टोषा सस्पृहा पतौ।
तामाह गौरी भर्त्ता ते निशि सुप्तेति दर्शनात ॥४३॥
वैशाखमासद्वादश्यां पु सा भर्त्ता भविष्यति।
गौर्युक्ता हर्षिता चोषा गृहे सुप्ता ददर्श तम ॥ ४४ ॥
आत्मना सङ्गत ज्ञात्वा तत्सख्या चित्रलेखया।
लिखिताद्वै चित्रपटादनिरुद्ध समानयत् ॥ ४५ ॥
कृष्णपौत्र द्वारकातो दुहिता बाणमन्त्रिण।
कुम्भाण्डस्यानिरुद्धोऽगाद्रराम ह्युषया सह ॥ ४६ ॥
बाणध्वजस्य सम्पाते रक्षिभि स निवेदित।
अनिरुद्धस्य बाणेन युद्धमासीत सुदारुणम ॥ ४७ ॥
श्रुत्वा तु नारदात कृष्ण प्रद्युम्नबलभद्रवान्।
गरुडस्थोऽथ जित्वाग्नीन ज्वर माहेश्वर तथा ॥ ४८ ॥
हरिशङ्करयोर्युद्ध बभूवाथ शराशरि।
नन्दिविनायकस्कन्दमुखास्तार्क्ष्यादिभिर्जिता ॥ ४९ ॥

जृम्भिते शङ्करे नष्टे जृम्भणास्त्रेण विष्णुना।
छिन्न सहस्र बाहुना रुद्रेणाभयमर्थितम ॥ ५० ॥
विष्णुना जीवितो बाणो द्विबाहु प्राब्रवोच्छिवम।
त्वया यदभय दत्त बाणस्यास्य मया च तत ॥ ५१ ॥
आवयोर्नास्ति भेदो वै भेदी नरकमाप्नुयात।
शिवाद्यै पूजितो विष्णु सोऽनिरुद्ध उषादियुक् ॥५२॥
द्वारका तु गतो रेमे उग्रसेनादियादवै ।
अनिरुद्धात्मजो वज्रो मार्कण्डेयात तु सर्ववित ॥ ५३ ॥
बलभद्र प्रलम्बघ्नो यमुनाकर्षणोऽभवत।
द्विविदस्य कपेर्भेत्ता कौरवोन्मादनाशन ॥ ५४ ॥
हरी रेमेऽनेकमूर्त्ती रुक्मिण्यादिभिरीश्वर ।
पुत्रानुत्पादयामास त्वसख्यातान स यादवान।
हरिवश पठेत य स प्राप्तकामो हरि व्रजेत ॥ ५५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये हरिवशवर्णन नाम
द्वादशोऽध्याय ।

अथ त्रयोदशोऽध्याय ।

कुरुपाण्डवोत्पत्त्यादिकथनम ।

अग्निरुवाच । भारत सप्रवक्ष्यामि कृष्णमाहात्म्यलक्षणम
भूभारमहरद्विष्णु र्निमित्तीकृत्य पाण्डवान ॥ १ ॥
विष्णु नाभ्यब्जजो ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रोऽत्रिरत्रित ।
सोम सोमाद् बुधस्तस्मादैव आसीत् पुरूरवा ॥ २ ॥

तस्मादायुस्ततो राजा नहुषोऽतो ययातिकः ।
ततः पुरुस्तस्य वंशे भरतोऽथ नृपः कुरुः ॥ ३ ॥
तद्वंशे शान्तनुस्तस्माद्भीष्मो गङ्गासुतोऽनुजौ ।
चित्राङ्गदो विचित्रश्च सत्यवत्याञ्च शान्तनोः ॥ ४ ॥
स्वर्गं गते शान्तनौ च भीष्मो भार्य्याविवर्जितः ।
अपालयत् भ्रातृराज्यं बालश्चित्राङ्गदो हतः ॥ ५ ॥
चित्राङ्गदेन द्वे कन्ये काशिराजस्य चाम्बिका ।
अम्बालिका च भीष्मेण आनीते विजितारिणा ॥ ६ ॥
भार्य्ये विचित्रवीर्य्यस्य यक्ष्मणा स दिवङ्गतः ।
सत्यवत्या ह्यनुमतादम्बिकायां नृपोऽभवत् ॥ ७ ।
धृतराष्ट्रोऽम्बालिकायां पाण्डुश्च व्यासतः सुतः ।
गान्धार्य्यां धृतराष्ट्राच्च दुर्य्योधनमुखं शतम् ॥ ८ ॥
शतशृङ्गाश्रमपदे भार्य्यायोगाद्यतो मृतिः ।
ऋषिशापात् ततो धर्म्मात् कुन्त्यां पाण्डोर्युधिष्ठिरः ९॥
वाताद्भीमोऽर्जुनः शक्रान्माद्र्यामश्विकुमारतः ।
नकुलः सहदेवश्च पाण्डुमाद्र्योर्मृतो स्मृतः ॥ १० ॥
कर्णः कुन्त्यां हि कन्यायां जातो दुर्य्योधनाश्रितः ।
कुरुपाण्डवयोर्वैरन्दैवयोगाद्बभूव ह ॥ ११ ॥
दुर्य्योधनो जतुगृहे पाण्डवानदहत् कुधीः ।
दग्धागाराद्विनिष्क्रान्ता मातृषष्ठास्तु पाण्डवाः ॥१२॥
ततस्तु एकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने ।
मुनिवेशाः स्थिताः सर्व्वे निहत्य वकराक्षसम् ॥ १३ ॥
ययुः पाञ्चालविषये द्रौपद्यास्ते स्वयम्बरे
सम्प्राप्ता बाहुवेधेन द्रौपदी पञ्चपाण्डवैः ॥ १४ ॥

अर्द्धराज्य तत प्राप्ता ज्ञाता दुर्योधनादिभि ।
गाण्डीवञ्च धनुर्दिव्य पावकाद्रथमुत्तमम ॥ १५ ॥
सारथिश्चार्जुन सङ्ख्ये कृष्णमक्षय्यशायकान् ।
ब्रह्मास्त्रादींस्तथा द्रोणात सर्वे शस्त्रविशारदा ॥ १६ ॥
कृष्णेन सोऽर्जुनो वह्निं खाण्डवे समतर्पयत् ।
इन्द्रवृष्टि वारयञ्च शरवर्षेण पाण्डव ॥ १७ ॥
जिता दिश पाण्डवैश्च राज्यञ्चक्रे युधिष्ठिर ।
बहुस्वर्ण राजसूय न सेहे त सुयोधन ॥ १८ ॥
भ्राता द शासनेनोक्त कर्णेन प्राप्तभूतिना ।
द्यूतकार्ये शकुनिना द्यूतेन स युधिष्ठिरम् ॥ १९ ॥
अजयत्तस्य राज्यञ्च सभास्थो माययाहसत् ।
जितो युधिष्ठिरो भ्रातृयुक्तश्चारण्यक ययौ ॥ २० ॥
वने द्वादशवर्षाणि प्रतिज्ञातानि सोऽनयत ।
अष्टाशीतिसहस्राणि भोजयन् पूर्ववद् द्विजान् । २१ ॥
सधौम्यो द्रौपदीषष्ठस्तत प्रायाद्विराटकम ।
कङ्को द्विजो ह्यविज्ञातो राजा भीमोऽथ सूपकृत ॥२२॥
बृहन्नलार्जुनो भार्या सैरिन्ध्री यमजौ तथा ।
अन्यनाम्ना भीमसेन कीचकञ्चावधीन्निशि ॥ २३ ॥
द्रौपदीं हर्त्तुकाम त अर्जुनश्चाजयत कुरून् ।
कुवता गोग्रहादींश्च तैर्ज्ञाता पाण्डवा अथ ॥ २४ ॥
सुभद्रा कृष्णभगिनी अर्जुनात् समजीजनत ।
अभिमन्युन्ददौ तस्मै विराटश्चोत्तरा सुताम् ॥ २५ ॥
सप्ताक्षौहिणीश आसीद्धर्मराजो रणाय स ।
कृष्णो दूतोऽब्रवीद् गत्वा दुर्योधनममर्षणम् ॥ २६ ॥

एकादशाक्षौहिणीश नृप दुर्योधन तदा ।
युधिष्ठिरायार्द्धराज्य देहि ग्रामांश्च पञ्च वा ॥ २७ ॥
युध्यस्व वा वच श्रुत्वा कृष्णमाह सुयोधन ।
भूसूच्यग्र न दास्यामि योत्स्ये सङ्ग्रहणोद्यत ॥ २८ ॥
विश्वरूप दर्शयित्वा अधृष्य विदुरार्चित ।
प्रागाद्युधिष्ठिर प्राह योधयैन सुयोधनम ॥ २९ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये आदिपर्वादिवर्णन नाम
त्रयोदशोऽध्याय ।

चतुर्दशोऽध्याय ।

अग्निरुवाच। यौधिष्ठिरी दौर्योधनी कुरुक्षेत्र ययौ चमू ।
भीष्मद्रोणादिकान् दृष्ट्वा नायुध्यत गुरूनिति ॥ १ ॥
पार्थ ह्युवाच भगवानशोच्या भीष्ममुख्यका ।
शरीराणि विनाशीनि न शरीरी विनश्यति ॥ २ ॥
अयमात्मा पर ब्रह्म अह ब्रह्मास्मि विद्धि तम ।
सिद्ध्यसिद्ध्यो समो योगी राजधर्म प्रपालय ॥ ३ ॥
कृष्णोक्तोऽथार्जुनोऽयुध्यद्रथस्थो वाद्यशब्दवान् ।
भीष्म सेनापतिरभूदादौ दौर्योधने बले ॥ ४ ॥
पाण्डवानां शिखण्डीच तयोर्युद्ध बभूव ह ।
धार्त्तराष्ट्रा पाण्डवांश्च जघ्नुर्युद्धे सभीष्मका ॥ ५ ॥
धार्त्तराष्ट्रान् शिखण्ड्याद्या पाण्डवा जघ्नुराहवे ।
देवासुरसम युद्ध कुरुपाण्डवसेनयो ॥ ६ ॥

बभूव स्व स्वदेवाना पश्यता प्रीतिवर्द्धनम् ।
भीष्मोऽस्त्रै पाण्डव सैन्य दशाहोभिर्न्यपातयम ॥ ७ ॥
दशमे ह्यर्जुनो बाणैर्भीष्म वीर ववर्ष ह ।
शिखण्डी द्रुपदोक्तोऽस्त्रैर्ववर्ष जलदो यथा ।
हस्त्यश्वरथपादातमन्योन्यास्त्रनिपातितम् ।
भीष्म स्वच्छन्दमृत्युश्च युद्धमार्ग प्रदर्श्य च ॥ ८ ॥
वसूक्तो वसुलोकाय शरशय्यागत स्थित ।
उत्तरायणमीक्षश्च ध्यायन विष्णुस्तुवन स्थित ॥ १० ॥
दुर्योधने तु शोकार्त्ते द्रोण सेनापतिस्त्वभूत ।
पाण्डवे हर्षित सैन्ये धृष्टद्युम्नश्चमूपति ॥ ११ ॥
तयोर्युद्ध बभूवोग्र यमराष्ट्रविवर्धनम ।
विराट द्रुपदाद्याश्च निमग्ना द्रोणसागरे ॥ १२ ॥
दौर्योधनी महासेना हस्त्यश्वरथपत्तिनी ।
धृष्टद्युम्नाधिपतिता द्रोण काल इवाबभौ ॥ १३ ॥
हतोऽश्वत्थामा चेत्युक्ते द्रोण शस्त्राणि चात्यजत ।
धृष्टद्युम्नशराक्रान्त पतित स महीतले ॥ १४ ॥
पञ्चमेऽहनि दुर्द्धर्ष सर्वक्षत्र प्रमथ्य च ।
दुर्योधने तु शोकार्त्ते कर्ण सेनापतिस्त्वभूत ॥ १५ ॥
अर्जुन पाण्डवानाञ्च तयोर्युद्ध बभूव ह ।
शस्त्राशस्त्रि महारौद्र देवासुररणोपमम ॥ १६ ॥
कर्णार्जुनाख्ये सङ्ग्रामे कर्णोऽरीनवधीच्छरै ।
द्वितीयेऽहनि कर्णस्तु अर्जुनेन निपातित ॥ १७ ॥
शल्यो दिनार्द्ध युयुधे ह्यवधीत्त युधिष्ठिर ।
युयुधे भीमसेनेन हतसैन्य, सुयोधन. ॥ १८ ॥

बहून हत्वा नरादींश्च भीमसेनमथाब्रवीत्।
गदया प्रहरन्त तु भीमस्तं तु व्यपातयत्॥ १९॥
गदयान्यानुजास्तस्य तस्मिन्नष्टादशेऽहनि।
रात्रौ सुषुप्तञ्च बल पाण्डवाना न्यपातयत॥ २०॥
अक्षौहिणीप्रमाणन्तु अश्वत्थामा महाबल।
द्रौपदेयान सपाञ्चालान धृष्टद्युम्नञ्च सोऽबवीत। २१॥
पुत्रहीना द्रौपदी ता रुदन्तीमर्जुनस्तत।
शिरोमणि तु जग्राह ऐषिकास्त्रेण तस्य च॥ २२॥
अश्वत्थामास्त्रनिर्दग्ध जीवयामास वै हरि।
उत्तरायास्ततो गर्भं स परिक्षीदभून्नृप॥ २३॥
कृतवर्मा कृपो द्रौणिस्त्रयो मुक्तास्ततो रणात।
पाण्डवा सात्यकि कृष्ण सप्त मुक्ता न चापरे॥ २४।
स्त्रियश्चात्ता समाश्वास्य भीमाद्यै स युधिष्ठिर।
संस्कृत्य प्रहतान वीरान् दत्तोदकधनादिक॥ २५॥
भीष्माच्छान्तनवाच्छ्रुत्वा धर्म्मान सर्वांश्च शान्तिदान।
राजधर्म्मान मोक्षधर्म्मान दानधर्म्मान् नृपोऽभवत॥२६॥
अश्वमेध ददौ दान ब्राह्मणेभ्योऽरिमर्दन।
श्रुत्वार्जुनान्मौषलेय यादवानाञ्च सङ्क्षयम्।
राज्ये परीक्षित स्थाप्य सानुज स्वर्गमाप्तवान॥ २७॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये महाभारतवर्णन नाम
चतुर्दशोऽध्याय॥

अथ पञ्चदशोऽध्याय,।

पाण्डवचरितवर्णनम।

अग्निरुवाच। युधिष्ठिरे तु राज्यस्थे आश्रमादाश्रमान्तरम्।
धृतराष्ट्रो वनमगाद् गान्धारी च पृथा द्विज। ॥ १ ॥
विदुरस्त्वग्निना दग्धा वनजेन दिवङ्गत।
एव विष्णुर्भुवो भारमहरद्दानवादिकम ॥ २ ॥
धर्म्माया धर्म्मनाशाय निमित्तीकृत्य पाण्डवान।
स विप्रशापव्याजेन मुषलेनाहरत कुलम ॥ ३ ॥
यादवाना भारकर बज्र राज्येऽभ्यषेचयत।
देवादेशात प्रभासे स देह त्यक्त्वा स्वग हरि ॥ ५
इन्द्रलोके ब्रह्मलोके पूज्यत स्वगवासिभि।
बलभद्रोऽनन्तमूर्त्ति पातालस्वर्गमीयिवान ॥ ५ ॥
अविनाशी हरिर्देवो ध्यानिभिर्ध्येय एव स।
विना त द्वारकास्थान प्लावयामास सागर ॥ ६ ॥
सस्कृत्य यादवान पार्थो दत्तादकधनादिक।
स्त्रियाऽष्टावक्रशापेन भार्य्या विष्णोश्च या स्थिता। ७ ॥
पुनस्तच्छापतो नीता गोपालैर्लगुडायुधै।
अर्जुन हि तिरस्कृत्य पार्थ शोकञ्चकार ह ॥ ८ ॥
व्यासेनाश्वासितो मेने बल मे कृष्णसन्निधौ।
हास्तिनापुरमागत्य पार्थ सर्व न्यवेदयत् ॥ ९ ॥
युधिष्ठिराय स भ्राते पालकाय नृणा तदा।
तदनुस्तानि चास्त्राणि स रथस्ते च वाजिन ॥ १० ॥

विना कृष्णेन तन्नष्टं दानञ्चाश्रोत्रिये यथा।
तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्तु राज्ये स्थाप्य परीक्षितम ॥ ११ ॥
प्रस्थानं प्रस्थितो धीमान द्रौपद्या भ्रातृभिः सह।
संसारानित्यतां ज्ञात्वा जपन्नष्टशतं हरेः ॥ १२ ॥
महापथे तु पतिता द्रौपदी सहदेवकः।
नकुलः फाल्गुनो भीमो राजा शोकपरायणः ॥ १३ ॥
इन्द्रानीतरथारूढः सानुजः स्वर्गमाप्तवान।
दृष्ट्वा दुर्योधनादींश्च वासुदेवं च हर्षितः।
एतत्ते भारतं प्रोक्तं यः पठेत्स दिवं व्रजेत ॥ १४ ॥
इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये महाभारतवर्णनं नाम
पञ्चदशोऽध्यायः।

अथ षोडशोऽध्यायः।

बुद्धाद्यवतारकथनम।

अग्निरुवाच। वक्ष्ये बुद्धावतारञ्च पठतः शृण्वतोऽर्थदम।
पुरा देवासुरे युद्धे दैत्यैर्देवाः पराजिताः ॥ १ ॥
रक्ष रक्षेति शरणं वदन्तो जग्मुरीश्वरम।
मायामोहस्वरूपोऽसौ शुद्धोदनसुतोऽभवत ॥ २ ॥
मोहयामास दैत्यांस्तांस्त्याजिता वेदधर्मकम्।
ते च बौद्धा बभूवुर्हि तेभ्योऽन्ये वेदवर्जिताः ॥ ३ ॥
आर्हतः सोऽभवत पश्चादार्हतानकरोत् परान।
एवं पाषण्डिनो जाता वेदधर्मादिवर्जिताः ॥ ४ ॥

नरकार्हं कर्म चक्रुर्ये हीष्यन्त्यधमादपि।
सर्वे कलियुगान्ते तु भविष्यन्ति च सङ्कराः ॥ ५ ॥
दस्यव शीलहीनाश्च वेदो वाजसनेयक।
दश पञ्च च शाखा वै प्रमाणेन भविष्यति ॥ ६ ॥
धर्मकञ्चुकसवीता अधर्मरुचयस्तथा।
मानुषान् भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छा पार्थिवरूपिण ॥ ७ ॥
कल्की विष्णुयश पुत्रो याज्ञवल्क्यपुरोहित ।
उत्सादयिष्यति म्लेच्छान् गृहीतास्त्र कृतायुध ॥८॥
स्थापयिष्यति मर्यादा चातुर्वर्ण्ये यथोचिताम्।
आश्रमेषु च सर्वेषु प्रजा सद्धर्मवर्त्मनि ॥ ९ ।
कल्किरूप परित्यज्य हरि स्वर्गं गमिष्यति।
तत कृतयुगन्नाम पुरावत् सम्भविष्यति ॥ १० ॥
वर्णाश्रमाश्च धर्मेषु स्वेषु स्थास्यन्ति सत्तम ।
एव सर्वेषु कल्पेषु सर्वमन्वन्तरेषु च । ११ ॥
अवतारा असङ्ख्याता अतीतानागतादय ।
विष्णोर्दशावताराख्यान य पठेत् शृणुयान्नर ॥ १२ ।
सोऽवाप्तकामो विमल सकुल स्वर्गमाप्नुयात्।
धर्माधर्मव्यवस्थानमेव वै कुरुते हरि ।
अवतीर्णश्च स गत सर्गादे कारण हरि ॥ १३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये बुद्धकल्क्यवतारवर्णन नाम षोडशोऽध्याय ।

अथ सप्तदशोऽध्याय ।

सृष्टिविषयकवर्णनम ।

अग्निरुवाच । जगत्सर्गादिका क्रीडा विष्णोर्वक्ष्येऽधुना शृणु
स्वर्गादिकृत स सर्गादि सृष्ट्यादि सगुणोगुण ॥ १ ॥
ब्रह्माव्यक्तं सदाग्रेऽभूत न ख रात्रिदिनादिकम ।
प्रकृति पुरुष विष्णु प्रविश्याक्षोभयत्तत ॥ २ ॥
सर्गकाले महत्तत्त्वमहङ्कारस्ततोऽभवत ।
वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामस ॥ ३ ॥
अहङ्काराच्छब्दमात्रमाकाशमभवत्तत ।
स्पर्शमात्रोऽनिलस्तस्माद्रूपमात्रोऽनलस्तत ॥ ४ ॥
रसमात्रा आप इता गन्धमात्रा मही स्मृता ।
अहङ्कारात्तामसात्तु तैजसानीन्द्रियाणि च ॥ ५ ॥
वैकारिका दश देवा मन एकादशेन्द्रियम ।
तत स्वयम्भूर्भगवान सिसृक्षुर्विविधा प्रजा ॥ ६ ॥
अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत ।
आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनव ॥ ७ ॥
अयनन्तस्य ता पूर्वं तेन नारायण स्मृत ।
हिरण्यवर्णमभवत तदण्डमुदकेशयम ॥ ८ ॥
तस्मिन जज्ञे स्वय ब्रह्मा स्वयम्भूरिति न श्रुतम् ।
हिरण्यगर्भो भगवानुषित्वा परिवत्सरम ॥ ९ ॥
तदण्डमकरोत द्वैधन्दिव भुवमथापि च ।
तयो शकलयोर्मध्ये आकाशमसृजत प्रभु ॥ १० ॥
अप्सु पारिप्लवा पृथ्वी दिशश्च दशधा दधे ।

तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधमथो रतिम् ॥ ११ ।
ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन् प्रजापतिः ।
विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ॥ १२ ॥
वयांसि च ससर्जादौ पर्जन्यञ्चाथ वक्त्रतः ।
ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये ॥ १३ ॥
साध्यास्तैरयजन्देवान् भूतमुच्चावचं भुजात् ।
सनत्कुमारं रुद्रञ्च ससर्ज क्रोधसम्भवम् ॥ १४ ॥
मरीचिमत्र्यङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
वशिष्ठं मानसाः सप्त ब्रह्माण इति निश्चिताः ॥ १५ ॥
सप्तैते जनयन्ति स्म प्रजा रुद्राश्च सत्तम ।।
द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्द्धेन पुरुषोऽभवत् ।
अर्द्धेन नारी तस्यां स ब्रह्मा वै चासृजत् प्रजाः ॥ १६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जगत्सर्गवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अथ अष्टादशोऽध्यायः ।

स्वायम्भुववंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायम्भुवात् सुतौ
अजीजनत् स तां कन्यां शतरूपां तपोऽन्विताम् ॥ १ ॥
काम्यां कर्दमभार्यातः सम्राट् कुक्षिर्विराट् प्रभुः ।
सुरुच्यामुत्तमो जज्ञे पुत्र उत्तानपादतः ॥ २ ॥
सुनीत्यां तु ध्रुवः पुत्रस्तपस्तेपे स कीर्तये ।
ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि दिव्यानि हे मुने । ॥ ३ ॥

तस्मै प्रीतो हरि पादानमुन्यग्रे स्थानक स्थिरम् ।
श्लोक पपाठ ह्युशना वृद्धि दृष्ट्वा स तस्य च ॥ ४ ॥
अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहोऽद्भुतम् ।
यमद्य पुरत कृत्वा ध्रुव सप्तर्षय स्थिता ॥ ५ ॥
तस्मात् शिष्टिश्च भव्यश्च ध्रुवाच्छम्भुर्व्यजायत ।
शिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्मषान् ॥ ६ ॥
रिपु रिपुञ्जय रिप्र वृकल वृकतेजसम् ।
रिपोराधत्त वृहती चाक्षुष सर्वतेजसम ॥ ७ ॥
अजीजनत् पुष्करिण्या वीरिण्या चाक्षुषो मनुम् ।
मनोरजायन्त दश नड्वलाया सुतोत्तमा ॥ ८ ॥
ऊरु पुरु शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक्कवि ।
अग्निष्टरतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चाभिमन्युक ॥ ९ ॥
ऊरोरजनयत् पुत्रान् षडाग्नेयी महाप्रभान् ।
अङ्ग सुमनस ख्याति क्रतुमङ्गिरस गयम् ॥ १० ॥
अङ्गात् सुनीथापत्य वै वेणमेक व्यजायत ।
अरक्षक पापरत स हतो मुनिभि कुशै ॥ ११ ॥
प्रजार्थमृषयोऽथास्य ममन्थुर्दक्षिण करम् ।
वेणस्य मथिते पाणौ सम्बभूव पृथुर्नृप ॥ १२ ॥
त दृष्ट्वा मुनय, प्राहुरेष वै मुदिता प्रजा ।
करिष्यति महातेजा यशश्च प्राप्स्यते महत् ॥ १३ ॥
स धन्वी कवची जातस्तेजसा निर्दहन्निव ।
पृथुर्वैण्य प्रजा सर्वा ररक्ष क्षत्रपूर्वज ॥ १४ ॥
राजसूयाभिषिक्तानामाद्य स पृथिवीपति ।
तस्माच्चैव समुत्पन्नौ निपुणौ सूतमागधौ ॥ १५ ॥

ततस्तीव्रश्चक्रतुर्वौरो राजाभूज्जनरञ्जनात ।
दुग्धा गौस्तेन शस्यार्थं प्रजाना जीवनाय च ॥ १६ ॥
सह देवैर्मुनिगणैर्गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
पितृभिर्दानवैः सर्पैर्वीरुद्भिः पर्वतैर्जनैः ॥ १७ ॥
तेषु तेषु च पात्रेषु दुह्यमाना वसुन्धरा ।
प्रादाद्यथेप्सितं चीरं तेन प्राणानधारयत ॥ १८ ॥
पृथोः पुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्द्धिपालिनौ ।
शिखण्डिनो हविर्द्धानमन्तर्द्धानात व्यजायत ॥ १९ ॥
हविर्द्धानात षडाग्नेयी धीषणाजनयत् सुतान ।
प्राचीनवर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं व्रजाजिनौ । २० ।
प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिव्यां यजतो यत ।
प्राचीनवर्हिर्भगवान महानासीत प्रजापति ॥ २१ ॥
सवर्णाऽधत्त सामुद्री दश प्राचोनवर्हिष ।
सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगा ॥ २२ ॥
अपृथग्धर्मचरणास्ते तप्यन्त महत्तप ।
दशवर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशया ॥ २३ ॥
प्रजापतित्व सम्प्राप्य तुष्टा विष्णोश्च निर्गता ।
भू ख व्याप्त हि तरुभिस्तास्तरूनदहश्च नु ॥ २४ ॥
मुखजाग्निमरुद्भ्या च दृष्ट्वा चाथ द्रुमक्षयम् ।
उपगम्याब्रवीदेतान् राजा सोम प्रजापतीन् ॥ २५ ॥
कोप यच्छत दास्यन्ति कन्या वो मारिषा वराम ।
तपस्विनो मुनेः कण्डोः प्रम्लोचायां ममैव च ॥ २६ ॥
भविष्य जानता सृष्टा भार्या वोऽस्तु कुलङ्करी ।
अस्यामुत्पत्स्यते दक्ष प्रजा संवर्द्धयिष्यति ॥ २७ ॥

प्रचेतसस्ता जग्मुर्दक्षोऽस्याश्च ततोऽभवत ।
अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोऽथ चतुष्पद ॥ २८ ॥
स सृष्ट्वा मनसा दक्ष पश्चादसृजत स्त्रिय ।
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ २९ ॥
सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ।
द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे अदात ॥ ३० ॥
तासु देवाश्च नागाद्या मैथुनान्मनसा पुरा ।
धर्मसर्गं प्रवक्ष्यामि दशपत्नीषु धर्मत ॥ ३१ ॥
विश्वे देवास्तु विश्वाया साध्यान साध्या व्यजायत
मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवोऽभवन ॥ ३२ ॥
भानोऽस्तु भानव पुत्रा मुहूर्त्तास्तु मुहूर्त्तजा ।
लम्बाया धर्मतो घोषो नागवीथी च यामिजा । ३३ ।
पृथिवीविषय सर्वमरुन्धत्या व्यजायत ।
सङ्कल्पायास्तु सङ्कल्पा इन्दोर्नक्षत्र सुता ॥ ३४ ॥
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनल ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ च नामत ॥ ३५ ॥
आपस्य पुत्रा वैतण्ड श्रम शान्तो मुनिस्तथा ।
ध्रुवस्य कालो लोकान्तो वर्चा सोमस्य वै सुत ॥३६ ॥
धरस्य पुत्रा द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा ।
मनोहरायां शिशिर प्राणोऽथ रमणस्तथा ॥ ३७ ॥
पुरोजवोऽनिलस्यासीदविज्ञातोऽनलस्य च ।
अग्निपुत्र कुमारश्च शरस्तम्बे व्यजायत ॥ ३८ ॥
तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठज ।
कृत्तिकात, कार्त्तिकेयो यति सनत्कुमारक ॥ ३९ ॥

प्रत्यूषाद्देवलो जज्ञे विश्वकर्म्मा प्रभासत ।
कर्त्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानाञ्च वर्द्धकि ॥ ४० ॥
मनुष्याश्चोपजीवन्ति शिल्पं वै भूषणादिकम् ।
सुरभी कश्यपाद्रुद्रानेकादश विजज्ञुषी ॥ ४१ ॥
महादेवप्रसादेन तपसा भाविता सती ।
अजैकपादहिर्ब्रध्नस्त्वष्टा रुद्राश्च सत्तम ! ॥ ४२ ॥
त्वष्टुश्चैवात्मज श्रीमान् विश्वरूपो महायशा ।
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्चापराजित ॥ ४३ ॥
वृषाकपिश्च शम्भुश्च कपर्द्दी रैवतस्तथा ।
मृगव्याधश्च सर्पश्च कपाली दश चैकश ।
रुद्राणां च शतं लक्षं यैर्व्याप्तं सचराचरम् ॥ ४४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जगत्सर्गवर्णनं नाम
अष्टादशोऽध्याय ।

अथोनविंशतितमोऽध्याय ।

कश्यपवंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच कश्यपस्य वदे सर्गमदित्यादिषु हे मुने ! ।
चाक्षुषे तुषिता देवास्तेऽदित्या कश्यपात् पुन ॥ १ ॥
आसन विष्णुश्च शक्रश्च त्वष्टा धाता तथार्य्यमा ।
पूषा विवस्वान् सविता मित्रोऽथ वरुणो भग ॥ २ ॥
अंशुश्च द्वादशादित्या आसन् वैवस्वतेऽन्तरे ।
अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश ॥ ३ ॥
बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युत सुता ।

प्रत्यङ्गिरसजा श्रेष्ठा कृशाश्वस्य सुरायुधा ॥ ४ ॥
उदयास्तमने सूर्य्ये तदन्ते युगे युगे ।
हिरण्यकशिपुर्दित्यां हिरण्याक्षश्च कश्यपात ॥ ५ ॥
सिंहिका चाभवत कन्या विप्रचित्ते परिग्रह ।
राहुप्रभृतयस्तस्यां सैंहिकेया इति श्रुता ॥ ६ ॥
हिरण्यकशिपो पुत्राश्चत्वार प्रथितौजस ।
अनुह्रादश्च ह्रादश्च प्रह्रादश्चातिवैष्णव ॥ ७ ॥
संह्रादश्च चतुर्थोऽभूत ह्रादपुत्रो ह्रदस्तथा ।
ह्रदस्य पुत्र आयुष्मान् शिबिर्वाष्कल एव च ॥ ८ ॥
विरोचनस्तु प्राह्रादिर्बलिर्जज्ञे विरोचनात ।
बले पुत्रशत त्वासीद् बाणश्रेष्ठ महामुने ॥ ९ ॥
पुराकल्पे हि बाणेन प्रसाद्योमापति वर ।
पार्श्वतो विहरिष्यामीत्येव प्राप्तश्च ईश्वरात् ॥ १० ॥
हिरण्याक्षसुता पञ्च शम्बर शकुनिस्त्विति ।
द्विमूर्द्धा शङ्कुरार्यश्च शतमासन् दनो सुता ॥ ११ ॥
स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोम्नस्तु शची स्मृता ।
उपदानवी हयशिरा शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ १२ ॥
पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते उभे ।
कश्यपस्य तु भार्य्ये द्वे तयो पुत्राश्च कोटय ॥ १३ ॥
प्रह्रादस्य चतुष्कोट्यो निवातकवचा कुले ।
ताम्राया षट्सुता स्युश्च काकी श्येनी च भास्यपि ॥१४॥
गृध्रिका शुचि सुग्रीवा ताभ्य काकादयोऽभवन् ।
अश्वाश्चोष्ट्राश्च ताम्राया अरुणो गरुडस्तथा ॥ १५ ॥
विनताया सहस्रन्तु सर्पाश्च सुरसाभवा ।

काद्रवेया सहस्रन्तु शेषवासुकितक्षका । १६ ॥
दंष्ट्रिण क्रोधवशजा धरोत्था पक्षिणो जले ।
सुरभ्या गोमहिष्यादि इरोत्पन्नास्तृणादय ॥ १७ ॥
खसाया यक्षरक्षांसि मुनेरप्सरसोऽभवन ।
अरिष्टायान्तु गन्धर्वा कश्यपाद्धि स्थिरञ्चरम ॥ १८ ॥
एषा पुत्रादयोऽसङ्ख्या देवैर्वै दानवा जिता ।
दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपम ॥ १९ ॥
पुत्रमिन्द्रप्रहर्त्तारमिच्छतो प्राप कश्यपात ।
पादाप्रक्षालननात सुप्ता तस्या गर्भं जघान ह ॥ २० ॥
छिद्रमन्विष्य चेन्द्रस्तु ते देवा मरुतोऽभवन ।
शक्रस्यैकोनपञ्चाशत सहाया दीप्ततेजस ॥ २१ ॥
एतत सर्वं हरिर्ब्रह्मा अभिषिच्य पृथु नृपम ।
ददौ क्रमेण राज्यानि अन्येषामधिपो हरि ॥ २२ ॥
द्विजौषधीना चन्द्रञ्च अपान्तु वरुणो नृप ।
राज्ञा वैश्रवणो राजा सूर्य्याणा विष्णुरीश्वर ॥ २३ ॥
वसूना पावको राजा मरुता वासव प्रभु ।
प्रजापतीना दक्षोऽथ प्रह्लादो दानवाधिप ॥ २४ ॥
पितृणा च यमो राजा भूतादीना हर प्रभु ।
हिमवांश्चैव शैलाना नदीना सागर प्रभु ॥ २५ ॥
गन्धर्वाणा चित्ररथो नागानामथ वासुकि ।
सर्पाणा तक्षको राजा गरुड पक्षिणामथ ॥ २६ ॥
ऐरावतो गजेन्द्राणा गोवृषोऽथ गवामपि ।
मृगाणामथ शार्दूल प्लक्षो वनस्पतीश्वर ॥ २७ ॥
उच्चैश्रवास्तथाश्वाना सुधन्वा पूर्वपालक ।

दक्षिणस्या शङ्खपद केतुमान पालको जले ।
हिरण्यरोमक सौम्ये प्रतिसर्गोऽयमीरित ॥ २८ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिसर्गवर्णनं नाम
ऊनविंशतितमोऽध्याय ।

अथ विंशतितमोऽध्याय ।

सर्गविषयकवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । प्रथमो महत सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु स ।
तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गो हि स स्मृत ॥ १ ॥
वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियक स्मृत ।
इत्येष प्राकृत सर्ग सम्भूतो बुद्धिपूर्वक ॥ २ ॥
मुख्य सर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावरा स्मृता ।
तिर्यक्स्रोतास्तु य प्रोक्त स्तैर्यग्योन्यस्तत स्मृत ॥३॥
ततोर्द्ध्वस्रोतसा षष्ठो देवसर्गस्तु स स्मृत ।
ततोऽर्वाक्स्रोतसा सर्ग सप्तम स तु मानुष ॥ ४ ॥
अष्टमोऽनुग्रह सर्ग सात्त्विकस्तामसश्च य ।
पञ्चैते वैकृता सर्गा प्राकृताश्च त्रय स्मृता ॥ ५ ॥
प्राकृतो वैकृतश्चैव कौमारो नवमस्तथा ।
ब्रह्मणो नव सर्गास्तु जगतो मूलहेतव ॥ ६ ॥
ख्यात्याद्या दक्षकन्यास्तु भृग्वाद्या उपयेमिरे ।
नित्यो नैमित्तिक सर्गस्त्रिधा प्रकथितो जनै ॥ ७ ॥
प्राकृता दैनन्दिनी स्यादन्तरप्रलयादनु ।
जायते यत्रानुदिन नित्यसर्गो हि सम्मत ॥ ८ ॥

देवौ धाताविधातारौ भृगो ख्यातिरसूयत ।
श्रियञ्च पत्नी विष्णोर्या स्तुता शक्रेण वृद्धये ॥ ९ ॥
धातुर्विधातुर्द्वौ पुत्रौ क्रमात प्राणो मृकण्डुक ।
मार्कण्डेयो मृकण्डोश्च जज्ञे वेदशिरास्तत ॥ १० ॥
पौर्णमासश्च सम्भूत्या मरीचेरभवत सुत ।
स्मृत्यामङ्गिरस पुत्रा सिनीवाली कुहूस्तथा ॥ ११ ॥
राकाश्चानुमतिश्चात्रेरनसूयाप्यजीजनत ।
सोम दुर्वासस पुत्र दत्तात्रेयञ्च योगिनम ॥ १२ ॥
प्रीत्या पुलस्त्यभार्य्याया दत्तोलिस्तत सुतोऽभवत ।
क्षमाया पुलहाज्जाता सहिष्णु कर्मपादिका ॥ १३ ॥
सन्नत्याञ्च क्रतोरासन वालिखिल्या महौजस ।
अङ्गुष्ठपर्वमात्रास्ते ये हि षष्टिसहस्रिण ॥ १४ ॥
ऊर्जायाञ्च वशिष्ठाच्च राजा गात्रोर्द्ध्वबाहुक ।
सवनश्चालघु शुक्र सुतपा सप्त चर्षय ॥ १५ ॥
पावक पवमानोऽभूत शुचि स्वाहाग्निजोऽभवत ।
अग्निस्वात्ता बर्हिषदोऽनग्नय साग्नयो ह्यजात ॥ १६ ॥
पितृभ्यश्च स्वधायाञ्च मेना वैधारिणी सुते ।
हिंसाभार्य्या त्वधर्मस्य तयोर्जज्ञे तथानृतम् ॥ १७ ॥
कन्या च निकृतिस्ताभ्या भयन्नरकमेव च ।
माया च वेदना चैव मिथुनन्त्विदमेतयो ॥ १८ ॥
तयोर्जज्ञेऽथ वै माया मृत्यु भूतापहारिणम ।
वेदना च सुतञ्चापि दुःख जज्ञेऽथ रौरवात ॥ १९ ॥
मृत्योर्व्याधिजराशोकतृष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे ।
ब्रह्मणश्च रुदन जातो रोदनाद्रुद्रनामक ॥ २० ॥

भव शर्वमथेशान तथा पशुपति द्विज ।
भीममुग्र महादेवमुवाच स पितामह ॥ २१ ॥
दक्षकोपाच्च तद्भार्या देहन्तत्याज सा सती ।
हिमवद्दुहिता भूत्वा पत्नी शम्भोरभूत् पुन ॥ २२ ॥
ऋषिभ्यो नारदाद्युक्ता पूजा स्नानादिपूर्विका ।
स्वायम्भुवाद्यास्ता कृत्वा विष्ण्वादेर्भुक्तिमुक्तिदा ॥२३॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जगतसर्गवर्णन नाम
विंशतितमोऽध्याय ।

अथ एकविंशोऽध्याय ।

सामान्यपूजाकथनम ।

नारद उवाच सामान्यपूजा विष्ण्वादेर्वक्ष्ये मन्त्रांश्च सर्वदान्
समस्तपरिवाराय अच्युताय नमो यजेत ॥ १ ॥
धात्रे विधात्रे गङ्गायै यमुनायै निधी तथा ।
द्वारश्रिय वास्तुनर शक्ति कूर्ममनन्तकम ॥ २ ॥
पृथिवीं धर्मक ज्ञान वैराग्यैश्वर्य्यमेव च ।
अधर्मादीन कन्दनालपद्मकेशरकर्णिका ॥ ३ ॥
ऋग्वेदाद्य कृताद्यञ्च सत्त्वाद्यर्कादिमण्डलम ।
विमलोत्कर्षिणी ज्ञाना क्रिया योगा च ता यजेत् ॥४॥
प्रह्वी सत्या तथेशानानुग्रहासनमूर्त्तिकाम ।
दुर्गा गिर गण क्षेत्र वासुदेवादिक यजेत् ॥ ५ ॥
हृदयञ्च शिर शूल वर्म नेत्रमथास्त्रकम् ।
शङ्ख चक्र गदा पद्म श्रीवत्स कौस्तुभ यजेत् ॥ ६ ॥

वनमाला श्रिय पुष्टि गरुड गुरुमर्च्चयेत ।
इन्द्रमग्निं यम रक्षो जल वायु धनेश्वरम ॥ ७ ॥
ईशानन्तमज चास्त्र वाहन कुमुदादिकम ।
विष्वक्सेन मण्डलादौ सिद्धि पूजादिना भवेत ॥ ८ ॥
शिवपूजाथ सामान्या पूर्व नन्दिनमर्च्चयेत ।
महाकाल यजेद् गङ्गा यमुनाञ्च गणादिकम ॥ ९ ॥
गिर श्रिय गुरु वास्तु शक्त्यादीन धर्मकादिकम ।
वामा ज्येष्ठा तथा रौद्री काली कलविकारिणी ॥१ ॥
बलविकरिणी चापि बलप्रमथिना क्रमात् ।
सर्वभूतदमनी च मदनान्मादिनी शिवा ॥ ११ ॥
हां हु हां शिवमूर्त्तये साङ्गवक्त्र शिव यजेत् ।
हौं शिवाय हामित्यादि हामीशानादिवक्त्रकम ॥ १२ ॥
क्रीं गौरीं ग गण शक्रमुखाश्चण्डा ह्रदादिका ।
क्रमात सूर्य्यार्च्चने मन्त्रा दण्डी पूज्यश्च पिङ्गल ॥ १३ ॥
उच्चै श्रवाश्चारुणश्च प्रभूत विमल यजेत ।
साराध्योऽपरमसुख स्कन्दाद्य मध्यतो यजेत ॥ १४ ॥
दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा ।
अमोघा विद्युता चैव पूज्याथ सर्वतोमुखी ॥ १५ ॥
अर्कासन ह्रिं ह ख ख सोल्कायेति च मूर्त्तिकाम् ।
क्रां क्रीं स सूर्य्याय नम आ नमो हृदयाय च ॥१६ ॥
अर्काय शिरसे तद्वदग्नीशासुरवायुगान ।
भूर्भुव स्वरे ज्वालिनि शिखा हु कवच स्मृतम् ॥१७ ॥
भा नेत्र वस्त्रथार्कास्त्र राज्ञी शक्तिश्च निष्कुभा ।
सोमोऽङ्गारकोऽथ बुध जीव शुक्र शनि क्रमात् ॥१८॥

राहु केतुस्तेजश्चण्ड सङ्क्षेपाद्य पूजनम ।
आसन मूर्त्तये मूल हृदाद्य परिचारक ॥ १९ ॥
विष्णासन विष्णुमूर्त्ते क्ली श्री श्री श्रीधरो हरि ।
क्ली सर्वमूर्त्तिमन्त्रोऽयमिति त्रैलोक्यमोहन ॥ २० ॥
क्ली हृषीकेश क्ली विष्णु स्वरैर्दीर्घैर्हृदादिकम ।
समस्ते पञ्चमी पूजा सग्रामादौ जयादिदा ॥ २१ ॥
चक्र गदा क्रमाच्छङ्ख मुषल खड्गशार्ङ्गकम् ।
पाशाङ्कुशौ च श्रीवत्स कौस्तुभ वनमालया ॥ २२ ॥
श्री श्रीर्महालक्ष्मीतार्क्ष्यौ गुरुरिन्द्रादयोऽर्च्चनम् ।
सरस्वत्यासन मूर्त्तिरौं क्ली देवी सरस्वती ॥ २३ ॥
हृदाद्या लक्ष्मीर्मेधा च कलातुष्टिश्च पुष्टिका ।
गौरी प्रभामती दुर्गा गणो गुरुश्च चेत्रप ॥ २४ ॥
तथा ग गणपतये च क्ली गौर्यै च श्री श्रियै ।
क्ली त्वरितायै क्ली सौ त्रिपुरा चतुर्थ्यन्तनमोऽन्तका ॥२५
प्रणवाद्याश्च नामाद्यमक्षर बिन्दुसयुतम् ।
श्री युत वा सर्वमन्त्रपूजनाज्जपत स्मृता ॥ २६ ॥
होमात्तिलघृताद्यैश्च धर्म्मकामार्थमोक्षदा ।
पूजामन्त्रान् पठेद्यस्तु भुक्तभोगी दिव व्रजेत ॥ २७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वासुदेवादिपजाकथन नाम
एकविंशतितमोऽध्याय ।

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

स्नानविधिकथनम् ।

नारद उवाच । वक्ष्ये स्नानं क्रियाद्यर्थं नृसिंहेन तु मृत्तिकाम्
गृहीत्वा तां द्विधा कृत्वा मनःस्नानमथैकया । १ ॥
निमज्ज्याचम्य विन्यस्य सिंहेन कृतरक्षकः ।
विधिस्नानं ततः कुर्यात् प्राणायामपुरःसरम् । २ ॥
हृदि ध्यायन् हरिं स्नानं मन्त्रेणाष्टाक्षरेण हि ।
त्रिधा पाणितले मृत्स्नां दिग्बन्धं सिंहजप्तः ॥ ३ ॥
वासुदेवप्रजप्तेन तीर्थं मन्त्र्याय चालभेत् ।
गात्रं वेदादिना मन्त्रं सम्मार्ज्याराध्यमूर्तिना ॥ ४ ॥
कृत्वाघमर्षणं वस्त्रं परिधाय समाचरेत् ।
विन्यस्य मन्त्रैर्हि स्नात्वा पाणिस्थं जलमेव च ॥ ५ ॥
नारायणेन संयम्य वायुमाघ्राय चोत्सृजेत् ।
जलं ध्यायन् हरिं पश्चाद्दत्वार्घ्यं द्वादशाक्षरम् ॥ ६ ॥
जप्त्वान्यान्कृतशस्तस्य योगपीठादितः क्रमात् ।
मन्त्रान् दिक्पानपर्यन्तानृषीन् पितृगणानपि ॥ ७ ॥
मनुष्यान् सर्वभूतानि स्थावरान्तान्यथावस्थितः ।
न्यस्य चाङ्गानि संहृत्य मन्त्रान्यागगृहं व्रजेत् ॥
एवमन्यासु पूजासु मूलाद्यैः स्नानमाचरेत् । ८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये स्नानविधिकथनं नाम
द्वाविंशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोविंशोऽध्याय ।

पूजाविधिकथनम ।

नारद उवाच । वक्ष्ये पूजाविधिं विप्रा ! यत कृत्वा सर्वमाप्नुयात्

प्रक्षालिताङ्घ्रिराचम्य वाग्यत कृतरक्षक ॥ १ ॥

प्राङमुख स्वस्तिक बद्ध्वा पद्माद्यपरमेव च ।

य वीज नाभिमध्यस्थ धम्र चण्डानिलात्मकम् । २ ॥

विशोषयेदशेषन्तु ध्यायेत कायात्तु कल्मषम ।

क्षौ हृतपङ्कजमध्यस्थ वीज तेजोनिधिं स्मरन ॥ ३ ॥

अधोर्ध्व तिर्यग्गाभिस्तु ज्वालाभि कल्मष दहेत् ।

शशाङ्काकृतिवद्ध्यायेदम्बरस्थ सुधाम्बुभि ॥ ४ ॥

हृतपद्मव्यापिभिर्देह स्वकमाप्लावयेत सुधी ।

सुसुम्नायानिमार्गेण सर्वनाडीविसर्पिभि ॥ ५ ॥

शोधयित्वा न्यसेत्तत्त्व करशुद्धिरथास्त्रकम ।

व्यापक हस्तयोरादौ दक्षिणाङ्गुष्ठतोऽङ्गकम ॥६॥

मूल देहे द्वादशाङ्ग न्यसेन्मन्त्रैर्द्विषटकके ।

हृदय च शिरश्चैव शिखा वर्मास्त्रलोचने ॥ ७ ॥

उदर च तथा पृष्ठ बाहूरुजानुपादकम ।

मुद्रा दत्त्वा स्मरेत विष्णु जप्ताष्टशतमर्चयेत् ॥ ८ ॥

वामे तु वर्द्धनी न्यस्य पूजाद्रव्य तु दक्षिणे ।

प्रक्षाल्यास्त्रेण चार्घ्येण गन्धपुष्पान्वित न्यसेत् ॥ ९ ॥

चैतन्य सवग ज्योतिरष्टजप्तेन वारिणा ।

फडन्तेन तु ससिच्य हस्ते ध्यात्वा हरि परे ॥ १० ॥

धर्मं ज्ञानञ्च वैराग्यमैश्वर्यं वह्निदिङ्मुखान् ।
अधर्मादीनि गात्राणि पूर्वादौ योगपीठके ॥ ११ ॥
कूर्मं पीठे ह्यनन्तञ्च यमं सूर्य्यादिमण्डलम् ।
विमलाद्याः केशरस्थानुग्रहा कर्णिकास्थिता ॥ १२ ॥
पूर्वं स्वहृदये ध्यात्वा आवाह्याभ्यर्च्य मण्डले ।
अर्घ्यं पाद्यं तथाचाममधुपर्कं पुनस्ततः ॥ १३ ॥
स्नानं वस्त्रोपवीतञ्च भूषणं गन्धपुष्पकम् ।
धूपदीपनैवेद्यानि पुण्डरीकाक्षविद्यया ॥ १४ ॥
यजेदङ्गानि पूर्वादौ द्वारि पूर्वे परेऽब्जजम् ।
दक्षे चक्रं गदां सौम्ये कोणे शङ्खं धनुर्यजेत् ॥ १५ ॥
देवस्य वामतो दक्षे इषुधी खड्गमेव च ।
वामे चर्म श्रियं दक्षे पुष्टिं वामेऽग्रतो यजेत् ॥ १६ ॥
वनमालाञ्च श्रीवत्सकौस्तुभौ दिक्पतीन् बहिः ।
स्वमन्त्रैः पूजयेत् सर्वान् विष्णुरर्द्धोऽवसानतः ॥ १७ ॥
व्यस्तेन च समस्तेन अङ्गैर्बीजेन वै यजेत् ।
जप्त्वा प्रदक्षिणीकृत्य स्तुत्वार्घ्यञ्च समर्प्य च ॥ १८ ॥
हृदये विन्यसेद्ध्यात्वा अहं ब्रह्म हरिस्त्विति ।
आगच्छावाहने योज्यं क्षमस्वेति विसर्जने ॥ १९ ॥
एवमष्टाक्षराद्यैश्च पूजां कृत्वा विमुक्तिभाक् ।
एकमूर्त्यर्चनं प्रोक्तं नवव्यूहार्चनं शृणु ॥ २० ॥
अङ्गुष्ठकद्वये न्यस्य वासुदेवं बलादिकान् ।
तर्ज्जन्यादौ शरीरेऽथ शिरो ललाटवक्त्रके ॥ २१ ॥
हृन्नाभिगुह्यजान्वङ्घ्रौ मध्ये पूर्वादिकं यजेत् ।
एकपीठं नवव्यूहं नवपीठञ्च पूर्ववत् ॥ २२ ॥

नवाब्जे नवमूर्त्त्या च नवव्यूहञ्च पूर्ववत ।
इष्ट मध्ये ततः स्थाने वासुदेवञ्च पूजयेत ॥ २३ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये आदिमूर्त्त्यादिपूजाविधि
नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कुण्डनिर्माणादिविधिः ।

नारद उवाच । अग्निकार्य्यं प्रवक्ष्यामि येन स्यात्सर्वकामभाक्
चतु[illegible]ङ्गुल[illegible]चतुरस्र[illegible]म ।
[illegible] खनित्वा तु मेखला[illegible]समम ।
[illegible] ॥ [illegible]ाद्या त्यक्त्वा चताङ्गुलद्वयम ॥ २ ॥
स[illegible]ग्रा पूर्व मा द्वादशाङ्गलगाच्छ्रिता ।
अष्टा[illegible]ला [illegible]ङ्गुलाग्र चतुरङ्गुलविस्तृता ॥ ३ ॥
योनि [illegible]ाङ्गुला रम्या प[illegible]चतुर्द्व[illegible]ङ्गुलायता ।
क्रमान्निम्ना तु कर्त्तव्या पश्चिमाशाव्यवस्थिता ॥ ४ ॥
अश्वत्थपत्रसदृशी किञ्चित कुण्डे निवेशिता ।
तुर्य्यांशेनायता नाल पञ्चदशाङ्गलायतम ॥ ५ ॥
मूलन्तु व्यङ्गुल योन्या अग्र तस्या [illegible]ङ्गुलम ।
लक्षणञ्चैकहस्तस्य द्विगुणं द्विकरादिषु । ६ ॥
एकत्रिमेखलं कुण्ड वर्त्तुलादि वदाम्यहम ।
कुण्डार्द्ध तु स्थितं सूत्र कोणे यदतिरिच्यते ॥ ७ ॥
तदर्द्ध दिशि संस्थाप्य भ्रामितं वर्त्तुलं भवेत ।
कुण्डार्द्धे कोणभागार्द्धे दिक्षोत्तरतो बहिः ॥ ८ ॥

पूर्वपश्चिमतो यत्नाल्लाञ्छयित्वा तु मध्यत ।
सस्थाप्य भ्रामित कुण्डमर्द्धचन्द्र भवेत शुभम ॥ ९ ॥
पद्माकारे दलानि स्यु,र्मेखलामान्तु वर्त्तुले ।
बाहुदण्डप्रमाणन्तु होमार्थं कारयेत स्रुचम् ॥ १० ॥
सप्तपञ्चाङ्गुल वापि चतुरस्रन्तु कारयेत ।
त्रिभागेन भवेद्गर्त्त मध्ये वृत्त सुशोभनम ॥ ११ ॥
तिर्यगूर्ध्व सम खातादहिरर्द्धन्तु शोधयेत ।
अङ्गुलस्य चतुर्थाश शेषार्द्धार्द्ध तथान्तत ॥ १२ ॥
खातस्य मेखला रम्या शेषार्द्धेन तु कारयेत ।
कण्ठ त्रिभागविस्तार अङ्गुष्ठकसमायतम ॥ १३ ॥
सार्द्धमङ्गुष्ठक वा स्यात्तदग्रे तु मुख भवेत ।
चतुरङ्गुलविस्तार पञ्चाङ्गुलमथापि वा ॥ १४ ॥
त्रिक द्व्यङ्गुलक तत स्यान्मध्यन्तस्य सुशोभनम ।
आयामस्ततसमस्तस्य मध्यनिम्न सुशोभन ॥ १५ ॥
शुषिर कण्ठदेशे स्याद्विशेद यावत् कनीयसो ।
शेषकुण्डन्तु कर्त्तव्य यथारुचि विचित्रितम ॥ १६ ॥
स्रुवन्तु हस्तमात्र स्याद्दण्डकेन समन्वितम ।
वटक द्व्यङ्गुल वृत्त कर्त्तव्यन्तु सुशोभनम । १७ ॥
गोपदन्तु यथा मग्नमल्पपङ्के तथा भवेत ।
उपलिप्य लिखेद्रेखामङ्गुला वज्रनासिकाम ॥ १८ ॥
सौम्याग्रा प्रथमा तस्या रेखे पूर्वमुखे तयो ।
मध्ये तिस्रस्तथा कुर्य्याद्दक्षिणादिक्रमेण तु ॥ १९ ॥
एवमुल्लिख्य चाभ्युक्ष्य प्रणवेन तु मन्त्रवित ।
विष्टर कल्पयेत्तेन तस्मिन् शक्तिन्तु वैष्णवीम् ॥ २० ॥

अत्र कृत्वा मूर्त्तिमतीं ज्वलदग्निं हरिं स्मरन्।
प्रादेशमात्रां समिधां दत्वा परिसमुह्य तम्॥ २१॥
दर्भैस्त्रिधा परिस्तीर्य प्रवाहौ तत्र पात्रकम्।
आसादयेद्विधानज्ञो भूमौ च युक्तयुग्मकम्॥ २२॥
आज्यस्थालीं चरुस्थालीं कुशाज्यञ्च प्रणीतया।
प्रक्षालयित्वा पात्राणि प्रोक्षणीं प्लाव्य वारिणा॥ २३॥
पवित्राभ्यां तत्र चरिश्राय च तं जलम्।
प्रानीत्वा प्रोक्षणीपात्रं स्याग्रे निधाय च॥ २४॥
तद्द्विर्भिर्भ्य संप्रोक्ष्य इध्म विन्यस्य चाग्रत।
पण्यात्रा सगुण्यात्रा त्रिशा चावाप्तगण च॥ २५॥
आज्यस्थालीमनेन सम्पूज्याग्रे निधाय च।
सप्वौत्पवनाभ्यां कुर्य्यादाज्यस्य संस्कृतिम्॥ २६॥
अखण्डिताग्रौ निर्गर्भौ कुशौ प्रादेशमात्रकौ।
ताभ्यामुत्तानपाणिभ्यामङ्गुष्ठानामिकेन तु॥ २७॥
आज्यं तयोस्तु संगृह्य द्विर्नीत्वा त्रिरर्वाग्निपेत्।
स्रुक्स्रुवौ चापि संगृह्य ताभ्यां प्रक्षिप्य वारिणा॥२८॥
प्रतप्य दर्भैः सम्मृज्य पुनः प्रक्षाल्य चैव हि।
निष्टप्य स्थापयित्वा तु प्रणवेनैव साधकः॥ २९॥
प्रणवादिनमोऽन्तेन पश्चाद्धोमं समाचरेत्
गर्भाधानादिकर्म्माणि यावदग्रव्यवस्थया। ३०॥
नामान्तं व्रतबन्धान्तं समावर्त्तावसानकम्।
अधिकारावसादन वा कुर्य्यादज्ञानसारत॥ ३१॥
प्रणवेनोपचारन्तु कुर्य्यात् सर्वत्र साधकः।
अङ्गहोमस्तु कर्त्तव्यो यथावित्तानुसारत॥ ३२॥

गर्भाधानन्तु प्रथमं ततः पुंसवनं स्मृतम् ।
सीमन्तोन्नयनं जातकर्म नामान्नप्राशनम् ॥ ३३ ॥
चूडाकृतिं व्रतबन्धं वेदव्रतान्यशेषतः ।
समावर्त्तनं पत्न्या च योगश्चाथाधिकारकः ॥ ३४ ॥
हृदादिक्रमतो ध्यात्वा एकैकं कर्म पञ्च च ।
अष्टावष्टौ तु जुहुयात् प्रतिकर्माहुतीः पुनः ॥ ३५ ॥
पूर्णाहुतिं ततो दद्यात् स्रुचा मूलेन साधकः ।
वौषडन्तेन मन्त्रेण प्लुतं सुस्वरमुच्चरन् ॥ ३६ ॥
विष्णोर्वह्निन्तु संस्कृत्य श्रपयेद्वैष्णवं चरुम् ।
आराध्य स्थण्डिले विष्णुं मन्त्रान् संस्मृत्य संश्रपेत् ॥३७
आसनादिक्रमेणैव साङ्गावरणमुत्तमम् ।
गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य ध्यात्वा देवं सुरोत्तमम् ॥ ३८ ।
आधायेध्ममथाघारावाज्यावग्नीशसंस्थितौ ।
वायव्यनैर्ऋताद्यादिप्रवृत्तौ तु यथाक्रमम् ॥ ३९ ॥
आज्यभागौ ततो हुत्वा चक्षुषी दक्षिणोत्तरे ।
मध्येऽथ जुहुयात् सर्वमन्त्रानर्चाक्रमेण तु ॥ ४० ॥
आज्येन तर्पयेन्मूर्त्तीर्दशांशेनाङ्गहोमकम् ।
शतं सहस्रं वाज्याद्यैः समिद्भिर्वा तिलैः सह ॥ ४१ ॥
समाप्याचान्तु होमान्तां शुचीन् शिष्यानुपोषितान् ।
आहूयाग्रे निवेश्याथ ह्यस्त्रेण प्रोक्षयेत् पशून् ॥ ४२ ॥
शिष्यानात्मनि संयोज्य अविद्याकर्मबन्धनैः ।
लिङ्गानुवृत्तश्चैतन्यं सह लिङ्गेन पाशितम् ॥ ४३ ॥
ध्यानमार्गेण संप्रोक्ष्य वायुबीजेन शोधयेत् ।
ततो दहनबीजेन सृष्टिं ब्रह्माण्डसंज्ञिकाम् ॥ ४४ ॥

निरंश्या सकला ध्यायेच्छक्तकूटनिभस्थितम।
प्रावरेद्वारिणा भस्म ससार वामेय स्मरेत ॥ ४५ ॥
तत्र शाक्ते न्यसेत पश्चात् पार्थिवी बीजसञ्ज्ञिकाम।
तन्मात्राभि समस्ताभि सहत पार्थिव शुभम ॥ ४६ ॥
अण्डन्तदुद्भवन्ध्यायेत्तदाधारन्तदात्मकम।
तन्मध्ये चिन्तयेन्मूर्त्ति पौरुषी प्रणवात्मिकाम ॥ ४७ ॥
लिङ्ग सङ्क्रामयेत पश्चादात्मस्थ पूर्वसंस्कृतम।
विभक्तेन्द्रियसंस्थान क्रमाट वृद्ध विचिन्तयेत् ॥ ४८ ॥
ततोऽण्डमब्दमेकन्तु स्थित्वा द्विशकलीकृतम।
द्यावापृथिव्यौ शकले तयार्मध्ये प्रजापतिम ॥ ४९ ॥
जात ध्यात्वा पुन प्राक्ष्य प्रणवेन तु सञ्चितम।
मन्त्रात्मकतनु कृत्वा यथान्यास पुरोदितम ॥ ५० ॥
विष्णु हस्त ततो मूर्द्धि दत्वा ध्यात्वा तु वैष्णवम।
एवमक बहून वापि जनित्वा ध्यानयोगत ॥ ५१ ॥
करौ सङ्गृह्य मूलेन नेत्रे बद्धा तु वाससा।
नेत्रमन्त्रेण मन्त्री तान सदनेनाहतेन तु ॥ ५२ ॥
कृतपजा गुरु सम्यक देवदेवस्य तत्त्ववान।
शिष्यान पुष्पाञ्जलिभृत, प्राङ्मुखानुपवेशयेत ॥ ५३ ॥
अर्चयेयुश्च तेऽप्येव प्रसूता गुरुणा हरिम।
क्षिप्ता पुष्पाञ्जलि तत्र पुष्पादिभिरनन्तरम ॥ ५४ ॥
अमन्त्रमर्चन कृत्वा गुरो पादार्चनन्तत।
विधाय दक्षिणा दद्यात सर्वस्व चार्द्धमेव वा ॥ ५५ ॥
गुरु सशिक्षयेच्छिष्यान् ते पूज्यो नामभिर्हरि।
विष्वक्सेन यजेदीश शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ५६ ॥

कल्पयेत्तत्त्वं तन्त्र्या मण्डलस्थं विसर्जयेत् ॥ ५७ ॥
विष्णुनिर्माल्यमखिलं विष्वक्सेनाय चार्पयेत् ।
प्रणीताभिस्तथात्मानं अभिषिच्य च कुण्डगम् ॥ ५८ ॥
वह्निमात्मनि संयोज्य विष्वक्सेनं विसर्जयेत् ।
बुभुक्षुः सर्वमाप्नोति मुमुक्षुर्लीयते हरौ ॥ ५९ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अग्निकार्य्यादिकथनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

वासुदेवादिमन्त्रनिरूपणम् ।

नारद उवाच । वासुदेवादिमन्त्राणां पूजानां लक्षणं वदे ।
वासुदेवः सङ्कर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ॥ १ ॥
नमो भगवते चादौ अ आ अं अः स्वबीजकाः ।
ओङ्काराद्या नमोऽन्ता वा नमो नारायणस्ततः ॥ २ ॥
ओं तत्सद्ब्रह्मणे चैव ओं नमो विष्णवे नमः ।
ओं क्षौं ओं नमो भगवते नरसिंहाय वै नमः ॥ ३ ॥
ओं भूर्नमो भगवते वराहाय नराधिपाः ।
जवारुणहरिद्राभा नीलश्यामललोहिताः ॥ ४ ॥
मेघाग्निमधुपिङ्गाभा वर्णभा नव नायकाः ।
अङ्गानि स्वरबीजानां स्वनामान्तैर्यथाक्रमम् ॥ ५ ॥
हृदयादीनि कल्पेत विभक्तैस्तत्त्ववेदिभिः ।
व्यञ्जनादीनि बीजानि तेषां लक्षणमन्यथा ॥ ६ ॥

दीर्घस्वरैस्तु भिन्नानि नमोऽन्तान्तस्थितानि तु।
अङ्गानि ह्रस्वयुक्तानि उपाङ्गानीति वक्ष्यते॥ ७॥
विभक्तनामवर्णान्तस्थितानि वीजमुत्तमम।
दीर्घैः स्वैश्च संयुक्तं साङ्गोपाङ्गस्वरैः क्रमात्॥ ८॥
अङ्गनाना क्रमो ह्येष हृदयादिप्रक्लृप्तये।
स्ववीजेन स्वनामान्तेर्विभक्तान्यङ्गनामभिः॥ ९॥
युक्तानि हृदयादीनि द्वादशान्तानि पञ्चतः।
आरभ्य कल्पयित्वा तु जपेत सिद्धानुरूपतः॥ १०॥
हृदयञ्च शिरश्चूडा कवचं नेत्रमस्त्रकम।
षडङ्गानि तु वीजाना मूलस्य द्वादशाङ्गकम्॥ ११॥
हृच्छिरश्च शिखा वर्मचास्त्रनेत्रन्तथोदरम।
पृष्ठबाहूरुजानूश्च जङ्घा पादौ क्रमान्न्यसेत॥ १२॥
क ट प श वैनतेय ख ठ फ ष गदामनु।
ग ड ब स पुष्टिमन्त्रा घ ढ भ ह श्रियै नमः॥ १३॥
व ग म च पाञ्चजन्य छ न प कौस्तुभाय च।
ज ख व सुदर्शनाय श्रीवत्साय स व द च ल॥ १४॥
ओ ा ध व वनमालायै महानन्ताय वै नमः।
निर्वीजपदमन्त्राणा पदैरङ्गानि कल्पयेत्॥ १५॥
जात्यन्तैर्नामसंयुक्तैर्हृदयादीनि पञ्चधा।
प्रणवं हृदयादीनि ततः प्रोक्तानि पञ्चवा॥ १६॥
प्रणवं हृदयं पूर्व्वं परायेति शिरः शिखा।
नाम्नात्मना तु कवचं अस्त्रं नामान्तकं भवेत्॥ १७॥
ओं परायादिस्वनामात्मा चतुर्थ्यन्तो नमोऽन्तकः।
एकव्यूहादिषड्विंशव्यूहान्तस्यात्मनो मनुः॥ १८॥

कनिष्ठादिकराग्रेषु प्रकृतिं देहकेऽर्च्चयेत।
पराय पुरुषात्मा स्यात प्रकृत्यात्मा द्विरूपक ॥ १९ ॥
ओं परयाग्न्यात्मने चैव वाय्वर्कौ च द्विरूपक ।
अग्नि त्रिमूर्त्तौ विन्यस्य व्यापक करदेहयो ॥ २० ॥
वाय्वर्कौ करशाखासु सर्व्वे तरकरद्वये।
हृदि मूर्त्तौ तनावेष त्रिव्यूहे तुर्य्यरूपक ॥ २१ ॥
ऋग्वेद व्यापक हस्ते अङ्गुलीषु यजुन्यसेत ।
तलद्वयेऽथवरूप शिरोहृच्चरणात्मक ॥ २२ ॥
आकाश व्यापक न्यस्य करे देहे तु पूर्ववत ।
अङ्गुलीषु च वाय्वादि शिरोहृद्गुह्यपादके ॥ २३ ॥
वायुर्ज्योतिर्जल पृथ्वी पञ्चव्यूह समीरित ।
मन श्रोतन्त्वगाजिह्वा घ्राण षड्व्यूह ईरित ॥ २४ ॥
व्यापक मानस न्यस्य ततोऽङ्गुष्ठादित क्रमात ।
मूर्द्धास्य हृद्गुह्यपत्सु कथित कक्रमात्मक । २५ ॥
आदिमूर्त्तिस्तु सर्वत्र व्यापको जीवसज्ज्ञित ।
भूर्भुव स्वर्महजनस्तप सत्यञ्च सप्तधा ॥ २६ ॥
करे देहे न्यसेदाद्यमङ्गुष्ठादिक्रमेण तु ।
तलसस्थ सप्तमञ्च लोकेशो देहके क्रमात् ॥ २७ ॥
देहे शिरोललाटास्यहृद्गुह्याङ्घ्रिषु संस्थित ।
अग्निष्टोमस्तथोक्थस्तु षोडशी वाजपेयक ॥ २८ ॥
अतिरात्राप्तोर्यामश्च यज्ञात्मा सप्तरूपक ।
धीरह मन शब्दश्च स्पर्शरूपरसास्तत ॥ २९ ॥
गन्धो बुद्धिर्व्यापक तु करे देहे न्यसेत् क्रमात्
न्यसेदन्यौ च तलयो के ललाटे मुखे हृदि ॥ ३० ॥

नाभौ गुह्ये च पादे च अष्टव्यूह पुमान स्मृत ।
जीवो बुद्धिरहङ्कारो मन शब्दो गुणोऽनिल ॥ २१ ॥
रूप रसो नवात्माय जीव अङ्गुष्ठकद्वये ।
तर्जन्यादिक्रमाच्छेष यावद्वामप्रदेशिनीम ॥ २२ ॥
देहे शिरोललाटास्यहृन्नाभिगुह्यजानुषु ।
पादयोश्च दशात्माय इन्द्रो व्यापी समास्थित ॥ २३ ॥
अङ्गुष्ठकद्वये वह्निस्तर्जन्यादौ परेष च ।
शिरोललाटवक्त्रेषु हृन्नाभिगुह्यजानुष ॥ २४ ॥
पादयोरेकादशात्मा मन श्रोत्र त्वगेव च ।
चक्षुर्जिह्वा तथा घ्राण वाकपाण्यङ्घ्रिश्च पायुक ॥ २५ ॥
उपस्थ मानसो व्यापी श्रोत्रमङ्गुष्ठकद्वये ।
तर्जन्यादिक्रमादष्टौ अतिरिक्त तलद्वये ॥ २६ ॥
उत्तमाङ्गललाटास्य हृन्नाभावथ गुह्यके ।
ऊरुयुग्मे तथा जङ्घे गुलफपादेष च क्रमात ॥ २७ ॥
विष्णुमधुहरश्चैव त्रिविक्रमकवामनौ ।
श्रीधरोऽथ हृषीकेश पद्मनाभस्तथैव च ॥ २८ ॥
दामोदर केशवश्च नारायणस्तत पर ।
माधवश्चाथ गोविन्दो विष्णु वै व्यापक न्यसेत ॥ २९ ॥
अङ्गुष्ठादौ तले द्वौ च पादे जानुनि वै कटौ ।
शिर शिखरकटाक्षे जानुपादादिष न्यसेत ॥ ४० ॥
द्वादशात्मा पञ्चविंश षड्विंशव्यूहकस्तथा ।
पुरुषो धीरहङ्कारो मनश्चित्तश्च शब्दक ॥ ४१ ॥
तथा स्पर्शो रसो रूप गन्ध श्रोत्र त्वचस्तथा ।
चक्षुर्जिह्वा नासिका च वाक्पाण्यङ्घ्रिश्च पायव ॥ ४२ ॥

उपस्थो भूजलन्तेजो वायुराकाशमेव च ।
पुरुष व्यापक न्यस्य अङ्गष्ठान्तौ दश न्यसेत ॥ ४२ ॥
शेषान हस्ततले न्यस्य शिरस्यथ ललाटके ।
मखहृन्नाभिगुह्योरुजान्वङ्घ्री करणोऽहतौ ॥ ४४ ॥
पादे जान्वोरुपस्थे च हृदये मूर्ध्नि च क्रमात ।
परश्च पुरुषात्मादौ षडविशे पर्ववत्परम ॥ ४५ ॥
सञ्चिन्त्य मण्डलेऽन्ने तु प्रकृति पजयेत बध ।
पूर्वयाम्याप्यसौम्येष हृदयादीनि पूजयेत ॥ ४ ।
अस्त्रमग्न्यादिकोणेषु वैनतयादि पूर्ववत ।
दिक्पालाश्च विधिस्त्वन्य लिखा हैऽमनय मध्यन ॥ ४ ॥
पूर्वादिदिग्दलावामोराज्यादिभिरलङ्कृत ।
कर्णिकाया नाभसश्च मानस कर्णिकास्थित ॥ ४८ ॥
विश्वरूप सर्वसिद्ध्यै यजेद्राज्यजयाय च ।
सर्वव्यूहे समायुक्तमङ्गैरपि च पञ्चभि ॥ ४९ ॥
गरुडाद्यैस्तथेन्द्राद्यै सर्वान कामानवाप्नुयात ।
विश्वकसेन यजेन्नाम्ना वै बीज व्योमसस्थितम ॥ ५० ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मन्त्रप्रदर्शन नाम
पञ्चविंशोऽध्याय ।

अथ षडविंशोऽध्याय ।

मुद्रालक्षणकथनम ।

नारद उवाच । मुद्राणा लक्षण वक्ष्ये सान्निध्यादिप्रकारकम ।
अञ्जलि प्रथमा मुद्रा वन्दनो हृदयानुगा ॥ १ ॥

उर्ध्वाङ्गुष्ठो वाममुष्टिर्दक्षिणाङ्गुष्ठबन्धनम।
मत्स्याय तस्य चाङ्गुष्ठा यस्य चोर्ध्वे प्रकीर्त्तित ॥ २ ॥
ि स्र माधरणा व्यूहे अथासाधरणा इमा।
कनिष्ठादिविमोकेन अष्टौ मुद्रा यथाक्रमम् ॥ ३ ॥
अष्टाना पूर्ववीजाना क्रमशस्त्ववधारयेत।
अ ष्ठ न कनिष्ठान्त नामयित्वा ्लित्रयम ॥ ४ ॥
उ त्था सम्मुखञ्च वोजाय नवमाय वे।
वाम स्तमथोत्तान कृत्वाङ्ग नामयेच्छनै ॥ ५ ॥
वराहस्य स्मृता मुद्रा अङ्गानाञ्च क्रमादिमा।
एकैका माचयेद् बध्वा वाममुष्टा तथाङ्गलीम् ॥ ६ ॥
आकुञ्चयेत पूर्वमुद्रा दक्षिणेऽप्येवमेव च।
ऊर्ध्वाङ्गुष्ठा वाममुष्टिमुद्रासिद्धिस्ततो भवेत् ॥ ७ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मुद्राप्रदर्शन नाम
षड्विंशो ध्याय।

अथ सप्तविंशोऽध्याय।

दीक्षाविधिकथनम।

नारद उवाच। वक्ष्ये दीक्षा सर्वदाञ्च मण्डलेऽब्जे हरिं यजेत
दशम्यामपसहृत्य यागद्रव्य समस्तकम ॥ १ ॥
विन्यस्य नारसिंहेन सम्मन्त्र्य शतवारकम।
सर्षपास्तु फडन्तेन रक्षोघ्नान सर्वत क्षिपेत ॥ २ ॥
शक्ति सर्वात्मिका तत्र न्यसेत प्रासादरूपिणीम्।
सर्वौषधि समाहृत्य विकिरानभिमन्त्रयेत् ॥ ३ ॥

शतवार शुभे पात्रे वासुदेवेन साधक ।
ससाध्य पञ्चगव्यन्तु पञ्चभिर्मूलमूर्त्तिभि ॥ ४ ॥
नारायणान्ते सम्प्रोक्ष्य कुशाग्रैस्तेन ता भुवम
विकिरान वासुदेवेन क्षिपेदस्त्रानपाणिना ॥ ५ ॥
[illegible] पवम [illegible] ध्यायेत विष्णु तथा हृदि ।
वेद्या महिते कुम्भे साङ्ग विष्णु यपायेत ॥ ६ ॥
[illegible] मन्त्रयित्वा [illegible] च वहुतोम ।
[illegible] सिञ्चन ईशानान्त नयेच्च तम ॥ ७
[illegible] पृष्ठतो नाला स्थापयेद्दिक्षिर [illegible]
[illegible] विकिरान [illegible] कुम्भेन [illegible] ॥ ८ ॥
[illegible] पञ्चरत्नाम्य स्थण्डिले [illegible] हरिम ।
[illegible] समभ्यर्च्य [illegible] सञ्जप्य पववत ॥ ९ ॥
[illegible] पुण्डरीकेण विलिप्यात सुगन्धिना
[illegible] सम्पूर्य [illegible] साधक ॥ १० ॥
आलोक्य वासुदेवेन तत सङ्कर्षणेन च ।
तण्डुलानाज्यसदृष्टान क्षिपेत चोरे सुसस्कृत ॥ ११ ॥
[illegible] समालाद्य दव्या मङ्गुहृयेकृते ।
पक्वमुत्तारयेत पश्चान्निरुद्धेन देशिक ॥ १२ ॥
प्रत्याल्यालिप्य तत कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रन्तु भस्मना ।
नारायणेन पार्श्वे च चरुमव सुसस्कृतम ॥ १३ ॥
भागमेकन्तु [illegible] कलशाय द्वितीयकम ।
तृतीयेन तु भागेन प्रदद्यादाहुतित्रयम ॥ १४ ॥
शिष्यै सह चतुर्थन्तु गुरुरद्यादिशुद्धये ।
नारायणेन समन्त्र सप्तधा क्षीरवृक्षजम् ॥ १५ ॥

दन्तकाष्ठं भक्षयित्वा त्यक्त्वा ज्ञात्वास्य पातकम्।
ऐन्द्राग्न्युत्तरैशानी मुखं पतितमुत्तमम् ॥ १६ ॥
शुभं सिंहशतं हुत्वा आचम्याथ प्रविश्य च।
पूजागारं न्यसेन्मन्त्री प्राच्यां शिष्यं प्रदक्षिणम् ॥ १७ ॥
संसारार्णवमग्नानां पशूनां पाशमुक्तये।
त्वमेव शरणं देव ! सदा त्वं भक्तवत्सल ! ॥ १८ ॥
देवदेवानुजानीहि प्राकृतान् पाशबन्धनात्।
पाशितान्मोचयिष्यामि त्वत्प्रसादात् पशूनिमान् ॥ १९ ॥
इति विज्ञाप्य देवेशं सम्प्रविश्य पशून् स्वान्।
[illegible] समाश्रय परन्ज्यननां [illegible] ॥ २० ॥
संस्कृत्य मन्त्री मन्त्रैश्च नेत्रे बध्वा प्रदर्शयेत्
पुष्पपूर्णाञ्जलीस्तत्र चित्तैन्नाम योजयेत् ॥ २१ ॥
अमन्त्रार्चनं तत्र पूर्ववत् कारयेत् क्रमात्।
यस्या मूर्त्तौ पतेत् पुष्पं तस्य तन्नाम निर्दिशेत् ॥२२॥
शिष्यान्तसम्मितं सूत्रं पादाङ्गुष्ठादि षड्गुणम्।
कन्याभिः कर्त्तितं रक्तं पुनस्तत्त्रिगुणीकृतम् ॥ २३ ॥
यस्यां संलीयते विश्वं यतो विश्वं प्रसूयते।
प्रकृतिं प्रक्रियाभेदैः संस्थितां तत्र चिन्तयेत् ॥ २४ ॥
तेन प्राकृतिकान् पाशान् ग्रथित्वा तत्त्वसंख्यया।
कृत्वा शरावे तत् सूत्रं कुण्डपार्श्वे निधाय तु ॥ २५ ॥
ततस्तत्त्वानि सर्वाणि ध्यात्वा शिष्यतनौ न्यसेत्।
सृष्टिक्रमात् प्रकृत्यादिपृथिव्यन्तानि देशिकः ॥ २६ ॥
तत्त्वैकधा पञ्चधा स्याद्दशद्वादशधापि वा।
ज्ञातव्यं सर्वभेदेन ग्रथितस्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २७ ॥

अङ्गै पञ्चभिरध्वान निखिल विकृतिक्रमात ।
तन्मात्रात्मनि संहृत्य मात्रासंस्थे परात्मनि ॥ २८ ॥
प्रकृतिर्लिङ्गशक्तिश्च कर्त्ता बुद्धिस्तथा मन ।
पञ्चतन्मात्रबुद्ध्याख्य कर्माख्य भूतपञ्चकम ॥ २९ ॥
ध्यायेच्च द्वादशात्मान सर्वे देहे तथेच्छया ।
हुत्वा सम्पातविधिना सृष्टे सृष्टिक्रमेण तु ॥ ३० ॥
एकैक शतहोमेन हुत्वा पूर्णाहुति तत ।
शरावे सम्पुटीकृत्य कुम्भेशाय निवेदयेत ॥ ३१ ॥
अधिवास्य यथा न्याय भक्त शिष्य तु दीक्षयेत ।
करणी कर्त्तरी वापि रजांसि खटिकामपि ॥ ३२ ॥
अन्यदप्युपयोगि स्यात सर्व तद्वायुगाचरे ।
सम्पाद्य मूलमन्त्रेण परामृश्याधिवासयेत ॥ ३३ ॥
नमो भूतेभ्यश्च बलि कुम्भेशे स्मरन हरिम ।
मण्डप भूषयित्वाथ वितानघटलड्डुकै ॥ ३४ ॥
मण्डलेऽथ यजेद्विष्णु तत सन्तर्प्य पावकम ।
आहूय दीक्षयेच्छिष्यान बद्धपद्मासनस्थितान ॥ ३५ ॥
सम्प्रोक्ष्य विष्णु हस्तेन मूर्द्धान स्पृश्य वै क्रमात ।
प्रकृत्यादिविकृत्यन्तां साधिभूताधिदैवताम् ॥ ३६ ॥
सृष्टिमाध्यात्मिकी कृत्वा हृदि ता संहरेत क्रमात ।
तन्मात्रभूता सकला जीवेन समतां गताम ॥ ३७ ॥
तत सम्प्रार्थ्य कुम्भेश सूत्र संहृत्य देशिक ।
अग्ने समीपमागत्य पार्श्वे त सन्निवेश्य तु ॥ ३८ ॥
मूलमन्त्रेण सृष्टीशमाहुतीनां शतेन तम् ।
उदासीनमथासाद्य पूर्णाहुत्या च देशिक ॥ ३९ ॥

शुक्ल रज समादाय मूलेन शतमन्त्रितम ।
सन्ताड्य हृदयन्तेन हु फट्कारान्तसयुतै ॥ ४० ॥
वियोगपदसयुक्तैर्वीजै पाशादिभि क्रमात ।
पृथिव्यादीनि तत्त्वानि विश्लिष्य जुहुयात्तत ॥ ४१ ॥
वह्नावखिलतत्त्वानामालये व्याहृत हरौ ।
नीयमान क्रमातसव तत्ताध्वान स्मरद्बुध ॥ ४२ ॥
ताडनेन वियु ज्यैव आदायापाद्य शाम्यताम ।
प्रकृत्याहृत्य जुहुयाद्यथोक्तं जातवेदसि । ४३ ॥
गर्भाधान जातकर्म भोगञ्चैव लयन्तथा ।
कृत्वाष्टौ तत्र तत्रैव तत शुद्धिन्तु होमयेत । ४४ ॥
शुद्ध तत्त्व समुद्धृत्य पूर्णाहुत्या तु देशिक ।
सनयेद्बुद्धिपरे तत्त्वे यावद्व्याहृत क्रमात् ॥ ४५ ॥
तत्पर ज्ञानयोगेन विलाप्य परमात्मनि ।
विमुक्तबन्धन जीव परस्मिन्नव्यये पदे ॥ ४६ ॥
निवृत्त परमानन्दे शुद्धे बुद्धे स्मरेद्बुध ।
दद्यात पूर्णाहुति पश्चादेव दीक्षा समाप्यते ॥ ४७ ॥
प्रयोगमन्त्रान् वक्ष्यामि यैर्दीक्षा होमसलय ।
ओ य भूतानि विशुद्ध हु फट् ।
अनेन ताडन कुर्यादियोजनमिह द्वयम ॥ ४८ ॥
ओ य भूतान्यापातयेऽहम ।
आदान कृत्वा चानेन प्रकृत्या योजन शृणु ।
ओ य भूतानि पु स्वाहा ।
होममन्त्र प्रवक्ष्यामि तत पूर्णाहुतेर्मनुम ॥ ४९ ॥
ओ भूतानि सहर स्वाहा ।

ओं अ ओं नमो भगवते वासुदेवाय वौषट्।
पूर्णाहुत्यनन्तरे तु तद्वै शिष्यन्तु साधयेत।
एव तत्त्वानि सर्वाणि क्रमातसशोधयेद् बध ॥ ५० ॥
नमोऽन्तेन स्ववोजेन ताडनादिपुर सरम।
ओं वा कर्मेन्द्रियाणि। ओं दे बुद्धीन्द्रियाणि।
य वोजेन समामन्तु ताडनादिप्रयोगकम ॥ ५१ ॥
ओं सु गन्धतन्मात्रे वियुङ्च्च हु फट्। ओं सम्पाहि हा।
ओं ख ख च प्रकृत्या। ओं सु हु गन्धतन्मात्रे सहर स्वाहा।
तत प्रणाहुतिश्चैवमुत्तरेष प्रयुज्यते।
ओं रा रसतन्मात्रे। ओं भें रूपतन्मात्रे। ओं र स्पर्शत
न्मात्रे। ओं श शब्दतन्मात्रे। ओं भ नम। ओं सों अह
ङ्कार। ओं न बद्धे। ओं ओं प्रकृते।
एकमूर्त्तावय प्रोक्तो दीक्षायोग समासत।
एवमेव प्रयोगस्तु नवव्यूहादिके स्मृत ॥ ५२ ॥
दग्ध्वापरस्मिन सन्दध्यान्निर्वाणे प्रकृतिन्नर।
अविकारे समादध्यादीश्वरे प्रकृतिन्नर ॥ ५३ ॥
शोधयित्वाथ भूतानि कर्माङ्गानि विशोधयेत।
बुद्ध्याख्यान्यथ तन्मात्रमनोज्ञानमहङ्कृतिम् ॥ ५४ ॥
लिङ्गात्मान विशोध्यान्ते प्रकृति शोधयेत् पुन।
पुरुष प्राकृत शुद्धमोश्वरे धाम्नि संस्थितम ॥ ५५ ॥
स्वगोचरीकृताशेषभोगमुक्तौ कृतास्पदम।
ध्यायन पूर्णाहुति दद्याद्दीक्षेयं त्वधिकारिणी ॥ ५६ ॥
अङ्गैराराध्य मन्त्रस्य नीत्वा तत्त्वगण समम।
क्रमादेव विशोध्यान्ते सर्वं सिद्धिसमन्वितम् ॥ ५७ ॥

ध्यायन् पूर्णाहुतिं दद्याद्दीक्षेयं साधके स्मृता ।
द्रव्यस्य वा न सम्पत्तिरशक्तिर्वात्मनो यदि ॥ ५८ ॥
इष्ट्वा देवं यथा पूर्वं सर्व्वोपकरणान्वितम् ।
सद्योऽधिवास्य द्वादश्यां दीक्षयेद्देशिकोत्तमः ॥ ५९ ॥
भक्तो विनीतः शारीरैर्गुणैः सर्वैः समन्वितः ।
शिष्यो नातिधनी यस्तु स्थण्डिलेऽभ्यर्च्य दीक्षयेत् ॥ ६०
अध्वानं निखिलं दैवं भौतं वाध्यात्मिकीकृतम् ।
सृष्टिक्रमेण शिष्यस्य देहे ध्यात्वा तु देशिकः ॥ ६१ ॥
अष्टाष्टाहुतिभिः पूर्वं क्रमात् सन्तर्प्य स्वाष्टमान् ।
स्वमन्त्रैर्वासुदेवादीन् जननादीन् विसर्जयेत् ॥ ६२ ॥
होमेन शोधयेत् पश्चात्संहारक्रमयोगतः ।
यानिसूत्राणि बद्धानि मुक्त्वा कर्म्माणि देशिकः ॥ ६३ ॥
शिष्यदेहात्समाहृत्य क्रमात्तत्त्वानि शोधयेत् ।
अग्नौ प्राकृतिके विष्णौ लयं नीत्वाधिदैविके ॥ ६४ ॥
शुद्धं तत्त्वमशुद्धेन पूर्णाहुत्या तु साधयेत् ।
शिष्ये प्रकृतिमापन्ने दग्ध्वा प्राकृतिकान् गुणान् ॥ ६५ ॥
मोचयेदधिकारे वा नियुञ्ज्याद्देशिकः शिशून् ।
अथान्यां शक्तिदीक्षां वा कुर्य्यात् भावे स्थितो गुरुः ॥ ६६ ॥
भक्त्या सम्प्रतिपन्नानां यतीनां निर्धनस्य च ।
सम्पूज्य स्थण्डिले विष्णुं पार्श्वस्थं स्थाप्य पुत्रकम् ॥ ६७ ॥
देवताभिमुखः शिष्यस्तिर्य्यगास्यः स्वयं स्थितः ।
अध्वानं निखिलं ध्यात्वा पर्वभिः स्वैर्विकल्पितम् ॥ ६८ ॥
शिष्यदेहे तथा देवमाधिदैविकयाचनम्
ध्यानयोगेन सञ्चिन्त्य पूर्ववत्ताडनादिना ॥ ६९ ॥

क्रमात्तत्त्वानि सर्वाणि शोधयेत स्थण्डिले हरौ ।
ताडनेन वियोज्याथ गृहीत्वात्मानि तत्पर ॥ ७० ॥
देवे संयोज्य संशोध्य गृहीत्वा तत स्वभावत ।
आनीय शुद्धभावेन सन्धयित्वा क्रमेण तु ॥ ७१ ॥
शोधयेद्ध्यानयोगेन सर्वतो ज्ञानमुद्रया ।
शुद्धेषु सर्वतत्त्वेषु प्रधाने चेश्वरे स्थिते ॥ ७२ ॥
दग्ध्वा निर्वापयेच्छिष्यान पदे चेशे नियोजयेत् ।
निनयेत सिद्धिमार्गे वा साधक देशिकोत्तम ॥ ७३ ॥
एवमेवाधिकारस्थो गृही कर्मस्वतन्द्रित ।
आत्मान शोधयंस्तिष्ठेत् यावद्रागक्षयो भवेत् ॥ ७४ ॥
क्षीणरागमथात्मान ज्ञात्वा संशुद्धकिल्बिष ।
आरोप्य पुत्रे शिष्ये वा ह्यधिकारन्तु संयमी ॥ ७५ ॥
दग्ध्वा मायामय पाश प्रव्रज्य चात्मनि स्थित ।
शरीरपातमाकाङ्क्षन्नासीताव्यक्तलिङ्गवान ॥ ७६ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सर्वदीक्षाकथन नाम
सप्तविंशोऽध्याय ।

अथ अष्टाविंशोऽध्याय ।

अभिषेकविधानम् ।

नारद उवाच । अभिषेक प्रवक्ष्यामि यथाचार्य्यस्तु पुत्रक ।
सिद्धिभाक् साधको येन रोगी रोगाद्विमुच्यते ॥ १ ॥
राज्य राजा सुत स्त्रीञ्च प्राप्नुयान्मलनाशनम् ।
मूर्त्तिकुम्भान् सुरत्नाढ्यान् मध्यपूर्वादितो न्यसेत् ॥ २ ॥

सहस्रावर्त्तितान् कुर्य्यादथवा शतवर्त्तितान् ।
मण्डपे मण्डले विष्णु प्राच्यैशान्याञ्च पीठके ॥ ३ ॥
निवेश्य सकलीकृत्य पुत्रकं साधकादिकम् ।
अभिषेकं समभ्यर्च्य कुर्य्याद्गीतादिपूर्व्वकम् ॥ ४ ॥
दद्याच्च योगपीठादीन्वनुग्राह्यास्त्वया नराः ।
गुरुश्च समयान् ब्रूयादगुप्तः शिष्योऽथ सर्व्वभाक् ॥ ५ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये आचार्य्याभिषेको नाम
अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथ ऊनत्रिंशोऽध्यायः ।

सर्व्वतोभद्रमण्डलकथनम् ।

नारद उवाच । साधकः साधयेन्मन्त्रं देवतायतनादिके ।
शुद्धभूमौ गृहे प्रार्च्य मण्डले हरिमीश्वरम् ॥ १ ॥
चतुरस्रीकृते क्षेत्रे मण्डलादीनि वै लिखेत् ।
रसबाणाक्षिकोष्ठेषु सर्व्वतोभद्रमालिखेत् ॥ २ ॥
षट्त्रिंशत्कोष्ठकैः पद्मं पीठं पङ्क्त्या वहिर्भवेत् ।
द्वाभ्यान्तु वीथिका तस्माद् द्वाभ्यां द्वाराणि दिक्षु च ॥३॥
वर्त्तुलं भ्रामयित्वा तु पद्मक्षेत्रं पुरोदितम् ।
पद्मार्द्धं भ्रामयित्वा तु भागं द्वादशमं वहिः ॥ ४ ॥
विभज्य भ्रामयेत्क्रमेण चतुःक्षेत्रन्तु वर्त्तुलम् ।
प्रथमं कर्णिकाक्षेत्रं केशराणां द्वितीयकम् ॥ ५ ॥
तृतीयं दलसन्धीनां दलाग्राणां चतुर्थकम् ।
प्रसार्य्य कोणसूत्राणि कोणदिङ्मध्यमन्ततः ॥ ६ ॥

निधाय केशराग्रे तु दलसन्धीस्तु लाञ्छयेत् ।
पातयित्वाथ सूत्राणि तत्र पत्राष्टकं लिखेत ॥ ७ ॥
दलसन्ध्यन्तरालन्तु मानं मध्ये निधाय तु ।
दलाग्रं भ्रामयेत्तेन तदग्रं तदनन्तरम ॥ ८ ॥
तदन्तरालं तत्पार्श्वे कृत्वा वाह्यक्रमेण च ।
केशरे तु लिखेद्द्वौ द्वौ दलमध्ये ततः पुनः ॥ ९ ॥
पद्मलक्ष्मैतत् सामान्यं द्विषट्कदलमच्यते ।
कर्णिकार्द्धेन मानेन प्राक्तस्य भ्रामयेत क्रमात ।१०॥
तत्पार्श्वे भ्रमयोगेन कुण्डल्यः षड् भवन्ति हि ।
एवं द्वादश मत्स्याः स्युर्द्विषट्कदलकञ्च ते ॥ ११ ॥
पञ्चपत्राभिसिद्ध्यर्थं मत्स्यं कृत्वैवमब्जकम ।
व्योमरेखावहि पीठन्तत्र कोष्ठानि मार्जयेत ॥ १२ ॥
त्रीणि कोणेषु पादार्थं द्विद्विकान्यपराणि तु ।
चतुर्दिक्षु विलिप्तानि गात्रकाणि भवन्त्यत ॥ १३ ॥
ततः पङ्क्तिद्वयं दिक्षु वीथ्यर्थन्तु विलापयेत् ।
द्वारण्याशासु कुर्वीत चत्वारि चतसृष्वपि ॥ १४ ॥
द्वाराणां पार्श्वतः शोभा अष्टौ कुर्याद्विचक्षण ।
तत्पार्श्वे उपशोभास्तु तावत्यः परिकीर्त्तिताः ॥ १५ ॥
समीपे उपशोभानां कोणास्तु परिकीर्त्तिताः ।
चतुर्दिक्षु ततो द्वे द्वे चिन्तयेन्मध्यकोष्ठके ॥ १६ ॥
चत्वारि वाह्यतो मृज्यादेकैकं पार्श्वयोरपि ।
शोभार्थं पार्श्वयोस्त्रीणि त्रीणि लुम्पेद्दलस्य तु । १७ ॥
तद्वद्विपर्यये कुर्यादुपशोभां ततः परम् ।
कोणस्यान्तर्वहिस्त्रीणि चिन्तयेद्द्विर्विभेदतः ॥ १८ ॥

एव षोडशकोष्ठ स्यादेवमन्यत् तु मण्डलम् ।
द्विषटकभागे षट्त्रिंशतपद पद्मम्त वोथिका ॥ १९ ॥
एका पङ्क्ति पराभ्या तु द्वारशोभादि पूर्व्ववत ।
द्वादशाङ्गुलिभि पद्ममेकहस्ते तु मण्डले ॥ २० ॥
द्विहस्त हस्तमात्र स्याद्वृद्धा द्वारेण वाचरेत् ।
अपीठचतुरस्र स्याद्विकरचक्रपङ्कजम ॥ २१ ॥
पद्मार्द्ध नवभि प्रोक्त नाभिस्तु तिसृभि स्मृता ।
अष्टाभिर्द्दारकाम कुर्य्यान्नेमिन्तु चतुरङ्गुलै ॥ २२ ॥
त्रिधा विभज्य च चेत्रमन्तर्द्दाभ्यामथाङ्कयेत् ।
पश्चान्तस्वरसिद्धाश तेष्वास्फाल्य लिखेदराम ॥ २३ ।
इन्दीवरदलाकारानथवा मातुलाङ्गवत ।
पद्मपत्रायतान्वापि लिखेदिच्छानुरूपत ॥ २४ ॥
भ्रामयित्वा वहिर्न्नेमावरसन्धन्तरे स्थित' ।
भ्रामयेदरमूलन्तु सन्धिमध्ये व्यवस्थित ॥ २५ ॥
अरमध्ये स्थितो मध्यमरचि भ्रामयेत समम ।
एव सिद्धान्तरा सम्यक मातुलाङ्गनिभा समा ॥ २६ ॥
विभज्य सप्तधा चेत्र चतुर्द्दशकर समम ।
द्विधा कृते शत ह्यत्र षण्नवत्यधिकानि तु ॥ २७ ॥
कोष्ठकानि चतुर्भिस्तैर्मध्ये भद्र समालिखेत ।
परितो विसृजेद्वीथ्यै तथा दिक्षु समालिखेत् ॥ २८ ॥
कमलानि पुनर्वीथ्यै परित परिमृज्य तु ।
द्वे द्वे मध्यमकोष्ठे तु ग्रीवार्थ दिक्षु लोपयेत् ॥ २९ ॥
चत्वारि वाह्यत पश्चात्त्रीणि त्रीणि तु लोपयेत् ।
ग्रीवापार्श्वे वहिस्त्वेका शोभा सा परिकीर्त्तिता ॥ ३० ॥

विसृज्य वाह्यकोणेषु समान्तस्त्रीणि मार्जयेत् ।
मण्डलं नवभागं स्यान्नवव्यूहं हरिं यजेत् ॥ ३१ ॥
पञ्चविंशतिकव्यूहं मण्डलं विश्वरूपगम् ।
द्वात्रिंशद्धस्तकं क्षेत्रं भक्तं द्वात्रिंशता समम् ॥ ३२ ॥
एवं कृते चतुर्विंशत्यधिकन्तु सहस्रकम् ।
कोष्ठकानां स समुद्दिष्टं मध्ये षोडशकोष्ठके ॥ ३३ ॥
भद्रकं परिलिख्याथ पार्श्वे पङ्क्तिं विसृज्य तु ।
ततः षोडशभिः कोष्ठैर्दिक्षु भद्राष्टकं लिखेत् ॥ ३४ ॥
ततोऽपि पङ्क्तिं सम्मृज्य तद्वत् षोडशभद्रकम् ।
लिखित्वा परितः पङ्क्तिं विसृज्याथ प्रकल्पयेत् ॥ ३५ ॥
द्वारद्वादशकं दिक्षु त्रीणि त्रीणि यथाक्रमम् ।
षड्भिः परिलिख्यान्तर्मध्ये चत्वारि पार्श्वयोः ॥ ३६ ॥
चत्वार्य्यन्तर्वहिर्द्वे तु शोभार्थं परिमृज्य तु ।
उपद्वारप्रसिद्ध्यर्थं वीथ्यन्तं पञ्च वाह्यतः ॥ ३७ ॥
परिमृज्य तथा शोभा पूर्ववत् परिकल्पयेत् ।
वहिः कोणेषु समान्तस्त्रीणि कोष्ठानि मार्जयेत् ॥ ३८ ॥
पञ्चविंशतिकव्यूहे परं ब्रह्म यजेत् शुभे ॥
मध्ये पूर्वादितः पद्मे वासुदेवादयः क्रमात् ॥ ३९ ॥
वराहं पूजयित्वा च पर्वपद्मे ततः क्रमात् ।
व्यूहान् सम्पूजयेत्तावत् यावत् षड्विंशको भवेत् ॥ ४० ॥
यथोक्तं व्यूहमखिलमेकस्मिन् पङ्कजे क्रमात् ।
यष्टव्यमिति यत्नेन प्रचेता मन्यतेऽध्वरम् ॥ ४१ ॥
सत्यन्तु मूर्त्तिभेदेन विभक्तं मन्यतेऽध्वरम् ।
चत्वारिंशत् करं क्षेत्रं ह्यन्तरं विभजेत् क्रमात् ॥ ४२ ॥

एकैक सप्तधा भूयस्तथैवैक द्विधा पुन ।
चतु षष्ठ्युत्तर सप्तशतान्येक सहस्रकम ॥ ४३ ॥
कोष्ठकाना भद्रकस्य मध्ये षोडशकोष्ठकै ।
पार्श्वे वीथीं ततश्चाष्टभद्राण्यय च वीथिका ॥ ४४ ॥
षोडशाब्जान्यथो वीथी चतुर्विंशतिपङ्कजम् ।
वीथोपशानि द्वात्रिंशत् पङ्क्तिवीथिकजान्यथ ॥ ४५ ॥
चत्वारिंशत्ततो वीथी शेषपङ्क्तिद्वयेन च ।
द्वारशोभोपशोभा स्युर्दिक्षु मध्ये विलोप्य च ॥ ४६ ॥
द्विचतु षड्द्वारसिद्ध्यै चतुर्दिक्षु विलोपयेत् ।
पञ्च त्रीण्येकक वाह्ये शोभोपद्वारसिद्धये ॥ ४७ ॥
द्वाराणा पार्श्वयोरन्त षड् वा चत्वारि मध्यत ।
द्वे द्वे लुम्पेदेवमेव षड् भवन्त्युपशोभिका ॥ ४८ ॥
एकस्या दिशि सङ्ख्या स्यु चतस्र परिसङ्ख्यया ॥ ४९ ॥
एकैकस्या दिशि त्रीणि द्वाराण्यपि भवन्त्युत ।
पञ्च पञ्च तु कोणेषु पङ्क्तौ पङ्क्तौ क्रमात् मृजेत ।
कोष्ठकानि भवेद्देव मर्त्येभ्य मण्डल शुभम् ॥ ५० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मण्डलादिलक्षण नाम ऊनत्रिंशोऽध्याय ।

अथ त्रिंशोऽध्याय ।

मण्डलविधि ।

नारद उवाच । मध्ये पद्मे यजेद्ब्रह्म साङ्ग पूर्वेऽब्जनाभकम ।
आग्नेयेऽब्जे च प्रकृति याम्येऽब्जे पुरुष यजेत् ॥ १ ॥

पुरुषाद्दक्षिणे वह्निं नैरृते वारुणेऽनिलम् ।
आदित्यमैन्दवे पद्मे ऋग्यजुश्चैवपद्मके ॥ २ ॥
इन्द्रादींश्च द्वितीयायां पद्मे षोडशके तथा ।
सामाथर्वाणमाकाशं वायुं तेजस्तथा जलम् ॥ ३ ॥
पृथिवीञ्च मनश्चैव श्रोत्रं त्वक् चक्षुरर्चयेत् ।
रसनाञ्च तथा घ्राणं भूर्भुवश्चैव षोडशम् ॥ ४ ॥
महर्जनस्तपः सत्यं तथाग्निष्टोममेव च ।
अत्यग्निष्टोमकं चोक्थं षोडशीं वाजपेयकम् ॥ ५ ॥
अतिरात्रञ्च सम्पूज्य तथाप्तोर्याममर्चयेत् ।
मनो बुद्धिमहङ्कारं शब्दं स्पर्शञ्च रूपकम् ॥ ६ ॥
रसं गन्धञ्च पद्मेषु चतुर्विंशतिषु क्रमात् ।
जीवं मनोधिपञ्चाहं प्रकृतिं शब्दमात्रकम् ॥ ७ ॥
वासुदेवादिमूर्त्तीश्च तथा चैव दशात्मकम् ।
मनः श्रोत्रं त्वचं प्राचर्य चक्षुश्च रसनं तथा ॥ ८ ॥
घ्राणं वाक्पाणिपादञ्च द्वात्रिंशद्वारिजेष्विमान् ।
चतुर्थावरणे पूज्याः साङ्गाः सपरिवारकाः ॥ ९ ॥
पायुपस्थौ च सम्पूज्य मासानां द्वादशाधिपान् ।
पुरुषोत्तमादिषड्विंशान् वाह्यावरणके यजेत् ॥ १० ॥
चक्राब्जे तेषु सम्पूज्या मासानां पतयः क्रमात् ।
अष्टौ प्रकृतयः षड्वा पञ्चाथ चतुरोऽपरे ॥ ११ ॥
रजः पातं ततः कुर्य्याल्लिखिते मण्डले शृणु ।
कर्णिका पीतवर्णा स्याद्रेखाः सर्वाः सिताः समाः ॥१२॥
द्विहस्तेऽङ्गुष्ठमात्रा स्युर्हस्ते चार्द्धसमाः सिताः ।
पद्मं शुक्लेन सन्धींस्तु कृष्णेन श्यामतोऽथ वा ॥ १३ ॥

केशरा रक्तपीता स्यु कोणान् रक्तेन पूरयेत।
भूषयेद्योगपीठन्तु यथेष्ट सार्ववर्णिकै ॥ १४ ॥
लतावितानपत्राद्यैर्वीथिकामुपशोभयेत्।
पीठद्वारे तु शुक्लेन शोभारक्तेन पीतत ॥ १५ ॥
उपशोभाश्च नीलेन कोणशङ्खाश्च वै सितान्।
भद्रके पूरण प्रोक्तमेवमन्येषु पूरणम् ॥ १६ ॥
त्रिकोण सितरक्तेन कृष्णेन च विभूषयेत्।
द्विकोण रक्तपीताभ्या नाभि कृष्णेन चक्रके ॥ १७ ॥
अरकान पीतरक्ताभि श्यामान नेमिन्तु रक्तत।
सितश्यामारुणा कृष्णा पीता रेखास्तु वाह्यत ॥१८॥
शालिपिष्टादि शुक्ल स्याद्रक्त कौसुम्भकादिकम।
हरिद्रया च हारिद्र कृष्ण स्याद्दग्धधान्यत ॥ १९ ॥
शमीपत्रादिकै श्याम वीजाना लक्षजाप्यत।
चतुर्लक्षैस्तु मन्त्राणा विद्याना लक्षसाधनम् ॥ २० ॥
अयुत बुद्धविद्याना स्तोत्राणाञ्च सहस्रकम।
पूर्वमेवाथ लक्षेण मन्त्रशुद्धिस्तथात्मन ॥ २१ ॥
तथापरेण लक्षेण मन्त्र क्षेत्रीकृतो भवेत्।
पूर्वमेवासमो होमो वीजाना सम्प्रकीर्तित ॥ २२ ॥
पूर्वसेवा दशांशेन मन्त्रादीना प्रकीर्त्तिता।
पुरश्चर्य्ये तु मन्त्रे तु मासिक व्रतमाचरेत ॥ २३ ॥
भवि न्यसेद्वामपाद न गृह्णीयात् प्रतिग्रहम्।
एव द्वित्रिगुणेनैव मध्यमोत्तमसिद्धय ॥ २४ ॥
मन्त्रध्यान प्रवक्ष्यामि येन स्यान्मन्त्रज फलम्।
स्थूल शब्दमय रूप विग्रह वाह्यमिष्यते ॥ २५ ॥

सूक्ष्म ज्योतिर्मय रूप हार्द चिन्तामय भवेत् ।
चिन्तया रहितं यत्तु तत् पर परिकीर्त्तितम् ॥ २६ ॥
वराहसिंहशक्तीना स्थूलरूप प्रधानत ।
चिन्तया रहित रूप वासुदेवस्य कीर्त्तितम ॥ २७ ॥
इतरेषा स्मृत रूप हार्द चिन्तामय सदा ।
स्थूल वैराजमाख्यात सूक्ष्म वै लिङ्गित भवेत् ॥ २८ ॥
चिन्तया रहित रूपमैश्वर परिकीर्त्तितम ।
हृत्पुण्डरीकनिलय चैतन्य ज्योतिरव्ययम ॥ २९ ॥
बीज बीजात्मक ध्यायेत कदम्बकुसुमाकृतिम ।
कुम्भान्तरगतो दीपो निरुद्धप्रसवो यथा ॥ ३० ॥
सहत केवलस्तिष्ठेदेव मन्त्रेश्वरो हृदि ।
अनेकशुषिरे कुम्भे तावन्मात्रा गभस्तय ॥ ३१ ॥
प्रसरन्ति बहिस्तद्वन्नाडीभिर्बीजरश्मय ।
अथावभासतो देवीमात्मीकृत्य तनु स्थिता ॥ ३२ ॥
हृदयात् प्रस्थिता नाड्यो दर्शनेन्द्रियगोचरा ।
अग्नीषोमात्मके तासा नाड्यौ नासाग्रसस्थिते ॥ ३३ ॥
सम्यग्गुह्येन योगेन जित्वा देहसमीरणम् ।
जपध्यानरतो मन्त्री मन्त्रलक्षणमश्नुते ॥ ३४ ॥
सशुद्धभूततन्मात्र सकामो योगमभ्यसन ।
अणिमादिमवाप्नोति विरक्त प्रविलभ्य च ।
देवात्मके भूतमात्रान्मुच्यते चेन्द्रियग्रहात् ॥ ३५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मण्डलादिविधान
नाम त्रिंशोऽध्याय ।

—

अथ एकत्रिंशोऽध्यायः।

मार्जनविधानम।

अग्निरुवाच। रक्षा स्वस्य परेषाञ्च वक्ष्ये तां मार्जनाह्वयाम।
यया विमुच्यते दुःखे सुखञ्च प्राप्नुयान्नर ॥ १ ॥
ओं नम परमार्थाय पुरुषाय महात्मने।
अरूपबहुरूपाय व्यापिने परमात्मने ॥ २ ॥
निष्कल्मषाय शुद्धाय ध्यानयोगरताय च।
नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत् सिध्यतु मे वच ॥ ३ ॥
वराहाय नृसिंहाय वामनाय महामुने।
नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिध्यतु मे वच ॥ ४ ॥
त्रिविक्रमाय रामाय वैकुण्ठाय नराय च।
नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत सिध्यतु मे वच ॥ ५ ॥
वराह नरसिंहेश वामनेश त्रिविक्रम।
हयग्रीवेश सर्वेश हृषीकेश हराशुभम। ६ ॥
अपराजितचक्राद्यैश्चतुर्भिः परमायुधै।
अखण्डितानुभावैस्त्वं सर्वदुष्टहरो भव ॥ ७ ॥
हरामुकस्य दुरित सर्वञ्च कुशल कुरु।
मृत्युबन्धार्त्तिभयद दुरितस्य च यत फलम ॥ ८ ॥
पराभिध्यानसहितै प्रयुक्तञ्चाभिचारकम।
गदस्पर्शमहारोगप्रयोग जरया जर ॥ ९ ॥
ओं नमो वासुदेवाय नम कृष्णाय खड्गिने।
नम पुष्करनेत्राय केशवायादिचक्रिणे ॥ १० ॥
नम कमलकिञ्जल्कपीतनिर्मलवाससे।

महाहररिपुस्कन्धस्पृष्टचक्राय चक्रिणे ॥ ११ ॥
दंष्ट्राद्धृतक्षितिभृते त्रयीमूर्त्तिमते नमः ।
महायज्ञवराहाय शेषभोगाङ्कशायिने ॥ १२ ॥
तप्तहाटककेशाग्रज्वलत्पावकलोचन ।
वज्राधिकनखस्पर्श दिव्यसिंह नमोऽस्तु ते ॥ १३ ॥
काश्यपायातिह्रस्वाय ऋग्यजुःसामभूषित ।
तुभ्यं वामनरूपायाक्रमते गां नमो नमः ॥ १४ ॥
वराहाशेषदुष्टानि सर्वपापफलानि वै ।
मर्द मर्द महादंष्ट्र मर्द मर्द च तत्फलम् ॥ १५ ॥
नरसिंह करालास्य दन्तप्रान्तानलोज्ज्वल ।
भञ्ज भञ्ज निनादेन दुष्टान्यस्यार्त्तिनाशन ॥ १६ ॥
ऋग्यजुःसामगर्भाभिर्वाग्भिर्वामनरूपधृक् ।
प्रशमं सर्वदुःखानि नयत्वस्य जनार्द्दनः ॥ १७ ॥
ऐकाहिकं द्व्याहिकञ्च तथा त्रिदिवसं ज्वरम् ।
चातुर्थकं तथात्युग्रं तथैव सततज्वरम् ॥ १८ ॥
दोषोत्थं सन्निपातोत्थं तथैवागन्तुकं ज्वरम् ।
शमं नयाशु गोविन्द च्छिन्धि च्छिन्ध्यस्य वेदनाम् ॥१९॥
नेत्रदुःखं शिरोदुःखं दुःखञ्चोदरसम्भवम् ।
अन्तःश्वासमतिश्वासं परितापं सवेपथुम् ॥ २० ॥
गुदघ्राणाङ्घ्रिरोगांश्च कुष्ठरोगांस्तथा क्षयम् ।
कामलादींस्तथा रोगान् प्रमेहांश्चातिदारुणान् ॥ २१ ॥
भगन्दरातिसारांश्च मुखरोगांश्च वल्गुलीम् ।
अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रांश्च रोगानन्यांश्च दारुणान् ॥ २२ ॥
ये वातप्रभवा रोगा ये च पित्तसमुद्भवाः ।

कफोद्भवाश्च ये केचित ये चान्ये सान्निपातिका ॥२३॥
आगन्तुकाश्च ये रोगा लूता विस्फोटकादय ।
ते सर्वे प्रशम यान्तु वासुदेवापमार्जिता ॥ २४ ॥
विलय यान्तु त सर्वे विष्णाुरुच्चारणेन च ।
क्षय गच्छन्तु चाशेषास्ते चक्राभिहता हरे ॥ २५ ॥
अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभीषिता ।
नश्यन्ति सकला रोगा सत्य सत्य वदाम्यहम ॥ २६ ॥
स्थावर जङ्गम वापि कृत्रिम चापि यद्विषम् ।
दन्तोद्भव नखभवमाकाशप्रभव विषम ॥ २७ ॥
लतादिप्रभव यच्च विषमन्यत्त दु खदम ।
शम नयतु ततसर्व कीर्त्तितोऽस्य जनार्द्दन ॥ २८ ॥
ग्रहान प्रेतग्रहाश्चापि तथा वै डाकिनीग्रहान ।
वेतालाश्च पिशाचाश्च गन्धर्वान यक्षराक्षसान ॥ २९ ॥
शकुनो पूतनाद्याश्च तथा वैनायकान ग्रहान ।
मुखमण्डी तथा क्रूरा रेवती वृद्धरेवतीम ॥ ३० ॥
वृद्धकाख्यान ग्रहाश्चोग्रास्तथा मातृग्रहानपि ।
बालस्य विष्णोश्चरित हन्तु बालग्रहानिमान ॥ ३१ ॥
वृद्धाश्च ये ग्रहा केचिद्ये च बालग्रहा क्वचित ।
नरसिंहस्य ते दृष्ट्या दग्धा ये चापि यौवने ॥ ३२ ॥
सदा करालवदनो नरसिंहो महाबल ।
ग्रहानशेषान्नि शेषान करोतु जगतो हित ॥ ३३ ॥
नरसिंह महासिंह ज्वालामालोज्ज्वलानन ।
ग्रहानशेषान् सर्वेश खाद खादाग्निलोचन ॥ ३४ ॥
ये रोगा ये महोत्पाता यद्विष ये महाग्रहा ।

यानि च क्रूरभूतानि ग्रहपीडाश्च दारुणा ॥ ३५ ॥
शस्त्रक्षतेष ये दोषा ज्वालागर्दभकादय ।
तानि सर्वाणि सर्वात्मा परमात्मा जनार्द्दन ॥ ३६ ॥
किञ्चिद्रूप समास्थाय वासुदेवास्य नाशय ॥ ३७ ॥
क्षिप्ता सुदर्शन चक्र ज्वालामालातिभीषणम् ।
सर्वदुष्टोपशमन कुरु देववराच्युत ॥ ३८ ॥
सुदर्शन महाज्वाल च्छिन्धि च्छिन्धि महारव ।
सर्वदुष्टानि रक्षांसि क्षय यान्तु विभीषण ॥ ३९ ॥
प्राच्या प्रतीच्या च दिशि दक्षिणोत्तरतस्तथा ।
रक्षाङ्करोतु सर्वात्मा नरसिंह सुगर्जित ॥ ४० ॥
दिवि भव्यन्तरीक्षे च पृष्ठत पार्श्वतोऽग्रत ।
रक्षा करोतु भगवान् बहुरूपी जनार्द्दन ॥ ४१ ॥
यथा विष्णुर्जगतसर्व सदेवासुरमानुषम ।
तेन सत्येन दुष्टानि शममस्य व्रजन्तु वै ॥ ४२ ॥
यथा विष्णौ स्मृते सद्य सङ्क्षय यान्ति पातका ।
सत्येन तेन सकल दुष्टमस्य प्रशाम्यतु ॥ ४३ ॥
परमात्मा यथा विष्णुर्वेदान्तेषु च गीयते ।
तेन सत्येन सकल दुष्टमस्य प्रशाम्यतु ॥ ४४ ॥
यथा यज्ञेश्वरो विष्णुर्देवेष्वपि हि गीयते ।
सत्येन तेन सकल यन्मयोक्त तथास्तु तत् ॥ ४५ ॥
शान्तिरस्तु शिवञ्चास्तु दुष्टमस्य प्रशाम्यतु ।
वासुदेव शरीरोत्थै कुशैर्निर्म्मथित मया ॥ ४६ ॥
अपमार्जतु गोविन्दो नरो नारायणस्तथा ।
तथास्तु सर्वदु खाना प्रशमो जपनाद्धरे ॥ ४७ ॥

अपमार्जनकं शस्तं सर्वरोगादिवारणम्।
अहं हरिः कुशा विष्णुर्हता रोगा मया तव ॥ ४८ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कुशापमार्जनं नाम
एकत्रिंशोऽध्यायः।

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः।

संस्कारकथनम्।

अग्निरुवाच। निर्वाणादिषु दीक्षासु चत्वारिंशत् तथाष्ट च।
संस्कारान् कारयेद्धीमान् शृणु तान्यैः सुरो भवेत् ॥ १ ॥
गर्भाधानन्तु योन्यां वै ततः पुंसवनं चरेत्।
सीमन्तोन्नयनञ्चैव जातकर्म्म च नाम च ॥ २ ॥
अन्नाशनं ततश्चूडा ब्रह्मचर्य्यव्रतानि च।
चत्वारि वैष्णवी पार्थी भौतिकी श्रौतिकी तथा ॥ ३ ॥
गोदानं स्नातकत्वञ्च पाकयज्ञाश्च सप्त ते।
अष्टका पार्वणश्राद्धं श्रावण्याग्रायणीति च ॥ ४ ॥
चैत्री चाश्वयुजी सप्त हविर्यज्ञांश्च तान् शृणु।
आधानञ्चाग्निहोत्रञ्च दर्शो वै पौर्णमासकः ॥ ५ ॥
चातुर्मास्यं पशुबन्धः सौत्रामणिरथापरः।
सोमसंस्थाः सप्त शृणु अग्निष्टोमः क्रतूत्तमः ॥ ६ ॥
अत्यग्निष्टोम उक्थश्च षोडशो वाजपेयकः।
अतिरात्राप्तोर्य्यामश्च सहस्रेशाः सवा इमे ॥ ७ ॥
हिरण्याङ्घ्रिर्हिरण्याक्षो हिरण्यमित्र इत्यतः।
हिरण्यपाणिर्हेमाक्षो हेमाङ्गो हेमसूत्रकः ॥ ८ ॥

हिरण्याक्षो हिरण्याङ्गो हेमजिह्वो हिरण्यवान ।
अश्वमेधो हि सर्वेशो गुणाश्चाष्टाथ तान् शृणु ॥ ९ ॥
दया च सर्वभूतेषु चान्तिश्चैव तथार्ज्जवम् ।
शौच चैवमनायासो मङ्गल चापरो गुण ॥ १० ॥
अकार्पण्यश्चास्पृहा च मूलेन जुहुयाच्छतम ।
सौरशाक्तेयविष्णीशदोचास्त्वेते समा स्मृता ॥ ११ ॥
सस्कारै सस्कृतश्चैतैर्भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात ।
सर्वरोगात विनिर्मुक्तो देववद्वर्त्तत नर ।
जप्याद्धोमात पूजनाच्च ध्यानाद्देवस्य चेष्टभाक ॥१२॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अष्टचत्वारिंशतसस्कारकथन नाम द्वात्रिंशोऽध्याय ।

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्याय ।

पवित्रारोहणविधानम ।

अग्निरुवाच । पवित्रारोहण वक्ष्ये वर्षपूजाफलहरे ।
आषाढादौ कार्त्तिकान्ते प्रतिपद्धनदा तिथि ॥ १ ॥
श्रिया गौर्या गणेशस्य सरस्वत्या गुहस्य च ।
मार्त्तण्डमातृदुर्गाणां नागर्षिहरिमन्मथै ॥ २ ॥
शिवस्य ब्रह्मणस्तद्वद्द्वितीयादितिथी क्रमात ।
यस्य देवस्य या भक्ता पवित्रा तस्य सा तिथि ॥ ३ ॥
आरोहणे तुल्यविधि पृथक मन्त्रादिकं यदि ।
सौवर्ण राजत ताम्र नेत्रकार्पासिकादिकम ॥ ४ ॥
ब्राह्मण्या कर्त्तितं सूत्र तदलाभेतु सस्कृतम ।

त्रिगुणं त्रिगुणीकृत्य तेन कुर्य्यात् पवित्रकम ॥ ५ ॥
अष्टोत्तरशतादूर्द्ध, तदर्द्धं चोत्तमादिकम ।
क्रियालोपविघातार्थं यत त्वयाभिहित प्रभो । ॥ ६ ॥
मया तत क्रियते देव ! यथा यत्र पवित्रकम ।
अविघ्न तु भवेदत्र कुरु नाथ ! जयाव्यय ! ॥ ७ ॥
प्रार्थ्य तन्मण्डलाग्रादौ गायत्र्या बन्धयेन्नर ।
ओ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि ॥ ८ ॥
तन्नो विष्णु प्रचोदयात देवदेवानुरूपत ।
जानुनाभिनामान्त प्रतिमासु पवित्रकम ॥ ९ ॥
पादान्ता वनमाला स्यादष्टोत्तरसहस्रत ।
माला तु कल्पसाध्य वा द्विगुण षोडशाङ्गुलात ॥ १०॥
कर्णिका केशर पत्र मन्त्राद्य मण्डलान्तकम् ।
मण्डलाङ्गुलमानैकचक्राब्जाद्यौ पवित्रकम ॥ ११ ॥
स्थण्डिलेऽङ्गुलमानेन आत्मन सप्तविंशति ।
आचार्य्याणा च सूत्राणि पितृमात्रादिपुस्तके ॥ १२ ॥
नाभ्यन्त द्वादशग्रन्थि तथा गन्धपवित्रके ।
द्व्यङ्गुलात कल्पनादौ द्विमाला चाष्टोत्तर शतम ॥ १३ ॥
अथवार्कचतुर्विंशषड्त्रिंशन्मालिका द्विज ।
अनामामध्यमाङ्गुष्ठैर्मन्दाद्यै मालिकार्थिभि ॥ १४ ॥
कनिष्ठादौ द्वादश वा ग्रन्थय स्यु पवित्रके ।
रवे कुम्भहुताशादे सम्भवे विष्णुवन्मतम् ॥ १५ ॥
पीठस्य पीठमान स्यान्मेखलान्ते च कुण्डके ।
यथाशक्ति सूत्रग्रन्थिपरिचारेऽथ वैष्णवे ॥ १६ ॥
सूत्राणि वा सप्तदश सूत्रेण त्रिविभक्तके ।

रोचनागुरुकर्पूरहरिद्राकुङ्कुमादिभिः ॥ १७ ॥
रञ्जयेच्चन्दनाद्यैर्वा स्नानसन्ध्यादिकृन्नरः ।
एकादश्यां यागगृहे भगवन्तं हरिं यजेत ॥ १८ ॥
समस्तपरिवाराय बलिं पीठे समर्पयेत् ।
क्षौं क्षेत्रपालाय द्वारान्ते द्वारोपरि तथा श्रियम ॥१९॥
धात्रे दक्षे विधात्रे च गङ्गाञ्च यमुनां तथा ।
शङ्खपद्मनिधी पूज्य मध्ये वास्त्वपसारणम ।
सारङ्गायेति भूतानां भूतशुद्धिं स्थितश्चरेत् ॥ २० ॥
ओं क्रूं ह्रं फट क्रूं गन्धतन्मात्रं संहरामि नमः ॥
ओं क्रूं ह्रं फट क्रूं रसतन्मात्रं संहरामि नमः ।
ओं क्रूं ह्रं फट् क्रूं रूपतन्मात्रं संहरामि नमः ॥
ओं क्रूं ह्रं फट् क्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः ।
ओं क्रूं ह्रं फट क्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः ॥
पञ्च द्वातेगन्धतन्मात्ररूपं भूमिमण्डलम् ।
चतुरस्रञ्च पीतञ्च कठिनं वज्रलाञ्छितम ॥ २१ ॥
इन्द्राधिदैवतं पादयुग्ममध्यगतं स्मरेत ।
शुद्धञ्च रसतन्मात्रं प्रविलिप्याऽथ संहरेत ॥
रसमात्ररूपमात्रे क्रमेणानेन पूजकः ॥ २२ ॥
ओं क्रीं ह्रं फट् क्रूं रसतन्मात्रं संहरामि नमः ॥
ओं क्रीं ह्रं फट रूपतन्मात्रं संहरामि नमः ।
ओं क्रीं ह्रं फट क्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः ॥
ओं क्रीं ह्रं फट क्रूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः ।
जानुनाभिमध्यगतं श्वेतं वै पद्मलाञ्छितम ।
शुक्लवर्णं चार्धचन्द्रं ध्यायेद्वरुणदैवतम ॥ २३ ॥

चतुर्भिश्च तदुद्घातैः शुद्ध तद्रसमात्रकम।
संहरेद्रूपतन्मात्रे रूपमात्रे च संहरेत्॥ २४॥
ओं क्रू ह फट क्रू रूपतन्मात्र संहरामि नम।
ओं क्रू ह फट् क्रू स्पर्शतन्मात्र संहरामि नम॥
ओं क्रू ह फट क्रू शब्दतन्मात्र संहरामि नम।
इति त्रिभिस्तदुद्घातैस्त्रिकोण वह्निमण्डलम।
नाभिकण्ठमध्यगत रक्त स्वस्तिकलाञ्छितम॥ २५॥
ध्यात्वानलाधिदेवन्तु स्पर्शे लय नयत्।
ओं क्री ह फट क्रू स्पर्शतन्मात्र संहरामि नम॥
ओं क्री ह फट क्रू शब्दतन्मात्र संहरामि नम॥
कण्ठनासामध्यगत वृत्त वै वायुमण्डलम्॥ २६॥
द्विरुद्घातैर्धूम्रवर्ण ध्यायेच्छुद्धेन्दुलाञ्छितम्।
स्पर्शमात्र शब्दमात्रे संहरेट ध्यानयोगत॥ २७॥
ओं क्री ह फट क्रू शब्दतन्मात्र संहराम नम।
एक द्यातेन वाकाश शुद्धस्फटिकसन्निभम।
नासापुटशिखान्तस्थमाकाशमुपस ेत॥ २८॥
शोषणादे हशुद्धि कुर्यादेव क्रमात्तत।
शुष्क कलेवर ध्यायेत् पादाद्यञ्च शिखा न्तकम।२९॥
य वीजन ा नोजन ज्वालामालासमायुतम।
देह रश्मिचयैनैव ब्रह्मरन्ध्राद् विनिर्गतम॥ ३०॥
विन्दुध्याला धामृतस्य तेन भस्मजलेवरम्।
सप्लावयेत्प्लावित्वमात देह सम्पाद्य दिव्यकम्॥ ३१॥
न्यास हस्तौ करौ देहे मानस यागमाचरेत।
विष्ण सा हृदि पद्मे मानसै कुसुमादिभि॥ ३२

मूलमन्त्रेण देवेशमर्च्चयेद् भुक्तिमुक्तिदम ।
स्वागत देवदेवेश ! सन्निधौ भव केशव ! ॥ ३३ ॥
गृहाण मानसी पूजा यथार्थं परिभाविताम ।
आधारशक्तिं कूर्म्मोऽथ पूज्योऽनन्तो मही तत ॥ ३४ ॥
मध्येऽग्न्यादौ च धर्म्माद्या अधर्म्मादीन्द्रमुख्यगम ।
सत्त्वादिमध्ये पद्मञ्च मायाविद्याख्यतत्त्वके ॥ ३५ ॥
कालतत्त्वञ्च सूर्य्यादिमण्डल पक्षिराजक ।
मध्ये ततश्च वायव्यादीशान्ता गुरुपङ्क्तिका ॥ ३६ ॥
गण सरस्वती पूज्या नारदो नलकूवर ।
गुरुर्गुरुपादुका च परो गुरुश्च पादुका ॥ ३७ ॥
पूर्व्वसिद्धा परसिद्धा केशरेषु च शक्तय ।
लक्ष्मी सरस्वती प्रीति कीर्त्ति शान्तिश्च कान्तिका ३८
पुष्टिस्तुष्टिर्महेन्द्राद्या मध्ये चावाहितो हरि ।
धृति श्रीरतिकान्त्याद्या मूलेन स्थापितोऽच्युत ॥३९।
ओ अभिमुखो भवेति प्रार्थ्य सन्निहितो भव ।
विन्यस्यार्घ्यादिक दत्त्वा गन्धाद्यैर्मूलतो यजेत् ॥ ४० ॥
ओ भीषय भीषय ह्रत् शिरस्त्रासय वै पुन ।
मर्द्दय मर्द्दय शिखा अग्न्यादौ शस्त्रताऽस्त्रकम ॥ ४१ ।
रक्ष रक्ष प्रध्व स य प्रध्व सय कवचाय नमस्तत ।
ओ ह्र फट अस्त्राय नमो मूलवीजेन चाङ्गकम ॥ ४२ ॥
पूर्वदक्षाप्यसौम्येषु मूर्त्त्यावरणमर्च्चयेत ।
वासुदेव सङ्कर्षण प्रद्युम्नश्चानिरुद्धक ॥ ४३ ॥
ग्न्यादौ श्रीधृतिरतिकान्तयो मूर्त्तयो हरे ।
शङ्खचक्रगदापद्ममग्न्यादौ पूर्वकादिकम् ॥ ४४ ॥

शार्ङ्गञ्च मुषल खड्ग वनमालाञ्च तद्बहि ।
इन्द्राद्यांश्च तथानन्तो नैर्ऋत्या वरुणस्तत ॥ ४५ ॥
ब्रह्मेन्द्रेशानयोर्मध्ये अस्त्रावरणक वहि ।
ऐरावतस्ततश्छागो महिषो वानरो झष ॥ ४६ ॥
मृग शशोऽथ वृषभ कूर्मो हसस्ततो वहि ।
पृश्निगर्भ कुमुदाद्या द्वारपाला द्वय द्वयम ॥ ४७ ॥
पूर्वाद्युत्तरद्वारान्त हरि नत्वा बलि वहि ।
विष्णुपार्षदेभ्यो नमो बलिपीठे बलि ददेत ॥ ४८ ॥
विश्वाय विश्वक्सेनात्मने ईशानके यजेत ।
देवस्य दक्षिणे हस्ते रक्षासूत्रञ्च बन्धयेत ॥ ४९ ॥
सवतसरकृताचाया सम्पूर्णफलदायिने ।
पवित्रारोहणायेद कौतुक धारय ओ नम ॥ ५० ॥
उपवासादिनियम कुर्यात वै देवसन्निधौ ।
उपवासादिनियतो देव सन्तोषयाम्यहम ॥ ५१ ॥
कामक्रोधादय सर्व मा मे तिष्ठन्तु सर्वथा ।
अद्यप्रभृति देवेश यावत वै शेषिक दिनम ॥ ५२ ॥
यजमानो ह्यशक्तश्चेत कुर्यान्नक्तादिक व्रती ।
हुत्वा विसर्जयेत स्तुत्वा श्रीकरन्नित्यपूजनम ॥
ओ ह्री श्री श्रीधराय त्रैलोक्यमोहनाय नम ॥ ५३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पवित्रारोहणे
श्रीधरनित्यपूजाकथन नाम
त्रयस्त्रिंशोऽध्याय ।

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्याय ।

होमादिविधि ।

अग्निरुवाच । विप्रेद्‌नेन मन्त्रेण यागस्थानञ्च भूषयेत
नमो ब्रह्मण्यदेवाय श्रीधरायाव्ययात्मने ॥ १ ॥
ऋग्यजुःसामरूपाय शब्ददेहाय विष्णवे ।
विलिख्य मण्डलं सार यागद्रव्यादि चाहरेत ॥ २ ॥
प्रक्षालितकराङ्घ्रिः स्न विन्यस्यार्घ्यकरो नर ।
अर्घ्याद्भिस्तु शिर प्रोक्ष्य द्वारदेशादिक तथा ॥ ३ ॥
आरभेत द्वारयागञ्च तोरणेशान प्रपूजयेत ।
अश्वत्थोदुम्बरवटप्लक्षा पूर्वादिगा नगा ॥ ४ ॥
ऋगिन्द्रशोभन प्राच्या यजुर्यमसुभद्रक ।
सामापश्च सुधन्वाख्य सोमस्ति सुहोत्रकम् ॥ ५ ॥
तोरणान्त पताकाश्च कुमुदाद्या घटद्वयम ।
द्वारि द्वारि स्वनाम्नाथा पर्वे पञ्च पुष्कर ॥ ६
आनन्दनन्दनौ ... वीरसेन सुषेणक ।
सम्भवप्रभवौ सौम्ये द्वारप श्चैव पूजयेत ॥ ७ ॥
अस्त्रजप्तपुष्पक्षेपाद्विघ्नानुत्सार्य संविशेत ।
भूतशुद्धि विधायाथ विन्यस्य कृतमुद्रक ॥ ८ ॥
फट्कारान्ता शिखा जप्ता सर्षपान् दिक्षु निक्षिपेत
वासुदेवेन गोमूत्र सङ्कर्षणेन गोमयम ॥ ९ ॥
प्रद्युम्नेन पयस्तज्जात् दधि नारायणाद् घृतम् ।
एकद्वित्र्यादिवाराणि घृताच्च वै भागतोऽधिकम ॥१०॥
घृतपात्रे तन्मिलित पञ्चगव्यमुदाहृतम् ।

मण्डपप्रोक्षणार्थं कल्शापरस्माग्रनाय च ॥ ११ ॥
आनीय दशकुम्भेषु इन्द्राद्यान् लोकपान् यजेत ।
पूज्याश्चा आवयेत् तांश्च श्रातव्य चाज्ञया हरे ॥ १२ ॥
यागद्रव्यादि संरच्य विकिरान् विकिरेत् तत ।
मूलाष्टशतसञ्जप्तान् कुशकूर्चान् हरेच्च तान ॥ १३ ॥
ऐशान्या दिशि तत्रस्थ स्थाप्य कुम्भञ्च वर्द्धनीम ।
कुम्भे साङ्ग हरि प्राच्य वर्द्धन्यामस्त्रमर्चयेत् ॥ १४ ॥
प्रदक्षिण यागगृह वर्द्धन्याच्छिन्नधारया ।
सिञ्चनयेत तत कुम्भ पूजयेच्च स्थिरासने ॥ १५ ॥
सपञ्चरत्नवस्त्राढ्यकुम्भे गन्धादिभिर्हरिम् ।
वर्द्धन्या हेमगर्भाया यजेदस्त्रञ्च वामत ॥ १६ ॥
तत्समीपे वास्तुलक्ष्मी भूविनायकमर्च्चयेत ।
स्नपन कल्पयेद् विष्णो सङ्क्रान्त्यादौ तथैव च ॥ १७
पूर्णकुम्भान नव स्थाप्य नवकोणेषु विन्यसेत ।
पाद्यमर्घ्यमाचमनीय पञ्चगव्यञ्च निक्षिपेत् ॥ १८
पूर्वादिकलशेऽर्घ्यादौ पञ्चामृतजलादिकम् ।
दधि क्षीर मधूष्णाद पाद्य स्यात चतुरङ्गकम ॥ १९ ॥
पद्मश्यामाकदूर्वाश्च विष्णुपर्णी च पाद्यकम ।
तथाष्टाङ्गार्घ्यमाख्यात यवगन्धफलाक्षतम ॥ २० ॥
कुशा सिद्धार्थपुष्पाणि तिला द्रव्याणि चार्हणम ।
लवङ्ग कक्कोलयुत दद्यादाचमनीयकम् ॥ २१ ॥
स्नापयेत् मूलमन्त्रेण देव पञ्चामृतैरपि ।
शुद्धोद मध्यकुम्भेन देवमूर्द्धनि निक्षिपेत ॥ २२ ॥
कलशानि स्त ताव कूर्चाग्र सस्पृशेन्नर ।

शुद्धोदकेन पाद्यञ्च अर्घ्यमाचमनन्त ददेत ॥ २३ ॥
परिमृज्य पटेनाङ्गं सम्यक् मण्डलं नयेत ।
तत्राभ्यर्च्याचरेद्धोम कुण्डादौ प्राग्यमी ॥ २४ ॥
प्रक्षाल्य हस्तौ रेखाश्च तिस्रः पूर्वाग्रगामिनी ।,
दक्षिणादुत्तरान्ताश्च तिस्रश्चैवोत्तराग्रगा ॥ २५ ॥
अर्घ्योदकेन सम्प्रोक्ष्य योनिमुद्रां प्रदर्शयेत ।
ध्यात्वाग्निरूपञ्चाग्निन्तु योन्या कुण्डे क्षिपेन्नर ॥ २६॥
पात्राण्यासादयेत् पश्चाद्दर्भं स्रुक्स्रुवकादिभि ।
बाहुमात्रा परिधय इध्मव्रश्चनमेव च ॥ २७ ॥
प्रणीता प्रोक्षणीपात्रमाज्यस्थाली घृतादिकम ।
प्रस्थद्वय तण्डुलाना युग्म युग्ममधोमखम् ॥ ॥ २८ ॥
प्रणीताप्रोक्षणीपात्रे न्यसेत प्रागग्रग कुशम ।
अद्भि पूर्य प्रणीतान्तु ध्यात्वा देव प्रपूज्य च ॥ २९ ॥
प्रणीता स्थापयेदग्रे द्रव्याणाञ्चैव मध्यत ।
प्रोक्षणीमद्भि सम्पूर्य प्रार्च्य दक्षे तु विन्यसेत ॥ ३० ॥
चरुञ्च श्रपयेदग्ना ब्रह्माण दक्षिणे न्यसेत् ।
कुशानास्तीर्य पूर्वादौ परिधीन स्थापयेत् तत ॥ ३१ ॥
वैष्णवीकरण कुर्याद गर्भाधानादिना नर ।
गर्भाधान पुंसवन सीमन्तोन्नयन जनि ॥ ३२ ॥
नामादिसमावर्त्तनान्त जुहुयादष्ट चाहुती ।
पूर्णाहुतो प्रतिकर्म्म स्रुचा स्रुवसयुक्तया ॥ ३३ ॥
कुण्डमध्ये ऋतुमती लक्ष्मीं सञ्चिन्त्य होमयेत ।
कुण्डलक्ष्मी समाख्याता प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका ॥३४॥
सा योनि सर्वभूताना विद्यामन्त्रगणस्य च ।

विमुक्तो कारणं वह्निः परमात्मा च मुक्तिदः ॥३५॥
प्राच्यां शिरः समाख्यातं बाहू कोणे व्यवस्थितौ ।
ईशानाग्नेयकोणे तु जङ्घे वायव्यनैरृते ॥ ३६ ॥
उदरं कुण्डमित्युक्तं योनिर्योनिर्विधीयते ।
गुणत्रयं मखला स्युध्यात्वैवं समिधो दश ॥ ३७ ॥
पञ्चाविंकाश्च जुहुयात प्रणवान मुष्टिमुद्रया ।
पुनराघारौ जुहुयात वायव्यग्नेयकं ततः अर्पेत ॥ ३८ ॥
ईशान्तं मूलमन्त्रेण आज्यभागौ तु होमयेत ।
उत्तरं द्वादशान्तेन दक्षिणे तत्र मध्यतः ॥ ३९ ॥
व्याहृत्या पञ्चमं यस्य ध्यायेद वह्निन्तु संस्कृतम ।
वरदं सप्तजिह्वं च सूर्यकोटिसमप्रभम ॥ ४० ॥
चन्द्रवक्त्रञ्च सूर्याक्षं जुहुयाच्छतमष्ट च ।
तदर्द्धमष्ट मूलेन अङ्गानाञ्च दशांशतः ॥ ४१ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अग्निकार्यकथनं नाम
चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

पवित्राधिवासनादिविधिः ।

अग्निरुवाच । सम्पाताहुतिनासिच्य पवित्राण्यधिवासयेत् ।
नृसिंहमन्त्रजप्तानि गुप्तान्यस्त्रेण तानि तु ॥ १ ॥
वस्त्रसंवेष्टितान्येव पात्रस्थान्यभिमन्त्रयेत ।
बिल्वाद्यद्भिः प्रोक्षितानि मन्त्रेण चैकधा द्विधा ॥ २ ॥
कुम्भपार्श्वे तु संस्थाप्य रक्षां विज्ञाप्य देशिकः

दन्तकाष्ठञ्चामलकं पूर्वे सङ्कर्षणेन तु ॥ ३ ॥
प्रद्युम्नेन भस्मतिलान् दद्याद् गोमयमृत्तिकाम् ।
वारुणीं चानिरुद्धेन सौम्ये नारायणेन च ॥ ४ ॥
दर्भोदकञ्चाथ हृदा अग्नौ कुङ्कुमरोचनम् ।
ऐशान्यां शिरसा धूपं शिखया नैऋतेऽप्यथ ॥ ५ ॥
मूलपुष्पाणि दिव्यानि कवचेनाथ वायवे ।
चन्दनाम्बुक्षतदधिदूर्वाश्च पुटिकास्थिता ॥ ६ ॥
गृहं त्रिसूत्रेणावेष्ट्य पुनः सिद्धार्थकान् क्षिपेत् ।
दद्यात् पूजाक्रमेणाथ खे स्वैर्गन्धपवित्रकम् ॥ ७ ॥
मन्त्रैर्वै द्वारपादिभ्यो विष्णुकुम्भे त्वनेन च ।
विष्णुतेजोभवं रम्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ८ ॥
सर्वकामप्रदं देव तवाङ्गे धारयाम्यहम् ।
सम्पूज्य धूपदीपाद्यैर्व्रजेद् द्वारसमीपतः ॥ ९ ॥
गन्धपुष्पाक्षतोपेतं पवित्रञ्चाखिलेऽर्पयेत् ।
पवित्रं वैष्णवं तेजो महापातकनाशनम् ॥ १० ॥
धर्मकामार्थसिद्ध्यर्थं स्वकेऽङ्गे धारयाम्यहम् ।
आसने परिवारादौ गुरौ दद्यात् पवित्रकम् ॥ ११ ॥
गन्धादिभिः समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षतादिमत् ।
विष्णुतेजोभवेत्यादिमूलेन हरयेऽर्पयेत् ॥ १२ ॥
वह्निस्थाय ततो दत्त्वा देवं सम्प्रार्थयेत् ततः ।
क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह ! ॥ १३ ॥
प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सन्निधौ भव केशव ! ।
इन्द्रादिभ्यस्ततो दत्त्वा विष्णुपार्षदके बलिम् ॥ १४ ॥
ततो देवाग्रतः कुम्भं वासोयुगसमन्वितम् ।

राचनाचन्द्रकाश्मीरगन्धाद्युदकसंयुतम् ॥ १५ ॥
गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य मूलमन्त्रेण पूजयेत् ।
मण्डपाद्वहिरागत्य विलिप्ते मण्डलत्रये ॥ १६ ॥
पञ्चगव्यञ्चरुन्दन्तकाष्ठञ्चैव क्रमोद्भवेत् ।
पुराणश्रवणं स्तोत्रं पठन् जागरणं निशि ॥ १७ ॥
परप्रेषकबालानां स्त्रीणां भोगभुजां तथा ।
सद्योऽधिवासनं कुर्य्याद्विना गन्धपवित्रकम् ॥ १८ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पवित्राधिवासनं नाम
पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

पवित्रारोपणविधानम् ।

अग्निरुवाच । प्रातः स्नानादिकं कृत्वा द्वारपालान् प्रपूज्य च ।
प्रविश्य गुप्ते देशे च समाकृष्याथ धारयेत् ॥ १ ॥
पूर्वाधिवासितं द्रव्यं वस्त्राभरणगन्धकम् ।
निरस्य सर्वनिर्म्माल्यं देवं संस्थाप्य पूजयेत् ॥ २ ॥
पञ्चामृतैः कषायैश्च शुद्धगन्धोदकैस्ततः ।
पूर्वाधिवासितं द्रव्याद्वस्त्रं गन्धं च पुष्पकम् ॥ ३ ॥
अग्नौ हुत्वा नित्यवच्च देवं सम्प्रार्थयेन्नमेत् ।
समर्प्य कर्म्म देवाय पूजां नैमित्तिकीं चरेत् ॥ ४ ॥
द्वारपालविष्णुकुम्भवर्द्धनीं प्रार्थयेद्धरिम् ।
अतो देवेति मन्त्रेण मूलमन्त्रेण कुम्भके ॥ ५ ॥
कृष्ण ! कृष्ण ! नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकम् ।

पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम ॥ ६ ॥
पवित्रक कुरुष्वाद्य यन्मया दुष्कृत कृतम ।
शुद्धा भवाम्यहं देव। त्वतप्रसादात सुरेश्वर । ॥ ७ ॥
पवित्रञ्च हृदाद्येस्तु आत्मानमभिषिच्य च ।
विष्णुकुम्भञ्च सम्प्रोक्ष्य व्रजेद् देवसमीपत ॥ ८ ॥
पवित्रमात्मन दद्याद्रक्षाबन्ध विसृज्य च ।
गृहाण ब्रह्मसूत्रञ्च यन्मया कल्पित प्रभो । ॥ ९ ॥
कर्म्मणा पूरणार्थाय यथा दोषो न मे भवेत ।
द्वारपालासनगुरुमुख्यनाञ्च पवित्रकम । १ ॥
कनिष्ठादि च देवाय वनमालाञ्च मूलत ।
हृदादिविश्वकर्मनान्ते पवित्राणि समर्पयेत ॥ ११ ॥
वह्नौ हुत्वाग्निवर्त्तिभ्यो विष्णादिभ्य पवित्रकम् ।
प्राचर पूर्णाहुति दद्यात प्रायश्चित्ताय मूलत ॥ १२ ॥
अष्टोत्तरशत वापि पञ्चोपनिषदैस्तत ।
मणिविद्रुममालाभिर्मन्दारकुसुमादिभि ॥ १३ ॥
इय सावत्सरी पूजा तवास्तु गरुडध्वज । ।
वनमाला यथा देव । कौस्तुभ सतत हृदि ॥ १४ ॥
तद्वत पवित्रतन्तूश्च पूजा च हृदये वह ।
कामतोऽकामतो वापि यतकृत नियमार्च्चने ॥ १५ ॥
विधिना विघ्नलोपेन परिपूर्ण तदस्तु मे ।
प्रार्थ्य नत्वा क्षमाप्याथ पवित्र मस्तकेऽर्प्पयेत ॥१६॥
दत्त्वा बलि दक्षिणाभिर्वैष्णवन्तोषयेद गुरुम् ।
विप्रान भोजनवस्त्राद्यैर्दिवस पक्षमेव वा ॥ १७ ॥
पवित्र स्नानकाले च अवतार्य्य समर्पयेत् ।

अनिवारितमन्नाद्य दद्यात् भुङ्क्तेऽथ च स्वयम् ॥ १८ ॥
विसर्जनेऽह्नि सम्पूज्य पवित्राणि विसर्ज्जयेत।
सांवत्सरीमिमां पूजां सम्पाद्य विधिवन्मम ॥ १९ ॥
व्रज पवित्रकेदानीं विष्णुलोकं विसर्ज्जित।
मध्ये सोमेशयो प्राश्यं विष्वक्सेन हि तस्य च ॥ २॥
पवित्राणि समभ्यर्च्य ब्राह्मणाय समर्पयेत।
यावन्तस्तन्तवस्तस्मिन पवित्रे परिकल्पिता ॥ २१ ॥
तावद्युगसहस्राणि विष्णुलोके महीयते।
कुलानां शतमुद्धृत्य दश पूर्व्वान दशापरान।
विष्णुलोके तु संस्थाप्य स्वयं मुक्तिमवाप्नुयात। २२ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये विष्णुपवित्रारोहणं
नाम षटत्रिंशोऽध्याय।

अथ सप्तत्रिंशोऽध्याय।

सर्वदेवपवित्रारोहणविधि।

अग्निरुवाच। सङ्क्षेपात सर्वदेवानां पवित्रारोहणं शृणु
पवित्रं सर्वलक्ष्म स्यात स्वरसानलग त्वयि। १।
जगद्योने। समागच्छ परिवारगणै सह।
निमन्त्रयाम्यहं प्रातर्द्द्यास्तुभ्यं पवित्रकम ॥ २॥
जगत्सृजे। नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेद पवित्रकम।
पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम ॥ ३ ॥
शिवदेव। नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेद पवित्रकम्।
मणिविद्रुममालाभिर्मन्दारकुसुमादिभि ॥ ४ ॥

इय सांवत्सरी पूजा तवास्तु वेदवित्पते ।।
सावत्सरीमिमा पूजा सम्पाद्य विधिवन्मम ।। ५ ।।
व्रज पवित्रकेदानीं स्वर्गलोकं विसर्ज्जित ।
सूर्य्यदेव ! नमस्तुभ्य गृह्णीष्वेद पवित्रकम् ।। ६ ।।
पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम ।
शिवदेव ! नमस्तुभ्य गृह्णीष्वेद पवित्रकम् ।। ७ ।।
पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम ।
वाणेश्वर ! नमस्तुभ्य गृह्णीष्वेद पवित्रकम ।। ८ ।।
पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम ।
शक्तिदेवि ! नमस्तुभ्य गृह्णीष्वेद पवित्रकम ।। ९ ।।
पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् ।
नारायणमय सूत्रमनिरुद्धमय वरम ।। १० ।।
धनधान्यायुरारोग्यप्रद सम्प्रददामि ते ।
कामदेवमय सूत्र सङ्कर्षणमय वरम ।। ११ ।।
विद्यासन्ततिसौभाग्यप्रद सम्प्रददामि ते ।
वासुदेवमय सूत्र धर्म्मकामार्थमोक्षदम ।। १२ ।।
ससारसागरोत्तारकारण प्रददामि ते ।
विश्वरूपमय सूत्र सर्व्वद पापनाशनम ।। १३ ।।
अतीतानागतकुलसमुद्धार ददामि ते ।
कनिष्ठादीनि चत्वारि मनुभिस्तु क्रमाद् ददे ।। १४ ।।
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सङ्क्षेपपवित्रारोहण
नाम सप्तविंशोऽध्याय ।

अथ अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

देवालयनिर्म्माणफलम् ।

अग्निरुवाच । वासुदेवाद्यालयस्य कृतौ वक्ष्ये फलादिकम् ।
चिकीर्षोर्देवधामादि सहस्रजनिपापनुत् ॥ १ ॥
मनसा सद्मकर्तृणां शतजन्माघनाशनम् ।
येऽनुमोदन्ति कृष्णस्य क्रियमाणं नरा गृहम् ॥ २ ॥
तेऽपि पापैर्विनिर्मुक्ताः प्रयान्त्यच्युतलोकताम् ।
समतीतं भविष्यञ्च कुलानामयुतं नरः ॥ ३ ॥
विष्णुलोकं नयत्याशु कारयित्वा हरेर्गृहम् ।
वसन्ति पितरो हृष्टा विष्णुलोके ह्यलङ्कृताः ॥ ४ ॥
विमुक्ता नारकैर्दुःखैः कर्तुः कृष्णस्य मन्दिरम् ।
ब्रह्महत्यादिपापौघघातकं देवतालयम् ॥ ५ ॥
फलं यन्नाप्यते यज्ञैर्धाम कृत्वा तदाप्यते ।
देवागारे कृते सर्वतीर्थस्नानफलं लभेत् ॥ ६ ॥
देवाद्यर्थे हतानाञ्च रणे यत्तत्फलादिकम् ।
शाठ्येन पांशुना वापि कृतं धाम च नाकदम् ॥ ७ ॥
एकायतनकृत् स्वर्गी त्र्यगारी ब्रह्मलोकभाक् ।
पञ्चागारी शम्भुलोकमष्टागाराद्धरौ स्थितिः ॥ ८ ॥
षोडशागारकारी तु भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ।
कनिष्ठं मध्यमं श्रेष्ठं कारयित्वा हरेर्गृहम् ॥ ९ ॥
स्वर्गञ्च वैष्णवं लोकं मोक्षमाप्नोति च क्रमात् ।
श्रेष्ठमायतनं विष्णोः कृत्वा यद्धनवान् लभेत् ॥ १० ॥
कनिष्ठेनैव तत् पुण्यं प्राप्नोत्यधनवान् नरः ।
समुत्पाद्य धनं कृत्वा स्वल्पेनापि सुरालयम् ॥ ११ ॥

कारयित्वा हरे पुण्यं सम्प्राप्नोत्यधिकं वरम् ।
लक्षेणाथ सहस्रेण शतेनार्द्धेन वा हरेः ॥ १२ ॥
कारयन् भवनं याति यत्रास्ते गरुडध्वजः ।
बाल्ये तु क्रीडमाना ये पांशुभिर्भवनं हरेः ॥ १३ ॥
वासुदेवस्य कुर्वन्ति तेऽपि तल्लोकगामिनः ।
तीर्थे चायतने पुण्ये सिद्धक्षेत्रे तथाश्रमे ॥ १४ ॥
कर्त्तुरायतनं विष्णोर्यथोक्तात् त्रिगुणं फलम् ।
बन्धूकपुष्पविन्यासैः सुधापङ्केन वैष्णवम् ॥ १५ ॥
ये विलिम्पन्ति भवनं ते यान्ति भगवत्पुरम् ।
पतितं पतमानन्तु तथार्द्धपतितं नरः ॥ १६ ॥
समुद्धृत्य हरेर्धाम प्राप्नोति द्विगुणं फलम् ।
पतितस्य तु यः कर्त्ता पतितस्य च रक्षिता ॥ १७ ॥
विष्णोरायतनस्येह स नरो विष्णुलोकभाक् ।
इष्टकानिचयस्तिष्ठेद् यावदायतने हरेः ॥ १८ ॥
सकुलस्तस्य वै कर्त्ता विष्णुलोके महीयते ।
स एव पुण्यवान् पूज्य इह लोके परत्र च ॥ १९ ॥
कृष्णस्य वासुदेवस्य यः कारयति केतनम् ।
जातः स एव सुकृती कुलन्तेनैव पावितम् ॥ २० ॥
विष्णुरुद्रार्कदेव्यादेर्गृहकर्त्ता स कीर्त्तिभाक् ।
किं तस्य वित्तनिचयैर्मूढस्य परिरक्षिणः ॥ २१ ॥
दुःखार्जितैर्यः कृष्णस्य न कारयति केतनम् ।
नोपभोग्यं धनं यस्य पितृविप्रदिवौकसाम् ॥ २२ ॥
नोपभोगाय बन्धूनां व्यर्थस्तस्य धनागमः ।
यथा ध्रुवो नृणां मृत्युर्वित्तनाशस्तथा ध्रुवः ॥ २३ ॥

मूढस्तत्राऽनुबध्नाति जीवितेऽथ चले धने ।
यदा वित्तं न दानाय नोपभोगाय देहिनाम् ॥ २४ ॥
नापि कीर्त्त्यै न धर्मार्थं तस्य स्वाम्येऽथ को गुणः ।
तस्मात् वित्तं समासाद्य दैवाद् वा पौरुषादथ ॥ २५ ॥
दद्यात् सम्यग् द्विजाग्रेभ्यः कीर्त्तनानि च कारयेत् ।
दानेभ्यश्चाधिकं यस्मात् कीर्त्तनेभ्यो वरं यतः ॥ २६ ॥
अतस्तत्कारयेद्धीमान् विष्णोर्मन्दिरादिकम् ।
विनिवेश्य हरेर्धाम भक्तिमद्भिर्नरोत्तमैः ॥ २७ ॥
निवेशितं भवेत् कृत्स्नं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
भूतं भव्यं भविष्यच्च स्थूलं सूक्ष्मं तथेतरत् ॥ २८ ॥
आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं सर्वं विष्णोः समुद्भवम् ।
तस्य देवादिदेवस्य सर्वगस्य महात्मनः ॥ २९ ॥
निवेश्य भवनं विष्णोर्न भूयो भुवि जायते ।
यथा विष्णोर्धामकृतौ फलं तद्वद्दिवौकसाम् ॥ ३० ॥
शिवब्रह्मार्कविघ्नेशचण्डीलक्ष्म्यादिकात्मनाम् ।
देवालयकृते पुण्यं प्रतिमाकरणेऽधिकम् ॥ ३१ ॥
प्रतिमास्थापने यागे फलस्यान्तो न विद्यते ।
मृण्मयाद् दारुजे पुण्यं दारुजादिष्टकाभवे ॥ ३२ ॥
इष्टकाख्याच्छैलजे स्याद्धेमादेरधिकं फलम् ।
सप्तजन्मकृतं पापं प्रारम्भादेव नश्यति ॥ ३३ ॥
देवालयस्य स्वर्गी स्यान्नरकं न स गच्छति ।
कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकं नयेन्नरः ॥ ३४ ॥
यमो यमभटानाह देवमन्दिरकारिणः ।
यम उवाच । प्रतिमापूजादिकृतो नानेया नरकं नराः ॥३५।

देवालयाद्यकर्त्तार आनेयास्ते तु गोचरे ।
विचरध्व यथान्यायन्नियोगो मम पाल्यताम ॥ ३६ ॥
नाज्ञाभङ्ग करिष्यन्ति भवता जन्तव क्वचित ।
केवल ये जगत्तातमनन्त समुपाश्रिता ॥ ३७ ॥
भवद्भि परिहर्त्तव्यास्तेषा नात्रास्ति सस्थिति ।
ये च भागवता लोके तच्चित्तास्तत्परायणा ॥ ३८ ॥
पूजयन्ति सदा विष्णु ते वस्त्याज्या सुदूरत ।
यस्तिष्ठन प्रपतन गच्छन्नुत्तिष्ठन स्खलिते स्थिते ॥ ३९
सङ्कीर्त्तयन्ति गोविन्द ते वस्त्याज्या सुदूरत ।
नित्यनैमित्तिकैर्देव ये यजन्ति जनार्दनम ॥ ४० ॥
नावलोक्या भवद्भिस्ते तद्गता यान्ति तद्गतिम ।
ये पुष्पधूपवासोभिर्भूषणैश्चातिवल्लभे ॥ ४१ ॥
अर्च्चयन्ति न ते ग्राह्या नरा कृष्णालये गता ।
उपलेपनकर्त्तार सम्मार्जनपराश्च ये ॥ ४२ ॥
कृष्णालये परित्याज्यास्तेषा पुत्रास्तथा कुलम् ।
येन चायतन विष्णो कारित तत्कुलोद्भवम ॥ ४३ ॥
पु सा शत नावलोक्य भवद्भिर्दुष्टचेतसा ।
यस्तु देवालय विष्णोर्दारुशैलमय तथा ॥ ४४ ॥
कारयेन्मृण्मय वापि सर्वपापै प्रमुच्यते ।
अहन्यहनि यज्ञेन यजतो यन्महाफलम ॥ ४५ ॥
प्राप्नोति तत फल विष्णोर्य कारयति केतनम ।
कुलाना शतमागामि समतीत तथा शतम् ॥ ४६ ॥
कारयन भगवद्धाम नयत्यच्युतलोकताम ।
सप्तलोकमया विष्णुस्तस्य य कुरुते गृहम ॥ ४७ ॥

तारयत्यक्षयाल्लोकानक्षयान् प्रतिपद्यते ।
इष्टकाचयविन्यासो यावन्त्यब्दानि तिष्ठति ॥ ४८ ॥
तावद्वर्षसहस्राणि तत्कर्तुर्दिवि संस्थिति ।
प्रतिमाकृद् विष्णुलोक स्थापको लीयते हरौ ।
देवसद्मप्रतिकृतिप्रतिष्ठाकृत् तु गोचरे ॥ ४९ ॥
अग्निरुवाच । यमोक्ता नानयस्तेऽथ प्रतिष्ठादिकृत हरे ।
हयग्रीवं प्रतिष्ठार्थं देवाना ब्रह्मणेऽब्रवीत ॥ ५० ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये देवालयादिमाहात्म्यवर्णन
नाम अष्टत्रिंशोऽध्याय ।

अथोनचत्वारिंशोऽध्याय ।

भूपरिग्रहविधानम ।

हयग्रीव उवाच । विष्णादीना प्रतिष्ठादि वक्ष्ये ब्रह्मन । शृणुष्व मे ।
प्रोक्तानि पञ्चरात्राणि सप्तरात्राणि वै मया ॥ १ ॥
व्यस्तानि मुनिभिर्लोके पञ्चविंशतिसङ्ख्यया ।
हयग्रीवं तन्त्रमाद्य तन्त्र त्रैलोक्यमोहनम् ॥ २ ॥
वैभव पौष्कर तन्त्र प्रह्लादङ्गार्ग्यगालवम ।
नारदीयञ्च सम्प्रश्न शाण्डिल्य वैश्वकम तथा ॥ ३ ॥
सत्योक्त शौनक तन्त्र वासिष्ठ ज्ञानसागरम् ।
स्वायम्भुव कापिलञ्च तार्क्ष्य नारायणीयम ॥ ४ ॥
आत्रेय नारसिंहाख्यमानन्दाख्य तथारुणम् ।
बौधायन तथार्षं तु विश्वोक्त तस्य सारत ॥ ५ ॥
प्रतिष्ठा हि द्विज कुर्य्यान्मध्यदेशादिसम्भव ।

नकच्छदेशसम्भूत कावेरीकोङ्कणोद्भत ॥ ६ ॥
कामरूपकलिङ्गोत्थ काञ्चीकाश्मीरकोशल ।
आकाशवायुतेजोऽम्ब भूरेता पञ्च रात्रय ॥ ७ ॥
अचैतन्यास्तमोद्रिक्ता पञ्चरात्रविवर्जितम ।
अष्टाह विष्णु,रमल इति विद्यात स दैशिक ॥ ८ ॥
सर्वलक्षणहीनोऽपि स गुरुस्तन्त्रपारग ।
नगराभिमुखा स्थाप्या देवा न च पराङमुखा ॥ ९ ॥
कुरुक्षेत्रे गयादौ च नदीनान्तु समीपत ।
ब्रह्मा मध्ये तु नगरे पूर्वे शक्रस्य शोभनम ॥ १० ॥
अग्नावग्नेश्च मातणा भूतानाञ्च यमस्य च ।
दक्षिणे चण्डिकायाश्च पितृदैत्यादिकस्य च ॥ ११ ॥
नैर्ऋते मन्दिर कुर्यात वरुणादेश्च वारुणे ।
वायोर्नागस्य वायव्ये सौम्ये यक्षगुहस्य च ॥ १२ ॥
चण्डीशस्य महेशस्य ऐशे विष्णोश्च सर्वश ।
पूर्वदेवकुल पीड्य प्रासाद स्वल्पक त्वथ ॥ १३ ॥
सम वाप्यधिक वापि न कर्त्तव्य विजानता ।
उभयोर्द्विगुणा सीमा त्यक्त्वा चोच्छ्रयसम्मिताम ॥ १४ ॥
प्रासाद कारयेदन्य नोभय पीडयेद बुध ।
भूमौ तु शोधितायां तु कुर्याद भूमिपरिग्रहम ॥ १५ ॥
प्राकारसीमापर्यन्त ततो भूतबलि हरेत ।
माष हरिद्राचूर्णन्तु सलाज दधिसक्तुभि ॥ १ ॥
अष्टाक्षरेण सक्तूंश्च पातयित्वाष्टदिक्षु च ।
राक्षसाश्च पिशाचाश्च येऽस्मिंस्तिष्ठन्ति भूतले ॥ १७ ॥
सर्वे ते व्यपगच्छन्तु स्थान कुर्य्यामह हरे ।

हलेन वाहयित्वा गा गाभिश्चैवावदारयेत् ॥ १८ ।
परमाणवष्टकेनैव रथरेणु प्रकीर्तित ।
रथरेणवष्टकेनैव त्रसरेणु प्रकीर्त्यते ॥ १९ ॥
तैरष्टभिस्तु वालाग्र लिक्ष्या तैरष्टभिर्मता ।
ताभिर्युकाष्टभि ख्याता ताश्चाष्टौ यवमध्यम ॥ २० ॥
यवाष्टकैरङ्गुल स्याच्चतुर्विंशाङ्गुल कर ।
चतुरङ्गुलसयुक्त स हस्त पद्महस्तक ॥ २१ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिष्ठाया भूपरिग्रहो
नामोनचत्वारिंशोऽध्याय ।

अथ चत्वारिंशोऽध्याय ।

अर्घ्यदानविधानम ।

भगवानुवाच । पूर्वमासीत महद्भूत सर्वभूतभयङ्करम् ।
तद्देवैर्निहित भूमौ स वास्तुपुरुष स्मृत ॥ १ ॥
चतु षष्टिपदे क्षेत्रे ईश कोणार्द्धसस्थितम् ।
घृताक्षतैस्तर्पयेत्त पर्जन्य पदग तत ॥ २ ॥
उत्पलाद्भिर्जयन्तञ्च द्विपदस्थ पताकया ।
महेन्द्रञ्चैककोष्ठस्थ सवरक्तै पदे रविम् ॥ ३ ॥
वितानेनार्द्धपदग सत्य पद्दे भृश घृतै ।
व्योम शाकुनमासेन कोणार्द्धपदसस्थितम् ॥ ४ ॥
स्रुचा चार्द्धपदे वह्नि पूषाण लाजयैकत ।
स्वर्णेन वितथ द्विष्ठ मथनेन गृहाक्षतम् ॥ ५ ॥
मासौदनेन धर्मेशमेकैकस्मिन स्थित द्वयम् ।

गन्धर्वं द्विपद् गन्धैर्भृङ्ग शाकुनजिह्वया ॥ ६ ॥
एकस्थमूर्द्धसस्यश्च मृग नीलपटैस्तथा ।
पितृन कृशरयार्द्धस्थ दन्तकाष्ठै पदस्थितम ॥ ७ ॥
दौवारिक द्विसस्थश्च सुग्रीव यावकेन तु ।
पुष्पदन्त कुशस्तम्बै पद्मैर्वरुणमेकत ॥ ८ ॥
असुर सुरया द्विष्ठ पदे शेष घृताम्भसा ।
यवै पाप पदार्द्धस्थ रोगमर्द्धं च मण्डकै ॥ ९ ॥
नागपुष्पै पदे नाग मुख्य भक्ष्यैर्द्विसंस्थितम ।
मुद्गौदनेन भल्लाट पदे सोम पदे तथा ॥ १० ॥
मधुना पायसेनाथ शालकेन ऋषिं द्वये ।
पदे दितिं लोपिकाभिरर्द्धं दितिमथापरम् ॥ ११ ॥
पूरिकाभिस्ततश्चापमीशाध पयसा पदे ।
ततोऽधश्चापवतसन्तु दध्ना चैकपदे स्थितम ॥ १२ ॥
लड्डुकैश्च मरीचिन्तु पूर्वकोष्ठचतुष्टये ।
सवित्रे रक्तपुष्पाणि ब्रह्माध कोणकोष्ठके ॥ १३ ॥
तदध कोष्ठके दद्यात् सावित्रै च कुशोदकम् ।
विवस्वतेऽरुण दद्याच्चन्दनञ्चतुरङ्घ्रिषु ॥ १४ ॥
रक्षोऽध कोणकोष्ठे तु इन्द्रायान्न निशान्वितम् ।
इन्द्रजयाय तस्याधो घृतान्न कोणकोष्ठके ॥ १५ ॥
चतुष्पदेषु दातव्यमिन्द्राय गुडपायसम ।
वाय्वध कोणदेशे तु रुद्राय पक्कमासकम् ॥ १६ ॥
तदध कोणकोष्ठे तु यक्षायार्द्रं फलन्तथा ।
महीधराय मासान्न माषञ्च चतुरङ्घ्रिषु ॥ १७ ॥
मध्ये चतुष्पदे ब्राह्मा ब्रह्मणे तिलतण्डुला ।

चरकी माषसर्पिर्भ्यां स्कन्द छागरयाब्जा ॥ १८ ॥
रक्तपद्मैर्विदारीञ्च कन्दर्पञ्च पलोदनै ।
पूतना पलपित्ताभ्यां मांसासृग्भ्याञ्च जम्भकम् ॥ १९ ॥
पित्तासृगस्थिभि पापा पिलिपिञ्ज स्रजास्रजा ।
इशाद्यान रक्तमांसेन अभावाद्यवलैर्यजेत् ॥ २० ॥
रक्षोमातृगणेभ्यश्च पिशाचादिभ्य एव च ।
पितृभ्य क्षेत्रपालेभ्यो बलीन दद्यात् प्रकामत ॥ २१ ॥
अहुत्वैतानसन्तप्य प्रासादादीन्न कारयेत् ।
ब्रह्मस्थाने हरि लक्ष्मीं गण पश्चात् समर्च्चयेत् ॥ २२ ॥
महीश्वर वास्तुमय वर्द्धन्या सहित घटम् ।
ब्रह्माण मध्यत कुम्भे ब्रह्मादींश्च दिगीश्वरान ॥ २३ ॥
दद्यात पूर्णाहुति पश्चात् स्वस्ति वाच्य प्रणम्य च ।
प्रगृह्य ककरीं सम्यक् मण्डलन्तु प्रदक्षिणम ॥ २४ ॥
सूत्रमार्गेण हे ब्रह्मस्तोयधाराञ्च भ्रामयेत ।
पर्ववत् तेन मार्गेण सप्त वीजानि वापयेत् ॥ २५ ॥
प्रारभ्य तेन मार्गेण तस्य खातस्य कारयेत ।
ततो गर्त्त खनेन्मध्ये हस्तमात्र प्रमाणत ॥ २६ ॥
चतुरङ्गलक चाधश्चोपलिप्यार्च्चयेत् तत ।
ध्यात्वा चतुर्भुज विष्णुमर्घ्यं दद्यात तु कुम्भत । २७ ॥
ककर्यां पूरयेत् श्वभ्र शुक्लपुष्पाणि च न्यसेत ।
दक्षिणावर्त्तक श्रेष्ठ वीजैर्मृद्भिश्च पूरयेत ॥ २८ ॥
अर्घ्य दान विनिष्पाद्य गोवस्त्रादीन् ददेद् गुरौ ।
कालज्ञाय स्थपतये वैष्णवादिभ्य अर्च्चयेत् ॥ २९ ॥
ततस्तु खानयेद् यत्नाज्जलान्त यावदेव तु ।

पञ्चाधः स्थितं ग्रन्थं न गृह्णे दोषदं भवेत् ॥ ३० ॥
आस्थशल्ये भिद्यते वै भित्तिवैं गृहिणोऽसुखम् ।
यन्नामशब्दं शृणुयात् तत्र शल्यं तदुद्भवम् ॥ ३१ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अर्घ्यदानकथनं नाम
चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शिलाविन्यासविधानम् ।

भगवानुवाच । पादप्रतिष्ठां वक्ष्यामि शिलाविन्यासलक्षणम्
अग्रतो मण्डपं कार्यं कुण्डानान्तु चतुष्टयम् । १ ।
कुम्भन्यासेष्टकान्यासौ द्वारस्तम्भोच्छ्रयं शुभम् ।
प्राचीनं पूरयेत् खातं तत्र वास्तुं यजेत् समे ॥ २ ॥
इष्टकाश्च सुपक्वाः स्युर्द्वादशाङ्गुलसम्मिताः ।
सविस्तारस्त्रिभागेन वैपुल्येन समन्विताः ॥ ३ ॥
करप्रमाणा श्रेष्ठा स्याच्छिलाप्यथ शिलामये ।
नव कुम्भास्ताम्रमयान् स्थापयेदिष्टकाघटान् । ४ ॥
आद्भिः पञ्चकषायैश्च सर्वौषधिजलेन च ।
गन्धतोयेन च तथा कुम्भैस्तानभ्यर्चयेत् ॥ ५ ॥
हिरण्यव्रीहिसंयुक्तैर्गन्धचन्दनचार्चितैः ।
आपो हिष्ठेति तिसृभिः शन्नो देवीति चाप्यथ ॥ ६ ॥
तरत्समन्दीरिति च पावमानीभिरेव च ।
उदुत्तमं वरुणमिति कयानश्च तथैव च ॥ ७ ॥
वरुणस्येति मन्त्रेण हंसः शुचिषदित्यपि ।

श्रीसूक्तेन च तथा शिला संस्थाप्य सद्घटा ॥ ८ ॥
शय्यायां मण्डपे प्राच्यां मण्डले हरिमर्चयेत ।
जुहुयाज्जनयित्वाग्निं समिधो द्वादशीस्तत ॥ ९ ॥
आधारावाज्यभागौ तु प्रणवेनैव कारयेत ।
अष्टाहुतीस्तथाष्टान्तेराज्य व्याहृतिभि क्रमात् ॥ १० ॥
लोकेशानामग्नये वै सोमायावग्रहेषु च ।
पुरुषोत्तमायेति च व्याहृतीर्जुहुयात् तत ॥ ११ ॥
प्रायश्चित्त तत पूर्णां मूर्तिमासहुतास्तिलान् ।
वेदाद्यैर्द्वादशान्तेन कुम्भेषु च पृथक पृथक ॥ १२ ॥
प्राङमुखम्तु गुरु कुर्यात्स्थण्डिलं विलिप्य च ।
मध्ये चैका शिला कुम्भ न्यसेदेतान सुरान क्रमात ॥ १३ ॥
पद्म चैव महापद्म मकर कच्छप तथा ।
कुमुदञ्च तथा नन्द पद्म शङ्खञ्च पद्मिनीम ॥ १४ ॥
कुम्भान्न चालयेत तेषु न्यसेदष्टेष्टका क्रमात ।
ईशानान्ताश्च पूर्वादाविष्टका प्रथम न्यसेत ॥ १५ ॥
शक्तयो विमलाद्यास्तु इष्टकानान्तु देवता ।
न्यसनीया यथा योग मध्ये न्यस्या त्वनुग्रहा ॥ १६ ॥
अव्यङ्गे चाक्षते पूर्णे मुनेरङ्गिरस सुते ।
इष्टके त्व प्रयच्छेष्ट प्रतिष्ठा कारयाम्यहम् ॥ १७ ॥
मन्त्रेणानेन विन्यस्य इष्टका देशिकोत्तम ।
गर्भाधान तत कुर्यान्मध्यस्थाने समाहित ॥ १८ ॥
कुम्भोपरिष्टाद् देवेश पद्मिनी न्यस्य देवताम ।
मृत्तिकाश्चैव पुष्पाणि धातवो रत्नमेव च ॥ १९ ॥
लोहानि दिक्पतेरस्त्र यजेद्वै गर्भभाजने ।

द्वादशाङ्गुलविस्तारे चतुरङ्गुलकोच्छ्रये ॥ २० ॥
पद्माकारे ताम्रमये भाजने पृथिवीं यजेत् ।
एकान्ते सर्वभूतेशे पर्वतासनमण्डिते ॥ २१ ॥
समुद्रपरिवारे । त्वं देवि । गर्भं समाश्रय ।
नन्दे । नन्दय वासिष्ठे । वसुभिः प्रजया सह ॥ २२ ॥
जये । भार्गवदायादे । प्रजानां विजयावहे । ।
पूर्णेऽङ्गिरसदायादे । पूर्णकामं कुरुष्व माम् ॥ २३ ॥
भद्रे । काश्यपदायादे । कुरु भद्रां मतिं मम ।
सर्वबीजसमायुक्ते । सर्वरत्नौषधीवृते । ॥ २४ ॥
जये । सुरुचिरे । नन्दे । वासिष्ठे । रम्यतामिह ।
प्रजापतिसुते । देवि । चतुरस्रे । महीयसि । ॥ २५ ॥
सुभगे । सुप्रभे । भद्रे । गृहे काश्यपि । रम्यताम् ।
पूजिते । परमाचार्य्यैः । गन्धमाल्यैरलङ्कृते । ॥ २६ ॥
भवभूतिकरी देवि । गृहे भार्गवि । रम्यताम् ।
देशस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे । ॥ २७ ॥
मनुष्यादिकतुष्ट्यर्थं पशुवृद्धिकरी भव ।
एवमुक्त्वा ततः खातं गोमूत्रेण तु सेचयेत् ॥ २८ ॥
कृत्वा निधापयेद्गर्भं गर्भाधानं भवेन्निशि ।
गोवस्त्रादि प्रदद्याच्च गुरवेऽन्येषु भोजनम् ॥ २९ ॥
गर्भं न्यस्येष्टका न्यस्य ततो गर्भं प्रपूरयेत् ।
पीठबन्धमतः कुर्य्यान्मितप्रासादमानतः ॥ ३० ॥
पीठोत्तमस्योच्छ्रयेण प्रासादस्यार्द्धविस्तरात् ।
पादहीनं मध्यमं स्यात् कनिष्ठं चोत्तमार्द्धतः ॥ ३१ ॥
पीठबन्धोपरिष्टात् तु वास्तुयागं पुनर्यजेत् ।

पात्प्रतिष्ठाकारी तु निष्पापो दिवि मोदते ॥ ३२ ॥
देवागार करोमीति मनसा यस्तु चिन्तयेत् ।
तस्य कायगत पाप तदह्ना हि प्रणश्यति ॥ ३३ ॥
कृते तु किं पुनस्तस्य प्रासादे विधिनैव तु ।
अष्टष्टकसमायुक्त य कुर्य्याद् देवतालयम ॥ ३४ ॥
न तस्य फलसम्पत्तिवक्तु शक्येत केनचित् ।
अनेनैवानुमेय हि फल प्रासादविस्तरात ॥ ३५ ॥
ग्राममध्ये च पूर्वे च प्रत्यगद्वार प्रकल्पयेत ।
विदिशासु च सर्वासु ग्रामे प्रत्यङमुखो भवेत ।
दक्षिणे चोत्तरे चैव पश्चिमे प्राङमुखो भवेत ॥ ३६ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पातालयोगकथन
नाम एकचत्वारिंशोऽध्याय ।

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्याय ।

प्रासादलक्षणकथनम ।

हयग्रीव उवाच । प्रासाद सप्रवक्ष्यामि सर्वसाधारण शृणु ।
चतुरस्रीकृत क्षेत्र भजेत षोडशधा बुध ॥ १ ॥
मध्ये तस्य चतुर्भिस्तु कुर्य्यादायसमन्वितम् ।
द्वादशैव तु भागानि भित्त्यर्थ परिकल्पयेत ॥ २ ॥
जङ्घोच्छ्रायन्तु कर्त्तव्य चतुर्भागेण चायतम् ।
जङ्घाया द्विगुणोच्छ्राय मञ्जर्य्या कल्पयेद् बुध ॥ ३ ॥
तुर्य्यभागेन मञ्जर्य्या कार्य्य सम्यक् प्रदक्षिण ।
तन्मानन्निर्गम कार्य्यमभयो पार्श्वयो. समम ॥ ४ ॥

शिखरेण समं कार्य्यमग्रे जगति विस्तरम।
द्विगुणेनापि कर्त्तव्यं यथाशोभानुरूपत ॥ ५ ॥
विस्ताराम्मण्डपस्याग्रे गर्भसूत्रद्वयेन तु।
दैर्घ्यात् पादाधिकं कुर्य्यान्मध्यस्तम्भैर्विभूषितम ॥ ६ ॥
प्रासादगर्भमानं वा कुर्वीत मुखमण्डपम।
एकाशीतिपदैर्वास्तु पश्चात मण्डपमारभेत ॥ ७ ॥
शुकान प्राग्द्वारविन्यासे पादान्तः स्थान यजेत् सुरान।
तथा प्राकारविन्यासे यजेद द्वात्रिंशदन्तगान ॥ ८ ॥
सर्वसाधारणं चैतत् प्रासादस्य च लक्षणम।
मानेन प्रतिमाया वा प्रासादमपरं शृणु ॥ ९ ॥
प्रतिमाया प्रमाणेन कर्त्तव्या पिण्डिका शुभा।
गर्भस्तु पिण्डिकार्द्धेन गर्भमानास्तु भित्तय ॥ १० ॥
भित्तेरायाममानेन उतसेधन्तु प्रकल्पयेत।
भित्युच्छ्रायात तु द्विगुणं शिखरं कल्पयेद बुध ॥ ११ ॥
शिखरस्य तु तुर्य्येण भ्रमणं परिकल्पयेत।
शिखरस्य चतुर्थेन अग्रतो मखमण्डपम ॥ १२ ॥
अष्टमासेन गभस्य रथकानान्तु निर्गम ।
परिधेर्गुणभागेन रथकास्तत्र कल्पयेत ॥ १३ ॥
ततत्तृतीयेन वा कुर्य्याद्रथकानान्तु निर्गमम।
वामत्रय स्थापनीयं रथकत्रितये सदा ॥ १४ ॥
शिखरार्थं हि सूत्राणि चत्वारि विनिपातयेत।
शुकनाशोर्ध्वत सूत्रं तिर्य्यग्भूतं निपातयेत् ॥ १५ ॥
शिखरस्यार्द्धभागस्थं सिंहं तत्र तु कारयेत्।
शुकनासां स्थिरीकृत्य मध्यसन्धौ निधापयेत् ॥ १६ ॥

अपरे च तथा पार्श्वे तद्वत सूत्रं निधापयेत्।
तदूर्ध्वन्तु भवेद् वेदी सकण्ठा मनसारकम् ॥ १७ ॥
स्कन्धभग्नं न कर्त्तव्य विकरालं तथैव च।
ऊर्ध्वञ्च वेदिकामानात् कलशं परिकल्पयेत ॥ १८ ॥
विस्ताराद् द्विगुणं द्वारं कर्त्तव्यन्तु सुशोभनम्।
उदुम्बरौ तदूर्ध्वञ्च न्यसेच्छाखां सुमङ्गलैः ॥ १९ ॥
द्वारस्य तु चतुर्थांशे कार्य्यौ चण्डप्रचण्डकौ।
विश्वक्सेनवतदण्डौ शिखोर्ध्वोडुम्बरे श्रियम ॥ २० ॥
दिग्गजैः स्नाप्यमानान्ता घटैः साब्जा सुरूपिकाम।
प्रासादस्य चतुर्थांशे प्राकारस्योच्छ्रयो भवेत् ॥ २१ ॥
प्रासादात पादहीनस्तु गोपुरस्योच्छ्रयो भवेत्।
पञ्चहस्तस्य देवस्य एकहस्ता तु पीठिका ॥ २२ ॥
गारुडं मण्डपञ्चाग्रे एकं भौमादिधाम च।
कुर्य्याद्वि प्रतिमायान्तु दिक्षु चाष्टासु चोपरि ॥ २३ ॥
पूर्वे वराहं दक्षे च नृसिंहं श्रीधरं जले।
उत्तरे तु हयग्रीवमाग्नेय्यां जामदग्न्यकम ॥ २४ ॥
नैऋर्त्यां रामकं वायौ वामनं वासुदेवकम्।
ईशे प्रासादरचना देया वस्वर्कश्चादिभिः।
द्वारस्य चाष्टमाद्यंशं त्यक्त्वा वेधो न दोषभाक् ॥ २५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रासादलक्षणं नाम
द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः।

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रासाददेवतास्थापनम् ।

भगवानुवाच । प्रासादे देवता स्थाप्या वक्ष्ये ब्रह्मन् ! शृणुष्व मे

पञ्चायतनमध्ये तु वासुदेवं निवेशयेत् ॥ १ ॥

वामनं नृहरिञ्चाश्वशीर्षं तद्वच्च शूकरम् ।

आग्नेये नैर्ऋते चैव वायव्ये चेशगोचरे ॥ २ ॥

अथ नारायणं मध्ये आग्नेय्यामम्बिकां न्यसेत् ।

नैर्ऋत्यां भास्करं वायौ ब्रह्माणं लिङ्गमीशके ॥ ३ ॥

अथवा रुद्ररूपन्तु अथवा नवधामसु ।

वासुदेवं न्यसेन्मध्ये पूर्वादौ वामवामकान् ॥ ४ ॥

इन्द्रादीन् लोकपालांश्च अथवा नवधामसु ।

पञ्चायतनकं कुर्य्यात् मध्ये तु पुरुषोत्तमम् ॥ ५ ॥

लक्ष्मीवैश्रवणौ पूर्वं दक्षे मातृगणं न्यसेत् ।

स्कन्दं गणेशमीशानं सूर्य्यादीन् पश्चिमे ग्रहान् ॥ ६ ॥

उत्तरे दश मत्स्यादीनाग्नेय्यां चण्डिकां तथा ।

नैर्ऋत्यामम्बिकां स्थाप्य वायव्ये तु सरस्वतीम् ॥ ७ ॥

पद्मामैशे वासुदेवं मध्ये नारायणञ्च वा ।

त्रयोदशालये मध्ये विश्वरूपं न्यसेद्धरिम् ॥ ८ ॥

पूर्वादौ केशवादीन् वा अन्यधामस्वयं हरिम् ।

मृण्मयी दारुघटिता लोहजा रत्नजा तथा ॥ ९ ॥

शैलजा गन्धजा चैव कौसुमी सप्तधा स्मृता ।

कौसुमी गन्धजा चैव मृण्मयी प्रतिमा तथा ॥ १० ॥

तत्कालपूजिताश्चैता सर्वकामफलप्रदा ।
अथ शैलमयीं वक्ष्ये शिला यत्र च गृह्यते ॥ ११ ॥
पर्वतानामभावे च गृह्णीयाद् भूगता शिलाम्।
पाण्डरा लक्षणा पीता कृष्णा शस्ता तु वर्णिनाम् ॥१२॥
न यदा लभ्यते सम्यग् वर्णिना वर्णत शिला।
वर्णाद्यापादनं तत्र कुर्यात सिद्धविद्यया ॥ १३ ॥
शिलाया शुक्लरेखाग्रा कृष्णाग्रा सिद्धहोमत ।
कांस्यघण्टानिनादा स्यात पुलिङ्गा विस्फ लिङ्गिका॥१४
तन्मन्दलक्षणा स्त्री स्याद्रूपाभावान्नपुंसका।
दृश्यते मण्डलं यस्या सगर्भा ता विवर्जयेत ॥ १५ ॥
प्रतिमार्थं वनं गत्वा वनयागं समाचरेत।
तत्र खातोपलिप्याथ मण्डपे तु हरिं यजेत ॥ १६ ॥
बलिं दत्त्वा कर्मशस्त्र टङ्कादिकमथार्चयेत ।
हुत्वाथ शालितोयेन अस्त्रेण प्रोक्षयेच्छिलाम् ॥१७ ॥
रक्षा कृत्वा नृसिंहेन मूलमन्त्रेण पूजयेत।
हुत्वा पूर्णाहुतिं दद्यात् ततो भूतबलिं गुरु ॥ १८ ॥
अत्र ये संस्थिता सत्त्वा यातुधानाश्च गुह्यका ।
सिद्धादयो वा ये चान्ये तान सम्पूज्य क्षमापयेत् ॥१९॥
विष्णुबिम्बार्थमस्माकं यात्रैषा केशवाज्ञया।
विष्ण्वर्थं यद्भवेत् कार्य्यं युष्माकमपि तद्भवेत ॥ २० ॥
अनेन बलिदानेन प्रीता भवत सर्वथा।
क्षेमेण गच्छतान्यत्र मुक्त्वा स्थानमिद त्वरात ॥ २१ ॥
एवं प्रबोधिता सत्त्वा यान्ति तृप्ता यथासुखम्।
शिल्पिभिश्च चरु प्राश्य स्वप्नमन्त्रं जपेन्निशि ॥ २२ ॥

ओं नमः सकललोकाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
विश्वाय विश्वरूपाय स्वप्नाधिपतये नमः ॥ २३ ॥
आचक्ष्व देवदेवेश ! प्रसुप्तोऽस्मि तवान्तिकम् ।
स्वप्ने सर्वाणि कार्य्याणि हृदिस्थानि तु यानि मे ॥ २४ ॥
ओं ओं ह्रूं फट् विष्णवे स्वाहा ।
शुभे स्वप्ने शुभं सर्वं ह्यशुभे सिद्धहोमतः ।
प्रातरर्घ्यं शिलायान्तु दत्त्वास्त्रेणास्त्रकं यजेत ॥ २५ ॥
कुद्दालटङ्कशस्त्राद्यं मध्वाज्याक्तमस्त्रवच्चरेत ।
आत्मानं चिन्तयेद् विष्णुं शिल्पिनं विश्वकर्मकम् ॥ २६ ॥
शस्त्रं विष्णात्मकं दद्यात् मुखपृष्ठादि दर्शयेत् ।
जितेन्द्रियः टङ्कहस्तः शिल्पी तु चतुरस्रकाम् ॥ २७ ॥
शिलां कृत्वा पिण्डिकार्थं किञ्चिन्न्यूनाञ्च कल्पयेत् ।
रथे स्थाप्य समानीय सवस्त्रां कारवेश्मनि ।
पूजयित्वाथ घटयेत् प्रतिमां स तु कामकृत ॥ २८ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शान्त्यादिवर्णनं नाम
त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

वासुदेवादिप्रतिमालक्षणविधिः ।

भगवानुवाच । वासुदेवादिप्रतिमालक्षणं प्रवदामि ते ।
प्रासादस्योत्तरे पूर्वमुखो वा चोत्तराननाम् ॥ १ ॥
संस्थाप्य पूजां च बलिं दत्त्वाथो मध्यसूत्रकम् ।
शिलां शिल्पी तु नवधा विभज्य नवमेऽशके ॥ २ ॥

सूपभक्ते शिलायां तु भागं स्वाङ्गुलमुच्यते ।
द्व्यङ्गुलं गोलकं नाम्ना कालमेवं तदुच्यते ॥ ३ ॥
भागमेकं त्रिधा भक्त्वा पार्ष्णिभागं प्रकल्पयेत् ।
भागमेकं तथा जानौ ग्रीवायां भागमेव च ॥ ४ ॥
मुकुटं तालमात्रं स्यात् तालमात्रं तथा मुखम् ।
तालेनैकेन कण्ठन्तु तालेन हृदयं तथा ॥ ५ ॥
नाभिमेढ्रान्तरन्तालं द्वितालावूरुकौ तथा ।
तालद्वयेन जङ्घा स्यात् सूत्राणि शृणु साम्प्रतम् ॥ ६ ॥
कार्य्यं सूत्रद्वयं पादे जङ्घामध्ये तथापरम् ।
जानौ सूत्रद्वयं कार्य्यमूरुमध्ये तथापरम् ॥ ७ ॥
मेढ्रे तथापरं कार्य्यं कट्यां सूत्रन्तथापरम् ।
मेखलाबन्धसद्व्यस्य नाभ्यां चैवापरन्तथा ॥ ८ ॥
हृदये च तथा कार्य्यं कण्ठे सूत्रद्वयं तथा ।
ललाटे चापरं कार्य्यं मस्तके च तथापरम् ॥ ९ ॥
मुकुटोपरि कर्त्तव्यं सूत्रमेकं विचक्षणैः ।
सूत्राण्यूर्द्धं प्रदेयानि सप्तैव कमलोद्भव ! ॥ १० ॥
कक्षातिकान्तरेणैव षट् सूत्राणि प्रदापयेत् ।
मध्यसूत्रं तु सन्त्यज्य सूत्राण्येव निवेदयेत् ॥ ११ ॥
ललाटं नासिकावक्त्रं कर्त्तव्यञ्चतुरङ्गुलम् ।
ग्रीवाकर्णौ तु कर्त्तव्यौ आयामाच्चतुरङ्गुलौ ॥ १२ ॥
द्व्यङ्गुलं हनुकं कार्य्यं विस्ताराच्चिबुकन्तथा ।
अष्टाङ्गुलं ललाटन्तु विस्तारेण प्रकीर्त्तितम् ॥ १३ ॥
परतो द्व्यङ्गुलौ शङ्खौ कर्त्तव्यावलकान्वितौ ।
चतुरङ्गुलमाख्यातमन्तरं कर्णनेत्रयोः ॥ १४ ॥

द्व्यङ्गुलौ पृथुकौ कर्णौ कृष्णापाङ्गार्द्धपञ्चमे ।
भ्रूसमेन तु सूत्रेण कर्णश्रोत्र प्रकीर्तितम ॥ १५ ॥
विद्ध षडङ्गुल कर्णमविद्धञ्चतुरङ्गुलम ।
चिवकेन सम विद्धमविद्ध वा षडङ्गुलम ॥ १६ ॥
गन्धपात्र तथावर्त्त शष्कुली कल्पयेत तथा ।
द्व्यङ्गुलेनाधर कार्य्य तस्यार्द्धेनोत्तराधर ॥ १७ ॥
अर्द्धाङ्गुल तथा नेत्र वक्त्रन्तु चतुरङ्गुलम् ।
आयामेन तु वैपुल्यात् सार्द्धमङ्गुलमच्यते ॥ १८ ॥
अव्यात्तमेव स्याद् वक्त्र व्यात्त त्र्यङ्गुलमिष्यते ।
नासावग्रसमच्छाय मूले त्वेकाङ्गुल मतम ॥ १९ ॥
उच्छाया द्व्यङ्गुल चाग्रे करवीरोपमा स्मृता ।
अन्तर चक्षुषो कार्य्य चतुरङ्गुलमानत ॥ २० ॥
द्व्यङ्गुल चाक्षिकोण च द्व्यङ्गुल चान्तर तथा ।
तारा नेत्रत्रिभागेण दृक्तारा पञ्चभागिका ॥ २१ ॥
त्र्यङ्गुल नेत्रविस्तार द्रोणी चार्द्धाङ्गुला मता ।
ततप्रमाणा भ्रुवोर्लेखा भ्रुवौ चैव समे मते ॥ २२ ॥
भ्रूमध्य द्व्यङ्गुल कार्य्य भ्रूदैर्घ्य चतुरङ्गुलम ।
षट्त्रिंशदङ्गुलायामम्मस्तकस्य तु वष्टनम् ॥ २३ ॥
मूर्त्तीना केशवादीना द्वात्रिंशद्वेष्टन भवेत् ।
पञ्चनेत्रा त्वधोग्रीवा विस्ताराद्वेष्टन पुन ॥ २४ ॥
त्रिगुण तु भवेद्दैर्घ्य विस्तृताष्टाङ्गुल पुन ।
ग्रीवात्रिगुणमायाम ग्रीवावच्चाऽन्तर भवेत् ॥ २५ ॥
स्कन्धावष्टाङ्गुलौ कार्य्यौ त्रिकलावणकौ शुभौ ।
समवर्त्तौ स्मृतौ बाहू प्रबाहू षोडशाङ्गुलौ ॥ २६ ॥

त्रिकलौ विस्तृतौ बाहू प्रबाहू चापि तत्समौ।
बाहुदण्डोच्छ्रितो ज्ञेय परिणाह कला नव ॥ २७ ॥
सप्तदशाङ्गुलो मध्ये कूर्परोऽर्द्धे च षोडश।
कूपरस्य भवेन्नाह त्रिगुण कमलोद्भव। ॥ २८ ॥
नाह प्रबाहुमध्ये तु षोडशाङ्गुल उच्यते।
अग्रहस्ते परीणाहो द्वादशाङ्गुल उच्यते ॥ २९ ॥
विस्तारेण करतल कीर्त्तित तु षडङ्गुलम्।
दैर्घ्यं त्र सप्ताङ्गुल कार्य मध्या पञ्चाङ्गुला मता ॥३०॥
तर्जन्यनामिका चैव तस्मादर्द्धाङ्गुल विना।
कनिष्ठाङ्गुष्ठकौ कार्यौ चतुरङ्गुलसम्मितौ ॥ ३१ ॥
द्विपर्वोऽङ्गुष्ठक कार्यं शेषाङ्गुल्यस्त्रिपर्विका।
सर्वासा पर्वणोऽर्द्धेन नखमान विधीयते ॥ ३२ ॥
वक्षसो यत् प्रमाणन्तु जठर तत्प्रमाणत।
अङ्गुलैक भवेन्नाभी वेधेन च प्रमाणत ॥ ३३ ॥
ततो मेढ्रान्तर कार्यं तालमात्र प्रमाणत।
नाभिमध्ये परीणाहो द्विचत्वारिंशदङ्गुले ॥ ३४ ॥
अन्तर स्तनयो कार्य्यं तालमात्र प्रमाणत।
चिवकौ यवमानौ तु मण्डल द्विपद भवेत् ॥ ३५ ॥
चतु षष्ट्यङ्गुल कार्य्यं वेष्टन वक्षस स्फुटम्।
चतुर्मुखञ्च तदधोवेष्टन परिकीर्त्तितम ॥ ३६ ॥
परिणाहस्तथा कट्या चतु पञ्चाशदङ्गुले।
विस्तारश्चोरुमूले तु प्रोच्यते द्वादशाङ्गुल ॥ ३७ ॥
तस्मादभ्यधिक मध्ये ततो निम्नतर क्रमात्।
विस्तृताष्टाङ्गुलजानुस्त्रिगुणा परिणाहत ॥ ३८ ॥

जङ्घामध्ये तु विस्तारं सप्ताङ्गुल उदाहृत ।
त्रिगुणा परिधिश्चास्य जङ्घाग्रं पञ्चविस्तरात् ॥ ३९ ॥
त्रिगुणा परिधिश्चास्य पादौ तालप्रमाणकौ ।
आयामादुत्थितौ पादौ चतुरङ्गुलमेव च ॥ ४० ॥
गुल्फात पूर्वं तु कर्त्तव्य प्रमाणाच्चतुरङ्गुलम ।
त्रिकलं विस्तृतौ पादौ त्र्यङ्गुलौ गुह्यक स्मृत ॥४१॥
पञ्चाङ्गुलस्तु नाह्योऽस्य द्दीर्घा तद्वत प्रदेशिनी ।
अष्टमाष्टायतो न्यूना शेषाङ्गुल्य क्रमेण तु ॥ ४२ ॥
सपादाङ्गुलमुत्सेधमङ्गुष्ठस्य प्रकीर्त्तितम ।
यवोनमङ्गुलं कार्य्यमङ्गुष्ठस्य नख तथा ॥ ४३ ॥
अर्द्धाङ्गुलं तथान्यास क्रमान्न्यून तु कारयेत् ।
त्र्यङ्गलौ वृषणौ कार्यौ मेढ्र तु चतुरङ्गुलम ॥ ४४ ॥
परिणाहोऽस्व कोषाग्रं कर्त्तव्यश्चतुरङ्गुलम ।
षडङ्गुलपरीणाहौ वृषणौ परिकीर्त्तितौ ॥ ४५ ॥
प्रतिमा भूषणाढ्या स्यादेतद्देशमलक्षणम ।
अनत्रैव दिशा कार्य्यं लोके दृष्ट्वा तु लक्षणम ॥ ४६
दक्षिणे तु करे चक्रमधस्तात पद्ममेव च ।
वामे शङ्खं गदाधस्ताद वासुदेवस्य लक्षणात् ॥ ४७ ॥
श्रीपुष्टी चापि कर्त्तव्ये पद्मवीणाकरान्विते ।
ऊरुमात्रोच्छ्रितायामे मालाविद्याधरौ तथा ॥ ४८ ॥
प्रभामण्डलसंस्थौ तौ प्रभा हस्त्यादिभूषणा ।
पद्माभ पादपीठन्तु प्रतिमास्वेवमाचरेत ॥ ४९ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिमालक्षण नाम
चतुश्चत्वारिंशोऽध्याय ।

अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

पिण्डिकालक्षणकथनम् ।

भगवानुवाच । पिण्डिकालक्षणं वक्ष्ये दैर्घ्ये च प्रतिमासमा ।

उच्छ्राय प्रतिमार्द्धन्तु चतु षष्टिपुटां च ताम् ॥ १ ॥

त्यक्त्वा पङ्क्तिद्वय चाधस्तदूर्ध्वं यत् तु कोष्ठकम् ।

समन्तादुभयो पार्श्वं अन्तस्थ परिमार्जयेत् ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं पङ्क्तिद्वय त्यक्त्वा अधस्ताद् यत्तु कोष्ठकम् ।

अन्त सम्मार्जयेत यत्नात पार्श्वयोरुभयो समम ॥ ३ ॥

तयोर्मध्यगतौ तत्र चतुष्कौ मार्जयेत् तत ।

चतुर्द्धा भाजयित्वा तु ऊर्ध्वपङ्क्तिद्वयं बुध ॥ ४ ॥

मेखला भागमात्रा स्यात खातं तस्यार्द्धमानत ।

भाग भागं परित्यज्य पार्श्वयोरुभयो समम् ॥ ५ ॥

दत्त्वा चैक पद वाह्ये प्रमाण कारयेद बुध ।

त्रिभागेण च भागस्याग्रे स्यात् तोयविनिर्गम ॥ ६ ॥

नानाप्रकारभेदेन भद्रेय पिण्डिका शुभा ।

अष्टताला तु कर्त्तव्या देवी लक्ष्मीस्तथा स्त्रिय ॥ ७ ॥

भ्रुवो यवाधिके कार्य्ये यवहीना तु नासिका ।

गोलकेनाधिक वक्त्रमूर्ध्वं तिर्य्यग्विवर्जितम् ॥ ८ ॥

आयते नयने कार्य्ये त्रिभागोनैर्यवैस्त्रिभि ।

तदर्द्धेन तु वैपुल्य नेत्रयो परिकल्पयेत् ॥ ९ ॥

कर्णपाशोऽधिक कार्य्यं स्कन्धसमसून्नत ।

नम्न कलाविहीनन्तु कुर्य्यादंशद्वय तथा ॥ १० ॥
ग्रीवा सार्द्धकला कार्य्या तद्‌विस्तारोपशोभिता ।
नेत्र विना तु विस्तारौ ऊरू जानू च पिण्डिका ॥११॥
अङ्घ्रि पृष्ठौ स्फिचौ कट्या यथायोग प्रकल्पयेत् ।
समांशोनास्तथाङ्गुल्यो दीर्घं विष्कम्भनाहतम ॥ १२ ॥
नेत्रैकवर्जितायामा जङ्घोरू च तथा कटि ।
मध्यपार्श्वञ्च तद्‌ वृत्त घन पीन कुचद्वयम ॥ १३ ॥
तालमात्रौ स्तनौ कार्य्यौ कटि सार्द्धकलाधिका ।
लक्ष्म शेष पुरावत्स्यात दक्षिणे चाब्ज करे ॥ १४ ॥
वामे बिल्व स्त्रियौ पार्श्वे शुभे चामरहस्तके ।
दीर्घघोणस्तु गरुडश्चक्राङ्गाश्यानथो वदे ॥ १५ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पिण्डिकालक्ष्मादिलक्षण
नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्याय ।

अथ षट्‌चत्वारिंशोऽध्याय ।

शालग्रामादिमूर्त्तिलक्षणकथनम ।

भगवानुवाच । शालग्रामादिमूर्त्तींश्च वक्ष्येऽह भुक्तिमुक्तिदा
वासुदेवोऽसितो द्वारे शिलालग्नद्विचक्रक ॥ १ ॥
ज्ञेय सङ्कर्षणो लग्नद्विचक्रो रक्त उत्तम ।
सूक्ष्मचक्रो बहुच्छिद्र प्रद्युम्नो नीलदीर्घक ॥ २ ॥
पीतोऽनिरुद्ध पद्माङ्को वर्त्तलो द्वित्रिरेखवान् ।
कृष्णो नारायणो नाभ्युन्नत शुषिरदीर्घवान् ॥ ३ ॥
परमेष्ठी साब्जचक्र पृष्ठच्छिद्रश्च बिन्दुमान् ।

स्थूलचक्रोऽसितो विष्णुर्मध्ये रेखा गदाकृति ॥ ४ ॥
नृसिंह कपिल स्थूलचक्र स्यात् पञ्चविन्दुक ।
वराह शक्तिलिङ्ग स्यात् तच्चक्रौ विषमौ स्मृतौ ॥ ५ ॥
इन्द्रनीलनिभ स्थूलस्त्रिरेखालाञ्छित शुभ ।
कूर्म्मस्तथोन्नत पृष्ठे वर्त्तुलावर्त्तकोऽसित ॥ ६ ॥
हयग्रीवोऽङ्कुशाकाररेखो नील सविन्दुक ।
वैकुण्ठ एकचक्रोऽब्जी मणिभ पुच्छरेखक ॥ ७ ॥
मत्स्यो दीर्घस्त्रिविन्दु स्यात् काचवर्णस्तु पूरित ।
श्रीधरो वनमालाङ्क पञ्चरेखस्तु वर्त्तुल ॥ ८ ॥
वामनो वर्त्तुलश्चातिह्रस्वो नील सविन्दुक ।
श्यामस्त्रिविक्रमो दक्षरेखो वामेन विन्दुक ॥ ९ ॥
अनन्तो नामभोगाङ्को नैकाभो नैकमूर्त्तिमान ।
स्थूलो दामोदरो मध्यचक्रो द्वा सूक्ष्मविन्दुक ॥ १० ॥
सुदर्शनस्त्वेकचक्रो लक्ष्मीनारायणो द्वयात ।
त्रिचक्रश्चाच्युतो देवस्त्रिचक्रो वा त्रिविक्रम ॥ ११ ॥
जनार्द्दनश्चतुश्चक्रो वासुदेवश्च पञ्चभि ।
षट्चक्रश्चैव प्रद्युम्न सङ्कर्षणश्च सप्तभि ॥ १२ ॥
पुरुषोत्तमोऽष्टचक्रो नवव्यूहो नवाङ्कित ।
दशावतारो दशभिर्दशैकेनानिरुद्धक ।
द्वादशात्मा द्वादशभिरत ऊर्द्ध्वमनन्तक ॥ १३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शालग्रामादिमूर्त्तिलक्षण नाम षट्चत्वारिंशोऽध्याय ।

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शालग्रामादिपूजाकथनम् ।

भगवानुवाच । शालग्रामादिचक्राङ्कपूजां सिद्ध्यै वदामि ते

त्रिविधा स्यादरे पूजा काम्याकाम्योभयात्मिका ॥ १ ॥

मीनादीनान्तु पञ्चानां काम्यार्थी वोभयात्मिका ।

वराहस्य नृसिंहस्य वामनस्य च मुक्तये ॥ २ ॥

चक्रादीनां त्रयाणान्तु शालग्रामार्च्चनं शृणु ।

उत्तमा निष्फला पूजा कनिष्ठा सफलार्च्चना ॥ ३ ॥

मध्यमा मूर्त्तिपूजा स्याच्चक्राब्जे चतुरस्रके ।

प्रणवं हृदि विन्यस्य षडङ्गङ्करदेहयोः ॥ ४ ॥

कृतमुद्रात्रयश्चक्राद्वहिः पूर्वे गुरुं यजेत् ।

आग्नेये गणं वायवे च धातारं नैर्ऋते यजेत् ॥ ५ ॥

विधातारञ्च कर्त्तारं हर्त्तारं दक्षसौम्ययोः ।

विष्वक्सेनं यजेदीशे आग्नेये क्षेत्रपालकम् ॥ ६ ॥

ऋगादिवेदान् प्रागादौ आधारानन्तकं भुवम् ।

पीठं पद्मं चार्कचन्द्रवह्न्याख्यं मण्डलत्रयम् ॥ ७ ॥

आसनं द्वादशार्णेन तत्र स्थाप्य शिलां यजेत् ।

व्यस्तेन च समस्तेन सवीजेन यजेत् क्रमात् ॥ ८ ॥

पूर्वादावथ वेदाद्यैर्गायत्रीभ्यां जितादिना ।

प्रणवेनार्च्चयेत् पश्चान्मुद्रास्तिस्रः प्रदर्शयेत् ॥ ९ ॥

विष्वक्सेनस्य चक्रस्य क्षेत्रपालस्य दर्शयेत् ।

शालग्रामस्य प्रथमा पूजाथो निष्फलोच्यते ॥ १० ॥
पूर्ववत षोडशारञ्च सपद्मं मण्डलं लिखेत्।
शङ्खचक्रगदाखड्गै र्गुर्वाद्य पूर्ववद् यजेत् ॥ ११ ॥
पूर्वं सौम्ये धनुर्बाणान् वेदाद्यैरासनं ददेत्।
शिलां न्यसेद् द्वादशार्णैस्तृतीय पूजनं शृणु ॥ १२ ॥
अष्टारमब्जं विलिखेत् गुर्वाद्य पूर्ववद् यजेत्।
अष्टार्णेनासनं दत्त्वा तत्रैव च शिलां न्यसेत।
पूजयेद् दशधा तेन गायत्रीभ्यां जितं तथा ॥ १२ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शालग्रामादिपूजाकथनं
नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः।

अथाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः।

चतुर्विंशतिमूर्त्तिस्तोत्रकथनम।

भगवानुवाच। ओंरूपः केशवः पद्मशङ्खचक्रगदाधरः।
नारायणः शङ्खपद्मगदाचक्री प्रदक्षिणम् ॥ १ ॥
ततो गदी माधवोऽरिशङ्खपद्मी नमामि तम।
चक्रकौमोदकीपद्मशङ्खी गोविन्द ऊर्जितः ॥ २ ॥
मोक्षदः श्रीमदी पद्मी शङ्खी विष्णुश्च चक्रधृक्।
शङ्खचक्राब्जगदिनं मधुसूदनमानमे ॥ ३ ॥
भक्त्या त्रिविक्रमः पद्मगदी चक्री च शङ्ख्यपि।
शङ्खचक्रगदापद्मी वामनः पातु मां सदा ॥ ४ ॥
गतिदः श्रीधरः पद्मी चक्रशार्ङ्गी च शङ्ख्यपि।
हृषीकेशो गदाचक्री पद्मी शङ्खी च पातु नः ॥ ५ ॥

वरद पद्मनाभस्तु शङ्खाब्जारिगदाधर ।
दामोदर पद्मशङ्खगदाचक्री नमामि तम ॥ ६ ॥
ततो गदी शङ्खचक्री वासुदेवोऽब्जभृज्जगत् ।
सङ्कर्षणो गदी शङ्खी पद्मी चक्री च पातु व ॥ ७ ॥
गदी चक्री शङ्खगदी प्रद्युम्न पद्मभृत् प्रभु ।
अनिरुद्धश्चक्रगदी शङ्खी पद्मी च पातु न ॥ ८ ॥
सुरेशोऽर्य्यब्जशङ्खाढ्य श्रीगदी पुरुषोत्तम ।
अधोऽक्षज पद्मगदी शङ्खी चक्री च पातु व ॥ ९ ॥
देवो नृसिंहश्चक्राब्जगदाशङ्खी नमामि तम् ।
अच्युत श्रीगदी पद्मी चक्री शङ्खी च पातु व ॥१०॥
बालरूपी शङ्खगदी उपेन्द्रश्चक्रपद्म्यपि ।
जनार्दन पद्मचक्री शङ्खधारी गदाधर ॥ ११ ॥
शङ्खी पद्मी च चक्री च हरि कौमोदकीधर ।
कृष्ण शङ्खी गदी पद्मी चक्री मे भुक्तिमुक्तिद ॥१२॥
आदिमूर्त्तिर्वासुदेवस्तस्मात् सङ्कर्षणोऽभवत ।
सङ्कर्षणाच्च प्रद्युम्न प्रद्युम्नादनिरुद्धक ॥ १३ ॥
केशवादिप्रभेदेन एकैकस्य त्रिधा क्रमात् ।
द्वादशाक्षरक स्तोत्र चतुर्विंशतिमूर्त्तिमत ।
य पठेच्छृणुयाद्वापि निर्मल सर्वमाप्नुयात् ॥ १४ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये चतुर्विंशतिमूर्त्तिस्तोत्र
नाम अष्टाचत्वारिंशोऽध्याय ।

अथोनपञ्चाशोऽध्याय' ।

मत्स्यादिलक्षणवर्णनम ।

भगवानुवाच । दशावतार मत्स्यादिलक्षण प्रवदामि ते ।
मत्स्याकारस्तु मत्स्य स्यात कूर्म कूर्माकृतिर्भवेत ॥ १ ॥
नराङ्गो वाथ कर्त्तव्यो भूवराहो गदादिभृत् ।
दक्षिणे वामके शङ्ख लक्ष्मीर्वा पद्ममेव वा ॥ २ ॥
श्रीर्वामकूर्परस्था तु क्ष्मानन्तौ चरणानुगौ ।
वराहस्थापनाद्राज्य भवाब्धितरण भवेत ॥ ३ ॥
नरसिहो विवृत्तास्यो वामोरुक्षतदानव ।
तद्वक्षो दारयन्मालो स्फुरच्चक्रगदाधर ॥ ४ ॥
छत्री दण्डी वामन स्यादथवा स्याच्चतुर्भुज ।
रामश्चापेषुहस्त स्यात खड्गी परशुनान्वित ॥ ५ ॥
रामश्चापी शरी खड्गी शङ्खी वा द्विभुज स्मृत ।
गदालाङ्गलधारी च रामो वाथ चतुर्भुज ॥ ६ ॥
वामोर्ध्वे लाङ्गल दद्यादध शङ्ख सुशोभनम ।
मुषल दक्षिणोर्ध्वे तु चक्रञ्चाध सुशोभनम ॥ ७ ॥
शान्तात्मा लम्बकर्णश्च गौराङ्गश्चाम्बरावृत ।
ऊर्ध्वपद्मस्थितो बुद्धो वरदाभयदायक ॥ ८ ॥
धनुस्तूणान्वित कल्की म्लेच्छोत्सादकरो द्विज ।
अथवाश्वस्थित खड्गी शङ्खचक्रशरान्वित ॥ ९ ॥
लक्षण वासुदेवादिनवकस्य वदामि ते ।

दक्षिणोर्ध्वे गदा वामे वामोर्ध्वे चक्रमुत्तमम् ॥
ब्रह्मेशौ पार्श्वगौ नित्यं वासुदेवोऽस्ति पूर्ववत् ।
शङ्खी स वरदो वाथ द्विभुजो वा चतुर्भुजः ॥ ११ ॥
लाङ्गुली मुषली रामो गदापद्मधरः स्मृतः ।
प्रद्युम्नो दक्षिणे वज्रं शङ्खं वामे धनुः करे ॥ १२ ॥
गदानाभ्यावृतः प्रीत्या प्रद्युम्नो वा धनुः शरो ।
चतुर्भुजोऽनिरुद्धः स्यात्तथा नारायणो विभुः ॥ १३ ॥
चतुर्मुखश्चतुर्बाहुर्बृहज्जठरमण्डलः ।
लम्बकूर्च्चो जटायुक्तो ब्रह्मा हंसाग्रवाहनः ॥ १४ ॥
दक्षिणे चाक्षसूत्रञ्च स्रुवो वामे तु कुण्डिका ।
आज्यस्थाली सरस्वती सावित्री वामदक्षिणे ॥ १५ ॥
विष्णुरष्टभुजस्तार्क्ष्ये करे खड्गस्तु दक्षिणे ।
गदा शरश्च वरदो वामे कार्मुकखेटके ॥ १६ ॥
चक्रशङ्खौ चतुर्बाहुर्नरसिंहश्चतुर्भुजः ।
शङ्खचक्रधरो वापि विदारितमहासुरः ॥ १७ ॥
चतुर्बाहुर्वराहस्तु शेषः पाणितले धृतः ।
धारयन् बाहुना पृथ्वीं वामेन कमलाधरं ॥ १८ ॥
पादलग्ना धरा कार्य्या पदा लक्ष्मीर्व्यवस्थिता ।
त्रैलोक्यमोहनस्तार्क्ष्ये अष्टबाहुस्तु दक्षिणे ॥ १९ ॥
चक्रं खड्गञ्च मुषलम् अङ्कुशं वामके करे ।
शङ्खशार्ङ्गगदापाशान् पद्मवीणासमन्विते ॥
लक्ष्मी सरस्वती कार्य्ये विश्वरूपोऽथ दक्षिणे ।
मुद्गरञ्च तथा पाशं शक्तिशूलं शरं करे ॥ २१ ॥
वामे शङ्खञ्च शार्ङ्गञ्च गदां पाशञ्च तोमरम् ।

लाङ्गल परशु दण्ड छुरिका चर्मक्षेपणम ॥ २२ ॥
विंशद्बाहुश्चतुर्वक्त्रो दक्षिणस्थोऽथ वामके।
त्रिनेत्रो वामपार्श्वेन शयितो जलशाय्यपि ॥ २३ ॥
श्रिया धृतैकचरणो विमलाद्याभिरीडित।
नाभिपद्मचतुर्वक्त्रो हरिशङ्करको हरि ॥ २४ ॥
शूलर्ष्टिधारो दक्षे च गदाचक्रधरो प्रदे।
रुद्रकेशवलक्ष्माङ्गो गौरीलक्ष्मीसमन्वित ॥ २५ ॥
शङ्खचक्रगदावेदपाणिश्चाश्वशिरा हरि।
वामपादो धृत शेषे दक्षिण कूर्मपृष्ठग ॥ २६ ॥
दत्तात्रेयो द्विबाहु स्याद् वामोत्सङ्गे श्रिया सह।
विश्वक्सेनश्चक्रगदी हली शङ्खी हरेर्गण ॥ २७ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिमालक्षण नाम
ऊनपञ्चाशोऽध्याय।

अथ पञ्चाशोऽध्याय।

देवीप्रतिमालक्षणकथनम।

भगवानुवाच। चण्डी विंशतिबाहु स्याद् बिभ्रती दक्षिणे करे,
शूलासिशक्तिचक्राणि पाश खेटायुधाभयम ॥ १ ॥
डमरु शक्तिका वामैर्नागपाशञ्च खेटकम्।
कुठाराङ्कुशचापाश्च घण्टाध्वजगदास्तथा ॥ २ ॥
आदर्शमुद्गरान् हस्तैश्चण्डी वा दशबाहुका।
तदधो महिषश्छिन्नमूर्द्धा पातितमस्तक ॥ ३ ॥
शस्त्रोद्यतकर क्रुद्धस्तद्ग्रीवासम्भव पुमान्।

शूलहस्तो वमद्रक्तो रक्तस्रङ्मूर्द्धजेक्षण ॥ ४ ॥
सिंहेनास्वाद्यमानस्तु पाशबद्धो गले भृशम् ।
याम्याङ्घ्र्याक्रान्तसिंहा च सव्याङ्घ्रिर्नीचगासुरे ॥५॥
चण्डिकेय त्रिनेत्रा च सशस्त्रा रिपुमर्द्दनी ।
नवपद्मात्मके स्थाने पूज्या दुर्गा स्वमूर्त्तित ॥ ६ ॥
आदौ मध्ये तथैन्द्रादौ नवतत्त्वात्मभि क्रमात ।
अष्टादशभुजैका तु दक्षे मुण्ड च खेटकम् ॥ ७ ॥
आदर्शतर्जनीचाप ध्वज डमरुक तथा ।
पाश वामे बिभ्रती च शक्तिमुद्गरशूलकम् ॥ ८ ॥
वज्रखड्गाङ्कुशशरान चक्रन्देवी शलाकया ।
एतैरेवायुधैर्युक्ता शेषा षोडशबाहुका ॥ ९ ॥
डमरु तर्जनी त्यक्ता रुद्रचण्डादयो नव ।
रुद्रचण्डा प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ॥ १० ॥
चण्डा चण्डवती चैव चण्डरूपातिचण्डिका ।
उग्रचण्डा च मध्यस्था रोचनाभारुणासिता ॥ ११ ॥
नीला शुक्ला धूम्रिका च पीता श्वेता च सिंहगा ।
महिषोऽथ पुमान शस्त्री तत्कचग्रहमुष्टिका ॥ १२ ॥
आलीढा नव दुर्गा स्यु स्थाप्या पुत्रादिवृद्धये ।
तथा गौरी चण्डिकाख्या कुण्ड्यक्षररदाग्निधृक् ॥ १३ ॥
सैव रम्भा वने सिद्धाऽग्निहीना ललिता तथा ।
स्कन्धमूर्द्धकरा वामे द्वितीये धृतदर्पणा ॥ १४ ॥
याम्ये फलाञ्जलिहस्ता सौभाग्या तद्वदूर्ध्विका ।
लक्ष्मीर्याम्यकराम्भोजा वामे श्रीफलसंयुता ॥ १५ ॥
पुस्ताक्षमालिकाहस्ता वीणाहस्ता सरस्वती ।

कुम्भाब्जहस्ता श्वेताभा मकरोपरि जाह्नवी ॥ १६ ॥
कूर्मगा यमुना कुम्भकरा श्यामा च पूज्यते ।
सवीणस्तुम्बुरु शुक्ल शूली मात्रग्रतो वृषे ॥ १७ ॥
गौरी चतुर्मुखी ब्राह्मी अक्षमालासुरान्विता ।
कुण्डाक्षपात्रिणी वामे हंसगा शाङ्करी सिता ॥ १८ ॥
शरचापौ दक्षिणेऽस्या वामे चक्र धनुर्वृषे ।
कौमारी शिखिगा रक्ता शक्तिहस्ता द्विबाहुका ॥ १९ ॥
चक्रशङ्खधरा सव्ये वामे लक्ष्मीर्गदाब्जधृक ।
दण्डशङ्खासिगदया वाराही महिषस्थिता ॥ २० ॥
ऐन्द्री वामे वज्रहस्ता सहस्राक्षी तु सिद्धये ।
चामुण्डा कोटराक्षी स्यान्निर्मांसा तु त्रिलोचना ॥ २१ ॥
निर्मांसा अस्थिसारा वा ऊर्ध्वकेशी कृशोदरी ।
द्वीपिचर्मधरा वामे कपाल पट्टिशङ्करे ॥ २२ ॥
शूल कर्त्री दक्षिणेऽस्या शवारूढास्थिभूषणा ।
विनायको नराकारो बृहत्कुक्षिर्गजानन ॥ २३ ॥
बृहच्छुण्डो ह्युपवीती मुख सप्तकल भवेत् ।
विस्ताराद् दैर्घ्यतश्चैव शुण्ड षट्त्रिंशदङ्गुलम ॥ २४ ॥
कला द्वादश नाडी तु ग्रीवा सार्धकलोच्छ्रिता ।
षट्त्रिंशदङ्गुल कण्ठ गुह्यमध्यर्धमङ्गुलम् ॥ २५ ॥
नाभिरूरू द्वादशञ्च जङ्घे पादे तु दक्षिणे ।
स्वदन्त परशु वामे लड्डुकञ्चोत्पल शये ॥ २६ ॥
सुमुखी च बिडालाक्षी पार्श्वे स्कन्दो मयूरग ।
स्वामी शाखो विशाखश्च द्विभुजो बालरूपधृक् ॥ २७ ॥
दक्षे शक्ति कुक्कुटोऽथ एकवक्त्रोऽथ षण्मुख ।

षड्भुजो वा रुद्रभिर्वामेऽथ दक्षिणे विशाङ्कुक ॥ २८ ॥
शचीपुपार्श्वनिश्चि शतानन्दोऽब्जजेनीयुत ।
अक्षा दक्षिणहस्तेषु षट्सु वामे करे तथा ॥ २९ ॥
शिखिपिच्छध्वजं खेटं पताकाभयकुक्कुटे ।
कपालकर्त्रीशूलपाशधृद् याम्यसौम्ययो ॥ ३० ॥
गजचर्मभृदूर्ध्वास्यपादा स्यात् रुद्रचर्चिका ।
सैव चाष्टभुजा देवी शिरोडमरुकान्विता ॥ ३१ ॥
तेन सा रुद्रचामुण्डा नाटेश्वर्यथ नृत्यती ।
इयमेव महालक्ष्मीरुपविष्टा चतुर्मुखी ॥ ३२ ॥
नृवाजिमहिषेभांश्च खादन्ती च करे स्थितान् ।
दशबाहुस्त्रिनेत्रा च शस्त्रासिडमरुत्रिकम् ॥ ३३ ॥
बिभ्रती दक्षिणे हस्ते वामे घण्टां च खेटकम् ।
खट्वाङ्गं च त्रिशूलं च सिद्धचामुण्डकाह्वया ॥ ३४ ॥
सिद्धयोगेश्वरी देवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ।
एतद्रूपा भवेदन्या पाशाङ्कुशयुतारुणा ॥ ३५ ॥
भैरवी रूपविद्या तु भुजैर्द्वादशभिर्युता ।
एताः श्मशानजा रौद्रा अम्बाष्टकमिदं स्मृतम् ॥ ३६
क्षमा शिवावृता वृद्धा द्विभुजा विवृतानना ।
दन्तुरा क्षेमकारी स्याद्भूमौ जानुकरा स्थिता ॥ ३७ ॥
यक्षिण्यस्तब्धदीर्घाक्षा शाकिन्यो वक्रदृष्टय ।
पिङ्गाक्षा स्युर्महारम्या रूपिण्योऽप्सरसः सदा ॥ ३८
साक्षमाली त्रिशूली च नन्दीशो द्वारपालक ।
महाकालोऽसिमुण्डी स्याच्छूलखेटकवांस्तथा ॥ ३९ ॥
कृशो भृङ्गी च नृत्यन् वै कुष्माण्डः कुम्भकोलवर्णवान् ।

गजगोकर्णवक्राद्या वीरभद्रादयो गणाः ॥ ४० ॥
घण्टाकर्णोऽष्टदशदो पापरोग विदारयन् ।
वज्रासिदण्डचक्रे षुमुषलाङ्कुशमुद्गरान् ॥ ४१ ॥
दक्षिणे तर्जनीं खेटं शक्तिं मुण्डञ्च पाशकम् ।
चापं घण्टां कुठारञ्च द्वाभ्याञ्चैव त्रिशूलकम् ।
घण्टामालाकुलो देवी विस्फोटकविमर्द्दनः ॥ ४२ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये देवीप्रतिमालक्षणं नाम
पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

अथ एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सूर्य्यादिप्रतिमालक्षणम् ।

भगवानुवाच । सप्ताश्वे सैकचक्रे रथे सूर्य्यो द्विपद्मधृक् ।
मसीभाजनलेखन्यौ बिभ्रत्कुण्डी तु दक्षिणे ॥ १ ॥
वामे तु पिङ्गलो द्वारि दण्डभृत् स रवेर्गणः ।
बालव्यजनधारिण्यौ पार्श्वे राज्ञी च निष्प्रभा ॥ २ ॥
अथवाश्वसमारूढः कार्य्य एकस्तु भास्करः ।
वरदा द्वाज्ञिनः सर्व्वे दिक्पालास्त्रकराः क्रमात् ॥ ३ ॥
मुद्गरशूलचक्राब्जभृतोऽग्न्यादिविदिक्स्थिताः ।
सूर्य्यार्य्यमादिरक्षोऽन्ताश्चतुर्हस्ता द्विषड्दले ॥ ४ ॥
वरुणः सूर्य्यनामा च सहस्रांशुस्तथापरः ।
धाता तपनसञ्ज्ञश्च सविताथ गभस्तिकः ॥ ५ ॥

रविश्चैवाथ पर्जन्यस्त्वष्टा मित्रोऽथ विष्णुक ।
मेषादिराशिसंस्थाश्च मार्गादिकार्त्तिकान्तका ॥ ६ ॥
कृष्णो रक्तो मनाग्रक्त पीत पाण्डरक सित ।
कपिल पीतवर्णश्च शुकाभो धवलस्तथा ॥ ७ ॥
धम्रो नील क्रमाद्वर्णा शक्तय केशराग्रगा ।
इडा सुषुम्णा विश्वार्च्चिरिन्दुसञ्ज्ञा प्रमर्द्दिनी ॥ ८ ॥
प्रहर्षणी महाकाली कपिला च प्रबोधनी ।
नीलाम्बरा घनान्तस्था अमृताख्या च शक्तय ॥ ९ ॥
वरुणादेश्च तद्वर्णा केशराग्रेषु विन्यसेत् ।
तेजश्चण्डो महावक्त्रो द्विभज पद्मखड्गभृत ॥ १० ॥
कुण्डिकाजप्यमालीन्दु कुज शक्त्यक्षमालिक ।
बधश्चापाक्षपाणि स्याज्जीव कुण्डाक्षमालिक ॥ ११ ॥
शुक्र कुण्डाक्षमाली स्यात किङ्किणीसूत्रवाञ्छनि ।
अर्द्धचन्द्रधरो राहु केतु खड्गो च दीपभृत ॥ १२ ॥
अनन्तस्तक्षक कर्क पद्मो महाब्ज शङ्खक ।
कुलिक सूत्रिण सर्वे फणवक्त्रा महाप्रभा ॥ १३ ॥
इन्द्रो वज्री गजारूढश्छागगोऽग्निश्च शक्तिमान ।
यमो दण्डी च महिषे नैरृत खड्गवान करे ॥ १४ ॥
मकरे वरुण पाशी वायुर्ध्वजधरो मृगे ।
गदी कुवेरो मेषस्थ ईशानश्च जटी वृषे ॥ १५ ॥
द्विबाहवो लोकपाला विश्वकर्माक्षसूत्रभृत् ।
हनूमान् वज्रहस्त स्यात् पद्भ्या सम्पीडिताश्रय ॥१६॥
वीणाहस्ता किन्नरा स्यु मालाविद्याधराश्च खे ।
दुर्बलाङ्गा पिशाचा स्यु र्वेताला विकृतानना ।

क्षेत्रपाला शूलवक्त्र प्रेता महोदरा क्षमा ॥ १७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिमालक्षण नाम एकपञ्चाशत्तमोऽध्याय ।

अथ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्याय ।

देवीप्रतिमालक्षणम् ।

भगवानुवाच। योगिन्यष्टाष्टक वक्ष्ये ऐन्द्रादीशान्तत क्रमात्

अक्षोभ्या रूक्षकर्णी च राक्षसी क्षपणाक्षया ॥ १ ॥

पिङ्गाक्षी च क्षया क्षेमा इला लोलालया तथा ।

लोला लक्ता बलाकेशी लालसा विमला पुन ॥ २ ॥

हुताशा च विशालाक्षी हुङ्कारा वडवामुखी ।

महाक्रूरा क्रोधना तु भयङ्करी महानना ॥ ३ ॥

सर्वज्ञा तरला तारा ऋग्वेदा तु हयानना ।

साराख्या रुद्रसङ्ग्राही सम्बरा तालजङ्घिका ॥ ४ ॥

रक्ताक्षी सुप्रसिद्धा तु विद्युज्जिह्वा करङ्किणी ।

मेघनादा प्रचण्डोग्रा कालकर्णी वरप्रदा ॥ ५ ॥

चन्द्रा चन्द्रावली चैव प्रपञ्चा प्रलयान्तिका ।

शिशुवक्त्रा पिशाची च पिशिताशा च लोलुपा ॥ ६ ॥

धमनी तापनी चैव रागिणी विकृतानना ।

वायुवेगा बृहत्कुक्षिर्विकृता विश्वरूपिका ॥ ७ ॥

यमजिह्वा जयन्ती च दुर्जया च जयान्तिका ।

विडाली रेवती चैव पूतना विजयान्तिका ॥ ८ ॥

अष्टहस्ताश्चतुर्हस्ता इच्छास्त्रा सर्वसिद्धिदा ।

भैरवश्चार्कहस्तः स्यात् कूपराश्चो जटेन्दुभृत् ॥ ९ ॥
खड्गाङ्कुशकुठारेषुविश्वाभयभृदेकतः ।
चापत्रिशूलखट्वाङ्गपाशकार्द्धवरोद्यतः ॥ १ ॥
गजचर्मधरो द्वाभ्यां कृत्तिवासोऽहिभूषितः ।
प्रेताशनो मातृमध्ये पूज्यः पञ्चाननोऽथवा ॥ ११ ॥
अविलोमाग्निपर्यन्तं दीर्घाष्टकैकभेदितम् ।
तत्षडङ्गानि जात्यन्तैरन्वितं च क्रमाद् यजेत् ॥१२॥
मन्दिराग्निदलारूढं सुवर्णरसकान्वितम् ।
नादविन्दिन्दुसंयुक्तं मातृनाथाङ्गदीपितम् ॥ १३ ॥
वीरभद्रो वृषारूढो मातृग्रे स चतुर्मुखः ।
गौरी तु द्विभुजा त्र्यक्षा शूलिनी दर्पणान्विता ॥ १४ ॥
शूलं गलन्तिका कुण्डी वरदा च चतुर्भुजा ।
अब्जस्था ललिता स्कन्दगणादर्शशलाकया ॥ १५ ॥
चण्डिका दशहस्ता स्यात् खड्गशूलारिशक्तिधृक् ।
दक्षे वामे नागपाशं चर्माङ्कुशकुठारकम् ।
धनुः सिंहे च महिषं शूलेन प्रहतोद्यतः ॥ १६ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिमालक्षणं नाम
द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

लिङ्गलक्षणम् ।

भगवानुवाच । लिङ्गादिलक्षणं वक्ष्ये कमलोद्भव तच्छृणु ।
दैर्घ्यार्द्धं वसुभिर्भक्ता [illegible] भागत्रयं ततः ॥ १ ॥

विष्कम्भ भूतभागैस्तु चतुरस्रन्तु कारयेत्।
आयाम मूर्त्तिभिर्भक्त्वा एकद्वित्रिक्रमान् न्यसेत्॥ २॥
ब्रह्मविष्णुशिवांशेषु वर्द्धमानोऽयमुच्यते।
चतुरस्रेऽस्य वर्णार्द्ध गुह्यकोणेषु लाञ्छयेत्॥ ३॥
अष्टास्र वैष्णव भाग सिध्यत्येव न सशय।
षोडशास्र तत कुर्य्याद्द्वात्रिंशास्र तत पुन॥ ४॥
चतु षष्ठ्यस्रक कृत्वा वर्त्तुल साधयेत् तत।
कर्तयेदथ लिङ्गस्य शिरो वै देशिकोत्तम॥ ५॥
विस्तारमथ लिङ्गस्य अष्टधा सविभाजयेत्।
भागार्द्धार्द्धन्तु सन्त्यज्य छत्राकार शिरो भवेत्॥ ६॥
त्रिषु भागेषु सदृशमायाम यस्य विस्तरम्।
तद्विभागसम लिङ्ग सर्वकामफलप्रदम्॥ ७॥
दैर्घ्यस्य तु चतुर्थेन विष्कम्भ देवपूजिते।
सर्वेषामेव लिङ्गाना लक्षण शृणु साम्प्रतम॥ ८॥
मध्यसूत्र समासाद्य ब्रह्मरुद्रान्तिक बुध।
षोडशाङ्गुललिङ्गस्य षड्भागैर्भाजितो यथा॥ ९॥
तद्वेयमनसूत्राभ्या मानमन्तरमुच्यते।
यवाष्टमुत्तरे कार्य्य शेषाणा यवहानित॥ १०॥
अधोभाग त्रिधा कृत्वा त्वर्द्धमेक परित्यजेत्।
अष्टधा तद्द्वय कृत्वा ऊर्ध्वभागत्रय त्यजेत्॥ ११॥
ऊर्ध्वञ्च पञ्चमाद्भागाद भ्राम्य रेखा प्रलम्बयेत्।
भागमेक परित्यज्य सङ्गम कारयेत् तयो॥ १२॥
एतत् साधारण प्रोक्त लिङ्गाना लक्षण मया।
सर्वसाधारण वक्ष्ये पिण्डिकान्तान्निबोध मे॥ १३॥

ब्रह्मभागप्रवेशञ्च ज्ञात्वा लिङ्गस्य चोच्छ्रयम् ।
न्यसेद ब्रह्मशिला विद्वान् सम्यक्कर्मशिलोपरि ॥ १४ ॥
तथा समुच्छ्रय ज्ञात्वा पिण्डिका प्रविभाजयेत् ।
द्विभागमुच्छ्रित पीठ विस्तार लिङ्गसम्मितम् ॥ १५ ॥
त्रिभाग मध्यत खात कृत्वा पीठ विभाजयेत् ।
स्वमानार्द्धत्रिभागेण बाहुल्य परिकल्पयेत ॥ १६ ॥
बाहुल्यस्य त्रिभागेण मेखलामथ कल्पयेत ।
खात स्यान्मेखलातुल्य क्रमान्निम्नन्तु कारयेत् ॥ १७ ॥
मेखलाषोडशांशेन खात वा तत्प्रमाणत ।
उच्छ्राय तस्य पीठस्य विकाराङ्ग तु कारयेत् ॥१८॥
भूमौ प्रविष्टमेक तु भागेनैकेन पिण्डिका ।
कण्ठ भागैस्त्रिभि कार्य भागेनैकेन पट्टिका ॥ १९ ॥
द्व्यशेन चोर्ध्वपट्टन्तु एकाशा शेषपट्टिका ।
भाग भाग प्रविष्टन्तु यावत् कण्ठ तत पुन ॥ २० ॥
निर्गम भागमेक तु यावद्वै शेषपट्टिका ।
प्रणालस्य त्रिभागेण निर्गमस्तु त्रिभागत ॥ २१ ॥
मूलेऽङ्गुल्यग्रविस्तारमग्रे त्र्यशेन चार्द्धत ।
ईषन्निम्नन्तु कुर्वीत खात तच्छोत्तरेण वै ।
पिण्डिकासहित लिङ्गमेतत् साधारण स्मृतम् ॥ २२ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये लिङ्गलक्षण नाम
त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्याय ।

अथ चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

लिङ्गमानादिकथनम् ।

भगवानुवाच । वक्ष्याम्यन्यप्रकारेण लिङ्गमानादिकं शृणु ।

वक्ष्ये लवणजं लिङ्गं घृतजं बुद्धिवर्द्धनम् ॥ १ ॥

भूतये वस्त्रलिङ्गन्तु लिङ्गन्तात्कालिकं विदुः ।

पक्वापक्वं मृण्मयं स्यादपक्वात् पक्वजं वरम् ॥ २ ॥

ततो दारुमयं पुण्यं दारुजात् शैलजं वरम् ।

शैलाद् वरं तु मुक्ताजं ततो लौहं सुवर्णजम् ॥ ३ ॥

राजतं कीर्त्तितं ताम्रं पैत्तलं भुक्तिमुक्तिदम् ।

रङ्गजं रसलिङ्गञ्च भुक्तिमुक्तिप्रदं वरम् ॥ ४ ॥

रसजं रसलोहादिरत्नगर्भन्तु वर्धयेत् ।

मानादि नेष्टं सिद्धादिस्थापितेऽथ स्वयम्भुवि ॥ ५ ॥

वामे च स्वेच्छया तेषां पीठप्रासादकल्पना ।

पूजयेत् सूर्य्यविम्बस्थं दर्पणे प्रतिविम्बितम् ॥ ६ ॥

पूज्यो हरस्तु सर्वत्र लिङ्गे पूर्णार्चनं भवेत् ।

हस्तोत्तरविधं शैलं दारुजं तद्वदेव हि ॥ ७ ॥

चलमङ्गुलमानेन द्वारगर्भकरैः स्थितम् ।

अङ्गुलाद् गृहलिङ्गं स्याद् यावत् पञ्चदशाङ्गुलम् ॥ ८ ॥

द्वारमानात् त्रिसङ्ख्याकं नवधा गर्भमानतः ।

नवधा गर्भमानेन लिङ्गं धाम्नि च पूजयेत् ॥ ९ ॥

एवं लिङ्गानि षट्त्रिंशत् ज्येष्ठानि ज्येष्ठमानतः ।

मध्यमानेन षट्त्रिंशत षट्त्रिंशदधमेन च ॥ १० ॥
इत्यमैक्येन लिङ्गाना शतमष्टोत्तर भवेत ।
एकाङ्गुलादिपञ्चान्त कन्यसञ्चलमुच्यते ॥ ११ ॥
षडादिदशपर्यन्तचल लिङ्गञ्च मध्यमम् ।
एकादशाङ्गुलादि स्यात् ज्येष्ठ पञ्चदशान्तकम् ॥१२॥
षडङ्गुल महारत्नै रत्नैरन्यैर्नवाङ्गुलम् ।
रविभिर्हेमभारोत्थ लिङ्ग शेषैस्त्रिपञ्चभि ॥ १३ ॥
षोडशांशे च वेदांशे युग लुप्तोर्द्वदेशत ।
द्वात्रिं शत्षोडशांशाश्च कोणयोस्तु विलोपयेत् ॥ १४ ॥
चतुर्निवेशमात् कण्ठो विंशतिस्त्रियुगैस्तथा ।
पार्श्वाभ्या तु विलुप्ताभ्या चललिङ्ग भवेद वरम ॥१५॥
धाम्नो युगतु भागाग्रैर्द्वार हीनादित क्रमात् ।
लिङ्गद्वारोच्छ्रयादर्वाग् भवेत पादोनत क्रमात् ॥१६॥
गर्भार्द्धेनाधम लिङ्ग भूतांशे स्यात् त्रिभिर्वरम ।
त्रयोर्मध्ये च सूत्राणि सप्त सम्पातयेत् समम् ॥ १७ ॥
एव स्युर्नव सूत्राणि भूतसूत्रैश्च मध्यमम् ।
द्वान्तरो वामवामश्च लिङ्गाना दीर्घता नव ॥ १८ ॥
हस्ताद विवर्द्धते हस्तौ यावत स्युर्नव पाचये ।
हीनमध्योत्तम लिङ्ग त्रिविर्धं त्रिविधात्मकम् ॥ १९ ॥
एकैकलिङ्गमध्येषु त्रीणि त्रीणि च पादश ।
लिङ्गानि घटयेद्धीमान् षट्सु चाष्टोत्तरेषु च ॥ २० ॥
स्थिरदीर्घप्रमेयात् तु द्वारगर्भकरात्मिका ।
भागैमथाप्यमीशश्च देवैश्य तुल्यसंशितम ॥ २१ ॥
चत्वारि लिङ्गरूपाणि विष्कम्भेण तु साधयेत् ।

दीर्घमायामितं कृत्वा लिङ्गं कुर्य्यात् त्रिरूपकम् ॥ २२ ॥
चतुरष्टाष्टवृत्तञ्च तत्त्वत्रयगुणात्मकम् ।
लिङ्गायामोप्सितं दैर्घ्यं तेन कृत्वाङ्गुलानि वै ॥२३॥
ध्वजाद्याये सुरैर्भूते शिखिभिर्वा हरेत् कृतिम् ।
तान्यङ्गुलानि यच्छेषं लक्षयेच्च शुभाशुभम् ॥ २४ ॥
ध्वजाद्या ध्वजसिंहेभवृषाः श्रेष्ठाः परे शुभाः ।
स्वरेषु षड्जगान्धारपञ्चमाः शुभदायकाः ॥ २५ ॥
भूतेषु च शुभा भूः स्यादग्निष्वाहवनीयकः ।
छन्दायामस्य चार्द्धांशे नागाद्यैर्भाजिते क्रमात् ॥२६॥
रसभूताद्यषष्ठांशवत् शाधिकांशैर्भवेत् ।
आद्यानामष्टसूर्य्यार्कतुल्यानां चतुरस्रता ॥ २७ ॥
पञ्चमं वर्द्धमानाख्यं व्यासानाहप्रवर्त्तितं ।
द्विधा भेदा ब्रह्मणश्च वदन्ते विश्वकर्मतः ॥ २८ ॥
आद्यादीनां त्रिधा स्यौल्याच्चैवमत तदष्टधा ।
त्रिधा हस्ताज्जिनाख्यञ्च युक्तं सर्वसमेन च ॥ २९ ॥
पञ्चविंशतिलिङ्गानि नाभ्ये देवार्च्चिते तथा ।
पञ्चसप्तभिरेकत्वाज्जिनैर्भक्तैर्भवन्ति हि ॥ ३० ॥
चतुर्दशसहस्राणि चतुर्दशशतानि च ।
नवमष्टाङ्गुलविस्तारो नवैककरगर्भतः ॥ ३१ ॥
तेषां कोणार्द्धकोणस्थैश्चिह्नयात् कोणानि सूत्रकैः ।
विस्तारं मध्यतः कृत्वा स्थाप्य वा मध्यतस्त्रयम् ॥ ३२ ॥
विभागादूर्ध्वमष्टास्रो द्वाष्टास्रः स्याच्छिवात्मकः ।
सूत्राङ्गुलकं [illegible] विष्णुर्विवर्जित ॥ ३२ ॥
मूर्द्धान्तो भूतभा[illegible] [illegible] च तद्वति ।

पञ्चलिङ्गव्यवस्थाया शिरो वर्त्तु लमुच्यते ॥ ३४ ॥
छत्राभ कुक्कुटाभ वा बालेन्दुप्रतिमाकृति ।
एकैकस्य चतुर्भेदै काम्यभेदात फल वदे ॥ ३५ ॥
लिङ्गमस्तकविस्तार वसुभक्तन्तु कारयेत् ।
आद्यभाग चतुर्द्धा तु विस्ताराच्छायतो भजेत ॥ ३६ ॥
चत्वारि तत्र सूत्राणि भागभागानुपातनात ।
पुण्डरीकन्तु भागेन विशालाख्य विलोपनात ॥ ३७ ॥
त्रिपातनात् तु श्रीवत्स शत्रुकद्दै दलोपनात ।
शिर सर्वसमे श्रेष्ठ कुक्कुटाभ सुराह्वये ॥ ३८ ॥
चतुर्भागात्मके लिङ्गे वपुष द्वयलोपनात् ।
अनाद्यस्य शिर प्रोक्तमर्द्धचन्द्र शिर शृणु ॥३९ ॥
अशात् प्रान्ते युगांशैस्त्वे कहान्याम्रताष्टकम ।
पूर्णबालेन्दुकुमुद द्वित्रिवेदक्षयात् क्रमात ॥ ४० ॥
चतुस्त्रिरेकवदन मुखलिङ्गमत शृणु ।
पूजाभाग प्रकर्त्तव्य मूर्त्त्यग्निपदकल्पितम् ॥ ४१ ॥
अर्कांश पूर्ववत् त्यक्ता षट् स्थानानि विवर्त्तयेत ।
शिरोन्नति प्रकर्त्तव्या ललाट नासिका तत ॥ ४२ ॥
वदन चिवक ग्रीवा युगभागैर्भुजाक्षिभि ।
कराभ्या मुकुलीकृत्य प्रतिमाया प्रमाणत ॥ ४३ ॥
मख प्रति सम कार्यो विस्तारादष्टमाशत ।
चतुर्मुख मया प्रोक्त त्रिमुखश्चोच्यते शृणु ॥ ४४ ॥
कर्णपादाधिकास्तस्य ललाटादीनि निर्दिशेत् ।
भजौ चतुर्भिर्भागैस्तु कर्त्तव्यौ पश्चिमोज्झितम् ॥ ४५ ॥
विस्तारादष्टमांशेन मखाना प्रतिनिर्गम ।

एकवक्त्रा तथा कार्य्या पूर्व्वस्या सौम्यलोचनम् ॥ ४६ ॥
ललाटनासिकावक्त्रग्रीवायाश्च विवर्त्तयेत् ।
भुजाश्च पञ्चमांशेन भुजहीन विवर्त्तयेत् ॥ ४७ ॥
विस्तारस्य षडंशेन मुखैर्निर्गमम स्थितम् ।
सर्व्वेषा मुखलिङ्गाना त्रपुष वाथ कुक्कुटम् ॥ ४८ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये व्यक्ताव्यक्तलक्षण नाम
चतु पञ्चाशत्तमोऽध्याय ।

अथ पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

पिण्डिकालक्षणकथनम् ।

भगवानुवाच । अतः पर प्रवक्ष्यामि प्रतिमानान्तु पिण्डिकाम्
दैर्घ्येण प्रतिमातुल्या तदर्द्धेन तु विस्तृता ॥ १ ॥
उच्छ्रितायामतोऽर्द्धेन सुविस्तारार्द्धभागत ।
तृतीयेन तु वा तुल्य तत्त्रिभागेण मेखला ॥ २ ॥
खात च तत्प्रमाण तु किञ्चिदुत्तरतो नतम् ।
विस्तारस्य चतुर्थेन प्रणालस्य विनिर्गम ॥ ३ ॥
सममूलस्य विस्तारमग्रे कुर्य्यात् तदर्द्धत ।
विस्तारस्य तृतीयेन तोयमार्गन्तु कारयेत् ॥ ४ ॥
पिण्डिकार्द्धेन वा तुल्य दैर्घ्यमीशस्य कीर्त्तितम् ।
ईशं वा तुल्यदीर्घञ्च ज्ञात्वा सूत्र प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥
उच्छ्राय पूर्व्ववत् कुर्य्याद् भागषोडशसङ्ख्यया ।
अध षट्क द्विभागन्तु कण्ठ कुर्यात् त्रिभागकम् ॥ ६ ॥
शेषास्त्वेकैकशः कार्या प्रतिष्ठानिर्गमास्तथा ।

पट्टिका पिण्डिका चेय सामान्यप्रतिमासु च ॥ ७ ॥
प्रासादद्वारमानेन प्रतिमाद्वारमुच्यते ।
गजव्यालकसयुता प्रभा स्यात् प्रतिमासु च ॥ ८ ॥
पिण्डिकापि यथाशोभ कर्त्तव्या सतत हरे ।
सर्वेषामेव देवाना विष्णूक्त मानमुच्यते ।
देवीनामपि सर्वासा लक्ष्म्युक्त मानमुच्यते ॥ ९ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पिण्डिकालक्षण नाम
पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्याय ।

अथ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

दिक्पालयागकथनम् ।

भगवानुवाच । प्रतिष्ठापञ्चक वक्ष्ये प्रतिमात्मा तु पूरुष ।
प्रकृति पिण्डिका लक्ष्मी प्रतिष्ठा योगकस्तयो ॥ १ ॥
इच्छाफलार्थिभिस्तस्मात्प्रतिष्ठा क्रियते नरै ।
गर्भसूत्र तु नि सार्य्य प्रासादस्याग्रतो गुरु ॥ २ ॥
अष्टषोडशविंशान्त मण्डपञ्चाधमादिकम् ।
स्नानार्थं कलशार्थञ्च यागद्रव्यार्थमर्द्धत ॥ ३ ॥
त्रिभागेणार्द्धभागेन वेदिं कुर्यात् तु शोभनाम् ।
कलशैर्घटिकाभिश्च वितानाद्यैश्च भूषयेत ॥ ४ ॥
पञ्चगव्य न सम्प्रोक्ष्य सर्वद्रव्याणि धारयेत ।
अलङ्कृतो गुरुर्विष्णु ध्यात्वात्मान प्रपूजयेत् ॥ ५ ॥
अङ्गुलीयप्रभृतिभिर्मूर्त्तिपान् वलयादिभि ।
कण्ड कुण्डे स्थापयेच्च मूर्त्तिपास्तत्र पारगान् ॥ ६ ॥

चतुष्कोणे चार्धकोणे वर्तुले पद्मसन्निभे।
पूर्वादौ तोरणार्थन्तु पिप्पलोडुम्बरौ वटम् ॥ ७ ॥
प्लक्ष सुशोभन पूर्वं सुभद्रन्दक्षतोरणम।
सुकर्म च सुहोत्रञ्च आप्ये सौम्ये समुच्छ्रयम् ॥ ८ ॥
पञ्चहस्त तु सस्थाप्य स्योनापृथ्वीति पूजयेत्।
तोरणस्तम्भमूले तु कलशान्मङ्गलाङ्कुरान् ॥ ९ ॥
प्रदद्यादुपरिष्टाच्च कुर्याच्चक्र सुदर्शनम्।
पञ्चहस्तप्रमाणन्तु ध्वज कुर्याद विचक्षण ॥ १० ॥
वैपुल्य चास्य कुर्वीत षोडशाङ्गुलसम्मितम।
सप्तहस्तोच्छ्रित वास्य कुर्य्यात कुण्ड सुरोत्तम। ॥ ११ ॥
अरुणोऽग्निनिभश्चैव कृष्ण शुक्लोऽथ पीतक।
रक्तवर्णस्तथा श्वेत श्वेतवर्णादिकक्रमात् ॥ १२ ॥
कुमुद कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोऽथ वामन।
शङ्कुकर्ण' सर्वनेत्र सुमुख सुप्रतिष्ठित ॥ १३ ॥
पूज्या कोटिगुणैर्युक्ता पूर्वाद्या ध्वजदेवता.।
जलाढकसुपूरास्तु पक्वबिम्बोपमा घटा' ॥ १४ ॥
अष्टाविंशाधिकशत कालमण्डनवर्जिता।
सहिरण्या वस्त्रकण्ठा सोदकास्तोरणाद् बहि ॥ १५ ॥
घटा स्थाप्याश्च पूर्वादौ वेदिकायाश्च कोणगान।
चतुर स्थापयेत् कुम्भानाजिघ्रेति च मन्त्रत ॥ १६ ॥
कुम्भेष्वावाह्य शक्रादीन् पूर्वादौ पूजयेत् क्रमात्।
इन्द्रागच्छ देवराज। वज्रहस्त। गजस्थित। ॥ १७ ॥
पूर्वद्वारञ्च मे रक्ष देवैः सह नमोऽस्तु ते।
त्रातारमिन्द्रमन्त्रेण अर्चयित्वा यजेद् बुध. ॥ १८ ॥

आगच्छाग्ने ! शक्तियुत ! छागस्थ ! बलसयुत ! ।
रक्षाग्नेयीं दिश देवै पूजा गृह्ण नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥
अग्निर्मूर्द्धेतिमन्त्रेण यजेद् वा अग्नये नम ।
महिषस्थ ! समागच्छ दण्डहस्त ! महाबल ! ॥ २० ॥
रक्ष त्व दक्षिणद्वार वैवस्वत ! नमोऽस्तु ते ।
वैवस्वत सङ्गमनमित्यनेन यजेद् यम् ॥ २१ ॥
नैर्ऋतागच्छ खड्गाढ्य बलवाहनसयुत ! ।
इदमर्घ्यमिद पाद्य रक्ष त्व नैर्ऋती दिशम ॥ २२ ॥
एष ते नैर्ऋते ! मन्त्रेण यजेदर्घ्यादिभिर्नर ।
मकरारूढ ! वरुण ! पाशहस्त ! महाबल ! ॥ २३ ॥
आगच्छ पश्चिम द्वार रक्ष रक्ष नमोऽस्तु ते ।
उरु हि राजा वरुण यजेदर्घ्यादिभिर्गुरु ॥ २४ ॥
आगच्छ वायो ! सबल ! ध्वजहस्त ! सवाहन ! ।
वायव्य रक्ष देवैस्त्व समरुद्भिर्नमोऽस्तु ते ॥ २५ ॥
वात इत्यादिभिश्चार्चेदोन्नमो वायवेऽपि वा ।
आगच्छ सोम ! सबल ! गदाहस्त ! सवाहन ! ॥२६॥
रक्ष त्वमुत्तरद्वार सकुवेर ! नमोऽस्तु ते ।
सोम राजानमिति वा यजेत सोमाय वै नम ॥२७॥
आगच्छेशान ! सबल ! शूलहस्त ! वृषस्थित ! ।
यज्ञमण्डपस्यैशानीं दिश रक्ष नमोऽस्तु ते ॥ २८ ॥
ईशानमस्येति यजेदीशानाय नमोऽपि वा ।
ब्रह्मन्नागच्छ हसस्थ ! स्रुक्स्रुवव्यग्रहस्तक ! ॥ २९ ॥
सलोकोर्ध्वां दिश रक्ष यज्ञस्याज ! नमोऽस्तु ते ।
हिरण्यगर्भेति यजेन्नमस्ते ब्रह्मणेऽपि वा ॥ ३० ॥

अनन्तागच्छ चक्राढ्य ! कूर्म्मस्थाहिगणेश्वर ! ।
अधोदिश रक्ष रक्ष अनन्तेश नमोस्तु ते ।
नमोस्तु सर्पेतियजेदनन्ताय नमोऽपि वा ॥ २१ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये दिक्पतियागो नाम
षट्पञ्चाशत्तमोऽध्याय ।

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

कुम्भाधिवासविधि ।

भगवानुवाच । भूमे परिग्रह कुर्यात क्षिपेद्व्रीहीश्चसर्षपान ।
नारसिंहेन रक्षोघ्नान् प्रोक्षयेत् पञ्चगव्यत ॥ १ ॥
भूमि घटे तु सम्पूज्य सरत्ने साङ्गक हरिम् ।
अस्त्रमन्त्रेण करक तत्र चाष्टशत यजेत ॥ २ ॥
अच्छिन्नधारया सिञ्चन व्रीहीन सस्कृत्य धारयेत् ।
प्रदक्षिण परिभ्राम्य कलश विकिरोपरि ॥ ३ ॥
सवस्त्रे कलशे भूय पूजयेदच्युत श्रियम् ।
यागे योगेति मन्त्रेण न्यसेच्छय्यान्तु मण्डले ॥ ४ ॥
कुशोपरि तूलिकाञ्च शय्याया दिग्विदिक्षु च ।
विद्याधिपान यजेद्विष्णु मधुघात त्रिविक्रमम् ॥ ५ ॥
वामन दिक्षु वाय्वादौ श्रीधरञ्च हृषीकपम् ।
पद्मनाभ दामोदरमैशान्या स्नानम[illegible]पे ॥ ६ ॥
अष्टसु दद्यादैशान्या चतुष्कुम्भे सवेदिके ।
स्नानमण्डपके सर्व्वद्रव्याण्यानीय निक्षिपेत ॥ ७ ॥
स्नानकम्मप कुम्भास्तायतुर्दिक्ष्वधिवासयेत् ।

कलशा स्थापनीयास्तु अभिषेकार्थमादरात् ॥ ८ ॥
वटोदुम्बरकाश्वत्थाश्चम्पकाशोकश्रीद्रुमान ।
पलाशार्जुनप्लक्षास्तु कदम्बवकुलाम्रकान् ॥ ९ ॥
पल्लवांस्तु समानीय पूर्वकुम्भे विनिक्षिपेत् ।
पद्मक रोचना दूर्वा दर्भपिञ्जलमेव च ॥ १ ॥
जातीपुष्प कुन्दपुष्पश्चन्दन रक्तचन्दनम् ।
सिद्धार्थं तगरश्चैव तण्डुलं दक्षिणे न्यसेत् ॥ ११ ॥
सुवर्णं रजतञ्चैव कूलद्वयमृदन्तथा ।
नद्या समुद्रगामिन्या विशेषात जाह्नवीमृदम् ॥ १२ ॥
गोमयञ्च यवान शालींस्तिलांश्चैवापरे न्यसेत् ।
विष्णुपर्णी श्यामलतां भृङ्गराज शतावरीम ॥ १३ ॥
सहदेवां महादेवी बला व्याघ्री सलक्ष्मणाम् ।
ऐशान्यामपरे कुम्भे मङ्गल्यान् विनिवेशयेत् १४ ॥
वल्मीकमृत्तिका सप्तस्थानोत्थामपरे न्यसेत्
जाह्नवीवालकातोय विन्यसेदपरे घटे ॥ १५ ॥
वराहवृषनागेन्द्रविषाणोद्धृतमृत्तिकाम् ।
मृत्तिका पद्ममूलस्य कुशस्य त्वपरे न्यसेत् ॥ १६ ॥
तीर्थपर्वतमृद्भिश्च युक्तमप्यपरे न्यसेत् ।
नागकेशरपुष्पञ्च काश्मीरमपरे न्यसेत् ॥ १७ ॥
चन्दनागुरुकर्पूरै पुष्प चैवापरे न्यसेत् ।
वैदूर्यं विद्रुम मुक्ता स्फटिक वज्रमेव च ॥ १८ ॥
एतान्येकत्र निक्षिप्य स्थापयेद् देवसत्तम ।
नदीनदतडागानां सलिलैरपर न्यसेत् ॥ १९ ॥
एकाशीतिपदे चान्यान मण्डपे कलशान् न्यसेत ।

गन्धोदकाद्यै सम्पूर्णान् श्रीसूक्तेनाभिमन्त्रयेत् ॥ २० ॥
यव सिद्धार्थक गन्ध कुशाग्र चाक्षत तथा।
तिलान् फल द ˈमघर्य्यार्थं पूर्व्वतो न्यसेत् ॥ २१ ॥
पद्म श्यामलता दूर्वा ˈष्णु पर्णी कुशास्तथा।
पाद्यार्थं दक्षिणे भागे मधुपर्कं तु दक्षिणे ॥ २२ ॥
कक्कोलक लवङ्गञ्च तथा जातीफल शुभम्।
उत्तरे ह्याचमनाय अग्नौ दूर्वाक्षतान्वितम ॥ २३ ॥
पात्र नीराजनार्थं च तथोद्वर्त्तनमानिले।
गन्धपुष्पान्वित पात्रमैशान्या पावके न्यसेत् ॥ २४ ॥
सुरामासीं चामलक सहदेवा निशादिकम्।
षष्टिदीपाश्चेदृष्टौ न्यसेन्नीराजनाय च ॥ २५ ॥
शङ्ख चक्रञ्च श्रीवत्स कुलिश पङ्कजादिकम्।
हेमादिपात्रे कृत्वा तु नानावर्णादिपुष्पकम ॥ २६ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कलशाधिवासो नाम
सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्याय।

अथ अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्याय।

स्नानादिविधि।

भगवानुवाच। ऐशान्यां जनयेत् कुण्ड गुरुर्वह्निञ्च वैष्णवम्।
गायत्र्याष्टशत हुत्वा सम्पातविधिना घटान् ॥ १ ॥
प्रोक्षयेत् कलशांस्तस्यां शिल्पिभिर्मूर्त्तिपैर्न्नीत्।
तूर्य्यशब्दे कौतुकञ्च बध्नयेद् दक्षिणे करे ॥ २ ॥
विष्णवे शिपिविष्टेति जर्णासूत्रेण सर्षपैः।

पट्टवस्त्रेण कर्तव्यं देशिकस्यापि कौतुकम् ॥ ३ ॥
मण्डपे प्रतिमां स्थाप्य सवस्त्रां पूजितां सुवन् ।
नमस्तेऽर्च्चे । सुरेशानि । प्रणीते । विश्वकर्मणा । ॥४॥
प्रभाविताशेषजगद्धात्रि । तुभ्यं नमो नमः ।
त्वयि सम्पूजयामीशि । नारायणमनामयम् ॥ ५ ॥
रहिता शिल्पिदोषैस्त्वमृद्धियुक्ता सदा भव ।
एवं विज्ञाप्य प्रतिमां नयेत् तां स्नानमण्डपम् ॥ ६ ॥
शिल्पिनं तोषयेद् द्रव्यैर्गुरवे गां प्रदापयेत् ।
चित्रं देवेति मन्त्रेण नेत्रे चोन्मीलयेत् ततः ॥ ७ ॥
अग्निर्ज्योतीति दृष्टिञ्च दद्याद् वै भद्रपीठके ।
ततः शुक्लानि पुष्पाणि घृतं सिद्धार्थकं तथा ॥ ८ ॥
दूर्वां कुशाग्रं देवस्य दद्याच्छिरसि देशिकः ।
मधुवातेति मन्त्रेण नेत्रे चाभ्यञ्जयेद् गुरुः ॥ ९ ॥
हिरण्यगर्भमन्त्रेण इमं मेति च कीर्त्तयेत् ।
घृतेनाभ्यञ्जयेत् पश्चात् पठन् घृतवतीं पुनः ॥ १० ॥
मसूरपिष्टेनोद्वर्त्य अतो देवेति कीर्त्तयन् ।
क्षालयेदुष्णतोयेन सप्त तेऽग्नेति देशिकः ॥ ११ ॥
द्रुपदादिवेत्यनुलिम्पेदापो हि ष्ठेति सेचयेत् ।
नदीजैस्तीर्थजैः स्नानं पावमानीति रत्नजैः ॥ १२ ॥
समुद्रं गच्छ चन्दनैस्तीर्थमृत्कलशेन च ।
शन्नो देवीं स्नापयेच्च गायत्र्याप्युष्णवारिणा ॥ १३ ॥
पञ्चमृद्भिर्हिरण्येति स्नापयेत् पुरं ...
सिकताभिरिमं मेति वल्मीकोदघटेन च ॥ १४ ॥
तदविष्णोरिति अ।षध्यद्भिर्या ओषधीति मन्त्रतः ।

यज्ञायज्ञेति काषायैं पञ्चभिर्गव्यकैस्तत ॥ १५ ॥
पय पृथिव्या मन्त्रेण या फलिनी फलाम्बुभि ।
विश्वतश्चक्षु सौम्येन पूर्वेण कलसेन च ॥ १६ ॥
सोम राजानमित्येव विष्णो रराट इत्यत ।
हस शुचि पश्चिमेन कुर्य्यादुद्वर्त्तन हरे ॥ १७ ॥
मूर्द्धानन्दिवमन्त्रेण धात्रीं मांसीं च के ददेत् ।
मानस्तोकेति मन्त्रेण गन्धद्वारेति गन्धकै ॥ १८ ॥
इदमापेति च घटैरेकाशीतिपदस्थिते ।
एह्येहि भगवन । विष्णो । लोकानुग्रहकारक । ॥१९॥
यज्ञभाग गृहाणेम वासुदेव । नमोऽस्तु ते ।
अनेनावाह्य देवेश कुर्यात कौतुकमोचनम ॥ २० ॥
मुञ्चामि त्वेति सूक्तेन देशिकस्यापि मोचयेत ।
हिरण्मयेन पाद्यं दद्यादतो देवेति चार्घ्यकम् ॥ २१ ॥
मधुवाता मधुपर्कं मयि गृह्णामि चाचमत् ।
अक्षन्नमीमदन्तेति किरेद् दर्वाक्षतं बुध ॥ २२ ॥
काण्डान्निर्मञ्छन कुर्य्याद्गन्ध गन्धवतीति च ।
उन्नयामीति माल्यञ्च इद विष्णु' पवित्रकम ॥ २३ ॥
बृहस्पते । वस्त्रयुग्म' वेदाहमित्युत्तरीयकम् ।
महाव्रतेन सकलीपुष्प चौषधय क्षिपेत् ॥ २४ ॥
धूप दद्याद धूरसीति विभ्राट्सूक्तेन चाञ्जनम् ।
युञ्जन्तीति च तिलक दीर्घायुष्ट्वेति माल्यकम् ॥ २५ ॥
इन्द्रच्छत्रेति छत्रन्तु आदर्शन्तु विराजत' ।
चामरन्तु विकर्णेन भूषा रथन्तरेण च ॥ २६ ॥
व्यजन वासुदेवत्येमुञ्चामि त्वेति पुष्पकम् ।

वेदाद्यैः संस्तुतिं कुर्य्याद्धरेः पुरुषसूक्ततः ॥ २७ ॥
सर्वमेतत् समं कुर्य्यात् पिण्डिकादौ हरादिके ।
देवस्योत्थानसमये सौपर्णं सूक्तमुच्चरेत् ॥ २८ ॥
उत्तिष्ठेति समुत्थाप्य शय्यायां मण्डपे नयेत् ।
शाकुनेनैव सूक्तेन देवं ब्रह्मरथादिना ॥ २९ ॥
अतो देवेति सूक्तेन प्रतिमां पिण्डिकां तथा ।
श्रीसूक्तेन च शय्यायां विष्णोस्तु सकलीकृतिः ॥ ३० ॥
मृगराजं वृषं नागं व्यजनं कलशं तथा ।
वैजयन्तीं तथा भेरीं दीपमित्यष्टमङ्गलम् ॥ ३१ ॥
दर्शयेदश्वसूक्तेन पाददेशे त्रिपादिति ।
उक्त्वा पिधानकं पात्रमम्बिकां दर्विकां ददेत् ॥ ३२ ॥
मुषलोलूखलं दद्याच्छिलां सम्मार्जनीं तथा ।
तथा भोजनभाण्डानि गृहोपकरणानि च ॥ ३३ ॥
शिरोदेशे च निद्राख्यं वस्त्ररत्नयुतं घटम् ।
खण्डखाद्यैः पूरयित्वा स्नपनस्य विधिः स्मृतः ॥ ३४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये स्नपनादिविधानं नाम
अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

अथोनषष्टितमोऽध्यायः ।

अधिवासनकथनम् ।

भगवानुवाच । हरेः सान्निध्यकरणमधिवासनमुच्यते ।
सर्वज्ञं सर्वगं ध्यात्वा आत्मानं पुरुषोत्तमम् ॥ १ ॥
ओंकारेण समायोज्य चिच्छक्तिमभिमानिनीम् ।

नि सार्थ्यात्मैकता ज्ञत्वा स्वस्मिन् सर्वगते विभौ ॥ २ ॥
योजयेन् महता पृथ्वीं वह्निवीजेन दीपयेत ।
संहरेद्वायुना चाग्निं वायुमाकाशतो नयेत् ॥ ३ ॥
अधिभूताद्दिदैवैस्तु साध्याख्ये विभवे सह ।
तन्मात्रमात्रकान् ज्ञत्वा संहरेत् तत्क्रमाद् बुध ॥ ४ ॥
आकाश मनसाहृत्य मनोऽहङ्करणे कुरु ।
अहङ्कारञ्च महति तच्चाप्यव्याकृते नयेत ॥ ५ ॥
अव्याकृत ज्ञानरूपे वासुदेव स ईरित ।
स तामव्याकृति मायामवष्टभ्य सिसृक्षया ॥ ६ ॥
सङ्कर्षण स शब्दात्मा स्पर्शाख्यमसृजत प्रभु ।
क्षोभ्य माया स प्रद्युम्न तेजोरूप स चासृजत ॥ ७ ॥
अनिरुद्ध रसमात्र ब्रह्माण गन्धरूपकम् ।
अनिरुद्ध स च ब्रह्मा अप आदौ ससर्ज ह ॥ ८ ॥
तस्मिन हिरण्मयञ्चाण्ड सोऽसृजत् पञ्चभूतवत् ।
तस्मिन सङ्क्रामिते जीवे शक्तिरात्मोपसंहृता ॥ ९ ॥
प्राणो जीवेन संयुक्तो वृत्तिमानिति शब्द्यते ।
जीवोव्याहृतिसञ्ज्ञस्तु प्राणेष्वाध्यात्मिक स्मृत ॥ १० ॥
प्राणैर्युक्ता ततो बुद्धि सञ्जाता चाष्टमूर्त्तिकी ।
अहङ्कारस्ततो जज्ञे मनस्तस्मादजायत ॥ ११ ॥
अर्था प्रजज्ञिरे पञ्च सङ्कल्पादियुतास्तत ।
शब्द स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्ध इति स्मृता ॥ १२ ॥
ज्ञानशक्तियुतान्येतैरारब्धानीन्द्रियाणि तु ।
त्वक्‌श्रोत्रघ्राणचक्षूंषि जिह्वाबुद्धीन्द्रियाणि तु ॥ १३ ॥
पादौ पायुस्तथा पाणी वागुपस्थश्च पञ्चम ।

कर्मेन्द्रियाणि चैतानि पञ्चभूतान्यतः शृणु ॥ १४ ॥
आकाशवायुतेजांसि सलिलं पृथिवी तथा ।
स्थूलमेभिः शरीरन्तु सर्वाधारं प्रजायते ॥ १५ ॥
एतेषां वाचका मन्त्रा न्यासार्थोऽथन्त उत्तमाः ।
जीवभूतं मकारन्तु देवस्य व्यापकं न्यसेत् ॥ १६ ॥
प्राणतत्त्वं भकारन्तु जीवोपाधिगतं न्यसेत् ।
हृदयस्थं बकारन्तु बुद्धितत्त्वं न्यसेद् बुधः ॥ १७ ॥
फकारमपि तत्रैव अहङ्कारमयं न्यसेत् ।
मनस्तत्त्वं पकारन्तु न्यसेत् सङ्कल्पसम्भवम् ॥ १८ ॥
शब्दतन्मात्रतत्त्वं तु नकारं मस्तके न्यसेत् ।
स्पर्शात्मकं धकारन्तु वक्त्रदेशे तु विन्यसेत् ॥ १९ ॥
दकारं रूपतत्त्वं तु हृद्देशे विनिवेशयेत् ।
थकारं वस्तिदेशे तु रसतन्मात्रकं न्यसेत ॥ २० ॥
तकारं गन्धतन्मात्रं जङ्घयोर्विनिवेशयेत् ।
णकारं श्रोत्रयोर्न्यस्य ढकारं विन्यसेत् त्वचि ॥ २१ ॥
डकारं नेत्रयुग्मे तु रसनायां ठकारकम् ।
टकारं नासिकायान्तु ञकारं वाचि विन्यसेत् ॥२२॥
झकारं करोर्न्यस्य पाणितत्त्वं विचक्षणः ।
जकारं पदयोर्न्यस्य छं पायौ चमुपस्थके ॥ २३ ॥
विन्यसेत् पृथिवीतत्त्वं ङकारं पादयुग्मके ।
वस्तौ घकारं गं तत्त्वं तैजसं हृदि विन्यसेत् ॥ २४ ॥
खकारं वायुतत्त्वञ्च नासिकायां निवेशयेत् ।
ककारं विन्यसेन्नित्यं खतत्त्वं मस्तके बुधः ॥ २५ ॥
हृत्पुण्डरीके विन्यस्य यकारं सूर्य्यदैवतम् ।

द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिःसृता ॥ २६ ॥
कलाषोडशसंयुक्तं मकारं तत्र विन्यसेत्।
तन्मध्ये चिन्तयेन्मन्त्री बिन्दुं वह्नेस्तु मण्डलम् ॥ २७ ॥
हकारं विन्यसेत् तत्र प्रणवेन सुरोत्तमम्।
ओं आं परमेष्ठ्यात्मने आं नमः पुरुषात्मने ॥ २८ ॥
ओं वां मनोनिवृत्त्यात्मने नाम विश्वात्मने नमः।
ओं वं नमः सर्वात्मने इत्युक्ता पञ्च शक्तयः ॥ २९ ॥
स्थाने तु प्रथमा योज्या द्वितीया आसने मता।
तृतीया शयने तद्वच्चतुर्थी यानकर्मणि ॥ ३० ॥
प्रत्यर्चायां पञ्चमी स्यात् पञ्चोपनिषदः स्मृताः।
हुङ्कारं विन्यसेन्मध्ये ध्यात्वा मन्त्रमयं हरिम् ॥ ३१ ॥
यां मूर्त्तिं स्थापयेत् तस्यां मूलमन्त्रं न्यसेत् ततः।
ओं नमो भगवते वासुदेवाय मूलकम् ॥ ३२ ॥
शिरोघ्राणललाटेषु मुखकण्ठहृदि क्रमात्।
भुजयोर्जङ्घयोरङ्घ्र्योः केशवं शिरसि न्यसेत् ॥ ३३ ॥
नारायणं न्यसेद् वक्त्रे ग्रीवायां माधवं न्यसेत्।
गोविन्दं भुजयोर्न्यस्य विष्णुञ्च हृदये न्यसेत् ॥ ३४ ॥
मधुसूदनकं पृष्ठे वामनं जठरे न्यसेत्।
कट्यां त्रिविक्रमं न्यस्य जङ्घायां श्रीधरं न्यसेत् ॥ ३५ ॥
हृषीकेशं दक्षिणायां पद्मनाभन्तु गुल्फके।
दामोदरं पादयोश्च हृदयादिषडङ्गकम् ॥ ३६ ॥
एतत् साधारणं प्रोक्तमादिमूर्त्तेस्तु सत्तम।
अथवा यस्य देवस्य प्रारब्धं स्थापनं भवेत् ॥ ३७ ॥
तस्यैव मूलमन्त्रेण सजीवकरणं भवेत्।

यस्या मूर्त्तोऽस्तु यन्नाम तस्याद्य चाक्षरञ्च यत् ॥ ३८ ॥
तत स्वरैर्द्दाद्रशैर्भेद्य ह्यङ्गानि प.रिकल्पयेत् ।
हृदयादीनि देवेश ! मूलञ्च दशमाक्षरम ॥ ३९ ॥
यथा देवे तथा देहे तत्त्वानि विनियोजयेत् ।
चक्राब्जमण्डले विष्णु यजेद् गन्धादिना तथा ॥ ४० ॥
दूर्ववच्चासन ध्यायेत्सगात्र सपरिच्छदम ।
शुभञ्चक्र द्वादशार ह्युपरिष्टाद् विचिन्तयेत् ॥ ४१ ॥
त्रिनाभिचक्र द्विनेमि स्वरैस्तच्च समन्वितम् ।
पृष्ठदेशे तत प्राज्ञ प्रकृत्यादीन निवेशयेत् ॥ ४२ ॥
पूजयेदारकाग्रेषु सूर्य्य द्वादशधा पुन ।
कलाषोडशसयुक्त साम तत्र विचिन्तयेत ॥ ४३ ॥
सबल त्रितय नाभौ चिन्तयेद देशिकोत्तम ।
पद्मञ्च द्वादशदल पद्ममध्ये विचिन्तयेत ॥ ४४ ॥
तन्मध्ये पौरुषी शक्ति ध्यात्वाभ्यर्च्य च देशिक ।
प्रतिमाया हरि न्यस्य तत्र त पूजयेत् सुरान् ॥ ४५ ॥
गन्धपुष्पादिभि, सम्यक साङ्ग सावरण क्रमात ।
द्वादशाक्षरबोजैस्तु केशवादीन समर्च्चयेत् ॥ ४६ ॥
द्वादशारे मण्डले तु लोकपालादिक क्रमात ।
प्रतिमामर्च्चयेत् पश्चाद् गन्धपुष्पादिभिर्द्दिज ॥ ४७ ॥
पौरुषेण तु सूक्तेन श्रिया सूक्तेन पिण्डिकाम ।
जननादिक्रमात् पश्चाज्जनयेद् वैष्णवानलम् ॥ ४८ ॥
हुत्वाग्नि वैष्णवैर्मन्त्रै कुर्य्याच्छान्त्युदक बुध ।
तत् सिक्त्वा प्रतिमामूर्ध्नि बुद्धिप्रशमन चरेत् ॥ ४९ ॥
इत्यिषेऽग्नि/ हुतमिति कुण्डेऽग्नि प्रणयेद बध ।

अग्निमग्नीति पूर्वं तु कुण्डेऽग्निं प्रणयेद् बुध ॥ ५० ॥
उत्तरे प्रणयेदग्निमग्निमग्नी हवामहे ।
अग्निप्रणयने मन्त्रस्त्वमग्ने । ह्यग्निरुच्यते ॥ ५१ ॥
पलाशसमिधानान्तु अष्टोत्तरसहस्रकम् ।
कुण्डे कुण्डे होमयेच्च व्रीहीन् वेदादिकैस्तथा ॥ ५२ ॥
माज्यास्तिलान व्याहृतिभिर्मूलमन्त्रेण वै हुतम ।
कुर्य्यात् तत शान्तिहोम मधुरत्रितयेन च ॥ ५३ ॥
द्वादशार्णं स्पृशेत् पादौ नाभिं हृन्मस्तक तत ।
घृत दधि पयो हुत्वा स्पृशेन्मूर्द्ध्न्यथो तत ॥ ५४ ॥
स्पृष्ट्वा शिरोनाभिपादांश्चतस्रः स्थापयेन्नदी ।
गङ्गा च यमुना गोदा क्रमान्नाम्ना सरस्वती ॥ ५५ ॥
दहेत तु विष्णुगायत्र्या गायत्र्या श्रपयेच्चरुम ।
होमयेच्च बलिं दद्यादुत्तरे भोजयेद् द्विजान ॥ ५६ ॥
मामाधिपाना तुष्ट्यर्थं हेम गा गुरवे ददेत् ।
दिकपतिभ्यो बलिं दत्त्वा रात्रौ कुर्य्याच्च जागरम ।
ब्रह्मगीतादिशब्देन सर्वभागधिवासमात् ॥ ५७ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अधिवासन नाम
ऊनषष्टितमोऽध्याय ।

अथ षष्टितमोऽध्यायः ।

वासुदेवप्रतिष्ठादिविधि ।

भगवानुवाच । पिण्डिकास्थापनार्थन्तु गर्भागारन्तु सप्तधा ।
विभजेद् ब्रह्मभागे तु प्रतिमा स्थापयेद् बुध ॥ १ ॥

देवमानुषपैशाचभागेषु न कदाचन ।
ब्रह्मभाग परित्यज्य किञ्चिदाश्रित्य चाण्डजम ॥ २ ॥
देवमानुषभागाभ्यां स्थाप्या यत्नात् तु पिण्डिका ।
नपुंसकशिलायान्तु रत्नन्यास समाचरेत् ॥ ३ ॥
नारसिंहेन हुत्वाथ रत्नन्यासञ्च तेन वै ।
व्रीहीन रत्नांश्चिधातूंश्च लोहादींश्चन्दनादिकान ॥ ४ ॥
पूर्वादिनवगर्त्तेषु न्यसेन मध्ये यथारुचि ।
अथ चेन्द्रादिमन्त्रैश्च गर्त्ती गुग्गुलुनावृत ॥ ५ ॥
रत्नन्यासविधिं कृत्वा प्रतिमामालभेद गुरु ।
सशलाकैर्दर्भपुञ्जै सहदेवै समन्विते ॥ ६ ॥
सवाह्यान्तेश्च संस्कृत्य पञ्चगव्येन शोधयेत ।
प्राचयेद् दर्भतोयेन नदीतीर्थोदकेन च ॥ ७ ॥
होमार्थं स्थण्डिलं कुर्य्यात सिकताभि समन्तत ।
सार्द्धहस्तप्रमाणन्तु चतुरस्रं सुशोभनम ॥ ८ ॥
अष्टदिक्षु यथान्यास कलशानपि विन्यसेत ।
पूर्वाद्यानष्टवर्णेन अग्निमानीय संस्कृतम ॥ ९ ॥
त्वमग्ने द्युभिरिति गायत्र्या समिधो हुनेत ।
अष्टार्णेनाष्टशतकम आज्य पूर्णां प्रदापयेत । १० ॥
शान्त्युदकम् आम्रपत्रै मूलेन शतमन्त्रितम ।
सिञ्चेद देवस्य तन्मूर्द्धि श्रीश्च ते ह्यनया ऋचा ॥ ११ ॥
ब्रह्मयानेन चोद्धृत्य उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते । ।
तद्विष्णोरिति मन्त्रेण प्रासादाभिमुखं नयेत ॥ १२ ॥
शिबिकायां हरिं स्थाप्य भ्रामयीत पुरादिकम ।
गीतवेदादिशब्दैश्च प्रासादद्वारि धारयेत् ॥ १३ ॥

स्त्रीभिर्विप्रैर्मङ्गलाष्टघटै सस्नापयेद्धरिम् ।
ततो गन्धादिनाभ्यर्च्य मूलमन्त्रेण देशिक ॥ १४ ॥
अतो देवेति वस्त्राद्यमष्टाङ्गार्घ्यं निवेद्य च ।
स्थिरे लग्ने पिण्डिकाया देवस्य त्वेति धारयेत् ॥१५॥
ओ त्रैलोक्यविक्रान्ताय नमस्तेऽस्तु त्रिविक्रम ! ।
सस्थाप्य पिण्डिकायान्तु स्थिर कुर्य्याद् विचक्षण ॥१६॥
ध्रुवा द्यौरिति मन्त्रेण विश्वतश्चक्षुरित्यपि ।
पञ्चगव्येन सस्नाप्य क्षाल्य गन्धोदकेन च ॥ १७ ॥
पूजयेत सकलीकृत्य साङ्ग सावरण हरिम ।
ध्यायेत स्व तस्य मूर्त्तिन्तु पृथिवी तस्य पीठिका ॥१८॥
कल्पयेद् विग्रह तस्य तैजसै परमाणुभि ।
जीवमावाहयिष्यामि पञ्चविंशतितत्त्वगम ॥ १९ ॥
चैतन्य परमानन्द जाग्रत्स्वप्नविवर्जितम् ।
देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहङ्कारवर्जितम ॥ २० ॥
ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्त हृदयेषु व्यवस्थितम ।
हृदयात प्रतिमाबिम्बे स्थिरो भव परेश्वर ! ॥ २१ ।
सजीव कुरु बिम्ब त्व सबाह्याभ्यन्तरस्थित ।
अङ्गुष्ठमात्र पुरुषो देहोपाधिषु सस्थित ॥ २२ ॥
ज्योतिर्ज्ञान पर ब्रह्म एकमेवाद्वितीयकम् ।
सजीवीकरण कृत्वा प्रणवेन निबोधयेत् ॥ २३ ॥
सान्निध्यकरण नाम हृदय स्पृश्य वै जपेत् ।
सूक्तन्तु पौरुष ध्यायन इद गुह्यमनु जपेत् ॥ २४ ॥
नमस्तेऽस्तु सुरेशाय सन्तोषविभवात्मने ।
ज्ञानविज्ञानरूपाय ब्रह्मतेजोऽनुयायिने ॥ २५ ॥

गुणातिक्रान्तवेशाय पुरुषाय महात्मने ।
अक्षयाय पुराणाय विष्णो ! सन्निहितो भव ॥ २६ ॥
यच्च ते परमं तत्त्वं यच्च ज्ञानमयं वपुः ।
तत् सर्वमेकतो लीनमस्मिन् देहे विबुध्यताम् ॥ २७ ॥
आत्मानं सन्निधीकृत्य ब्रह्मादिपरिवारकान् ।
स्वनाम्ना स्थापयेदन्यानायुधादीन स्वमुद्रया ॥ २८ ॥
यात्रावर्षादिकं दृष्ट्वा ज्ञेयं सन्निहितो हरिः ।
नत्वा स्तुत्वा स्तवाद्यैश्च जप्त्वा चाष्टाक्षरादिकम् ॥ २९ ॥
चण्डप्रचण्डौ द्वारस्थो निर्गत्याभ्यर्चयेद् गुरुः ।
अग्निमण्डपमासाद्य गरुडं स्थाप्य पूजयेत ॥ ३० ॥
दिगीशान् दिक्षु देवांश्च स्थाप्य सम्पूज्य देशिकः ।
विश्वक्सेनं तु संस्थाप्य शङ्खचक्रादि पूजयेत ॥ ३१ ॥
सर्वपार्षदकेभ्यश्च बलिं भूतेभ्य अर्पयेत् ।
ग्रामवस्त्रसुवर्णादि गुरवे दक्षिणां ददेत । ३२ ॥
यागोपयोगिद्रव्याद्यमाचार्य्याय नरोऽर्पयेत् ।
आचार्यदक्षिणार्द्धन्तु ऋत्विगभ्यो दक्षिणा ददेत ॥ ३३ ॥
अन्येभ्यो दक्षिणां दद्याद भोजयेद ब्राह्मणांस्ततः ।
अवारितान् फलान दद्याद् यजमानाय वै गुरुः ॥ ३४ ॥
विष्णुं नयेत प्रतिष्ठाता चात्मना सकलं कुलम् ।
सर्वेषामेव देवानामेष साधारणो विधिः ।
मूलमन्त्राः पृथक् तेषां शेषं कार्य्यं समानकम् ॥ ३५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वासुदेवप्रतिष्ठादिकथनं
नाम षष्टितमोऽध्यायः ।

...नम् ।

अथ एकषष्टितमोऽध्यायः ।

द्वारप्रतिष्ठाध्वजारोहणादिविधि ।

भगवानुवाच । वक्ष्ये चावभृथस्नान विष्णोर्नत्वेति होमयेत्

एकाशीतिपदे कुम्भान स्थाप्य संस्थापयेद्धरिम ॥ १ ॥

पूजयेद गन्धपुष्पाद्यैर्बलिं दत्त्वा गुरु यजेत ।

द्वारप्रतिष्ठा वक्ष्यामि द्वाराधो हेम वै ददेत ॥ २ ॥

अष्टभि कलशै स्नाप्य शाखोदुम्बरको गुरु ।

गन्धादिभि समभ्यर्च्य मन्त्रैर्वेदादिभिर्गुरु ॥ ३ ॥

कुण्डेषु होमयेद वह्नि समिल्लाजतिलादिभि ।

दत्त्वा शय्यादिकञ्चाधो दद्यादाधारशक्तिकाम ॥ ४ ॥

शाखयोर्विन्यसेन्मूले देवौ चण्डप्रचण्डकौ ।

ऊर्ध्वोदुम्बरके देवी लक्ष्मीं सुरगणार्चिताम ॥ ५ ॥

न्यस्याभ्यर्च्य यथान्याय श्रीसूक्तेन चतुर्मुखम ।

दत्त्वा तु श्रीफलादीनि आचार्यादेस्तु दक्षिणाम ॥ ६ ॥

प्रतिष्ठासिद्धद्वारस्य त्वाचार्य्यं स्थापयेद्धरिम् ।

प्रासादस्य प्रतिष्ठन्तु कृतप्रतिष्ठेति ता शृणु ॥ ७ ॥

समाप्तौ शुकनाशाया वेद्या प्राग्गर्भमस्तके ।

सौवर्ण राजत कुम्भमथवा शुल्बनिर्मितम् ॥ ८ ॥

अष्टरत्नौषधीधातुवीजलोहान्वित शुभम् ।

सवस्त्र पूरित चाब्जमण्डले चाधिवासयेत् ॥ ९ ॥

... ना सम्पातमुद्धितम् ।

दण्डाग्राडर्णी यावद्दत्ता ...

नारायणाख्यतत्त्वेन प्राणभूतं न्यसेत् ततः ॥ १० ॥
वैराजभूतं तं ध्यायेत प्रासादस्य सुरेश्वर ! ।
ततः पुरुषवत् सर्वं प्रासादं चिन्तयेद् बुधः ॥ ११ ॥
अधो दत्त्वा सुवर्णं तु तद्वद् भूतं घटं न्यसेत ।
गुर्वादौ दक्षिणां दद्याद् ब्राह्मणादेश्च भोजनम् ॥ १२ ॥
ततः पश्चाद् वेदिबन्धं तदूर्ध्वं कण्ठबन्धनम् ।
कण्ठोपरिष्टात कर्त्तव्यं विमलामलसारकम् ॥ १३ ॥
तदूर्ध्वं तु कलं कुर्य्याच्चक्रञ्चाद्य सुदर्शनम् ।
मूर्त्तिं श्रीवासुदेवस्य ग्रहगुप्तां निवेदयेत ॥ १४ ॥
कलशं वाथ कुर्वीत तदूर्ध्वं चक्रमुत्तमम ।
वेद्याश्च परितः स्थाप्या अष्टौ विघ्नेश्वरास्त्वज ! ॥ १५ ॥
चत्वारो वा चतुर्दिक्षु स्थापनीया गरुत्मतः ।
ध्वजारोहं च वक्ष्यामि येन भूतादि नश्यति ॥ १६ ॥
प्रासादबिम्बद्रव्याणां यावन्तः परमाणवः ।
तावद्वर्षसहस्राणि तत्कर्त्ता विष्णुलोकभाक् ॥१७॥
कुम्भाण्डवेदिबिम्बानां भ्रमणाद् वायुनानघ ! ।
कण्ठस्यावेष्टनाज्ज्ञेयं फलं कोटिगुणं ध्वजात् ॥१८॥
पताकां प्रकृतिं विद्धि दण्डं पुरुषरूपिणम् ।
प्रासादं वासुदेवस्य मूर्त्तिभेदं निबोध मे ॥ १९ ॥
धारणाद्धरणीं विद्धि आकाशं शुषिरात्मकम् ।
तेजस्तत् पावकं विद्धि वायुं स्पर्शगतं तथा ॥ २० ॥
पाषाणादिष्वेव जलं पार्थिवं पृथिवीगुणम् ।
प्रतिशब्दोद्भवं शब्दं स्पर्शं स्यात् कर्कशादिकम् ॥ २१ ॥
शुक्लादिकं भवेद्रूपं रसमन्नादिदर्शनम् ।

धूपादिगन्धं गन्धन्तु वाग्भेर्य्यादिषु संस्थिता ॥ २२ ॥
शुकनासाश्रिता नासा बाहू तद्रथकौ स्मृतौ ।
शिरस्त्वण्डं निगदितं कलशं मूर्द्धजं स्मृतम् ॥ २३ ॥
कण्ठं कण्ठमिति ज्ञेयं स्कन्धं वेदी निगद्यते ।
पायूपस्थे प्रणाले तु त्वक् सुधा परिकीर्त्तिता ॥ २४ ॥
मुखं द्वारं भवेदस्य प्रतिमा जीव उच्यते ।
तच्छक्तिं पिण्डिकां विद्धि प्रकृतिं च तदाकृतिम् ॥२५॥
निश्चलत्वञ्च गर्भोऽस्या अधिष्ठाता तु केशवः ।
एवमेष हरिः साक्षात् प्रासादत्वेन संस्थितः ॥ २६ ॥
जङ्घा त्वस्य शिवो ज्ञेयः स्कन्धे धाता व्यवस्थितः ।
ऊर्ध्वभागे स्थितो विष्णुरेवं तस्य स्थितस्य हि ॥ २७ ॥
प्रासादस्य प्रतिष्ठान्तु ध्वजरूपेण मे शृणु ।
ध्वजं कृत्वा सुरैर्दैत्या जिता शस्त्रादिचिह्नितम् ।२८।
अण्डोर्द्ध्वं कलशं न्यस्य तदूर्ध्वं विन्यसेद्ध्वजम् ।
बिम्बार्द्धमानं दण्डस्य त्रिभागेनाथ कारयेत् ॥ २९ ॥
अष्टारं द्वादशारं वा मध्ये मूर्त्तिमतान्वितम् ।
नारसिंहेन तार्क्ष्येण ध्वजदण्डस्तु निर्व्रणः ॥ ३० ॥
प्रासादस्य तु विस्तारो मानं दण्डस्य कीर्त्तितम् ।
शिखरार्द्धेन वा कुर्य्यात् तृतीयार्द्धेन वा पुनः ॥ ३१ ॥
द्वारस्य दैर्घ्याद् द्विगुणं दण्डं वा परिकल्पयेत् ।
ध्वजयष्टिर्देवगृहे ऐशान्यां वायवेऽथवा ॥ ३२ ॥
क्षौमाद्यैर्वा ध्वजं कुर्य्याद्विचित्रं वैकवर्णकम् ।
घण्टाचामरकिङ्किण्या भूषितं पापनाशनम् ॥ ३३ ॥
दण्डाग्रादरणीं यावदर्क्कविस्तारेण तु ।

महाध्वज सर्वद स्यात् तुष्येग्राज्ञीनतोऽर्चित ॥ ३४ ॥
ध्वजे चार्द्धेन विज्ञेया पताका मानवर्जिता ।
विस्तारेण ध्वज कार्य्यो विंशदङ्गुलसन्निभ ॥ ३५ ॥
अधिवासविधानेन चक्र दण्ड ध्वज तथा ।
देववत् सकल कृत्वा मण्डपस्नपनादिकम ॥ ३६ ॥
नेत्रोन्मीलनक त्यक्त्वा पूर्व्वोक्त सर्व्वमाचरेत् ।
अधिवासयेच्च विधिना शय्याया स्थाप्य देशिक ॥ ३७ ॥
तत सहस्रशीर्षेति सूक्त चक्रे न्यसेद् बध ।
तथा सुदर्शन मन्त्र मनस्तत्त्व निवेशयेत ॥ ३८ ॥
मनोरूपेण तस्यैव सजीवकरण स्मृतम ।
अरेषु मन्त्रयो न्यस्या केशवाद्या सुरोत्तम ॥ ३९ ॥
नाभ्यब्जप्रतिनेमीष न्यसेत तत्त्वानि देशिक ।
नृसिंह विश्वरूप वा अब्जमध्ये निवेशयेत ॥ ४० ॥
सकल विन्यसेद् दण्डे सूत्रात्मान सजीवकम ।
निष्कल परमात्मान ध्वजे ध्यायन न्यसेद्धरिम ॥ ४१ ॥
तच्छक्ति व्यापिनी ध्यायेत ध्वजरूपा बलाबलाम
मण्डपे स्थाप्य चाभ्यर्च्य होम कुण्डेष कारयेत् ॥ ४२ ॥
कलशे स्वर्णकलश न्यस्य रत्नानि पञ्च च ।
स्थापयेच्चक्रमन्त्रेण स्वर्णचक्रमधस्तत ॥ ४३ ॥
पारदेन तु सप्लाव्य सितपट्टेन छादयेत् ।
ततो निवेशयेच्चक्र तन्मध्ये नृहरिं स्मरेत ॥ ४४ ॥
ओ क्षौ नृसिंहाय नम पूजयेत स्थापयेद्धरिम ।
ततो ध्वज गृहीत्वा तु यजमान सबान्धव ॥ ४५ ॥
दधिभक्तयुते पात्रे ध्वजस्याग्र निवेशयेत ।

भुवाद्येन फडन्तेन ध्वज मन्त्रेण पूजयेत ॥ ४६ ॥
शिरस्याधाय तत् पात्र नारायणमनुस्मरन् ।
प्रदक्षिणन्तु कुर्वीत तुर्य्यमङ्गलनिस्वनै ॥ ४७ ॥
ततो निवेशयेत् दण्ड मन्त्रेणाष्टाक्षरेण तु ।
मुञ्चामि त्वेति सूक्तेन ध्वज मुञ्चेद् विचक्षण ॥ ४८ ॥
पात्र ध्वज कुञ्जरादि दद्यादाचार्य्यके द्विज ।
एष साधारण प्रोक्तो ध्वजस्यारोहणे विधि ॥ ४९ ॥
यस्य देवस्य यच्चिह्न तन्मन्त्रेण स्थिर चरेत् ।
स्वर्गत्वा ध्वजदानात्तु भवि राजा बली भवत् ॥ ५० ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये ध्वजारोहण नाम
एकषष्टितमोऽध्याय ।

अथ द्विषष्टितमोऽध्याय ।

लक्ष्मीप्रतिष्ठाविधि ।

भगवानुवाच । समुदायेन देवादे प्रतिष्ठा प्रवदामि ते ।
लक्ष्म्या प्रतिष्ठा प्रथम तथा देवीगणस्य च ॥ १ ॥
पूर्ववत सकल कुर्य्यान्मण्डपस्नपनादिकम ।
भद्रपीठे श्रिय न्यस्य स्थापयेदष्ट वै घटान् ॥ २ ॥
घृतेनाभ्यज्य मूलेन स्नपयेत पञ्चगव्यके ।
हिरण्यवर्णा हरिणी नेत्रे चोन्मीलयेच्छ्रिया ॥ ३ ॥
तन्म आवह इत्येव प्रदद्यान्मधुरत्रयम ।
अश्वपूर्वेति पूर्वेण तां कुम्भेनाभिषेचयेत् ॥ ४ ॥

कामोऽस्मितेति याम्येन पश्चिमेनाभिषेचयेत् ।
चन्द्र प्रभासामुश्चार्य्यादित्यवर्णेति चोत्तरात् ॥ ५ ॥
उपैतु मति चाग्नेयात क्षुत्पिपासेति नैऋतात् ।
गन्धद्वारेति वायव्या मनस काममार्क्षतिम ॥ ६ ॥
ईशानकलशेनैव शिर सौवर्णकर्दमात ।
एकाशीतिघटै स्नान मन्त्रेणाप सृजन् क्षितिम् ॥ ७ ॥
आर्द्रां पुष्करिणी गन्धैरार्द्रामत्यादिपुष्पके ।
तन्मयावह मन्त्रेण य आनन्द ऋचाखिलम ॥ ८ ॥
शायन्तोयेन शय्याया श्रीसूक्तेन च सन्निधिम ।
लक्ष्मीवीजेन चिच्छक्ति विन्यस्याभ्यर्चयेत पुन ॥ ९ ॥
श्रीसूक्तेन मण्डपेऽथ कुण्डेष्वग्नानि होमयेत् ।
करवीराणि वा हुत्वा सहस्र शतमेव वा ॥ १० ॥
गृहोपकरणान्नादि श्रीसूक्तेनैव चार्पयेत ।
तत प्रासादसंस्कार सर्वं कृत्वा तु पूर्ववत ॥ ११ ॥
मन्त्रेण पिण्डिका कृत्वा प्रतिष्ठान तत श्रिय ।
श्रीसूक्तेन च सान्निध्य पूववत प्रत्यृच जपेत् ॥ १२ ॥
चिच्छक्ति बोधयित्वा तु मूलात् सान्निध्यक चरेत् ।
भूस्वर्णवस्त्रगाऽन्नादि गुरवे ब्रह्मणेऽर्पयेत् ।
एव देव्योऽखिला स्थाप्यावाश्च स्वगादि भावयेत् ॥१३॥

इत्यादिमहापराणे आग्नेये लक्ष्मीस्थापन नाम
द्विषष्टितमोऽध्याय ।

अथ त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

सुदर्शनचक्रादिप्रतिष्ठाकथनम् ।

अग्निरुवाच । एवं तार्क्ष्यस्य चक्रस्य ब्रह्मणो नृहरेस्तथा ।
प्रतिष्ठा विष्णुवत् कार्या स्वस्वमन्त्रेण तां शृणु ॥ १ ॥
सुदर्शन । महाचक्र । शान्त । दुष्टभयङ्कर । ।
छिन्द छिन्द भिन्द भिन्द विदारय विदारय
परमन्त्रान् ग्रस ग्रस भक्षय भक्षय भूतान्
त्रासय त्रासय हुं फट् सुदर्शनाय नमः ॥
अभ्यर्च्य चक्रं यानेन रणे दारयते रिपून् ॥ २ ॥

ओं क्षौं नरसिंह । उग्ररूप । ज्वल ज्वल प्रज्वल प्रज्वल स्वाहा ॥
नरसिंहस्य मन्त्रोऽयं पातालाख्यस्य वच्मि ते ।

ओं क्षौं नमो भगवते नरसिंहाय प्रदीप्तसूर्यकोटि सहस्रसमतेजसे वज्रनखदंष्ट्रायुधाय स्फुटविकटविकीर्ण केसरसटाप्रक्षुभितमहार्णवाम्भोदन्दुभिनिर्घोषाय सर्वमन्त्रो त्तारणाय एह्येहि भगवन्नरसिंह । पुरुषपरापरब्रह्मसत्येन स्फुर स्फुर विजृम्भ विजृम्भ आक्रम आक्रम गर्ज गर्ज मुञ्च मुञ्च सिंहनादान् विदारय विदारय विद्रावय विद्रावय आविश आविश सर्वमन्त्ररूपाणि सर्वमन्त्रजातयश्च हन हन छिन्द छिन्द संक्षिप संक्षिप सर सर दारय दारय स्फुट स्फुट स्फोटय स्फोटय ज्वालामालासङ्घातमय । सर्वतो ऽनन्तज्वालावज्राग्निचक्रेण सर्वपातालान् उत्सादय उत्सा

दय सर्वतोऽनन्तज्वालावज्राशरपञ्जरेण सर्वपातालान् परि
वारय परिवारय सर्वपातालासुरवासिना हृदयान्या
कर्षय आकर्षय शीघ्र दह दह पच पच मथ मथ शोषय
शोषय निकृन्तय निकृन्तय तावद् यावन्मे वशमागताः
पातालेभ्यः फट् असुरेभ्यः फट् मन्त्ररूपेभ्यः फट् मन्त्र
जातिभ्यः फट् संशयान्मां भगवन्नरसिंहरूप। विष्णो। सर्वा
पद्भ्यः सर्वमन्त्ररूपेभ्यो रक्ष रक्ष हुँ फट् नमोऽस्तु ते ॥

नरसिंहस्य विद्येयं हरिरूपार्थसिद्धिदा ॥ ३ ॥
त्रैलोक्यमोहनैर्मन्त्रैः स्थाप्यस्त्रैलोक्यमोहनः ।
गदी दक्षे शान्तिकरो द्विभजो वा चतुर्भुजः ॥ ४ ॥
वामोर्द्धे कारयेच्चक्रं पाञ्चजन्यमधो ऽधः ।
श्रीपुष्टिसंयुतं कुर्य्याद् बलेन सह भद्रया ॥ ५ ॥
प्रासादे [illegible]
वामनञ्चैव वैकुण्ठं हयास्यमनिरुद्धकम् ॥ ६ ॥
स्थापयेज्जलशय्यायां मत्स्यादींश्चावतारकान् ।
सङ्कर्षणं विश्वरूपं लिङ्गं वै रुद्रमूर्त्तिकम् ॥ ७ ॥
अर्द्धनारीश्वरं तद्वद्धरिशङ्करमातृकाः ।
भैरवञ्च तथा सूर्य्यं ग्रहांस्तद्वद् विनायकम् ॥ ८ ॥
गौरीमिन्द्रादिका लेप्या चित्रजाश्च बलाबलाम् ।
पुस्तकानां प्रतिष्ठाञ्च वक्ष्ये लिखनतद्विधिम् ॥ ९ ॥
स्वस्तिके मण्डलेऽभ्यर्च्य शरयन्त्रासने स्थितम् ।
लेख्यञ्च लिखितं पुस्तं गुरुर्विद्यां हरिं यजेत् ॥ १० ॥
यजमानो गुरुं विद्यां हरिं लिपिकृतं नरम् ।
प्राङ्मुखः पद्मिनीं ध्यायेत् लिखित्वा श्लोकपञ्चकम् ॥ ११

रौप्यस्थमस्या हैम्या च लेखन्या नागराक्षरम्।
ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥१२
गुरु विद्या हरिं प्रार्च्य पुराणादि लिखेन्नरः।
पूर्ववन्मण्डलाद्ये च ऐशान्या भद्रपीठके ॥ १३ ॥
दर्पणे पुस्तक दृष्ट्वा सेचयेत् पूर्ववद् घटैः।
नेत्रोन्मीलनक कृत्वा शय्यायान्तु न्यसेन्नरः ॥ १४ ॥
न्यसेत् तु पौरुष सूक्तं वेदाद्य तत्र पुस्तके।
कृत्वा सजीवीकरण प्रार्च्य हुत्वा चरु ततः ॥ १५ ॥
सम्प्राश्य दक्षिणाभिस्तु गुर्वादीन् भोजयेद् द्विजान्।
रथेन हस्तिना वापि भ्रामयेत पुस्तक नरैः ॥ १६ ॥
गृहे देवालयादौ तु पुस्तक स्थाप्य पूजयेत्।
वस्त्रादिवेष्टित पाठादावन्ते समर्चयेत् ॥ १७ ॥
जगच्छान्तिञ्चावधार्य्य पुस्तक वाचयेन्नरः।
अध्यायमेक कुम्भाद्भिर्यजमानादि सेचयेत् ॥ १८ ॥
द्विजाय पुस्तक दत्त्वा फलस्यान्तो न विद्यते।
त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ॥ १९ ॥
विद्यादानफल दत्त्वा मस्यन्तं पत्रसञ्चयम्।
यावत् तु पत्रसङ्ख्यानमक्षराणां तथाऽनघ। ॥ २० ॥
तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके महीयते।
पञ्चरात्रं पुराणानि भारतानि ददन्नरः।
कुलैकविंशमुद्धृत्य परे तत्त्वे तु लीयते ॥ २१ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये देवादिप्रतिष्ठापुस्तकप्रतिष्ठाकथनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः।

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

—·—

कूपादिप्रतिष्ठाकथनम् ।

भगवानुवाच । कूपवापीतडागानां प्रतिष्ठां वच्मि तां शृणु ।
जलरूपेण हि हरिः सोमो वरुण उत्तम ॥ १ ॥
अग्नीषोममयं विश्वं विष्णुरापस्तु कारणम् ।
हैमं रौप्यं रत्नजं वा वरुणं कारयेन्नर ॥ २ ॥
द्विभुजं हंसपृष्ठस्थं दक्षिणेनाभयप्रदम् ।
वामेन नागपाशं तं नदीनागादिसंयुतम् ॥ ३ ॥
यागमण्डपमध्ये स्याद् वेदिका कुण्डमण्डिता ।
तोरणं वारुणं कुम्भं न्यसेच्च करकान्वितम् ॥ ४ ॥
भद्रके चार्द्धचन्द्रे वा स्वस्तिके द्वारि कुम्भकान् ।
अग्न्याधानं चाप्यकुण्डे कृत्वा पूर्णां प्रदापयेत् ॥ ५ ॥
वरुणं स्नानपीठे तु ये ते शतेति सम्पृशेत् ।
घृतेनाभ्यञ्जयेत पश्चान्मूलमन्त्रेण देशिक ॥ ६ ॥
शन्नो देवीति प्रक्षाल्य शुद्धवत्या शिवोदके ।
अधिवासयेदष्टकुम्भान् सामुद्रं पूर्वकुम्भके ॥ ७ ॥
गाङ्गमग्नौ वर्षतोयं दक्षे रक्षस्तु नैर्झरम् ।
नदीतोयं पश्चिमे तु वायव्ये तु नदोदकम् ॥ ८ ॥
औद्भिज्जं चोत्तरे स्थाप्य ऐशान्यां तीर्थसम्भवम् ।
अलाभे तु नदीतोयं यासां राजेति मन्त्रयेत् ॥ ९ ॥
देवं निर्माल्यं निर्मज्ज्य दुर्मित्रियेति विचक्षण ।

नेत्रे चोन्मीलयेच्चित्र तच्चक्षुर्मधुरत्रये ॥ १० ॥
ज्योति सम्पूरयेद्वैश्यां गुरवे गामथार्प्पयेत् ।
समुद्रज्येष्ठेत्यभिषिञ्चेद् वरुण पूर्वकुम्भत ॥ ११ ॥
समुद्र गच्छ गाङ्गेयात् सोमो धेन्विति वर्षकात् ।
देवीरापो निर्भरात्त्विर्मदाद्भि पञ्चनद्यत ॥ १२ ॥
उद्भिदद्भ्यसोद्भिदेन पावमान्याऽथ तीर्थकै ।
आपो हि ष्ठा पञ्चगव्याद्विरण्यवर्णेति स्वर्णजात् ॥ १३ ॥
आपो अस्मेति वर्षोत्थैर्व्याहृत्या कूपसम्भवे ।
वरुणञ्च तडागोत्थैर्वरुणाद्भिस्तु वश्यत ॥ १४ ॥
आपो देवीति गिरिजैरेकाद्योनिघटैस्तत ।
स्नापयेद् वरुणस्येति त्वन्नो वरुण । चार्घ्यकम ॥ १५ ॥
व्याहृत्या मधपर्कन्तु बृहस्पतेति वस्त्रकम् ।
वरुणेति पवित्रन्तु प्रणवेनोत्तरीयकम् ॥ १६ ॥
यद्दारुण्येन पुष्पादि प्रदद्याद् वरुणाय तु ।
चामर दर्पण छत्र व्यजन वैजयन्तिकाम् ॥ १७ ॥
मूलेनोत्तिष्ठेत्युत्थाप्य ता रात्रिमधिवासयेत् ।
वरुणस्येति सान्निध्य यद्दारुण्येन पूजयेत् ॥ १८ ॥
सजीवीकरण मूलात् पुनर्गन्धादिना यजेत् ।
मण्डपे पूर्ववत प्राच्य कुण्डेषु समिदादिकम् ॥ १९ ॥
वेदादिमन्त्रैर्गन्धाद्यावतस्रो धेनवो दुहेत् ।
दिक्ष्वथ वै यवचरु तत सस्थाप्य होमयेत् ॥ २० ॥
व्याहृत्या वाथ गायत्र्या मूलेनाग्न्यवेत् तथा ।
सूर्याय प्रजापतये द्यौ स्वाहा चान्तरिक्षक ॥ २१ ॥
तस्यै पृथिव्यै देहधृत्यै इह स्वधृतये तत ।

इह रत्वे चेह रमत्वा उग्रो भीमश्च रौद्रक ॥ २२ ॥
विष्णुश्च वरुणो धाता रायस्पोषो महेन्द्रक ।
अग्निर्यमो नैर्ऋतोऽत्र वरुणो वायुरेवच ॥ २३ ॥
कुवेर ईशोऽनन्तोऽथ ब्रह्मा राजा जलेश्वर ।
तस्मै स्वाहेद विष्णुश्च तद्द विप्रासेति होमयेत् ॥ २४ ॥
सोमो धेन्विति षड् हुत्वा इम मेति च होमयेत् ।
आपो हि ष्ठेति तिसृभिरिमा रुद्रेति होमयेत् ॥२५॥
दशदिक्षु बलि दद्यात गन्धपुष्पादिनाऽचयेत ।
प्रतिमा तु समुत्थाप्य मण्डले विन्यसेद बुध ॥ २६ ॥
पूजयेद गन्धपुष्पाद्यैर्हेमपुष्पादिभि क्रमात ।
जलाशयास्तु दिग्भागे वितस्तिद्वयसम्मितान् ॥ २७ ॥
कृत्वाऽष्टौ स्थण्डिलान रम्यान सैकतान देशिकोत्तम ।
वरुणस्येति मन्त्रेण साज्यमष्टशत तत ॥ २८ ॥
चरु यवमय हुत्वा शान्तितोय समाचरेत् ।
सेचयेन्मूर्ध्नि देव तु सजीवकरण चरेत् ॥ २९ ॥
ध्यायेत् तु वरुण युक्त गौर्या नदनदीगणै ।
ओं वरुणाय नमोऽभ्यर्च्य तत सान्निध्यमाचरेत ॥३०॥
उत्थाप्य नागपृष्ठाद्यैर्भ्रामयेत तै समङ्गलै ।
आपो हि ष्ठेति च क्षिपेत त्वमध्यार्क्ष घटे जले ॥३१॥
जलाशये मध्यगत सुगुप्त विनिवेशयेत् ।
स्नात्वा ध्यायेच्च वरुण सृष्टि ब्रह्माण्डसञ्ज्ञिकाम् ॥३२॥
अग्निबीजेन मन्दग्धा तद्भस्म प्लावयेद्धराम् ।
सर्वमापोमय लोक ध्यायेत तत्र जलेश्वरम् ॥ ३३ ॥
तारमध्यस्थित देव ततो यूप निवेशयेत् ।

चतुरस्रमथाष्टास्रं वर्त्तुलं वा प्रवर्त्तितम् ॥ २४ ॥
आराध्य देवतालिङ्ग दशहस्तं तु कूपके ।
यूपं यज्ञीयवृक्षोत्थं मूले हैमं फलं न्यसेत् ॥ २५ ॥
वाप्यां पञ्चदशकरं पुष्करिण्यां तु विंशकम् ।
तडागे पञ्चविंशाख्यं जलमध्ये निवेशयेत् ॥ २६ ॥
यागमण्डपाङ्गणे वा यूपव्रस्केति मन्त्रतः ।
स्थाप्य तद्वेष्टयेद्वस्त्रैर्यूपोपरि पताकिकाम् ॥२७॥
तदभ्यर्च्य च गन्धाद्यैर्जगच्छान्तिं समाचरेत् ।
दक्षिणां गुरवे दद्यात् भूगाहेमाम्बुपात्रकम् ॥ २८ ॥
द्विजेभ्यो दक्षिणा देया आगतान् भोजयेत् तथा ।
आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्ता ये केचित् सलिलार्थिनः ॥ २९ ॥
ते तृप्तिमुपगच्छन्तु तडागस्थेन वारिणा ।
तोयमुत्सर्जयेदेवं पञ्चगव्यं विनिक्षिपेत् ॥ ४० ॥
आपो हि ष्ठेति तिसृभिः शान्तितोयं द्विजैः कृतम् ।
तीर्थतोयं क्षिपेत् पुण्यं गोकुलञ्चापयेद् द्विजान् ॥४१॥
अनिवारितमन्नाद्यं सर्वजन्यञ्च कारयेत् ।
अश्वमेधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ॥ ४२ ॥
एकाहं स्थापयेत् तोयं तत्पुण्यमयुतायुतम् ।
विमाने मोदते स्वर्गे नरकं न स गच्छति ॥ ४३ ॥
गवादिः पिबते यस्मात् तस्मात् कर्त्तुर्न पातकम् ।
तोयदानात् सर्वदानफलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥ ४४ ॥
त्यादिमहापुराणे आग्नेये कूपवापीतडागादिप्रतिष्ठाकथनं
नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः।

सभास्थापनकथनम्।

भगवानुवाच। सभादिस्थापनं वक्ष्ये तथैतेषां प्रवर्त्तनम्।
भूमौ परीक्षितायाञ्च वास्तुयागं समाचरेत्॥ १॥
स्वेच्छया तु सभां कृत्वा स्वेच्छया स्थापयेत् सुरान्।
चतुष्पथे ग्रामादौ च न शून्ये कारयेत् सभाम्॥ २॥
निर्म्मलः कुलमुद्धृत्य कर्त्ता स्वर्गे विमोदते।
अनेन विधिना कुर्य्यात् सप्तभौमं हरेर्गृहम्॥ ३॥
यथा राज्ञां तथाऽन्येषां पूर्व्वाद्याश्च ध्वजादयः।
कोणभुजान् वर्जयित्वा चतुःशालं तु वर्त्तयेत्॥ ४॥
त्रिशालं वा द्विशालं वा एकशालमथापि वा।
व्ययाधिकं न कुर्वीत व्ययदोषकरं हि तत्॥ ५॥
आयाधिके भवेत् पीडा तस्मात् कुर्य्यात् समं द्वयम्।
कर्राशिं समस्तन्तु कुर्य्याद् वसुगुणं गुरुः॥ ६॥
सप्ताचिषा हृते भागे गगविद्याविचक्षणः।
अष्टधा भाजिते तस्मिन् यच्छेषं स व्ययो गतः॥ ७॥
अथवा कर्राशिं तु हन्यात् सप्तार्चिषा बुधः।
वसुभिः संहृते भागे ध्वजादिं परिकल्पयेत्॥ ८॥
ध्वजो धूम्रस्तथा सिंहः श्वा वृषस्तु खरो गजः।
तथा ध्वाङ्क्षस्तु पूर्व्वादावुद्भवन्ति विकल्पयेत्॥ ९॥
त्रिशालकत्रयं शस्तं उदक्पूर्वविवर्जितम्।
याम्या परगृहोपेतं द्विशालं लभ्यते सदा॥ १०॥

याम्ये शालैकशालं तु प्रत्यकशालमथापि वा।
एकशालद्वयं शस्तं शेषास्त्वन्ये भयावहा॥ ११ ॥
चतुःशालं सदा शस्तं सर्व्वदोषविवर्जितम्।
एकभौमादि कुर्वीत भवनं सप्तभौमकम्॥ १२ ॥
द्वारवेधादिरहितं पूरणेन विवर्जितम्।
देवगृहं देवताया प्रतिष्ठाविधिना सदा॥ १३ ॥
संस्थाप्य मनुजानाञ्च समुदायोक्तकर्मणा।
प्रातः सर्वौषधीस्नानं कृत्वा शुचिरतन्द्रितः॥ १४ ॥
मधुरेस्तु द्विजान् भोज्य पूर्णकुम्भादिशोभितम।
सतोरणं स्वस्ति वाच्य द्विजान गोपृष्ठहस्तकः॥ १५ ॥
गृही गृहं प्रविशेच्च दैवज्ञान प्राच्य संविशेत।
गृहे पुष्टिकरं मन्त्रं पठेच्चेमं समाहितः॥ १६ ॥
ओं नन्दे नन्दाय वाशिष्ठे। वसुभिः प्रजया सह।
जये। भार्गवदायादे। प्रजाना विजयावहे।॥ १७ ॥
पूर्णेऽङ्गिरसदायादे। पूर्णकामं कुरुष्व माम्।
भद्रे। काश्यपदायादे। कुरु भद्रां मतिं मम॥ १८ ॥
सर्ववीजौषधीयुक्ते। सर्वरत्नौषधीवृते।।
रुचिरे। नन्दने। नन्दे। वासिष्ठे रम्यतामिह॥१९॥
प्रजापतिसुते। देवि। चतुरस्रे। महीयसि।।
सुभगे। सुव्रते। देवि। गृहे काश्यपि। रम्यताम्।२०॥
पूजिते। परमाचार्य्यैर्गन्धमाल्यैरलङ्कृते।।
भवभूतिकरि। देवि। गृहे भार्गवि। रम्यताम्॥ २१ ॥
~~अव्यक्ते~~ व्याकृते। पूर्णे। मुनेरङ्गिरसः सुते।।
इष्टके। त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कारयाम्यहम्॥ २२ ॥

देशस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे ।
मनुष्यधनहस्त्यश्वपशुहृद्धिकरी भव ॥ २३ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सभागृहस्थापनं नाम
पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

साधारणप्रतिष्ठाविधानम् ।

भगवानुवाच । समुदायप्रतिष्ठाञ्च वक्ष्ये सा वासुदेववत् ।
आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वेऽश्विनौ तथा ॥ १ ॥
ऋषयश्च तथा सर्वे वक्ष्ये तेषां विशेषकम् ।
यस्य देवस्य यन्नाम तस्याद्यं गृह्य चाक्षरम् ॥ २ ॥
मात्राभिर्भेदयित्वा तु दीर्घाण्यङ्गानि भेदयेत् ।
प्रथमं कल्पयेद् वीजं सविन्दुं प्रणवं नतिम् ॥ ३ ॥
सर्वेषां मूलमन्त्रेण पूजनं स्थापनं तथा ।
नियमव्रतकृच्छ्राणां मठसङ्क्रमवेश्मनाम् ॥ ४ ॥
मासोपवासं द्वादश्यामं इत्यादिस्थापनं वदे ।
शिलां पूर्णघटं कांस्यं सम्भारं स्थापयेत् ततः ॥ ५ ॥
ब्रह्मकूर्चं समाहृत्य श्रपेद् यवमयं चरुम् ।
क्षीरेण कपिलायास्तु तद्विष्णोरिति साधकः ॥ ६ ॥
प्रणवेनाभिघार्य्यैव दर्व्या सङ्घट्टयेत् ततः ।
साधयित्वाऽवतार्य्याथ विष्णुमभ्यर्च्य होमयेत् ॥ ७ ॥
व्याहृत्या चैव गायत्र्या तद्विप्रासेति होमयेत् ।
विश्वतश्चक्षुर्वेदाद्यैर्भूरग्नये तथैव च ॥ ८ ॥
सूर्य्याय प्रजापतये अन्तरिक्षाय होमयेत् ।

यौ स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा पृथिवी महाराजक ॥ ९ ॥
तस्मै सोमञ्च राजानम् इन्द्राद्यैर्होमसमाचरेत्।
एवं हुत्वा चरोर्भागान् दद्याद्दिग्बलिमादरात् ॥ १० ॥
समिधोऽष्टशत हुत्वा पालाशाश्वाज्यहोमकम्।
कुर्य्यात् पुरुषसूक्तेन इरावती तिलाष्टकम ॥ ११ ॥
हुत्वा तु ब्रह्मविष्णवीशदेवानामनुयायिनाम्।
ग्रहाणामा तीर्हुत्वा लोकेशानामथो पुन ॥ १२ ॥
पर्वताना नदीनाञ्च समुद्राणा तथाऽऽहुती।
हुत्वा च व्याहृतीर्दद्यात् स्रुवपूर्णाहुतित्रयम् ॥ १३ ॥
वौषडन्तेन मन्त्रेण वैष्णवेन पितामह।।
पञ्चगव्य चरु प्राश्य दत्त्वाचार्य्याय दक्षिणाम् ॥ १४ ॥
तिलपात्र हेमयुक्त सवस्त्र गामलङ्कृताम्।
प्रीयता भगवान् विष्णुरित्युत्सृजेद् व्रत बुध ॥ १५ ॥
मासोपवासादेरन्या प्रतिष्ठा वच्मि पूर्ववत्।
यज्ञेनातोष्य देवेश श्रपयेद् वैष्णव चरुम् ॥ १६ ॥
तिलतण्डुलनीवारै श्यामाकैरथवा यवै।
आज्येनाधार्य्य चोत्तार्य्य होमयेन्मूर्त्तिमन्त्रकै ॥ १७ ॥
विष्ण्वादीना मासपाना तदन्ते होमयेत पुन।
ओँ विष्णुवे स्वाहा। ओँ विष्णवे निभूयपाय स्वाहा।
ओँ विष्णवे शिपिविष्टाय स्वाहा। ओँ नरसिंहाय स्वाहा।
ओँ पुरुषोत्तमाय स्वाहा।
द्वादशाश्वत्थसमिधो होमयेद् घृतसप्लुता ॥ १८ ॥
विष्णो रराटमन्त्रेण ततो द्वादश चाहुती।
इद विष्णुरिरावती चरोर्होमश्च चाहुती ॥ १९ ॥

हुत्वा चाज्याहुतीस्तद्वत्तद्विप्राश्चेति होमयेत् ।
शेषहोमं ततः कृत्वा दद्यात् पूर्णाहुतित्रयम् ॥ २० ॥
युञ्जतेऽनुवाकन्तु जप्त्वा प्राश्नीत वै चरुम् ।
प्रणवेन स्रुवग्रस्तान्ते कृत्वा पात्रे तु पैप्पले ॥ २१ ॥
ततो मासाधिपानान्तु विप्रान् द्वादश भोजयेत् ।
त्रयोदशो गुरुस्तत्र तेभ्यो दद्यात् त्रयोदश ॥ २२ ॥
कुम्भान् स्वादम्बुसंयुक्तान् सच्छत्रोपानहान्वितान् ।
सवस्त्रहेममाल्याढ्यान् व्रतपूर्त्यै त्रयोदश ॥ २३ ॥
गावः प्रीतिं समायान्तु प्रचरन्तु प्रहर्षिताः ।
इति गोपथमुत्सृज्य यूपं तत्र निवेशयेत् ॥ २४ ॥
दशहस्तं प्रपाऽऽराममठसङ्क्रमणादिषु ।
गृहे च होममेवन्तु कृत्वा सर्वं यथाविधि ॥ २५ ॥
पूर्वोक्तेन विधानेन प्रविशेच्च गृहं गृही ।
अनिवारितमन्नाद्यं सर्वेष्वेतेषु कारयेत् ॥ २६ ॥
द्विजेभ्यो दक्षिणा देया यथाशक्त्या विचक्षणैः ।
आरामं कारयेद् यस्तु नन्दने स चिरं वसेत् ॥ २७ ॥
मठप्रदानात् स्वर्लोके शक्रलोके वसेत् ततः ।
प्रपादानाद् वारुणेन सङ्क्रमेण वसेद् दिवि ॥ २८ ॥
इष्टकासेतुकारी च गोलोके मार्गकृद् गवाम् ।
नियमव्रतकृद् विष्णुं कृच्छ्रकृत् सर्वपापहा ॥ २९ ॥
गृहं दत्त्वा वसेत् स्वर्गं यावदाभूतसम्प्लवम् ।
समुदायप्रतिष्ठेष्टा शिवादीनां गृहात्मनाम् ॥ ३० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये समुदायप्रतिष्ठाकथनं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

जीर्णोद्धारविधानम् ।

भगवानुवाच । जीर्णोद्धारविधिं वक्ष्ये भूषितां स्नपयेद् गुरुः

अचलां विन्यसेद् गेहे अतिजीर्णां परित्यजेत् ॥ १ ॥

व्यङ्गां भग्नाञ्च शैलाढ्यां न्यसेदन्याञ्च पूर्ववत् ।

संहारविधिना तत्र तत्त्वान संहृत्य देशिकः ॥ २ ॥

सहस्रं नारसिंहेन हुत्वा तामुद्धरेद् गुरुः ।

दारवीं दारयेद् वह्नौ शैलजां प्रक्षिपेज्जले ॥ ३ ॥

धातुजां रत्नजां वापि अगाधे वा जलेऽम्बुधौ ।

यानमारोप्य जीर्णाङ्गं छाद्य वस्त्रादिना नयेत ॥ ४ ॥

वादित्रैः प्रक्षिपेत्तोये गुरवे दक्षिणां ददेत ।

यत्प्रमाणा च यद्द्रव्या तन्मानां स्थापयेद् दिने ।

कूपवापीतडागादेर्जीर्णोद्धारे महाफलम ॥ ५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जीर्णोद्धारकथनं नाम

सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ अष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

यात्रोत्सवविधिकथनम् ।

भगवानुवाच । वक्ष्ये विधिं चोत्सवस्य स्थापिते तु सुरे चरेत् ।

तस्मिन्नब्दे चैकरात्रं त्रिरात्रं चाष्टरात्रकम् ॥ १ ॥

उत्सवेन विना यस्मात् स्थापनं निष्फलं भवेत् ।
अयने विषुवे चापि शयनावर्त्तने गृहे । २ ॥
कारकस्यानुकूले वा यात्रां देवस्य कारयेत् ।
मङ्गलाङ्कुरोपैश्च गीतनृत्यादिवाद्यकैः ॥ ३ ॥
शरावघटिकापालीस्त्वङ्कुरार्थं हिता ।
यवाञ्छालींस्तिलान् मुद्गान् गोधूमान् सितसर्षपान् ॥ ४ ॥
कुलत्थमाषनिष्पावान् क्षालयित्वा तु वापयेत् ।
पूर्वादौ च बलिं दद्यात् भ्रमन् दीपैः पुरं निशि ॥ ५ ॥
इन्द्रादेः कुमुदादेश्च सर्वभूतेभ्य एव च ।
अनुगच्छन्ति ते तत्र प्रतिरूपधराः पुनः ॥ ६ ॥
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं तेषां न संशयः ।
आगत्य देवतागारं देवं विज्ञापयेद् गुरुः ॥ ७ ॥
तीर्थयात्रा तु या देव ! श्वः कर्त्तव्या सुरोत्तम ! ।
तस्यारम्भमनुज्ञातुमर्हसि देव ! सर्वथा ॥ ८ ॥
देवमेवन्तु विज्ञाप्य ततः कर्म्म समारभेत् ।
शरोद्घटिकाभ्यान्तु वेदिका भूषिता व्रजेत् ॥ ९ ॥
चतुःस्तम्भान्तु तन्मध्ये स्वस्तिके प्रतिमां न्यसेत् ।
काम्याराः लेख्यचित्रेषु स्थाप्य तत्राधिवासयेत् ॥ १० ॥
वैष्णवैः सह कुर्वीत घृताभ्यङ्गन्तु मूलतः ।
घृतधाराभिषेकं वा सकलां शर्वरीं बुधः ॥ ११ ॥
दर्पणं दर्श्य नीराजं गीतवाद्यैश्च मङ्गलम् ।
व्यजनं पूजनं दीपं गन्धपुष्पादिभिर्यजेत् ॥ १२ ॥
~~हरिद्रामुद्गकाश्मीरशुक्लचूर्णादि मूर्द्धनि~~ । ——
प्रतिमायाश्च भक्तानां (यत्नतः) सर्वतीर्थफलं स्मृतं ॥ १३ ॥

स्नापयित्वा समभ्यर्च्य यात्राबिम्बं रथे स्थितम् ।
नयेद् गुरुर्नदीर्नादैस्छत्राद्यै राष्ट्रपालिका ॥ १४ ॥
निम्नगायोजनादर्व्वाक तत्र वेदीन्तु कारयेत् ।
वाहनादवतार्य्येन तस्या वेद्या निवेशयेत् ॥ १५ ॥
चरु वै श्रपयेत तत्र पायस होमयेत् तत ।
अबलिङ्गैर्वैदिकैर्मन्त्रैस्तीर्थानावह्यत तत ॥ १६ ॥
आपो हिष्ठापनिषदै पूजयेदर्घ्यं मुख्यके ।
पुनरव समादाय तायं कृत्वाऽघमर्षणम ॥ १७ ॥
स्नाया न्महाजनैर्विप्रैर्वेद्यामुत्ताय्य त न्यसेत् ।
पूजयित्वा तदङ्का च प्रासाद तु नयेत तत ।
पूजयेत पात्रकस्थन्तु गुरु स्यात् भुक्तिमुक्तिकृत ॥ १८ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये देवयात्रोतसवकथन
नाम अष्टषष्टितमोऽध्याय ।

अथोनसप्ततितमोऽध्याय ।

स्नानविधानम ।

अग्निरुवाच ब्रह्मन्! शृणु प्रवक्ष्यामि स्नपनोत्सवविस्तरम
प्रासादस्याग्रत कुर्य्यान्मण्डपे मण्डले न्यसेत् ॥ १ ॥
कुर्य्याद ध्यानार्च्चन होम हरेरादौ च कर्मसु ।
सहस्र वा शत वापि होमयेत् पूर्णया सह ॥ २ ॥
स्नानद्रव्याण्यथाहृत्य कलशाश्चापि विन्यसेत् ।
अधिवास्य सूत्रकण्ठान् धारयेन्मण्डले घटान् ॥ ३ ॥
चतुरस्र पुर कृत्वा रुद्रैस्त प्रविभाजयेत् ।

मध्येन तु चरु स्थाप्य पार्श्वे पङ्क्ति प्रमार्जयेत् ॥ ४ ॥
शालिचूर्णादिनापूर्य्य पूर्व्वादिनवकेषु च ।
कुम्भमुद्रां ततो बध्वा घट तत्रानयेद् बुध ॥ ५ ॥
पुण्डरीकाक्षमन्त्रेण दर्भांस्तासु विसर्जयेत् ।
अद्भि पूर्णं सर्वरत्नयुत मध्ये न्यसेद घटम ॥ ६ ॥
यवव्रीहितिलांश्चैव नीवारान श्यामकान् क्रमात
कुलत्थमुद्गसिद्धार्थांस्तच्छुक्लानष्टदिक्षु च ॥ ७ ॥
ऐन्द्रे तु नवके मध्ये घृतपूर्णं घट न्यसेत ।
पलाशाश्वत्थन्यग्रोधविल्वोदुम्बरशीरिषाम ॥ ८ ॥
जम्ब शमीकपित्थाना त्वक्कषायैर्घटाष्टकम ।
आग्नेयनवके मध्ये मधुपूर्णं घट न्यसेत् ॥ ९ ॥
गोशृङ्गनश्वगङ्गागजेन्द्रदशनेष च ।
तीर्थक्षेत्रखलेष्वष्टौ मृत्तिका स्यु र्घटाष्टके ॥ १० ॥
याम्ये तु नवके मध्ये तिलतैलघट न्यसेत् ।
नारङ्गमथ जम्बीर खर्जूर मृद्विका क्रमात् ॥ ११ ॥
नारिकेल न्यसेत् पूग दाडिम पनस फलम ।
नैरृते नवके मध्ये क्षीरपूर्णं घट न्यसेत ॥ १२ ॥
कुङ्कुम नागपुष्पञ्च चम्पक मालती क्रमात् ।
मल्लिकामथ पुन्नाग करवीर महोत्पलम ॥ १३ ॥
पुष्पाणि चाप्ये नवके मध्ये वै नारिकेलकम् ।
नादेयमथ सामुद्र सारस कौपमेव च ॥ १४ ॥
वर्षज हिमतोयञ्च नैर्झरञ्चाङ्गमेव च ।
उदकान्यथ वायव्ये नवके कदलीफलम ॥ १५ ॥
सहदेवी कुमारी च सिंहीं व्याघ्रीं तथाऽमृताम् ।

विष्णुपर्णीं शतमिवा वचा दिव्यौषधीन्यसेद् ॥ १६ ॥
पूर्व्वादौ सौम्यनवके मध्ये दधिघट न्यसेत् ।
पत्रमेला त्वच कुष्ठ बालक चन्दनद्वयम् ॥ १७ ॥
लता कस्तूरिका चैव कृष्णागुरुमनुक्रमात् ।
सिद्धद्रव्याणि पूर्व्वादौ शान्तितोयमथैकत ॥ १८ ॥
चन्द्रतार क्रमाच्छुक्ल गिरिसार त्रपु न्यसेत ।
घनसार तथा शीर्षं पूर्व्वादौ रत्नमेव च ॥ १९ ॥
घृतेनाभ्यज्य चोद्वर्त्य स्नपयेन्मलमन्त्रत ।
गन्धाद्यै पूजयेद वह्नौ हुत्वा पूर्णाहुति चरेत् ॥ २० ॥
बलिञ्च सर्वभूतेभ्यो भोजयेद दत्तदक्षिण ।
देवैश्च मुनिभिर्भूपैर्देव संस्थाप्य चेश्वरा ॥ २१ ॥
बभूवु स्थापयित्वेत्थ स्नपनोत्सवक चरेत ।
अष्टोत्तरसहस्रेण घटाना सर्वभाग् भवेत् ॥ २२ ॥
यज्ञावभृथस्नानेन पूर्णसस्नापन कृतम ।
गौरीलक्ष्मीविवाहादि चोत्सव स्नानपूर्वकम ॥ २

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये यज्ञावभृथस्नान नाम ऊनसप्ततितमोऽध्याय ।

अथ सप्ततितमोऽध्याय ।

वृक्षादिप्रतिष्ठाकथनम ।

भगवानुवाच । प्रतिष्ठा पादपानाञ्च वक्ष्येऽह भुक्तिमुक्तिदाम
सर्वौषध्युदकैर्लिप्तान पिष्टातकविभूषिताम् ॥ १ ॥
वृक्षान्माल्यैरलङ्कृत्य वासोभिर्वा वेष्टयेत् ।

सूच्या सौवर्णया कार्य्यं सर्व्वेषां कर्णवेधनम ॥ २ ॥
हेमशलाकयाऽञ्जनञ्च वेद्यान्तु फलसप्तकम ।
अधिवासयेच्च प्रत्येक घटान् बलिनिवेदनम् । ३ ॥
इन्द्रादेरधिवासोऽथ होम कार्य्यो वनस्पते ।
वृषमध्यादुत्सृजेद् गा ततोऽभिषेकमन्त्रत ॥ ४ ॥
ऋगयजु साममन्त्रैश्च वारुणैर्मङ्गलै रवै ।
तमवेदिककुम्भैश्च स्नपन द्विजपुङ्गवा ॥ ५ ॥
तद्रूपां यजमानस्य कुर्युश्च यजमानक ।
भूषितो दक्षिणा दद्याद् गोभूभूषणवस्त्रकम् ॥ ६ ॥
क्षीरेण भोजन दद्याद् यावद्दिनचतुष्टयम ।
होमस्तिलाद्यै कार्य्यस्तु पलाशसमिधैस्तथा ॥ ७ ॥
आचार्य्यं द्विगुण दद्यात पूर्ववस्त्रखण्डपादिकम ।
पापनाश परा सिद्धिर्वृक्षारामप्रतिष्ठया ॥ ८ ॥
स्कन्दायेशो यथा प्राह प्रतिष्ठाद्य तथा शृणु ।
सूर्य्यगणशक्त्यादे परिवारस्य वै हरे ॥ ९ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पादपारामप्रतिष्ठाकथन
नाम सप्ततितमोऽध्याय ।

अथ एकसप्ततितमोऽध्याय ।

गणेशपूजाविधि ।

ईश्वर उवाच । गणपूजा प्रवक्ष्यामि निर्विघ्नामखिलार्थदाम् ।
गणाय स्वाहा हृदयमेकदंष्ट्राय वै शिर ॥ १ ॥
गजकर्णिने च शि— गजवक्त्राय वर्म च ।

महोदराय सदन्तहस्तायापि तथाऽस्त्रकम् । २ ॥
गणो गुरु पादुका च शक्त्यनन्तौ च धर्मक ।
मुख्यास्थिमण्डल चाधश्चोर्ध्वंच्छदनमर्चयेत् ॥ ३ ॥
पद्मकर्णिकवीजाश्च ज्वालिनी नन्दयाऽर्चयेत् ।
सूर्य्येशा कामरूपा च उदया कामवर्त्तिनी ॥ ४ ॥
सत्या च विघ्ननाशा च आसन गन्धमृत्तिका ।
य शोषो र च दहन प्लवो ल व तथाऽमृतम ॥ ५ ॥
लम्बोदराय विद्महे महोदराय धीमहि तन्नो दन्ती प्रचोदयात्
गणपतिर्गणाधिपो गणेशो गणनायक ।
गणक्रीडो वक्रतुण्ड एकदन्तो महोदर ॥ ६ ॥
गजवक्त्रो लम्बकुक्षिर्विकटो विघ्ननाशन ।
धूम्रवर्णो महेन्द्राद्या पूज्या गणपते स्मृता ॥ ७ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये विनायकपूजाकथन
नाम एकसप्ततितमोऽध्याय ।

अथ द्विसप्ततितमोऽध्याय ।

स्नानविशेषादिकथनम ।

ईश्वर उवाच। वक्ष्यामि स्कन्द ! नित्याद्य स्नान पूजा प्रतिष्ठया ।
खात्वाऽसिना समुद्धृत्य मृदमष्टाङ्गला तत ॥ १ ॥
सर्वात्मना समुद्धृत्य पुनस्तेनैव पूरयेत् ।
शिरसा पयसस्तीरे निधायाऽस्त्रेण शोधयेत् ॥ २ ॥
तृणानि शिखयोद्धृत्य वर्म्मणा विभजेत् त्रिधा ।
एकया नाभिपादान्त प्रक्षाल्य पुनरन्यया ॥ ३ ॥
अस्त्राभिजप्तयालभ्य दीप्तया सर्वविग्रहम् ।

निरुद्धगात्राणि पाणिभ्यां प्राणान् संयम्य वारिणि ॥४॥
निमज्ज्यासीत हृदयस्थं स्मरन् कालानलप्रभम् ।
मलस्नानं विधायेत्थं समुत्थाय जलान्तरात् ॥ ५ ॥
अस्त्रसन्ध्यामपास्याथ विधिस्नानं समाचरेत् ।
सारस्वतादितीर्थानामेकमङ्कुशमुद्रया ॥ ६ ॥
हृदाकृष्य तथा स्थाप्य पुनः संहारमुद्रया ।
शेषं मृद्भागमादाय प्रविश्य नाभिवारिणि ॥ ७ ॥
वामपाणितले कुर्य्याद्भागत्रयमुदङ्मुखः ।
अङ्गैर्दक्षिणमेकाद्यं पूर्वमस्त्रेण सप्तधा ॥ ८ ॥
शिवेन दशधा सौम्यं जपेद्भागत्रयं क्रमात ।
सर्वदिक्षु क्षिपेत् पूर्व्वं हुं फडन्तशरात्मना ॥ ९ ॥
कुर्याच्छिवेन सौम्येन शिवतीर्थं भुजक्रमात् ।
सर्वाङ्गमङ्गजप्तेन मूर्द्धादिचरणावधि ॥ १० ॥
दक्षिणेन समालभ्य पठन्नङ्गचतुष्टयम् ।
पिधाय खानि सर्वाणि सम्मुखीकरणेन च ॥ ११ ॥
शिवं स्मरन्निमज्जेत हरिं गङ्गेति वा स्मरन् ।
वौषडन्तषडङ्गेन के कुर्यादभिषेचनम् ॥ १२ ॥
कुम्भपात्रेण रक्षार्थं पूर्वादौ निक्षिपेज्जलम् ।
स्नात्वा राजोपचारेण सुगन्धामलकादिभिः ॥ १३ ॥
स्नात्वा चोत्तीर्य तत्तीर्थं संहारिण्योपसंहरेत् ।
अथातो विधिशुद्धेन संहितामन्त्रितेन च ॥ १४ ॥
निवृत्यादिविशुद्धेन भस्मना स्नानमाचरेत् ।
शिरस्तः पादपर्यन्तं हुं फडन्तशरात्मना ॥ १५ ॥
ततः स्नात्वा मलस्नानं विधिस्नानं समाचरेत् ।

ईगततप् रुषाघोरगुह्यकाजातमच्चरैः ॥ १६ ॥
अनयोर्नयेन्मध्ये वक्त्रहृद्गुह्यविग्रहान् ।
सन्ध्यात्रये निशीथे च वर्षापूर्वावसानयोः ॥ १७ ॥
सुप्ता भुक्ता पयः पीत्वा कृत्वा चावश्यकादिकम् ।
स्त्रीपण्डशवसंस्पृष्टे विडालशशमूषिकम् ॥ १८ ॥
स्नानमाग्नेयकं स्पृष्ट्वा शुचा वह्न्युल्कं वदेत् ।
सूर्याम्बुवर्षसम्पर्के प्राङ्मुखेनाम्बुवाहना ॥ १९ ॥
माहेन्द्रं स्नानमेतेन कार्यं सप्तपलावधि ।
गोसङ्घमध्यगः कुर्यात् खुरोत्खातकरेणुभिः ॥ २० ॥
पावनं नवमन्त्रेण स्नानन्तद्धर्मगाऽथवा ।
सद्योजातादिभिर्मन्त्रैरम्भोभिरभिषेचनम् ॥ २१ ॥
मन्त्रस्नानं भवेत्तेन वारुणाग्नेययोरपि ।
मनसा मूलमन्त्रेण प्राणायामपरं स्मरम् ॥ २२ ॥
कुर्वीत मानसं स्नानं सर्वत्र विहितं च यत् ।
वैष्णवादौ च तन्मन्त्रैरेव स्नानादि कारयेत् ॥ २३ ॥
सन्ध्याविधिं प्रवक्ष्यामि मन्त्रैर्भिन्नैः समं गुह ।
सवीक्ष्य ति पिबेदम्बु ब्रह्मतीर्थेन शङ्करैः ॥ २४ ॥
स्वधान्तैरात्मतत्त्वाद्यैस्ततः खानि स्पृशेद्धृदा ।
सकलीकरणं कृत्वा प्राणायामेन संस्थितः ॥ २५ ॥
त्रिः समावर्तयेन्मन्त्री मनसा शिवसंहिताम् ।
आचम्य न्यस्य सन्ध्याञ्च ब्राह्मीं प्रातः स्मरेन्नरः ॥ २६ ॥
हंसपद्मासना रक्ता चतुर्वक्त्रा चतुर्भुजाम् ।
प्रस्रन्दमालिनी दक्षे वामे दण्डकमण्डलुम् ॥ २७ ॥
तार्क्ष्यपद्मासना ध्यायेन्मध्याह्ने वैष्णवीं सिताम् ।

शङ्खचक्रधरा वामे दक्षिणे सगदाभयम् ॥ २८ ॥
रौद्रीं ध्यायेद् वृषारूढां त्रिनेत्रां शशिभूषिताम् ।
त्रिशूलाक्षधरां दक्षे वामे साभयशक्तिकाम् ॥ २९ ॥
साक्षिणीं कर्मणां सन्ध्यामात्मानं तत्प्रभानुगम् ।
चतुर्थी ज्ञानिनः सन्ध्या निशीथादौ विभाव्यते ॥ ३० ॥
हृद्‌बिन्दुब्रह्मरन्ध्रेषु अरूपा तु परे स्थिता ।
शिवबोधपरा या तु सा सन्ध्या परमोच्यते ॥ ३१ ॥
पैतृं मूले प्रदेशिन्याः कनिष्ठायाः प्रजापतेः ।
ब्राह्मं मङ्गुष्ठमूलस्थं तीर्थं दैवं करायतः ॥ ३२ ॥
सव्यपाणितले वह्नेस्तीर्थं सोमस्य वामतः ।
ऋषीणां तु समग्रेषु अङ्गुलीपर्वसन्धिषु ॥ ३३ ॥
इति शैवैर्निकैर्मन्त्रैः कृत्वा तीर्थं शिवात्मकम् ।
मार्जनं संहितामन्त्रैस्तत्तोयेन समाचरेत् ॥ ३४ ॥
वामपाणिपतत्तोययोजनं सव्यपाणिना ।
उत्तमाङ्गे क्रमान्मन्त्रैर्मार्जनं समुदाहृतम् ॥ ३५ ॥
नीत्वा तदुपनासाग्रं दक्षपाणिपुटस्थितम् ।
बोधरूपं सितं तोयं वाममाकृष्य रन्ध्रतः ॥ ३६ ॥
ततपापं कज्जलाभासम्पिङ्गयारेच्य मुष्टिना ।
क्षिपेद् वज्रशिलायान्तु तद्भवेदघमर्षणम् ॥ ३७ ॥
स्वाहान्तशिवमन्त्रेण कुशपुष्पाक्षतान्वितम् ।
शिवायार्घ्याञ्जलिं दत्त्वा गायत्रीं शक्तितो जपेत् ॥३८॥
तर्पणं सम्प्रवक्ष्यामि देवतीर्थेन मन्त्रकात् ।
तर्पयेद्धौं शिवायेति स्वाहान्तान् स्वाहया युतान् ॥३९॥
ह्रां हृदयाय ह्रीं शिरसे ह्रूं शिखायै ह्रैं कवचाय ।

अस्त्रायाष्टौ देवगणान् ह्रदादित्येभ्य एव च ॥ ४० ॥
ह्रां वसुभ्योऽथ रुद्रेभ्यो विश्वेभ्यश्चैव मरुद्भ्यः ।
भृगुभ्यो ह्रामङ्गिरोभ्य ऋषीन् कण्ठोपवीत्यथ ॥ ४१ ॥
अत्रयेऽथ वसिष्ठाय नमश्चाथ पुलस्तये ।
क्रतवे भारद्वाजाय विश्वामित्राय वै नमः ॥ ४२ ॥
प्रचेतसे मनुष्यांश्च सनकाय वषट् तथा ।
ह्रां सनन्दाय वषट् सनातनाय वै वषट् ॥ ४३ ॥
सनत्कुमाराय वषट् कपिलाय तथा वषट् ।
पञ्चशिखाय ऋभवे सलिलं करमूलतः ॥ ४४ ॥
सर्वेभ्यो भूतेभ्यो वौषट् भूतान् देवपितॄनथ ।
दद्यात् सव्यापसव्यी च कुशमूलाग्रतस्तिलैः ॥ ४५ ॥
कव्यवालानलायाथ सोमाय च यमाय च ।
अर्य्यमणे चाग्निसोमाय बर्हिषद्भ्यः स्वधायुतान् ॥४६॥
आज्यपाय च सोमाय विशेषसुव्रतः पितॄन् ।
ओं ह्रां ईशानाय पित्रे स्वधा दद्यात् पितामहे ॥ ४७ ॥
शान्तप्रपितामहाय तथाप्रेतपितॄंस्तथा ।
पितृभ्यः पितामहेभ्यः स्वधाऽथ प्रपितामहे ॥ ४८ ॥
वृद्धप्रपितामहेभ्यो मातृभ्यश्च स्वधा तथा ।
ह्रां मातामहेभ्यः स्वधा ह्रां प्रमातामहेभ्यश्च ॥ ४९ ॥
वृद्धप्रमातामहेभ्यः सर्वेभ्यः पितृभ्यस्तथा ।
सर्वेभ्यः स्वधा ज्ञातिभ्यः सर्वाचार्य्येभ्य एव च ।
दिशां दिक्पतिसिद्धानां मातॄणां ग्रहरक्षसाम् ॥ ५० ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये स्नानादिविधिर्नाम
द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

सूर्य्यपूजाविधि ।

ईश्वर उवाच वक्ष्ये सूर्य्यार्चनं स्कन्द । कराङ्गन्यासपूर्वकम्

अहं तेजोमयः सूर्य्य इति ध्यात्वाऽर्घ्यमर्चयेत ॥ १ ॥

पूरयेद्रक्तवर्णेन ललाटाकृष्टविन्दुना ।

तं सम्पूज्य रवेरङ्गैः कृत्वा रक्षावगुण्ठनम ॥ २ ॥

सम्प्रोक्ष्य तज्जलैर्द्रव्यं पूर्वास्यो भानुमर्चयेत ।

ओं अं हृद्बीजादि सर्वत्र पूजनं दण्डपिङ्गलौ ॥ ३ ॥

द्वारि दक्षे वामपार्श्वे ईशाने अं गणाय च ।

अग्नौ गुरुं पीठमध्ये प्रभूतं चासनं यजेत् ॥ ४ ॥

अग्न्यादौ विमलं सारमाराध्यं परमं सुखम ।

सितरक्तपीतनीलवर्णान् सिंहनिभान् यजेत ॥ ५ ॥

पद्ममध्ये रां च दीप्तां रीं सूक्ष्मां रं जयां क्रमात् ।

रूं भद्रां रैं विभूतीश्च विमलां रैममोघया ॥ ६ ॥

रों रौं विद्युतां शक्तिं पूर्वाद्याः सर्वतोमुखाः ।

रं मध्ये अर्कासनं स्यात् सूर्य्यमूर्त्तिं षडक्षरम् ॥ ७ ॥

ओं हं खं खोल्कायेति यजेदावाह्य भास्करम ।

ललाटाकृष्टमञ्जल्या ध्यात्वा रक्तं न्यसेद्रविम ॥ ८ ॥

ह्रं ह्रीं सः सूर्य्याय नमो मुद्रयावाहनादिकम् ।

विधाय प्रीतये विम्बमुद्रां गन्धादिकं ददेत् ॥ ९ ॥

पद्ममुद्रां विम्बमुद्रां प्रदर्श्याग्नौ हृदीरितम् ।

ओं आं हृदयाय नमः अर्काय शिरसे तथा ॥ १० ॥

भूर्भुवः स्वः सुरेशाय शिखायै नैरृते यजेत् ।
हुं कवचाय वायव्ये हां नेत्रायेति मध्यतः ॥ ११ ॥
फः अस्त्रायेति पूर्वादौ ततो मुद्रां प्रदर्शयेत् ।
धेनुमुद्रा हृदादीनां गोविषाणा च नेत्रयोः ॥ १२ ॥
अस्त्रस्य त्रासनी योज्या ग्रहाणां च नमस्क्रिया ।
सों सोमं बुं बुधं वृं जीवं भं भार्गवं यजेत् ॥ १३ ॥
दले पूर्वादिकेऽग्न्यादौ अं भौमं शं शनैश्चरम् ।
रं राहुं कें केतवे च गन्धाद्यैश्च खखोल्कया ॥ १४ ॥
मूलं जप्त्वार्घ्यपात्राम्बु दत्त्वा सूर्याय संस्तुतिं ।
नत्वा पराङ्मुखश्चार्क क्षमस्वेति ततो वदेत् ॥ १५ ॥
अस्त्रेणाणुना फडन्तेन समाहृत्याणुसंहृतिम् ।
कृतपद्मे शिवसूर्येति संहारिण्योपसंहृतिम् ॥ १६ ॥
योजयेत् तेजश्चण्डाय रविनिर्माल्यमर्पयेत् ।
अभ्यर्च्यैशे जपाद् ध्यानाद्धोमात् सर्वं रवेर्भवेत् ॥ १७ ॥

इत्याग्नेये महापुराणे आग्नेये सूर्यपूजा नाम
त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

शिवपूजाकथनम् ।

ईश्वर उवाच । शिवपूजां प्रवक्ष्यामि आचम्य प्रणवार्घ्यवान् ।
द्वारमस्त्राम्बुना प्रोक्ष्य होमादिद्वारपान् यजेत् ॥ १ ॥
गणं सरस्वतीं लक्ष्मीमूर्ध्वोदुम्बरके यजेत् ।
नन्दिगङ्गे दक्षिणेऽथ स्थिते वामगते यजेत् ॥ २ ॥

महाकालं च यमुनां दिव्यदृष्ट्या निपातितं ।
उत्सार्य्य दिव्यान् विघ्नांश्च पुष्पाक्षेपान्तरिक्षगान् ॥ ३ ॥
दक्षपार्ष्णि त्रिभिर्घातैर्भूमिष्ठान् यागमन्दिरम् ।
देहली लङ्घयेद् वामशाखामाश्रित्य वै विशेत् ॥ ४ ॥
प्रविश्य दक्षपादेन विन्यस्यास्त्रमुदुम्बरे ।
ओं हां वास्त्वधिपतये ब्रह्मणे मध्यतो यजेत् ॥ ५ ॥
निरीक्षणादिभिः शस्तैः शुद्धानादाय गड्डुकान् ।
सम्ध्यामुक्त शिवाम्भोभिर्गङ्गादिकमनुव्रजेत ॥ ६ ॥
पवित्राङ्गः प्रजप्तेन वस्त्रपूतेन वारिणा ।
पूरयेदम्बुधौ तांस्तान गायत्र्या हृदयेन वा ॥ ७ ॥
गन्धाक्षतपुष्पादिसर्व्वद्रव्यसमुच्चयम् ।
सन्निधीकृत्य पूजार्थं भूतशुद्ध्यादि कारयेत् ॥ ८ ॥
देवदक्षे ततो न्यस्य सौम्यास्यश्च शरीरत ।
संहारमुद्रयादाय मूर्ध्नि मन्त्रेण धारयेत् ॥ ९ ॥
भोग्यकर्म्मोपभोगार्थं पाणिकच्छपिकाख्यया ।
हृदम्बुजे निजात्मानं द्वादशान्तपदेऽथवा ॥ १० ॥
शोधयेत् पञ्चभूतानि सञ्चिन्त्य शुषिरन्तनौ ।
चरणाङ्गुष्ठयोर्युग्मान् शुषिरान्तर्वह्नि स्मरेत ॥ ११ ॥
शक्तिं हृद्व्यापिनी पश्चाद्द्वारे पावकप्रभे ।
रन्ध्रमध्यस्थितं कृत्वा प्राणरोधं हि चिन्तक ॥ १२ ॥
निवेशयेद्रेचकान्ते फडन्तेनाथ तत्र च ।
हृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यब्रह्मरन्ध्रे विभिद्य च ॥ १३ ॥
ग्रन्थीन् निभिद्य छद्राद मूर्ध्नि विन्यस्य जीवनम् ।
सम्पुटं हृदयेनाथ पूरकाहितचेतसम् ॥ १४ ॥

ह्र शिखोपरि विन्यस्य शुद्ध विन्द्वात्मक स्मरेत् ।
कृत्वाथ कुम्भक शम्भौ एकोद्घातेन योजयेत् ॥ १५ ॥
रेचकेन वीजवृत्त्या शिवे लीनोऽथ शोधयेत ।
प्रतिलोम स्वदेहे तु विन्दन्त तत्र विन्दुकम ॥ १६ ॥
लय नीत्वा महीवातौ जलवह्नी परस्परम् ।
द्वौ द्वौ साध्यौ तथाकाशमविरोधेन तच्छृणु ॥ १७ ॥
पार्थिव मण्डल पीत कठिन वज्रलाञ्छितम ।
ह्लौमित्यात्मीयवीजेन तन्निवृत्तिकलामयम ॥ १८ ॥
पादादारभ्य मूर्द्धान विचिन्त्य चतुरस्रकम् ।
उद्घातपञ्चकेनैव वायुभूत विचिन्तयेत ॥ १९ ॥
अर्द्धचन्द्र द्रव सौम्य शुभ्रमम्भोजलाञ्छितम् ।
स्त्रौमित्यनेन वीजेन प्रतिष्ठारूपतां गतम ॥ २० ॥
सयुक्त राममन्त्रेण पुरुषान्तमकारणम ।
अर्घ्यैश्चतुर्भिरुद्घातैर्वह्निभूत विशोधयेत ॥ २१ ॥
आग्नेय मण्डल त्र्यस्र रक्त स्वस्तिकलाञ्छितम् ।
ह्लमित्यनेन वीजेन विद्यारूप विभावयेत् ॥ २२ ॥
घोराणविभिरुद्घातैर्जलभूत विशोधयेत् ।
षडस्र मण्डल वायोर्विन्दुभि षड्भिरङ्कितम् ॥ २३ ॥
कृष्ण ह्लें मिति वीजेन जात शान्तिकलामयम् ।
सञ्चिन्त्योद्घातयुग्मेन पृथ्वीभूत विशोधयेत् ॥ २४ ॥
नभोविन्दुमय वृत्त विन्दुशक्तिविभूषितम ।
व्योमाकार सुवृत्तञ्च शुद्धस्फटिकनिर्मलम् ॥ २५ ॥
ह्रौङ्कारेण मण्डलेन शान्त्यतीतकलामयम् ।
ध्यात्वैकोद्घातयोगेन सुविशुद्ध विभावयेत् ॥ २६ ॥

आप्याययेत् तत सर्वं मूलेनामृतवर्षिणा ।
आधाराख्यामनन्तञ्च धर्म्मं ज्ञानादिपङ्कजम ॥ २७ ॥
हृदासनमिद ध्यात्वा मूर्त्तिमावाहयेत् तत ।
दृष्ट्वा शिवमय तस्यामात्मान द्वादशान्तत ॥ २८ ॥
अथ ता शक्तिमन्त्रेण वौषडन्तेन सर्वत ।
दिव्यामृतेन सम्प्लाव्य कुर्वीत सकलीकृतम ॥ २९ ॥
हृदयादिकरान्तेषु कनिष्ठाद्यङ्गुलीषु च ।
हृदादिमन्त्रविन्यास सकलीकरण मतम ॥ ३० ॥
अस्त्रेण रक्ष्य प्राकार तन्मन्त्रेणाथ तद्वहि ।
शक्तिजालमधश्चोर्ध्वं महामुद्रा प्रदर्शयेत ॥ ३१ ॥
आपादमस्तक यावद् भावपुष्पै शिव हृदि ।
पद्मे यजेत पूरकेण आकृष्टामृतसद्घृतै ॥ ३२ ॥
शिवमन्त्रैर्नाभिकुण्डे तर्पयेत शिवानलम् ।
ललाटे विन्दुरूपञ्च चिन्तयेच्छुभविग्रहम् ॥ ३३ ॥
एक स्वर्णादिपात्राणा पात्रमस्त्राम्बुशोधितम ।
विन्दुप्रसूतपीयूषरूपतोयाक्षतादिना ॥ ३४ ॥
हृदापूर्य्य षडङ्गेन पूजयित्वाऽभिमन्त्रयेत् ।
सरक्ष्य हेति मन्त्रेण कवचेन विगुण्ठयेत् ॥ ३५ ॥
रचयित्वाऽर्घ्यमष्टाङ्ग सेचयेद् धेनुमुद्रया ।
अभिषिञ्चेदथात्मान मूर्ध्नि तत्तोयविन्दुना ॥ ३६ ॥
ततश्च यागसम्भार प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा ।
अभिमन्त्र्य हृदा पिण्डैस्तन्तुत्राणेन वेष्टयेत् ॥ ३७ ॥
दर्शयित्वाऽमृता मुद्रा पुष्प दत्त्वा निजासने+—
विधाय तिलक मूर्ध्नि पुष्प मूलेन योजयेत् ॥ ३८ ॥

स्नाने देवार्चने होमे भोजने यागयोगयोः।
आवश्यके जपे धीरः सदा वाचयमो भवेत्॥ ३९ ॥
नादान्तोच्चारणान्मन्त्रं शोधयित्वा सुसंस्कृतम्।
पूजनेऽभ्यर्च्य गायत्र्या सामान्यार्घ्यमुपाहरेत्॥ ४० ॥
ब्रह्मपञ्चकमावर्त्य माल्यमादाय लिङ्गतः।
ऐशान्यां दिशि चण्डाय हृदयेन निवेदयेत्॥ ४१ ॥
प्रक्षाल्य पिण्डिकालिङ्गे अस्त्रतोये ततो हृदा।
अर्घ्यपात्राम्बुना सिञ्चेदिति लिङ्गविशोधनम्॥ ४२ ॥
आत्मद्रव्यमन्त्रलिङ्गशुद्धौ सर्वान् सुरान् यजेत्।
वायव्ये गणपतये हां गुरुभ्योऽर्चयेच्छिवे॥ ४३ ॥
आधारशक्तिमङ्कुरनिभां कूर्म्मशिलास्थिताम्।
यजेद् ब्रह्मशिलारूढं शिवस्यानन्तमासनम्॥ ४४ ॥
विचित्रकेशप्रख्यानमन्योन्यं पृष्ठदर्शिनः।
कृतत्रेतादिरूपेण शिवस्यासनपादुकाम्॥ ४५ ॥
धर्म्मं ज्ञानञ्च वैराग्यमैश्वर्य्यञ्चाग्निदिङ्मुखान्।
कर्पूरकुङ्कुमस्वर्णकज्जलाभान् यजेत् क्रमात्॥ ४६ ॥
पद्मञ्च कर्णिकामध्ये पूर्व्वादौ मध्यतो नव।
वरदाभयहस्ताश्च शक्तयो धृतचामराः॥ ४७ ॥
वामा ज्येष्ठा च रौद्री च काली कलविकारिणी।
बलविकरणी पूज्या बलप्रमथनी क्रमात्॥ ४८ ॥
हां सर्वभूतदमनी केशराग्रे मनोन्मनी।
क्षित्यादिशुद्धविद्यान्तं तत्त्वव्यापकमासनम्॥ ४९ ॥
न्यसेत् सिंहासने देवं शुक्लं पञ्चमुखं विभुम्।
दशबाहुञ्च खण्डेन्दुं दधानं दक्षिणे करैः॥ ५० ॥

अक्षसृक्शूलखट्वाङ्गवरदं वामके करे ।
डमरुं वीजपूरञ्च नीलाब्जं सूत्रकोत्पलम् ॥ ५१ ॥
द्वात्रिंशल्लक्षणोपेता शैवीं मूर्त्तिन्तु मध्यतः ।
ह्रां हं ह्रां शिवमूर्त्तये स्वप्रकाशं शिवं स्मरन् ॥ ५२ ॥
ब्रह्मादिकारणत्यागान्मन्त्रं नीत्वा शिवास्पदम् ।
ततो ललाटमध्यस्थं स्फुरत्तारापतिप्रभम् ॥ ५३ ॥
षडङ्गेन समाकीर्णं विन्दुरूपं परं शिवम् ।
पुष्पाञ्जलिगतं ध्यात्वा लक्ष्मीमूर्त्तौ निवेशयेत् ॥ ५४ ॥
ओं ह्रां ह्रीं शिवाय नमः आवाहन्या हृदा ततः ।
आवाह्य स्थाप्य स्थापन्या सन्निधायान्तिकं शिवम् ॥५५॥
निरोधयेन्निष्ठुरया कालकान्त्या फडन्ततः ।
विघ्नानुत्सार्य्य विश्राथ लिङ्गमुद्रां नमस्कृतिम् ॥५६॥
हृदावगुण्ठयेत् पश्चादावाहः सम्मुखी ततः ।
निवेशनं स्थापनं स्यात सन्निधानं तवास्मि भो ! ॥५७॥
आकर्म्मकाण्डपर्य्यन्तं सन्निधेयोपरिच्चय ।
स्वभक्तेश्च प्रकाशो यस्तद् भवेदवगुण्ठनम् ॥ ५८ ॥
सकलीकरणं कृत्वा मन्त्रैः षडभिरथैकताम् ।
अङ्गानामङ्गिना सार्द्धं विदध्यादमृतीकृतम् ॥ ५९
चिच्छक्तिर्हृदयं शम्भोः शिवं ऐश्वर्य्यमष्टधा ।
शिखावशित्वं चाभेद्यं तेजः कावचमैश्वरम् ॥ ६० ॥
प्रतापो दुःसहश्चास्त्रमन्तरायापहारकम् ।
नमः स्वधा च स्वाहा च वौषट् चेति यथाक्रमम् ॥६१॥
हृत्पुरःसरमुच्चार्य्य पाद्यादीनि निवेदयेत् ।
पाद्यं पादाम्बुजद्वन्द्वे वक्त्रे चाचमनीयकम् ॥ ६२ ॥

अर्घञ्च शिरसि देवस्य दूर्व्वापुष्पाक्षतानि च ।
एवं संस्कृत्य संस्कारैर्दशभिः परमेश्वरम् ॥ ६३ ॥
यजेत् पञ्चोपचारेण विधिना कुसुमादिभिः ।
अभ्युक्ष्योद्वर्त्य निर्मञ्ज्य राजिकालवणादिभिः ॥ ६४ ॥
अर्घोदविन्दुपुष्पाद्यैर्गण्डूके स्नापयेच्छनैः ।
पयोदधिघृतक्षौद्रशर्करााद्यैरनुक्रमात् ॥ ६५ ॥
ईशादिमन्त्रितैर्द्रव्यैरर्च्यं तेषां विपर्य्ययः ।
तोयधूपान्तरे सर्वैर्मूलेन स्नपयेच्छिवम् ॥ ६६ ॥
विरूक्ष्य यवचूर्णेन यथेष्टं शीतलैर्जलैः ।
स्वशक्त्या गन्धतोयेन संस्नाप्य शुचिवाससा ॥ ६७ ॥
निर्म्माल्यार्घञ्च प्रदद्याच्च नोपरि भ्रामयेत् करम् ।
न शून्यमस्तकं लिङ्गं पुष्पैः कुर्य्यात् ततो ददेत् ॥६८॥
चन्दनाद्यैः समालभ्य पुष्पैः प्रार्च्य शिवाणुना ।
धूपभाजनमस्त्रेण प्रोक्ष्याभ्यर्च्य शिवाणुना ॥ ६९ ॥
अस्त्रेण पूजितां घण्टां चादाय गुग्गुलं ददेत् ।
दद्यादाचमनं पश्चात् स्वधान्तं हृदयाणुना ॥ ७० ॥
आरात्रिकं समुत्ताथ्य तथैवाचामयेत् पुनः ।
प्रणम्यादाय देवाज्ञां भोगाङ्गानि प्रपूजयेत् ॥ ७१ ॥
हृदग्नौ चन्द्रभं चेशे शिवं चामीकरप्रभम् ।
शिखा रक्ताश्च नैर्ऋत्ये कृष्णं वर्म्म च वायवे ॥ ७२ ॥
चतुर्वक्त्रं चतुर्बाहुं दंष्ट्रास्यान् पूजयेदिमान् ।
दंष्ट्राकरालमप्यस्त्रं पूर्वादौ वज्रसन्निभम् ॥ ७३ ॥
मूले हौं शिवाय नमः ओं हां हृं हीं हूं शिरश्च ।
हूं शिखायै हैं वर्म्म ह्रः अस्त्रं परिवारयुताय च ॥ ७४ ॥

शिवाय दद्यात पाद्यञ्च आचामञ्चार्घ्यमेव च ।
गन्ध पुष्प धूपदीप नैवेद्याचमनीयकम् ॥ ७५ ॥
करोद्वर्त्तनताम्बूल मुखवासञ्च दर्पणम् ।
शिरस्यारोप्य देवस्य दूर्वाक्षतपवित्रकम् ॥ ७६ ॥
मूलमष्टशत जप्त्वा हृदग्नेनाभिमन्त्रितम् ।
चर्म्मणावेष्टित खड्ग रचित कुशपुष्पकै ॥ ७७ ॥
अक्षतैर्मुद्रया युक्त शिवमुद्भवसञ्ज्ञया ।
गुह्यातिगुह्यगुप्त्यर्थं गृहाणास्मत्कृत जपम ॥ ७८ ॥
सिद्धिर्भवतु मे येन त्वत्प्रसादात् त्वयि स्थिते ।
भोगी श्लोक पठित्वाद्य दक्षहस्तेन शम्भवे ॥ ७९ ॥
मूलाणुनार्घ्यतोयेन वरहस्ते निवेदयेत् ।
यत्किञ्चित् कुर्म्महे देव । सदा सुकृतदुष्कृतम ॥ ८० ॥
तन्मे शिवपदस्थस्य हू च क्षेपय शङ्कर । ।
शिवो दाता शिवो भोक्ता शिव सर्वमिद जगत् ॥८१॥
शिवो जयति सर्वत्र य शिव सोऽहमेव च ।
श्लोकद्वयमधीत्यैव जप देवाय चार्प्पयेत् ॥ ८२ ॥
शिवाङ्गाना दशांशञ्च दत्त्वार्घ्य स्तुतिमाचरेत् ।
प्रदक्षिणीकृत्य नमेच्चाष्टाङ्गञ्चाष्टमूर्त्तये ।
मत्वा ध्यानादिभिश्चैव यजेच्चित्रे ऽनलादिषु ॥ ८३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शिवपूजा नाम
चतु सप्ततितमोऽध्याय. ॥

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

अग्निस्थापनादिविधि ।

ईश्वर उवाच । अर्घपात्रकरो यायादग्न्यागारं सुसंवृतः ।
योगोपकरणं सर्वं दिव्यदृष्ट्या च कल्पयेत् ॥ १ ॥
उदङ्मुखः कुण्डमीक्षेत प्रोक्षणं ताडनं कुशैः ।
विदध्यादस्त्रमन्त्रेण वर्म्मणाभ्युक्षणं मतम् ॥ २ ॥
खड्गेन खातमुद्धारं पूरणं समतामपि ।
कुर्वीत वर्म्मणा सेकं कुट्टनन्तु शरात्मना ॥ ३ ॥
सम्मार्ज्जनं समालेपं कलारूपप्रकल्पनम् ।
त्रिसूत्रीपरिधानं च वर्म्मणाभ्यर्च्चनं सदा ॥ ४ ॥
रेखात्रयमुदक् कुर्य्यादेकां पूर्वाननामध ।
कुशेन च शिवास्त्रेण यद् वा तासां विपर्य्ययः ॥ ५ ॥
वज्रीकरणमन्त्रेण हृदा दर्भैश्चतुष्पथम् ।
अक्षपात्रं तनुत्रेण विन्यसेद् विष्टरं हृदा ॥ ६ ॥
हृदा वागीश्वरीं तत्र ईशमावाह्य पूजयेत् ।
वह्निं सदाश्रयानीतं शुद्धपात्रोपरिस्थितम् ॥ ७ ॥
क्रव्यादांशं परित्यज्य वीक्षणादिविशोधितम् ।
औदार्य्यं चैन्दवं भौतमेकीकृत्यानलत्रयम् ॥ ८ ॥
ओं हूं वह्निचैतन्याय वह्निबीजेन विन्यसेत् ।
संहितामन्त्रितं वह्निं धेनुमुद्रामृतीकृतम् ॥ ९ ॥
रक्षितं हेतिमन्त्रेण कवचेनावगुण्ठितम् ।
पूजितं त्रिः परिभ्राम्य कुण्डस्योर्ध्वं प्रदक्षिणम् ॥ १० ॥

शिवबीजमिति ध्यात्वा वागीशागर्भगोचरे ।
वागीश्वरेण देवेन क्षिप्यमाणं विभावयेत ॥ ११ ॥
भूमिष्ठजानुको मन्त्री हृदात्मसम्मुखं क्षिपेत् ।
ततोऽन्तःस्थितबीजस्य नाभिदेशे समूहनम ॥ १२ ॥
सम्भृति परिधानस्य शौचमाचमनं हृदा ।
गर्भाग्ने पूजनं कृत्वा तद्रक्षार्थं शराणुना ॥ १३ ॥
बध्नीयाद् गर्भजं देव्या कङ्कणं पाणिपल्लवे ।
गर्भाधानाय सम्पूज्य सद्योजातेन पावकम ॥ १४ ॥
ततो हृदयमन्त्रेण जुहुयादाहुतित्रयम ।
पुंसवनाय वामेन तृतीये मासि पूजयेत ॥ १५ ॥
आहुतित्रितयं दद्याच्छिरसाम्बुकणान्वितम ।
सीमन्तोन्नयनं षष्ठे मासि सम्पूज्य रूपिणा ॥ १६ ॥
जुहुयादाहुतीस्तिस्रः शिखया शिवयैव तु ।
वक्त्राङ्गकल्पनां कुर्य्याद वक्त्रोद्घाटनमिच्छती ॥ १७ ॥
जातकर्मानुकर्मभ्यां दशमे मासि पूर्ववत ।
वह्निं सन्धुक्ष्य दर्भाद्यैः स्नानं गर्भमलापहम ॥ १८ ॥
सुवर्णबन्धनं देव्या कृतं ध्यात्वा हृदार्च्चयेत् ।
सद्यः सूतकनाशाय प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा ॥ १९ ॥
कुम्भन्तु बहिरस्त्रेण ताडयेद वर्मणोक्षयेत् ।
अस्त्रेणोत्तरपूर्व्वाग्रामेखलासु बहिः कुशान् ॥ २० ॥
आस्थाप्य स्थापयेत् तेषु हृदा परिधिविस्तरम ।
वक्त्राणामस्त्रमन्त्रेण ततो नालापकर्षणे ॥ २१ ॥
समिधः पञ्च होतव्याः प्रान्ते मूले घृतप्लुताः ।
अस्त्राणं शङ्करं विष्णुमनन्तञ्च हृदार्चयेत् ॥ २२ ॥

पूर्वाग्रतेव मध्ये च परिधिस्थानमनुक्रमात् ।
इन्द्रादीशानपर्य्यन्तान विष्टरस्थाननुक्रमात ॥ २३ ॥
अग्नेरभिमुखीभूतान् निजदिक्षु हृदार्चयेत् ।
निवार्य्य विघ्नसङ्घान बालकं पालयिष्यथ ॥ २४ ॥
अग्नीमाश्राविमा तेषा श्रावयेत् तदनन्तरम ।
गृहीत्वा स्रुकस्रुवावूर्ध्ववदनाधोमुखे क्रमात् ॥ २५ ॥
प्रताप्याग्नौ त्रिधा दर्भमूलमध्याग्रकैः स्पृशेत् ।
कुशस्पृष्टप्रदेशे तु आत्मविद्याशिवात्मकम् ॥ २६ ॥
क्रमात् तत्त्वत्रय न्यस्य हा ह्रीं हू स रवै क्रमात ।
सूचि शक्ति स्रुवे शम्भु विन्यस्य हृदयाणुना ॥ २७ ॥
त्रिसूत्रीवेष्टितग्रीवौ प जितौ कुसुमादिभि ।
कुशानामुपरिष्टात् तौ स्थापयित्वा स्वदक्षिणे ॥ २८ ॥
गव्यमाज्य समादाय वीक्षणादिविशोधितम ।
स्वका ब्रह्ममयी मूर्त्ति सञ्चिन्त्यादाय तद्घृतम ॥२९॥
कुण्डस्योर्ध्व हृदावर्त्य भ्रामयित्वाग्निगोचरे ।
पुनर्विष्णुमयी ध्यात्वा घृतमीशानगोचरे ॥ ३० ॥
धृत्वादाय कुशाग्रेण स्वाहान्त शिरसाणुना ।
जुहुयाद् विष्णवे विन्द रुद्ररूपमनन्तरम ॥ ३१ ॥
भावयन् निजमात्मान नाभौ धृत्वाप्लवेत तत ।
प्रादेशमात्रदर्भाभ्यामङ्गुष्ठानामिकाग्रकैः ॥ ३२ ॥
धृताभ्या सम्मुख वह्नेरस्त्रेणाप्लवमाचरेत् ।
हृदात्मसम्मुख तद्वत् कुर्य्यात् सम्प्लवन तत ॥ ३३ ॥
हृदालब्धदग्धदर्भं प्रक्षेपात् पवित्रयेत् ।
दीप्तेनापरदर्भेण निवाशानेन दीपयेत् ॥ ३४ ॥

अस्त्रमन्त्रेण निर्दग्ध वह्नौ दर्भं पुन क्षिपेत् ।
क्षिप्त्वा घृत कृतग्रन्थिकुश प्रादेशसम्मितम ॥ ३५ ॥
पक्षद्वयमिडादीना त्रय चाज्ये विभावयेत् ।
क्रमाद भागत्रयादाज्य स्रुवेणादाय होमयेत् ॥ ३६ ॥
स्वेत्यग्नौ हा घृते भाग शेषमाज्य क्षिपेत क्रमात ।

ओं हा अग्नये स्वाहा । ओं हा सोमाय स्वाहा ।
ओं हा अग्नीषोमाभ्या स्वाहा ।

उद्घाटनाय नेत्राणा अग्नेर्नेत्रत्रये मखे ॥ ३७ ॥
स्रुवेण घृतपूर्णेन चतुर्थीमाहुति यजेत ।

ओं हा अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ।

अभिमन्त्र्य षडङ्गेन बोधयेद्धेनुमुद्रया ॥ ३८ ॥
अवगुण्ठ्य तनुत्रेण रक्षेदाज्य शराणुना ।
हृदाज्यबिन्दुविक्षेपात कुर्यादभ्युक्ष्य शोधनम ॥ ३९ ॥
वक्त्राभिघारसन्धान वक्त्रैकोकरण तथा ।

ओं हा सद्योजाताय स्वाहा । ओं हा वामदेवाय स्वाहा । ओं हा अघोराय स्वाहा । ओं तत्पुरुषाय स्वाहा । ओं हा ईशानाय स्वाहा ।

इत्येकैकघृताहुत्या कुर्याद्वक्त्राभिघारकम ॥ ४० ॥

ओं हा सद्योजातवामदेवाभ्या स्वाहा । ओं हा वामदेवाघोराभ्या स्वाहा । ओं हा अघोरतत्पुरुषाभ्या स्वाहा । ओं हा तत्पुरुषेशानाभ्या स्वाहा ।

इतिवक्त्रानुसन्धान मन्त्रैरेभि क्रमाच्चरेत् ।
अग्नितो गतया वायु निर्ऋतं तद्दिशगामिन्या ॥ ४१ ॥
वक्त्राणामेकता कुर्यात् स्रुवेण घृतधारया ।

ओं ह्रीं सद्योजातवामदेवाघोरतत्पुरुषेशानेभ्य स्वाहा ।
इतीष्टवक्त्रे वक्त्राणामन्तर्भावस्तदाकृति ॥ ४२ ॥
इशेन वह्निमभ्यर्च्च दत्त्वास्येष्वाहुतित्रयम् ।
कुर्य्यात सर्व्वात्मना नाम शिवाग्निस्त्व हुताशन ॥ ४३ ॥
हृदार्च्चितौ विसृष्टाग्नौ पितरौ विधिपूरणीम् ।
मूलेन वौषडन्तेन दद्यात् पर्णा यथाविधि ॥ ४४ ॥
ततो हृदम्बुजे साङ्ग सशेन भासुर परम ।
यजेत पूर्व्ववदावाह्य प्रार्थ्याज्ञा तर्प्पयेच्छिवम् ॥ ४५ ॥
यागाग्निशिवयो कृत्वा नाडीसन्धानमात्मना ।
शक्त्या मूलाणुना होम कुर्य्यादङ्गैर्दशांशत ॥ ४६ ॥
घृतस्य कार्षिको होम क्षीरस्य मधुनस्तथा ।
शुक्तिमात्राहुतिर्दध्न प्रसृति पायसस्य तु ॥ ४७ ॥
यथावत् सर्व्वभक्षाणा लाजाना मुष्टिसम्मितम ।
खण्डत्रयन्तु मूलाना फलाना स्वप्रमाणत ॥ ४८ ॥
ग्रासार्द्धमात्रमन्नाना सूक्ष्माणि पञ्च होमयेत् ।
इक्षोरापर्व्विक मान लतानामङ्गुलद्वयम ॥ ४९ ॥
पुष्प पत्र स्वमानेन समिधा तु दशाङ्गुलम ।
चन्द्रचन्दनकाश्मीरकस्तूरीयक्षकर्द्दमान् ॥ ५० ॥
कलायसम्मितानेतान् गुग्गुलु वदरास्थिवत् ।
कन्दानामष्टम भाग जुहुयाद विधिवत् परम् ॥ ५१ ॥
होम निवर्त्तयेदेव ब्रह्मबीजपदैस्तत ।
घृतेन स्रुचि पूर्णाया निधायाधोमुखं स्रुवम् ॥ ५२ ॥
स्रुगग्रे पुष्पमारोप्य पश्चाद् वामेन पाणिना ।
पुन सव्येन तौ धृत्वा शङ्खसन्निभमुद्रया ॥ ५३ ॥

समुन्नतोऽर्द्धकायश्च समपादः समुत्थितः ।
नाभौ तन्मूलमाधाय स्रुगग्रव्यग्रलोचनः ॥ ५४ ॥
ब्रह्मादिकारणात्यागाद् विनिःसृत्य सुषुम्णया ।
वामस्तनान्तमानीय तयोर्मूलमतन्द्रितः ॥ ५५ ॥
मूलमन्त्रमविस्पष्टं वौषडन्तं समुच्चरेत् ।
तदग्नौ जुहुयादाज्यं यवसम्मितधारया ॥ ५६ ॥
आचामं चन्दनं दत्वा ताम्बूलप्रभृतीनपि ।
भक्त्या तद्भूतिमावन्द्य विदध्यात् प्रणतिं पराम् ॥ ५७ ॥
ततो वह्निं समभ्यर्च्य फडन्तास्त्रेण संवरान् ।
संहारमुद्रयाहृत्य क्षमस्वेत्यभिधाय च ॥ ५८ ॥
भासुरान् परिधींस्ताश्च पूरकेण हृदाऽणुना ।
श्रद्धया परयात्मीये स्थापयेत् हृदम्बुजे ॥ ५९ ॥
सर्वपाकाग्रमादाय कृत्वा मण्डलकद्वयम् ।
अन्तर्बहिर्बलिं दद्यादाग्नेय्यां कुण्डसन्निधौ ॥ ६० ॥
ओं हां रुद्रेभ्यः स्वाहा पूर्वे मातृभ्यो दक्षिणे तथा ।
वारुणे हां गणेभ्यश्च स्वाहा तेभ्यस्त्वयं बलिः ॥ ६१ ॥
उत्तरे हाञ्च यक्षेभ्य ईशाने हां ग्रहेभ्य उ ।
अग्नौ हामसुरेभ्यश्च रक्षोभ्यो नैर्ऋते बलिः ॥ ६२ ॥
वायव्ये हाञ्च नागेभ्यो नक्षत्रेभ्यश्च मध्यतः ।
हां राशिभ्यः स्वाहा वह्नौ विश्वेभ्यो नैर्ऋते तथा ॥ ६२ ॥
वारुण्यां क्षेत्रपालाय अन्तर्बलिरुदाहृतः ।
द्वितीये मण्डले बाह्ये इन्द्रायाग्नियमाय च ॥ ६४ ॥
नैर्ऋताय जलेशाय वायवे धनरक्षिणे ।
ईशानाय च पूर्वादौ हीशाने ब्रह्मणे नमः ॥ ६५ ॥

नैऋते विशवे स्वाहा वायसादैर्वहिर्बलिं।
बलिद्वयगतान् मन्त्रान् संहारमुद्रयाऽऽत्मनि॥ ६६॥

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः।

चण्डपूजाकथनम्।

ईश्वर उवाच। ततः शिवान्तिकं गत्वा पूजाहोमादिकं मम।
गृहाण भगवन्! पुण्यफलमित्यभिधाय च॥ १॥
अर्घ्योदकेन देवाय मुद्रयोद्भवसंज्ञया।
हृद्वीजप्रवमूलेन स्थिरचित्तो निवेदयेत्॥ २॥
ततः पूर्ववदभ्यर्च्य स्तुत्वा स्तोत्रैः प्रणम्य च।
अर्घ्यं पराङ्मुखं दत्त्वा क्षमस्वेत्यभिधाय च॥ ३॥
नाराचमुद्रयाऽस्त्रेण फडन्तेनात्मसंयमम्।
संहृत्य दिव्यया लिङ्गे मूर्त्तिमन्त्रेण योजयेत्॥ ४॥
स्थण्डिले त्वर्चिते देवे मन्त्रसङ्घातमात्मनि।
नियोज्य विधिनोक्तेन विदध्याच्चण्डपूजनम्॥ ५॥
ओं चण्डेशानाय नमो मध्यतश्चण्डमूर्त्तये।
ओं धूलिचण्डेश्वराय हूं फट् स्वाहा तमाह्वयेत्॥ ६॥
चण्डहृदयाय हूं फट् ओं चण्डशिरसे तथा।
ओं चण्डशिखायै हूं फट् चण्डायुः कवचाय च॥ ७॥
चण्डास्त्राय तथा हूं फट् चण्डं रुद्राग्निजं स्मरेत्।
शूलटङ्कधरं कृष्णं साक्षसूत्रकमण्डलुम्॥ ८॥
टङ्काकारेऽर्द्धचन्द्रे वा चतुर्वक्त्रं प्रपूजयेत्।
यथाशक्ति जपं कुर्य्यादङ्गानान्तु दशांशतः॥ ९॥

गोभूहिरण्यवस्त्रादिमणिहेमादिभूषणम ।
विहाय शेषनिर्माल्यं चण्डेशाय निवेदयेत् ॥ १० ॥
लेह्यचोष्याद्यनुवरं ताम्बूलं स्रग्विलेपनम् ।
निर्माल्यं भोजनं तुभ्यं प्रदत्तन्तु शिवाज्ञया ॥ ११ ॥
सर्वमेतत् क्रियाकाण्डं मया चण्ड ! तवाज्ञया ।
न्यूनाधिकं कृतं मोहात् परिपूर्णं सदाऽस्तु मे ॥ १२ ॥
इति विज्ञाप्य देवेशं दत्त्वाऽर्घ्यं तस्य संस्मरन् ।
संहारमुद्रया मन्त्रेण शनैः संहारमुद्रया ॥ १३ ॥
पूरकान्वितमूलेन मन्त्रानात्मनि योजयेत ।
निर्माल्यापनयस्थानं लिम्पेद् गोमयवारिणा ।
प्रोक्षणाघार्यादि विसृज्याथ आचान्तोऽन्यत् समाचरेत ॥१४॥

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

कपिलादिपूजाविधानम ।

ईश्वर उवाच । कपिलापूजनं वक्ष्ये एभिर्मन्त्रैर्यजेच्च गाम् ।
ओं कपिले ! नन्दे ! नमः ओं कपिले ! भद्रिके ! नमः ॥ १ ॥
ओं कपिले ! सुशीले ! नमः कपिले ! सुरभिप्रभे ! ।
ओं कपिले ! सुमनसे ! नमः ओं भुक्तिमुक्तिप्रदे ! नमः ॥ २ ॥
सौरभेयि ! जगन्मातर्देवानाममृतप्रदे ! ।
गृहाण वरदे ! ग्रासमीप्सितार्थञ्च देहि मे ॥ ३ ॥
वन्दिताऽसि वसिष्ठेन विश्वामित्रेण धीमता ।
कपिले ! हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ४ ॥
गावो ममाग्रतो नित्यं गावः पृष्ठत एव च ।

गावो मे हृदये चापि गवा मध्ये वसाम्यहम् ॥ ५ ॥
दत्त गृह्णन्तु मे ग्रास जप्ता स्या निर्म्मल शिव ।
प्रार्च्य विद्यापुस्तकानि गुरुपादौ नमेन्नर ॥ ६ ॥
यजेत् स्नात्वा तु मध्याह्ने अष्टपुष्पिकया शिवम् ।
पीठमूर्त्तिशिवाङ्गाना पूजा स्यादष्टपुष्पिका ॥ ७ ॥
मध्याह्ने भोजनागारे सुलिप्ते पाकमानयेत ।
ततो मृत्युञ्जयेनैव वौषडन्तेन सप्तधा ॥ ८ ॥
जप्तै सदर्भशङ्खस्थै सिञ्चेत् त वारिविन्दुभि ।
सवपाकाग्रमुद्धृत्य शिवाय विनिवेदयेत् ॥ ९ ॥
अथार्द्ध चुल्लिकाहोमे विधानायोपकल्पयेत् ।
विशोध्य विधिना चुल्ली तद्वह्नि पूरकाहुतिम् ॥ १० ॥
हुत्वा नाभ्यग्निना चैक ततो रेचकवायुना ।
वह्निवोज समादाय कादिस्थानगतिक्रमात् ॥ ११
शिवाग्निस्त्वमिति ध्यात्वा चुल्लिकाग्नौ निवेशयेत् ।
ओं हा अग्नये नमो वै हा सोमाय वै नम ॥ १२ ॥
सूर्य्याय वृहस्पतये प्रजाना पतये नम ।
सर्व्वेभ्यश्चैव देवेभ्य सर्वविश्वेभ्य एव च ॥ १३ ॥
हामग्नये स्विष्टिकृते पूर्व्वादावर्च्चयेद्दिमान ।
स्वाहान्तामाहुति दत्त्वा क्षमयित्वा विसर्जयेत् ॥ १४ ॥
चम्रा दक्षिणवाहौ च यजेद धर्म्माय वै नम ।
वामवाहावधर्म्माय काञ्जिकादिकभाण्डके ॥ १५ ॥
रसपरिवर्त्तमानाय वरुणाय जलाश्रये ।
विघ्नराजो गृहद्वारे पेषण्यां सुभगे । नम ॥ १६ ॥
ओं रौद्रिके । नमो गिरिके । नमश्चोलूखले यजेत् ।

बलप्रियायायुधाय नमस्ते मुषले यजेत ॥ १७ ॥
सम्मार्ज्जन्या देवतोक्ते कामाय शयनीयके ।
मध्यस्तम्भे च स्कन्दाय दत्त्वा वास्तुबलिं तत ॥ १८ ॥
भुञ्जीत पात्रे सौवर्णे पद्मिन्यादिदलादिके ।
आचार्य्यं साधक पुत्र । समयी मौनमास्थित ॥ १९
वटाश्वत्थार्कवाताविसर्ज्जं भल्लातकास्त्यजेत ।
अपोशान पुरादाय प्राणाद्यै प्रणवान्वितै ॥ २० ॥
स्वाहान्तैनाहुती पञ्च दत्त्वादीप्योदरानलम ।
नाग कूर्म्मोऽथ कृकरो देवदत्तो धनञ्जय ॥ १ ॥
एतेभ्य उपवायुभ्य स्वाहापोशानवारिणा ।
भक्तादिक निवेद्याय पिवेच्छेषोदक नर ॥ २२ ॥
अमृतोपस्तरणमसि प्राणाहुतीस्ततो ददेत् ।
प्राणाय स्वाहाऽपानाय समानाय ततस्तथा ॥ २३ ॥
उदानाय च व्यानाय भुक्त्वा चङ्क्रमाचरेत ।
अमृतापिधानमसीति शरीरेऽन्नादिवायव ॥ २४ ।

अथाष्टसप्ततितमोऽध्याय ।

पवित्रारोहणकथनम ।

ईश्वर उवाच । पवित्रारोहण वक्ष्ये क्रियार्चादिषु पूरणम् ।
नित्य तन्नित्यमुद्दिष्टं नैमित्तिकमथापरम् ॥ १ ॥
आषाढादिचतुर्द्दश्यामथ श्रावणभाद्रयो ।
सितासितासु कर्त्तव्य चतुर्द्दश्यष्टमीषु तत ॥ २ ॥
कुर्य्याद्वा कार्त्तिकी यावत्तिथौ प्रतिपदादिके ।

वह्निब्रह्माम्बिकेभास्यनागस्कन्दार्कशूलिनाम् ॥ ३ ॥
दुर्गायमेन्द्रगोविन्दस्मरशम्भु सुधाभुजाम्।
सौवर्णं राजतं ताम्रं कृतादिषु यथाक्रमम ॥ ४ ॥
कलौ कार्प्पासजं वापि पट्टपद्मादिसूत्रकम।
प्रणवश्चन्द्रमा वह्निर्ब्रह्मा नागो गुहो हरिः ॥ ५ ॥
सर्वेश सर्वदेवाः स्युः क्रमेण नवतन्तुषु।
अष्टोत्तरशतान्यर्द्धं तदर्धं चोत्तमादिकम ॥ ६ ॥
एकाशीत्याऽथवा सूत्रैस्त्रिंशताऽप्यष्टयुक्तया।
पञ्चाशता वा कर्त्तव्यं तुल्यग्रन्थ्यन्तरालकम ॥ ७ ॥
द्वादशाङ्गुलमानानि व्यासात्‌ष्टाङ्गुलानि च।
लिङ्गविस्तारमानानि चतुरङ्गुलकानि वा ॥ ८ ॥
तथैव पिण्डिकास्पर्शं चतुर्थं सर्वदैवतम।
गङ्गावतारकं कार्य्यं सुजातेन सुधौतकम ॥ ९ ॥
ग्रन्थिं कुर्य्याच्च वामेन अघोरेणाथ शोधयेत।
रञ्जयेत पुरुषेणैव रक्तचन्दनकुङ्कुमैः ॥ १० ॥
कस्तूरोरोचनाचन्द्रैर्हरिद्रागैरिकादिभिः।
ग्रन्थयो दश कर्त्तव्या अथवा तन्तुसङ्ख्यया ॥ ११ ॥
अन्तरं वा यथाशोभमेकद्विचतुरङ्गुलम।
प्रकृतिः पौरुषी वीरा चतुर्थी त्वपराजिता ॥ १२ ॥
जयाऽन्या विजया षष्ठी अजिता च सदाशिवा।
मनोन्मनी सर्वमुखी ग्रन्थयोऽभ्यधिका शुभाः ॥ १३ ॥
कार्य्या वा चन्द्रवह्न्यर्कपवित्रं शिवमूर्द्धि।
एकैकं निजमूर्त्तौ वा पुस्तके गुरुके गणे ॥ १४ ॥
स्यादेकैकं तथा द्वारदिक्पालकलशादिषु।

हस्तादिनवहस्तान्तं लिङ्गानां स्यात् पवित्रकम् ॥ १५ ॥
अष्टाविंशतितो वृद्ध दशभिर्दशभिः क्रमात् ।
द्व्यङ्गुलाभ्यन्तरास्तत्र क्रमादेकाङ्गुलान्तरा ॥ १६ ॥
ग्रन्थयो मानमप्येषां लिङ्गविस्तारसम्मितम् ।
सप्तम्यां वा त्रयोदश्यां कृतनित्यक्रियः शुचिः ॥ १७ ॥
भूषयेत पुष्पवस्त्राद्यैः सायाह्ने यागमन्दिरम् ।
कृत्वा नैमित्तिकीं सन्ध्यां विशेषेण च तर्पणम् ॥ १८ ॥
परिगृहीते भूभागे पवित्रे सूर्यमर्चयेत् ।
आचम्य सकलीकृत्य प्रणवार्घ्यकरो गुरुः ॥ १९ ॥
द्वाराण्यस्त्रेण सम्प्रोक्ष्य पूर्वादिक्रमतोऽर्चयेत ।
हां शान्तिकलाद्वाराय तथा विद्याकलात्मने ॥ २० ॥
निवृत्तिकलाद्वाराय प्रतिष्ठाख्यकलात्मने ।
तच्छाखयोः प्रतिद्वारं द्वौ द्वौ द्वाराधिपौ यजेत् ॥ २१ ॥
नन्दिने महाकालाय भृङ्गिणेऽथ गणाय च ।
वृषभाय च स्कन्दाय देव्यै चण्डाय च क्रमात् ॥ २२ ॥
नित्यं च द्वारपालादीन् प्रविश्य द्वारपश्चिमे ।
इष्ट्वा वास्तुं भूतशुद्धिं विशेषार्घ्यंकरः शिवः ॥ २३ ॥
प्रोक्षणाद्यं विधायाथ यज्ञसम्भारकृन्नरः ।
मन्त्रयेद् दर्भदूर्वाद्यैः पुष्पाद्यैश्च कुटादिभिः ॥ २४ ॥
शिवहस्तं विधायेत्थं स्वशिरस्यधिरोपयेत् ।
शिवोऽहमादिः सर्वज्ञो मम यज्ञप्रधानता ॥ २५ ॥
अत्यर्थं भावयेद् देवं ज्ञानखड्गकरो गुरुः ।
नैर्ऋतीं दिशमासाद्य प्रक्षिपेदुदगाननः ॥ २६ ॥
अर्घ्याम्बु पञ्चगव्यञ्च समस्तान् मखमण्डपे ।

चतुष्पथान्तसंस्कारैर्वीक्षणाद्यै सुसंस्कृते ॥ २७ ॥
विक्षिप्य विकिरास्तत्र कुशकूर्चोपसंहरेत् ।
तानीशदिशि वर्द्धन्यामासनायोपकल्पयेत् ॥ २८ ॥
नैर्ऋते वास्तुगीर्वाणा द्वारे लक्ष्मीं प्रपूजयेत् ।
पश्चिमाभिमुखं कुम्भं सर्वधान्योपरि स्थितम ॥ २९ ॥
प्रणवेन वृषारूढं सिंहस्थां वर्द्धनीं तत ।
कुम्भे साङ्गं शिवं देवं वर्द्धन्यामस्त्रमर्च्चयेत ॥ ३० ॥
दिक्षु शक्रादिदिकपालान विष्णुब्रह्मशिवादिकान ।
वर्द्धनीं सम्यगादाय घटपृष्ठानुगामिनीम् ॥ ३१ ॥
शिवाज्ञां श्रावयेन्मन्त्री पूर्वादीशानगोचरम ।
अविच्छिन्नपयोधारां मूलमन्त्रमुदीरयेत ॥ ३२ ॥
समन्तात् भ्रामयेदेनां रक्षार्थं शस्त्ररूपिणीम् ।
पूर्वं कलशमारोप्य शस्त्रार्थं तस्य वामत ॥ ३३ ॥
समग्रासनके कुम्भे यजेद् देवं स्थिरासने ।
वर्द्धन्यां प्रणवस्थायामायुधं तदनु ह्रदो ॥ ३४ ॥
भगलिङ्गसमायोगं विदध्याल्लिङ्गमुद्रया ।
कुम्भे निवेद्य बोधासिं मूलमन्त्रजपं तथा ॥ ३५ ॥
तद्दशांशेन वर्द्धन्यां रक्षां विज्ञापयेदपि ।
गणेशं वायवेऽभ्यर्च्य हरं पञ्चामृतादिभि ॥ ३६ ॥
स्नापयेत् पूर्ववत् प्रार्च्य कुण्डे च शिवपावकम ।
विधिवच्च चरुं कृत्वा सम्पाताहुतिशोधितम् ॥ ३७ ॥
देवाग्न्यात्मविभेदेन दर्व्या तं विभजेत् त्रिधा ।
दत्त्वा भागौ शिवाग्निभ्यां संरक्षेद् भागमात्मनि ॥ ३८ ॥
शरेण वर्म्मणा देयं पूर्वतो दन्तधावनम् ।

तस्माद्वीरशिखाभ्यां वा दक्षिणे पश्चिमे क्रमम् ॥ ३९ ॥
सद्योजातेन च हृदा चोत्तरे वामनीकृतम ।
जल वामेन शिरसा ईशे गन्धान्वित जलम ॥ ० ॥
पञ्चगव्यं पलाशादिपुटक वै समन्तत ।
ऐशान्या कुसुम दद्यादाग्नेय्या दिशि रोचनाम ॥ ४१ ॥
अगुरु निर्ऋताशायां वायव्या च चतु समम ।
होमद्रव्याणि सर्वाणि सद्योजाते कुशे सह ॥ ४२ ॥
दण्डाक्षसूत्रकौपीनभिक्षापात्राणि रूपिणे ।
कज्जल कुङ्कुम तैल शलाका केशशोधनीम ॥ ४३ ॥
ताम्बूल दर्पण दद्यादुत्तरे रोचनामपि ।
आसन पादुके पात्र योगपट्टातपत्रकम ॥ ४४ ॥
ऐशान्यामीशमन्त्रेण दद्यादीशानतुष्टये ।
पूर्वस्याञ्चरुक साज्य दद्याद् गन्धादिक नवे ॥ ४५ ॥
पवित्राणि समादाय प्रोक्षितान्यर्घ्यवारिणा ।
संहितामन्त्रपूतानि नीत्वा पावकसन्निधिम ॥ ४६ ॥
कृष्णाजिनादिनाऽऽच्छाद्य स्मरन् संवत्सरात्मकम ।
साक्षिणं सर्वकृत्याना गोप्तार शिवमव्ययम् ॥ ४७ ॥
स्वेति हेति प्रयोगेण मन्त्रसहितया पुन ।
शोधयेच्च पवित्राणि वाराणामेकविंशतिम् ॥ ४८ ॥
गृहादि वेष्टयेत् सूत्रैर्गन्धाद्यं रवये ददेत् ।
पूजिताय समाचम्य कृतन्यास कृतार्घक ॥ ४९ ॥
नन्द्यादिभ्योऽथ गन्धाख्य वास्तोषाय प्रविश्य च ।
शक्रेभ्यो लोकपालेभ्य स्वनाम्ना शिवकुम्भके ॥ ५० ॥
वर्द्धन्यै विघ्नराजाय गुरवे ह्यात्मने यजेत् ।

अथ सर्वौषधीलिप्तं धूपितं पुष्पदूर्वया ॥ ५१ ॥
आमन्त्र्य च पवित्रं तत् विधायाञ्जलिमध्यगम्।
ओं समस्तविधिच्छिद्रपूरणे च विधिं प्रति ॥ ५२ ॥
प्रभवामन्त्रयामि त्वां त्वदिच्छावाप्तिकारिकाम्।
तत्सिद्धिमनुजानीहि यजतश्चिद्चित्पते ! ॥ ५३ ॥
सर्वथा सर्वदा शम्भो ! नमस्तेऽस्तु प्रसीद मे।
आमन्त्रितोऽसि देवेश ! सह देव्या गणेश्वरैः ॥ ५४ ॥
मन्त्रेशैर्लोकपालैश्च सहितं परिचारकैः।
निमन्त्रयाम्यहं तुभ्यं प्रभाते तु पवित्रकम् ॥ ५५ ॥
नियमञ्च करिष्यामि परमेश ! तु तवाज्ञया।
इत्येवं देवमामन्त्र्य रेचकेनामृतीकृतम् ॥ ५६ ॥
शिवान्तं मूलमुच्चार्य्य तच्छिवाय निवेदयेत्।
जपं स्तोत्रं प्रणामञ्च कृत्वा शम्भुं क्षमापयेत् ॥ ५७ ॥
हुत्वा चरोस्तृतीयांशं तद्दद्यात् शिवाग्नये।
दिग्वासिभ्यो दिगीशेभ्यो भूतमातृगणेभ्य उ ॥ ५८ ॥
रुद्रेभ्यः क्षेत्रपादिभ्यो नमः स्वाहा बलिस्त्वयम्।
दिङ्नागाद्येश्च पूर्वादौ क्षेत्राय चाग्नये बलिः ॥ ५९ ॥
समाचम्य विधिच्छिद्रपूरकं होममाचरेत्।
पूर्णां व्याहृतिहोमञ्च कृत्वा रुन्धीत पावकम् ॥ ६० ॥
ततः ओमग्नये स्वाहा स्वाहा सोमाय चैव हि।
ओमग्नीषोमाभ्यां स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते तथा ॥ ६१ ॥
इत्याहुतिचतुष्कन्तु दत्त्वा कुर्य्यात् तु योजनाम्।
वह्निकुण्डार्च्चितं देवं मण्डलाभ्यर्च्चिते शिवे ॥ ६२ ॥
नाडीसन्धानरूपेण विधिना योजयेत्ततः।

वशात्पित्ते विन्यस्य अस्त्रञ्च हृदयन्तत ॥ ६३ ॥
अधिराप्य पवित्राणि कलाभिर्वाऽथ मन्त्रयेत् ।
षडङ्ग ब्रह्ममूलैर्वा हृदवर्म्मास्त्रञ्च याजयेत ॥ ६४ ॥
विधाय सूत्रे सवेष्ट्र पूजयित्वाऽङ्गसम्भवै ।
रक्षार्थं जगदीशाय भक्तिनम्र समर्पयेत ॥ ६५ ॥
पूजिते पुष्पधूपाद्यैर्दत्वा सिद्धान्तपुस्तके ।
गुरो पादान्तिक गत्वा भक्त्या दद्यात् पवित्रकम् । ६६॥
निर्गत्य वहिराचम्य गोमये मण्डलत्रये ।
पञ्चगव्यञ्चरु दन्तधावनञ्च क्रमात यजेत ॥ ६७ ॥
आचान्तो मन्त्रसम्बद्ध कृतसङ्गीतजागर ।
स्वपेदन्त स्मरन्नीश बभक्षुर्दर्भसस्तरे ॥ ६८ ॥
अननैव प्रकारेण मुमुक्षुरपि सविशेत ।
कवल भस्मशय्याया सोपवास समाहित ॥ ६९ ॥

अथैकोनाशीतितमोऽध्यायः ।

पवित्रारोहणविधि ।

ईश्वर उवाच । अथ प्रात समुत्थाय कृतस्नान समाहित ।
कृतसन्ध्यार्च्चना मन्त्री प्रविश्य मखमण्डपम ॥ १ ॥
समादाय पवित्राणि अविसर्जितदैवत ।
ऐशान्या भाजने शुद्धे स्थापयेत कृतमण्डले ॥ २ ॥
तता त्रिसन्ध्यं देवेश निर्माल्यमपनीय च ।
पूर्ववद् भूतले शुद्धे कृत्वाह्निकमथ द्वयम ॥ ३ ॥
आदित्यद्वारदिक्पालकुम्भ शानी शिवेऽनले ।

नैमित्तिकीं सविस्तारां कुर्य्यात् पूजां विशेषतः ॥ ४ ॥
मन्त्राणां तर्पणं प्रायश्चित्तहोमं शरात्मना।
अष्टोत्तरशतं कृत्वा दद्यात् पूर्णाहुतिं शनैः ॥ ५ ॥
पवित्रं भानवे दत्त्वा समाचम्य ददीत च।
द्वारपालादिदिक्पालकुम्भवर्धनिकादिषु ॥ ६ ॥
सन्निधाने ततः शम्भोरुपविश्य निजासने।
पवित्रमात्मने दद्याद् गणाय गुरुवह्नये ॥ ७ ॥
ओं कालात्मना त्वया देव। यद्दिष्टं मामके विधौ।
कृतं क्लिष्टं समुत्सृष्टं कृतं गुप्तञ्च यत् कृतम् ॥ ८ ॥
तदस्तु क्लिष्टमक्लिष्टं कृतं क्लिष्टमसंस्कृतम्।
सर्वात्मनाऽमुना शम्भो। पवित्रेण त्वदिच्छया ॥ ९ ॥
ओं पूरय मखव्रतं नियमेश्वराय स्वाहा।
आत्मतत्त्वे प्रकृत्यन्ते पालिते पद्मयोनिना ॥ १० ॥
मूलं लयान्तमुच्चार्य्य पवित्रेणार्चयेच्छिवम्।
विद्यातत्त्वे च विद्यान्ते विष्णुकारणपालिते ॥ ११ ॥
ईश्वरान्तं समुच्चार्य्य पवित्रमधिरोपयेत्।
शिवान्ते शिवतत्त्वे च रुद्रकारणपालिते ॥ १२ ॥
शिवान्तं मन्त्रमुच्चार्य्य तस्मै देयं पवित्रकम्।
सर्वकारणपालेषु शिवमुच्चार्य्य सुव्रत। ॥ १३ ॥
मूलं लयान्तमुच्चार्य्य दद्यात् गङ्गावतारकम्।
आत्मविद्याशिवैः प्रोक्तं मुमुक्षूणां पवित्रकम् ॥ १४ ॥
विनिर्दिष्टं बुभुक्षूणां शिवतत्त्वात्मभिः क्रमात्।
स्वाहान्तं वा नमोऽन्तं वा मन्त्रमेषामुदीरयेत् ॥ १५ ॥
ओं हां आत्मतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा।

ओं हां विद्यातत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ।
ओं हीं शिवतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ।
ओं हौं सर्वतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ।
नत्वा गङ्गावतारन्तु प्रार्थयेत त कृताञ्जलि ।
त्वङ्गति सर्वभूताना संस्थितिस्त्वचराचरे ॥ १६ ॥
अन्तश्चारेण भूताना द्रष्टा त्व परमेश्वर ।
कर्मणा मनसा वाचा त्वत्तो नान्या गतिर्मम ॥ १७ ॥
मन्त्रहीन क्रियाहीन द्रव्यहीनञ्च यत् कृतम ।
जपहोमार्च्चनैर्हीन कृत नित्य मया तव ॥ १८ ॥
अकृत वाक्यहीन च तत पूरय महेश्वर ।
सुपूतस्त्व परेशान पवित्र पापनाशनम ॥ १९ ॥
त्वया पवित्रित सर्व जगत स्थावरजङ्गमम ।
खण्डित यन्मया देव [illegible]त वैकल्पयोगत ॥ २० ॥
एकीभूत[illegible]स्तव तवाज्ञासूत्रगुम्फितम ।
[illegible]निरुध्य देवस्य भक्त्या स्तोत्र विधाय च ॥ २१ ॥
नत्वा तु गुरुणादिष्ट गृह्णीयान्नियमत्वर ।
चतुर्म्मास त्रिमास वा त्र्यहमेकाहमेव च ॥ २२ ॥
प्रणम्य क्षमयित्वेश गत्वा कुण्डान्तिक व्रती ।
पावकस्थे शिवेऽप्येव पवित्राणा चतुष्टयम ॥ २३ ॥
समारोप्य समभ्यर्च्च पुष्पधूपाक्षतादिभि ।
अन्तर्बलि पवित्रञ्च रुद्रादिभ्यो निवेदयेत् ॥ २४ ॥
प्रविश्यान्त शिव स्तुत्वा सप्रणाम क्षमापयेत ।
प्रायश्चित्तकृत होम कृत्वा हुत्वा च पायसम् ॥ २५ ॥
शनै पूर्णाहुति दत्वा वह्निस्थ विसृजेच्छिवम् ।

होमं व्याहृतिभिः कृत्वा कुर्य्यान्निष्ठुरयाऽनलम् ॥ २६ ॥
अग्न्यादिभ्यस्ततो दद्यादाहुतीनां चतुष्टयम् ।
दिक्पतिभ्यस्ततो दद्यात् सपवित्रं बहिर्बलिम् ॥२७॥
सिद्धान्तपुस्तके दद्यात सप्रमाणं पवित्रकम् ।

ओं हां भूः स्वाहा । ओं हां भुवः स्वाहा । ओं हां स्वः स्वाहा ओं हां भूर्भुवः स्वः स्वाहा ।

होमं व्याहृतिभिः कृत्वा दत्त्वाऽऽहुतिचतुष्टयम् ॥ २८ ॥

ओं हां अग्नये स्वाहा । ओं हां सोमाय स्वाहा । ओं हां अग्नीषोमाभ्यां स्वाहा । ओं हां अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ।

गुरुं शिवमिवाभ्यर्च्य वस्त्रभूषादिविस्तरैः ।
समग्रं सफलं तस्य क्रियाकाण्डादि वार्षिकम् ॥ २९ ॥
यस्य तुष्टो गुरुः सम्यगित्याह परमेश्वरः ।
इत्थं गुरोः समाराप्य हृन्तानैस्त्रिपवित्रकम् ॥ ३० ॥
द्विजातीन् भोजयित्वा तु भक्त्या वस्त्रादिकं ददेत ।
दानेनानेन देवेश । प्रीयतां मे सदा शिव ॥ ३१ ॥
भक्त्या स्नानादिकं प्रातः कृत्वा शम्भो समाहरेत् ।
पवित्राण्यष्टपुष्पैस्तु पूजयित्वा विसर्जयेत ॥ ३२ ॥
नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा विस्तरेण यथा पुरा ।
पवित्राणि समारोप्य प्रणम्याग्नौ शिवं यजेत् ॥ ३३ ॥
प्रायश्चित्तं ततोऽस्त्रेण हुत्वा पूर्णाहुतिं यजेत् ।
भुक्तिकामः शिवायाथ कुर्य्यात् कर्मसमर्पणम् ॥ ३४ ॥
त्वत्प्रसादेन कर्मेदं ममास्तु फलसाधकम् ।
मुक्तिकामस्तु कर्मेदं माऽस्तु मे नाथ । बन्धकम् ॥ ३५॥
वह्निस्थं नाडीयोगेन शिवं संयोजयेच्छिवे ।

हृदि न्यस्याग्निसङ्घात पावक च विसर्जयेत् ३६ ॥
समाचम्य प्रविश्यान्त कुम्भानुगतसवरान् ।
शिवे सयोज्य साक्षेप चमस्वेति विसर्जयेत् ॥ ३७ ॥
विसृज्य लोकपालादीनादायेशात् पवित्रकम् ।
सति चण्डेश्वरे पूजा कृत्वा दत्त्वा पवित्रकम ॥ ३८ ॥
तन्निर्माल्यादिक तस्मै सपवित्र समर्पयेत ।
अथवा स्थण्डिले चण्ड विधिना पूर्ववद् यजेत ॥ ३९ ॥
यत् किञ्चित् वार्षिक कर्म कृत न्यूनाधिक मया ।
तदस्तु परिपूर्ण मे चण्ड । नाथ । तवाज्ञया ॥ ४० ॥
इति विज्ञाप्य देवेश नत्वा स्तुत्वा विसर्जयेत् ।
त्यक्तनिर्माल्यक शुद्ध स्नापयित्वा शिव यजेत ।
पञ्चयोजनसस्थोऽपि पवित्र गुरुसन्निधौ ॥ ४१ ॥

अथ अशीतितमोऽध्याय ।

दमनकारोहणविधि ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये दमनकारोहविधि पूर्ववदाचरेत ।
हरकोपात् पुरा जातो भैरवो दमितो सुरा ॥ १ ॥
तेनाथ शप्तो विटपो भवेति त्रिपुरारिणा ।
प्रसन्नेनेरित चेद पूजयिष्यन्ति ये नरा ॥ २ ॥
परिपूर्णफल तेषा नान्यथा ते भविष्यति ।
सप्तम्या वा त्रयोदश्या दमन सहिताक्षभि ॥ ३ ॥
सम्पूज्य बोधयेद् वृक्ष भववाक्येन मन्त्रवित् ।
हरप्रसादसम्भूत । त्वमत्र सन्निधीभव ॥ ४ ॥

शिवकार्य्यं समुद्दिश्य नेतव्योऽसि शिवाज्ञया।
गृहेऽप्यामन्त्रण कुर्य्यात् सायाह्ने चाधिवासनम् ॥ ५ ॥
यथाविधि समभ्यर्च्य सूर्य्यशङ्करपावकान्।
देवस्य पश्चिमे मूल दद्यात् तस्य मृदा युतम ॥६॥
वामेन शिरसा वाऽथ नाल धात्रीं तथोत्तरे।
दक्षिणे भस्मपत्रञ्च प्राच्या पश्चञ्च धारणम ॥ ७ ॥
पटिकास्थ फल मूलमथैशान्यां यजेच्छिवम।
पश्चाद्गमञ्जली कृत्वा आमन्त्र्य शिरसि न्यसेत् ॥ ८ ॥
आमन्त्रितोऽसि देवेश। प्रात काले मया प्रभो।।
कर्त्तव्यस्तपसो लाभ पूर्ण सर्व तवाज्ञया ॥ ९ ॥
मूलेन शेष पात्रस्थ पिधायाथ पवित्रकम्।
प्रात स्नात्वा जगन्नाथ गन्धपुष्पादिभिर्यजेत ॥ १ ॥
नित्य नैमित्तिक कृत्वा दमने पूजयेत् तत।
शेषमञ्जलिमादाय आत्मविद्याशिवात्मभि ॥ ११ ॥
मूलाद्यैरीश्वरान्तैश्च चतुर्थाञ्जलिना तत।
ओँ ह्रौं मखेश्वराय मख पूरय पूरय शूलपाणये नम।
शिव वह्नि च सम्पूज्य गुरु प्रार्थ्याथ बोधयेत ॥ १२ ॥
भगवन्नतिरिक्त वा हीन वा यन्मया कृतम्।
सव तदस्तु सम्पूर्ण यच्च दामनक मम।
सकाल चैत्रमासोत्थ फल प्राप्य दिवि व्रजेत ॥ १३ ॥

अथैकाशीतितमोऽध्यायः।

समयदीक्षाविधानम्।

ईश्वर उवाच। वक्ष्यामि भोगमोक्षार्थं दीक्षां पापक्षयङ्करीं।
मलमायादिपाशानां विश्लेषः क्रियते यया ॥ १ ॥
ज्ञानञ्च जन्यते शिष्ये सा दीक्षा भुक्तिमुक्तिदा।
विज्ञातकलनामैको द्वितीयः प्रलयाकलः ॥ २ ॥
तृतीयः सकलः शास्त्रेऽनुग्राह्यस्त्रिविधो मतः।
तत्राद्यो मलमात्रेण मुक्तोऽन्यो मलकर्मभिः ॥ ३ ॥
कलादिभूमिपर्य्यन्तस्तवैस्तु सकलो युतः।
निराधाराऽथ साधारा दीक्षाऽपि द्विविधा मता ॥ ४ ॥
निराधारा द्वयोस्तेषां साधारा सकलस्य तु।
आधारनि[illegible]पेक्षेण [illegible]ते [illegible]या ॥ ५ ॥
तीव्रशक्तिनिपातेन निराधारेति सा स्मृता।
आचार्य्यमूर्त्तिमास्थाय मायातीव्रादिभेदया ॥ ६ ॥
शक्त्या या कुरुते शम्भुः सा साधिकरणोच्यते।
इयं चतुर्विधा प्रोक्ता सवीजा वीजवर्जिता ॥ ७ ॥
साधिकारानधिकारा यथा तदभिधीयते।
समयाचारसयुक्ता सवीजा जायते नृणाम् ॥ ८ ॥
निर्वीजा त्वसमर्थानां समयाचारवर्जिता।
नित्ये नैमित्तिके काम्ये यतः स्यादधिकारिता ॥ ९ ॥
साधिकारा भवेद्दीक्षा साधकाचार्य्ययोरतः।
निर्वीजा दीक्षितानान्तु यदास मम पुत्रयो ॥ १० ॥

नित्यमात्राधिकारत्वाद्दीक्षा निरधिकारिका ।
द्विविधेयं द्विरूपा हि प्रत्येकमुपजायते ॥ ११ ॥
एका क्रियावती तत्र कुण्डमण्डलपूर्विका ।
मनोव्यापारमात्रेण या सा ज्ञानवती मता ॥ १२ ॥
इत्थं लब्धाधिकारेण दीक्षाऽऽचार्य्येण साध्यते ।
स्कन्ददीक्षां गुरुः कुर्य्यात् कृत्वा नित्यक्रियां ततः ॥१३॥
प्रणवार्घ्यकराम्भोजकृतद्वाराधिपार्च्चनः ।
विघ्नानुत्सार्य्य देहल्यां न्यस्यास्त्रं स्वासने स्थितः ॥१४॥
कुर्वीत भूतसंशुद्धिं मन्त्रयोगं यथोदितम् ।
तिलतण्डुलसिद्धार्थकुशदूर्वाक्षतोदकम् ॥ १५ ॥
सयवक्षीरनीरञ्च विशेषार्घ्यमिदन्ततः ।
तदम्बुना द्रव्यशुद्धिं तिलकं स्वासनात्मनोः ॥ १६ ॥
पूजनं मन्त्रशुद्धिञ्च पञ्चगव्यञ्च पूर्ववत् ।
लाजचन्दनसिद्धार्थभस्मदूर्वाक्षतं कुशान् ॥ १७ ॥
विकिरान् शुद्धलाजांस्तान् सधूपानस्त्रमन्त्रितान् ।
शस्त्राम्बुप्रोक्षितानेतान् कवचेनावगुण्ठितान् ॥ १८ ॥
नानाप्रहरणाकारान् विघ्नौघविनिवारकान् ।
दर्भाणास्तानमानेन कृत्वा षट्त्रिंशता दलैः ॥ १९ ॥
सप्तजप्तं शिवास्त्रेण वेणीं बोधासिमुत्तमम् ।
शिवमात्मनि विन्यस्य स्वष्ट्याधारमभीप्सितम् ॥ २० ॥
निष्कलं च शिवं न्यस्य शिवोऽहमिति भावयेत् ।
उष्णीषं शिरसि न्यस्य शलं कुर्य्यात् स्वदेहकम् ॥ २१ ॥
गन्धमण्डनकं स्तोये विदध्याद्दक्षिणे करे ।
विधिनाऽऽर्च्चयेदीशमित्थं स्यात्शिवमस्तकम् ॥ २२ ॥

विन्यस्य शिवमन्त्रेण भास्वरं निजमस्तके ।
शिवाऽभिन्नमात्मानं कर्त्तारं भावयेद् यथा ॥ २३ ॥
मण्डले कर्मणा साक्षी कलशे यज्ञरक्षकः ।
होमाधिकरणं वह्नौ शिष्ये पाशविमोचकः ॥ २४ ॥
स्वात्मन्यनुग्रहीतेति षडाधारो य ईश्वरः ।
सोऽहमेवेति कुर्वीत भवं स्थिरतरं पुनः ॥ २५ ॥
ज्ञानखड्गकरः स्थित्वा नैरृत्याभिमुखो नरः ।
साध्याम्बु पञ्चगव्याभ्यां प्रोक्षयेद् यागमण्डपम् ॥ २६ ॥
चतुष्पथान्तसंस्कारैः संस्कुर्य्यादीक्षणादिभिः ।
विक्षिप्य विकिरांस्तत्र कुशकूर्च्चापसंहरेत् ॥ २७ ॥
तानीशदिशि वर्द्धन्यामासनायोपकल्पयेत् ।
नैरृते वास्तुगीर्वाणान् द्वारे लक्ष्मीं प्रपूजयेत् ॥ २८ ॥
आग्ये रत्नैः पूरयन्तीं हृदा मण्डपरूपिणीम् ।
साम्बुवस्त्रे सरत्ने च धान्यस्थे पश्चिमानने ॥ २९ ॥
ऐशे कुम्भे यजेच्छम्भुं शक्तिं कुम्भस्य दक्षिणे ।
पश्चिमस्यान्तु सिंहस्थां वर्द्धनीं खड्गरूपिणीम् ॥ ३० ॥
दिक्षु शक्रादिदिक्पालान् विष्ण्वन्तान् प्रणवासनान् ।
वाहनायुधसंयुक्तान् हृदाऽभ्यर्च्च्य स्वनामभिः ॥ ३१ ॥
प्रथमन्तां समादाय कुम्भस्याग्राभिगामिनीम् ।
अविच्छिन्नपयोधारां भ्रामयित्वा प्रदक्षिणम् ॥ ३२ ॥
शिवाज्ञां लोकपालानां श्रावयेन्मूलमुच्चरन् ।
संरक्षत यथायोगं कुम्भं धृत्वाऽथ तां धरेत् ॥ ३३ ॥
ततः स्थिरासने कुम्भे साङ्गं सम्पूज्य शङ्करम् ।
विन्यस्य शोध्यमध्वानं वर्द्धन्यामस्त्रमर्च्चयेत् ॥ ३४ ॥

ओं ह अस्त्रासनाय हू फट। ओं श्रीं अस्त्रमूर्त्तये नम । ओं हू फट पाशुपतास्त्राय नम । ओं श्री हृदयाय फट् नम । ओं श्री शिरसे हू फट नम । ओं य शिखायै हू फट नम । ओं गू कवचाय हू फट् नम । ओं फट् अस्त्राय हू फट नम ।

चतुर्वक्त्रं सदंष्ट्रञ्च स्मरेदस्त्रं सशक्तिकम ।
समुद्गरत्रिशूलासि सूर्य्य कोटिसमप्रभम ॥ ३५ ॥
भगलिङ्गसमायोग विदध्याल्लिङ्गमुद्रया ।
अङ्गुष्ठेन स्पृशेत कुम्भ हृदा मुष्ट्यास्त्रवर्द्धनीम् ३६ ॥
भक्तये मुक्तये त्वादौ मुष्टिना वर्द्धनी स्पृशेत् ।
कुम्भस्य मुखरक्षार्थ ज्ञानखड्ग समर्पयेत् ॥ ३७ ॥
शक्तिञ्च मूलमन्त्रस्य शत कुम्भे निवेशयेत ।
तद्दशांशेन वर्द्धन्या रक्षा विज्ञापयेत तत ॥ ३८ ॥
यथेद कृतयत्नेन भगवन्मखमन्दिरम ।
रक्षणीय जगन्नाथ । सर्वाध्वरधर । त्वया ॥ ३९ ॥
प्रणवस्थ चतुर्बाहु वायव्ये गणमर्चयेत् ।
स्थण्डिले शिवमभ्यर्च्च सार्घ्यकुण्ड व्रजेन्नर ॥ ४० ॥
निविष्टो मन्त्रतृप्त्यर्थमर्घ्य गन्धघृतादिकम ।
वामेऽसव्ये त विन्यस्य समिद्दर्भतिलादिकम ॥ ४१ ॥
कुण्डवह्निस्रुगाज्यादि प्राग्वत् सस्कृत्य भावयेत् ।
मुख्यतामूर्ध्ववक्त्रस्य हृदि वह्नौ शिव यजेत् ॥ ४२ ॥
स्वमूर्त्तौ शिवकुम्भे च स्थण्डिले वह्निशिष्ययो ।
सृष्टिन्यासेन विन्यस्य शोध्याध्वान यथाविधि ॥ ४३ ॥
कुण्डगान मुख ध्यात्वा हृदाहुतिभिरीप्सितम् ।

बीजानि सप्तजिह्वानामग्नेर्होमाय भण्यते ॥ ४४ ॥
विरेफावन्तिमौ वर्णौ रेफषष्ठस्वरान्वितौ ।
इन्दु वन्दशिखायुक्तौ जिह्वाबीजानपक्रमात ॥ ४५ ॥
हिरण्या कनका रक्ता कृष्णा तन्नु सुप्रभा ।
अतिरिक्ता बहुरूपा रुद्रेन्द्राग्न्याप्यदिङ्मुखा ॥ ४६ ॥
क्षीरादिमधुरैर्होमं कुर्य्याच्छान्तिकपौष्टिके ।
अभिचारे तु पिण्याकसक्तकञ्चुककाञ्जिके ॥ ४७ ॥
लवणैराजिकातक्रकटतैलैश्च कण्टकैः ।
समिद्भिरपि वक्राभिः क्रुद्धो भार्याणना यजेत् ॥ ४८ ॥
कदम्बकलिकाहोमाद यक्षिणी सिध्यति ध्रुवम ।
बन्धूककिंशुकादीनि वश्याकर्षाय होमयेत ॥ ४९ ॥
बिल्वं राज्याय लक्ष्म्यर्थं पाटलाश्चम्पकानपि ।
पद्मानि चक्रवर्त्तित्वे भक्ष्यभोज्यानि सम्पदे ॥ ५० ॥
दूर्वा व्याधिविनाशाय सर्वसत्त्ववशीकृते ।
प्रियङ्गुपाटलीपुष्पं चूतपत्रं ज्वरान्तकम ॥ ५१ ॥
मृत्युञ्जयो मृत्युजित स्याद वृद्धिः स्यात् तिलहोमत ।
रुद्रशान्तिः सर्वशान्त्यै अथ प्रस्तुतमुच्यते ॥ ५२ ॥
आहुत्यष्टशतैर्मूलमङ्गानि तु दशांशत ।
सन्तर्पयेत मूलेन दद्यात पूर्णां यथा पुरा ॥ ५३ ॥
तथा शिष्यप्रवेशाय प्रतिशिष्य शतं जपेत् ।
दुर्निमित्तापसाराय सनिमित्तकृते तथा ॥ ५४ ॥
शतद्वयञ्च होतव्यं मूलमन्त्रेण पूर्ववत ।
मूलाद्यष्टास्त्रमन्त्राणां स्वाहान्तैस्तर्पणं सकृत् ॥ ५५ ॥
शिखासम्पुटितैर्बीजैर्हुं फडन्तैश्च दीपनम् ।

ओं ह्रौं शिवाय स्वाहेत्यादिमन्त्रैश्च तर्पणम्॥ ५६॥
ओं क्ष्रूं क्ष्रौं क्ष्रौं शिवाय क्ष्रूं फडित्यादिदीपनम्।
ततः शिवाम्भसा स्थाली क्षालिता वस्त्रगुण्ठिताम्॥ ५७॥
चन्दनादिसमालब्धां बध्नीयात् कण्टकं गले।
वस्त्रास्त्रजप्तसद्दर्भपत्राभ्यां चरुसिद्धये॥ ५८॥
वस्त्राद्यैरासने दत्ते सार्द्धेन्दुकृतमण्डले।
न्यस्तायां मूर्त्तिभूतायां भावपुष्पैः शिवं यजेत्॥ ५९॥
वस्त्रबद्धमुखायां वा स्थाल्यां पुष्पैर्बहिर्भवैः।
चुल्ल्यां पश्चिमवक्त्रायां शुद्धायां वीक्षणादिभिः। ६०॥
न्यस्ताहङ्कारबीजायां न्यस्तायां कुण्डदक्षिणे।
धर्म्माधर्म्मशरीरायां जप्तायां मानुषात्मना॥ ६१॥
स्थालीमारोपयेदस्त्रजप्तां गव्याम्बुमार्जिताम्।
गव्यं पयोऽस्त्रसंशुद्धं प्रासादशतमन्त्रितम्॥ ६२॥
तण्डुलान् श्यामकादीनां निक्षिपेत्तत्र तद्यथा।
एकशिष्यविधानाय तेषां प्रसृतिपञ्चकम्॥ ६३॥
प्रसृतिं प्रसृतिं पश्चाद् वर्द्धयेद् द्व्यादिषु क्रमात्।
कुर्य्याच्चानलमन्त्रेण पिधानं कवचाणुना॥ ६४॥
शिवाग्नौ मूलमन्त्रेण पूर्वास्यश्चरुकं पचेत्।
सुस्विन्ने तत्र तच्चुल्ल्यां स्रुवमापूर्य्य सर्पिषा। ६५॥
स्वाहान्तैः संहितामन्त्रैर्दत्वा तप्ताभिघारणम्।
संस्थाप्य मण्डले स्थालीं सदर्भेऽस्त्राणुना कृते॥ ६६॥
प्रणवेन पिधायास्यास्तद्वल्लेपनं चरेत्।
सुशीतलो भवत्येवं प्राप्य शीताभिघारणम्॥ ६७॥
विदध्यात् संहितामन्त्रैः शिष्यं प्रति सकृत् सकृत्।

धर्म्माद्यासनके हुत्वा कुण्डमण्डलपश्चिमे ॥ ६८ ॥
सम्पातञ्च स्रुचा हुत्वा शुद्धिं संहितया चरेत् ।
चरुकं सकृदालभ्य तयैव वषडन्तया ॥ ६९ ॥
धेनुमुद्रामृतीभूतं स्थण्डिलेशान्तिकं नयेत् ।
साज्यभागं स्वशिष्याणां भागो देवाय वह्नये ॥ ७० ॥
कुर्य्यात् तु लोकपालादेः समभागमिदं त्रयम् ।
नमोऽन्तेन हृदा दद्यात् तेनैवाचमनीयकम् ॥ ७१ ॥
साज्यं मन्त्रशतं हुत्वा दद्यात् पूर्णां यथाविधि ।
मण्डलं कुण्डतः पूर्वे मध्ये वा शक्रकुम्भयोः ॥ ७२ ॥
रुद्रमातृगणादीनां निर्वर्त्यान्तर्बलिं हृदा ।
शिवमध्येऽप्यलङ्कार्त्तो वि ायैकत्वभावनम् ॥ ७३ ॥
सर्वज्ञतादियुक्तोऽहं समन्ताच्चोपरि स्थितः ।
ममांशो योजनास्थानमधिष्ठाताऽहमध्वरे ॥ ७४ ॥
शिवोऽहमित्यहङ्कारी निष्क्रमेद् य ागमण्डपात् ।
न्यस्तपूर्वाग्रसन्दर्भे ात्गकृतमण्डले ॥ ७५ ॥
प्रणवासनके शिष्यं शुक्लवस्त्रोत्तरीयकम् ।
स्नातञ्चोदङ्मुखं मुक्त्यै पूर्ववक्त्रन्तु भुक्तये ॥ ७६ ॥
ऊर्ध्वं कायं समारोप्य पूर्वास्यः प्रविलोकयेत् ।
चरणादिशिखां यावन्मुक्तौ भुक्तौ विलोमतः ॥ ७७ ॥
चक्षुषा सप्रसादेन शैवं धाम विवृण्वता ।
अस्त्रोदकेन सम्प्रोक्ष्य मन्त्राम्बुस्नानसिद्धये ॥ ७८ ॥
भस्मस्नानाय विघ्नानां शान्तये पापभित्तये ।
सृष्टिसंहारयोगेन ताडयेदस्त्रभस्मना ॥ ७९ ॥
पुनरस्त्राम्बुना प्रोक्ष्य सकलीकरणाय तम् ।

शान्तिरूर्ध्वं कुशाग्रेण मार्जनीवाससुत्तरम् ॥ ८० ॥
त्रिधाऽऽलभेत तत्र खैरप्रमर्षीय नाभ्यध ।
द्वे विध्याय च पाशानाम् आलभेत शराणुना ॥ ८१ ॥
तच्छरीरे शिव साङ्ग सासन विन्यसेत् तत ।
पुष्पादिपूजितस्यास्य नेत्रे नेत्रेण वा हृदा ॥ ८२ ॥
बध्नामन्त्रितवस्त्रेण सितेन सदृशेन च ।
प्रदक्षिणक्रमादेन प्रवेश्य शिवदक्षिणम् ॥ ८३ ॥
सवस्त्रमासन दद्यात यथावर्ण निवेदयेत् ।
सहारमुद्रयात्मान मूर्त्ती तस्य हृदम्बुजे ॥ ८४ ॥
निरुध्य शोधिते काये न्यास कृत्वा तमर्चयेत् ।
पूर्व्वाननस्य शिषस्य मूलमन्त्रेण मस्तके ॥ ८५ ॥
शिवहस्त प्रदातव्य रुद्रेशपददायकम् ।
शिवसेवाग्रहोपाय दत्तहस्त शिवाणुना ॥ ८६ ॥
शिवे प्रक्षेपयेत् पुष्पमपनीयाक्षकान्तरम ।
तत्पातस्थानमन्त्राख्य शिवदेवगणानुगम् ॥ ८७ ॥
विप्रादीना क्रमान्नाम कुर्य्याद्वा स्वेच्छया गुरु ।
प्रणति कुम्भवर्द्धन्यो कारयित्वाऽनलान्तिके ॥ ८८ ॥
सदक्षिणासने तद्वत् सौम्यास्यमुपवेशयेत् ।
शिष्यदेहविनिष्क्रान्ता सुषुम्णामिव चिन्तयेत् ॥ ८९ ॥
निजविग्रहलीनाद्य दर्भमूलेन मन्त्रितम् ।
दर्भाग्र दक्षिणे तस्य विधाय करपल्लवे ॥ ९० ॥
तन्मूलमात्मजङ्घायामग्रस्येति शिखिध्वजे ।
शिष्यस्य हृदय गत्वा रेचकेन शिवाणुना ॥ ९१ ॥
पूरकेण समागत्य स्वकीय हृदयान्तरम् ।

शिवाग्निना पुनः कृत्वा नाडीसन्धानमीदृशम् ॥ ८२ ॥
हृदा तत् सन्निधानार्थं जुहुयादाहुतित्रयम् ।
शिवहस्तस्थिरत्वार्थं शत मूलेन होमयेत् ।
इत्थं समयदीक्षायां भवेद् योग्यो भवार्च्चने ॥ ८३ ॥

अथ द्व्यशीतितमोऽध्यायः ।

संस्कारदीक्षाकथनम् ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये संस्कारदीक्षाया विधानं शृणु षण्मुख ।
आवाहयेन्महेशस्य वह्निस्थस्य शिरो हृदि ॥ १ ॥
सन्निष्टौ तौ समभ्यर्च्च सन्तर्प्य हृदयात्मना ।
तयोः सन्निधये दद्यात्तेनैवाहुतिपञ्चकम् ॥ २ ॥
कुसुमेनास्त्रलिप्तेन ताडयेत्तं हृदा शिशुम् ।
प्रस्फुरत्तारकाकारं चैतन्यं तत्र भावयेत् ॥ ३ ॥
प्रविश्य तत्र हुङ्कारमुक्तं रेचकयोगतः ।
संहारिण्या तदाकृष्य पूरकेण हृदि न्यसेत् ॥ ४ ॥
ततो वागीश्वरीयोनौ मुद्रयोद्भवसञ्ज्ञया ।
हृत्सम्पुटितमन्त्रेण रेचकेन विनिक्षिपेत् ॥ ५ ॥
ओं हां हां हां आत्मने नमः ।
जाज्वल्यमाने निर्द्धूमे जुहुयादिष्टसिद्धये ।
अप्रबुद्धे सधूमे तु होमो वह्नौ न सिध्यति ॥ ६ ॥
स्निग्धः प्रदक्षिणावर्त्तः सुगन्धिः शस्यतेऽनलः ।
विपरीतः स्फुलिङ्गी च भूमिस्पर्शी प्रशस्यते ॥ ७ ॥

इत्येवमादिभिश्चिह्नैर्हुत्वा शिष्यस्य कल्मषम्।
पापभक्षणहोमेन दहेद्वा त भवात्मना ॥ ८ ॥
द्विजत्वापादनार्थाय तथा रुद्रांशभावने।
आहारबीजसंशुद्धौ गर्भाधानाय संस्थितौ ॥ ९ ॥
सीमन्ते जन्मतो नामकरणाय च होमयेत्।
शतानि पञ्च मूलेन वौषडादिदशांशत ॥ १० ॥
शिथिलीभूतबन्धस्य शक्तावुत्कर्षण च यत्।
आत्मनो रुद्रपुत्रत्वे गर्भाधान तदुच्यते ॥ ११ ॥
स्वान्तत्रात्मगुणव्यक्तिरिह पुसवन मतम।
मायात्मनोर्विवेकेन ज्ञान सीमन्तवर्द्धनम ॥ १२ ॥
शिवादितत्त्वशुद्धेस्तु स्वीकारो जनन मतम्।
बोधन यच्छिवत्वेन शिवत्वार्हस्य नो मतम् ॥ १३ ॥
संहारमुद्रयात्मान स्फुरद्वह्निकणोपमम।
विदधीत समादाय निजे हृदयपङ्कजे ॥ १४ ॥
तत कुम्भकयोगेन मूलमन्त्रमुदीरयेत्।
कुर्य्यात् समरसीभाव तदा च शिवयोर्हृदि ॥ १५ ॥
ब्रह्मादिकारणात्यागक्रमाद्रेचकयोगत ।
नीत्वा शिवान्तमात्मानमादायोद्भवमुद्रया ॥ १६ ॥
हृत्सम्पुटितमन्त्रेण रेचकेन विधानवित्।
शिष्यस्य हृदयाम्भोजकर्णिकाया विनिक्षिपेत् ॥ १७ ॥
पूजा शिवस्य वह्नेश्च गुरु कुर्य्यात्तदोचिताम।
प्रणतिश्चात्मने शिष्य समयान् श्रावयेत्तथा ॥ १८ ॥
देव न निन्देच्छास्त्राणि निर्म्माल्यादि न लङ्घयेत्।
शिवाग्निगुरुपूजा च कर्त्तव्या जीवितावधि ॥ १९ ॥

बालबालिशवृद्धस्त्रीभोगभुग्व्याधितात्मनाम् ।
यथाशक्ति ददीतार्थं समर्थस्य समग्रकान् ॥ २० ॥
भूताङ्गानि जटाभस्मदण्डकौपीनसंयमान् ।
ईशानाद्यैर्हृदाद्यैर्वा परिजप्य यथाक्रमात् ॥ २१ ॥
स्वाहान्तसहितामन्त्रैः पात्रेष्वारोप्य पूर्ववत् ।
सम्पादितद्रुतं हुत्वा स्थण्डिलेशाय दर्शयेत् ॥ २२ ॥
रक्षणाय घटाधस्तादारोप्य क्षणमात्रकम् ।
शिवादाज्ञां समादाय ददीत व्रतिने गुरुः ॥ २३ ॥
एवं समयदीक्षायां विशिष्टायां विशेषतः ।
वह्निहोमागमज्ञानयोग्यः सञ्जायते शिशुः ॥ २४ ॥

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षाकथनम् ।

ईश्वर उवाच । अथ निर्वाणदीक्षायां कुर्य्यान्मूलादिदीपनम् ।
पाशबन्धनशक्त्यर्थं ताडनादिकृतेन वा ॥ १ ॥
एकैकशो तदाहुत्या प्रत्येकं तत् त्रयेण वा ।
वीजगर्भशिखाढ्यन्तु हूं फडन्तभुवादिना ॥ २ ॥
ओं हूं क्ष्ौं ह्रौं हूं फडिति मूलमन्त्रस्य दीपनम् ।
ओं हूं ह्रौं हूं फडिति हृदय एव शिरोमुखे ॥ ३ ॥
प्रत्येकं दीपनं कुर्य्यात् सर्व्वस्मिन् क्रूरकर्मणि ।
शान्तिके पौष्टिके चास्य वषडन्तादिनाणुना ॥ ४ ॥
वषड्वौषट्समोपेते सर्वकाम्योपरि स्थिते ।

हवनं सर्वं कुर्य्यात् सर्वत्राप्यायनादिषु ॥ ५ ॥
ततः स्वसव्यभागस्य मण्डले गुरुविग्रहम्।
शिष्यं सम्पूज्य ततः सूत्रं सुषुम्णेति विभावितम् ॥ ६ ॥
मूलेन तच्छिखाबन्धं पादाङ्गुष्ठान्तमानयेत्।
संहारेण मुमुक्षोस्तु बध्नीयाच्छिष्यकायके ॥ ७ ॥
पुंसस्तु दक्षिणे भागे वामे नार्य्या नियोजयेत्।
शक्तिं च शक्तिमन्त्रेण पूजितान्तस्य मस्तके ॥ ८ ॥
संहारमुद्रयाऽऽदाय सूत्रं तेनैव योजयेत्।
नाडीन्त्वादाय मूलेन सूत्रे न्यस्य हृदार्च्चयेत् ॥ ९ ॥
अवगुण्ठ्य तु रुद्रेण हृदयेनाहुतित्रयम्।
प्रदद्यात् सन्निधानार्थं शक्तावप्येवमेव हि ॥ १० ॥
ओं हां वर्णाध्वने नमो हां भवनाध्वने नमः।
ओं हां कलाध्वने नमः शोध्याध्वानं हि सूत्रके ॥ ११ ॥
न्यस्यास्त्रवारिणा शिष्यं प्रोक्ष्यास्त्रमन्त्रितेन च।
पुष्पेण हृदि सन्ताड्य शिष्यदेहे प्रविश्य च ॥ १२ ॥
गुरुस्तत्र हुङ्कारयुक्तं रेचकयोगतः।
चैतन्यं हि सबीजस्य विश्लिष्येदायुधात्मना ॥ १२ ॥
ओं हौं हः फट्।
आच्छिद्य शक्तिसूत्रेण हां हः स्वाहेति चाणुना।
संहारमुद्रया सूत्रे नाडीभूते नियोजयेत् ॥ १४ ॥
ओं हां हं हां आत्मने नमः।
व्यापकं भावयेदेनं तनुत्रेणावगुण्ठयेत्।
आहुतित्रितयं दद्यात् हृदा सन्निधिहेतवे ॥ १५ ॥
विद्यादेहञ्च विन्यस्य शान्त्यतीतावलोकनम्।

तस्यामितरतत्त्वाद्य मन्त्रभूत विचिन्तयेत ॥ १६ ॥

ओं हां हीं शान्त्यतीतकलापाशाय नम इत्यनेनावलोकयेत्।

द्वे तत्त्वे मन्त्रमप्येक पद वर्णाश्च षोडश।

तथाऽष्टौ भुवनान्यस्या बीजनाडीकथद्वयम् ॥ १७ ॥

विषयश्च गुणश्चैक कारण च सदा शिवम।

सितायां शान्त्यतीतायामन्तर्भाव्य प्रपीडयेत ॥ १८ ॥

ओं हीं शान्त्यतीतकलापाशाय हूं फट्।

महारमुद्रयाऽऽदाय विदध्यात सूत्रमस्तके।

पूजयेदाहुतीस्तिस्रो दद्यात सन्निधिहेतवे ॥ १९ ॥

तत्त्वे द्वे अक्षरे द्वे च बीजनाडीकथद्वयम।

गुणौ मन्त्रौ तथाऽवस्थमेक कारणमीश्वरम् ॥ २० ॥

पदानि भानुसङ्ख्यानि भवनानि दश सप्त च।

एकश्च विषय शान्तौ कृष्णायामच्युत स्मरेत् ॥ २१ ॥

ताडयित्वा समादाय मुखसूत्रे नियोजयेत्।

जुहुयान्निजबीजेन सान्निध्यायाहुतित्रयम ॥ २२ ॥

विद्याया सप्त तत्त्वानि पादानामेकविंशतिम।

षड्वर्णान सञ्चर चैक लोकाना पञ्चविंशतिम् ॥ २३ ॥

गुणानान्त्रयमेकश्च विषय रुद्रकारणम्।

अन्तर्भाव्यातिरिक्ताया बीजनाडीकथद्वयम् ॥ २४ ॥

अस्त्रमादाय दद्याच्च पद द्व्यधिकविंशतिम्।

लोकानाञ्च कलानाञ्च षष्टि गुणचतुष्टयम् ॥ २५ ॥

मन्त्राणां त्रयमेकश्च विषय कारण हरिम्।

अन्तर्भाव्य प्रतिष्ठाया शुक्लाया ताडनादिकम् ॥ २६ ॥

विधाय नाभिसूत्रस्था सन्निधानाहुतीर्यजेत्।

क्षी भुवनानां शत साथ पदानामष्टविंशतिम् ॥ २७ ॥
वीजनाडीसमीराणां द्वयोरिन्द्रिययोरपि।
वर्णन्तत्त्वञ्च विषयमेकेक गुणपञ्चकम ॥ २८ ॥
हेतु ब्रह्माण्डमन्त्रस्थ शम्बराणा चतुष्टयम।
निवृत्तौ पीतवर्णायामन्तर्भाव्य प्रताडयेत् ॥ २९ ॥
आदौ यत्तत्त्वभागान्ते सूत्रे विन्यस्य पूजयेत्।
जुहुयादाहुतोस्तिस्र सन्निधानाय पावके ॥ ३० ॥
इत्यादाय कलासूत्रे योजयेच्छिष्य विग्रहात्।
सवीजायान्तु दीक्षाया समयाचारयागत ॥ ३१ ॥
देहारम्भकरक्षार्थं मन्त्रसिद्धिफलादपि।
इष्टापूर्त्तादिधर्म्मार्थं व्यतिरिक्त प्रबन्धकम् ॥ ३२ ॥
चैतन्यबोधक सूक्ष्म कलानामन्तरे स्मरेत्।
अमुनेव क्रमेणाथ कुर्य्यात्तर्पणदीपने ॥ ३३ ॥
आहुतिभि स्वमन्त्रेण तिसृभिस्तिसृभिस्तथा।
ओं ह्रौं शान्त्यतीतकलापाशाय स्वाहेत्यादितर्पणम।
ओं हा हं हा शान्त्यतीतकलापाशायहुम्फडित्यादिदीपनम्।
ततसूत्र व्याप्तिबोधाय कलास्थानेषु पञ्चसु ॥ ३४ ॥
सङ्गृह्य कुङ्कमाज्येन तत्र साङ्ग शिव यजेत्।
हुम्फडन्तै कलामन्त्रैर्भित्त्वा पाशाननुक्रमात ॥ ३५ ॥
नमोऽन्तैश्च प्रविश्यान्त कुर्य्याद ग्रहणबन्धने।
ओं हूं हां ह्रौं हां हुं फट शान्त्यतीतकला गृह्णामि
बध्नामि चेत्यादिमन्त्रै कलानां ग्रहणबन्धनादिप्रयोग
पाशादीनाञ्च स्वीकारो ग्रहण बन्धन पुन ॥ ३६ ॥
पुरुष प्रति नि,शेषव्यापारप्रतिपत्तये।

उपवेश्याथ तत् सूत्र शिष्यस्कन्धे निवेशयेत् ॥ ३७ ॥
विस्तृताघप्रमोषाय शत मूलेन होमयेत् ।
शरावसम्पुटे पुंस स्त्रियाश्च प्रणितोदरे ॥ ३८ ॥
हृदस्त्रसम्पुट सूत्र विधायाभ्यर्च्चयेद्धृदा ।
सूत्र शिवेन साङ्गेन कृत्वा सम्पातशोधितम् ॥ ३९ ॥
निदध्यात कलशस्याधो रक्षा विज्ञापयेदिति ।
शिष्यं पुष्पं करे दत्त्वा सम्पूज्य कलशादिकम् ॥ ४० ॥
प्रणमय्य वहिर्यायाद् यागमन्दिरमध्यत ।
मण्डलत्रितय कृत्वा ममसूनुत्तराननाम् ॥ ४१ ॥
भुक्तये पूर्ववक्त्रांश्च शिष्यांस्तत्र निवेशयेत् ।
प्रथमे पञ्चगव्यस्य प्राशयेच्चुलुकत्रयम ॥ ४२ ॥
पाणिना कुशयुक्तेन अर्च्चितानन्तरान्तरम् ।
चरुन्ततस्तृतीये तु ग्रासत्रितयसम्मितम् ॥ ४३ ॥
अष्टग्रासप्रमाण वा दशनस्पर्शवर्जितम् ।
पालाशपुटके मुक्तौ भुक्तौ पिप्पलपत्रके ॥ ४४ ॥
हृदा सम्भोजन दत्त्वा पूतैराचामयेज्जलैः ।
दन्तकाष्ठं हृदा कृत्वा प्रक्षिपेच्छोभने शुभम् ॥ ४५ ॥
न्यूनादिदोषमोषाय मूलेनाष्टोत्तर शतम् ।
विधाय स्थण्डिलेशाय सर्व्वकर्म्मसमर्पणम ॥ ४६ ॥
पूजाविसर्जनञ्चास्य चण्डेशस्य च पूजनम् ।
निर्म्माल्यमपनीयाथ शेषमग्नौ यजेश्वरो ॥ ४७ ॥
कलशं लोकपालांश्च पूजयित्वा विसृज्य च ।
विसृजेदगणमग्निञ्च रक्षितं यदि वाह्यत ॥ ४८ ॥
वाह्यतो लोकपालानां दत्त्वा सङ्क्षेपतो बलिम् ।

भस्मना शुद्धतोयैर्वा स्नात्वा यागालयं विशेत्॥ ४९ ॥
गृहस्थान् दर्भशय्यायां पूर्वशीर्षान् सुरक्षितान्।
दृष्ट्वा सन्न्यासशय्यायां यतीन् दक्षिणमस्तकान्॥ ५० ॥
शिखाबद्धशिखानस्त्रसम्मार्गवकान्वितान्।
विज्ञाय स्नापयेच्छिष्यांस्ततो यायात् पुनर्बहिः॥ ५१ ॥
ओं हिलि हिलि त्रिशूलपाणये स्वाहा।
पञ्चगव्यञ्च रु प्राश्य गृहीत्वा दन्तधावनम्।
समाचम्य शिवं ध्यात्वा शय्यामास्थाय पावनीम्॥५२॥
दीक्षागतं क्रियाकाण्डं संस्मरन् संविशेद् गुरुः।
इति सङ्क्षेपतः प्रोक्तो विधिर्दीक्षाधिवासने॥ ५३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः।

निर्व्वाणदीक्षाविधानम्।

ईश्वर उवाच। अथ प्रातः समुत्थाय कृतस्नानादिको गुरुः।
दध्यार्द्रमांसमद्यादेः प्रशस्ताऽभ्यवहारिता॥ १ ॥
गजाश्वारोहणं स्वप्ने शुभं शुक्लांशुकादिकम्।
तैलाभ्यङ्गादिकं हीनं होमो घोरेण शान्तये॥ २ ॥
नित्यकर्म्मद्वयं कृत्वा प्रविश्य मखमण्डपम्।
आचान्तो नित्यवत् कर्म्म कुर्य्यान्नैमित्तिके विधौ॥ ३ ॥
ततः संशोध्य चात्मानं शिवहस्तं तथात्मनि।
विन्यस्य कुम्भगं प्रार्च्य इन्द्रादीनामनुक्रमात्॥ ४ ॥
मण्डले स्थण्डिले वाऽपि प्रकुर्वीत शिवार्च्चनम्।

तर्पणं पूजनं वह्नेः पूर्णान्तं मन्त्रतर्पणम् ॥ ५ ॥
दुःस्वप्नदोषमोषाय शस्त्रेणाष्टाधिकं शतम् ।
हुत्वा हूं सम्पुटेनैव विदध्यात् मन्त्रदीपनम् ॥ ६ ॥
अन्तर्बलिविधानञ्च मध्ये स्थण्डिलकुम्भयोः ।
कृत्वा शिष्यप्रवेशाय लब्धानुज्ञो बहिर्व्रजेत् ॥ ७ ॥
कुर्य्यात् समयवत्तत्र मण्डलारोपणादिकम् ।
सम्पातहोमं तन्नाडीरूपदर्भकरानुगम् ॥ ८ ॥
ततः सन्निधानाय तिस्रो हुत्वा मूलाणनाऽऽहुती ।
कुम्भस्थं शिवमभ्यर्च्य पाशसूत्रमुपाहरेत् ॥ ९ ॥
ततः दक्षिणोर्द्धकायस्य शिष्यस्याभ्यर्चितस्य च ।
तच्छिखायां निबध्नीयात् पादाङ्गुष्ठावलम्बितम् ॥ १० ॥
तं निवेश्य निवृत्तेस्तु व्याप्तिमालोक्य चेतसा ।
ज्ञेयानि भुवनान्यस्याः शतमष्टाधिकं ततः ॥ ११ ॥
कपालोऽजश्च बुद्धश्च वज्रदेहः प्रमर्द्दनः ।
विभूतिरव्ययः शास्ता पिनाकी त्रिदशाधिपः ॥ १२ ॥
अग्नी रुद्रो हुताशो च पिङ्गलः खादको हरः ।
ज्वलनो दहनो बभ्रुर्भस्मान्तकक्षपान्तकौ ॥ १३ ॥
याम्यमृत्युहरो धाता विधाता कार्य्यरञ्जकः ।
कालो धर्मोऽप्यधर्मश्च संयोक्ता च वियोगकः ॥ १४ ॥
नैर्ऋतो मारणो हन्ता क्रूरदृष्टिर्भयानकः ।
ऊर्द्ध्वांशको विरूपाक्षो धूम्रलोहितदंष्ट्रवान् ॥ १५ ॥
बलश्चातिबलश्चैव पाशहस्तो महाबलः ।
श्वेतश्च जयभद्रश्च दीर्घबाहुर्जलान्तकः ॥ १६ ॥
वडवास्यश्च भीमश्च दशैते वारुणाः स्मृताः ।

शीघ्रो लघुर्वायुवेग सूक्ष्मस्तीक्ष्ण क्षपान्तक ॥ १७ ॥
पञ्चान्तक पञ्चशिख कपर्दी ˆगवाहन ।
जटामुकुटधारी च नानारत्नधरस्तथा ॥ १८ ॥
निधीशो रूपवान् धन्यो सौम्यदेह प्रसादकृत् ।
प्रकाशोऽप्यथ लक्ष्मीवान् कामरूपा दशोत्तरे ॥ १९ ॥
विद्याधरो ज्ञानधर सर्वज्ञो वेदपारग ।
मातृवृत्तश्च पिङ्गाक्षो भूतपालो बलिप्रिय ॥ २० ॥
सर्वविद्याविधाता च सुखदु खहरा दश ।
अनन्त पालको धीर पातालाधिपतिस्तथा ॥ २१ ॥
वृषो वृषधरो वोर्य्यो ग्रसन सर्वतोमुख ।
लोहितश्चैव विज्ञेया दश रुद्रा फणिस्थिता ॥ २२ ॥
शम्भुर्विभर्गणाध्यक्षस्त्र्यक्षस्त्रिदशवन्दित ।
स हारश्च विहारश्च लाभो लिपसुर्विचक्षण ॥ २३ ॥
अत्ता कुहककालाग्निरुद्रो हाटक एव च ।
कुष्माण्डश्चैव सत्यश्च ब्रह्मा विष्णुश्च सप्तम ॥ २४ ॥
रुद्रश्चाष्टाविमे रुद्रा कटाहाभ्यन्तरे स्थिता ।
एतेषामेव नामानि भवनानामपि स्मरेत् ॥ २५ ॥
भवोद्भव सर्वभूत सर्वभूतसुखप्रद ।
सर्वसान्निध्यकृद ब्रह्मविष्णुरुद्रशरार्च्चित ॥ २६ ॥
संस्तुत पूर्वस्थित ओ साक्षिन ओ रुद्रान्तक
ओं पतङ्ग ओं शब्द ओंसूक्ष्म ओं शिव सर्वमर्वद सर्वसा
न्निध्यकर ब्रह्मविष्णुरुद्रकर ओंनम शिवाय ओ नमो नम ।
अष्टाविंशति पादानि व्योमव्यापि मनो गुह ।
सद्यो हृद्ब्रह्मनेत्राणि मन्त्रवर्णाष्टको मत ॥ २७ ॥

बीजाकारो मकारश्च नाड्याविडापिङ्गलाह्वये ।
प्राणापानावुभौ वायू प्राणोपस्थौ तथेन्द्रिये ॥ २८ ॥
गन्धस्तु विषय प्रोक्तो गन्धादिगुणपञ्चके ।
पार्थिव मण्डल पीत वज्राङ्क चतुरस्रकम् ॥ २९ ॥
विस्तारो योजनानान्तु कोटिरस्य शताहता ।
अत्रैवान्तर्गता ज्ञेया योनयोऽपि चतुर्दश ॥ ३० ॥
प्रथमा सर्वदेवाना मन्वाद्या देवयोनय ।
मृगपक्षी च पशवश्चतुर्धा तु सरीसृपा ॥ ३१ ॥
स्थावर पञ्चम सर्वं योनि षष्ठी अमानुषी ।
पैशाच राक्षस याक्ष गान्धर्वं चैन्द्रमेव च ॥ ३२ ॥
सौम्य प्राजेश्वर ब्राह्ममष्टम परिकीर्त्तितम्
अष्टाना पार्थिवन्तत्त्वमधिकारास्पद ततम ॥ ३३ ॥
लयस्तु प्रकृतौ बुद्धौ भोगो ब्रह्मा च कारणम ।
ततो जाग्रदवस्थानै समस्तैर्भुवनादिभि ॥ ३४ ॥
निवृत्ति गर्भिता ध्यात्वा स्वमन्त्रेण नियोज्य च ।

ओं हा क्रू हा निवृत्तिकलापाशाय हूं फट तत ओं हा हा निवृत्तिकलापाशाय स्वाहेत्यनेनाङ्कुशमुद्रया पूरकेणाकृष्य ओ क्रू क्रा क्रू निवृत्तिकलापाशाय हूं फडित्यनेन संहारमुद्रया कुम्भकेनाथ स्थानादादाय ओं ओं क्रू हा निवृत्तिकलापाशाय नम इत्यनेनोद्भवमुद्रया रेचकेन कुण्डे संस्थाप्य ओं हा निवृत्तिकलापाशाय नम इत्यनेनार्घ्यं दत्त्वा सम्पूज्य विमुखेनैव स्वाहान्तेनैव सन्निधानायाहुतित्रय सन्तपर्णाहुतित्रय च दत्त्वा ओं हा ब्रह्मणे नम इति ब्रह्माणमावाह्य सम्पूज्य च स्वाहान्तेन सन्तर्प्य ।

ब्रह्मन् तवाधिकारेऽस्मिन् मुमुक्षु दीक्षयाम्यहम् ॥ ३५ ॥
भाव्य त्वयाऽनुकूलेन विधिं विज्ञापयेदिति ।
आवाहयेत्ततो देवीं रक्षा वागीश्वरीं हृदा ॥ ३६ ॥
इच्छाज्ञानक्रियारूपां षड्विधां ह्येककारणम् ।
पूजयेत्तर्पयेद्देवीं प्रकारेणामुना तत ॥ ३७ ॥
वागीश्वरीं विनि शेषयानिविक्षोभकारणम् ।
हृत्सम्पटार्थबीजादिहूं फडन्तशराणुना ॥ ३८ ॥
ताडयेद्धृदये तस्य प्रविशेच्च विधानवित् ।
तत शिष्यस्य चैतन्य हृदि वह्निकणोपमम् ॥ ३९ ॥
निवृत्तिस्थ युत पाशैर्ज्येष्ठया विभजेद् यथा ।
ओं हां हः हः हः फट्
ओं हां स्वाहेत्यनेनाथ पूरकेणाङ्कुशमुद्रया ॥ ४० ॥
तदाकृष्य स्वमन्त्रेण गृहीत्वाऽऽत्मनि योजयेत् ।
ओं हां हूं हां आत्मने नम ।
पित्रोर्विभाव्य संयोग चैतन्य रेचकेन तत् ॥ ४१ ॥
ब्रह्मादिकारणत्यागक्रमान्नीत्वा शिवास्पदम् ।
गर्भाधानार्थमादाय युगपत् सर्वयोनिषु ॥ ४२ ॥
क्षिपेद्वागीश्वरीयोनौ वामयोद्भवमुद्रया ।
ओं हां हां हां आत्मने नम ।
पूजयेदप्यनेनैव तर्पयेदपि पञ्चधा ॥ ४३ ॥
अन्ययोनिषु सर्व्वासु देहशुद्धिं हृदा चरेत् ।
नात्र पुंसवनं स्त्र्यादिशरीरस्यापि सम्भवात् ॥ ४४ ॥
सीमन्तोन्नयनं वापि दैवान्यङ्गानि देहवत् ।
शिरसा जन्म कुर्व्वीत जुगुप्सन् सर्वदेहिनाम् ॥ ४५ ॥

तथैव भावयेदेषामधिकार शिवाणुना ।
भाग कवचमन्त्रेण शस्त्रेण विषयात्मना ॥ ४६ ॥
मोहरूपमभेदञ्च लयसञ्ज्ञ विभावयेत् ।
शिवेन श्रोतसा शुद्धि हृदा तत्त्वविशोधनम् ॥ ४७ ॥
पञ्च पञ्चाहुती कुर्य्यात् गर्भाधानादिषु क्रमात् ।
मायया मलकर्मादिपाशबन्धनिवृत्तये ॥ ४८ ॥
निष्कृत्यैव हृदा पश्चाद् यजेत शतमाहुती ।
मलशक्तिनिरोधेन पाशानाञ्च वियोजनम ॥ ४९ ॥
स्वाहान्तायुधमन्त्रेण पञ्चपञ्चाहुतीर्यजेत् ।
मायाद्यन्तस्य पाशस्य सप्तवारास्त्रजप्तया ॥ ५० ॥
कर्त्तर्य्या छेदन कुर्य्यात् कल्पशस्त्रेण तद् यथा ।
ओ ह्रू निवृत्तिकलापाशाय ह्र फट ।
बन्धकत्वञ्च निर्वर्त्य हस्ताभ्याञ्च शराणुना ॥ ५१ ॥
विसृज्य वर्त्तुलीकृत्य घृतपूर्णे स्रुवे धरेत ।
दहेदनुकलास्त्रेण केवलास्त्रेण भस्मसात् ॥ ५२ ॥
कुर्य्यात पञ्चाहुतीर्दत्त्वा पाशाङ्कुशनिवृत्तये ।
ओ ह्र अस्त्राय ह्रू फट ।
प्रायश्चित्त तत कुर्य्यादस्त्राहुतिभिरष्टभि ॥ ५३ ॥
अथावाह्य विधातार पूजयेत्तर्पयेत्तथा ।
तत ओं ह्रा शब्दस्पर्शशुक्लब्रह्मन गृहाण स्वाहेत्याहुतित्र
येणाधिकारमस्य समर्पयेत् ।
दग्धानि शेषपापस्य ब्रह्मन्नस्य पशोस्त्वया ॥ ५४ ॥
बन्धाय न पुन स्थेय शिवाज्ञा श्रावयेदिति
ततो विसृज्य धातार मार्ग्या दक्षिणया शनै ॥ ५५ ॥

संहारमुद्रयात्मानं कुम्भकेन निजात्मना ।
राहुयुक्तैकदेशेन चन्द्रबिम्बेन सन्निभम् ॥ ५६ ॥
आदाय योजयेत् सूत्रे रेचकेनोद्भवाख्यया ।
पूजयित्वार्घ्यपात्रस्थतोयबिन्दुसुधोपमम् ॥ ५७ ॥
आप्यायनाय शिष्यस्य गुरुः शिरसि विन्यसेत् ।
विसृज्य पितरौ दद्याद्दोषडन्तशिवाणानां ।
पूरणाय विधिं पूर्णां निवृत्तिरिति शोधिता ॥ ५८ ॥

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

प्रतिष्ठाकलाशोधनोक्तिः ।

ईश्वर उवाच । तत्त्वयोरथ सन्धानं कुर्य्यात् शुद्धविशुद्धयोः ।
ह्रस्वदीर्घप्रयोगेण नादनादान्तसङ्गिना ॥ १ ॥
औं हां क्ष्ं हां अपतेजो वायुराकाश तन्मात्रेन्द्रियबुद्धयः ।
गुणत्रयमहङ्कारश्चतुर्विंशः पुमानिति ॥ २ ॥
प्रतिष्ठाया निविष्टानि तत्त्वान्येतानि भावयेत् ।
पञ्चविंशतिसङ्ख्यानि खादियान्ताक्षराणि च ॥ ३ ॥
पञ्चाशन्नधिका षष्टिर्भुवनैस्तुल्यसञ्ज्ञिता ।
तावन्त एव रुद्राश्च विज्ञेयास्तत्र तद्यथा ॥ ४ ॥
अमरेशः प्रभावश्च नैमिषः पुष्करोऽपि च ।
तथा षाढिश्च दण्डिश्च भावभूतिरथाष्टमः ॥ ५ ॥
नकुलीशो हरिश्चन्द्रः श्रीशैलो दशमः स्मृतः ।
अन्वीशोऽस्रातिकेशश्च महाकालोऽथ मध्यमः ॥ ६ ॥
केदारो भैरवश्चैव द्वितीयाष्टकमीरितम् ।

ततो गयाकुरुक्षेत्रखलानादिकनादिके ॥ ७ ॥
विमलश्चाट्टहासश्च महेन्द्रो भीम एव च ।
वस्त्रापद रुद्रकोटिरवियुक्तो महाबल ॥ ८ ॥
गोकर्णो भद्रकर्णश्च स्वर्णाच स्थाणुरेव च ।
अजेशश्चैव सर्वज्ञो भास्वर सूदनान्तर ॥ ९ ॥
सुबाहुर्मत्तरूपो च विशालो जटिलस्तथा ।
रौद्रोऽथ पिङ्गलाक्षश्च कालदंष्ट्री भवेत्तत ॥ १० ॥
विदरश्चैव घोरश्च प्राजापत्यो हुताशन ।
कामरूपी तथा काल कर्णोऽप्यथ भयानक ॥ ११ ॥
मतङ्ग पिङ्गलश्चैव हरो वै धात्टसञ्ज्ञक ।
शङ्क कर्णा विधानश्च श्रीकण्ठश्चन्द्रशेखर ॥ १२ ॥
सद्देतेन च पर्य्यन्ता कथ्यन्तेऽथ पदान्यपि ।

व्यापिन् श्रो अरूप श्रो प्रमथ श्रीं तेज श्रीं ज्योति श्रो पुरुष श्रो अग्ने श्रो अधम श्रो अभस्म श्रो अनादि श्रो नाना श्रो धधू श्रो भू श्रो भुव श्रीं स्व अनिधन निधनोद्भव शिव सर्व परमात्मन महेश्वर महादेव सद्भा वेश्वर महातेज योगाधिपतये मुञ्च प्रथम सर्व सर्वसर्वेति द्वात्रि शत् पदानि ।

बीजभावे त्वयो मन्त्रा वामदेव शिव शिखा ॥ १३ ॥
गान्धारी च सुषमृणा च नाड्यौ द्वौ मारुती तथा ।
समानोदाननामानौ रसनापायुरिन्द्रिये ॥ १४ ॥
रसस्तु विषयो रूपशब्दस्पर्शरसा गुणा ।
मण्डल वर्त्तुल तच्च पुण्डरीकाङ्कित सितम् ॥ १५ ॥
स्वप्नावस्थाप्रतिष्ठाया कारण गरुडध्वजम् ।

प्रतिष्ठान्तर्गत सर्वं सञ्चिन्त्य भुवनादिकम ॥ १६ ॥
सूत्र देहे स्वमन्त्रेण प्रविश्यैना वियोजयेत् ।

ओं हां खी हां प्रतिष्ठाकलापाशाय श्री फट् स्वाहान्तेनानेनैव पूरकेणाङ्कुशमुद्रया समाकर्षेत् तत ओं हां क्रू क्रा क्रू प्रतिष्ठा कलापाशाय क्रू फडित्यनेन संहारमुद्रया कुम्भकेन हृदयादधो नाडीसूत्रादादाय ओं हां क्रू क्रा हां प्रतिष्ठाकलापाशाय नम इत्यनेन उद्भवमुद्रया रेचकेन कुम्भे समारोपयेत ओं हां क्री प्रतिष्ठाकलापाशाय नम इत्यनेनार्घयित्वा सम्पूज्य स्वाहान्तेनाहुतीना त्रयेण सन्निधाय तत ओं हां विष्णवे नम इति विष्णुमावाह्य सम्पूज्य सन्तर्प्य

विष्णो तवाधिकारेऽस्मिन ममक्ष दोचयाम्यहम ॥१७॥
भाव्य त्वयानुकूलेन विष्णु विज्ञापयेदिति ।
तता वागीश्वरीं देवीं वागीशमपि पूर्ववत ॥ १८ ॥
आवाह्याभ्यर्च्य सन्तर्प्य शिष्य वक्षसि ताडयेत् ।

ओं हां हां हः फट ।

प्रविशेदप्यनेनेव चैतन्य विभजेत्तत ॥ १९ ॥
शस्त्रेण पाशसयुक्त ज्येष्ठयाऽङ्कुशमुद्रया ।

ओं हां हः हों क्रू फट् ।

स्वाहान्तेन हृदाकृष्य तेनैव पुटितात्मना ॥ २० ॥
गृहीत्वा त नमोऽन्तेन निजात्मनि नियोजयेत् ।

ओं हां हः हों आत्मने नम ।

पूर्ववत् पितृसयोग भावयित्वोद्भवाख्यया ॥ २१ ॥
वामया तदनेनैव देवीगर्भे विनिक्षिपेत् ।

ओँ हां हूं हां आत्मने नमः ।
दैह्योत्पत्तौ हृदा ह्येव शिरसा जन्मना तथा ॥ २२ ॥
शिखया वाधिकाराय भोगाय कवचाणुना ।
तत्त्वशुद्धौ हृदा ह्येव गर्भाधानाय पूर्ववत् ॥ २३ ॥
शिरसा पाशशैथिल्ये निष्कृत्यैव शतं जपेत् ।
एवं पाशवियोगेऽपि ततः शस्त्रात्मजप्तया ॥ २४ ॥
छिन्द्यादस्त्रेण कर्त्तर्य्या कलाबीजवता यथा ।
ओँ क्षौं प्रतिष्ठाकलापाशाय हूं फट् ।
विसृज्य वर्त्तुलीकृत्य पाशमस्त्रेण पूर्ववत ॥ २५ ॥
घृतपूर्णे स्रुवे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ।
अस्त्रेण जुहुयात् पञ्च पाशाङ्कुरनिवृत्तये ॥ २६ ॥
प्रायश्चित्तनिषेधार्थं दद्यादष्टाहुतीस्ततः ।
ओँ हः अस्त्राय हूं फट् ।
हृदावाह्य हृषीकेशं कृत्वा पूजनतर्पणे ॥ २७ ॥
पर्वोक्तविधिना कुर्य्यादधिकारसमर्पणम् ।
ओँ हां रसशुल्कं गृहाण स्वाहा ।
निःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्य हरे त्वया ॥ २८ ॥
न स्थेयं बन्धकत्वेन शिवाज्ञां श्रावयेदिति ।
ततो विसृज्य गोविन्दं विद्यात्मानं नियोज्य च ॥ २९ ॥
वाहुमुक्ताईहस्थेन चन्द्रबिम्बेन सन्निभम् ।
संहारमुद्रया स्वस्थं विधायोद्भवमुद्रया ॥ ३० ॥
सूत्रे संयोज्य विन्यस्य तोयविन्दुं यथा पुरा ।
विसृज्य पितरौ वह्नेः पूजितौ कुसुमादिभिः ।
दद्यात् पूर्णां विधानेन प्रतिष्ठाऽपि विशोधिता ॥ ३१ ॥

षडशीतितमोऽध्यायः।

विद्याविशोधनविधानम।

ईश्वर उवाच। सन्धानमथ विद्याया प्राचीनकलया सह।
कुर्वीत पूर्ववत् कला तत्त्व वर्णय तद् यथा॥ १॥
औ ह्रौ चोमिति सन्धानम।
रागश्च शुद्वविद्या च नियति कलया सह।
कालो माया तथाऽविद्या तत्त्वानामिति सप्तकम्॥ २॥
रलवा शषसा वर्णा षड् विद्याया प्रकीर्त्तिता।
पदानि प्रणवादीनि एकविंशतिसङ्ख्यया॥ ३॥

औ नम शिवाय सर्वप्रभवे ह शिवाय ईशानमूर्द्धाय ततपुरुषवक्राय अघोरहृदयाय वामदेवगुह्याय सद्योजात मूर्त्तये औं नमो नमो गुह्यातिगुह्याय गोप्त्रे अनिधनाय सर्वाधिपाय ज्योतीरूपाय परमेश्वराय भावेन औं व्योम।

औ रुद्राणा भुवनानाच्च स्वरूपमथ कथ्यते।
प्रथमो वामदेव स्यात्तत सर्वभवोद्भव॥ ४॥
वजदेह प्रभुर्धाता क्रमविक्रमसुप्रभा।
वटु प्रशान्तनामा च परमाक्षरसञ्ज्ञक॥ ५॥
शिवश्च सशिवो बभ्रुरक्षय शम्भुरेव च।
अदृष्टरूपनामानौ तथाऽन्यो रूपवर्द्धन॥ ६॥
मनोन्मनो महावीर्य्य श्चिताङ्गस्तदनन्तरम।
कल्याण इति विज्ञेया पञ्चविंशतिसङ्ख्यया॥ ७॥
मन्त्रो घोरामरौ बीजे नाड्यौ द्वे तत्र ते यथा।

पुषा च हस्तिजिह्वा च व्यानमागो प्रभञ्जनो ॥ ८ ॥
विषयो रूपमिवैकमिन्द्रिये पादचक्षुषो ।
शब्द स्पर्शश्च रूपञ्च त्रय एते गुणा स्मृता । ९ ॥
अतस्थाऽत्र सुषम्निश्च रुद्रो देवस्तु कारणम ।
विद्यामध्यगत सर्वं भावयेद्भवनादिकम ॥ १० ॥
ताडन छेदन तत्र प्रवेशश्चापि योजनम ।
आकृष्य ग्रहण कुर्याद्विद्यया हृतप्रन्भत ॥ ११ ॥
आत्मन्यारोप्य सङ्गृह्य कला कुण्डे निवेशयेत ।
रुद्र कारणमावाह्य विज्ञाप्य च शिशु प्रति ॥ १२ ॥
पित्रोरावाहन कृत्वा हृदये ताडयेच्छिशुम् ।
प्रविश्य पूर्वमन्त्रेण तदात्मनि नियोजयेत । १३ ॥
आकृष्यादाय पूर्वोक्तविधिनाऽऽत्मनि योजयेत ।
वामया योजयेद योनौ गृहीत्वा द्वादशान्तत ॥ १४ ॥
कुर्वीत देहसम्पत्ति जन्माधिकारमेव च ।
भोग लयन्तथा स्रोत शद्धितत्त्वविशोधनम ॥ १५ ॥
नि शेषमलकर्म्मादिपाशबन्धनिवृत्तये ।
निष्कृत्यैव विधानेन यजेत शतमाहुती ॥ १६ ॥
अस्त्रेण पाशशैथिल्य मलशक्ति तिरोहिताम ।
छेदन मद्दन तेषा वर्त्तुलीकरण तथा ॥ १७ ॥
दाह तदक्षराभाव प्रायश्चित्तमथोदितम ।
रुद्राण्यावाहन पूजा रूपगन्धसमर्पणम् ॥ १८ ॥
ओ क्रीं रूपगन्धौ शुल्क रुद्र गृहाण स्वाहा ।
सन्धाय शाम्भवोमाज्ञा रुद्र विसृज्य कारणम् ।
विधायात्मनि चैतन्य पाशसूत्रे निवेशयेत् ॥ १९ ॥

बिन्दु शिरसि विन्यस्य विसृजेत पितरौ ततः।
दद्यात् पूर्णां विधानेन समस्तविधिपूरणीम॥ २०॥
एवमात्तविधिना कार्य्यं विद्याया ताडनादिकम।
स्वबीजन्तु विशेष स्यादिति विद्या विशोधिता॥ २१॥

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः।

शान्तिशोधनकथनम।

ईश्वर उवाच। सन्दध्यादधना विद्यां शान्त्या शार्द्ध यथाविधि
शान्तौ तत्त्वद्वय लीन भावेश्वरसदाशिवौ॥ १॥
हकारश्च चकारश्च द्वौ वर्णौ परिकीर्त्तितौ।
रुद्रा समाननामानो भुवने सह तद् यथा॥ २॥
प्रभव समय क्षुद्रो विमल शिव इत्यपि।
घनौ निरञ्जनाकारौ स्वशिवौ दीप्तिकारणौ॥ ३॥
त्रिदशेश्वरनामा च त्रिदश कालसञ्ज्ञक।
सूक्ष्माम्बुजेश्वरश्चेति रुद्रा शान्तौ प्रतिष्ठिता॥ ४॥
व्योमव्यापिने व्योमव्याप्यरूपाय सर्वव्यापिने शिवाय अनन्ताय अनाथाय अनाश्रिताय ध्रुवाय शाश्वताय योगपीठसंस्थिताय नित्ययोगिने ध्यानाहारायेति द्वादशपदानि।
पुरुष कवचौ मन्त्रौ वीजे विन्दूपकारकौ।
अलम्बुषायसानाड्यौ वायू कृकरकूर्म्मकौ॥ ५॥
इन्द्रिये त्वक्करावस्था सप्तंस्तु विषयौ मत।

गुणौ स्पर्शनिनादौ द्वावेकं कारणमीश्वर ॥ ६ ॥
तुर्य्यावस्थेति शान्तिस्थ सम्भाव्य भवनादिकम ।
विदध्यात्ताडनं भेदं प्रवेशञ्च वियोजनम ॥ ७ ॥
आक्रष्य ग्रहणं कुर्य्याच्छान्तेर्वदनसूत्रत ।
आत्मन्यारोप्य सङ्गृह्य कला कुण्डे निवेशयेत् ॥ ८ ॥
ईश तवाधिकारेऽस्मिन् मुमुक्षु दीक्षयाम्यहम् ।
भव्य त्वयाऽनुकूलेन कुर्य्यात् विज्ञापनामिति ॥ ९ ॥
आवाहनादिकं पित्रो शिष्यस्य ताडनादिकम ।
विधायादाय चैतन्य विधिनाऽऽत्मनि योजयेत् ॥ १० ॥
पूर्ववत् पितृसयोग भावयित्वोद्भवाख्यया ।
हृत्सम्पुटात्मबीजेन देवीगर्भे नियोजयेत ॥ ११ ॥
देहोतपत्तौ हृदा पञ्च शिरसा जन्महेतवे ।
शिखया वाऽधिकाराय भोगाय कवचाणुना ॥ १२ ॥
लयाय शस्त्रमन्त्रेण श्रोत शुद्धौ शिवेन च ।
तत्त्वशुद्धौ हृदा चैव गर्भाधानादि पूर्ववत ॥ १३ ॥
वर्म्मणा पाशशैथिल्य निष्कृत्यैव शत जपेत ।
मलशक्तितिरोधाने शस्त्रेणाहुतिपञ्चकम ॥ १४ ॥
एव पाशवियोगेऽपि तत समास्त्रजप्तया ।
छिन्द्यादस्त्रेण कर्त्तर्य्या पाशान्बीजवता यथा ॥ १५ ॥
ओं हौं शान्तिकलापाशाय ह्र ह्र फट् ।
विसृज्य वर्त्तुलीकृत्य पाशमस्त्रेण पूर्ववत् ।
घृतपूर्णे स्रुवे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ १६ ॥
अस्त्रेण जुहुयात् पञ्च पाशाङ्कुशनिवृत्तये ।
प्रायश्चित्तनिषेधाय दद्यादष्टाहुतीरथ ॥ १७ ॥

ओं हः अस्त्राय हुं फट्।

हृदेश्वरं समावाह्य कृत्वा पूजनतर्पणे।

विदधीत विधानेन तस्मै शुल्कसमर्पणम॥ १८॥

ओं हां ईश्वर बुद्ध्यहङ्कारौ शुल्कं गृहाण स्वाहा।

निःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्येश्वर त्वया।

न स्थेयं बन्धकत्वेन शिवाज्ञां श्रावयेदिति॥ १९॥

विसृजेदीश्वरन्देवं रौद्रात्मानं नियोजयेत्।

ईषच्चन्द्रमिवात्मानं विधिनाऽऽत्मनि योजयेत॥ २०॥

सूत्रे संयोजयेदेनं शुद्धयोद्भवमुद्रया।

दद्यात मूलेन शिष्यस्य शिरस्यमृतविन्दुकम॥ २१॥

विसृज्य पितरौ वह्नेः पूजितौ कुसुमादिभिः।

दद्यात पूर्णां विधानज्ञो निःशेषविधिपूरणीम॥ २२॥

अस्यामपि विधानञ्च पूर्ववत् ताडनादिकम।

स्वबीजन्तु विशेष स्याच्छुद्धिः शान्तेरपीडिता॥ २३॥

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः।

निर्वाणदीक्षाकथनम्।

ईश्वर उवाच। सन्धानं शान्त्यतीताया शान्त्या सार्द्धं विशुद्धया

कुर्वीत पूर्ववत् तत्र तत्त्ववर्णादि तद् यथा॥ १॥

ओं हीं क्षौं हौं हां इति सन्धानानि।

उभौ शक्तिशिवौ तत्त्वे भुवनाष्टकसिद्धिकम्।

दीपकं रोचिकञ्चैव मोचकं चोर्द्ध्वगामि च॥ २॥

व्योमरूपमनाथञ्च स्यादनाश्रितमष्टमम्।

ओङ्कारपदमीशाने मन्त्रो वर्णाश्च षोडश ॥ ३ ॥
अकारादिविसर्गान्ता बीजेन देहकारकौ ।
कुहूश्च शङ्खिनी नाड्यौ देवदत्तधनञ्जयौ ॥ ४ ॥
मारुतौ स्पर्शनं श्रोत्रं इन्द्रिये विषयो नभः ।
शब्दो गुणोऽस्यावस्था तु तुर्य्यातीता तु पञ्चमी ॥ ५ ॥
हेतुः सदाशिवो देव इति तत्त्वादिसञ्चयम् ।
सञ्चिन्त्य शान्त्यतीताख्यं विदध्यात् ताडनादिकम् ॥६॥
कलापाशं समाताड्य फडन्तेन विभिद्य च ।
प्रविश्यान्तः शोऽस्तेन फडन्तेन वियोजयेत् ॥ ७ ॥
शिखाहृतसम्पुटीभूत स्वाहान्त स्रृणिमुद्रया ।
पूरकेण समाकृष्य पाशं मस्तकसूत्रतः ॥ ८ ॥
कुम्भकेन समादाय रेचकेन हृदाख्यया ।
हृतसम्पुटनमोऽन्तेन वह्नि कुण्डे निवेशयेत् ॥ ९ ॥
अस्या पूजाह्निकं सर्वं निवृत्तेरिव साधयेत् ।
सदाशिवं समावाह्य पूजयित्वा प्रतर्प्य च ॥ १० ॥
सदा स्यातऽधिकारेऽस्मिन मुमुक्षु दीक्षयाम्यहम् ।
भाव्य त्वयाऽनुकूलेन भक्त्या विज्ञापयेदिति ॥ ११ ॥
पित्रोरावाहनं पूजां कृत्वा तर्पणसन्निधी ।
हृत्सम्पुटात्मबीजेन शिष्यं वक्षसि ताडयेत् ॥ १२ ॥
ओं हां हूं हं फट् ।
प्रविश्य चाप्यनेनैव चैतन्यं विभजेत् ततः ।
शस्त्रेण पाशसंयुक्तं ज्येष्ठयाऽङ्कुशमुद्रया ॥ १३ ॥
ओं हां हं हूं फट् ।
स्वाहान्तेन तदाकृष्य तेनैव पुटितात्मना ।

गृहीत्वा तन्नमोऽन्तेन निजात्मनि नियोजयेत् ॥ १४ ॥
ओं हां हं हौं आत्मने नमः ।
पूर्ववत् पितृसंयोगं भावयित्वोद्भवाख्यया ।
वामया तद्गतेनैव देव्या गर्भं नियोजयेत् ॥ १५ ॥
गर्भाधानादिकं सर्वं पूर्वोक्तविधिना चरेत् ।
मूलेन पाशशैथिल्यं निष्कृत्यैव शतं जपेत् ॥ १६ ॥
मलशक्तितिरोधाने पाशानाञ्च वियोजने ।
पञ्च पञ्चाहुतीर्दद्यादायुधेन यथा पुरा ॥ १७ ॥
पाशानायुधमन्त्रेण सप्तवाराभिजप्तया ।
छिन्द्यादस्त्रेण कर्त्तर्य्या कलाबीजयुजा यथा ॥ १८ ॥
ओं हां शान्त्यतीतकलापाशाय हः हूं फट् ।
विसृज्य वर्त्तुलीकृत्य पाशानस्त्रेण पूर्ववत् ।
घृतपूर्णे स्रुवे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ १९ ॥
अस्त्रेण जुहुयात् पञ्च पाशाङ्कुशनिवृत्तये ।
प्रायश्चित्तनिषेधार्थं दद्यादष्टाहुतीस्ततः ॥ २० ॥
सदाशिवं हृदावाह्य कृत्वा पूजनतर्पणे ।
पूर्वोक्तविधिना कुर्य्यादधिकारसमर्पणम् ॥ २१ ॥
ओं हां सदाशिव ! मनोबिन्दुं शुल्कं गृहाण स्वाहा ।
निःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्य सदाशिव ! ।
बन्धाय न त्वया स्थेयं शिवाज्ञां श्रावयेदिति ॥ २२ ॥
मूलेन जुहुयात् पूर्णां विसृजेत् तु सदाशिवम् ।
ततो विशुद्धमात्मानं शरच्चन्द्रमिवोदितम् ॥ २३ ॥
संहारमुद्रया रौद्र्या संयोज्य गुरुरात्मनि ।
कुर्वीत शिष्यदेहस्थमुद्धृत्योद्भवमुद्रया ॥ २४ ॥

दद्यादाप्यायनायास्य मस्तकेऽघ्याम्बुविन्दुकम ।
क्षमयित्वा महाभक्त्या पितरौ विसर्जेत तथा ॥ २५ ॥
खेदितौ शिष्यदीक्षायै यन्मया पितरौ युवाम ।
कारुण्यान्मोचयित्वा तद्व्रज त्वं स्थानमात्मन ॥ २६
शिखामन्वितकर्त्तर्या बोधशक्तिस्वरूपिणीम ।
शिखा छिन्द्याच्छिवास्त्रेण शिष्यस्य चतुरङ्गुलाम ॥२७॥
ओ क्षौ शिखायै हूं फट ओं हूं अस्त्राय हूं फट ।
स्रुचि तां घृतपूर्णायां गोविड्गोलकमध्यगाम ।
स्वधायास्त्रमन्त्रेण हूं फडन्तेन होमयेत् ॥ २८ ॥
ओं ह्रौं हूं अस्त्राय हूं फट ।
प्रक्षाल्य स्रुक्स्रुवौ शिष्य स्नाप्याचम्य च स्वयम ।
योजनिकास्थमात्मानं शस्त्रमन्त्रेण ताडयेत ॥ २९ ॥
वियोज्याकृष्य सम्पूज्य पूर्ववद्द्वादशान्तत ।
आत्मीयहृदयाम्भोजकर्णिकायां निवेशयेत् ॥ ३० ॥
पूरितं स्रुवमाज्येन विहिताधोमुखस्रुचा ।
नित्योक्तविधिनाऽऽदाय शङ्खसन्निभमुद्रया ॥ ३१ ॥
प्रसारितशिरोग्रीवो नादोच्चारानुसारत ।
समदृष्टिशिवस्वान्त परभावसमन्वित ॥ ३२ ॥
कुम्भमण्डलवह्निभ्य शिष्यादपि निजात्मन ।
गृहीत्वा षडविधाध्वानं स्रुगग्रे प्राणनाडिकाम् ॥ ३३
सञ्चिन्त्य विन्दुवद् ध्यात्वा क्रमश सप्तधा यथा ।
प्रथमं प्राणसंयोगस्वरूपमपरन्तत ॥ ३४ ॥
हृदयादिक्रमोच्चारविसृष्टं मन्त्रसज्ञकम् ।
पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् ॥ ३५ ॥

सुषमणानुगत नान्स्वरूपन्तु हतीयकम् ।
सप्तमे कारणे त्यागात प्रशान्तविस्वर लय ३६ ॥
शक्तिनादोर्ध्वसञ्चारस्तच्छक्तिविस्वर मतम ।
प्राणस्य निखिलस्यापि शक्तिप्रमेयवर्जितम ॥ ३७ ॥
तत्कालत्रिस्वर षष्ठ शक्त्यतीतञ्च सप्तमम ।
तदेतद योजनास्थान विस्वर तत्त्वसप्तकम । ३८ ॥
पूरक कुम्भक कृत्वा व्यादाय वदन मनाक ।
शनैरुच्चारयन मूल कृत्वा शिष्यात्मनो लयम ॥ ३९ ॥
हृकारे तडिन्नाकारे षडध्वप्राणरूपिणि ।
उकार परतो नाभेर्वितस्ति व्याप्य सस्थितम ॥ ४० ॥
तत पर मकारन्तु हृन्न्याश्चतुरङ्गलम ।
ओङ्कार वाचक विष्णोस्ततोऽष्टाङ्गलकण्ठकम ॥ ४१ ॥
चतुरङ्गलतालस्थ मकार रुद्रवाचकम ।
तद्वल्ललाटमध्यस्थ बिन्दु मीश्वरवाचकम ॥ ४२ ॥
नाद सदाशिव देव ब्रह्मरन्ध्रावसानकम ।
शक्ति च ब्रह्मरन्ध्रस्था त्यजन्नित्यमनुक्रमात ॥ ४३ ॥
दिव्य पिपीलिकास्पर्श तस्मिन्नेवानुभूय च ।
द्वादशान्ते परे तत्त्वे परमानन्दलक्षणे ॥ ४४ ॥
भावशून्ये मनोऽतीते शिवे नित्यगुणोदये ।
विलीय मानसे तस्मिन् शिष्यात्मान विभावयेत ॥४५॥
विमुञ्चन सर्पिषा धारा ज्वालान्तेऽपि परे शिवे ।
योजनिकास्थिरत्वाय वौषडन्तशिवाणुना ॥ ४६ ॥
दत्त्वा पूर्णा विधानेन गुणापादनमाचरेत् ।
ओ ह्रां आत्मनि सर्वज्ञो भव स्वाहा । ओ ह्रां आत्म ने

परितृप्तो भव स्वाहा। ओँ ह्रूं आत्मने अनादिबोधो भव स्वाहा। ओँ ह्रौं आत्मने स्वतन्त्रो भव स्वाहा। ओँ ह्रौं आत्मने अलुप्तशक्तिर्भव स्वाहा। ओँ ह्रः आत्मने अनन्तशक्तिर्भव स्वाहा।

इत्थं षड्गुणमात्मानं गृहीत्वा परमाचरात् ॥ ४७ ॥
विधिना भावनोपेतं शिष्यदेहे नियोजयेत्।
तीव्राणशक्तिसम्पातजनितश्रमशान्तये ॥ ४८ ॥
शिष्यमूर्द्धनि विन्यस्येदर्घ्योदमृतविन्दुकम्।
प्रणमय्येशकुम्भादीन् शिवाद्दक्षिणमण्डले ॥ ४९ ॥
सौम्यवक्त्रं व्यवस्थाप्य शिष्यं दक्षिणमात्मनः।
त्वयैवानुगृहीतोऽयं मूर्त्तिमास्थाय मामकीम्। ५० ॥
देवे वह्नौ गुरौ तस्माद्भक्तिं चाप्यस्य वर्द्धय।
इति विज्ञाप्य देवेशं प्रणम्य च गुरुः स्वयम् ॥ ५१ ॥
श्रेयस्तवास्त्विति ब्रूयादाशिषं शिष्यमादरात्।
ततः परमया भक्त्या दत्त्वा देवेऽष्टपुष्पिकाम्।
पुत्रकं शिवकुम्भेन स्नाप्य विसर्जयेन्मखम् ॥ ५२ ॥

अथोननवतितमोऽध्यायः।

एकतत्त्वदीक्षाकथनम्।

ईश्वर उवाच। अथैकतात्त्विकीं दीक्षां लघुत्वादुपदिश्यते।
सूत्रबन्धादि कुर्वीत यथायोगं निजात्मना ॥ १ ॥
कालाग्न्यादिशिवान्तानि तत्त्वानि परिभावयेत्।

समतत्त्वे समग्राणि सूत्रे मणिगणानिव ॥ २ ॥
आवाह्य शिवतत्त्वादि गर्भाधानादि पूर्ववत् ।
मूलेन किन्तु कुर्व्वीत सर्व्वं शुल्कसमर्पणम् ॥ ३ ॥
प्रदद्दीत तत पूर्णां तत्त्ववातोपगर्भिताम् ।
एकयैव यया शिष्यो निर्व्वाणमधिगच्छति ॥ ४ ॥
योजनायै शिवे चान्या स्थिरत्वापादनाय च ।
दत्त्वा पूर्णां प्रकुर्वीत शिवकुम्भाभिषेचनम ॥ ५ ॥

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

अभिषेकादिकथनम् ।

ईश्वर उवाच । शिवमभ्यर्च्याभिषेक कुर्य्याच्छिष्यादिके शिवे
कुम्भानीशादिकाष्ठासु क्रमशो नव विन्यसेत् ॥ १ ॥
तेषु चारोद चीरोद दध्युद घृतसागरम् ।
इचुकादम्बरोस्वादुमस्तूदानष्टसागरान ॥ २ ॥
निवेशयेद् यथासङ्ख्यमष्टौ विद्येश्वरानथ ।
एक शिखण्डिन रुद्र श्रोकण्ठन्तु द्वितीयकम् ॥ ३ ॥
त्रिमूर्त्तमेकरुद्राचमेकनेत्र शिवात्तमम् ।
सप्तम सूक्ष्मनामानमनन्त रुद्रमष्टमम् ॥ ४ ॥
मध्ये शिव समुद्रञ्च शिवमन्त्र च विन्यसेत् ।
यागालयान् दिगोशस्य रचिते स्नानमण्डपे ॥ ५ ॥
कुर्य्यात् करद्वयायामा वेदीमष्ट ङ्गुलोच्छिताम् ।
आपर्णाद्यासने तत्र विन्यस्यानन्तमानसम् ॥ ६ ॥
शिष्य निवेश्य पूर्वास्य सकलीकृत्य पूजयेत् ।

काञ्जिकोदनमृद्भस्मदूर्वागोमयगोलकैः ॥ ७ ॥
सिद्धार्थदधितोयैश्च कुर्य्यान्निर्मञ्छनं ततः ।
चारोदानुक्रमेणाथ हृदा विघ्नेशमम्बरे ॥ ८ ॥
कलसे स्नापयेच्छिष्यं स्वधाधारणयान्वितम् ।
परिधाप्य सिते वस्त्रे निवेश्य शिवदक्षिणे ॥ ९ ॥
पूर्व्वोदितासने शिष्यं पुनः पूर्ववदर्च्चयेत् ।
उष्णीषं योगपट्टञ्च मुकुटं कर्त्तरीं घटीम् ॥ १० ॥
अक्षमालां पुस्तकादि शिविकाद्यधिकारकम् ।
दीक्षाव्याख्याप्रतिष्ठाद्यं ज्ञात्वाऽद्यप्रभृति त्वया ॥ ११ ॥
सुपरीक्ष्य विधातव्यमाज्ञां संश्रावयेदिति ।
अभिवाद्य ततः शिष्यः प्रणिपत्य महेश्वरम् ॥ १२ ॥
विघ्नज्वालापनोदार्थं कुर्य्याद् विज्ञापनां यथा ।
अभिषेकार्थमादिष्टस्त्वयाऽहं गुरुमूर्त्तिना ॥ १३ ॥
संहितापारगः सोऽयमभिषिक्तो मया शिव ! ।
ततस्तयै मन्त्रचक्रस्य पञ्चपञ्चाहुतीर्यजेत् ॥ १४ ॥
दद्यात् पूर्णां ततः शिष्यं स्थापयेन्निजदक्षिणे ।
शिष्यदक्षिणपाणिस्था अङ्गुष्ठाद्यङ्गुली क्रमात् ॥ १५ ॥
लाञ्छयेदुपबद्धाय दग्धदर्भाग्रमम्बरे ।
कुसुमानि करे दत्त्वा प्रणामं कारयेदमुम् ॥ १६ ॥
कुम्भेऽनले शिवे स्वस्मिं स्ततस्तत्कृत्यमाविशेत् ।
अनुग्राह्यास्त्वया शिष्याः शास्त्रेण सुपरीक्षिताः ॥ १७ ॥
भूपवन्मानवादीनामभिषेकादभीप्सितम् ।
ओं आं ओं पशुं हूं फडिति अस्त्रराजाभिषेकतः ॥ १८ ॥

———

अथैकनवतितमोऽध्याय।

विविधमन्त्रादिकथनम्।

ईश्वर उवाच। अभिषिच्य शिवं विष्णुं पूजयेद्भास्करादिकान्
शङ्खभेर्य्यादिनिर्घोषे स्नापयेत पञ्चगव्यकैः॥ १॥
यो देवान् देवलोकं स याति स्वकुलमुद्धरन्।
वर्षकोटिसहस्रेषु यत् पापं समुपार्ज्जितम्॥ २॥
घृताभ्यङ्गेन देवानां भस्मीभवति पावके।
आढकेन घृताद्यैश्च देवान स्नाप्य सुरो भवेत्॥ ३॥
चन्दनेनानुलिप्याथ गन्धाद्यैः पूजयेत्तथा।
अल्पायासैः स्तुतिभिस्तुता देवास्तु सर्वदा॥ ४॥
अतीतानागतज्ञानमन्त्रधीभुक्तिमुक्तिदा।
गृहीत्वा प्रश्नसंख्यार्णैर्हृते द्वाभ्यां शुभाशुभम॥ ५॥
त्रिभिर्जीवो मूलधातुश्चतुर्भिर्ब्राह्मणादिधी।
पञ्चात्ो भूततत्त्वादि शेषे चैव जपादिकम॥ ६॥
एकत्रिकातित्रिकान्ते पदे द्विपमकान्तके।
अशुभं मध्यमं मध्येष्विन्द्रस्त्रिषु नृप शुभं॥ ७॥
सङ्ग्रावन्दे जीविताब्द यमोऽब्दग्रह्दा ध्रुवम्।
सूर्य्यं भास्करं दुर्गाश्रीविष्णुमन्त्रैर्लिखेत् क्वचे॥ ८॥
काठिन्या जप्तया स्पृष्टे गोमूत्राकृतिरेखया।
प्रारभ्यैक त्रिकं यावत् त्रिचतुष्कावसानकम्॥ ९॥
मरुद्‌ व्योम मरुद्बीजैस्तु षष्टि५दे तथा।
अघाणा पतनात् सर्वाद्विषमादौ शुभादिकम्॥ १०॥
एकत्रिकादिमारभ्य अन्ते चाष्टत्रिकं तथा।

ध्वजाद्याश्च समा हीना विषमा शोभनादिदा ॥ ११ ॥
आद् पल्लविते काद्ये ष ङशखरपूर्वगे ।
आद्यैस्तै सस्वरै काद्यैस्त्रिपुरानाममन्त्रका ॥ १२ ॥
क्ली वीना प्रणवाद्या स्युर्नमोऽन्ता यत्र पूजने ।
मन्त्रा विंशतिसाहस्रा शत षष्ठ्यधिक तत ॥ १३ ॥
आ ह्रीं मन्त्रा सरस्वत्याश्चण्डिकायास्तथैव च ।
तथा गौर्य्याश्च दुर्गाया आ श्रीं मन्त्रा श्रियस्तथा ॥१४॥
तथाचौ क्षौ मन्त्रा सूर्य्यस्य आ हौ मन्त्रा शिवस्य च ।
आ ग मन्त्रा गणेशस्य आं मन्त्राश्च तथा हरे ॥ १५ ।
शताद्यै काधिकै काद्यैस्तथा षोडशभि स्वरै ।
काद्यैस्तै सस्वरैराद्यै कान्तैर्मन्त्रास्तथाखिला ॥ १६ ॥
रवीशदेवीविष्णूना स्वाभिर्देवेन्द्रवर्त्तनात् ।
शतत्रय षष्ठ्यधिक प्रत्येक मण्डल क्रमात् ।
अभिषिक्तो जपेद्ध्यायेच्छिष्यादीन दीक्षयेद् गुरु ॥१७॥

अथ द्विनवतितमोऽध्याय ।

प्रतिष्ठाविधिकथनम ।

ईश्वर उवाच । प्रतिष्ठा सम्प्रवक्ष्यामि क्रमात् सङ्क्षेपतो गुह । ।
पीठ शक्ति शिवो लिङ्ग तद्योग सा शिवाणुभि ॥ १ ॥
प्रतिष्ठाया पञ्च भेदास्तेषा रूप वदामि ते ।
यत्र ब्रह्मशिलायोग सा प्रतिष्ठा विशेषत ॥ २ ॥
स्थापनन्तु यथायोग पीठ एव निवेशनम् ।
प्रतिष्ठाभिन्नपीठस्य स्थितस्थापनमुच्यते ॥ ३ ॥

उत्थापनञ्च सा प्रोक्ता लिङ्गोद्धारपुरःसरा ।
यस्या तु लिङ्गमारोप्य संस्कारः क्रियते बुधैः ॥ ४ ॥
आस्थापनं तदुद्दिष्टं द्विधा विष्णादिकस्य च ।
आसु सर्वासु चैतन्यं नियुञ्जीत परं शिवम् ॥ ५ ॥
यदाधारादिभेदेन प्रासादेष्वपि पञ्चधा ।
परीक्षामथ मेदिन्याः कुर्य्यात् प्रासादकाम्यया ॥ ६ ॥
शुक्लाज्यगन्धा रक्ता च रक्तगन्धा सुगन्धिनी ।
पीता कृष्णा सुरागन्धा विप्रादीनां मही क्रमात् ॥ ७ ॥
पूर्व्वेशोत्तरमर्त्तत्र पूर्व्वा चैषा विशिष्यते ।
आखाते हास्तिके यस्याः पूर्णे मदधिका भवेत् ॥ ८ ॥
उत्तमान्तां महीं त्यक्त्वा तोयाद्यैर्वा समुक्षिताम् ।
अस्थ्यङ्गारादिभिर्दुष्टामत्यन्तं शोधयेद् गुरुः ॥ ९ ॥
नगरग्रामदुर्गार्थं गृहप्रासादकारणम् ॥
खनकैर्गोकुलावासैः कर्षणैर्वा मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥
मण्डपे द्वारपूजादि मन्त्रतृप्त्यवसानकम् ।
कर्म्म निर्व्वर्त्य घोरास्त्रं सहस्रं विधिना यजेत् ॥ ११ ॥
समीकृत्योपलिप्तायां भूमौ संशोधयेद्दिशः ।
स्वर्णदध्यक्षतै रेखां प्रकुर्व्वीत प्रदक्षिणम् ॥ १२ ॥
मध्यादीशानकोष्ठस्थे पूर्णकुम्भे शिवं यजेत् ।
वास्तुमभ्यर्च्य तत्तोये सिञ्चेत् कुशाक्षतादिकम् ॥ १३ ॥
बाह्ये रक्षोगणानिष्ट्वा विधिना दिग्बलिं क्षिपेत् ।
भूमिं संसिच्य संस्नाप्य कुद्दालाद्यं प्रपूजयेत् ॥ १४ ॥
अन्यं वस्त्रयुगच्छन्नं कुम्भं स्कन्धे द्विजन्मनः ।
निधाय गीतवाद्यादिब्रह्मघोषसमाकुलम् ॥ १५ ॥

पूजा कर्म्म समाहृत्य प्राप्ते लग्नेऽग्निकोष्ठके ।
कुद्दालेनाभिषिक्तेन मध्वक्तेन तु खानयेत ॥ १६ ॥
नैर्ऋत्यां क्षेपयेन्मृत्तस्मा खात कुम्भजलं क्षिपेत ।
पुरस्य पूर्वसीमान्तं नयेन्नावन्नभीप्सितम् ॥ १७ ॥
अथ तत्र चरं स्थित्वा भ्रामयेत परितः पुरम ।
सिञ्चन् सीमान्तचिह्नानि यावदीशानगोचरम ॥ १८ ॥
अध्यज्ञानमिदं प्रोक्तं तत्र कुम्भं विसर्जयेत ।
कृत्वा परिग्रहं भूमे कुर्वीत तदनन्तरम ॥ १९ ॥
कर्करान्तं जलान्तं वा शल्यदोषजिघांसया ।
खानयेद् भूं कुमारी चेन्न विधिना शल्यमुद्धरेत ॥२०॥
अकचटतपयशहान मानवस्रेत प्रश्नाक्षराणि तु ।
अग्नेर्ध्वजादिपतिता स्वस्थाने शल्यमाख्यान्ति ॥ २१ ॥
कर्त्तुश्चाङ्गविकारेण जानीयात तत प्रमाणत ।
पश्वादीनां प्रवेशेन कीर्त्तनैर्विरुतैर्दिशः ॥ २२ ॥
मातृकामष्टवर्गान्यां फलके भुवि वा लिखेत ।
शल्यज्ञानं वर्गवशात पूर्वादीशान्तत क्रमात् ॥ २३ ॥
अवर्गे चैव लोहन्तु कवर्गेऽङ्गारमग्निन ।
चवर्गे भस्म दक्षे स्याट टवर्गेऽस्थि च नैर्ऋते ॥ २४ ॥
तवर्गे चेष्टका चाप्ये कपालञ्च पवर्गके ।
यवर्गे शवकीटादि शवर्गे लोहमादिशेत् ॥ २५ ॥
हवर्गे रजतं तद्वदवर्गांस्थानथकारानपि ।
प्रोन्यासभि कारापूरैरष्टाङ्गलमृदन्तरे ॥ २६ ॥
पादोने खातमापूर्य्य सजलैर्मुद्गराहते ।
स्थिता समप्लवा तत्र कारयित्वा भुवं गुरु ॥ २७ ॥

सामान्यार्घ्यकरो यायान्मण्डपं वक्ष्यमाणकम् ।
तोरणद्वाः प्रतीनिष्ठा प्रत्यग्द्वारेण संविशेत् ॥ २८ ॥
कुर्य्यात्तत्रात्मशुद्ध्यादि कुण्डमण्डपसंस्कृतिम् ।
कलसं वर्द्धनीसक्तं लोकपालशिवार्च्चनम् ॥ २९ ॥
अग्नेर्जननपूजादि सर्वं पूर्ववदाचरेत् ।
यजमानान्वितो यायाच्छिलानां स्नानमण्डपम् ॥ ३० ॥
शिला प्रासादलिङ्गस्य पादधर्म्मादिसञ्ज्ञका ।
अष्टाङ्गलाञ्छिता शस्ताश्चतुरस्रा करायता ॥ ३१ ॥
पाषाणानां शिला कार्य्या इष्टकानां तदर्द्धतः ।
प्रासादेऽश्मशिला शैले इष्टकाश्चेष्टकामये ॥ ३२ ॥
अङ्किता नववक्त्राद्यैः पङ्कजा पङ्कजाङ्किता ।
नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णाख्या पञ्चमी मता ॥ ३३ ॥
आसां पद्मः महापद्मः शङ्खोऽथ मकरस्तथा ।
समुद्रश्चेति पञ्चामी निधिकुम्भाः क्रमादध ॥ ३४ ॥
नन्दा भद्रा जया पूर्णा अजिता चापराजिता ।
विजया मङ्गलाख्या च धरणी नवमी शिला ॥ ३५ ॥
सुभद्रश्च विभद्रश्च सुनन्दः पुष्पनन्दकः ।
जयोऽथ विजयश्चैव कुम्भः पूर्णस्तथोत्तरः ॥ ३६ ॥
नवानान्तु यथासङ्ख्यं निधिकुम्भा अमी नव ।
आसनं प्रथमं दत्त्वा ताश्चोल्लिख्य शराणुना ॥ ३७ ॥
सर्वासामविशेषेण तनुत्रेणावगुण्ठनम् ।
मृद्भिर्गोमयगोमूत्रकषायैर्गन्धवारिणा ॥ ३८ ॥
अस्त्रेण हुं फडन्तेन मलस्नानं समाचरेत् ।
विधिना पञ्चगव्येन स्नानं पञ्चामृतेन च ॥ ३९ ॥

गन्धतोयान्तकं कुर्य्यान्निजनामाङ्कितागुनः।
फलरत्नसुवर्णानां गोशृङ्गसलिलैस्ततः ॥ ४० ॥
चन्दनेन समालभ्य वस्त्रैराच्छादयेच्छिवम्।
स्वर्णाद्यमासनं दत्त्वा नीत्वा यागं प्रदक्षिणम् ॥ ४१ ॥
शय्यायां कुशतल्पे वा हृदयेन निवेशयेत्।
सम्पूज्य न्यस्य वह्न्यादिधरान्तं तत्त्वसञ्चयम् ॥ ४२ ॥
त्रिखण्डव्यापकं तत्त्वत्रयञ्चानुक्रमान्न्यसेत्।
वह्न्यादौ चित्तपद्यान्ते चिन्तातन्मातकावधौ ॥ ४३ ॥
तन्मात्रादौ धरान्ते च शिवविद्यात्मना स्थिति।
तत्त्वानि निजमन्त्रेन तत्त्वेशाय हृदाऽर्चयेत् ॥ ४४ ॥
स्थानेषु पुष्पमालादिचिह्नितेषु यथाक्रमम्।

ओं हूं शिवतत्त्वाय नमः। ओं हूं शिवतत्त्वाधिपतये रुद्राय नमः। ओं हां विद्यातत्त्वाय नमः। ओं हां विद्यातत्त्वाधिपाय विष्णवे नमः। ओं हां आत्मतत्त्वाय नमः। ओं हां आत्मतत्त्वाधिपतये ब्रह्मणे नमः।

क्ष्माग्नियजमानार्कान् जलवातेन्दुखानि च ॥ ४५ ॥
प्रतितत्त्वं न्यसेदष्टौ मूर्त्तीः प्रतिशिलां शिलाः।
सर्वं पशुपतिं चोग्रं रुद्रं भवमथेश्वरम् ॥ ४६ ॥
महादेवञ्च भीमञ्च मूर्त्तीशांश्च यथाक्रमात्।
ओं धरामूर्त्तये नमः, ओं धराधिपतये नमः
इत्यादिमन्त्रान् लोकपालान् यथासङ्ख्यं निजाणुभिः ॥ ४
विन्यस्य पूजयेत् कुम्भांस्तन्मन्त्रैर्वा निजाणुभिः।
इन्द्रादीनां तु बीजानि वक्ष्यमाणक्रमेण तु ॥ ४८ ॥
लूं रूं शूं पूं वूं यूं सूं हूं क्षूमिति।

उक्ता नवशिलापच शिला पञ्चपदा तथा ।
प्रतितत्त्व न्यसेन्मूर्त्ती सृष्ट्या पञ्च धरादिका ॥ ४९ ॥
ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्र ईश्वरश्च सदाशिव ।
एते च पञ्च मूर्त्तीशा यष्टव्यास्तासु पूर्ववत् ॥ ५० ॥
ओं पृथ्वीमूर्त्तये नम । ओं पृथ्वीमर्त्त्यधिपतये ब्रह्मणे
नम । इत्यादिमन्त्रा ।
सम्पूज्य कलशान पञ्च क्रमेण निजनामभि ।
निरुन्धीत विधानेन न्यासो मध्यशिलाक्रमात् ॥ ५१ ॥
कुर्य्यात् प्राकारमन्त्रेण भूतिदर्भैस्तिलैस्तत ।
कुण्डेषु धारिका शक्ति विन्यस्याभ्यर्च्य तर्पयेत ॥ ५२ ॥
तत्त्वतत्त्वाधिपान मूर्त्तीर्मूर्त्तीशांश्च घृतादिभि ।
ततो ब्रह्मांशशुद्ध्यर्थं मूलाङ्ग ब्रह्मभि क्रमात् ॥ ५३ ॥
कृत्वा शतादिपूर्णान्त प्रोक्षा शान्तिजले शिला ।
पूजयेच्च कुशे स्पृष्ट्वा प्रतितत्त्वमनुक्रमात् ॥ ५४ ॥
सान्निध्यमथ सन्धान कृत्वा शुद्ध पुनर्न्यसेत ।
एव भागत्रये कर्म गत्वा गत्वा समाचरेत ॥ ५५ ॥
ओं आ ई आत्मतत्त्वविद्यातत्त्वाभ्या नम इति ।
सम्प्रोक्ष्य दर्भमूलाद्यैर्ब्रह्माङ्गादित्रय क्रमात् ।
कुर्य्यात् तत्त्वानुसन्धान ह्रस्वदीर्घप्रयोगत ॥ ५६ ॥
ओं ह्रा उ विद्यातत्त्वशिवतत्त्वाभ्या नम ।
घृतेन मधुना पूर्णास्ताम्रकुम्भान् सरत्नकान् ।
पञ्चगव्यार्घ्यसंसिक्तान् लोकपालाधिदैवतान् ॥ ५७ ॥
पूजयित्वा निजैर्मन्त्रै सन्निधौ होममाचरेत ।
शिलानामथ सर्वासा सस्मरेदधिदेवता ॥ ५८ ॥

विद्यारूपा कृतस्नाना हेमवर्णा शिलाम्बरा ।
न्यूनादिदोषमोषाय वास्तुभूमेश्च शुद्धये ।
यजेद्दक्षिणमूर्द्धान्तमाहुतीनां शतं शतम् ॥ ५९ ॥

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

वास्तुपूजादिविधानम् ।

ईश्वर उवाच । ततः प्रासादमासूत्र्य वर्त्तयेद्वास्तुमण्डपम् ।
कुर्य्यात् कोष्ठचतुःषष्टिं क्षेत्रे वेदास्त्रके समे ॥ १ ॥
कोणेषु विन्यसेद्वंशौ रज्ज्वोऽष्टौ त्रिकोणगाः ।
द्विपदाः षट्पदास्तासु शास्तु तत्रार्च्चयेद् यथा ॥ २ ॥
आकुञ्चितकचं वास्तुमुत्तानमसुराकृतिम् ।
स्मरेत् पूजासु कुड्यादिनिवेशे उत्तराननम् ॥ ३ ॥
जानुनी कूर्परौ शक्रदिशि दिशि वातहुताशयोः ।
पैत्र्यां पादपुटे रौद्र्यां शिरोऽस्य हृदयेऽञ्जलिः ॥ ४ ॥
अस्य देहे समारूढा देवताः पूजिताः शुभाः ।
अष्टौ कोणाधिपास्तत्र कोणार्द्धेष्वष्टसु स्थिताः ॥ ५ ॥
षट्पदास्तु मरीच्याद्या दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् ।
मध्ये चतुष्पदो ब्रह्मा शेषास्तु पदिकाः स्मृताः ॥ ६ ॥
समस्तनाडीसंयोगे महामर्म्मानुजं फलम् ।
त्रिशूलं स्वस्तिकं वज्रं महास्वस्तिकसम्पुटौ ॥ ७ ॥
त्रिकटं मणिबन्धं च सुविशुद्धं पदं तथा ।
इति द्वादश मर्म्माणि वास्तोर्भित्त्यादिषु त्यजेत् ॥ ८ ॥

साज्यमक्षतमोशाय पर्जन्यायाम्बुजोदकम ।
दृढीताथ जयन्ताय पताका कुङ्कमोज्ज्वलाम् ॥ ९ ॥
रक्तवारि महेन्द्राय रवौ धम्र वितानकम् ।
सत्याय घृतगोधममाज्यभक्त भृशाय च ॥ १० ॥
विमासमन्तरोचाय शक्त तेभ्यस्तु पूर्वत ।
मधुक्षीराज्यसम्पूर्णां प्रदद्याद् वह्नये स्रुचम ॥ ११ ॥
लाजान पूर्णं सुवर्णाम्बु वितथाय निवेदयेत् ।
दद्याद् गृहक्षत क्षौद्र यमराजे पलौदनम ॥ १२ ॥
गन्ध गन्धवनाथाय जिह्वा भृङ्गाय पक्षिण ।
मृगाय पद्मपर्णानि याम्यामित्यष्टदेवता ॥ १३ ॥
पित्रे तिलोत्क क्षीर वृक्षज दन्तधावनम ।
दौवारिकाय देवाय प्रदद्याद् धेनुमुद्रया ॥ १४ ॥
सुग्रीवाय दिशेत् पूपान पुष्पदन्ताय दर्भकम ।
रक्त प्रचेतसे पद्ममसुराय सुरासवम ॥ १५ ॥
घृत गुडोदन शेषे रोगाय घृतमण्डकाम ।
लाजान वा पश्चिमाशाया देवाष्टकमितीरितम । १६ ॥
मारुताय ध्वज पीत नागाय नागकेशरम् ।
मुख्ये भक्ष्याणि भल्लाटे मुद्गसूप सुसस्कृतम ॥ १७ ॥
सोमाय पायस साज्य शालूकमृषये दिशेत् ।
लोपोमदितये दित्यै पुरीमित्युत्तराष्टकम ॥ १८ ॥
मोदकान ब्रह्मण प्राच्या षट्पदाय मरीचये ।
सवित्रे रक्तपुष्पाणि वह्न्यध कोणकोष्ठके ॥ १९ ॥
तदध कोष्ठके दद्यात सावित्र्यै च कुशोदकम् ।
दक्षिणे चन्दन रक्त षट्पदाय विवस्वते ॥ २० ॥

हरिद्रौदनमिन्द्राय रक्षोघ कोणकोष्ठके ।
इन्द्रजयाय मिश्रान्नमिन्द्राधस्तान्निवेदयेत् ॥ २१ ॥
वारुण्यां षट्पदासीने मित्रे सगुडमोदनम् ।
रुद्राय घृतसिद्धान्नं वायुकोणाधरे पदे ॥ २२ ॥
तदधो रुद्रदासाय मांसं मार्गमथोत्तरे ।
दद्यात माषनैवेद्यं षट्पदस्थे धराधरे ॥ २३ ॥
आपाय शिवकोणाध तद्वत्साय च तत्स्थले ।
क्रमाद् दद्याद् दधिक्षीरं पूजयित्वा विधानतः ॥ २४ ॥
चतुष्पदे निविष्टाय ब्रह्मणे मध्यदेशतः ।
पञ्चगव्याक्षतोपेतञ्चरुं साज्यं निवेदयेत् ॥ २५ ॥
ईशादिवायुपर्य्यन्तकोणेष्वथ यथाक्रमम् ।
वास्तवाह्ये चरक्याद्यास्ततः पूजयेद् यथा ॥ २६ ॥
चरक्यै सघृतं मांसं विदार्य्यै दधिपङ्कजे ।
पूतनायै पलं पित्तं रुधिरं च निवेदयेत् ॥ २७ ॥
अस्थीनि पापराक्षस्यै रक्तपित्तपलानि च ।
ततो माषौदनं प्राच्यां स्कन्दाय विनिवेदयेत् ॥ २८ ॥
अर्य्यमणे दक्षिणाशायां पूपान् कृसरया युतान् ।
जम्भकाय च वारुण्यामामिषं रुधिरान्वितम् ॥ २९ ॥
उदीच्यां पिलिपिञ्जाय रक्तान्नं कुसुमानि च ।
यजेद् वा सकलं वास्तु कुशदध्यक्षतैर्जलैः ॥ ३० ॥
गृहे च नगरादौ च एकाशीतिपदैर्यजेत् ।
त्रिपदा रज्जवः कार्य्याः षट्पदाश्च त्रिकोणके ॥ ३१ ॥
ईशाद्याः पादिकास्तस्मिन्नागाद्याश्च द्विकोष्ठगाः ।
षट्पदस्था मरीच्याद्या ब्रह्मा नवपदः स्मृतः ॥ ३२ ॥

नगरग्रामखेटादौ वास्तु शतपदोऽपि वा।
वंशद्वय कोणगत दुर्जय दुर्द्धर सदा ॥ ३३ ॥
यथा देवालये न्यासस्तथा शतपदे हित ।
ग्रहा स्कन्दादयस्तत्र विज्ञेयाश्चैव षटपदा ॥ ३४ ॥
चरक्याद्या भूतपदा रज्जुवंशादि पूर्ववत् ।
देशसस्थापने वास्तु चतुस्त्रिंशच्छत भवेत् ॥ ३५ ॥
चतुःषष्टिपदो ब्रह्मा मरीच्याद्याश्च देवता ।
चतुःपञ्चाशत्पदिका आपाद्यष्टौ रसाग्निभि ॥ ३६ ॥
ईशानाद्या नवपदा स्कन्दाद्या शक्तिका स्मृता ।
चरक्याद्यास्तद्वदेव रज्जु वंशादि पूर्ववत् ॥ ३७ ॥
ज्ञेयो वंशसहस्रेस्तु वास्तुमण्डलग पदे ।
न्यासा नगगुणस्तत्र कर्तव्यो देशवास्तुवत् ॥ ३८ ॥
पञ्चविंशतपदो वास्तुर्वैतालाख्यश्चितौ स्मृत ।
अन्यो नवपदो वास्तु षाडशाङ्घ्रिस्तथापर ॥ ३९ ॥
षडस्त्रत्र्यस्त्रवृत्तादेर्मध्ये स्याच्चतुरस्त्रकम ।
खात वास्ता समं पृष्ठे न्यासे ब्रह्मशिलात्मके ॥ ४० ॥
शावाजस्य निवेशे च मूर्त्तिसस्थापने तथा ।
पायसेन तु नैवेद्य सर्वेषा वा प्रदापयेत् ॥ ४१ ॥
उक्तानुक्ते तु वै वास्तु पञ्चहस्तप्रमाणत ।
गृहप्रासादमानेन वास्तु श्रेष्ठस्तु सर्वदा ॥ ४२ ॥

अथ चतुरधिकनवतितमोऽध्याय ।

शिलाविन्यासविधानम ।

ईश्वर उवाच । ईशादिषु चरक्याद्या पूर्ववत् पूजयेद् वहि ।
आहुतित्रितय दद्यात् प्रतिदेवमनुक्रमात् ॥ १ ॥
दत्त्वा भूतबलि लग्ने शिलान्यासमनुक्रमात् ।
मध्यस्थले न्यसेच्छक्ति कुम्भञ्चानन्तमुत्तमम् ॥ २ ॥
नकाराकूडमूलेन कुम्भेऽस्मिन् धारयेच्छिलाम् ।
कुम्भानष्टौ सुभद्रादीन् दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् ॥ ३ ॥
लोकपालाणुभिन्यस्य श्वभ्रेषु न्यस्तशक्तिषु ।
शिलास्तेष्वथ नन्दाद्या क्रमेण विनिवेशयेत् ॥ ४ ॥
शम्वरैर्मूर्त्तिनाथाना यथा स्युर्भित्तिमध्यत ।
तासु धर्म्मादिकानष्टौ कोणात् कोण विभागश ॥ ५ ॥
सुभद्रादिषु नन्दाद्याश्चतस्रोऽग्न्यादिकोणगा ।
अजिताद्याश्च पूर्वादिजयादिष्वथ विन्यसेत् ॥ ६ ॥
ब्रह्माण चोपरि नस्य व्यापकञ्च महेश्वरम ।
चिन्तयेदेषु चाधान व्योमप्रासादमध्यगम् ॥ ७ ॥
बलि दत्त्वा जपेदस्त्र विघ्नदोषनिवारणम् ।
शिलापञ्चकपक्षेऽपि मनागुद्दिश्यते यथा ॥ ८ ॥
मध्ये पूर्णशिलान्यास सुभद्रकलशेऽर्द्धत ।
पद्मादिषु च नन्दाद्या कोणेष्वग्न्यादिषु क्रमात् ॥ ९
मध्यभावे चतस्रोऽपि मातृवद्भावसम्मता ॥
श्री पूर्णे ! त्व महाविद्ये ! सर्वसन्दोहलक्षणे !॥१०॥

सर्वसम्पूर्णमेवात्र कुर्य्यादङ्गिरसः स्तुते।
ओं नन्दे! त्वं नन्दिनी पुंसां त्वामत्र स्थापयाम्यहम् ११
प्रासादे तिष्ठ सन्तप्ता यावच्चन्द्रार्कतारकम्।
आयुः कामं श्रियं नन्दे! देहि वासिष्ठि! देहिनाम् ॥१२॥
अस्मिन् रक्षा सदा कार्य्या प्रासादे यत्नतस्त्वया।
ओं भद्रे! त्वं सर्वदा भद्रं लोकानां कुरु काश्यपि! ॥१३
आयुर्दा कामदा देवि! श्रीप्रदा च सदा भव।
ओं जये। ऽत्र सर्वदा देवि! श्रीदाऽऽयुर्दा सदा भव ॥१४
ओं जये! ऽत्र सर्वदा देवि! तिष्ठ त्वं स्थापिता मया।
नित्यञ्जयाय भूत्यै च स्वामिनी भव भार्गवि! ॥ १५ ॥
ओं रिक्ते! ऽतिरिक्तदोषघ्ने। सिद्धिमुक्तिप्रदे। शुभे!।
सर्वदा सर्वदेशस्थे। तिष्ठास्मिन विश्वरूपिणि! ॥ १६ ॥
गगनायतनं ध्यात्वा तत्र तत्त्वत्रयं न्यसेत्।
प्रायश्चित्तं ततो हुत्वा विधिना विसृजेन्मखम ॥ १७ ॥

अथ पञ्चनवतितमोऽध्यायः।

प्रतिष्ठासामग्रीविधानम्।

ईश्वर उवाच। वक्ष्ये लिङ्गप्रतिष्ठां च प्रासादे भुक्तिमुक्तिदाम्।
तामाचरेत् सर्वदा मुक्तौ भुक्तौ देवदिने सति ॥ १ ॥
विना चैत्रेण माघादौ प्रतिष्ठा मासपञ्चके।
गुरुशुक्रोदये कार्य्या प्रथमे करणत्रये ॥ २ ॥
शुक्लपक्षे विशेषेण कृष्णे वा पञ्चमं दिनम्।

चतुर्थीं नवमी षष्ठी वर्जयित्वा चतुर्दशीम । ३ ॥
शोभनास्तिथय शेषा क्रूरवारविवर्जिता ।
शतभिषा धनिष्ठार्द्रा अनुराधोत्तरत्रयम ॥ ४ ॥
रोहिणी श्रवणश्चेति स्थिरारम्भे महोदया ।
लग्नञ्च कुम्भसिंहालितुलास्त्रीवृषधन्विनाम ॥ ५ ॥
शस्तो जीवो नवर्च्चेषु सप्तस्थानेषु सर्वदा ।
बुधः षडष्टदिक्सप्ततुर्य्येषु विनतुं शित ॥ ६ ॥
सप्तत्रिदशार्य्येस्थ शशाङ्को बलद सदा ।
रविर्दशत्रिषट्प्रस्थो राहुस्त्रिदशषड्गत ॥ ७ ॥
षटत्रिस्थानगता शस्ता मन्दाङ्गारार्ककेतव ।
शुभा क्रराश्च पापाश्च सर्वे एकादशस्थिता ॥ ८ ॥
एषा दृष्टिर्मनी पूर्णा त्वाष्टिकी ग्रहभूतयो ।
पादिको रामदिकस्थाने चतुरष्टौ पादवर्जिता ॥ ९ ॥
षाटानयनचतुर्नाडी भोग स्यान्मीनमेषयो ।
वृषकुम्भौ च भञ्जाते चतस्र पादवर्जिता ॥ १० ॥
मकरो मिथुन पञ्च चापालिहरिकर्कटा ।
पादोना षट् तुलाकन्ये घटिका सार्द्धपञ्च च ॥ ११ ॥
केशरी वृषभ कुम्भ स्थिरा स्यु सिद्धिदायका ।
चरा धनुस्तुलामेषा द्वि स्वभावास्तृतीयका ॥ १२ ॥
शुभ शुभग्रहैर्दृष्ठ शस्तो लग्न शुभाश्रित ।
गुरुशुक्रबुधैर्युक्तो लग्नो दद्याद् बलायुषी ॥ १३ ॥
राज्य शौर्य्यं बल पुत्रान् यशोधर्म्मादिक बहु ।
प्रथम सप्तमस्तुर्य्यो दशम केन्द्र उच्यते ॥ १४ ॥
गुरुशुक्रबुधास्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायका ।

नैऋकादशचतुर्थस्था लग्नात पापग्रहा शुभा ॥ १५ ॥
अतोऽप्यनीचकर्मांशे योन्यास्तिथ्यादयो बुधे ।
धाम्न पञ्चगुणां भूमि त्यक्त्वा वा धामसम्मिताम् ॥ १६ ॥
हस्तात द्वादशसोपानात कुर्य्यान्मण्डपमग्रत ।
चतुरस्र चतुर्द्वार स्नानार्थन्तु तदर्द्धत ॥ १७ ॥
एकास्य चतुरास्य वा रौद्र्या प्राच्युत्तरेऽथवा ।
हास्तिको दशहस्तो वै मण्डपोऽर्ककरोऽथवा ॥ १८ ॥
द्विहस्तोत्तरया वृद्ध्या ''नेष स्यान्मण्डपाष्टकम ।
वेदी चतुष्करा मध्ये कोणस्तम्भेन संयुता ॥ १९ ॥
वेदीपादान्तर त्यक्त्वा कुण्डानि नव पञ्च वा ।
एक वा शिवकाष्ठाया प्राच्यां वा तद्गुरो परम् ॥ २०
मुष्टिमात्र शतार्द्धे स्याच्छते चारत्निमात्रकम ।
हस्त सहस्रहोमे स्यान्नियुते तु द्विहास्तिकम ॥ २१ ॥
लक्षे चतुष्कर कुण्ड कोटिहोमेऽष्टहस्तकम ।
भगाभमग्नौ खण्डेन्दु दक्षे त्र्यस्रञ्च नैरृते ॥ २२ ॥
षडस्र वायवे पद्म सौम्ये चाष्टास्रक शिवे ।
तिर्य्यक्पातशिव खातमूर्द्ध्वं मेखलया सह ॥ २३ ॥
तद्वहिर्मेखलास्तिस्रो वेदवह्नियमाङ्गुले ।
अङ्गुले षड्भिरेका वा कुण्डाकारास्तु मेखला ॥२४ ॥
तासामुपरि योनिः स्यान्मध्येऽश्वत्थदलाकृति ।
उच्छ्रायेणाङ्गुलं तस्माद विस्तारेणाङ्गुलाष्टकम् ॥ २५ ॥
दैर्घ्यं कुण्डार्द्धमानेन कुण्डकण्ठसमोऽधर ।
पूर्वाग्नियाम्यकुण्डानां योनि स्यादुत्तरानना ॥ २६ ॥
पूर्वानना तु शेषाणामैशान्येऽन्यतरा तयो, ।

कुण्डानां यश्चतुर्विंशो भागः सोऽङ्गुल इत्यतः ॥ २७ ॥
प्लक्षादुम्बरकाश्वत्थवटजास्तोरणाः क्रमात् ।
शान्तिभूतिबलारोग्यपूर्वाख्या नामतः क्रमात् ॥ २८ ॥
पञ्चषट्सप्तहस्तानि हस्तखातस्थितानि च ।
तदर्द्धविस्तराणि स्युः तान्याम्रदलादिभिः ॥ २९ ॥
इन्द्रायुधोपमा रक्ता कृष्णा धूम्रा शशिप्रभा ।
शुक्लाभा हेमवर्णा च पताका स्फाटिकोपमा ॥ ३० ॥
पूर्वादितोऽब्जे रक्ता नीलाऽनन्तस्य नैर्ऋते ।
पञ्चहस्तास्तदर्द्धाश्च ध्वजा दीर्घाश्च विस्तराः ॥ ३१ ॥
हस्तप्रदेशिता दण्डा ध्वजानां पञ्चहस्तकाः ।
वल्मीकाद्दन्तिदन्ताग्राद् तथा वृषभशृङ्गतः ॥ ३२ ॥
पद्मषण्डाद् वराहाच्च गोष्ठादपि चतुष्पथात् ।
मृत्तिका द्वादश ग्राह्या भैकुण्ठेऽष्टौ पिनाकिनि ॥३३॥
न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थचूतजम्बुत्वगुद्भवम् ।
कषायपञ्चकं ग्राह्यमात्तवच्च पलाष्टकम् ॥ ३४ ॥
तीर्थाम्भांसि सुगन्धीनि तथा सर्वौषधीजलम् ।
गन्धं पुष्पफलं बच्चं रत्नगोशृङ्गवारि च ॥ ३५ ॥
स्नानायापाहरेत पञ्च पञ्चगव्यामृतं तथा ।
पिष्टनिर्मितवस्त्रादिद्रव्यं निम्मार्जनाय च ॥ ३६ ॥
सहस्रशुषिरं कुम्भं मण्डलाय च रोचनां ।
शतमोषधिमूलानां विजया लक्ष्मणा बला ॥ ३७ ॥
गुडूच्यतिबला पाठा सहदेवा शतावरी ।
ऋद्धिः सुवर्चसा वृद्धिः स्नाने प्रोक्ता पृथक् पृथक् ॥३८॥
रक्षायै तिलदर्भौघो भस्मस्नानन्तु केवलम् ।

यवगोधूमबिल्वाना चूर्णानि च विचक्षण ॥ ३९ ॥
विलेपन सकर्पूर स्नानार्थं कुम्भगण्डकान्।
खट्वाञ्च तूलिकायुग्म सोपधान सवस्त्रकम ॥ ४० ॥
कुर्य्याद् वित्तानुसारेण शयन लक्ष्यकल्पने।
घृतक्षौद्रयुत पात्र कुर्य्यात् स्वर्णशलाकिकाम ॥ ४१ ॥
वर्द्धनी शिवकुम्भञ्च लोकपालघटानपि।
एक निद्राकृते कुम्भ शान्त्यर्थ कुण्डसङ्ख्यया ॥ ४२ ॥
द्वारपालादि धर्मादि प्रशान्तादि घटानपि।
वास्तुलक्ष्मीगणेशाना कलशानपरानपि ॥ ४३ ॥
धान्यपुञ्जकृताधारान् सवस्त्रान स्रग्विभूषितान।
सहिरण्यान समालब्धान् गन्धपानीयपूरितान ॥ ४४ ॥
पूर्णपात्रफलाधारान पल्लवाढ्यान् सलक्षणान।
वस्त्रैराच्छादयेत् कुम्भानाहरेद्गौरसर्षपान ॥ ४५ ॥
विकिरार्थं तथा लाजान् स्नानखण्डञ्च पूर्ववत।
सपिधाना चरुस्थाली दर्व्वीञ्च ताम्रनिर्मिताम ॥ ४६ ॥
घृतक्षौद्रान्वित पात्र पादाभ्यङ्गकृते तथा।
विष्टरांस्त्रिशतादर्भदलैर्बाहुप्रमाणकान् ॥ ४७ ॥
चतुरश्चतुरस्तद्वत् पालाशान् परिधीनपि।
तिलपात्र हवि पात्रमर्घपात्र पवित्रकम् ॥ ४८ ॥
पलविंशाष्टमानानि घटी धूपप्रदानकम।
शुकश्रुवौ पिटक पीठ व्यजन शुष्कमिन्धनम ॥ ४९ ॥
पुष्प पत्र गुग्गुलञ्च घृतैर्दीपाश्च धूपकम्।
अक्षतानि त्रिसूत्रीञ्च गव्यमाज्य यवांस्तिलान ॥ ५० ॥
कुशा शान्त्यै त्रिमधुर समिधो दशपर्विका।

बाहुमात्रं स्रुवं हस्तम् अकादिग्रहशान्तये ॥ ५१ ॥
समिधोऽर्कपलाशोत्थाः खादिरामार्गपिप्पलाः ।
उदुम्बरशमीदूर्वाकुशोत्थाः शतमष्ट च ॥ ५२ ॥
तदभावे यवतिला स्त्रुचोपकरणं तथा ।
स्थालीदर्वीपिधानादि देवादिभ्योऽशुकद्वयम् ॥ ५३ ॥
मुद्रामुकुटवासांसि हारकुण्डलकङ्कणान् ।
कुर्य्यादाचार्य्यपूजार्थं वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ ५४ ॥
तत्पादपादहीना च मूर्त्तिभृद्‌गुरुजापिनाम् ।
पूजा स्याज्जापिभिस्तुल्या विप्रदैवज्ञशिल्पिनाम् ॥ ५५ ॥
वज्राकशान्तौ नीलातिनीलमुक्ताफलानि च ।
पुष्पपद्मादिरागश्च वैदूर्य्यं रत्नमष्टमम् ॥ ५६ ॥
उशीरमाधवक्रान्तारक्तचन्दनकागुरुम् ।
श्रीखण्डं सारिकं कुष्ठं शङ्खिनी ह्योषधीगणः ॥ ५७ ॥
हेमताम्रमयं रक्तं राजतश्च सकांस्यकम् ।
शीसकश्चेति लोहानि हरितालं मनःशिला ॥ ५८ ॥
गैरिकं हेममाक्षीकं पारदो वह्निगैरिकम् ।
गन्धकाभ्रकमित्यष्टौ धातवो व्रीहयस्तथा ॥ ५९ ॥
गोधूमान् सतिलान् माषान् मुद्गानप्याहरेद् यवान् ।
नीवारान् श्यामकानेव व्रीहयोऽप्यष्ट कीर्त्तिताः ॥ ६० ॥

अथ सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

अधिवासनविधि ।

ईश्वर उवाच । स्नात्वा नित्यद्वयं कृत्वा प्रणवार्घकरो गुरुः ।
सहायैर्मूर्त्तिपैर्विप्रैः सह गच्छेन्मखालयम् ॥ १ ॥

शान्त्यादितोरणास्तत्र पूर्ववत् पूजयेत् क्रमात् ।
प्रदक्षिणक्रमादेषा शाखाया द्वारपालकान् ॥ २ ॥
प्राचि नन्दिमहाकाली याम्ये भृङ्गिविनायकौ ।
वारुणे वृषभस्कन्दौ देवीचण्डौ तथोत्तरे ॥ ३ ॥
तच्छाखामूलदेशस्थौ प्रशान्तशिशिरौ घटौ ।
पर्ज्जन्यश्चोकनामानौ भूत सञ्जीवनामृतौ ॥ ४ ॥
धनदश्रीप्रदौ द्वौ द्वौ पूजयेदनुपूर्वशः ।
स्वनामभिश्चतुर्थ्यन्तै प्रणवादिनमोऽन्तगै ॥ ५ ॥
लोकग्रहवसुद्रा स्वस्रवन्तोना द्वय द्वयम ।
भानुत्रय युग वेदो लक्ष्मीर्गणपतिस्तथा ॥ ६ ॥
इति देवा मखागारे तिष्ठन्ति प्रतितोरणम् ।
विघ्नसङ्घापनोदाय क्रतो सरक्षणाय च ॥ ७ ॥
वज्र शक्ति तथा दण्ड खड्ग पाश ध्वज गदाम ।
त्रिशूल चक्रमम्भोज पताकास्वर्चयेत् क्रमात ॥ ८ ॥
ओ ह्रू फट् नम । ओ ह्रू फट हा स्थशक्तये ह्रू फट्
नम इत्यादिमन्त्रै ।

कुमुद कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोऽथ वामन ।
शङ्कुकर्ण सर्वनेत्र सुमुख सुप्रतिष्ठित ॥ ९ ॥
ध्वजाष्टदेवता पूज्या पूर्वादौ भूतकोटिभि ।
ओ क्रौ कुमुदाय नम इत्यादिमन्त्रैस्तथा ॥ १० ॥
हेतुक त्रिपुरघ्नश्च शक्त्याख्य यमजिह्वकम ।
काल करालिन षष्ठमेकाङ्घ्रि भीममष्टकम् ॥ ११ ॥
तथैव पूजयेद् दिक्षु क्षेत्रपालाननुक्रमात् ।
बलिभि कुसुमैर्धूपै सन्तुष्टान् परिभावयेत् ॥ १२ ॥

कान्तोदयेषु वर्गेषु स्थणास्वन्येष्वनुक्रमात ।
पञ्च चित्यादितत्त्वानि सद्योजातादिभिर्यजेत् ॥ १३ ॥
सदाशिवपदव्यापि मण्डप धाम ग्गाद्वरम ।
पताकाशक्तिसयुक्त तत्त्वदृष्ट्याव ।श यत ॥ १४ ॥
न्व्यान्तरिक्षभूमिष्ठविघ्नानुत्साद्य पूर्ववत ।
प्रविशेत पश्चिमद्वारा शेषद्वाराणि दर्शयेत् ॥ १५ ॥
प्रदक्षिणक्रमाद गत्वा निविष्टो वेदिदक्षिणे ।
उत्तराभिमुख कुर्य्याद भूतशुद्धि यथा पुरा ॥ १६ ॥
अन्तर्य्याग विशेषार्घ्यं मन्त्रद्रव्यादिशोधनम् ।
कुर्व्वीत स्वात्मन पूजा पञ्चगव्यादि पूर्ववत् ॥ १७ ॥
साधार कलस तस्मिन् विन्यसेत् तदनन्तरम ।
विशेषाच्छिवतत्त्वाय तत्त्वत्रयमनुक्रमात् ॥ १८ ॥
ललाटस्कन्धपादान्त शिवविद्यात्मक परम् ।
रुद्रनारायणब्रह्मदैवत निजसञ्चरे ॥ १९ ॥
ओं हं हां मूर्त्तीस्तदीश्वरास्तत्र पूर्ववद्विनिवेशयेत ।
तद्व्यापक शिव साङ्ग शिवहस्तञ्च मूर्द्धनि ॥ २० ॥
ब्रह्मरन्ध्रप्रविष्टेन तेजसा बाह्यमन्तरम ।
तम पटलमाधय प्रद्योतितदिगन्तरम् ॥ २१ ॥
आत्मान मूर्त्तिपै सार्द्ध स्रग्वस्त्रकुसुमादिभि ।
भूषयित्वा शिवोऽस्मीति ध्यात्वा बोधासिमुद्धरेत् ॥ २२ ॥
चतुष्पादान्तसस्कारै सस्कार्य्यामखमण्डपम् ।
विक्षिप्य विकिरादीनि कुशकूर्च्चोपसहरेत् ॥ २३ ॥
आसनीकृत्य वर्द्धन्या वास्त्वादीन पूर्ववद् यजेत् ।
शिवकुम्भाख्वर्द्धन्यौ पूजयेच्च स्थिरासने ॥ २४ ॥

स्वदिक्षु कलशारूढांल्लोकपालाननुक्रमात् ।
वाहायुधादिसंयुक्तान् पूजयेद् विधिना यथा ॥ २५ ॥
ऐरावतगजारूढं स्वर्णवर्णं किरीटिनम् ।
सहस्रनयनं शक्रं वज्रपाणिं विभावयेत् ॥ २६ ॥
समाश्रितं च विश्वाणमक्षमालां कमण्डलुम् ।
ज्वालामालाकुलं रक्तं शक्तिहस्तमजासनम् ॥ २७ ॥
महिषस्थं दण्डहस्तं यमं कालानलं स्मरेत् ।
रक्तनेत्रं खरारूढं खड्गहस्तञ्च नैरृतम् ॥ २८ ॥
वरुणं मकरे श्वेतं नागपाशधरं स्मरेत् ।
वायुं च हरिणे नीलं कुवेरं मेषसंस्थितम् ॥ ८ ॥
त्रिशूलिनं वृषे चेशं कूर्म्मेऽनन्तन्तु चक्रिणम् ।
ब्रह्माणं हंसगं ध्यायेच्चतुर्वक्त्रं चतुर्भुजम् ॥ ३० ॥
स्तम्भमूलेषु कुम्भेषु वेद्या धर्मादिकान् यजेत् ।
दिक्षु कुम्भेष्वनन्तादीन् पूजयन्त्यपि केचन ॥ ३१ ॥
शिवाज्ञां श्रावयेत् कुम्भं भ्रामयेदात्मपृष्ठगम् ।
पूर्ववत् स्थापयेदादौ कुम्भं तदनु वर्द्धनीम् ॥ ३२ ॥
शिवं स्थिरासनं कुम्भे शस्त्रार्थञ्च प्रवासनम् ।
पूजयित्वा यथापूर्वं स्पृशेदुद्भवमुद्रया ॥ ३३ ॥
निजयागं जगन्नाथ ! रक्ष भक्तानुकम्पया ।
एभिः संश्राव्य रक्षार्थं कुम्भे खड्गं निवेशयेत् ॥ ४ ॥
होमस्थापनयोः कुम्भे स्थण्डिले मण्डलेऽथवा ।
मण्डलेऽभ्यर्च्य देवेशं व्रजेद् वै कुण्डसन्निधौ ॥ ३५ ॥
कुण्डनाभिं पुरस्कृत्य निविष्टा मूर्त्तिधारिणः ।
गुरोरादेशतः कुर्युर्निजकुण्डेषु संस्कृतिम् ॥ ३६ ॥

जपेयुर्जापिन सङ्ख्य मन्त्रमन्त्रे तु संहिताम ।
पठेयुर्ब्राह्मणा शान्ति स्वशाखावेदपारगा ॥३७॥
श्रीसूक्त पावमानीश्च मैत्रकञ्च वृषाकपिम ।
ऋग्वेदी पूर्वदिग्भागे सर्वमेतत् समुच्चरेत् ॥ ३८ ॥
देवव्रतन्तु भारुण्ड ज्येष्ठसाम रथन्तरम ।
पुरुष गीतिमेतानि सामवेदी तु दक्षिणे ॥ ३९ ॥
रुद्र पुरुषसूक्तञ्च श्लोकाध्याय विशेषत ।
ब्राह्मणञ्च यजुर्वेदी पश्चिमाया समुच्चरेत ॥ ४० ॥
नीलरुद्र तथाथर्वी सूक्ष्मासूक्ष्म तथैव च ।
उत्तरेऽथर्वशीर्षञ्च तत्परस्तु समच्चरेत ॥ ४१ ॥
आचार्यश्चाग्निमुत्पाद्य प्रतिकुण्ड प्रदापयेत ।
वह्ने पूर्वादिकान भागान पूर्वकुण्डादित क्रमात् ॥४२॥
धूपदीपचरूणाञ्च दद्योताग्नि समुच्चरेत ।
पूर्ववच्छिवमभ्यर्च्य शिवाग्नौ मन्त्रतर्पणम ॥ ४३ ॥
देशकालादिसम्पत्तौ दुर्निमित्तप्रशान्तये ।
होम कृत्वा तु मन्त्रञ्च पूर्णा दत्त्वा शुभावहाम ॥४४॥
पूर्ववच्चरुक कृत्वा प्रतिकुण्ड निवेदयेत् ।
यजमानालङ्कृतास्तु व्रजेयु स्नानमण्डपम् ॥ ४५ ॥
भद्रपीठे निधायेश ताडयित्वावगुण्ठयेत् ।
स्नापयेत् पूजयित्वा तु मृदा काषायवारिणा ॥ ४६ ॥
गोमूत्रैर्गोमयेनापि वारिणा चान्तरान्तरा ।
भस्मना गन्धतोयेन फडन्तास्त्रेण वारिणा ॥ ४७ ।
देशिको मूर्त्तिपै सार्द्ध कृत्वा कारणशोधनम् । —
धर्मजप्तेन सच्छाद्य पीतवर्णेन वाससा ॥ ४८ ॥

सम्मृज्य सितपुष्पैश्च नयेदुत्तरवेदिकाम् ।
तत्र दत्तासनायाञ्च शय्यायां सन्निवेश्य च ॥ ४९ ॥
कुङ्कुमालिप्तसूत्रेण विभज्य गुरुरालिखेत् ।
शलाकया सुवर्णस्य अचिर्णौ शस्त्रकर्मणा ॥ ५० ॥
अञ्जयेन्मध्वक्तत् पश्चाच्छास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
कृतकर्मा च शस्त्रेण लक्ष्मी शिल्पी समुत्क्षिपेत ॥ ५१ ॥
त्र्यंशादर्द्धोऽथ पादार्द्धादर्द्धांशा अर्द्धतोऽथवा ।
सर्वकामप्रसिद्ध्यर्थं शुभ लक्ष्मावतारणम ॥ ५२ ॥
लिङ्गदीर्घविकाराग्रे त्रिभक्ते भागवर्णनात् ।
विस्तारो लक्ष्म देहस्य भवेल्लिङ्गस्य सवत ॥ ५३ ॥
यवस्य नवभक्तस्य भागैरष्टाभिरावृता ।
हस्तिके लक्ष्मरेखा च गाम्भीर्याद विस्तरादपि ॥ ५४ ॥
एवमष्टाग्रवृद्ध्या तु लिङ्गे सार्द्धकरादिके ।
भवेदष्टयवा पृथ्वी गम्भीरात्र च हास्तिके ॥ ५५ ॥
एवमष्टाग्रवृद्ध्या तु लिङ्गे सार्द्धकरादिके ।
भवेदष्टयवा पृथ्वी गम्भीरात्रवहास्तिके ॥ ५६ ॥
शाम्भवेषु च लिङ्गेषु पादवृद्धेषु सवत ।
लक्ष्म देहस्य विष्कम्भो भवेद् वै यववर्द्धनात ॥ ५७ ॥
गम्भीरत्वपृथुत्वाभ्यां रेखापि त्र्यंशवृद्धित ।
सर्वेषु च भवेत् सूक्ष्म लिङ्गमस्तकमस्तकम ॥ ५८ ॥
लक्ष्मन्त्रेऽष्टधाभक्ते मूर्ध्नि भागद्वये शुभे ।
षड्भागपरिवर्त्तेन मुक्ता भागद्वयन्त्वध ॥ ५९ ॥
रेखात्रयेण सम्बद्ध कारयेत् पृष्ठदेशगम् ।
रत्नजे लक्षणोद्धारो यवो हेमसमुद्भवे ॥ ६० ॥

स्वरूप लक्षण तेषां प्रभा रत्नेषु निर्मला ।
नयनोन्मीलन वक्ष्ये सान्निध्याय च लक्ष्म तत् ॥ ६१ ॥
लक्ष्मणोद्धाररेखाश्च घृतेन मधुना तथा ।
मृत्युञ्जयेन सम्पूज्य शिल्पिदोषनिवृत्तये ॥ ६२ ॥
अस्त्रयेच्च ततो लिङ्ग स्नापयित्वा मृदादिभि ।
शिल्पिन तोषयित्वा तु दद्याद् गा गुरवे तत ॥ ६३ ॥
लिङ्ग धूपादिभि प्रार्च्य गायेयुर्भर्तृगास्त्रिय ।
सव्येन चापसव्येन सूत्रेणाथ कुशेन वा ॥ ६४ ॥
स्पृत्वा च रोचन दत्त्वा कुर्यान्निर्मन्थनादिकम् ।
गुडलवणधान्याकदानेन विसृजेच्च ता ॥ ६५ ॥
गुरुमूर्त्तिधरै सार्द्ध हृदा वा प्रणवेन वा ।
मृत्स्नागोमयगोमूत्रभस्मभि सलिलान्तरम् ॥ ६६ ॥
स्नापयेत् पञ्चगव्येन पञ्चामृतपुर सरम ।
विरूक्षण कषायैश्च सर्वौषधिजलेन वा ॥ ६७ ॥
शुभ्रपुष्पफलस्वर्णरत्नशृङ्गयवोदकै ।
तथा धारासहस्रेण दिव्यौषधिजलेन च ॥ ६८ ॥
तीर्थोदकेन गाङ्गेन चन्दनेन च वारिणा ।
क्षीरार्णवादिभि कुम्भै शिवकुम्भजलेन च ॥ ६९ ॥
विरूक्षण विलेपञ्च सुगन्धैश्चन्दनादिभि ।
सम्पूज्य ब्रह्मभि पुष्पैर्वसणा रक्तचीवरै ॥ ७० ॥
रक्तरूपेण नीराज्य रक्षातिलकपूर्वकम् ।
घृतौघैर्जलदुग्धैश्च कुशाद्यैरर्घ्यसूचिते ॥ ७१ ॥
द्रव्यै स्तुत्यादिभिस्तुष्टमर्चयेत् पुरुषाणुना ।
समाचम्य हृदा देव ब्रूयादुत्थीयता प्रभो ! ॥ ७२ ॥

देव अश्वरथेनैव चिप्र द्रव्याणि तत्रयेत् ।
मण्डपे पश्चिमद्वारे शय्यायां विनिवेशयेत् ॥ ७३ ॥
शक्त्यादिशक्तिपर्य्यन्ते विन्यसेदासने शुभे ।
पश्चिमे पिण्डिकान्तस्य न्यसेद् ब्रह्मशिलान्तदा ॥ ७४ ॥
अस्त्रमन्त्रशतालब्धनिद्राकुम्भधुवासनम् ।
प्रकल्प्य शिवकोणे च दत्त्वार्घ्यं हृदयेन तु ॥ ७५ ॥
उत्थाप्योक्तासने लिङ्गं शिरसा पूर्वमस्तकम् ।
समारोप्य न्यसेत् तस्मिन् सृष्ट्या धर्म्मादिवन्दनम ॥७६ ॥
दद्याद्ध प्रच्च सम्पूज्य तथा वासांसि वर्म्मणा ।
गहोपकृतिनैवेद्य हृदा दद्यात् स्वशक्तित ॥ ७७ ॥
घृतक्षौद्रयुत पात्रमभ्यङ्गाय पदान्तिके ।
देशिकश्च स्थितस्तत्र षटत्रिंशत्तत्त्वसञ्चयम् ॥ ७८ ॥
शक्त्यादिभूमिपर्य्यन्त स्वतत्त्वाधिपसयुतम् ।
विन्यस्य पुष्पमालाभिस्त्रिखण्डं परिकल्पयेत् ॥ ७९ ॥
मायापदेशशक्त्यन्तन्तुर्य्यांशाष्टांशवर्त्तुलम् ।
तत्रात्मतत्त्वविद्याख्यं शिवं सृष्टिक्रमेण तु ॥ ८० ॥
एकश प्रतिभागेषु ब्रह्मविष्णुहराधिपान् ।
विन्यस्य मूर्त्तिमूर्त्तीशान् पूर्वादिक्रमतो यथा ॥ ८१ ॥
क्ष्मावह्नियजमानार्कजलवायुनिशाकरान् ।
आकाशमूर्त्तिरूपास्तान् न्यसेत् तदधिनायकान् ॥८२ ॥
सर्वं पशुपतिं घोरं रुद्रं भवमखेश्वरम् ।
महादेवञ्च भीमञ्च मन्त्रास्तद्वाचका इमे ॥ ८३ ॥
लवशषचयसाश्च हकारश्च त्रिमात्रिक ।
प्रणवो हृदयाद्यो वा मूलमन्त्रोऽथवा क्वचित् ॥ ८४ ॥

पञ्चकुण्डात्मके यागे मूर्त्ती पञ्चाथवा न्यसेत् ।
पृथिवीजलतजांसि वायुमाकाशमेव च ॥ ८५ ॥
क्रमात तदधिपान पञ्च ब्रह्माण धरणीधरम् ।
रुद्रमीश सदाख्यञ्च सृष्टिन्यायेन मन्त्रवित् ॥ ८६ ॥
मुमुक्षोर्वा निवृत्ताद्या अजाताद्यास्तदीश्वरा ।
त्रितत्त्व वाथ सवत्र न्यसेद् व्याप्त्यात्मकारणम ॥ ८७ ॥
शुद्धे चात्मनि विद्येशा अशुद्धे लोकनायका ।
द्रष्टव्या मूर्त्तिपाश्चैव भोगिना मन्त्रनायका ॥ ८८ ॥
पञ्चविंशत्तथैवाष्टपञ्चत्रीणि यथाक्रमम् ।
एषा तत्त्व तदीशानामिन्द्रादीना ततो यथा ॥ ८९ ॥

ओ हा शान्तितत्त्वाय नम इत्यादि । ओ हा शान्ति तत्त्वाधिपाय नम इत्यादि । ओ हा क्ष्मामूर्त्तये नम । ओ हा क्ष्मामूर्त्त्यधीशाय शिवाय नम इत्यादि । ओ हा पृथिवीमूर्त्तये नम । ओ हा मूर्त्त्यधिपाय ब्रह्मणे नम इत्यादि । ओ हा शिवतत्त्वाधिपाय रुद्राय नम इत्यादि ।

नाभिकन्दात् समुच्चार्य्य घण्टानादविसर्प्पणम् ।
ब्रह्मादिकारणत्यागाद् द्वादशान्तसमाश्रितम् ॥ ९० ॥
मन्त्रञ्च मनसा भिन्न प्राप्तानन्दरसोपमम् ।
द्वादशान्तात् समानीय निष्कल व्यापक शिवम् ॥ ९१ ॥
अष्टत्रिंशत्कलापेत सहस्रकिरणोज्ज्वलम ।
सवशक्तिमय साङ्ग ध्यात्वा लिङ्गे निवेशयेत् ॥ ९२ ॥
जीवन्यासो भवेदेव लिङ्गे सवार्थसाधक ।
पिण्डिकादिषु तु न्यास प्रोच्यते साम्प्रत यथा ॥ ९३ ॥
पिण्डिकाञ्च कृतस्नाना विलिप्ताञ्चन्दनादिभि, ।

सद्वस्त्रैश्च समाच्छाद्य रक्षे च भगलक्षणे ॥ ८४ ॥
पञ्चरत्नादिसंयुक्तां लिङ्गस्योत्तरतः स्थिताम् ।
लिङ्गवत् कृतविन्यासां विधिवत् सम्प्रपूजयेत् ॥ ८५ ॥
कृतस्नानादिकां तत्र लिङ्गमूले शिलां न्यसेत् ।
कृतस्नानादिसंस्कारं शक्त्यन्तं वृषभं तथा ॥ ८६ ॥
प्रणवपूर्वं हुं पूं ह्रीं मध्यादन्यतमेन च ।
क्रियाशक्तियुतां पिण्डीं शिलामाधाररूपिणीम् ॥ ८७ ॥
भस्मदर्भतिलैः कुर्य्यात् प्राकारत्रितयं ततः ।
रक्षायै लोकपालांश्च सायुधान् पूजयेद् बहिः ॥ ८८ ॥
ओं हूं ह्रूं क्रियाशक्तये नमः । ओं हूं ह्रां हः महा
गौरीरुद्रदयिते स्वाहेति च पिण्डिकायाम् । ओं ह्रां आधा
रशक्तये नमः । ओं ह्रां वृषभाय नमः ।
धारिका दीप्तिमत्युग्रा ज्योत्स्ना चेता बलोत्कटा ।
तथा धात्री विधात्री च न्यसेद् वा पञ्चनायिकाः ॥ ८९ ॥
वामा ज्येष्ठा क्रिया ज्ञाना वेधा तिस्रोऽथवा न्यसेत् ।
क्रियाज्ञाना तथेच्छा च पूर्ववच्छान्तिमूर्त्तिषु ॥ १०० ॥
तमी मोहा क्षमो निष्ठा मृत्युर्मायाभवज्वरा ।
पञ्च वाथ महामोहा घोरा च त्रितयज्वरा ॥ १०१ ॥
तिस्रोऽथवा क्रियाज्ञाना तथा बाधाधिनायिका ।
आत्मादित्रिषु तत्त्वेषु तीव्रमूर्त्तिषु विन्यसेत् ॥ १०२ ॥
अत्रापि पिण्डिका ब्रह्मशिलादिषु यथाविधि ।
गौर्य्यादिसंवरैरेव पूर्ववत् सर्वमाचरेत् ॥ १०३ ॥
एवं विधाय विन्यासं गत्वा कुण्डान्तिकं ततः ।
कुण्डमध्ये महेशानं मेखलासु महेश्वरम् ॥ १०४ ॥

क्रियाशक्तिं तथान्यासु नादमाष्टे च विन्यसेत।
घट स्थण्डिलवह्नीशे नाडीसन्धानकं तत ॥ १०५ ॥
पश्चात्तन्तुसमा शक्तिमुद्यातेन समुद्यताम।
विशन्ती सूर्य्यमार्गेण नि सरन्तीं समुद्गताम ॥ १०६ ॥
पुनश्च शून्यमार्गेण विशतीं स्वस्य चिन्तयेत्।
एव सर्वत्र सन्धेय मूर्त्तिपैश्च परस्परम ॥ १०७ ॥
सम्पूज्य धारिकां शक्तिं कण्ठे सन्तर्प्य च क्रमात।
तत्त्वतत्त्वेश्वरा मूर्त्तीर्मूर्त्तीशाश्च घृतादिभि ॥ १०८ ॥
सम्पूज्य तर्प्पयित्वा तु सन्निधौ संहितागमि।
शत सहस्रमर्द्ध वा पूर्णया सह हामयेत ॥ १०९ ॥
तत्त्वतत्त्वेश्वरा मूर्त्तिमूर्त्तीशाश्च कारणकान।
तथा सन्तर्प्य सान्निध्ये जहुयुर्मूर्त्तिपा अपि ॥ ११० ॥
ततो ब्रह्मभिरङ्गैश्च द्रव्यकालानुरोधत।
सन्तर्प्य शक्तिं कुम्भाम्भ प्रोक्षितैं कुशमूलत ॥ १११ ॥
लिङ्गमूलञ्च सस्पृश्य जपेयुर्होमसङ्ख्यया।
सन्निधान हृदा कुर्य्य वर्म्मणा चावगुण्ठनम ॥ ११२ ॥
एव संशोध्य ब्रह्मादि विद्यान्तादि विशुद्धये।
विधाय पूर्ववत् सर्व होममङ्गजपादिकम ॥ ११३ ॥
कुशमध्याग्रयोगेन लिङ्गमध्याग्रक स्पृशेत।
यथा यथा च सन्धान तदिदानीमिहोच्यते ॥ ११४ ॥

ओं हाँ हँ आँ ओँ आ एँ ओँ भू भू वाह्यमूर्त्तये नम। ओँ हाँ वाँ आँ ओँ ओँ हा घाँ आँ भूँ भू वाँ वह्निमूर्त्तये नम'।

एवञ्च यजमानादिमूर्त्तिभिरभिसन्धेरम्।

पञ्चमूर्त्त्यात्मकेऽप्येव सन्धान हृदयादिभि ॥ ११५ ॥
मूलेन स्वीयवीजैर्वा चैव तत्त्वत्रयात्मके।
शिलापिण्डी वृषेष्वेव पूर्णाच्छिन्न सुसवरे ॥ ११६ ॥
भागाभागविशुद्ध्यर्थ होम कुर्य्याच्छतादिकम।
न्यूनादिदोषमोषाय शिवेनाष्टाधिक शतम ॥ ११७ ॥
हुत्वाथ यत कृत कर्म्म शिवश्रोत्रे निवेदयेत्।
एतत्कर्मन्वित कर्म त्वच्छक्तौ च मया प्रभो। ॥ ११८ ॥
ओ नमो भगवते रुद्राय रुद्र नमोऽस्तु ते।
विधिपूर्णमपूर्ण वा स्वशक्त्यापूर्य्य गृह्यताम ॥ ११९ ॥
ओ ह्री शाङ्करि। पूरय स्वाहा इति पिण्डिकायाम।
अथ लिङ्ग न्यसेज ज्ञानी क्रियाख्य पीठविग्रहे ॥१२॥
आधाररूपिणी शक्ति न्यसेद् ब्रह्मशिलोपरि।
निबध्य सप्तरात्र वा पञ्चरात्र त्रिरात्रकम ॥ १२१ ॥
एकरात्रमथो वापि यद्वा सद्योऽधिवासनम।
विनाधिवासन याग कृतोऽपि न फलप्रद ॥ १२२ ॥
स्वमन्त्रे प्रत्यह देयमाहुतीना शत शतम।
शिवकुम्भादिपूजाञ्च दिगवलिञ्च निवेदयेत् ॥ १२३ ॥
गुर्वादिसहितो वासो रात्रौ नियमपूर्वकम्।
अधिवास स वसतावधेर्भाव समीरित ॥ १२४ ॥

अथ सप्तनवतितमोऽध्याय।

शिवप्रतिष्ठाकथनम्।

ईश्वर उवाच। प्रातर्नित्यविधिं कृत्वा द्वारपालप्रपूजनम्।

प्रविश्य प्राग्विधानेन देहशुध्यादिमाचरेत ॥ १ ॥
दिक्पतीश्च समभ्यर्च्य शिवकुम्भञ्च वर्द्धनीम ।
अष्टमुष्टिकया लिङ्ग वह्निं सन्तर्प्य च क्रमात ॥ २ ॥
शिवाज्ञातस्ततो गच्छेत प्रासाद प्रस्त्रमुच्चरन ।
तद्गतान प्रक्षिपेद्विघ्नान हुमफडन्तशराणुना ॥ ३ ॥
न मध्ये स्थापयेल्लिङ्ग वेधदोषविशङ्कया ।
तस्मान्मध्य परित्यज्य यवार्द्धेन यवेन वा ॥ ४ ॥
किञ्चिदीशानमाश्रित्य शिला मध्ये निवेशयेत ।
मूलेन तामनन्ताख्यां सर्वाधारस्वरूपिणीम ॥ ५ ॥
सवगा सृष्टियोगेन विन्यसेदचला शिलाम ।
अथवानेन मन्त्रेण शिवस्यासनरूपिणीम ॥ ६ ॥
ओं नमो व्यापिनि । भगवति । स्थिरेऽचले । ध्रुवे । ।
ह्रं लं ह्रीं स्वाहा । त्वया शिवाज्ञया शक्ते । स्थातव्यमिह सन्ततम ७
इत्युक्त्वा च समभ्यर्च्य निरुध्याद्रौद्रमुद्रया ।
वज्रादीनि च रत्नानि तथोशीरादिकौषधी ॥ ८ ॥
लोहान हेमादिकास्थान्तान हरितालादिकास्तथा ।
धान्यप्रभृतिशस्याद्य पूर्वमुक्तानुक्रमात् ॥ ९ ॥
प्रभारागत्वदेहत्वबोध्य शक्तिमयानिमान ।
भावयन्कल्पितेषु लोकपालेशसंवरे ॥ १० ॥
पूर्वादिषु च गर्त्तेषु न्यसेदेकैकश क्रमात् ।
हेमज तारज कूर्म्म वृष वा ताम्रसम्भवम ॥ ११ ॥
सौराष्ट्रमृदा युक्त पर्वताग्रमृदाथवा ।
प्रक्षिपेन्मध्यगर्त्तादौ यद्वा मेरु सुवर्णजम् ॥ १२ ॥
मधूकाक्षतसयुक्तमञ्जनेन समन्वितम् ।

पृथिवी राजती यद्वा यद्वा हेमसमुद्भवाम ॥ १३ ॥
सर्वबीजसुवर्णाभ्यां समायुक्ता विनिक्षिपेत् ।
स्वर्णजं राजतं वापि सर्वलोहसमुद्भवम् ॥ १४ ॥
सुवर्णं क्षुरयायुक्तं पद्मनालं ततो न्यसेत् ।
देवदेवस्य शक्त्यादिमूर्त्तिपर्य्यन्तमासनम ॥ १५ ॥
प्रकल्प्य पायसेनाथ लिप्त्वा गुग्गुलुनाथवा ।
श्वभ्रमाच्छाद्य वस्त्रेण तनुलेणास्त्ररचितम ॥ १६ ॥
दिक्पतिभ्यो बलिं दत्त्वा समाचान्तोऽथ देशिकः ।
शिवेन वा शिलाश्वभ्रसङ्गदोषनिवृत्तये ॥ १७ ॥
अस्त्रेण वा शतं सम्यग जुहुयात् पर्णया सह ।
एकैकाहुतिदानेन सन्तर्प्य वास्तुदेवता ॥ १८ ॥
समुत्थाप्य हृदा देवमासनं मङ्गलादिभिः ।
गुरुर्हवाग्रतो गच्छेन्मूर्त्तिपैश्च दिशि स्थितैः ॥ १९ ॥
चतुर्भिः सह कर्त्तव्या देवयानस्य पृष्ठतः ।
प्रासादादि परिभ्रम्य भद्राख्यद्वारसम्मुखम् ॥ २० ॥
लिङ्गं सस्थाप्य दत्त्वार्घ्यं प्रासाद सन्निवेशयेत् ।
द्वारेण द्वारबन्धेन द्वारदेशेन तच्छिला ॥ २१ ॥
द्वारबन्धे शिखाशून्ये तदर्द्धेनाथ तद्वते ।
वर्जयन् द्वारसंस्पर्शं द्वारेणैव महेश्वरम् ॥ २२ ॥
देवगृहसमारम्भे कोणेनापि प्रवेशयेत् ।
अयमेव विधिर्ज्ञेयो व्यक्तलिङ्गोऽपि सर्वतः ॥ २३ ॥
गृहे प्रवेशनं द्वारे लोकैरपि समीरितम् ।
अपद्वारप्रवेशेन विदुर्गोत्रक्षयं गृहम ॥ २४ ॥
अथ पीठे च संस्थाप्य लिङ्गं द्वारस्य सम्मुखम् ।

तूर्य्यमङ्गलनिर्घोषैर्दूर्व्वाचतसमन्वितम ॥ २५ ॥
समुत्तिष्ठ हरेत्युक्ता महापाशुपत पठेत् ।
अपनीय घट श्वभ्राद् देशिको मूर्त्तिपै सह ॥ २६ ॥
मन्त्र सन्धारयित्वा तु विलिप्त कुङ्कुमादिभि ।
शक्तिशक्तिमतोरैक्य ध्यात्वा चैव तु रचितम ॥ २७ ॥
लयान्त मूलमुच्चार्य्य स्पृष्टा श्वभ्रे निवेशयेत ।
अ शेन ब्रह्मभागस्य यद्वा अ शद्वयेन च ॥ २८ ॥
अर्द्धेन वाष्टमाशेन सर्व्वस्याथ प्रवेशनम ।
पिधाय सीसक नाभिदीघाभि सुसमाहित ॥ २९ ॥
श्वभ्र वालुकयापूर्य्य ब्रूयात् स्थिरीभवेति च ।
ततो लिङ्गे स्थिरीभते ध्यात्वा सकलरूपिणम ॥ ३० ॥
मलमच्चार्य्य शक्त्यन्त स्पृष्ट्रा च निष्कल न्यसेत ।
स्थाप्यमान यदा लिङ्ग याम्या दिशमथाश्रयेत् ॥ ३१ ॥
तत्ताद्दिगीशमन्त्रेण प्रणान्त दचिणान्वितम ।
सव्ये स्थाने च वक्रे च चलिते स्फुटितेऽपि वा ॥ ३२ ॥
जुहयान मूलमन्त्रेण वहुरूपेण वा शतम ।
किञ्चान्येष्वपि दोषेष शिवशान्ति समाश्रयेत् ॥ ३३ ॥
युक्त न्यासादिभिर्लिङ्ग कुर्व्वन्नेव न दोषभाक ।
पोठबन्धमत कृत्वा लक्षणस्याशलक्षणम ॥ ३४ ॥
गौरीमन्त्र लय नीत्वा स्पृष्टा पिण्डीञ्च विन्यसेत् ।
सम्मर्य्य पार्श्वसन्धि वालुकावजलेपनम ॥ ३५ ॥
ततो मूर्त्तिधरै सार्द्ध गुरु शान्ति घटोद्भव ।
सस्थाप्य कलसैरन्यैस्तद्वत् पञ्चामृतादिभि ॥ ३६ ॥
विलिप्य चन्दनाद्यैश्च सम्पूज्य जगदीश्वरम् ।

उमामहेशमन्त्राभ्यां तौ स्पृशेल्लिङ्गमुद्रया ॥ ३७ ॥
ततस्त्रितत्त्वविन्यासं षडध्वादिपुरःसरम् ।
कृत्वा मूर्त्तिं तदीशानामङ्गानां ब्रह्मणामथ ॥ ३८ ॥
स्नानं लिङ्गे क्रियापीठे विन्यस्य स्नापयेत्ततः ।
गन्धैर्विलिप्य सन्धूप्य व्यापित्वेन शिवे न्यसेत् ॥ ३९ ॥
स्रग्धूपदीपनैवेद्यैर्हृदयेन फलानि च ।
विनिवेद्य यथाशक्ति समाचम्य महेश्वरम् ॥ ४० ॥
दत्त्वार्घं च जपं कृत्वा निवेद्य वरदे करे ।
चन्द्रार्कतारकं यावत् मन्त्रेण शैवमूर्त्तिपैः ॥ ४१ ॥
स्वेच्छयैव त्वया नाथ ! स्थातव्यमिह मन्दिरे ।
प्रणम्यैव वहिर्गत्वा हृदा वा प्रणवेन वा ॥ ४२ ॥
संस्थाप्य वृषभं पश्चात् पूर्ववद् बलिमाचरेत् ।
न्यूनादिदोषमोषाय ततो मृत्युजिता शतम् ॥ ४३ ॥
शिवेन सशिवा हुत्वा शान्त्यर्थं पायसेन च ।
ज्ञानाज्ञानकृतं यच्च तत् पूरय महाविभो ! ॥ ४४ ॥
हिरण्यपशुभूम्यादि गीतवाद्यादिहेतवे ।
अम्बिकेशाय तद् भक्त्या शक्त्या सर्वं निवेदयेत् ॥ ४५ ॥
दानं महोत्सवं पश्चात् कुर्य्याद्दिनचतुष्टयम् ।
त्रिसन्ध्यं त्रिदिनं मन्त्री होमयेन मूर्त्तिपैः सह ॥ ४६ ॥
चतुर्थेऽहनि पूर्णाञ्च चरुकं बहुरूपिणा ।
निवेद्य सर्वकुण्डेषु सम्पाताहुतिशोधितम् ॥ ४७ ॥
दिनचतुष्टयं यावत्तन्निर्माल्यं तदूर्द्ध्वतः ।
निर्माल्यापनयं कृत्वा स्नापयित्वा तु पूजयेत् ॥ ४८ ॥
पूजा सामान्यलिङ्गेषु कार्य्या साधारणाणुभिः ।

विहाय लिङ्गचैतन्य कुर्य्यात स्थाणुविसर्ज्जनम ॥४८॥
असाधारणलिङ्गेष चमस्वेति विसर्ज्जनम ।
आवाहनमभिव्यक्तिर्विसर्गं शक्तिरूपता ॥ ५० ॥
प्रतिष्ठान्ते क्वचित् प्रोक्ता स्थिराद्याहुतिसप्तकम ।
स्थिरस्तथाप्रमेयश्चानादिबोधस्तथैव च ॥ ५१ ॥
नित्योऽथ सर्वगश्चैवाविनाशी दृष्ट एव च ।
एते गुणा महेशस्य सन्निधानाय कीर्त्तिता ॥ ५२ ॥
ओं नम शिवाय स्थिरो भवेत्याहुतीना क्रम ।
एवमेतच्च सम्पाद्य विधाय शिवकुम्भवत ॥ ५३ ॥
कुम्भद्वयञ्च तन्मध्यादेककुम्भाम्भसा भवम ।
सस्नाप्य तद् द्वितीयन्तु कर्त्तृ स्नानाय धारयेत् ॥ ५४ ॥
दत्त्वा बलि समाचाम्य वहिर्गच्छेत शिवाज्ञया ।
जगतीवाह्यतश्चण्डमैशान्या दिशि मन्दिरे ॥ ५५ ॥
धामगर्भप्रमाणे च सुपीठे कल्पितासन ।
पूर्ववत् न्यासहोमादि विधाय ध्यानपूर्वकम ॥ ५६ ॥
सस्थाप्य विधिवत् तत्र ब्रह्माङ्गै पजयेत तत ।
अङ्गानि पर्वयुक्तानि ब्रह्माणी त्वर्चना यथा ॥ ५७ ॥
एव सद्योजाताय ओं क्रू फट नम । ओं वि
षामदेवाय क्रू फट नम । ओं वुँ अघोराय क्रूँ फट्
नम । ओं ततपुरुषाय वौमीशानाय च क्रू फट् ।
जप निवेद्य सन्तर्प्य विज्ञाप्य नतिपूर्वकम ।
देव सन्निहितो यावत् तावत्त्व सन्निधौ भव ॥ ५८ ॥
न्यूनाधिकञ्च यत् किञ्चित् कृतमज्ञानतो मया
त्वत्प्रसादेन चण्डेश । तत् सर्वं परिपूरय ॥ ५९ ॥

बाणलिङ्गे बाणरोहे सिद्धलिङ्गे स्वयम्भुवि ।
प्रतिमासु च सर्वासु न चण्डोऽधिकृतो भवेत ॥ ६० ।
अद्वैतभावनायुक्ते स्थण्डिलेशविधावपि ।
अभ्यर्च्य चण्ड मसुत यजमान हि भार्य्यया ॥ ६१ ॥
पूर्वस्थापितकुम्भेन स्नापयेत स्नापका स्वयम् ।
स्थापक यजमानोऽपि सम्पूज्य च महेशवत ॥ ६२ ॥
वित्तशाठ्य विना दद्यात् भूहिरण्यादिदक्षिणाम ।
मूर्त्तिपान विधिवत् पश्चात् जापकान ब्रह्मण स्तथा । ६३
देवज्ञ शिल्पिन प्राच्य दीनानाथादि भोजयेत् ।
यदत्र सम्पूर्णोभावे खेदितो भगवन् । मया । ६४ ॥
क्षमस्व नाथ । तत सव कारुण्याम्बु निधे । मम ।
इति विज्ञापयुक्ताय यजमानाय सद्गुरु ॥ ६५ ॥
प्रतिष्ठापुण्यसद्भाव स्फुरत्तारकसप्रभम ।
कुशपुष्पाक्षतोपेत स्वकरेण समर्पयेत् ॥ ६६ ॥
तत पाशुपतोपेत प्रणम्य परमेश्वरम् ।
ततोऽपि बलिभिर्भूतान् सन्निधाय निबोधयेत ॥ ६७ ॥
स्थातव्य भवता तावद यावत सन्निहितो हर ।
गुरुवस्त्रादिसयुक्त गृह्णीयाद् यागमण्डपम ॥ ६८ ।
सर्वोपकरण शिल्पी तथा स्नापनमण्डपम् ।
अन्ये देवादय स्थाप्या मन्त्रैरागमसम्भवे ॥ ६९ ॥
आदित्यवस्व भेदाद्या सुतलव्याप्तिभाविता ।
साध्यप्रमुखदेवाश्च सरिदोषधयस्तथा ॥ ७० ॥
क्षेत्रपा किन्नराद्याश्च पृथिवीतत्त्वमाश्रिता ।
स्थान सरस्वतीलक्ष्मीनदीनामम्भसि क्वचित् ॥ ७१ ॥

भुवनाधिपतीनाञ्च स्थान यत्र व्यवस्थिति ।
अण्डवृद्धिप्रधानान्त त्रितत्त्व ब्रह्मण पदम् ॥ ७२ ॥
तन्मात्रादिप्रधानान्त पदमेतत् त्रिक हरे ।
नाट्ये ग्रगणमातृणा यच्चेशग्रजन्मनाम ॥ ७३ ॥
अण्डजा शुद्धविद्यान्त पद गणपतेस्तथा ।
मायाग्रदेशशक्त्यन्त शिवाशिवोऽप्ररोचिषाम ॥ ७४ ॥
पदमीश्वरपर्य्यन्त व्यक्ताचासु च कीर्त्तितम् ।
कूर्म्माद्य कीर्त्तित यच्च यच्च रत्नादिपञ्चकम् ॥ ७५ ॥
प्रक्षिपेत् पीठगर्त्ते च पञ्चब्रह्मशिला विना ।
षड्भिर्विभाजिते गर्त्ते त्यक्त्वा भागञ्च पृष्ठत ॥ ७६ ॥
स्थापन पञ्चमांशे च यदि वा वसुभाजिते ।
स्थापन सप्तमे भागे प्रतिमासु सुखावहम ॥ ७७ ॥
धारणाभिर्विशुद्धि स्यात स्थापने लेपचित्रयो ।
स्नानादि मानसन्तत्र शिलारत्नादिवेशनम् ॥ ७८ ॥
नेत्रोद्घाटनमन्त्रेष्टमासनादिप्रकल्पनम ।
पूजा निरम्बुभि पुष्पैर्यथा चित्र न दुष्यति ॥ ७९ ॥
विधिस्तु चललिङ्गेष सम्प्रत्येव निगद्यते ।
पञ्चभिर्वा त्रिभिर्वापि पृथक् कुर्य्याद् विभाजिते ॥८०॥
भागत्रयेण भागांशो भवेद्भागद्वयेन वा ।
स्वपीठेष्वपि तद्वत् स्याल्लिङ्गेषु तत्त्वभेदत ॥ ८१ ॥
सृष्टिमन्त्रेण संस्कारो विधिवत् स्फाटिकादिषु ।
किन्तु ब्रह्मशिलारत्नप्रभूतेषां निवेदनम ॥ ८२ ॥
योजन पिण्डिकायाश्च मनसा परिकल्पयेत् ।
स्वयम्भूवाणलिङ्गादौ संस्कृतौ नियमो न हि ॥ ८३ ॥

स्नापन संहितामन्त्रैर्न्यास होमञ्च कारयेत् ।
नदीसमुद्रोहाणा स्थापन पूर्ववत् मतम् । ८४ ॥
ऐहिक मृण्मय लिङ्ग पिष्टकादि च तत्क्षणात् ।
कृत्वा सम्पूजयेच्छ्रुद्ध दीक्षणादिविधानत ॥ ८५ ॥
समादाय ततो मन्त्रानात्मान सन्निधाय च ।
तज्जले प्रक्षिपेल्लिङ्ग वत्सरात् कामद भवेत् ॥ ८६ ॥
विष्णादिस्थापन चैव पञ्चङ्मन्त्रै समाचरेत् ।

अथाष्टनवतितमोऽध्याय. ।

गौरीप्रतिष्ठाकथनम् ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये गौरीप्रतिष्ठाञ्च पूजया सहिता शृणु ।
मण्डपाद्य पुरो यच सस्थाप्य चाधिरोपयेत् ॥ १ ॥
शय्याया तत्र विन्यस्य मन्त्रान्मूर्त्यादिकान गुह । ।
आत्मविद्याशिवान्तञ्च कुर्यादीशनिवेशनम ॥ २ ॥
शक्ति परा ततो न्यस्य हुत्वा जप्त्वा च पूर्ववत् ।
सन्धाय च तथा पिण्डी क्रियाशक्तिस्वरूपिणीम ॥ ३ ॥
सद्देशव्यापिका ध्यात्वा न्यस्तरत्नादिका तथा ।
एव सस्थाप्य ता पश्चाद्देवीन्तस्यान्नियाजयेत् ॥ ४ ॥
परशक्तिस्वरूपान्ता स्थापना शक्तियोगत ।
ततो न्यसेत् क्रियाशक्ति पीठे ज्ञानञ्च विग्रहे ॥ ५ ॥
ततोऽपि व्यापिनीं शक्ति समावाह्य नियोजयेत् ।
अम्बिका शिवनाम्नीञ्च समालभ्य प्रपूजयेत् ॥ ६ ॥

ओं आधारशक्तये नमः । ओं कूर्म्माय नमः । ओं स्कन्दाय च तथा नमः । ओं क्षीं नारायणाय नमः । ओं ऐश्वर्याय नमः । ओं अं अधश्छदनाय नमः । ओं पद्मासनाय नमः । ओं ऊर्ध्वच्छदनाय नमः । ओं पद्मासनाय नमः । अथ सम्पूज्या केशरास्तथा । ओं क्षीं कर्णिकायै नमः । ओं च पुष्करादिभ्य इहार्चयेत् । ओं हां पुष्ट्यै क्षीं च ज्ञानायै क्रूं क्रियायै ततो नमः । ओं नालाय नमः । रुं धर्माय नमः । रुं ज्ञानाय वै नमः । ओं वैराग्याय नमः । ओं वे अधर्माय नमः । ओं रु अज्ञानाय वै नमः । ओं अवैराग्याय वै नमः । ओं अनैश्वर्याय नमः । हुं वाचे हुं च रागिण्यै क्षे ज्वालिन्यै ततो नमः । ओं क्षौं शमायै च नमः । क्रुं ज्येष्ठायै तथा नमः । ओं क्षीं रौं क्षौं नवशक्त्यै गौं च गौर्य्यासनाय च । गौं गौरीमूर्त्तये नमः । गौर्य्या मूलमथोच्यते । ओं क्षीं सः महागौरि । रुद्रदयिते । स्वाहा । गौर्य्यै नमः । गां क्रूं क्षीं शिवो गूं स्यात् शिखायै कवचाय च । गौं नेत्राय च गः अस्त्राय ओं गौं विज्ञानशक्तये ओं गूं क्रियाशक्तये नमः । पूर्वादौ शक्रादिकान । ओं सुं सुभगायै नमः । क्षीं बीजं ललिता ततः । ओं क्षीं कामिन्यै च नमः । ओं क्रूं स्यात् कामशालिनीमन्त्रैर्गौरीं प्रतिष्ठाप्य प्रपूज्य जप्याथ सर्वभाक् ।

अथैकोननवतितमोऽध्यायः ।

सूर्य्यप्रतिष्ठाकथनम् ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये सूर्य्यप्रतिष्ठाञ्च पूर्ववन्मण्डपादिकम् ।

स्नानादिकञ्च सम्पाद्य पूर्वोक्तविधिना तत ॥ १ ॥
विद्यामासनशय्यायां साङ्ग विन्यस्य भास्करम।
त्रितत्त्व विन्यसेत् तत्र सस्वरं खादिपञ्चकम ॥ २ ॥
शुद्धादि पूर्ववत कृत्वा पिण्डीं सशोध्य पूर्ववत्।
सदेशपदपर्य्यन्त विन्यस्य तत् तु पञ्चकम ॥ ३ ॥
शक्त्या च सर्वतोमुख्या सस्थाप्य विधिवत् तत ।
स्थापना विधिवत सूर्य्य शक्त्यन्त स्थापयेद गुरु ॥ ४ ॥
स्थाप्यन्तमथवान्त्य पादान्त नाम धारयेत्।
सूर्य्यमन्त्रास्तु पर्वोक्ता द्रष्टव्या स्थापनेऽपि च ॥ ५ ॥

अथ शततमोऽध्यायः।

द्वारप्रतिष्ठाकथनम्।

ईश्वर उवाच। द्वाराश्रितप्रतिष्ठायां वक्ष्यामि विधिमप्यथ।
द्वाराङ्गानि कषायाद्यै सस्कृत्य शयने न्यसेत ॥ १ ॥
मूलमध्याग्रभागेषु त्रयमात्मादिसेश्वरम।
विन्यस्य सन्निवेश्याथ हुत्वा जह्यात्र रूपत, ॥ २ ॥
द्वाराद्यो यजेद् वास्तु तत्रैवानन्तमन्त्रत ।
रत्नादिपञ्चक न्यस्य शान्तिहोम विधाय च ॥ ३ ॥
यवसिद्धार्थकाक्रान्ता ऋद्धिवृद्धिमहातिला ।
गोमृत्तृणपरागेन्द्रमोहनीलक्ष्मणामृता ॥ ४ ॥
रोचना रुग वचो दूर्वा प्रस्रवदाधस्य पोटलीम।
प्रकृत्योदुम्बरे बध्वा रक्षार्थं प्रणवेन तु ॥ ५ ॥

द्वारमुत्तरत किञ्चिदाश्रित सन्निवेशयेत ।
आत्मतत्त्वमधो न्यस्य विद्यातत्त्वञ्च माखगो ॥ ६ ॥
शिवमाकाशदेशे च व्यापक सर्वमङ्गलें ।
ततो महेशनौश च विन्यसेन्म लमन्तत ॥ ७ ॥
द्वाराश्रिताश्च तत्वादीन क्रतयुक्तै स्वनामभि ।
जहुयाच्छतमर्द्ध वा द्विगुण शक्तितोऽथवा ॥ ८ ॥
न्यूनादिदोषमोषाय हेतितो जुहुयाच्छतम ।
दिग्बलि पूर्ववद्दत्वा प्रदद्याद्दचिणादिकम ॥ ९ ॥

अथ एकाधिकशततमोऽध्याय ।

प्रासादप्रतिष्ठा ।

ईश्वर उवाच । प्रासादस्थापन वक्ष्ये तच्चैतन्य स्वयोगत ।
शुकनाशासमाप्तौ तु पूर्ववेदाश्च मध्यत ॥ १ ॥
आधारशक्तित पद्मे विन्यस्ते प्रणवेन च ।
स्वर्णाद्येकतमोद्भूत पञ्चगव्येन सयुतम ॥ २ ॥
मधक्षीरयुतं कुम्भ न्यस्तरत्नादिपञ्चकम ।
स्रग्वस्त्र गन्धलिप्तञ्च गन्धवतपुष्पभूषितम ॥ ३ ॥
चूतादिपल्लवानाञ्च शती कल्पञ्च विन्यसेत् ।
परकेण समादाय सकलीकृतविग्रह ॥ ४ ॥
सर्वात्मभिन्नमात्मानं स्वाणुना स्वान्तमारुत ।
आज्ञया बोधयेच्छम्भो रेचकेन ततो गुरु ॥ ५ ॥
द्वादशान्तात् समादाय स्फुरद्वह्निकणोपमम् ।

निक्षिपेत् कुम्भगर्भे च न्यस्तन्माश्रितवाह्निकम् ॥ ६ ॥
विग्रहं तद्गुणानाञ्च बोधकञ्च कलादिकम्।
चान्तं वागीश्वरं तत् तु व्रातं तत्र निवेशयेत् ॥ ७ ॥
दश नाडीर्दश प्राणानिन्द्रियाणि त्रयोदश।
तदधिपांश्च संयोज्य प्रणवाद्यैः स्वनामभिः ॥ ८ ॥
स्वकार्य्यकारणत्वेन मायाकाशनियामिकाः।
विद्येशान् प्रेरकान् शम्भुं व्यापिनञ्च सुसम्वरैः ॥ ९ ॥
अङ्गानि च विनिक्षिप्य निरुन्ध्याद्रोधमुद्रया।
सुवर्णाद्युद्भवं यद्वा पुरुषं पुरुषानुगम् ॥ १० ॥
पञ्चगव्यकषायाद्यैः पूर्ववत् संस्कृतं ततः।
शय्यायां कुम्भमारोप्य ध्यात्वा रुद्रमुमार्पितम् ॥ ११ ॥
तस्मिंश्च शिवमन्त्रेण व्यापकत्वेन विन्यसेत्।
सन्निधानाय होमञ्च प्रोक्षणं स्पर्शनं जपम् ॥ १२ ॥
सान्निध्याबोधनं सर्वं भागत्रयविभागतः।
विधायैवं प्रकृत्यन्ते कुम्भे तं विनिवेशयेत् ॥ १३ ॥

अथ द्व्यधिकशततमोऽध्यायः।

ध्वजारोपणम्।

ईश्वर उवाच। चूलके ध्वजदण्डे च ध्वजे देवकुले तथा।
प्रतिष्ठां च यथोद्दिष्टां तथा स्कन्द ! वदामि ते ॥ १ ॥
तडागार्द्धप्रवेशाद्वा यद्वा सर्वार्द्धवेशनात्।
ऐष्टकी दारुजं शूलं शैलजे धात्विशैलजं ॥ २ ॥

वैष्णवादौ च चक्राद्य कुम्भ स्यान्मूर्त्तिमानत ।
स च त्रिशूलयुक्तस्तु अग्रचूलाभिधो मत ॥ ३ ॥
ईशशूल समाख्यातो मूर्ध्नि लिङ्गसमन्वित ।
वीजपूरकयुक्तो वा शिवशास्त्रेषु तद्विध ॥ ४ ॥
चित्रा ध्वजस्य जङ्घातो यथा जङ्घार्द्धता भवेत् ।
भवेद्वा दण्डमानस्तु यदि वा तद्यदृच्छया ॥ ५ ॥
महाध्वज समाख्यातो यस्तु पीठस्य वेष्टक ।
शक्रैर्ग्रहै रसैर्वापि हस्तैर्दण्डस्तु सम्मित ॥ ६ ॥
उत्तमादिक्रमेणैव विज्ञेय सूरिभिस्तत ।
वंशज शालजाद्वा स दण्ड सर्वकामद ॥ ७ ॥
आरमाराध्यमाणस्तु भङ्गमायाति वै यदि ।
राज्ञोऽनिष्टं विजानीयाद यजमानस्य वा तथा ॥ ८ ॥
मन्त्रेण बहुरूपेण पूर्ववच्छान्तिमाचरेत ।
द्वारपालादिपूजाञ्च मन्त्राणा तर्पण तथा ॥ ९ ॥
विधाय चलक दण्ड स्नापयेदस्त्रमन्त्रत ।
अनेनैव तु मन्त्रेण ध्वज सप्रोक्ष्य देशिक ॥ १० ॥
मृदु कषायादिभि स्नान प्रासाद कारयेत् तत ।
विलिप्य रसमाच्छाद्य शय्याया न्यस्य पूर्ववत् ॥ ११ ॥
चण्डके लिङ्गवर्णन्यासो न ध्यान न च क्रिया ।
विशेषार्थी चतुर्थी च न च कुण्डस्य कल्पना ॥ १२ ॥
दण्डे तथार्थतत्त्वञ्च विद्यातत्त्व द्वितीयकम ।
सद्योजातानि वक्त्राणि शिवतत्त्व पुनर्ध्वजे ॥ १३ ॥
निष्कलञ्च शिव तत्र न्यस्ताङ्गानि प्रपूजयेत् ।
चूडके च ततो मन्त्रो सान्निध्ये सहिताणुभि ॥ १४ ॥

होमयेत् प्रतिभागञ्च ध्वजे तैस्तु फडन्तकैः ।
अन्यथापि कृतं यच्च ध्वजसंस्करणं क्वचित् ॥ १५ ॥
अस्त्रयागविधावेव तत्तु सर्वमुपदर्शितम् ।
प्रासादे कारिते स्थाने स्रगवस्त्रादिविभूषिते ॥ १६ ॥
जङ्घा वेदी तदूर्द्ध्वं तु शिवतत्त्वादि विन्यसेत् ।
होमादिकं विधायाथ शिवं सम्पूज्य पूर्ववत् ॥ १७ ॥
सर्वतत्त्वमयं ध्यात्वा शिवञ्च व्यापकं न्यसेत् ।
अनन्तं कालरुद्रञ्च विभाव्य च पदाम्बुजे ॥ १८ ॥
कुष्माण्डहाटकौ पीठे पातालनरकैः सह ।
भुवनैर्लोकपालैश्च शतरुद्रादिभिर्वृतम् ॥ १९ ॥
ब्रह्माण्डकमिदं ध्यात्वा जङ्घायाञ्च विभावयेत् ।
वारितेजोऽनिलव्योमपञ्चाष्टकसमन्वितम् ॥ २० ॥
सर्वावरणसंयुक्तञ्च बुद्धयोन्यन्तकान्वितम् ।
योगाष्टकसमायुक्तं नाशावधि गुणत्रयम् ॥ २१ ॥
पटस्थं पुरुषं सिंहं वामञ्च परिभावयेत् ।
मञ्जरीवेदिकायाञ्च विद्यादिकचतुष्टयम् ॥ २२ ॥
कण्ठे माया सरुद्राञ्च विद्याश्चामलसारके ।
कलशे चेश्वरं बिन्दुं विद्येश्वरसमन्वितम् ॥ २३ ॥
जटाजूटञ्च तं विद्याच्छूलं चन्द्रार्द्धरूपकम् ।
शक्तित्रयञ्च तत्रैव दण्डे नादं विभाव्य च ॥ २४ ॥
ध्वजे च कुण्डलीं शक्तिमिति धाम्नि विभावयेत् ।
जगत्या वाथ सन्धाय लिङ्गं पिण्डिकयाथवा ॥ २५ ॥
समुत्थाप्य सुमन्त्रैश्च विन्यस्ते शक्तिपङ्कजे ।
न्यस्तरत्नादिके तत्र स्वाधारे विनिवेशयेत् ॥ २६ ॥

यजमानो ध्वजे लग्ने बन्धमित्रादिभि सह ।
ग्राम प्रदक्षिणीकृत्य लभते फलमीहितम ॥ २७ ॥
गुरु पाशुपत ध्यायन स्थिरमन्त्राधिपैयु तम ।
अभिपान् शस्त्रयुक्ताश्च रक्षणाय निबोधयेत ॥ २८ ॥
न्यूनादिदोषशान्त्यर्थं हुत्वा दत्त्वा च दिग्बलिम ।
गुरवे दक्षिणा दद्याद् यजमानो दिव व्रजेत ॥ २९ ॥
प्रतिमालिङ्गवेदीना यावन्त परमाणव ।
तावदयुगसहस्राणि कर्त्तु र्भोगभुज फलम । ३ ॥

अथ त्र्यधिकशततमोऽध्याय ।

जीर्णोद्धार ।

ईश्वर उवाच । जीर्णादीनाञ्च लिङ्गानामुद्धार विधिना वदे ।
लक्ष्माज्झितञ्च भग्नञ्च स्थूल वज्रहत तथा ॥ १ ॥
सम्पुट स्फाटित व्यङ्ग लिङ्गमित्येवमादिकम ।
इत्यादिदुष्टलिङ्गाना याज्या पिण्डी तथा वृष ॥ २ ॥
चालितञ्चलित लिङ्गमत्यथ विषमस्थितम ।
दिङमूढ पातित लिङ्ग मध्यस्थ पतित तथा । ३॥
एवविधञ्च सस्थाप्य निर्व्रणञ्च भवद यदि ।
नद्यादिकप्रवाहेन तदपाक्रियत यदि ॥ ४ ॥
ततोऽन्यत्रापि सस्थाप्य विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
सुस्थित दुस्थित वापि शिवलिङ्ग न चालयेत । ५ ॥
शतेन स्थापन कुर्य्यात् सहस्रेण तु चालनम ।
पूजादिभिश्च सयुक्त जीर्णाद्यमपि सुस्थितम ॥ ६ ॥
याम्ये मण्डपमोशे वा प्रत्यगद्वारैकतोरणम ।

विधाय द्वारपूजादि स्थण्डिले मन्त्रपूजनम्॥ ७॥
मन्त्रान् सन्तर्प्य सम्पूज्य वास्तुदेवान्तु पूर्ववत्।
दिग्बलिं च बहिर्दत्त्वा समाचम्य स्वयं गुरुः॥ ८॥
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु शम्भुं विज्ञापयेत्ततः।
दुष्टलिङ्गमिदं शम्भो शान्तिरुद्धरणस्य चेत्॥ ९॥
रुचिस्तवाधिविधिना अधितिष्ठस्व मां शिव।
एवं विज्ञाप्य देवेशं शान्तिहोमं समाचरेत्॥ १०॥
मध्वाज्यक्षीरदूर्वाभिर्मूलेनाष्टाधिकं शतम्।
ततो लिङ्गं च संस्थाप्य पूजयेत् स्थण्डिले तथा॥ ११॥
ओं व्यापकेश्वरायेति नामान्तं शिववादिनाम्।
ओं व्यापक ह्रदयेश्वराय नमः।
ओं व्यापकेश्वराय शिरसे नमः इत्याद्यङ्गमन्त्राः।
ततस्तत्राश्रितं तत्त्वं श्रावयेदस्त्रमन्त्रतः॥ १२॥
सत्त्वः कोऽपीह यः कोऽपि लिङ्गमाश्रित्य तिष्ठति।
लिङ्गं त्यक्त्वा शिवाज्ञाभियत्रेष्टं तत्र गच्छतु॥ १३॥
विद्याविद्येश्वरैर्युक्तः स भवोऽत्र भविष्यति।
सहस्रं प्रतिभागे च ततः पाशुपताणुना॥ १४॥
हुत्वा शान्त्यम्बुना प्रोक्ष्य स्पृष्ट्वा कुशैर्जपेत्ततः।
दत्त्वार्घं च विलोमेन तत्त्वतत्त्वाधिपांस्तथा॥ १५॥
अष्टमूर्त्तीश्वरान् लिङ्गपिण्डिकामस्थितान् गुरुः।
विसृज्य स्वर्णपाशेन वृषस्कन्धस्थया तथा॥ १६॥
रज्ज्वा बध्वा तया नीत्वा शिवमन्त्रं स्मरन् जनैः।
तज्जले निक्षिपेत्सत्तो पुष्ट्यर्थं जुहुयाच्छतम्॥ १७॥
क्षमये दिक्पतीनाञ्च वास्तुशुद्धौ शतं शतम्।

रक्षा विधाय तद्वाग्नि महापाशुपता तत ॥ १८ ॥
लिङ्गमन्यत् ततस्तत्र विधिवत् स्थापयेद् गुरु ।
असुरैर्मुनिभिर्गोत्रस्तन्त्रविद्भि प्रतिष्ठितम ॥ १९ ॥
जीर्णं वाप्यथवा भग्न विधिनापि न चालयेत् ।
एष एव विधि कार्यो जीर्णधामसमद्धतौ ॥ २० ॥
खड्गमे मन्त्रगण न्यस्य कारयेन् मन्दिरान्तरम ।
सङ्कोचे मरण प्रोक्त विस्तारे तु धनक्षय ॥ २१ ॥
तद द्रव्य श्रेष्ठद्रव्य वा सुकार्यं ततप्रमाणकम ।

अथ चतुरधिकशततमोऽध्याय ।

प्रासादलक्षणम ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये प्रासादसामान्यलक्षण ते शिखिध्वज ।
चतुर्भागीकृते क्षेत्रे भित्तेर्भागेन विस्तरात ॥ १ ॥
अद्रिभागेन गर्भं स्यात् पिण्डिका पादविस्तरात् ।
पञ्चभागीकृते क्षेत्रेऽन्तर्भागे तु पिण्डिका ॥ २ ॥
सुषिर भागविस्तीर्णं भित्तत्रा भागविस्तरात ।
भागौ द्वौ मध्यमे गर्भे ज्येष्ठभागद्वयेन तु ॥ ३ ॥
त्रिभिस्तु कन्यसोगर्भे शेषो भित्तिरिति क्वचित् ।
षोढा भक्तेऽथवा क्षेत्रे भित्तिर्भागैकविस्तरात् ॥ ४ ॥
गर्भो भागेन विस्तीर्णो भागद्वयेन पिण्डिका ।
विस्ताराद् द्विगुणो वापि सपादद्विगुणोऽपि वा ॥ ५ ॥
अर्धाधद्विगुणो वापि त्रिगुण क्वचिदुच्छ्रय ।
जगती विस्तरार्द्धेन त्रिभागेन क्वचिद्भवेत् ॥ ६ ॥
नेमि पादोनविस्तीर्णा प्रासादस्य समन्तत ।

परिधिस्त्र्यंशको मध्ये रथकास्तत्र कारयेत् ॥ ७ ॥
चामुण्डं भैरवं तेषु नाट्येशञ्च निवेशयेत् ।
प्रासादार्द्धेन देवानामष्टौ वा चतुरोऽपिवा ॥ ८ ॥
प्रदक्षिणा वहिः कुर्य्यात् प्रासादादिषु वा न वा ।
आदित्या पूर्वतः स्थाप्याः स्कन्दोऽग्निवायुगोचरे ॥ ९ ॥
एवं यमादयो न्यस्याः स्वस्यां स्वस्यां दिशि स्थिताः ।
चतुर्धा शिखरं कृत्वा शुकनासा द्विभागिका ॥ १० ॥
तृतीये वेदिका लग्ने सकण्ठो मलसारकः ।
वैराजः पुष्पकश्चान्यः कैलासो मणिकस्तथा ॥ ११ ॥
त्रिविष्टपञ्च पञ्चैव मेरुमूर्द्धनि संस्थिताः ।
चतुरस्रस्तु तत्राद्यो द्वितीयोऽपि तदायतः ॥ १२ ॥
वृत्तो वृत्तायतश्चान्यो ह्यष्टास्रश्चापि पञ्चमः ।
एकैका नवधा भेदैश्चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ १३ ॥
प्रासादः प्रथमो मेरुर्द्वितीयो मन्दरस्तथा ।
विमानञ्च तथा भद्रः सर्वतोभद्र एव च ॥ १४ ॥
चरुको नन्दिको नन्दिवर्द्धमानस्तथापरः ।
श्रीवत्सश्चेति वैराजान्ववाये च समुत्थिताः ॥ १५ ॥
वलभी गृहराजश्च शालागृहञ्च मन्दिरम् ।
विशालश्च समो ब्रह्ममन्दिरं भुवनं तथा ॥ १६ ॥
प्रभवः शिविका वेश्म नवैते पुष्पकोद्भवाः ।
वलयो दुन्दुभिः पद्मो महापद्मक एव च ॥ १७ ॥
वर्द्धनो वान्य उष्णीषः शङ्खश्च कलसस्तथा ।
खवृक्षश्च तथाप्येते वृत्ताः कैलाससम्भवाः ॥ १८ ॥
गजोऽथ वृषभो हंसो गरुत्मानृक्षनायकः ।

भूषणो भूधरश्चान्ये श्रीजय इतिवीधर ॥ १९ ॥
वृत्तायतात् समुद्भूता नवैते मणिकाश्रयात् ।
वज्र चक्र तथा चान्यत् स्वस्तिक वज्रस्वस्तिकम् ॥२०॥
चित्र स्वस्तिकखड्गञ्च गदा श्रीकण्ठ एव च ।
विजयो नामतश्चैते त्रिविष्टपसमुद्भवा ॥ २१ ॥
नगराणामिमा सज्ञा लाटादीनामिमास्तथा ।
ग्रीवार्द्धेनोन्नतचूल पृथुलञ्च विभागत ॥ २२ ॥
दशधा वेदिका कृत्वा पञ्चभि स्कन्धविस्तर ।
त्रिभि कण्ठ तु कर्तव्य चतुर्भिस्तु प्रचण्डकम् ॥ २३ ॥
दिक्षु द्वाराणि कार्याणि न विदिक्षु कदाचन ।
पिण्डिका कोणविस्तीर्णा मध्यमान्ता शुदाहृता ॥२४॥
क्वचित् पञ्चमभागेन महताङ्गर्भपादत ।
उच्छाया द्विगुणास्तेषामन्यथा वा निगद्यते ॥ २५ ॥
षष्ट्याधिकात् समारभ्य अङ्गुलानां शतादिह ।
उत्तमान्यपि चत्वारि द्वाराणि दशहानित ॥ २६ ॥
त्रीण्येव मध्यमानि स्युस्त्रीण्येव कन्यसान्यत ।
उच्छायार्द्धेन विस्तारो ह्युच्छायोऽभ्यधिकस्त्रिधा ॥२७॥
चतुर्भिरष्टभिर्वापि दशभिरङ्गुलैस्तत ।
उच्छायात् पादविस्तीर्णा विशाखास्तदुदुम्बरे ॥ २८ ॥
विस्तरार्द्धेन बाहुल्य सर्वेषामेव कीर्त्तितम् ।
द्विपञ्चसप्तनवभि शाखाभिर्द्वारमिष्टदम् ॥ २९ ॥
अध शाखाचतुर्थांशे प्रतीहारौ निवेशयेत् ।
मिथुनै पादवर्णाभि शाखाशेष विभूषयेत् ॥ ३० ॥
स्तम्भविद्धे भृत्यता स्यात् वृक्षविद्धे त्वभूतिता ।

कूपविद्धे भय द्वारे क्षेत्रविद्धे धनक्षय ॥ २१ ॥
प्रासादगृहशालादिमार्गविद्धेषु बन्धनम् ।
सभाविद्धेन दारिद्र्य वर्णविद्धे निराकृति ॥ २२ ॥
उलूखलेन दारिद्र्य शिलाविद्धेन शत्रुता ।
छायाविद्धेन दारिद्र्य वेधदोषो न जायते ॥ २३ ॥
छेदादुत्पाटनाद्वापि तथा प्राकारलङ्घनात् ।
सीमाया द्विगुणत्यागाद्वेधदोषो न जायते ॥ २४ ॥

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्याय ।

नगरादिवास्तुकथनम् ।

ईश्वर उवाच । नगरग्रामदुर्गाद्या गृहप्रासादवृद्धये ।
एकाशीतिपदैर्वास्तु पूजयेत् सिद्धये ध्रुवम् ॥ १ ॥
प्रागास्या दशधा नाड्यस्तासा नामानि च ब्रुवे ।
शान्ता यशोवती कान्ता विशाला प्राणवाहिनी ॥२॥
सती वसुमती नन्दा सुभद्राथ मनोरमा ।
उत्तरा द्वादशान्याश्च एकाशीत्यङ्घ्रिकारिका ॥ ३ ॥
हरिणी सुप्रभा लक्ष्मा विभूतिविमला प्रिया ।
जया ज्वाला विशोका च सूतास्तत्र च पादत ॥ ४ ॥
ईशाद्यष्टाष्टक दिक्षु यजेदीश धनञ्जयम ।
शक्रमर्क तथा सत्य भृश व्योम च पूर्वत ॥ ५ ॥
हव्यवाहञ्च पूषाण वितथ भौममेव च ।
कृतान्तमथ गन्धर्व भृङ्ग मृगञ्च दक्षिणे ॥ ६ ॥
पितर द्वारपालञ्च सुग्रीव पुष्पदन्तकम् ।
वरुण दैत्यशेषौ च यक्ष्माण पश्चिमे सदा ॥ ७ ॥

रोगाहिमुख्यो भल्लाट सौभाग्यमदितिर्दिति ।
नवान्त पदगो ब्रह्मा पूज्योऽर्घ्यैं च षडङ्घ्रिगा ॥ ८ ॥
ब्रह्मेशान्तरकोष्ठस्थमायाख्यान्तु पदद्वये ।
तदधश्चापवत् साख्य केन्द्रान्तरेषु षट्पदे ॥ ९ ॥
मरीचिकाग्निमध्ये तु सविता द्विपदस्थित ।
सावित्री तदधो द्व यशे विवस्वान षटपदे त्वव ।१०॥
पितृब्रह्मान्तरे विष्णुमिन्द्रमिन्द्र त्वधो जयम् ।
वरुणब्रह्मणोम्मध्ये मित्राख्य षटपदे यजेत् ॥ ११ ॥
रोगब्रह्मान्तरे नित्य द्विपञ्च रुद्रदासकम् ।
तदधा यडघ्रिग यक्ष्म षट्सौम्येषु धराधरम ॥ १२ ॥
चरकी स्कन्दविकट विदारी पूतना क्रमात् ।
जम्भ पाप पिलिपिच्छ यजेदीशादिवाह्यत ॥१३॥
एकाशोपद वेश्म मण्डपश्च शताङ्घ्रिक ।
पूर्ववद्देवता पूज्या ब्रह्मा तु षोडशांशके ॥ १४ ॥
मरीचिश्च विवस्वाश्च मित्र पृथ्वीधरस्तथा ।
दशकोष्ठस्थिता दिच्च त्वन्ये वंशादिकोणगा ॥१५॥
दैत्यमाता तथेशाग्नी मृगाख्यौ पितरौ तथा ।
पापयक्ष्मानिलौ देवा सर्वे सार्धांशके स्थिता ॥१६॥
यत्पाद्याक प्रवक्ष्यामि सङ्क्षेपेण क्रमाद् गुह । ।
सदिग्विंशतकरैर्दैर्घ्यादष्टाविंशति विस्तरात् ॥ १७ ॥
शिशिराश्रय शिवाख्यस्य रुद्रहीन सदोभयो ।
रुद्रद्विगुणिता नाहा पृथुत्वोभिर्विना त्रिभि ॥ १८ ॥
स्याद् ग्रहद्विगुण दैर्घ्यात् तिथिभिश्चैव विस्तरात् ।
सावित्र, सालय, कुम्भा स्त्या त्रिमांशत: पृथक् ॥१९॥

कुड्यपृथुपजङ्घोच्चात कुड्यात्तु त्रिगुणोच्छ्रयम।
कुड्यतूल्यसमा पृथ्वी वीथीं भेदादनेकधा ॥ २० ॥
भद्रे तुल्यञ्च वीथीभिर्द्वारवीथो विनायत।
श्रीजय पृष्ठतो हीनं भद्रोऽय पार्श्वयाविना ॥ २१ ॥
गर्भपृथ्वसमा वीथी तदर्द्धार्द्धेन वा क्वचित।
वीथ्यर्द्धेनोपवीथ्याद्यमेकद्वित्रिपुरान्वितम ॥ २२ ॥
सामान्यानथ गृह वच्मे सर्वथा सर्वकामदम।
एकद्वित्रिचतु शालमष्टशाल यथाक्रमात ॥ २३ ॥
एक याम्ये च सौमाख्यं द्वे चेत पश्चात पुरोमुखम।
चतु शालन्तु साम्म ख्यात तयोरिन्द्रेन्द्रमन्त्रयो ॥ २४ ॥
शिवाख्यमम्बुपार्श्वेष इन्द्राख्ये यमसूर्य्यकम।
प्राकसौम्यस्थे च दण्डाख्य प्राग्याम्ये वातसंज्ञकम ॥२५॥
आप्येन्द्री गृहवल्याख्य त्रिशून तद्दिर्गद्विक्रत।
पूर्वशालाविहीन स्यात सुक्षेत्र वृद्धिदायकम ॥ २६ ॥
याम्ये हीने भवेच्छुली त्रिशाल वृद्धिक्रत परम।
यच्चम्न जलहीनोक्त सुतघ्न बहुशत्रुक्रत ॥ २७ ॥
इन्द्रादिक्रमतो वच्मि ध्वजाद्यष्टौ गृहाण्यहम।
प्राचाशानुस्नगावासमग्नौ तस्य महानसम ॥ २८ ॥
याम्ये रसक्रिया शय्या धनु शस्त्राणि रक्षसि।
धनभुक्त्यम्बुपैशाख्ये सम्यगन्धो च मारुते ॥ २९ ॥
सौम्ये धनपशू कुर्य्यादोशे दीक्षावराल्ययम।
स्वामिहस्तमित वेश्म विस्तारायामपिण्डिकम ॥ ३० ॥
त्रिगुण हस्तसयुक्त कृत्वाष्टांशैर्हृत तथा।
तच्छेषोऽय स्थितस्तेन वायसान्त ध्वजादिकम् ॥ ३१ ॥

वय पञ्चाग्निवेदेषु रसर्षिवसुतो भवेत् ।
सर्वेमाग्रकार वेश्म मध्ये चान्ते च संस्थितम् ॥ ३२ ॥
तस्माच्च नवमे भागे शुभकृन्निलयो मत ।
तन्मध्ये मण्डप शस्त समो वा द्विगुणायत ॥ ३३ ॥
प्रत्यगाप्ये चेन्द्रयमे हट्ट एव गृहावली ।
एकैकभवनाख्यानि दिक्ष्वष्टाष्टकसङ्ख्यया ॥ ३४ ॥
ईशाद्यदितिकान्तानि फलान्येषां यथाक्रमम् ।
भय नारो चलत्व च जयो वृद्धि प्रतापक ॥ ३५ ॥
धर्म कलिश्च नैस्व्यञ्च प्राग्द्वारेष्वष्टसु ध्रवम ।
दाहोऽसुख सुहृन्नाशो धननाशो मृतिर्धनम ॥३६॥
शिल्पित्व तनय स्याच्च याम्यद्वारफलाष्टकम ।
आयु प्रव्राज्यशस्यानि धनशान्त्यर्थसञ्चया ॥३७॥
शोष भोगं चापत्यञ्च जलद्वारफलानि च ।
रोगा मदार्त्तिमुख्यत्व चार्थायु कृशता मति ॥ ३८ ॥
मानञ्च द्वारत पूर्व उत्तरस्या दिशि क्रमात् ।

अथ षडधिकशततमोऽध्याय ।

नगरादिकवास्तुकथनम् ।

ईश्वर उवाच । नगरादिकवास्तुञ्च वक्ष्ये राज्यादिवृद्धये ।
योजन योजनार्द्धं वा तदर्थं स्थानमाश्रयेत् ॥ १ ॥
अभ्यर्च्य वास्तुनगरं प्राकाराद्यन्तु कारयेत् ।
ईशादित्रिंशतपदके पूर्वद्वारं च सूर्यके ॥ २ ॥
गन्धर्वाभ्यां दक्षिणे स्याद वारुणे पश्चिमे तथा ।
सौम्यद्वार सौम्यपदे कार्या हट्टास्तु विस्तरा ॥ ३ ॥

येनेभादि सुख गच्छेत कुर्यात द्वार तु षटकरम ।
छिन्नकर्ण विभिन्नञ्च चन्द्राभाभ पुर न हि ॥ ४ ॥
वज्रसूचीमुख नेष्ट सकृद्द्वित्रिसमागमम ।
चापाभ वज्रनागाभ पुरारम्भे हि शान्तिकृत ॥ ५ ॥
प्रार्च्य विष्णुहराकादीन् नत्वा दद्यात बलि बली ।
आग्नेये स्वर्णकर्मारान पुरस्य विनिवेशयेत ॥ ६ ॥
दक्षिणे नृत्यवृत्तीना वेश्यास्त्रीणा गृहाणि च ।
नटाना चक्रिकादीना कैवर्त्तादेश्च नैऋते ॥ ७ ॥
रथानामायुधानाञ्च कृपाणानाञ्च वारुणे ।
शौण्डिका कर्माधिकृता वायव्ये परिकर्मिण ॥८॥
ब्राह्मणा यतय सिद्धा पुण्यवन्तश्च चोत्तरे ।
फलाद्यादिविक्रयिण ईशाने च वणिग्जना ॥ ९ ॥
पूर्वतश्च बलाध्यक्षा आग्नेये विविध बलम ।
स्त्रीणामादेशिनो दक्षे काण्डारान नैऋते न्यसेत ॥१०॥
पश्चिमे च महामात्यान् कोषपालाश्च कारुकान ।
उत्तरे दण्डनाथाश्च नायकद्विजसङ्कुलान ॥ ११ ॥
पूर्वत क्षत्रियान् दक्षे वैश्यान् शूद्राश्च पश्चिमे ।
दिक्षु वैद्यान वाजिनश्च बलानि च चतुर्दिशम ॥१२॥
पूर्वेण चरलिङ्गादीन् श्मशानादीनि दक्षिणे ।
पश्चिमे गोधनाद्यञ्च कृषिकर्त्तॄंस्तथोत्तरे ॥ १३ ॥
न्यसेत् म्लेच्छाश्च कोणेषु ग्रामादिषु तथा स्थितिम् ।
श्रिय वैश्रवण द्वादि पूर्व्वे तौ पश्यता श्रियम् ॥ १४ ॥
देवादीना पश्चिमत पूर्वास्यानि गृहाणि हि ।
पूर्वत पश्चिमास्यानि दक्षिणे चोत्तराननान् ॥ १५ ॥

नाकेशविष्ण्वादिधामानि रक्षार्थं नगरस्य च।
निर्दैवतन्तु नगरग्रामदुर्गगृहादिकम ॥ १६ ॥
भुज्यते तत पिशाचाद्यै रोगाद्यै परिभूयते।
नगरादि सदैव हि जयद भुक्तिमुक्तिदम ॥ १७ ॥
पूर्वाया श्रीगृह प्रोक्तमाग्नेय्या वै महानसम।
शयन दक्षिणस्यान्तु नैऋत्यामायुधाश्रयम ॥ १८ ॥
भोजन पश्चिमायान्तु वायव्या धान्यसग्रह ।
उत्तरे द्रव्यसस्थानमैशान्या देवतागृहम ॥१९॥
चतु शाल त्रिशाल वा द्विशाल चैकशालकम।
चतु शालगृहाणान्तु शालालिन्दकभेदत ॥ २० ॥
शतद्वयन्तु जायन्ते पञ्चाशत् पञ्च तष्वपि।
त्रिशालानि तु चत्वारि द्विशालानि तु पञ्चधा ॥ २१ ॥
एकशालानि चत्वारि एकालिन्दानि वच्मि च।
अष्टाविंशदलिन्दानि गृहाणि नगराणि च ॥ २२ ॥
चतुर्भि सप्तभिश्चैव पञ्चपञ्चाशदेव तु।
षडलिन्दानि विंशैव अष्टाभिर्विंश एव हि ॥ २३ ॥
अष्टालिन्द भवेदेव नगरादौ गृहाणि हि।

अथ सप्ताधिकशततमोऽध्याय ।

स्वायम्भुवसर्ग ।

अग्निरुवाच। वक्ष्ये भुवनकोषञ्च पृथ्वीद्वीपादिलक्षणम्।
अग्नि ध्राग्निबाहुश्च वपुष्मान द्युतिमास्तथा ॥ १ ॥
मेधा मेधातिथिर्भव्य सवन पुत्र एव च।
ज्योतिष्मान् दशमस्तेषां सत्यनामा सुतोऽभवत् ॥ २ ॥

प्रियव्रतसुता ख्याता सप्तद्वीपान् ददौ पिता।
जम्बुद्वीपमथाग्नीध्रे प्लक्ष मेधातिथेर्ददौ॥ ३॥
वपुष्मते शाल्मलञ्च ज्योतिष्मते कुशाह्वयम्।
क्रौञ्चद्वीप द्युतिमते शाकं भव्याय दत्तवान॥ ४॥
पुष्कर सवनायादादग्नीध्रेऽदात् सुते शतम्।
जम्बुद्वीप पिता लक्ष नाभेर्दत्त हिमाह्वयम्॥ ५॥
हेमकूट किम्पुरुषे हरिवर्षाय नैषधम।
इलावृत मेरुमध्य रम्ये नीलाचलाश्रितम॥ ६॥
हिरण्वत श्वेतश्रृङ्ग कुरू स्तु कुरवे ददौ।
भद्राश्वाय च भद्राश्व केतुमालाय पश्चिमम्॥ ७॥
मेरो प्रियव्रत पुत्रानभिषिच्य ययौ वनम्।
शालग्रामे तपस्तप्ता ययौ विष्णालय नृप॥ ८॥
यानि किम्पुरुषाद्यानि ह्यष्टवर्षाणि सत्तम।।
तेषा स्वाभाविकी सिद्धि सुखप्राया ह्ययत्नत॥ ९॥
जरामृत्युभय नास्ति धर्म्माधर्म्मौ युगादिकम्।
नाधम मध्यमन्तुल्या हिमाह्वात्तु नाभित॥ १०॥
ऋषभो मेरुदेव्याञ्च ऋषभाद् भरतोऽभवत्।
ऋषभो दत्तश्री पुत्रे शालग्रामे हरिङ्गत॥ ११॥
भरताद् भारत वर्ष भरतात् सुमतिस्त्वभूत्।
भरतो दत्तलक्ष्मीक शालग्रामे हरि गत॥ १२॥
स योगी योगप्रस्तावे वक्ष्ये तच्चरित पुन।
सुमतस्तेजसस्तस्मादिन्द्रद्युम्नो व्यजायत॥ १३॥
परमेष्ठी ततस्तस्मात् प्रतीहारस्तदन्वय।
प्रतीहारात् प्रतीहर्त्ता प्रतिहर्त्तुर्भुवस्तत॥ १४॥

उद्गीतोऽथ च प्रस्तारो विभुः प्रस्तारतः सुतः ।
पृथुश्चैव ततो नक्तो नक्तस्यापि गयः सुतः ॥ १५ ॥
नरो गयस्य तनयः तत्पुत्त्रोऽभूद्विराट् ततः ।
तस्य पुत्त्रो महावीर्य्यो धीमांस्तस्मादजायत । १६
महान्तस्ततसुतश्चाभून्मनस्यस्तस्य चात्मजः ।
त्वष्टा त्वष्टुश्च विरजा रजस्तस्याप्यभूत् सुतः ॥ १७ ॥
सत्यजिद्रजसस्तस्य जज्ञे पुत्त्रशतं मुने ।
विश्वज्योतिःप्रधानास्ते भारतञ्चैर्विवर्द्धितम् ॥ १८ ॥
कृतत्रेतादिसर्गेण सर्गः स्वायम्भुवः स्मृतः ।

अथाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

भुवनकोषः ।

अग्निरुवाच, जम्बुप्लक्षाह्वयौ द्वीपौ शाल्मलिश्चापरो महान्
कुशः क्रौञ्चस्तथा शाकः पुष्करश्चेति सप्तमः ॥ १ ॥
एते द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः ।
लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः समम् ॥ २ ॥
जम्बुद्वीपो द्वीपमध्ये तन्मध्ये मेरुरुच्छ्रितः ।
चतुरशीतिसाहस्रो भूयिष्ठः षोडशाद्रिराट् ॥ ३ ॥
द्वात्रिंशन्मूर्द्धि विस्तारात् षोडशाधः सहस्रवान् ।
भूयस्तस्यास्य शैलोऽसौ कर्णिकाकारसंस्थितः ॥ ४ ॥
हिमवान् हेमकूटश्च निषधश्चास्य दक्षिणे ।
नीलः श्वेतश्च शृङ्गी च उत्तरे वर्षपर्वताः ॥ ५ ॥
लक्षप्रमाणौ द्वौ मध्ये दशहीनास्तथापरे ।

सहस्रद्वितयोच्छ्रायास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ ६ ॥
भारतं प्रथमं वर्षं ततः किम्पुरुषं स्मृतम्।
हरिवर्षं तथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतो द्विज ॥ ७ ॥
रम्यकं चोत्तरे वर्षं तथैवान्यद्धिरण्मयम्।
उत्तराः कुरवश्चैव यथा वै भारतं तथा ॥ ८ ॥
नवसाहस्रमेकैकमेतेषां मुनिसत्तम।।
इलावृतञ्च तन्मध्ये सौवर्णो मेरुरुच्छ्रितः ॥ ९ ॥
मेरोश्चतुर्दिशन्तत्र नवसाहस्रविस्तृतम्
इलावृतं महाभाग। चत्वारश्चात्र पर्वताः ॥ १० ॥
विष्कम्भा रचिता मेरोर्योजनायुतविस्तृताः।
पूर्वेण मन्दरो नाम दक्षिणे गन्धमादनः ॥ ११ ॥
विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्मृतः।
कदम्बस्तेषु जम्बुश्च पिप्पलो वट एव च ॥ १२ ॥
एकादशशतायामाः पादपा गिरिकेतवः।
जम्बूद्वीपेति सञ्ज्ञा स्यात् फलं जम्ब्वा गजोपमम् ॥१३॥
जम्बूनदीरसेनास्यास्त्विदं जाम्बूनदं परम्।
सुपार्श्वः पूर्वतो मेरोः केतुमालस्तु पश्चिमे ॥ १४ ॥
वनं चैत्ररथं पूर्वे दक्षिणे गन्धमादनम्।
वैभ्राजं पश्चिमे सौम्ये नन्दनञ्च सरांस्यथ ॥ १५ ॥
अरुणोदं महाभद्रं सशितोदं समानसम्।
शिताभश्चक्रमुञ्जाद्याः पूर्वतः केशराचलाः ॥ १६ ॥
दक्षिणेऽद्रेस्त्रिकूटाद्याः शिशिवासमुखा जले।
शङ्खकूटादयः सौम्ये मेरौ च ब्रह्मणः पुरी ॥ १७ ॥
चतुर्दशसहस्राणि योजनानाञ्च दिव च।

इन्द्रादिलोकपालानां समन्तात् ब्रह्मणः पुरं ॥ १८ ॥
विष्णुपादात् प्लावयित्वा चन्द्रं स्वर्गात् पतत्यपि ।
पूर्व्वेण सीता भद्राश्वाच्छैलाच्छैलात्तथार्णवम् ॥ १९ ॥
तथैवालकनन्दापि दक्षिणेनैव भारतम् ।
प्रयाति सागरं कृत्वा सप्तभेदाथ पश्चिमम् ॥ २० ॥
अब्धिञ्च चक्षुः सौम्याब्धिं भद्रोत्तरकुरूनपि ।
आनीलनिषधायामौ माल्यवद्गन्धमादनौ ॥ २१ ॥
तयोर्म्मध्यगतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितः ।
भारताः केतुमालाश्च भद्राश्वाः कुरवस्तथा ॥ २२ ॥
पत्राणि लोकपद्मस्य मर्य्यादाशैलवाह्यतः ।
जठरो देवकूटश्च मर्य्यादापर्वतावभौ ॥ २३ ॥
तौ दक्षिणोत्तरायामावानीलनिषधायतौ ।
गन्धमादनकैलासौ पूर्वपश्चायतावभौ ॥ २४ ॥
अशीतियोजनायामावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ।
निषधः पारिपात्रश्च मर्य्यादापर्वतावभौ ॥ २५ ॥
मेरोः पश्चिमदिग्भागे यथा पूर्वं तथा स्थितौ ।
त्रिशृङ्गो रुधिरश्चैव उत्तरौ वर्षपर्वतौ ॥ २६ ॥
पूर्वपश्चायतावेतावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ।
जाठराद्याश्च मर्य्यादाशैला मेरोश्चतुर्द्दिशम् ॥ २७ ॥
केशरादिषु या द्रोण्यस्तासु सन्ति पुराणि हि ।
लक्ष्मीविष्ण्वग्निसूर्य्यादिदेवानां मुनिसत्तम ॥ २८ ॥
भौमानां स्वर्गधर्म्माणां न पापास्तत्र यान्ति च ।
भद्राश्वेऽस्ति हयग्रीवो वराहः केतुमालके ॥ २९ ॥
भारते कूर्म्मरूपी च मत्स्यरूपः कुरुष्वपि ।

विश्वरूपेण सर्वत्र पूज्यते भगवान् हरि ॥ २० ॥
किम्पुरुषाद्यष्टसु क्षुद्भीतिशोकादिकं न च।
चतुर्विंशतिसाहस्र प्रजा जीवन्त्यनामया ॥ २१ ॥
कृतादिकल्पना नास्ति भौमान्यम्भांसि नाम्बुदा।
सर्वेष्वेतेषु वर्षेषु सप्त सप्त कुलाचला ॥ २२ ॥
नद्यश्च शतशस्तेभ्यस्तीर्थभूता प्रजज्ञिरे।
भारते यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि वच्मि ते ॥ २३ ॥

अथ नवाधिकशततमोऽध्याय।

तीर्थमाहात्म्यम्।

अग्निरुवाच। माहात्म्यं सर्वतीर्थानां वक्ष्ये यद्भुक्तिमुक्तिदम्।
यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ॥ १ ॥
विद्या तपश्च कीर्त्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते।
प्रतिग्रहादुपावृत्तो लघ्वाहारो जितेन्द्रिय ॥ २ ॥
निष्पापस्तीर्थयात्री तु सर्वयज्ञफलं लभेत्।
अनुपोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिगम्य च ॥ ३ ॥
अदत्त्वा काञ्चनं गाश्च दरिद्रो नाम जायते।
तीर्थाभिगमने तत् स्याद्यद्यज्ञेनाप्यते फलम् ॥ ४ ॥
पुष्करं परमं तीर्थं सान्निध्यं हि त्रिसन्ध्यकम्।
दशकोटिसहस्राणि तीर्थानां विप्र। पुष्करे ॥ ५ ॥
ब्रह्मा सह सुरैरास्ते मनय सर्वमिच्छव।
देवा प्राप्ता सिद्धिमत्र स्नाता पितृसुरार्चका ॥६॥।
अश्वमेधफलं प्राप्य ब्रह्मलोकं प्रयान्ति ते

कार्त्तिक्यामन्नदानाच्च निर्म्मलो ब्रह्मलोकभाक् ॥ ७ ॥
पुष्करे दुष्करं गन्तुं पुष्करे दुष्करं तपः ।
दुष्करं पुष्करे दानं वस्तुं चैव सुदुष्करम् ॥ ८ ॥
तत्र वासाज्जपाच्छ्राद्धात् कुलानां शतमुद्धरेत् ।
जम्बुमार्गं च तत्रैव तीर्थन्तण्डुलिकाश्रमम् ॥ ९ ॥
कण्वाश्रमं कोटितीर्थं नर्म्मदाचार्बुदं परम् ।
तीर्थञ्चर्म्मण्वती सिन्धुः सोमनाथः प्रभासकम् ॥ १० ॥
सरस्वत्यब्धिसङ्गश्च सागरन्तीर्थमुत्तमम् ।
पिण्डारकं द्वारका च गोमती सर्वसिद्धिदा ॥ ११ ॥
भूमितीर्थं ब्रह्मतुङ्गं तीर्थं पञ्चनदं परम् ।
भीमतीर्थं गिरीन्द्रञ्च देविका पापनाशिनी ॥ १२ ॥
तीर्थं विनशनं पुण्यं नागोद्भेदमघार्द्दनम् ।
तीर्थं कुमारकोटिश्च सर्वदानीरितानि च ॥ १३ ॥
कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम् ।
य एवं सततं ब्रूयात्सोऽमलः प्राप्नुयाद्दिवम् ॥ १४ ॥
तत्र विष्ण्वादयो देवास्तत्र वासाद्धरिं व्रजेत् ।
सरस्वत्यां सन्निहित्यां स्नानकृद्ब्रह्मलोकभाक् ॥ १५ ॥
पांशवोऽपि कुरुक्षेत्रे नयन्ति परमां गतिम् ।
धर्म्मतीर्थं सुवर्णाख्यं गङ्गाद्वारमनुत्तमम् ॥ १६ ॥
तीर्थं कणखलं पुण्यं भद्रकर्णह्रदन्तथा ।
गङ्गासरस्वतीसङ्गं ब्रह्मावर्त्तमघार्द्दनम् ॥ १७ ॥
भृगुतुङ्गञ्च कुब्जाम्रं गङ्गोद्भेदमघान्तकम् ।
वाराणसी वरन्तीर्थमविमुक्तमनुत्तमम् ॥ १८ ॥
कपालमोचनं तीर्थन्तीर्थराजं प्रयागकम् ।

गोमतीगङ्गयो सङ्गे गङ्गा सर्वत्र नार्मदा ॥ १९ ॥
तीर्थं राजगृहं पुण्यं शालग्राममघान्तकम् ।
वटेशं वामनन्तीर्थं कालिकासङ्गमुत्तमम ॥ २० ॥
लौहित्यं करतोयाख्यं शोणञ्चार्षभं परम ।
श्रीपर्वतं कोल्लगिरिं सह्याद्रिम्मलयो गिरिं ॥ २१ ॥
गोदावरी तुङ्गभद्रा कावेरी वरदा नदी ।
तापी पयोष्णी रेवा च दण्डकारण्यमुत्तमम् ॥ २२ ॥
कालञ्जरं मुञ्जवटन्तोर्थं सूर्पारकं परम ।
मन्दाकिनी चित्रकूटं शृङ्गवेरपुरं परम ॥ २३ ॥
अवन्ती परमं तीर्थमयोध्या पापनाशनी ।
नैमिषं परमं तीर्थं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ २४ ॥

अथ दशाधिकशततमोऽध्याय ।

गङ्गामाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच । गङ्गामाहात्म्यमाख्यास्ये सेव्या सा भुक्तिमुक्तिदा ।
येषां मध्ये याति गङ्गा ते देशाः पावना वराः ॥ १ ॥
गतिर्गङ्गा तु भूतानां गतिमन्वेषतां सदा ।
गङ्गा तारयते चोभौ वंशौ नित्यं हि सेविता ॥ २ ॥
चान्द्रायणसहस्राच्च गङ्गाम्भःपानमुत्तमम् ।
गङ्गां मासन्तु संसेव्य सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ ३ ॥
सकलाघहरी देवी स्वर्गलोकप्रदायिनी ।
यावदस्थि च गङ्गायां तावत् स्वर्गे स तिष्ठति ॥ ४ ॥
अन्धादयस्तु तां सेव्य देवैर्गच्छन्ति तुल्यताम् ।

गङ्गातीर्थं समग्र तत्फलं सोऽवगाहकवत् ॥ ५ ॥
दर्शनात् स्पर्शनात् पानात्तथा गङ्गेतिकीर्त्तनात् ।
पुनाति पुरुषपुरुषान शतशोऽथ सहस्रश ॥ ६ ॥

अथ एकादशाधिकशततमोऽध्याय ।

प्रयागमाहात्म्यम ।

अग्निरुवाच । वक्ष्ये प्रयागमाहात्म्य भुक्तिमुक्तिप्रद परम ।
प्रयागे ब्रह्मविष्ण्वाद्या देवा मुनिवरा स्थिता ॥ १ ॥
सरित सागरा सिद्धा गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
तत्र त्रीण्यग्निकुण्डानि तेषा मध्ये तु जाह्नवी ॥ २ ॥
वेगेन समतिक्रान्ता सर्वतीर्थपुरस्कृता ।
तपनस्य सुता तत्र त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ३ ॥
गङ्गायमुनयोर्मध्य पृथिव्या जघन स्मृतम ।
प्रयाग जघनस्यान्तरुपस्थमृषयो विदु ॥ ४ ॥
प्रयाग सप्रतिष्ठान कम्बलाश्वतरावुभौ ।
तीर्थं भोगवती चैव वेदी प्रोक्ता प्रजापते ॥ ५ ॥
तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्त्तिमन्त प्रयागके ।
स्तवनादस्य तीर्थस्य नामसङ्कीर्त्तनादपि ॥ ६ ॥
मृत्तिकालम्भनाद्वापि सर्वपापै प्रमुच्यते ।
प्रयागे सङ्गमे दान श्राद्ध जप्यादि चाक्षयम् ॥ ७ ॥
न वेदवचनाद्विप्र न लोकवचनादपि ।
मतिरुत्क्रमणीयान्ते प्रयागे मरण प्रति ॥ ८ ॥
दशतीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथापरा ।

तेषां सान्निध्यमत्रैव प्रयाग परमन्तत ॥ ९ ॥
वासुकेर्भोगवत्यत्र हस प्रपतन परम।
गवा कोटिप्रदानाद्यत त्र्यह स्नानस्य तत्फलम। १० ॥
प्रयागे माघमासे तु एवमाहुर्मनोषिण।
सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ॥ ११ ॥
गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागर सङ्गमे।
अत्र दानाद्दिव याति राजेन्द्रो जायतेऽत्र च ॥ १२ ॥
वटमूले सङ्गमादौ मृतो विष्णुपुरी व्रजेत्।
उर्वशी पुलिन रम्य तीर्थ सन्ध्यावटस्तथा ॥ १३ ॥
कोटोतीर्थश्चाश्वमेध गङ्गायमुनमत्तमम।
मानस रजसा हीन तीथ वासरक परम ॥ १४ ॥

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्याय ।

वाराणसीमाहात्म्यम।

अग्निरुवाच। वाराणसी पर तीथ गौर्य्यै प्राह महेश्वर।
भुक्तिमुक्तिप्रद पुण्य वसता गृणता हरिम ॥ १ ॥
रुद्र उवाच। गौरीक्षेत्र न मुक्त वै अविमुक्त तत स्मृतम।
जप्त तप्त हुत दत्तमविमुक्ते किलाक्षयम् ॥ २ ॥
अश्मना चरणौ हत्वा वसेत् काशीं न हि त्यजेत्।
हरिश्चन्द्र पर गुह्य गुह्यमाम्रातकेश्वरम ॥ ३ ॥
जप्येश्वर पर गुह्य गुह्य श्रीपर्वत तथा।
महालय पर गुह्य भृगुश्चण्डेश्वर तथा ॥ ४ ॥
केदार परम गुह्यमष्टौ सन्त्यविमुक्तके।

गुह्यानां परमं गुह्यमविमुक्तं परं मम ॥ ५ ॥
द्वियोजनन्तु पूर्वं स्याद् योजनार्द्धं तदन्यथा ।
वरणा च नदी चासी मध्ये वाराणसी तथा ॥ ६ ॥
अत्र स्नानं जपो होमो मरणं देवपूजनम् ।
श्राद्धं दानं निवासश्च यद्यत् स्याद्भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ७ ॥

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

नर्मदादिमाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच । नर्मदादिकमाहात्म्यं वक्ष्येऽहं नर्मदा पराम् ।
सद्यः पुनाति गाङ्गेय दर्शनाद्वारि नाम्भदम् ॥ १ ॥
विस्तराद्योजनशतं योजनद्वयमायता ।
षष्टिस्तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथापरा ॥ २ ॥
पर्वतस्य समन्तात्तु तिष्ठन्त्यमरकण्टके ।
कावेरीसङ्गमं पुण्यं श्रीपर्वतमतः शृणु ॥ ३ ॥
गौरी श्रीरूपिणी तेपे तपस्तामब्रवीद्धरिः ।
अवाप्स्यसि त्वमध्यात्मं नाम्ना श्रीपर्वतस्तव ॥ ४ ॥
समन्ताद्योजनशतं महापुण्यं भविष्यति ।
अत्र दानन्तपो जप्यं श्राद्धं सर्वमथाक्षयम् ॥ ५ ॥
मरणं शिवलोकाय सर्वदं तीर्थमुत्तमम् ।
हरोऽत्र क्रीडते देव्या हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ ६ ॥
तपस्तप्त्वा बली चाभून्मुनयः सिद्धिमाप्नुवन् ।

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्याय ।

गयामाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच । गयामाहात्म्यमाख्यास्ये गयातीर्थोत्तमोत्तमम
गयासुरस्तपस्तेपे तत्तपस्तापिभि सुरै ॥ १ ॥
उक्त क्षीराब्धिगो विष्णु पालयास्मान् गयासुरात् ।
तथेत्युक्त्वा हरिर्दैत्य वर ब्रूहीति चाब्रवीत् ॥ २ ॥
दैत्योऽब्रवीत्पवित्रोऽह भवेय सर्वतीर्थत ।
तथेत्युक्त्वा गतो विष्णुर्दैत्य दृष्ट्वा न वा हरिम ॥ ३ ॥
गता शून्या मही स्वर्गे देवा ब्रह्मादय सुरा ।
गता ऊचुर्हरिं देवा शून्या भूस्त्रिदिव हरे ॥ ४ ॥
दैत्यस्य दर्शनादेव ब्रह्माणञ्चाब्रवीद्धरि ।
यागार्थं दैत्यदेह त्व प्रार्थय त्रिदशै सह ॥ ५ ॥
तच्छ्रुत्वा ससुरो ब्रह्मा गयासुरमथाब्रवीत ।
अतिथि प्रार्थयामि त्वा देह यागाय पावनम ॥ ६ ॥
गयासुरस्तथेत्युक्त्वापतत् तस्य शिरस्यथ ।
याग चकार चलिते देहे पूर्णाहुति विभु ॥ ७ ॥
पुनर्ब्रह्माब्रवीद्विष्णु पूर्णकालेऽसुरोऽचलत् ।
विष्णुर्धर्ममथाहूय प्राह देवमयी शिलाम् ॥ ८ ॥
धारयध्व सुरा सर्वे यस्यामुपरि सन्तु ते ।
गदाधरो मदीयाथ मूर्त्तिं स्थास्यति सामरै ॥ ९ ॥
धर्म शिला देवमयी तच्छ्रुत्वाधारयत् पराम् ।
या धर्माद्धर्मवत्याञ्च जाता धर्मव्रता सुता ॥ १० ॥

मरीचिर्ब्रह्मण पुत्रस्तामुवाह तपोऽन्विताम ।
यथा हरि श्रिया रेमे गौर्य्या शम्भ स्तथा तया ॥ ११ ॥
कुशपुष्पाद्यरण्याच्च आनीयातिश्रमान्वित ।
भुक्त्वा धर्मव्रता प्राह पादसंवाहनं कुरु ॥ १२ ॥
विश्रान्तस्य मुने पादौ तथेत्युक्त्वा प्रियाकरोत ।
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनौ सुप्ते तथागत ॥ १३ ॥
धर्मव्रताचिन्तयच्च किं ब्रह्माण समर्चये ।
पादसंवाहनं कुर्वे ब्रह्मा पूज्यो गुरोर्गुरु ॥ १४ ॥
विचिन्त्य पूजयामास ब्रह्माणं चार्हणादिभि ।
मरीचिस्तामपश्यत् स शशापोक्तिव्यतिक्रमात ॥ १५ ॥
शिला भविष्यसि क्रोधाद्धर्मव्रताऽब्रवीच्च तम ।
पादाभ्यङ्ग परित्यज्य तद्गुरु पूजितो मया ॥ १६ ॥
ह्दोषाह यतस्त्वं हि शाप प्राप्स्यसि शङ्करात् ॥ १७ ॥
तपश्चचार वर्षाणां सहस्राण्ययुतानि च ।
ततो विष्ण्वादयो देवा वरं ब्रूहीति चाब्रुवन ॥ १८ ॥
धर्मव्रताऽब्रवीद्देवान् शापं निवर्त्तयन्तु मे ।
देवा ऊचु । दत्तो मरीचिना शापो भविष्यति नचान्यथा॥१९
शिला पवित्रा देवाङ्घ्रिलक्षिता त्वं भविष्यसि ।
देवव्रता देवशिला सर्व्वदेवादिरूपिणी ॥ २० ॥
सर्वदेवमयी पुण्या निश्चलायासुरस्य हि ।
देवव्रतोवाच । यदि तुष्टास्थ मे सर्व्व मयि तिष्ठन्तु सर्वदा ॥ २१
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्राद्या गौरीलक्ष्मीमुखा सुरा ।
अग्निरुवाच देवव्रतावच श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा दिवङ्गता ॥२२॥

सा धर्मणासुरस्यास्य धृता देवमयी शिला ।
सशिलश्चलितो दैत्य स्थिता रुद्रादयस्तत ॥ २३ ॥
सदेवश्चलितो दैत्यस्ततो देवै प्रसादित ।
चाराब्धिगो हरि प्रादात् समूर्त्तिं श्रीगदाधरम् ॥२४॥
गच्छन्तु भो स्वय यास्ये मूर्त्या वै देवगम्यया ।
स्थितो गदाधरो देवो व्यक्ताव्यक्तोभयात्मक ॥ २५ ॥
निश्चलार्थं स्वय देव स्थित आदिगदाधर ।
गदो नामासुरो दैत्य स हतो विष्णुना पुरा ॥ २६ ॥
तदस्थिनिर्मिता चाद्या गदा या विश्वकर्मणा ।
आद्यया गदया हेतिप्रमुखा राचसा हता ॥ २७ ॥
गदाधरेण विधिवत् तस्मादादिगदाधर ।
देवमय्या शिलायाञ्च स्थिते चादिगदाधरे ॥ २८ ॥
गयासुरे निश्चलेऽथ ब्रह्मा पूर्णाहुतिं ददौ । ० ॥ ।
गयासुरोऽब्रवीद्देवान् किमर्थं वञ्चितो ह्यहम ॥ २८ ॥
विष्णोर्वचनमात्रेण किन्नस्यान्निश्चलो ह्यहम ।
आक्रान्तो यद्यह देवा दातुमर्हत मे वरम ॥ ३० ॥
देवा ऊचु । तीर्थस्य करणे यत त्वमस्माभिर्निश्चलीकृत ।
विष्णो शम्भोर्ब्रह्मणश्च चेत्र तव भविष्यति ॥ ३१ ॥
प्रसिद्ध सर्वतीर्थेभ्य पित्रादेर्ब्रह्मलोकदम ।
इत्युक्त्वा ते स्थिता देवा देव्यस्तीर्थादय स्थिता ॥ ३२ ॥
याग कृत्वा ददौ ब्रह्मा ऋत्विगभ्यो दक्षिणा तदा ।
पञ्चक्रोश गयाचेत्र पञ्चाशत पञ्च चार्पयेत ॥ ३३ ॥
ग्रामान स्वर्णगिरीन् कृत्वा नदीर्दुग्धमधुस्रवा ।
सरोवराणि दध्याज्यैर्बहूनन्नादिपर्वतान ॥ ३४ ॥

कामधेनुं कल्पतरुं स्वर्णरूप्यगृहाणि च ।
न याचयन्तु विप्रेन्द्रा अल्पानुज्ञा ददौ प्रभुः ॥ ३५ ॥
धर्मयागे प्रलोभात्तु प्रतिगृह्य धनादिकम् ।
स्थिता यदा गयायान्ते शप्तास्ते ब्रह्मणा तदा ॥ ३६ ॥
विद्याविवर्जिता यूयं तृष्णायुक्ता भविष्यथ ।
दुग्धादिवर्जिता नद्यः शैला पाषाणरूपिणः ॥ ३७ ॥
ब्रह्माणं ब्राह्मणाश्चोचुर्नष्टं शापेन चाखिलम् ।
जीवनाय प्रसादश्च क्रियतां विप्रांश्च सोऽब्रवीत् ॥ ३८ ॥
तीर्थोपजीविका यूयं सचन्द्रार्कं भविष्यथ ।
ये युष्मान् पूजयिष्यन्ति गयायामागता नराः ॥ ३९ ॥
हव्यकव्यैर्धनैः श्राद्धैस्तेषां कुलशतं व्रजेत् ।
नरकात् स्वर्गलोकाय स्वर्गलोकात् परां गतिम् ॥ ४० ॥
गयोऽपि चाकरोद्यागं बह्वन्नं बहुदक्षिणम् ।
गया पुरी तेन नाम्ना पाण्डवा ईजिरे हरिम् ॥ ४१ ॥

अथ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

गयायात्राविधिः ।

अग्निरुवाच । उद्यतश्चेद्गयां यातुं श्राद्धं कृत्वा विधानतः ।
विधाय कार्पटीवेशं ग्रामस्यापि प्रदक्षिणम् ॥ १ ॥
कृत्वा प्रतिदिनं गच्छेत् संयतश्चाप्रतिग्रही ।
गृहाच्चलितमात्रस्य गयायां गमनं प्रति ॥ २ ॥
स्वर्गारोहणसोपानं पितॄणान्तु पदे पदे ।
ब्रह्मज्ञानेन किं कार्य्यं गोगृहे मरणेन किम् ॥ ३ ॥

किं कुरुक्षेत्रवासेन यदा पुत्रो गयां व्रजेत् ।
गयाप्राप्तं सुतं दृष्ट्वा पितॄणामुत्सवो भवेत् ॥ ४ ॥
पद्भ्यामपि जलं स्पृष्ट्वा अस्मभ्यं किन्न दास्यति ।
ब्रह्मज्ञानं गयाश्राद्धं गोगृहे मरणं तथा ॥ ५ ॥
वासः पुंसां कुरुक्षेत्रे मुक्तिरेषा चतुर्विधा ।
काङ्क्षन्ति पितरः पुत्रं नरकाद्भयभीरवः ॥ ६ ॥
गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ।
मुण्डनञ्चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ॥ ७ ॥
न कालादिर्गयातीर्थे दद्यात् पिण्डांश्च नित्यशः ।
पक्षत्रयनिवासी च पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ ८ ॥
अष्टकासु च वृद्धौ च गयायां मृतवासरे ।
अत्र मातुः पृथक् श्राद्धमन्यत्र पतिना सह ॥ ९ ॥
पित्रादिनवदैवत्यं तथा द्वादशदैवतम् ।
प्रथमे दिवसे स्नायात्तीर्थे ह्युत्तरमानसे ॥ १० ॥
उत्तरे मानसे पुण्ये आयुरारोग्यवृद्धये ।
सर्वाघौघविघाताय स्नानं कुर्य्याद् विमुक्तये ॥ ११ ॥
सन्तर्प्य देवपित्रादीन् श्राद्धकृत् पिण्डदो भवेत् ।
दिव्यान्तरीक्षभौमस्थान् देवान् सन्तर्पयाम्यहम् ॥ १२ ॥
दिव्यान्तरीक्षभौमादि पितृमात्रादि तर्पयेत् ।
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ १३ ॥
माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही ।
मातामहः प्रमातामहो वृद्धप्रमातामहः ॥ १४ ॥
तेभ्योऽन्येभ्य इमान् पिण्डानुद्धाराय ददाम्यहम् ।
ओं नमः सूर्य्यदेवताय सोमभौमज्ञरूपिणे ॥ १५ ॥

जीवशुक्रशनैश्चारिराहुकेतुस्वरूपिणे।
उत्तरे मानसे स्नात उद्धरेत् सकल कुलम ॥ १६ ॥
सुय नत्वा व्रजेन्मौनो नरो दक्षिणमानसम।
दक्षिणे मानसे स्नान करोमि पितृतृप्तये ॥ १७ ॥
गयायामागत स्वर्ग यान्तु मे पितरोऽखिला।
श्राद्ध पिण्डन्तत कृत्वा सूर्य्य नत्वा वदेदिदम ॥ १८ ॥
ओ नमो भानवे भर्त्रे भवाय भव मे विभो।।
भुक्तिमुक्तिप्रद सर्वपितृणा भवभावित ॥ १९ ॥
कव्यवाहानल सोमो यमश्चैवार्य्यमा तथा।
अग्निष्वात्ता बर्हिषद आज्यपा पितृदेवता ॥ २० ॥
आगच्छन्तु महाभागा युष्माभी रक्षितास्त्विह।
मदीया पितरो ये च मातृमातामहादय ॥ २१ ॥
तेषा पिण्डप्रदाताहमागतोऽस्मि गयामिमाम।
उदीच्या मुण्डपृष्ठस्य देवर्षिगणपूजितम ॥ २२ ॥
नाम्ना कनखल तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम।
सिद्धाना प्रीतिजननै पापानाञ्च भयङ्करै ॥ २३ ॥
लेलिहानैर्महानागै रक्ष्यते चैव नित्यश ।
तत्र स्नात्वा दिव यान्ति क्रीडन्ते भुवि मानवा ॥ २४ ॥
फल्गुतीर्थं ततो गच्छेन्महानद्या स्थित परम्।
नागाज्जनार्द्दनात् कूपाद्वटाच्चोत्तरमानसात ॥ २५ ॥
एतद् गयाशिर प्रोक्त फल्गुतीर्थं तदुच्यते।
मुण्डपृष्ठनगाद्याश्च सारात् सारमथान्तरम् ॥ २६ ॥
यस्मिन् फलति श्रीगौर्वा कामधेनुजल मही।
दृष्टिरम्यादिक यस्मात् फल्गुतीर्थं न फल्गुवत् ॥ २७ ॥

फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम्।
एतेन किं न पर्य्याप्तं नृणां सुकृतकारिणाम्॥ २८॥
पृथिव्यां यानि तीर्थानि आसमुद्रात् सरांसि च।
फल्गुतीर्थं गमिष्यन्ति वारमेकं दिने दिने॥ २९॥
फल्गुतीर्थे तीर्थराजे करोति स्नानमादृतः।
पितृणां ब्रह्मलोकाप्त्यै आत्मनो भुक्तिमुक्तये॥ ३०॥
स्नात्वा श्राद्धी पिण्डदोऽथ नमेद्देवं पितामहम्।
कलौ माहेश्वरा लोका अत्र देवो गदाधरः॥ ३१॥
पितामहो लिङ्गरूपी तन्नमामि महेश्वरम्।
गदाधरं बलं काममनिरुद्धं नारायणम्॥ ३२॥
ब्रह्मविष्णुनृसिंहाख्यं वराहादिं नमाम्यहम्।
ततो गदाधरं दृष्ट्वा कुलानां शतमुद्धरेत्॥ ३३॥
धर्मारण्यं द्वितीयेऽह्नि मतङ्गस्याश्रमे वरे।
मतङ्गवाप्यां सस्नाय श्राद्धकृत् पिण्डदो भवेत्॥ ३४॥
मतङ्गेशं सुसिद्धेशं नत्वा चेदमुदीरयेत्।
प्रमाणं देवताः सन्तु लोकपालाश्च साक्षिणः॥ ३५॥
मयागत्य मतङ्गेऽस्मिन् पितॄणां निष्कृतिः कृता।
स्नानतर्पणश्राद्धादिर्ब्रह्मतीर्थेऽथ कूपके॥ ३६॥
तत्कूपयूपयोर्मध्ये श्राद्धं कुलशतोद्धृतौ।
महाबोधतरुं नत्वा धर्मवान् स्वर्गलोकभाक्॥ ३७॥
तृतीये ब्रह्मसरसि स्नानं कुर्य्याद्यतव्रतः।
स्नानं ब्रह्मसरस्तीर्थे करोमि ब्रह्मभूतये॥ ३८॥
पितॄणां ब्रह्मलोकाय ब्रह्मर्षिगणसेविते।
तर्पणं श्राद्धकृत् पिण्डं प्रदद्यात्तु प्रसेचनम्।

कुर्य्याच्च वाजपेयार्थी ब्रह्मयूपप्रदक्षिणम् ॥ ३९ ॥
एको मुनिः कुम्भकुशाग्रहस्त
आम्रस्य मूले सलिलन्ददाति ।
आम्राश्च सिक्ताः पितरश्च तृप्ता
एका क्रिया ह्यर्थकरी प्रसिद्धा ॥ ४० ॥
ब्रह्माणञ्च नमस्कृत्य कुलानां शतमुद्धरेत् ।
फल्गुतीर्थे चतुर्थेऽह्नि स्नात्वा देवादितर्पणम् ॥ ४१ ॥
कृत्वा श्राद्धं सपिण्डञ्च गयाशिरसि कारयेत् ।
पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः ॥ ४२ ॥
तत्र पिण्डप्रदानेन कुलानां शतमुद्धरेत् ।
मुण्डपृष्ठे पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता । ४३ ॥
मुण्डपृष्ठे शिरः साक्षाद् गयाशिर उदाहृतम् ।
साक्षाद् गयाशिरस्तत्र फल्गुतीर्थाश्रमं कृतम् ॥ ४४ ॥
अमृतं तत्र वहति पितॄणान्दत्तमक्षयम् ।
स्नात्वा दशाश्वमेधे तु दृष्ट्वा देवं पितामहम् ॥ ४५ ॥
रुद्रपादं नरः स्पृष्ट्वा नेह भूयोऽभिजायते ।
शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दत्वा गयाशिरे ॥४६ ॥
नरकस्था दिवं यान्ति स्वर्गस्था मोक्षमाप्नुयुः ।
पायसेनाथ पिष्टेन सक्तुना चरुणा तथा ॥ ४७ ॥
पिण्डदानं तण्डुलैश्च गोधूमैस्तिलमिश्रितैः ।
पिण्डं दत्वा रुद्रपदे कुलानां शतमुद्धरेत् ॥ ४८ ॥
तथा विष्णुपदे श्राद्धपिण्डदो ह्यृणमुक्तिकृत् ।
पित्रादीनां शतकुलं स्वात्मानं तारयेन्नरः ॥ ४९ ॥
तथा ब्रह्मपदे श्राद्धी ब्रह्मलोकं नयेत्पितॄन् ।

दक्षिणाग्निपदे तद्वद्गार्हपत्यपदे तथा ॥ ५० ॥
पदे चाहवनीयस्य श्राद्धी यज्ञफलं लभेत्।
आवसथ्यस्य चन्द्रस्य सूर्य्यस्य च गणस्य च ॥ ५१ ॥
अगस्त्यकार्त्तिकेयस्य श्राद्धी तारयते कुलम्।
आदित्यस्य रथं नत्वा कर्णादित्यं नमेन्नरः ॥ ५२ ॥
कनकेशपदं नत्वा गयाकेदारकं नमेत्।
सर्वपापविनिर्मुक्तः पितॄन् ब्रह्मपुरं नयेत् ॥ ५३ ॥
विशालोऽपि गयाशीर्षे पिण्डदोऽभूच्च पुत्रवान्।
विशालाया विशालोऽभूद्राजपुत्रोऽब्रवीद् द्विजान् ॥ ५४ ॥
कथं पुत्रादयः स्युर्मे द्विजा ऊचुर्विशालकम्।
गयायां पिण्डदानेन तव सर्वं भविष्यति ॥ ५५ ॥
विशालोऽपि गयाशीर्षे पितृपिण्डान्ददौ ततः
दृष्ट्वाकाशे सितं रक्तं पुरुषांस्तांश्च पृष्टवान् ॥ ५६ ॥
के यूयन्तेषु चैवैकः सितः प्रोचे विशालकम्।
अहं सितस्ते जनक इन्द्रलोकं गतः शुभात् ॥ ५७ ॥
मम रक्तः पिता पुत्र कृष्णश्चैव पितामहः।
अब्रवीत् नरकं प्राप्ता त्वया मुक्तीकृता वयम् ॥ ५८ ॥
पिण्डदानाद् ब्रह्मलोकं व्रजाम इति ते गताः।
विशालः प्राप्तपुत्रादी राज्यं कृत्वा हरिं ययौ ॥ ५९ ॥
प्रेतराजः स्वमुक्त्यै च वणिजश्चेदमब्रवीत्।
प्रेतैः सर्व्वैः सहार्तः सन् सुकृतं भुज्यते फलम् ॥ ६० ॥
श्रवणद्वादशीयोगे कुम्भः सान्नश्च सोदकः
दत्तः पुरा स मध्याह्ने जीवनायोपतिष्ठते ॥ ६१ ॥
धनं गृहीत्वा मे गच्छ गयायां पिण्डदो भव।

वणिग्धनं गृहीत्वा तु गयायां पिण्डदोऽभवत् ॥ ६२ ॥
प्रेतराजः सह प्रेतैर्मुक्तो नीतो हरेः पुरम् ।
गयाशीर्षे पिण्डदानादात्मानं स्वपितृंस्तथा ॥ ६३ ॥
पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे तथैव च ।
गुरुश्वशुरबन्धूनां ये चान्ये बान्धवा मृताः ॥ ६४ ॥
ये मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदारविवर्जिताः ।
क्रियालोपगता ये च जात्यन्धाः पङ्गवस्तथा ॥ ६५ ॥
विरूपा आमगर्भा ये ज्ञाताज्ञाताः कुले मम ।
तेषां पिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठताम् ॥ ६६ ॥
ये केचित् प्रेतरूपेण तिष्ठन्ति पितरो मम ।
ते सर्वे तृप्तिमायान्तु पिण्डदानेन सर्वदा ॥ ६७ ॥
पिण्डो देयस्तु सर्वेभ्यः सर्वैर्वै कुलतारकैः ।
आत्मनस्तु तथा देयो ह्यक्षयं लोकमिच्छता ॥ ६८ ॥
पञ्चमेऽह्नि गदालोले स्नायान्मन्त्रेण बुद्धिमान् ।
गदाप्रक्षालने तीर्थे गदालोलेऽतिपावने ॥ ६९ ॥
स्नानं करोमि संसारगदशान्त्यै जनार्द्दन ।
नमोऽक्षयवटायैव अक्षयस्वर्गदायिने ॥ ७० ॥
पित्रादीनामक्षयाय सर्वपापक्षयाय च ।
श्राद्धं वटतले कुर्य्याद् ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ ७१ ॥
एकस्मिन् भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता ।
किम्पुनर्बहुभिर्भुक्तैः पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ ७२ ॥
गयायामन्नदाता यः पितरस्तेन पुत्रिणः ।
वटं वटेश्वरं नत्वा पूजयेत् प्रपितामहम् ॥ ७३ ॥
अक्षयाँल्लभते लोकान् कुलानां शतमुद्धरेत् ।

क्रमतोऽक्रमतो वापि गयायात्र महाफला ॥ ७४ ॥

अथ षोडशाधिकशततमोऽध्याय ।

गयायात्राविधि ।

अग्निरुवाच । गायत्रैव महानद्या स्नात सन्ध्या समाचरेत।
गायत्र्या अग्रत प्रात श्राद्ध पिण्डमथाच्चयम ॥ १ ।
मध्याह्ने चोद्यति स्नात्वा गीतवाद्यैह्या पास्य च ।
सावित्रीपुरत सन्ध्या पिण्डदानञ्च तत्पदे ॥ २ ॥
अगस्त्यस्य पदे कुर्य्याद्योनिद्वार प्रविश्य च ।
निर्गतो न पुनर्योनिं प्रविशेन्मुच्यते भवात् ॥ ३ ॥
बलि काकशिलायाञ्च कुमारञ्च नमेत्तत ।
स्वर्गद्वार्य्यां सोमकुण्डे वायुतीर्थेऽथ पिण्डद ॥ ४ ॥
भवेदाकाशगङ्गायां कपिलायाञ्च पिण्डद ।
कपिलेश शिव नत्वा रुक्मिकुण्डे च पिण्डद ॥ ५ ॥
कोटीतीर्थे च कोटीश नत्वामोघपदे नर ।
गदालोले वानरके गोप्रचारे च पिण्डद ॥ ६ ॥
नत्वा गाव वैतरण्यामेकविंशकुलोद्धृति ।
श्राद्धपिण्डप्रदाता स्यात क्रौञ्चपादे च पिण्डद ॥७॥
तृतीयायां विशालाया निश्चिरायाञ्च पिण्डद ।
ऋणमोचे पापमोचे भस्मकुण्डेऽथ भस्मना ॥ ८ ॥
स्नानकृन् मुच्यते पापान्नमेद्देव जनार्द्दनम् ।
एष पिण्डो मया दत्तस्तव हस्ते जनार्द्दन । ॥ ९ ॥
परलोकगते मह्यमक्षय्यमुपतिष्ठताम् ।

गयायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्द्दनः ॥ १० ॥
तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्ष मुच्यते वै ऋणत्रयात् ।
मार्कण्डेयेश्वरं नत्वा नमेद्गृध्रेश्वरं नरः ॥ ११ ॥
मूलक्षेत्रे महेशस्य धारायां पिण्डदो भवेत् ।
गृध्रकूटे गृध्रवटे धौतपादे च पिण्डदः ॥ १२ ॥
पुष्करिण्यां कर्द्दमाले रामतीर्थे च पिण्डदः ।
प्रभासेशन्नमेत् प्रेतशिलायां पिण्डदो भवेत् ॥ १३ ॥
दिव्यान्तरीक्षभूमिष्ठाः पितरो बान्धवादयः ।
प्रेतादिरूपा मुक्ताः स्युः पिण्डैर्दत्तैर्मयाखिलाः ॥१४॥
स्थानत्रये प्रेतशिला गयाशिरसि पावनी ।
प्रभासे प्रेतकुण्डे च पिण्डदस्तारयेत् कुलम् ॥ १५ ॥
वसिष्ठेशन्नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् ।
गयानाभौ सुषुम्णायां महाकोष्ठ्याञ्च पिण्डदः ॥ १६ ॥
गदाधराग्रतो मुण्डपृष्ठे देव्याश्च सन्निधौ ।
मुण्डपृष्ठं नमेदादौ क्षेत्रपालादिसंयुतम् ॥ १७ ॥
पूजयित्वा भयं न स्याद्विषरोगादि नाशनम् ।
ब्रह्माणञ्च नमस्कृत्य ब्रह्मलोकं नयेत् कुलम् ॥ १८ ॥
सुभद्रां बलभद्रञ्च प्रपूज्य पुरुषोत्तमम् ।
सर्वकामसमायुक्तः कुलमुद्धृत्य नाकभाक् ॥ १९ ॥
हृषीकेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् ।
माधवं पूजयित्वा च देवो वैमानिको भवेत् ॥ २० ॥
महालक्ष्मीं प्रार्च्य गौरीं मङ्गलाञ्च सरस्वतीम् ।
पितॄनुद्धृत्य स्वर्गस्थो भुक्तभोगोऽत्र शास्त्रधीः ॥ २१ ॥
द्वादशादित्यमभ्यर्च्य वह्निं रेवन्तमिन्द्रकम् ।

रोगादिमक्तः स्वर्गी स्याच्छीकपर्द्दिविनायकम् ॥ २२ ॥
प्रपूज्य कार्त्तिकेयञ्च निर्विघ्नं सिद्धिमाप्नुयात् ।
सोमनाथञ्च कालेशङ्केदारं प्रपितामहम् ॥ २३ ॥
सिद्धेश्वरञ्च रुद्रेशं रामेशं ब्रह्मकेश्वरम् ।
अष्टलिङ्गानि गुह्यानि पूजयित्वा तु सर्वभाक् ॥ २४ ॥
नारायणं वराहञ्च नारसिंहं नमेच्छ्रिये ।
ब्रह्मविष्णुमहेशाख्यं त्रिपुरघ्नमशेषदम् ॥ २५ ॥
सीतां रामञ्च गरुडं वामनं सम्प्रपूज्य च ।
सर्वकामानवाप्नोति ब्रह्मलोकं नयेत् पितॄन् ॥ २६ ॥
देवैः सार्द्धं सम्प्रपूज्य देवमादिगदाधरम् ।
ऋणत्रयविनिर्मुक्तस्तारयेत् सकलं कुलम् ॥ २७ ॥
देवरूपा शिला पुण्या तस्माद्देवमयी शिला ।
गयायां नहि तत् स्थानं यत्र तीर्थं न विद्यते ॥ २८ ॥
यन्नाम्ना पातयेत पिण्डं तन्नयेद्ब्रह्म शाश्वतम् ।
फल्ग्वीशं फल्गुचण्डीं च प्रणम्याङ्गारकेश्वरम् ॥ २९ ॥
मतङ्गस्य पदे श्राद्धी भरताश्रमके भवेत् ।
हंसतीर्थे कोटितीर्थे यत्र पाण्डुशिलान्नदः ॥ ३० ॥
तत्र स्यादग्निधारायां मधुस्रवसि पिण्डदः ।
रुद्रेशं किलिकिलेशं नमेद्वृद्धिविनायकम् ॥ ३१ ॥
पिण्डदो धेनुकारण्ये पदे धेनोर्नमेच्च गाम् ।
सर्वान् पितॄंस्तारयेच्च सरस्वत्याञ्च पिण्डदः ॥ ३२ ॥
सन्ध्यामुपास्य सायाह्ने नमेद्देवीं सरस्वतीम् ।
त्रिसन्ध्याकृद्भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ३३ ॥
गयां प्रदक्षिणीकृत्य गयाविप्रान् प्रपूज्य च ।

अन्नदानादिकं सर्वं कृतं तत्राक्षयं भवेत् ॥ ३४ ॥
स्तुत्वा सम्प्रार्थयेद्देवमादिदेवं गदाधरम्।
गदाधरं गयावासं पित्रादीनां गतिप्रदम् ॥ ३५ ॥
धर्म्मार्थकाममोक्षार्थं योगदं प्रणमाम्यहम्।
देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहङ्कारवर्जितम् ॥ ३६ ॥
नित्यशुद्धं बुद्धियुक्तं सत्यं ब्रह्म नमाम्यहम्।
आनन्दमद्वयं देवं देवदानववन्दितम् ॥ ३७ ॥
देवदेवीवृन्दयुक्तं सर्वदा प्रणमाम्यहम्।
कलिकल्मषकालार्त्तिदमनं वनमालिनम् ॥ ३८ ॥
पालिताखिललोकेशं कुलोद्धरणमानसम्।
व्यक्ताव्यक्तविभक्तात्माविभक्तात्मानमात्मनि ॥ ३९ ॥
स्थितं स्थिरतरं सारं वन्दे घोराघमर्द्दनम्।
आगतोऽस्मि गयां देव! पितृकार्य्ये गदाधर ॥ ४० ॥
त्वं मे साक्षी भवाद्येह अनृणोऽहमृणत्रयात्।
साक्षिणः सन्तु मे देवा ब्रह्मेशानादयस्तथा ॥ ४१ ॥
मया गयां समासाद्य पितॄणां निष्कृतिः कृता।
गयामाहात्म्यपठनाच्छ्राद्धादौ ब्रह्मलोकभाक् ॥ ४२ ॥
पितॄणामक्षयं श्राद्धमक्षयं ब्रह्मलोकदम्।

अथ सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः।

श्राद्धकल्पः।

अग्निरुवाच। कात्यायनो मुनीनाह यथा श्राद्धं तथा वदे।
गयादौ श्राद्धं कुर्वीत सङ्क्रान्त्यादौ विशेषतः ॥ १ ॥

काले वापरपक्षे च चतुर्थ्यां ऊर्द्धमेव वा।
सम्पाद्य च पदृक्षे पूर्वद्युश्च निमन्त्रयेत्॥ २॥
यतीन गृहस्थसाधन वा स्नातकाच्छ्रोत्रियान् द्विजान्।
अनवद्यान् कर्म्मनिष्ठान् शिष्टानाचारसयुतान॥ ३॥
वर्ज्जयेच्छ्वित्रिकुष्ठ्यादीन्न गृह्णीयान्निमन्त्रितान।
स्नाताञ्छुचींस्तथा दान्तान् प्राङमुखान देवकर्म्मणि॥४॥
उपवेशयेत त्रीन पित्र्यादीनेकैकमुभयत्र वा।
एव मातामहादेश्च शाकैरपि च कारयेत॥ ५॥
तदह्नि ब्रह्मचारी स्यादकोपोऽत्वरितो मृदु।
सत्योऽप्रमत्तोऽनध्वन्यो अस्वाध्यायश्च वाग्यत॥ ६॥
सर्वांश्च पङ्क्तिमूर्द्धन्यान् पृच्छेत् प्रश्ने तथासने।
दर्भानास्तीर्य्य द्विगुणान् पित्रे देवादिकश्चरेत॥ ॥७॥
विश्वान्देवानावाहयिष्ये पृच्छेदावाहयेति च।
विश्वेदेवास आवाह्य विकीर्य्याथ यवान जपेत॥ ८॥
विश्वे देवा शृणुतेम पितॄनावाहयिष्ये च।
पृच्छेदावाहयेत्युक्तो उशन्तस्त्वा समाह्वयेत्॥ ९॥
तिलान विकीर्य्याथ जपेदायान्त्वित्यादि पित्रके।
सपवित्रे निषिञ्चेद्वा शन्नो देवीरभि ह्यचा॥ १०॥
यवाऽसीति यवान दत्वा पित्रे सर्वत्र वै तिलान्।
तिलोऽसि सोमदेवत्यो गोसवो देवनिर्म्मित।
प्रत्नभद्भि पृक्त स्वधया पितॄन् लोकान् प्रीयाहि नः
स्वधा। इति।
श्रीश्च तेति ददेत्पुष्प पात्रे हैमेऽथ राजते॥ ११॥
औदुम्बरे वा खड्गे वा पर्णपात्रे प्रदक्षिणम्।

देवानामपसव्यं तु पितृणां सव्यमाचरेत ॥ १२ ॥
एकैकस्य एकैकेन सपवित्रकरेषु च ।
या दिव्या आप पयसा सम्बभुवुर्या अन्तरिक्षा
उतपार्थिवीर्या ।
हिरण्यवर्णा यज्ञियास्ता न आप शिवा सश्योना,
सुहवा भवन्तु ।
विश्वे देवा एष वोऽर्घं स्वाहा च पितरेष ते ॥ १३ ॥
स्वधेव पितामहादे संस्रवात प्रथमे चरेत ।
पितृभ्य स्थानमसीति न्युब्ज पात्रं करोत्यध ॥१४॥
अत्र गन्धपुष्पधूपदीपाच्छादनदानकम् ।
घृताक्तमन्नमुद्धृत्य पृच्छत्यग्नौ करिष्ये च ॥१५॥
कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो जुहुयात् साग्निकोऽनले ।
अनग्निक पितृहस्ते सपवित्रे तु मन्त्रत ॥ १६ ॥
अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहेति प्रथमाहुति ।
सोमाय पितृमतेऽथ यमायाङ्गिरसे परे ॥ १७ ॥
हुतशेष चान्नपात्रे दत्त्वा पात्रं समालभेत ।
पृथिवी त पात्रन्द्यौ पिधान ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृतम्
जुहोमि स्वाहेति ।
जप्त्वे द विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठन्निवेशयेत् ॥१८॥
अपहतेति च तिलान विकीर्य्यान्न प्रदापयेत् ।
जपंश्चाभीति चाह्लाद गायत्र्यादि ततो जपेत् ॥ १९ ॥
देवताभ्य पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च ।
नम स्वधायै स्वाहायै नित्यमेव भवन्तु ते ॥ २० ॥
तृप्तान् ज्ञात्वान्न विकिरेद्दपो दद्यात् सकृत् सकृत् ।

गायत्री पूर्ववज्जप्त्वा मधु मध्विति वै जपेत् ॥ २१ ॥
तृप्ताः स्थ इति सम्पृच्छेत् तृप्ताः स्म इति वै वदेत्।
शेषमन्नमनुज्ञाप्य सर्वमन्नमथैकतः ॥ २२ ॥
उद्धृत्योच्छिष्टपार्श्वे तु कृत्वा चैवावनेजनम्।
दद्यात् कुशेषु त्रीन् पिण्डानाचान्तेषु परे जगुः ॥ २३॥
आचान्तेषूदकं पुष्पाण्यक्षतानि प्रदापयेत्।
अक्षय्योदकमेवाथ आशिषः प्रार्थयेन्नरः ॥ २४ ॥
अघोराः पितरः सन्तु गोत्रन्नो वर्द्धतां सदा।
दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ॥ २५ ॥
श्रद्धा च नो माव्यगमद् बहुदेयञ्च नोऽस्त्विति।
अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ॥ २६ ॥
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कञ्चन।
स्वधावाचनीयान् कुशानास्तीर्य्य सपवित्रकान् ॥ २७ ॥
स्वधां वाचयिष्ये पृच्छेदनुज्ञातश्च वाच्यताम्।
पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहमुख्यके ॥ २८ ॥
स्वधोच्यतामस्तु स्वधा उच्यमानस्तथैव च।
अपो निषिञ्चेदुत्तानं पात्रं कृत्वाथ दक्षिणाम् ॥ २९ ॥
यथाशक्ति प्रदद्याच्च दैवे पैत्रेऽथ वाचयेत्।
विश्वे देवाः प्रीयन्ताञ्च वाजे वाजे विसर्जयेत् ॥ ३० ॥
आमा वाजस्येत्यनुव्रज्य कृत्वा विप्रान् प्रदक्षिणम्।
गृहे विशेदमावास्यां मासि मासि चरेत्तथा ॥ ३१ ॥
एकोद्दिष्टं प्रवक्ष्यामि श्राद्धं पूर्ववदाचरेत्।
एकं पवित्रमेकार्घम् एकं पिण्डम्प्रदापयेत् ॥ ३२ ॥
नावाहनाग्नौकरणं विश्वे देवा न चात्र हि।

तृप्तिप्रश्ने स्वदितमिति वदेत्सुस्वदित द्विज ॥ ३३ ॥
उपतिष्ठतामित्यक्षय्ये विसर्गे चाभिरम्यताम ।
अभिरता स्म इत्यपरे शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ३४ ॥
सपिण्डीकरणं वक्ष्ये अब्दान्ते मध्यतोऽपि वा ।
पितॄणां त्रीणि पात्राणि एकम्प्रेतस्य पात्रकम ॥ ३५ ॥
सपवित्राणि चत्वारि तिलपुष्पयुतानि च ।
गन्धोदकेन युक्तानि पूरयित्वाभिषिञ्चति ॥ ३६ ॥
प्रेतपात्रं पितृपात्रे ये समना इति द्वयात् ।
पूर्ववत पिण्डदानान्नि प्रेताना पितृता भवेत् ॥ ३७ ॥
अथाभ्यदयिकं श्राद्ध वक्ष्ये सर्वं तु पूर्ववत ।
जपेत पितृमन्त्रवर्ज्ज पूर्वाह्णे तत प्रदक्षिणम ॥ ३८ ॥
उपचारा ऋजकुशास्तिलार्थैश्च यवैरिह ।
तृप्तिप्रश्नस्तु सम्पन्नं सुसम्पन्नं वदेद् द्विज ॥ ३९ ॥
दध्यक्षतवदराढ्या पिण्डा नान्दीमुखान पितॄन ।
आवाहयिष्ये पृच्छेच्च प्रीयन्तामिति चाक्षये ॥ ४० ॥
नान्दीमखाश्च पितरो वाचयिष्येऽथ पृच्छति ।
नान्दीमुखान पितृगणान् प्रीयन्तामित्यथो वदेत् ॥ ४१ ॥
नान्दीमुखाश्च पितरस्तत्पिता प्रपितामहः ।
मातामह प्रमातामहो वृद्धप्रमातृकामह ॥ ४२ ॥
स्वधाकारन्न युञ्जीत युग्मान विप्रांश्च भोजयेत् ।
तृप्तिं वक्ष्ये पितॄणाञ्च ग्राम्यैरोषधिभिस्तथा ॥ ४३ ॥
मास तृप्तिस्तथारण्यै कन्दमूलफलादिभि ।
मत्स्यैर्मासद्वय मार्गैस्त्रय वै शाकुनेन च ॥ ४४ ॥
चतुरो रौरवेणाथ पञ्च षट छागलेन तु ।

कूर्मेण सप्त चाष्टौ च वाराहेण नवैव तु ॥ ४५ ॥
मेषमासेन दश च माहिषे पार्षते शिवे।
संवत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन वा ॥ ४६ ॥
वार्द्धीनसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी।
खड्गमांस कालशाक लोहितच्छागलो मधु ॥ ४७ ॥
महाशल्काश्च वर्षासु मघाश्राद्धमथाक्षयम्।
मन्त्राध्याय्यग्निहोत्री च शाखाध्यायी षडङ्गवित् ॥ ४८ ॥
तृणाचिकेत त्रिमधर्धर्मद्रोणस्य पाठक।
त्रिषुपर्णज्येष्ठसामज्ञानी स्यु पङ्क्तिपावना ॥ ४९ ॥
काम्यानां कल्पमाख्यास्ये प्रतिपत्सु धन बहु।
स्त्रिय परा द्वितीयायाञ्चतुर्थ्यां धर्मकामद ॥ ५० ॥
पञ्चम्यां पुत्रकामस्तु षष्ठ्याञ्च श्रैष्ठ्यभागपि।
कृषिभागी च सप्तम्यामष्टम्यामर्थलाभक ॥ ५१ ॥
नवम्याञ्च एकशफा दशम्याङ्गोगणो भवेत्।
एकादश्या परीवारो द्वादश्यान्धनधान्यकम ॥ ५२ ॥
ज्ञातिश्रैष्ठ्य त्रयोदश्यां चतुर्दश्याञ्च शस्त्रत।
मृतानां श्राद्ध सर्वाप्तममावास्यां समीरितम् ॥ ५३ ॥
सप्त व्याधा दशार्णेषु मृगा कालञ्जरे गिरौ।
चक्रवाका शरद्वीपे हंसा सरसि मानसे ॥ ५४ ॥
तेऽभिजाता कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगा।
प्रस्थिता दूरमध्वानं यूयन्तेभ्योऽवसीदत ॥ ५५ ॥
श्राद्धादौ पठिते श्राद्ध पूर्णं स्याद्ब्रह्मलोकदम्।
श्राद्ध कुर्याच्च पुत्रादि पितुर्जीवति तत्पितु ॥ ५६ ॥
तत्पितुस्तत्पितु कुर्याज्जीवति प्रपितामहे।

पितु पितामहस्याथ परस्य प्रपितामहात् ॥ ५७ ॥
एव मातादिकस्यापि तथा मातामहादिके ।
श्राद्धकल्प पठेद्यस्तु स लभेत् श्राद्धकृत्फलम् ॥ ५८ ॥
तीर्थे युगादौ मन्वादौ श्राद्ध दत्तमथाच्चयम ।
अश्वयुच्छुक्लनवमी द्वादशी कार्त्तिके तथा ॥ ५९ ॥
तृतीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च ।
फालगुनस्याप्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ॥ ६० ॥
आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ।
श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाषाढे च पर्णिमा ॥ ६१ ॥
कार्त्तिकी फालगुनी तद्वज्ज्यैष्ठे पञ्चदशी सिता ।
स्वायम्भ्वाद्या मनवस्तेषामाद्या किलाच्चया ॥ ६२ ॥
गया प्रयागो गङ्गा च कुरुक्षेत्रञ्च नर्म्मदा ।
श्रीपर्वत प्रभासञ्च शालग्रामो वराणसी ॥ ६३ ॥
गोदावरी तेषु श्राद्ध श्रीपुरुषोत्तमादिषु ।

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्याय ।

भारतवर्षम ।

अग्निरुवाच । उत्तर यत् समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् ।
वर्ष तद् भारत नाम नवसाहस्र विस्तृतम् ॥ १ ॥
कर्मभूमिरिय स्वर्गमपवर्गञ्च गच्छताम ।
महेन्द्रो मलय सह्य शुक्तिमान ऋक्षपर्वत ॥ २ ॥
विन्ध्यश्च पारिपात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वता ।
इन्द्रद्वीप: कसेरुश्च ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ॥ ३ ॥

नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वस्त्वथ वारुण ।
अयन्तु नवमस्तेषां द्वीप सागरसद्वृत ॥ ४ ॥
योजनाना सहस्राणि द्वीपोऽय दक्षिणोत्तरात ।
नव भेदा भारतस्य मध्यभेदेऽथ पूर्वत ॥ ५ ॥
किराता यवनाश्चापि ब्राह्मणाद्याश्च मध्यत ।
वेदस्मृतिमुखा नद्य पारिपात्रोद्भवास्तथा ॥ ६ ॥
विन्ध्याच्च नर्मदाद्या स्यु सह्यात्तापी पयोष्णिका ।
गोदावरीभीमरथीकृष्णवेण्यादिकास्तथा ॥ ७ ॥
मलयात् कृतमाला ऽ द्याख्रिसामाद्या महेन्द्रजा ।
कुमाराद्या शुक्तिमतो हिमाद्रेश्चन्द्रभागका ॥ ८ ॥
पश्चिमे कुरुपाञ्चालमध्यदेशादय स्थिता ।

अथैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्याय ।

महाद्वीपादि ।

अग्निरुवाच । लक्षयोजनविस्तार जम्बूद्वीप समावृतम् ।
लक्षयोजनमानेन क्षीरोदेन समन्तत ॥ १ ॥
संवेष्ट्य क्षारमुदधि प्लक्षद्वीपस्तथा स्थित ।
सप्त मेधातिथे पुत्रा प्लक्षद्वीपेश्वरास्तथा ॥ २ ॥
स्या च्छान्तभय शिशिर सुखोदय इत पर ।
आनन्दश्च शिव क्षेमो ध्रुवस्त ऽ मवर्षकम ॥ ३ ॥
मर्य्यादाशैलो गोमेधश्चन्द्रो नारददुन्दुभी ।
सोमक सुमना शैलो वैभ्राजास्तज्जना शुभा ॥ ४ ॥
नद्य प्रधाना सप्तात्र प्लक्षाच्छाकान्तिकेषु च ।

जीवनं पञ्चसाहस्रं धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ५ ॥
आर्यकाः कुरवश्चैव विविंशा भाविनश्च ते ।
विप्राद्यास्तैश्च सोमोऽर्च्यो द्विलक्षश्चाब्धिलक्षकः ॥ ६ ॥
मानेनेक्षुरसोदेन वृतो द्विगुणशाल्मलः ।
वपुष्मतः सप्त पुत्राः शाल्मलेशास्तथाभवन् ॥ ७ ॥
श्वेतोऽथ हरितश्चैव जीमूतो लोहितः क्रमात् ।
वैद्युतो मानसश्चैव सुप्रभो नाम वर्षकः ॥ ८ ॥
द्विगुणो द्विगुणेनैव सुरोदेन समावृतः ।
कुमुदश्चानलश्चैव तृतीयस्तु वलाहकः ॥ ९ ॥
द्रोणः कङ्कोऽथ महिषः ककुद्मान् सप्त निम्नगाः ।
कपिलाश्चारुणाः पीताः कृष्णाः स्युर्ब्राह्मणादयः ॥१०॥
वायुरूपं यजन्ति स्म सुरोदेनायमावृतः ।
ज्योतिष्मतः कुशेशाः स्युरुद्भिज्जो धेनुमान् सुतः ॥११॥
वैरथो लम्बनो धैर्यः कपिलश्च प्रभाकरः ।
विप्राद्या दधिमुख्यास्तु ब्रह्मरूपं यजन्ति ते ॥ १२ ॥
विद्रुमो हेमशैलश्च द्युतिमान् पुष्पवांस्तथा ।
कुशेशयो हरिः शैलो वर्षार्थं मन्दराचलः ॥ १३ ॥
वेष्टितोऽयं घृतोदेन क्रौञ्चद्वीपेन सोऽप्यथ ।
क्रौञ्चेश्वराः द्युतिमतः पुत्रास्तन्नामवर्षकाः ॥ १४ ॥
कुशलो मनोनुगश्चोष्णः प्रधानोऽथान्धकारकः ।
मुनिश्च दुन्दुभिः स्म सप्त शैलाश्च निम्नगाः ॥ १५ ॥
क्रौञ्चश्च वामनश्चैव तृतीयश्चान्धकारकः ।
देवावृत् पुण्डरीकश्च दुन्दुभिर्द्विगुणो मिथः ॥ १६ ॥
द्वीपा द्वीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते तथा ।

पुष्करा पुष्कला धन्यास्तीर्था विप्रान्यो हरिम ॥ १७ ॥
यजन्ति क्रौञ्चद्वीपस्तु दधिमण्डोदकावृत ।
सवृत शाकद्वीपेन हव्याच्छाकेश्वरा सुता ॥ १८ ॥
जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीवक ।
कुशोत्तरथो मोदाकी द्रुमस्तन्नामवर्षका ॥ १९ ॥
उदयाख्यो जलधरो रैवत श्यामकोद्रकौ ।
आम्बिकेयस्तथारम्य केशरो सप्त निम्नगा ॥ २० ॥
मगा मगधमानस्या मन्दगाश्च द्विजातय ।
यजन्ति सूर्य्य रूप तु शाक क्षीराब्धिना वृत ॥ २१ ॥
पुष्करेणावृत सोऽपि द्वौ पुत्रौ सवनस्य च ।
महावीतो धातकिश्च वर्षे द्वे नामचिह्निते ॥ २२ ॥
एकोऽद्रिर्म्मानसाख्योऽत्र मध्यतो वलयाकृति ।
योजनानां सहस्राणि विस्तारोच्छ्रायत सम ॥ २३ ॥
जीवन दशसाहस्र सुरैर्ब्रह्मात्र पूज्यते ।
स्वादूदकेनोदधिना वेष्टिता द्वीपमानत ॥ २४ ॥
ऊनातिरिक्तता चापा समुद्रेषु न जायते ।
उदयास्तमनेष्विन्दो पक्षयो शुक्लकृष्णयो ॥ २५ ॥
दशोत्तराणि पञ्चैव अङ्गुलाना शतानि वै ।
अपा वृद्धिक्षयौ दृष्टौ सामुद्रीणा महामुने ॥ २६ ॥
स्वादूदका बहुगुणा भूर्हैमी जन्तुवर्ज्जिता ।
लोकालोकस्तत शैलो योजन युतविस्तृत ॥ २७ ॥
लोकालोकस्तु तमसावृतोऽथाण्डकटाहत ।
भूमि साण्डकटाहेन पञ्चाशत्कोटिविस्तरा ॥ २८ ॥

अथ विंशत्यधिकशततमोऽध्याय ।

भुवनकोष ।

अग्निरुवाच । विस्तारस्तु स्मृतो भूमे सहस्राणि च सप्तति ।
उच्छ्रायो दशसाहस्रं पातालञ्चैकमेककम् ॥ १ ॥
अतलं वितलञ्चैव नितलञ्च गभस्तिमत् ।
महाख्यं सुतलञ्चाग्र्यं पातालञ्चापि सप्तमम् ॥ २ ॥
कृष्णपीतारुणा शुक्लशर्कराशैलकाञ्चना ।
भूमयस्तेषु रम्येषु सन्ति दैत्यादय सुखम् ॥ ३ ॥
पातालानामधश्चास्ते शेषो विष्णुश्च तामस ।
गुणानन्त्यात्स चानन्त शिरसा धारयन्महीम् ॥ ४ ॥
भुवोऽधो नरका नैके न पतेत्तत्र वैष्णव ।
रविणा भासिता पृथ्वी यावत्तावन्नभो मतम् ॥ ५ ॥
भूमेर्योजनलक्षन्तु वशिष्ठ रविमण्डलम् ।
रवेर्लक्षेण चन्द्रश्च लक्षान्नाक्षत्रमिन्दुत ॥ ६ ॥
द्विलक्षाद्भाद्बुधश्चास्ते बुधाच्छुक्रो द्विलक्षत ।
द्विलक्षेण कुज शुक्राद्भौमाद्द्विलक्षतो गुरु ॥ ७ ॥
गुरोर्द्विलक्षत सौरिर्लक्षात्सप्तर्षय शने ।
लक्षाद्ध्रुवो ह्यृषिभ्यस्तु त्रैलोक्यञ्चोच्छ्रयेण च ॥ ८ ॥
ध्रुवात् कोट्या महर्लोको यत्र ते कल्पवासिन ।
जनो द्विकोटितस्तस्माद्यत्रासन सनकादय ॥ ९ ॥
जनात्तपश्चाष्टकोट्या वैराजा यत्र देवता ।
षण्णवत्या तु कोटीना तापस सत्यलोकक ॥ १० ॥

अपुनर्म्मारका यत्र ब्रह्मलोको हि स स्मृत ।
पादगम्यस्तु भूर्लोको भुव सूर्य्यान्तर स्मृत ॥ ११ ॥
स्वर्गलोको ध्रुवान्तस्तु नियुतानि चतुर्द्दश ।
एतदण्डकटाहेन वृता ब्रह्माण्डविस्तर ॥ १२ ॥
वारिवह्न्यनिलाकाशैस्ततो भूतादिना बहि ।
वृत दशगुणैरण्ड भूतादिम्म हता तथा ॥ १३ ॥
दशोत्तराणि शेषाणि एवैकस्य महामुने ।
महान्तञ्च समावृत्य प्रधान समवस्थितम ॥ १४ ॥
अनन्तस्य न तस्यान्त सङ्ख्यान नापि विद्यते ।
हेतुभूतमशेषस्य प्रकृति सा परा मुने ॥ १५ ॥
असङ्ख्यातानि चाण्डानि तत्र जातानि चेदृशाम् ।
दारुण्यग्निर्यथा तैल तिले तद्वत पमानिति ॥ १६ ॥
प्रधान च स्थितो व्यापी चेतनात्मात्मवेदन ।
प्रधानञ्च पुमांश्चैव सर्व्वभूतात्मभतया ॥ १७ ॥
विष्णुशक्त्या महाप्राज्ञ वृतौ संश्रयधर्म्मिणौ ।
तयो सैव पृथगभावे कारण संश्रयस्य च ॥ १८ ॥
क्षोभकारणभूतञ्च सर्गकाले महामुने ।
यथा शैत्य जले वातो बिभर्त्ति कणिकागतम ॥ १९ ॥
जगच्छक्तिस्तथा विष्णो प्रधानप्रतिपादिकाम ।
विष्णुशक्ति समासाद्य देवाद्या सम्भवन्ति हि ॥ २० ॥
स च विष्णु स्वय ब्रह्म यत सर्व्वमिद जगत् ।
योजनाना सहस्राणि भास्करस्य रथो नव ॥ २१ ॥
ईशादण्डस्तथैवास्य द्विगुणो मुनिसत्तम ।
सार्द्धकोटिस्तथा सप्तनियुतान्यधिकानि वै ॥ २२ ॥

योजनानान्तु तस्याक्षस्तत्र चक्रं प्रतिष्ठितम् ।
त्रिनाभिमतिपञ्चारं षण्णेमि द्व्ययनात्मकम् ॥ २३ ॥
संवत्सरमयं कृतस्नं कालचक्रं प्रतिष्ठितम् ।
चत्वारिंशतसहस्राणि द्वितीयाक्षो विवस्वतः ॥ २४ ॥
पञ्चान्यानि तु सार्द्धानि स्यन्दनस्य महामते ! ।
अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणन्तद्युगार्द्धयोः ॥ २५ ॥
ह्रस्वोऽक्षस्तद्युगार्द्धञ्च ध्रुवाधारं रथस्य वै ।
हयाश्च सप्त छन्दांसि गायत्र्यादीनि सुव्रत ! ॥ २६ ॥
उदयास्तमनं ज्ञेयं दर्शनादर्शनं रवेः ।
यावन्मात्रप्रदेशे तु वशिष्ठोऽवस्थितो ध्रुवः ॥ २७ ॥
स्वयमायाति तावत्तु भूमेराभूतसम्प्लवे ।
ऊर्द्धोत्तरमृषिभ्यस्तु ध्रुवो यत्र व्यवस्थितः ॥ २८ ॥
एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं व्योम्नि भास्वरम् ।
निर्द्धूतदोषपङ्कानां यतीनां स्थानमुत्तमम् ॥ २९ ॥
ततो गङ्गा प्रभवति स्मरणात् पापनाशनी ।
दिवि रूपं हरेर्ज्ञेयं शिशुमाराकृति प्रभो ! ॥ ३० ॥
स्थितः पुच्छे ध्रुवस्तत्र भ्रमन् भ्रामयति ग्रहान् ।
स रथोऽधिष्ठितो देवैरादित्यैर्ऋषिभिर्वरैः ॥ ३१ ॥
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च ग्रामणीसर्पराक्षसैः ।
हिमोष्णवारिवर्षाणां कारणं भगवान् रविः ॥ ३२ ॥
ऋग्वेदादिमयो विष्णुः स शुभाशुभकारणम् ।
रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभास्तस्य वाजिनः ॥ ३३ ॥
वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन चरत्यसौ ।
त्रयस्त्रिंशतसहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ॥ ३४ ॥

वयस्त्रि शत्तथा देवा पिबन्ति सुधाकर ।
एका कलाञ्च पितर एकामारश्मिसस्थिता ॥ ३५ ॥
वायग्निद्रव्यसम्भूतो रथश्चन्द्रसुतस्य च ।
अष्टाभिस्तुरगैर्युक्तो बुधस्तेन चरत्यपि ॥ ३६ ॥
शुक्रस्यापि रथोऽष्टाश्वो भौमस्यापि रथस्तथा ।
बृहस्पते रथोऽष्टाश्व शनेरष्टाश्वको रथ ॥ ३७ ॥
स्वर्भानोश्च रथोऽष्टाश्व केतोश्चाष्टाश्वको रथ ।
यद्द्य वैष्णव कायस्ततो विप्र । वसुन्धरा ॥ ३८ ॥
पद्माकारा समभूता पर्वताद्यादिसयुता ।
ज्योतिर्भुवननद्यद्रिसमुद्रवनक हरि ॥ ३९ ॥
यदस्ति नास्ति तद्विष्णुर्विष्णुज्ञानविजृम्भितम ।
न विज्ञानमृते किञ्चिज ज्ञान विष्णु परम्पद ॥ ४० ॥
तत् कुर्य्याद येन विष्णु स्यात सत्य ज्ञानमनन्तकम ।
पठेद भुवनकोष हि य सोऽवाप्तसुखात्मभाक ॥ ४१ ॥
ज्याति शास्त्रादिविद्यास्व शुभाशुभाधिपो हरि ।

अथैकविंशाधिकशततमोऽध्याय ।

ज्योति शास्त्र ।

अग्निरुवाच । ज्योति शास्त्र प्रवक्ष्यामि शुभाशुभविवेकदम् ।
चातुर्लक्षस्य सार यत् तज ज्ञा त्रा सर्वविद्भवेत् ॥ १ ॥
षडष्टके विवाहो न न च द्विद्वादशे स्त्रिया ।
न त्रिकोणे ह्यथ प्रीति शेषे च समसप्तके ॥ २ ॥
द्विद्वादशे त्रिकोणे च मैत्रीचेत्तपयोर्यदि ।

भवेदेकाधिपत्यञ्च ताराप्रीतिरथापि वा ॥ ३ ॥
तथापि कार्य्य सयोगो न तु षट्काष्टके पुन ।
जावे भृगौ चास्तमिते म्रियेत च पुमान् स्त्रिया ॥ ४
गुरुक्षेत्रगते सूर्य्ये सूर्य्यक्षेत्रगत गुरौ ।
विवाह न प्रशसन्ति कन्यावैधव्यकृद्भवेत ॥ ५ ॥
अतिचारे त्रिपक्ष स्याद्वक्रे मासचतुष्टयम ।
व्रतोद्वाहौ न कुर्व्वीत गुरोर्वक्रातिचारयो ॥ ६ ॥
चैत्रे पौषे न रिक्तासु हरौ सुप्ते कुजे रवौ ।
चन्द्रक्षये चाशुभ स्यात सन्ध्याकाल शुभावह ॥ ७ ॥
रोहिणी चोत्तरा मूल स्वाती हस्तोऽथ रेवती ।
तुल न मिथुन शस्ता विवाह परिकीर्त्तित ॥ ८ ॥
विवाहे कर्णवेधे च व्रते पुसवने तथा ।
प्राशन चाद्यचूडाया विद्धचक्ष विवर्ज्जयेत् ॥ ९ ॥
श्रवणे मूलपुष्ये च सूर्य्यमङ्गलजीवके ।
कुम्भे सिहे च मिथुने कर्म्म पुसवन स्मृतम ॥ १० ॥
हस्ते मूले मृगे पौष्णे बुधे शुक्रे च निष्कृति ।
अर्केन्दुजीवभृगुजे मूले ताम्बूलभक्षणम ॥ ११ ॥
अन्नस्य प्राशन शुक्रे जीवे मृगे च मीनके ।
हस्तादिपञ्चके पुष्ये कृत्तिकादित्रये तथा ॥ १२ ॥
अतिक्रम्याथ रेवत्या नवान्नफलभक्षणम ।
पुष्या हस्ता तथा ज्येष्ठा रोहिणी श्रवणाश्विनी ॥ १३ ॥
स्वातिसौम्ये च भैषज्य कुर्य्यादन्यत्र वर्जयेत् ।
पूर्वात्रय मघा याम्य पावन श्रवणत्रयम ॥ १४ ॥
भौमादित्यशनैवारे स्नातव्य रोगमुक्तित ।

पार्थिवे चाष्टक्रींकार मध्ये नाम च दिक्षु च ॥ १५ ॥
क्री पुट पार्थिवे दिक्षु क्रीं विदिक्षु लिखेद्दसून ।
गोरोचनाकुङ्कुमेन भूर्जे वस्त्रे गले धृतम ॥ १६ ॥
अवश्यो वशमायान्ति मन्त्रेणानेन निश्चितम ।
श्री क्री सम्पुट नाम श्री क्रीं पत्राष्टके क्रमात ॥१७॥
गोरोचनाकुङ्कुमन भूर्जेऽथ सुभगावृते ।
गोमध्यवागम पत्रे हरिद्राया रसेन च । १८ ॥
शिलापट्टेऽरीन स्तम्भयति भूमावधोमुखीकृतम ।
श्रो ह्र स सम्पुटनाम श्रो ह्र स पत्राष्टके क्रमात ।१९
गोरोचनाकुङ्कुमेन भूर्जे मृत्युनिवारणम ।
एकपञ्चनवप्रीत्यै द्विषट्द्वाऽश्वयोगकाः ॥ २० ॥
त्रिसप्तैकादशे लाभो वेदाष्टद्वादशे रिपुः ।
तनुर्धनञ्च सहज सुहृत् सुतो रिपुस्तथा ॥ २१ ॥
जाया निधनधर्म्मौ च कर्म्मायव्ययक क्रमात् ।
स्फुट मेषादिलग्नेषु नवताराबल वदेत् ॥ २२ ॥
जन्म सम्पद्विपत क्षेम प्रत्यरि साधक क्रमात ।
निधन मित्रपरममित्र ताराबल विदु ॥ २३ ॥
वारे भृगुरुशुक्राणा सूर्य्याचन्द्रमसोस्तथा ।
माघादिमासषट्क तु क्षौरमाद्य प्रशस्यते ॥ २४ ॥
कर्णवेधो बुधे जीवे पुष्ये श्रवणचित्रयो ।
पञ्चमेऽब्दे चाध्ययन षष्ठीं प्रतिपदन्त्यजेत ॥ २५ ॥
रिक्तां पञ्चदशीं भौम प्राच्य वाणीं हरि श्रियम ।
माघादिमासषटके तु मेखलाबन्धन शुभम् ॥ २६ ॥
चूडाकरणकार्य्यञ्च श्रावणादौ न शस्यते ।

अस्त याते गुरौ शुक्रे चीणे च शशलाञ्छने ॥ २७ ॥
उपनीतस्य विप्रस्य मृत्यु जाड्य विनिर्दिशेत् ।
चौरच्च शुभवारे च समावर्तनमिष्यते ॥ २८ ॥
शुभचेते विलग्नेषु शुभयुक्तेचितेषु च ।
अश्विनीमघाचित्रासु स्वातीयाम्योत्तरासु च ॥ २९ ॥
पुनर्वसौ तथा पुष्ये धनुर्वेद प्रशस्यते ।
भरण्यार्द्रा मघाश्लेषा वह्निभगचयोस्तथा ॥ ३० ॥
जिजीविषुर्न्न कुर्वीत वस्त्रप्रावरण नर ।
गुरौ शुक्रे बुधे वस्त्र विवाहादौ न भादिकम् ॥ ३१ ॥
रवत्यश्विधनिष्ठासु हस्तादिष च पञ्चसु ।
शङ्खविद्रुमरत्नाना परिधान प्रशस्यते ॥ ३२ ॥
याम्यसर्पधनिष्ठासु त्रिषु पूर्वेषु वारुणे ।
क्रीत हानिकर द्रव्य विक्रीत लाभकृद्भवेत ॥ ३३ ॥
अश्विनीस्वातिचित्रासु रेवत्या वारुणे हरौ ।
क्रीत लाभकर द्रव्य विक्रीत हानिकृद्भवेत ॥ ३४ ॥
भरणी त्रीणि पूर्वाणि आर्द्राश्लेषा मघानिला ।
वह्निज्येष्ठाविशाखासु स्वामिनो नोपतिष्ठते ॥ ३५ ॥
द्रव्य दत्त प्रयुक्त वा यत्र निक्षिप्यते धनम् ।
उत्तरे श्रवणे शाक्रे कुर्य्याद्राजाभिषेचनम् ॥ ३६ ॥
चैत्र ज्येष्ठ तथा भाद्रमाश्विन पौषमेव च ।
माघ चैव परित्यज्य शेषमासे गृह शुभम् ॥ ३७ ॥
अश्विनी रोहिणी मूलमुत्तरात्रयमैन्दवम ।
स्वाती हस्तानुराधा च गृहारम्भे प्रशस्यते ॥ ३८ ॥
आदित्यभौमवर्जन्तु वापीप्रासादके तथा ।

सिंहराशिगते जीवे गुर्वादित्ये मलिम्लुचे ॥ ३९ ॥
बाले वृद्धेऽस्तगे शुक्रे गृहकर्म्म विवर्जयेत्।
अग्निदाहो भयं रोगा राजपीडा धनक्षतिः ॥ ४० ॥
सङ्ग्रहे तृणकाष्ठानां कृते श्रवणपञ्चके।
गृहप्रवेशनं कुर्य्याद्धनिष्ठोत्तरवारुणे ॥ ४१ ॥
गोकाया षष्ठ्ने द्वित्रिपञ्चसप्तत्रयोदशी।
नृपदर्शी धनिष्ठासु हस्तापौष्णाश्विनीषु च ॥ ४२ ॥
पर्वात्तरम्धनिष्ठार्द्रा वह्नि सौम्यविशाखयोः।
अश्लेषा चाश्विनी चैव यात्रासिद्धिस्तु सम्पदा ॥ ४३ ॥
त्रिपूर्त्तरेषु रोहिण्यां सिनीवाली चतुर्द्दशी।
श्रवणा चैव हस्ता च चित्रा च वैश्वावी तथा ॥ ४४ ॥
गोष्ठयात्रा न कुर्वीत प्रवेशं नैव कारयेत्।
अनिलोत्तररोहिण्यां मगमूलपुनर्वसौ ॥ ४५ ॥
पुष्यश्रवणहस्तेषु कृषिकर्म्म समाचरेत्।
पुनर्वसूत्तरास्वातीभगमूलेन्द्रवारुणे ॥ ४६ ॥
गुरौ शुक्रस्य वारे वा वारे च सोमभास्वतोः।
वृषलग्ने च कर्त्तव्यङ्कन्यायां मिथुने तथा ॥ ४७ ॥
द्विपञ्च दशमी सप्त तृतीया च त्रयोदशी।
रेवतीरोहिणीन्द्राग्निहस्तमैत्रोत्तरेषु च ॥ ४८ ॥
मन्दारवर्ज्जं बीजानि वापयेत् सम्पदश्यपि।
रेवतीहस्तमूलेषु श्रवणे भगमैत्रयोः ॥ ४९ ॥
पितृदैवे तथा सौम्ये धान्यच्छेद मृगोदये।
हस्तचित्रादितिस्वातौ रेवत्यां श्रवणत्रये ॥ ५० ॥
स्थिरे लग्ने गुरोर्वारे अथ भार्गवसौम्ययोः।

याम्यादितिमघाज्येष्ठासूत्तरेषु प्रवेशयेत् ॥ ५१ ॥
ओं धनदाय सर्व्वधनेशाय देहि मे धनं स्वाहा ।
ओं नवे वर्षे इलादेवि ! लोकसंवर्द्धनि ! कामरूपिणि !
देहि मे धनं स्वाहा ॥
पत्नस्थं लिखितं धान्यराशिस्थं धान्यवर्द्धनम् ।
त्रिपूर्वासु विशाखायां धनिष्ठावारुणेऽपि च ॥५२॥
एतेषु षट्सु विज्ञेयं धान्यनिष्क्रमणं बुधैः ।
देवताराम्वाप्यादिप्रतिष्ठोदङ्मुखे रवौ ॥ ५३ ।
मिथुनस्थे रवौ दर्श्यदि स्याद् द्वादशी तिथिः ।
सदा तत्रैव कर्त्तव्यं शयनं चक्रपाणिनः ॥ ५४ ॥
सिंहतौलिङ्गते चार्के दर्शाद्दान्यौदयम् ।
आदाविन्द्रसमुत्थानं प्रबोधश्च हरेः क्रमात् ॥ ५५ ॥
तथा कन्यागते भानौ दुर्गोत्थाने तथाष्टमी ।
त्रिपात्रेषु च ऋक्षेषु यदा भद्रा तिथिर्भवेत् ॥ ५६ ॥
भौमादित्यशनैश्चारि विज्ञेयं तत् त्रिपुष्करम् ।
सर्वकर्मसु पादेया विशुद्धिश्चन्द्रतारयोः ॥ ५७ ॥
जन्माग्नितस्त्रिषष्ठश्च सप्तमो दशमस्तथा ।
एकादश शशी येषान्तेषामेव शुभं वदेत् ॥ ५८ ॥
शुक्लपक्षे द्वितीयश्च पञ्चमो नवमः शुभः ।
मित्रातिमित्रसाधकसम्पत्क्षेमादितारका ॥ ५९ ॥
जन्मना मृत्युमाप्नोति विपदा धनसङ्क्षयम् ।
प्रत्यरी मरणं विद्यान्निधने याति पञ्चताम् ॥ ६० ॥
कृष्णाष्टमीदिनादूर्द्धं यावच्छुक्लाष्टमीदिनम् ।
तावत् कालं शशी क्षीणः पूर्णस्तत्रोपरि स्मृतः ॥ ६१ ॥

वृषे च मिथुने भानौ जीवे चन्द्रेन्द्रदैवते।
पौर्णमासी गुरोर्वारे महाज्यैष्ठी प्रकीर्त्तिता ॥ ६२ ॥
ऐन्द्रे गुरु शशी चैव प्राजापत्ये रविस्तथा।
पूर्णिमा ज्यैष्ठमासस्य महाज्यैष्ठी प्रकीर्त्तिता ॥ ६३ ॥
स्वात्यन्तरे यन्त्रनिष्ठे शक्रस्योत्थापयेद्‌ ध्वजम्।
श्रव्य ञ्चपादे चाश्विन्या सप्ताहान्ते विसर्जयेत ॥६४॥
सर्व्वं हेमसमन्दान सर्व्वे ब्रह्मसमा द्विजा ।
सर्व्वं गङ्गासमन्तोय राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥६५॥
ध्वाङ्क्षी महोदरी घोरा मन्दा मन्दाकिनी द्विजा ।
राक्षसी च क्रमेणार्कात्सङ्क्रान्तिर्नामभि स्मृता ॥६६॥
बालवे कौलवे नागे तैतिले करणे यदि।
उत्तिष्ठन सङ्क्रमत्यर्कस्तदा लोका सुखी भवेत ॥६७॥
गरे ववे वणिग्विष्टौ किन्तुघ्ने शकुनौ व्रजेत्।
राज्ञो दोषेण लोकोऽयम्पीड्यते सम्पदा समम ॥ ६८ ॥
चतुष्पाद्दृष्टिवाणिज्ये शयित सङ्क्रमेद्रवि ।
दुर्भिक्ष राजसङ्ग्रामो दम्पत्यो सशयो भवेत् ॥ ६९ ॥
आधाने जन्मनक्षत्रे व्याधौ क्लेशादिक भवेत्।
कृत्तिकायान्नवदिनन्त्रिरात्र रोहिणीषु च ॥ ७० ॥
मृगशिर पञ्चरात्र आर्द्रासु प्राणनाशम।
पुनर्वसौ च पुष्ये च सप्तरात्र विधीयते ॥ ७१ ॥
नवरात्र तथाश्लेषा श्मशानान्त मघासु च।
द्वौ मासौ पूर्वफाल्गुन्यामुत्तरासु त्रिपक्षकम् ॥ ७२ ॥
हस्ते तु दृश्यते चित्रा अर्द्धमासन्तु पीडनम्।
मासद्वयन्तथा स्वातिर्विशाखा विंशतिर्द्दिनम् ॥७३॥

मैत्रे चैव दशाहानि ज्येष्ठायेवार्द्धमासकम् ।
मूले न जायते मोक्ष पूर्वाषाढा त्रिपञ्चकम् ॥७४॥
उत्तरा दिनविंशत्या द्वौ मासौ श्रवणेन च ।
धनिष्ठा चार्द्धमासञ्च वारुणे च दशाहकम् ॥७५॥
न च भाद्रपदे मोक्ष उत्तरासु त्रिपञ्चकम् ।
रेवती दशरात्रञ्च अहोरात्रन्तथाश्विनी ॥७६॥
भरण्या प्राणहानि स्यात् गायत्रीहोमत शुभम् ।
पञ्चधान्यतिलाज्याद्यैर्धेनुदान द्विजे शमम् ॥ ७७ ॥
दशा सूर्य्यस्य षडाब्दा इन्दो पञ्चदशैव तु ।
अष्टौ वर्षाणि भौमस्य दशसप्तदशा बुधे ॥ ७८ ॥
दशाब्दानि दशा पङ्गोरूनविंशद्गुरोर्दशा ।
राहोर्द्वादशवर्षाणि भार्गवस्यैकविंशति ॥ ७९ ॥

अथ द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

कालगणनम् ।

अग्निरुवाच । काल समागणो वक्ष्ये गणित कानवुद्धये ।
काल समागणोऽर्कघ्नो मासैश्चैत्रादिभिर्युत ॥ १ ॥
द्विघ्नो द्विष्ठ सवेद स्यात पञ्चाङ्गाष्टयुतो गुण ।
त्रिष्ठो मध्या वसुगुण पुनर्वेदगुणश्च स ॥ २ ॥
अष्टरन्ध्राग्निहीन स्यादध सैकरसाष्टकै ।
मध्यो हीन षष्टिहतो लब्धयुक्तस्तथोपरि ॥ ३ ॥
न्यून सप्तहतो वारस्तदधस्तिथिनाडय ।
सगुणो द्विगुणश्चोर्द्ध त्रिभिरूनो गुण पुन ॥ ४ ॥

अथ खरामसंयुक्तो रसाङ्कोष्टफलैर्युतः ।
अष्टाविंशच्छेषपिण्डस्तिथिनाड्या अथ स्थितः ॥ ५ ॥
गुणस्त्रिरुद्रभिन्नोर्द्धे द्वाभ्यां च गुणयेत् पुनः ।
मध्ये रुद्रगुणः कार्य्यो ह्यध सैको नवाग्निभिः ॥ ६ ॥
लब्धहीनो भवेन्मध्यो द्वाविंशतिविवर्ज्जितः ।
षष्टिशेषे ऋणं ज्ञेयं लब्धमूर्द्धे विनिःक्षिपेत् ॥ ७ ॥
सप्तविंशतिशेषस्तु ध्रुवो नक्षत्रयोगयोः ।
मासि मासि क्षिपेद् वारन्द्वात्रिंशद्घटिकास्तिथौ ॥ ८ ॥
द्वे पिण्डे द्वे च नक्षत्रे नाड्य एकादश क्षणे ।
वारस्थाने तिथिन्दद्यात् सप्तभिर्भागमाहरेत् ॥ ९ ॥
शेषवाराश्च सूर्य्याद्या घटिकासु च पातयेत् ।
पिण्डकेषु तिथिन्दद्याद्वरेच्चैव चतुर्दश ॥ १० ॥
ऋणं धनं धनमृणं क्रमाज्ज्ञेयं चतुर्द्दशे ।
प्रथमे त्रयोदशे पञ्च द्वितीयद्वादशे दश ॥ ११ ॥
पञ्चदशस्तृतीये च तथा चैकादशे स्मृताम् ।
चतुर्थं दशमे चैव भवेदेकोनविंशतिः ॥ १२ ॥
पञ्चमे नवमे चैव द्वाविंशतिरुदाहृता ।
षष्ठाष्टमे त्रखण्डाः स्युश्चतुर्विंशतिरेव च ॥ १३ ॥
सप्तमे पञ्चविंशः स्यात् खण्डशः पिण्डिकाद् भवेत् ।
कर्कटादौ हरेद्राशिम्त्रतुवेदत्रये क्रमात् । १४ ॥
तुलादौ प्रातिलोम्येन त्रयो वेदरसाः क्रमात् ।
मकरादौ दीयते च रसवेदत्रयं क्रमात् ॥ १५ ॥
मेषादौ प्रातिलोम्येन त्रयो वेदरसाः क्रमात् ।
खेषवः खयुगा मेत्र मेषादौ विकला धनम् ॥ १६ ॥

कर्कटे प्रातिलोम्य स्यादृणमेतत् तुलादिके ।
चतुर्गुणा तिथिर्ज्ञेया विकलाश्चेह सर्वदा ॥ १७ ॥
छन्याशिमागतागामिपिण्डसङ्ख्याफलान्तरे ।
षष्ट्यास प्रथमोश्चाघ्र्यं हानौ देयन्धने धनम ॥ १८ ॥
द्वितीयोच्चरिते वर्गं वैपरीत्यमिति स्थिति ।
तिथिर्द्विगुणिता कार्या षड्भागपरिवर्ज्जिता ॥१९॥
रविकर्म्मविपरीता तिथिनाडीसमायुता ।
ऋणे शुद्धे तु नाद्य स्युऋंण शुध्येत नो यदा ॥२०॥
सषष्टिक प्रदेयन्तत् षष्ट्याधिक्ये च तत्यजेत ।
नक्षत्र तिथिमिश्रं स्याच्चतुर्भिर्गुणिता तिथि ॥२१॥
तिथिस्त्रिभागसयुक्ता ऋणेन च तथान्विता ।
तिथिरत्न चिता कार्य्या तद्वैद्रायोगशोधनम ॥२२॥
रविचन्द्रौ समौ कृत्वा योगो भवति निश्चल ।
एकोना तिथिर्द्विगुणा सप्तभिन्ना कृतिर्द्विधा ॥ २३ ॥
तिथिश्च द्विगुणैकोना कृताङ्कै करणान्निशि ।
कृष्णचतुर्द्दश्यन्ते शकुनि पर्वणीह चतुष्पटम ॥२४॥
प्रथमे तिथ्यर्द्धतो हि किन्तुघ्न प्रतिपन्मुखे ।

— — —

अथ त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्याय ।

युद्धजयार्णवीयनानायोगा ।

अग्निरुवाच । वक्ष्ये जयशुभाद्यर्थं सार युद्धजयार्णवे ।
अइउएओ स्वरा स्युः क्रमान्नन्दादिका तिथि. ॥१॥
कादिहान्ता भौमरवी ज्ञसोमौ गुरुभार्गवौ ।

शनिर्द्दिवणनाड्यान्तु भौमार्कशनय परे ॥ २ ॥
खार्णव खरसैर्गुण्यो रुद्रैर्भाग समाहरेत् ।
रसाहृतन्तु तत कृत्वा पूर्वभागन भाजयेत् ॥३॥
वह्निभिश्चाहृत कृत्वा रूपन्तत्रैव निक्षिपेत ।
स्पन्दन नाड्या पलानि सप्राणस्पन्दन पुन ॥४॥
अनेनैव तु मानेन उदयन्ति दिने दिने ।
स्फुरणैस्त्रिभिरुच्छ्वास उच्छ्वासैस्तु पल स्मृतम् ॥ ५ ॥
षष्टिभिश्च पलैर्लिप्ता लिप्ताषष्टिस्त्वहर्निशम् ।
पञ्चमात्रोदये बालकुमारयुवद्वद्धका ॥६॥
मृत्युर्येनोदयस्तेन चास्तमेकादशाष्टके ।
कुलागमे भवेद्भङ्ग समृत्यु पञ्चमोऽपिवा ॥७॥

स्वरोदयचक्रम् ।

शनिचक्रे चार्द्धमासङ्कत्वाणामुदय क्रमात ।
विभागे पञ्चदशभि शनिभागस्तु मृत्युद ।८॥ शनिचक्रम ।
दशकोटिसहस्राणि अर्बुदान्यर्बुद हरेत् ।
त्रयोदशे च लक्षाणि प्रमाण कूर्मरूपिण ॥९॥
मघादौ कृत्तिकाद्यन्तस्तद्दशान्त शनिस्थितौ । कूर्मचक्रम् ।
राहुचक्रे च सप्तार्द्धमध सप्त च संलिखेत ॥ १० ॥
वायव्याशैव नैरृत्ये पूर्णिमाग्न्यनागत ।
अमावास्या वायवे च राहुर्वै तिथिरूपक ॥ ११ ॥
रकार दक्षभागे तु चकार वायवे लिखेत् ।
प्रतिपदादौ ककाराादीन सकार नैरृते पुन ॥१२॥
राहोर्मुखे तु भङ्ग स्यादिति राहुरुदाहृत ।
विष्टिरग्नौ पौर्णमास्या वाराणीन्द्रे तृतीयकम् ॥१३॥

योगा याम्यान्तु सप्तम्या दशम्या रौद्रसौम्यगा।
चतुर्दश्यान्तु वायव्ये चतुर्थ्या वरुणाश्रये ॥ १४ ॥
शुक्लाष्टम्या दक्षिणे च एकादश्या भृशन्त्यजेत्।
रौद्रश्चैव तथा श्वेतो मैत्र सारभटस्तथा ॥१५॥
सावित्रो विरोचनश्च जयदेवोऽभिजित्तथा।
रावणो विजयश्चैव नन्दी वरुण एव च ॥ १६ ॥
यमसौम्यौ भवश्चान्ते दशपञ्चमुहूर्त्तका ।
रौद्रे रौद्राणि कुर्वीत श्वेते स्नानादिकं चरेत् ॥१७॥
मैत्रे कन्याविवाहादि शुभं सारभटे चरेत।
सावित्रे स्थापनाद्यं वा विरोचने नृपक्रिया ॥ १८ ॥
जयदेवे जयं कुर्य्याद् रावणे रणकर्म्म च।
विजये कृषिवाणिज्य पटबन्ध च नन्दिनि ॥१९॥
वरुणे च तडागादि नाशकर्म्म यमे चरेत।
सौम्ये सौम्यादि कुर्वीत भवेल्लग्नमहर्दिवा ॥२ ॥
योगा नाम्ना विरुद्धा स्युर्योगा नाम्नैव शोभना ।
राहुरिन्द्रात्समीरञ्च वायोदञ्च यमाच्छिवम ॥२१॥
शिवान्नाघ्यञ्जलादग्निरग्ने सौम्यन्ततस्त्वथम।
ततश्च सङ्क्रम हन्ति चतस्रो घटिकाभ्रमन् ॥२२। राहुचक्रम्
चण्डीन्द्राणी वाराही च मुशली गिरिकर्णिका।
बला चातिबला क्षीरी मल्लिकाजातियूथिका ॥२३॥
यथालाभं धारयेत्ता श्वेतार्कश्च शतावरी।
गुडूची वागुरी दिव्या ओषध्यो धारिता जये ॥२४॥
ओं नमो भैरवाय खड्गपरशुहस्ताय ओं ह्रूं
विघ्नविनाशाय ओं ह्रूं फट्।

अनेनैव तु मन्त्रेण शिखाबन्धादिकञ्चरेत् ।
तिलकञ्चाञ्जनञ्चैव धूपलेपनमेव च ॥ २५ ॥
स्नानपानानि तैलानि योगधूलिमतः शृणु ।
सुनगा मनःशिला तालं लाचारससमन्वितम् ॥ २६ ॥
तरुणीचीरसयुक्तो ललाटे तिलको वशे ।
विष्णुक्रान्ता च सर्पाची सहदेवञ्च रोचना ॥ २७ ॥
अजादुग्धेन सम्पिष्टं तिलकोवश्यकारकः ।
प्रियङ्गु कुङ्कुमं कुष्ठं मोहनी तगरं घृतम् ॥ २८ ॥
तिलको वश्यकृत्तच्च रोचना रक्तचन्दनम् ।
निशा मनःशिला तालं प्रियङ्गु सर्षपास्तथा ॥२९॥
मोहनी हरिता क्रान्ता सहदेवी शिखा तथा ।
मातुलङ्गरसैः पिष्टं ललाटे तिलको वशे ॥ ३० ॥
सेन्द्राः सुरा वशं यान्ति किं पुनः चुद्रमानुषाः ।
मञ्जिष्ठा चन्दनं रक्तं कटकान्दा विलासिनी ॥ ३१ ॥
पुनर्नवासमायुक्तो लेपोऽयं भास्करो वशे ।
चन्दनं नागपुष्पञ्च मञ्जिष्ठा तगरं वचा ॥ ३२ ॥
लोध्रप्रियङ्गुरजनीमासीतैलं वशङ्करम् ।

अथ चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

युद्धजयार्णवीयज्योतिःशास्त्रसारः ।

अग्निरुवाच । ज्योतिःशास्त्रादिसारञ्च वच्चे युद्धजयार्णवे ।
विना मन्त्रौषधाद्यैश्च यथोमामीश्वरोऽब्रवीत् ॥ १ ॥
देव्युवाच । देवैर्जिता दानवाश्च येनोपायेन तद्वद ।

शुभाशुभविवेकाय्यं ब्रूहि युद्धजयार्णवम् ॥ २ ॥
ईश्वर उवाच । मूलदेवेच्छया जाता शक्तिः पश्चादभाच्चरा ।
चराचरं ततो जातं यामाराध्याखिलार्थवित् ॥ ३ ॥
मन्त्रपीठं प्रवक्ष्यामि पञ्चमन्त्रसमुद्भवम् ।
ते मन्त्राः सर्वमन्त्राणां जीविते मरणे स्थिताः ॥४॥
ऋग्यजुः सामाथर्वाख्यवेदमन्त्राः क्रमेण ते ।
सद्योजातादयो मन्त्रा ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रकः ॥ ५ ॥
ईशः सदाशिवा देवा अकाराद्याः पञ्च च स्वराः ।
अइउएओ कलाश्च मूलं ब्रह्मेति कीर्त्तितम् ॥ ६ ॥
काष्ठमध्ये यथा वह्निरप्रबुद्धो न दृश्यते ।
विद्यमाना तथा देहे शिवशक्तिर्न दृश्यते ॥ ७ ॥
आदौ शक्तिः समुत्पन्ना ओङ्कारस्वरभूषिता ।
ततो विन्दुर्महादेवि ! एकारेण व्यवस्थितः ॥ ८ ॥
जातो नादः उकारस्तु नदते हृदि संस्थितः ।
अर्द्धचन्द्र इकारस्तु मोक्षमार्गस्य बोधकः ॥९॥
अकारो व्यक्त उतपन्नो भोगमोक्षप्रदः परः ।
अकार ऐश्वरे भूमिर्निवृत्तिश्च कला स्मृता ॥ १० ॥
गन्धानवोजः प्राणाख्य इडाशक्तिः स्थिरा स्मृता ।
इकारश्च प्रतिष्ठाख्यो रसो पालश्च पिङ्गला ॥ ११ ॥
क्रूरा शक्तिरीबीजं स्यादुरबीजोऽग्निरूपवान् ॥
वि[illegible]ा समाना गान्धारी शक्तिश्च दहनी स्मृता ॥ १२ ॥
प्रशान्तिर्वार्य्युपस्पर्शौ यशोदानबला क्रिया ।
आह्लारः शान्त्यतीताख्य खशब्दयूषपायिनः ॥ १३ ॥
पञ्च वर्गाः स्वरा जाताः कुजज्ञगुरुभार्गवाः ।

शनि क्रमादकाराद्या ककाराद्यास्तथ स्थिता ॥१४॥
एतन्मलमत सर्व जायते सचराचरम।
विद्यापीठ प्रवच्यामि प्रणव शिव ईरित ॥ १५ ॥
उमा सोम स्वय शक्तिर्वामा ज्येष्ठा च रौद्र्यपि।
ब्रह्मा विष्णु क्रमाद्रुद्रो गुणा सर्गादयस्त्रय ॥१६॥
रत्ननाडीत्रयश्चैव स्थल सूक्ष्म परोऽपर।
चिन्तयेच्छ्रेतवर्णन्त सुच्यमान परामृतम ॥ १७ ॥
प्लाव्यमान यथात्मान चिन्तयेत्त दिवानिशम्।
अजरत्व भवेद्देवि शिवत्वमुपगच्छति ॥१८॥
अङ्गष्ठादौ न्यसेद्ब्रह्माणेत्र मध्येऽथ देहके।
मृत्युञ्जय तत प्राच्य रणादौ विजयी भवेत् ॥१९॥
शून्यो निरालय शब्द स्पर्श तिर्यङ्नत स्पृशेत्।
रूपस्योर्द्ध गति प्रोक्ता जलस्याध समाश्रिता ॥ २० ॥
सर्वस्थानविनिर्मुक्तो गन्धो मध्ये च मूलकम।
नाभिमूले स्थित कन्द शिवरूपन्तु मण्डितम ॥ २१ ॥
शक्तिव्यूहेन सामोऽर्को हरिस्तत्र व्यवस्थित।
दशवायुसमोपेत पञ्चतन्मात्रमण्डितम् ॥ २२ ॥
कालानलसमाकार प्रस्फुरन्त शिवात्मकम्।
तज्जीव जीवलोकस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ २३ ॥
तास्मिनष्टे मृत मन्ये मन्त्रपीठेऽनिलात्मकम्।

———०———

अथ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्याय.।

युद्धजयार्णवीयनानाचक्राणि।

ईश्वर उवाच। ओ ह्रीं कर्णमोटनि बहुरूपे बहुदंष्ट्रे हूं फट ओ ह ओ ग्रस ग्रस कृन्त कृन्त छक छक हूं फट् नम।

पठ्यमानो ह्यय मन्त्र क्रुद्ध सरक्तलोचन।
मारणे पातने वापि मोहनोच्चाटने भवेत ॥१॥
कर्णमोटी महाविद्या सर्ववर्णेषु रक्षिका।

नानाविद्या।

पञ्चोदय प्रवक्ष्यामि स्वरोदयसमाश्रितम ॥ २ ॥
नाभिहृदान्तर यावत्तावच्चरति मारुत।
उच्चाटयेद्रणादौ तु कर्णाक्षीणि प्रभेदयेत २॥
कराति साधक क्रुद्धो जपहोमपरायण।
हृदयात्पायुक कण्ठ ज्वरदाहारिमारणे ॥ ४ ॥
कण्ठाद्भवो रसा वायु शान्तिक पौष्टिक रसम।
दिव्य स्तम्भ समाकर्ष गन्धो नासान्तिको भव ॥५॥
गन्धलीन मन कृत्वा स्तम्भयेन्नात्र सशय।
स्तम्भन कीलनाद्यञ्च करोत्येव हि साधक ॥६॥
चण्डघण्टा कराली च सुमुखी दुर्मुखी तथा।
रेवती प्रथमा घारा वायुचक्रेषु ता यजेत् ॥७॥
उच्चाटकारिका देव्य स्थितास्तेजसि सस्थिता।
सौम्या च भीषणी देवी जया च विजया तथा ॥८॥
अजिता चापराजिता महाकोटी च रौद्रया।

शुष्ककाया प्राणहरा रसचक्रे स्थिता अमू ॥९॥
विरूपाक्षी परा दिव्यास्तथा चाकाशमातर ।
सहारो जातहारो च दष्टाला शुष्करेवती ॥१०॥
पिपीलिका पुष्टिहरा महापुष्टिप्रवर्द्धना ।
भद्रकाली सुभद्रा च भद्रभीमा सुभद्रिका ११॥
स्थिरा च निष्ठुरा दिव्या निष्कम्पा गदिनी तथा ।
द्वात्रिंशन्मातरश्चक्रे अष्टाष्टकमशः स्थिता ॥१२॥
एक एव रविश्चन्द्र एकश्चैकैकशक्तिका ।
भूतभेदेन तीर्थानि यथा तीय महीतले ॥ १३ ॥
प्राण एको मण्डलेश्च भिद्यते भूतपञ्जरे ।
वामदक्षिणयोगेन दशधा सम्प्रवर्त्तते ॥ १४ ॥
विन्दुमुण्डविचित्रश्च तत्त्ववस्त्रेण वेष्टितम् ।
ब्रह्माण्डेन कपालेन पिवेत परमामृतम् ॥ १५ ॥
पञ्चवर्गबलाद्युद्धे जयो भवति तत् शृणु ।
अआकचटतपया श आद्यो वर्ग ईरित ॥ १६ ॥
इईखछठथफरा षा वर्गश्च द्वितीयक ।
उऊगजडदबला सो वर्गश्च तृतीयक ॥ १७ ॥
एऐघझढधभवा हो वर्गश्च चतुर्थक ।
ओ औ अं अः ङञणना मो वर्ग पञ्चमो भवेत् ॥ १८॥
वर्णाश्चाभ्युदये नृणा चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
बाल कुमारो युवा स्याद् वृद्ध मृत्युश्च नामत ॥ १९ ॥
आत्मपीडा शोषक स्यादुदासीनश्च कालक ।
कृत्तिका प्रतिपद् भौम आत्मनो लाभद स्मृत ॥ २० ॥
षष्ठी भौमो मघा पीड़ा आर्द्रा चैकादशी कुज. ॥

कृत्युर्मघा द्वितीया ज्ञो लाभश्चार्द्रा च सप्तमो ॥ २१ ॥
वधे हानिर्भरणी ज्ञ श्रवण काल ईदृश ।
जीवो लाभाय च भवेत् तृतीया पूर्वफल्गुनी ॥ २२ ॥
जीवोऽष्टमी धनिष्ठार्द्रा जीवोऽश्लेषा त्रयोदशी ।
मृत्यौ शुक्रश्चतुर्थी स्यात् पूर्वभाद्रपदा श्रिये ॥ २३ ॥
पूर्वाषाढा च नवमी शुक्र पीडाकरो भवेत ।
भरणी भूतजा शुक्रो यमदण्डो हि हानिकम ॥ २४ ॥
कृत्तिका पञ्चमी मन्दो लाभाय तिथिरीरिता ।
अश्लेषा दशमी मन्दो योग पीडाकरो भवेत् ॥ २५ ॥
मघा शनि पूर्णिमा च योगो मृत्युकर स्मृत ।

तिथियोग ।

पूर्वोत्तराग्निनैर्ऋत्यदक्षिणानिलचन्द्रमा ॥ २६ ॥
ब्रह्माद्या स्युर्दृष्टय स्यु प्रतिपन्नवमीमुखा ।
राशिभि सहिता दृष्टा ग्रहाद्या सिद्धये स्मृता ॥ २७ ॥
मेषाद्याश्चतुर कुम्भा जय पर्णोऽन्यथा मृति ।
सूर्य्यादिरिक्ता पूर्णा च क्रमादेवम्प्रदापयेत् ॥ २८ ॥
रणे सूर्य्ये फल नास्ति सोमे भङ्ग प्रशाम्यति ।
कुजेन कलह विद्याद् बुध कामाय वै गुरु ॥ २९ ॥
जयाय मनसे शुक्रो मन्दे भङ्गो रणे भवेत् ।
टेयानि पिङ्गलाचक्रे सूर्यगानि च भानि हि ॥ ३० ॥
मुखे नेत्रे ललाटेऽथ शिरोहस्तोरुपादके ।
पादे मृतिस्त्रिकश्चे स्यात् लीणि पक्षेऽर्थनाशनम् ॥ ३१ ॥
मुखस्थे च भवेत् पीडा शिरस्थे कार्य्यनाशनम् ।
कुक्षिस्थिते फल स्याच राहुचक्र वदाम्यहम् ॥ ३२ ॥

इन्द्राच्च नैऋतं तद्वच्चैव नैऋतात् सोममेव च।
सोमाद्धुताशनं वह्नेराप्यमाप्याच्छिवालयम्॥ ३३॥
रुद्राद्यमं यमाद्वायुं वायोश्चन्द्रं व्रजेत् पुनः।
भुङ्क्ते चतस्रो नाड्यस्तु राहुपृष्ठे जयो रणे॥ ३४॥
अग्रतो मृत्युमाप्नोति तिथिराहुं वदामि ते।
आग्नेयादिदिशिवान्तश्च पूर्णिमामादितः प्रिये॥ ३५॥
एवं कृष्णाष्टमीं यावत् राहुदृष्टौ भयो भवेत्।
ऐशान्याग्नेयनैऋत्यवायव्ये फणिराहुकः॥ ३६॥
मेषाद्या दिशि पूर्वादौ यत्रादित्योऽग्रतो मृतिः।
तृतीया कृष्णपक्षे तु सप्तमी दशमी तथा॥ ३७॥
चतुर्दशी तथा शुक्ले चतुर्थ्येकादशी तिथिः।
पञ्चदशी विष्टयस्तु पूर्णिमाग्नेयवायवे॥ ३८॥
अकचटतपयशा वर्गाः सूर्य्यादयो ग्रहाः।
गृध्रोलूकश्येनकाश्च पिङ्गलः कौशिकः क्रमात्॥ ३९॥
सारसश्च मयूरश्च गोरङ्कः पक्षिणः स्मृताः।
आदौ साध्यो हुतो मन्त्र उच्चाटे पल्लवः स्मृतः॥ ४०॥
वश्ये ज्वरे तथाकर्षे प्रयोगः सिद्धिकारकः।
शान्तौ प्रीतौ नमस्कारो वौषट् पुष्टौ वशादिषु॥ ४१॥
हुं मत्यौ प्रीतिसम्नाशे विद्वेषोच्चाटने च फट्।
वषट् सुते च दीप्त्यादौ मन्त्राणां जातयश्च षट्॥ ४२॥
औषधीः सम्प्रवक्ष्यामि महारक्षाविधायिनीः।
महाकाली तथा चण्डी वाराही चेश्वरी तथा॥ ४३॥
सुदर्शना तथेन्द्राणी गात्रस्था रक्षयन्ति ताम्।
बला चातिबला भीरुर्मुसली सहदेव्यपि॥ ४४॥

जाती च मल्लिका यूथी गारुडी भृङ्गराजकः ।
चक्ररूपा महौषध्यो धारिता विजयादिदा ॥ ४५ ॥
ग्रहणे च महादेवि ! उद्धृता शुभदायिका ।
मदा च कुञ्जरं कृत्वा सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ ४६ ॥
तस्य पादतले कृत्वा स्तम्भयेच्छत्रुमात्मनः ।
नगाग्रे चैकवृक्षे च वज्राहतप्रदेशके ॥ ४७ ॥
वल्मीकमृदमाहृत्य मातरौ योजयेत्ततः ।

ओं नमो महाभैरवाय विकृतदंष्ट्रोग्ररूपाय पिङ्गलाक्षाय त्रिशूलखड्गधराय वौषट् ।

पूजयेत कर्द्दमं देवि ! स्तम्भयेच्छस्त्रजालकम् ॥ ४८ ॥
अग्निकार्य्यं प्रवक्ष्यामि रणादौ जयवर्द्धनम् ।
श्मशाने निशि काष्ठाग्नौ नग्नो मुक्तशिखो नरः ॥ ४९ ॥
दक्षिणास्यस्तु जुहुयान्मांसं रुधिरं विषम् ।
तुषास्थिखण्डमिश्रन्तु शत्रुनाम्ना शताष्टकम ॥ ५० ॥

ओं नमो भगवति ! कौमारि ! लल लल लालय लालय घण्टादेवि ! अमुकं मारय मारय सहसा नमोऽस्तु ते भगवति विद्ये ! स्वाहा ।

अनया क्रियया होमाद्धन्धत्वञ्जायते रिपोः ।

ओं वज्रकाय वज्रतुण्ड ! कपिलपिङ्गल ! करालवदन ! ऊर्ध्वकेश ! महाबल ! रक्तमुख ! तडिज्जिह्व ! महारौद्र ! दंष्ट्रोत्कट ! कह कह करालिन् ! महादृढप्रहार ! लङ्केश्वर सेतुबन्ध ! शैलप्रवाह गगनचर ! एह्येहि भगवन्महाबल पराक्रम ! भैरवो ज्ञापयति एह्येहि महारौद्र ! दीर्घलाङ्गूलेन ममुकं वेष्टय जम्भय जम्भय खन खन वैते हूं फट् ।

अष्टत्रिंशच्छतन्देवि। हनुमान सर्वकर्महृत् ॥ ५१ ॥
पठे द्धनूमतसन्दर्शनाङ्गमायान्ति शत्रव।

अथ षड्विंशत्यधिकशततमोध्याय।

नक्षत्रनिर्णय।

ईश्वर उवाच। वक्ष्याम्यनात्मक पिण्ड शुभाशुभविहृद्ध्ये।
यस्मिन्नृक्षे भवेत सूर्य्यस्तत्पादौ त्रीणि मूर्द्धनि ॥ १ ॥
एकस्य खे द्वयन्नेत्रे हस्तपादे चतुष्टयम।
हृदि पञ्च सुते जानौ आयुर्वृद्धि विचिन्तयेत ॥ २ ॥
शिरस्थे तु भवेद्राज्य पिण्डस्तो वक्त्रयोगत।
नेत्रयो कान्तसौभाग्य हृदये द्रव्यसग्रह ॥ ३ ॥
हस्ते धृत तस्करत्वङ्गतासुरध्वग पदे।
कुम्भाष्टके भानि लिख्य सूर्यरकुम्भस्तु रिक्तक ॥ ४ ॥
अशुभ सूर्यकुम्भ स्याच्छुभ पूर्वान्तिसस्थित।
फणिराहु पवक्ष्यामि जयाजयविवेकदम ॥ ५ ॥
अष्टाविंशत्रिखेद्विन्दन पुनर्भाज्यस्त्रिभिस्त्रिभि।
अथ ऋक्षाणि चत्वारि रेखास्तत्रैव दापयेत् ॥ ६ ॥
यस्मिन्नृक्षे स्थितो राहुस्तदृक्ष फणिमूर्द्धनि।
तद दि विन्यसेद् भानि सप्तविंशक्रमेण तु ॥ ७ ॥
वक्त्रे सप्तगते ऋक्षे स्त्रियते एवं आहवे।
स्कन्धे भङ्ग विजानीयात्सप्तभेषु च मध्यत ॥ ८ ॥
उदरस्थेन पूजा च जयश्चैवात्मनस्तथा।
कटिदेशे स्थिते योध आहवे हरते परान् ॥ ९ ॥

पुच्छस्थितेन कीर्त्तिं स्याद्राहुदृष्टे च भे मृति ।
पुनरन्य प्रवक्ष्यामि रविराहुबलन्तव ॥ १० ॥
रवि शुक्रो बधश्चैव सोम सौरिर्गुरुस्तथा ।
लोहित सैंहिकश्चैव एते यामार्द्धभागिन ॥ ११ ॥
सौरि रविश्च राहुश्च कृत्वा यत्नेन पृष्ठत ।
स जयेत् सैन्यसङ्घात द्यूतमध्वानमाहवम् ॥ १२ ॥
रोहिणी चोत्तरास्तिस्रो मृग पञ्च स्थिराणि हि ।
अश्विनी रेवती स्वाती धनिष्ठा शततारका ॥ १३ ॥
क्षिपाणि पञ्चभान्येव यात्रार्थी चैव योजयेत ।
अनुराधाहस्तमूल मृग पुष्य पुनर्वसु ॥ १४ ॥
सर्वकार्येषु चैतानि ज्येष्ठा चित्रा विशाखया ।
पूर्व्वास्तिस्रोऽग्निभरणी मघार्द्राश्लेषादारुणा ॥ १५ ॥
स्थावरेषु स्थिर ह्यं च यात्रायां क्षिप्रमुत्तमम् ।
सौभाग्यार्थी मृदून्येव उग्रेषूग्रन्तु कारयेत ॥ १६ ॥
दारुणे दारुण कुर्य्यादन्ये चाधोमुखादिकम ।
कृत्तिका भरण्यश्लेषा विशाखा पितृनैरृतम् ॥ १७ ॥
पूर्व्वात्रयमधावक्त्र कर्म्म चाधोमुखञ्चरेत् ।
एषु कूपतडागादि विद्याकर्म्मभिषकक्रियां ॥ १८ ॥
स्थापनञ्चौकाभूपादिविधान खननन्तथा ।
रेवता चाश्विनी चित्रा हस्ता स्वाती पुनर्वसु ॥ १९ ॥
अनुराधा मृगी ज्येष्ठा नव वै पार्श्वतोमुखा ।
एषु राज्याभिषेकञ्च पट्टबन्धञ्जाचरेत् ॥ २० ॥
आरामगृहप्रासाद प्राकार क्षेत्रतोरणम् ।
ध्वजचिह्नपताकाश्च सर्व्वानेतांश्च कारयेत् ॥ २१ ॥

द्वादशी सूर्य्यदग्धा तु चन्द्रेणैकादशो तथा ।
भौमेन दशमो दग्धा तृतीया वै बुधेन च ॥ २२ ॥
षष्ठो च गुरुणा दग्धा द्वितोया भृगुणा तथा ।
सप्तमी सूर्य्यपुत्रेण त्रिपुष्करमथा वदे ॥ २३ ॥
द्वितीया द्वादशी चेव सप्तमी वै तृतीयया ।
रविर्भौमस्तथा शौरि षडेतास्तु त्रिपुष्करा ॥ २४ ॥
विशाखा कृत्तिका चैव उत्तरे द्वे पुनर्व्वसु ।
पूर्व्वभाद्रपदा चेव षडेत तु त्रिपुष्करा ॥ २५ ॥
लाभो हानिर्जयो वृद्धि पुत्रजन्म तथैव च ।
नष्ट भ्रष्ट विनष्ट वा तत्सर्व्वंस्त्रिगुण भवेत् ॥ २६ ॥
अश्विनी भरणी चैव अश्लेषा पुष्यमेव च ।
स्वातिश्चैव विशाखा च श्रवण सप्तम पुन ॥ २७ ॥
एतानि दृढचक्षूषि पश्यन्ति च दिशो दश ।
यातास्तु दूरगस्यापि आगम पुष्यगोचरे ॥ २८ ॥
आषाढे रेवती चित्रा देकराणि पुनर्व्वसु ।
एष पञ्चसु ऋक्षेषु निगतस्यागमो भवेत् ॥ २९ ॥
कृत्तिका रोहिणी सौम्य फाल्गुनी च मघा तथा ।
मूल ज्येष्ठानुराधा च धनिष्ठा शततारका ॥ ३० ॥
पूर्व्वभाद्रपदा चैव चिपिटानि च तानि त्रि ।
अध्वान व्रजमानस्य पुनरेवागमो भवेत ॥ ३१ ॥
हस्त उत्तरभाद्रश्च आर्द्राषाढा तथैव च ।
नष्टार्थश्चैव दृश्यन्ते सङ्ग्रामो नैव विद्यते ॥ ३२ ॥
पुनर्वक्ष्यामि गण्डान्तमृक्षमध्ये यथा स्थितम् ।
रेवत्यन्ते चतुर्नाडी अश्विन्यादिचतुष्टयम् । ३३ ॥

उभयोर्याममात्रन्तु वर्जयेत्तत प्रयत्नत ।
अश्लेषान्ते मघाद्यौ तु घटिकाना चतुष्टयम ॥ २४ ॥
त्रितय गण्डमाख्यात तृतीय भैरवि । शृणु ।
ज्येष्ठाभमूलयोर्मध्ये उग्ररूपन्तु यामकम ॥ २५ ॥
न कुर्य्याच्छुभकर्माणि यदीच्छेदात्मजीवितम ।
दारके जातकाले च म्रियेते पितृमातरौ ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्याय ।

नानाबलानि ।

ईश्वर उवाच। विष्कुम्भे घटिकास्तिस्र शूले पञ्च विवर्जयेत्
षट षट् गण्डेऽतिगण्डे च नव व्याघातवज्रयो ॥ १ ॥
परिघे च व्यतीपाते उभयोरपि तद्दिनम ।
वैधृते तद्दिनञ्चैव यात्रायुद्धादिकन्त्यजेत ॥ २ ॥
ग्रहै शुभाशुभ वक्ष्ये देवि । मेषादिराशित ।
चन्द्रशुक्रौ च जन्मस्थौ वर्जितौ शुभदायकौ ॥ ३ ॥
द्वितीयो मङ्गलोऽथार्कं सौरिश्चैव तु सैंहिक ।
द्रव्यनाशमलाभञ्च आहव भङ्गमादिशेत ॥ ४ ॥
सोमो बुधो भृगुर्जीवो द्वितीयस्था शुभावहा ।
तृतीयस्थो यदा भानु शनि (तमो भृगुस्तथा ॥ ५ ॥
वधश्चैवेन्दू राहुश्च सर्वे ते फलदा ग्रहा ।
बुधशुक्रौ चतुर्थौ तु शेषास्त्वेव भयावहा ॥ ६ ॥
पञ्चमस्थो यदा जीव शुक्र सौम्यश्च चन्द्रमा ।
ददेत चेप्सित लाभ षष्ठे स्थाने शुभो रवि ॥ ७ ॥

चन्द्र सौरिर्म्मङ्गलश्च ग्रहा देवि! स्वराश्रित।
बुधश्च शुभद षष्ठे त्यजेत् षष्ठ गुरु भृगुम॥ ८॥
अष्टमोऽर्क शनिर्भौमो राहुर्हान्यै सुखाय च।
जोवा भृगुश्च सौम्यश्च सशुक्रो चाष्टमो शुभौ॥ ९॥
शेषा ग्रहास्तथा हान्यै सभृगू नवमौ शुभौ।
शेषा हान्यै च लाभाय दशमौ भृगुभास्करौ॥ १०॥
शनिर्भौमश्च राहुश्च चन्द्र सौम्य शुभावह।
शुभाश्चैकादशे सव वर्जेऽद्दशमे गुरुम॥ ११॥
बधशुक्रौ द्वादशस्थौ शेषान् द्वादशगांस्त्यजेत्।
अहोरात्रे द्वादश स्यु राशयस्तान् वदाम्यहम॥ १२॥
मीनो मेषोऽथ मिथनश्चतस्रो नाडयो वृष।
घट कर्कसिंहकन्याश्च तुला पञ्च च वृश्चिक॥ १३॥
धनुर्नक्रौ घटश्चेव सूर्य्यगो राशिराद्यक।
चरस्थिरद्वि स्वभावा मेषाद्या स्युर्यथाक्रमम॥ १४॥
कुलीरो मकरश्चैव तुलामेषादयश्चरा।
चरकार्य्यं जय काममाचरेच्च शुभाशुभम॥ १५॥
स्थिरो वृषो हरि कुम्भो वृश्चिक स्थिरकार्य्यके।
शोघ्र समागमो नास्ति रोगार्त्तो नैव मुच्यते॥ १६॥
मिथुन कन्यका मीनो धनुश्च द्वि स्वभावक।
द्वि स्वभावा शुभाश्चेति सर्वकार्य्येष नित्यश॥ १७॥
यात्रावा व्यसङ्ग्रामे विवाहे राजदर्शने।
वृद्धि जयस्तथा लाभ युद्धे जयमवाप्नुयात्॥ १८॥
अश्विनी विशताराच तुरगस्याकृतिर्यथा।
यद्यत्र कुरुते वृद्धिमेकाराव प्रवर्षति।

यमभ तु यदा वृष्टि पञ्चमेकन्तु वर्षति ॥ १९ ॥

अथ अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्याय. ।

कोटचक्रम ।

ईश्वर उवाच । कोटचक्र प्रवक्ष्यामि चतुरस्र पुर लिखेत् ।
चतुरस्र पुनर्म्मध्ये तन्मध्ये चतुरस्रकम् ॥ १ ॥
नाडीत्रितयचिह्नाक्य मेषाद्या पूर्व्वदिङ्मुखा ।
कृत्तिका पूवभागे तु अश्लेषाग्नेयगोचरे ॥ २ ॥
भरणी दक्षिणे देया विशाखा नैर्ऋते न्यसेत् ।
अनुराधा पश्चिमे च श्रवण वायुगोचरे ॥ ३ ॥
धनिष्ठाञ्चोत्तरे न्यस्य ऐशान्या रवती तथा ।
बाह्यनाड्या स्थितान्येव अष्टौ ऋक्षाणि यत्नत ॥४॥
रोहिणीपुष्यफल्गुन्य स्वाती ज्येष्ठा क्रमेण तु ।
अभिजिच्छततारा तु अश्विनो मध्यनाडिका ॥५॥
कोटमध्ये तु या नाडी कथयामि प्रयत्नत ।
मृगस्याभ्यन्तरे पूर्व तस्याग्नेये पुनर्वसु ॥ ६ ॥
उत्तराफल्गुनी याम्ये चित्रा नैर्ऋतसंस्थिता ।
मूलन्तु पश्चिमे न्यस्योत्तराषाढान्तु वायवे ॥ ७ ॥
पूर्वभाद्रपदा सौम्ये रेवती ईशगोचरे ।
कोटस्याभ्यन्तरे नाडी ऋक्षाष्टकसमन्विता ॥८॥
आर्द्रा हस्ता तथाषाढा चतुष्कञ्चोत्तरात्रिकम ।
मध्ये स्तम्भचतुष्कन्तु दद्यात् कोटस्य कोटरे ॥९॥
एव दुर्गस्य विन्यास बाह्ये स्थान दिशाधिपात् ।
आगन्तुको यदा योधा जयवान् स्यात् फलान्वित ॥१०॥

कोटमध्ये ग्रहा सौम्या यदा ऋक्षान्विता पुनः ।
अथ मध्यस्थितानान्तु भङ्गमागामिनो विदु ॥११॥
प्रवेशभे प्रवेष्टव्य निर्गमभे च निर्गमेत ।
भृगु सोम्यस्तथा भौम ऋक्षान्त सकल यदा ॥ १२ ॥
तदा भङ्ग विजानीयाज्जयमागन्तुकस्य च ।
प्रवेशच्चचतुष्क तु सङ्ग्रामश्चारभेद यदा ।
तदा भिद्यति तद्दुर्ग न कुर्य्यात्तत्र विस्मयम ॥ १३ ।

अथोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

अर्घकाण्डम ।

ईश्वर उवाच । अर्घमान प्रवक्ष्यामि उल्कापातोऽथभूचला ।
निर्घातो ग्रहण वैशा दिशां दाहो भवेद्यदा ॥ १ ॥
लनयेन्मासि मास्येव यद्येते स्युश्च चैतके ।
अलङ्कारादि सङ्गृह्य षड्भिर्मासैश्चतुर्गुणम ॥ २ ॥
वैशाखे चाष्टमे मासि षड्गुण सर्वसङ्ग्रहम ।
ज्यैष्ठे मासि तथाषाढे यवगोधूमधान्यके ॥ ३ ॥
श्रावणे घृततैलाद्येराश्विने वस्त्रधान्यके ।
कार्त्तिके धान्यके क्रीतेन्मासे स्यान्मार्गशीर्षके ॥४॥
पुष्ये कुङ्कुमगन्धाद्यैर्माघे धान्यैश्च माघके ।
गन्धाद्यै फाल्गुने क्रीतैरर्घकाण्डमुदाहृतम् ॥ ५ ॥

अथ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मण्डलकथनम् ।

ईश्वर उवाच । मण्डलानि प्रवक्ष्यामि चतुर्द्धा विजयाय हि ।
कृत्तिका च मघा पुष्य पूर्व्वा चैव तु फल्गुनी ॥१॥
विशाखा भरणी चैव पूर्वभाद्रपदा तथा ।
आग्नेयमण्डलं भद्रे । तस्य वक्ष्यामि लक्षणम् ॥२॥
यद्यत्र चलते वायुर्वहन् शशिसूर्य्ययोः ।
भूमिकम्पोऽथ निर्घातो ग्रहणं चन्द्रसूर्य्ययोः ॥३॥
धूमज्वाला दिशादाहः केतोश्चैव प्रदर्शनम् ।
रक्तवृष्टिश्चोपतापः पाषाणपतनन्तथा ॥ ४ ॥
नेत्ररोगोऽतिसारश्च अग्निश्च प्रबला भवेत् ।
स्वल्पक्षीरास्तथा गावः स्वल्पपुष्पफला द्रुमाः ॥५॥
विनाशश्चैव शस्यानां स्वल्पवृष्टिं विनिर्द्दिशेत् ।
चातुर्व्वर्णं प्रपीड्यन्ते क्षुधार्त्ता अखिला नराः ॥६॥
सैन्धवा यामुनाश्चैव गुर्ज्जरा भोजवाह्लिकाः ।
जालन्धरं च काश्मीरं सप्तमश्चोत्तरापथम् ॥ ७॥
देशाश्चैते विनश्यन्ति तस्मिन्नुत्पातदर्शने ।
हस्ता चित्रा मघा स्वाती मृगो वाथ पुनर्वसु ॥८॥
उत्तराफल्गुनी चैव अश्विनी च तथैव च ।
यदात्र भवते किञ्चिद्वायव्यन्तं विनिर्द्दिशेत् ॥ ९ ॥
नष्टधर्म्मा प्रजाः सर्व्वा हाहाभूता विचेतसः ।
डाहलं कामरूपञ्च कलिङ्गं कोशलस्तथा ॥ १० ॥
अयोध्या च अवन्ती च नश्यन्ते कोङ्कणान्ध्रकाः ।

अश्लेषा चैव मूलन्तु पूर्वाषाढा तथैव च ॥ ११ ॥
रेवती वारुण ह्यृक्षन्तथा भाद्रपदोत्तरा ।
यदात्र चलते किञ्चिद्दारुण त विनिर्द्दिशेत् ॥ १२ ॥
बहुक्षीरघृता गावो बहुपुष्पफला द्रुमा ।
आरोग्य तत्र जायेत बहुशस्या च मेदिनी ॥१३॥
धान्यानि च समर्घाणि सुभिक्ष पार्थिव भवेत् ।
परस्पर नरेन्द्राणा सङ्ग्रामो दारुणो भवेत ॥१४॥
ज्येष्ठा च रोहिणी चैव अनुराधा च वैष्णवम ।
धनिष्ठा चोत्तराषाढा अभिजित् सप्तमन्तथा ॥१५॥
यदात्र चलते किञ्चिन् माहेन्द्र त विनिर्द्दिशेत् ।
प्रजा समुदितास्तस्मिन सर्वरोगविवर्जिता ॥१६॥
सन्धि कुर्वन्ति राजान सुभिक्ष पार्थिव शुभम् ।
ग्रामस्तु द्विविधो ज्ञेयो मुखपुच्छकरो महान् ॥१७॥
चन्द्रो राहुस्तथादित्य एकराशौ यदि स्थित ।
मुखग्रामस्तु विज्ञेयो यामित्रे पुच्छ उच्यते ॥ १८ ॥
भानो पञ्चदशे ह्यृक्षे यदा चरति चन्द्रमा ।
तिथिच्छेदे तु सम्प्राप्ते सोमग्राम विनिर्द्दिशेत् ॥१९॥

अथैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

घातचक्रादि ।

ईश्वर उवाच । प्रदक्षिणमकारादीन स्वरान पूर्वादितो लिखेत्
चैत्राद्य ममणावक्र प्रतिपत पूर्णिमा तिथि ॥१॥
त्रयोदशी चतुर्दशी अष्टम्येका च सप्तमी ।
प्रतिपत् त्रयोदश्यन्तास्तिथयो द्वादश स्मृता ॥२॥

चैत्रचक्रेतु सम्पश्य ज्जयलाभादिक विदु ।
विषमे तु शुभ ज्ञेय समे चाशुभमीरितम् ।३॥
युद्धकाले समुत्पन्ने यस्य नाम ह्युपाहृतम ।
मात्राकृढन्तु यन्नाम आदित्यो गुरुरेव च ॥ ४ ॥
जयस्तस्य सदाकाल सङ्ग्रामे चैव भीषणे ।
ह्रस्वनाम यदा योधो म्रियते ह्यनिवारित ॥५॥
प्रथमो दीर्घ आदिस्थो द्वितीयो मध्ये अन्तक ।
द्वौ मध्येन प्रथमान्तौ जायेते नात्र सशय ॥ ६ ॥
पुनश्चान्ते यदा चादौ स्वराकृडन्तु दृश्यते ।
ह्रस्वस्य मरण विद्याद् दीर्घस्यैव जयो भवेत् ॥७॥
नरचक्र प्रवक्ष्यामि ह्यृत्तपिण्डात्मक यथा ।
प्रतिमामालिखेत पूर्व पश्चादृक्षाणि विन्यसेत् ॥८॥
शीर्षे त्रीणि मुखे चैक द्वे ऋक्षे नेत्रयोर्न्यसेत ।
वेदसङ्ख्यानि हस्ताभ्या कर्णे ऋचद्वय पुन ॥९॥
हृदये भूतसङ्ख्यानि षडृचाणि तु पादयो ।
नाम ह्यृच स्फुट कृत्वा चक्रमध्ये तु विन्यसेत् ॥१०॥
नेत्रे शिरोदक्षकर्णे याम्यहस्ते च पादयो ।
हृद्ग्रीववामहस्ते तु पुनर्गुह्ये तु पादयो ॥११॥
यस्मिन्नृचे स्थित सूर्य्य सौरिर्भौमस्तु सैंहिक ।
तस्मिन स्थाने स्थिते विद्याद् घातमेव न सशय ॥१२॥
जयचक्र प्रवक्ष्यामि आदिहान्ताश्च वै लिखेत् ।
रेखास्त्रयोदशालिख्य षड्रेखास्तिर्यगालिखेत् ॥१३॥
दिग् ग्रहा मुनय सूर्य्या ऋत्विग् रुद्रस्तिथि क्रमात् ।
मूर्च्छनाश्रुतिवेदर्क्षजिना षकङमा ह्यध ॥१४॥

आदित्याद्या ससमुहूर्त नामान्ते बलिनो ग्रहा।
आदित्यसौरिभौमाख्या जये सौम्याश्च सन्धये ॥१५॥
रेखा द्वादश चाकृत्य षट च याम्यास्तथोत्तरा।
मनुष्येव तु ऋक्षाणि नैते च रविमण्डलम् ॥१६॥
तिथयश्च रसा वेदा अग्नि सप्तदशाथवा।
वसुरन्धा समाख्याता शकटपानधो न्यसेत ॥१७॥
एकैकमक्षर न्यस्य शेषाणेवङ्क्रमान न्यसेत्।
नामाक्षरकृत पिण्ड वसुभिर्भाजयेत्तत ॥ १८ ॥
वायसाञ्मण्डलोऽत्युग्रो मण्डलाद्रासभो वर।
रासभाद्वृषभ श्रेष्ठो वृषभात कुञ्जरो वर ॥ १९ ॥
कुञ्जराच्च पुन सिंह सिंहाच्च व खरर्वर।
खरश्चैव बली धूम्र एवमादि बलाबलम ॥२०॥

अथ द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्याय.

सेवाचक्रम।

ईश्वर उवाच। सेवाचक्र प्रवक्ष्यामि लाभालाभार्थसूचकम्।
पिता माता तथा भ्राता दम्पती च विशेषत ॥ १ ॥
तस्मिं श्चक्रे तु विज्ञेय यो यस्माल्लभते फलम्।
षडूर्ध्वा स्थापयेद्रेखा भिन्नाश्चाष्टौ तु तिर्य्यगा ॥ २ ॥
कोष्ठका पञ्चत्रिंशच्च तेषु वर्णान् समालिखेत्।
स्वरान् पञ्च समुद्धृत्य स्पर्शान् श्यात् समालिखेत्॥ ३॥
ककारादिहकारान्तान् ङञणाङ्गांस्त्रीन्विवर्ज्जयेत्।
सिद्ध साध्य, सुसिद्धश्च अरिर्मृत्युश्च नामत ॥ ४ ॥

अरिर्मृत्युश्च द्वावेतौ वर्जयेत् सर्वकर्म्मसु ।
एषां मध्ये यदा नाम लक्षयेत्तु प्रयत्नतः ॥ ५ ॥
आत्मपक्षे स्थिताः सत्त्वाः सर्वे ते शुभदायकाः ।
द्वितीयः पोषकश्चैव तृतीयश्चार्थदायकः ॥ ६ ॥
आत्मनाशश्चतुर्थस्तु पञ्चमो मृत्युदायकः ।
स्थानमेवार्थलाभाय मित्रभृत्यादिबान्धवाः ॥ ७ ॥
सिद्धः साध्यः सुसिद्धश्च सर्वे ते फलदायकाः ।
अरिर्मृत्युश्च द्वावेतौ वर्जयेत् सर्वकर्म्मसु ॥ ८ ॥
अकारान्तं यथा प्रोक्तं अइउएओ विदुस्तथा ।
पुनश्चैवाश्रकान् वक्ष्ये वर्गाष्टकसुसंस्कृतान् ॥ ९ ॥
देवा अकारवर्गे तु दैत्याः कवर्गमाश्रिताः ।
नागाश्चैव चवर्गाः स्युर्गन्धर्वाश्च टवर्गजाः ॥ १० ॥
तवर्गे ऋषयः प्रोक्ताः पवर्गे राक्षसाः स्मृताः ।
पिशाचाश्च यवर्गे च शवर्गे मानुषाः स्मृताः ॥ ११ ॥
देवेभ्यो बलिनो दैत्या दैत्येभ्यः पन्नगास्तथा ।
पन्नगेभ्यश्च गन्धर्वा गन्धर्वादृषयो वराः ॥ १२ ॥
ऋषिभ्यो राक्षसाः शूरा राक्षसेभ्यः पिशाचकाः ।
पिशाचेभ्यो मानुषाः स्युर्दुर्बलं वर्जयेद्बली ॥ १३ ॥
पुनर्मित्रविभागन्तु ताराचक्रं क्रमाच्छृणु ।
नामाद्यक्षरमृक्षन्तु स्फुटं कृत्वा तु पूर्ववत् ॥ १४ ॥
ऋक्षे तु संस्थितास्तारा नवत्रिका यथाक्रमात् ।
जन्म सम्पद्विपत् क्षेमं नामाद्यास्तारका इमाः ॥ १५ ॥
प्रत्यरा धनदा षष्ठी नैधनामैत्रके परे ।
परमैत्रान्तिमा तारा जन्मतारा त्वशोभना ॥ १६ ॥

सम्पत्तारा महाश्रेष्ठा विपत्तारा तु निष्फला ।
क्षेमतारा सर्वकार्य्ये प्रत्यरा अर्थनाशिनी ॥ १७ ॥
धनदा राज्यलाभादि नैधना कार्य्यनाशिनी ।
मैत्रतारा मित्राय परमित्रा हितावहा ॥ १८ ॥
ताराचक्रम मात्रा वै स्वरसञ्ज्ञा स्यान्नाममध्ये क्षिपेत प्रिये ।
विंशत्या च हरेद्भाग यच्छेष तत फल भवेत् ॥ १९ ॥
उभयोर्नाममध्ये तु लभ्येच्च धन ऋणम ।
हीनमात्रा ऋण ज्ञेयम्धन मात्राधिक पुन ॥ २० ॥
धनेन मित्रता नृणा ऋणेनैव ह्युदासता ।
सेवाचक्रमिद प्रोक्त लाभालाभादिदर्शकम ॥ २१ ॥
मेषमिथुनयो प्रोतिर्मैत्री मिथुनसिहयो ।
तुलासिहौ महामैत्री एव धनुर्घटे पुन ॥ २२ ॥
मित्रसेवा न कुर्व्वीत मित्री मीनवृषौ मतौ ।
वृषकर्कटयार्मैत्री कुलीरघटयोस्तथा ॥ २३ ॥
कन्यावृश्चिकयारेवन्तथा मकरकीटयो ।
मीनमकरयोर्मैत्री तृतीयैकादशे स्थिता ॥ २४ ॥
तुलामेषौ महामैत्री विद्दिष्टौ वृषवृश्चिकौ ।
मिथुनधनुषो प्रीति कर्कटमकरयोस्तथा ॥ २५ ॥
मृगकुम्भकयो प्रीति कन्यामीनौ तथैव च ।

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्याय. ।

नानाबलानि ।

ईश्वर उवाच । गर्भजातस्य वक्ष्यामि क्षेत्राधिपस्वरूपकम् ।
नातिदीर्घ कृश, स्थूल समाङ्गो गौरपैत्तिक ॥ १ ॥

रक्ताक्षो गुणवान शूरो ग्रहे सूर्य्यस्य जायते ।
सौभाग्यो मदुसारश्च जातश्चन्द्रग्रहोदये ॥२॥
वाताधिकोऽतिलुब्धादिर्जातो भूमिभुवो ग्रहे ।
वद्धिमान सुभगो मानी जात सौम्यगृहोदये ॥३॥
बृहत्क्रोधश्च शुभगो जातो गुरुगहे नर ।
त्यागी भोगी च सुभगो जातो भृगुग्रहोदये ॥ ४ ॥
बुद्धिमाञ्च्छ भगी मानी जातश्चार्किगहे नर ।
सौम्यलग्ने तु सौम्य स्यात् क्रूर स्यात् क्रूरलग्नके ॥५॥
दशाफलङ्गौरि । वच्चे नामराशौ तु सस्थितम ।
गजाश्वधनधान्यानि राज्यश्रीर्विपुला भवेत् ॥ ॥
पुनर्धनागमश्चापि दशाया भास्करस्य तु ।
दिव्यस्त्रीदा चन्द्रदशा भूमिलाभ सुख कजे ७।
भूमिर्धान्य धन बौवे गजाश्वादिधनं गुरौ ।
खाद्यपानधम शुक्रे शनौ व्याध्यादिसयुत ॥८॥
स्नानसेवादिनाध्वान वाणिज्य राहुदर्शने ।
वामनाडीप्रवाहे स्यान्नाम चेद्विषमाचरम् ॥ ९॥
तदा जयति सङ्ग्रामे शनिभौमसमैहिका ।
दक्षनाडीप्रवाहेऽर्के वाणिज्ये चैव निष्फला ॥१०॥
सङ्ग्रामे जयमाप्नोति समनामा नरो ध्रुवम् ।
अधश्चारे जय विद्यादूर्द्ध्वचारे रणे मृतिम् ॥ ११ ॥
ओं ह्रू ओं ह्रू ओं स्फें अस्त्र मोटय ओं चूर्णय २ ओं सर्वशत्न मर्द्दय २ ओं ह्रूं ओं ह्रः फट् ।
सप्तवारश्च सैन्नन्त्र ध्यात्वाकाशन्तु भैरवम ।
चतुर्भुजन्दशभुज विंशद्बाह्वात्मक शुभम् ॥ १२ ॥

शूलखट्वाङ्गहस्तन्तु खड्गकट्टारिकोद्यतम्।
भक्षण परसैन्यानामात्मसैन्यपराङ्मुखम्॥ १३॥
सम्मुख शत्रुसैन्यस्य शतमष्टोत्तर जपेत्।
जपाड्डमरुकाच्छब्दाच्छस्त्र त्यक्त्वा पलायते॥ १४॥
परसैन्य शृणु भङ्ग प्रयोगेण पुनर्वदे।
श्मशानाङ्गारमादाय विष्ठाश्चोलूककाकयो॥ १५॥
कर्पटे प्रतिमा लिख्य साध्यस्यैवाचर यथा।
नामाथ नवधा लिख्य रिपोश्चैव यथाक्रमम्॥ १६॥
मूर्ध्नि वक्त्रे ललाटे च हृदये गुह्यपादयो।
पृष्ठे तु बाहुमध्ये तु नाम वै नवध लिखेत्॥ १७॥
मोटयेद्युद्धकाले तु उच्चरित्वा तु विद्यया।
तार्क्ष्यचक्र प्रवक्ष्यामि जयार्थं त्रिमुखाक्षरम्॥ १८॥
क्षिप ओ स्वाहा तार्क्षात्मा शत्रुरोगविषादिनुत्।
दुष्टभूतग्रहार्त्तस्य व्याधितस्यातुरस्य च॥ १९॥
करोति यादृश कर्म ता.श सिद्ध्यत खगात्।
स्थावर जङ्गमञ्चैव लूताश्च कृत्रिम विषम्॥ २०॥
तत्क्षव नाशमायाति साधकस्यावलोकनात्।
पुनर्ध्यायेन्महातार्क्ष्य त्रिपक्ष मानुषाकृतिम्॥ २१॥
द्विभुज वक्रचञ्चु च गजकूर्म्मधर प्रभुम्।
असङ्ख्योरगपादस्थमागच्छन्त खमध्यत॥ २२॥
ग्रसन्तञ्चैव खादन्त तुदन्त चाहवे रिपून्।
चञ्च्वाहताश्च द्रष्टव्या केचित्पादैश्च चूर्णिता॥ २३॥
पक्षपातैश्चूर्णिताश्च केचिन्नष्टा दिशो दश।
तार्क्ष्यध्यानान्वितो यश्च त्रैलोक्ये ह्यजयो भवेत्॥ २४॥

पिच्छिकान्तु प्रवक्ष्यामि मन्त्रसाधनजां क्रियाम् ।

ओं ह्रूं पक्षिन । क्षिप ओं हूं स महाबलपराक्रम । सर्वसैन्य भक्षय२ ओं मर्दय२ ओं चूर्णय२ ओं विद्रावय२ ओं हूं ख ओं भैरवो ज्ञापयति स्वाहा ।

अमुञ्चन्द्रग्रहणे तु जपङ्कृत्वा तु पिच्छिकाम् । २५ ॥

मन्त्रयेद् भ्रामयेत्सैन्य सम्मुख गजसिंहयो ।

ध्यानाद्द्रवान मर्दयेच्च सिंहारूढो मृगाविकान ॥ २६ ॥

शब्दाङ्ग प्रवक्ष्यामि दूर मन्त्रेण बोधयेत ।

मातॄणां चरुक दद्यात् कालरात्र्या विशेषत ॥ २७ ॥

श्मशानभस्मसयुक्त मालती चामरी तथा ।

कार्पासमूलमात्रन्तु तेन दूरन्तु बोधयेत ॥ २८ ॥

ओं अहे हे महेन्द्रि ! अहे महेन्द्रि । भञ्ज हि ओं जहि मसान हि खाहि खाहि लिलि किलि ओं हु फट ।

अरेर्वाशि दूरशब्दाज्ज्ञया भङ्गविद्यया ।

अपराजिता च धुस्तरस्ताभ्यान्तु तिलकेन हि ॥ २९ ॥

ओं किलि किलि विकिलि इच्छाकिलि ! भूतहनि ! शङ्खिनि । उमे । दण्डहस्ते । रौद्रि । माहेश्वरि । उल्कामुखि । ज्वालामुखि । शङ्कुकर्णे । शुष्कजङ्घे । अलम्बुषे । हर ओं सवदुष्टान खन ओं यन्मामिरीक्षयेद्देवि । तास्तान् मोहय ओं रुद्रस्य हृदये स्थिता रौद्रि । सौम्येन भावेन आत्मरक्षान्तत कुरु स्वाहा ।

वाह्यतो मात सलिख्य सकलाकृतिवेष्टिता ।

नागपत्रे लिखेद्विद्या सर्वकामार्थसाधनीम् ॥ ३० ॥

हस्ताद्यैर्धारिता पूर्वं ब्रह्मरुद्रेन्द्रविष्णुभि ।

गुरुसङ्ग्रामकाले तु विद्यया रक्षिता सुरा ॥ ३१ ॥
रक्षया नारसिंह्या च भैरव्या शक्तिरूपया ।
सर्वं त्रैलोक्यमोहिन्या गौर्य्या देवासुरे रणे ॥ ३२ ॥
वीजसम्पुटित नाम कर्णिकाया दलेषु च ।
प्रजाक्रमेण चाङ्गानि रक्षायन्त्र स्मृत शुभे ! ॥ ३३ ॥
मृत्युञ्जय प्रवक्ष्यामि नामरस्कारमध्यगम् ।
कलाभिर्वेष्टित पश्चात् सकारेण निबोधितम ॥ ३४ ॥
जकार विन्दुसयुक्तम ओङ्कारेण समन्वितम ।
धकारोदरमध्यस्थ वकारेण निबोधितम् ॥ ३५ ॥
चन्द्रसम्पुटमध्यस्थ सर्वदुष्टविमर्दकम ।
अथवा कर्णिकायाञ्च लिखन्नाम च कारणम् ॥ ३६ ॥
पूर्व दले तथाङ्कार स्वदक्षे वाक्तरे लिखेत् ।
आग्नेय्यादौ च ह्रङ्कारन्दले षोडशके स्वरान ॥ ३७ ॥
चतुस्त्रि शद्दले कायान् वाह्ये मन्त्रञ्च मत्य जित ।
लिखेद्वै भूर्ज्जपत्रे तु रोचनाकुङ्कुमेन च ॥ ३८ ॥
कर्पूरचन्दनाभ्याञ्च श्वेतसूत्रेण वेष्टयेत ।
सिकथकेन परिच्छाद्य कलशोपरि पूजयेत् ॥ ३९ ॥
यन्त्रस्य धारणाद्रोगा शाम्यन्ति रिपवो मृति ।
विद्यान्तु भैलखीं वक्ष्ये त्रिप्रयोगसृतेर्हरीम् ॥ ४० ॥

आ वातले ! वितले ! विडालमुखि ! इन्द्रपुत्रि ! उद्भवो वायुदेवेन खौलि आजी हाजा मयि वाह इत्यादि दुख नित्यकण्ठोषमुहर्त्तान्वया अह मा यमह उपाडि श्री भैलखि ! श्रों स्वाहा ।

नवदुर्गासप्तजप्ताम्बुखस्तम्भो मुखस्थितात् ।

ओं चण्डि । ओं हूं फट् स्वाहा ।

गृहीत्वा समजमन्तु खड्गयुद्धेऽपराजित ॥ ४१ ॥

अथ चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रैलोक्यविजयविद्या ।

ईश्वर उवाच । त्रैलोक्यविजयां वक्ष्ये सर्वयन्त्रविमर्दिनीम् ।

ओं हूं क्षूं ह्रूं ओं नमो भगवति । दंष्ट्रिणि । भीमवक्त्रे । महाग्ररूपे । हिलि हिलि रक्तनेत्रे । किलि किलि महानिस्वने । कुलु ओं विद्युज्जिह्वे । कुलु ओं निर्मांसे । कट कट गोनसाभरणे । चिलि चिलि शवमालाधारिणि । द्रावय ओं महारौद्रि । सार्द्रचर्मकृताच्छदे । विजृम्भ ओं नृत्य असिलताधारिणि । भृकुटीकृतापाङ्गे । विषमनेत्रकृतानने । वसामेदोविलिप्तगात्रे । कह २ ओं हस २ क्रुद्ध २ ओं नीलजीमूतवर्णे । अभ्रमालाकृताभरणे । विस्फुर ओं घण्टारवाकीर्णदेहे । ओं सिंहसिंस्थे । अरुणवर्णे । ओं ह्रां ह्रीं ह्रूं रौद्ररूपे । हूं ह्रीं क्लीं ओं ह्रीं हूं ओं आकर्ष ओं धून २ ओं हे हः खः वज्रिणि । हूं क्षूं क्षां क्रोधरूपिणि । प्रज्वल २ ओं भीमभीषणे । भिन्द ओं महाकाये । छिन्द ओं करालिनि । किटि२ महाभूतमातः । सर्वदुष्टनिवारिणि । जये ओं विजये । ओं त्रैलोक्यविजये । हूं फट् स्वाहा ।

नीलवर्णां प्रेतसंस्थां विंशहस्तां यजेज्जये ॥ १ ॥

न्यासं कृत्वा तु पञ्चाङ्गं रक्तपुष्पाणि होमयेत् ।

सङ्ग्रामे सैन्यभङ्गः स्यात् त्रैलोक्यविजयापठात ॥ २ ॥

ओं बहुरूपाय स्तम्भय स्तम्भय ओं मोहय ओं सर्वशत्रून द्रावय ओं ब्रह्माणमाकर्षय विष्णुमाकर्षय ओं माहेश्वरमाकर्षय ओं इन्द्रं टालय ओं पर्वतान चालय ओं सप्तसागरान शोषय ओं छिन्द छिन्द बहुरूपाय नम ।

भुजङ्गनामस्मृतमूर्त्तिसंस्थ विद्यादरिन्नत ।

अथ पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्याय ।

सङ्ग्रामविजयविद्या ।

ईश्वर उवाच । सङ्ग्रामविजया विद्या पदमालां वदाम्यहम ।

ओं ह्रीं चामुण्डे । श्मशानवासिनि । खट्वाङ्गकपालहस्ते । महाप्रेतसमारूढे । महाविमानसमाकुले । कालरात्रि । महागणपरिवृते । महामुखे । बहुभजे। घण्टाडमरुकिङ्किणि । अट्टाट्टहासे । किलि किलि ओं हूं फट दंष्ट्राघोरान्धकारिणि । नादशब्दबहुले । गजचर्मप्रावृतशरीरे । मांसादग्धे । लेलिहानोग्रजिह्वे । महाराक्षसि । रौद्रदंष्ट्राकराले । भीमाट्टाट्टहासे । स्फुरद्विद्युत्प्रभे । चल चल ओं चकोरनेत्रे । चिलि चिलि ओं ललज्जिह्वे । ओं भीं भ्रुकुटीमुखि । हुङ्कारभयत्रासनिकपालमालावेष्टितजटामुकुटशशाङ्कधारिणि । अट्टाट्टहासे । किलि किलि ओं ह्रूं दंष्ट्राघोरान्धकारिणि । सर्वविघ्नविनाशिनि । इदं कर्म्म साधय२ ओं शीघ्रं कुरु२ ओं फट् ओं अङ्कुशेन शमय प्रवेशय ओं रङ्ग रङ्ग कम्पय२ ओं चालय ओं रुधिरमांसमद्यप्रिये ।

हन२ ओ कुट्ट२ ओं छिन्द ओं मारय ओं अनुक्रमय ओ वज्रशरीरम्पातय ओं त्रैलोक्यगतन्दुष्टमदुष्टं वा गृहीत मगृहीत वा आवेशय ओं नृत्य ओ वन्द ओं कोटराक्षि। ऊर्द्ध्वकेशि। उलूकवदने। करङ्किणि ओं करङ्कमालाधारिणि। दह ओ पच पच ओं गृह्ण ओं मण्डलमध्ये। प्रवेशय ओ किं विलम्बसि ब्रह्मसत्येन विष्णुसत्येन रुद्रसत्येन ऋषिसत्येन आवेशय ओ किलि किलि ओं खिलि खिलि विलि विलि ओ विकृतरूपधारिणि। कृष्णभुजङ्गवेष्टितशरीरे। सर्वग्रहावेशनि। प्रलम्बौष्ठिनि। भ्रूभङ्गलग्ननासिके। विकटमुखि। कपिलजटे। ब्राह्मि। भञ्ज ओ ज्वालामुखि। स्वन ओ पातय ओ रक्ताक्षि। घूर्णय भूमिं पातय ओं शिरो गृह्ण चक्षुर्मीलय ओ हस्तपादौ गृह्ण मुद्रां स्फोटय ओ फट् ओ विदारय ओ त्रिशूलेन च्छेदय ओ वज्रेण हन ओं दण्डेन ताडय२ ओ चक्रेण च्छेदय२ ओं शक्त्या भेदय दंष्ट्रया कीलय ओ कर्णिकया पाटय ओ अङ्कुशेन गृह्ण ओ शिरोऽक्षिज्वरमेकाहिकं द्व्याहिकं त्र्याहिकञ्चातुर्थिकं डाकिनीस्कन्दग्रहान् मुञ्च मुञ्च ओं पच ओं उत्सादय ओ भूमिं पातय ओं गृह्ण ओं ब्रह्माणि। एहि ओं माहेश्वरि। एहि ओ कौमारि। एहि ओं वैष्णवि। एहि ओ वाराहि। एहि ओ ऐन्द्रि। एहि ओं चामुण्डे। एहि ओ रेवति। एहि ओ आकाशरेवति। एहि ओं हिमवच्चारिणि। एहि ओ रुरुमर्द्दिनि। असुरक्षयङ्करि। आकाशगामिनि। पाशेन बन्ध बन्ध अङ्कुशेन कट२ समय तिष्ठ ओं मण्डलं प्रवेशय ओं गृह्ण मुखम्बन्ध ओं चक्षुर्बन्ध हस्त

पादौ च बन्ध दुष्टग्रहान सर्वान् बन्ध ओं दिशो बन्ध ओं विदिशो बन्ध अधस्ताद्बन्ध ओं सर्वं बन्ध ओं भस्मना पानीयेन वा मृत्तिकया सर्षपैर्वा सर्वानावेशय ओं पातय ओं चामुण्डे। किलि किलि ओं विच्चे हुं फट् स्वाहा।

पदमाला जयाख्येयं सर्वकर्म्मप्रसाधिका॥ १॥
सर्वदा होमजप्याद्यैः पाठाद्येश्च रणे जयः।
अष्टाविंशभुजा ध्येया असिखेटकवत्करौ॥ २॥
गदादण्डयुतौ चान्यौ शरचापधरौ परौ।
मुष्टिमुद्गरयुक्तौ च शङ्खखड्गयुतौ परौ॥ ३॥
ध्वजवज्रधरौ चान्यौ सचक्रपरशू परौ।
डमरुदर्पणाढ्यौ च शक्तिकुन्तधरौ परौ॥ ४॥
हलेन मुषलेनाढ्यौ पाशतोमरसंयुतौ।
ढक्कापणवसंयुक्तौ अभयमुष्टिकान्वितौ॥ ५॥
तर्जयन्तौ च महिषं घातनी होमतोऽरिजित्।
त्रिमध्वाक्ततिलैर्होमो न देया यस्य कस्यचित्॥ ६॥

अथ षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः।

नक्षत्रचक्रम्।

ईश्वर उवाच। अथ चक्रं प्रवक्ष्यामि यात्रादौ च फलप्रदम्।
अश्विन्यादौ लिखेच्चक्रं त्रिनाडीपरिभूषितम्॥ १॥
अश्विन्याद्रादिभिः पूर्वा ततश्चोत्तरफल्गुनी।
हस्ता ज्येष्ठा तथा मूलं वारुणं चाप्यजैकपात्॥ २॥

नाडीय प्रथमा चान्या याम्य मृगशिरस्तथा ।
पुष्य भाग्यस्तथा चित्रा मैत्रश्चाप्य च वासवम ॥ ३ ॥
अहिर्बुध्न तृतीयाथ कृत्तिका रोहिणी ह्यहि ।
चित्रा स्वाती विशाखा च श्रवणा रेवती च भम् ॥ ४ ॥
नाडीत्रितयसञ्ज्ञुष्टग्रहाज् ज्ञेय शुभाशुभम ।
चक्रम्फणीश्वरन्तत्तु त्रिनाडीपरिभूषितम् ॥ ५ ॥
रविभौमार्कराहुस्थमशुभ स्याच्छुभ परम् ।
दिग्ग्रामयुता भ्रातभार्थ्याद्या एकश शुभा ॥ ६ ॥

अ भ, कृ, रो, मृ, आ पु, पु, अ म, पू, उ, ह, चि, स्वा, वि, अ, ज्ये, मू पू, उ, अ ध श, पू, उ, रे। अत्र सप्तविंशतिनक्षत्राणि ज्ञेयानि ।

अथ सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

महामारीविद्या ।

ईश्वर उवाच । महामारी प्रवक्ष्यामि विद्यां शत्रुविमर्दिनीम।

ओं ह्री महामारि । रक्ताक्षि । कृष्णवर्णे । यमस्याज्ञाकारिणि । सर्वभूतसहारकारिणि । अमुक हन२ ओं दह२ ओं पच२ छिन्द२ ओं मारय२ ओं उत्सादय२ ओ सर्वसत्त्ववशङ्करि । सर्वकामिके । हु फट् स्वाहेति ।

ओं मारि हृदयाय नम । ओ महामारि । शिरसे स्वाहा । ओं कालरात्रि । शिखायै वौषट् । ओं कृष्णवर्णे ! खु कवचाय हु । ओं तारकाक्षि । विद्युज्जिह्वे । सर्वसत्त्व

भयङ्करि! रक्ष२ सर्वकार्य्येषु क्ष त्रिनेत्राय वषट्। ओँ महामारि! सर्वभूतदमनि! महाकालि! अस्त्राय हु फट्।
एष न्यासो महादेवि! कर्त्तव्य साधकेन तु ॥ १ ॥
शवादिवस्त्रमादाय चतुरस्रन्त्रिहस्तकम।
कृष्णवर्णा त्रिवक्त्राच चतुर्बाहु समालिखेत् ॥ २ ॥
पटे विचित्रवर्णैश्च धनु शूलञ्च कर्त्तकाम।
खट्वाङ्गन्धारयन्ती च कृष्णाभ पूर्वमाननम् ॥ ३ ॥
तस्य दृष्टिनिपातेन भक्षयेदग्रतो नरम।
द्वितीय याम्यभागे तु रक्तजिह्व भयानकम् ॥ ४ ॥
लेलिहान कराल च दष्ट्रोत्कटभयानकम्।
तस्य दृष्टिनिपातेन भक्षयमाण हयादिकम् ॥ ५ ॥
तृतीय च मुख देव्या श्वेतवर्ण गजादिभुत्।
गन्धपुष्पादिमध्वाज्यै पश्चिमाभिमुख यजेत् ॥ ६ ॥
मन्त्रस्मृतरक्षिरागशिरोरोगादि नश्यति।
वश्या स्युर्यक्षरक्षाश्च नाशमायान्ति शत्रव ॥ ७ ॥
समिधो निम्बवृक्षस्य छ्जारक्तविमिश्रिता।
मारयेत् क्रोधसयुक्तो होमादेव न सशय ॥ ८ ॥
परक्षेन्यमुखा भूत्वा सप्ताह जुहुयाद्यदि।
व्याधिभिर्गृह्यते सैन्यभङ्गो भवति वैरिण ॥ ९ ॥
समिधोऽष्टसहस्रन्तु यस्य नाम्ना तु होमयेत्।
अचिरान् म्रियते सोऽपि ब्रह्मणा यदि रक्षित ॥ १० ॥
उन्मत्तसमिधो रक्तविषयुक्तसहस्रकम।
दिनत्रय ससैन्यश्च नाशमायाति वै रिपु ॥ ११ ॥
राजिकालवणैर्होमात्क्रोधे, स्वादुर्दिनत्रयात्।

खररक्तसमायुक्तहोमादुच्चाटयेद्रिपुम् ॥ १२ ॥
काकरक्तसमायोगाद्धोमादुत्सादनं हरे ।
वधाय कुरुते सर्व्वं यत् किञ्चिन्मनसेप्सितम् ॥ १३ ॥
अथ सङ्ग्रामसमये गजारूढस्तु साधकः ।
कुमारीद्वयसंयुक्तो मन्त्रसन्नद्धविग्रहः ॥ १४ ॥
तूरशङ्खादिवाद्यानि विद्यया ह्यभिमन्त्रयेत् ।
महामायापटं गृह्य उच्छ्रेतव्यं रणाजिरे ॥ १५ ॥
परसैन्यमुखो भूत्वा दर्शयेत्तं महापटम् ।
कुमारीर्भोजयेत्तत्र पश्चात्पिण्डीञ्च भ्रामयेत् ॥ १६ ॥
साधकश्चिन्तयेत् सैन्यम्पाषाणमिव निश्चलम् ।
निरुत्साहं विभग्नञ्च मुह्यमानञ्च भावयेत् ॥ १७ ॥
एष स्तम्भो मया प्रोक्तो न देयो यस्य कस्यचित् ।
त्रैलोक्यविजया माया दुर्गेव भैरवी तथा ॥ १८ ॥
कुब्जिका भैरवो रुद्रो नारसिंहपटादिना ।

अथाष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

षट्कर्माणि ।

ईश्वर उवाच । षट्कर्म्माणि प्रवक्ष्यामि सर्व्वमन्त्रेषु तच्छृणु ।
आदौ साध्यं लिखेत् पूर्वं चान्ते मन्त्रसमन्वितम् ॥१॥
पल्लवः स तु विज्ञेयो महोच्चाटकरः परः ।
आदौ मन्त्रं ततः साध्यो मध्ये साध्यं पुनर्म्मनुः ॥२॥
योगाख्यः सम्प्रदायोऽयं उत्सादेषु योजयेत् ।
आदौ मन्त्रपदन्द्वयामध्ये साध्यं नियोजयेत् ॥३॥

पुनश्चान्ते लिखेन्मन्त्रं साध्यं मन्त्रपदं पुनः।
रोधकः सम्प्रदायस्तु स्तम्भनादिषु योजयेत्। ४॥
अधोर्द्ध याम्यवामे तु मध्ये साध्यन्तु योजयेत्।
सम्पुटः सतु विज्ञेयो वश्याकर्षेषु योजयेत्॥ ५॥
मन्त्राचरं यदा साध्यं ग्रथितश्चाचराचरम्।
प्रथमः सम्प्रदायः स्यादाकृष्टिवशकारकः॥ ६॥
मन्त्राचरद्वयं लिख्य एकं साध्याचरं पुनः।
विदर्भः सतु विज्ञेयो वश्याकर्षेषु योजयेत्॥ ७॥
आकर्षणादि यत् कर्म वसन्ते चैव कारयेत्।
तापज्वरे तथा वश्ये स्वाहा चाकर्षणे शुभम्॥ ८॥
नमस्कारपदञ्चैव शान्तिवृद्धी प्रयोजयेत्।
पौष्टिकेषु वषट्कारमाकर्षे वशकर्म्मणि॥ ९॥
विद्वेषोच्चाटने मृत्यौ फट् स्यात् खण्डीकृतौ शुभे।
लाभादौ मन्त्रदोषादौ वषट्कारस्तु सिद्धिदः॥१०॥
यमोऽसि यमराजोऽसि कालरूपोऽसि धर्म्मराट्।
मयादत्तमिमं शत्रुमचिरेण निपातय॥ ११॥
निपातयामि यत्नेन निर्वृत्तो भव साधक!।
सहृष्टमनसा ब्रूयाद्देशिकोऽरिप्रसूदन॥ १२॥
षष्ठे शुक्ले यमं प्रार्च्य होमादेतत् प्रसिद्ध्यति।
आत्मानञ्भैरवं ध्यात्वा ततो मध्ये कुलेश्वरीम्॥१३।
शान्तौ वार्त्तां विजानाति आत्मनश्च परस्य च।
दुर्गे! दुर्गे! रक्षणीति दुर्गा प्रार्च्यारिहा भवेत्॥१४॥
जप्त्वा हसचमलवरयुग्भैरवीं घातयेदरिम्।

———

अथोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

षष्टिसवत्सरा ।

ईश्वर उवाच । षष्ट्यब्दानां प्रवक्ष्यामि शुभाशुभमत शृणु ।
प्रभवे यज्ञकर्म्माणि विभवे सुखिनो जना ॥ १ ॥
शुक्ले च सर्वशस्यानि प्रमोदेन प्रमोदिता ।
प्रजापतौ प्रवृद्धि स्यादङ्गिरा भोगवर्द्धन ॥ २ ॥
श्रीमुखे वर्द्धते लोको भावे भाव प्रवर्द्धते ।
युवणो पूरते शक्रो धाता सर्वौषधोकर ॥ ३ ॥
ईश्वर क्षेम आरोग्यबहुधान्यसुभिक्षद ।
प्रमाथी मध्यवर्षस्तु विक्रमे शस्यसम्पद ॥ ४ ॥
वृषी वृष्यति सवाश्च चित्रभानुश्च चित्रताम ।
स्वभानु क्षेममारोग्य तारणे जलदा शुभा ॥ ५ ॥
पार्थिवे शस्यसम्पत्तिरतिवृष्टिस्तथा जय ।
सर्वजित्युत्तमा वृष्टि सर्वधारो सुभिक्षद ॥ ६ ॥
विरोधी जलदान हन्ति विकृतश्च भयङ्कर ।
खरे भवेत पुमान वीरो नन्दने नन्दते प्रजा ॥ ७ ॥
विजय शत्रुहन्ता च शत्रुरोगादि मर्द्दयेत् ।
ज्वरार्त्तो मन्मथे लोको दुष्करे दुष्करा प्रजा ॥ ८ ॥
दुर्मुखे दुर्मुखो लोको हेमलम्बे न सम्पद ।
सवतसरो महादेवि । विलम्बस्तु सुभिक्षद ॥ ९ ॥
विकारी शत्रुकोपाय विजये । सर्वदा क्वचित् ।
प्लवे प्लवन्ति तोयानि शोभने । शुभकृत् प्रजा ॥ १० ॥
राक्षसे निष्ठुरो लोको विविधान्यामानने ।

सुर्भिक्ष पिङ्गले क्वापि काले ह्युक्त्वा धनक्षय ॥ ११ ॥
सिद्धार्थे सिद्ध्यते सर्व रौद्रे रौद्र प्रवर्त्तत।
दुर्म्मती मध्यमा वृष्टिर्दुन्दुभि क्षेमधान्यकृत् ॥ १२ ॥
स्रवन्ते रुधिरोद्गारी रक्ताक्ष क्रोधनो जय।
क्षये क्षीणधनोलोक षष्टिसवत्सराणि तु ॥ १३ ॥

अथ चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय'।

वश्यादियोगा।

ईश्वर उवाच। वश्यादियोगान वक्ष्यामि लिखेद्द्वाष्टपदे त्विमान्
भृङ्गराज सहदेवी मयूरस्य शिखा तथा ॥ १ ॥
पुत्रञ्जीवककृतञ्जलो ह्यध पुष्पा रुदन्तिका।
कुमारी रुद्रजटा स्याद्विष्णुक्रान्ता शितोऽर्कक ॥२॥
लज्जालुका मोहलता कृष्णधुस्तरसञ्ज्ञिता।
गारच ककटी चैव मेषशृङ्गी स्नुही तथा ॥ ३ ॥
ऋत्विजा१६ वह्नया३ नागा ८ पक्षौ२ मुनि३ मनू१४ शिव ११
वसवो८ दिक१० रसा६ वेदा४ ग्रहर्त्त ६रवि१२ चन्द्रमा १॥४॥
तिथयश्च १५ क्रमाद्भागा ओषधीना प्रदक्षिणम्।
प्रथमेन चतुष्केण धूपश्चोद्वर्त्तन परम् ॥ ५ ॥
तृतीयेनाञ्जन कुर्य्यात् स्नान कुर्य्याच्चतुर्थकत।
भृङ्गराजानुलोमाच्च चतुर्था लेपन स्मृतम ॥ ६ ॥
मुनयो दक्षिणे पार्श्वे युगाद्याश्चोत्तरा स्मृता।
भुजगा पादसस्थाश्च ईश्वरा मूर्ध्नि सस्थिता ॥ ७ ॥

भक्ष्ये न साक्षमग्निभिधूप स्यात् सर्व्वकार्य्यके ।
एतैर्विलिप्तदेहस्तु त्रिदशैरपि पूज्यते ॥ ८ ॥
धपस्तु षाडशाद्यस्तु गृहाद्युद्वर्त्तने स्मृत ।
युगाद्याश्चाञ्जने प्रोक्ता वाणाद्या स्नानकर्म्मणि ॥ ९ ॥
रुद्राद्या भक्षणे प्रोक्ता पक्षाद्या पानके स्मृता ।
ऋत्विग्वेदर्त्तुनयनैस्तिलक लोकमोहनम ॥ १० ॥
सूर्य्यत्रिदशपक्षैश्च शैले स्त्री लेपतो वशा ।
चन्द्रेन्द्रफणिरुद्रैश्च योनिलेपाद्दशा स्त्रिय ॥ ११ ॥
तिथिदिग्युगवाणैश्च गुटिका तु वशङ्करी ।
भक्ष्ये भोज्ये तथा पाने दातव्या गुटिका वशे ॥ १२ ॥
ऋत्विगग्रहाब्धिशैलैश्च शस्त्रस्तम्भो मुखे धृता ।
शैलेन्दुवेदरन्ध्रैश्च अङ्गलेपाज्जले वसेत् ॥ १३ ॥
वाणाब्धिमनुरुद्रैश्च गुटिका क्षुत्तृषादिनुत् ।
त्रिषोडशदिशावाणैर्लेपात स्त्री दुर्भगा शुभा ॥ १४ ॥
त्रिदशाग्निदिशानेत्रैर्लेपात क्रीडेच्च पन्नगे ।
त्रिदशाक्षिभुजगैर्लेपात स्त्री सूयते सुखम् ॥ १५ ॥
सप्तदिग्मुनिरन्ध्रैश्च द्यूतजिद्धस्तलेपत ।
त्रिदशाब्धिमुनिभिर्ध्वजलेपात् रती सुत ॥ १६ ॥
ग्रहाब्धिसर्प्पत्रिदशैर्गुटिका स्याद् वशङ्करी ।
ऋत्विक्पदस्थितौषध्या प्रभाव प्रतिपादित ॥ १७ ॥

अथैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः।

षटत्रिंशत्पदकज्ञानम्।

ईश्वर उवाच। षटत्रिंशत्पदसङ्ख्यानामौषधीनां वदे फलम्।
अमरीकरणं नृणां ब्रह्मरुद्रेन्द्रसेवितम॥ १॥
हरीतक्यक्षधात्र्यश्च मरीचं पिप्पलीशिफा।
वह्निः शुण्ठी पिप्पली च गुडूचीवचनिम्बकाः॥ २॥
वासकः शतमूली च सैन्धवं सिन्धुवारकम।
कण्टकारी गोक्षुरकं बिल्वम्पौनर्नवं बला॥ ३॥
एरण्डमुण्डी रुचको भृङ्गः क्षारोऽथ पर्पटः।
धन्याको जीरकश्चैव शतपुष्पी जवानिका॥ ४॥
विडङ्गः खदिरश्चैव कृतमालो हरिद्रया।
वचा सिद्धार्थ एतानि षटत्रिंशत्पदगानि हि॥ ५॥
क्रमादेकादिसञ्ज्ञानि ह्यौषधानि महान्ति हि।
सर्वरोगहराणि स्युरमरीकरणानि च॥ ६॥
वलीपलितभेत्तॄणि सर्वकोष्ठगतानि तु।
एषां चूर्णञ्च वटिका रसेन परिभाविता॥ ७॥
अवलेहः कषायो वा मोदको गुडखण्डकः।
मधुतो घृततो वापि घृतन्तैलमथापि वा॥ ८॥
सर्वाम्लेनोपयुक्तं हि मृतसञ्जीवनम्भवेत्।
कर्षार्द्धं कर्षमेकं वा पलार्द्धं पलमेककम्॥ ९॥
यथेष्टाचारनिरतो जीवेद्वर्षशतत्रयम।
मृतसञ्जीवनीकल्पे योगो नास्मात् परोऽस्ति हि॥ १०॥

प्रथमान्नवकाद्योगात सवरोगै प्रमुच्यते ।
द्वितीयाच्च तृतीयाच्च चतुर्थान्मुच्यते रुज ॥ ११ ॥
एव षट्काच्च प्रथमाद् द्वितीयाच्च तृतीयत ।
चतुर्थात्पञ्चमात षष्ठात्तथा नवचतुष्कत ॥ १२ ॥
एकद्वित्रिचतु पञ्चषट्सप्ताष्टमतोऽनिलात ।
अग्निभास्करषड्विंशसप्तविंशैश्च पित्तत ॥ १३ ॥
वाणत्तु शैलवसुभिस्तिथिभिर्मुच्यते कफात ।
वेदाग्निभिर्बाणगुणै षड्गुणै स्याद्द्विशे हृते ॥ १४ ॥
षड्ादिग्रहणान्तैश्च सवैरेव विमुच्यते ।
एकद्वित्रिरसै शैलैर्वसुग्रहशिवै क्रमात ॥ १५ ॥
द्वात्रिंशत्तिथिसूर्य्यैश्च नात्र कार्य्या विचारणा ।
षट्त्रिंशत्पदकज्ञान न देय यस्य कस्यचित ॥ १६ ॥

अथ द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

मन्त्रौषधादि ।

ईश्वर उवाच । मन्त्रौषधानि चक्राणि वक्ष्ये सर्वप्रदानि च ।
चोरनाम्नो वर्णगुणा द्विघ्ना मात्राश्चतुर्गुणा ॥ १ ॥
नाम्ना हृत भवेच्छेषश्चौरोऽथ जातक वदे ।
प्रश्ने ये विषमा वर्णास्ते गर्भे पुत्रजन्मदा ॥ २ ॥
नामवर्णै समै कार्णो वामेऽक्षि विषमे पुन ।
दक्षिणाक्षि भवेत काण स्त्रीपुन्नामाक्षरस्य च ॥ ३ ॥
मात्रावर्णाश्चतुर्निघ्ना वर्णपिण्डे गुणे हृते ।
सम स्त्री विषमे ना स्याद्द्विशेषे च हृति स्त्रिया ॥ ४ ॥

प्रथम रूपशून्येऽथ प्रथम म्रियते पुमान।
प्रश्न सूच्माचरैर्गेह्य द्व्यं भागेऽखिले मतम ॥ ५ ॥
शनिचक्र प्रवक्ष्यामि तस्य दृष्टिं परित्यजेत।
राशिस्थ सप्तमे दृष्टिश्चतुर्दशशतेदिं का ॥ ६ ॥
एकद्यष्टद्वान्यम पाददृष्टिश्च न त्यजेत्।
दिनाधिप प्रहरभाक शेषा यामार्धभागिन ॥ ७ ॥
शनिभागन्त्यजेद्युद्धे दिनराहु वदामि ते।
रवौ पूर्वेऽनिले मन्दे गुरौ याम्येऽनले भृगौ ॥ ८ ॥
अग्नौ कुजे भवेत सौम्ये स्थिते राहुर्बुधे सदा।
फणिराहुस्तु प्रहरमेशे वह्नौ च राचसे ॥ ९ ॥
वायौ संवेष्टयित्वा च शत्रु हन्तीशसम्मुखम।
तिथिराहु प्रवक्ष्यामि पूर्णि माग्नेयगाचरे ॥ १० ॥
अमावास्या वायवे च राहु सम्मुखशत्रुहा।
काद्या जान्ता सम्मुखे स्थ साद्या दान्ताश्च दक्षिणे ॥११॥
शुक्ले त्यजेत कुजगुणान धाद्या मान्ताश्च पूवत।
याद्या हान्ता उत्तरे स्थ स्तिथिदृष्टि विवर्जयेत ॥ १२ ॥
पूर्वाश्च दक्षिणास्तिस्रा रेखा वै मूलभेदके।
सूर्यराश्यादि संलिख्य दृष्टौ हानिजयोऽन्यथा ॥ १३ ॥
विष्टिराहु प्रवक्ष्यामि अष्टौ रेखास्तु पातयेत्।
शिवान्यम यमाद्वायु वायोरिन्द्र ततोऽम्बुपम ॥ १४ ॥
नैरृताच्च नयेच्चन्द्र चन्द्रादग्नि ततो जले।
जलाद्रौद्रे चरेद्राहुर्विष्ट्या सह महाबल ॥ १५ ॥
ऐशान्याश्च तृतीयादौ सप्तम्यादौ च याम्यके।
एव कृष्णे सिते पक्षे वायौ राहुश्च हन्त्यरीन् ॥ १६ ॥

इन्द्रादीन् भैरवादींश्च ब्रह्माण्यादीन ग्रहादिकान ।
अष्टाष्टकञ्च पूर्वादौ याम्यादौ वातयोगिनीम् ॥ १७ ॥
यान्दिश वहते वायुस्तत्रस्थो घातयेदरीन् ।
दृढीकरणमाख्यास्ये कण्ठे बाह्वान्धारिता ॥ १८ ॥
पुष्योद्धृता काण्डलक्ष्य वारयेत् शरपाङ्कका ।
तथा पराजिता पाठा ह्याभ्या खड्ग निवारयेत ॥ १९ ॥

ओ नमो भगवति । वज्रशृङ्खले । हन२ ओँ भक्ष भक्ष ओँ खाद ओ अरे रक्त पिव कपालेन रक्ताक्षि । रक्तपटे । भस्माङ्गि । भस्मलिप्तशरीरे । वज्रायुधे । वज्रप्राकारनिचिते । पूर्वां दिश बन्ध२ ओँ दक्षिणा दिशम्बन्ध२ ओ पश्चिमा दिशम्बन्ध२ उत्तरा दिशम्बन्ध२ नागान बन्ध२ नागपत्नी बन्ध२ ओँ असुरान् बन्ध२ ओ यक्षराक्षसपिशाचान् बन्ध२ ओ प्रेतभूतगन्धर्वादयो ये केचिदुपद्रवास्तेभ्यो रक्ष२ ओँ ऊर्ध्व रक्ष२ अधो रक्ष२ ओ क्षुरिक बन्ध२ ओ ज्वल महाबले । घटि२ ओ मोटि२ सटावलिवज्राग्निवज्रप्राकारे । हु फट ह्री ह्रू ओ फट ह्री ह फू फें फ सर्वग्रहेभ्य सर्वव्याधिभ्य सर्वदुष्टोपद्रवेभ्यो ह्रीँ अशेषेभ्यो रक्ष२ ।

ग्रहज्वरादिभूतेषु सवकर्मसु योजयेत् ।

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

कुब्जिकापूजा ।

ईश्वर उवाच । कुब्जिकाक्रमपूजाञ्च वक्ष्ये सर्वार्थसाधनीम ।
यया जिता, सुरा देवै ब्रह्माद्यैराज्यसयुतै ॥ १ ॥

मायाबीजञ्च गुह्याङ्गे षट्कमस्य करे न्यसेत ।
काली कालीति हृदय दुष्टचाण्डालिका शिर ॥ २ ॥
ह्रौं स्फें ह स ख क छ ड ओं कारा भैरव शिखा ।
भेलखो कवच दूती नेत्राख्या रक्तचण्डिका ॥ ३ ॥
ततो गुह्यकुब्जिकास्त्र मण्डले स्थानके यजेत ।
अग्नौ कूर्चशिरा रुद्रे नैरृत्येऽथ शिखानिले ॥ ४ ॥
कवचञ्चाप्यतो नेत्रम अस्त्रन्दिन्तु च मण्डले ।
द्वात्रिंशता कर्णिकाया स्रौ ह्सचमलनवयषडसचात्म
मन्त्रबीजकम ॥ ५ ॥
ब्रह्माणी चैव माहेशी कौमारी वैष्णवी तथा ।
वाराही चैव माहेन्द्री चामुण्डा चण्डिकेन्द्रकात ॥ ६ ॥
यजद्रवलकमहान शिवेन्द्राग्नियमेऽग्निपे ।
जले तु कुसुममालामद्रिकाणाञ्च पञ्चकम ॥ ७ ॥
जलन्धर पूर्णगिरि कामरूप क्रमाद्यजेत ।
मरुद्दीशाग्निनैरृत्ये मध्ये वै वज्रकुब्जिकाम् ॥ ८ ॥
अनादिविमल पूज्य सर्वज्ञविमलस्तत ।
प्रसिद्धविमलश्चाथ सयोगविमलस्तत ॥ ९ ॥
समयाख्योऽथ विमल एतद्विमलपञ्चकम ।
मरु-ीशाननैरृत्ये वह्नौ चोत्तरशृङ्गक ॥ १० ॥
कुब्जार्थ खिङ्खिनी षष्ठा सोपन्ना सुस्थिरा तथा ।
रत्नसुन्दरी चेशाने शृङ्गे चाष्टादिनायका ॥ ११ ॥
मित्र ओडीशषष्ठाख्यौ वर्षा अग्न्यम्बु पेऽनिले ।
भवेद्गगनरत्न स्याच्चाप्ये कवचरत्नकम ॥ १२ ॥
ह्यु मर्त्य पञ्चनामाख्यो मरुद्दीशानवह्निग ।

याम्याग्नेये पञ्चरत्न ज्येष्ठा रौद्री तथाऽन्तिका ॥ १३ ॥
तिस्रो ह्यासा महाहवा पञ्चप्रणवतोऽखिला ।
सप्तविंशत्यष्टविंशभेदात सम्पूजन द्विधा ॥ १४ ॥
ओं ए गूं क्रमगणपति प्रणव वटक यजेत् ।
चतुरस्रे मण्डले च दक्षिणे गणप यजेत ॥ १५ ॥
वामे च वटुक कोणे गुरून् षोडशनाथकान ।
वायव्यादौ चाष्ट दश प्रतिषटकोणके लत ॥ १६ ॥
ब्रह्माद्याश्चाष्ट परितस्तन्मध्ये च नवात्मक ।
कुब्जिका कुलटा चैव क्रमपूजा तु सर्वदा ॥ १७ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥

कुब्जिकापूजा ।

ईश्वर उवाच । श्रीमतीं कुब्जिका वक्ष्ये धर्मार्थादिजयप्रदाम ।
पूजयेन्मूलमन्त्रेण परिवारयुतेन वा ॥ १ ॥
ओं ऐं ह्रीं श्रीं खें ह्रें हसक्षमलवरयभगवति ! अम्बिके !
ह्रां ह्रीं क्षीं क्षौं क्षूं क्रीं कुब्जिके ! ह्रां श्रीं ङञनणमे
अघोरमुखि ! व्रां छ्रां छ्रीं किलि२ क्षौं विच्चे ख्यों श्रीं क्रों
ओं ह्रों ऐं वज्रकुब्जिनि ! स्त्रीं त्रैलोक्यकर्षिणि ! ह्रीं
कामाङ्गद्राविणि ! ह्रीं स्त्रीं महाक्षोभकारिणि ! ऐं ह्रीं
क्ष्रौं ऐं ह्रीं श्रीं फें क्षौं नमो भगवति ! क्ष्रौं कुब्जिके ! ह्रीं
ह्रौं क्रैं ङञणनमे अघोरमुखि ! छ्रां छ्रां विच्चे ओं किलि२।
कृत्वा कराङ्गन्यासञ्च सन्ध्यावन्दनमाचरेत् ।
वामा ज्येष्ठा तथा रौद्री सन्ध्यात्रयमनुक्रमात् ॥ २ ॥

कुलवागीशि विद्महे महाकालीति धीमहि ।
तन्न कौली प्रचोदयात ।
मन्त्रा पञ्च प्रणवाद्या पादुका पूजयामि च ।
मध्ये नाम चतुर्थ्यन्त हिनवाङ्कवीजका ॥ ३ ॥
नमोन्ता वऽथ षष्ठ्या तु सर्वे ज्ञेया वदामि तान ।
कौलोशनाथ सुकला जन्मत कुब्जिका तत ॥ ४ ॥
श्रीकण्ठनाथ कौलेशो गगनानन्दनाथक ।
चट्ला देवी मैलीशी कराली तूर्णनाथक ॥ ५ ॥
अतलदेवो श्रीचन्द्रा देवीश्चन्तास्ततस्त्विमे ।
भगात्मपुष्पदेवमाह्नी पादुका यजेत ॥ ६ ॥
अतीतभुवनानन्दरत्नाख्या पादुका यजेत ।
ब्रह्मज्ञानऽथ कमला परमा विद्यया सह ॥ ७ ॥
विद्यादेवीशुरुशुद्धिस्त्रिशुद्धि प्रवदामि ते ।
गगनश्चटलो चात्मा पद्मानन्दो मणि कला ॥ ८ ॥
कमला माणिक्यकण्ठो गगन कुमुदस्तत ।
श्रीपद्मा भैरवानन्दा देव कमल दृत्यत ॥ ९ ॥
शिवो भवोऽथ क्षणश्च नवसिद्धाश्च षोडश ।
चन्द्रपूरोऽथ गुल्मश्च शुभ कामोऽतिमुक्तक ॥ १० ॥
कण्ठो वीर प्रयोगाऽथ कुशलो देवभागक ।
विश्वदेव खड्गदेवो रुद्रो धाताऽसिरेव च ॥ ११ ॥
मुद्रास्फोटो वशपूरो भोज षोडश सिद्धका ।
समयान्यस्तु देहस्तु षोढान्यासेन यन्त्रित ॥ १२ ॥
प्रक्षिप्य मण्डले पुष्प मण्डलान्यथ पूजयेत् ।
अनन्तश्च महान्तश्च सर्वदा शिवपादुकाम् ॥ १३ ॥

महाव्याप्तिश्च शून्यञ्च पञ्चतत्त्वात्ममण्डलम्।
श्रीकण्ठनाथपादुका शङ्करानन्तकौ यजेत्॥ १४ ॥
सदाशिव पिङ्गलञ्च भृग्वानन्दञ्च नाथकं।
लाङ्गूलानन्दसंवर्तौ मण्डलस्थानके यजेत्॥ १५ ॥
नैऋत्ये श्रीमहाकाल पिनाकी च महेन्द्रकं।
खड्गो भुजङ्गो बाणश्च अघासि शब्दका वश॥ १६ ॥
आज्ञारूपो नन्दरूपो वलिन्दला क्रम यजेत्।

क्षौ ख ख हू सौं वटकाय अरू॰ अघ पुष्प धूप दीपगन्ध बलि पूजा गृह्ण२ नमस्तुभ्यम्। श्री ह्रां क्षौं क्रू चे चेत्र पालाय अवतर२ महाकपिलजटाभार। भास्वरत्रिनेत्र ज्वालामुख। एह्येहि गन्धपुष्पबलिपूजा गृह्ण२ ख ख श्री क श्री ल श्री महाडामराधिपतये स्वाहा।

बलिशेषेऽथ यजेत् ह्रीं क्ष ह्रां श्रीं वै त्रिकूटकम्॥१७॥
वामे च दक्षिणे ह्यग्रे याम्ये निशानाथपादुका।
दद्य तमोऽरिनाथस्य ह्यग्र कालानलस्य च॥ १८ ॥
उड्डियाण जालन्धर पूर्ण वै कामरूपकम्।
गगनानन्ददेवञ्च स्वर्गानन्द सवर्गकम्॥ १९ ॥
परमानन्ददेवञ्च सत्यानन्दस्य पादुकाम्।
नागानन्दञ्च वर्गाख्यमुक्त्तै रत्नपञ्चकम्॥ २० ॥
सौम्ये शिवे यजेत् षटकं सुरनाथस्य पादुकाम्।
श्रीमत्समयकोटीश विद्याकोटीश्वरं यजेत्॥ २१ ॥
कोटीश बिन्दुकोटीश सिद्धकोटीश्वरस्तथा।
सिद्धचतुष्कमाग्नेय्यां अमरीशेश्वरं यजेत्॥ २२ ॥
चक्रीशनाथं कुरङ्गेश हृत्रेशचन्द्रनाथकम्।

यजेद्गन्धादिभिश्चैतान् याम्ये विमलपञ्चकम् ॥ २३ ॥
यजेदनादिविमलं सर्व्वज्ञविमलं ततः ।
यजेद्योगीशविमलं सिद्धाख्यं समयाख्यकम् ॥ २४ ॥
नैरृत्ये चतुरो देवान् यजेत् कन्दर्पनाथकम् ।
पूर्वां शक्तीश्च सर्वांश्च कुब्जिकापादुका यजेत् ॥ २५ ॥
नवात्मकेन मन्त्रेण पञ्चप्रणवकेन वा ।
सहस्राक्षमनन्तञ्च विष्णुं शिवं सदा यजेत् ॥ २६ ॥
पूर्व्वांच्छिवान्तं ब्रह्मादिं ब्रह्माणी च महेश्वरी ।
कौमारी वैष्णवी चैव वाराही शक्रशक्तिका ॥ २७ ॥
चामुण्डा च महालक्ष्मी पूर्व्वादीशान्तमर्च्चयेत्।
डाकिनी राकिणी पूज्या लाकिनी काकिनी तथा ॥२८॥
शाकिनी याकिनी पूज्या वायव्यादुग्रषट्सु च ।
यजेद् ध्यात्वा ततो देवीं द्वात्रिंशद्वर्णकात्मकाम् ॥ २९ ॥
पञ्चप्रणवकेनापि ह्रौँकारेणाथवा यजेत् ।
नीलोत्पलदलश्यामा षड्वक्त्रा षट्प्रकारिका ॥ ३० ॥
चिच्छक्तिरष्टादशाख्या बाहुद्वादशसंयुता ।
सिंहासनसुखासीना प्रेतपद्मोपरिस्थिता ॥ ३१ ॥
कुलकोटिसहस्राख्या कर्कोटो मेखलास्थितः ।
तक्षकेणोपरिष्टाच्च गले हारश्च वासुकिः ॥ ३२ ॥
कुलिकः कर्णयोर्यस्याः कूर्म्मः कुण्डलमण्डलः ।
भ्रुवोः पद्मो महापद्मो वामे नागः कपालकः ॥ ३३ ॥
अक्षसूत्रञ्च खट्वाङ्गं शङ्खं पुस्तञ्च दक्षिणे ।
त्रिशूलन्दर्पणं खड्गं रत्नमालाङ्कुशन्धनुः ॥ ३४ ॥
श्वेतमूर्द्धमुखन्देव्या ऊर्द्धं श्वेतन्तथापरम्।

पूर्व्वास्य पाण्डुर क्रोधि दक्षिण कृष्णवर्णकम ॥ ३५ ॥
हिमकुन्देन्दुभ सौम्य ब्रह्मा पादतले स्थित ।
विष्णुस्तु जघने रुद्रो हृदि कण्ठे तथेश्वर ॥ ३६ ॥
सदाशिवो ललाटे स्याच्छिवस्तस्योर्द्ध्वत स्थित ।
आघूर्णिता कुब्जिकैवर्च्येषा पूजादिकर्म्मसु ॥ ३७ ॥

—०—०—

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

मालिनीनानामन्त्रा ।

ईश्वर उवाच। नानामन्त्रान प्रवक्ष्यामि षोढान्यासपुर सरम।
न्यासस्त्रिधा तु षोढा स्य शाक्तशाम्भवयामला ॥ १ ॥
शाम्भवे शब्दराशि षटषोडशग्रन्थिरूपवान ।
त्रिविद्या सन्न र्हो न्यासस्तित्वात्माभिधानक ॥ २ ॥
चतुर्थो वनमालाया श्लोकद्वादशरूपवान ।
पञ्चमो रत्नपञ्चात्मा नवात्मा षष्ठ ईरित ॥ ३ ॥
शाक्ते पक्षे च मालिन्यास्त्रिविद्यात्मा द्वितीयक ।
अघोर्य्यष्टकरूपोऽन्यो द्वादशाङ्गश्चतुर्थक ॥ ४ ॥
पञ्चमस्तु षडङ्ग स्याच्छक्तिशान्यास्तु चण्डिका ।
श्री क्रौं ह्रीं श्रों क्रू फट तय स्यात्तयाख्य सर्व्वसाधकम ॥५॥
मालिन्या नादिफान्त स्यात् नादिनी च शिखा स्मृता ।
ग्रग्रसनी शिरसि स्यात शिरामालानिवृत्ति श ॥ ६ ॥
ट शान्तिश्च शिरो भूयाच चामुण्डा च त्रिनेत्रगा ।
द प्रियदृष्टिर्द्दिनेत्रे च नासागा गुह्यशक्तिनी ॥ ७ ॥
म नारायणी द्विकर्णे च दक्षकर्णे त मोहनी ।

ज प्रज्ञा वामकण्ठस्था कन्ने च वज्रिणी स्मृता ॥ ८ ॥
क कराली दक्षदंष्ट्रा वामांसा ख कपालिनी ।
ग शिवा ऊर्द्ध्वदंष्ट्रा स्याद् घ घोरा वामदंष्ट्रिका ॥ ९ ॥
ङ शिखा दन्तविन्यासा इ माया जिह्वया स्मृता ।
अ स्याद्वागीश्वरी वाचि व कण्ठे शिखिवाहिनी ॥ १० ॥
भ भीषणी दक्षस्कन्धे वायुवेगा म वामके ।
डनामा दक्षबाहौ तु ढ वामे च विनायका ॥ ११ ॥
प पूर्णिमा द्विहस्ते तु ओङ्काराद्यङ्गुलीयके ।
अ दर्शनी वामाङ्गुल्य अ स्यात्सञ्जीवनी करे ॥ १२ ॥
ट कपालिनी कपाल शूलदण्डे त दीपनी ।
त्रिशूले ज जयन्ती स्याद्वृद्धिर्यं साधनी स्मृता ॥ १३ ॥
जीवे श परमाख्या स्याद् ह प्राणे चाम्बिका स्मृता ।
दक्षस्तन छ शरीरा न वामे पूतना स्तने ॥ १४ ॥
अ स्तनचीर आ मोटो लम्बोदर्य्युदरे च थ ।
नाभौ संहारिका च स्यान् महाकाली नितम्बम ॥ १५ ॥
गुह्ये स कुसुममाला ष शुक्रे शुक्रदेविका ।
ऊरुद्वये त ताराख्याद् ज्ञाना दक्षजानुनि ॥ १६ ॥
वामे स्याद्वौ क्रियाशक्तिरो गायत्री च जङ्घगा ।
ओ सावित्री वामजङ्घा दक्षे दो दोहनी पदे ॥ १७ ॥
फ फेत्कारी वामपादे नवाक्षा मालिनी मनु ।
अ श्रीकण्ठ शिखाया स्यादाव. स्यादनन्तक ॥ १८ ॥
इ सूक्ष्मो दक्षनेत्रे स्याद्वी त्रिमूर्त्तिस्तु वामके ।
उ दक्षकर्णेऽमरीश ऊ कर्णवामकेऽपरे ॥ १९ ॥
ऋ भावभूतिनासाग्रे वामनासा तिथीश ऋ ।

लृ स्थाणुर्दक्षगण्डे स्याद्वामगण्डे हरश्च लॄ ॥ २० ॥
कटःस्यात् दन्तपङ्क्तावे भूतीशश्चाईटन्त ऐ ।
सद्योजात ओ अधरे ऊर्द्धे छे ऽनुग्रहीश औ ॥ २१ ॥
अं क्रूरो घाटकायां स्याद् महासेनजिह्वया ।
क क्रोधीशो दक्षस्कन्धे खश्चण्डीशश्च बाहुषु ॥ २२ ॥
पञ्चान्तक कूर्परे गो घ शिखी दक्षकङ्कणे ।
ङ एकपादस्याङ्गुल्यो वामस्कन्धे च कूर्मक ॥ २३ ॥
छ एकनेत्रो बाहौ स्याच्चतुर्वक्त्रो ज कूर्परे ।
झ राजस कङ्कणगं ञ सर्वकामदोऽङ्गुली ॥ २४ ॥
ट सोमेशो नितम्बे स्यान्च ऊरौ लाङ्गली ।
ड दारुको दक्षजानौ जङ्घा ढोऽर्द्धजलेश्वर ॥ २५ ॥
ण उमाकान्तकोऽङ्गुल्यस्त आषाढी नितम्बके ।
थ दण्डी वाम ऊरौ स्याद् भिदो वामजानुनि ॥ २६ ॥
ध मीना वामजङ्घायान्न मेषश्चरणाङ्गुली ।
प लोहितो दक्षकुक्षौ फ शिखी वामकुक्षिग ॥ २७ ॥
ब गलण्ड पृष्ठवंशे भो नाभौ च द्विरण्डक ।
म महाकालो हृदये य बाणीशस्त्वविसृत ॥ २८ ॥
र रक्तो स्यादसृजश्चेशो ल पिनाकी च मांसके ।
व खड्गीश स्वात्मनि स्याद्वकस्थानि श स्मृत ॥२९॥
ष श्वेतसैव मज्जायां स भृगु, शुक्रधातुके ।
प्राणे ह्रो नकुलीश स्यात क्ष सवर्त्तश्च कोषग ॥ ३० ॥
रुद्रशक्तौ प्रपूज्य ह्रीबीजेनाखिलमाप्नुयात् ।

———०———

अथ षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ।

अष्टाष्टकदेव्य ।

ईश्वर उवाच । त्रिखण्डीं सम्प्रवक्ष्यामि ब्रह्मविष्णुमहेश्वरीम । ओं नमो भगवते । रुद्राय नम । नमश्चामुण्डे नमश्चाकाश मातृणा सव्वकामार्थसाधनीनामजरामरीणा सर्वत्रा प्रतिहतगतीना स्वरूपरूपपरिवर्त्तिनीना सर्व्वसत्त्ववशीकरणोत्सादनोन्मूलनसमस्तकर्म्मप्रवृत्ताना सर्वमातृगुह्य हृदय परमसिद्ध परकर्म्मच्छेदन परमसिद्धिकरम्मातृणा वचन शुभम ।

ब्रह्मखण्डपदे रुद्रैरेकविंशाधिक शतम ॥ १ ॥

तद्यथा, ओं नमश्चामुण्डे । ब्रह्माणि । अघोरे । अमोघे । वरदे । विच्चे । स्वाहा । ओं नमश्चामुण्डे । माहेश्वरि । अघोरे । अमोघे । वरदे । विच्चे । स्वाहा । ओं नमश्चामुण्डे कौमारि । अघोरे । अमोघे । वरदे । विच्चे । स्वाहा । ओं नमश्चामुण्डे । वैष्णवि । अघोरे । अमोघे । वरदे । विच्चे । स्वाहा । ओं नमश्चामुण्डे । वाराहि । अघोरे । अमोघे । वरदे । विच्चे । स्वाहा । ओं नमश्चामुण्डे । इन्द्राणि । अघोरे । अमोघे । वरदे । विच्चे । स्वाहा । ओं नमश्चामुण्डे । चण्डि । अघोरे । अमोघे । वरदे । विच्चे । स्वाहा । ओं नमश्चामुण्डे । ईशानि । अघोरे । अमोघे । वरदे । विच्चे । स्वाहा ।

यथाक्षरपदाना हि विष्णुखण्डन्द्वितीयकम ।

ओं नमश्चामुण्डे । ऊर्द्ध्वकेशि । ज्वलितशिखरे । विद्युज्जिह्वे ।

तारकाक्षि! पिङ्गलभ्रुवे! विकृतदंष्ट्रे! क्रुद्धे! ओं मांसशोणित सुरासवप्रिये! हस२ ओं नृत्य२ ओं विजृम्भय२ ओं मायात्रैलोक्यरूपसहस्रपरिवर्त्तिनीनां ओं बन्ध२ ओं कुट्ट२ चिरि२ हिरि२ भिरि२ त्रासनि२ भ्रामणि२ ओं द्रावणि२ क्षोभणि२ मारणि२ सञ्जीवनि२ हेरि२ गेरि२ घेरि२ ओं मुरि२ ओं नमो मातृगणाय नमो नमो विच्चे ।

एकत्रिंशत्पदं शम्भो शतमन्त्रैकसम्मति ॥ २ ॥
ह्रें घौं पञ्चप्रणवाद्यन्तां त्रिखण्डीञ्च जपेद्यजेत् ।
ह्रें घौं श्रीकुब्जिकाहृदयं पदसन्धौ तु योजयेत ॥ ३ ॥
अकुलादित्रिमध्यस्थं कुलादेश्च त्रिमध्यगम ।
मध्यमादि त्रिमध्यस्थं पिण्डं पादे त्रिमध्यगम ॥ ४ ॥
त्रयार्द्धमात्रासंयुक्तं प्रणवाद्यं शिखाशिवाम ।
ओं च्रौं शिखाभैरवाय नम । स्खीं स्खौं स्खे सबीज त्राचर ।
क्रां क्रीं क्रें निर्वीजन्त्वग्रगं द्वित्रिशत्कर्णकम्परम ॥ ५ ॥
चाद्यश्च ककारान्ता अकुला च कुलक्रमात् ।
शशिनी भानुनी चैव पावनी शिव इत्यत ॥ ६ ॥
गान्धारी णश्च पिण्डाक्षी चपला गजजिह्विका ।
म मृषा भयसारा स्यान्मध्यमा फोऽजराय च ॥ ७ ॥
कुमारी कालरात्री न सङ्कटा द ध कालिका ।
फ शिवा भवघोरा ण ट बीभत्सा त विद्युता ॥ ८ ॥
ठ विश्वम्भरा शंसिन्या ढ ज्वालामालया तथा ।
कराली दुर्जया रङ्गी वामा ज्येष्ठा च रौद्र्यपि ॥ ९ ॥
ख काली क कुलालम्बी अनुलोमा द पिण्डिनी ।

आ वेदिनी इ रूपी वे शान्तिमूर्त्ति कलाकुला ॥१०॥
ऋ खड्गिनो उ वलिता लृ कुला लॄ तथा यदि ।
सुभगा वेदनादिन्या करालो अ च मध्यमा ॥ ११ ॥
अ अपेतरया पीठे पूज्याश्च शक्तय क्रमात् ।
स्वा स्वीं स्वौं महाभैरवाय नम ।
अक्षोद्या ह्यक्षकर्णी च राक्षसी क्षपणक्षया ॥ १२ ॥
पिङ्गाक्षी चाक्षया क्षेमा ब्रह्माण्यष्टकसंस्थिता ।
इला लीलावती नीला लङ्का लङ्केश्वरी तथा ॥ १३ ॥
लालसा विमला माला माहेश्वर्य्यष्टके स्थिता ।
हुताशना विशालाक्षी हूङ्कारी वडवामुखी ॥ १४ ॥
हाहारवा तथा क्रूरा क्रोधा वाला खरानना ।
कौमार्य्या देहसम्भूता पूजिता सर्वसिद्धिदा ॥ १ ॥
सर्वज्ञा तरला तारा ऋग्वेदा च हयानना ।
सारासारस्वयङ्ग्राहा शाश्वती वैष्णवीकुले ॥ १६ ॥
तालुजिह्वा च रक्ताक्षी विद्युज्जिह्वा करङ्किणी ।
मेघनादा प्रचण्डोग्रा कालकर्णी कलिप्रिया ॥ १७ ॥
वाराहीकुलसम्भूता पूजनीया जयार्थिना ।
चम्पा चम्पावती चैव प्रचम्पा ज्वलितानना ॥ १८ ॥
पिशाची पिचुवक्त्रा च लोलुपा ऐन्द्रीसम्भवा ।
पावनी याचनी चैव वामनी दमनी तथा ॥ १९ ॥
विन्दवेला वृहत्कुक्षी विद्युता विश्वरूपिणी ।
चामुण्डाकुलसम्भूता मण्डले पूजिता जये ॥ २० ॥
यमजिह्वा जयन्ती च दुर्जया च यमान्तिका ।
विडाली रेवती चैव जया च विजया तथा ।

महालक्ष्मीकुले जाता अष्टाष्टकमुदाहृतम् ॥ २१ ॥

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

त्वरितापूजादि ।

ईश्वर उवाच । ओं गुह्यकुब्जिके । हुं फट् मम सर्वोप द्रवान् यन्त्रमन्त्रतन्त्रचूर्णप्रयोगादिकं येन कृतं कारितं कुरुते करिष्यति कारयिष्यति तान् सर्वान् हन२ दंष्ट्राकरालिनि । ह्रैं ह्रीं हुं गुह्यकुब्जिकायै स्वाहा । ह्रौं ओं खें वों गुह्य कुब्जिकायै नमः ।

ह्रीं सर्वजनक्षोभणी जनानुकर्षिणी ततः ।
ओं खें क्ष्यां सर्वजनवशङ्करी तथा स्याज्जनमोहनी ॥१॥
ओं क्ष्यौं सर्वजनस्तम्भनी ऐं खं खां क्षोभणी तथा ।
ऐं त्रितत्त्व बीज अष्टकुले पञ्चाक्षरी तथा ॥ २ ॥

फ ओं क्षीं ओं ह्रीं क्षे वच्छे क्षे क्षे ह्रूं फट् ह्रीं नमः ।
नाः ह्रां क्षे वच्छे क्षे क्षों ह्रीं फट् नवैव त्वरिता पुनर्नयाऽ ञ्चिता जये ।

ह्रौं सिंहायेत्यासनं स्यात् ह्रीं क्षे हृदयमीरितम् ।
वच्छेऽम् शिरसे स्वाहा त्वरिताया शिवः स्मृतः ॥ ३ ॥
क्षें ह्रीं शिखायै वौषट् स्याद् भवेत् क्षे कवचाय हुं ।
ह्रूं नेत्रत्रयाय वौषट् ह्रीमन्त्रश्च फडन्तकम् ॥ ४ ॥
ह्रीं कारी खेचरी चण्डा छेदनी क्षोभणी क्रिया ।
क्षेमकारी च ह्रीं कारी फट्कारी नवशक्तय ॥ ५ ॥
अथ दूतीः प्रवक्ष्यामि पूज्या इन्द्रादिगाश्च ताः ।

क्रीं नखे। बहुतुण्डे। च खगे। क्रीं खेचरे। ज्वालिनि। ज्वल ख खे छ छे प्रवविभीषणि। च छे चण्डे। छेदनि। करालि। ख खे छे खे खरहाङ्गी क्रीं। चे वचे कपिले। ह चे क्रू क्रून्वेजोवति। रौद्रि मात। क्रो फे वे फे फे वक्रे वरी फे। पुटि पुटि घोरे क्रू फट् ब्रह्मवेतालि। मध्ये।

गुह्याङ्गानि च तत्त्वानि त्वरितायाः पुनर्वदे ॥ ६ ॥

क्रौं क्रू ह हृदये प्रोक्तं ह्रो हस्य शिर स्मृतम्।

फा ज्वल ज्वलेति च शिखा वर्म हूले क्र हु हु ॥ ७ ॥

क्रो चू श्री नेत्रमित्युक्तं चौं अस्त्र वै ततश्च फट ह खे वच्छे चे क्रीं चे हु फट वा।

हु शिरश्चैव मध्ये स्यात पूर्वादौ खे सदाशिवे।

व हुम छे मनोन्मानी मचे तार्चो क्रा च माधव ॥ ८ ॥

चें ब्रह्मा हु तथादित्यो दारुण फट स्मृता सदा।

अथ अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सङ्ग्रामविजयपूजा।

ईश्वर उवाच। ओ डे ख ख्या सूर्य्याय सङ्ग्रामविजयाय नमः क्रा क्री क्रू हैं ह्रौं ह्रः।

षडङ्गानि तु सूर्य्यस्य सङ्ग्रामे जयदस्य हि।

ओं ह ख खषोल्काय स्वाहा। स्फू हू हु क्र श्री ह्रौं क्रे।

प्रभूतं विमलं सारमाराध्यं परमं सुखम् ॥ १ ॥

धर्मंज्ञानञ्च वैराग्यमैश्वर्य्याद्यष्टकं यजेत्।

अनन्तासन सिंहासन पद्मासनमतः परम् ॥ २ ॥
कर्णिकाकेशराण्येव सूर्य्यसोमाग्निमण्डलम ।
दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा ॥ ३ ॥
अमोघा विद्युता पूज्या नवमी सर्वतोमुखी ।
सत्त्व रजस्तमश्चैव प्रकृति पुरुष तथा ॥ ४ ॥
आत्मानञ्चान्तरात्मान परमात्मानमर्च्चयेत् ।
सर्वे विन्दुसमायुक्ता मायानिलसमन्विता ॥ ५ ॥
उषा प्रभा च सन्ध्या च साया माया बलान्विता ।
विन्दुविष्णुसमायुक्ता द्वारपालास्तथाष्टकम ॥ ६ ॥
सूर्य्यं चण्ड प्रचण्डञ्च पजयेद् गन्धकादिभि ।
पूजया जपहोमाद्यैर्युद्धे वै विजयी भवेत ॥ ७ ॥

अथोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ॥

लक्षकोटिहोम ।

ईश्वर उवाच । होमाद्रणादौ विजयी राज्याप्तिर्विघ्ननाशनम ॥
कृच्छ्रेण शुद्धिमुत्पाद्य प्राणायामशतेन च ॥ १ ॥
अन्तर्जले च गायत्री जप्ता षोडशधाचरेत् ।
प्राणाय.माश्च पूर्वाह्णे जुहुयात् पावके हवि ॥ २ ॥
भैक्ष्ययावकभक्षी च फलमूलाशनोऽपि वा ।
क्षीरशक्तुघृताहार एकमाहारमाश्रयेत् ॥ ३ ॥
यावत्समाप्तिर्भवति लक्षहोमस्य पार्वति ॥
दक्षिणा लक्षहोमान्ते गावो वस्त्राणि काञ्चनन् ॥ ४ ॥
सर्वोत्पातसमुत्पत्तौ पञ्चभिदशभिर्द्विजै. ।

नास्ति लोके स उत्पातो तो होमेन न शाम्यति ॥ ५ ॥
मङ्गल्यं परमं नास्ति यदस्मादतिरिच्यते।
कोटिहोमन्तु यो राजा कारयेत् पूर्ववद्द्विजैः ॥ ६ ॥
न तस्य शत्रवः सङ्ख्ये जातु तिष्ठन्ति कर्हिचित्।
न तस्य मारको देशे व्याधिर्वा जायते क्वचित् ॥ ७ ॥
अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाः शलभाः शुकाः।
राक्षसाद्याश्च शाम्यन्ति सर्वे च रिपवो रणे ॥ ८ ॥
कोटिहोमे तु वरयेद्‌ ब्राह्मणान्विंशतिं तथा।
शतमथ सहस्रं वा यथेष्टाम्भूतिमाप्नुयात् ॥ ९ ॥
कोटिहोमन्तु यः कुर्य्याद्‌ द्विजो भूपोऽथवा च विट्।
यदिच्छेत् प्राप्नुयात्तत्तत् सशरीरो दिवं व्रजेत् ॥ १० ॥
गायत्र्या ग्रहमन्त्रैर्वा कुष्माण्डीजातवेदसैः।
ऐन्द्रवारुणवायव्ययाम्याग्नेयेश्च वैष्णवैः ॥ ११ ॥
शाक्तेयैः शाम्भवैः सौरैर्मन्त्रैर्होमार्चनात्तत।
अयुतेनाल्पसिद्धिः स्याल्लक्षहोमोऽखिलार्त्तिनुत ॥ १२ ॥
सर्वपीडादिनाशाय कोटिहोमोऽखिलार्थदः।
यवव्रीहितिलक्षीरघृतकुशप्रसातिकाः ॥ १३ ॥
पङ्कजोशीरविल्वाम्रदला होमे प्रकीर्त्तिताः।
अष्टहस्तप्रमाणेन कोटिहोमेषु खातकम् ॥ १४ ॥
तस्मादर्द्धप्रमाणेन लक्षहोमे विधीयते।
होमोऽयुतेन लक्षेण कोद्याज्याद्यैः प्रकीर्त्तितः ॥ १५ ॥

———

अथ पञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ।

मन्वन्तराणि ।

अग्निरुवाच । मन्वन्तराणि वक्ष्यामि आद्य स्वायम्भुवो मनु ।
अग्नीध्राद्यास्तस्य सुता यमो नाम तदा सुरा ॥ १ ॥
और्वाद्याश्च सप्तर्षय इन्द्रश्चैव शतक्रतु ।
पारावता सतुषिता देवा स्वारोचिषेऽन्तरे ॥ २ ॥
विपश्चित्तत्र देवेन्द्र ऊर्जस्तम्भादयो द्विजा ।
चैत्रकिम्पुरुषा पुत्रास्तृतीयश्चोत्तमो मनु ॥ ३ ॥
सुशान्तिरिन्द्रो देवाश्च सुधामाद्या वशिष्ठजा ।
सप्तर्षयोऽजाद्या पुत्राश्चतुर्थस्तामसो मनु ॥ ४ ॥
स्वरूपाद्या सुरगणा शिखिरिन्द्र सुरेश्वर ।
ज्योतिर्धामादयो विप्रा नव ख्यातिमुखा सुता ॥५॥
रैवत वितथश्चेन्द्रो अमिताभास्तथा सुरा ।
हिरण्यरोमाद्या मुनयो बलबन्धादय सुता ॥ ६ ॥
मनोजवश्चाक्षुषेऽथ इन्द्र स्वात्यादय सुरा ।
सुमेधाद्या महर्षय पुरुप्रभृतय सुता ॥ ७ ॥
विवस्वत सुतो विप्र श्राद्धदेवो मनुस्तत ।
आदित्यवसुरुद्राद्या देवा इन्द्र पुरन्दर ॥ ८ ॥
वशिष्ठ काश्यपोऽथात्रिर्जमदग्नि सगौतम ।
विश्वामित्रभरद्वाजौ मुनय सप्त साम्प्रतम ॥ ९ ॥
इक्ष्वाकुप्रमुखा पुत्रा अंशेन हरिराभवत ।
स्वायम्भुवे मानसोऽभूदजितस्तदनन्तरे ॥ १० ॥
सत्या हरिर्देववरो वैकुण्ठो वामन क्रमात ।

छायाज सूर्य्यपुत्रस्तु भविता चाष्टमो मनु ॥ ११ ॥
पूर्वस्य च सवर्णोऽसौ सावर्णिर्भविताष्टम ।
सुतपाद्या देवगणा दीप्तिमद्द्रौणिकादय ॥ १२ ॥
मुनयो बलिरिन्द्रश्च विरजप्रमुखा सुता ।
नवमो दक्षसावर्णि पाराद्याश्च तदा सुरा ॥ १३ ॥
इन्द्रश्चैवाद्भुतस्तेषा सवनाद्या द्विजोत्तमा ।
धृतकेत्वादय पुत्रा ब्रह्मसावर्णिरित्यत ॥ १४ ॥
सुखादयो देवागणास्तेषा शान्ति शतक्रतु ।
हविष्याद्याश्च मुनय सुचेत्राद्याश्च तत्सुता ॥ १५ ॥
धर्म्मसावर्णिकश्चाथ विहङ्गाद्यास्तदा सुरा ।
गणश्चेन्द्रो निश्चराद्या मुनय पुत्रका मनो ॥ १६ ॥
सर्वत्रगाद्या रुद्राख्य सावर्णिर्भविता मनु ।
ऋतधामा सुरेन्द्रश्च हरिताद्याश्च देवता ॥ १७ ॥
तपस्याद्या सप्तर्षय सुता वै देववन्मुखा ।
मनुस्त्रयोदशो रौच्य सूत्रामाणादय सुरा ॥ १८ ॥
इन्द्रो दिवस्पतिस्तेषा दानवादिविमर्द्दन ।
निर्मोहाद्या सप्तर्षयश्चित्रसेनादय सुता ॥ १९ ॥
मनुश्चतुर्द्दशो भौत्य शुचिरिन्द्रो भविष्यति ।
चाक्षुषाद्या सुरगणा अग्निबाह्वादयो द्विजा ॥ २ ॥
चतुर्दशस्य भौत्यस्य पुत्रा ऊरुमुखा मनो ।
प्रवर्त्तयन्ति वेदांश्च भुवि सप्तर्षयो दिव ॥ २१ ॥
देवा यज्ञभुजस्ते तु भू पुत्रै परिपाल्यते ।
ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन ! मनवस्तु चतुर्द्दश ॥ २२ ॥
मन्वाद्याश्च हरिर्वेदं द्वापरान्ते विभेद स ।

आद्यो वेदश्चतुष्पाद शतसाहस्रसम्मित ॥ २३ ॥
एकश्चासीद् यजुर्वेदस्तं चतुर्धा व्यकल्पयत् ।
आध्वर्य्यवं यजुर्भिस्तु ऋग्भिर्हौत्रं तथा मुनि ॥ २४ ॥
औद्गात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वञ्चाप्यथर्वभि ।
प्रथम व्यासशिष्यस्तु पैलो ह्यृग्वेदपारग ॥ २५ ॥
इन्द्र प्रमतये प्रादाद्वास्कलाय च संहिताम् ।
बौध्यादिभ्यो ददौ सोऽपि चतुर्धा निजसंहिताम् ॥ २६ ॥
यजुर्वेदतरो शाखा सप्तविंशन्महामति ।
वैशम्पायननामासौ व्यासशिष्यश्चकार वै ॥ २७ ॥
काण्वा वाजसनेयाद्या याज्ञवल्क्यादिभि स्मृता ।
सामवेदतरो शाखा व्यासशिष्य सजैमिनि ॥ २८ ॥
सुमन्तुश्च सुकर्मा च एकैका संहिता तत ।
गृह्णते च सुकर्माख्य सहस्रं संहिता गुरु ॥ २९ ॥
सुमन्तुश्चाथर्वतरु व्यासशिष्यो विभेद तम् ।
शिष्यानध्यापयामास पैप्पलादान् सहस्रश ॥ ३० ॥
पुराणसंहितां चक्रे सूतो व्यासप्रसादत ।

अथैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ।

वर्णेतरधर्मा ।

अग्निरुवाच । मन्वादयो भुक्तिमुक्तिधर्मांश्चीर्त्वाप्नुवन्ति यान् ।
प्रोचे परशुरामाय वर्णोत्तमन्तु पुष्कर ॥ १ ॥
पुष्कर उवाच । वर्णाश्रमेतराणान्ते धर्मान्वक्ष्यामि सर्वदान् ।
मन्वादिभिर्निगदितान् वासुदेवादितुष्टिदान् ॥ २ ॥

अहिंसा सत्यवचनन्दया भूतेष्वनुग्रहः ।
तीर्थानुसरणं दानं ब्रह्मचर्य्यममत्सरः ॥ ३ ॥
देवद्विजातिशुश्रूषा गुरूणाञ्च भृगूत्तम ! ।
श्रवणं सर्वधर्म्माणां पितॄणां पूजनं तथा ॥ ४ ॥
भक्तिश्च नृपतौ नित्यं तथा सच्छास्त्रनेत्रता ।
आनृशंस्यन्तितिक्षा च तथा चास्तिक्यमेव च ॥ ५ ॥
वर्णाश्रमाणां सामान्यं धर्म्माधर्मं समीरितम् ।
यजनं याजनं दानं वेदाद्यध्यापनक्रिया ॥ ६ ॥
प्रतिग्रहश्चाध्ययनं विप्रकर्माणि निर्दिशेत् ।
दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि ॥ ७ ॥
क्षत्रियस्य सवैश्यस्य कर्मेदं परिकीर्त्तितम् ।
क्षत्रियस्य विशेषेण पालनं दुष्टनिग्रहः ॥ ८ ॥
कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यस्य परिकीर्त्तितम् ।
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि वाप्यथ ॥ ९ ॥
मौञ्जीबन्धनतो जन्म विप्रादेश्च द्वितीयकम् ।
आनुलोम्येन वर्णानां जातिर्मातृसमा स्मृता ॥ १० ॥
चण्डालो ब्राह्मणीपुत्रः शूद्राच्च प्रतिलोमतः ।
सूतस्तु क्षत्रियाज्जातो वैश्याद्वै देवलस्तथा ॥ ११ ॥
पुक्कसः क्षत्रियापुत्रः शूद्रात् स्यात् प्रतिलोमतः ।
मागधः स्यात्तथा वैश्याच्छूद्रादायोगवो भवेत् ॥ १२ ॥
वैश्यायां प्रतिलोमेभ्यः प्रतिलोमाः सहस्रशः ।
विवाहः सदृशैस्तेषां नोत्तमैर्नाधमैस्तथा ॥ १३ ॥
चण्डालकर्म निर्दिष्टं वध्यानां घातनं तथा ।
स्त्रीजीवन्तु तद्रक्षाप्रोक्तं वैदेहकस्य च ॥ १४ ॥

सूतानामश्वसारथ्यं पुक्कसानाञ्च व्याधता ।
स्तुतिक्रिया मागधानां तथा चायोगवस्य च ॥ १५ ॥
रङ्गावतरणं प्रोक्तं तथा शिल्पैश्च जीवनम् ।
वहिर्ग्रामनिवासश्च मृतचेलस्य धारणम् ॥ १६ ॥
न संस्पर्शस्तथैवान्यैश्चण्डालस्य विधीयते ।
ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा देहत्यागोऽत्र यः कृतः ॥ १७ ॥
स्त्रीबालाद्युपपत्तौ वा वाह्यानां सिद्धिकारणम् ।
सङ्करे जातयो ज्ञेयाः पितुर्मातुश्च कर्मतः ॥ १८ ॥

अथ द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

गृहस्थवृत्तिः ।

पुष्कर उवाच । आजीवंस्तु यथोक्तेन ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा ।
क्षत्रविट्शूद्रधर्मेण जीवेन्नैव तु शूद्रजात् ॥ १ ॥
कृषिवाणिज्यगोरक्ष्यं कुशीदञ्च द्विजश्चरेत् ।
गोरसं गुडलवणलाक्षामांसानि वर्जयेत् ॥ २ ॥
भूमिं भित्वौषधीश्छित्वा हत्वा कीटपिपीलिकान् ।
पुनन्ति खलु यज्ञेन कर्षका देवपूजनात् ॥ ३ ॥
हलमष्टगवं धर्म्यं षड्गवं जीवितार्थिनाम् ।
चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं धर्मघातिनाम् ॥ ४ ॥
ऋतामृताभ्यां जीवेत मृतेन प्रमृतेन वा ।
सत्यानृताभ्यामपि वा न श्ववृत्त्या कदाचन ॥ ५ ॥

अथ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ।

ब्रह्मचर्य्याश्रमधर्म ।

पुष्कर उवाच । धर्ममाश्रमिणा वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रद शृणु ।
षोडशर्त्तुनिशा स्त्रीणामाद्यास्तिस्रस्तु गर्हिता ॥ १ ॥
व्रजेद्युग्मासु पुत्रार्थी कर्माधानिकमिष्यते ।
गर्भस्य स्पष्टताज्ञान सवन स्पन्दनात पुरा ॥ २ ॥
षष्ठेऽष्टमे वा सोमन्त पुत्रोय नामभ शुभम ।
अच्छिन्ननाड्या कर्त्तव्य जातकर्म विचक्षणै ॥ ३ ॥
अशौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते ॥ ४ ॥
शर्म्मान्त ब्राह्मणस्योक्त वर्मान्त क्षत्रियस्य तु ।
गुप्तदासात्मक नाम प्रशस्त वैश्यशूद्रयो ॥ ५ ॥
बाल निवेदयेद्भर्त्त्रे तव पुत्रोऽयमित्यत ॥ ६ ॥
यथाकुलन्तु चूडाकृद् ब्राह्मणस्योपनायनम ।
गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे गर्भादेकादशे नृपे ॥ ७ ॥
गर्भात्त द्वादशे वैश्ये षोडशाब्दादितो न हि ।
मुञ्जाना वल्कलानान्तु क्रमान्मौञ्जिः प्रकीर्त्तिता ॥८॥
मार्गवैयाघ्रवास्तानि चर्माणि व्रतचारिणाम् ।
पर्णपिप्पलबिल्वाना क्रमाद्दण्डा प्रकीर्त्तिता ॥ ९ ॥
केशदेशललाटास्यतुल्या प्रोक्ता क्रमेण तु ।
अवक्रा सत्वच सर्वे नाविप्लुष्टास्तु दण्डका ॥ १० ॥
वासोपवीते कार्पासक्षौमोर्णाना यथाक्रमम् ।
आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम ॥ ११ ॥

प्रथम तत्र भिचेत यत्र भिचा ध्रुव भवेत ।
स्त्रीणाममन्त्रतस्तानि विवाहस्तु समन्त्रक ॥ १२ ॥
उपनोय गुरु शिष्य शिचयेच्छौचमादित ।
आचारमग्निकार्य्य च सन्ध्योपासनमेव च ॥ १३ ॥
आयुष्य प्राङमुखो भुङ्क्ते यशस्य दक्षिणामुख ।
श्रिय प्रत्यङमुखो भुङ्क्ते ऋत भुङ्क्ते उदङ्मुख ॥ ४॥
साय प्रातश्च जुहुयान नामेध्य व्यस्तहस्तकम ।
मधु मास जनै सार्द्ध गीत नृत्यञ्च वै त्यजेत् ॥ १५ ॥
हिसाम्परापवाद वै अश्लील च विशेषत ।
दण्डादि धारयेन्नष्टमप्सु चिप्त्वान्यधारणम ॥ १६ ॥
वेदस्वीकरण कृत्वा स्नायाद्दै दत्तदक्षिण ।
नैष्ठिको ब्रह्मचारी वा देहान्त निवसेद्गुरौ ॥ १७ ॥

अथ चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ।

विवाह ।

पुष्कर उवाच । विप्रश्चतस्रो विन्देत भार्य्यास्तिस्रस्तु भूमिप ।
द्वे च वैश्यो यथाकाम भार्य्यैकामपि चान्त्यज ॥ १ ॥
धर्म्मकार्य्याणि सर्वाणि न कार्य्याण्यसवर्णया ।
पाणिर्ग्राह्य सवर्णासु गृह्णीयात चत्रिया शरम ॥ २ ॥
वैश्या प्रतोदमादद्याद्दशा वै चान्त्यजा तथा ।
सकृत कन्या प्रदातव्या हरस्ता चौरदण्डभाक् ॥ ३ ॥
अपत्यविक्रयासक्ते निष्कृतिर्न विधीयते ।
कन्यादान शचायागो विवाहोऽथ चतुर्थिका ॥ ४ ॥

विवाहमेतत कथित नामकर्म्मचतुष्टयम् ।
नष्टे मृत प्रव्रजिते क्लीवे च पतिते पतौ ॥ ५ ॥
पञ्चस्वापतसु नारीणा पतिरन्यो विधीयते ।
मृते तु देवरे देयात् तदभावे यथेच्छया ॥ ६ ॥
पूर्व्वात्रितयमाग्नेय वायव्य चोत्तरात्रयम ।
रोहिणी चेति चरणे भगण शस्यते सदा ॥ ७ ॥
नैकगोत्रान्तु वरयेन्नैकार्षेयाञ्च भार्गव । ।
पितृत सप्तमादूर्द्ध मातृत पञ्चमात्तथा ॥ ८ ॥
आहूय दान ब्राह्म स्यात कुलशीलयुताय तु ।
पुरुषास्तारयेत्तज्जो नित्य कन्याप्रदानत ॥ ८ ॥
तथा गामिथुनादानाद्विवाहस्त्वार्ष उच्यत ।
प्रार्थिता दीयते यस्य प्राजापत्य स धर्म्मकृत ॥ १० ॥
शुल्केन चासुरो मन्दो गान्धर्व्वो वरणान्मिथ ।
राक्षसो युद्धहरणात पैशाच कन्यकाच्छलात् ॥ ११ ॥
वैवाहिकेऽह्नि कुर्वीत कुम्भकारमृदा शचीम ।
जलाशये तु ता पूज्य वाद्याद्ये स्त्री गृहन्नयेत् ॥ १२ ॥
प्रसुप्ते केशवे नैव विवाह कार्य्य एव हि ।
पौषे चैत्रे कुजदिने रिक्ताविष्टितिथौ न च ॥ १३ ॥
न शुक्रजीवेऽस्तमिते न शशाङ्के ग्रहार्दिते ।
अर्क्कार्क्किभौमयुक्ते भे व्यतीपातहते न हि ॥ १४ ॥
साम्य पित्र्यञ्च वायव्य सावित्र रोहिणी तथा ।
उत्तरात्रितय मूल मैत्र पौष्ण विवाहभम् ॥ १५ ॥
मानुषाख्यस्तथा लग्नो मानुषाख्यांशक शुभ ।
तृतीये च तथा षष्ठे दशमैकादशेऽष्टमे ॥ १६ ॥

अर्कार्किचन्द्रतनया प्रशस्ता न कुजोऽष्टम ।
सप्तान्त्याष्टमवर्गेषु शेषा शस्ता ग्रहोत्तमा ॥ १७ ॥
तेषामपि तथा मध्यात षष्ठ शुक्रो न शस्यते ।
वैवाहिके भे कर्त्तव्या तथैव च चतुर्थिका ॥ १८ ॥
न दातव्या ग्रहास्तत्र चतुरााद्यास्तथैकगा ।
पववर्ज स्त्रिय गच्छेत सत्या दत्ता सदा रति ॥१९॥

अथपञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ।

आचार ।

पुष्कर उवाच,ब्राह्मे मुहूर्त्त चोत्थाय विष्णादीन देवतान स्मरेत
उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्य्यादुदङ्मुख ॥ १ ॥
रात्रौ च दक्षिणे कुर्य्यादुभे सन्ध्ये यथा दिवा ।
न मार्गादौ जले वीथ्या सतृणाया सदाचरेत ॥ २ ॥
शौच कृत्वा मृदाचम्य भक्षयेद्दन्तधावनम ।
नित्य नैमित्तिक काम्य क्रियाङ्ग मलकर्षणम ॥ ३ ॥
क्रियास्नान तथा षष्ठ षोढास्नान प्रकीर्त्तितम ।
अस्नातस्याफल कर्म्म प्रात स्नान चरेत्तत ॥ ४ ॥
भूमिष्ठमुद्धृतात् पुण्य तत प्रस्रवणादकम ।
ततोऽपि सारस पुण्य तस्मान्नादेयमुच्यते ॥ ५ ॥
तीर्थतोय तत पुण्य गाङ्ग पुण्यन्तु सर्वत ।
संशोधितमल पूर्व निमग्नश्च जलाशये ॥ ६ ॥
उपस्पृश्य तत कुर्य्यादम्भस परिमार्जनम ।
हिरण्यवर्णास्तिस्राभ शन्नो देवीति चाप्यथ ॥ ७ ॥

आपोहिष्ठेति तिसृभिरिदमापस्तथैव च ।
ततो जलाशये मग्नः कुर्य्यादन्तर्जले जपम् ॥ ८ ॥
तत्राघमर्षणं सूक्तं द्रुपदां वा तथा जपेत् ।
युञ्जते मन इत्येव सूक्तं वाप्यथ पौरुषम् ॥ ९ ॥
गायत्री तु विशेषेण अघमर्षणसूक्तके ।
देवता भाववृत्तस्तु ऋषिश्चैवाघमर्षणः ॥ १० ॥
छन्दश्चानुष्टुभं तस्य भाववृत्तो हरिः स्मृतः ।
आपीडमानः शाटीं तु देवतापितृतर्पणम् ॥ ११ ॥
पौरुषेण तु सूक्तेन दद्याच्चैवोदकाञ्जलिम् ।
ततोऽग्निहवनं कुर्य्याद्दानं दत्त्वा तु शक्तितः ॥ १२ ॥
ततः समभिगच्छेत योगक्षेमार्थमीश्वरम् ।
आसनं शयनं यानं जायापत्यं कमण्डलुः ॥ १३ ॥
आत्मनः शुचिरेतानि परेषां न शुचिर्भवेत् ।
भाराक्रान्तस्य गुर्विण्याः पन्था देयो गुरुष्वपि ॥ १४ ॥
न पश्येच्चार्कमुद्यन्तं नास्तं यान्तं न चाम्भसि ।
नेक्षेन्नग्नां स्त्रियं कूपं शूनास्थानमघौघिनम् ॥ १५ ॥
कार्पासास्थि तथा भस्म नाक्रामेद्यच्च कुत्सितम् ।
अन्तःपुरं वित्तगृहं परदौत्यं व्रजेन्न हि ॥ १६ ॥
नारोहेद्विषमां नावं वृक्षं न च पर्वतम् ।
अर्थायतनशास्त्रेषु तथैव स्यात् कुतूहली ॥ १७ ॥
लोष्टमर्द्दी तृणच्छेदी नखखादी विनश्यति ।
मुखादिवादनं नेहेद्विना दीपं न रात्रिगः ॥ १८ ॥
नाद्वारेण विशेद्वेश्म न च वक्त्रं विरागयेत् ।
कथाभङ्गं न कुर्वीत न च वासोविपर्य्ययम् ॥ १९ ॥

भद्रं भद्रमिति ब्रूयान्नानिष्टं कीर्त्तयेत क्वचित् ।
पालाशमासनं वर्ज्यं देवादिच्छायया व्रजेत् ॥ २० ॥
न मध्ये पूज्ययोर्यायात नोच्छिष्टस्तारकादिदृक् ।
नद्यान्नान्यां नदीं ब्रूयान्न कण्डूयेद् द्विहस्तकम ॥ २१ ॥
असन्तर्प्य पितॄन् देवान्नदीपारञ्च न व्रजेत् ।
मलादि प्रक्षिपेन्नाप्सु न नग्नः स्नानमाचरेत ॥ २२ ॥
ततः समभिगच्छेत योगक्षेमार्थमीश्वरम ।
स्रजन्नात्मनापनयेत् खरादिकं रजस्त्यजेत ॥ २३ ॥
हीनान्नावहसेत गच्छेन्नादेशे निवसेच्च ते ।
वैद्यराजनदीहीने म्लेच्छस्त्रीबहुनायके ॥ २४ ॥
रजस्वलादिपतितैर्न भाषेत् केशव स्मरेत् ।
नासंवृतमुखः कुर्य्याद् हासं जृम्भां तथा क्षुतम् ॥ २५ ॥
प्रभोरप्यवमानं स्वङ्गोपयेद्वचनं बुध ।
इन्द्रियाणां नानुकूली वेगरोधं न कारयेत ॥ २६ ॥
नोपेक्षितव्यो व्याधिः स्याद्रिपुरल्पोऽपि भार्गव ।
रथ्यातिगः सदाचामेत बिभृयान्नाग्निवारिणी ॥ २७ ॥
न हुङ्कुर्य्याच्छिवं पूज्यं पादं पादेन नाक्रमेत ।
प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा कस्यचिन्नाप्रियं वदेत् ॥ २८ ॥
वेदशास्त्रनरेन्द्रर्षिदेवनिन्दां विवर्जयेत् ।
स्त्रीणामीर्षा न कर्त्तव्या विश्वासन्तासु वर्जयेत् ॥ २९ ॥
धर्मश्रुतिं देवरतिं कुर्य्याद्धर्मादि नित्यश ।
सोमस्य पूजा जन्मर्क्षे विप्रदेवादिपूजनम ॥ ३० ॥
षष्ठीचतुर्दश्यष्टम्यामभ्यङ्गं वर्जयेत्तथा ।
दूरान्मूत्रान मूत्रविष्ठे नोत्तमैर्वैरमाचरेत् ॥ ३१ ॥

अथ षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ।

द्रव्यशुद्धि ।

पुष्कर उवाच । द्रव्यशुद्धि प्रवक्ष्यामि पुन पाकेन मृण्मयम ।
शुद्धेन् मूत्रपुरीषाद्यै स्पृष्टन्ताम्र सुवर्णकम ॥ १ ॥
आवर्त्तितञ्चान्यथा तु वारिणाम्लेन ताम्रकम ।
क्षारेण कांस्यलोहाना मुक्तादे क्षालनेन तु ॥ २ ॥
अब्जाना चैव भाण्डाना सर्वस्याश्ममयस्य च ।
शाकरज्जुमूलफलवैदलानां तथैव च ॥ ३ ॥
मार्जनाद्यज्ञपात्राणा पाणिना यज्ञकर्मणि ।
उष्णाम्बुना सस्नेहाना शुद्धि सम्मार्जनाद्गृहे ॥ ४ ॥
शोधनात्सम्प्रोक्षणाद्वस्त्रे मृत्तिकाद्भिर्विशोधनम ।
बहुवस्त्रे प्रोक्षणाच्च दारवाणाञ्च तक्षणात् ॥ ५ ॥
प्रोक्षणात् संहतानान्तु द्रवाणाञ्च तथोत्प्लवात् ।
शयनासनयानाना शूर्पस्य शकटस्य च ॥ ६ ॥
शुद्धि सम्प्रोक्षणाज्ज्ञेया पलालेन्धनयोस्तथा ।
सिद्धार्थकानाङ्कल्केन शृङ्गदन्तमयस्य च ॥ ७ ॥
गोबालै फलपात्राणामस्थ्ना स्याच्छृङ्गवत्तथा ।
निर्यासाना गुडानाञ्च लवणानां च शोषणात् ॥ ८ ॥
कुसुम्भकुसुमानाञ्च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा ।
शुद्धनदीगत तोय पुण्यन्तद्वत् प्रसारितम ॥ ९ ॥
मुखवर्जञ्च गौ शुद्धाशुद्धमश्वाजयोर्मुखम ।
नारीणाञ्चैव वत्साना शकुनीना शुनो मुखम ॥ १० ॥

मुखे प्रस्रवणे वृत्ते मृगयायां सदा शुचि ।
भुक्त्वा क्षुत्वा तथा सुप्त्वा पीत्वा चाम्भो विगाह्य च ॥११॥
रथ्यामाक्रम्य चाचामेद्वासो विपरिधाय च ।
मार्जारश्चङ्क्रमाच्छुद्धश्चतुर्थेऽह्नि रजस्वला ॥ १२ ॥
स्नाता स्त्री पञ्चमे योग्या दैवे पित्र्ये च कर्म्मणि ।
पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः ॥ १३ ॥
एकां लिङ्गे मृदं दद्यात् करयोस्त्रिद्विमृत्तिकाः ।
ब्रह्मचारिवनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ॥ १४ ॥
श्रीफलैरंशुपट्टानां चौमाणाङ्गौरसर्षपैः ।
शुद्धिः पर्य्युक्ष्य तोयेन मृगलोम्नां प्रकीर्त्तिता ॥ १५ ॥
पुष्पाणाञ्च फलानाञ्च प्रोक्षणाज्जलतोऽखिलम् ।

अथ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

शावाशौचादि ।

पुष्कर उवाच । प्रेतशुद्धिं प्रवक्ष्यामि सूतिकाशुद्धिमेव च ।
दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ॥ १ ॥
जनने च तथा शुद्धिर्ब्राह्मणानां भृगूत्तम ।
द्वादशाहेन राजन्यः पक्षाद्वैश्योऽथ मासतः ॥ २ ॥
शूद्रोऽनुलोमतो दासे स्वामितुल्यन्त्वशौचकम् ।
षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु ॥ ३ ॥
ब्राह्मणः शुद्धमाप्नोति क्षत्रियस्तु तथैव च ।
विट्शूद्रयोने शुद्धिः स्यात् क्रमात् परशुरामक ! ॥ ४ ॥
षड्रात्रेण त्रिरात्रेण षड्भिः शूद्रे तथा विशः ।

आदन्तजननात् सद्य आचूडान्नैशिकी श्रुति ॥ ५ ॥
त्रिरात्रमाव्रतादेशाद्दशरात्रमत परम ।
जननेवार्षिके शूद्रे पञ्चाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ६ ॥
द्वादशाहेन शुद्धि स्यादतीते वत्सरत्रये ।
गते सवत्सरे षडभि शुद्धिर्मासेन कीर्त्तिता ॥ ७ ॥
स्त्रीणामकृतचूडाना विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता ।
तथा च कृतचडाना त्र्यहाच्छुद्ध्यन्ति बान्धवा ॥ ८ ॥
विवाहितासु नाशौच पितृपक्षे विधीयते ।
पितुर्गृहे प्रसूताना विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता ॥ ९ ॥
सूतिका दशरात्रेण शुद्धिमाप्नोति नान्यथा ।
विवाहिता हि चेत कन्या म्रियते पितृवेश्मनि ॥ १० ॥
तस्यास्त्रिरात्राच्छुद्ध्यन्ति बान्धवा नात्र सशय ।
समान लध्वशौचन्तु प्रथमेन समापयेत ॥ ११ ॥
असमान द्वितीयेन धर्म्मराजवचो यथा ।
देशान्तरस्थ श्रुत्वा तु कुल्याना मरणोद्भवौ ॥ १२ ॥
यच्छेष दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ।
अतीते दशरात्रे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ १३ ॥
तथा सवत्सरेऽतीते स्नात एव विशुद्ध्यति ।
मतामहे तथाऽतीते आचार्य्ये च तथा मते ॥ १४ ॥
रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशोधनम ।
सपिण्डे ब्राह्मणे वर्णा सर्व्वे एवाविशेषतः ॥ १५ ॥
दशरात्रेण शुद्ध्यन्ति द्वादशाहेन भूमिप ।
वैश्या पञ्चदशाहेन शूद्रा मासेन भार्गव ॥ १६ ॥
उच्छिष्टसन्निधावेव तथा पिण्ड निवेदयेत् ।

कीर्त्तयेच्च तथा तस्य नामगोत्रे समाहित ॥ १७ ॥
भुक्तवत्सु द्विजेन्द्रेषु पूजितेषु धनेन च ।
विसृष्टाक्षततोयेषु गोत्रनामानुकीर्त्तने ॥ १८ ॥
चतुरङ्गुलविस्तार तत्खातन्तावदन्तरम् ।
वितस्तिदीर्घं कर्त्तव्य विकर्षणा तथा त्रयम ॥ १९ ॥
विकर्षूणा समीपे च ज्वालयेज ज्वलनत्रयम ।
सोमाय वह्नये राम ! यमाय च समासत ॥ २० ॥
जुहुयादाहुती सम्यक् सवत्रेव चतुस्त्रय ।
पिण्डनिर्वपण कुर्य्यात प्राग्वन्वेव पृथक् पृथक ॥ २१ ॥
अन्नेन दध्ना मधुना तथा मांसेन पूरयेत् ।
मध्ये चेदधिमास स्यात कार्य्यादभ्यधिकन्तु तत ॥ २२ ॥
अथवा द्वादशाह्नेन सवमेतत समापयेत् ।
सवत्सरस्य मध्ये च यदि स्यादधिमासक ॥ २३ ॥
तदा द्वादशके श्राद्धे कार्य्यं तदधिक भवेत ।
सवतसरे समाप्ते तु श्राद्ध श्राद्धवन्याचरेत ॥ २४ ॥
प्रेताय तत ऊर्द्ध च तस्यैव पुरुषत्रये ।
पिण्डान विनिर्वपेत्तद्वच्चतुरस्त्र समाहित ॥ २५ ॥
सम्पूज्य दत्त्वा पृथिवी समाना इति चाप्यथ ।
योजयेत प्रेतपिण्ड तु पिण्डेष्वन्येषु भार्गव ! ॥ २६ ॥
प्रेतपपात्र च पात्रेषु तथैव विनियोजयेत ।
पृथक पृथक् प्रकर्त्तव्य कर्मैतत् कर्मपात्रके ॥ २७ ॥
मन्त्रवर्जमिद कर्म्म शूद्रस्य तु विधीयते ।
सपिण्डीकरण स्त्रीणा कार्य्यमेव तदा भवेत ॥ २८ ॥
श्राद्ध कुर्य्याच्च प्रत्यब्द प्रेते कुम्भान्नमब्दकम् ।

गङ्गाया सिकता धारा यथा वर्षति वासवे ॥ २९ ॥
शक्या गणयितु लोके नत्वतीता पितामहा ।
काले सततगे स्थैर्य्यं नास्ति तस्मात क्रिया चरेत् ॥ ३०॥
देवत्वे यातनास्थाने प्रेत श्राद्ध कृत लभेत ।
नोपकुर्य्यान्नर शोचन प्रेतस्यात्मन एव वा ॥ ३१ ॥
भृग्वग्निपाशकाम्भोभिम्मृतानामात्मघातिनाम ।
पतितानां च नाशौच विद्युच्छस्त्रहताश्च ये ॥ ३२ ॥
यतिव्रतिब्रह्मचारिनृपकारुकदीक्षिता ।
राजाज्ञाकारिणो ये च स्नायाद्वै प्रेतगाम्यपि ॥ ३३ ॥
मैथुने कटधूमे च सद्य स्नान विधीयते ।
द्विज न निर्हरेत् प्रेत शूद्रेण तु कथञ्चन ॥ ३४ ॥
न च शूद्र द्विजेनापि तयोर्दोषो हि जायते ।
अनाथविप्रप्रेतस्य वहनात स्वर्गलोकभाक ॥ ३५ ॥
सङ्ग्रामे जयमाप्नोति प्रेतेऽनाथे च काष्ठद ।
सङ्कल्प्य बान्धव प्रेतमपसव्येन ता चितिम ॥ ३६ ॥
परिक्रम्य तत स्नान कुर्य्यु सर्व्वे सवासस ।
प्रेताय च तथा दद्युस्त्रीस्त्रोश्चैवोदकाञ्जलीन ॥ ३७ ॥
द्वार्य्यश्मनि पद दत्त्वा प्रविशेयुस्तथा गृहम ।
अक्षतान्निक्षिपेद्वह्नौ निम्बपत्र विदश्य च ॥ ३८ ॥
पृथक शयीरन भूमौ च क्रीतलब्धाशनो भवेत ।
एक पिण्डो दशाहे तु श्मश्रुकर्म्मकर शुचि ॥ ३९ ॥
सिद्धार्थकैस्तिलैर्विद्वान मज्जे द्वासोऽपर दधत् ।
अजातदन्ते तनये शिशौ गर्भस्रुते तथा ॥ ४० ॥
कार्य्यो नैवाग्निसत्कारो नैव चास्योदकक्रिया ।

चतुर्थे च दिने कार्य्यस्तथास्थ्नां चैव सञ्चय ॥ ४१ ॥
अस्थिसञ्चयनादूर्द्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते ।

अथाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ।

स्रावाद्यशौचम् ।

पुष्कर उवाच । स्रावाशौच प्रवक्ष्यामि मन्वादिमुनिसम्मतम ।
रात्रिभिर्म्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे त्र्यहेण वा ॥ १ ॥
चातुर्म्मासिकपातान्ते दशाह पञ्चमासत ।
राजन्ये चतूरात्र वैश्ये पञ्चाहमेव च ॥ २ ॥
अष्टाहेन तु शूद्रस्य द्वादशाहादत परम ।
स्त्रीणां विशुद्धिरुदिता स्नानमात्रेण वै पितु ॥ ३ ॥
न स्नान हि सपिण्डे स्यात् त्रिरात्र सप्तमाष्टयो ।
सद्य शौच सपिण्डानामादन्तजननात्तथा ॥ ४ ॥
आचूडादेकरात्र स्यादाव्रताच्च त्रिरात्रकम् ।
दशरात्र भवेदस्मान्मातापित्रोस्त्रिरात्रकम ॥ ५ ॥
अजातदन्ते तु मृते कृतचूडेऽभके तथा ।
प्रेते न्य ने त्रिभिर्व्वर्षैर्म्मृते शुद्धिस्तु नैशिकी ॥ ६ ॥
द्व्यहेन क्षत्रिये शुद्धिस्त्रिभिर्व्वैश्ये मृते तथा ।
शुद्धि शूद्रे पञ्चभि स्यात प्राग्विवाहाद्द्विषट्त्र्यह ॥७॥
यत्र त्रिरात्र विप्राणामशौच सम्प्रदृश्यते ।
तत्र शूद्रे द्वादशाह षण्णव क्षत्रवैश्ययो ॥ ८ ॥
द्व्यब्दे नैवाग्निसस्कारो मृत तन्निखनेद् भुवि ।
न चोदकक्रिया तस्य नाम्नि चापि कृत सति ॥ ९ ॥

जातदन्तस्य वा कार्य्या स्यादुपनयनाद्दश ।
एकाहाच्छुद्ध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वित ॥ १० ॥
हीने हीनतरे चैव त्र्यहश्चतुरहस्तथा ।
पञ्चाहेनाग्निहीनस्तु दशाहाद्ब्राह्मणब्रुव ॥ ११ ॥
क्षत्रियो नवसप्ताहाच्छुद्ध्येद्विप्रो गुणैर्युत ।
दशाहात् सगुणो वैश्यो विंशाहाच्छूद्र एव च ॥ १२ ॥
दशाहाच्छुद्ध्यते विप्रो द्वादशाहेन भूमिप ।
वैश्य पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ १३ ॥
गुणोत्कर्षे दशाहाप्तौ त्र्यहमेकाहक त्र्यहे ।
एकाहाप्तौ सद्य शौच सवत्रैव समूहयेत् ॥ १४ ॥
दासान्तेवासिभृतका शिष्याश्चैकत्रवासिन ।
स्वामितुल्यमशौच स्यान्मृते पृथक् पृथग्भवेत् ॥ १५ ॥
मरणादेव कर्त्तव्य सयोगो यस्य नाग्निभि ।
दाहादूर्ध्वमशौच स्याद्यस्य वैतानिको विधि ॥ १६ ॥
सर्वेषामेव वर्णानां त्रिभागात् स्पर्शनम्भवेत् ।
त्रिचतु पञ्चदशभि स्पृश्यवर्णा क्रमेण तु ॥ १७ ॥
चतुर्थे पञ्चमे चैव सप्तमे नवमे तथा ।
अस्थिसञ्चयन कार्य्य वर्णानामनुपूर्वश ॥ १८ ॥
अहस्त्वदत्तकन्यासु प्रदत्तासु त्र्यह भवेत् ।
पक्षिणी सस्कृतास्वेव स्वस्रादिषु विधीयते ॥ १९ ॥
पितृगोत्र कुमारीणां व्यूढाना भर्त्तृगोत्रता ।
जलप्रदान पित्रे च उद्वाहे चोभयत्र तु ॥ २० ॥
दशाहोपरि पित्रोश्च दुहितुर्मरणे त्र्यहम् ।
सद्य शौच सपिण्डाना पूर्वं चूडाकृतेर्द्विज ! ॥ २१ ॥

एकाहतो ह्याविवाहादूर्ध्वं हस्तोदकात् त्र्यहम ।
पक्षिणी भ्रातृपुत्रस्य सपिण्डानाञ्च सद्यत ॥ २२ ॥
दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु ।
षड्भिस्त्रिभिरहैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु ॥ २३ ॥
एतज् ज्ञेय सपिण्डाना वक्ष्ये चानौरसादिषु ।
अनौरसेषु पुत्रेष भार्य्यास्वन्यगतासु च ॥ २४ ॥
परपूर्व्वासु च स्त्रीषु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ।
वृथासङ्करजाताना प्रव्रज्यासु च तिष्ठताम् ॥ २५ ॥
आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव निवर्त्तेतोदकक्रिया ।
मात्रैकया द्विपितरौ भ्रातरावन्यगामिनौ ॥ २६ ॥
एकाह सूतके तत्र सूतके तु त्र्यहो भवेत् ।
सपिण्डानामशौच हि समानोदकता वदे ॥ २७ ॥
बाले देशान्तरस्थे च पृथकपिण्डे च सस्थिते ।
सवासा जलमाप्लुत्य सद्य एव विशुद्ध्यति ॥ २८ ॥
दशाहेन सपिण्डास्तु शुद्ध्यन्ति प्रेतसूतके ।
त्रिरात्रेण सकुल्यास्तु स्नानात् शुद्ध्यन्ति गोत्रिण ॥२९॥
सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
समानोदकभावस्तु निवर्त्तेताचतुर्दशात् ॥ ३० ॥
जन्मनामस्मृते वैतत् तत्पर गोत्रमुच्यते ।
विगतन्तु विदेशस्थ शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशम् ॥ ३१ ॥
यच्छेष दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ।
अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ ३२ ॥
सवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुद्ध्यति ।
मातुले पक्षिणी रात्रिं शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु च ॥ ३३ ॥

मृते जामातरि प्रेते दौहित्रे भगिनीसुते।
श्यालके तत्सुते चैव स्नानमात्रं विधीयते॥ ३४॥
मातामह्या तथाचार्य्ये मृते मातामहे त्र्यहम्।
दुर्भिक्षे राष्ट्रसम्पाते आगतायां तथापदि॥ ३५॥
उपसर्गमृतानाञ्च दाहे ब्रह्मविदान्तथा।
सत्रिव्रति ब्रह्मचारिसङ्ग्रामे देशविप्लवे॥ ३६॥
दाने यज्ञे विवाहे च सद्यः शौचं विधीयते।
विप्रगोनृपहन्तृणामनुक्तं चात्मघातिनाम॥ ३७॥
असाध्यव्याधियुक्तस्य स्वाध्याये चाक्षमस्य च।
प्रायश्चित्तमनुज्ञातमग्नितोयप्रवेशनम॥ ३८॥
अपमानात्तथा क्रोधात् स्नेहात्परिभवाद्भयात।
उद्बध्य म्रियते नारी पुरुषो वा कथञ्चन॥ ३९॥
आत्मघाती चैकलक्षं वसेत्स नरके शुचौ।
वृद्ध शौतस्मृतेर्लुप्त परित्यजति यस्त्वसून॥ ४०॥
त्रिरात्रं तत्र चाशौचं द्वितीये चास्थिसञ्चयम।
तृतीये तूदकं कार्य्यं चतुर्थे श्राद्धमाचरेत॥ ४१॥
विद्युदग्निहतानाञ्च त्र्यहं शुद्धिः सपिण्डके।
पाषण्डाश्रिता भर्त्तृघ्न्यो नाशौचोदकगाः स्त्रियः॥ ४२॥
पितृमात्रादिपाते तु आर्द्रवासा ह्युपोषित।
अतीतेऽब्दे प्रकुर्वीत प्रेतकार्य्यं यथाविधि॥ ४३॥
यः कश्चित्तु हरेत् प्रेतमसपिण्डं कथञ्चन।
स्नात्वा सचेलं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति॥ ४४॥
यद्यन्नमत्ति तेषान्तु दशाहेनैव शुद्ध्यति।
अनदन्नन्नमह्नैव न वै तस्मिन् गृहे वसेत्॥ ४५॥

अनाथ ब्राह्मण प्रेत ये वहन्ति द्विजातय ।
पदे पदे यज्ञफल शुद्धि स्यात् स्नानमात्रत ॥ ४६ ॥
प्रेतीभूत द्विज शूद्रमनुगच्छ स्त्रहाच्छुचि
मतस्य बान्धवै सार्द्धं कृत्वा च परिदेवनम ॥ ४७ ॥
वर्जयेत्तदहोरात्र दानश्राद्धादि कामत ।
शूद्राया प्रसवो गेहे शूद्रस्य मरण तथा ॥ ४८ ॥
भाण्डानि तु परित्यज्य त्राहाह्लेपत शुचि ।
न विप्र स्वेषु तिष्ठत्सु मृत शूद्रेण नाययेत् ॥ ४९ ॥
नयेत् प्रेत स्नापितञ्च पूजित कुसुमैर्द्दहेत ।
नग्नदेह दहेन नैव किञ्चिद्देह परित्यजेत ॥ ५० ॥
गोत्रजस्तु गृहीत्वा तु चिता चारोपयेत् तदा ।
आहिताग्निर्यथान्याय दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभि ॥ ५१ ॥
अनाहिताग्निरेकेन लौकिकेनापरस्तथा ।
अस्मात् त्वमभिजातोऽसि त्वदय जायता पुन ॥ ५२ ॥
असौ स्वर्गाय लोकाय सुखाग्नि प्रददेत्सुत ।
सकृत्प्रसिञ्चन्त्युदक नामगोत्रेण बान्धवा ॥ ५३ ॥
एव मातामहाचार्य्यप्रेतानाञ्चोदकक्रिया ।
कामोदक सखिप्रेतस्वस्रीयश्वशुरर्त्विजाम् ॥ ५४ ॥
अपो न ग्रोशुचदय दशाहञ्च सुतोऽर्पयेत् ।
ब्राह्मणे दशपिण्डा स्यु क्षत्रिये द्वादश स्मृता ॥ ५५ ॥
वैश्ये पञ्चदश प्रोक्ता शूद्रे त्रिशत् प्रकीर्त्तिता ।
पुत्रा वा पुत्रिकान्यो वा पिण्ड दद्याच्च पुत्रवत् ॥ ५६ ॥
विदश्य निम्बपत्राणि नियतो द्वारि वेश्मन ।
आचम्य चाग्निमुदक गोमय गौरसर्षपान ॥ ७ ॥

प्रविशेयु समालभ्य कृत्वाश्मनि पदं शनैः ।
अक्षारलवणान्ना स्युर्निमंसा भूमिशायिनः ॥ ५८ ॥
क्रीतलब्धाशना स्नाता आदिकर्त्ता दशाहकृत् ।
अभावे ब्रह्मचारी तु कुर्य्यात्पिण्डोदकादिकम् ॥ ५९ ॥
यथेदं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।
जननेऽप्येवमेव स्यान्निपुणां शुद्धिमिच्छताम् ॥ ६० ॥
सर्वेषां शावमाशौचं मातापित्रोश्च सूतकम् ।
सूतकं मातुरेव स्यादुपस्पृश्य पिता शुचिः ॥ ६१ ॥
पुत्रजन्मदिने श्राद्धं कर्त्तव्यमिति निश्चितम् ।
तदहस्तत्प्रदानार्थं गोहिरण्यादिवाससाम् ॥ ६२ ॥
मरणं मरणेनैव सूतकं सूतकेन तु ।
उभयोरपि यत् पूर्वं तेनाशौचेन शुद्ध्यति ॥ ६३ ॥
सूतके मृतकं चेत्स्यात् मृतके त्वथ सूतकम् ।
तत्राधिकृत्य मृतकं शौचं कुर्य्यान्न सूतकम् ॥ ६४ ॥
समानं लघ्वशौचन्तु प्रथमेन समापयेत् ।
असमानं द्वितीयेन धर्म्मराजवचो यथा ॥ ६५ ॥
शावान्तः शाव आयाते पूर्वाशौचेन शुद्ध्यति ।
गुरुणा लघु बाध्येत लघुना नैव तद्गुरु ॥ ६६ ॥
मृतके सूतके वापि रात्रिमध्येऽन्यदापतेत् ।
तच्छेषेणैव शुद्धेरन् रात्रिशेषे द्व्यहाधिकात् ॥ ६७ ॥
प्रभाते यद्यशौचं स्याच्छुद्धेरंश्च त्रिभिर्दिनैः ।
उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते ॥ ६८ ॥
दानादि विनिवर्त्तेत भोजनं कृत्यमाचरेत् ।
अज्ञाते पातकं नाद्ये भोक्तुरेकमदोऽन्यथा ॥ ६९ ॥

अथैकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः।

असंस्कृतादिशौचम्।

पुष्कर उवाच। संस्कृतस्यासंस्कृतस्य स्वर्गो मोक्षो हरिस्मृतिः।
अस्थ्नां गङ्गाम्भसि क्षेपात् प्रेतस्याभ्युदयो भवेत्॥ १॥
गङ्गातोये नरस्यास्थि यावत्तावद्दिवि स्थितिः।
आत्मनस्त्यागिनां नास्ति पतितानां तथा क्रिया॥ २॥
तेषामपि तथा गाङ्गे तोयेऽस्थ्नां पतनं हितम्।
तेषां दत्तं जलं चान्नं गगने तत् प्रलीयते॥ ३॥
अनुग्रहेण महता प्रेतस्य पतितस्य च।
नारायणबलिः कार्य्यस्तेनानुग्रहमश्नुते॥ ४॥
अक्षयः पुण्डरीकाक्षस्तत्र दत्तं न नश्यति।
पतनात्त्रायते यस्मात् तस्मात् पात्रं जनार्दनः॥ ५॥
पततां भुक्तिमुक्त्यादिप्रद एको हरिर्ध्रुवम्।
दृष्ट्वा लोकान् म्रियमाणान् सहायं धर्ममाचरेत्॥ ६॥
मृतोऽपि बान्धवः शक्तो नानुगन्तुं नरं मृतम्।
जायावर्जं हि सर्वस्य याम्यः पन्था विभिद्यते॥ ७॥
धर्म एको व्रजत्येनं यत्र क्वचन गामिनम्।
श्वः कार्य्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम्॥ ८॥
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वा कृतम्।
क्षेत्रापणगृहासक्तमन्यत्रगतमानसम्॥ ९॥
वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति।
न कालस्य प्रियः कश्चिद् द्वेष्यश्चास्य न विद्यते॥ १०॥

आयुष्ये कर्मणि चोणे प्रसह्य हरते जनम ।
नाप्राप्तकालो म्रियते विड शरशतैरपि ॥ ११ ॥
कुशाग्रेणापि संस्पृष्ट प्राप्तकालो न जीवति ।
औषधानि न मन्त्राद्यास्त्रायन्ते मृत्युनान्वितम् ॥ १२ ॥
वत्सवत प्राक्तन कर्म कर्त्तार विन्दति ध्रुवम ।
अव्यक्तादि व्यक्तमध्यमव्यक्तनिधन जगत ॥ १३ ॥
कौमारादि यथा देहे तथा देहान्तरागम ।
नवमन्यथया वस्त्र गह्णात्येव शरीरकम ।
देही नित्यमवध्योऽय यत शोक ततस्त्यजेत ॥ १४ ॥

अथ षष्टाधिकशततमोऽध्याय ।

वानप्रस्थाश्रम ।

पुष्कर उवाच । वानप्रस्थयतीनाञ्च धर्म वच्येऽधुना शृणु ।
जटिलमग्निहोत्रित्व भूशय्याजिनधारणम ॥ १ ॥
वने वास पयोमूलनीवारफलवृत्तिता ।
प्रतिग्रहनिवृत्तिश्च त्रि स्नान ब्रह्मचारिता ॥ ४ ॥
देवातिथीना पूजा च धर्मोऽय वनवासिन ।
गृही ह्यपत्यापत्यञ्च दृष्टारण्य समाश्रयेत ॥ ३ ॥
तृतीयमायुषो भागमेकाकी वा सभार्य्यक ॥
ग्रीष्मे पञ्चतपा नित्य वर्षास्वभ्रावकाशिक ॥ ४ ॥
आर्द्रवासाश्च हेमन्ते तपश्चोग्रश्च देहली ।
अपराहृत्तिमास्थाय व्रजेद्दिशमजिह्मग ॥ ५ ॥

अथैकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

यतिधर्म ।

पुष्कर उवाच । यतिधर्मं प्रवक्ष्यामि ज्ञानमोक्षादिदर्शकम ।

चतुर्थमायुषो भाग प्राप्य सङ्गात् परिव्रजेत् ॥ १ ॥

यदहिन्नि विरजेद्वीरस्तदहिन्नि च परिव्रजेत ।

प्राजापत्यां निरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम ॥ २ ॥

आत्मन्यग्नीन् समारोप्य प्रव्रजेद ब्राह्मणो गृहात ।

एक एव चरेन्नित्य ग्रासमन्नाथमाश्रयेत् ॥ ३ ॥

उपेक्षकोऽसञ्चयिको मुनिर्ज्ञानसमन्वित ।

कपाल वृक्षमूलञ्च कुचेलमसहायता ॥ ४ ॥

समता चैव सर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणम ।

नाभिनन्देत मरण नाभिनन्देत जीवनम ॥ ५ ॥

कालमेव प्रतीक्षेत निदेश भृतको यथा ।

दृष्टिपूत न्यसेत्पाद वस्त्रपूत जल पिबेत ॥ ६ ॥

सत्यपूता वदेद्वाच मन पूत समाचरेत् ।

अलावुदारुपात्राणि मृण्मय वैणव यते ॥ ७ ॥

विधूमे न्यस्तमुषले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ।

वृत्ते शरावसम्पाते भिक्षा नित्य यतिश्चरेत् ॥ ८ ॥

माधुकरमसङ्क्लृप्त प्राकप्रणीतमयाचितम ।

तात्कालिकञ्चोपपन्न भैक्ष पञ्चविध स्मृतम ॥ ९ ॥

पाणिपात्री भवेद्वापि पात्रे पात्रात् समाचरेत ।

अवेक्षेत गति नृणां कर्मदोषसमुद्भवाम् ॥ १० ॥

शुद्धभावचरेद्धर्म यत्र तत्राश्रमे रत ।
मम सर्वेष भूतेष न लिङ्ग धर्मकारणम ॥ ११ ॥
फल कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम ।
न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ १२ ॥
अजिह्व पण्डक पङ्गुरन्धो बधिर एव च ।
सद्भिश्च मुच्यते सद्भिरज्ञानात सहतो द्विज ॥ १३ ॥
अह्नि रात्रयाश्च यान जन्तून हिनस्त्यज्ञानतो यति ।
तेषा स्नात्वा विशुद्ध्यर्थ प्राणायामान षडाचरेत् ॥ १४
अस्थिस्थूण स्नायुयुत मांसशोणितलेपनम् ।
चर्मावनद्ध दुर्गन्ध पूर्ण मूत्रपुरीषयो ॥ १५ ॥
जराशोकसमाविष्ट रोगायतनमातुरम ।
रजस्वलमनित्यञ्च भूतावासमिमन्त्यजेत् ॥ १६ ॥
धृति क्षमा दमोऽस्तेय शौचमिन्द्रियनिग्रह ।
ह्रीविद्या सत्य मक्रोधो दशक धर्मलक्षणम ॥ १७ ॥
चतुर्विध भैक्षवस्तु कुटीरकबहूदके ।
हस परमहसश्च यो य पश्चात् स उत्तम ॥ १८ ॥
एकदण्डी त्रिदण्डी वा योगी मुच्येत बन्धनात् ।
अहिंसा सत्यमस्तेय ब्रह्मचर्य्याऽपरिग्रहौ ॥ १९ ॥
यमा पञ्चाथ नियमा शौच सन्तोषणन्तप ।
स्वाध्यायेश्वरपूजा च पद्मकाद्यासन यते ॥ २० ॥
प्राणायामस्तु द्विविध स गर्भोऽगर्भ एव च ।
जपध्यानयुतो गर्भो विपरीतस्त्वगर्भक ॥ २१ ॥
प्रत्येक त्रिविध सोपि पूरकुम्भकरेचकै ।
पूरणात पूरको वायोर्निश्चलत्वाच्च कुम्भक ॥ २२ ॥

रेचनाद्रेचकः प्रोक्तो मात्राभेदेन च त्रिधा ।
द्वादशात्तु चतुर्विंश षट्त्रिंशन्मात्रिकोऽपरः ॥ २३ ॥
तालो लघ्वक्षरो मात्रा प्रणवादि चरेच्छने ।
प्रत्याहारो जापकानां ध्यानमीश्वरचिन्तनम् ॥ २४ ॥
मनोधृतिर्धारणा स्यात् समाधिर्ब्रह्मणि स्थितिः ।
अयमात्मा परं ब्रह्म सत्यं ज्ञानमनन्तकम् ॥ २५ ॥
विज्ञानमानन्दं ब्रह्म तत्त्वमस्यहमस्मि तत् ।
परं ब्रह्म ज्योतिरात्मा वासुदेवो विमुक्त ओं ॥ २६ ॥
देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहङ्कारवर्जितम् ।
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिमुक्तं ब्रह्म तुरीयकम् ॥ २७ ॥
नित्यशुद्धबुद्धयुक्तसत्यमानन्दमद्वयम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिरक्षरं सर्वगं हरिः ॥ २८ ॥
योऽसावादित्यपुरुषः सोऽसावहमखण्ड ओं ।
सर्वारम्भपरित्यागी समदुःखसुखः क्षमी ॥ २९ ॥
भावशुद्धश्च ब्रह्माण्डं भित्त्वा ब्रह्म भवेन्नरः ।
आषाढ्यां पौर्णमास्याञ्च चातुर्मास्यं व्रतञ्चरेत् ॥ ३० ॥
ततो व्रजेत नवम्यादौ ह्यृतुसन्धिषु वापयेत् ।
प्रायश्चित्तं यतीनाञ्च ध्यानं वायुयमस्तथा ॥ ३१ ॥

अथ द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

धर्म्मशास्त्रकथनम् ।

पुष्कर उवाच । मनुर्विष्णुर्याज्ञवल्क्यो हारीतोऽत्रिर्यमोऽङ्गिरा

वसिष्ठदक्षसंवर्त्तशातातपपराशराः ॥ १ ॥
आपस्तम्बोशनाव्यासाः कात्यायनबृहस्पती ।
गौतमः शङ्खलिखितौ धर्ममेते यथाऽब्रुवन् ॥ २ ॥
तथा वक्ष्ये समासेन भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु ।
प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च द्विविधङ्कर्म्म वैदिकम् ॥ ३ ॥
काम्यं कर्म्म प्रवृत्तं स्यान्निवृत्तं ज्ञानपूर्व्वकम् ।
वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणाञ्च संयमः ॥ ४ ॥
अहिंसा गुरुसेवा च निःश्रेयसकरं परम् ।
सर्व्वेषामपि चैतेषामात्मज्ञानं परं स्मृतम् ॥ ५ ॥
तच्चाग्र्यं सर्व्वविद्यानां प्राप्यते ह्यमृतं ततः ।
सर्व्वभूतेषु चात्मानं सर्व्वभूतानि चात्मनि ॥ ६ ॥
समम्पश्यन्नात्मयाजी स्वाराज्यमधिगच्छति ।
आत्मज्ञाने शमे च स्याद्वेदाभ्यासे च यत्नवान् ॥ ७ ॥
एतद्द्विजन्मसामर्थ्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः ।
वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्र तत्राश्रमे वसन् ॥ ८ ॥
इहैव लोके तिष्ठन् हि ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
स्वाध्यायानामुपाकर्म्म श्रावण्यां श्रवणेन तु ॥ ९ ॥
हस्ते चौषधिवारे च पञ्चम्यां श्रावणस्य वा ।
पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ॥ १० ॥
जलान्ते छन्दसाङ्कुर्य्यादुत्सर्गं विधिवद्बहिः ।
त्र्यहं प्रेतेष्वनध्यायः शिष्यर्त्विग्गुरुबन्धुषु ॥ ११ ॥
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे स्वशाखाश्रोत्रिये तथा ।
सन्ध्यागर्जितनिर्घाते भूकम्पोल्कानिपातने ॥ १२ ॥
समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च ।

पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ॥ १३ ॥
ऋतुसन्धिषु भुक्त्वा वा श्राद्धिकं प्रतिगृह्य च ।
पशुमण्डूकनकुलश्वाहिमार्जारशूकरे ॥ १४ ॥
कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये ।
श्वक्रोष्टुगर्दभोलूकसामवाणार्त्तनिस्वने ॥ १५ ॥
अमेध्यशवशूद्रान्त्यश्मशानपतितान्तिके ।
अशुभासु च तारासु विद्युत्स्तनितसम्प्लवे ॥ १६ ॥
भुक्त्वार्द्रपाणिरम्भोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमारुते ।
पांशुवर्षे दिशान्दाहे सन्ध्यानीहारभीतिषु ॥ १७ ॥
धावतः प्राणिबाधे च विशिष्टे गृहमागते ।
खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनौकावृक्षाद्रिरोहणे ।
सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान्विदुः ॥ १८ ॥

—०—०—

अथ त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्राद्धकल्पकथनम् ।

पुष्कर उवाच । श्राद्धकल्पं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु ।
निमन्त्रय विप्रान् पूर्वेद्युः स्वागतेनापराह्णतः ॥ १ ॥
प्राच्योपवेशयेत् पीठे युग्मान्दैवेऽथ पित्र्यके ।
अयुग्मान् प्राङ्मुखान्दैवे त्रीन् पैत्रे चैकमेव वा ॥ २ ॥
मातामहानामप्येवन्तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् ।
पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ॥ ३ ॥
आवाहयेदनुज्ञातो विश्वे देवास इत्यृचा ।
यवैरन्ववकीर्य्याथ भाजने सपवित्रके ॥ ४ ॥

शन्नोदेव्या पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथा।
या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्घ्यं विनिक्षिपेत्॥ ५॥
दत्त्वोदकं गन्धमाल्यं धूपदानं प्रदीपकम्।
अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणामप्रदक्षिणम्॥ ६॥
द्विगुणांस्तु कुशान् कृत्वा ह्युशन्तस्त्वेत्यृचा पितॄन्।
आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः॥ ७॥
यवार्थास्तु तिलैः कार्य्याः कुर्य्यादर्घ्यादि पूर्ववत्।
दत्त्वार्घ्यं संस्रवान् शेषान् पात्रे कृत्वा विधानतः॥ ८॥
पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं पात्रं करोत्यधः।
अग्नौ करिष्य आदाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम्॥ ९॥
कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो हुत्वाग्नौ पितृयज्ञवत्।
हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः॥ १०॥
यथालाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशेषतः।
दत्त्वान्नं पृथिवीपात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम्॥ ११॥
कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत्।
सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति त्यृचम्॥ १२॥
जप्त्वा यथासुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्तेऽपि वाग्यताः।
अन्नमिष्टं हविष्यञ्च दद्यादजप्त्वा पवित्रकम्॥ १३॥
अन्नमादाय तृप्ताः स्थ शेषं चैवानुमान्य च।
तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत् सकृत्॥ १४॥
सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः।
उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत्॥ १५॥
मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः।
स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्य्यादक्षय्योदकमेव च॥ १६॥

दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत ।
वाच्यतामित्यनुज्ञात स्वपितृभ्य स्वधोच्यताम ॥ १७ ॥
कुर्य्यु रस्तु स्वधेत्युक्ते भूमौ सिञ्चेत्ततो जलम ।
प्रीयन्तामिति वा देव विश्वे देवा जल ददेत ॥ १८ ॥
दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदा सन्ततिरेव च ।
श्रद्धा च नो माव्यगमद् बहुदेय च नाऽस्त्विति ॥ १९ ॥
इत्युक्त्वा तु प्रिया वाच प्रणिपत्य विसर्जयेत ।
वाजे वाज इति प्रीतपितृपूर्व विसर्जनम ॥ २० ॥
यस्मिम्स्तु संस्रवा पूर्वमर्घपात्रे निपातिता ।
पितृपात्र तदुत्तान कृत्वा विप्रान विसर्जयेत ॥ २१ ॥
प्रदक्षिणमनुव्रज्य भुक्त्वा तु पितृसेवितम ।
ब्रह्मचारी भवेत्तान्तु रजनीं ब्राह्मणै सह ॥ २२ ॥
एव प्रदक्षिण कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान पितॄन् ।
यजेत दधिकर्कन्धुमिश्रान पिण्डान यवै क्रिया ॥ २३ ॥
एकोद्दिष्ट दैवहीनमेकार्घैकपवित्रकम ।
आवाहनाग्नौकरणरहित ह्यपसव्यवत ॥ २४ ॥
उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने पितृविसर्जने ।
अभिरम्यतामिति वदेद् ब्रूयुस्तेऽभिरता स्म ह ॥ २५ ॥
गन्धोदकतिलैर्युक्त कुर्य्यात पात्रचतुष्टयम ।
अर्घार्थपितृपात्रेषु प्रेतपात्र प्रसेचयेत् ॥ २६ ॥
ये समाना इति द्वाभ्या शेष पूर्ववदाचरेत ।
एतत सपिण्डीकरणमेकोद्दिष्ट स्त्रिया सह ॥ २७ ॥
अर्वाक्सपिण्डीकरण यस्य संवत्सराद भवेत् ।
तस्याप्यन्न सोदकुम्भ दद्यात् संवत्सर द्विजे ॥ २८ ॥

मृताहनि च कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ।
प्रतिसंवत्सरं कार्य्यं श्राद्धं वै मासिकान्नवत् ॥ २९ ॥
हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् ।
मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः ॥ ३० ॥
ऐणरौरववाराहशाशैर्मांसैर्यथाक्रमम् ।
मासवृद्ध्याऽभितृप्यन्ति दत्तैरेव पितामहाः ॥ ३१ ॥
खड्गामिषं महाशल्कं मधुमुन्यन्नमेव च ।
लोहामिषं कालशाकं मांसं वार्द्धीनसस्य च ॥ ३२ ॥
यद्ददाति गयास्थश्च सर्वमानन्त्यमुच्यते ।
तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च न संशयः ॥ ३३ ॥
कन्यां प्रजां वन्दिनश्च पशून् मुख्यान् सुतानपि ।
द्यूतं कृषिञ्च वाणिज्यं द्विशफैकशफं तथा ॥ ३४ ॥
ब्रह्मवर्च्चस्विनः पुत्रान् स्वर्णरूप्ये सकुप्यके ।
ज्ञातिश्रैष्ठ्यं सर्वकामानाप्नोति श्राद्धदः सदा । ३५ ॥
प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान् वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
शस्त्रेण तु हता ये वै तेषां तत्र प्रदीयते ॥ ३६ ॥
स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शौर्य्यं क्षेत्रं बलं तथा ।
पुत्रश्रैष्ठ्यं ससौभाग्यमपत्यं मुख्यतां सुतान् ॥ ७ ॥
प्रवृत्तचक्रतां पुत्रान् वाणिज्यं प्रभुतां तथा ।
अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमाङ्गतिम् ॥ ३८ ॥
धनं विद्यां भिषक्सिद्धिं रूप्यं गाश्चाप्यजाविकम् ।
अश्वानायुश्च विधिवत् यः श्राद्धं सम्प्रयच्छति ॥ ३९ ॥
कृत्तिकादिभरण्यन्ते स कामानाप्नुयादिमान् ।
वसुरुद्रादितिसुताः पितरः श्राद्धदेवताः ॥ ४० ॥

प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄन श्राद्धेन तर्पिता ।
आयु प्रजा धन विद्या स्वर्ग मोक्ष सुखानि च ।
प्रयच्छन्ति तथा राज्य प्रीता नृणा पितामहा ॥ ४१ ॥

अथ चतु षष्ट्यधिकशततमोऽध्याय ।

नवग्रहहोम ।

पुष्कर उवाच । श्रीकाम शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञ समारभेत ।
वृष्ट्यायु पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन पुन ॥ १ ॥
सूर्य्य सोमो मङ्गलश्च बधश्चाथ बृहस्पति ।
शुक्र शनैश्चरो राहु केतुश्चेति ग्रहा स्मृता ॥ २ ॥
ताम्रकात स्फटिकाद्रक्तचन्दनात स्वर्णकादभौ ।
रजतादयस सीसात् ग्रहा काय्या क्रमादिमे ॥ ३ ॥
सुवर्णैर्वा यजेल्लिख्य गन्धमण्डलकेष वा ।
यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ॥ ४ ॥
गन्धाश्च वलयश्चैव धूपो देयस्तु गुग्गुल ।
कर्त्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरव प्रतिदैवतम ॥ ५ ॥
आकृष्णेन इमं देवा अग्निर्मूर्द्धा दिव ककुत् ।
उद्बुध्यस्वेति च ऋचो यथासङ्ख्य प्रकीर्त्तिता ॥ ६ ॥
बृहस्पते अतियदर्य्यस्तथैवान्नात् परिश्रुत ।
शन्नो देवीस्तथा काण्डात् केतु कृन्वन्निमास्तथा ॥ ७ ॥
अर्क पालाश खदिरो ह्यपामार्गोऽथ पिप्पल ।
उदुम्बर शमी दुर्वा कुशाश्च समिध क्रमात् ॥ ८ ॥
एकैकस्यात्राष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ।

होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव समन्विता ॥ ९ ॥
गुडौदनं पायसञ्च हविष्यं क्षीरयष्टिकम।
दध्योदनं हविः पूपान मांसं चित्रान्नमेव च ॥ १० ॥
दद्यात् ग्रहक्रमादेतद् द्विजेभ्यो भोजनं बुधः।
शक्तितो वा यथालाभं सतकृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ११ ॥
धेनुः शङ्खस्तथानड्वान हेम वासो हयस्तथा।
कृष्णा गौरायसञ्छाग एता वै दक्षिणा क्रमात् ॥ १२ ॥
यश्च यस्य यदा दुष्टः स तं यत्नेन पूजयेत्।
ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजितस्य च ॥ १३ ॥
ग्रहाधीना नरेन्द्राणां मुच्छ्रया पतनानि च।
भावाभावौ च जगतस्तस्मात् पूज्यतमा ग्रहाः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः।

नानाधर्म्माः।

अग्निरुवाच। ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत प्रभुः
अनन्यविषयं कृत्वा मनो बुद्धिस्मृतीन्द्रियम ॥ १ ॥
श्राद्धन्तु ध्यायिने देयं गव्यं दधि घृतं पयः।
प्रियङ्गवो मसूराश्च वार्त्ताकुः कोद्रवो नहि ॥ २ ॥
सैंहिकेयो यदा सूर्य्यं ग्रसते पर्वसन्धिषु।
हस्तिच्छाया तु सा ज्ञेया श्राद्धदानादिकेऽक्षया ॥ ३ ॥
पित्र्ये चैव यदा सोमो हंसे चैव करे स्थिते।
तिथिर्वैवस्वती नाम सा छाया कुञ्जरस्य तु ॥ ४ ॥
अग्नौकरणशेषन्तु न दद्याद्वैश्वदेविके।

अग्न्यभावे तु विप्रस्य हस्ते दद्यात्तु दक्षिणे ॥ ५ ॥
न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो वेदकर्म्मणा ।
बलात्कारोपभुक्ता चेद्वैरिहस्तगतापि वा ॥ ६ ॥
सन्त्यजेद् दूषितान्नारीमृतुकाले न शुद्ध्यति ।
य आत्मव्यतिरेकेण द्वितीय नात्र पश्यति ॥ ७ ॥
ब्रह्मभूत स एवेह योगी चात्मरतोऽमल ।
विषयेन्द्रियसयोगात केचिद् योग वदन्ति वै ॥ ८ ॥
अधर्म्मो धर्म्मबुद्ध्या तु गृहीतस्तैरपण्डितै ।
आत्मनो मनसश्चैव सयोगञ्च तथा परे ॥ ९ ॥
वृत्तिहीन मन कृत्वा क्षेत्रज्ञ परमात्मनि ।
एकीकृत्य विमुच्येत बन्धाद्योगोऽयमुत्तम ॥ १० ॥
कुटुम्बै पञ्चभिर्ग्राम षष्ठस्तत्र महत्तर ।
देवासुरमनुष्यैर्वा स जेतु नैव शक्यते ॥ ११ ॥
बहिर्मुखानि सर्वाणि कृत्वा चाभिमुखानि वै ।
मनस्येवेन्द्रियग्राम मनश्चात्मनि योजयेत ॥ १२ ॥
सर्वभावविनिर्मुक्त क्षेत्रज्ञ ब्रह्मणि न्यसेत् ।
एतज्ज्ञानञ्च ध्यानञ्च शेषोऽन्यो ग्रन्थविस्तर ॥ १३ ॥
यन्नास्ति सर्वलोकस्य तदस्तीति विरुध्यते ।
कथ्यमान तथाऽन्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥ १४ ॥
असवेद्य हि तद् ब्रह्म कुमारी स्त्रीसुख यथा ।
अयोगी नैव जानाति जात्यन्धो हि घट यथा ॥ १५ ॥
सन्न्यसन्त द्विज दृष्ट्वा स्थानाच्चलति भास्कर ।
एष मे मण्डल भित्त्वा पर ब्रह्माऽधिगच्छति ॥ १६ ॥
उपवासव्रतञ्चैव स्नानन्तीर्थं फलन्तप ।

द्विजसम्पादनश्चैव सम्पन्नस्तस्य तत फलम ॥ १७ ॥
एकाक्षर पर ब्रह्म प्राणायाम परन्तप ।
सावित्र्यास्तु पर नास्ति पावन परम स्मृतम ॥ १८ ॥
पूर्व स्त्रिय सुरैर्भुक्ता सोमगन्धर्ववह्निभि ।
भुञ्जते मानुषा पश्चात् नैता दुष्यन्ति केनचित् ॥ १९ ॥
असवर्णेन यो गर्भ स्त्रीणा योनौ निषिच्यते ।
अशुद्धा तु भवेत् नारी यावच्छल्य न मुञ्चति ॥ २० ।
नि सृते तु तत शल्ये रजसा शुध्यते तत ।
ध्यानेन सदृश नास्ति शोधन पापकर्म्मणाम ॥ २१ ॥
श्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेन हि विशुध्यति ।
आत्मा ध्याता मनो ध्यान ध्येयो विष्णु फल हरि ॥२२॥
अक्षयाय यति श्राद्धे पङ्क्तिपावनपावन ।
आरूढो नैष्ठिक धर्म यस्तु प्रच्यवते द्विज ॥ २३ ॥
प्रायश्चित्त न पश्यामि येन शुध्येत् स आत्महा ।
ये च प्रव्रजिता पत्न्या या चैषा वीजसन्तति ॥ २४ ॥
विदुरा नाम चण्डाला जायन्ते नात्र सशय ।
शतिको म्रियते गृध्र श्वासौ द्वादशिकस्तथा ॥ २५ ॥
भासो विशतिवर्षाणि शूकरो दशभिस्तथा ।
अपुष्पो विफलो वृक्षो जायते कण्टकावृत ॥ २६ ॥
ततो दावाग्निदग्धस्तु स्थाणुर्भवति सानुग ।
ततो वर्षशतान्यष्टौ द्वे च तिष्ठत्यचेतन ॥ २७ ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु जायते ब्रह्मराक्षस ।
प्लवेन लभते मोक्ष कुलस्योत्सादनेन वा ।
योगमेव निषेवेत नान्य मन्त्रमघापहम् ॥ २८ ॥

अथ षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्याय ।

वर्णधर्मादिकथनम ।

पुष्कर उवाच । वेदस्मार्त्तं प्रवक्ष्यामि धर्मं वै पञ्चधा स्मृतम ।*
वर्णत्वमेकमाश्रित्य योऽधिकार प्रवर्त्तते ॥ १ ॥
वर्णधर्म स विज्ञेयो यथोपनयनन्त्रिषु ।
यस्त्वाश्रम समाश्रित्य पदार्थ सविधीयते ॥ २ ॥
उक्त आश्रमधर्मस्तु भिन्नपिण्डादिको यथा ।
उभयेन निमित्तेन यो विधि सम्प्रवर्त्तते ॥ ३ ॥
नैमित्तिक स विज्ञेय प्रायश्चित्तविधिर्यथा ।
ब्रह्मचारी गृही चापि वानप्रस्थो यतिर्नृप ! ॥ ४ ॥
उक्त आश्रमधर्मस्तु धर्म्म स्यात पञ्चधा पर ।
षाड्गुण्यस्याभिधाने यो दृष्टार्थ स उदाहृत ॥ ५ ॥
स त्रेधा मन्त्रयागाद्यदृष्टार्थ इति मानवा ।
उभयार्थो व्यवहारस्तु दण्डधारणमेव च ॥ ६ ॥
तुल्यार्थाना विकल्प स्याद् यागमूल प्रकीर्त्तित ।
वेदे तु विहितो धर्म्म स्मृतौ तादृश एव च ॥ ७ ॥
अनुवाद स्मृति सूते कार्य्यार्थमिति मानवा ।
गुणार्थ परिसंख्यार्थो वानुवादो विशेषत ॥ ८ ॥
विशेषदृष्ट एवासौ फलार्थ इति मानवा ।
स्यादष्टचत्वारिंशद्भि संस्कारैर्ब्रह्मलोकग ॥ ९ ॥
गर्भाधान पुंसवन सीमन्तोन्नयन तत ।
जातकर्म्म नामकृतिरन्नप्राशनचूडकम् ॥ १० ॥
संस्काराश्चोपनयन वेदव्रतचतुष्टयम् ।

स्नान स्वधर्मचारिण्या योग स्याद्यज्ञपञ्चकम ॥ ११ ॥
देवयज्ञ पितृयज्ञो मनुष्यभूतयज्ञको।
ब्रह्मयज्ञ सप्तपाकयज्ञसंस्था पुरोऽष्टका ॥ १२ ॥
पार्वणश्राद्ध श्रावण्याग्रहायणी च चैत्र्यपि।
आश्वयुजी सप्तहविर्यज्ञसंस्थास्तत स्मृता ॥ १३ ॥
अग्न्याधेयमग्निहोत्र दर्श स्यात पौर्णमासक।
चातुर्मास्याग्रहायणेष्टिर्निरूढ पशुबन्धक ॥ १४ ॥
सौत्रामणिसप्तसोमसंस्थाग्निष्टोम आदित।
अत्यग्निष्टोम उक्थश्च षोडशी वाजपेयक ॥ १५ ॥
अतिरात्रास्तथा स्तोमा अष्टौ चात्मगुणास्तत।
दया क्षमाऽनसूया च अनायासोऽथ मङ्गलम ॥ १६ ॥
अकार्पण्यास्पृहाशौच यस्यैते स पर व्रजेत्।
प्रचारे मैथुने चैव प्रस्रावे दन्तधावने ॥ १७ ॥
स्नानभोजनकाले च षट्सु मौन समाचरेत्।
पुनर्दान पृथक्पानमाज्येन पयसा निशि ॥ १८ ॥
दन्तच्छेदनमुष्णञ्च सप्त सक्तुषु वर्ज्जयेत्।
स्नात्वा पुष्प न गृह्णीयात् देवायोग्यन्तदीरितम ॥ १९ ॥
अन्यगोत्रोऽप्यसम्बद्ध प्रेतस्याग्निन्ददाति य।
पिण्डञ्चोदकदानञ्च स दशाह समापयेत् ॥ २० ॥
उन्दकञ्च तृण भस्म द्वारम्पन्थास्तथैव च।
एभिरन्तरित कृत्वा पङ्क्तिदोषो न विद्यते।
पञ्च प्राणाहुतीर्दद्यादनामाङ्गुष्ठयोगत ॥ २१ ॥

—⊙—

अथ सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्याय ।

अयुतलक्षकोटिहोमा ।

अग्निरुवाच । श्रीशान्तिविजयाद्यर्थं ग्रहयज्ञं पुनर्वदे ।
ग्रहयज्ञोऽयुतहोमलक्षकोटयात्मकस्त्रिधा ॥ १ ॥
वेद्यैशे ह्यग्निकुण्डाद् ग्रहानावाह्य मण्डले ।
सौम्ये गुरुर्बुधश्चेशे शुक्र पूर्वेऽन्ले शशी ॥ २ ॥
आग्नेये दक्षिणे भौमो मध्ये स्याद्भास्करस्तथा ।
शनिराप्येऽथ नैऋत्ये राहु कतुश्च वायवे ॥ ३ ॥
ईशश्चोमा गुहो विष्णुर्ब्रह्मेन्द्रौ यमकालकौ ।
चित्रगुप्तश्चाधिदेवा अग्निराप क्षितिर्हरि ॥ ४ ॥
इन्द्र ऐन्द्री देवताच प्रजेशोऽहिर्विधि क्रमात ।
एते प्रत्यधिदेवाश्च गणेशो दुर्गयानिल ॥ ५ ॥
खमश्विनो च सम्पूज्य यजेद्वीजैश्च वेदजै ।
अर्क पलाश खदिरो ह्यपामागश्च पिप्पल ॥ ६ ॥
उदुम्बर शमी दुर्वा कुशाश्च समिध क्रमात ।
मध्वाज्यदधिसमिश्रा होतव्याश्चाष्टधा शतम ॥ ७ ॥
एकाष्टचतुर कुम्भान पश्चे पश्च हुतिस्तथा ।
वसोर्धारान्ततो दद्याद्दक्षिणाश्च ततो ददेत ॥ ८ ॥
यजमान चतुर्भिस्तैरभिषिञ्चेत् समन्त्रके ।
सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ॥ ९ ॥
वासुदेवो जगन्नाथस्तथा सङ्कर्षण प्रभु ।
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ॥ १० ॥
आखण्डलोऽग्निर्भगवान यमो वै नैऋतस्तथा ।

वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ११ ॥
ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालाः पान्तु वः सदा।
कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ॥ १२ ॥
बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः कान्तिश्च मातरः।
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मपत्न्यः समागताः ॥ १३ ॥
आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधजीवसिताकजाः।
ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः ॥ १४ ॥
देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः।
ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ॥ १५ ॥
देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसाङ्गणाः।
अस्त्राणि सर्वशास्त्राणि राजानो वाहनानि च ॥ १६ ॥
औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये।
सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः ॥ १७ ॥
एते त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये।
अलङ्कृतस्ततो दद्याद्धेमगाऽन्नभुवादिकम् ॥ १८ ॥
कपिले! सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणि!।
तीर्थदेवमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ १९ ॥
पुण्यस्त्वं शङ्ख! पुण्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम्।
विष्णुना विधृतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २० ॥
धर्म! त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः।
अष्टमूर्त्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २१ ॥
हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः।
अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे। २२ ॥
पीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभम्।

प्रदानात्तस्य वै विष्णुरत शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २३ ॥
विष्णुस्त्वं मतस्यरूपेण यस्मादमृतसम्भव ।
चन्द्रार्कवाहनो नित्यमत शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २४ ॥
यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनुः केशवसन्निभा ।
सर्वपापहरा नित्यमत शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २५ ॥
यस्मादायसकर्माणि तवाधीनानि सर्वदा ।
लाङ्गलाद्यायुधादीनि अत शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २८ ॥
यस्मात्त्वं सर्वयज्ञानामङ्गत्वेन व्यवस्थित ।
योनिर्विभावसोर्नित्यमत शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २७ ॥
गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश ।
यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ २८ ॥
यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च ।
शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु दत्ता जन्मनि जन्मनि ॥ २९ ॥
यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवा प्रतिष्ठिता ।
तथा शान्तिं प्रयच्छन्तु रत्नदानेन मे सुरा ॥ ३ ॥
यथा भूमिप्रदानस्य कला नार्हन्ति षोडशीम ।
दानान्यन्यानि मे शान्तिर्भूमिदानाद्भवत्विह ॥ ३१ ॥
ग्रहयज्ञोऽयुतहोमो दक्षिणाभो रणे जिति ।
विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ ३२ ॥
सर्वकामाप्तये लक्षकोटिहोमद्वयं मतम् ।
गृहदेशे मण्डपेऽथ अयुते हस्तमात्रकम् ॥ ३३ ॥
मेखलायोनिसंयुक्तं कुण्डञ्चत्वार ऋत्विज ।
स्वयमेकोऽपि वा लक्षे सर्वं दशगुणं हि तत् ॥ ३४ ॥
चतुर्हस्तं द्विहस्तं वा तार्क्ष्यस्तालाधिकं यजेत् ।

सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहन परमेष्ठिन ॥ ३५ ॥
विषयापहरो नित्यमत शान्तिं प्रयच्छ मे ।
पूर्ववत् कुण्डमामन्त्र्य लक्षहोम समाचरेत् ॥ ३६ ॥
वसोर्धारां ततो दद्याच्छय्याभूषादिकं ददेत् ।
तत्रापि दश चाष्टौ च लक्षहोमे तथर्त्विज ॥ ३७ ॥
पुत्रान्नराज्यविजयभुक्तिमुक्त्यादि चाप्नुयात् ।
दक्षिणाभि फलेनास्माच्छतघ्न कोटिहोमक ॥ ३८ ॥
चतुर्हस्त चाष्टहस्त कुण्डम्बादश च द्विजा ।
पञ्चविंश षोडश वा पटे द्वारे चतुष्टयम ॥ ३९ ॥
कोटिहोमी सर्वकामो विष्णुलोक स गच्छति ।
होमस्तु ग्रहमन्त्रैर्वा गायत्र्या वैष्णवैरपि ॥ ४० ॥
जातवेदोमुखे शैवे वैदिके प्रथितैरपि ।
तिलैर्यवैर्घृतैर्धान्यैरश्वमेधफलादिभाक ॥ ४१ ॥
विद्वेषणाभिचारेषु त्रिकोण कुण्डमिष्यते ।
समिधो वामहस्तेन श्येनास्थ्यनलसंयुता ॥ ४२ ॥
रक्तभूषैर्मुक्तकेशैर्ध्यायद्भिरशिव रिपो ।
दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु यो द्वेष्टि हुं फडिति च ॥ ४३ ॥
छिन्द्यात् क्षुरेण प्रतिमा पिष्टरूप रिपु हनेत् ।
यजेदेक पौष्टक वा य स कृत्वा दिव व्रजेत् ॥ ४४ ॥

अथाष्टषष्टाधिकशततमोऽध्याय.।

महापातकादिकथनम ।

पुष्कर उवाच । दण्ड्यं कुर्यान्नृपो नृणा प्रायश्चित्तमकुर्वताम ।
कामतोऽकामतो वापि प्रायश्चित्त कृत चरेत् ॥ १ ॥

मत्तक्रुद्धातुराणां च न भुञ्जीत कदाचन ।
महापातकिना स्पृष्टं यच्च स्पृष्टमुदक्यया ॥ २ ॥
गणान्नं गणिकान्नं च वार्द्धुषेर्गायनस्य च ।
अभिशस्तस्य षण्ढस्य यस्याश्चोपपतिर्गृहे ॥ ३ ॥
रजकस्य नृशंसस्य वन्दिनः कितवस्य च ।
मिथ्यातपस्विनश्चैव चौरदाण्डिकयोस्तथा ॥ ४ ॥
कुण्डगोलस्त्रीजितानां वेदविक्रयिणस्तथा ।
शैलूषतन्त्रवायान्नं कृतघ्नस्यान्नमेव च ॥ ५ ॥
कर्मारस्य निषादस्य चेलनिर्णेजकस्य च ।
मिथ्याप्रव्रजितस्यान्नम्पुंश्चल्यास्तैलिकस्य च ॥ ६ ॥
आरूढपतितस्यान्नं विद्विष्टान्नञ्च वर्जयेत् ।
तथैव ब्राह्मणस्यान्नं ब्राह्मणेनानिमन्त्रितः ॥ ७ ॥
ब्राह्मणान्नञ्च शूद्रेण नाद्याच्चैव निमन्त्रितः ।
एषामन्यतमस्यान्नममत्या वा त्र्यहं क्षपेत् ॥ ८ ॥
मत्या भुक्त्वा चरेत् कृच्छ्रं रेतो विण्मूत्रमेव च ।
चण्डालश्वपचान्नन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ९ ॥
अनिर्दशञ्च प्रेतान्नं गवाघ्रातं तथैव च ।
शूद्रोच्छिष्टं शुनोच्छिष्टं पतितान्नं तथैव च ॥ १० ॥
तप्तकृच्छ्रं प्रकुर्वीत अशौचे कृच्छ्रमाचरेत् ।
अशौचे यस्य यो भुङ्क्ते सोऽप्यशुद्धस्तथा भवेत् ॥ ११ ॥
मृतपञ्चनखात् कूपादमेध्येन सकृच्छ्रुतात् ।
अपः पीत्वा त्र्यहं तिष्ठेत् सोपवासो द्विजोत्तमः ॥१२॥
सर्वत्र शूद्रे पादः स्यात् द्वितयं वैश्यभूपयोः ।
विड्वराहखराष्ट्राणां गोमायोः कपिकाकयोः ॥ १३ ॥

प्राश्य मूत्रपुरीषाणि वि[illegible]यण चरेत्।
शुष्काणि जग्धा मांसानि प्रेताव करकाणि च ॥ १४॥
क्रव्यादशूकरोष्ट्राणां गोमायो' कपिकाकयो ।
गोनराश्वखरोष्ट्राणा छत्राक ग्रामकुक्कुटम ॥ १५ ॥
मास जग्धा कुञ्जरस्य तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।
[illegible] तथा भुक्ता ब्रह्मचारी मधु त्वदन ॥ १६ ॥
लशुन गृञ्जन चाद्यात प्राजापत्यादिना शुचि ।
भुक्ता चान्द्रायण कुर्य्यान् मासञ्चात्मकृतन्तथा ॥ १७ ॥
पेलगव्यञ्च पेयूष तथा श्लेषातक मृदम ।
वृथाकृशरसयावपायसापूपशष्कुली ॥ १८ ॥
अनुपाकृतमासानि देवान्नानि हवींषि च ।
गवाञ्च महिषीणाञ्च वर्ज्जयित्वा तथाप्यजाम ॥ १९ ॥
सर्वक्षीराणि वर्ज्याणि तासाञ्चैवाप्यनिर्दशम ।
शशक शल्यकी गोधा खड्ग कूर्म्मस्तथैव च ॥ २० ॥
भक्ष्या पञ्चनखा प्रोक्ता परिशेषाश्च वर्जिता ।
पाठीनरोहिताम्मत्स्यान् सिंहतुण्डाश्च भक्षयेत् ॥ २१ ॥
यवगोधूमज सर्व पयसश्चैव विक्रिया ।
वागषाड्ववचक्रादीन् सस्नेहमुषित तथा ॥ २२ ॥
अग्निहोत्रपरोक्षाग्निर्ब्राह्मण कामचारत ।
चान्द्रायण चरेन्मास वीरवध्वासन हितम् ॥ २३ ॥
ब्रह्महत्या सुरापान स्तेय गुर्वङ्गनागम ।
महान्ति पातकान्याहु सगोगश्चैव तै सह ॥ २४ ॥
अनृते च समुत्कर्षो राजगामि च पैशुनम ।
गुरोश्चालीकनिर्बन्ध समान ब्रह्महत्यया ॥ २५ ॥

ब्रह्मोज्झ्यवेदनिन्दा च कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः ।
गर्हितान्नाज्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ २६ ॥
निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।
भूमिवज्रमणीनाञ्च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥ २७ ॥
रेतःसेकः स्वयोन्यासु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।
सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ २८ ॥
गोवधोऽयाज्यसंयाज्यं पारदार्य्यात्मविक्रयः ।
गुरुमातृपितृत्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्य च ॥ २९ ॥
परिवित्तितानुजेन परिवेदनमेव च ।
तयोर्दानञ्च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् ॥ ३० ॥
कन्याया दूषणञ्चैव वार्द्धुष्यं व्रतलोपनम् ।
तडागारामदाराणामपत्यस्य च विक्रयः ॥ ३१ ॥
व्रात्यता बान्धवत्यागो भृताध्यापनमेव च ।
भृताच्चाध्ययनादानमविक्रेयस्य विक्रयः ॥ ३२ ॥
सर्वाकारेष्वधीकारो महायन्त्रप्रवर्त्तनम् ।
हिंसौषधीनां स्त्र्याजीवः क्रियालङ्घनमेव च ॥ ३३ ॥
इन्धनार्थमशुष्काणां द्रुमाणाञ्चैव पातनम् ।
योषितां ग्रहणञ्चैव स्त्रीनिन्दकसमागमः ॥ ३४ ॥
आत्मार्थञ्च क्रियारम्भो निन्दितान्नादनन्तथा ।
अनाहिताग्नितास्तेयमृणानाञ्चानपक्रिया ॥ ३५ ॥
असच्छास्त्राधिगमनं दौःशील्यं व्यसनक्रिया ।
धान्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ॥ ३६ ॥
स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो नास्तिक्यञ्चोपपातकम् ।
ब्राह्मणस्य रुजः कृत्य घ्रातिरघ्रेयमद्ययोः ॥ ३७ ॥

जैभ्र पुंसि च मैथुन्च जातिभ्रंशकरं स्मृतम्।
खरोष्ट्रमृगेन्द्राणामजाव्योश्चैव मारणम ॥ ३८ ॥
सङ्कीर्णकरणं ज्ञेयं मीनाहिनकुलस्य च।
निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम ॥ ३९ ॥
अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम।
कृमिकीटवयोहत्या मद्यानुगतभोजनम।
फलैध कुसुमस्तेयमधैर्यञ्च मलावहम ॥ ४० ॥

अथैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्याय ।

प्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच। एतत्प्रभृतिपापानां प्रायश्चित्तं वदामि ते।
ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटीं कृत्वा वने वसेत ॥ १ ॥
भिक्षेतात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम।
प्रास्येदात्मानमग्नौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिरा ॥ २ ॥
यजेत वाश्वमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा।
जपन्वान्यतमं वेदं योजनानां शतं व्रजेत ॥ ३ ॥
सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणायोपपादयेत्।
व्रतैरेतैर्व्यपोहन्ति महापातकिनो मलम ॥ ४ ॥
उपपातकसंयुक्तो गोघ्नो मासं यवान् पिबेत्।
कृतवापो वसेद्गोष्ठे चर्मणा तेन संवृत ॥ ५ ॥
चतुर्थकालमश्नीयादक्षारलवणं मितम्।
गोमूत्रेण चरेत स्नानं द्वौ मासौ नियतेन्द्रिय ॥ ६ ॥
दिवानुगच्छेद्गाश्चैव तिष्ठन्नूर्द्ध्वं रज. पिबेत ॥

वृषभैकादशा गास्तु दद्याद्विचरितव्रत ॥ ७ ॥
अविद्यमाने सर्वस्व वेदविद्भ्यो निवेदयेत ।
पादमेकश्चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ॥ ८ ॥
योजने पादहीन स्याच्चरेत सर्व निपातने ।
कान्तारेष्वथ दुर्गेषु विषमेषु भयेषु च ॥ ९ ॥
यदि तत्र विपत्ति स्यादेकपादो विधीयते ।
घण्टाभरणदोषेण तथैवार्द्ध विनिर्द्दिशेत ॥ १ ॥
दमने दामने रोधे शकटस्य नियोजने ।
स्तम्भशृङ्खलपाशेषु मृत पादोनमाचरेत ॥ ११ ॥
शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलच्छेदने तथा ।
यावकन्तु पिबेत्तावद्यावत सुस्था तु गौर्भवेत ॥ १२ ॥
गोमतीञ्च जपेद्विद्या गोस्तुति गोमती स्मरेत ।
एका चेद्बहुभिर्दैवाद् यत्र व्यापादिता भवेत् ॥ १३ ॥
पाद पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक पृथक ।
उपकारे क्रियमाणे विपत्तौ नास्ति पातकम ॥ १४ ॥
एतदेव व्रत कुर्य्युरुपपातकिनस्तथा ।
अवकोर्णिवर्ज शुद्ध्यर्थश्चान्द्रायणमथापि वा ॥ १५ ॥
अवकीर्णी तु कालेन गर्द्दभेन चतुष्पथे ।
पाकयज्ञविधानेन यजेत निरृतिं निशि ॥ १६ ॥
कृत्वाग्निं विधिवद्धोमानन्ततस्तु समित्तृचा ।
चन्द्रेन्द्रगुरुवह्नीनां जुहुयात सर्पिषाहुतिम ॥ १७ ॥
अथवा गार्द्दभञ्चर्म्म वसित्वाब्दञ्चरेन्महीम ।
हत्वा गर्भमविज्ञात ब्रह्महत्याव्रत चरेत् ॥ १८ ॥
सुरा पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णा सुरा पिबेत ।

गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा १९ ॥
सुवर्णस्तेयकृद्विप्रो राजानमभिगम्य तु।
स्वकर्म्म ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥ २० ।
गृहीत्वा मुषलं राजा सकृद्धन्यात् स्वयङ्कृतम।
बधेन शुद्ध्यते स्तेयी ब्राह्मणस्तपसैव वा ॥ २१ ॥
गुरुतल्पो निकृत्यैव शिश्नञ्च वृषणं स्वयम।
निधाय चाञ्जलौ गच्छेदानिपाताच्च नैरृतिम ॥ २२ ॥
चान्द्रायणान् वा त्रीन्मासानभ्यसेन्नियतेन्द्रिय।
जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वान्यतममिच्छया ॥ २३ ॥
चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया।
सङ्करीपात्रकृत्यासु मासं शोधनमैन्दवम ॥ २४ ॥
मलिनीकरणीयेषु तप्तं स्याद्यावकं त्र्यहम।
तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य बधे स्मृतः ॥ २५ ॥
वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्थे शूद्रे ज्ञेयस्तु षोडश।
मार्जारनकुलौ हत्वा चासं मण्डूकमेव च ॥ २६ ॥
श्वगोधोलूककाकांश्च शूद्रहत्याव्रतं चरेत।
चतुर्णामपि वर्णानां नारीं हत्वानवस्थिताम ॥ २७ ॥
अमत्यैव प्रमाप्य स्त्रीं शूद्रहत्याव्रतं चरेत
सर्वान्तीनां बधे नक्तमनस्थ्नां वायुसंयम ॥ २८ ॥
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वान्यवेश्मत।
चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं व्रतं निर्वाप्य शुद्ध्यति ॥ २९ ॥
भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च।
पुष्पमूलफलानाञ्च पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ३० ॥
तृणकाष्ठद्रुमाणान्तु शुष्कान्नस्य गुडस्य च।

चेलच मामिषाणान्तु त्रिरात्र स्यादभोजनम ॥ ३१ ॥
मणिमुक्ताप्रवालाना ताम्रस्य रजतस्य च ।
अय कास्योपलानाञ्च द्वादशाह कणान्नभुक् ॥ ३२ ॥
कार्पासकीटजाणाना द्विशफैकशफस्य च ।
पक्षिगन्धौषधीनान्तु रज्वा चैव त्र्यहम्पय ॥ ३३ ॥
गुरुतल्पव्रत कुर्य्याद्रेत सिक्त्वा स्वयोनिष ।
सख्यु पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च ॥ ३४ ॥
पितृस्वस्रेयी भगिनी स्वस्रीया मातुरेव च ।
मातुश्च भ्रातुरासस्य गत्वा चान्द्रायणञ्चरेत ॥ ३५ ॥
अमानुषीषु पुरुष उदक्यायामयोनिष ।
रेत सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्र सान्तपनञ्चरेत् ॥ ३६ ॥
मैथुनन्तु समासेव्य पु सि योषिति वा द्विज ।
गोयानेऽप्सु दिवा चैव सवासा स्नानमाचरेत् ॥ ३७ ॥
चण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।
पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात् साम्यन्तु गच्छति ॥ ३८ ॥
विप्रदुष्टा स्त्रिय भर्त्ता निरुन्ध्यादेकवेश्मनि ।
यत् पु स परदारेषु तदेनाञ्चारयेद्व्रतम ॥ ३९ ॥
साचेत पुन प्रदुष्येत सदृशेनोपमन्त्रिता ।
कृच्छ्रञ्चान्द्रायणञ्चैव तदस्या पावन स्मृतम् ॥ ४० ॥
यत करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवन द्विज ।
तद्भैक्ष्यभुक् जपेन्नित्य त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ ४१ ॥

—⁐—

अथ सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच । महापापानुयुक्तानां प्रायश्चित्तानि वच्मि ते ।
संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ॥ १ ॥
याजनाध्यापनाद्यौनान्न तु यानाशनासनात् ।
यो येन पतितेनैषां संसर्गं याति मानवः ॥ २ ॥
स तस्यैव व्रतं कुर्य्यात्तत्संसर्गस्य शुद्धये ।
पतितस्योदकं कार्य्यं सपिण्डैर्बान्धवैः सह ॥ ३ ॥
निन्दितेऽहनि सायाह्ने ज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ ।
दासी घटमपां पूर्णं पर्य्यस्येत् प्रेतवत्पदा ॥ ४ ॥
अहोरात्रमुपासीरन्नशौचं बान्धवैः सह ।
निवर्त्तयेरंस्तस्मात्तु ज्येष्ठांशन्धापणादिके ॥ ५ ॥
ज्येष्ठांशम्प्राप्नुयाच्चास्य यवीयान् गुणतोऽधिकः ।
प्रायश्चित्ते तु चरिते पूर्णं कुम्भमपां नवम् ॥ ६ ॥
तेनैव सार्द्धं प्राश्येयुः स्नात्वा पुण्यजलाशये ।
एवमेव विधिं कुर्य्युर्योषित्सु पतितास्वपि ॥ ७ ॥
वस्त्रान्नपानन्देयन्तु वसेयुश्च गृहान्तिके ।
तेषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि ॥ ८ ॥
तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेत् ।
विकर्मस्थाः परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत् ॥ ९ ॥
जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः ।
मासङ्गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥ १० ॥

व्रात्यानां याजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म च ।
अभिचारमहीनानां त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ ११ ॥
शरणागतं परित्यज्य वेदं विप्लाव्य च द्विज ।
संवत्सरं यताहारस्तत्पापमपसेधति ॥ १२ ॥
श्वशृगालखरैर्दष्टो ग्राम्यैः क्रव्याद्भिरेव च ।
नरोष्ट्राश्ववराहैश्च प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥ १३ ॥
स्नातकव्रतलोपे च कर्मत्यागे ह्यभोजनम् ।
हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारञ्च गरीयसः ॥ १४ ॥
स्नात्वानश्नन्नहः शेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ।
अवगूर्य्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ॥ १५ ॥
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
चाण्डालादिरविज्ञातो यस्य तिष्ठेत वेश्मनि ॥ १६ ॥
सम्यग् ज्ञातस्तु कालेन तस्य कुर्वीत शोधनम् ।
चान्द्रायणं पराकं वा द्विजानान्तु विशोधनम् ॥ १७ ॥
प्राजापत्यन्तु शूद्राणां शेषन्तदनुसारतः ।
गुडं कुसुम्भं लवणं तथा धान्यानि यानि च ॥ १८ ॥
कृत्वा गृहे ततो द्वारि तेषान्दद्याद् हुताशनम् ।
मृन्मयानान्तु भाण्डानां त्याग एव विधीयते ॥ १९ ॥
द्रव्याणां परिशेषाणां द्रव्यशुद्धिर्विधीयते ।
कूपैकपानसक्ता ये स्पर्शात्सङ्करदूषिताः ॥ २० ॥
शुध्येयुरुपवासेन पञ्चगव्येन वाप्यथ ।
यस्तु संस्पृश्य चण्डालमश्नीयाच्च स्वकामतः ॥ २१ ॥
द्विजश्चान्द्रायणं कुर्य्यात्तप्तकृच्छ्रमथापि वा ।
भाण्डसङ्कलसङ्कीर्णश्चाण्डालादिजुगुप्सिते ॥ २२ ॥

भुक्त्वा पीत्वा तथा तेषां षड्रात्रेण विशुद्ध्यति।
अन्त्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः॥ २३॥
व्रतं चान्द्रायणं कुर्य्युस्त्रिरात्रं शूद्र एव तु।
चण्डालकूपभाण्डेषु अज्ञानात् पिवते जलम्॥ २४॥
द्विजः शान्तपनं कुर्य्याच्छूद्रश्चोपवसेद्दिनम्।
चण्डालेन तु संस्पृष्टो यस्त्वपः पिवते द्विजः॥ २५॥
त्रिरात्रन्तेन कर्त्तव्यं शूद्रश्चोपवसेद्दिनम्।
उच्छिष्टेन यदि स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः॥ २६॥
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति।
वैश्येन क्षत्रियेणैव स्नानं नक्तं समाचरेत्॥ २७॥
अध्वानं प्रस्थितो विप्रः कान्तारे यद्यनूदके।
पक्वान्नेन गृहीतेन मूत्रोच्चारङ्करोति वै॥ २८॥
अनिधायैव तद्द्रव्यं अङ्के कृत्वा तु संस्थितम्।
शौचं कृत्वान्नमभ्युक्ष्य अर्कस्याग्नेश्च दर्शयेत्॥ २९॥
म्लेच्छैर्गतानां चौरैर्वा कान्तारे वा प्रवासिनाम्।
भक्ष्याभक्ष्यविशुद्ध्यर्थं तेषां वक्ष्यामि निष्कृतिम्॥ ३०॥
पुनः प्राप्य स्वदेशञ्च वर्णानामनुपूर्वशः।
कृच्छ्रस्यान्ते ब्राह्मणस्तु पुनः संस्कारमर्हति॥ ३१॥
पादोनान्ते क्षत्रियश्च अर्द्धान्ते वैश्य एव च।
पादं कृत्वा तथा शूद्रो दानं दत्त्वा विशुद्ध्यति॥ ३२॥
उदक्या तु सवर्णा या स्पृष्टा चेत् स्यादुदक्यया।
तस्मिन्नेवाहनि स्नाता शुचिमाप्नोत्यसंशयम्॥ ३३॥
रजस्वला तु नाश्नीयात् संस्पृष्टा हीनवर्णया।
यावन्न शुचिमाप्नोति शुद्धस्नानेन शुद्ध्यति॥ ३४॥

मूत्र कृत्वा व्रजन्वर्त्म स्मृतिभ्रंशाज्जल पिबेत् ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३५ ॥
मूत्रोच्चार द्विज कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मन ।
मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥३६॥
ये प्रत्यवसिता विप्रा प्रव्रज्यादिबलात्तथा ।
अनाशकनिवृत्ताश्च तेषा शुद्धि प्रचक्ष्यते ॥ ३७ ॥
चारयेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा ।
जातकर्म्मादिसंस्कारै संस्कुर्य्यात्तु तथा पुन ॥ ३८ ॥
उपानहममेध्य च यस्य संस्पृशते मुखम् ।
मृत्तिकागोमयौ तत्र पञ्चगव्यञ्च शोधनम ॥ ३९ ॥
वापन विक्रयश्चैव नीलवस्त्रादिधारणम ।
तपनीय हि विप्रस्य त्रिभि कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ४० ॥
अन्त्यजातिश्वपाकेन संस्पृष्टा स्त्री रजस्वला ।
चतुर्थेऽहनि शुद्धा सा त्रिरात्र तत्र आचरेत् ॥ ४१ ॥
चाण्डालश्वपचौ स्पृष्ट्वा तथा पूयञ्च सूतिकाम् ।
शव तत्स्पर्शिन स्पृष्ट्वा सद्य स्नानेन शुध्यति ॥ ४२ ॥
नार स्पृष्ट्वास्थि सस्नेह स्नात्वा विप्रो विशुध्यति ।
रथ्याकर्द्दमतोयेन अधोनाभेस्तदोदकै ॥ ४३ ॥
वान्तो विरिक्त स्नात्वा तु घृत प्राश्य विशुध्यति ।
स्नानात् क्षुरकर्म्मकर्त्ता कृच्छ्रकृद्ग्रहणेऽभुक् ॥ ४४ ॥
अपाङ्क्तेयाशी गव्याशी दृष्टस्तथा शुचि ।
कृमिदष्टश्चात्मघाती कृच्छ्राज्जप्याच्च होमत ॥ ४५ ॥
होमाद्यैश्चानुतापेन पूयन्ते पापिनोऽखिला ।

अथ एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्याय ।

प्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच । प्रायश्चित्त रहस्यादि वक्ष्ये शुद्धिकर परम ।
पौरुषेण तु सूक्तेन मास जप्यादिनाघहा ॥ १ ॥
मुच्यत पातकै सर्व्वैर्ज्जप्ता त्रिरघमर्षणम ।
वेदजप्याद्वायुयमाद्‌ गायत्र्या व्रततोऽघहा ॥ २ ॥
मुण्डन सर्वकृच्छ्रेषु स्नान होमो हरेर्यजि ।
उत्थितस्तु दिवा तिष्ठेदुपविष्टस्तथा निशि ॥ ३ ॥
एतद्वीरासन प्रोक्त कृच्छ्रकृत्तेन पापहा ।
अष्टभि प्रत्यह ग्रासैर्यतिचान्द्रायण स्मृतम् ॥ ४ ॥
प्रातश्चतुर्भि सायञ्च शिशुचान्द्रायण स्मृतम् ।
यथाकथञ्चित् पिण्डाना चत्वारिंशच्छतद्वयम् ॥ ५ ॥
मासेन भक्षयेदेतत् सुरचान्द्रायण चरेत् ।
त्र्यहमुष्ण पिवेदापस्त्र्यहमुष्ण पय पिबेत् ॥ ६ ॥
त्र्यहमुष्ण घृत पीत्वा वायुभक्षो भवेत् त्र्यहम ।
तप्तकृच्छ्रमिद प्रोक्त शीतै शीत प्रकीर्त्तितम् ॥ ७ ॥
कृच्छ्रातिकृच्छ्र पयसा दिवसानेकविंशतिम् ।
गोमूत्र गोमय क्षीर दधि सर्पि कुशोदकम् ॥ ८ ॥
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्र सान्तपन स्मृतम् ।
एतच्च प्रत्यहाभ्यस्त महासान्तपन स्मृतम् ॥ ९ ॥
त्र्यहाभ्यस्तमथैकैकमतिसान्तपन स्मृतम् ।
कृच्छ्र पराकसञ्ज्ञ स्याद्द्वादशाहमभोजनम् ॥ १० ॥

एकभक्तं तथा त्र्यहाभ्यस्तं क्रमान्नक्तमयाचितम ।
प्राजापत्यमुपोष्यान्ते पादं स्यात कृच्छ्रपादकं ॥ ११ ॥
फलैर्मासं फलं कृच्छ्रं विल्वे श्रीकृच्छ्र ईरितं ।
पद्माक्षैः स्यादामलकैः पुष्पकृच्छ्रन्तु पुष्पकैः ॥ १२ ॥
पत्रकृच्छ्रन्तथा पत्रैस्तोयकृच्छ्रं जलेन तु ।
मूलकृच्छ्रन्तथा मूलैर्दध्ना क्षीरेण तक्रतः ॥ १३ ॥
मासं वायव्यकृच्छ्रं स्यात्पाणिपूरान्नभोजनात ।
तिलैर्द्वादशरात्रेण कृच्छ्रमाग्नेयमार्त्तिनुत् ॥ १४ ॥
पाचं प्रसृत्या लाजाना ब्रह्मकूर्चं तथा भवेत् ।
उपोषितश्चतुर्द्दश्यां पञ्चदश्यामनन्तरम ॥ १५ ॥
पञ्चगव्यं समश्नीयाद्धविष्याशीत्यनन्तरम ।
मासेन द्विर्नरः कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । १६ ॥
श्रीकामः पुष्टिकामश्च स्वर्गकामोऽघनष्टये ।
देवताराधनपरः कृच्छ्रकारी स सर्वभाक ॥ १७ ॥

अथ द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सर्वपापप्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच । परदारपरद्रव्यजीवहिंसादिके यदा ।
प्रवर्त्तते नृणां चित्तं प्रायश्चित्तं स्तुतिस्तदा ॥ १ ॥
विष्णवे विष्णवे नित्यं विष्णवे विष्णवे नमः ।
नमामि विष्णुं चित्तस्थमहङ्कारगतिं हरिम् ॥ २ ॥
चित्तस्थमीशमव्यक्तमनन्तमपराजितम ।
विष्णुमीद्यमशेषेण अनादिनिधनं विभुम ॥ ३ ॥

विष्णुश्चित्तगतो यन्मे विष्णुर्बुद्धिगतश्च यत्।
यच्चाहङ्कारगो विष्णुर्यद्विष्णुर्मयि संस्थित ॥ ४ ॥
करोति कर्मभूतोऽसौ स्थावरस्य चरस्य च।
तत् पापन्नाशमायातु तस्मिन्नेव हि चिन्तिते ॥ ५ ॥
ध्यातो हरति यत पापं स्वप्ने दृष्टस्तु भावनात्।
तमुपेन्द्रमहं विष्णुं प्रणतार्त्तिहरं हरिम् ॥ ६ ॥
जगत्यस्मिन्निराधारे मज्जमाने तमस्यध।
हस्तावलम्बनं विष्णुं प्रणमामि परात् परम् ॥ ७ ॥
सर्वेश्वरेश्वर! विभो! परमात्मन्नधोक्षज!।
हृषीकेश! हृषीकेश! हृषीकेश! नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥
नृसिंहानन्त! गोविन्द! भूतभावन! केशव!।
दुरुक्तं दुष्कृतं ध्यातं शमयाघन्नमोऽस्तु ते ॥ ९ ॥
यन्मया चिन्तितं दुष्टं स्वचित्तवशवर्त्तिना।
अकार्य्यमहदत्युग्रन्तच्छमन्नय केशव!॥ १० ॥
ब्रह्मण्यदेव! गोविन्द! परमार्थपरायण!।
जगन्नाथ! जगद्धातः पापं प्रशमयाच्युत!॥ ११ ॥
यथापराह्ने सायाह्ने मध्याह्ने च तथा निशि।
कायेन मनसा वाचा कृतं पापमजानता ॥ १२ ॥
जानता च हृषीकेश! पुण्डरीकाक्ष! माधव!।
नामत्रयोच्चारणतः स्वप्ने यातु मम क्षयम् ॥ १३ ॥
शरीरं मे हृषीकेश! पुण्डरीकाक्ष! माधव!।
पापं प्रशमयाद्य त्वं वाक्कृतं मम माधव!॥ १४ ॥
यद्भुञ्जन्यत्स्वपंस्तिष्ठन् गच्छन् जाग्रद् यदास्थितः।
कृतवान् पापमद्याहं कायेन मनसा गिरा ॥ १५ ॥

यत् स्वल्पमपि यत् स्थल कुयोनिनरकावहम ।
तद्यातु प्रशम सर्व्व वासुदेवानुकीर्त्तनात् ॥ १६ ॥
पर ब्रह्म पर धाम पवित्र परमञ्च यत ।
तस्मिन प्रकीर्त्तिते विष्णौ यत् पाप तत प्रणश्यतु ॥१७॥
यत प्राप्य न निवर्त्तन्ते गन्धस्पर्शादिवर्जितम ।
सूरयस्तत् पद विष्णोस्तत् सर्व्व शमयत्वघम ॥ १८ ॥
पापप्रणाशन स्तोत्र य पठेच्छृणुयादपि ।
शारीरैर्मानसैर्वाग्जे कृते पापे प्रमुच्यते ॥ १९ ॥
सवपापग्रहादिभ्यो याति विष्णो पर पदम ।
तस्मात पापे कृते जप्यस्तोत्र सर्व्वाघमर्द्दनम ॥ २० ॥
प्रायश्चित्तमघौघाना स्तोत्र व्रतकृते वरम ।
प्रायश्चित्ते स्तोत्रजपैर्व्रतैर्नश्यति पातकम ।
तत कार्य्याणि ससिद्ध्यै तानि वै भक्तिमुक्तये ॥ २१ ॥

अथ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्याय ।

प्रायश्चित्तम ।

अग्निरुवाच । प्रायश्चित्त ब्रह्मणोक्त वक्ष्ये पापोपशान्तिदम ।
स्यात प्राणवियोगफलो व्यापारो हनन स्मृतम ॥ १ ॥
रागाद्द्वेषात् प्रमादाच्च स्वत परत एव वा ।
ब्राह्मण घातयेद्यस्तु स भवेद्ब्रह्मघातक ॥ २ ॥
बहूनामेककार्य्याणा सर्व्वेषा शस्त्रधारिणाम ।
यद्येको घातकस्तत्र सर्व्वे ते घातका स्मृता ॥ ३ ॥
आक्रोशितस्ताडितो वा धनैर्व्वा परिपीडित ।

यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ४ ॥
औषधाद्युपकारे तु न पापं स्यात् कृते मृते ।
पुत्रं शिष्यं तथा भार्य्यां शासते न मृते ह्यघम् ॥ ५ ॥
देशं कालञ्च यः शक्तिं पापञ्चावेक्ष्य यत्नतः ।
प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यत्र चोक्ता न निष्कृतिः ॥ ६ ॥
गवार्थे ब्राह्मणार्थे वा सद्यः प्राणान् परित्यजेत् ।
प्रास्येदात्मानमग्नौ वा मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ७ ॥
शिरःकपाली ध्वजवान् भै   कर्म्म वेदयन् ।
ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ ८ ॥
षड्भिर्वर्षैः शुद्धचारी ब्रह्महा पूयते नरः ।
विहितं यदकामानां कामात्तु द्विगुणं स्मृतम् ॥ ९ ॥
प्रायश्चित्तं प्रवृत्तस्य वधे स्यात्तु त्रिवार्षिकम् ।
ब्रह्मघ्नि क्षत्रे द्विगुणं विट्शूद्रे द्विगुणं त्रिधा ॥ १० ॥
अन्यत्र विप्रे सकलं पादोनं क्षत्रिये मतम् ।
वैश्येऽर्द्धपादं क्षत्रे स्याद्वृद्धस्त्रीबालरोगिषु ॥ ११ ॥
तुरीयो ब्रह्महत्याया क्षत्रियस्य वधे स्मृतम् ।
वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्थे शूद्रे ज्ञेयस्तु षोडशः ॥ १२ ॥
अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।
पञ्चगव्यं पिबेद्गोघ्नो मासमासीत संयतः ॥ १३ ॥
गोष्ठेशयो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुद्ध्यति ।
कृच्छ्रञ्चैवातिकृच्छ्रं वा पादह्रासो नृपादिषु ॥ १४ ॥
अतिवृद्धामतिकृशामतिबालाञ्च रोगिणीम् ।
हत्वा पूर्वविधानेन चरेदर्द्धव्रतं द्विजः ॥ १५ ॥
न्ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या दद्याद्धेमतिलादिकम् ।

मुष्टिचपेटकीलेन तथा शृङ्गादिमोटने ॥ १६ ॥
लगुडादिप्रहारेण गोवधं तत्र निर्दिशेत् ।
दमने दामने चैव शकटादौ च योजने ॥ १७ ॥
स्तम्भशृङ्खलपाशैर्वा मृते पादोनमाचरेत् ।
काष्ठे शान्तपनं कुर्य्यात् प्राजापत्यन्तु लोष्ठके ॥ १८ ॥
तप्तकृच्छ्रन्तु पाषाणे शस्त्रे चाप्यतिकृच्छ्रकम् ।
मार्ज्जारगोधानकुलमण्डूकश्वपतत्रिणः ॥ १९ ॥
हत्वा त्र्यहं पिबेत् क्षीरं कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ।
व्रतं रहस्ये रहसि प्रकाशेऽपि प्रकाशकम् ॥ २० ॥
प्राणायामशतं कार्य्यं सर्वपापापनुत्तये ।
पानकं द्राक्षमधुकं खार्ज्जूरं तालमैक्षवम् ॥ २१ ॥
माध्वीकं टङ्कमाध्वीकं मैरेयं नारिकेलजम् ।
न मद्यान्यपि मद्यानि पैष्टी मुख्या सुरा स्मृता ॥ २२ ॥
त्रैवर्णस्य निषिद्धानि पीत्वा तप्त्वाप्यपः शुचिः ।
कणान् वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा सकृन्निशि ॥२३ ॥
सुरापानापनुत्यर्थं बालवासा जटी ध्वजी ।
अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ॥ २४ ॥
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
मद्यभाण्डस्थिता आपः पीत्वा सप्तदिनं व्रती ॥ २५ ॥
चाण्डालस्य तु पानीयं पीत्वा स्यात् षड्दिनं व्रती ।
चण्डालकूपभाण्डेषु पीत्वा शान्तपनं चरेत् ॥ २६ ॥
पञ्चगव्यं त्रिरात्रान्ते पीत्वा चान्त्यजलं द्विजः ।
मत्स्यकण्टकशम्बूकशङ्खशुक्तिकपर्दकान् ॥ २७ ॥
पीत्वा नवोदकं चैव पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।

अवकूपोदकं पीत्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥ २८ ॥
अन्त्यावसायिनामन्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्।
आपत्काले शूद्रगृहे मनस्तापेन शुद्ध्यति ॥ २९ ॥
शूद्रभाजनभुक् विप्रः पञ्चगव्यादुपोषितः।
कन्दुपक्वं स्नेहपक्वं स्नेहं च दधिशक्तवः ॥ ३० ॥
शूद्रादनिन्द्यान्येतानि गुडक्षीररसादिकम्।
अस्नातभुक् चोपवासी दिनान्ते तु जपाच्छुचिः ॥ ३१ ॥
मूत्रोच्चार्य्यशुचिर्भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति।
केशकीटावपन्नं च पादस्पृष्टञ्च कामतः ॥ ३२ ॥
भ्रूणघ्नावेक्षितं चैव संस्पृष्टं वाप्युदक्यया।
काकाद्यैरवलीढं च शुना संस्पृष्टमेव च ॥ ३३ ॥
गवाद्यैरन्नमाघ्रातं भुक्त्वा त्र्यहमुपावसेत्।
रेतोविण्मूत्रभक्षी तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ३४ ॥
चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके मतः।
पक्षत्रयेऽतिकृच्छ्रं स्यात् षण्मासे कृच्छ्रमेव च ॥ ३५ ॥
आब्दिके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके।
पूर्व्वद्युर्वार्षिकं श्राद्धं परेद्युः पुनराब्दिकम् ॥ ३६ ॥
निषिद्धभक्षणे भुक्ते प्रायश्चित्तमुपोषणम्।
भूस्तृणं लशुनं भुक्त्वा शिशुकं कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ३७ ॥
अभोज्यानान्तु भुक्त्वान्नं स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव च।
जग्ध्वा मांसमभक्ष्यञ्च सप्तरात्रं पयः पिबेत् ॥ ३८ ॥
मधु मांसञ्च योऽश्नीयाच्छावं सूतकमेव वा।
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मचारी यतिर्व्रती ॥ ३९ ॥
अन्यायेन परस्वापहरणं स्तेयमुच्यते।

मुसलेन हतो राज्ञा स्वर्णस्तेयी विशुद्ध्यति ॥ ४० ॥
अध शायी जटाधारी पर्णमूलफलाशन ।
एककाल समश्नानो द्वादशाब्दे विशुद्ध्यति ॥ ४१ ॥
रुक्मस्तेयी सुरापश्च ब्रह्महा गुरुतल्पग ।
स्तेय कृत्वा सुरा पीत्वा कृच्छ्राब्द चरन्नर ॥ ४२ ॥
मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च ।
अयस्कांस्योपलानाञ्च द्वादशाह कणान्नभक ॥ ४३ ॥
मनुष्याणान्तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च ।
वापीकूपतडागानां शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ४४ ॥
भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च ।
पुष्पमूलफलानाञ्च पञ्चगव्य विशोधनम् ॥ ४५ ॥
तृणकाष्ठद्रुमाणाञ्च शुष्कान्नस्य गुडस्य च ।
चैलचर्मामिषाणाञ्च त्रिरात्र स्यादभोजनम् ॥ ४६ ॥
पितु पत्नीञ्च भगिनीमाचार्य्यतनयान्तथा ।
आचार्य्याणी सुता स्वाञ्च गच्छ थ गुरुतल्पग ॥ ४७ ॥
गुरुतल्पेऽभिभाष्यैनस्तप्ते पच्यादयामये ।
शूर्मीं ज्वलन्तीञ्चाश्लिष्य मृत्युना स विशुद्ध्यति ॥ ४८ ॥
चान्द्रायणान् वा त्रीन्मासानभ्यस्य गुरुतल्पग ।
एवमेव विधि कुर्य्याद् योषितसु पतितास्वपि ॥ ४९ ॥
यत् पुस परदारेषु तच्चैना कारयेद् व्रतम् ।
रेत सिक्त्वा कुमारीषु चाण्डालीषु सुतासु च ॥ ५० ॥
सपिण्डापत्यदारेषु प्राणत्यागो विधीयते ।
यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवन द्विज ॥ ५१ ॥
तद्भैक्ष्यभुग् जपन्नित्य त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ।

पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्य्यागमे तथा ॥ २ ॥
चाण्डाली पुक्कसी वापि स्नुषाञ्च भगिनी सखीम् ।
मातु पितु स्वसारञ्च निक्षिप्तां शरणागताम् ॥ ५३ ॥
मातुलानीं स्वसारञ्च सगोत्रामन्यमिच्छतीम ।
शिष्यभार्य्यां गुरोर्भार्य्यां गत्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ॥ ५४ ॥

अथ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तानि ।

अग्निरुवाच । देवाश्रमार्च्चनादीनां प्रायश्चित्तन्तु लोपत ।
पूजालोपे चाष्टशत जपेदद्विगुणपूजनम ॥ १ ॥
पञ्चोपनिषदैर्म्मन्त्रैर्हुत्वा ब्राह्मणभोजनम् ।
सूतिकान्त्यजकोदक्यास्पृष्टे देवे शत जपेत ॥ २ ॥
पञ्चोपनिषदै पूजा द्विगुण स्नानमेव च ।
विप्रभोज्य होमलोपे होमस्नान तथार्च्चनम ॥ ३ ॥
होमद्रव्ये मूषिकाद्यैर्भक्षिते कीटसयुते ।
तावन्मात्र परित्यज्य प्रोक्ष्य देवादि पूजयेत ॥ ४ ॥
अङ्कुरार्पणमात्रन्तु छिन्न भिन्न परित्यजेत ।
अस्पृश्यैश्चैव सस्पृष्टे अन्यपात्रे तदर्पणम ॥ ५ ॥
देवमानुषविघ्नञ्च पूजाकाले तथैव च ।
मन्त्रद्रव्यादिव्यत्यासे मूल जप्त्वा पुनर्ज्जपेत् ॥ ६ ॥
कुम्भे नाष्टशतजपो देवे तु पतिते करात ।
भिन्ने नष्टे चोपवास शतहोमाच्छुभ भवेत् ॥ ७ ॥

कृते पापेऽनुतापो वै यस्य पुंसः प्रजायते ।
प्रायश्चित्तन्तु तस्यैकं हरिसंस्मरणं परम् ॥ ८ ॥
चान्द्रायणं पराको वा प्राजापत्यमघौघनुत् ।
सूर्येशशक्तिश्रीशादिमन्त्रजप्यमघौघनुत् ॥ ९ ॥
गायत्रीप्रणवस्तोत्रमन्त्रजप्यमघान्तकम् ।
काद्यैरावीजसंयुक्तैराद्यैराद्यैस्तदन्तके ॥ १० ॥
सूर्येशशक्तिश्रीशादिमन्त्राः कोट्यधिकाः पृथक् ।
ओंह्रीमाद्याश्चतुर्थ्यन्ता नमोऽन्ताः सर्वकामदाः ॥ ११ ॥
नृसिंहद्वादशाष्टार्णमालामन्त्राद्यघौघनुत् ।
आग्नेयस्य पुराणस्य पठनं श्रवणादिकम् ॥ १२ ॥
द्विविद्यारूपको विष्णुरग्निरूपस्तु गीयते ।
परमात्मा देवमुखं सर्ववेदेषु गीयते ॥ १३ ॥
प्रवृत्तौ तु निवृत्तौ तु दृज्यते भुक्तिमुक्तिदः ।
अग्निरूपस्य विष्णोर्हि हवनं ध्यानमर्च्चनम् ॥ १४ ॥
जप्यं स्तुतिश्च प्रणतिः शारीराशेषाघौघनुत् ।
दशस्वर्णानि दानानि धान्यद्वादशमेव च ॥ १५ ॥
तुलापुरुषमुख्यानि महादानानि षोडश ।
अन्नदानानि मुख्यानि सर्वाण्यघहराणि हि १६ ॥
तिथिवारर्चसङ्क्रान्तियोगमन्वादिकालके ।
व्रतादि सूर्य्यशशक्तिश्रीशादेरघघातनम् ॥ १७ ॥
गङ्गा गया प्रयागश्च काश्ययोध्या ह्यवन्तिका ।
कुरुक्षेत्रं पुष्करञ्च नैमिषं पुरुषोत्तमः ॥ १८ ॥
शालग्रामप्रभासाद्यं तीर्थञ्चाघौघघातकम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिरितिध्यानमघौघनुत् ॥ १९ ॥

पुराणं ब्रह्म चाग्नेयं ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः।
अवताराः सर्वपूजा प्रतिष्ठाप्रतिमादिकम् ॥ २० ॥
ज्योतिःशास्त्रपुराणानि स्मृतयस्तु तपोव्रतम्।
अर्थशास्त्रञ्च सर्गाद्या आयुर्वेदो धनुर्मतिः ॥ २१ ॥
शिक्षा छन्दो व्याकरणं निरुक्तञ्चाभिधानकम्।
कल्पो न्यायश्च मीमांसा ह्यन्यत् सर्वं हरिः प्रभुः ॥२२ ॥
एकं द्वयोर्यतो यस्मिन् यः सर्वमिति वेद यः।
न दृष्ट्वान्यस्य पापानि विनश्यन्ति हरिश्च सः ॥ २३ ॥
विद्याष्टादशरूपश्च सूक्ष्मः स्थूलोऽपरो हरिः।
ज्योतिः सदक्षरं ब्रह्म परं विष्णुश्च निर्मलः ॥ २४ ॥

—०—०—

अथ पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः।

व्रतपरिभाषा।

अग्निरुवाच। तिथिवारर्चदिवसमाससंक्रान्तिसङ्क्रमे।
नृस्त्रीव्रतादि वक्ष्यामि वसिष्ठ! शृणु तत् क्रमात्। १ ॥
शास्त्रोदितो हि नियमो व्रतं तच्च तपो मतम्।
नियमास्तु विशेषास्तु व्रतस्यैव दमादयः ॥ २ ॥
व्रतं हि कर्त्तृसन्तापात्तप इत्यभिधीयते।
इन्द्रियग्रामनियमान्नियमश्चाभिधीयते ॥ ३ ॥
अनग्नयस्तु ये विप्रास्तेषां श्रेयोऽभिधीयते।
व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा द्विज ॥ ४ ॥
ते स्युर्देवादयः प्रीता भुक्तिमुक्तिप्रदायकाः।
उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ॥ ५ ॥

उपवास स विज्ञेय सर्वभोगविवर्जित ।
कांस्य मास मसूरञ्च चणक कोरदूषकम ॥ ६ ॥
शाक मध परान्नञ्च त्यजेदुपवसन स्त्रियम ।
पुष्पालङ्कारवस्त्राणि धूपगन्धानुलेपनम ॥ ७ ॥
उपवासे न शस्यन्ति दन्तधावनमञ्जनम ।
दन्तकाष्ठ पञ्चगव्य कृत्वा प्रातर्व्रतञ्चरेत् । ८ ॥
असकृज्जलपानाच्च ताम्बूलस्य च भक्षणात् ।
उपवास प्रदुष्येत दिवास्वप्नाच्च मैथुनात् ॥ ९ ॥
क्षमा सत्यन्दया दान शौचमिन्द्रियनिग्रह ।
देवपूजाग्निहरण सन्तोषोऽस्तेयमेव च ॥ १० ॥
सर्वव्रतष्वय धर्म सामान्यो दशधा स्मृत ।
पवित्राणि जपेच्चैव जुहुयाच्चैव शक्तित ॥ ११ ॥
नित्यस्नायी मिताहारी गुरुदेवद्विजार्चक ।
क्षार क्षौद्रञ्च लवण मधु मासानि वर्जयेत् ॥ १२ ॥
तिलमुद्गादृते शस्य शस्ये गोधूमकोद्रवौ ।
चीनक देवधान्यञ्च शमीधान्य तथैक्षवम ॥ १३ ॥
शितधान्य तथा पण्य मूल क्षारगण स्मृत ।
व्रीहिषष्टिकमुद्गाश्च कलाया सतिला यवा ॥ १४ ॥
श्यामाकाश्चैव नीवारा गोधमाद्या व्रते हिता ।
कुष्माण्डालावुवार्त्ताकून पालङ्कीम्पूतिकान्त्यजेत ॥ १५ ॥
चरुभैक्ष्य शक्तुकणा शाकन्दधि घृत पय ।
श्यामाकशालिनीवारा यवक मूलतण्डुलम ॥ १६ ॥
हविष्य व्रतनक्तादावग्निकार्य्यादिके हितम् ।
मधु मास विहायान्यद् व्रते वा हितमीरितम् ॥ १७ ॥

त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितम् ।
त्र्यहम्परञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्यञ्चरन् द्विजः ॥ १८ ॥
एकैकं ग्रासमश्नीयात् त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत् ।
त्र्यहञ्चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रं चरन् द्विजः ॥ १९ ॥
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥ २० ॥
पृथक् सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनोऽघहा ॥ २१ ॥
द्वादशाहोपवासेन पराकः सर्वपापहा ।
महापराकस्त्रिगुणस्त्वयमेव प्रकीर्त्तितः ॥ २२ ॥
पौर्णमास्यां पञ्चदशग्रासममावास्यभोजनं ।
एकापाये ततो वृद्धौ चान्द्रायणमतोऽन्यथा ॥ २३ ॥
कपिलागोः पलं मूत्रमर्द्धाङ्गुष्ठञ्च गोमयम् ।
क्षीरं सप्तपलं दद्याद् दध्नश्चैव पलद्वयम् ॥ २४ ॥
घृतमेकपलं दद्यात् पलमेकं कुशोदकम ।
गायत्र्या गृह्य गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम ॥ २५ ॥
आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ।
तेजोऽसीति तथा चाज्यं देवस्येति कुशोदकम् ॥ २६ ॥
ब्रह्मकूर्चो भवत्येवम् आपो हिष्ठेत्यृचं जपेत् ।
अघमर्षणसूक्तेन संयोज्य प्रणवेन वा ॥ २७ ॥
पीत्वा सर्वाघनिर्मुक्तो विष्णुलोकी ह्युपोषितः ।
उपवासी सायम्भोजी यतिः षष्ठान्नकालवान् ॥ २८ ॥
मांसवर्जी चाश्वमेधी सत्यवादी दिवं व्रजेत् ।
अग्न्याधेयं प्रतिष्ठाञ्च यज्ञदानव्रतानि च ॥ २९ ॥

देवव्रतवृषोत्सर्गचूडाकरणमेखला ।
माङ्गल्यमभिषेकञ्च मलमासे विवर्जयेत ॥ ३० ॥
दर्शाद्दर्शस्तु चान्द्रः स्यात त्रिंशाहश्चैव सावनः ।
मासः सौरस्तु सङ्क्रान्तेर्मासतो भविवर्त्तनात् ॥ ३१ ॥
सौरो मासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः ।
आब्दिके पितृकार्य्ये च चान्द्रो मासः प्रशस्यते ॥ ३२ ॥
आषाढीमवधिं कृत्वा यः स्यात पक्षस्तु पञ्चमः ।
कुर्य्याच्छ्राद्धन्तत्र रविः कन्यां गच्छतु वा न वा ॥ ३३ ॥
मासि संवत्सरे चैव तिथिद्वैधं यदा भवेत ।
तत्रोत्तरोत्तमा ज्ञेया पूर्वा तु स्यात मलिम्लुचा ॥ ३४ ॥
उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्तं याति भास्करः ।
दिवा पुण्यास्तु तिथयो रात्रौ नक्तव्रते शुभाः ॥ ३५ ॥
युग्माग्निकृतभूतानि षण्मुन्योर्वसुरन्ध्रयोः ।
रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्द्दश्याथ पूर्णिमा ॥ ३६ ॥
प्रतिपदा त्वमावास्या तिथ्यायुग्मं महाफलम् ।
एतद्‌व्यस्तं महाघोरं हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥ ३७ ॥
नरेन्द्रमन्त्रिव्रतिनां विवाहोपद्रवादिषु ।
सद्यः शौचं समाख्यातं कान्तारापदि संसदि ॥ ३८ ॥
आरब्धदीर्घतपसां न राजा व्रतहा स्त्रियाः ।
गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारी च रजस्वला ॥ ३९ ॥
यदाऽशुद्धा तदान्येन कारयेत क्रियाः सदा ।
क्रोधात् प्रमादाल्लोभाद्वा व्रतभङ्गो भवेद् यदि ॥ ४० ॥
दिनत्रयं न भुञ्जीत मुण्डनं शिरसोऽथवा ।
असामर्थ्ये व्रतकृतौ पत्नी वा कारयेत् सुतम् ॥ ४१ ॥

सूतके मृतके कार्य्यं प्रारब्धं पूजनोज्झितम्।
व्रतस्थं मूर्च्छितं दुग्धपानाद्यैरुद्धरेद् गुरुः ॥ ४२ ॥
अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः।
हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ॥ ४३ ॥
कीर्त्तिसन्ततिविद्यादिसौभाग्यारोग्यवृद्धये।
नैर्मल्यभुक्तिमुक्त्यर्थं कुर्वे व्रतपते! व्रतम् ॥ ४४ ॥
इदं व्रतं मया श्रेष्ठं गृहीतं पुरतस्तव।
निर्विघ्ना सिद्धिमायातु त्वत्प्रसादात् जगत्पते! ॥ ४५ ॥
गृहीतेऽस्मिन् व्रतवरे यद्यपूर्णे म्रिये ह्यहम्।
तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु प्रसन्ने त्वयि सत्पतौ ॥ ४६ ॥
व्रतमूर्त्तिं जगद्भूतिं मण्डले सर्वसिद्धये।
आवाहये नमस्तुभ्यं सन्निधीभव केशव! ॥ ४७ ॥
मनसा कल्पितैर्भक्त्या पञ्चगव्यैर्जलैः शुभैः।
पञ्चामृतैः स्नापयामि त्वं मे च भव पापहा ॥ ४८ ॥
गन्धपुष्पोदकैर्युक्तमर्घ्यमर्घ्यपते! शुभम्।
गृहाण पाद्यमाचाममर्घ्यार्हं कुरु मां सदा ॥ ४९ ॥
वस्त्रं वस्त्रपते! पुण्यं गृहाण कुरु मां सदा।
भूषणाद्यैः सुवस्त्राद्यैश्छादितं व्रतसत्पते! ॥ ५० ॥
सुगन्धिगन्धं विमलं गन्धमूर्त्ते! गृहाण वै।
पापगन्धविहीनं मां कुरु त्वं हि सुगन्धिकम् ॥ ५१ ॥
पुष्पं गृहाण पुष्पादिपूर्णं मां कुरु सर्वदा।
पुष्पगन्धं सुविमलं आयुरारोग्यवृद्धये ॥ ५२ ॥
दशाङ्गं गुग्गुलुघृतयुक्तं धूपं गृहाण वै।
सधूपं धूपितं मां त्वं कुरु धूपितसत्पते! ॥ ५३ ॥

दीपमूर्ध्वंशिखं दीप्तं गृहाणाखिलभासकम् ।
दीपमूर्त्ते ! प्रकाशाढ्य सर्वदोर्ध्वगतिं कुरु ॥ ५४ ॥
अन्नादिकञ्च नैवेद्यं गृहाणान्नादि सत्पते ! ।
अन्नादिपूर्णं कुरु मामन्नदं सर्वदायकम् ॥ ५५ ॥
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं मया प्रभो ! ।
यत् पूजितं व्रतपते ! परिपूर्णन्तदस्तु मे ॥ ५६ ॥
धर्मं देहि धनं देहि सौभाग्यं गुणसन्ततिम् ।
कीर्त्तिं विद्यां देहि चायुः स्वर्गं मोक्षञ्च देहि मे ॥५७॥
इमां पूजां व्रतपते ! गृहीत्वा व्रज साम्प्रतम् ।
पुनरागमनायैव वरदानाय वै प्रभो ! ॥ ५८ ॥
स्नात्वा व्रतवता सर्वव्रतेषु व्रतमूर्त्तयः ।
पूज्याः सुवर्णजास्ता वै शक्त्या वै भूमिशायिना ॥ ५९ ॥
जपो होमश्च सामान्यव्रतान्ते दानमेव च ।
चतुर्विंशा द्वादश वा पञ्च वा त्रय एकक ॥ ६० ॥
विप्राः प्रपूज्या गुरवो भोज्याः शक्त्या तु दक्षिणा ।
देया गावः सुवर्णाद्याः पादुकोपानहौ पृथक् ॥ ६१ ॥
जलपात्रञ्चान्नपात्रमृत्तिकाच्छत्रमासनम् ।
शय्या वस्त्रयुगं कुम्भाः परिभाषेयमीरिता ॥ ६२ ॥

अथ षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रतिपद्व्रतानि ।

अग्निरुवाच । वक्ष्ये प्रतिपदादीनि व्रतान्यखिलदानि ते ।
कार्त्तिकाश्वयुजे चैत्रे प्रतिपद् ब्रह्मणस्तिथिः ॥ १ ॥

पञ्चदश्यां निराहारः प्रतिपद्यर्च्चयेदजम।
ओं तत् सद्ब्रह्मणे नमो गायत्र्या वाब्दमेककम् ॥ २ ॥
अक्षमालास्रुव दक्षे वामे स्रुचकमण्डलु।
लम्बकूर्च्चञ्च जटिलं हैमं ब्रह्माणमर्च्चयेत् ॥ ३ ॥
शक्त्या क्षीरं प्रदद्यात्तु ब्रह्मा मे प्रीयतामिति।
निर्म्मलो भोगभुक् स्वर्गे भूमौ विप्रो धनी भवेत् ॥ ४ ॥
धन्य व्रतं प्रवक्ष्यामि अधन्यो धन्यतां व्रजेत।
मार्गशीर्षे प्रतिपदि नक्तं हुत्वाप्युपोषित ॥ ५ ॥
अग्नये नम इत्यग्निं प्राश्याब्दं सर्वभाग् भवेत्।
प्रतिपद्येकभक्ताशी समाप्ते कपिलाप्रदः ॥ ६ ॥
वैश्वानरपदं याति शिखिव्रतमिदं स्मृतम्।

अथ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः।

द्वितीयाव्रतानि।

अग्निरुवाच। द्वितीयाव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्त्यादिदायकम।
पुष्पाहारी द्वितीयायामश्विनौ पूजयेत सुरौ ॥ १ ॥
अब्द स्वरूपसौभाग्य स्वर्गभाग् जायते व्रती।
कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां यमं यजेत् ॥ २ ॥
अब्दमुपोषितः स्वर्गं गच्छेन्न नरकं व्रती।
अशून्यशयनं वक्ष्ये अवैधव्यादिदायकम ॥ ३ ॥
कृष्णपक्षे द्वितीयायां श्रावणस्य चरेदिदम।
श्रीवत्सधारिन्! श्रीकान्त! श्रीधामन! श्रीपतेऽव्यय! ॥ ४
गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्म्मार्थकामदम।

अग्नयो मा प्रणश्यन्तु मा प्रणश्यन्तु देवता ॥ ५ ॥
पितरो मा प्रणश्यन्तु मत्तो दाम्पत्यभेदत ।
लक्ष्म्या वियुज्यते देवो न कदाचिद यथा भवान ॥६॥
तथा कलत्रसम्बन्धो देव ! मा मे विभिद्यताम ।
लक्ष्म्या न शून्य वरद ! यथा ते शयन विभो ! ॥ ७ ॥
शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथैव मधुसूदन ! ।
लक्ष्मी विष्णु यजेदब्द दद्याच्छय्या फलानि च ॥ ८ ॥
प्रतिमास च सोमाय दद्यादर्घ्य समन्त्रकम ।
गगनाङ्गणसन्दीप ! दुग्धाब्धिमथनोद्भव ! ॥ ९ ॥
भाभासितादिगाभोग ! रामानुज ! नमोऽस्तु ते ।
ओ श्री श्रीधराय नम सोमात्मान हरि यजेत ॥ १० ॥
घ ढ भ ह श्रियै नमो दशरूपमहात्मने ।
घृतेन होमो नक्तञ्च शय्या दद्याद द्विजातये ११ ॥
दीपान्नभाजनैर्युक्त छत्रोपानहमासनम ।
सोदकुम्भञ्च प्रतिमा विप्रायाथ च पात्रकम ॥ १२ ॥
पत्न्या य एव कुरुते भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात ।
कान्तिव्रत प्रवक्ष्यामि कार्त्तिकस्य सिते चरेत ॥ १३ ॥
नक्तभोजी द्वितीयाया पूजयेद बलकेशवौ ।
वर्ष प्राप्नोति वै कान्तिमायुरारोग्यकादिकम ॥ १४ ॥
अथ विष्णुव्रत वक्ष्ये मनोवाञ्छितदायकम ।
पौषशुक्लद्वितीयादि कृत्वा दिनचतुष्टयम ॥ १५ ॥
पूर्व सिद्धार्थकै स्नान तत कृष्णतिलै स्मृतम् ।
वचया च तृतीयेऽह्नि सर्वौषध्या चतुर्थके ॥ १६ ॥
मुरामासी वचा कुष्ठ शैलेय रजनीद्वयम् ।

सटी सम्यक्समुस्तञ्च सर्वौषधिगणः स्मृतः ॥ १७ ॥
नाम्ना कृष्णाच्युतानन्त हृषीकेशेति पूजयेत्।
पादे नाभ्यां चक्षुषि च क्रमाच्छिरसि पुष्पकैः ॥ १८ ॥
शशिचन्द्रशशाङ्केन्द्रसञ्ज्ञाभिश्चार्घ्यमिन्दवे।
नक्तं भुञ्जीत च नरो यावत्तिष्ठति चन्द्रमाः ॥ १९ ॥
षण्मासं पावनं चाब्दं प्राप्नुयात् सकलं व्रती।
एतद्‌व्रतं नृपैः स्त्रीभिः कृतपूर्वं सुरादिभिः ॥ २० ॥

अथाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः।

तृतीयाव्रतानि।

अग्निरुवाच। तृतीयाव्रतान्याख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते।
ललितायां तृतीयायां मूलगौरीव्रतं शृणु ॥ १ ॥
तृतीयायां चैत्रशुक्ले ऊढा गौरी हरेण हि।
तिलस्नातोऽर्चयेच्छम्भुं गौर्य्या हैमफलादिभिः ॥ २ ॥
नमोऽस्तु पाटलायैव पादौ देव्याः शिवस्य च।
शिवायेति च सङ्कीर्त्य जयायै गुल्फयोर्यजेत् ॥ ३ ॥
त्रिपुरघ्नाय रुद्राय भवान्यै जङ्घयोर्द्वयोः।
शिवं रुद्रायेश्वराय विजयायैव जानुनी ॥ ४ ॥
ईशायेति कटिं देव्याः शङ्करायेति शङ्करम्।
कुक्षिद्वयञ्च कोटव्यै शूलिनं शूलपाणये ॥ ५ ॥
मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरञ्चाभिपूजयेत्।
सर्वात्मने नमो रुद्रमैशान्यै च कुचद्वयम् ॥ ६ ॥

शिव देवात्मने तद्वत् आदित्यै कण्ठमर्च्चयेत ।
महादेवाय च शिवमनन्तायै करद्वयम ॥ ७ ॥
त्रिलोचनायेति हर बाहु कालानलप्रिये ।
सौभाग्यायै महेशाय भूषणानि प्रपूजयेत ॥ ८ ॥
अशोकमधुवासिन्यै ईश्वरायेति चोष्ठकौ ।
चतुर्मुखप्रिया चास्य हराय स्थाणवे नम ॥ ९ ॥
नमोऽर्द्धनारीशहरमसिताङ्ग्यै च नासिकाम ।
नम उग्राय लोकेश ललितेति पुनर्भ्रुवौ ॥ १० ॥
सर्वाय पुरहन्तार वासन्त्यै चैव तालुकम ।
नम श्रीकण्ठनाथायै शितिकण्ठाय केशकम ॥ ११ ॥
भीमोग्राय सुरूपिण्यै शिर सर्व्वात्मने नम ।
मल्लिकाशोककमलकुन्दन्तगरमालती ॥ १२ ॥
कदम्बकरवीरञ्च बाणमम्लानकुङ्कुमम ।
सिन्धुवारञ्च मासेषु सर्वेष क्रमश स्मृतम ॥ १३ ॥
उमामहेश्वरौ पूज्य सौभाग्याष्टकमग्रत ।
स्थापयेद् घृतनिष्पावकुसुम्भक्षीरजीवकम ॥ १४ ॥
तरुराजेक्षुलवण कुस्तुम्बुरुमथाष्टमम ।
चैत्रे शृङ्गोदक प्राश्य देवदेव्यग्रत स्वपेत ॥ १५ ॥
प्रात स्नात्वा समभ्यर्च्य विप्रदाम्पत्यमर्च्चयेत ।
तदष्टक द्विजे दद्याल्ललिता प्रीयता मम ॥ १६ ॥
शृङ्गोदक गोमय च मन्दार विल्वपत्रकम ।
कुशोदक दधि क्षीर कार्त्तिके पृषदाज्यकम् ॥ १७ ॥
गोमूत्राज्य कृष्णतिलं पञ्चगव्य क्रमाशनम ।
ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ॥ १८ ॥

वासुदेवो तथा गौरी मङ्गला कमला सती ।
चैत्रादौ दानकाले च प्रीयतामिति वाचयेत् ॥ १९ ॥
फलमेकं परित्यज्य व्रतान्ते शयनं ददेत् ।
उमामहेश्वरं हैमं वृषभञ्च गवा सह ॥ २० ॥
गुरुञ्च मिथुनान्यर्च्य वस्त्राद्यैर्भुक्तिमुक्तिभाक् ।
सौभाग्यारोग्यरूपायुः सौभाग्यशयनव्रतात् ॥ २१ ॥
नभस्ये वाथ वैशाखे कुर्य्यान्मार्गशिरस्यथ ।
शुक्लपक्षे तृतीयायां ललितायै नमो यजेत् ॥ २२ ॥
प्रतिपक्षं ततः प्राश्य व्रतान्ते मिथुनानि च ।
चतुर्विंशतिमभ्यर्च्य वस्त्राद्यैर्भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ २३ ॥
उक्तो मार्गो द्वितीयोऽत्र सौभाग्यव्रतमावदे ।
फाल्गुनादितृतीयायां लवणं यस्तु वर्जयेत् ॥ २४ ॥
समाप्ते शयनं दद्याद् गृहञ्चोपस्करान्वितम् ।
सम्पूज्य विप्रमिथुनं भवानी प्रीयतामिति ॥ २५ ॥
सौभाग्यार्थं तृतीयोक्ता गौरीलोकादिदायिनी ।
माघे भाद्रे च वैशाखे तृतीयाव्रतकृत्तथा ॥ २६ ॥
दमनकतृतीयाकृत् चैत्रे दमनकैर्यजेत् ।
आत्मतृतीया मार्गस्य प्राश्येच्छाभोजनादिना ॥ २७ ॥
गौरी काली उमा भद्रा दुर्गा कान्ति सरस्वती ।
वैष्णवी लक्ष्मी प्रकृतिः शिवा नारायणी क्रमात् ।
मार्गतृतीयामारभ्य सौभाग्यं स्वर्गमाप्नुयात् ॥ २८ ॥

अथैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्याय ।

चतुर्थीव्रतानि ।

अग्निरुवाच । चतुर्थीव्रतान्याख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते ।

माघे शुक्लचतुर्थ्यान्तु उपवासी यजेद् गणम ॥ १ ॥

पञ्चम्याञ्च तिलान्नादो वर्षान्निर्विघ्नत सुखी ।

गं स्वाहा मूलमन्त्रोऽयं गामाद्यं हृदयादिकम ॥ २ ॥

आगच्छोल्काय चावाह्य गच्छोल्काय विसर्जनम ।

उल्कान्तैर्गादिगन्धाद्यै पूजयेन्मोदकादिभि ॥ ३ ॥

ओं महोल्काय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ।

मासि भाद्रपदे चापि चतुर्थीकृच्छिव व्रजेत ।

चतुर्थ्यङ्गारकेऽभ्यर्च्य गण सर्वमवाप्नुयात ॥ ४ ॥

चतुर्थ्यां फालगुने नक्तमविघ्नाख्या चतुर्थ्यपि ।

चतुर्थ्यां दमनै पूज्य चैत्रे प्रार्च्य गण सुखी ५ ॥

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्याय ।

पञ्चमीव्रतानि ।

अग्निरुवाच । पञ्चमीव्रतक वक्ष्ये आरोग्यस्वर्गमोक्षदम ।

नभोनभस्याश्विने च कार्त्तिके शुक्लपक्षके ॥ १ ॥

वासुकिस्तक्षक पूज्य कालीयो मणिभद्रक ।

ऐरावतो धृतराष्ट्र कर्कोटकधनञ्जयौ ॥ २ ॥

एते प्रयच्छन्त्यभयमायुर्विद्यायश श्रियम ।

अथैकाशीत्यधिकशततमोऽध्याय ।

षष्ठीव्रतानि ।

ऽग्निरुवाच । षष्ठीव्रतानि वक्ष्यामि कार्त्तिकादौ समाचरेत् ।
षष्ठ्यां फलाशनोऽर्घ्याद्यैर्भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात ॥ १ ॥
स्कन्दषष्ठीव्रत प्रोक्त भाद्रे षष्ठ्यामथाक्षयम ।
कृष्णषष्ठीव्रत वक्ष्ये मार्गशीर्षे चरेच्च तत ।
अनाहारो वर्षमेक भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ २ ॥

— ◡ —

अथ द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सप्तमीव्रतानि ।

अग्निरुवाच । सप्तमीव्रतक वक्ष्ये सर्वेषा भुक्तिमुक्तिदम ।
माघमासेऽब्जके शुक्ले सूर्य्य प्राच्य विशोकभाक् ॥ १ ॥
सर्वाप्तास्तु सप्तम्या मासि भाद्रेऽर्कपूजनात ।
पौषे मासि सितेऽनश्नन प्राच्यार्क पापनाशनम ॥ २ ॥
कृष्णपक्षे तु माघस्य सर्वाप्तास्तु सप्तमी ।
फाल्गुने तु सिते नन्दा सप्तमी चार्कपूजनात ॥ ३ ॥
मार्गशीर्षे सिते प्राच्य सप्तमी चापराजिता ।
मार्गशीर्षे सिते चाब्द पुत्रीया सप्तमो स्त्रिया ॥ ४ ॥

———

अथ त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्याय ।

अष्टमीव्रतानि ।

अग्निरुवाच । वक्ष्ये व्रतानि चाष्टम्या रोहिण्या प्रथम व्रतम् ।
मासि भाद्रपदेऽष्टम्या रोहिण्यामर्द्धरात्रके ॥ १ ॥

कृष्णो जातो यतस्तस्यां जयन्ती स्यात्ततोऽष्टमी ।
सप्तजन्मकृतात् पापात मुच्यते चोपवासत ॥ २ ॥
कृष्णपक्षे भाद्रपदे अष्टम्यां रोहिणीयुते ।
उपोषितोऽर्चयेत कृष्णं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम ॥ ३ ॥
आवाहयाम्यहं कृष्णं बलभद्रञ्च देवकीम ।
वसुदेवं यशोदाङ्गा पूजयामि नमोऽस्तु ते ॥ ४ ॥
योगाय योगपतये योगेशाय नमो नम ।
योगादिसम्भवायैव गोविन्दाय नमो नम ॥ ५ ॥
स्नानं कृष्णाय दद्यात्तु अर्घ्यं चानेन दापयेत् ।
यज्ञाय यज्ञेश्वराय यज्ञानां पतये नम ॥ ६ ॥
यज्ञादिसम्भवायैव गोविन्दाय नमो नम ।
गृहाण देव ! पुष्पाणि सुगन्धीनि प्रियाणि ते ॥
सर्वकामप्रदो देव ! भव मे देववन्दित ! ।
धूपधूपित ! धूपं त्वं धूपितैस्त्वं गृहाण मे ॥ ८ ॥
सुगन्ध ! धूपगन्धाढ्यं कुरु मां सर्वदा हरे ! ।
दीपदीप्त ! महादीप दीपदीप्तिद ! सर्वदा ॥
मया दत्तं गृहाण त्वं कुरु चोर्ध्वगतिं च
विश्वाय विश्वपतये विश्वेशाय नमो नम ॥ ।
विश्वादिसम्भवायैव गोविन्दाय निवेदितं ॥
धर्माय धर्मपतये धर्मेशाय नमो नम ॥ १
धर्मादिसम्भवायैव गोविन्द ! शयनं कुरु ।
सर्वाय सर्वपतये सर्वेशाय नमो नम ॥ १२ ॥
सर्वादिसम्भवायैव गोविन्दाय च पावनम ।
क्षीरोदार्णवसम्भूत ! अत्रिनेत्रसमुद्भव ! ॥ १३ ॥

गृहाणार्घ्यं शशाङ्केद रोहिण्या सहितो मम।
स्थण्डिले स्थापयेद्देवं सचन्द्रां रोहिणीं यजेत् ॥ १४ ॥
देवकीं वसुदेवञ्च यशोदां नन्दकं बलम्।
अर्द्धरात्रे पयोधारां पातयेद् गुडसर्पिषा ॥ १५ ॥
वस्त्रहेमादिकं दद्याद् ब्राह्मणान् भोजयेद् व्रती।
जन्माष्टमीव्रतकरः पुत्रवान् विष्णुलोकभाक् ॥ १६ ॥
वर्षे वर्षे तु यः कुर्य्यात् पुत्रार्थी वेत्ति नो भयम्।
पुत्रान् देहि धनं देहि आयुरारोग्यसन्ततिम्।
धर्मं कामं च सौभाग्यं स्वर्गं मोक्षं च देहि मे ॥ १७ ॥

अथ चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः।

अष्टमीव्रतानि।

अग्निरुवाच। ब्रह्मादिमातृयजनाज्जपेन मातृगणाष्टमीम्।
कृष्णाष्टम्यां चैत्रमासे पूज्याब्दं कृष्णमर्थभाक् ॥ १ ॥
कृष्णाष्टमीव्रतं वक्ष्ये मासे मार्गशिरे चरेत्।
नक्तं कृत्वा शुचिर्भूत्वा गोमूत्रं प्राशयेन्निशि ॥ २ ॥
भूमिशायी निशायाञ्च शङ्करं पूजयेद् व्रती।
पौषे शम्भुं घृतं प्राश्य माघे क्षीरं महेश्वरम् ॥ ३ ॥
महादेवं फाल्गुने च तिलाशी समुपोषितः।
चैत्रे स्थाणुं यवाशी च वैशाखेऽथ शिवं यजेत् ॥ ४ ॥
कुशोदाशी पशुपतिं ज्यैष्ठे शृङ्गोदकाशनः।
आषाढे गोमयाशश्च श्रावणे सर्वमर्कभुक् ॥ ५ ॥
त्र्यम्बकं च भाद्रपदे विल्वपत्राशनो निशि।

तण्डुलाष्टमी चाश्वयुजे ईश रुद्रन्तु कार्त्तिके ॥ ६ ॥
तृष्णाष्टमी हीमकारी स्यादृषान्ते मण्डले यजेत्।
गावस्त्वहेम गुरवे दद्याद्विप्रेभ्य ईदृशम ॥ ७ ॥
प्रार्थयित्वा द्विजान भोज्य भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात।
नक्ताष्टमी त्वष्टमीषु स्याद् वत्सरान्ते च धेनुद ॥ ८ ॥
पौरन्दर पद याति सगतिव्रतमुच्यते।
अष्टमी बुधवारेण पक्षयोरुभयोर्यदा ॥ ९ ॥
तदा व्रत प्रकुर्वीत अथवा सगुडाशिता।
तस्या नियमकर्त्तारा न स्यु खण्डितसम्पद ॥ १० ॥
तण्डुलस्याष्टमुष्टीना वर्जयित्वाङ्गुलीद्वयम।
भक्त कृत्वा चाम्रपुटे सकुशे सकुलाम्बिकाम ॥ ११ ॥
सात्विक पूजयित्वाद्य भुञ्जीत च कथाश्रवात।
शक्तितो दक्षिणान्दद्यात ककटीन्तण्डुलान्विताम ॥१२॥
धीरो द्विजोऽस्य भार्य्यास्ति रम्भा पुत्रस्तु कौशिक ।
दुहिता विजया तस्य धीरस्य धनदो वृष ॥ १३ ॥
कौशिकस्त गृहीत्वा तु गोपालैश्चारयन वृषम।
गङ्गाया स्नानकृत्येऽथ नीतश्चौरैर्वृ षस्तदा। १४ ॥
स्नात्वा वृषमपश्यन स वृष मार्गितुमागत ।
विजयाभगिनीयुक्तो ददर्श स सरोवरे ॥ १५ ॥
दिव्यस्त्रीयोषिता वृन्दमब्रवीद्देहि भोजनम।
स्त्रीवृन्दमूचे व्रतकृद् भुङ्क्ष्व त्वमतिथिर्यत ॥ १६ ॥
व्रत कृत्वा स बुभुजे प्राप्तवान वनपालकम।
गतो धीर सवृषभो विजयासहितस्तदा ॥ १७ ॥
धीरण विजया दत्ता यमायान्तरित पिता।

व्रतभावात कौशिकोऽपि ह्ययोध्याया नृपोऽभवत् ॥१८॥
पित्रोस्तु नरके दृष्ट्वा विजयार्ति यमे गता ।
मृगयामागत प्रोचे मुच्यते नरकात् कथम ॥ १९ ॥
व्रतद्वयाद् यम प्रोचे प्राप्य तत् कौशिको ददौ ।
बुधाष्टमीद्वयफल स्वर्गतौ पितरौ तत ॥ २० ॥
विजया हर्षिता चक्रे व्रत भुक्त्यादिसिद्धये ।
अशोककलिकाश्चाष्टौ ये पिबन्ति पुनर्वसौ ॥ २१ ॥
चैत्रे मासि सिताष्टम्या न ते शोकमवाप्नुयु ।
त्वामशोकहराभीष्ट । मधुमाससमुद्भव । ॥ २२ ॥
पिबामि शोकसन्तप्तो मामशोक सदा कुरु ।
चैत्रादौ मातृपूजाकृदष्टम्या जयते रिपून ॥ २३ ॥

अथ पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्याय ।

नवमीव्रतानि ।

अग्निरुवाच । नवमीव्रतक वक्ष्ये भुक्तिमुक्त्यादिसिद्धिदम ।
देवो पूज्याश्विने शुक्ले गौर्य्याख्यानवमीव्रतम ॥ १ ॥
पिष्टकाख्या तु नवमी पिष्टाशी देविपूजनात् ।
अष्टम्यामाश्विने शुक्ले कन्यार्कमूलभे यदा ॥ २ ॥
अष्टाद्दिना सवदा वै महती नवमी स्मृता ।
दुर्गा तु नवगेहस्था एकागारस्थिताऽऽथवा ॥ ३ ॥
पूजिताष्टादशभुजा शेषा षोडशसत्करा ।
शेषा षोडशहस्ता स्युरञ्जन डमरुस्तथा ॥ ४ ॥
रुद्रचण्डा प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ।

चण्डा चण्डवती पूज्या चण्डरूपातिचण्डिका ॥ ५ ॥
क्रमान्मध्ये चोग्रचण्डा दुर्गा महिषमर्द्दिनी ।
ओं दुर्गे ! दुर्गे ! रक्षणि ! स्वाहा दशाक्षरो मन्त्र ॥६॥
दीर्घाकारादिमन्त्रादिर्मवनेत्रो नमोऽन्तक
षड्भिः पदैर्नम स्वधावषट्कारहृदादिकम ॥ ७ ॥
अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्त न्यस्याङ्गानि जपेच्छिवाम ।
एव जपति यो गुह्य नासौ केनापि बाध्यते ॥ ८ ॥
कपाल खेटक घण्टा दर्पणन्तर्ज्जनीन्धनु ।
ध्वजण्डमरुक पाश वामहस्तेषु बिभ्रतीम ॥ ९ ॥
शक्तिमुद्गरशूलानि वज्र खड्गञ्च कुन्तकम ।
शङ्ख चक्र शलाकाञ्च आयुधानि च पूजयेत ॥ १० ॥
पशुञ्च कालि कालीति जप्त्वा खड्गेन घातयेत ।
कालि ! कालि ! वज्रेश्वरि ! लौहदण्डायै नम ॥११॥
तदुत्थ रुधिर मांस पूतनायै च नैरृते ।
वायव्यां पापराक्षस्यै चरक्यै नम ईश्वरे ॥ १२ ॥
विदारिकायै चाग्नेय्यां महाकौशिकमग्नये ।
तस्याग्रतो नृप स्नायाच्छत्रु पिष्टमय हरेत् ॥ १३ ॥
दद्यात् स्कन्दविशाखाभ्यां ब्राह्म्याद्या निशि ता यजेत् ।
जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनी ॥ १४ ॥
दुर्गा शिवा क्षमा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते ।
देवीं पञ्चामृतै स्नाप्य पूजयेच्चार्हणादिना ।
ध्वजादिरथयात्रादिबलिदान वरादिकृत् ॥ १५ ॥

अथ षडशीत्यधिकशततमोऽध्याय ।

दशमीव्रतम् ।

अग्निरुवाच । दशमीव्रतक वक्ष्ये धर्म्मकामादिदायकम् ।
दशम्यामेकभक्ताशी समाप्ते दशधेनुद ।
दिशश्च काञ्चनीर्दद्याद् ब्राह्मणाधिपतिर्भवेत् ॥ १ ॥

अथ सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्याय ।

एकादशीव्रतम् ।

अग्निरुवाच । एकादशीव्रत वक्ष्ये भक्तिमुक्तिप्रदायकम ।
दशम्यानियताहारी मासमैथुनवर्जित ॥ १ ॥
एकादश्या न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
द्वादश्येकादशी यत्र तत्र सन्निहितो हरि ॥ २ ॥
तत्र क्रतुशत पुण्य त्रयोदश्यां तु पारणे ।
एकादशी कला यत्र परतो द्वादशी गता ॥ ३ ॥
तत्र क्रतुशत पुण्यन्त्रयोदश्यान्तु पारणे ।
दशम्येकादशीमिश्रा नापोष्या नरकप्रदा ॥ ४ ॥
एकादश्यान्निराहारो भुक्त्वा चैवापरेऽहनि ।
भोक्ष्येऽह पुण्डरीकाक्ष । शरण मे भवाच्युत ! ॥ ५ ॥
एकादश्या सिते पक्षे पुष्यर्क्षन्तु यदा भवेत् ।
सोपोष्याक्षय्यफलदा प्रोक्ता सा पापनाशिनी ॥ ६ ॥
एकादशी द्वादशी या श्रवणेन च सयुता ।
विजया सा तिथि, प्रोक्ता भक्ताना विजयप्रदा ॥ ७ ॥

एवैव फाल्गुने मासि पुष्यर्क्षेण च संयुता।
विजया प्रोच्यते सद्भिः कोटिकोटिगुणोत्तरा॥ ८॥
एकादश्यां विष्णुपूजा कार्य्या सर्व्वोपकारिणी।
धनवान् पुत्रवान् लोके विष्णुलोके महीयते॥ ९॥

अथाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः।

द्वादशीव्रतानि।

अग्निरुवाच। द्वादशीव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम्।
एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च॥ १॥
उपवासेन भैक्ष्येण चैव द्वादशिकव्रती।
चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां मदनं हरिम्॥ २॥
पूजयेद् भुक्तिमुक्त्यर्थी मदनद्वादशीव्रती।
माघशुक्ले तु द्वादश्यां भीमद्वादशिकव्रती॥ ३॥
नमो नारायणायेति यजेद् विष्णुं स सर्वभाक्।
फाल्गुने च सिते पक्षे गोविन्दद्वादशीव्रती॥ ४॥
विशोकद्वादशीकारी यजेदाश्वयुजे हरिम्।
लवणं मार्गशीर्षे तु कृष्णमभ्यर्च्य यो नरः॥ ५॥
ददाति शुक्लद्वादश्यां स सर्वरसदायकः।
गोवत्सं पूजयेद् भाद्रे गोवत्सद्वादशीव्रती॥ ६॥
माघ्यान्तु समतीतायां श्रवणेन तु संयुता।
द्वादशी या भवेत् कृष्णा प्रोक्ता सा तिलद्वादशी॥ ७॥
तिलैः स्नानन्तिलैर्होमो नैवेद्यन्तिलमोदकम्।
दीपश्च तिलतैलेन तथा देयं तिलोदकम्॥ ८॥

तिलाश्च देया विप्रेभ्य फल होमोपवासत ।
ओं नमो भगवतेऽथो वासुदेवाय वै यजेत् ॥ ९ ॥
सकुल स्वर्गमाप्नोति षट्तिलद्वादशीव्रती ।
मनोरथद्वादशीकृत् फाल्गुने तु सितेऽर्च्चयेत् ॥ १० ॥
नामद्वादशीव्रतकृत् केशवाद्यैश्च नामभि ।
वर्ष यजेद्धरि स्वर्गी न भवेन्नारकी नर ॥ ११ ॥
फाल्गुनस्य सितेऽभ्यर्च्य सुमतिद्वादशीव्रती ।
मासि भाद्रपदे शुक्ले अनन्तद्वादशीव्रती ॥ १२ ॥
अश्लेषर्क्षे तु मूले वा माघे कृष्णाय वै नम ।
यजेत्तिलाश्च जुहुयात्तिलद्वादशीकृन्नर ॥ १३ ॥
सुगतिद्वादशीकारी फाल्गुने तु सिते यजेत् ।
जय कृष्ण ! नमस्तुभ्य वर्ष स्याद्भुक्तिमुक्तिग ।
पौषशुक्ले तु द्वादश्या सम्प्राप्तिद्वादशीव्रती ॥ १४ ॥

अथैकोननवत्यधिकशततमोऽध्याय ।

श्रवणद्वादशीव्रतम ।

अग्निरुवाच । श्रवणद्वादशीं वक्ष्ये मासि भाद्रपदे सिते ।
श्रवणेन युता श्रेष्ठा महती सा ह्युपोषिता ॥ १ ॥
सङ्गमे सरिता स्नानाच्छ्रवणद्वादशीफलम ।
बुधश्रवणसयुक्ता दानादौ सुमहाफला ॥ २ ॥
निषिद्धमपि कर्त्तव्यन्त्रयोदश्यान्तु पारणम् ।
द्वादश्याञ्च निराहारो वामन पूजयाम्यहम् ॥ ३ ॥
उदकुम्भे स्वर्णमयन्त्रयोदश्यान्तु पारणम् ।

आवाहयाम्यहं विष्णुं वामनं शङ्खचक्रिणम् ॥ ४ ॥
सितवस्त्रयुगच्छन्ने घटे सच्छत्रपादुके ।
स्नापयामि जलैः शुद्धैर्विष्णुं पञ्चामृतादिभिः ॥ ५ ॥
छत्रदण्डधर विष्णो वामनाय नमो नमः ।
अर्घ्यं ददामि देवेश ! अर्घ्यार्हाद्यैः सदार्च्चित ॥ ६ ॥
भुक्तिमुक्तिप्रजाकीर्त्तिसर्व्वैश्वर्य्ययुतं कुरु ।
वामनाय नमो गन्धं होमोऽनेनाष्टकं शतम् ॥ ७ ॥
ओं नमो वासुदेवाय शिरः सम्पूजयेद्धरेः ।
श्रीधराय मुखं तद्वत् कण्ठे कृष्णाय वै नमः ॥ ८ ॥
नमः श्रीपतये वक्षो भुजौ सर्व्वास्त्रधारिणे ।
व्यापकाय नमो नाभिं वामनाय नमः कटिम् ॥ ९ ॥
त्रैलोक्यजननायेति मेढ्रं जङ्घे यजेद्धरेः ।
सर्व्वाधिपतये पादौ विष्णोः सर्व्वात्मने नमः ॥ १० ॥
घृतपक्वञ्च नैवेद्यं दद्याद् दध्योदनैर्घटान् ।
रात्रौ च जागरं कृत्वा प्रातः स्नात्वा च सङ्गमे ॥ ११ ॥
गन्धपुष्पादिभिः पूज्य वदेत् पुष्पाञ्जलिस्त्विदम् ।
नमो नमस्ते गोविन्द ! बुधश्रवणसञ्ज्ञित ! ॥ १२ ॥
अघौघसङ्क्षयं कृत्वा सर्व्वसौख्यप्रदो भव ।
प्रीयतां देव ! देवेश ! मम नित्यं जनार्द्दन ! ॥ १३ ॥
वामनो बुद्धिदो दाता द्रव्यस्थो वामनः स्वयम् ।
वामनः प्रतिगृह्णाति वामनो मे ददाति च ॥ १४ ॥
द्रव्यस्थो वामनो नित्यं वामनाय नमो नमः ।
प्रदत्तदक्षिणो विप्रान् सम्भोज्यान्नं स्वयञ्चरेत् ॥ १५ ॥

—०—

अथ नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अखण्डद्वादशीव्रतम् ।

अग्निरुवाच । अखण्डद्वादशीं वक्ष्ये व्रतसम्पूर्णताकृतम् ।
मार्गशीर्षे सिते विष्णुं द्वादश्यां समुपोषितः ॥ १ ॥
पञ्चगव्यजले स्नातो यजेत् तत्प्राशनो व्रती ।
यवव्रीहियुतम्पात्रन्द्वादश्यां हि द्विजेऽर्पयेत् ॥ २ ॥
सप्तजन्मनि यत् किञ्चिन्मया खण्डं व्रतं कृतम् ।
भगवन् ! त्वत्प्रसादेन तदखण्डमिहास्तु मे ॥ ३ ॥
यथाऽखण्डं जगत् सर्वं त्वमेव पुरुषोत्तम ! ।
तथाखिलान्यखण्डानि व्रतानि मम सन्तु वै ॥ ४ ॥
एवमेवानुमासञ्च चातुर्मास्ये विधिः स्मृतः ।
अन्येषु त्रिषु मासेषु सक्तुपात्राणि चार्पयेत् ॥ ५ ॥
श्रावणादिषु चारभ्य कार्त्तिकान्तेषु पारणम् ।
सप्तजन्मसु वैकल्यं व्रतानां सफलं कृते ।
आयुरारोग्यसौभाग्यराज्यभोगादिमाप्नुयात् ॥ ६ ॥

अथैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रयोदशीव्रतानि ।

अग्निरुवाच । त्रयोदशीव्रतानीह सर्वदानि वदामि ते ।
अनङ्गेन कृतामादौ वक्ष्येऽनङ्गत्रयोदशीम् ॥ १ ॥
त्रयोदश्यां मार्गशीर्षे शुक्लेऽनङ्गं हरं यजेत् ।
मधु सम्प्राशयेद्रात्रौ घृतहोमस्तिलाक्षतैः ॥ २ ॥
पौषे योगेश्वरं प्रार्च्य चन्दनाशी कृताहुतिः ।

महेश्वर मौक्तिकाशी माघेऽभ्यर्च्य दिवं व्रजेत ॥ ३ ॥
काकोलं प्राश्य नीरन्तु फाल्गुने पूजयेद् व्रती ।
कर्पूराशी स्वरूपञ्च चैत्रे सौभाग्यवान भवेत् ॥ ४ ॥
महारूपन्तु वैशाखे यजेज्जातीफलाश्यपि ।
लवङ्गाशी ज्यैष्ठदिने प्रद्युम्नं पूजयेद् व्रती ॥ ५ ॥
तिलोदाशी तथाषाढे उमाभर्त्तारमर्च्चयेत् ।
श्रावणे गन्धतोयाशी पूजयेच्छूलपाणिनम ॥ ६ ॥
सद्योजात भाद्रपदे प्राशिता गुरुमर्च्चयेत ।
सुवर्णवारि सम्प्राश्य आश्विने त्रिदशाधिपम ॥ ७ ॥
विश्वेश्वरं कार्त्तिके तु मदनाशी यजेद्व्रती ।
शिवं हेमन्तु वर्षान्ते सम्स्थाप्याम्रदलेन तु ॥ ८ ॥
वस्त्रेण पूजयित्वा तु दद्याद्विप्राय गान्तथा ।
शयनञ्छत्रकलशान् पादुकारसभाजनम ॥ ९ ॥
त्रयोदश्या सिते चैत्रे रतिप्रीतियुतं स्मरन ।
अशोकाख्यं नगं लिख्य सिन्दूररजनोमुखे ।
अब्दं यजेत्त कामार्थी कामत्रयोदशीव्रतम ॥ १० ॥

अथ द्विनवत्यधिकशततमोऽध्याय ।

चतुर्दशीव्रतानि ।

अग्निरुवाच । व्रतं वक्ष्ये चतुर्दश्या भुक्तिमुक्तिप्रदायकम ।
कार्त्तिके तु चतुर्दश्या निराहारो यजेच्छिवम ॥ १ ॥
वर्षभोगधनायुष्मान कुर्वन् शिवचतुर्दशीम् ।
मार्गशीर्षे सितेऽष्टम्यां तृतीयायां मुनिव्रत ॥ २ ॥

द्वादश्यां वा चतुर्दश्यां फलाहारो यजेत सुरम ।
त्यक्त्वा फलानि दद्यात्तु कुर्वन् फलचतुर्दशीम ॥ ३ ॥
चतुर्दश्यामथाष्टम्यां पच्चयो शुक्लकृष्णयो ।
अनश्नन् पूजयेच्छम्भु स्वर्ग्युभयचतुर्दशीम ॥ ४ ॥
कृष्णाष्टम्यान्तु नक्तेन तथा कृष्णचतुर्दशीम ।
इह भोगानवाप्नोति परत्र च शुभाङ्गतिम् ॥ ५ ॥
कार्त्तिके च चतुर्दश्यां कृष्णायां स्नानकृत सुखी ।
आराधिते महेन्द्रे तु ध्वजाकारासु यष्टिषु ॥ ६ ॥
तत शुक्लचतुर्दश्यामनन्त पूजयेद्धरिम ।
कृत्वा दर्भमयञ्चैव वारिधानीसमन्वितम ॥ ७ ॥
शालिप्रस्थस्य पिष्टस्य पूपनान्न कृतस्य च ।
अर्द्ध विप्राय दातव्यमर्द्धमात्मनि योजयेत् ॥ ८ ॥
कर्त्त व्य सरितां चान्ते कथा कृत्वा हरेरिति ।
अनन्तससारमहासमुद्रे मग्नान समभ्युद्धर वासुदेव । ॥९
अनन्तरूपे विनियोजयस्व अनन्तरूपाय नमो नमस्ते ।
अनेन पूजयित्वाथ सूत्र बद्धा तु मन्त्रितम ।
स्वके करे वा कण्ठे वा ह्यनन्तव्रतकृत् सुखी ॥ १० ॥

अथ त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्याय ।

शिवरात्रिव्रतम् ।

अग्निरुवाच । शिवरात्रिव्रत वच्ये भुक्तिमुक्तिप्रद शृणु ।
माघफाल्गुनयोर्मध्ये कृष्णा या तु चतुर्दशी ॥ १ ॥
कामयुक्ता तु सोपोष्या कुर्वन जागरण व्रती ।

शिवरात्रिव्रतं कुर्वे चतुर्दश्यामभोजनम् ॥ २ ॥
रात्रिजागरणेनैव पूजयामि शिवं व्रती ।
आवाहयाम्यहं शम्भुं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ३ ॥
नरकार्णवकोत्तारनाव शिव ! नमोऽस्तु ते ।
नमः शिवाय शान्ताय प्रजाराज्यादिदायिने ॥ ४ ॥
सौभाग्यारोग्यविद्यार्थस्वर्गमार्गप्रदायिने ।
धर्म्मं देहि धनं देहि कामभोगादि देहि मे ॥ ५ ॥
गुणकीर्त्तिसुखं देहि स्वर्गं मोक्षञ्च देहि मे ।
लुब्धकः प्राप्तवान् पुण्यं पापो सुन्दरसेनकः ॥ ६ ॥

अथ चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अशोकपूर्णिमादिव्रतम् ।

अग्निरुवाच । अशोकपूर्णिमां वक्ष्ये भूधरञ्च भुवं यजेत् ।
फाल्गुन्यां सितपञ्चाया वर्षं स्याद् भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ १ ॥
कार्त्तिक्यान्तु वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् ।
शैवं पदमवाप्नोति वृषव्रतमिदं परम् ॥ २ ॥
पित्र्या यामावसी तस्यां पितृणां दत्तमक्षयम् ।
उपोष्याब्दं पितॄनिष्ट्वा निष्पापः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ३ ॥
पञ्चदश्यां च माघस्य पूज्याजं सर्वमाप्नुयात् ।
वक्ष्ये सावित्र्यमावास्यां भुक्तिमुक्तिकरीं शुभाम् ॥ ४ ॥
पञ्चदश्यां व्रती ज्यैष्ठे वटमूले महासतीम् ।
त्रिरात्रोपोषिता नारी सप्तधान्यैः प्रपूजयेत् ॥ ५ ॥
प्ररूढे कण्ठसूत्रैश्च रजन्यां कुङ्कुमादिभिः ।

वटावलम्बनं कृत्वा नृत्यगीतैः प्रभातके ॥ ६ ॥
नमः सावित्र्यै सत्यवते नैवेद्यं चार्पयेद् द्विजे ।
वेश्म गत्वा द्विजान् भोज्य स्वयं भक्त्वा विसर्जयेत् ।
सावित्री प्रीयतां देवी सौभाग्यादिकमाप्नुयात् ॥ ७ ॥

अथ पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वारव्रतानि ।

अग्निरुवाच । वारव्रतानि वक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदानि हि ।
करे पुनर्वसु सूर्य्ये स्नाने सर्वौषधी शुभा ॥ १ ॥
श्राद्धी चादित्यवारे तु सप्तजन्मस्वरोगभाक् ।
सङ्क्रान्तौ सूर्य्यवारो यः सोऽर्कस्य हृदयः शुभः ॥ २ ॥
कृत्वा हस्ते सूर्य्यवारं नक्तेनाब्दं स सर्वभाक् ।
चित्राभसोमवाराणि सप्त कृत्वा सुखी भवेत् ॥ ३ ॥
स्वात्यां गृहीत्वा चाङ्गारं सप्तनक्त्यार्त्तिवर्जितः ।
विशाखायां बुधं गृह्य सप्तनक्ती ग्रहार्त्तिनुत् ॥ ४ ॥
अनुराधे देवगुरुं सप्तनक्ती ग्रहार्त्तिनुत् ।
शुक्रं ज्येष्ठासु सङ्गृह्य सप्तनक्ती ग्रहार्त्तिनुत् ।
मूले शनैश्चरं गृह्य सप्तनक्ती ग्रहार्त्तिनुत् ॥ ५ ॥

अथ षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नक्षत्रव्रतानि ।

अग्निरुवाच । नक्षत्रव्रतकं वक्ष्ये भे हरिः पूजितोऽर्थदः ।
नक्षत्रपुरुषं चादौ चैत्रमासे हरिं यजेत् ॥ १ ॥

मूले पादौ यजेज्जङ्घे रोहिणोष्वर्चयेद्धरिम।
जानुनी चाश्विनीयोगे आषाढास्वूरुसञ्ज्ञक ॥ २ ॥
मेढ्र पूर्वोत्तरास्वेव कटिं वै कृत्तिकासु च।
पार्श्वे भाद्रपदाभ्यान्तु कुक्षिं वै रेवतीषु च ॥ ३ ॥
स्तनौ चैवानुराधासु धनिष्ठासु च पृष्ठकम।
भुजौ पूज्यौ विशाखासु पुनर्वस्वङ्गुलीर्यजेत ॥ ४ ॥
अश्लेषासु नखान पूज्य कण्ठं ज्येष्ठासु पूजयेत्।
श्रोत्रे विष्णोश्च श्रवणे मुखं पुष्ये हरेर्यजेत ॥ ५ ॥
यजेत स्वातिषु दन्ताग्रमास्यं वारुणेऽर्चयेत्।
मघासु नासा नयने मृगशीर्षे ललाटकम ॥ ६ ॥
चित्रासु चार्द्रासु कचानब्दान्ते स्वर्णकं हरिम।
गुडपूर्णे घटेऽभ्यर्च्य शय्यागाऽथादि दक्षिणा ॥ ७ ॥
नक्षत्रपुरुषो विष्णुः पूजनीय शिवात्मक।
शाम्भवायनीयव्रतकृन्मासभे पजयेद्धरिम ॥ ८ ॥
कार्त्तिके कृत्तिकाया च मृगशीर्षे मृगास्यके।
नामभि केशवाद्यैस्तु अच्युताय नमोऽपि वा ॥ ९ ॥
कार्त्तिके कृत्तिकाभेऽह्नि मासनक्षत्रगं हरिम।
शाम्भवायनीयव्रतकं करिष्ये भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १ ॥
केशवादि महामूर्त्तिमच्युत सर्वदायकम।
आवाहयाम्यह देवमायुरारोग्यवृद्धिदम ॥ ११ ॥
कार्त्तिकादौ सकामारमन्न मासचतुष्टयम।
फाल्गुनादौ च कृशरमाषाढादौ च पायसम् ॥ १२ ॥
देवाय ब्राह्मणेभ्यश्च नक्तं नैवेद्यमाशयेत्।
पञ्चगव्यजले स्नातस्तस्यैव प्राशनाच्छुचि ॥ १३ ॥

अर्वाग्विसर्जनाद् द्रव्य नैवेद्य सर्वमुच्यते ।
विसर्जिते जगन्नाथे निर्माल्यम्भवति क्षणात् ॥ १४ ॥
नमो नमस्तेऽच्युत । मे क्षयोऽस्तु
पापस्य वृद्धिं समुपैतु पुण्यम् ।
ऐश्वर्यवित्तादि सदाऽक्षय मे
क्षयञ्च मा सन्ततिरभ्युपैतु ॥ १५ ॥
यथाच्युतस्त्वम्परत परस्तात्
स ब्रह्मभूत परत परात्मन ! ।
तथाच्युत त्व कुरु वाञ्छित मे
मया कृतम्पापहराप्रमेय ! ॥ १६ ॥
अच्युतानन्द ! गोविन्द ! प्रसीद यदभीप्सितम ।
अक्षय मामनेयात्मन ! कुरुष्व पुरुषोत्तम ! ॥ १७ ॥
सप्त वर्षाणि सम्पूज्य भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात ।
अनन्तव्रतमाख्यास्ये नक्षत्रव्रतकेऽर्थदम ॥ १८ ॥
मार्गशीर्षे मृगशिरे गोमूत्राशी यजेद्धरिम ।
अनन्त सर्वकामानामनन्तो भगवान् फलम ॥ १९ ॥
ददात्यनन्तञ्च पुनस्तदेवान्यत्र जन्मनि ।
अनन्तपुण्योपचयङ्करोत्येतन्महाव्रतम ॥ २० ॥
यथाभिलषितप्राप्ति करोत्यक्षयमेव च ।
पादादि पूज्य नक्त तु भुञ्जीयात तैलवर्जितम ॥ २१ ॥
घृतनानन्तमुद्दिश्य होमो मा ाचतुष्टयम ।
चैत्रादौ शालिना होम पयसा श्रावणादिष ॥ २२ ॥
मान्धाताभूद् युवनाश्वादनन्तव्रतकात् सुत ।

—•—०—

अथ सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्याय ।

दिवसव्रतानि ।

अग्निरुवाच । दिवसव्रतकं वक्ष्ये ह्यादौ धेनुव्रतं वदे ।
यश्चोभयमुखीं दद्यात प्रभूतकनकान्विताम ॥ १ ॥
दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेत् स याति परमं पदम ।
त्र्यहं पयोव्रतं कृत्वा काञ्चनं कल्पपादपम ॥ २ ॥
दत्त्वा ब्रह्मपदं याति कल्पवृक्षव्रतं स्मृतम ।
दद्यात विंशत पलादूर्ध्वं महीं कृत्वा तु काञ्चनीम ॥ ३ ॥
दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेद्रुद्रग स्याद् दिवाव्रती ।
पक्षे पक्षे त्रिरात्रन्तु भक्तेनैकेन यः क्षपेत ॥ ४ ॥
विपुलं धनमाप्नोति त्रिरात्रव्रतकृद् दिनम ।
मासे मासे त्रिरात्राशी एकभक्ती गणेशताम ॥ ५ ॥
यस्त्रिरात्रव्रतं कुर्य्यात समुद्दिश्य जनार्द्दनम ।
कुलानां शतमादाय स याति भवनं हरे ॥ ६ ॥
नवम्याञ्च सिते पक्षे नरो मार्गशिरस्यथ ।
प्रारभेत त्रिरात्राणां व्रतन्तु विधिवद व्रती ॥ ७ ॥
ओं नमो वासुदेवाय सहस्रं वा शतं जपेत् ।
अष्टम्यामेकभक्ताशी दिनत्रयमुपावसेत् ॥ ८ ॥
द्वादश्यां पूजयेद् विष्णुं कार्त्तिके कारयेद् व्रतम ।
विप्रान सम्भोज्य वस्त्राणि शयनान्यासनानि च ॥ ९ ॥
छत्रोपवीतपात्राणि दद्यात सम्प्रार्थयेद् द्विजान ।
व्रतेऽस्मिन् दुष्करे चापि विकलं यद्भवेन्मम ॥ १० ॥

भवद्भिस्तदनुज्ञात परिपूर्णं भवत्विति।
भुक्तभोगो व्रजेद् विष्णु त्रिरात्रव्रतकृन्नरो॥ ११॥
कार्त्तिकव्रतक वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम।
दशम्या पञ्चगव्याशी एकादश्यामुपोषित॥ १२॥
कार्त्तिकस्य सितेऽभ्यर्च्य विष्णु देवविमानग।
चैत्रे त्रिरात्र नक्ताशी अजापञ्चप्रद सुखी॥ १३॥
त्रिरात्र पयस पानमुपवासपरस्त्र्यहम।
षष्ठ्यादि कार्त्तिक शुक्ले कृच्छ्रो माहेन्द्र उच्यते॥१४॥
पञ्चरात्र पय पीत्वा दध्याहारा ह्युपोषित।
एकादश्या कार्त्तिके तु कृच्छ्रोऽय भास्करोऽर्थद॥ १५॥
यवागू यावक शाक दधि क्षीर घृत जलम।
पञ्चम्यादि सिते पक्षे कृच्छ्र शान्तपन स्मृत॥ १६॥

अथाष्टनवत्यधिकशततमोऽध्याय।

मासव्रतानि।

अग्निरुवाच। मासव्रतकमाख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम।
आषाढादिचतुर्मासमभ्यङ्ग वर्जयेत सुधी॥ १॥
वैशाखे पुष्पलवणन्त्यक्त्वा गोदो नृपो भवेत्।
गोदो मासोपवासो च भीमव्रतकरो हरि॥ २॥
आषाढादिचतुर्मास प्रात स्नायो च विष्णुग।
माघे मास्यथ चैत्रे वा गुडधेनुप्रदो भवेत्॥ ३॥
गुडव्रतस्तृतीयाया गौरीश स्यान्महाव्रती।
मार्गशीर्षादिमासेषु नक्तकृद् विष्णुलोकभाक्॥ ४॥

एकभक्तव्रती तद्वद् द्वादशीव्रतक पृथक।
फलव्रती चतुर्मास फल त्यक्त्वा प्रदापयेत । ५ ॥
श्रावणादिचतुर्मास व्रते सर्व लभेद् व्रती।
आषाढस्य सिते पक्षे एकादश्यामुपोषित ॥ ६ ॥
चातुर्मास्यव्रतानान्तु कुर्वीत परिकल्पनम।
आषाढ्याञ्चाथ सङ्क्रान्तौ कर्कटस्य हरि यजेत ॥ ७ ॥
इद व्रत मया देव। गृहीत पुरतस्तव।
निर्विघ्ना सिद्धिमायातु प्रसन्ने त्वयि केशव। ॥ ८ ॥
गृहीतेऽस्मिन् व्रते देव। यद्यपूर्णे म्रियेे ह्यहम।
तन्मे भवतु सम्पूर्ण त्वत्प्रसादाज्जनार्दन। ॥ ९ ॥
मासादि त्यक्त्वा विप्र स्यात तैलत्यागी हरि यजेत।
एकान्तरोपवासी च त्रिरात्र विष्णुलोकभाक ॥ १ ॥
चान्द्रायणी विष्णुलोकी मौनी स्यान मुक्तिभाजनम।
प्राजापत्यव्रती स्वर्गी शक्तु यावकभक्षक ॥ ११ ॥
दुग्धाद्याहारवान स्वर्गी पञ्चगव्याम्बुभुक् तथा।
शाकमूलफलाहारी नरो विष्णुपुरी व्रजेत ॥ १२ ॥
मासवर्जी यवाहारी रसवर्जी हरि व्रजेत।
कौमुदव्रतमाख्यास्ये आश्विने समुपोषित ॥ १३ ॥
द्वादश्या पूजयेद् विष्णु प्रलिप्याब्जोत्पलादिभि।
घृतेन तिलतैलेन दीपनैवेद्यमर्पयेत् ॥ १४ ॥
ओं नमो वासुदेवाय मालत्या मालया यजेत।
धर्मकामार्थमोक्षाश्च प्राप्नुयात् कौमुदव्रती।
सर्व लभेद्धरि प्रार्च्य मासोपवासकव्रती ॥ १५ ॥

अथैकोनशताधिकशततमोऽध्यायः ।

नानाव्रतानि ।

अग्निरुवाच । ऋतुव्रतान्यहं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते ।
इन्धनानि तु यो दद्याद् वर्षादिचतुरो ह्यृतून् ॥ १ ॥
घृतधेनुप्रदश्चान्ते ब्राह्मणोऽग्निव्रती भवेत् ।
कृत्वा मौनन्तु सन्ध्यायां मासान्ते घृतकुम्भदः ॥ २ ॥
तिलघण्टावस्त्रदाता सुखी सारस्वतव्रती ।
पञ्चामृतेन स्नपनं कृत्वाब्दं धेनुदो नृप ॥ ३ ।
एकादश्यान्तु नक्ताशी चैत्रे भक्तं निवेदयेत् ।
हैमं विष्णोः पदं याति मासान्ते विष्णुसद् व्रती ॥ ४ ॥
पायसाशी गां प्रदद् श्रीभाग्देवीव्रती भवेत् ।
निवेद्य पितृदेवेभ्यो यो भुङ्क्ते स भवेन् नृप ॥ ५ ॥
वर्षव्रतानि चोक्तानि सङ्क्रान्तिव्रतकं वदे ।
सङ्क्रान्तौ स्वर्गलोकी स्याद्रात्रिजागरणान्नर ॥ ६ ॥
अमावास्या तु सङ्क्रान्तौ शिवार्कयजनात् तथा ।
उत्तरे त्वयने चाज्यप्रस्थस्नानेन कशवे ॥ ७ ॥
द्वात्रिंशत्पलमानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
घृतक्षीरादिना स्नाप्य प्राप्नोति विषुवादिषु ॥ ८ ॥
स्त्रीणामुमाव्रतं श्रीदं तृतीयास्वष्टमीषु च ।
गौरीं महेश्वरं चापि यजेत् सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ९ ॥
उमामहेश्वरौ प्रार्च्य ह्यवियोगादि चाप्नुयात् ।
मूलव्रतकरी स्त्री च उमेशव्रतकारिणी ।
सूर्य्यभक्ता तु या नारी ध्रुवं सा पुरुषो भवेत् ॥ १० ॥

अथ द्विशततमोऽध्याय ।

दीपदानव्रतम ।

अग्निरुवाच । दीपदानव्रत वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम ।
देवद्विजातिकगृहे दीपदोऽब्द स सर्वभाक ॥ १ ॥
चतुर्मास विष्णुलोकी कार्त्तिके स्वर्गलोक्यपि ।
दीपदानात पर नास्ति न भूत न भविष्यति ॥ २ ॥
दीपेनायुष्यचक्षुष्मान दीपाल्लक्ष्मीसुतादिकम् ।
सौभाग्य दीपद प्राप्य स्वर्गलाके महीयत ॥ ३ ॥
विदर्भराजदुहिता ललिता दीपदात्मभाक ।
चारुधर्मक्ष्मापपत्नी शतभार्य्याधिकाऽभवत ॥ ४ ॥
ददौ दीपसहस्र सा विष्णोरायतने सती ।
पृष्टा सा दीपमाहात्म्य सपत्नीभ्य उवाच ह ॥ ५ ॥
ललितोवाच । सौवीरराजस्य पुरा मैत्रेयोऽभूत पुरोहित ।
तन चायतन विष्णो कारित देविकातटे ॥ ६ ॥
कार्त्तिके दीपकस्तेन दत्त सम्प्रेरितो मया ।
वक्त्रप्रान्तेन नश्यन्त्या मार्ज्जारस्य तदा भयात ॥ ७ ॥
निर्वाणवान् प्रदीपोऽभूद् वर्त्त्यां मूषिकया तदा ।
मृता राजात्मजा जाता राजपत्नी शताधिका ॥ ८ ॥
असङ्कल्पितमप्यस्य प्रेरण यत कृत मया ।
विष्ण्वायतनदीपस्य तस्येद भुज्यते फलम ॥ ९ ॥
जातिस्मरा ह्यतो दीपान् प्रयच्छामि त्वहर्निशम ।
एकादश्यां दीपदो वै विमाने दिवि मोदते ॥ १० ॥
जायते दीपहर्त्ता तु मूको वा जड एव च ।

अन्धे तमसि दुष्पारे नरके पतते किल ॥ ११ ॥
विक्रोशमानाश्च नरान् यमकिङ्कर आहतान ।
विलापैरलमत्रापि किं वो विलपिते फलम ॥ १२ ॥
यदा प्रमादिभिः पूर्वमत्यन्तसमुपेक्षित ।
जन्तुजन्मसहस्रेभ्यो ह्येकस्मिन मानुषो यदि ॥ १३ ॥
तत्राप्यतिविमूढात्मा किं भोगानभिधावति ।
स्वहित विषयास्वादै क्रन्दन तदिहागतम ॥ १४ ॥
भुज्यते च कृत पूर्वमेतत् किं वो न चिन्तितम ।
परस्त्रीषु कुचाभ्यङ्ग प्रीतये दु खद हि व ॥ १५ ॥
मूहूर्त्तविषयास्वादोऽनेककोटाब्ददु खद ।
परस्त्रीहारि यद् गीत हा मात । किं विलप्यते ॥ १६ ॥
कोऽतिभारो हरेर्नाम्नि जिह्वया परिकीर्त्तने ।
वर्त्तितैलेऽल्पमूल्येऽपि यदग्निर्लभ्यते सदा ॥ १७ ॥
दानाशक्तैर्हरेर्दीपो हृतस्तद वोऽस्ति दु खदम ।
इदानीं किं विलापेन सहध्व यदुपागतम ॥ १८ ॥
अग्निरुवाच । ललितोक्तञ्च ता श्रुत्वा दीपदानाद्दिव ययु ।
तस्माद् दीपप्रदानेन व्रतानामधिक फलम ॥ १९ ॥

अथैकाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

नवव्यूहार्चनम ।

अग्निरुवाच । नवव्यूहार्चन वक्ष्ये नारदाय हरीरितम ।
मण्डलेऽब्जेऽर्चयेन्मध्ये अबीज वासुदेवकम् ॥ १ ॥

आवीजश्च सङ्कर्षणम प्रद्युम्नश्च दक्षिणे ।
अ अनिरुद्ध नैरृते श्री नारायणमप्सु च ॥ २ ॥
तत् सद्‌ब्रह्माणमनिले हु विष्णु चौं नृसिंहकम ।
उत्तरे भूवराहश्च ईशे द्वारि च पश्चिमे ॥ ३ ॥
क ट स श गरुत्मन्त पूर्ववक्त्रश्च दक्षिणे ।
ख छ व हु फडिति च ख ठ फ श गदा विधौ ॥ ४ ॥
व ण म च कोणेशश्च ध द भ ह श्रिय यजेत ।
दक्षिणे चोत्तरे पुष्टि ग ड व श स्ववीजकम ॥ ५ ॥
पीठस्य पश्चिमे ध व वनमालाञ्च पश्चिमे ।
श्रीवत्स चैव स ह ल क्ष त य कौस्तुभ जले ॥ ६ ॥
दशमाङ्गक्रमाद् विष्णोनमाऽनन्तमधोऽर्चयेत ।
दशाङ्गान्मिहेन्द्रादीन पूर्वादौ चतुरा घटान ॥ ७ ॥
तोरणानि वितान च अम्ब्यनिलेन्दुवोजकै ।
मण्डलानि क्रमाद् ध्यात्वा तनु वन्ध्य तत प्लवेत ॥८॥
अम्बरस्थ ततो ध्यात्वा सूक्ष्मरूपमथात्मन ।
सितामृते निमग्नञ्च चन्द्रविम्बात् स्रुतेन च ॥ ६ ॥
तदेव चात्मनो वीजममृत प्लवसत्कृतम ।
उत्पद्यमान पुरुषमात्मानमुपकल्पयेत ॥ १० ॥
उत्पन्नोऽस्मि स्वय विष्णुर्वीज द्वादशक न्यसेत् ।
हृच्छिरस्तु शिखा चैव कवच चास्त्रमेव च ॥ ११ ॥
वक्षोमूर्द्धशिखापृष्ठलोचनेषु न्यसेत पुन ।
अस्त्र करद्वये न्यस्य ततो दिव्यतनुर्भवेत ॥ १२ ॥
यथात्मनि तथा देवे शिष्यदेहे न्यसेत तथा ।
अनिर्माल्या स्मृता पूजा यद्वरे पूजन हृदि ॥ १३ ॥

सनिर्माल्या मण्डलादौ वह्ननेताश्च शिष्यका ।
पुष्प क्षिपेयुर्यन्मूर्त्तौ तस्य तन्नाम कारयेत ॥ १४ ॥
निवेश्य वामत शिष्यास्तिलब्रीहिघृत हुनेत ।
शतमष्टोत्तर हुत्वा सहस्र का।यशुद्धये ॥ १५ ॥
नवव्यूहस्य मर्त्ति।नामङ्गाना च शताधिकम ।
पूर्णान दत्त्वा दीक्षयेत तान गुरु प च्यस्य तैर्धनै ॥१६॥

अथ द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः।

पुष्पाध्यायकथनम ।

अग्निरुवाच। पुष्पगन्धधूपदीपनैवेद्यैस्तुष्यते हरि ।
पुष्पाणि देवयोग्यानि ह्ययाग्यानि वदामि ते ॥ १ ॥
पुष्प श्रेष्ठ मालती च तमालो भ-मुि मान ।
मल्लिका सवपापघ्नी यूथिका विष्णुलोकदा ॥ २ ॥
अतिमुक्तमय तद्वत पाटला विष्णुलोकदा ।
करवीरैविष्णुलोकी जवापुष्पैश्च पुण्यवान ॥ ३ ॥
पावन्तीकुब्जकाद्यैश्च तगरैर्विष्णुलोकभाक ।
कर्णिकारैर्विष्णुलोक कुरुण्ठै पापनाशनम ॥ ४ ॥
पद्मैश्च केतकीभिश्च कुन्दपुष्पै परा गति ।
वाणपुष्पैर्ववराभि कृष्णाभिर्हरिलोकभाक् ॥ ५ ॥
अ।।कैस्तिलकैस्तद्वदटरूपभवैस्तथा ।
मुक्तिभागी विल्वपत्रै शमीपत्रै परा गति ॥ ६ ॥
विष्णुलोकी भृङ्गराजैस्तमालस्य दलैस्तथा ।
तुलसी कृष्णगौराख्या कह्लारोत्पलकानि च ॥ ७ ॥

पद्म कोकनद पुष्प शताजमालया हरि ।
नीपार्जुनकदम्बैश्च वकुलैश्च सुगन्धिभि ॥ ८ ॥
किंशुकैर्मुनिपुष्पैस्तु गोकर्णैर्नागकर्णकै ।
सन्ध्यापुष्पैर्विल्वतकै रञ्जनीकेतकीभवे ॥ ९ ॥
कुषाण्डतिामरात्थैश्च कुशकाशशरोद्भवै ।
वृतादिभिर्मरुवकै पत्रैरन्यै सुगन्धकै ॥ १० ॥
भुक्तिर्मुक्ति पापहानिभक्त्या सर्वैस्तु तुष्यति ।
स्वर्णलक्षाधिक पुष्प माला कोटिगुणाधिका ॥ ११ ॥
स्ववनेऽन्यवने पुष्पैस्त्रिगुण वनजै फलम् ।
विशीर्णैर्नार्चयेद् विष्णु नाधिकाङ्गैर्न मोटितै ॥ १२ ॥
काञ्चनारैस्तथान्मत्तै गिरिकर्णिकया तथा ।
कुटजै शाल्मलीयैश्च शिरीषैर्नरकादिकम ॥ १३ ॥
सुगन्धैर्ब्रह्मपद्मैश्च पुष्पैर्नीलोत्पलैर्हरि ।
अर्कमन्दारधूस्तूरकुसुमैरर्च्यत हर ॥ १४ ॥
कुटजै कर्कटीपुष्पं केतकीन्न शिवे ददेत् ।
कुषाण्डनिम्बसम्भूत पैशाच गन्धवर्जितम ॥ १५ ॥
अहिंसा इन्द्रियजय चात्मज्ञान दया श्रुतम ।
भावाष्टपुष्पै सम्पूज्य देवान् स्याद् भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ १६
अहिंसा प्रथम पुष्प पुष्पमिन्द्रियनिग्रह ।
सवपुष्प दया भूते पुष्प शान्तिर्विशिष्यते ॥ १७ ॥
शम पुष्प तप पुष्प ध्यान पुष्प च सप्तमम ।
सत्यञ्चैवाष्टम पुष्पमेतैस्तुष्यति केशव ॥ १८ ॥
एतैरेवाष्टभि पुष्पैस्तुष्यत्येवार्चितो हरि ।
पुष्पान्तराणि सन्त्यत्र बाह्यानि मनुजोत्तम ! ॥ १९ ॥

भक्त्या दयान्वितैर्विष्णु पूजित परितुष्यति ।
वारुण सलिल पुष्प सौम्य घृतपयोदधि ॥ २० ॥
प्राजापत्य तथान्नादि आग्नेय धूपदीपकम् ।
फलपुष्पादिकञ्चैव वानस्पत्यन्तु पञ्चमम ॥ २१ ॥
पार्थिव कुशमूलाद्य वायव्य गन्धचन्दनम् ॥
श्रद्धाख्य विष्णुपुष्पञ्च सर्वदा चाष्टपुष्पिका ॥ २२ ॥
आसन मूर्त्तिपञ्चाङ्ग विष्णुर्वा चाष्टपुष्पिका ।
विष्णोस्तु वासुदेवाद्यैरीशानाद्यै शिवस्य वा ॥ २३ ॥

अथ त्र्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

नरकस्वरूपम ।

अग्निरुवाच । पुष्पाद्यै पूजनाद् विष्णोर्न याति नरकान् वदे ।
आयुर्षोऽन्ते नर प्राणैरनिच्छन्नपि मुच्यत ॥ १ ॥
जलमग्निर्विष शस्त्र क्षुद्व्याधि पतन गिरे ।
निमित्त किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ॥ २ ॥
अन्यच्छरीरमादत्ते यातनीय स्वकर्मभि ।
भुङ्क्तेऽथ पापकृत् दु ख सुख धर्माय सङ्गत ॥ ३ ॥
नीयते यमदूतैस्तु यम प्राणिभयङ्करै ।
कुपथे दक्षिणद्वारि धार्मिक पश्चिमादिभि ॥ ४ ॥
यमाज्ञसै किङ्करैस्तु पात्यते नरकेषु च ।
स्वर्गे तु नीयते धर्माद् वसिष्ठाद्युक्तिसंश्रयात् ॥ ५ ॥
गोघातो तु महावीच्या वर्षलक्षन्तु पीड्यते ।
आमकुम्भे महादीप्ते ब्रह्महा भूमिहारक ॥ ६ ॥

महाप्रलयकं यावद्रौरवे पीड्यते शनैः ।
स्त्रीबालवृद्धहन्ता तु यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ७ ॥
महारौरवके रौद्रे गृहक्षेत्रादिदीपकः ।
दह्यते कल्पमेकं स चौरस्तामिस्रके पतेत् ॥ ८ ॥
नेककल्पन्तु शूलाद्यैर्भिद्यते यमकिङ्करैः ।
महातामिस्रके सर्पजलौकाद्यैश्च पीड्यते ॥ ९ ॥
यावद् भूमिमातृहाद्या असिपत्रवनेऽसिभिः ।
नैककल्पन्तु नरके करम्भवालुकासु च ॥ १० ॥
येन दग्धो जनस्तत्र दह्यते वालुकादिभिः ।
काकोले कृमिविष्ठाशी एकाकी मिष्टभोजनः ॥ ११ ॥
कुट्टले मूत्ररक्ताशी पञ्चयज्ञक्रियोज्झितः ।
सुदुर्गन्धे रक्तभोजी भवेच्चाभक्ष्यभक्षकः ॥ १२ ॥
तैलपाके तु तिलवत् पोड्यते परपीडकः ।
तैलपाके तु पच्येत शरणागतघातकः ॥ १३ ॥
निरुच्छ्वासे दाननाशी रसविक्रयकोऽध्वरे ।
नाम्ना वज्रकवाटेन महापाते तथाऽनृती ॥ १४ ॥
महाज्वाले पापबुद्धिः क्रकचेऽगम्यगामिनः ।
सङ्करी गुडपाके च प्रतुदेत् परमर्मनुत् ॥ १५ ॥
क्षारह्रदे प्राणिहन्ता क्षुरधारे च भूमिहृत् ।
अम्बरीषे गोस्वर्णहृद् द्रुमच्छिद् वह्निशस्त्रके ॥ १६ ॥
मधुहर्त्ता परीतापे कालसूत्रे परार्थहृत् ।
कश्मलेऽत्यन्तमांसाशी उग्रगन्धे ह्यपिण्डदः ॥ १७ ॥
दुर्धरे तु काचभक्षी वन्दिग्राहरतश्च यः ।
मञ्जूषे नरके लोहेऽप्रतिष्ठे श्रुतिनिन्दकः ॥ १८ ॥

पूतिवक्त्रे कूटसाक्षी परिलुण्ठे धनापहा ।
बालस्त्रीवृद्धघाती च कराले ब्राह्मणार्त्तिकृत् ॥ १९ ॥
विलेपे मद्यपो विप्रो महाताम्रे तु मेदिन ॥ २० ॥
तथाक्रम्य पारदारान ज्वलन्तीमायसीं शिलाम ।
शाल्मलाख्ये तमालिङ्गेन नारी बहुनरङ्गमा ॥ २१ ॥
आस्फोटजिह्वोद्धरण स्त्रीचणान् नेत्रभेदनम ।
अङ्गारराशौ क्षिप्यन्ते मातृपुत्र्यादिगामिन ॥ २२ ॥
चौरा क्षुरैश्च भिद्यन्ते स्वमासाशी च मासभुक् ।
मासोपवासकर्त्ता वै न याति नरक नर ।
एकादशीव्रतकरा भीष्मपञ्चकसद्व्रतो ॥ २३ ॥

अथ चतुरधिकद्विशततमोऽध्याय ।

मासोपवामव्रतम ।

अग्निरुवाच । व्रत मासोपवासञ्च सर्वोतकृष्ट वदामि ते ।
कृत्वा तु वैष्णव यज्ञ गुरोराज्ञामवाप्य च ॥ १ ॥
कृच्छ्राद्यै स्वबल बुद्धा कुर्य्यान मासोपवासकम ।
वानप्रस्थो यतिर्वाथ नारी वा विधवा मुने । ॥ २ ॥
आश्विनस्यामले पक्षे एकादश्यामुपोषित ।
व्रतमेतत तु गृह्णीयाद यावत त्रिंशद्दिनानि तु ॥ ३ ॥
अद्यप्रभृत्यह विष्णो । यावदुत्थानक तव ।
अर्चये त्वामनश्नन् हि यावत् त्रिंशद्दिनानि तु ॥ ४ ॥
कार्त्तिकाश्विनयोर्विष्णोयावदुत्थानक तव ।
म्रिये यद्यन्तरालेऽह व्रतभङ्गो न मे भवेत् ॥ ५ ॥

त्रिकाल पूजयेद् विष्णु त्रिःस्नातो गन्धपुष्पकैः ।
विष्णोर्गीतादिक जप्यन्ध्यान कुर्य्याद् व्रती नरः ॥ ६ ॥
वृथावाद परिहरेदर्थाकाङ्क्षा विवर्जयेत ।
नाव्रतस्थं स्पृशेत कञ्चिद् विकर्मस्थान्न चालपेत ॥ ७ ॥
देवतायतने तिष्ठेद् यावत त्रिंशद्दिनानि तु ।
द्वादश्यां पूजयित्वा तु भोजयित्वा द्विजान व्रती ॥ ८ ॥
समाप्य दक्षिणां दत्त्वा पारणन्तु समाचरेत ।
भुक्तिमुक्तिमवाप्नोति कल्पांश्चैव त्रयोदश ॥ ९ ॥
कारयेद् वैष्णव यज्ञ यजेद् विप्रांस्त्रयोदश ।
तावन्ति वस्त्रयुग्मानि भाजनान्यासनानि च ॥ १० ॥
छत्राणि सपवित्राणि तथोपानद्युगानि च ।
योगपट्टोपवीतानि दद्याद् विप्राय तैर्मत ॥ ११ ॥
अन्यविप्राय शय्यायां हैम विष्णु प्रपूज्य च ।
आत्मनश्च तथामूर्त्तिं वस्त्राद्यैश्च प्रपूजयेत ॥ १२ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो विप्रो विष्णुप्रसादत ।
विष्णुलोक गमिष्यामि विष्णुरेव भवाम्यहम ॥ १३ ॥
व्रज व्रज देववद्धे ! विष्णोः स्थानमनामयम ।
विमानेनामलस्तत्र तिष्ठेद विष्णुस्वरूपधृक ॥ १४ ॥
द्विजानुज्ञाथ तां शय्यां गुरवेऽथ निवेदयेत ।
कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकन्नयेद व्रती ॥ १५ ॥
मासोपवासी यद्देशे स देशो निर्मलो भवेत ।
किं पुनस्तत् कुल सर्वं यत्र मासोपवासकृत ॥ १६ ॥
व्रतस्थ मूर्च्छित दृष्ट्वा क्षीराज्यञ्चैव पाययेत ।
नैते व्रतं विनिघ्नन्ति हविर्विप्रानुमोदितम ॥ १७ ॥

क्षीरं गुरोर्हितौषध्य आपो मूलफलानि च ।
विष्णुर्महौषधं कर्त्ता व्रतमस्मात् समुद्धरेत ॥ १८ ॥

अथ पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

भीष्मपञ्चकव्रतम् ।

अग्निरुवाच । भीष्मपञ्चकमाख्यास्ये व्रतराजन्तु सर्वदम् ।
कार्त्तिकस्यामले पक्षे एकादश्यां समाचरेत ॥ १ ॥
दिनानि पञ्च त्रि स्नायी पञ्चव्रीहितिलैस्तथा ।
तर्पयेद्देवपित्रादीन मौनी सम्पूजयेद्धरिम् ॥ २ ॥
पञ्चगव्येन संस्नाप्य देवं पञ्चामृतेन च ।
चन्दनाद्यैः समालिप्य गुग्गुलुं सघृतं दहेत ॥ ३ ॥
दीपं दद्याद् दिवारात्रौ नैवेद्यं परमान्नकम् ।
ओं नमो वासुदेवाय जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥ ४ ॥
जुहुयाच्च घृताभ्यक्तांस्तिलव्रीहींस्ततो व्रती ।
षडक्षरेण मन्त्रेण स्वाहाकारान्वितेन च ॥ ५ ॥
कमलैः पूजयेत् पादौ द्वितीये विल्वपत्रकैः ।
जानु सक्थि तृतीयेऽथ नाभिं भृङ्गरजेन तु ॥ ६ ॥
बाणविल्वजवाभिस्तु चतुर्थे पञ्चमेऽहनि ।
मालत्या भूमिशायी स्यादेकादश्यान्तु गोमयम् ॥ ७ ॥
गोमूत्रं दधि दुग्धञ्च पञ्चमे पञ्चगव्यकम् ।
पौर्णमास्याञ्चरेन्नक्तं भुक्तिं मुक्तिं लभेद् व्रती ॥ ८ ॥
भीष्मः कृत्वा हरिं प्राप्तस्तेनैव भीष्मपञ्चकम् ।
ब्रह्मणः पूजनाद्यैश्च उपवासादिकं व्रतम् ॥ ९ ॥

अथ षडधिकद्विशततमोऽध्याय ।

अगस्त्यार्घ्यदानकथनम ।

अग्निरुवाच । अगस्त्यो भगवान विष्णुस्तमभ्यर्च्याप्नुयाद्धरिम ।
अप्राप्ते भास्करे कन्या सत्रिभागैस्त्रिभिर्दिनै ॥ १ ॥
अर्घ्य दद्यादगस्त्याय पूजयित्वा ह्य पोषित ।
काशपुष्पमयी मूर्त्ति प्रदोषे विन्यसेद घटे ॥ २ ॥
मुनेर्यजेत् ता कुम्भस्था रात्री कुर्य्यात् प्रजागरम ।
अगस्त्य ! मुनिशार्दूल ! तेजोराशे ! महामते ! ॥ ३ ॥
इमा मम कृता पूजा गृह्णीष्व प्रियया सह ।
आवाह्यार्घ्ये च सम्मुख्य प्रार्च्चयेच्चन्दनादिभा ॥ ४ ॥
जलाशयसमीपे तु प्रातर्नीत्वार्घ्यमपर्येत ।
काशपुष्पप्रतीकाश ! अग्निमारुतसम्भव ! ॥ ५ ॥
मित्रावरुणयो पुत्र ! कुम्भयोने ! नमोऽस्तु ते ।
आतापिभक्षितो येन वातापिश्च महासुर ॥ ६ ॥
समुद्र शोषितो येन सोऽगस्त्य सम्मुखोऽस्तु मे ।
अगस्ति प्रार्थयिष्यामि कर्म्मणा मनसा गिरा ॥ ७ ॥
अर्च्चयिष्याम्यह मैत्र परलोकाभिकाङ्क्षया ।
द्वीपान्तरसमुत्पन्न देवाना परम प्रियम ॥ ८ ॥
राजान सर्ववृक्षाणा चन्दन प्रतिगृह्यताम ।
धर्म्मार्थकाममोक्षाणा भाजनी पापनाशनी ॥ ९ ॥
सौभाग्यारोग्यलक्ष्मीदा पुष्पमाला प्रगृह्यताम ।
धूपोऽय गृह्यता देव ! भक्ति मे ह्यचलाकुरु ॥ १० ॥

ईप्सित मे वर देहि परत्र च शुभा गतिम्।
सुरासुरैर्मुनिश्रेष्ठ। सर्वकामफलप्रद। ॥ ११ ॥
वस्त्रव्रीहिफलैर्हेम्ना दत्तस्त्वर्घो ह्ययम मया।
अगस्त्य बोधयिष्यामि यन्मया मनसोद्धृतम ॥ १२ ॥
फलैरर्घ्य प्रदास्यामि गृहाणार्घ्यं महामुने।।
अगस्त्य एव खनमान खनित्रै प्रजामपत्य बलमीहमान ।
उभौ वर्णावृषिरुग्रतेजा पुपोष सत्या देवेष्वाशिषो जगाम१३
राजपुत्रि। नमस्तुभ्य मुनिपत्नि। महाव्रते।।
अर्घ्य गृह्णीष्व देवेशि। लोपामुद्रे। यशस्विनि। ॥१४
पञ्चरत्नसमायुक्त हेमरूप्यसमन्वितम।
सप्तधान्ययुत पात्र दधिचन्दनसयुतम ॥ १५ ॥
अर्घ्य दद्यादगस्त्याय स्त्रीशूद्राणामवैदिकम।
अगस्त्य। मुनिशार्दूल। तेजोराशे। च सर्वद। ॥१६॥
इमा मम कृता पूजा गृहीत्वा व्रज शान्तये।
त्यजेदगस्त्यमुद्दिश्य धान्यमेक फल रसम ॥ १७ ॥
ततोऽन्न भोजयेद् विप्रान घृतपायसमोदकान।
गा वासासि सुवर्णञ्च तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम ॥ १८ ॥
घृतपायसयुक्तेन पात्रेणाच्छादिताननम।
सहिरण्यञ्च त कुम्भ ब्राह्मणायोपकल्पयेत ॥ १९ ॥
सप्तवर्षाणि दत्त्वाघ्य सर्वे सर्वमवाप्नु यु।
नारी पुत्राश्च सौभाग्य पति कन्या नृपोऽद्भवम ॥ २० ॥

अथ सप्ताधिकद्विशततमोऽध्याय ।

कौमुदव्रतम ।

अग्निरुवाच । कौमुदाख्य मयोक्तञ्च चरेदाश्वयुजे सिते ।
हरि यजेन मासमेकमेकादश्यामुपोषित ॥ १ ॥
आश्विने शुक्लपचेऽहमेकाहारो हरि जपन ।
मास मेक भुक्तिमुक्त्यै करिष्ये कौमुद व्रतम ॥ २ ॥
उपोष्य विष्णु द्वादश्या यजेद् देव विलिप्य च ।
चन्दनागुरुकाश्मीरै कमलोत्पलपुष्पकै ॥ ३ ॥
कह्लारैर्वाथ मालत्या दीप तैलेन वाग्यत ।
अहोरात्रञ्च नैवेद्य पायसापूपमोदकै ॥ ४ ॥
ओ नमो वासुदेवाय विज्ञाप्याथ समापयेत् ।
भोजनादि द्विजे दद्याद यावद देव प्रबध्यत ।
तावन्मासोपवास स्यादधिक फलमप्यत ॥ ५ ॥

अथाष्टाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

व्रतदानादिसमुच्चय ।

अग्निरुवाच । व्रतदानानि सामान्य प्रवदामि समासत ।
तिथौ प्रतिपदादौ च सूर्य्यादौ कृत्तिकासु च ॥ १ ॥
विष्कम्भादौ च मेषादौ काले च ग्रहणादिके ।
यत काले यद् व्रत दान यद द्रव्य नियमादि यत ॥ २ ॥
तद् द्रव्याख्यञ्च कालाख्य सर्व वै विष्णुदैवतम ।
रवीशब्रह्मलक्ष्म्याद्या सर्वे विष्णोर्विभूतय ॥ ३ ॥

तमुद्दिश्य व्रत दान पूजादि स्यात् तु सर्वदम ।
जगत्पते ! समागच्छ आसन पाद्यमर्घ्यकम् ॥ ४ ॥
मधुपर्कं तथाचाम स्नान वस्त्रञ्च गन्धकम ।
पुष्प धूपञ्च दीपञ्च नैवेद्यादि नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥
इति पूजाव्रते दाने दानवाक्य सम शृणु ।
अद्यामुकसगोत्राय विप्रायामुकशर्मणे ॥ ६ ॥
एतद् द्रव्य विष्णुदैव सर्वपापोपशान्तये ।
आयुरारोग्यवृद्ध्यर्थ सौभाग्यादिविवृद्धये ॥ ७ ॥
गोत्रसन्ततिवृद्ध्यर्थ विजयाय धनाय च ।
धर्मायैश्वर्यकामाय तत्पापशमनाय च ॥ ८ ॥
ससारमुक्तये दानन्तुभ्य सम्प्रददे ह्यहम ।
एतद्दानप्रतिष्ठार्थ तुभ्यमेद ददाम्यहम ॥ ९ ॥
एतेन प्रीयता नित्य सर्वलोकपति प्रभु ।
यज्ञदानव्रतपते ! विद्याकीर्त्यादि देहि मे ॥ १० ॥
धर्मकामार्थमोक्षाश्च देहि मे मनसेप्सितम ।
य पठेच्छृणुयान्नित्य व्रतदानसमुच्चयम ॥ ११ ॥
स प्राप्तकामो विमलो भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ।
तिथिवारर्क्षसङ्क्रान्तियोगमन्वादिक व्रतम ।
नैकधा वासुदेवादेर्नियमात पूजनाद् भवेत ॥ १२ ॥

अथ नवाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

दानपरिभाषाकथनम ।

अग्निरुवाच । दानधर्मान प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदान शृणु ।

दानमिष्टं तथा पूर्त्तं धर्मं कुर्वन् हि सर्वभाक्॥ १॥
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च।
अन्नप्रदानमारामा पूर्त्तं धर्मं च मुक्तिदम्॥ २॥
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चानुपालनम्।
आतिथ्यं वैश्वदेवश्च प्राहुरिष्टञ्च नाकदम्॥ ३॥
ग्रहोपरागे यद्दानं सूर्य्यसङ्क्रमणेषु च।
द्वादश्यादौ च यद्दानं पूर्त्तं तदपि नाकदम्॥ ४॥
देशे काले च पात्रे च दानं कोटिगुणं भवेत्।
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये॥ ५॥
युगादिषु च सङ्क्रान्तौ चतुर्दश्यष्टमीषु च।
सितपञ्चदशीसर्वद्वादशीष्वष्टकासु च॥ ६॥
यज्ञोत्सवविवाहेषु तथा मन्वन्तरादिषु।
वैधृते दृष्टदुःस्वप्ने द्रव्यब्राह्मणलाभतः॥ ७॥
श्रद्धा वा यद्दिने तत्र सदा वा दानमिष्यते।
अयने द्वे विषुवे द्वे चतस्रः षडशीतयः॥ ८॥
चतस्रो विष्णुपद्यश्च सङ्क्रान्त्यो द्वादशोत्तमाः।
कन्यायां मिथुने मीने धनुष्यपि रवेर्गतिः॥ ९॥
षडशीतिमुखाः प्रोक्ताः षडशीतिगुणाः फलैः।
अतीतानागते पुण्ये द्वे उदग्दक्षिणायने॥ १०॥
त्रिंशत् कर्कटके नाड्यो मकरे विंशतिः स्मृताः।
वर्त्तमाने तुलामेषे नाड्यास्तूभयतो दश॥ ११॥
षडशीत्यां व्यतीतायां षष्टिरुक्तास्तु नाडिकाः।
पुण्याख्या विष्णुपद्याञ्च प्राक्पश्चादपि षोडश॥ १२॥
श्रवणाश्विधनिष्ठासु नागदैवतमस्तके।

यदा स्याद्रविवारेण व्यतीपात स उच्यते ॥ १३ ॥
नवम्या शुक्लपक्षस्य कार्त्तिके निरगात् कृतम।
त्रेता सिततृतीयाया वैशाखे द्वापर युगम ॥ १४ ॥
दर्शे वै माघमासस्य त्रयोदश्या नभस्यके।
कृष्णे कलि विजानीयाज्ज्ञेया मन्वन्तरादय ॥ १५ ॥
अश्वयुक्छुक्लनवमी द्वादशी कार्त्तिक तथा।
तृतीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥ १६ ॥
फाल्गुनस्याप्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा।
आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥ १७ ॥
श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाषाढे च पूर्णिमा।
कार्त्तिके फाल्गुने तद्वज्ज्यैष्ठे पञ्चदशी तथा ॥ १८ ॥
ऊर्ध्वं चैवाग्रहायण्या अष्टकास्तिस्र ईरिता।
अष्टकाख्या चाष्टमी स्यादासु दानानि चाक्षयम ॥ १९ ॥
गयागङ्गाप्रयागादौ तीर्थे देवालयादिषु।
अप्रार्थितानि दानानि विद्यार्थे कन्यका न हि ॥२० ॥
दद्यात पूर्वमुखो दान गृह्णीयादुत्तरामुख।
आयुर्विवर्द्धते दातुर्ग्रहीतु क्षीयते न तत् ॥ २१ ॥
नाम गोत्र समुच्चार्य सम्प्रदानस्य चात्मन।
सम्प्रदेय प्रयच्छन्ति कन्यादाने पुनस्त्रयम ॥ २२ ॥
स्नात्वाभ्यर्च्य व्याहृतिभिर्दद्याद् दानन्तु सोदकम।
कनकाश्वतिला नागा दासीरथमहीगृहा ॥ २३ ॥
कन्या च कपिला धेनुर्महादानानि वै दश।
श्रुतशौर्यतप कन्यायाज्यशिष्यादुपागतम ॥ २४ ॥
शुल्क धन हि सकल शुल्क शिल्पानुवृत्तित।

कुसीदकृषिवाणिज्यप्राप्तं यदुपकारतः ॥ २५ ॥
पाशकद्यूतचौर्य्यादिप्रतिरूपकसाहसैः ।
व्याजेनोपार्जितं कृतस्नं त्रिविधं त्रिविधं फलम् ॥२६॥
अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तञ्च प्रीतिकर्मणि ।
भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ २७ ॥
ब्रह्मक्षत्रविशां द्रव्यं शूद्रस्यैषामनुग्रहात् ।
बहुभ्यो न प्रदेयानि गौर्गृहं शयनं स्त्रियः ॥ २८ ॥
कुलानान्तु शतं हन्यादप्रयच्छन् प्रतिश्रुतम् ।
देवानाञ्च गुरूणाञ्च मातापित्रोस्तथैव च ॥ २९ ॥
पुण्यं देयं प्रयत्नेन यत् पुण्यञ्चार्जितं क्वचित् ।
प्रतिलाभेच्छया दत्तं यद्दत्तं तदपार्थकम् ॥ ३० ॥
श्रद्धया साध्यते धर्मो दत्तं वार्य्यपि चाक्षयम् ।
ज्ञानशीलगुणोपेतः परपीडाबहिष्कृतः ॥ ३१ ॥
अज्ञानां पालनात् त्राणात् ततः पात्रं परं स्मृतम् ।
मातुः शतगुणं दानं सहस्रं पितुरुच्यते ॥ ॥ ३२ ॥
अनन्तं दुहितुर्दानं सोदर्य्ये दत्तमक्षयम् ।
अमनुष्ये समं दानं पापे ज्ञेयं महाफलम् ॥ ३३ ॥
वर्णसङ्करे द्विगुणं शूद्रे दानं चतुर्गुणम् ।
वैश्ये चाष्टगुणं क्षत्रे षोडशत्वं द्विजब्रुवे ॥ ३४ ॥
वेदाध्याये शतगुणमनन्तं वेदबोधके ।
पुरोहितं याजकादौ दानमक्षयमुच्यते ॥ ३५ ॥
श्रोत्रियहीनेषु यद् दत्तं तदनन्तं च यज्वनि ।
अतपस्वयनधीयानः प्रतिग्रहरुचिर्द्विजः ॥ ३६ ॥
अम्भस्यश्मप्लवेनेव सह तेनैव मज्जति ।

स्नात सम्यगुपस्पृश्य गृह्णीयात् प्रयत शुचि । ३७ ॥
प्रतिगृहीता सावित्रीं सर्वदैव प्रकीर्त्तयेत् ।
ततस्तु कीर्त्तयेत सार्द्ध द्रव्येण सह दैवतम् ॥ ३८ ॥
प्रतिग्राह्यो पठेदुच्चै प्रतिगृह्य द्विजोत्तमात् ।
मन्द पठेत् क्षत्रियात् तु उपांशु च तथा विश ॥३९॥
मनसा च तथा शूद्रात स्वस्तिवाचनक तथा ।
अभय सर्वदैवत्य भूमिर्वै विष्णुदेवता ॥ ४० ॥
कन्या दासस्तथा दासी प्राजापत्या प्रकीर्त्तिता ।
प्राजापत्यो गज प्रोक्तस्तुरगो यमदैवत ॥ ४१ ॥
तथा चैकशफ सर्वं याम्यश्च महिषस्तथा ।
उष्ट्रश्च नैरृ तो धेनू रौद्री छागोऽनलस्तथा ॥ ४२ ॥
आप्या मेषा हरि क्रोड आरण्या पशवोऽनिला ।
जलाशय वारुण स्याद् वारिधानीघटादय ॥ ४३ ॥
समुद्रजानि रत्नानि हेमलौहानि चानल ।
प्राजापत्यानि शस्यानि पक्वान्नमपि सत्तम ! ॥ ४४ ॥
गान्धर्व्वं गन्धमित्याहुर्वस्त्र वार्हस्पत्य स्मृतम् ।
वायव्या पक्षिण सर्वे विद्या ब्राह्मी तथाङ्गकम् ॥ ४५ ॥
सारस्वत पुस्तकादि विश्वकर्मा तु शिल्पके ।
वनस्पतिर्द्रुमादीना द्रव्यदेवा हरेस्तनु ॥ ४६ ॥
छत्र कृष्णाजिन शय्या रथ आसनमेव च ।
उपानही तथा यानमुत्तानाङ्गिर ईरितम् ॥ ४७ ॥
रणोपकरण शस्त्र ध्वजाद्य सर्वदैवतम ।
गृहञ्च सर्वदैवत्य सर्वेषा विष्णुदेवता ॥ ४८ ॥
शिवो वा न ततो द्रव्य व्यतिरिक्त यतोऽस्ति हि ।

द्रव्यस्य नाम गृह्णीयाद् ददानीति तथा वदेत ॥४९॥
तोयं दद्यात ततो हस्ते दाने विधिरयं स्मृत ।
विष्णुर्दाता विष्णुर्द्रव्यं प्रतिगृह्णामि वै वदेत् ॥ ५० ॥
स्वस्ति प्रतिग्रह धर्म भुक्तिमुक्ती फलद्वयम ।
गुरून भृत्यान न जिहीर्षु रचिष्यन देवता पितृन ॥५१॥
सर्वत प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत स्वयं तत ।
शूद्रीय न तु यज्ञार्थं धन शूद्रस्य तत्फलम ॥ ५२ ॥
गुडतक्ररसाद्याश्च शूद्राद् ग्राह्या निवर्त्तिना ।
सवत प्रतिगृह्णीयादवृत्त्याकर्षितो द्विज ॥ ५३ ॥
नाध्यापनाद् याजनाद् वा गर्हिताद् वा प्रतिग्रहात् ।
दोषो भवति विप्राणां ज्वलनार्कसमा हि ते ॥ ५४ ॥
कृत तु दीयते गत्वा त्रेतास्वानीय दीयते ।
द्वापरे याचमानाय कलौ त्वनुगम ...नान्वित ॥ ५५ ॥
मनसा पात्रमुद्दिश्य जल ...भूमौ विनिक्षिपेत ।
विद्यत सागरस्यान्तो ...ग नान्तो दानस्य विद्यते ॥ ५६ ॥
अद्य सोमार्कग्र... दर्शणसङ्क्रान्त्यादौ च कालके ।
गङ्गागयाप्रय... ...गादौ तीर्थदेशे महागुणे ॥ ५७ ॥
तथा चा... ...मुकगोत्राय तथा चामुकशर्मणे ।
वेद... ...दाङ्गयुक्ताय पात्राय सुमहात्मने ॥ ५८ ॥
यथानाम महाद्रव्य विष्णु रुद्रादिदैवतम ।
पुत्रपौत्रगृहैश्वर्य्यपत्नीधर्मार्थसद्गुण ॥ ५९ ॥
कीर्त्तिविद्यामहाकामसौभाग्यारोग्यवृद्धये ।
सर्वपापोपशान्त्यर्थ स्वर्गार्थं भुक्तिमुक्तये ॥ ६० ॥
एतत् तुभ्य सम्प्रददे प्रीयतां मे हरि शिव ।

दिव्यान्तरीक्षभौमादिसमुत्पातौघघातकृत ॥ ६१ ॥
धर्मार्थकाममोक्षाख्यै ब्रह्मलोकप्रदोऽस्तु मे ।
यथानामसगोत्राय विप्रायामुकशर्मणे ॥ ६२ ॥
एतद्दानप्रतिष्ठार्थं सुवर्णं दक्षिणां ददे ।
अनेन दानवाक्येन सर्वदानानि वै ददेत् ॥ ६३ ॥

अथ दशाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

महादानानि ।

अग्निरुवाच । सर्वदानानि वक्ष्यामि महादानानि षोडश ।
तुलापुरुष आद्यन्तु हिरण्यगर्भदानकम् ॥ १ ॥
ब्रह्माण्ड कल्पवृक्षश्च गोसहस्रञ्च पञ्चमम् ।
हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वश्च सप्तमम् ॥ २ ॥
हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा ।
पञ्चलाङ्गलकन्तद्वद्धरादानं तथैव च ॥ ३ ॥
विश्वचक्रं कल्पलता सप्तसागरकं परम् ।
रत्नधेनुर्महाभूतघटं शुभदिनेऽर्पयेत ॥ ४ ॥
मण्डपे मण्डले दानं देवान् प्रार्च्यार्पयेद् द्विजे ।
मेरुदानानि पुण्यानि मेरवो दश तान् शृणु ॥ ५ ॥
धान्यद्रोणसहस्रेण उत्तमोऽर्द्धार्द्धतः परौ ।
उत्तमः षोडशद्रोणः कर्त्तव्यो लवणाचलः ॥ ६ ॥
दशभारैर्गुडाद्रिः स्यादुत्तमोऽर्द्धार्द्धतः परौ ।
उत्तमः पलसाहस्रैः स्वर्णमेरुस्तथा परौ ॥ ७ ॥
दशद्रोणैस्तिलाद्रिः स्यात् पञ्चभिश्च त्रिभिः क्रमात् ।

कार्पासपर्वतो विंशभारैश्च दशपञ्चभिः ॥ ८ ॥
विंशत्या घृतकुम्भानामुत्तमः स्याद् घृताचलः ।
दशभिः पलसाहस्रैरुत्तमो रजताचलः ॥ ९ ॥
अष्टभारैः शर्कराद्रिर्मध्यो मन्दोऽर्द्धतोऽर्द्धतः ।
दश धेनूः प्रवक्ष्यामि या दत्त्वा भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ १० ॥
प्रथमा गुडधेनुः स्याद् घृतधेनुस्तथाऽपरा ।
तिलधेनुस्तृतीया च चतुर्थी जलधेनुका ॥ ११ ॥
क्षीरधेनुर्मधुधेनुः शर्करादधिधेनुके ।
रसधेनुः स्वरूपेण दशमी विधिरुच्यते ॥ १२ ॥
कुम्भाः स्युर्द्रवधेनूनामितरासान्तु राशयः ।
कृष्णाजिनञ्चतुर्हस्तं प्रागग्रीवं विन्यसेद् भुवि ॥ १३ ॥
गोमयेनानुलिप्तायां दर्भानास्तीर्य सर्वतः ।
लघ्वैणकाजिनं तद्वद् वत्सस्य परिकल्पयेत् ॥ १४ ॥
प्राङ्मुखीं कल्पयेद्धेनुमुदक्पादां सवत्सकाम् ।
उत्तमा गुडधेनुः स्यात् सदा भारचतुष्टयात् ॥ १५ ॥
वत्सं भारेण कुर्वीत भाराभ्यां मध्यमा स्मृता ।
अर्द्धभारेण वत्सः स्यात् कनिष्ठा भारकेण तु ॥ १६ ॥
चतुर्थांशेन वत्सः स्याद् गृहवित्तानुसारतः ।
पञ्च कृष्णलका माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ १७ ॥
पलं सुवर्णाश्चत्वारस्तुला पलशतं स्मृतम् ।
स्याद् भारो विंशतितुला द्रोणस्तु चतुराढकः ॥ १८ ॥
धेनुवत्सौ गुडस्योभौ सितसूक्ष्माम्बरावृतौ ।
शुक्तिकर्णाविक्षुपादौ शुचिमुक्ताफलेक्षणौ ॥ १९ ॥
सितसूत्रशिरालौ च सितकम्बलकम्बलौ ।

ताम्रगण्डुकपृष्ठौ तौ सितचामररोमकौ ॥ २० ॥
विद्रुमस्त्रयुगावेतौ नवनीतस्तनान्वितौ ।
क्षौमपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्रनीलकतारकौ ॥ २१ ॥
सुवर्णशृङ्गाभरणौ रजतक्षुरसंयुतौ ।
नानाफलमया दन्ता गन्धघ्राणप्रकल्पितौ ॥ २२ ॥
रचयित्वा यजेद्देनुमिमैर्मन्त्रैर्द्विजोत्तम ।
या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता ॥ २३ ॥
धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु ।
देहस्था या च रुद्राणी शङ्करस्य सदा प्रिया ॥ २४ ॥
धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ।
विष्णुवक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः ॥२५
चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा श्रिये ।
चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च ॥ २६ ॥
लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे ।
स्वधा त्वं पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजां यतः ॥ २७ ॥
सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ।
एवमामन्त्रिता धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ २८ ॥
समानं सर्वधेनूनां विधानं चैतदेव हि ।
सर्वयज्ञफलं प्राप्य निर्मलो भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ २९ ॥
स्वर्णशृङ्गी शफै रौप्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता ।
कांस्योपदोहा दातव्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा ॥ ३० ॥
दाताऽस्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सरान् रोमसम्मितान् ।
कपिला चेत्तारयति भूयश्चासप्तमं कुलम् ॥ ३१ ॥
स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां कांस्यदोहनकान्विताम् ।

शक्तितो दक्षिणायुक्ता दत्त्वा स्याद् भुक्तिमुक्तिभाक् ॥३२॥
सवत्सरोमतुल्यानि युगान्य भरतीमुखोम ।
दत्त्वा स्वममवाप्नोति पूर्वेण विधिना ददेत् ॥ ३३ ॥
आसन्नमृत्युना देया सवत्सा गौस्तु पूर्ववत ।
यमद्वारे महाघोरे तप्ता वैतरणी नदी ।
ता तर्त्तुञ्च ददाम्येना कृष्णा वैतरणीञ्च गाम ॥ ३४ ॥

अथैकादशाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

नानादानानि ।

अग्निरुवाच । एकाङ्गा दशगुर्दद्याद दश दद्याच्च गोशती ॥
शत सहस्रगुर्दद्यात सर्वे तुल्यफला हि त ॥ १ ॥
प्रासादा यत्र सौवर्णा वसोधारा च यत्र सा ।
गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र यान्ति सहस्रदा ॥ २ ॥
गवा शतप्रदानेन मुच्यत नरकार्णवात ।
दत्त्वा वत्सतरी चैव स्वर्गलोके महीयते ॥ ३ ॥
गोदानादायुरारोग्यसौभाग्यस्वर्गमाप्नुयात ।
इन्द्रादिलोकपालाना या राजमहिषी शुभा ॥ ४ ॥
महिषीदानमाहात्म्यादस्तु मे सर्वकामदा ।
धर्मराजस्य साहाय्ये यस्या पुत्र प्रतिष्ठित ॥ ५ ॥
महिषासुरस्य जननी या सास्तु वरदा मम ।
महिषीदानाच्च सौभाग्य वृषदानाद्द दिव व्रजेत् ॥ ६ ॥
सयुक्तहलपङ्क्त्याख्य दान सर्वफलप्रदम ।
दश्क्तिदशहला प्रोक्ता दारुजा वृषसयुता ॥ ७ ॥

सौवर्णपट्टसन्नद्धान दत्त्वा स्वर्गे महीयते।
दशाना कपिलानान्तु दत्ताना ज्येष्ठपुष्करे ॥ ८ ॥
तत् फलञ्चाचज प्रोक्त वृषभस्य तु मोचणे।
धर्मोऽसि त्वञ्चतुष्पादश्चतस्रस्ते प्रिया इमा ॥ ९ ॥
नमो ब्रह्मण्यदेवेश ! पितृभूतर्षिपोषक !।
त्वयि मुक्तेऽचरा लोका मम सन्तु निरामया ॥ १० ॥
मा मे ऋणोऽस्तु दैवत्यो भौत पैत्रोऽथ मानुष ।
धमस्त्व त्वतप्रपन्नस्य या गति सास्तु मे ध्रुवा ॥ ११ ॥
अङ्कयेच्चक्रशूलाभ्या मन्त्रेणानेन चोत्सृजेत ।
एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृष ॥ १२ ॥
मुच्यते प्रेतलोकात तु षण्मासे चाब्दिकादिषु।
दशहस्तेन कुण्डेन त्रिंशतकुण्डान्निवर्त्तनम ॥ १३ ॥
तान्येव दशविस्तारात गोचर्मो ततप्रदोऽघभित ।
गोभूहिरण्यसयुक्त कृष्णाजिनन्तु योऽर्पयेत ॥ १४ ॥
सर्वदुष्कृतकर्मापि सायुज्य ब्रह्मणो व्रजेत्।
भाजनन्तिलसम्पूर्णं मधुना पूर्णमेव च ॥ १५ ॥
दद्यात कृष्णतिलानाञ्च प्रस्थमेकञ्च मागधम।
शय्या दत्त्वा तु सगुणा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात ॥ १६ ॥
हैमी प्रतिकृति कृत्वा दत्त्वा स्वर्गस्तथात्मन ।
विपुलन्तु गृह कृत्वा दत्त्वा स्याद् भुक्तिमुक्तिभाक ॥१७॥
गृह मठ सभा स्वर्गी दत्त्वा स्याच्च प्रतिश्रयम्।
दत्त्वा कृत्वा गोगृहञ्च निष्पाप स्वर्गमाप्नुयात् ॥ १८ ॥
यममाहिषदानात् तु निष्पाप स्वर्गमाप्नुयात।
ब्रह्मा हरो हरिर्देवैर्मध्ये च यमदूतक ॥ १९ ॥

पाशी तस्य शिरश्छित्त्वा त दद्यात स्वर्गभाग् भवेत ।
त्रिमुखाख्यमिद दान गृहीत्वा तु द्विजोऽघभाक् ॥२० ॥
चक्र रूप्यमय कृत्वा के धृत्वा तत प्रदापयेत ।
हेमयुक्त द्विजायैतत् कालचक्रमिद महत ॥ २१ ॥
आत्मतुल्यन्तु यो लोह दद्येन्न नरक व्रजेत ।
पञ्चाशतपलसयुक्त लौहदण्डन्तु योऽर्पयेत ॥ २२ ॥
वस्त्रेणाच्छाद्य विप्राय यमदण्डो न विद्यते ।
मूल फलादि वा द्रव्य सहृत वाय चेकश ॥ २३ ॥
कृत्यञ्जय समुद्दिश्य दद्यादायुर्विवृद्धये ।
पुमान कृष्णतिलै कार्य्यो रौप्यदन्त सुवर्णदृक ॥ ४ ॥
खड्गाद्यतकरो दीर्घो जवाकुसुममण्डल ।
रक्ताम्बरधर स्रग्वी शङ्खमालाविभूषित ॥ २५ ॥
उपानद्युगयुक्ताङ्घ्रि कृष्णकम्बलपार्श्वक ।
गृहीतमासपिण्डश्च वामे वै कालपूरुष ॥ २६ ॥
सम्पूज्य तञ्च गन्धाद्यै ब्राह्मणायोपपादयेत ।
मरणव्याधिहीन स्याद्राजराजेश्वरो भवेत ॥ २७ ॥
गावृषौ तु द्विजे दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात ।
रेवन्ताधिष्ठितञ्चाश्व हैम दत्त्वा न मृत्युभाक् ॥ २८ ॥
घण्टादिपूर्णमप्येक दत्त्वा स्याद भुक्तिमुक्तिभाक ।
महान कामानवाप्नोति य प्रयच्छति काञ्चनम ॥ २९ ॥
सुवर्ण दीयमाने तु रजत दक्षिणेष्यते ।
अन्येषामपि दानाना सुवर्ण दक्षिणा स्मृता ॥ ३० ॥
सुवर्ण रजत ताम्र तण्डुल धान्यमेव च ।
नित्यश्राद्ध देवपूजा सर्वमेतददक्षिणम ॥ ३१ ॥

रजत दक्षिणा पित्रे धर्मकामार्थसाधनम्।
सुवर्णं रजत ताम्र मणिमुक्तावसूनि च॥ ३२॥
सर्वमेतन्महाप्राज्ञो ददाति वसुधा ददत्।
पितॄंश्च पितृलोकस्थान् देवस्थाने च देवता॥ ३३॥
सन्तर्पयति शान्तात्मा यो ददाति वसुन्धराम्।
खर्वट खेटक वापि ग्राम वा शस्यशालिनम्॥ ३४॥
निवर्त्तनशत वापि तदर्द्ध वा गृहादिकम।
अपि गोचर्ममात्रावा दत्त्वोर्वी सर्वभाक् भवेत्॥ ३५॥
तैलविन्दुर्यथा चाप्सु प्रसर्पेद् भूगत तथा।
सर्वेषामेवदानानामेकजन्मानुग फलम॥ ३६॥
हाटकक्षितिगौरीणा सप्तजन्मानुग फलम।
त्रिसप्तकुलमुद्धृत्य कन्यादो ब्रह्मलोकभाक॥ ३७॥
गज सदक्षिण दत्त्वा निर्मल स्वर्गभाग् भवेत।
अश्व दत्त्वायुरारोग्यसौभाग्यस्वर्गमाप्नुयात्॥ ३८॥
दासीं दत्त्वा द्विजेन्द्राय अप्सरोलोकमाप्नुयात।
दत्त्वा ताम्रमयीं स्थाली पलाना पञ्चभि शतै॥ ३९॥
अर्द्धैस्तदर्द्धै रर्द्धैर्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात्।
शकट वृषसयुक्त दत्त्वा यानेन नाकभाक॥ ४०॥
वस्त्रदानाल्लभेदायुरारोग्य स्वर्गमक्षयम्।
धान्यगोधमकलमयवादीन स्वर्गभाग ददत्॥ ४१॥
आसन तैजस पात्र लवण गन्धचन्दनम।
धप दीपञ्च ताम्बल लोह रूप्यञ्च रत्नकम॥ ४२॥
दिव्यानि नानाद्रव्याणि दत्त्वा स्याद् भुक्तिमुक्तिभाक।
तिलाश्च तिलपात्रञ्च दत्त्वा स्वर्गमवाप्नुयात्॥ ४३॥

अन्नदानात पर नास्ति न भूत न भविष्यति ।
हस्त्यश्वरथदानानि दासीदासगृहाणि च ॥ ४४ ॥
अन्नदानस्य सर्वाणि कला नार्हन्ति षोडशीम ।
कृत्वापि सुमहत् पाप य पश्चादन्नदो भवेत ॥ ४५ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो लोकानाप्नोति चाक्षयान ।
पानीयञ्च प्रपा दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात ॥ ४६ ॥
अग्नि काष्ठञ्च मार्गादौ दत्त्वा दीप्त्यादिमाप्नुयात् ।
देवगन्धर्वनारीभिर्विमाने सेव्यते दिवि ॥ ४७ ॥
घृत तैलञ्च लवण दत्त्वा सवमवाप्नुयात ।
छत्रापानहकाष्ठादि दत्त्वा स्वर्गे सुखी वसेत ॥ ४८ ॥
प्रतिपत तिथिमुख्येषु विष्कुम्भादिकयोगके ।
चैत्रादौ वत्सरादौ च अश्विन्यादौ हरि हरम ॥ ४९ ॥
ब्रह्माण लोकपालादीन प्रार्च्य दान महाफलम ।
वृक्षारामान् भोजनादीन मार्गसवाहनादिकान् ॥५०॥
पादाभ्यङ्गादिक दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात ।
त्रीणि तुल्यफलानीह गाव पृथ्वी सरस्वती ॥ ५१ ॥
ब्राह्मी सरस्वती दत्त्वा निर्मलो ब्रह्मलोकभाक ।
सप्तद्वीपमहीद स ब्रह्मज्ञान ददाति य ॥ ५२ ॥
अभय सवभूतेभ्यो यो दद्यात सवभाड नर ।
पुराण भारत वापि रामायणमथापि वा ॥ ५३ ॥
लिखित्वा पुस्तक दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात ।
वेदशास्त्र नृत्यगीत योऽध्यापयति नाकभाक् ॥ ५४ ॥
वित्त दद्यादुपाध्याये छात्राणा भोजनादिकम ।
किमदत्त भवेत तेन धर्मकामादिदर्शिना ॥ ५५ ॥

वाजपेयसहस्रस्य सम्यगदत्तस्य यत फलम्।
तत् फल सर्वमाप्नोति विद्यादानान्न सशय ॥ ५६ ॥
शिवालये विष्णु गृहे सूर्य्यस्य भवने तथा।
सर्वदानप्रद स स्यात पुस्तक वाचयेत तु य ॥ ५७ ॥
त्रैलोक्ये चतुरो वर्णाश्चत्वारश्चाश्रमा पृथक।
ब्रह्माद्या देवता सर्वा विद्यादाने प्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥
विद्या कामदुघा धेनुर्विद्या चक्षुरनुत्तमम।
उपवेदप्रदानेन गन्धर्वै सह मोदते ॥ ५९ ॥
वेदाङ्गानाञ्च दानेन स्वर्गलोकमवाप्नुयात।
धर्मशास्त्रप्रदानेन धर्मेण सह मोदते ॥ ६० ॥
सिद्धान्ताना प्रदानेन मोक्षमाप्नोत्यसशयम।
विद्यादानमवाप्नोति प्रदानात पुस्तकस्य तु ॥ ६१ ॥
शास्त्राणि च पुराणानि दत्त्वा सर्वमवाप्नुयात्।
शिष्याश्च शिक्षयेद यस्तु पुण्डरीकफल लभेत ॥ ६२ ॥
येन जीवति तद दत्त्वा फलस्यान्तो न विद्यते।
लोके श्रेष्ठतम सर्वमात्मनश्चापि यत प्रियम ॥ ६३ ॥
सर्व पितृणा दातव्य तेषामेवाक्षयार्थिना।
विष्णु रुद्र पद्मयोनि देवीविघ्नेश्वरादिकान ॥ ६४ ॥
पूजयित्वा प्रदद्याद य पूजाद्रव्य स सर्वभाक।
देवालय च प्रतिमा कारयन सर्वमाप्नुयात् ॥ ६५ ॥
सम्मार्जन चोपलेप कुर्वन एव निर्मल पुमान।
नानामण्डलकार्य्ये मण्डलाधिपतिर्भवेत ॥ ६६ ॥
गन्ध पुष्प धूपदीप नैवेद्यञ्च प्रदक्षिणम।
घण्टाध्वजवितानञ्च प्रेक्षण वाद्यगीतकम् ॥ ६७ ॥

वस्त्रादि दत्त्वा देवाय भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात्।
कस्तूरिका शिह्लकञ्च श्रीखण्डमगुरुन्तथा ॥ ६८ ॥
कर्पूरञ्च तथामुस्तं गुग्गुलं विजयं ददेत्।
घृतप्रस्थेन संस्नाप्य सङ्क्रान्त्यादौ स सर्वभाक् ॥ ६९ ॥
स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यङ्गं पञ्चविंशति ।
पलानान्तु सहस्रेण महास्नानं प्रकीर्त्तितम् ॥ ७० ॥
दशापराधास्तोयेन क्षीरेण स्नापनात्कृतम्।
सहस्रं पयसा दध्ना घृतेनायुतमिष्यते ॥ ७१ ॥
दासीदासमलङ्कारं गोभूम्यश्वगजादिकम्।
देवाय दत्त्वा सौभाग्यं धनायुष्मान् व्रजेद् दिवम् ॥७२॥

अथ द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः।

मेरुदानानि।

अग्निरुवाच। काम्यदानानि वक्ष्यामि सर्वकामप्रदानि ते।
नित्यपूजा मासि मासि कृत्वाथो काम्यपूजनम् ॥ १ ॥
व्रतार्हेण गुरौ पूजा वत्सरान्ते महार्चनम्।
आश्वे वै मार्गशीर्षे तु कमलं पिष्टसम्भवम् ॥ २ ॥
शिवाय पूज्य यो दद्यात् सूर्य्यलोके चिरं वसेत्।
गजं पौषे पिष्टमयं त्रिसप्तकुलमुद्धरेत् ॥ ३ ॥
माघे चाश्वरथं पैष्टं दत्त्वा न नरकं व्रजेत्।
फाल्गुने तु वृषं पैष्टं स्वर्गभुक् स्यान्महीपतिः ॥ ४ ॥
चैत्रे चेक्षुमयीं गावं दासदासीसमन्विताम्।
दत्त्वा स्वर्गे चिरं स्थित्वा तदन्ते स्यान्महीपतिः ॥ ५ ॥

सप्तव्रीहीश्च वैशाखे दत्त्वा शिवमयो भवेत ।
बलिमण्डलकश्चान्नै कृत्वाषाढे शिवो भवेत् ॥ ६ ॥
विमान श्रावणे पौष्य दत्त्वा स्वर्गी ततो नृप ।
शतद्वय फलानान्तु दत्त्वोद्धृत्य कुल नृप ॥ ७ ॥
गुग्गलादि दहेद् भाद्रे स्वर्गी स स्यात् ततो नृप ।
क्षीरसर्पिर्भृत पात्रमाश्विने स्वगट भवेत ॥ ८ ॥
कार्त्तिके गुडखण्डाज्य दत्त्वा स्वर्गी ततो नृप ।
मेरुदान द्वादशक वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदम ॥ ९ ॥
मेरुव्रते तु कार्त्तिक्या रत्नमेरु ददेद् द्विजे ।
सर्वेषाञ्चैव मेरूणा प्रमाण क्रमश शृणु ॥ १० ॥
वज्रपद्ममहानीलनीलस्फटिकसञ्ज्ञित ।
पुष्य मरकत मुक्ता प्रस्थमात्रेण चोत्तम ॥ ११ ॥
मध्योऽर्द्ध स्यात् तदर्द्धोऽधो वित्तशाठ्य विवजयेत् ।
कर्णिकाया न्यसेन मेरु ब्रह्मविष्णीशतैवतम ॥ १२ ॥
माल्यवान पूर्वत पूज्यस्ततपूर्वे भद्रसञ्ज्ञित ।
अश्वरत्नस्तत प्रोक्तो निषधो मेरुदक्षिणे ॥ १३ ॥
हेमकूटोऽथ हिमवान त्रय सौम्ये तथा त्रयम् ।
नील श्वेतश्च शृङ्गी च पश्चिमे गन्धमादन ॥ १४ ॥
वैकङ्क केतुमाल स्यान् मेरुद्वादशसयुत ।
सोपवासोऽर्चयेद् विष्णु शिव वा स्नानपूर्वकम् ॥ १५ ॥
देवाग्रे चार्च्य मेरुश्च मन्त्रैर्विप्राय वै ददेत् ।
विप्रायामुकगोत्राय मेरुन्द्रव्यमय परम् ॥ १६ ॥
भुक्तये मुक्तये निर्मलत्वे विष्णुदैव ददामि ते ।
इन्द्रलोके ब्रह्मलोके शिवलोके हरे पुरे ॥ १७ ॥

कुलमुद्धृत्य क्रीडेत विमाने देवपूजित ।
अन्येष्वपि च कालेषु सङ्क्रान्त्यादौ प्रदापयेत् ॥ १८ ॥
पलानान्तु सहस्रेण हेममेरु प्रकल्पयेत ।
शृङ्गत्रयसमायुक्तं ब्रह्मविष्णुहरान्वितम् ॥ १९ ॥
एकैक पर्वत तस्य शतेकैकेन कारयेत ।
मेरुणा सह शैलास्तु ख्याताास्तत्र त्रयोदश ॥ २० ॥
अयने ग्रहणादौ च विष्णवग्रे हरिमच्य च ।
स्वर्णमेरु द्विजायार्प्य विष्णुलोके चिर वसेत ॥ २१ ॥
परमाणवो यावन्त इह राजा भवेच्चिरम् ।
रौप्यमेरु द्वादशाद्रियुत सङ्कल्पता ददेत ॥ २२ ॥
प्रागुक्त च फल तस्य विष्णु विप्र प्रपूज्य च ।
भूमिमेरुञ्च विषय मण्डल ग्राममेव च ॥ २३ ॥
परिकल्प्याष्टमांशेन शेषांशा पूर्ववत फलम ।
द्वादशाद्रिसमायुक्त हस्तिमेरुस्वरूपिणम ॥ २४ ॥
ददत त्रिपुरुषैर्युक्त दत्त्वानन्त फल लभेत ।
त्रिपञ्चाश्वैरश्वमेरु हयद्वादशसयुतम ॥ २५ ॥
विष्ण्वादीन् पूज्य त दत्त्वा भुक्तभोगा नृपो भवेत् ।
अश्वसङ्ख्याप्रमाणेन गोमेरु पूर्ववद्द ददेत ॥ २६ ॥
पट्टवस्त्रैर्भारमात्रैर्वस्त्रमेरुश्च मध्यत ।
शैलैर्द्वादशवस्त्रैश्च दत्त्वा तच्चाक्षय फलम ॥ २७ ॥
घृतपञ्चसहस्रैश्च पलानामाज्यपर्वत ।
शते पञ्चभिरेकैक पर्वतेऽस्मिन हरि यजेत् ॥ २८ ॥
विष्ण्वग्रे ब्राह्मणायार्प्य सर्व प्राप्य हरि व्रजेत् ।
एव च खण्डमेरुञ्च कृत्वा दत्त्वाप्नुयात् फलम् ॥ २९ ॥

धान्यमेरुः पञ्चखारोऽपरः एकैकखारका।
स्वर्णत्रिशृङ्गकाः सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान्॥ ३०॥
सर्वेषु पूज्य विष्णुं वा विशेषादक्षयं फलम्।
एवं दशांशमानेन तिलमेरुं प्रकल्पयेत्॥ ३१॥
शृङ्गाणि पूर्ववत् तस्य तथैवान्यनगेषु च।
तिलमेरुं प्रदायाथ बन्धुभिर्विष्णुलोकभाक्॥ ३२॥
नमो विष्णुस्वरूपाय धराधराय वै नमः।
ब्रह्मविष्णीशशृङ्गाय धरानाभिस्थिताय च॥ ३३॥
जगद्दात्मनाथाय सर्वपापापहारिणे।
विष्णुभक्ताय शान्ताय त्राणं मे कुरु सर्वथा॥ ३४॥
निष्पापः पितृभिः सार्द्धं विष्णुं गच्छामि श्रीः नमः।
त्वं हरिस्तु हरेरग्रे अहं विष्णुः स विष्णवे।
निवेदयामि भक्त्या तु भुक्तिमुक्त्यर्थहेतवे॥ ३५॥

अथ त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः।

पृथ्वीदानानि।

अग्निरुवाच। पृथ्वीदानं प्रवक्ष्यामि पृथिवी त्रिविधा मता।
शतकोटिर्योजनानां सप्तद्वीपा ससागरा॥ १॥
जम्बुद्वीपावधिः सा च उत्तमा मेदिनीरिता।
उत्तमां पञ्चभिर्भारैः काञ्चनैश्च प्रकल्पयेत्॥ २॥
तदर्द्धान्तरजं कूर्मं तथा पद्मं समादिशेत्।
उत्तमा कथिता पृथ्वी हय शेनैव तु मध्यमा॥ ३॥
कन्यसा च त्रिभागेन त्रिहान्या कूर्मपङ्कजे।

पलानान्तु सहस्रेण कल्पयेत कल्पपादपम ॥ ४ ॥
मूलदण्ड सपत्रञ्च फलपुष्पसमन्वितम ।
पञ्चस्कन्धन्तु सङ्कल्प्य पञ्चाना दापयेत् सुधी ॥ ५ ॥
एतद्दाता ब्रह्मलोके पितृभिर्मोदते चिरम ।
विष्ण्वग्रे कामधेनुन्तु पलाना पञ्चभि शते ॥ ६ ॥
ब्रह्मविष्णुमहेशाद्या देवा धेनौ व्यवस्थिता ।
धेनुदान सर्वदान सर्वद ब्रह्मलोकदम ॥ ७ ॥
विष्ण्वग्रे कपिला दत्त्वा तारयेत सकल कुलम ।
अलङ्कृत्य स्त्रिय दद्यादश्वमेधफल लभेत ॥ ८ ॥
भूमि दत्त्वा सर्वभाक् स्यात् सर्वशस्यप्ररोहिणीम ।
ग्राम वाथ पुर वापि खेटकञ्च ददत् सुखी ।
कार्त्तिक्यादौ वृषोत्सर्गं कुर्व स्तारयते कुलम ॥ ९ ॥

अथ चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

मन्त्रमाहात्म्यकथनम ।

अग्निरुवाच । नाडीचक्र प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञानाज ज्ञायते हरि
नाभेरधस्ताद् यत् कन्दमङ्कुरास्तत्र निर्गता ॥ १ ॥
द्वासप्ततिसहस्राणि नाभिमध्ये व्यवस्थिता ।
तिर्य्यगूर्ध्वमधश्चैव व्याप्तस्ताभि समन्तत ॥ २ ॥
चक्रवत् संस्थिता ह्येता प्रधाना दशनाडय ।
इडा च पिङ्गला चैव सुसुम्णा च तथैव च ॥ ३ ॥
गान्धारी हस्तिजिह्वा च पृथा चैव यशा तथा ।
अलम्बुषा हुहुश्चैव शङ्खिनी दशमी स्मृता ॥ ४ ॥

दश प्राणवहा ह्येता नाड्यः परिकीर्त्तिताः ।
प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ॥ ५ ॥
नागः कूर्मोऽथ कृकरो देवदत्तो धनञ्जयः ।
प्राणस्तु प्रथमो वायुर्दशानामपि स प्रभुः ॥ ६ ॥
प्राणः प्राणयते प्राणं विसर्गात् पूरणं प्रति ।
नित्यमापूरयत्येष प्राणिनामुरसि स्थितः ॥ ७ ॥
निःश्वासोच्छ्वासकासैस्तु प्राणो जीवसमाश्रितः ।
प्रयाणं कुरुते यस्मात् तस्मात् प्राणः प्रकीर्त्तितः ॥ ८ ॥
अधो नयत्यपानस्तु आहारञ्च नृणामधः ।
मूत्रशुक्रवहो वायुरपानस्तेन कीर्त्तितः ॥ ९ ॥
पीतभक्षितमाघ्रातं रक्तपित्तकफानिलम् ।
समन्नयति गात्रेषु समानो नाम मारुतः ॥ १० ॥
स्पन्दयत्यधरं वक्त्रं नेत्ररागप्रकोपनम् ।
उद्वेजयति मर्माणि उदानो नाम मारुतः ॥ ११ ॥
व्यानो विनामयत्यङ्गं व्यानो व्याधिप्रकोपनः ।
प्रतिदानं तथा कण्ठाद् व्यापनाद् व्यान उच्यते ॥ १२ ॥
उद्गारे नाग इत्युक्तः कूर्मश्चोन्मीलने स्थितः ।
कृकरो भक्षणे चैव देवदत्तो विजृम्भिते ॥ १३ ॥
धनञ्जयः स्थितो घोषे मृतस्यापि न मुञ्चति ।
जीवः प्रयाति दशधा नाडीचक्रं हि तेन तत् ॥ १४ ॥
सङ्क्रान्तिर्विषुवश्चैव अहोरात्रायनानि च ।
अधिमास ऋणञ्चैव ऊनरात्र धनं तथा ॥ १५ ॥
ऊनरात्रं भवेद्धिक्का अधिमासो विजृम्भिका ।
ऋणञ्चात्र भवेत् कासो निश्वासो धनमुच्यते ॥ १६ ॥

उत्तर दक्षिण ज्ञेय वाम दक्षिणसञ्ज्ञितम ।
मध्ये तु विषुव प्रोक्त पुटद्वयविनि स्मृतम ॥ १७ ॥
सङ्क्रान्ति पुनरस्यैव स्वस्थानात् स्थानयोगत ।
सुसुमणा मध्यमे ह्यङ्गे इडा वामे प्रतिष्ठिता ॥ १८ ॥
पिङ्गला दक्षिणे विप्र । ऊर्ध्व प्राणो ह्यह स्मृतम ।
अपानो रात्रिरेव स्यादेको वायुर्दशात्मक ॥ १९ ॥
आयामो देहमध्यस्थ सोमग्रहणमिष्यते ।
देहातितत्वमायामम आदित्यग्रहण विदु ॥ २० ॥
उदर पूरयेत तावद वायुना यावदोप्सितम ।
प्राणायामो भवेदेष पूरको देहपूरक ॥ २१ ॥
पिधाय सवद्वाराणि निश्वासोच्छ्वासवजित ।
सम्पूर्णकुम्भवत् तिष्ठेत प्रणायाम स कुम्भक ॥ २२ ॥
मुञ्चेद् वायु ततस्तूर्ध्व श्वासेनैकेन मन्त्रवित ।
उच्छ्वासयोगयुक्तश्च वायुमूर्ध्व विरेचयेत् ॥ २३ ॥
उच्चरति स्वय यस्मात स्वदेहावस्थित शिव ।
तस्मात् तत्त्वविदाञ्चैव स एव जप उच्यत ॥ २४ ॥
अयुते द्वे सहस्रैक षट्शतानि तथैव च ।
अहोरात्रेण योगीन्द्रो जपसङ्ख्या करोति स ॥ २५ ॥
अजपा नाम गायत्री ब्रह्मविष्णुमहेश्वरी ।
अजपा जपते यस्ता पुनर्जन्म न विद्यते ॥ २६ ॥
चन्द्राग्निरविसयुक्ता आद्या कुण्डलिनी मता ।
हृतप्रदेशे तु सा ज्ञेया अङ्कुराकारसंस्थिता ॥ २७ ॥
सृष्टिन्यासो भवेत तत्र स वै सर्गावलम्बनात् ।
स्रवन्त चिन्तयेत तस्मिन्नमृत सात्त्विकोत्तम ॥ २८ ॥

देहस्थ सकलो ज्ञेयो निष्फलो देहवर्जित ।
हसहसेति यो ब्रूयाद्व सो देव सदाशिव ॥ २९ ॥
तिलेषु च यथा तैल पुष्पे गन्ध समाश्रित ।
पुरुषस्य तथा देहे स वाह्याभ्यन्तर स्थित ॥ ३० ॥
ब्रह्मणो हृदये स्थान कण्ठे विष्णु समाश्रित ।
तालुमध्ये स्थितो रुद्रो ललाटे तु महेश्वर ॥ ३१ ॥
प्राणाग्रन्तु शिव विद्यात् तस्यान्ते तु परापरम ।
पञ्चधा सकल प्रोक्तो विपरीतस्तु निष्फल ॥ ३२ ॥
प्रासाद नादमुत्थाप्य शततन्तु जपेद यदि ।
षण्मासात सिद्धिमाप्नोति योगयुक्तो न सशय ॥ ३३ ॥
गमागमस्य ज्ञानेन सवपापक्षयो भवेत्
अणिमादिगुणैश्वर्य्य षड भिर्मासैरवाप्नुयात ॥ ३४ ॥
स्थूल सूक्ष्म परश्चेति प्रासाद कथितो मया ।
ह्रस्वा दोघ प्लुतश्चेति प्रासाद लक्षयेत् त्रिधा ॥ ३५ ॥
ह्रस्वो दहति पापानि दोर्घो मोक्षप्रदो भवेत ।
आप्यायने प्लुतश्चेति मूर्ध्नि विन्दुविभूषित ॥ ३६ ॥
आदावन्ते च ह्रस्वस्य फटकारो मारणे हित ।
आदावन्ते च हृदयमाकृष्टौ सम्प्रकीर्त्तितम ॥ ३७ ॥
देवस्य दक्षिणा मूर्त्ति पञ्चलक्ष स्थितो जपेत् ।
जपान्ते घृतहोमस्तु दशसाहस्रिको भवेत् ॥ ३८ ॥
एवमाप्यायितो मन्त्रो वश्योच्चाटादि कारयेत् ।
ऊर्ध्व शून्यमध शून्य मध्ये शून्य निरामयम् ॥ ३९ ॥
त्रिशून्य यो विजानाति मुच्यतेऽसौ ध्रुव द्विज ।
प्रासाद यो न जानाति पञ्चमन्त्रमहातनुम ॥ ४० ॥

अष्टत्रिंशतकलायुक्तं न स आचार्य्य उच्यते ।
तथाङ्कारञ्च गायत्रीं रुद्रादीन् वेत्त्यसौ गुरुः ॥ ४१ ॥

अथ पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सन्ध्याविधिः ।

अग्निरुवाच । ओङ्कारं यो विजानाति स योगी स हरिः पुमान् ।
ओङ्कारमभ्यसेत् तस्मान्मन्त्रसारन्तु सर्वदम् ॥ १ ॥
सर्वमन्त्रप्रयोगेषु प्रणवः प्रथमः स्मृतः ।
तेन सम्परिपूर्णं यत् तत् पूर्णं कर्म नेतरत् । २ ॥
ओङ्कारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥ ३ ॥
योऽधीतेऽहन्यहन्येतांस्त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः ।
स ब्रह्मपरमभ्येति वायुभूतः खमूर्त्तिमान् ॥ ४ ॥
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामपरन्तप ।
सावित्र्यास्तु परन्नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥ ५ ॥
सप्तावर्त्ता पापहरा दशभिः प्रापयेद् दिवम् ।
विंशावर्त्ता तु सा देवी नयते ह्रीश्वरालयम् ॥ ६ ॥
अष्टोत्तरशतं जप्ता तीर्णः संसारसागरात् ।
रुद्रकुष्माण्डजप्येभ्यो गायत्री तु विशिष्यते ॥ ७ ॥
न गायत्र्याः परं जप्यं न व्याहृतिसमं हुतम् ।
गायत्र्याः पादमप्यर्द्धमृगर्द्धमृचमेव वा ॥ ८ ॥
ब्रह्महत्या सुरापानं सुवर्णस्तेयमेव च ।
गुरुदारागमश्चैव जप्येनैव पुनाति सा ॥ ९ ॥

पापे कृते तिलैर्होमो गायत्रीजप ईरित ।
जप्ता सहस्र गायत्र्या उपवासो स पापहा ॥ १० ॥
गोघ्न पितृघ्नो मातृघ्नो ब्रह्महा गुरुतल्पग ।
ब्रह्मघ्न स्वर्णहारी च सुरापो लक्षजप्यत ॥ ११ ॥
शुध्यते वाऽथ वा स्नात्वा शतमन्तर्जले जपेत ।
अप शतेन पीत्वा तु गायत्र्या पापहा भवेत् ॥ १२ ॥
शत जप्ता तु गायत्री पापोपशमनी स्मृता ।
सहस्र जप्ता सा देवी उपपातकनाशिनी ॥ १३ ॥
अभीष्टदा कोटिजप्ता देवत्व राजतामियात ।
ओङ्कार पूर्वमुच्चार्य भूर्भुव स्वस्तथैव च ॥ १४ ॥
गायत्री प्रणवश्चान्ते जपे चैवमुदाहृतम ।
विश्वामित्र ऋषिश्छन्दो गायत्र सविता तथा ॥ १५ ॥
देवतोपनये जप्ये विनियोगो हुते तथा ।
अग्निवायू रविर्विद्युत यमो जलपतिर्गुरु ॥ १६ ॥
पर्जन्य इन्द्रो गन्धर्व पूषा च तदनन्तरम ।
मित्रोऽथ वरुणस्त्वष्टा वसवो मरुत शशी ॥ १७ ॥
अङ्गिरा विश्वनासत्यौ कस्तथा सर्वदेवता ।
रुद्रो ब्रह्मा च विष्णुश्च क्रमशोऽक्षरदेवता ॥ १८ ॥
गायत्र्या जपकाले तु कथिता पापनाशना ।
पादाङ्गुष्ठौ च गुल्फौ च नलकौ जानुनी तथा ॥ १९ ॥
जङ्घे शिश्नश्च वृषणौ कटिर्नाभिस्तथोदरम् ।
स्तनौ च हृदय ग्रीवा मुख तालु च नासिके ॥ २० ॥
चक्षुषी च भ्रुवोर्मध्य ललाट पूर्वमाननम ।
दक्षिणोत्तरपार्श्वे द्वे शिर आस्यमनुक्रमात् ॥ २१ ॥

पीत श्यामश्च कपिलो मरकतोऽग्निसन्निभ ।
रुक्मविद्युद्रक्तकृष्णरक्तगौरेन्द्रनीलभा ॥ २२ ॥
स्फाटिकस्वर्णपाण्डुाभा पद्मरागोऽखिलद्युति ।
हेमधम्ररक्तनीलरक्तकृष्णसुवर्णभा ॥ २३ ॥
शुक्लकृष्णपाटलाग्राभा गायत्र्या वर्णका क्रमात् ।
ध्यानकाले पापहरा हुतैषा सर्वकामदा ॥ २४ ॥
गायत्र्या तु तिलैर्होम सर्वपापप्रणाशन ।
शान्तिकामो यवै कुर्य्यादायुष्कामो घृतेन च ॥ २५ ॥
सिद्धार्थकै कर्मसिद्ध्यै पयसा ब्रह्मवर्चसे ।
पुत्रकामस्तथा दध्ना धान्यकौमस्तु शालिभि ॥ २६ ॥
क्षीरिवृक्षसमिद्भिस्तु ग्रहपीडोपशान्तये ।
धनकामस्तथा विल्वै श्रीकाम कमलैस्तथा ॥ २७ ॥
आरोग्यकामो दूर्वाभिर्गुरूत्पाते स एव हि ।
सौभाग्येच्छुर्गुग्गुलुना विद्यार्थी पायसेन च ॥ २८ ॥
अयुतेनोक्तसिद्धि स्याल्लक्षेण मनसेप्सितम् ।
कोट्या ब्रह्मवधान् मुक्त कुलोद्धारी हरिर्भवेत् ॥ २९ ॥
ग्रहयज्ञमुखो वापि होमोऽयुतमुखोऽर्थकृत ।
आवाहनञ्च गायत्र्यास्तत ओङ्कारमभ्यसेत् ॥ ३० ॥
कृत्वोङ्कारन्तु गायत्र्या निबध्नीयाच्छिखा तत ।
पुनराचम्य हृदय नाभि स्कन्धौ च सस्पृशेत् ॥ ३१ ॥
प्रणवस्य ऋषिर्ब्रह्मा गायत्रीच्छन्द एव च ।
देवोऽग्नि परमात्मा स्याद् योगो वै सवकर्मसु ॥ ३२ ॥
शुक्ला चाग्निमुखी दिव्या कात्यायनसगोत्रजा ।
त्रैलोक्यवरणा दिव्या पृथिव्याधारसयुता ॥ ३३ ॥

अक्षसूत्रधरा देवी पद्मासनगता शुभा।
ओँ तेजोऽसि महोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानान्धामनामासि
विश्वमसि विश्वायु सर्वमसि सर्वायु ओँ अभि भू।
आगच्छ वरदे। देवि। जप्ये। मे सन्निधौ भव॥ ३४॥
व्याहृतीनान्तु सर्वासामृषिरेव प्रजापति।
व्यस्ताश्चैव समस्ताश्च ब्राह्ममक्षरमोमिति॥ ३५॥
विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोऽथ गौतम।
ऋषिरत्रिर्वशिष्ठश्च काश्यपश्च यथाक्रमम॥ ३६॥
अग्निर्वायू रविश्चैव वाक्पतिर्वरुणस्तथा।
इन्द्रो विष्णुर्व्याहृतीना दैवतानि यथाक्रमम॥ ३७॥
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च।
त्रिष्टुप् च जगती चेति छन्दास्याहुरनुक्रमात॥ ३८॥
विनियोगो व्याहृतीना प्राणायामे च होमके।
आपोहिष्ठेत्यृचा चापोन्द्रुपदादीति वा स्मृता॥ ३९॥
तथा हिरण्यवर्णाभि पावमानीभिरन्तत।
विप्रुषोऽष्टौ क्षिपेदूर्ध्वमाजन्मकृतपापजित्॥ ४०॥
अन्तर्जले ऋतञ्चेति जपेत् त्रिरघमर्षणम।
आपोहिष्ठेत्यृचोऽस्याश्च सिन्धुद्वीप ऋषि स्मृत॥ ४१॥
ब्रह्मस्नानाय छन्दोऽस्य गायत्री देवता जलम।
मार्जने विनियोगस्य ह्यावभृथके क्रतौ॥ ४२॥
अघमर्षणसूक्तस्य ऋषिरेवाघमर्षणम्।
अनुष्टुप च भवेच्छन्दो भाववृत्तस्तु दैवतम्॥ ४३॥
आपोज्योतीरस इति गायत्र्यास्तु शिर स्मृतम।
ऋषि प्रजापतिस्तस्य छन्दोहीन यजुर्यत॥ ४४॥

ब्रह्माग्निवायुसूर्य्याश्च देवता परिकीर्त्तिता ।
प्राणरोधात् तु वायु स्याद् वायोरग्निश्च जायते ॥ ४५ ॥
अग्नेरापस्तत शुद्धिस्ततश्चाचमनञ्चरेत ।
अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्त्तिषु ॥ ४६ ॥
तपोयज्ञवषट्कार आपो ज्योती रसोऽमृतम ।
उदुत्य जातवेदसमृषि प्रस्कन्न उच्यते ॥ ४७ ॥
गायत्रीच्छन्द आख्यात सूर्य्यश्चैव तु देवतम ।
अतिरात्रे नियोग स्यादग्नीषोमो नियोगक ॥ ४८ ॥
चित्र देवेति कृत्यके ऋषि कौत्स उदाहृत ।
त्रिष्टुप छन्दो दैवतञ्च सूर्य्योऽस्या परिकीर्त्तितम ॥४९॥

अथ षोडशाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

गायत्रीनिर्वाणम ।

अग्निरुवाच । एव सन्ध्याविधि कृत्वा गायत्रीञ्च जपेत् स्मरत ।
गायन्शिष्यान यतस्त्रायेद् भार्य्यां प्राणांस्तथैव च ॥१॥
तत स्मृतय गायत्री सावित्रीय ततो यत ।
प्रकाशनात् सा सवितुर्वाग्रूपत्वात् सरस्वती ॥ २ ॥
तज् ज्योति परम ब्रह्म भर्गस्तेजो यत स्मृतम् ।
भा दीप्ताविति रूप हि भ्रस्ज पाकेऽथ तत् स्मृतम ३
ओषध्यादिक पचति भ्राज् दीप्तौ तथा भवेत् ।
भर्ग स्याद् भ्राजत इति बहुल छन्द ईरितम् ॥ ४ ॥
वरेण्य सर्वतेजोभ्य श्रेष्ठ वै परम पदम् ।
स्वर्गापवर्गकामैर्वा वरणीय सदैव हि ॥ ५ ॥

वृणातेर्वरणार्थत्वाज्जाग्रत्स्वप्नादिवर्जितम्।
नित्यशुद्धबुद्धमेकं सत्यन्तद्धीमहीश्वरम् ॥ ६ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्ध्यायेमहि विमुक्तये।
तज्ज्योतिर्भगवान् विष्णुर्जगज्जन्मादिकारणम् ॥ ७ ॥
शिवं केचित् पठन्ति स्म शक्तिरूपं पठन्ति च।
केचित् सूर्य्यं केचिदग्निं वेदगा अग्निहोत्रिणः ॥ ८ ॥
अग्न्यादिरूपो विष्णुर्हि वेदादौ ब्रह्म गीयते।
तत् पदं परमं विष्णोर्देवस्य सवितुः स्मृतम् ॥ ९ ॥
महदाद्यं सूयते हि स्वयं ज्योतिर्हरिः प्रभुः।
पर्जन्यो वायुरादित्यः शीतोष्णाद्यैश्च पाचयेत् ॥ १० ॥
अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते।
आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ ११ ॥
दधातेर्वा धीमहीति मनसा धारयेमहि।
नोऽस्माकं यश्च भर्गश्च सर्व्वेषां प्राणिनां धियः ॥ १२ ॥
चोदयात् प्रेरयेद् बुद्धीर्भोक्तॄणां सर्व्वकर्मसु।
दृष्टादृष्टविपाकेषु विष्णुः सूर्य्याग्निरूपवान् ॥ १३ ॥
ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वाऽश्वभ्रमेव वा।
ईशावास्यमिदं सर्व्वं महदादिजगद्धरिः ॥ १४ ॥
स्वर्गाद्यैः क्रीडते देवो योऽहं स पुरुषः प्रभुः।
आदित्यान्तर्गतं यच्च भर्गाख्यं वै मुमुक्षुभिः ॥ १५ ॥
जन्मसृत्युविनाशाय दुःखस्य त्रिविधस्य च।
ध्यानेन पुरुषोऽयञ्च द्रष्टव्यः सूर्य्यमण्डले ॥ १६ ॥
तत्त्वं सदसि चिद् ब्रह्म विष्णोर्यत् परमं पदम्।
देवस्य सवितुर्भर्गो वरेण्यं हि तुरीयकम् ॥ १७ ॥

देहादिजाग्रदाब्रह्म अह ब्रह्मेति धीमहि ।
योऽसावादित्यपुरुष सोऽसावहमनन्त ओम ।
ज्ञानानि शुभकर्मादीन प्रवर्त्तयति य सदा ॥ १८ ॥

अथ सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गायत्रीनिर्वाणम ।

अग्निरुवाच । लिङ्गमूर्त्तिं शिव स्तुत्वा गायत्र्या योगमाप्तवान्
निर्वाण परम ब्रह्म वसिष्ठोऽन्यश्च शङ्करात ॥ १ ॥
नम कनकलिङ्गाय वेदलिङ्गाय वै नम ।
नम परमलिङ्गाय व्योमलिङ्गाय वै नम ॥ २ ॥
नम सहस्रलिङ्गाय वह्निलिङ्गाय वै नम ।
नम पुराणलिङ्गाय श्रुतिलिङ्गाय वै नम ॥ ३ ॥
नम पाताललिङ्गाय ब्रह्मलिङ्गाय वै नम ।
नमो रहस्यलिङ्गाय सप्तद्वीपोर्ध्वलिङ्गिने ॥ ४ ॥
नम सर्वात्मलिङ्गाय सर्वलोकाङ्गलिङ्गिने ।
नमस्त्वव्यक्तलिङ्गाय बुद्धिलिङ्गाय वै नम ॥ ५ ॥
नमोऽहङ्कारलिङ्गाय भूतलिङ्गाय वै नम ।
नम इन्द्रियलिङ्गाय नमस्तन्मात्रलिङ्गिने ॥ ६ ॥
नम पुरुषलिङ्गाय भावलिङ्गाय वै नम ।
नमो रजोर्द्धलिङ्गाय सत्त्वलिङ्गाय वै नम ॥ ७ ॥
नमस्ते भवलिङ्गाय नमस्त्रैगुण्यलिङ्गिने ।
नमोऽनागतलिङ्गाय तेजोलिङ्गाय वै नम ॥ ८ ॥
नमो वायूर्द्धलिङ्गाय श्रुतिलिङ्गाय वै नम ।

नमस्तेऽथर्वलिङ्गाय सामलिङ्गाय वै नम ॥ ९ ॥
नमो यज्ञाङ्गलिङ्गाय यज्ञलिङ्गाय वै नम ।
नमस्ते तत्त्वलिङ्गाय देवानुगतलिङ्गिने ॥ १० ॥
दिश न परम योगमपत्य मत्सम तथा ।
ब्रह्म चैवाक्षय देव । शमञ्चैव पर विभो । ॥ ११ ॥
अक्षयत्वञ्च वशस्य धर्मे च मतिमक्षयाम ।
अग्निरुवाच । वसिष्ठेन स्तुत शम्भु स्तुष्ट श्रीपर्वते पुरा ।
वसिष्ठाय वर दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ १२ ॥

अथाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

राजाभिषेककथनम ।

अग्निरुवाच । पुष्करेण च रामाय राजधर्मं हि पृच्छते ।
यथादौ कथित तद्वद् वशिष्ठ । कथयामि ते ॥ १ ॥
पुष्कर उवाच । राजधर्मं प्रवक्ष्यामि सर्वस्मात राजधर्मत ।
राजा भवेत् शत्रुहन्ता प्रजापाल सुदण्डवान ॥ २ ॥
पालयिष्यति व सर्वान धर्मस्थान व्रतमाचरेत ।
सवतसर स वृणुयात् पुरोहितमथ द्विजम ॥ ३ ॥
मन्त्रिणश्चाखिलात्मज्ञान महिषी धर्मलक्षणाम् ।
सवतसर नृप काले ससम्भारोऽभिषेचनम ॥ ४ ॥
कुर्य्यान मृते नृपे नात्र कालस्य नियम स्मृत ।
तिले सिद्धार्थके स्नान सावत्सरपुरोहितौ ॥ ५ ॥
घोषयित्वा जय राज्ञो राजा भद्रासने स्थित ।
अभय घोषयेद् दुर्गान् मोचयेद्राज्यपालक ॥ ६ ॥

पुरोधसाऽभिषेकात् प्राक् कार्य्यैन्द्री शान्तिरेव च ।
उपवास्यभिषेकाहे वेद्यग्नौ जुहुयान्मनून् ॥ ७ ॥
वैष्णवानैन्द्रमन्त्रांस्तु सावित्रान् वैश्वदैवतान् ।
सौम्यान् स्वस्त्ययनं शर्म्म आयुष्याभयदान्मनून् ॥ ८ ॥
अपराजिताञ्च कलसं वह्नेर्दक्षिणपार्श्वगम् ।
सम्पातवन्तं हैमञ्च पूजयेद् गन्धपुष्पकैः ॥ ९ ॥
प्रदक्षिणावर्त्तशिखस्तप्तजाम्बूनदप्रभः ।
रथौघमेघनिर्घोषो विधूमश्च हुताशनः ॥ १० ॥
अनुलोमः सुगन्धश्च स्वस्तिकाकारसन्निभः ।
प्रसन्नार्च्चिर्म्महाज्वालः स्फुलिङ्गरहितो हितः ॥ ११ ॥
न व्रजेयुश्च मध्येन मार्जारमृगपक्षिणः ।
पर्वताग्रमृदा तावन्मूर्द्धानं शोधयेन्नृपः ॥ १२ ॥
वल्मीकाग्रमृदा कर्णौ वदनं केशवालयात् ।
इन्द्रालयमृदा ग्रीवां हृदयन्तु नृपाजिरात् ॥ १३ ॥
करिदन्तोद्धृतमृदा दक्षिणन्तु तथा भुजम् ।
वृषशृङ्गोद्धृतमृदा वामञ्चैव तथा भुजम् ॥ १४ ॥
सरोमृदा तथा पृष्ठमुदरं सङ्गमान्मृदा ।
नदीतटद्वयमृदा पार्श्वे संशोधयेत् तथा ॥ १५ ॥
वेश्याद्वारमृदा राज्ञः कटिशौचं विधीयते ।
यज्ञस्थानात् तथैवोरू गोस्थानाज्जानुनी तथा ॥ १६ ॥
अश्वस्थानात् तथा जङ्घे रथचक्रमृदाङ्घ्रिके ।
मूर्द्धानं पञ्चगव्येन भद्रासनगतं नृपम् ॥ १७ ॥
अभिषिञ्चेदमात्यानां चतुष्टयमथो घटैः ।
पूर्व्वतो हेमकुम्भेन घृतपूर्णेन ब्राह्मणः ॥ १८ ॥

रूप्यकुम्भेन याम्ये च क्षीरपूर्णेन क्षत्रिय ।
दध्ना च ताम्रकुम्भेन वैश्यं पश्चिमगेन च ॥ १९ ॥
मृण्मयेन जलेनोदक् शूद्रामात्योऽभिषेचयेत् ।
ततोऽभिषेकं नृपतेर्बह्वृचप्रवरो द्विज ॥ २० ॥
कुर्वीत मधुना विप्रश्छन्दोगश्च कुशोदकैः ।
सम्पातवन्तं कलशं तथा गत्वा पुरोहित ॥ २१ ॥
विधाय वह्निरक्षान्तु सदस्येषु यथाविधि ।
राजश्रियाभिषेके च ये मन्त्राः परिकीर्त्तिताः ॥ २२ ॥
तैस्तु दद्यान्महाभाग ! ब्राह्मणानां स्वनैस्तथा ।
ततः पुरोहितो गच्छेद् वेदिमूलन्तदेव तु ॥ २३ ॥
शतच्छिद्रेण पात्रेण सौवर्णेनाभिषेचयेत् ।
या ओषधीत्योषधीभीरथेत्युक्तेति गन्धकैः ॥ २४ ॥
पुष्पैः पुष्पवतीत्येव ब्राह्मणेति च वीजकैः ।
रत्नैराशुः शिशानश्च ये देवाश्च कुशोदकैः ॥ २५ ॥
यजुर्वेद्यथर्ववेदी गन्धद्वारेति संस्पृशेत् ।
शिरः कण्ठं रोचनया सर्वतीर्थोदकैर्द्विजाः ॥ २६ ॥
गीतवाद्यादिनिर्घोषैश्चामरव्यजनादिभिः ।
सर्वौषधिमयं कुम्भं धारयेयुर्नृपाग्रतः ॥ २७ ॥
तं पश्येद् दर्पणं राजा घृतं वै मङ्गलादिकम् ।
अभ्यर्च्य विष्णुं ब्रह्माणमिन्द्रादींश्च ग्रहेश्वरान् ॥ २८ ॥
व्याघ्रचर्मोत्तरां शय्यामुपविष्टः पुरोहितः ।
मधुपर्कादिकं दत्त्वा पट्टबन्धं प्रकारयेत् ॥ २९ ॥
राज्ञो मुकुटबन्धश्च पञ्चचर्मोत्तरं ददेत् ।
ध्रुवाद्यैरिति च विशेद् वृषजं वृषदंशजम् ॥ ३० ॥

द्वीपिज सिंहज व्याघ्रजातश्चर्म तदासने ।
अमात्यसचिवादींश्च प्रतीहार प्रदर्शयेत ॥ ३१ ॥
गोऽजाविगृहदानाद्यै सांवत्सरपुरोहितौ ।
पूजयित्वा द्विजान प्राच्यं ह्यन्यभूगोऽन्नमुख्यकै ॥ ३२ ॥
वह्निं प्रदक्षिणीकृत्य गुरु नत्वाथ पृष्ठत ।
वृषमालभ्य गां वत्सां पूजयित्वाथ मन्त्रितम ॥ ३३ ॥
अश्वमारुह्य नागञ्च पूजयेत त समारुहेत ।
परिभ्रमेद्राजमार्गे बलयुक्त प्रदक्षिणम ।
पुर विशेच्च दानाद्यै प्राच्यं सर्वान विसर्जयेत ॥ ३४ ॥

अथोनविंशाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

अभिषेकमन्त्रा ।

पुष्कर उवाच । राजदेवाद्यभिषेकमन्त्रान वक्ष्येऽघमर्दनान ।
कुम्भात् कुशोदकैः सिञ्चेत तेन सर्व हि सिध्यति ॥१॥
सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ।
वासुदेव सङ्कर्षण प्रद्युम्नश्चानिरुद्धक ॥ २ ॥
भवन्तु विजयायैते इन्द्राद्या दशदिग्गता ।
रुद्रो धर्मो मनुर्दक्षो रुचि श्रद्धा च सर्वदा ॥ ३ ॥
भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च सनकश्च सनन्दन ।
सनत्कुमारोऽङ्गिराश्च पुलस्त्य पुलह क्रतु ॥ ४ ॥
मरीचि कश्यप पान्तु प्रजेशा पृथिवीपति ।
प्रभासुरा बर्हिषद अग्निष्वात्ताश्च पान्तु ते ॥ ५ ॥
क्रव्यादाश्चोपहूताश्च आज्यपाश्च सुकालिन ।

अग्निभिश्चाभिषिञ्चन्तु लक्ष्म्याद्या धर्मवल्लभा ॥ ६ ॥
आदित्याद्या कश्यपस्य बहुपुत्रस्य वल्लभा ।
कृशाश्वस्याग्निपुत्रस्य भार्य्याश्चारिष्टनेमिन ॥ ७ ॥
अश्विन्याद्याश्च चन्द्रस्य पुलहस्य तथा प्रिया ।
भूता च कपिशा दंष्ट्री सुरमा सरमा दनु ॥ ८ ॥
श्येनी भासी तथा क्रौञ्ची धृतराष्ट्री शुकी तथा ।
पत्न्यस्त्वामभिषञ्चन्तु अरुणश्चार्कसारथि ॥ ९ ॥
आयतिर्नियतीरात्रिर्निद्रा लोकस्थितौ स्थिता ।
उमा मेना शचो पान्तु धूमानानिरृतिर्जये ॥ १० ॥
गौरी शिवा च ऋद्धिश्च वेला या चैव नड्वला ।
असिक्नी च तथा ज्यात्स्ना देवपत्न्यो वनस्पति ॥ ११ ॥
महाकल्पश्च कल्पश्च मन्वन्तरयुगानि च ।
सवतसराणि वर्षाणि पान्तु त्वामयनद्वयम ॥ १२ ॥
ऋतवश्च तथा मासा पक्षा रात्र्यहनो तथा ।
सन्ध्यातिथिमुहूर्त्ताश्च कालस्यावयवाकृति ॥ १३ ॥
सूर्य्याद्याश्च ग्रहा पान्तु मनु स्वायम्भुवादिक ।
स्वायम्भुव स्वारोचिष औत्तमिस्तामसो मनु ॥ १४ ॥
रैवतश्चाक्षुष षष्ठो वैवस्वत इहेरित ।
सावर्णो ब्रह्मपुत्रश्च धर्मपुत्रश्च रुद्रज ॥ १५ ॥
दक्षजो रौच्यभौत्यौ च मनवस्तु चतुर्दश ।
विश्वभुक च विपश्चिच्च सुचित्तिश्च शिखी विभु ॥ १६ ॥
मनोजवस्तथौजस्वी बलिरद्भुतशान्तय ।
वृषश्च ऋतधामा च दिवस्पृक कविरिन्द्रक ॥ १७ ॥
रेवन्तश्च कुमारश्च तथा वतसविनायक ।

वीरभद्रश्च नन्दी च विश्वकर्मा पुरोजवः ॥ १८ ॥
एते त्वामभिषिञ्चन्तु सुरमुख्याः समागताः ।
नासत्यौ देवभिषजौ ध्रुवाद्या वसवोऽष्ट च ॥ १९ ॥
दश चाङ्गिरसो वेदास्त्वाभिषिञ्चन्तु सिद्धये ।
आत्मा ह्यायुर्मना दक्षो मदः प्राणस्तथैव च ॥ २० ॥
हविष्मांश्च गरिष्ठश्च ऋतः सत्यश्च पान्तु वः ।
क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामो धुरिजयः ॥ २१ ॥
पुरूरवा माद्रवाश्च विश्वेदेवाश्च रोचनः ।
अङ्गारकाद्याः सूर्य्यस्त्वान्निर्ऋतिश्च तथा यमः ॥२२॥
अजैकपादहिर्बुध्नो धूमकेतुश्च रुद्रजाः ।
भरतश्च तथा मृत्युः कापालिरथ किङ्किणिः ॥ २३ ॥
भवनो भावनः पान्तु स्वजन्यः स्वजनस्तथा ।
क्रतुश्रवाश्च मूर्द्धा च याजनोऽभ्युशनास्तथा ॥ २४ ॥
प्रसवश्चाव्ययश्चैव दक्षश्च भृगवः सुराः ।
मनोऽनुमन्ता प्राणश्च नवोपानश्च वीर्य्यवान् ॥ २५ ॥
वीतिहोत्रो नयः साध्यो हंसो नारायणोऽवतु ।
विभुश्चैव प्रभुश्चैव देवश्रेष्ठा जगद्धिताः ॥ २६ ॥
धाता मित्रोऽर्य्यमा पूषा शक्रोऽथ वरुणो भगः ।
त्वष्टा विवस्वान् सविता विष्णुर्द्वादश भास्कराः ॥ २७ ॥
एकज्योतिश्च द्विज्योतिस्त्रिश्चतुर्ज्योतिरेव च ।
एकशक्रो द्विशक्रश्च त्रिशक्रश्च महाबलः ॥ २८ ॥
इन्द्रश्च मेत्यादिशतु ततः प्रतिमकृत् तथा ।
मितश्च सम्मितश्चैव अमितश्च महाबलः ॥ २९ ॥
ऋतजित् सत्यजिच्चैव सुषेणः सेनजित् तथा ।

अतिमित्रोऽनुमित्रश्च पुरुमित्रोऽपराजित ॥ ३० ॥
कृतश्च कृतवाग धाता विधाता धारणो ध्रुव ।
विधारणो महातेजा वासवस्य पर सखा ॥ ३१ ॥
ईदृक्षश्चाप्यदृक्षश्च एतादृगमिताशन ।
क्रीडितश्च सदृक्षश्च सरभश्च महातपा ॥ ३२ ॥
धर्त्ता धुर्य्यो धुरिर्भीम अभिमुक्त क्षपातसह ।
धृतिवसुरनाधृष्यो राम कामो जयो विराट् ॥ ३३ ॥
देवा एकोनपञ्चाशन्मरुतस्त्वामवन्तु त ।
चित्राङ्गदश्चित्ररथ चित्रसेनश्च वै कलि ॥ ३४ ॥
उर्णायुरुग्रसेनश्च धृतराष्ट्रश्च नन्दक ।
हाहा हूहूर्नारदश्च विश्वावसुश्च तुम्बुरु ॥ ३५ ॥
एते त्वामभिषिञ्चन्तु गन्धर्वा विजयाय ते ।
पान्तु ते कुरूपा मुख्या दिव्याश्चाप्सरमाङ्गणा ॥ ३६ ॥
अनवद्या सुकेशी च मेनका सह जन्यया ।
क्रतुस्थला घृताची च विश्वाची पुञ्जिकास्थला ॥ ३७ ॥
प्रम्लोचा चोर्वशी रम्भा पञ्चचूडा तिलोत्तमा ।
चित्रलेखा लक्ष्मणा च पुण्डरीका च वारुणी ॥ ३८ ॥
प्रह्लादो विरोचनोऽथ बलिर्बाणोऽथ तत्सुता ।
एते चान्ये ऽभिषिञ्चन्तु दानवा राक्षसास्तथा ॥ ३९ ॥
हेतिश्चैव प्रहेतिश्च विद्युतस्फुर्जथुरग्रका ।
यक्ष सिद्धात्मक पातु माणिभद्रश्च नन्दन ॥ ४० ॥
पिङ्गाक्षो द्युतिमांश्चैव पुष्पवन्तो जयावह ।
शङ्ख पद्मश्च मकर कच्छपश्च निधिर्जये ॥ ४१ ॥
पिशाचा ऊर्ध्वकेशाद्या भूता भूम्यादिवासिन ।

महाकाल पुरस्कृत्य नरसिंहश्च मातर ॥ ४१ ॥
गुह स्कन्दो विशाखस्त्वान्नैगमेयोऽभिषिञ्चतु ।
डाकिन्यो याश्च योगिन्य खेचरा भूचराश्च या ॥ ४३ ॥
गरुडश्चारुण पान्तु सम्पातिप्रमुखा खगा ।
अनन्ताद्या महानागा शेषवासुकितक्षका ॥ ४४ ॥
ऐरावतो महापद्म कम्बलाश्वतरावभौ ।
शङ्ख कर्कोटकश्चैव धृतराष्ट्रो धनञ्जय ॥ ४५ ॥
कुमुदैरावणौ पद्म पुष्पदन्तोऽथ वामन ।
सुप्रतीकोऽञ्जनो नागा पान्तु त्वा सर्वत सदा ॥ ४६ ॥
पैतामहस्तथा हंसो वृषभ शङ्करस्य च ।
दुर्गासिंहश्च पान्तु त्वा यमस्य महिषस्तथा ॥ ४७ ॥
उच्चै श्रवाश्चाश्वपतिस्तथा धन्वन्तरि सदा ।
कौस्तुभ शङ्खराजश्च वज्र शूलञ्च चक्रकम ॥ ४८ ॥
नन्दकोऽस्त्राणि रक्षन्तु धर्मश्च व्यवसायक ।
चित्रगुप्तश्च दण्डश्च पिङ्गलो मृत्यु कालकौ ॥ ४९ ॥
बालखिल्यादिमुनयो व्यासवाल्मीकिमुख्यका ।
पृथुर्दिलीपो भरतो दुष्मन्त शक्रजिद् बली ॥ ५० ॥
मल्ल ककुत्स्थश्चानेन युवनाश्वो जयद्रथ ।
मान्धाता मुचुकुन्दश्च पान्तु त्वाञ्च पुरूरवा ॥ ५१ ॥
वास्तुदेवा पञ्चविंशत तत्त्वानि विजयाय ते ।
रुक्मभौम शिलाभौम पातालो नीलमृत्तिक ॥ ५२ ॥
पीतरक्त क्षितिश्चैव श्वेतभौमो रसातलम ।
भूर्लोकोऽथ भुवर्मुख्या जम्बूद्वीपादय श्रिये ॥ ५३ ॥
उत्तरा कुरव पान्तु रम्या हिरण्यकस्तथा ।

भद्राश्व केतुमालश्च वर्षश्चैव बलाहक ॥ ५४॥
हरिवर्ष किम्पुरुष इन्द्रद्वीप कशेरुमान।
ताम्रवर्णो गभस्तिमान नागद्वीपश्च सौम्यक ॥ ५५ ॥
गन्धर्वो वरुणो यश्च नवम पान्तु राज्यदा ।
हिमवान हेमकूटश्च निषधो नील एव च ॥ ५६ ॥
श्वेतश्च शृङ्गवान मेरुर्माल्यवान गन्धमादन ।
महेन्द्रो मलय सह्य शुक्तिमानृक्षवान गिरि ॥ ५७ ॥
विन्ध्यश्च पारिपात्रश्च गिरय शान्तिदास्त ते।
ऋग्वेदाद्या षडङ्गानि इतिहासपुराणकम् ॥ ५८ ॥
आयुर्वेदश्च गन्धर्वधनुर्वेदोपवेदका ।
शिक्षा कल्पो व्याकरण निरुक्त ज्योतिषां गति ॥ ५९ ॥
छन्दोगानि च वेदाश्च मीमासा न्यायविस्तर ।
धर्मशास्त्र पुराणञ्च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥ ६० ॥
साङ्ख्य योग पाशुपत वेदा वै पञ्चरात्रकम।
कृतान्तपञ्चक ह्येतद् गायत्री च शिवा तथा ॥ ६१ ॥
दुर्गा विद्या च गान्धारी पान्तु त्वा शान्तिदाश्च त ।
लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलाब्धय ॥ ६२ ॥
चत्वार सागरा पान्तु तीर्थानि विविधानि च ।
पुष्करश्च प्रयागश्च प्रभासो नैमिष पर ॥ ६३ ॥
गयाशीर्षो ब्रह्मशिरस्तीर्थमुत्तरमानसम।
कालोदको नन्दिकुण्डस्तीर्थं प ञ्चनदस्तथा ॥ ६४ ॥
भृगुतीर्थं प्रभासश्च तथा चामरकण्टकम्।
जम्बुमार्गश्च विमल कपिलस्य तथाश्रम ॥ ६५ ॥
गङ्गाद्वारकुशावर्त्तौ विन्ध्यको नीलपर्वत ।

वराहपर्वतश्चैव तीर्थं कणखलं तथा ॥ ६६ ॥
कालञ्जरश्च केदारो रुद्रकोटिस्तथैव च ।
वाराणसी महातीर्थं वदर्य्याश्रम एव च ॥ ६७ ॥
द्वारका श्रीगिरिस्तीर्थं तीर्थञ्च पुरुषोत्तमं ।
शालग्रामोऽथ वाराहं सिन्धुसागरसङ्गमं ॥ ६८ ॥
फल्गुतीर्थं विन्दुसरः करवीराश्रमस्तथा ।
नद्यो गङ्गासरस्वत्यः शतद्रुर्गण्डकी तथा ॥ ६९ ॥
अच्छोदा च विपाशा च वितस्ता देविका नदी ।
कावेरी वरुणा चैव निश्चिरा गोमती नदी ॥ ७० ॥
पारा चर्म्मण्वती रूपा मन्दाकिनी महानदी ।
तापी पयोष्णी वेणा च गौरी वैतरणी तथा ॥ ७१ ॥
गोदावरी भीमरथी तुङ्गभद्रा प्रणी तथा ।
चन्द्रभागा शिवा गौरी अभिषिञ्चन्तु पान्तु वः ॥ ७२ ॥

अथ विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सहायसम्पत्तिः ।

पुष्कर उवाच । सोऽभिषिक्तः सहामात्यो जयेच्छत्रून् नृपोत्तमः
राज्ञा सेनापतिः कार्य्यो ब्राह्मणः क्षत्रियोऽथ वा ॥ १ ॥
कुलीनो नीतिशास्त्रज्ञः प्रतीहारश्च नीतिवित् ।
दूतश्च प्रियवादी स्यादक्षीणोऽतिबलान्वितः ॥ २ ॥
ताम्बूलधारी ना स्त्री वा भक्तः क्लेशसहः प्रियः ।
सान्धिविग्रहिकः कार्य्यः षाड्गुण्यादिविशारदः ॥ ३ ॥
खड्गधारी रक्षकः स्यात् सारथिः स्याद् बलादिवित् ।

सूदाध्यक्षो हितो विज्ञो महानसगतो हि सः ॥ ४ ॥
सभासदस्तु धर्मज्ञा लेखकोऽक्षरविद्धितः ।
आह्वानकालविज्ञाः स्युर्हिता दौवारिका जनाः ॥ ५ ॥
रत्नादिज्ञो धनाध्यक्ष अनुद्वारे हितो नरः ।
स्यादायुर्वेदविद् वैद्यो गजाध्यक्षोऽथ हस्तिवित् ॥ ६ ॥
जितश्रमो गजारोहो हयाध्यक्षो हयादिवित् ।
दुर्गाध्यक्षो हितो धीमान् स्थपतिर्वास्तुवेदवित् ॥ ७ ॥
यन्त्रमुक्ते पाणिमुक्ते अमुक्ते मुक्तधारिते ।
अस्त्राचार्य्यो नियुद्धे च कुशलो नृपतेर्हितः ॥ ८ ॥
वृद्धश्चान्तःपुराध्यक्षः पञ्चाशद्वार्षिकाः स्त्रियः ।
सप्तत्यब्दास्तु पुरुषाश्चरेयुः सर्वकर्मसु ॥ ९ ॥
जाग्रतः स्यादायुधागारे ज्ञात्वा वृत्तिर्विधीयते ।
उत्तमाधममध्यानि बुद्ध्वा कर्माणि पार्थिव ॥ १० ॥
उत्तमाधममध्यानि पुरुषाणि नियोजयेत् ।
जयेच्छुः पृथिवीं राजा सहायानानयेद्धितान् ॥ ११ ॥
धर्मिष्ठान् धर्मकार्य्येषु शूरान् सङ्ग्रामकर्मसु ।
निपुणानर्थकृत्येषु सर्वत्र च तथा शुचीन् ॥ १२ ॥
स्त्रीषु षण्ढान् नियुञ्जीत तीक्ष्णान् दारुणकर्मसु ।
यो यत्र विदितो राज्ञा शुचित्वेन तु तन्नरम् ॥ १३ ॥
धर्मे चार्थे च कामे च नियुञ्जीताधमेऽधमान् ।
राजा यथार्हं कुर्य्याच्च उपधाभिः परीक्षितान् ॥ १४ ॥
समन्त्री च यथान्यायात् कुर्य्याद्धस्तिवनेचरान् ।
तत्पदान्वेषणे यत्तानध्यक्षांस्तत्र कारयेत् ॥ १५ ॥
यस्मिन् कर्मणि कौशल्यं यस्य तस्मिन् नियोजयेत् ।

पितृपैतामहान भृत्यान सर्वकर्मसु योजयेत्॥ १६ ॥
विना दायादकृत्येषु तत्र ते हि समागता ।
परराजगृहान प्राप्तान् जनान सश्रयकाम्यया ॥ १७ ॥
दुष्टानप्यथ वाऽदुष्टान सश्रयेत प्रयत्नत ।
दुष्ट ज्ञात्वा विश्वसेन्न तद्वृत्ति वर्त्त येद् वशे ॥ १८ ॥
देशान्तरागतान पार्श्वे चारैर्ज्ञात्वा ह्य पूजयेत् ।
शत्रवोऽग्निर्विष सर्पो निस्त्रिशमपि चैकत ॥ १९ ॥
भृत्या वशिष्ट विज्ञेया कुभृत्याश्च तथैकत ।
चारचक्षुर्भवेद्राजा नियुञ्जीत सदा चरान ॥ २० ॥
जनस्याविहितान सौम्यास्तथाज्ञातान परस्परम ।
वणिजो मन्त्रकुशलान सावत्सरचिकित्सकान ॥ २१ ॥
तथा प्रव्रजिताकारान बलाबलविवेकिन ।
नैकस्य राजा श्रद्दध्याच्छ्रद्दध्याद बहुवाक्यत ॥ २२ ॥
रागापरागौ भृत्याना जनस्य च गुणागुणान ।
शुभानामशुभानाञ्च ज्ञान कुर्य्याद वशाय च ॥ २३ ॥
अनुरागकर कर्म चरेज्जह्याद विरागजम ।
जनानुरागया लक्ष्म्या राजा स्याज्जनरञ्जनात् ॥ २४ ॥

अथ एकविंशाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

अनुजीविवृत्तम ।

पुष्कर उवाच । भृत्य कुर्य्यात तु राजाज्ञा शिष्यवत्सच्छ्रिय पते
न क्षिपेद् वचन राज्ञो अनुकूल प्रिय वदेत् ॥ १ ॥
रहोगतस्य वक्तव्यमप्रिय यद्धित भवेत् ।

न नियुक्तो हरेद् वित्तं नोपेक्षेत तस्य मानकम् ॥ २ ॥
राज्ञश्च न तथाकार्य्यं वेशभाषाविचेष्टितम।
अन्तःपुरचराध्यक्षो वैरभूतैर्निराकृतैः ॥ ३ ॥
संसर्गं न व्रजेद् भृत्यो राज्ञो गुह्यञ्च गोपयेत्।
प्रदर्श्य कौशलं किञ्चिद्राजानन्तु विशेषयेत् ॥ ४ ॥
राज्ञा यच्छ्रावितं गुह्यं न तल्लोके प्रकाशयेत्।
आज्ञाप्यमाने वान्यस्मिन् किङ्करोमीति वा वदेत ॥५॥
वस्त्रं रत्नमलङ्कारं राज्ञा दत्तं च धारयेत्।
नानिर्द्दिष्टो द्वारि विशेन्नायोग्ये भुवि राजदृक ॥ ६ ॥
जृम्भान्निष्ठीवनङ्कासं कोपं पर्य्यन्तिकाश्रयम।
भ्रुकुटीं वातमुद्गारं तत्समीपे विवर्जयेत ॥ ७ ॥
स्वगुणाख्यापने युक्त्या परानेव नियोजयेत।
शाठ्यं लौल्यं सपैशून्यं नास्तिक्यं चद्रुता तथा ॥ ८ ॥
चापल्यञ्च परित्याज्यं नित्यं राजानुजीविना।
श्रुतेन विद्याशिल्पैश्च संयोज्यात्मानमात्मना ॥ ९ ॥
राजसेवां ततः कुर्य्याद् भूतये भूतिवर्द्धनं।
नमस्कार्य्या सदा चास्य पुत्रवल्लभमन्त्रिणः ॥ १० ॥
सचिवैर्नास्य विश्वासो राजचित्तप्रियञ्चरेत।
त्यजेद् विरक्तं रक्तात् तु वृत्तिमीहेत राजवित ॥ ११ ॥
अपृष्टश्चास्य न ब्रूयात् कामं कुर्य्यात तथापदि।
प्रसन्नो वाक्यसङ्ग्राही रहस्ये न च शङ्कते ॥ १२ ॥
कुशलादिपरिप्रश्नं सम्प्रयच्छति चासनम।
तत्कथाश्रवणाद्धृष्टो अप्रियाण्यपि नन्दते ॥ १३ ॥
अल्पं दत्तं प्रगृह्णाति स्मरेत् कथान्तरेष्वपि।

इति रक्षस्य कर्त्तव्य सेवामन्यस्य वर्जयेत ॥ १४ ॥

अथैकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

दुर्गसम्पत्ति ।

पुष्कर उवाच । दुर्गसम्पत्तिमाख्यास्ये दुर्गदेशे वसेन्नृप ।
वैश्यशूद्रजनप्रायोऽनाहार्यस्तथापरे ॥ १ ॥
किञ्चिद् ब्राह्मणसंयुक्तो बहुकर्मकरस्तथा ।
अदेवमातृको भक्तजलो देश प्रशस्यते ॥ २ ॥
परैरपीडित पुष्पफलधान्यसमन्वित ।
अगम्य परचक्राणा व्यालतस्करवर्जित ॥ ३ ॥
षण्णामेकतम दुर्ग तत्र कृत्वा वसेद् बली ।
धनुर्दुर्ग महीदुर्ग नरदुर्ग तथैव च ॥ ४ ॥
वार्क्षञ्चैवाम्बु दुर्गञ्च गिरिदुर्गञ्च भार्गव ! ।
सर्वोत्तम शैलदुर्गमभेद्य चान्यभेदनम ॥ ५ ॥
पुर तत्र च हट्टाद्यदेवतायतनादिकम ।
अनुयन्त्रायुधोपेत सोदक दुर्गमुत्तमम ॥ ६ ॥
राजरक्षा प्रवक्ष्यामि रक्ष्यो भूपो विषादित ।
पञ्चाङ्गस्तु शिरीष स्यान्मूत्रपिष्टा विषार्दन ॥ ७ ॥
शतावरी छिन्नरुहा विषघ्नी तण्डुलीयकम ।
कोषातकी च कल्हारी ब्राह्मी चित्रपटोलिका ॥ ८ ॥
मण्डूकपर्णी वाराही धात्र्यानन्दकमेव च ।
उन्मादिनी सोमराजी विषघ्न रत्नमेव च । ९ ॥
वास्तुलक्षणसंयुक्ते वसन दुर्गे सुराज्यजेत् ।

प्रजाश्च पालयेद् दुष्टाञ्जयेद् दानानि दापयेत् ॥ १० ॥
देवद्रव्यादिहरणात कल्पन्तु नरके वसेत ।
देवालयानि कुर्वीत देवपूजारतो नृप ॥ ११ ॥
सुरालया पालनीया स्थापनीयाश्च देवता ।
मृण्मयाद् दारुज पुण्य दारुजादिष्टकामयम ॥ १२ ॥
ऐष्टकाच्छैलज पुण्य शैलजात् स्वर्णरत्नजम् ।
क्रीडन सुरगृह कुर्वन भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात ॥ १३ ॥
चित्रकृद गीतवाद्यादिप्रेक्षणीयादिदानकृत् ।
तैलाज्यमधुदुग्धाद्यै स्नाप्य देव दिव व्रजेत ॥ १४ ॥
पूजयेत पालयेद् विप्रान द्विजस्व न हरेन्नृप ।
सुवर्णक गामेका भूमेरप्येकमङ्गुलम ॥ १५ ॥
हरन्नरकमाप्नोति यावदाहूतसम्प्लवम ।
दुराचारन्न द्विषेच्च सर्वपापेष्वपि स्थितम ॥ १६ ॥
नैवास्ति ब्राह्मणवधात पाप गुरुतर क्वचित ।
अदैव दैवत कुर्य्यु कुर्य्यु दैवमदैवतम ॥ १७ ॥
ब्राह्मणा हि महाभागास्तान्नमस्येत सदैव तु ।
ब्राह्मणी रुदती हन्ति कुल राज्य प्रजास्तथा ॥ १८ ॥
साध्वीस्त्रीणा पालनञ्च राजा कुर्य्याच्च धार्मिक ।
स्त्रिया प्रहृष्टया भाव्य गृहकार्य्यैकदक्षया ॥ १९ ॥
सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ।
यस्मै दद्यात पिता त्वेना शुश्रूषेत त पति सदा ॥२०॥
मृते भर्त्तरि स्वर्य्यायात ब्रह्मचर्य्ये स्थिताङ्गना ।
परवेश्मरुचिर्नस्यान्न स्यात कलहशालिनी ॥ २१ ॥
मण्डन वर्जयेन्नारी तथा प्रोषितभर्तृका ।

देवताराधनपरा तिष्ठेद् भर्तृहिते रता ॥ २२ ॥
धारयेन्मङ्गलार्थाय किञ्चिदाभरणं तथा ।
भर्त्राग्निं या विशेन्नारी सापि स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥
श्रियः सम्पूजनङ्कार्य्यं गृहसम्मार्जनादिकम् ।
द्वादश्यां कार्त्तिके विष्णुं गां सवत्सां ददेत् तथा ॥२४॥
सावित्र्या रक्षितो भर्त्ता सत्याचारव्रतेन च ।
सप्तम्यां मार्गशीर्षे तु सितेऽभ्यर्च्य दिवाकरम् ।
पुत्रानाप्नोति च स्त्रीह नात्र कार्य्या विचारणा ॥ २५ ॥

अथ द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

राजधर्माः ।

पुष्कर उवाच । ग्रामस्याधिपतिं कुर्य्याद् दशग्रामाधिपं नृपः
शतग्रामाधिपञ्चान्यं तथैव विषयेश्वरम् ॥ १ ॥
तेषां भोगविभागश्च भवेत् कर्म्मानुरूपतः ।
नित्यमेव तथा कार्य्यं तेषाञ्चारैः परोक्षणम् ॥ २ ॥
ग्रामे दोषान् समुत्पन्नान् ग्रामेशः प्रशमं नयेत् ।
अशक्तो दशपालस्य स तु गत्वा निवेदयेत् ॥ ३ ॥
श्रुत्वापि दशपालोऽपि तत्र युक्तिमुपाचरेत् ।
वित्ताद्याप्नोति राजा वै विषयात् तु सुरक्षितात् ॥ ४ ॥
धनवान् धर्म्ममाप्नोति धनवान् काममश्नुते ।
उच्छिद्यन्ते विना ह्यर्थैः क्रिया ग्रीष्मे सरिद् यथा ॥ ५ ॥
विशेषो नास्ति लोकेषु पतितस्याधनस्य च ।
पतितान्न तु गृह्णन्ति दरिद्रो न प्रयच्छति ॥ ६ ॥

धनहीनस्य भार्य्यापि नैका स्यादुपवर्त्तिनी।
राष्ट्रपीडाकरो राजा नरके वसते चिरम॥ ७॥
नित्य राज्ञा तथा भाव्य गर्भिणी सहधर्मिणी।
यथा स्व सुखमुत्सृज्य गर्भस्य सुखमावहेत॥ ८॥
किं यज्ञैस्तपसा तस्य प्रजा यस्य न रक्षिता।
सुरक्षिता प्रजा यस्य स्वर्गस्तस्य गृहोपम॥ ९॥
अरक्षिता प्रजा यस्य नरक तस्य मन्दिरम।
राजा षड्भागमादत्ते सुकृताद् दुष्कृतादपि॥ १०॥
धर्मागमो रक्षणाच्च पापमाप्नोत्यरक्षणात्।
सुभगा विटभीतेव राजवल्लभतस्करै॥ ११॥
भक्ष्यमाणा प्रजा रक्ष्या कायस्थैश्च विशेषत।
रक्षिता तद्भयेभ्यस्तु राज्ञो भवति सा प्रजा॥ १२॥
अरक्षिता सा भवति तेषामिवेह भोजनम।
दुष्टसम्मर्दन कुर्य्याच्छास्त्रोक्त करमाददेत्॥ १३॥
कोषे प्रवेशयेदर्द्ध नित्यञ्चार्द्ध द्विजे ददेत।
निधि द्विजोत्तम प्राप्य गृह्णीयात् सकल तथा॥ १४॥
चतुर्थमष्टम भाग तथा षोडशम द्विज।
वर्णक्रमेण दद्याच्च निधि पात्रे तु धर्मत॥ १५॥
अनृतन्तु वदन् दण्ड्य सुवित्तस्याशमष्टमम्।
प्रनष्टस्वामिक ऋक्थ राजात्र्यब्द निधापयेत॥ १६॥
अर्वाक त्र्यब्दाद्धरेत् स्वामी परेण नृपतिर्हरेत्।
ममेदमिति यो ब्रूयात् सोऽर्थयुक्तो यथाविधि॥ १७॥
सम्पाद्य रूपसङ्ख्यादीन् स्वामी तद् द्रव्यमर्हति।
बालदायादिक ऋक्थ तावद्राजानुपालयेत॥ १८॥

यावत स्यात् स समाहर्त्ता यावद्वातीतशैशव ।
बालपुत्रासु चैव स्याद्रक्षणं निष्कुलासु च ॥ १९ ॥
पतिव्रतासु च स्त्रीषु विधवास्वातुरासु च ।
जीवन्तीनान्तु तासां ये सहरेयु स्वबान्धवा ॥ २० ॥
तांश्छिष्याच्चौरदण्डेन धार्मिक पृथिवीपति ।
सामान्यतो हृतश्चौरैस्तद्वै दद्यात स्वय नृप ॥ २१ ॥
चौररक्षाधिकारिभ्यो राजापि हृतमाप्नुयात ।
अहृते यो हृत ब्रूयान्नि सार्य्यो दण्ड्य एव स ॥ २२ ॥
न तद्राज्ञा प्रदातव्य गृहे यद् गृहगैर्हृतम ।
स्वराष्ट्रपण्यादादद्याद्राजा विंशतिम द्विज ! ॥ २३ ॥
शुल्कांश परदेशाच्च क्षयव्ययप्रकाशकम ।
ज्ञात्वा सङ्कल्पयेच्छुल्क लाभ वणिग यथाप्नुयात ॥२४॥
विंशांश लाभमादद्याद् दण्डनीयस्ततोऽन्यथा ।
स्त्रीणां प्रव्रजितानाञ्च तरशुल्क विवर्जयेत ॥ २५ ॥
तरेषु दासदोषेण नष्ट दासास्तु दापयेत ।
शूकधान्येषु षड भाग शिम्बिधान्ये तथाष्टमम ॥ २६ ॥
राजा वन्यार्थमादद्याद् देशकालानुरूपकम ।
पञ्चषडभागमादद्याद राजा पशुहिरण्ययो ॥ २७ ॥
गन्धौषधिरसानाञ्च पुष्पमूलफलस्य च ।
पत्रशाकतृणानाञ्च वंशवैणवचर्मणाम ॥ २८ ॥
वैदलानाञ्च भाण्डानां सर्वस्याश्ममयस्य च ।
षड्भागमेव चाद्यात मधुमांसस्य सर्पिष ॥ २९ ॥
म्रियन्नपि न चादद्याद् ब्राह्मणेभ्यस्तथा करम ।
यस्य राज्ञस्तु विषये श्रोत्रिय सीदति क्षुधा ॥ ३० ॥

तस्य सीदति तद्राष्ट्रं व्याधिदुर्भिक्षतस्करैः ।
श्रुत वृत्तन्तु विज्ञाय वृत्ति तस्य प्रकल्पयेत ॥ ३१ ॥
रक्षेच्च सवतस्त्वेन पिता पुत्रमिवौरसम ।
सरक्ष्यमाणो राज्ञा य कुरुते धममन्वहम ॥ ३२ ॥
तेनायुवर्द्धते राज्ञो द्रविण राष्ट्रमेव च ।
कर्म कुर्य्यु र्नरेन्द्रस्य मासेनैकञ्च शिल्पिन ।
भुक्तमात्रेण ये चान्ये स्वशरीरोपजीविन ॥ ३३ ॥

———

अथ त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

राजधर्मा ।

पुष्कर उवाच । वक्ष्येऽन्त पुरचिन्ता च धर्माद्या पुरुषार्थका
अन्योऽन्यरक्षया तेषा सेवा कार्य्या स्त्रिया नृपे ॥ १ ॥
धमम्रूलोऽर्थविटपस्तथा कर्मफलो महान ।
त्रिवर्गपादपस्तत्र रक्षया फलभाग भवेत् ॥ २ ॥
कामाधीना स्त्रियो राम ! तदर्थं रत्नसग्रह ।
सेव्यास्ता नातिसेव्याश्च भूभुजा विषयैषिणा ॥ ३ ॥
आहारो मैथन निद्रा सेव्या नाति हि रुग भवेत ।
मञ्चाधिकारे कर्त्तव्या स्त्रिय सेव्या स्वरामिका ॥४॥
दुष्ट न्याचरते या तु नाभिनन्दति तत्कथाम ।
ऐक्य द्विषद्भिर्व्रजति गर्व वहति चोद्धता ॥ ५ ॥
चुम्बिता मार्ष्टि वदन दत्त न बहु मन्यते ।
स्वपित्यादौ प्रसुप्तापि तथा पश्चाद् विबुध्यते ॥ ६ ॥
स्पृष्टा धुनोति गात्राणि गात्रञ्च विरुणद्धि या ।

ईषच्छृणोति वाक्यानि प्रियाण्यपि पराङमुखी ॥ ७ ॥
न पश्यत्यग्रदत्तन्तु जघनञ्च निगूहति ।
दृष्टे विवर्णवदना मित्रेष्वथ पराङमुखी ॥ ८ ॥
ततकामितासु च स्त्रीसु मध्यस्थेव च लक्ष्यते ।
ज्ञातमण्डनकालापि न करोति च मण्डनम ॥ ९ ॥
या सा विरक्ता तान त्यक्ता सानुरागां स्त्रियं भजेत ।
दृष्ट्वैव हृष्टा भवति वीक्षिते च पराङमुखी ॥ १० ॥
दृश्यमाना तथाऽन्यत्र दृष्टिं क्षिपति चञ्चलाम ।
तथाप्युपावर्त्तयितु नैव शक्नोत्यशेषत ॥ ११ ॥
विवृणोति तथाङ्गानि स्वस्या गुह्यानि भार्गव ! ।
गर्हितञ्च तथैवाङ्ग प्रयत्नेन निगूहति ॥ १२ ॥
तद्दर्शने च कुरुते बालालिङ्गनचुम्बनम ।
आभाष्यमाणा भवति सत्यवाक्या तथैव च ॥ १३ ॥
स्पृष्टा पुलकितैरङ्गै स्वेदेनेव च भज्यते ।
करोति च तथा राम ! सुलभद्रव्ययाचनम ॥ १४ ॥
तत स्वल्पमपि प्राप्य करोति परमां मुदम ।
नामसङ्कीर्त्तनादेव मुदिता बहु मन्यत ॥ १५ ॥
करजाङ्काङ्कितान्यस्य फलानि प्रेषयत्यपि ।
तत्प्रेषितञ्च हृदये विन्यसत्यपि चादरात् ॥ १६ ॥
आलिङ्गनैश्च गात्राणि लिम्पतीवामृतेन या ।
सुप्ते स्वपित्यथादौ च तथा तस्य विबध्यते ॥ १७ ॥
ऊरू स्पृशति चात्यर्थं सुप्तश्चेन विबुध्यते ।
कपित्थचूर्णयोगेन तथा दध्न स्रजा तथा ॥ १८ ॥
घृत सुगन्धि भवति दुग्धै क्षिप्तैस्तथा यवै ।

भोज्यस्य कल्पनैव स्याद् गन्धयुक्तिः प्रदर्श्यते ॥ १९ ॥
शौचमाचमनं राम । तथैव च विरेचनम ।
भावना चैव पाकश्च बोधनं धूपनं तथा ॥ २० ॥
वासनञ्चैव निर्दिष्टं कर्माष्टकमिदं स्मृतम् ।
कपित्थविल्वजं वाम्रकरवीरकपल्लवैः ॥ २१ ॥
कृत्वोदकन्तु यद् द्रव्यं शौचितं शौचनन्तु तत ।
तेषामभावे शौचन्तु मृगदर्पाम्भसा भवेत ॥ २२ ॥
नखं कुष्ठं घनं मांसी स्पृक्कशैलेयजं जलम् ।
तथैव कुङ्कुमं लाचा चन्दनागुरुनीरदम । २३ ॥
सरलं देवकाष्ठञ्च कर्पूरं कान्तया सह ।
वालं कुन्दुरुकश्चैव गुग्गुलु श्रीनिवासकः ॥ २४ ॥
सह सर्जरसेनैव धूपद्रव्यैकविंशतिः ।
धूपद्रव्यगणादस्मादेकविंशाद् यथेच्छया ॥ २५ ॥
द्वे द्वे द्रव्ये समादाय सजभागैर्नियोजयेत ।
नखपिण्याकमलयैः संयोज्य मधुना तथा ॥ २ ॥
धूपयोगा भवन्तीह यथावत स्वेच्छया कृता ।
वचचाडी फलं तैलं कुङ्कुमं ग्रन्थिपर्वकम ॥ ७ ॥
शैलेयन्तगरं क्रान्ता चोलकर्पूरमेव च ।
मांसी सुराश्च कुष्ठञ्च स्नानद्रव्याणि निर्दिशेत ॥ २८ ॥
एतेभ्यस्तु समादाय द्रव्यत्रयमथेच्छया ।
मृगदर्पयुतं स्नानं कार्यं कन्दर्पवर्द्धनम् ॥ २९ ॥
त्वङ्मुरानलदैस्तुल्यैर्बालकार्द्धसमायुतैः ।
स्नानमुत्पलगन्धि स्यात सतैलं कुङ्कुमायते ॥ ३० ॥
जातीपुष्पसुगन्धि स्यात् तगरार्द्धेन योजितम् ।

सद्र्व्यामकं स्याद् वकुलैस्तुल्यगन्धि मनोहरम ॥ ३१ ॥
मञ्जिष्ठातगरं चालं त्वचं व्याघ्रनखं नखम् ।
गन्धपत्रञ्च विन्यस्य गन्धतैलं भवेच्छुभम् ॥ ३२ ॥
तैलं निपीडितं राम । तिलैः पुष्पाधिवासितैः ।
वासनात् पुष्पसदृशं गन्धेन तु भवेद् ध्रुवम ॥ ३३ ॥
एलालवङ्गकक्कोलजातीफलनिशाकरा ।
जातीपत्रिकया सार्द्धं स्वतन्त्रा मुखवासका ॥ ३४ ॥
कर्पूरं कुङ्कुमं कान्ता मृगदर्पं हरेणुकम ।
कक्कोलैलालवङ्गञ्च जाती कोशकमेव च ॥ ३५ ॥
त्वक्पत्रं त्रुटिमुस्तौ च लता कस्तूरिकं तथा ।
कण्टकानि लवङ्गस्य फलपत्रे च जातितः ॥ ३६ ॥
कटुकञ्च फलं राम । कार्षिकाण्यपकल्पयेत ।
तच्चूर्णे खादिरं सारं दद्यात तुल्यं तु वासितम ॥३७॥
सहकाररसेनास्मात कर्त्तव्या गुटिका शुभा ।
मुखे न्यस्ता सुगन्धास्ता मुखरोगविनाशना ॥ ३८ ॥
पूगं प्रक्षालितं सम्यक् पञ्चपल्लववारिणा ।
शक्त्या तु गुटिकाद्रव्यैर्वासितं मुखवासकम् ॥ ३९ ॥
कटुकं दन्तकाष्ठञ्च गोमूत्रे वासितं त्र्यहम् ।
कृतञ्च पूगवद्राम मुखसौगन्धिकारकम ॥ ४० ॥
त्वक्पथ्ययोः समावंशौ शशिभागार्द्धसंयुतौ ।
नागवल्लीसमो भाति मुखवासो मनोहरः ॥ ४१ ॥
एवं कुर्य्यात् सदा स्त्रीणां रक्षणं पृथिवीपतिः ।
न चासां विश्वसेज्जातु पुत्रमातुर्विशेषतः ।
न स्वपेत् स्त्रीगृहे रात्रौ विश्वासं कृत्रिमो भवेत् ॥४२॥

अथ चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

राजधर्मा ।

पुष्कर उवाच । राजपुत्रस्य रक्षा च कर्त्तव्या पृथिवीक्षिता ।
धर्मार्थकामशास्त्राणि धनुर्वेदञ्च शिक्षयेत ॥ १ ॥
शिल्पानि शिक्षयेच्चैवमाप्तैर्मिथ्याप्रियवदैः ।
शरीररक्षाव्याजेन रक्षिणोऽस्य नियोजयेत ॥ ॥ २ ॥
न चास्य सङ्गो दातव्यः क्रुद्धलुब्धविमानितैः ।
अशक्यन्तु गुणाधानं कर्त्तुं तं बन्धयेत् सुखैः ॥ ३ ॥
अधिकारेषु सर्वेषु विनीतं विनियोजयेत ।
मृगया पानमक्षाश्च राज्यनाशं त्यजेन्नृप ॥ ४ ॥
दिवास्वप्नं वृथाट्याञ्च वाक्पारुष्यं विवर्जयेत ।
निन्दाञ्च दण्डपारुष्यमर्थदूषणमुत्सृजेत ॥ ५ ॥
आकाराणां समुच्छेदो दुर्गादीनामसत्क्रिया ।
अर्थानां दूषणं प्रोक्तं विप्रकीर्णत्वमेव च ॥ ६ ॥
अदेशकाले यद्दानमपात्रे दानमेव च ।
अर्थेषु दूषणं प्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्त्तनम् ॥ ७ ॥
कामं क्रोधं मदं मानं लोभं दर्पञ्च वर्जयेत् ।
ततो भृत्यजयं कृत्वा पौरजानपदं जयेत् ॥ ८ ॥
जयेद् बाह्यानरीन पश्चाद् बाह्याश्च त्रिविधारयः ।
गुरवस्ते यथा पूर्वं कुल्यानन्तरकृत्रिमाः ॥ ९ ॥
पितृपैतामहं मित्रं सामन्तञ्च तथा रिपोः ।
कृत्रिमञ्च महाभाग । मित्रं त्रिविधमुच्यते ॥ १० ॥
स्वाम्यमात्यं जनपदा दुर्गं दण्डस्तथैव च ।

कोषा मित्रञ्च धर्मज्ञ ! सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ ११ ॥
मूलं स्वामी स वै रक्ष्यस्तस्माद्राज्यं विशेषतः ।
राज्याङ्गद्रोहिणं हन्यात् काले तीक्ष्णो मृदुर्भवेत् ॥१२॥
एवं लोकद्वयं राज्ञो भृत्यैर्हासं विवर्जयेत् ।
भृत्याः परिभवन्तीह नृपं हर्षणसत्कथम् ॥ १३ ॥
लोकसङ्ग्रहणार्थाय क्वतकव्यसनो भवेत् ।
स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात् लोकानां रञ्जनं चरेत् ॥ १४ ॥
दीर्घसूत्रस्य नृपतेः कर्महानिर्ध्रुवं भवेत् ।
रागे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ॥ १५ ॥
अप्रिये चैव वक्तव्ये दीर्घसूत्रः प्रशस्यते ।
गुप्तमन्त्रो भवेद्राजा नापदो गुप्तमन्त्रतः ॥ १६ ॥
ज्ञायते हि क्वतं कर्म नारब्धं तस्य राज्यकम् ।
आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ॥ १७ ॥
नेत्रवक्त्रविकाराभ्यां गृह्यतेऽन्तर्गतं पुनः ।
नैकस्तु मन्त्रयेन् मन्त्रं न राजा बहुभिः सह ॥ १८ ॥
बहुभिर्मन्त्रयेत् कामं राजा मन्त्रान् पृथक् पृथक् ।
मन्त्रिणामपि नो कुर्य्यान् मन्त्री मन्त्रप्रकाशनम् ॥ १९ ॥
क्वापि कस्यापि विश्वासो भवतीह सदा नृणाम् ।
निश्चयश्च तथा मन्त्रे कार्य्य एकेन सूरिणा ॥ २० ॥
नश्येदविनयाद्राजा राज्यञ्च विनयाल्लभेत् ।
त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यां दण्डनीतिञ्च शाश्वतीम् ॥ २१ ॥
आन्वीक्षिकीञ्चार्थविद्यां वार्त्तारम्भाश्च लोकतः ।
जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं प्रजाः ॥ २२ ॥
पूज्या देवा द्विजाः सर्वे दद्याद्दानानि तेषु च ।

द्विजे दानञ्चाक्षयोऽय निधि केश्चिन्न नाश्यते ॥ २३ ॥
सङ्ग्रामेष्वनिवर्त्तित्व प्रजाना परिपालनम् ।
दानानि ब्राह्मणानाञ्च राज्ञो नि श्रेयसम्परम् ॥२४॥
कृपणानाथवृद्धाना विधवानाञ्च योषिताम ।
योगचेमञ्च वृत्तिञ्च तथैव परिकल्पयेत् ॥ २५ ॥
वर्णाश्रमव्यवस्थान कार्य्य तापसपूजनम ।
न विश्वसेच्च सर्व्वत्र तापसेषु च विश्वसेत ॥ २६ ॥
विश्वासयेच्चापि पर तत्त्वभूतेन हेतुना ।
वकवच्चिन्तयेदर्थं सिहवच्च पराक्रमेत ॥ २७ ॥
वृकवच्चावलुम्पेत शशवच्च विनिष्पतत् ।
दृढप्रहारो च भवेत् तथा शूकरवन्नृप ॥ २८ ॥
चित्राकारश्च शिखिवद दृढभक्तिस्तथाश्ववत ।
भवेच्च मधुराभाषी तथा कोकिलवन्न प ॥ २९ ॥
काकशङ्की भवेन नित्यमज्ञाता वसति वसेत ।
नापरीक्षितपूर्वञ्च भोजन शयन स्पृशेत ॥ ३० ॥
नाविज्ञाता स्त्रिय गच्छेन्नाज्ञात नावमारुहेत ।
राष्ट्रकर्षी भ्रस्यते च राज्याथाञ्चैव जीवितात ॥ ३१ ॥
भृतो वत्सो जातबल कर्मयोग्यो यथा भवेत ।
तथा राष्ट्र महाभाग । भृत कर्मसह भवेत ॥ ३२ ॥
सर्व्व कर्म्मेदमायत्त विधाने दैवपौरुषे ।
तयोर्दैवमचिन्त्य हि पौरुषे विद्यते क्रिया ।
जनानुरागप्रभवा राज्ञो राज्यमहीश्रिय ॥ ३३ ॥

अथ पञ्चत्रिंशत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

सामाद्युपायकथनम ।

पुष्कर उवाच स्वमेव कर्म दैवाख्य विद्धि देहान्तरार्जितम ।
तस्मात पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिण ॥ १ ॥
प्रतिकूल तथा दैव पौरुषेण विहन्यते ।
सात्त्विकात् कर्मण पूर्वात् सिद्धि स्यात पौरुष विना ॥२॥
पौरुष दैवसम्पत्त्या काले फलति भार्गव । ।
दैव पुरुषकारश्च द्वय पुस फलावहम ॥ ३ ॥
कृषेर्वृष्टिसमायोगात काले स्यु फलसिद्धय ।
सधर्म पौरुष कुर्य्यान नालसो न च दैववान ॥ ४ ॥
सामादिभिरुपायैस्तु सर्वे सिध्यन्त्य पक्रमा ।
साम चोपप्रदानञ्च भेददण्डौ तथापरौ ॥ ५ ॥
मायापेचेन्द्रजालञ्च उपाया सप्त ताञ्छृणु ।
द्विविध कथित साम तथ्यञ्चातथ्यमेव च ॥ ६ ॥
तत्राप्यतथ्य साधनामाक्रोशायैव जायते ।
महाकुलीना ह्यजवो धर्मनित्या जितेन्द्रिया ॥ ७ ॥
सामसाध्या अतथ्यैश्च गृह्यन्ते राक्षसा अपि ।
तथा तदुपकाराणा कृतानाञ्चैव वर्णनम ॥ ८ ॥
परस्परन्तु ये द्विष्टा क्रुद्धभीतावमानिता ।
तेषा भेद प्रयुञ्जीत परम दर्शयेद भयम ॥ ८ ॥
आत्मीयान दर्शयेदाशा येन दोषेण बिभ्यति ।
परास्तेनैव ते भेद्या रक्ष्यो वै ज्ञातिभेदक ॥ १० ॥

सामन्तकोपो वाह्यस्तु मन्त्रामात्यात्मजादिक ।
अन्त कोपश्चोपशाम्य कुर्वन शत्रोश्च त जयेत ॥ ११ ॥
उपायश्रेष्ठ दान स्याद् दानादुभयलोकभाक् ।
न सोऽस्ति नाम दानेन वशगा यो न जायते ॥ १२ ॥
दानवानेव शक्नोति सहतान भेदितु परान् ।
त्रयासाध्य साधयेत त दण्डेन च कृतेन च ॥ १३ ॥
दण्डे सर्व स्थित दण्डो नाशयेद् दुष्प्रणीकृत ।
अदण्ड्यान् दण्डयन्नश्येद् दण्ड्यानाजाप्यदण्डयन ॥१४॥
देवदैत्योरगनरा सिद्धा भूता पतत्रिण ।
उत्क्रमेयु स्वमर्य्यादा यदि दण्डान न पालयेत ॥१५॥
यस्माददान्तान दमयत्यदण्ड्यान दण्डयत्यपि ।
दमनाद् दण्डनाच्चैव तस्माद् दण्ड विदुर्बुधा ॥ १६ ॥
तेजसा दुर्निरीक्ष्यो हि राजा भास्करवत् तत ।
लोकप्रसाद गच्छेत दर्शनाच्चन्द्रवत तत ॥ १७ ॥
जगद् व्याप्नोति वै चारैरतो राजा समीरण ।
दोषनिग्रहकारित्वाद्राजा वैवस्वत प्रभु ॥ १८ ॥
यदा दहति दुर्बुद्धि तदा भवति पावक ।
यदा दान द्विजातिभ्यो दद्यात तस्माद्धनेश्वर ॥ १९ ॥
धनधाराप्रवर्षित्वाद् देवादौ वरुण स्मृत ।
क्षमया धारयन लोकान पार्थिव पार्थिवो भवेत् ।
उत्साहमन्त्रशक्त्याद्यै रक्षेद् यस्माद्धरिस्तत ॥ २० ॥

———

अथ षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

दण्डप्रणयनम् ।

पुष्कर उवाच । दण्डप्रणयनं वक्ष्ये येन राज्ञः परा गतिः ।
त्रियवं कृष्णलं विद्धि माषस्तत्पञ्चकं भवेत् ॥ १ ॥
कृष्णलानां तथा षष्ट्या कर्षार्द्धं राम ! कीर्त्तितम् ।
सुवर्णश्च विनिर्दिष्टो राम ! षोडशमाषकः ॥ २ ॥
निष्कः सुवर्णाश्चत्वारो धरणं दशभिस्तु तैः ।
ताम्ररूप्यसुवर्णानां मानमेतत् प्रकीर्त्तितम् ॥ ३ ॥
ताम्रिकैः कार्षिको राम ! प्रोक्तः कार्षापणो बुधैः ।
पणानां द्वे शते सार्द्धे प्रथमः साहसः स्मृतः ॥ ४ ॥
मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रमपि चोत्तमः ।
चौरैरमूषितो यस्तु मूषितोऽस्मीति भाषते ॥ ५ ॥
तत्प्रदातरि भूपाले स दण्ड्यस्तावदेव तु ।
यो यावद् विपरीतार्थं मिथ्या वा यो वदेत् तु तम् ॥ ६ ॥
तौ नृपेण ह्यधर्मज्ञौ दाप्यौ तद् द्विगुणं दमम् ।
कूटसाक्ष्यन्तु कुर्वाणास्त्रीन् वर्णांश्च प्रदापयेत् ॥ ७ ॥
विवासयेद् ब्राह्मणन्तु भोज्यो विधिर्न हीरितः ।
निक्षेपस्य समं मूल्यं दण्ड्यो निक्षेपभुक् तथा ॥ ८ ॥
वस्त्रादिकस्य धर्मज्ञ ! तथा धर्मो न हीयते ।
यो निक्षेपं घातयति यश्चानिक्षिप्य याचते ॥ ९ ॥
तावुभौ चौरवच्छास्यौ दण्ड्यौ वा द्विगुणं दमम् ।
अज्ञानाद्यः पुमान् कुर्य्यात् परद्रव्यस्य विक्रयम् ॥ १० ॥

निर्द्दोषो ज्ञानपूर्व्वन्तु चौरवद् दण्डमर्हति ।
मूल्यमादाय यः शिल्पं न दद्याद् दण्ड्य एव सः ॥११॥
प्रतिश्रुत्याप्रदातारं सुवर्णं दण्डयेन्नृप ।
भृतिं गृह्य न कुर्य्याद् यः कर्माष्टौ कृष्णला दमः ॥१२॥
अकाले तु त्यजन् भृत्यं दण्ड्यः स्यात् तावदेव तु ।
क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद् यस्येहानुशयो भवेत् ॥१३॥
सोऽन्तर्दशाहात् तत्स्वामी दद्याच्चैवाददीत च ।
परेण तु दशाहस्य नादद्यान्नैव दापयेत् ॥ १४ ॥
आददद्धि ददच्चैव राज्ञा दण्ड्यः शतानि षट् ।
वरे दोषानविख्याप्य यः कन्यां वरयेदिह ॥ १५ ॥
दत्ताप्यदत्ता सा तस्य राज्ञा दण्ड्यः शतद्वयम् ।
प्रदाय कन्यां योऽन्यस्मै पुनस्तां सम्प्रयच्छति ॥ १६ ॥
दण्डः कार्य्यो नरेन्द्रेण तस्याप्युत्तमसाहसः ।
सत्यङ्कारेण वाचा च युक्तं पुण्यमसंशयम् ॥ १७ ॥
लुब्धोऽन्यत्र च विक्रेता षट्शतं दण्डमर्हति ।
दद्याद्धेनुं न यः पालो गृहीत्वा भक्तवेतनम् ॥ १८ ॥
स तु दण्ड्यः शतं राज्ञा सुवर्णं वाप्यरक्षिता ।
धनुःशतं परीणाहो ग्रामस्य तु समन्ततः ॥ १९ ॥
द्विगुणं त्रिगुणं वापि नगरस्य च कल्पयेत् ।
वृतिं तत्र प्रकुर्वीत यामुष्ट्रो नावलोकयेत् ॥ २० ॥
तत्रापरिवृते धान्ये हिंसिते नैव दण्डनम् ।
गृहं तडागमारामं क्षेत्रं वा भीषया हरन् ॥ २१ ॥
शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यादज्ञानाद् द्विशतो दमः ।
मर्य्यादाभेदकाः सर्व्वे दण्ड्याः प्रथमसाहसम् ॥ २२ ॥

शत ब्राह्मणमाक्रुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति।
वैश्यश्च द्विशत राम। शूद्रश्च बधमर्हति॥ २३॥
पञ्चाशद् ब्राह्मणो दण्ड्य क्षत्रियस्याभिशसने।
वैश्ये वाप्यर्द्धपञ्चाशच्छूद्रे द्वादशको दम॥ २४॥
क्षत्रियस्याप्नुयाद् वैश्य साहस पूर्वमेव तु।
शूद्र क्षत्रियमाक्रुश्य जिह्वाच्छेदनमाप्नुयात्॥ २५॥
धर्मोपदेश विप्राणा शूद्र कुर्वश्च दण्डभाक।
श्रुतदेशादिवितथी दाप्यो द्विगुणसाहसम॥ २६॥
उत्तम साहसस्तस्य य पापैरुत्तमान क्षिपेत्।
प्रमादाद्यैर्मया प्रोक्त प्रीत्या दण्डार्द्धमर्हति॥ २७॥
मातर पितर ज्येष्ठ भ्रातर श्वशुर गुरुम।
आकारयञ्छत दण्ड्य पन्थान चाददद् गुरो॥ २८॥
अन्त्यजातिर्द्विजातिन्तु येनाङ्गेनापराध्नुयात।
तदेव छेदयेत तस्य क्षिप्रमेवाविचारयन॥ २९॥
अवनिष्ठीवतो दर्पाद् द्वावोष्ठौ छेदयेन्नृप।
अपमूत्रयतो मेढ्रमपशब्दयतो गुदम॥ ३ ॥
उत्कृष्टासनसस्थस्य नीचस्याधोनिकृन्तनम।
या यदङ्ग च रुजयेत् तदङ्ग तस्य कर्त्तयेत॥ ३१॥
अर्द्धपादकरा कार्य्या गोगजाश्वोष्ट्रघातका।
वृक्षन्तु विफल कृत्वा सुवर्ण दण्डमर्हति॥ ३२॥
द्विगुण दापयेच्छिन्ने पथि सीम्नि जलाशये।
द्रव्याणि यो हरेद् यस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा॥ ३३॥
स तस्योत्पाद्य तुष्टिन्तु राज्ञे दद्यात् ततो दमम्।
यस्तु रज्जु घट कूपाद्धरेच्छिन्द्याच्च ता प्रपाम॥ ३४॥

स दण्ड प्राप्नुयान मास दण्ड्य स्यात् प्राणिताडने।
धान्य दशभ्य कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिक बध ॥ ३५ ॥
शेषेऽप्येकादशगुण तस्य दण्ड प्रकल्पयेत्।
सुवर्णरजतादीनां नृस्त्रीणा हरणे बध ॥ ३६ ॥
येन येन यथाङ्गेन स्तेनो नृष विचेष्टते।
तत् तदेव हरेदस्य प्रत्यादेशाय पार्थिव ॥ ३७ ॥
ब्राह्मण शाकधान्यादि अल्प गृह्णन दोषभाक।
गोदेवार्थं हरश्चापि हन्याद दुष्ट बधोद्यतम ॥ ३८ ॥
गृहक्षेत्रापहर्त्तार तथा पत्न्यभिगामिनम।
अग्निद गरद हन्यात तथा चाभ्युद्यतायुधम ॥ ३९ ॥
राजा गवाभिचाराद्य हन्याच्चैवाततायिन।
परस्त्रिय न भाषेत प्रतिषिद्धो विशेन्न हि ॥ ४० ॥
अदण्ड्या स्त्री भवेद्राज्ञा वरयन्ती पति स्वयम।
उत्तमा सेवमान स्त्री जघन्यो बधमर्हति ॥ ४१ ॥
भर्त्तार लङ्घयेद या ता श्वभि सङ्घातयेत स्त्रियम।
सवर्णदूषिता कुर्य्यात पिण्डमात्रोपजीविनीम ॥ ४२ ॥
ज्यायसा दूषिता नारी मुण्डन समवाप्नुयात।
वैश्यागमे तु विप्रस्य क्षत्रियस्यान्त्यजागमे ॥ ४३ ॥
क्षत्रिय प्रथम वैश्यो दण्ड्य शूद्रागमे भवेत।
गृहीत्वा वेतन वेश्या लोभादन्यत्र गच्छति ॥ ४४ ॥
वतत द्विगुण दद्याद दण्डञ्च द्विगुण तथा।
भार्य्या पुत्राश्च दासाश्च शिष्यो भ्राता च सोदर ॥ ४५ ॥
कृतापराधास्ताड्या स्यूरज्ज्वा वेणुदलेन वा।
पृष्ठे न मस्तके हन्याच्चौरस्याप्नोति किल्बिषम् ॥ ४६ ॥

रक्षास्वधिकृतैर्यस्तु प्रजाऽत्यर्थं विलुप्यते।
तेषां सर्वस्वमादाय राजा कुर्य्यात् प्रवासनम॥ ४७॥
ये नियुक्ताः स्वकार्य्येषु हन्युः कार्य्याणि कर्मिणाम।
निर्घृणाः क्रूरमनसस्तानि निःस्वान् कारयेन्नृप॥४८॥
अमात्यः प्राड्विवाको वा यः कुर्य्यात् कार्य्यमन्यथा।
तस्य सर्वस्वमादाय तं राजा विप्रवासयेत॥ ४९॥
गुरुतल्पे भगः कार्य्यः सुरापाने सुराध्वजः।
स्तेयेषु श्वपदं विद्यात् ब्रह्महत्याशिरः पुमान॥ ५०॥
शूद्रादीन घातयेद्राजा पापान् विप्रान् प्रवासयेत।
महापातकिनां वित्तं वरुणायोपपादयेत॥ ५१॥
ग्रामेष्वपि च ये केचिच्चौराणां भक्तदायकाः।
भाण्डारकोषदाश्चैव सर्वास्तानपि घातयेत॥ २॥
राष्ट्रेषु राष्ट्राधिकृतान् सामन्तान् पापिनो हरेत।
सन्धिं कृत्वा तु ये चौर्य्यं रात्रौ कुर्वन्ति तस्कराः॥५३॥
तेषां छित्वा नृपो हस्तौ तीक्ष्णे शूले निवेशयेत।
तडागदेवतागारभेदकान् घातयेन्नृप॥ ५४॥
समुत्सृजेद्राजमार्गे यस्त्वमेध्यमनापदि।
स हि कार्षापणं दण्ड्यस्तममेध्यञ्च शोधयेत॥ ५५॥
प्रतिमासङ्क्रमभिदो दद्युः पञ्चशतानि ते।
समैश्च विषमं यो वा चरते मूल्यतोऽपि वा॥ ५६॥
समाप्नुयान्नरः पूर्वं दमं मध्यममेव वा।
द्रव्यमादाय वणिजामनर्घेणावरुन्धताम॥ ५७॥
राजा पृथक् पृथक कुर्य्याद् दण्डमुत्तमसाहसम।
द्रव्याणां दूषको यश्च प्रतिच्छन्दकविक्रयी॥ ५८॥

मध्यमं प्राप्नुयात् दण्डं कूटकृत्ता तथोत्तमम्।
कलहापकृतं देयं दण्डश्च द्विगुणस्ततः ॥ ५९ ॥
अभक्ष्यभक्ष्ये विप्रे वा शूद्रे वा कृष्णला दमः।
तुलाशासनकर्त्ता च कूटकृन्नाणकस्य च ॥ ६० ॥
एभिश्च व्यवहर्त्ता यः स दाप्यो दममुत्तमम्।
विषाग्निदा पतिगुरुविप्रापत्यप्रमापिणीम् ॥ ६१ ॥
विकर्णकरनासौष्ठीं कृत्वा गोभिः प्रवासयेत्।
क्षेत्रवेश्मग्रामवनविदारकास्तथा नराः ॥ ६२ ॥
राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना।
ऊनं वाप्यधिकं वापि लिखेद् यो राजशासनम् ॥ ६३ ॥
पारदारिकचौरौ च मुञ्चतो दण्ड उत्तमः।
राजयानासनारोढुर्दण्ड उत्तमसाहसः ॥ ६४ ॥
यो मन्येताजितोऽस्मीति न्यायेनापि पराजितः।
तमायान्तं पराजित्य दण्डयेद् द्विगुणं दमम् ॥ ६५ ॥
आह्वानकारी बध्यः स्यादनाहूतमथाह्वयन्।
दाण्डिकस्य च यो हस्तादभियुक्तः पलायते।
हीनः पुरुषकारेण तद् दद्याद् दाण्डिको धनम् ६॥

अथ सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः।

युद्धयात्रा।

पुष्कर उवाच। यदा मन्येत नृपतिराक्रन्देन बलीयसा।
पार्ष्णिग्राहोऽभिभूतो मे तदा यात्रां प्रयोजयेत् ॥ १ ॥
पुष्टा योधा भृता भृत्याः प्रभूतञ्च बलं मम।

मूलरक्षासमर्थोऽस्मि तैर्गत्वा शिविरे व्रजेत ॥ २ ॥
शत्रोर्वा व्यसने यायात दैवाद्यै पीडित परम ।
भूकम्पो या दिश याति याञ्च केतुर्व्यदूषयत् ॥ ३ ॥
विद्दिष्टनाशक सैन्य सम्भूतान्त प्रकोपनम ।
शरीरस्फुरणे धन्ये तथा सुस्वप्नदर्शने ॥ ४ ॥
निमित्ते शकुने धन्य जाते शत्रुपुर व्रजेत ।
पदातिनागबहुला सेना प्रावृषि योजयेत ॥ ५ ॥
हेमन्ते शिशिरे चैव रथवाजिसमाकुलाम् ।
चतुरङ्गबलोपेता वसन्ते वा शरन्मुखे ॥ ६ ॥
सेना पदातिबहुला शत्रून जयति सर्वदा ।
अङ्गदक्षिणभाग तु शस्त प्रस्फुरण भवेत ॥ ७ ॥
न शस्त तु तथा वामे पृष्ठस्य हृदयस्य च ।
लाञ्छन पिटकञ्चैव विज्ञेय स्फुरण तथा ।
विपर्ययेणाभिहित सव्य स्त्रीणा शुभ भवेत ॥ ८ ॥

अथ अष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

स्वप्नाध्याय ।

पुष्कर उवाच । स्वप्न शुभाशुभ वक्ष्ये दु स्वप्नहरण तथा ।
नाभि विनान्यत्र गात्रे तृणवृक्षसमुद्भव ॥ १ ॥
चूर्णन मूर्ध्नि कास्याना मुण्डन नग्नता तथा ।
मलिनाम्बरधारित्वमभ्यङ्ग पङ्कदिग्धता ॥ २ ॥
उच्चात प्रपतनञ्चैव विवाहो गीतमेव च ।
तन्त्रीवाद्यविनोदश्च दोलारोहणमेव च ॥ ३ ॥

अर्जन पद्मलोहाना सर्पाणामथ मारणम् ।
रक्तपुष्पद्रुमाणाञ्च चण्डालस्य तथैव च ॥ ४ ॥
वराहश्वखरोष्ट्राणा तथा चारोहणक्रिया ।
भक्षण पक्षिमासाना तैलस्य कृशरस्य च ॥ ५ ॥
मातु प्रवेशो जठरे चितारोहणमेव च ।
शक्रध्वजाभिपतन पतन शशिसूर्य्ययो ॥ ६ ॥
दिव्यान्तरीक्षभौमानामुत्पातानाञ्च दर्शनम ।
देवद्विजातिभूताना गुरूणा कोप एव च ॥ ७ ॥
नर्त्तन हसनञ्चैव विवाहो गीतमेव च ।
तन्त्रीवाद्यविहीनाना वाद्यानामपि वादनम ॥ ८ ॥
स्रोतोवहाधोगमन स्नान गोमयवारिणा ।
पङ्कोदकेन च तथा मषीतोयेन वाप्यथ ॥ ९ ॥
आलिङ्गन कुमारीणा पुरुषाणाञ्च मैथुनम ।
हानिश्चैव स्वगात्राणा विरेको वमनक्रिया ॥ १० ॥
दक्षिणाशाप्रगमन व्याधिनाभिभवस्तथा ।
फलानामुपहानिश्च धातूना भेदन तथा ॥ ११ ॥
गृहाणाञ्चैव पतन गृहसम्मार्जन तथा ।
क्रीडा पिशाचक्रव्यादवानरान्त्यनरैरपि ॥ १२ ॥
परादभिभवश्चैव तस्माच्च व्यसनोद्भव ।
काषायवस्त्रधारित्व तद्वस्त्रै क्रीडन तथा ॥ १३ ॥
स्नेहपानावगाहौ च रक्तमाल्यानुलेपनम ।
इत्यधन्यानि स्वप्नानि तेषामकथन शुभम् ॥ १४ ॥
भूयश्च स्वपन तद्वत कार्य्य स्नान द्विजार्चनम् ।
तिलैर्होमो हरिब्रह्मशिवार्कगणपूजनम् ॥ १५ ॥

तथा स्तुतिप्रपठनं पुंसूक्तादिजपस्तथा ।
स्वप्नास्तु प्रथमे यामे संवत्सरविपाकिनः ॥ १६ ॥
षड्भिर्मासैर्द्वितीये तु त्रिभिर्मासैस्त्रियामिकाः ।
चतुर्थे त्वर्द्धमासेन दशाहादरुणोदये ॥ १७ ॥
एकस्यामथ चेद्रात्रौ शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
पश्चाद् दृष्टस्तु यस्तत्र तस्य पाकं विनिर्दिशेत ॥ १८ ॥
तस्मात् तु शोभने स्वप्ने पश्चात् स्वापो न शस्यते ।
शैलप्रासादनागाश्ववृषभारोहणं हितम् ॥ १९ ॥
द्रुमाणां श्वेतपुष्पाणां गगने च तथा द्विज ! ।
द्रुमतृणोद्भवो नाभौ तथा च बहुबाहुता ॥ २० ॥
तथा च बहुशीर्षत्वं पलितोद्भव एव च ।
सुशुक्लमाल्यधारित्वं सुशुक्लाम्बरधारिता ॥ २१ ॥
चन्द्रार्कताराग्रहणं परिमार्जनमेव च ।
शक्रध्वजालिङ्गनञ्च ध्वजोच्छ्रायक्रिया तथा ॥ २२ ॥
भूम्यम्बुधाराग्रहणं शत्रूणाञ्चैव विक्रिया ।
जयो विवादे द्यूते च संग्रामे च तथा द्विज ! ॥ २३ ॥
भक्षणञ्चार्द्रमांसानां पायसस्य च भक्षणम् ।
दर्शनं रुधिरस्यापि स्नानं वा रुधिरेण च ॥ २४ ॥
सुरारुधिरमद्यानां पानं क्षीरस्य वाप्यथ ।
अस्त्रैर्विचेष्टनं भूमौ निर्मलं गगनं तथा ॥ २५ ॥
मुखेन दोहनं शस्तं महिषीणां तथा गवाम् ।
सिंहीनां हस्तिनीनाञ्च वडवानां तथैव च ॥ २६ ॥
प्रसादो देवविप्रेभ्यो गुरुभ्यश्च तथा द्विज ! ।
अम्भसा चाभिषेकस्तु गवां शृङ्गच्युतेन च ॥ २७ ॥

चन्द्रार्द्ध स्रष्टेन वा राम । शैव राज्यप्रदं हि तत ।
राज्याभिषेकश्च तथा छेदन शिरसोऽप्यथ ॥ २८ ॥
मरण वह्निलाभश्च वह्निदाहो गृहादिषु ।
लब्धिश्च राजलिङ्गानां तन्त्रीवाद्याभिवादनम ॥ २८ ॥
यस्तु पश्यति स्वप्नान्ते राजान कुञ्जर हयम् ।
हिरण्य वृषभ गाश्च कुटुम्बस्तस्य वर्द्धते ॥ ३० ॥
वृषेभगृहशैलाग्रवृक्षारोहणरोदनम् ।
घृतविष्ठानुलेपो वा अगम्यागमन तथा ।
सितवस्त्र प्रसन्नाम्भ फली वृक्षो नभोऽमलम । ३१ ॥

अथ एकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

शकुनानि ।

पुष्कर उवाच। औषधानि च युक्तानि धान्य कृष्णमशोभनम।
कार्पास तृणशुष्कञ्च गोमय वै धनानि च ॥ १ ॥
अङ्गार गुडसर्जौ च मुण्डाभ्यक्तञ्च नग्नकम ।
अय पङ्क चर्मकेशौ उन्मत्तञ्च नपुसकम ॥ २ ॥
चण्डालश्वपचाद्यानि नरा बन्धनपालका ।
गर्भिणी स्त्री च विधवा पिण्याकादीनि वै मृतम ॥३॥
तुषभस्मकपालास्थिभिन्नभाण्डमशस्तकम ।
अशस्तो वाद्यशब्दश्च भिन्नभैरवझर्झर ॥ ४ ॥
एहीति पुरत शब्द शस्यते न तु पृष्ठत ।
गच्छेति पश्चाच्छब्दोऽग्र्य पुरस्तात् तु विगर्हित ॥५॥
क यासि तिष्ठ मा गच्छ किन्ते तत्र गतस्य च ।

अनिष्टशब्दा मृत्यर्थं क्रव्यादश्च ध्वजादिग ॥ ६ ॥
स्खलन वाहनानाञ्च शस्त्रभङ्गस्तथैव च ।
शिरोघातश्च द्वाराद्येश्छत्रवासादिपातनम ॥ ७ ॥
हरिमभ्यर्च्य संस्तुत्य स्यादमङ्गल्यनाशनम ।
द्वितीयन्तु ततो दृष्ट्वा विरुद्ध प्रविशेद् गृहम ॥ ८ ॥
श्वेता सुमनस श्रेष्ठा पूर्णकुम्भो महोत्तम ।
मास मत्स्या दूरशब्दा वृद्ध एक पशुस्त्वज ॥ ९ ॥
गावस्तुरङ्गमा नागा देवाश्च ज्वलितोऽनल ।
दूर्वार्द्र गोमय वेश्या स्वर्णरूप्यञ्च रत्नकम ॥ १० ॥
वचासिद्धार्थकौषध्या मुद्ग आयुधखड्गकम ।
छत्र पीठ राजलिङ्ग शव रुदितवर्जितम ॥ ११ ॥
फल घृत दधि पयो अक्षतादर्शमाक्षिकम ।
शङ्ख इक्षु शुभ वाक्य भक्तवादित्रगीतकम ॥ १२ ॥
गम्भीरमघस्तनित तडित् तुष्टिश्च मानसी ।
एकत सर्वलिङ्गानि मनसस्तुष्टिरेकत ॥ १३ ॥

— ० —

अथ त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

शकुनानि ।

पुष्कर उवाच । तिष्ठतो गमने प्रश्ने पुरुषस्य शुभाशुभम ।
निवेदयन्ति शकुना देशस्य नगरस्य च ॥ १ ॥
सर्व पापफलो दीप्तो निर्दिष्टो दैवचिन्तकै ।
शान्त शुभफलश्चैव दैवज्ञै समुदाहृत ॥ २ ॥
षट्प्रकारा विनिर्दिष्टा शकुनानाञ्च दीप्तय ।

वेलादिग्देशकरणरुतजातिविभेदत ॥ ३ ॥
पूर्वा पूर्वा च विज्ञेया सा तेषा बलवत्तरा ।
दिवाचरो रात्रिचरस्तथा रात्रौ दिवाचर ॥ ४ ॥
क्रूरेषु दीप्ता विज्ञेया ऋक्षलग्नग्रहादिषु ।
धूमिता सा तु विज्ञेया याङ्गमिष्यति भास्कर ॥ ५ ॥
यस्या स्थित सा ज्वलिता मुक्ता चाङ्गारिणी मता ।
एतास्तिस्र स्मृता दीप्ता पञ्च शान्तास्तथापरा ॥ ६ ॥
दीप्ताया दिशि दिग्दीप्त शकुन परिकीर्त्तितम ।
ग्रामेऽरण्या वने ग्राम्यास्तथा निन्दितपादप ॥ ७ ॥
देशे चैवाशुभे ज्ञेयो देशदीप्तो द्विजोत्तम ।
क्रियादीप्तो विनिर्दिष्ट स्वजात्यनुचितक्रिय ॥ ८ ॥
रुतदीप्तश्च कथितो भिन्नभैरवनिस्वन ।
जातिदीप्तस्तथा ज्ञेय केवल मासभोजन ॥ ९ ॥
दीप्ताच्छान्तो विनिर्दिष्ट सर्वैर्भेदै प्रयत्नत ।
मिश्रै मिश्रो विनिर्दिष्टास्तस्य वाच्य फलाफलम् ॥ १० ॥
गोश्वोष्ट्रगर्दभश्वान सारिका गृहगोधिका ।
चटका भासकूर्माद्या कथिता ग्रामवासिन ॥ ११ ॥
अजाविशुकनागेन्द्रा कोलो महिषवायसौ ।
ग्राम्यारण्या विनिर्दिष्टा सर्वेऽन्ये वनगोचरा ॥ १२ ॥
मार्जारकुक्कुटौ ग्राम्यौ तौ चैव वनगोचरौ ।
तयोर्भवति विज्ञान नित्य वै रूपभेदत ॥ १३ ॥
गोकर्णशिखिचक्राह्वखरहारीतवायसा ।
कुलाहकुक्कुभश्येनफेरुखञ्जनवानरा ॥ १४ ॥
शतघ्नचटकश्यामचासश्येनकपिञ्जला ।

तित्तिरि शतपत्रश्च कपोतश्च तथा वय ॥ १५ ॥
खञ्जरीटकदात्यूहशुकराजीवकुक्कुटा ।
भारद्वाजश्च सारङ्ग इति ज्ञेया दिवाचरा ॥ १६ ॥
वागुयु लूकशरभक्रौञ्चा शशककच्छपा ।
लोमासिका पिङ्गलिका कथिता रात्रिगोचरा ॥ १७ ॥
हंसाश्च मृगमार्जारनकुलर्क्षभुजङ्गमा ।
वृकारिसिंहव्याघ्रोष्ट्रग्रामशूकरमानुषा ॥ १८ ॥
श्वाविट्वृषभगोमायुवृककोकिलसारसा ।
तुरङ्गकौपीननरा गोधा ह्युभयचारिण ॥ १९ ॥
बलप्रस्थानयो सर्वे पुरस्तात सञ्चारिण ।
जयावहा विनिर्दिष्टा पश्चान्निधनकारिण ॥ २० ॥
गृहाद् गम्य यदा चासौ व्याहरेत पुरत स्थित ।
नृपावमान वदति वाम कलहभोजने ॥ २१ ॥
यान तद्दर्शन शस्त सव्यमङ्गस्य वाप्यथ ।
चोरैर्मोषमथाख्याति मयूरो भिन्ननिस्वन ॥ २२ ॥
प्रयातस्याग्रतो राम । मृग प्राणहरो भवेत् ।
ऋक्षाखुजम्बुकव्याघ्रसिंहमार्जारगर्दभा ॥ २३ ॥
प्रतिलोमास्तथा राम । खरश्च विकृतस्वन ।
वाम कपिञ्जल श्रेष्ठस्तथा दक्षिणसंस्थित ॥ २४ ॥
पृष्ठतो निन्दितफलस्तित्तिरिस्तु न शस्यते ।
एणा वराहा पृषता वामा भूत्वा तु दक्षिणा ॥ २५ ॥
भवन्त्यर्थकरा नित्य विपरीता विगर्हिता ।
वृषाश्वजम्बुकव्याघ्रा सिंहमार्जारगर्दभा ॥ २६ ॥
वाञ्छितार्थकरा ज्ञेया दक्षिणाद् वामतो गता ।

शिवा श्यामाननाच्छूच्छू पिङ्गला गृहगोधिका ॥२७॥
शूकरी परपुष्टा च पुन्नामानश्च वामत ।
स्त्रीसञ्ज्ञा भासकारूषकपिश्रीकर्णच्छितकरा ॥ २८ ॥
कपिश्रीकर्णपिप्पीका रुरुश्येनाश्च दक्षिणा ।
जातीचाहिशशक्रोडगोधाना कीर्त्तन शुभम् ॥ २९ ॥
तत सन्दर्शन नेष्ट प्रतीप वानरर्क्षयो ।
कार्य्यकृद बली शकुन प्रस्थितस्य हि योऽन्वहम । ३० ॥
भवेत तस्य फल वाच्य तदेव दिवस बुधै ।
मत्ता भक्ष्यार्थिनो बाला वैरसक्तास्तथैव च ॥ ३१ ॥
सोमान्तमभ्यन्तरिता विज्ञेया निष्फला द्विज ।।
एकद्वित्रिचतुर्भिस्तु शिवा धन्या रुतैर्भवेत ।, ३२ ॥
पञ्चभिश्च तथा षड भिरधन्या परिकीर्त्तिता ।
सप्तभिश्च तथा धन्या निष्फला परता भवेत ॥ ३३ ॥
नृणा रामाञ्चजननी वाहनाना भयप्रदा ।
ज्वालानना सूर्य्यमुखी विज्ञेया भयवर्द्धनी ॥ ३४ ॥
प्रथम सारङ्गे दृष्टे शुभे देशे शुभ वदेत ।
सवत्सर मनुष्यस्य अशुभे च शुभ तथा । ३५ ॥
तथाविध नर पश्येत् सारङ्ग प्रथमेऽहनि ।
आत्मनश्च तथात्वेन ज्ञातव्य वत्सर फलम् ॥ ३६ ॥

———०———

अथैकत्रिशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

शकुनानि ।

पुष्कर उवाच । विशन्ति येन मार्गेण वायसा बहव पुरम् ।

तेन मार्गेण कृत्स्नस्य पुरस्य ग्रहणं भवेत् ॥ १ ॥
सेनाया यदि वासार्थे निविष्टो वायसो रुवन ।
वामो भयातुरस्त्रस्तो भयं वदति दुस्तरम ॥ २ ॥
छायाङ्गवाहनोपानच्छत्रवस्त्रादिकुट्टने ।
मृत्युस्तत्पूजने पूजा तदिष्टकरणे शुभम् ॥ ३ ॥
प्रोषितागमकृत् काकः कुर्वन् द्वारि गतागतम् ।
रक्तं दग्धं गृहे द्रव्यं क्षिपन वह्निनिवेदकः ॥ ४ ॥
न्यसेद्रक्तं पुरस्ताच्च निवेदयति बन्धनम ।
पीतं द्रव्यं तथा रुक्मं रूप्यमेव तु भार्गव ! ॥ ५ ॥
यच्चैवोपनयेद् द्रव्यं तस्य लब्धिं विनिर्दिशेत ।
द्रव्यं वापनयेद यत तु तस्य हानिं विनिर्दिशेत ॥ ६ ॥
पुरतो धनलब्धिः स्यादाममांसस्य छर्दनं ।
भूर्लब्धिः स्यात मृदः क्षेपे राज्यं रत्नार्पणे महत ॥ ७ ॥
यातुः काकोऽनुकूलस्तु क्षेमः कर्मकृत्तो भवेत ।
न त्वर्थसाधको ज्ञेयः प्रतिकूलो भयावहः ॥ ८ ॥
सम्मुखेऽभ्येति विरुवन् यात्राघातकरो भवत् ।
वामः काकः स्मृतो धन्यो दक्षिणोऽर्गविनाशकृत् ॥ ९ ॥
वामोऽनुलोमगः श्रेष्ठो मध्यमो दक्षिणः स्मृत ।
प्रतिलोमगतिर्वामो गमनप्रतिषेधकृत् ॥ १० ॥
निवेदयति यात्रार्थमभिप्रेतं गृहे गत ।
एकाक्षिचरणस्त्वर्क वीक्षमाणो भयावहः ॥ ११ ॥
कोटरे वासमानश्च महानर्थकरो भवेत् ।
न शुभस्तूषरे काकः पङ्काङ्कः स तु शस्यते ॥ १२ ॥
अमेध्यपूर्णवदनः काकः सर्वार्थसाधकः ।

ज्ञेया पतत्रिणोऽन्येऽपि काकवद् भृगुनन्दन ! ॥ १३ ॥
स्कन्धावारापसव्यस्था श्वानो विप्रविनाशकाः ।
इन्द्रस्थाने नरेन्द्रस्य पुरेशस्य तु गोपुरे ॥ १४ ॥
अन्तर्गृहे गृहेशस्य मरणाय भवेद् भषन् ।
यस्य जिघ्रति वामाङ्गं तस्य स्यादर्थसिद्धये ॥ १५ ॥
भयाय दक्षिणं चाङ्गं तथा भुजमदक्षिणम् ।
यात्राघातकरो यातुर्भवेत् प्रतिमुखागतः ॥ १६ ॥
मार्गावरोधको मार्गे चौरान् वदति भार्गव ! ।
अलाभोऽस्थिमुखः पापो रज्जुचीरमुखस्तथा ॥ १७ ॥
सोपानत्कमुखो धन्यो मांसपूर्णमुखोऽपि च ।
अमङ्गल्यमुखद्रव्यं केशञ्चैवाशुभं तथा ॥१८ ॥
अवमूत्राग्रतो याति यस्य तस्य भयं भवेत् ।
यस्यावमूत्र्य व्रजति शुभं देशं तथा द्रुमम् ॥ १९ ॥
मङ्गल्यञ्च तथा द्रव्यं तस्य स्यादर्थसिद्धये ।
श्ववच्च राम ! विज्ञेयास्तथा वै जम्बुकादयः ॥ २० ॥
भयाय स्वामिनो ज्ञेयमनिमित्तं रुतं गवाम् ।
निशि चौरभयाय स्याद् विकृतं मृत्यवे तथा ॥ २१ ॥
शिवाय स्वामिनो रात्रौ बलीवर्द्दो नदन् भवेत् ।
उत्सृष्टवृषभो राज्ञो विजयं सम्प्रयच्छति ॥ २२ ॥
अभयं भक्षयन्त्यश्च गावो दत्तास्तथा स्वकाः ।
त्यक्तस्नेहाः स्ववत्सेषु गर्भक्षयकरा मताः ॥ २३ ॥
भूमिं पादैर्विनिघ्नन्त्यो दीना भीता भयावहाः ।
आर्द्राङ्ग्यो हृष्टरोमाश्च शृङ्गलग्नमृदः शुभाः ॥ २४ ॥
महिष्यादिषु चाप्येतत् सर्वं वाच्यं विजानता ।

आरोहणं तथाऽन्येन सपर्य्याणस्य वाजिनः ॥ २५ ॥
जलोपवेशनं नेष्टं भूमौ च परिवर्त्तनम् ।
विपत्करं तुरङ्गस्य सुप्तं वाप्यनिमित्ततः ॥ २६ ॥
यवमोदकयोर्द्वेषस्त्वकस्माच्च न शस्यते ।
वदनाद्रुधिरोत्पत्तिर्वेपनं न च शस्यते ॥ २७ ॥
क्रीडन् वकैः कपोतैश्च सारिकाभिर्मृतिं वदेत् ।
साश्रुनेत्रा जिह्वया च पादलेहो विनष्टये ॥ २८ ॥
वामपादेन च तथा विलिखंश्च वसुन्धराम् ।
स्वपेद् वा वामपार्श्वेन दिवा वा न शुभप्रदः ॥ २९ ॥
भयाय स्यात् सकृन्मूत्री तथा निद्राविलाननः ।
आरोहणं न चेद् दद्यात् प्रतीपं वा गृहं व्रजेत् ।३०॥
यात्राविघातमाचष्टे वामपार्श्वं तथा स्पृशन् ।
हेषमाणः शत्रुयोधं पादस्पर्शी जयावहः ॥ ३१ ॥
ग्रामे व्रजति नागश्चेन् मैथुनं देशहा भवेत् ।
प्रसूता नागवनिता मत्ता चान्ताय भूपतेः ॥ ३२ ॥
आरोहणं नचेद् दद्यात् प्रतीपं वा गृहं व्रजेत् ।
मदं वा वारणो जह्याद्राजघातकरो भवेत् ॥ ३३ ॥
वामं दक्षिणपादेन पादमाक्रमते शुभः ।
दक्षिणञ्च तथा दन्तं परिमार्ष्टि करेण च ॥ ३४ ॥
वृषोऽश्वः कुञ्जरो वापि रिपुसैन्यगतोऽशुभः ।
खण्डमेघातिवृष्ट्या तु सेना नाशमवाप्नुयात् ॥ ३५ ॥
प्रतिकूलग्रहर्क्षात् तु तथा सम्मुखमारुतात् ।
यात्राकाले रणे वापि छत्रादिपतनं भयम् ॥ ३६ ॥
हृष्टा नराश्चानुलोमा ग्रहा वै जयलक्षणम् ।

काकैर्गोवाभिभवन क्रव्याद्भिर्मण्डलचय ।
प्राचोपश्चिमकैशानी सौम्या श्रेष्ठा शुभा च दिक् ।२७॥

अथ द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

यात्रामण्डलचिन्तादि ।

पुष्कर उवाच । सर्वयात्रा प्रवक्ष्यामि राजधर्मसमाश्रयात ।
अस्तङ्गते नीचगत विकले रिपुराशिगे ॥ १ ॥
प्रतिलोमे च विध्वस्ते शुक्रे यात्रा विसर्जयेत ।
प्रतिलोमे बुधे यात्रा दिक्पतौ च तथा ग्रहे ॥ २ ॥
वैधृतौ च व्यतीपाते नागे च शकुनौ तथा ।
चतुष्पादे च किन्तुघ्ने तथा यात्रा विवर्जयेत् ॥ ३ ॥
विपत्तारे नैधने च प्रत्यरौ चाथ जन्मनि ।
गण्डे विवर्जयेद् यात्रा रिक्तायाञ्च तिथावपि ॥ ४ ॥
उदीची च तथा प्राचो तयोरैक्य प्रकीर्त्तितम ।
पश्चिमा दक्षिणा या दिक् तयोरैक्य तथैव च ॥ ५ ॥
वाय्वग्निदिक्समुद्भूत परिघ न तु लङ्घयेत् ।
आदित्यचन्द्रशौरास्तु दिवसाश्च न शोभना ॥ ६ ॥
कृत्तिकाद्यानि पूर्वेण माघाद्यानि च याम्यत ।
मैत्राद्यान्यपरे चाथ वासवाद्यानि वाप्युदक् ॥ ७ ॥
सवद्वाराणि शस्तानि छायाम.न वदामि ते ।
आदित्ये विंशतिर्ज्ञेया चन्द्रे षोडश कीर्त्तिता ॥ ८ ॥
भौमे पञ्चदशैवोक्ताश्चतुर्दश तथा बुधे ।
त्रयोदश तथा जीवे शुक्रे द्वादश कीर्त्तिता ॥ ६ ॥

एकादश तथा सौरे सर्वकर्मसु कीर्त्तिता ।
जन्मलग्ने शक्रचापे सम्मुखे न व्रजेन्नर ॥ १० ॥
शकुनादौ शुभे यायाज्जयाय हरिमास्मरन् ।
वक्ष्ये मण्डलचिन्तान्ते कर्त्तव्यं राजरक्षणम् ॥ ११ ॥
स्वाम्यमात्यं तथा दुर्गं कोषो दण्डस्तथैव च ।
मित्रञ्जनपदश्चैव राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ १२ ॥
सप्ताङ्गस्य तु राज्यस्य विघ्नकर्तॄन् विनाशयेत् ।
मण्डलेषु च सर्वेषु वृद्धिः कार्य्या महीक्षिता ॥ १३ ॥
आत्ममण्डलमेवात्र प्रथमं मण्डलं भवेत् ।
सामन्तास्तस्य विज्ञेया रिपवो मण्डलस्य तु ॥ १४ ॥
उपेतस्तु सुहृज्ज्ञेयः शत्रुमित्रमतः परम् ।
मित्रमित्रं ततो ज्ञेयं मित्रमित्ररिपुस्ततः ॥ १५ ॥
एतत् पुरस्तात् कथितं पश्चादपि निबोध मे ।
पार्ष्णिग्राहस्ततः पश्चात् ततस्त्वाक्रन्द उच्यते ॥ १६ ॥
आसारस्तु ततोऽन्यः स्यादाक्रन्दासार उच्यते ।
जिगीषोः शत्रुयुक्तस्य विमुक्तस्य तथा द्विज ! ॥ १७ ॥
नात्रापि निश्चयः शक्यो वक्तुं मनुजपुङ्गव ! ।
निग्रहानुग्रहे शक्तो मध्यस्थः परिकीर्त्तितः ॥ १८ ॥
निग्रहानुग्रहे शक्तः सर्वेषामपि यो भवेत् ।
उदासीनः स कथितो बलवान् पृथिवीपतिः ॥ १९ ॥
न कस्यचिद्रिपुर्मित्रङ्कारणाच्छत्रुमित्रके ।
मण्डलं तव सम्प्रोक्तमेतद् द्वादशराजकम् ॥ २० ॥
त्रिविधा रिपवो ज्ञेयाः कुल्यानन्तरकृत्रिमाः ।
पूर्वपूर्वो गुरुस्तेषां दुश्चिकित्स्यतमो मतः ॥ २१ ॥

अनन्तरोऽपि यः शत्रुः सोऽपि मे कृत्रिमो मतः ।
पार्ष्णिग्राहो भवेच्छत्रोर्मित्राणि रिपवस्तथा ॥ २२ ॥
पार्ष्णिग्राहमुपायैश्च शमयेच्च तथा स्वकम् ।
मित्रेण शत्रोरुच्छेदं प्रशंसन्ति पुरातनाः ॥ २३ ॥
मित्रञ्च शत्रुतामेति सामन्तत्वादनन्तरम् ।
शत्रुं जिगीषुरुच्छिन्द्यात् स्वयं शक्नोति चेद् यदि ॥२४॥
प्रतापवृद्धौ तेनापि नामित्राज्जायते भयम् ।
यथास्य नोद्विजेल्लोका विश्वासश्च यथा भवेत् ।
जिगीषुर्धर्मविजयी तथा लोकं वशं नयेत् ॥ २५ ॥

———

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

षाड्गुण्यम् ।

पुष्कर उवाच । सामभेदौ मया प्रोक्तौ दानदण्डौ तथैव च ।
दण्डः स्वदेशे कथितः परदेशे ब्रवीमि ते ॥ १ ॥
प्रकाशश्चाप्रकाशश्च द्विविधो दण्ड उच्यते ।
लुण्ठनं ग्रामघातश्च शस्यघातोऽग्निदीपनम् ॥ २ ॥
प्रकाशोऽथ विषं वह्निर्विविधैः पुरुषैर्वधः ।
दूषणञ्चैव साधूनामुदकानाञ्च दूषणम् ॥ ३ ॥
दण्डप्रणयनं प्रोक्तमुपेक्षां शृणु भार्गव ! ।
यदा मन्येत नृपतौ रणे न मम विग्रहः ॥ ४ ॥
अनर्थायानुबन्धः स्यात् सन्धिना च तथा भवेत् ।
सामलब्धास्पदञ्चात्र दानञ्चार्थक्षयङ्करम् ॥ ५ ॥
भेददण्डानुबन्धः स्यात् तदोपेक्षां समाश्रयेत् ।

न चाय मम शक्नोति किञ्चित् कर्त्तुमुपद्रवम ॥ ६ ॥
न चाहमस्य शक्नोमि ततोपेचा समाश्रयेत् ।
अयत्नोपहतस्तत्र राज्ञा कार्य्यो रिपुर्भवेत् ॥ ७ ॥
मायापाय प्रवक्ष्यामि उतपातैरनृतैश्चरन ।
शत्रोरुद्वेजन शत्रो शिविरस्थस्य पक्षिण ॥ ८ ॥
स्थलस्य तस्य पुच्छस्था कृत्वोल्का विपुला द्विज ! ।
विसृजेच्च ततश्चैवमुल्कापात प्रदर्शयेत ॥ ९ ॥
एवमन्ये दर्शनीया उत्पाता बहवोऽपि च ।
उद्वेजन तथा कुर्य्यात् कुहकैर्विविधैर्द्विषाम् ॥ १० ॥
सावतसरास्तापसाश्च नाश ब्रूयु परस्य च ।
जिगीषु पृथिवी राजा तन चोद्वेजयेत परान ।११॥
देवताना प्रसादश्च कीर्त्तनीय परस्य तु ।
आगतन्नोऽमित्रबल प्रहरध्वमभीतवत ॥ १२ ॥
एव ब्रूयाद्रणे प्राप्ते भग्ना सव परे इति ।
क्ष्वेडा किलकिला कार्य्या वाच्य शत्रुर्हतस्तथा ॥१३॥
देवाज्ञाबृंहितो राजा सन्नद्ध समर प्रति ।
इन्द्रजाल प्रवक्ष्यामि इन्द्र कालेन दर्शयेत ॥ १४ ॥
चतुरङ्ग बल राजा सहायार्थ दिवौकसाम ।
बलन्तु दर्शयेत प्राप्त रक्तवृष्टिश्चरेद्रिपौ ॥ १५ ॥
छिन्नानि रिपुशीर्षाणि प्रासादाग्रे च दर्शयेत ।
षाडगुण्य सम्प्रवक्ष्यामि तद्वरौ सन्धिविग्रहौ ॥ १६ ॥
सन्धिश्च विग्रहश्चैव यानमासनमेव च ।
द्वैधीभाव सश्रयश्च षडगुणा परिकीर्त्तिता ॥ १७ ॥
पणबन्ध स्मृत, सन्धिरपकारस्तु विग्रह ।

जिगीषो शत्रुविषये यान यात्राऽभिधीयते॥ १८॥
विग्रहेण स्वके देशे स्थितिरासनमुच्यते।
बलार्द्धेन प्रयाणन्तु द्वैधीभाव स उच्यते॥ १९॥
उदासीनो मध्यमो वा संश्रयात संश्रय स्मृत।
समेन सन्धिरन्वेष्योऽहीनेन च बलीयसा॥ २०॥
हीनेन विग्रह कार्य्य स्वय राज्ञा बलीयसा।
तत्रापि शुद्धपार्ष्णिस्तु बलीयास समाश्रयेत॥ २१॥
आसीन कर्मविच्छेद शक्त कर्त्तु रिपोर्यदा।
अशुद्धपार्ष्णिरासीत विगृह्य वसुधाधिप॥ २२॥
अशुद्धपार्ष्णिर्बलवान द्वैधीभाव समाश्रयेत।
बलिना विगृहीतस्तु योऽसन्देहेन पार्थिव॥ २३॥
संश्रयस्तेन वक्तव्यो गुणानामधमो गुण।
बहुक्षयव्ययायास तेषा यान प्रकीर्त्तितम॥ २४॥
बहुलाभकर पश्चात तदा राजा समाश्रयेत।
सर्वशक्तिविहीनस्तु तदा कुर्य्यात् तु संश्रयम्॥ २५॥

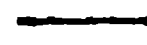
अथ चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः।

प्रात्यहिकराजकर्म।

पुष्कर उवाच। अजस्र कर्म वक्ष्यामि दिन प्रति यदाचरेत्।
द्विमुहूर्त्तावशेषाया रात्रौ निद्रा त्यजेन्नृप॥ १॥
वाद्यवन्दिस्वनैर्गीतै पश्येद् गूढास्ततो नरान्।
विज्ञायते न ये लोकास्तदीया इति केनचित्॥ २॥
आयव्ययस्य श्रवण तत कार्य्य यथाविधि।

वेगोत्सर्गं ततः कृत्वा राजा स्नानगृहं व्रजेत ॥ ३ ॥
स्नानं कुर्य्यान्नृपः पश्चात् दन्तधावनपूर्वकम ।
कृत्वा सन्ध्यां ततो जप्यं वासुदेवं प्रपूजयेत ॥ ४ ॥
वह्नौ पवित्रान् जुहुयात तर्पयेदुदकैः पितॄन ।
दद्यात सकाञ्चनीं धेनुं द्विजाशीर्वादसंयुतः ॥ ५ ॥
अनुलिप्तोऽलङ्कृतश्च मुखं पश्येच्च दर्पणे ।
ससुवर्णे घृते राजा शृणुयाद् दिवसादिकम ॥ ६ ॥
औषधं भिषजोक्तं च मङ्गलालम्भनञ्चरेत ।
पश्येद् गुरुं तेन दत्ताशीर्वादोऽथ व्रजेत सभाम ॥ ७ ॥
तत्रस्थो ब्राह्मणान पश्येदमात्यान मन्त्रिणस्तथा ।
प्रकृतीश्च महाभाग । प्रतीहारनिवेदिताः ॥ ८ ॥
श्रुत्वेतिहासं कार्य्याणि कार्य्याणां कार्य्यनिर्णयम ।
व्यवहारं ततः पश्येन्मन्त्रं कुर्य्यात्तु मन्त्रिभिः ॥९॥
नैकेन सहितः कुर्य्यान्न कुर्य्याद् बहुभिः सह ।
न च मूर्खैर्नचानाप्तैर्गुप्तं न प्रकटं चरेत ॥ १ ॥
मन्त्रं स्वधिष्ठितं कुर्य्याद् येन राष्ट्रं न बाधते ।
आकारग्रहणे राज्ञो मन्त्ररक्षा परा मता ॥ ११ ॥
आकारैरिङ्गितैः प्राज्ञा मन्त्रं गृह्णन्ति पण्डिताः ।
सांवत्सराणां वैद्यानां मन्त्रिणां वचने रतः ॥ १२ ॥
राजा विभूतिमाप्नोति धारयन्ति नृपं हि ते ।
मन्त्रं कृत्वाथ व्यायामञ्चक्रे याने च मस्तके ॥ १३ ॥
निःसत्त्वादौ नृपः स्नातः पश्येद् विष्णुं सुपूजितम् ।
हुतञ्च पावकं पश्येद् विप्रान् पश्येत् सुपूजितान ॥ १४॥
भूषितो भोजनं कुर्य्याद् दानाद्यैः सुपरीक्षितम् ।

भुक्त्वा गृहीतताम्बूलो वामपार्श्वेन संस्थित ॥ १५ ॥
शास्त्राणि चिन्तयेद् दृष्ट्वा योधान् कोष्ठायुध गृहम्।
अन्वास्य पश्चिमां सन्ध्यां कार्य्याणि च विचिन्त्य तु ॥१६॥
चरान् सम्प्रेष्य भुक्त्वान्नमन्त पुरचरो भवेत्।
वाद्यगीतैरक्षितोऽन्यैरेव नित्यञ्चरेन्नृप ॥ १७ ॥

अथ पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

रणदीक्षा।

पुष्कर उवाच। यात्राविधानपूर्वन्तु वक्ष्ये साङ्ग्रामिकं विधिम्।
सप्ताहेन यदा यात्रा भविष्यति महीपते ॥ १ ॥
पूजनीया हरि शम्भुर्मोदकाद्यैर्विनायक ।
द्वितीयेऽहनि दिक्पालान् सम्पूज्य शयनञ्चरेत् ॥ २ ॥
शय्यायां वा तदग्रेऽथ देवान् प्राच्य मनु स्मरेत्।
नम शम्भो! त्रिनेत्राय रुद्राय वरदाय च ॥ ३ ॥
वामनाय विरूपाय स्वप्नाधिपतये नम ।
भगवन्! देवदेवेश! शूलभृद्वृषवाहन! ॥ ४ ॥
इष्टानिष्टं ममाचक्ष्व स्वप्ने सुप्तस्य शाश्वत!।
यज्जाग्रतो दूरमिति पुरोधा मन्त्रमुच्चरेत् ॥ ५ ॥
तृतीयेऽहनि दिक्पालान् रुद्रांस्तान् दिक्पतीन्यजेत्।
ग्रहान् यजेच्चतुर्थेऽह्नि पञ्चमे चाश्विनौ यजेत् ॥ ६ ॥
मार्गे या देवतास्तासां नदीनाञ्च पूजनम्।
दिव्यान्तरीक्षभौमस्थदेवानाञ्च तथा बलि ॥ ७ ॥
रात्रौ भूतगणानाञ्च वासुदेवादिपूजनम्।

भद्रकाल्या श्रियं कुर्य्यात् प्रार्थयेत् सर्वदेवताः ॥ ८ ॥
वासुदेवः सङ्कर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ।
नारायणोऽब्जजो विष्णुर्नारसिंहो वराहकः ॥ ९ ॥
शिव ईशस्तत्पुरुषो ह्यघोरो राम ! सत्यजः ।
सूर्य्यः सोमः कुजश्चान्द्रिजीवशुक्रशनैश्चराः ॥ १० ॥
राहुः केतुर्गणपतिः सेनानी चण्डिका ह्युमा ।
लक्ष्मीः सरस्वती दुर्गा ब्रह्माणीप्रमुखा गणाः ॥ ११ ॥
रुद्रा इन्द्रादयो वह्निनागास्तार्च्योऽपरे सुराः ।
दिव्यान्तरीक्षभूमिष्ठा विजयाय भवन्तु मे ॥ १२ ॥
मर्दयन्तु रणे शत्रून् सम्यग्गृह्योपहारकम् ।
सपुत्रमातृभृत्योऽहं देवा वः शरणङ्गतः ॥ १३ ॥
चमूनां पृष्ठतो गत्वा रिपुनाशा नमोऽस्तु वः ।
विनिवृत्तः प्रदास्यामि दत्तादभ्यधिकं बलिम् ॥ १४ ॥
षष्ठेऽह्नि विजयस्नानं कर्त्तव्यं चाभिषेकवत् ।
यात्रादिने सप्तमे च पूजयेच्च त्रिविक्रमम् ॥ १५ ॥
नीराजनोक्तमन्त्रैश्च आयुधं वाहनं यजेत् ।
पुण्याहजयशब्देन मन्त्रमेतन्निशामयेत् ॥ १६ ॥
दिव्यान्तरीक्षभूमिष्ठाः सन्त्वायुर्दाः सुराश्च ते ।
देवसिद्धिं प्राप्नुहि त्वं देवयात्रास्तु सा तव ॥ १७ ॥
रक्षन्तु देवताः सर्वा इति श्रुत्वा नृपो व्रजेत् ।
गृहीत्वा सशरं चापं धनुर्नागेति मन्त्रतः ॥ १८ ॥
तद् विष्णोरिति जप्ताथ दद्याद्रिपुमुखे पदम् ।
दक्षिणं पदं द्वात्रिंशद् दिक्षु प्राच्यादिषु क्रमात् ॥ १९ ॥
नागं रथं हयञ्चैव धुर्य्यांश्चैवारुहेत् क्रमात् ।

आरुह्य वाद्यैर्गच्छेत पृष्ठतो नावलोकयेत् ॥ २० ॥
क्रोशमात्रं गतस्तिष्ठेत् पूजयेद् देवता द्विजान् ।
परदेश व्रजेत पश्चादात्मसैन्यं हि पालयन ॥ २१ ॥
राजा प्राप्य विदेशन्तु देशपालन्तु पालयेत ।
देवाना पूजन कुर्य्यान् न छिन्द्यादायमत्र तु ॥ २२ ॥
नावमानयेत तद् देश्यानागत्य स्वपुर पुन ।
जय प्राप्याच्चयेद्देवान् दद्याद् दानानि पार्थिव ॥२३॥
द्वितीयेऽहनि सङ्ग्रामो भविष्यति यदा तदा ।
स्नापयेद् गजमश्वादि यजेद् देव नृसिहकम ॥ २४ ॥
छत्रादिराजलिङ्गानि शस्त्राणि निशि वै गणान्।
प्रातर्नृसिहक पूज्य वाहनाद्यमशेषत ॥ २५ ॥
पुरोधसा हुत पश्येद् वह्नि हुत्वा द्विजान यजेत ।
गृहीत्वा सशरश्चाप गजाद्यारुह्य वे व्रजेत ॥ २६ ॥
देशे त्वदृश्य शत्रूणा कुर्य्यात प्रकृतिकल्पनाम् ।
सहतान योधयेदल्पान् काम विस्तारयेद् बहून् ॥ २७ ॥
सूचीमुखमनीक स्यादल्पाना बहुभि सह ।
व्यूहा प्राण्यङ्गरूपाश्च द्रव्यरूपाश्च कीर्त्तिता ॥ २८ ॥
गरुडो मकरव्यूहश्चक्र श्येनस्तथैव च ।
अर्द्धचन्द्रश्च वज्रश्च शकटव्यूह एव च ॥ २९ ॥
मण्डल सर्वतोभद्र सूचीव्यूहश्च ते नरा ।
व्यूहानामथ सर्वेषा पञ्चधा सैन्यकल्पना ॥ ३० ॥
द्वौ पक्षावनुपक्षौ द्वाववश्य पञ्चम भवेत् ।
एकेन यदि वा द्वाभ्या भागाभ्या युद्धमाचरेत ॥ ३१ ॥
भागत्रय स्थापयेत तु तेषा रक्षार्थमेव च ।

न व्यूहकल्पना कार्य्या राज्ञो भवति कर्हिचित् ॥ ३२ ॥
मूलच्छेदे विनाशः स्यान्न युध्येच्च स्वयं नृपः ।
सैन्यस्य पश्चात तिष्ठेत तु क्रोशमात्रे महीपतिः ॥ ३३ ॥
भग्नसन्धारणं तत्र योधानां परिकीर्त्तितम् ।
प्रधानभङ्गे सैन्यस्य नावस्थानं विधीयते ॥ ३४ ॥
न संहतान् न विरलान् योधान् व्यूहे प्रकल्पयेत ।
आयुधानान्तु सम्मर्दो यथा न स्यात् परस्परम ॥ ३५ ॥
भेत्तुकामः परानीकं संहतैरेव भेदयेत ।
भेदरक्ष्याः परेणापि कर्त्तव्याः संहतास्तथा ॥ ३६ ॥
व्यूहं भेदावहं कुर्य्यात परव्यूहेषु चेच्छया ।
गजस्य पादरक्षार्थाश्चत्वारस्तु तथा द्विज ! ॥ ३७ ॥
रथस्य चाश्वाश्चत्वारः समास्तस्य च चर्म्मिणः ।
धन्विनश्चर्मिभिस्तुल्याः पुरस्ताच्चर्मिणो रणे ॥ ३८ ॥
पृष्ठतो धन्विनः पश्चाद्धन्विनां तुरगा रथाः ।
रथानां कुञ्जराः पश्चाद्दातव्याः पृथिवीक्षिता ॥ ३९ ॥
पदातिकुञ्जराश्वानां धर्मकार्य्यं प्रयत्नतः ।
शूराः प्रमुखतो देयाः स्कन्धमात्रप्रदर्शनम ॥ ४ ॥
कर्त्तव्यं भीरुसङ्घेन शत्रुविद्रावकारकम् ।
दारयन्ति पुरस्तात् तु न देया भीरवः पुरः ॥ ४१ ॥
प्रोत्साहयन्त्येव रणे भीरून् शूराः पुरःस्थिताः ।
प्रांशवः शुकनाशाश्च ये चाजिह्मेक्षणा नराः ॥ ४२ ॥
संहतभ्रूयुगाश्चैव क्रोधनाः कलहप्रियाः ।
नित्यहृष्टाः प्रहृष्टाश्च शूरा ज्ञेयाश्च कामिनः ॥ ४३ ॥
संहतानां हतानाञ्च रणापनयनक्रिया ।

प्रतियुद्ध गजानाञ्च तोयदानादिकञ्च यत् ॥ ४४ ॥
आयुधानयन चैव पत्तिकर्म विधीयते ।
रिपूणा भेत्तुकामाना स्वसैन्यस्य तु रक्षणम् ॥ ४५ ॥
भेदन संहतानाञ्च चर्मिणा कर्म कीर्त्तितम ।
विमुखीकरण युद्धे धन्विनाञ्च प्रोच्यते ॥ ४६ ॥
दूरापसरण यान सुहतस्य तथोच्यते ।
त्रासन रिपुसैन्याना रथकर्म तथोच्यते ॥ ४७ ॥
भेदन संहतानाञ्च भेदानामपि संहति ।
प्राकारतोरणाट्टालद्रुमभङ्गश्च सद्गजे ॥ ४८ ॥
पत्तिभूर्विषमा ज्ञेया रथाश्वस्य तथा समा ।
सकर्दमा च नागाना युद्धभूमिरुदाहृता ॥ ४९ ॥
एव विरचितव्यूह कृतपृष्ठदिवाकर ।
तथानुलोमशुक्रार्किदिक्पालमृदुमारुता ॥ ५ ॥
योधानुत्तेजयेत् सर्वान नामगोत्रावदानत ।
भोगप्राप्त्या च विजये स्वर्गप्राप्त्या मृतस्य च ॥ ५१ ॥
जित्वारीन भोगसम्प्राप्ति मृतस्य च परा गति ।
निष्कृति स्वामिपिण्डस्य नास्ति युद्धसमा गति ॥५२ ॥
शूराणा रक्तमायाति तेन पाप त्यजन्ति ते ।
घातादिदु खसहन रणे तत परम तप ॥ ५३ ॥
वराप्सर सहस्राणि यान्ति शूर रणे मृतम ।
स्वामी सुकृतमादत्ते भग्नाना विनिवर्त्तिनाम ॥ ५४ ॥
ब्रह्महत्याफल तेषा तथा प्रोक्त पदे पदे ।
त्यक्ता सहायान् यो गच्छेद् देवास्तस्य विनष्टये ॥५५॥
अश्वमेधफल प्रोक्त शूराणामनिवर्त्तिनाम् ।

धर्मनिष्ठे जयो राज्ञि योद्धव्याश्च समाः समैः ॥ ५६ ॥
गजाद्यैश्च गजाद्याश्च न हन्तव्याः पलायिनः ।
न प्रेक्षकाः प्रविष्टाश्च अशस्त्राः पतितादयः ॥ ५७ ॥
शान्ते निद्राभिभूते च अर्द्धोत्तीर्णे नदीवने ।
दुर्द्दिने कूटयुद्धानि शत्रुनाशार्थमाचरेत् ॥ ५८ ॥
बाहू प्रगृह्य विक्रोशेद् भग्ना भग्नाः परे इति ।
प्राप्तं मित्रं बलं भूरि नायकोऽत्र निपातितः ॥ ५९ ॥
सेनानीर्निहतश्चायं भूपतिश्चापि विद्रुतः ।
विद्रुतानान्तु योधानां सुखं घातो विधीयते ॥ ६० ॥
धूपाश्च देया धर्मज्ञ तथा च परमोहनाः ।
पताकाश्चैव सम्भारो वादित्राणां भयावहः ॥ ६१ ॥
सम्प्राप्य विजयं युद्धे देवान् विप्रांश्च संयजेत् ।
रत्नानि राजगामीनि अमात्येन कृते रणे ॥ ६२ ॥
तस्य स्त्रियो न कस्यापि रक्ष्यास्ताश्च परस्य च ।
शत्रुं प्राप्य रणे मुक्तं पुत्रवत् परिपालयेत् ॥ ६३ ॥
पुनस्तेन न योद्धव्यं देशाचारादि पालयेत् ।
ततश्च स्वपुरं प्राप्य ध्रुवे भे प्रविशेद् गृहम् ॥ ६४ ॥
देवादिपूजनं कुर्य्याद्रक्षेद् योधकुटुम्बकम् ।
संविभागं परावाप्तैः कुर्य्याद् भृत्यजनस्य च ।
रणदीक्षा मयोक्ता ते जयाय नृपतेर्ध्रुवा ॥ ६५ ॥

अथ षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

श्रीस्तोत्रम ।

पुष्कर उवाच । राजलक्ष्मीस्थिरत्वाय यथेन्द्रेण पुरा श्रिय ।
स्तुति कृता तथा राजा जयार्थं स्तुतिमाचरेत ॥ १ ॥
इन्द्र उवाच । नमस्ये सर्वलोकाना जननीमब्धिसम्भवाम ।
श्रियमुन्निद्रपद्माक्षी विष्णुवक्ष स्थलस्थिताम ॥ २ ॥
त्व सिद्धिस्त्व स्वधा स्वाहा सुधा त्व लोकपावनि ! ।
सन्ध्या रात्रि प्रभा भूतिर्मेधा श्रद्धा सरस्वती ॥ ३ ॥
यज्ञविद्या महाविद्या गुह्यविद्या च शोभने ! ।
आत्मविद्या च देवि ! त्व विमुक्तिफलदायिनी ॥ ४ ॥
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्त्ता दण्डनीतिस्त्वमेव च ।
सौम्या सौम्यैर्जगद्रूपैस्त्वयैतद् देवि ! पूरितम ॥ ५ ॥
का त्वन्या त्वामृते देवि ! सर्वयज्ञमय वपु ।
अध्यास्ते देव ! देवस्य योगिचिन्त्य गदाभृत ॥ ६ ॥
त्वया देवि ! परित्यक्त सकल भुवनत्रयम ।
विनष्टप्रायमभवत् त्वयेदानी समेधितम ॥ ७ ॥
दारा पुत्रास्तथागार सुहृद्धान्यधनादिकम ।
भवत्येतन्महाभागे ! नित्य त्वद्वीक्षणाम नृणाम ॥ ८ ॥
शरीरारोग्यमैश्वर्य्यमरिपक्षक्षय सुखम ।
देवि ! त्वद्दृष्टिदृष्टाना पुरुषाणा न दुर्लभम् ॥ ९ ॥
त्वमम्बा सर्वभूताना देवदेवो हरि पिता ।
त्वयैतद् विष्णुना चाम्ब ! जगद् व्याप्त चराचरम ॥१०॥

मान कोष तथा कोष्ठ मा गृह मा परिच्छदम ।
मा शरीर कलत्रञ्च त्यजेथा सर्वपावनि ! ॥ ११ ॥
मा पुत्रान मा सुहृद्वर्गान मा पशून मा विभूषणम ।
त्यजेथा मम देवस्य विष्णोर्वच्च स्थलालये ॥ १२ ॥
सत्त्वेन सत्यशौचाभ्या तथा शीलादिभिर्गुणै ।
त्यजन्त त नरा सद्य सन्त्यक्ता ये त्वयामले ! ॥ १३ ॥
त्वयावलोकिता सद्य शीलाद्यैरखिलैर्गुणै ।
कुलैश्वर्य्यैश्च युज्यन्ते पुरुषा निर्गुणा अपि ॥ १४ ॥
स श्लाघ्य स गुणी धन्य स कुलीन स बुद्धिमान ।
स शूर स च विक्रान्तो यस्त्वया देवि ! वीक्षित ॥ १५ ॥
सद्यो वैगुण्यमायान्ति शीलाद्या सकला गुणा ।
पराङ्मुखी जगद्धात्री यस्य त्व विष्णुवल्लभे ! ॥ १६ ॥
न त वर्णयितु शक्ता गुणान जिह्वापि वेधस ।
प्रसीद देवि ! पद्माक्षि ! नास्मास्त्याक्षी कदाचन ॥ १७ ॥
पुष्कर उवाच एव स्तुता ददौ श्रीश्च वरमिन्द्राय चेप्सितम ।
सुस्थिरत्वञ्च राज्यस्य सङ्ग्रामविजयादिकम् ॥ १८ ॥
स्वस्तोत्रपाठश्रवणकर्तृणा भुक्तिमुक्तिदम ।
श्रीस्तोत्र सतत तस्मात् पठेच्च शृणुयान्नर ॥ १९ ॥

अथ सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

रामोक्तनीति ।

अग्निरुवाच । नीतिस्ते पुष्करोक्ता तु रामोक्ता लक्ष्मणाय या ।
जयाय ता प्रवक्ष्यामि शृणु धर्मादिवर्द्धनीम् ॥ १ ॥

राम उवाच । न्यायेनार्जनमर्थस्य वर्द्धन रक्षण चरेत ।
सतपात्रप्रतिपत्तिश्च राजवृत्त चतुर्विधम ॥ २ ॥
नयस्य विनयो मूल विनय शास्त्रनिश्चयात् ।
विनयो ह्रीन्द्रियजयस्तैर्युक्त पालयेन्महीम ॥ ३ ॥
शास्त्र प्रज्ञा धृतिर्दाक्ष्य प्रागलभ्य धारयिष्णुता ।
उतसाहो वाग्मितौदार्य्यमापत्कालसहिष्णुता ॥ ४ ॥
प्रभाव शुचिता मैत्री त्याग सत्य कृतज्ञता ।
कुल शील दमश्चेति गुणा सम्पत्तिहैतव ॥ ५ ॥
प्रकीर्णविषयारण्ये धावन्त विप्रमाथिनम् ।
ज्ञानाङ्कुशेन कुर्वीत वश्यमिन्द्रियदन्तिनम ॥ ६ ॥
काम क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा ।
षडवर्गमुतसृजेदेनमस्मि स्त्यक्ते सुखी नृप ॥ ७ ॥
आन्वीक्षिकी त्रयीं वार्त्ता दण्डनीति च पार्थिव ।
तदविद्यैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद विनयान्वित ॥ ८ ॥
आन्वीक्षिक्यार्थविज्ञान धर्माधर्मौ त्रयोस्थितौ ।
अथानर्थौ तु वार्त्ताया दण्डनीत्या नयानयो ॥ ९ ॥
अहिसा सूनृता वाणी सत्य शौच दया क्षमा ।
वर्णिना लिङ्गिना चैव सामान्यो धर्म उच्यते ॥ १० ॥
प्रजा समनुगृह्णीयात कुर्य्यादाचारसंस्थितिम् ॥
वाक सूनृता दया दान हीनापगतरक्षणम ॥ ११ ॥
इति वृत्त सता साधुहित सतपुरुषव्रतम ।
आधिव्याधिपरीताय अद्य श्वो वा विनाशिने ॥ १२ ॥
को हि राजा शरीराय धर्मापेत समाचरेत ।
न हि स्वसुखमन्विच्छन पीडयेत कृपण जनम् ॥ १३ ॥

कृपणः पीड्यमानो हि मन्युना हन्ति पार्थिवम् ।
क्रियतोऽभ्यर्हणीयाय स्वजनाय यथाञ्जलिः ॥ १४ ॥
ततः साधुतरः कार्य्यो दुर्जनाय शिवार्थिना ।
प्रियमेवाभिधातव्यं सत्सु नित्यं द्विषत्सु च ॥ १५ ॥
देवास्ते प्रियवक्तारः पशवः क्रूरवादिनः ।
आचरास्तिक्यपूतात्मा पूजयेद् देवताः सदा ॥ १६ ॥
देवतावद् गुरुजनमात्मवच्च सुहृज्जनम् ।
प्रणिपातेन हि गुरुं सतोऽमृषानुचेष्टितैः ॥ १७ ॥
कुर्वीताभिमुखान् भृत्यैर्देवान् सुकृतकर्मणा ।
सद्भावेन हरेन् मित्रं सम्भ्रमेण च बान्धवान् ॥ १८ ॥
स्त्रीभृत्यान् प्रेमदानाभ्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् ।
अनिन्दा परकृत्येषु स्वधर्मपरिपालनम् ॥ १९ ॥
कृपणेषु दयालुत्वं सर्वत्र मधुरा गिरः ।
प्राणैरप्युपकारित्वं मित्रायाव्यभिचारिणे ॥ २० ॥
गृहागते परिष्वङ्गः शक्त्या दानं सहिष्णुता ।
स्वसमृद्धिष्वनुत्सेकः परवृद्धिष्वमत्सरः ॥ २१ ॥
अपरोपतापि वचनं मौनव्रतचरिष्णुता ।
बन्धुभिर्बद्धसंयोगः स्वजने चतुरस्रता ।
उचितानुविधायित्वमिति वृत्तं महात्मनाम् ॥ २२ ॥

अथाष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

राजधर्माः ।

राम उवाच । स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रञ्च दुर्गं कोषो बलं सुहृत् ।

परस्परोपकारीदं सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ १ ॥
राज्याङ्गानां वरं राष्ट्रं साधनं पालयेत् सदा।
कुलं शीलं वयः सत्त्वं दाक्षिण्यं क्षिप्रकारिता ॥ २ ॥
अविसंवादिता सत्यं वृद्धसेवा कृतज्ञता।
दैवसम्पन्नता बुद्धिरक्षुद्रपरिवारता ॥ ३ ॥
शक्यसामन्तता चैव तथा च दृढभक्तिता।
दीर्घदर्शित्वमुत्साहः शुचिता स्थूललक्षिता ॥ ४ ॥
विनीतत्वं धार्मिकता साधोश्च नृपतेर्गुणाः।
प्रख्यातवंशमक्रूरं लोकसङ्ग्राहिणं शुचिम् ॥ ५ ॥
कुर्वीतात्महिताकाङ्क्षी परिचारं महीपतिः।
वाग्मी प्रगल्भः स्मृतिमानुदग्रो बलवान् वशी ॥ ६ ॥
नेता दण्डस्य निपुणः कृतशिल्पपरिग्रहः।
पराभियोगप्रसहः सर्वदुष्टप्रतिक्रिया ॥ ७ ॥
परवृत्तान्ववेक्षी च सन्धिविग्रहतत्त्ववित्।
गूढमन्त्रप्रचारज्ञो देशकालविभागवित् ॥ ८ ॥
आदाता सम्यगर्थानां विनियोक्ता च पात्रवित्।
क्रोधलोभभयद्रोहदम्भचापलवर्जितः ॥ ९ ॥
परोपतापपैशून्यमात्सर्य्येर्षानृतातिगः।
वृद्धोपदेशसम्पन्नः शक्तो मधुरदर्शनः ॥ १० ॥
गुणानुरागस्थितिमानात्मसम्पद्गुणाः स्मृताः।
कुलीनाः शुचयः शूराः श्रुतवन्तोऽनुरागिणः ॥ ११ ॥
दण्डनीतेः प्रयोक्तारः सचिवाः स्युर्महीपतेः।
सुविग्रहो जानपदः कुलशीलकलान्वितः ॥ १२ ॥
वाग्मी प्रगल्भश्चक्षुष्मानुत्साही प्रतिपत्तिमान्।

स्तम्भचापलहीनश्च मैत्र क्लेशसह शुचि ॥ १३ ॥
सत्यसत्त्वधृतिस्थैर्यप्रभावारोग्यसयुत ।
कृतशिल्पश्च दक्षश्च प्रज्ञावान धारणान्वित ॥ १४ ॥
दृढभक्तिरकर्त्ता च वैराणा सचिवो भवेत ।
स्मृतिस्तत्परतार्थेषु चिन्तज्ञो ज्ञाननिश्चय ॥ १५ ॥
दृढता मन्त्रगुप्तिश्च मन्त्रिसम्पत प्रकीर्त्तिता ।
त्रय्या च दण्डनीत्या च कुशल स्यात पुरोहित ॥१६॥
अथर्ववेदविहित कुर्य्याच्छान्तिकपौष्टिकम ।
साधुतैषाममात्याना तद्विद्यै सह बुद्धिमान ॥ १७ ॥
चक्षुष्मत्ता च शिल्पञ्च परीक्षेत गुणद्वयम ।
स्वजनेभ्यो विजानीयात कुल स्थानमवग्रहम ॥ १८ ॥
परिकर्म्मसु दक्षञ्च विज्ञान धारयिष्णुताम ।
गुणत्रय परीक्षेत प्रागल्भ्य प्रीतिता तथा ॥ १९ ॥
कथायोगेषु बुध्येत वाग्मित्व सत्यवादिताम ।
उत्साह च प्रभाव च तथा क्लेशसहिष्णुताम ॥ २ ॥
धृति चैवानुराग च स्थैर्य्यञ्चापदि लक्षयेत ।
भक्ति मैत्री च शौच च जानीयाद व्यवहारत ॥ २१ ॥
सवासिभ्यो बल सत्त्वमारोग्य शीलमेव च ।
अस्तब्धतामचापल्य वैराणा चाप्यकीर्त्तनम ॥ २२ ॥
प्रत्यक्षतो विजानीयाद भद्रता क्षुद्रतामपि ।
फलानुमेया सर्वत्र परोक्षगुणवृत्तय ॥ २३ ॥
शस्याकरवती पुण्या खनिद्रव्यसमन्विता ।
गोहिता भूरिसलिला पुण्यैर्जनपदैर्युता ॥ २४ ॥
रम्या सकुञ्जरबला वारिस्थलपथान्विता ।

अदेवमातृका चेति शस्यते भूरिभूतये ॥ २५ ॥
शूद्रकारुवणिकप्रायो महारम्भ कृषीवल ।
सानुरागो रिपुद्वेषो पीडासहकर पृथ ॥ २६ ॥
नानादेश्यै समाकीर्णो धार्मिक पशुमान बली ।
ईदृकजनपद शस्तोऽमूखव्यसनिनायक ॥ २७ ॥
पृथसीम महाखातमुच्चप्राकारतोरणम् ।
पुर समावसेच्छैलसरिन्मरुवनाश्रयम ॥ २८ ॥
जलवद्धान्यधनवद् दुग कालसह महत् ।
औदक पावत वाक्षमैरिण धान्विन च षट् ॥ २९ ॥
ईप्सितद्रव्यसम्पूण पितृपैतामहोचित ।
धमाजितो व्ययसह कोषो धर्मादिवृद्धये ॥ ३० ॥
पितृपैतामहो वश्य सहतो दत्तवेतन ।
विख्यातपौरुषो जन्य कुशल शकुनैर्वृत ॥ ३१ ।
नानाप्रहरणोपेतो नानायुद्धविशारद ।
नानायोधसमाकोर्णो नीराजितहयद्विप ॥ ३२ ॥
पवासायासदु खेष युद्धेषु च कृतश्रम ।
अद्वैधक्षत्रियप्राया दण्डो दण्डवता मत ॥ ३३ ॥
योगविज्ञानसत्त्वाढ्य महापक्ष प्रियवदम ।
आयतिक्षममद्वैध मित्र कुर्वीत सत्कुलम ॥ ३४ ॥
दूरादेवाभिगमन स्पष्टार्थहृदयानुगा ।
वाक् सत्कृत्य प्रदानञ्च त्रिविधो मित्रसग्रह ॥ ३५ ॥
धर्मकामाथसयोगो मित्रात तु त्रिविध फलम ।
औरस तत्र सम्बद्ध तथा वशक्रमागतम् ॥ ३६ ॥
रक्षित व्यसनेभ्यश्च मित्र ज्ञेय चतुर्विधम् ।

मित्रे गुणाः सत्यताद्याः समानसुखदुःखता ॥ ३७ ॥
वक्ष्येऽनुजीविनां वृत्तं सेवी सेवेत भूपतिम् ।
दक्षता भद्रता दार्ढ्यं क्षान्तिः क्लेशसहिष्णुता ॥ ३८ ॥
सन्तोषः शीलमुत्साहो मण्डयत्यनुजीविनम् ।
यथाकालमुपासीत राजानं सेवको नयात् ॥ ३९ ॥
परस्थानगमं क्रौर्य्यमौद्धत्यं मत्सरं त्यजेत् ।
विगृह्य कथनं भृत्यो न कुर्य्याज्ज्यायसा सह ॥ ४० ॥
गुह्यं मर्म च मन्त्रञ्च न च भर्त्तुः प्रकाशयेत् ।
रक्ताद् वृत्तिं समीहेत विरक्तं सन्त्यजेन्नृपम् ॥ ४१ ॥
अकार्य्ये प्रतिषेधश्च कार्य्ये चापि प्रवर्त्तनम् ।
सङ्क्षेपादिति सद्वृत्तं बन्धुमित्रानुजीविनाम् ॥ ४२ ॥
आजीव्यः सर्वसत्त्वानां राजा पर्जन्यवद् भवेत् ।
आयद्वारेषु चाप्यर्थं धनं चाददीतेति च ॥ ४३ ॥
कुर्य्यादुद्योगसम्पन्नानध्यक्षान् सर्वकर्मसु ।
कृषिर्वणिक्पथो दुर्गं सेतुः कुञ्जरबन्धनम् ॥ ४४ ॥
खन्याकरबलादानं शून्यानां च निवेशनम् ।
अष्टवर्गमिमं राजा साधुवृत्तोऽनुपालयेत् ॥ ४५ ॥
आयुक्तिकेभ्यश्चौरेभ्यः पौरेभ्यो राजवल्लभात् ।
पृथिवीपतिलोभाच्च प्रजानां पञ्चधा भयम् ॥ ४६ ॥
अवेक्ष्यैतद् भयं काले आददीत करं नृपः ।
अभ्यन्तरं शरीरं स्वं वाह्यं राष्ट्रञ्च रक्षयेत् ॥ ४७ ॥
दण्ड्यांस्तान् दण्डयेद्राजा स्वं रक्षेच्च विषादितः ।
स्त्रियः पुत्रांश्च शत्रुभ्यो विश्वसेन्न कदाचन ॥ ४८ ॥

———

अथोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

षाड्गुण्यम ।

राम उवाच । मण्डल चिन्तयेन् मुख्य राजा द्वादशराजकम ।
अरिर्मित्रमरेर्मित्र मित्रमित्रमत परम ॥ १
तथारिमित्रमित्रञ्च विजिगीषो पुर स्मृता ।
पार्ष्णिग्राह स्मृत पश्चादाक्रन्दस्तदनन्तरम ॥ २ ॥
आसारावनयोश्चैव विजिगीषोश्च मण्डलम ।
अरेश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनन्तर ॥ ३ ॥
अनुग्रहे सहतयोर्निग्रहे व्यस्तया प्रभु ।
मण्डलात बहिरेतेषामुदासीनो बलाधिक ॥ ४ ॥
अनुग्रहे सहताना व्यस्तानाञ्च बधे प्रभु ।
सन्धिञ्च विग्रह यानमासनादि वदामि ते ॥ ५ ॥
बलवद विग्रहीतेन सन्धि कुर्य्याच्छिवाय च ।
कपाल उपहारश्च सन्तान सङ्गतस्तथा ॥ ६ ॥
उपन्यास प्रतीकार सयोग पुरुषान्तर ।
अदृष्टनर आदिष्ट आत्मापि स उपग्रह ॥ ७ ॥
परिक्रमस्तथा छिन्नस्तथा च परदूषणम् ।
स्कन्धोपनेय सन्धिश्च सन्धय षाडशेरिता ॥ ८ ॥
परस्परोपकारश्च मैत्र सम्बन्धकस्तथा ।
उपहारश्च चत्वारस्तेषु मुख्याश्च सन्धय ॥ ९ ॥
बालो वृद्धो दीर्घरोगस्तथा बन्धुबहिष्कृत ।
भीरुको भीरुकजनो लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥ १० ॥

विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिशक्तिमान ।
अनेकचित्तमन्त्रश्च देवब्राह्मणनिन्दक ॥ ११ ॥
दैवापहतकश्चैव दैवनिन्दक एव च ।
दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसङ्कुल ॥ १२ ॥
स्वदेशस्थो बहुरिपुर्मुक्त कालेन यश्च ह ।
सत्यधर्मव्यपतश्च विंशति पुरुषा अमी ॥ १३ ॥
एते सन्धि न कुर्वीत विगृह्णीयात् तु केवलम ।
परस्परापकारेण पुंसा भवति विग्रह ॥ १४ ॥
आत्मनोऽभ्युदयाकाङ्क्षी पीड्यमान परेण वा ।
देशकालबलोपेत प्रारभेतेह विग्रहम ॥ १५ ॥
राज्यस्त्रीस्थानदेशाना ज्ञानस्य च बलस्य च ।
अपहारो मदो मान पीडा वैषयिकी तथा ॥ १६ ॥
ज्ञानात्मशक्तिधर्माणा विघातो दैवमेव च ।
मित्रार्थञ्चापमानश्च तथा बन्धुविनाशनम् ॥ १७ ॥
भूतानुग्रहविच्छेदस्तथा मण्डलदूषणम ।
एकार्थाभिनिवेशित्वमिति विग्रहयोनय ॥ १८ ॥
सापत्न्य वास्तुज स्त्रीज वाग्जातमपराधजम ।
वैर पञ्चविध प्रोक्त साधनै प्रशमन नयेत ॥ १९ ॥
किञ्चित्फल निष्फल वा सन्दिग्धफलमेव च ।
तदात्वे दोषजननमायत्याञ्चैव निष्फलम ॥ २० ॥
आयत्याञ्च तदात्वे च दोषसञ्जनन तथा ।
अपरिज्ञातवीर्य्येण परेण स्तोभितोऽपि वा ॥ २१ ॥
परार्थ स्त्रीनिमित्तञ्च दीर्घकाल द्विजै सह ।
अकालदैवयुक्तेन बलोद्धतसखेन च ॥ २२ ॥

तदात्वे फलसयुक्तमायत्या फलवर्जितम ।
आयत्या फलसयुक्त तदात्वे निष्फल तथा ॥ २३ ॥
इतीम षोडशविध न कुर्य्यादेव विग्रहम ।
तदात्वायतिसशुद्ध कर्म्म राजा सदाचरेत् ॥ २४ ॥
हृष्ट पुष्ट बल मत्वा गृह्णीयाद् विपरीतकम् ।
मित्रमाक्रन्द आसारो यदा स्युर्दृढभक्तय ॥ २५ ॥
परस्य विपरीतञ्च तदा विग्रहमाचरेत ।
विगृह्य सन्धाय तथा सम्भूयाथ प्रसङ्गत ॥ २६ ॥
उपेक्षया च निपुणैर्यान पञ्चविध स्मृतम ।
परस्परस्य सामर्थ्यविघातादासन स्मृतम ॥ २७ ॥
अरेश्च विजिगीषोश्च यानवत पञ्चधा स्मृतम ।
बलिनोर्द्विषतोर्मध्ये वाचात्मान समर्पयन ॥ २८ ॥
द्वैधीभावेन तिष्ठेत काकाक्षिवदलक्षित ।
उभयोरपि सम्पाते सेवेत बलवत्तरम ॥ २९ ॥
यदा द्वावपि नेच्छेता सश्लेष जातसविदौ ।
तदोपसर्पेत् तच्छत्रुमधिक वा स्वय व्रजेत ॥ ३० ॥
उच्छिद्यमानो बलिना निरुपायप्रतिक्रिय ।
कुलोद्गत सत्यमार्य्यमासेवेत बलोत्कटम ॥ ३१ ॥
तद्दर्शनोपास्तिकता नित्य तद्भावभाविता ।
तत्कारितप्रश्रयिता वृत्त सश्रयिण श्रुतम ॥ ३२ ॥

अथ चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सामादि ।

राम उवाच । प्रभावोत्साहशक्तिभ्यो मन्त्रशक्तिः प्रशस्यते ।
प्रभावोत्साहवान् काव्यो जितो देवपुरोधसा ॥ १ ॥
मन्त्रयेतेह कार्य्याणि नानाप्तैर्नाविपश्चिता ।
अशक्यारम्भवृत्तीनां कुतः क्लेशादृते फलम् ॥ २ ॥
अविज्ञातस्य विज्ञानं विज्ञातस्य च निश्चयः ।
अर्थद्वैधस्य सन्देहच्छेदनं शेषदर्शनम् ॥ ३ ॥
सहाया साधनोपाया विभागो देशकालयोः ।
विपत्तेश्च प्रतीकारः पञ्चाङ्गो मन्त्र इष्यते ॥ ४ ॥
मनः प्रसादः श्रद्धा च तथा करणपाटवम् ।
सहायोत्थानसम्पच्च कर्म्मणां सिद्धिलक्षणम् ॥ ५ ॥
मदः प्रमादः कामश्च सुप्तप्रलपितानि च ।
भिन्दन्ति मन्त्रं प्रच्छन्ना कामिन्यो रमतां तथा ॥ ६ ॥
प्रगल्भः स्मृतिमान् वाग्मी शस्त्रे शास्त्रे च निष्ठितः ।
अभ्यस्तकर्मा नृपतेर्दूतो भवितुमर्हति ॥ ७ ॥
निसृष्टार्थो मितार्थश्च तथा शासनहारकः ।
सामर्थ्यात् पादतो हीनो दूतस्तु त्रिविधः स्मृतः ॥ ८ ॥
नाविज्ञातः पुरं शत्रोः प्रविशेच्च न संसदम् ।
कालमीक्षेत कार्य्यार्थमनुज्ञातश्च निष्पतेत् ॥ ९ ॥
छिद्रञ्च शत्रोर्जानीयात् कोषमित्रबलानि च ।
रागापरागौ जानीयाद् दृष्टिगात्रविचेष्टितैः ॥ १० ॥

कुर्य्याच्चतुर्विधं स्तौनं पञ्चयोरुभयोरपि ।
तपस्विव्यञ्जनापितै सुचरैः सह संवसेत ॥ ११ ॥
चरः प्रकाशो दूतः स्यादप्रकाशश्चरो द्विधा ।
वणिक कृषीवलो लिङ्गी भिक्षुकाद्यात्मकाश्चराः ॥ १२ ॥
यायादरिं व्यसनिनं निष्फले दूतचेष्टिते ।
प्रकृतिव्यसनं यत् स्यात् तत् समीक्ष्य समुत्पतेत् ॥ १३ ॥
अनयाद् व्यस्यति श्रेयस्तस्मात् तद् व्यसनं स्मृतम् ।
हुताशनो जलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मरकं तथा ॥ १४ ॥
इति पञ्चविधं दैवं व्यसनं मानुषं परम् ।
दैवं पुरुषकारेण शान्त्या च प्रशमं नयेत् ॥ १५ ॥
उत्थापितेन नीत्या च मानुषं व्यसनं हरेत् ।
मन्त्रो मन्त्रफलावाप्तिः कार्य्यानुष्ठानमायतिः ॥ १६ ॥
आयव्ययौ दण्डनीतिरमित्रप्रतिषेधनम् ।
व्यसनस्य प्रतीकारो राज्यराजाभिरक्षणम् ॥ १७ ॥
इत्यमात्यस्य कर्मेदं हन्ति सव्यसनान्वितः ।
हिरण्यधान्यवस्त्राणि वाहनं प्रजया भवेत् ॥ १८ ॥
तथान्ये द्रव्यनिचया हन्ति सव्यसना प्रजा ।
प्रजानामापदिस्थानां रक्षणं कोषदण्डयोः ॥ १९ ॥
पौराश्चोपकुर्वन्ति संश्रयाद्दिव दुर्दिनम् ।
तूष्णीं युद्धं जनत्राणं मित्रामित्रपरिग्रहः ॥ २० ॥
सामन्तादि कृते द्रापे नश्येत् तद्व्यसनाच्च ततः ।
भृत्यानां भरणं दानं प्रजामित्रपरिग्रहः ॥ २१ ॥
धर्मकामादिभेदश्च दुर्गसंस्कारभूषणम् ।
कोषात् तद्व्यसनाद्धन्ति कोषमूलो हि भूपतिः ॥ २२ ॥

मित्रामित्रावनाद्दिमसाधन रिपुमर्दनम ।
दूरकार्य्याशुकारित्व दण्डात तद्व्यसनाद्धरेत ॥ २३ ॥
सस्तम्भयति मित्राणि अमित्र नाशयत्यपि ।
धनाद्येरुपकारित्व मित्रात् तद्व्यसनाद्धरेत ॥ २४ ॥
राजा सव्यसनो हन्याद्राजकार्य्याणि यानि च ।
वागदण्ड्याश्च पारुष्यमर्थदूषणमेव च ॥ २५ ॥
पान स्त्री मृगया द्यत व्यसनानि महीपते ।
आलस्य स्तब्धता दर्प प्रमादो द्वैधकारिता ॥ २६ ॥
इात पवोपदिष्टञ्च साचवव्यसन स्मृतम ।
अनावृष्टिश्च पोडा९ राष्ट्रव्यसनमुच्यत ॥ २७ ॥
विशोणयन्त्रप्राकारपरिखात्वमशस्त्रता ।
चीणया सेनया नद्ध दुग रासनमुच्यत ॥ २ ॥
व्ययाकृत परिन्निप्ताऽप्रजिताऽसञ्चितस्तथा
दूषितो दूरस्थश्च कोषव्यसनमुच्यत ॥ ८ ॥
उपरुद्ध परिचिप्तममानितविमानितम ।
अभृत व्याधित शान्त दूरायात नवागतम ॥ ३० ॥
परिचीण प्रातहत प्रहताग्रतर तथा ।
आशानिर्वेदभूयिष्ठम नप्राप्तमेव च ॥ ३१ ॥
कलत्रगभ निचिप्तमन्त शल्य तथैव च ।
विच्छिन्नविवि गार शून्यमूल तथैव च ॥ ३२ ॥
अस्वास्यसहत धाप भिन्नकूट तथैव च ।
दृष्टपार्ष्णिग्राहमर्थञ्च बलव्यसनमुच्यत ॥ ३३ ॥
दैवापपोडित मित्र ग्रस्त शत्रुबलेन च ।
कामक्रोधादिसयुक्त नभाद्वादरिभिर्भवेत् ॥ ३४ ॥

अर्थस्य दूषण क्राधात पारुष्य वाक्यदण्डयो ।
कामज मृगया द्यत व्यसन पानक स्त्रिय ॥ ३५ ॥
वाक्पारुष्य पर लोके उद्वेजनमनर्थकम ।
असिद्धसाधन दण्डस्त युक्त्यावनयेन नृप ॥ ३६ ॥
उद्वेजयति भूतानि दण्डपारुष्यवान नृप ।
भूतान्युद्वेज्यमानानि द्विषता यान्ति सश्रयम ॥ ३७ ॥
विवृद्धा शत्रवश्चैव विनाशाय भवन्ति ते ।
दूष्यस्य दूषणार्थञ्च परित्यागो महीयस ॥ ३८ ॥
अर्थस्य नीतितत्त्वज्ञैरर्थदूषणमुच्यत ।
पानात् कार्य्यादिनो ज्ञान मृगयातोऽरित चय ॥ ३९ ॥
जितश्रमाय मृगया विचरेद्रक्षिते वने ।
धर्मार्थप्राणनाशादि द्यूते स्यात कलहादिकम ॥ ४० ॥
कालातिपातो धर्मार्थपीडा स्त्रीव्यसनाद्भवेत् ।
पानदोषात प्राणनाश कार्य्याकार्य्याविनिश्चय ॥ ४१ ॥
स्कन्धावारनिवशज्ञो निमित्तज्ञो रिपु जयेत ।
स्कन्धावारस्य मध्ये तु सकोष नृपतेर्गृहम ॥ ४२ ॥
मौलीभूत श्रेणिसुहृद्द्विषदाटविक बलम् ।
राजहर्म्यं समावृत्य क्रमेण विनिवेशयेत् ॥ ४३ ॥
सैन्यैकदेश सन्नद्ध सेनापतिपुर सर ।
परिभ्रमेच्चत्वराश्च मण्डलेन वहिर्निशि ॥ ४४ ॥
वार्त्ता स्वका विजानीयाद दरसीमान्तचारिण ।
निर्गच्छेत प्रविशेच्चैव सर्व एवोपलक्षित ॥ ४५ ॥
साम दानञ्च भेदश्च दण्डोपेचेन्द्रजालकम् ।
मायोपाया सप्त परे निक्षिपेत् साधनाय तान् ॥ ४६ ॥

चतुर्विधं स्मृतं साम उपकारानुकीर्त्तनात ।
मिथः सम्बन्धकथनं मृदुपूर्वञ्च भाषणम ॥ ४७ ॥
आयाति दर्शनं वाचा तवाहमिति चार्पणम् ।
यः सम्प्राप्तधनोत्सर्ग उत्तमाधममध्यम ॥ ४८ ॥
प्रतिदानं तदा तस्य गृहीतस्यानुमोदनम ।
द्रव्यदानमपूर्वं च स्वयङ्ग्राहप्रवर्त्तनम ॥ ४९ ॥
देयस्य प्रतिमोक्षश्च दानं पञ्चविधं स्मृतम ।
स्नेहरागापनयनसंहर्षोत्पादनं तथा ॥ ५० ॥
मिथो भेदश्च भेदज्ञैर्भेदश्च त्रिविधः स्मृतः ।
वधोऽर्थहरणं चैव परिक्लेशस्त्रिधा दमः ॥ ५१ ॥
प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकद्विष्टान प्रकाशत ।
उद्विजेत हतैर्लोकस्तेषु पिण्ड प्रशस्यते ॥ ५२ ॥
विशेषेणोपनिषद्योगैर्हन्याच्छस्त्रादिना द्विष ।
जातिमात्रं द्विजं नैव हन्यात् सामोत्तरं वशे ॥ ५३ ॥
प्रलिम्पन्निव चेतांसि दृष्ट्वासाधु पिबन्निव ।
ग्रसन्निवामृत साम प्रयुञ्जीत प्रियं वचः ॥ ५४ ॥
मिथ्याभिशस्त श्रीकाम आहूयाप्रतिमानितः ।
राजद्वेषी चातिकर आत्मसम्भावितस्तथा ॥ ५५ ॥
विच्छिन्नधर्मकामार्थः क्रुद्धो मानी विमानितः ।
अकारणात परित्यक्तः कृतवैरोऽपि सान्त्वितः ॥ ५६ ॥
हृतद्रव्यकलत्रश्च पूजार्होऽप्रतिपूजितः ।
एतांस्तु भेदयेच्छत्रौ स्थितान नित्यान सुशङ्कितान ५७।
आगतान पूजयेत कामैर्निजांश्च प्रशमं नयेत ।
सामदृष्टानुसन्धानमत्यन्तभयदर्शनम ॥ ५८ ॥

प्रधानदानमान च भेदोपाया प्रकीर्त्तिता ।
मित्र हत काष्ठमिव घुणजग्ध विशीर्य्यते ॥ ५९ ॥
त्रिशक्तिर्देशकालज्ञो दण्डेनास्त नयेदरीन् ।
मैत्रीप्रधान कल्याणबुद्धि साम्नेन साधयेत् ॥ ६० ॥
लुब्ध क्षीणञ्च दानेन मित्रानन्योऽन्यशङ्कया ।
दण्डस्य दर्शनाद् दुष्टान् पुत्रभ्रातादि सामत ॥ ६१ ॥
दानभेदैश्चमूमुख्यान योधान जनपदादिकाम ।
सामान्ताटविकान भेददण्डाभ्यामपराद्धकान् ॥ ६२ ॥
देवताप्रतिमानान्तु पूजयान्तर्गतैनरै ।
पुमान स्त्रीवस्त्रसवीतो निशि चाद्भ तदर्शन ॥ ६३ ॥
वेतालोल्कापिशाचाना शिवाना च स्वरूपिकी ।
कामतो रूपधारित्व शस्त्राग्न्यश्मास्बुवषणम ॥ ६४ ॥
तमोऽनिलोऽनलो मघ इति माया ह्यमानुषी ।
जघान कीचक भीम आस्थित स्त्रीस्वरूपताम ॥ ६५ ।
अन्याये व्यसने युद्धे प्रवृत्तस्यानिवारणम ।
उपेक्षेय स्मृता भ्रातोपेक्षितश्च हिडिम्बया ॥ ६६ ॥
मेघान्धकारवृष्ट्यग्निपर्वताद्भुतदर्शनम् ।
दूरस्थान च सैन्याना दर्शन ध्वजशालिनाम । ६७ ॥
छिन्नपाटितभिन्नाना सस्रुताना च दर्शनम ।
इतीन्द्रजाल द्विषता भीत्यर्थमुपकल्पयेत ॥ ६८ ॥

———००———

अथैकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

राजनीति ।

राम उवाच । षड्विधन्तु बल व्यूह्य देवान प्राच्य रिपु व्रजेत ।
मौल भूत श्रेणिसुहृद्द्विषदाटविक बलम ॥ १ ॥
पूर्व पूर्व गरीयस्तु बलाना व्यसन तथा ।
षडङ्ग मन्त्रकोषाभ्या पदात्यश्वरथद्विपै ॥ २ ॥
नद्यद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भय भवेत ।
सेनापतिस्तत्र तत्र गच्छेद् व्यूहीकृतैबलै ॥ ३ ॥
नायक पुरतो यायात् प्रवीरपुरुषावृत ।
मध्ये कलत्र स्वामी च कोष फल्गु च यद्बलम ॥ ४ ॥
पार्श्वयोरुभयोरश्वा वाजिना पार्श्वयो रथा ।
रथाना पार्श्वयोर्नागा नागाना चाटवीबलम ॥ ५ ॥
पश्चात सेनापति सर्व पुरस्कृत्य कृती स्वयम ।
यायात् सन्नद्धसैन्यौघ खिन्नानाश्वासयञ्छनै ॥ ६ ॥
यायाद् व्यूहेन महता मकरेण पुरोभये ।
श्येनेनोद्धृतपक्षेण सूच्या वा वीरवक्त्रया ॥ ७ ॥
पश्चाद् भये तु शकट पार्श्वयोर्वज्रसञ्ज्ञितम ।
सर्वत सर्वतोभद्र भये व्यूह प्रकल्पयेत् ॥ ८ ॥
कन्दरे शैलगहने निम्नगावनसङ्कटे ।
दीर्घाध्वनि परिश्रान्त क्षुत्पिपासाहितक्लमम ॥ ९ ॥
व्याधिदुर्भिक्षमरकपीडित दस्युविद्रुतम ।
पङ्कपांशुजलस्कन्ध व्यस्त पुञ्जीकृत पथि ॥ १० ॥

प्रसुप्त भोजनव्यग्रमभूमिष्ठमसुस्थितम ।
चौराग्निभयवित्रस्त वृष्टिवातसमाहतम ॥ ११ ॥
इत्यादौ स्वचमू रक्षेत परसैन्य च घातयेत ।
विशिष्टो देशकालाभ्या भिन्नविप्रकृतिर्बली ॥ १२ ॥
कुर्य्यात प्रकाशयुद्ध हि कूटयुद्ध विपर्य्यये ।
तेष्ववस्कन्दकालेष पर हन्यात समाकुलम ॥ १३ ॥
अभूमिष्ठ स्वभूमिष्ठ स्वभूमौ चोपजायत ।
प्रकृतप्रग्रहाकृष्ट पाशैवनचरादिभि ॥ १४ ॥
हन्यात प्रवीरपुरुषैर्भङ्गदानापकर्षणै ।
पुरस्ताद् दर्शन दत्त्वा तल्लक्षकृतनिश्चयान ॥ १५ ॥
हन्यात पश्चात प्रवीरेण बलेनोपेत्य वेगिना ।
पश्चाद् वा सङ्कुलीकृत्य हन्याच्छूरेण पूर्वत ॥ १६ ॥
आभ्या पार्श्वाभिघातौ तु व्याख्यातौ कूटयोधने ।
पुरस्ताद विषमे देशे पश्चाद्धन्यात तु वेगवान ॥ १७ ॥
पुर पश्चात तु विषम एवमेव तु पार्श्वयो ।
प्रथम योधयित्वा तु दूष्यामित्राटवीबलै ॥ १८ ॥
श्रान्त मन्द निराक्रन्द हन्यादश्रान्तवाहनम ।
दूष्यामित्रबलैर्वापि भङ्ग दत्त्वा प्रयत्नवान ॥ १९ ॥
जितमित्येव विश्वस्त हन्यान मन्त्रव्यपाश्रय ।
स्कन्धावारपुरग्रामशस्यस्वामिप्रजादिषु ॥ २ ॥
विश्रम्भन्त परानीकमप्रमत्तो विनाशयेत ।
अथवा गोग्रहाकृष्ट तल्लक्ष्य मार्गबन्धनात ॥ २१ ॥
अवस्कन्दभयाद्रात्रिप्रजागरकृतश्रमम ।
दिवासुप्त समाहन्यान्निद्राव्याकुलसैनिकम ॥ २२ ॥

निशि विश्रब्धसुप्तं नागैर्वा खड्गपाणिभि ।
प्रयाणे पूर्वयायित्वं वनदुर्गप्रवेशनम ॥ २३ ॥
अभिन्नानामनीकानां भेदनं भिन्नसङ्ग्रह ।
विभीषिकाद्वारघात कोषरक्षेभकर्म च ॥ २४ ॥
अभिन्नभेदन मित्रसन्धान रथकर्म च ।
वनदिङ्मार्गविचये वीवधासारलक्षणम् ॥ २५ ॥
अनुयानापसरणे शीघ्रकार्य्योपपादनम ।
दीनानुसरण घात कोटीना जघनस्य च ॥ २६ ।
अश्वकर्माथ पत्तेश्च सर्वदा शस्त्रधारणम ।
शिविरस्य च मार्गादे शोधन वस्तिकर्म च ॥ २७ ॥
सस्थूलस्थाणुवल्मीकवृक्षगुल्मापकण्टकम ।
सापसारा पदातीना भूनातिविषमा मता ॥ २८ ।
स्वल्पवृक्षोपला क्षिप्रलङ्घनीयनगा स्थिरा ।
निःशर्करा विपङ्का च सापसारा च वाजिभू ॥ २९ ॥
निस्थाणुवृक्षकेदारा रथभूमिरकर्दमा ।
मर्दनीयतरुच्छेद्यव्रततीपङ्कवर्जिता ॥ ३० ॥
निर्झरागम्यशैला च विषमा गजमर्दिनी
उरस्यादीनि भिन्नानि प्रतिगृह्णन बलानि हि ॥ ३१ ॥
प्रतिग्रह इति ख्यातो राजकार्य्यान्तरक्षम ।
तेन शून्यस्तु यो व्यूह स भिन्न इव लक्ष्यते ॥ ३२ ॥
जयार्थी न च युध्येत मतिमानप्रतिग्रह ।
यत्र राजा तत्र कोष कोषाधीना हि राजता ॥ ३३ ॥
योधेभ्यस्तु ततो दद्यात किञ्चिद्दातु न युज्यते ।
द्रव्यलक्ष राजघाते तदर्द्ध तत्सुतादने ॥ ३४ ॥

सेनापतिवधे तद्वद् द्याद्धस्त्यादिमर्दने ।
अथवा खलु युध्येरन पत्त्यश्वरथदन्तिन ॥ ३५ ॥
यथा भवेदसम्बाधा व्यायामविनिवर्त्तने ।
असङ्करेण युद्धेरन सङ्कर सङ्कुलावह ॥ ३६ ॥
महासङ्कुलयुद्धेषु संश्रयेरन मतङ्गजम ।
अश्वस्य प्रतियोद्धारो भवेयु पुरुषास्त्रय ॥ ३७ ॥
इति कल्प्यास्त्रयश्चाश्वा विधेया कुञ्जरस्य तु ।
पादगोपा भवेयुश्च पुरुषा दश पञ्च च ॥ ३८ ॥
विधानमिति नागस्य विहित स्यन्दनस्य च ।
अनीकमिति विज्ञेयमिति कल्प्या नव द्विपा ॥ ३९ ॥
तथानीकस्य रन्ध्रन्तु पञ्चधा च प्रचक्षते ।
इत्यनीकविभागेन स्थापयेद् व्यूहसम्पद ॥ ४० ॥
उरस्यकक्षपक्षांस्तु कल्प्यानेतान प्रचक्षते ।
उर कक्षौ च पक्षौ च मध्य पृष्ठ प्रतिग्रह ॥ ४१ ॥
कोटी च व्यूहशास्त्रज्ञै सप्ताङ्गो व्यूह उच्यते ।
उरस्यकक्षपक्षास्तु व्यूहोऽयं सप्रतिग्रह ॥ ४२ ॥
गुरोरेष च शुक्रस्य कक्षाभ्या परिवर्जित ।
तिष्ठेयु सेनापतय प्रवीरै पुरुषैर्वृता ॥ ४३ ॥
अभेदेन च युध्येरन रक्षेयुश्च परस्परम ।
मध्यव्यूहे फल्गु सैन्य युद्धवस्तु जघन्यत ॥ ४४ ॥
युद्ध हि नायकप्राण हन्यते तदनायकम ।
उरसि स्थापयेन्नागान प्रचण्डान कक्षयो रथान ॥ ४५ ॥
हयाश्च पक्षयोर्व्यूहो मध्यभेदी प्रकीर्त्तित ।
मध्यन्देशे हयानीक रथानीकञ्च कक्षयो ॥ ४६ ॥

पक्षयोश्च गजानीकं व्यूहोऽन्तर्भेद्यय स्मृत ।
रथस्थाने हयान दद्यात पदातींश्च हयाश्रये ॥ ४७ ।
रथाभावे तु द्विरदान व्यूहे सर्वत्र दापयेत ।
यदि स्याद् दण्डबाहुल्यमाबाध सम्प्रकीर्त्तित ॥ ४८ ॥
मण्डलासहतो भोगो दण्डस्ते बहुधा शृणु ।
तिर्य्यगवृत्तिस्तु दण्ड स्याद भोगोऽन्यावृत्तिरेव च ४८॥
मण्डल सर्वतोवृत्ति पृथगवृत्तिरसहत ।
प्रदरो दृढकोऽसह्य चापो वै कुक्षिरेव च ॥ ५ ॥
प्रतिष्ठ सुप्रतिष्ठश्च श्येनो विजयसञ्जयौ ।
विशालो विजय शूची स्थूणाकर्णचमूमुखौ ॥ ५१ ॥
सपास्या वलयश्चैव दण्डभेदाश्च दुर्जया ।
अतिक्रान्त प्रतिक्रान्त कक्षाभ्याञ्चैकपक्षत ॥ ५२ ॥
अतिक्रान्तस्तु पक्षाभ्या त्रयोऽन्ये तद्विपर्य्यय ।
पक्षोरस्यैरतिक्रान्त प्रतिष्ठोऽन्यो विपर्य्यय ॥ ५३ ॥
स्थूणापक्षा धनु पक्षो द्विस्थूणो दण्ड ऊर्ध्वग ।
द्विगुणोऽन्तस्त्वतिक्रान्तपक्षोऽन्यस्य विपर्य्यय । ५४ ॥
द्विचतुर्दण्ड इत्येते ज्ञेया लक्षणत क्रमात् ।
गोमूत्रिकाहिसञ्चारी शकटो मकरस्तथा । ५५ ॥
भोगभेदा समाख्यातास्तथा पारिप्लवङ्गक ।
दण्डपक्षौ युगोरस्य शकटस्तद्विपर्य्यये ॥ ५ ।
मकरो व्यतिकोणश्च शेष कुञ्जरराजिभि ॥
मण्डलव्यूहभेदौ तु सर्वतोभद्रदुर्जयौ ॥ ५७ ॥
अष्टानीको द्वितीयस्तु प्रथम सर्वतोमुख ।
अर्द्धचन्द्रक ऊर्द्धाङ्गो वज्रभेदास्तु सहते ॥ ५८ ॥

तथा कर्कटशृङ्गी च काकपादी च गोधिका ।
त्रिचतुःपञ्चसैन्यानां ज्ञेया आकारभेदतः ॥ ५९ ॥
दण्डस्य स्युः सप्तदश व्यूहा द्वौ मण्डलस्य च ।
असंहातस्य षट् पञ्च भोगस्यैव तु सङ्गरे ॥ ६० ॥
पक्षादीनामथैकेन हत्वा शेषैः परिक्षिपेत् ।
उरसा वा समाहृत्य कोटिभ्यां परिवेष्टयेत् ॥ ६१ ॥
परे कोटी समाक्रम्य पक्षाभ्यामप्रतिग्रहात् ।
कोटिभ्यां जघनं हन्यादुरसा च प्रपीडयेत् ॥ ६२ ॥
यतः फल्गु यतो भिन्नं यतश्चान्यैरधिष्ठितम् ।
ततश्चारिबलं हन्यादात्मनश्चोपबृंहयेत् ॥ ६३ ॥
सारं द्विगुणसारेण फल्गुसारेण पीडयेत् ।
संहतञ्च गजानीकैः प्रचण्डैर्दारयेद् बलम् ॥ ६४ ॥
स्यात् कक्षपक्षोरस्यैश्च वर्त्तमानस्तु दण्डकः ।
तत्र प्रयोगो दण्डस्य स्थानं तुर्य्येण दर्शयेत् ॥ ६५ ॥
स्याद् दण्डसमपक्षाभ्यामतिक्रान्तः प्रदारकः ।
भवेत् स पक्षकक्षाभ्यामतिक्रान्तो दृढः स्मृतः ॥ ६६ ॥
कक्षाभ्याञ्च प्रतिक्रान्तव्यूहोऽसह्यः स्मृतो यथा ।
कक्षपक्षावधः स्थाप्योरस्यैः क्रान्तश्च खातकः ॥ ६७ ॥
द्वौ दण्डौ बलयः प्रोक्तो व्यूहो रिपुविदारणः ।
दुर्जयश्चतुर्वलयः शत्रोर्बलविमर्दनः ॥ ६८ ॥
कक्षपक्षोरस्यैर्भोगो विषमं परिवर्त्तयन् ।
सर्पचारी गोमूत्रिका शकटः शकटाकृतिः ॥ ६९ ॥
विपर्य्ययोऽमरः प्रोक्तः सर्वशत्रुविमर्दकः ।
स्यात् कक्षपक्षोरस्यानामेकीभावस्तु मण्डलः ॥ ७० ॥

चक्रपद्मादयो भेदा मण्डलस्य प्रभेदका ।
एवञ्च सर्वतोभद्रो वज्रश्चवरकाकवत् ॥ ७१ ॥
अर्द्धचन्द्रश्च शृङ्गाटो ह्यचलो नामरूपतः ।
व्यूहा यथासुखं कार्य्या अनूर्णां बलधारणा ॥ ७२ ॥
अग्निरुवाच रामस्तु रावणं हत्वा अयोध्यां प्राप्तवान् द्विज ! ।
रामोक्तनीत्येन्द्रजितं हतवाल्लक्ष्मणः पुरा ॥ ७३ ॥

अथ द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

पुरुषलक्षणम् ।

अग्निरुवाच । रामायोक्ता मया नीतिः स्त्रीणां राजन् नृणां वदे
लक्षणं यत् समुद्रेण गर्गायोक्तं यथा पुरा ॥ १ ॥
समुद्र उवाच । पुंसाञ्च लक्षणं वक्ष्ये स्त्रीणाञ्चैव शुभाशुभम् ।
एकाधिको द्विशुक्लश्च त्रिगम्भीरस्तथैव च ॥ २ ॥
त्रित्रिकस्त्रिप्रलम्बश्च त्रिभिर्व्याप्नोति यस्तथा ।
त्रिवलीमांस्त्रिविनतस्त्रिकालज्ञश्च सुव्रत ! ॥ ३ ॥
पुरुषः स्यात् सुलक्षण्यो विपुलश्च तथा त्रिषु ।
चतुर्लेखस्तथा यश्च तथैव च चतुःसमः ॥ ४ ॥
चतुष्किष्कुश्चतुर्दंष्ट्रः शुक्लकृष्णस्तथैव च ।
चतुर्गन्धश्चतुर्ह्रस्वः सूक्ष्मदीर्घश्च पञ्चसु ॥ ५ ॥
षडुन्नतोऽष्टवंशश्च सप्तस्नेहो नवामलः ।
दशपद्मो दशव्यूहो न्यग्रोधपरिमण्डलः ॥ ६ ॥
चतुर्दशसमद्वन्द्वः षोडशाक्षश्च शस्यते ।

धर्मार्थकामसंयुक्तो धर्मो ह्येकाधिको मत ॥ ७ ॥
तारकाभ्यां विना नेत्रे शुक्लदन्तौ द्विशुक्लक ।
गम्भीरस्त्रिस्वरो नाभि सत्त्वञ्चैक त्रिक स्मृतम ॥ ८ ॥
अनसूया दया क्षान्तिर्मङ्गलाचारयुक्तता ।
शौच स्पृहा स्वकार्पण्यमनायासश्च शौर्य्यता ॥ ९ ॥
त्रित्रिकस्त्रिप्रलम्ब स्याद् वृषणे भुजयोर्नर ।
दिग्देशजातिवर्गांश्च तेजसा यशसा श्रिया ॥ १० ॥
व्याप्नोति यस्त्रिकव्यापी त्रिवलीमान नरस्त्वसौ ।
उदरे वलयास्तिस्रो नर त्रिविनत शृणु ॥ ११ ॥
देवतानां द्विजानाञ्च गुरूणां प्रणतस्तु य ।
धर्मार्थकामकालज्ञस्त्रिकालज्ञोऽभिधीयते ॥ १२ ॥
उरो ललाट वक्त्रञ्च त्रिविस्तीर्णो विलेखवान् ।
द्वौ पाणी द्वौ तथा पादौ ध्वजच्छत्रादिभिर्युतौ ॥ १३ ॥
अङ्गुल्यो हृदय पृष्ठ कटि शस्त चतुःसमम ।
षण्णवत्यङ्गुलोत्सेधश्चतुष्किष्कुप्रमाणत ॥ १४ ॥
दंष्ट्राश्चतस्रश्चन्द्राभाश्चतु कृष्ण वदामि ते ।
नेत्रतारौ भ्रुवौ श्मश्रु कृष्णा केशास्तथैव च ॥ १५ ॥
नासायां वदने स्वेदे कक्षयोर्विशदगन्धक ।
ह्रस्व लिङ्ग तथा ग्रीवा जङ्घे स्याद्वेदह्रस्वकम ॥ १६ ॥
सूक्ष्माण्यङ्गुलिपर्वाणि नखकेशद्विजत्वच ।
हनू नेत्रे ललाटे च नासा दीर्घा स्तनान्तरम ॥ १७ ॥
वक्ष कक्षौ नखा नासोन्नत वक्त्र कृकाटिका ।
स्निग्धास्त्वक्केशदन्ताश्च लोम दृष्टिर्नखाश्च वाक ॥ १८ ॥
जान्वारुवोश्च पृष्ठस्त्ववशौ द्वौ करनासयो ।

नते नासापुटौ कर्णौ मेढ पायुमुखेऽमलम ॥ १९ ॥
रजङ्घ तालुनेत्रे तु हस्तपाणी नखास्तथा ।
शिश्नाग्रवक्त्र शस्यन्ते पद्माभा च्च देहिनाम ॥ २ ॥
पाणिपाद मुख ग्रीवा श्रवणे हृदय शिर ।
ललाटमुदर पृष्ठ वृहन्त पूजिता दश । २१ ॥
प्रसारितभुजस्येह मध्यमाग्रद्वयान्तरम ।
उच्छ्रायेण सम यस्य न्यग्रोधपरिमण्डल ॥ २२ ॥
पादौ गुल्फौ स्फिचौ पार्श्वौ वङ्क्षणौ वृषणौ कुचौ ।
कर्णौष्ठ सक्थिनी जङ्घे हस्तौ बाहू तथाक्षिणी ॥२३॥
चतुर्श्रसमद्वन्द्व एतत सामान्यतो नर ।
विद्याश्चतुर्दश द्वात्रिंशे पश्येद् य षोडशात्मक ॥ २४ ॥
रूक्ष शिराततं गात्रमशुभ मांसवर्जितम ।
दुर्गन्धविपरीत यच्छस्ता दृष्ट्या प्रसन्नया । २५ ॥
धन्यस्य मधुरा वाणी गतिर्मत्तेभसन्निभा ।
एककूपभव रोम भये रक्षा सकृत सकृत ॥ २६ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

स्त्रीलक्षणम ।

समुद्र उवाच । शस्ता स्त्री चारुसर्वाङ्गी मत्तमातङ्गगामिनी ।
गुरूरुजघना या च मत्तपारावतेक्षणा ॥ १ ॥
सुनीलकेशी तन्वङ्गी विलोमाङ्गी मनोहरा ।
समभूमिस्पृशौ पादौ संहतौ च तथा स्तनौ ॥ २ ॥
नाभि प्रदक्षिणावर्त्ता गुह्यमश्वत्थपत्रवत ।

गुल्फौ निगूढौ मध्येन नाभिरङ्गुष्ठमानिका ॥ ३ ॥
जठरं न प्रलम्बञ्च रोमरूक्षा न शोभना ।
नर्क्षवृक्षनदीनाम्नी न सदा कलहप्रिया ॥ ४ ॥
न लोलुपा न दुर्भाषा शुभा देवादिपूजिता ।
गण्डैर्मधूकपुष्पाभैर्न शिराला न लोमशा ॥ ५ ॥
न संहतभ्रूकुटिला पतिप्राणा पतिप्रिया ।
अलक्षणापि लक्षण्या यत्राकारस्ततो गुणा ।
भुवङ्कनिष्ठिका यस्या न स्पृशेन्मृत्युरेव सा ॥ ६ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

चामरादिलक्षणम ।

अग्निरुवाच । चामरो रुक्मदण्डोऽग्र्यः छत्रं राज्ञः प्रशस्यते ।
हंसपक्षैर्विरचितं मयूरस्य शुकस्य च ॥ १ ॥
पक्षैर्वाथ बलाकाया न कार्य्यं मिश्रपक्षकैः ।
चतुरस्रं ब्राह्मणस्य वृत्तं राज्ञश्च शुक्लकम ॥ २ ॥
त्रिचतुःपञ्चषट्सप्तअष्टपर्वश्च दण्डकः ।
भद्रासनं क्षीरवृक्षैः पञ्चाशदङ्गुलोच्छ्रये ॥ ३ ॥
विस्तारेण त्रिहस्तं स्यात् सुवर्णाद्यैश्च चित्रितम् ।
धनुर्द्रव्यत्रयं लोहं शृङ्गं दारु द्विजोत्तम ! ॥ ४ ॥
ज्याद्रव्यत्रितयश्चैव वंशभङ्गत्वचस्तथा ।
दारुचापप्रमाणन्तु श्रेष्ठं हस्तचतुष्टयम ॥ ५ ॥
तदेव समहीनन्तु प्रोक्तं मध्यकनीयसि ।
मुष्टिग्राहनिमित्तानि मध्ये द्रव्याणि कारयेत् ॥ ६ ॥

खड्गकोटिस्त्वचा शृङ्गं शार्ङ्गं लोहमये द्विज ।
कामिनोभ्रूलताकारा कोटि कार्या सुसयता ॥ ७ ॥
पृथग् वा विप्र ! मिश्रं वा लौहं शार्ङ्गन्तु कारयेत् ।
शार्ङ्गं समुचितं कार्य्यं रुक्मविन्दुविभूषितम् ॥ ८ ॥
कुटिलं स्फुटितञ्चाप सच्छिद्रञ्च न शस्यते ।
सुवर्णं रजतं ताम्रं कृष्णायो धनुषि स्मृतम् ॥ ९ ॥
माहिषं शारभं शार्ङ्गं रौहिषं वा धनुः शुभम् ।
चन्दनं वेतसं सालं धावलं ककुभं तरुः ॥ १० ॥
सर्वश्रेष्ठं धनुर्वंशैर्गृहीतैः शरदि श्रितैः ।
पूजयेत् तु धनुः खड्गमन्त्रैस्त्रैलोक्यमोहनैः ॥ ११ ॥
अयसश्चाथ वंशस्य शरस्याप्यशरस्य च ।
ऋजवो हेमवर्णाभाः स्नायुश्लिष्टाः सुपत्रकाः ॥ १२ ॥
रुक्मपुङ्खाः सुपुङ्खास्ते तैलधौताः सुवर्णकाः ।
यात्रायामभिषेकादौ यजेद् बाणधनुर्मुखान् ॥ १३ ॥
सपताकास्त्रसङ्ग्राहसांवत्सरकान् नृप ।
ब्रह्मा वै मेरुशिखरे स्वर्गगङ्गातटेऽयजत् ॥ १४ ॥
लोहदैत्यं स ददृशे विघ्नं यज्ञे तु चिन्तयन् ।
तस्य चिन्तयतो वह्नेः पुरुषोऽभद्बली महान् ॥ १५ ॥
ववन्देऽजञ्च तं देवा अभ्यनन्दन्त हर्षिताः ।
तस्मात् स नन्दकः खड्गो देवोक्तो हरिरग्रहीत् ॥ १६ ॥
तं जग्राह शनैर्देवो विकोषं सोऽभ्यपद्यत ।
खड्गो नीलो रत्नमुष्टिस्ततोऽभूच्छतबाहुकः ॥ १७ ॥
दैत्यः स गदया देवान् द्रावयामास वै रणे ।
विष्णुना खड्गच्छिन्नानि दैत्यगात्राणि भूतले ॥ १८ ॥

पतितानि तु सस्यर्शान् नन्दकस्य च तानि हि ।
लोहभूतानि सर्वाणि हत्वा तस्मै हरिर्वरम ॥ १९ ।
ददौ पवित्रमङ्गं ते आयुधाय भवेद् भुवि ।
हरिप्रसादाद् ब्रह्मापि विना विघ्नं हरिं प्रभुम ॥ २० ॥
पूजयामास यज्ञेन वक्ष्येऽथो खड्गलक्षणम ।
खटीखट्टरजाता ये दर्शनीयास्तु ते स्मृता ॥ २१ ॥
कायच्छिदस्त्वार्षिका स्यूर्दृढा सूर्पारकोद्भवा ।
तीक्ष्णाश्छेदसहा वङ्गास्तीक्ष्णा स्युश्चाङ्गदेशजा ॥ २२ ॥
शतार्द्धमङ्गुलानाञ्च श्रेष्ठ खड्ग प्रकीर्त्तितम ।
तदर्द्धं मध्यम ज्ञेय ततो हीन न धारयेत् ॥ २३ ॥
दीर्घं सुमधुर शब्द यस्य खड्गस्य सत्तम ! ।
किङ्किणीसदृश तस्य धारण श्रेष्ठमुच्यते ॥ २४ ॥
खड्ग पद्मपलाशाग्रो मण्डलग्रश्च शस्यते ।
करवीरदलाग्राभो घृतगन्धो विवतप्रभ ॥ २५ ॥
समाङ्गुलस्था शस्यन्ते व्रणा खड्गेषु लिङ्गवत ।
काकोलूकसवर्णाभा विषमास्ते न शोभना ॥ २६ ॥
खड्ग न पश्येद् वदनमुच्छिष्टो न स्पृशेदसिम ।
मूल्य जातिं न कथयेन निशि कुर्य्यान न शीर्षके ॥२७।

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

रत्नपरीक्षा ।

अग्निरुवाच । रत्नाना लक्षण वक्ष्ये रत्न धार्य्यमिद नृपै ।
वज्र मरकत रत्न पद्मरागञ्च मौक्तिकम ॥ १ ॥

इन्द्रनील महानील वैदूर्य्यं गन्धशस्यकम ।
चन्द्रकान्त सूर्य्यकान्त स्फटिक पुलक तथा ॥ २ ॥
कर्कोतन पुष्पराग तथा ज्योतीरस द्विज ।
स्फटिक राजपट्टञ्च तथा राजमय शुभम ॥ ३ ॥
सौगन्धिक तथा गञ्ज शङ्खब्रह्ममय तथा ।
गोमेद रुधिराचञ्च तथा भल्लातक द्विज ॥ ४ ॥
धूली मरकतञ्चैव तुथक सीसमेव च ।
पील प्रवालकञ्चैव गिरिवज्र द्विजोत्तम ॥ ५ ॥
भुजङ्गममणिञ्चैव तथा वज्रमणि शुभम ।
टिट्टिभञ्च तथा पिण्ड भ्रामरञ्च तथोत्पलम ॥ ६ ॥
सुवर्णप्रतिबद्धानि रत्नानि श्रीजयादिकं ।
अन्त प्रभत्व वैमल्य सुसंस्थानत्वमेव च ॥ ७ ॥
सुधार्य्या नैव धार्य्यास्तु निष्प्रभा मलिनास्तथा ।
खण्डा सशर्करा ये च प्रशस्त वज्रधारणम ॥ ८ ॥
अम्भस्तरति यद्द वज्रमभेद्य विमल च यत् ।
षटकोण शक्रचापाभ लघु चार्कनिभ शुभम ॥ ९ ॥
शुकपक्षनिभ स्निग्ध कान्तिमान विमलस्तथा ।
स्वर्णचूर्णनिभै सूक्ष्मैर्मरकतश्च विन्दुभि ॥ १० ॥
स्फटिकजा पद्मरागा स्यु रागवन्तोऽतिनिर्मला ।
जातवङ्गा भवन्तीह कुरुविन्दसमुद्भवा ॥ ११ ॥
सौगन्धिकोत्था काषाया मुक्ताफलास्तु शक्तिजा ।
विमलास्तेभ्य उत्कृष्टा ये च शङ्खोद्भवा मुने ॥ १२ ॥
नागदन्तभवाश्चाग्र्या कुम्भशूकरमत्स्यजा ।
वेणुनागभवा श्रेष्ठा मौक्तिक मेघज वरम् ॥ १३ ॥

वृत्तत्व शुक्लता स्वाच्छ्य महत्त्व मौक्तिके गुणा ।
इन्द्रनील शुभ क्षीरे राजते भ्राजतेऽधिकम ॥ १४ ॥
रञ्जयेत स्वप्रभावेण तममूल्य विनिर्दिशेत ।
नीलरक्तान्तु वैदूर्य्य श्रेष्ठ हारादिक भजेत् ॥ १५ ॥

अथ षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

वास्तुलक्षणम ।

अग्निरुवाच । वास्तुलक्ष्म प्रवक्ष्यामि विप्रादीना च भूरिह ।
श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा चैव यथाक्रमम ॥ १ ॥
घृतरक्तान्नमद्याना गन्धाढ्या वसतश्च भू ।
मधुरा च कषाया च अम्लाद्युपरसा क्रमात ॥ २ ॥
कुशै शरैस्तथाकाशैर्दूर्वाभिर्या च संश्रिता ।
प्रार्च्य विप्राश्च नि शल्या खातपूर्वन्तु कल्पयेत ॥ ३ ॥
चतु षष्टिपद कृत्वा मध्ये ब्रह्मा चतुष्पद ।
प्राक् तेषा वै गृहस्वामी कथितस्तु तथार्य्यमा ॥ ४ ॥
दक्षिणेन विवस्वाश्च मित्र पश्चिमतस्तथा ।
उदङ्महीधरश्चैव आपवत्सौ च वह्निगे ॥ ५ ॥
सावित्रश्चैव सविता जयेन्द्रौ नैर्ऋतेऽम्बुधौ ।
रुद्रव्याधी च वायव्ये पूर्वादौ कोणगाद् बहि ॥ ६ ॥
महेन्द्रश्च रवि सत्यो भृश पूर्वेऽथ दक्षिणे ।
गृहक्षतोऽर्य्यमधृतौ गन्धर्वाश्चाथ वारुणे ॥ ७ ॥
पुष्पदन्तोऽसुराश्चैव वरुणो यक्ष एव च ।
सौम्ये भल्लाटसोमौ च अदितिधनदस्तथा ॥ ८ ॥

नाग करग्रहश्चैशे अष्टौ दिशि दिशि स्मृता ।
आद्यन्तौ तु तयोर्देवौ प्रोक्तावत्र गृहेश्वरौ ॥ ९ ॥
पर्ज्जन्य प्रथमो देवो द्वितीयश्च करग्रह ।
महेन्द्ररविसत्याश्च भृशोऽथ गगन तथा ॥ १० ॥
पवन पूर्वतश्चैव अन्तरीक्षधनेश्वरौ ।
आग्नेये चाथ नैऋत्ये मृगसुग्रीवकौ सुरौ ॥ ११ ॥
रोगो मुख्यश्च वायव्ये दक्षिणे पुष्पवित्तदौ ।
गृहक्षतो यमभृशौ गन्धर्वो नागपैतृक ॥ १२ ॥
आप्ये दौवारिकसुग्रीवौ पुष्पदन्तोऽसुरो जलम ।
यक्ष्मा रोगश्च शोषश्च उत्तरे नागराजक ॥ १३ ॥
मुख्यो भल्लाटशशिनो अदितिश्च कुवेरक ।
नागो हुताश श्रेष्ठो वै शक्रसूर्य्यौ च पूर्वत ॥ १४ ॥
दक्षे गृहक्षत पुष्प आप्ये सुग्रीव उत्तम ।
पुष्पदन्तो ह्युदग्द्वारि भल्लाट पुष्पदन्तक ॥ १५ ॥
शिलेष्टकादिविन्यास मन्त्रै प्रार्च्य सुराश्चरेत ।
नन्दे । नन्दय वासिष्ठे । वसुभि प्रजया सह ॥ १६ ॥
जये । भार्गवदायादे । प्रजाना जयमावह ।
पूर्णेऽङ्गिरसदायादे । पूर्णकाम कुरुष्व माम ॥ १७ ॥
भद्रे । काश्यपदायाद । कुरु भद्रा मति मम ।
सर्वबीजसमायुक्ते सर्वरत्नौषधैर्वृते । ॥ १८ ॥
रुचिरे । नन्दने । नन्दे । वासिष्ठे । रम्यतामिह ।
प्रज पतिसुते । देवि । चतुरस्रे । महीमये । ॥ १९ ॥
सुभगे । सुव्रते । भद्रे । गृहे काश्यपि । रम्यताम ।
पूजिते । परमाचार्य्यैर्गन्धमाल्यैरलङ्कृते । ॥ २० ॥

भवभूतिकरे। देवि। गृहे भार्गवि। रम्यताम्।
अव्यक्ते। चाचते। पूर्णे। मुनेरङ्गिरस सुते। ॥ २१ ॥
इष्टके। त्व प्रयच्छेष्ट प्रतिष्ठा कारयाम्यहम।
देशस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे। ॥ २२ ॥
मनुष्यधनहस्त्यश्वपशुवृद्धिकरी भव।
गृहप्रवेशेऽपि तथा शिलान्यास समाचरेत ॥ २३ ॥
उत्तरेण शुभ प्लक्षा वट प्राक स्याद गृहादित।
उदुम्बरश्च याम्येन पश्चिमेऽश्वत्थ उत्तम ॥ २४ ॥
वामभाग तथोद्यान कुर्य्याद वास गृहे शुभम।
साय प्रातस्तु घर्मासौ शीतकाले दिनान्तरे ॥ २५ ॥
वर्षारात्रे भुव शोषे सेक्तव्या रोपितद्रुमा।
विडङ्गघृतसयुक्तान सेचयेच्छीतवारिणा ॥ २६ ॥
फलनाशे कुलत्थैश्च माषैमु द्गैस्तिलैर्यवै।
घृतशीतपय सेक फलपुष्पाय सर्वदा ॥ २७ ॥
मत्स्याम्भसा तु सेकेन वृद्धिर्भवति शाखिन।
आविकाजशकृच्चूर्ण यवचूर्ण तिलानि च ॥ २८ ॥
गोमासमुदकञ्चेति सप्तरात्र निधापयेत्।
उत्सेक सर्ववृक्षाणा फलपुष्पादिवृद्धिदम ॥ २९ ॥
मत्स्योदकेन शीतेन आम्राणा सेक इष्यते।
प्रशस्त चाप्यशोकाना कामिनीपादताडनम ॥ ३० ॥
खर्जूरनारिकेलादेर्लवणाद्भिर्विवर्द्धनम।
विडङ्गमत्स्यमासाद्भि सर्वेषा दोहद शुभम ॥ ३१ ॥

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

पुष्पादिपूजाफलम् ।

अग्निरुवाच । पुष्पैस्तु पूजनाद् विष्णुः सर्वकार्य्येषु सिद्धिदः ।

मालती मल्लिका यूथी पाटला करवीरकम् ॥ १ ॥

पावन्तिरतिमुक्तश्च कर्णिकारः कुरण्टकः ।

कुब्जकस्तगरो नीपो बाणो बर्वरमल्लिका ॥ २ ॥

अशोकस्तिलकः कुन्दः पूजायै स्यात् तमालजम् ।

बिल्वपत्रं शमीपत्रं पत्रं भृङ्गरजस्य तु ॥ ३ ॥

तुलसीकालतुलसीपत्रं वासकमर्च्चने ।

केतकीपत्रपुष्पञ्च पद्मं रक्तोत्पलादिकम् ॥ ४ ॥

नार्कं नान्मत्तकं काञ्ची पूजने गिरिमल्लिका ।

कौटजं शाल्मलीपुष्पं कण्टकारीभवन्नहि ॥ ५ ॥

घृतप्रस्थेन विष्णोश्च स्नानङ्गोकोटिसत्फलम् ।

आढकेन तु राजा स्यात् घृतक्षीरैर्दिवं व्रजेत् ॥ ६ ॥

अथाष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदः ।

अग्निरुवाच । चतुष्पादं धनुर्वेदं वदे पञ्चविधं द्विज ।

रथनागाश्वपत्तीनां योधांश्चाश्रित्य कीर्त्तितम् ॥ १ ॥

यन्त्रमुक्तं पाणिमुक्तं मुक्तसन्धारितं तथा ।

अमुक्तं बाहुयुद्धञ्च पञ्चधा तत् प्रकीर्त्तितम् ॥ २ ॥

तत्र शस्त्रास्त्रसम्पत्त्या द्विविधं परिकीर्त्तितम् ।

ऋजुमायाविभेदेन भूयो द्विविधमुच्यते ॥ ३ ॥

क्षेपणी चापयन्त्राद्यैर्यन्त्रमुक्तं प्रकीर्त्तितम ।
शिलातोमरयन्त्राद्यं पाणिमुक्तं प्रकीर्त्तितम ॥ ४ ॥
मुक्तसन्धारितं ज्ञेयं प्रासाद्यमपि यद्भवेत ।
खड्गादिकममुक्तञ्च नियुद्धं विगतायुधम ॥ ५ ॥
कुर्य्याद्योग्यानि पात्राणि योद्धुमिच्छुर्जितश्रम ।
धनुःश्रेष्ठानि युद्धानि प्रासमध्यानि तानि च ॥ ६ ॥
तानि खड्गजघन्यानि बाहुप्रत्यवराणि च ।
धनुर्वेदे गुरुर्विप्रः प्रोक्तो वर्णद्वयस्य च ॥ ७ ॥
युद्धाधिकारः शूद्रस्य स्वयं व्यापदि शिक्षया ।
देशस्थैः शङ्करै राज्ञः कार्य्या युद्धे सहायता ॥ ८ ॥
अङ्गुष्ठगुल्फपाण्यङ्घ्रि श्लिष्टाः स्युः सहिता यदि ।
दृष्टं समपदं स्थानमेतल्लक्षणतस्तथा ॥ ९ ॥
बाह्याङ्गुलिस्थितौ पादौ स्तब्धजानुबलावुभौ ।
त्रिवितस्त्यन्तरास्थानमेतद्वैशाखमुच्यते । १० ॥
हंसपङ्क्त्याकृतिसमे दृश्येते यत्र जानुनी ।
चतुर्वितस्तिविच्छिन्ने तदेतन्मण्डलं स्मृतम ॥ ११ ॥
हलाकृतिमयं यत्र स्तब्धजानूरुदक्षिणम ।
वितस्त्यः पञ्च विस्तारे तदालीढं प्रकीर्त्तितम ॥ १२ ॥
एतदेव विपर्य्यस्तं प्रत्यालीढमिति स्मृतम ।
तिर्य्यग्भूतो भवेद्वामो दक्षिणोऽपि भवेदृजुः ॥ १३ ॥
गुल्फौ पार्ष्णिग्रहौ चैव स्थितौ पञ्चाङ्गुलान्तरौ ।
स्थानं जातं भवेदेतद्द्वादशाङ्गुलमायतम ॥ १४ ॥
ऋजुजानुर्भवेद्वामो दक्षिणः सुप्रसारितः ।
अथवा दक्षिणं जानु कुब्जं भवति निश्चलम ॥ १५ ॥

दण्डायतो भवेदेष चरणः सह जानुना ।
एतं विकटमुद्दिष्टं द्विहस्तान्तरमायतम् ॥ १६ ॥
जानुनी द्विगुणे स्यातामुत्तानौ चरणावुभौ ।
अनेन विधियोगेन सम्पुटं परिकीर्त्तितम् ॥ १७ ॥
किञ्चिद् विवर्त्तितौ पादौ समदण्डायतौ स्थिरौ ।
दृष्टमेव यथान्याय षोडशाङ्गुलमायतम् ॥ १८ ॥
स्वस्तिकेनात्र कुर्वीत प्रणामं प्रथमं द्विज ! ।
कार्मुकं गृह्य वामेन वाणं दक्षिणकेन तु ॥ १९ ॥
वैशाखे यदि वा जाते स्थितो वाप्ययवायतौ ।
गुणान्तन्तु ततः कृत्वा कार्मुके प्रियकामुक ॥ २० ॥
अध कोटिन्तु धनुषः फलदेशन्तु पत्रिणः ।
धरण्यां स्थापयित्वा तु तालयित्वा तदैव च ॥ २१ ॥
भुजाभ्यामत्र कुब्जाभ्यं प्रकोष्ठाभ्यां शुभव्रत ! ।
तस्य वाणं धनुःश्रेष्ठ पुङ्खदेशे च पत्रिणः ॥ २२ ॥
विन्यासो धनुषश्चैव द्वादशाङ्गुलमन्तरम् ।
ज्यया विशिष्टः कर्त्तव्यो नातिहीनो न चाधिकः ॥ २३॥
निवेश्य कामुकं नाभ्यां नितम्बे शरसङ्करम् ।
उत्क्षिपेदुत्थितं हस्तमन्तरेणाक्षिकर्णयोः ॥ २४ ॥
पूर्व्वेण मुष्टिना ग्राह्यस्तनाग्रे दक्षिणे शरः ।
हरणन्तु ततः कृत्वा शीघ्रं पूर्व्वं प्रसारयेत् ॥ २५ ॥
नाभ्यन्तरा नैव बाह्या नोर्ध्वका नाधरा तथा ।
न च कुब्जा न चोत्ताना न चला नातिवेष्टिता ॥ २६ ॥
समा स्थैर्य्यगुणोपेता पूर्व्वदण्डमिव स्थिता ।
छादयित्वा ततो लक्ष्यं पूर्व्वेणानेन मुष्टिना ॥ २७ ॥

उरसा तूत्थितो यन्ता त्रिकोणविनतास्थित ।
स्रस्तांसो निश्चलग्रीवो मयूराञ्चितमस्तक ॥ २८ ॥
ललाटनासावक्त्रांसा कुर्य्यु रंससमम्भवेत ।
अन्तर त्र्यङ्गल ज्ञेय चिवकस्यांसकस्य च ॥ २९ ॥
प्रथम त्र्यङ्गुल ज्ञेय द्वितोये द्व्यङ्गुल स्मृतम ।
तृतीयेऽङ्गुलमुद्दिष्टमायतञ्चिवुकांसयो ॥ ३ ॥
गृहीत्वा सायक पुङ्खात तजन्याङ्गुष्ठकेन तु ।
अनामया पुनर्गृह्य तथा मध्यमयापि च ॥ ३१ ॥
तावदाकर्षयद् वेगात यावद् वाण सुपूरित ।
एवंविधमुपक्रम्य मोक्तव्य विधिवत् खगम ॥ ३२ ॥
दृष्टिमुष्टिहत लक्ष्य भिन्द्याद वाणेन सुव्रत ।
मुक्त्वा तु पश्चिम हस्त क्षिपेद वेगेन पृष्ठत ॥ ३३ ॥
एतदुच्छेदमिच्छन्ति ज्ञातव्य हि त्वया द्विज ।
कूर्पर तदध कार्य्यमाकृष्य तु धनुष्मता ॥ ३४ ॥
ऊर्ध्वं विमुक्तके कार्य्यं लक्षश्लिष्टन्तु मध्यमम् ।
श्रेष्ठ प्रकृष्ट विज्ञेय धनुःशास्त्रविशारदै ॥ ३५ ॥
ज्येष्ठस्तु सायको ज्ञेया भवेद् द्वादशमुष्टय ।
एकादश तथा मध्य कनीयान दशमुष्टय ॥ ३६ ॥
चतुर्हस्त धनु श्रेष्ठ त्रय सार्द्धन्तु मध्यमम ।
कनीयस्तु त्रय प्रोक्त नित्यमेव पदातिन ।
अश्वे रथे गजे श्रेष्ठे तदेव परिकीर्त्तितम ॥ ३७ ॥

—⁀—

अथोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

धनुर्वेदकथनम ।

अग्निरुवाच । पूर्णायत द्विज कृत्वा ततो मासैगदायुधान् ।
सुनिर्धौत धनु कृत्वा यज्ञभूमौ विधापयेत् ॥ १ ॥
ततो बाण समागृह्य दंशित सुसमाहित ।
तूणमासाद्य बध्नीयाद दृढां कक्षाञ्च दक्षिणाम ॥ २ ॥
विलक्ष्यमपि तद बाण तत्र चैव सुसंस्थितम् ।
तत समुद्धरेद् बाण तूणाद् दक्षिणपाणिना ॥ ३ ॥
तेनैव सहित मध्ये शर सगृह्य धारयेत ।
वामहस्तेन वै कक्षा धनुस्तस्मात समुद्धरेत ॥ ४ ॥
अविषण्णमतिर्भूत्वा गुणे पुङ्ख निवेशयेत ।
सम्पोड्य सिंहकर्णेन पुङ्खेनापि समे दृढम ॥ ५ ॥
वामकर्णोपविष्टञ्च फल वामस्य धारयेत ।
वर्णान मध्यमया तत्र वामाङ्गुल्या च धारयेत ॥ ६ ॥
मनो लक्ष्यगत कृत्वा मुष्टिना च विधानवित् ।
दक्षिणे गात्रभागे तु कृत्वा वर्ण विमोचयेत् ॥ ७ ॥
ललाटपुटसंस्थान दण्ड लक्ष्ये निवेशयेत् ।
आकृष्य ताडयेत् तत्र चन्द्रक षोडशाङ्गुलम ॥ ८ ॥
मुक्त्वा बाण तत पश्चादुत्क्षिप्तस्तदा तया ।
निगृह्णीयान मध्यमया ततोऽङ्गुल्या पुन पुन ॥ ९ ॥
अक्षिलक्ष्य क्षिपेत तूणाच्चतुरस्रञ्च दक्षिणम् ।
चतुरस्रगत वेध्यमभ्यसेच्चादित स्थित ॥ १० ॥

तस्मादनन्तरं तीक्ष्णं परावृत्तं गतञ्च यत् ।
निम्नमुन्नतवेधञ्च अभ्यसेत क्रिप्रकं ततः ॥ ११ ॥
वेध्यस्थानेष्वथैतेषु सत्त्वस्य पुटकादिनः ।
हस्तावापप्रभृतिभिस्त्रिभिस्तर्जयेद् दुस्तरैरपि ॥ १२ ॥
तस्मिन वेध्यगते विप्र ! द्वे वेध्ये दृढसञ्ज्ञके ।
द्वे वेध्ये दुष्करे वेध्ये द्वे तथा चित्रदुष्करे ॥ १३ ॥
न तु निम्नञ्च तीक्ष्णञ्च दृढवेध्ये प्रकीर्त्तिते ।
निम्नं दुष्करमुद्दिष्टं वेध्यमूर्ध्वगतञ्च यत ॥ १४ ॥
मस्तकायनमध्ये तु चित्रदुष्करसञ्ज्ञके ।
एवं वेध्यगणं कृत्वा दक्षिणेनेतरेण च ॥ १५ ॥
आरोहेत प्रथमं वीरो जितलक्षस्ततो नरः ।
एष एव विधिः प्रोक्तस्तत्र दृष्टः प्रयोक्तृभिः ॥ १६ ॥
अधिकं भ्रमणं तस्य तस्माद् वेध्यात प्रकीर्त्तितम ।
लक्ष्यं स योजयेत् तत्र पत्रिपत्रगतं दृढम ॥ १७ ॥
भ्रान्तं प्रचलितञ्चैव स्थिरं यच्च भवेदिति ।
समन्तात ताडयेद् भिन्द्याच्छेदयेद् व्यथयेदपि ॥ १८ ॥
कर्मयोगविधानज्ञो ज्ञात्वैवं विधिमाचरेत् ।
मनसा चक्षुषा दृष्ट्या योगशिक्षुर्यमं जयेत् ॥ १९ ॥

अथ पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदकथनम ।

अग्निरुवाच । जितहस्तो जितमतिर्जितदृग्लक्ष्यसाध-
नियता सिद्धिमासाद्य ततो वाहनमारुहेत ॥

दग्रहस्तो भवेत पाशो वृत्त करमुखस्तथा।
गुणकापासमुञ्जाना भङ्गस्नायर्कवमिणाम ॥ २ ॥
अन्येषा सुदृढानाञ्च सुकृत परिवेष्टितम।
तथा त्रिंशत्सम पाश बुध कुर्य्यात सुवर्त्तितम ॥ ३ ॥
कर्त्तव्य शिक्षकैस्तस्य स्थान कचासु वै तदा।
वामहस्तेन सगृह्य दक्षिणनोद्धरेत तत ॥ ४ ॥
कुण्डलस्याकृति कृत्वा भ्राम्यैक मस्तकोपरि।
क्षिपेत तृणमये तूर्ण पुरुषे चर्मवेष्टित ॥ ५ ॥
वाल्गत च प्लुत चैव तथा प्रव्राजितञ्च च।
समयोगावाध कृत्वा प्रयुञ्जीत सुशिक्षितम ॥ ६ ॥
विजित्वा तु यथान्याय ततो बन्ध समाचरेत्।
कट्या बद्धा तत खड्ग वामपार्श्वावलम्बितम ॥ ७ ॥
दृढ विगृह्य वामेन निष्कर्षेद् दक्षिणेन तु।
षडङ्गुलपरीणाह सप्तहस्तसमुच्छ्रितम ॥ ८ ॥
अयोमय्य शलाकाश्च वर्माणि विविधानि च।
अर्द्धहस्ते समे चैव तिर्य्यगूर्ध्व गत तथा ॥ ९ ॥
योजयेद् विधिना येन तथात्व गदत शृणु।
तृणचर्मावनद्धाङ्ग स्थापयित्वा नव दृढम ॥ १० ॥
करेणादाय लगुड दक्षिणाङ्गुलक नवम।
उद्यम्य घातयेद् यस्य नाशस्तेन शिराहृढम ॥ ११ ॥
उभाभ्यामथ हस्ताभ्या कुर्य्यात तस्य निपातनम।
अक्लेशेन तत कुर्वन् बधे सिद्धि प्रकीर्त्तिता।
वाहाना श्रमकरण प्रचारार्थ पुरा तव ॥ १२ ॥

अथैकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदकथनम् ।

अग्निरुवाच । भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं स्रुतम् ।
सम्पातं समुदीशञ्च श्येनपातमथाकुलम् ॥ १ ॥
उद्धूतमवधूतञ्च सव्यं दक्षिणमेव च ।
अनालक्षितविस्फोटौ करालेन्द्रमहासखौ ॥ २ ॥
विकरालनिपातौ च विभीषणभयानकौ ।
समग्रार्द्धतृतीयांशपादपादार्द्धवारिजाः ॥ ३ ॥
प्रत्यालीढमथालीढं वराहं लुलितं तथा ।
इति द्वात्रिंशतो ज्ञेया खड्गचर्म्मविधौ रणे ॥ ४ ॥
परावृत्तमपावृत्तं गृहीतं लघुसञ्ज्ञितम् ।
ऊर्द्धक्षिप्तमधःक्षिप्तं सन्धारितविधारितम् ॥ ५ ॥
श्येनपातं गजपातं ग्राहग्राह्यं तथैव च ।
एवमेकादशविधा ज्ञेया पाशविधा रणा ॥ ६ ॥
ऋज्वायतं विशालञ्च तिर्य्यग्भ्रामितमेव च ।
पञ्चकम विनिर्दिष्टं व्यस्ते पाशे महात्मभिः ॥ ७ ॥
छेदनं भेदनं पातो भ्रमणं शयनं तथा ।
विकर्त्तनं कर्त्तनञ्च चक्रकर्म्मेदमेव च ॥ ८ ॥
आस्फोटः क्ष्वेडनं भेदस्त्रासान्दोलितकौ तथा ।
शूलकर्म्माणि जानीहि षष्ठमाघातसञ्ज्ञितम् ॥ ९ ॥
दृष्टिघातं भुजाघातं पार्श्वघातं द्विजोत्तम ।
ऋजुपक्षेषुणा पातं तोमरस्य प्रकीर्त्तितम् ॥ १० ॥

आहत विप्र ! गोमूत्रप्रभूत कमलासनम ।
ततोर्ध्वगात्र नमित वामदक्षिणमेव च ॥ ११ ॥
आवृत्तञ्च परावृत्त पादोद्धृतमवप्लुतम ।
हसमद्द विमर्दञ्च गदाकर्म प्रकीर्त्तितम ॥ १२ ॥
करालमवघातञ्च दशोपप्लुतमेव च ।
क्षिप्तहस्त स्थित शून्य परशोस्तु विनिर्दिशेत् ॥ १३ ॥
ताडन छेदन विप्र ! तथा चर्णनमेव च ।
मुद्गरस्य तु कर्माणि तथा प्लवनघातनम ॥ १४ ॥
सम्भ्रान्तमथ विश्रान्त गोविसर्ग सुदर्द्धरम ।
भिन्दिपालस्य कर्माणि लगुडस्य च तान्यपि ॥ १५ ॥
अन्त्य मध्य परावृत्त निर्देशान्त द्विजोत्तम ! ।
वज्रस्यैतानि कर्माणि पट्टिशस्य च तान्यपि ॥ १६ ॥
हरण छेदन घातो बलोद्धारणमायतम ।
कृपाणकर्म निर्दिष्ट पातन स्फोटन तथा ॥ १७ ॥
त्रासन रक्षण घातो बलोद्धरणमायतम ।
क्षेपणीकर्म निर्दिष्ट यन्त्रकर्मैतदेव तु ॥ १८ ॥
सन्त्यागमवदशञ्च वराहोद्धतक तथा ।
हस्तावहस्तमालीनमेकहस्तावहस्तके ॥ १९ ॥
द्विहस्तबाहुपाशे च कटिरेचितकोद्गते ।
उरोललाटघाते च भुजाविधमनन्तथा ॥ २० ॥
करोद्धूत विमानञ्च पादाहति विपादिकम ।
गात्रसंश्लेषण शान्त तथा गात्रविपर्य्यय ॥ २१ ॥
ऊर्ध्वप्रहार घातञ्च गोमूत्र सव्यदक्षिणे ।
पारक तारक दण्ड करवीरन्ध्रमाकुलम् ॥ २२ ॥

तिर्य्यगबन्धमपामार्गं भीमवेग सुदर्शनम।
सिंहाक्रान्त गजाक्रान्त गर्द्दभाक्रान्तमेव च ॥ २३ ॥
गदाकर्माणि जानीयान्नियुद्धस्याथ कर्म च।
आकर्षण विकर्षञ्च बाहूना मलमेव च ॥ २४ ॥
ग्रीवाविपरिवर्त्तञ्च पृष्ठभङ्ग सुदारुणम।
पर्य्यासनविपर्य्यासौ पशुमारमजाविकम ॥ २५ ॥
पादप्रहारमास्फोट कटिरेचितक तथा।
गात्राश्लेष स्कन्धगत महीव्याजनमेव च ॥ २६ ॥
उरोललाटघातञ्च विसृष्टकरण तथा।
उद्धूतमवधूतञ्च तिर्य्यङ्मार्गगत तथा ॥ २७ ॥
गजस्कन्धमवक्षेपमपराङ्मुखमेव च।
देवमार्गमधामार्गममार्गगमनाकुलम ॥ २८ ॥
यष्टिघातमवक्षेपा वसुधादारण तथा।
जानुबन्ध भुजाबन्ध गात्रबन्ध सुदारुणम ॥ २९ ॥
विपृष्ठ सादक शुभ्र भुजावेष्टितमेव च।
सन्नद्धे सयुगे भाव्य सशस्त्रैस्तैगजादिभि ॥ ३० ॥
वराङ्कुशधरौ चोभौ एको ग्रीवागतोऽपर ।
स्कन्धगौ द्वौ च धानुष्कौ द्वौ च खड्गधरौ गजे ॥ ३१ ॥
रथे रणे गजे चैव तुरङ्गाणा त्रय भवेत्।
धानुष्काणा त्रय प्रोक्त रक्षार्थं तुरगस्य च ॥ ३२ ॥
धन्विना रक्षणार्थाय चर्मिणन्तु नियोजयेत्।
स्वमन्त्रै शस्त्रमभ्यर्च्य शास्त्र त्रैलोक्यमोहनम।
यो युद्धे याति स जयेदरीन् सम्पालयेद्भुवम्। ३२ ॥

———

अथ द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

व्यवहारकथनम ।

अग्निरुवाच । व्यवहार प्रवक्ष्यामि नयानयविवेकदम ।

चतुष्पाच्च चतु स्थानश्चतु साधन उच्यते ॥ १ ॥

चतुर्हितश्चतुर्व्यापी चतुष्कारी च कीर्त्यत ।

अष्टाङ्गोऽष्टादशपद शतशाखस्तथैव च ॥ २ ॥

त्रियानिर्द्व्यभियोगश्च द्विद्वारो द्विगतिस्तथा ।

धमश्च व्यवहारश्च चरित्र राजशासनम ॥ ३ ॥

चतुष्पाद् व्यवहाराणामुत्तर पूर्वसाधक ।

तत्र सत्ये स्थितो धर्मो व्यवहारस्तु साक्षिषु ॥ ४ ॥

चरित्र सग्रहे पु सा राजाज्ञायान्तु शासनम ।

सामाद्युपायसाध्यत्वाच्चतु साधन उच्यते ॥ ५ ॥

चतुर्णामाश्रमाणाञ्च रक्षणात स चतुर्हित ।

कर्त्तार साक्षिणश्चैव सभ्यान्राजानमेव च ॥ ६ ॥

व्याप्नोति पादशो यस्माच्चतुर्व्यापी तत स्मृत ।

धर्मस्यार्थस्य यशसो लोकपङ्क्तेस्तथैव च ॥ ७ ॥

चतुर्णाङ्करणादेष चतुष्कारी प्रकीर्त्तित ।

राजा सपुरुष सभ्या शास्त्र गणकलेखकौ ॥ ८ ॥

हिरण्यमग्निरुदकमष्टाङ्ग समुदाहृत ।

कामात् क्रोधाच्च लोभाच्च त्रिभ्यो यस्मात् प्रवर्त्तते ॥ ९ ॥

त्रियोनि कीर्त्यते तेन त्रयमेतद् विवादकृत् ।

द्व्यभियोगस्तु विज्ञेय शङ्कातत्त्वाभियोगत ॥ १० ॥

अङ्गाषडभिस्तु ससर्गात तत्त्वशोढादिदर्शनात् ।
पत्तद्दयाभिसम्बन्धाद् द्विद्वार समुदाहृत ॥ ११ ॥
पूर्ववादस्तथा पक्ष प्रतिपक्षस्त्वनन्तर ।
भूतच्छलानुसारित्वाद् द्विगति समुदाहृता ॥ १२ ॥
ऋण देयमदेयञ्च येन यत्र यथा च यत् ।
दानग्रहणधर्मञ्च ऋणादानमिति स्मृतम् ॥ १३ ॥
स्वद्रव्य यत्र विश्रम्भान निक्षिपत्यविशङ्कित ।
निक्षेपन्नाम तत् प्रोक्त व्यवहारपद बुधै ॥ १४ ॥
वणिकप्रभृतयो यत्र कर्म सम्भूय कुर्वते ।
तत् सम्भूयसमुत्थान व्यवहारपद विदु ॥ १५ ॥
दत्त्वा द्रव्यञ्च सम्यग् य पुनरादातुमिच्छति ।
दत्त्वाप्रदानिक नाम तद् विवादपद स्मृतम ॥ १६ ॥
अभ्युपेत्य च शुश्रूषा यस्ता न प्रतिपद्यते ।
अशुश्रूषाभ्युपेत्यैतद् विवादपदमुच्यत ॥ १७ ॥
भृत्याना वेतनस्योक्ता दानादानविधिक्रिया ।
वेतनस्यानपाकर्म तद् विवादपद स्मृतम ॥ १८ ॥
निक्षिप्त वा परद्रव्य नष्ट लब्ध्वा प्रहृत्य वा ।
विक्रीयते परोक्ष यत् स ज्ञेयोऽस्वामिविक्रय ॥ १९ ॥
विक्रीय पण्य मूल्येन क्रेत्रे यच्च न दीयते ।
विक्रीयासम्प्रदान तद् विवापदपदमुच्यते ॥ २० ॥
क्रीत्वा मूल्येन यत् पण्य क्रेता न बहु मन्यते ।
क्रीत्वा मूल्येन यत् पण्य दुष्क्रीत मन्यते क्रयी ॥ २१ ॥
पाषण्डनैगमादीनां स्थिति समय उच्यते ।
समयस्यानपाकर्म तद् विवादपद स्मृतम् ॥ २२ ॥

सेतुकेदारमर्य्यादाविकृष्टाकृष्टनिश्चया ।
क्षेत्राधिकारे यत्र स्युर्विवादः क्षेत्रजस्तु सः ॥ २३ ॥
वैवाहिको विधिः स्त्रीणां यत्र पुंसाञ्च कीर्त्यते ।
स्त्रीपुंसयोगसंज्ञन्तु तद्विवादपदं स्मृतम् ॥ २४ ॥
विभागोऽर्थस्य पैत्रस्य पुत्रैर्यस्तु प्रकल्प्यते ।
दायभागमिति प्रोक्तं तद्विवादपदं बुधैः ॥ २५ ॥
सहसा क्रियते कर्म यत् किञ्चिद् बलदर्पितैः ।
तत् साहसमिति प्रोक्तं विवादपदमुच्यते ॥ २६ ॥
देशजातिकुलादीनामाक्रोशन्यङ्गसंयुतम् ।
यद्वचः प्रतिकूलार्थं वाक्पारुष्यं तदुच्यते ॥ २७ ॥
परगात्रेष्वभिद्रोहो हस्तपादायुधादिभिः ।
भस्मादिभिश्चोपघातैर्दण्डपारुष्यमुच्यते ॥ २८ ॥
अक्षवज्रशलाकाद्यैर्देवनं द्यूतमुच्यते ।
पक्षिक्रीडावयोभिश्च प्राणिद्यूतसमाह्वयः ॥ २९ ॥
प्रकीर्णकं पुनर्ज्ञेयो व्यवहारो निराश्रयः ।
राज्ञामाज्ञाप्रतीघातस्तत्कर्माकरणं तथा ॥ ३० ॥
व्यवहाराऽष्टादशपदस्तेषां भेदोऽथ वै शतम् ।
क्रियाभेदान्मनुष्याणां शतशाखो निगद्यते ॥ ३१ ॥
व्यवहारान् नृपः पश्येज् ज्ञानिविप्रैरकोपनः ।
शत्रुमित्रसमाः सभ्या अलोभाः श्रुतिवेदिनः ॥ ३२ ॥
अपश्यता कार्य्यवशात् सभ्यैर्विप्रं नियोजयेत् ।
रागाल्लोभाद् भयाद्वापि स्मृत्यपेतादिकारिणः ॥ ३३ ॥
सभ्याः पृथक् पृथक् दण्ड्या विवादाद् द्विगुणो दमः ।
स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेण धर्षितः परैः ॥ ३४ ॥

आवेदयति यद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत ।
प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्य यथा वेदितमर्थिना ॥ ३५ ॥
समामासतदर्द्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् ।
श्रुतार्थस्योत्तर लेख्य पूर्वावेदकसन्निधौ ॥ ३६ ॥
ततोऽर्थी लेखयेत् सद्य प्रतिज्ञातार्थसाधनम ।
तत्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोति विपरीतमतोऽन्यथा ॥ ३७ ॥
चतुष्पाद् व्यवहारोऽय विवादेषपदर्शित ।
अभियोगमनिस्तोर्य्य नैन प्रत्यभियोजयेत ॥ ३८ ॥
अभियुक्तञ्च नान्येन त्यक्त विप्रकृति नयेत् ।
कुर्य्यात प्रत्यभियोगन्तु कलहे साहसेषु च ॥ ३९ ॥
उभयो प्रतिभूर्ग्राह्य समर्थ कार्य्यनिर्णये ।
निह्नवे भावितो दद्याद्धन राज्ञे तु तत्समम ॥ ४० ॥
मिथ्याभियोगाद् द्विगुणमभियोगाद्धन हरेत ।
साहसस्तेयपारुष्येष्वभिशापात्यये स्त्रिया ॥ ४१ ॥
विचारयेत सद्य एव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृत ।
देशाद् देशान्तर याति सृक्कणी परिलेढि च ॥ ४२ ॥
ललाट स्विद्यते चास्य मुखवैवर्ण्यमेव च ।
स्वभावाद् विकृत गच्छेन्मनोवाक्कायकर्मभि ॥ ४३ ॥
अभियोगेऽथ वा साक्ष्ये वागदुष्ट परिकीर्त्तित ।
सन्दिग्धार्थं स्वतन्त्रो य साधयेद् यश्च निष्पतेत ॥ ४४ ॥
न चाहूतो वदेत किञ्चिद्धनी दण्ड्यश्च स स्मृत ।
साक्षिषूभयत सत्सु साक्षिण पूर्ववादिन ॥ ४५ ॥
पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिन ।
सपणश्चेद् विवाद: स्यात् तत्र हीनन्तु दापयेत ॥ ४६ ॥

दत्त पण वसुश्चैव धनिनो धनमेव च।
छल निरस्य दूतेन व्यवहारान नयेन नृप ॥ ४७ ॥
भूतमप्यथमप्यस्त होयते व्यवहारत ।
निह्नुते निखिलानेकमेकदेशविभावितम ॥ ४८ ॥
दाप्य सर्वान नृपेणाथान न ग्राह्यस्त्वनिवेदित ।
स्मृत्याविरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारत ॥ ४९ ॥
अर्थशास्त्राद्धि बलवद्धर्मशास्त्रमिति स्थिति ।
प्रमाण लिखित भुक्ति साक्षिणश्चेति कीर्त्तितम ॥ ५० ॥
एषामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यत ।
सर्वेष्वेव विवादेष बलवत्युत्तरा क्रिया ॥ ५१ ॥
आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्वा तु बलवत्तरा ।
पश्यता ब्रुवतो भूमेर्हानिर्विंशतिवार्षिकी ॥ ५२ ॥
परेण भुज्यमाना या धनस्य दशवार्षिकी।
आधिसीमोपनि क्षेपजडबालधनैर्विना ॥ ५३ ॥
तथापनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणा धनैरपि ।
आध्यादीना विहर्त्तार धनिने दापयेद्धनम ॥ ५४ ॥
दण्डञ्च ततसम राज्ञे शक्त्यपेक्ष्यमथापि वा ।
आगमोऽप्यधिको भुक्ति विना पूर्वक्रमागताम ॥ ५५ ॥
आगमोऽपि बल नैव भुक्ति स्तोकापि यत्र न ।
आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम ॥ ५६ ॥
आवशुद्धागमो भोग प्रामाण्य नाधिगच्छति ।
आगमस्तु क्रुतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ॥ ५७ ॥
न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसी ।
योऽभियुक्त परेत स्यात् तस्य रिक्थात् तमुद्धरेत् ॥ ५८ ॥

न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विनाकृता ।
बलोपाधिविनिर्वृत्तान व्यवहारान निवर्त्तयेत ।५ ॥
स्त्रीनक्तमन्तरागारवहि श्शत्रुकृतस्तथा ।
मत्तोन्मत्तार्त्तव्यसनिबालभीतप्रयोजित ॥ ६० ॥
असम्बद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति ।
प्रनष्टाधिगत देय नृपेण धनिने धनम ॥ ६१ ॥
विभावयेन्न चेल्लिङ्गैस्ततसम दातुमर्हति ।
देयञ्चौरहृत द्रव्य राज्ञा जनपदाय तु ॥ २ ॥
अशीतिभागो वृद्धि स्यान मासि मासि सबन्धके ।
वर्णक्रमाच्छत द्वित्रिचतुष्पञ्चकमन्यथा ॥ ६३ ॥
सप्ततिस्तु पशुस्त्रीणा समस्याष्टगुणा परा ।
वस्त्रधान्यहिरण्याना चतुस्त्रिद्विगुणा तथा ॥ ६४ ॥
ग्रामान्तरात् तु दशक सामुद्रादपि विंशतिम ।
दद्युवा स्वकृता वृद्धि सर्वे सर्वासु जातिषु ॥ ६५ ॥
प्रपन्न साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतिर्भवेत ।
साध्यमानो नृप गच्छेद दण्ड्यो दाप्यश्च तद्धनम ६६॥

अथ त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

व्यवहारकथनम् ।

अग्निरुवाच गृहीतार्थं क्रमाद दाप्यो धनिनामधमर्णिक ।
दत्त्वा तु ब्राह्मणायादौ नृपतस्तदनन्तरम् ॥ १ ॥
राज्ञाधमर्णिको दाप्य साधिताद दशक स्म तम ।
पञ्चकन्तु शत दाप्य प्राप्तार्थो ह्युत्तमर्णिक ॥ २ ॥

हीनजातिं परिक्षीणमृणार्थं कर्म कारयेत्।
ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम्॥ ३॥
दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम्।
मध्यस्थस्थापितं तत् स्याद् वर्द्धते न ततः परम्॥ ४॥
ऋक्थग्राह ऋणं दाप्यो योषिद्ग्राहस्तथैव च।
पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य ऋक्थिनः॥ ५॥
अविभक्तैः कुटुम्बार्थे यदृणन्तु कृतं भवेत्।
दद्युस्तदृक्थिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि॥ ६॥
न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता।
दद्यादृते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा॥ ७॥
गोपशौण्डिकशैलूषरजकव्याधयोषिताम्।
ऋणं दद्यात् पतिस्तासां यस्माद् वृत्तिस्तदाश्रया॥ ८॥
प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत् कृतम्।
स्वयं कृतं वा यदृणं नान्यस्त्री दातुमर्हति॥ ९॥
पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेऽथवा।
पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निह्नवे साक्षिभावितम्॥ १०॥
सुराकामद्यूतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम्।
वृथा दानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैतृकम्॥ ११॥
भ्रातॄणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि।
प्रातिभाव्यमृणं साक्ष्यमविभक्तेन च स्मृतम्॥ १२॥
दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते।
आद्यौ तु वितथे दाप्यौ वितथस्य सुता अपि॥ १३॥
दर्शनप्रतिभूर्यत्र मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा।
न तत्पुत्रा धनं दद्युर्दद्युर्दानाय ये स्थिताः॥ १४॥

बहव स्युर्यदि स्वांशैर्दद्यु प्रतिभुवो धनम ।
एकच्छायाश्रितेष्वेष धनिकस्य यथारुचि ॥ १५ ॥
प्रतिभूर्दापितो यत्र प्रकाश धनिने धनम ।
द्विगुण प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद् भवेत् ॥ १६ ॥
स्वसन्ततिस्त्रीपशव्य धान्य द्विगुणमेव च ।
वस्त्र चतुर्गुण प्रोक्त रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ १७ ॥
आधि प्रणश्येत द्विगुणे धने यदि न मोक्ष्यते ।
काले कालकृत नश्येत् फलभोग्या न नश्यति ॥ १८ ॥
गोप्याधिभोग्यो नावृद्धि सोपकारेऽथ भाविते ।
नष्टो देयो विनष्टश्च दैवराजकृताद्दते ॥ १९ ॥
आधे स्वीकरणात् सिद्धीरक्ष्यमाणोऽप्यसारताम् ।
यातश्चेदन्य आधेयो धनभाग वा धनी भवेत् ॥ २० ॥
चरित्र बन्धककृत सवृद्ध दापयेद्धनम ।
सत्यङ्कारकृत द्रव्य द्विगुण प्रतिदापयेत् ॥ २१ ॥
उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिर्दण्डोऽन्यथा भवेत ।
प्रयोजके सति धन कुलेऽन्यस्याधिमाप्नुयात् ॥ २२ ॥
ततकालकृतमूल्यो वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिक ।
विना धारणकाद् वापि विक्रीणीते ससाक्षिकम ॥२३॥
यदा तु द्विगुणीभूतमृणमाधौ तदा खलु ।
मोच्यश्चाधिस्तदुत्पाद्य प्रविष्टे द्विगुणे धने ॥ २४ ॥
व्यसनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य यदर्पयेत् ।
द्रव्य तदौपनिधिक प्रतिदेय तथैव तत् ॥ २५ ॥
न दाप्योऽपहृत तत तु राजदैवकतस्करै ।
प्रेषश्चेन मार्गिते दत्ते दाप्यो दण्डश्च तत्समम् ॥ २६ ॥

आजीवन स्वेच्छया दण्ड्यो दाप्यस्तच्चापि सोदयम।
याचितावाहितन्यासे निक्षेपेष्वप्ययं विधि ॥ २७॥

अथ चतुःपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

दिव्यप्रमाणकथनम।

अग्निरुवाच। तपस्विनो दानशीला कुलीना सत्यवादिन ।
धर्मप्रधाना ऋजव पुत्रवन्तो धनान्विता ॥ १ ॥
पञ्चयज्ञक्रियायुक्ता साक्षिण पञ्च वा त्रय ।
यथाजाति यथावर्णं सर्वे सर्वेषु वा स्मृता ॥ २ ॥
स्त्रीवृद्धबालकितवमत्तोन्मत्ताभिशस्तका ।
रङ्गावतारिपाषण्डिकूटकृद्विकलेन्द्रिया ॥ ३ ॥
पतिताप्तान्नसम्बन्धसहायरिपुतस्करा ।
असाक्षिण सर्वसाक्षी चौर्य्यपारुष्यसाहसे ॥ ४ ॥
उभयानुमत साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित्
अब्रुवन् हि नर साक्ष्यमृण सदशबन्धकम। ५ ॥
राज्ञा सर्व प्रदाप्य स्यात् षट्चत्वारिंशकेऽहनि ।
न ददाति हि य साक्ष्य जानन्नपि नराधम ॥ ६ ॥
स कूटसाक्षिणा पापैस्तुल्यो दण्डेन चैव हि ।
साक्षिण श्रावयेद् वादिप्रतिवादिसमीपगान ॥ ७ ॥
ये पातककृता लोका महापातकिनां तथा।
अग्निदानाञ्च ये लोका ये च स्त्रीबालघातिनाम ॥ ८ ॥
तान सर्वान समवाप्नोति य साक्ष्यमनृत वदेत्।
सुकृत यत् त्वया किञ्चिज्जन्मान्तरशतै कृतम् ॥ ९ ॥

तत सर्वं तस्य जानीहि य पराजयसे मृषा ।
द्वैधे बहूना वचन समेषु गुणिना तथा ॥ १० ॥
गुणिद्वैधे तु वचन ग्राह्य ये गुणवत्तरा ।
यस्योचु साक्षिण सत्या प्रतिज्ञा स जयी भवेत ॥११॥
अन्यथा वादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजय ।
उक्तोऽपि साक्षिभि साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तरा ॥१२॥
द्विगुणा वान्यथा ब्रूयु कूटा स्यु पूर्वसाक्षिण ।
पृथक् पृथग् दण्डनीया कूटकृतसाक्षिणस्तथा ॥१३॥
विवादाद् द्विगुण दण्ड विवास्यो ब्राह्मण स्मृत ।
य साक्ष्य श्रावितोऽन्येभ्या निह्नते तत तमोवृत ॥१४॥
स दाप्योऽष्टगुण दण्ड ब्राह्मणन्तु विवासयेत ।
वर्णिना हि बधो यत्र तत्र साक्ष्येऽनृत वदेत ॥ १५ ॥
य कश्चिदर्थोऽभिमत स्वरुच्या तु परस्परम ।
लेख्य तु साक्षिमत् कार्य्य तस्मिन् धनिकपूर्वकम १६॥
समामासतदर्द्धाहर्नामजातिस्वगोत्रजै ।
सब्रह्मचारिकात्मीयपितृनामादिचिह्नितम ॥ १७ ॥
समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेत ।
मत मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरिलेखितम ॥ १८ ॥
साक्षिणश्च स्वहस्तेन पितृनामकपूर्वकम ।
अत्राहममुक साक्षी लिखेयुरिति ते समा ॥ १९ ॥
अलिपिज्ञ ऋणी य स्याल्लेखयेत् स्वमतन्तु स ।
साक्षी वा साक्षिणान्येन सर्वसाक्षिसमीपत ॥ २० ॥
उभयाभ्यर्थितेनैतन मया ह्यमुकसूनुना ।
लिखित ह्यमुकेनेति लेखकोऽथान् ततो लिखेत् ॥ ॥२१॥

विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितञ्च यत ।
तत प्रमाणं स्मृत सर्वं बलोपाधिकृतादृते ॥ २२ ॥
ऋणं लेख्यकृत देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु ।
आधिस्तु भुज्यते तावद् यावत तन्न प्रदीयते ॥ २३ ॥
देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे हृते तथा ।
भिन्ने छिन्ने तथा दग्धे लेख्यमन्यत् तु कारयेत ॥२४॥
सन्दिग्धार्थविशुद्ध्यर्थं स्वहस्तलिखितन्तु यत ।
युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभि ॥ २५ ॥
लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेत प्रविष्टमधमर्णिन ।
धनी चोपगत दद्यात स्वहस्तपरिचिह्नितम ॥ २६ ॥
दत्त्वर्णं पाटयेल्लेख्य शुद्ध्यै चान्यत तु कारयेत ।
साक्षिमच्च भवेत यत् तु तद् दातव्य ससाक्षिकम ॥२७॥
तुलाग्न्यापो विष कोषो दिव्यानीह विशुद्धये ।
महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभियोक्तरि ॥ २८ ॥
रुच्या वान्यतर कुर्य्यादितरो वर्त्तयेच्छिर ।
विनापि शीर्षकात कुर्य्यान नृपद्रोहेऽथ पातके ॥ २९ ॥
नासहस्राद्धरेत फाल न तुला न विष तथा ।
नृपार्थेष्वभियोगेष वहेयु शुचय सदा ॥ ३ ॥
सहस्रार्थे तुलादीनि कोषमल्पेऽपि दापयेत ।
शतार्द्ध दापयेच्छुद्धमशुद्धो दण्डभाग भवेत् ॥ ३१ ॥
सचेलस्नातमाहूय सूर्य्योदय उपोषितम ।
कारयेत् सर्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ३२ ॥
तुला स्त्रीबालवृद्धान्धपङ्गुब्राह्मणरोगिणाम ।
अग्निर्जल वा शूद्रस्य यवा सप्त विषस्य वा ॥ ३३ ॥

तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाश्रित ।
प्रतिमानसमीभूतो रेखां कृत्वावतारित ॥ ३४ ॥

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च
द्यौर्भूमिरापो हृदय यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये
धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ३५ ॥

त्वं तुले ! सत्यधामासि पुरा देवैर्विनिर्मिता ।
सत्य वदस्व कल्याणि ! सशयान् मा विमोचय ॥ ३६ ॥
यद्यस्मि पापकृन्मातस्ततो मा त्वमधो नय ।
शुद्धश्चेद् गमयोर्ध्व मा तुलामित्यभिमन्त्रयेत ॥ ३७ ॥
करौ विमृदितव्रीहेर्लक्षयित्वा ततो न्यसेत् ।
सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि तावत् सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ ३८ ॥
त्वमेव सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ! ।
साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यङ्कवे मम ॥ ३९ ॥
तस्येत्युक्तवतो लौह पञ्चाशत्पलिकं समम् ।
अग्निवर्णं न्यसेत् पिण्ड हस्तयोरुभयोरपि ॥ ४० ॥
स तमादाय सप्तैव मण्डलानि शनैर्व्रजेत् ।
षोडशाङ्गुलक ज्ञेय मण्डल तावदन्तरम् ॥ ४१ ॥
मुक्ताग्निं मृदितव्रीहिरदग्ध शुद्धिमाप्नुयात् ।
अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत ॥ ४२ ॥
पावनानां पवित्र ! त्व शोध्य शोधय पावन ! ।
सत्येन माभिरक्षस्व वरुणेत्यभिशस्य कम् ॥ ४३ ॥
नाभिदघ्नोदकस्थस्य गृहीत्वोरू जल विशेत ।
समकालमिषु मुक्तमानीयान्यो जवी नर ॥ ४४ ॥

यदि तस्मिन् निमग्नाङ्ग पश्येच्च शुद्धिमाप्नुयात् ।
त्वं विष ! ब्रह्मणः पुत्र ! सत्यधर्मे व्यवस्थित ! ॥ ४५ ॥
त्रायस्वास्मादभीशापात् सत्येन भव मेऽमृतम ।
एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्धिमशैलजम ॥ ४६ ॥
यस्य वेगैर्विना जीर्णं शुद्धिं तस्य विनिर्दिशेत ।
देवानुग्रान समभ्यर्च्य तत् स्नानोदकमाहरेत ॥ ४७ ॥
संश्राव्य पाययेत् तस्माज्जलात तु प्रसृतित्रयम ।
आचतुर्दशमादह्नो यस्य नो राजदैविकम ॥ ४८ ॥
व्यसनं जायते घोरं स शुद्धः स्यादसंशयम् ।
सत्यवाहनशस्त्राणि गोबीजकनकानि च ॥ ४९ ॥
देवतागुरुपादांश्च इष्टापूर्त्तकृतानि च ।
इत्येते सुकरा प्रोक्ता शपथा स्वल्पसंशये ॥ ५० ॥

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

दायविभागकथनम ।

अग्निरुवाच । विभागश्चेत पिता कुर्य्यादिच्छया विभजेत सुतान
ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्यु समांशिन ॥ १ ॥
यदि दद्यात समानंशान कार्य्या पत्न्य समांशिका ।
न दत्त स्त्रीधनं यासां भर्त्रा वा श्वशुरेण वा ॥ २ ॥
शक्तस्यानीहमानस्य किञ्चिद् दत्त्वा पृथक् क्रिया ।
न्यूनाधिकविभक्तानां धर्म्य स्यात् पितृना कृत ॥ ३ ॥
विभजेयु सुता पित्रोरूर्ध्वं स्वकथमृण समम ।
मातुर्दुहितर शेषमृणात् ताभ्य ऋतेऽन्वय ॥ ४ ॥

पितृद्रव्याविनाशेन यदन्यत स्वयमर्जयेत्।
मैत्रमौद्वाहिकञ्चैव दायादाना न तद भवेत्॥ ५॥
सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु सम स्मृत।
अनेकपितृकाणान्तु पितृतो भागकल्पना॥ ६॥
भूर्य्यापिता महोपात्ता निबन्धा द्रव्यमेव वा।
तत्र स्यात् सदृश स्वाम्य पितु पुत्रस्य चोभयो॥ ७॥
विभक्तेषु सुतो जात सवर्णाया विभागभाक्।
दृश्याद् वा तदविभाग स्यादायव्ययविशोधितात॥ ८॥
क्रमादभ्यागत द्रव्य हृतमभ्युद्धरेच्च य।
दायादेभ्यो न तद् दद्याद् विद्यया लब्धमेव च॥ ९॥
पितृभ्या यस्य यद् दत्त तत् तस्यैव धन भवेत्।
पितुरूर्ध्व विभजता माताप्यश सम हरेत॥ १०॥
असस्कृतास्तु सस्कार्य्या भ्रातृभि पूर्वसस्कृतै।
भगिन्यश्च निजादशाद् दत्त्वाशन्तु तुरीयकम॥ ११॥
चतु स्त्रिद्व्येकभागा स्युवर्णशो ब्राह्मणात्मजा।
चत्रजास्त्रिद्व्येकभागा विड्जास्तु द्व्येकभागिन।१२॥
अन्योऽन्यापहृत द्रव्य विभक्ते यत्त दृश्यते।
तत् पुनस्ते समैरशैर्विभजेरन्निति स्थिति॥ १३॥
अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादित सुत।
उभयोरप्यसावृक्थी पिण्डदाता च धर्मत॥ १४॥
औरसो धर्मपत्नीजस्तत्सम पुत्रिकासुत।
क्षेत्रज क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा॥ १५॥
गृहे प्रच्छन्न उतपन्नो गूढजस्तु सुत स्मृत।
कानीन कन्यकाजातो मातामहसुतो मत॥ १६॥

चतायामचताया वा जात पौनर्भव सुत ।
दद्यान्माता पिता वा य स पुत्रो दत्तको भवेत ॥ १७ ॥
क्रीतश्च ताभ्या विक्रीत कृत्रिम स्यात स्वय कृत ।
दत्तात्मा तु स्वय दत्तो गर्भे वित्त सहोढज ॥ १८ ॥
उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोपविद्धा भवेत सुत ।
पिण्डदोऽशहरश्चैषा पूर्वाभावे पर पर ॥ १९ ॥
सजातीयेष्वय प्रोक्तस्तनयेषु मया विधि ।
जातोऽपि दास्या शूद्रस्य कामतोऽशहरो भवेत ॥ २ ॥
मृते पितरि कुर्य्युस्त भ्रातरस्त्वर्द्धभागिकम ।
अभ्रातृका हरेत सर्व दुहितणा सुताद्दते । २१ ॥
पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।
ततसुता गोत्रजा बन्धु शिष्य सब्रह्मचारिण ॥ २२ ॥
एषामभावे पूर्वस्य धनभागुत्तरोत्तर ।
स्वयातस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वय विधि ॥ २३ ॥
वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणामक्रमभागिन ।
क्रमणाचार्य्यसच्छिष्यधर्मभ्रातृकतीर्थिन ॥ २४ ॥
सस्रृष्टिनस्तु ससृष्टो सोदरस्य तु सोदर ।
दद्याच्चापहरेच्चाश जातस्य च मृतस्य च ॥ २५ ॥
अन्यादर्य्यस्तु ससृष्टी नान्योदर्य्यधन हरेत् ।
अससृष्ट्यपि चादद्यात सोदर्य्यो नान्यमातृज ॥ २६ ॥
पतितस्तत्सुत क्लीव पङ्गुरुन्मत्तको जड ।
अन्धोऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्त्तव्यास्तु निरशका ॥२७॥
औरसा क्षेत्रजास्त्वेषा निर्दोषा भागहारिण ।
सुताश्चैषा प्रभर्त्तव्या यावद वै भर्तृसातकृता ॥ २८ ॥

अपुत्रा योषितश्चैषां भर्त्तव्या सा दृत्तय ।
निर्वास्या व्यभिचारिण्य प्रतिकूलास्तथैव च ॥ २८ ॥
पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम ।
आधिवेदनिकश्चैव स्त्रीधन परिकीर्त्तितम ॥ ३० ॥
बन्धुदत्त तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव च ।
अप्रजायामतीतायां बान्धवास्तदवाप्नुयु ॥ ३१ ॥
अप्रजास्त्रीधन भर्त्तं ब्राह्मादिषु चतुर्ष्वपि ।
दुहितृणा प्रसूता चेच्छेषे तु पितृगामि तत ॥ ३२ ॥
दत्त्वा कन्या हरन दण्ड्यो व्यय दद्याच्च सोदयम ।
मृतायां दत्तमादद्यात परिशोध्योभयव्ययम ॥ ३३ ॥
दुर्भिक्षे धर्मकार्य्ये च व्याधौ सप्रतिरोधके ।
गृहीत स्त्रीधन भर्त्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥ ३४ ॥
अधिविन्नस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिक समम ।
न दत्त स्त्रीधन यस्यै दत्ते त्वर्द्ध प्रकीर्त्तितम ॥ ३५ ॥
विभागनिह्नवे ज्ञातिबन्धुसाक्ष्यभिलेखितै ।
विभागभावना ज्ञेया गृहक्षेत्रैश्च यौतकै ॥ ३६ ॥

अथ षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

सीमाविवादादिनिर्णय ।

अग्निरुवाच । सीम्नो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ता स्थविरा गणा
गोपा सीमाकृषाणा ये सर्वे च वनगोचरा ॥ १ ॥
नयेयुरेते सीमान स्थलाङ्गारतुषद्रुमै ।
सेतुवल्मीकनिम्नास्थिचैत्याद्यैरुपलक्षिताम् ॥ २ ॥

सामन्ता वा समग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा।
रक्तस्रग्वसना सीमान्नयेयु क्षितिधारिण ॥ ३ ॥
अनृते तु पृथग् दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम।
अभावे ज्ञातृचिह्नाना राजा सीम्न प्रवर्त्तक ॥ ४ ॥
आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेश्मसु।
एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षाम्बुप्रवहेषु च ॥ ५ ॥
मर्य्यादाया प्रभेदेषु क्षेत्रस्य हरणे तथा।
मर्य्यादायाश्च दण्ड्या स्युरधमोत्तममध्यमा ॥ ६ ॥
न निषेध्योऽल्पबाधस्तु सेत कल्याणकारक।
परभूमि हरन कूप स्वल्पक्षेत्रो बहूदक ॥ ७ ॥
स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतु प्रकल्पयेत।
उतपन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावे महीपते ॥ ८ ॥
फालाहतमपि क्षेत्र यो न कुर्य्यान्न कारयेत।
स प्रदाप्योऽकृष्टफल क्षेत्रमन्येन कारयेत। ९ ॥
मासानष्टौ त महिषी शस्यघातस्य कारिणी।
दण्डनीया तदर्द्धन्तु गौस्तदर्द्धमजाविकम ॥ १० ॥
भक्षयित्वोपविष्टाना यथोक्ताद द्विगुणो दम।
सममेषा विवीतेऽपि खरोष्ट्र महिषीसमम ॥ ११ ॥
यावत् शस्य विनष्टन्तु तावत् क्षेत्री फल लभेत।
पालस्ताड्योऽथ गोस्वामी पूर्वोक्त दण्डमर्हति ॥ १२ ॥
पथि ग्रामविवीतान्ते क्षेत्रे दोषा न विद्यते।
अकामत कामचारे चौरवद् दण्डमर्हति ॥ १३ ॥
महोक्षोत्सृष्टपशव सूतिकागन्तुका च गौ।
पालो येषान्तु ते मोच्या दैवराजपरिप्लुता ॥ १४ ॥

यथार्पितान पशून गोप साय प्रत्यर्पयेत तथा।
प्रमादमृतनष्टाश्च प्रदाप्य कृतवेतन ॥ १५ ॥
पालदोषविनाशे तु पाले दण्डो विधीयते।
अर्द्धत्रयोदशपण स्वामिनो द्रव्यमेव च ॥ १६ ॥
ग्रामेच्छया गोपचारो भूमिराजवशेन वा।
द्विजस्तृणैध पुष्पाणि सर्वत स्ववदाहरेत ॥ १७ ॥
धनु शत परीणाहो ग्रामक्षेत्रान्तर भवेत।
द्वे शत खर्वटस्य स्यान्नगरस्य चतु शतम् ॥ १८ ॥
स्व लभेतान्यविक्रीत क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते।
हीनाद्रहो हीनमूल्ये वेलाहीने च तस्कर ॥ १९ ॥
नष्टापहृतमासाद्य हर्त्तार ग्राहयेन्नरम्।
देशकालातिपत्तौ वा गृहीत्वा स्वयमर्पयेत ॥ २० ॥
विक्रेतुर्दर्शनाच्छुद्धि स्वामी द्रव्य नृपो दमम।
क्रेता मूल्य समाप्नोति तस्माद्यस्तत्र विक्रयी ॥ २१ ॥
आगमेनोपभोगेन नष्ट भाव्यमतोऽन्यथा।
पञ्चबन्धो दमस्तस्य राज्ञे तेनाप्यभाविते ॥ २२ ॥
हृत प्रनष्ट यो द्रव्य परहस्तादवाप्नुयात्।
अनिवेद्य नृपे दण्ड्य स तु षण्णवति पणान ॥ २३ ॥
शौल्किकै स्थानपालैर्वा नष्टापहृतमाहृतम
अर्वाक् सवत्सरात स्वामी लभते परतो नृप । २४ ॥
पणानेकशफे दद्याच्चतुर पञ्च मानुषे।
महिषोष्ट्रगवा द्वौ द्वौ पाद पादमजाविके ॥ २५ ॥
स्वकुटुम्बाविरोधेन देय दारसुतादृते।
नान्वये सति सर्वस्व देय यच्चान्यसश्रुतम ॥ २६ ॥

प्रतिग्रह प्रकाश स्यात स्थावरस्य विशेषत ।
देय प्रतिश्रुतञ्चैव दत्त्वा नापहरेत पुन ॥ २७ ॥
दशैकपञ्चसप्ताहमासत्र्यहार्द्धमासिकम ।
बीजायोवाह्यरत्नस्त्रीदोह्यपु सा प्रतीक्षणम । २८ ॥
अग्नौ सुवर्णमक्षीण द्विपल रजत शते ।
अष्टौ त्रपुणि सीसे च ताम्रे पञ्चदशायसि । २९ ॥
शते दशपलावृद्धिरौर्णे कार्पासिके तथा ।
मध्ये पञ्चपला ज्ञेया सूक्ष्मे तु त्रिपला मता ॥ ३० ॥
कार्मिके रोमबद्धे च त्रिंशद्भाग क्षयो मत ।
न क्षयो न च वृद्धिस्तु कौशेये वल्कलेषु च ॥ ३१ ॥
देश कालञ्च भोगञ्च ज्ञात्वा नष्टे बलाबलम ।
द्रव्याणा कुशला ब्रूयुर्यत तद् दाप्यमसशयम ॥ ३२ ॥
बलाद दासीकृतश्चौरैर्विक्रीतश्चापि मुच्यते ।
स्वामिप्राणप्रदो भक्तत्यागात त निष्क्रयादपि ॥ ३३ ॥
प्रव्रज्यावसितो राज्ञो दास आमरणान्तिक ।
वर्णानामानुलोम्येन दास्य न प्रतिलोमत ॥ ३४ ॥
कृतशिल्पोऽपि निवसेत् कृतकाल गुरोर्गृहे ।
अन्तेवासी गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रद ॥ ३५ ॥
राजा कृत्वा पुरे स्थान ब्राह्मणान् न्यस्य तत्र तु ।
त्रैविद्य वृत्तिमद ब्रूयात् स्वधर्म पाल्यतामिति ॥ ३६ ॥
निजधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् ।
सोऽपि यत्नेन सरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च य ॥ ३७ ॥
गणद्रव्य हरेद् यस्तु सविद लङ्घयेच्च य ।
सर्वस्वहरण कृत्वा त राष्ट्राद् विप्रवासयेत ॥ ३८ ॥

कर्त्तव्य वचन सर्वै समूहहितवादिभि ।
यस्तत्र विपरीत स्यात स दाप्य प्रथम दमम ॥ ३९ ॥
समूहकार्य्यप्रहितो यल्लभेत तत् तदर्पयेत ।
एकादशगुण दाप्यो यद्यसौ नार्पयेत् स्वयम् ॥ ४० ॥
वेदज्ञा शुचयाऽलुब्धा भवेयु कार्य्यचिन्तका ।
कत्तव्य वचन तषा समूहहितवादिनाम् ॥ ४१ ॥
श्रेणिनैगमपाषण्डगणानामप्यय विधि ।
भेदञ्चैषा नृपा रक्षेत् पूर्ववृत्तिञ्च पालयेत ॥ ४२ ॥
गृहीतवेतन कर्म त्यजन द्विगुणमावहेत् ।
अगृहीत सम दाप्या भृत्यैरक्ष्य उपस्कर ॥ ४३ ॥
दाप्यस्तु दशम भाग वाणिज्यपशुशस्यत ।
अनिश्चित्य भृति यस्तु कारयेत् स महीक्षिता ॥ ४४ ॥
देश कालञ्च याऽतीयात कर्म कुर्य्याच्च योऽन्यथा ।
तत्र तु स्वामिनश्छन्दोऽधिक देय कृतेऽधिके ॥ ४५ ॥
यो यावत् कुरुते कर्म तावत् तस्य तु वेतनम ।
उभयारप्यसाध्यञ्चेत साध्ये कुर्य्याद् यथाश्रुतम् ॥ ४६ ॥
अराजदैविक नष्ट भाण्ड दाप्यस्तु वाहक ।
प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणा भृतिम ॥ ४७ ॥
प्रक्रान्ते सप्तम भाग चतुर्थ पथि सन्त्यजन् ।
भृतमर्द्धपथे सर्वां प्रदाप्यस्त्याजकोऽपि च ॥ ४८ ॥
ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु सभिक पञ्चक शतम ।
गृह्णीयाद धूर्त्तकितवादितराद् दशक शतम् ॥ ४९ ॥
स सम्यकपालितो दद्याद्राज्ञे भाग यथाकृतम ।
जितमुद्ग्राहयेज्जेत्रे दद्यात् सत्य वच क्षमी ॥ ५० ॥

प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्त्तमण्डले ।
जित ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ॥ ५१ ॥
द्रष्टारो व्यवहाराणा साक्षिणश्च त एव हि ।
राज्ञा सचिह्ना निर्वास्या कूटाक्षोपधिदेविन ॥ ५२ ॥
द्यूतमेकमुख कार्य्य तस्करज्ञानकारणात ।
एष एव विधिर्ज्ञेय प्राणिद्यूते समाह्वये ॥ ५३ ॥

अथ सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

वाकपारुष्यादिप्रकरणम ।

अग्निरुवाच। सत्यासत्यान्यथा स्तोत्रैन्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम
क्षेप करोति चेद् दण्ड्य पणानर्द्धत्रयोदश ॥ १ ॥
अभिगन्तास्मि भगिनी मातर वा तवेति च ।
शपन्त दापयेद्राजा पञ्चविंशतिक दमम ॥ २ ॥
अर्द्धोऽधमेषु द्विगुण परस्त्रीषूत्तमेषु च ।
दण्डप्रणयन कार्य्य वर्णजात्युत्तराधरै ॥ ३ ॥
प्रातिलोम्यापवादेषु द्विगुणत्रिगुणा दमा ।
वर्णानामानुलोम्येन तस्मादेवार्द्धहानित ॥ ४ ॥
बाहुग्रीवानेत्रसक्थिविनाशे वाचिके दम ।
शत्यस्ततोऽर्द्धिक पादनासाकर्णकरादिषु ॥ ५ ॥
अशक्तस्तु वदन्नेव दण्डनीय पणान् दश ।
तथा शक्त प्रतिभुव दद्यात् क्षेमाय तस्य तु ॥ ६ ॥
पतनीयकृत क्षेपे दण्डो मध्यमसाहस ।
उपपातकयुक्ते तु दाप्य प्रथमसाहसम् ॥ ७ ॥

त्रैविद्यनृपदेवाना क्षेप उत्तमसाहस ।
मध्यमो जातिपूगाना प्रथमो ग्रामदेशयो ॥ ८ ॥
असाक्षिकहते चिह्नैर्युक्तिभिश्चागमेन च ।
द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिह्नकृताद् भयात ॥ ९ ॥
भस्मपङ्करज स्पर्शे दण्डो दशपण स्मृत ।
अमेध्यपार्ष्णिनिष्ठ्यूतस्पर्शने द्विगुण स्मृत ॥ १० ॥
समेष्वेव परस्त्रीषु द्विगुणस्तूत्तमेषु च ।
हीनेष्वर्द्ध दमो मोहमदादिभिरदण्डनम ॥ ११ ॥
विप्रपीडाकर छेद्यमङ्गमब्राह्मणस्य तु ।
उद्गूर्णे प्रथमो दण्ड संस्पर्शे तु तदर्द्धिक ॥ १२ ॥
उद्गूर्णे हस्तपादे तु दशविंशतिकौ दमौ ।
परस्परन्तु सर्वेषा शास्त्रे मध्यमसाहस ॥ १३ ॥
पादकेशांशुककरोल्लुञ्चनेषु पणान् दश ।
पीडाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे शत दम ॥ १४ ॥
शोणितेन विना दुःख कुर्वन् काष्ठादिभिर्नर ।
द्वात्रिंशत पणान दाप्यो द्विगुण दर्शनेऽसृज ॥ १५ ॥
करपाददतो भङ्गे छेदने कर्णनासयो ।
मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ १६ ॥
चेष्टाभोजनवाग्रोधे नेत्रादिप्रतिभेदने ।
कन्धराबाहुसक्थ्नाञ्च भङ्गे मध्यमसाहस ॥ १७ ॥
एक घ्नता बहूनाञ्च यथोक्ताद् द्विगुणा दमा ।
कलहापहृत देय दण्डस्तु द्विगुण स्मृत ॥ १८ ॥
दुःखमुत्पादयेद् यस्तु स समुत्थानज व्ययम ।
दाप्यो दण्डञ्च यो यस्मिन कलहे समुदाहृत ॥ १९ ॥

तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दण्ड्यः पणान् दश ।
ब्राह्मणप्रातिवेश्यानामेतदेवानिमन्त्रणे ॥ २० ॥
अभिघाते तथा भेदे छेदे कुड्यावपातने ।
पणान् दाप्यः पञ्चदशविंशतिं तद्व्ययं तथा ॥ २१ ॥
दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहरं तथा ।
षोडशाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमम् ॥२२॥
दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा ।
दण्डः क्षुद्रपशूनां स्याद् द्विपणप्रभृतिः क्रमात् ॥ २३ ॥
लिङ्गस्य छेदने मृत्यौ मध्यमो मूल्यमेव च ।
महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणा दमाः ॥ २४ ॥
प्ररोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे ।
उपजीव्यद्रुमाणान्तु विंशतेर्द्विगुणा दमाः ॥ २५ ॥
यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।
यस्त्वेवमुक्त्वाहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम् ॥ २६ ॥
आर्य्याक्रोशातिक्रमकृद् भ्रातृजायाप्रहारदः ।
सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकः ॥ २७ ॥
सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।
पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥ २८ ॥
स्वच्छन्दविधवागामी विक्रुष्टे नाभिधावकः ।
अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन् ॥२९॥
शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च दैवे पैत्रे च भोजकः ।
अयुक्तं शपथं कुर्वन्नयोग्यो योग्यकर्मकृत् ॥ ३० ॥
वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् ।
साधारणस्यापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥ ३१ ॥

पितापुत्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्य्यशिष्यकाः ।
एषामपतितान्योऽन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ ३२ ॥
वसानस्त्रीन् पणान् दण्ड्यो नेजकस्तु पराशुकम् ।
विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दश ॥ ३३ ॥
तुलाशासनमानानां कूटकृन्नाणकस्य च ।
एभिश्च व्यवहर्त्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ ३४ ॥
अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।
स नाणकपरीक्षी तु दाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ ३५ ॥
भिषङ् मिथ्याचरन् दाप्यस्तिर्य्यक्षु प्रथमं दमम् ।
मानुषे मध्यमं राजमानुषेषूत्तमं तथा ॥ ३६ ॥
अबध्यं यश्च बध्नाति बध्यं यश्च प्रमुञ्चति ।
अप्राप्तव्यवहारञ्च स दाप्यो दममुत्तमम् ॥ ३७ ॥
मानेन तुलया वापि योऽशमष्टमकं हरेत् ।
द्वाविंशतिपणान् दाप्यो वृद्धौ हानौ च कल्पितम् ॥ ३८ ॥
भेषजस्नेहलवणगन्धधान्यगुडादिषु ।
पण्येषु प्रक्षिपन् हीनं पणान् दाप्यस्तु षोडश ॥ ३९ ॥
सम्भूय कुर्वतामर्घं सबाधं कारुशिल्पिनाम् ।
अर्घस्य ह्रासं वृद्धिं वा सहस्रो दण्ड उच्यते ॥ ४० ॥
राजनि स्थाप्यते योऽर्घः प्रत्यहं तेन विक्रयः ।
क्रयो वा निस्रवस्तस्माद् वणिजां लाभकृत् स्मृतः ॥ ४१ ॥
स्वदेशपण्ये तु शतं वणिग् गृह्णीत पञ्चकम् ।
दशकं पारदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयी ॥ ४२ ॥
पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यसमुद्भवम् ।
अर्घोऽनुग्रहकृत् कार्य्यः क्रेतुर्विक्रेतुरेव च ॥ ४३ ॥

गृहीतमूल्य य पण्य क्रेतुर्नैव प्रयच्छति ।
सोदय तस्य दाप्योऽसौ दिग्लाभ वा दिगागते ॥ ४४ ॥
विक्रीतमपि विक्रेय पूर्वं क्रेतर्य्यगृह्णति ।
हानिश्चेत् क्रेतृदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत् ॥ ४५ ॥
राजदैवोपघातेन पण्ये दोषमुपागते ।
हानिर्विक्रेतुरेवासौ याचितस्याप्रयच्छत ॥ ४६ ॥
अन्यहस्ते च विक्रीत दुष्ट वा दुष्टवद् यदि ।
विक्रीणीते दमस्तत्र तन्म ल्याद् द्विगुणा भवेत् ॥ ४७ ॥
क्षय वृद्धिञ्च बणिजा पण्यानामविजानता ।
क्रीत्वा नानुशय कार्य्य कुर्वन षड भागदण्डभाक ॥ ४८
समवायेन बणिजा लाभार्थं कर्म कुर्वताम् ।
लाभालाभौ यथा द्रव्य यथा वा सविदा कृतौ ॥ ४९ ॥
प्रतिषिद्धमनादिष्ट प्रमादाद यच्च नाशितम ।
स तद् दद्याद विप्लवाच्च रक्षिताद् दशमाशभाक ॥ ५० ॥
अर्घप्रक्षेपणाद् विंश भाग शुल्क नृपो हरेत् ।
व्यासिद्ध राजयोग्यञ्च विक्रीत राजगामि तत ॥ ५१ ॥
मिथ्या वदन परीमाण शुल्कस्थानादपक्रमन ।
दाप्यस्त्वष्टगुण यश्च सव्याजक्रयविक्रयी ॥ ५२ ॥
देशान्तरगते प्रेते द्रव्य दायादबान्धवा ।
ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तैर्विना नृप ॥ ५३ ॥
जिह्म त्यजेयुर्निर्लोभमशक्तोऽन्येन कारयेत ।
अनेन विधिराख्यात ऋत्विक कर्षककर्मिणाम ॥ ५४ ॥
ग्राहकैर्गृह्यते चौरो लोप्त्रेणाथ पदेन वा ।
पूर्वकर्मापराधी वा तथैवाशुद्धवासक ॥ ५५ ॥

अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या जातिनामादिनिह्नवे ।
द्यूतस्त्रीपानशक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वरा ॥ ५६ ॥
परद्रव्यगृहाणाञ्च पृच्छका गूढचारिणः ।
निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ ५७ ॥
गृहीत शङ्कया चौर्य्ये नात्मानञ्चेद् विशोधयेत ।
दापयित्वा हृत द्रव्य चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥ ५८ ॥
चौर प्रदाप्यापहृत घातयेद् विविधैर्बधैः ।
सचिह्न ब्राह्मण कृत्वा स्वराष्ट्राद् विप्रवासयेत ॥ ५९ ॥
घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्त्तुरनिर्गते ।
स्वसीम्नि दद्याद् ग्रामस्तु पद वा यत्र गच्छति ॥ ६ ॥
पञ्चग्रामो वहि क्रोशाद् दशग्राम्याऽथवा पुन ।
बन्दिग्राहास्तथा वाजिकुञ्जराणाञ्च हारिण ॥ ६१ ॥
प्रसह्य घातिनश्चैव शूलमारोपयेन नरान ।
उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ करसन्दंशहीनकौ ॥ ६२ ॥
कार्य्यौ द्वितीयापराधे करपादैकहीनकौ ।
भक्तावकाशाग्न्युदकमन्त्रोपकरणव्ययान ॥ ६३ ॥
दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्वा जानतो दम उत्तम ।
शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तमो दम ॥ ६४ ॥
उत्तमो वाऽधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे ।
शिला बद्ध्वा क्षिपेदप्सु नरघ्नी विषदा स्त्रियम ॥६५॥
विषाग्निदा निजगुरुनिजापत्यप्रमापणीम ।
विकर्णकरनासौष्ठी कृत्वा गोभि प्रमापयेत् ॥ ६६ ॥
क्षेत्रवेश्मवनग्रामविवीतखलदाहका ।
राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना ॥ ६७ ॥

पुमान सग्रहणे ग्राह्य केशाकेशिपरस्त्रिया ।
स्वजातावुत्तमा दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यम ॥ ६८ ॥
प्रातिलोम्ये बध पु सा नार्य्या कर्णावकर्त्तनम ।
नीवीस्तनप्रावरणनाभिकेशावमर्दनम ॥ ६९ ॥
अदेशकालसम्भाष सहावस्थानमेव च ।
स्त्री निषेधे शत दद्याद् द्विशतन्तु दम पुमान ॥ ७ ॥
प्रतिषेध तयोर्दण्डो यथा सग्रहणे तथा ।
पशून गच्छ ञ्छत दाप्यो हीना स्त्री गाश्च मध्यमम ७१
अवरुद्धासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च ।
गम्यास्वपि पुमान दाप्य पञ्चाशतपणिक ग्मम ॥ ७२ ॥
प्रसह्य दास्यभिगम दण्डा दशपण स्म त ।
कुबन्धनाङ्का गमयेत्न्त्याप्रव्रजितागमे ॥ ७३ ॥
न्य न वाप्यधिक वापि लिखेत यो राजशासनम् ।
पारदारिकचोर वा मुञ्चता दण्ड उत्तम ॥ ७४ ॥
अभक्ष्यै र्दूषयन विप्र दण्ड उत्तमसाहसम ।
कूटस्वर्णव्यवहारो विमासस्य च विक्रयो ॥ ७५ ॥
अङ्गहीनश्च कर्त्तव्या दाप्यश्चात्तमसाहसम ।
शक्ता ह्यमोचयन स्वामी दंष्ट्रिण शृङ्गिणस्तथा ॥ ७६ ॥
प्रथम साहस दद्याद विक्रुष्टे द्विगुण तथा ।
अचोरञ्चौरेऽभिवदन दाप्य पञ्चशत दमम् ॥ ७७ ॥
राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तार तस्यैवाक्रोशक तथा ।
मृताङ्गलग्नविक्रेतुर्गुरोस्ताडयितुस्तथा ॥ ७८ ॥
तन्मन्त्रस्य च भेत्तार छित्त्वा जिह्वां प्रवासयेत् ।
राजयानासनारोढुर्दण्डो मध्यमसाहस ॥ ७९ ॥

द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा ।
विप्रत्वेन च शूद्रस्य जीवतोऽष्टशतो दम ॥ ८० ॥
यो मन्येताजितोऽस्मीति न्यायेनाभिपराजित ।
तमायान्त पुनर्जित्वा दण्डयेद् द्विगुण दमम ॥ ८१ ॥
राज्ञाऽन्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरुणाय तम् ।
निवेद्य दद्याद् विप्रेभ्य स्वय त्रिंशद्गुणीकृतम ॥ ८२ ॥
धर्मश्चार्थश्च कीर्त्तिश्च लोकपङ्क्तिरुपग्रह ।
प्रजाभ्यो बहुमानश्च स्वर्गस्थानश्च शाश्वतम ।
पश्यतो व्यवहारांश्च गुणा स्यु सप्त भूपते ॥ ८३ ॥

अथाष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्याय ।

ऋग्विधानम ।

अग्निरुवाच । ऋग्यजु सामाथर्वविधान पुष्करोदितम ।
भुक्तिमुक्तिकर जप्याद्धोमाद्रामाय तद वदे ॥ १ ॥
पुष्कर उवाच । प्रतिवेदन्तु कर्माणि कार्य्याणि प्रवदामि ते ।
प्रथम ऋगविधान वै शृणु त्व भुक्तिमुक्तिदम ॥ २ ॥
अन्तर्जले तथा होमे जपता मनसेप्सितम ।
काम करोति गायत्री प्राणायामाद् विशेषत ॥ ३ ॥
गायत्र्या दशसाहस्रा जपो नक्ताशिना द्विज ।
बहुस्नातस्य तत्रैव सर्वकल्मषनाशन ॥ ४ ॥
दशायुतानि जप्ताऽथ हविष्याशी स मुक्तिभाक् ।
प्रणवो हि पर ब्रह्म तज्जप सर्वपापहा ॥ ५ ॥
ओकारशतजप्तन्तु नाभिमात्रोदके स्थित ।

जल पिबेत् स सर्वैस्तु पापैर्विप्रमुच्यते ॥ ६ ॥
मात्रालय त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयोऽग्नय ।
महाव्याहृतय सप्त लोका होमोऽखिलाघहा ॥ ७ ॥
गायत्री परमा जप्या महाव्याहृतयस्तथा ।
अन्तर्जले तथा राम ! प्रोक्तस्त्वेवाघमर्षण ॥ ८ ॥
अग्निमीले पुरोहित सूक्तोऽय वह्निदैवत ।
शिरसा धारयन वह्नि यो जपेत परिवत्सरम् ॥ ९ ॥
होम त्रिषवण भैक्ष्यमनग्निज्वलनञ्चरेत ।
अत परञ्च सप्त वाख्याद्या या प्रकीर्त्तिता ॥ १ ॥
ता जपन प्रयतो नित्यमिष्टान कामान समश्नुते ।
मेधाकामो जपेन्नित्य सदसन्यमिति त्यृचम ॥ ११ ॥
अन्त्यो यन्निमा प्रोक्ता नवर्चो मृत्युनाशना ।
शुन शेफमृषि बद्ध सन्निरुद्धोऽथ वा जपेत ॥ १२ ॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यो गदो वाप्यगदो भवेत ।
य इच्छेच्छाश्वत काम मित्र प्राज्ञ पुरन्दरम ॥ १३ ॥
ऋगभि षोडशभि कुर्यादिन्द्रस्येति दिने दिने ।
हिरण्यस्तूपमित्येतज्जपन शत्रून्प्र बाधते ॥ १४ ॥
क्षेमी भवति चाध्वानो ये ते पन्था जपन नर ।
रौद्रीभि षड्भिरीशान स्तुयाद् यो वै दिने दिने ॥ १५ ॥
चरु वा कल्पयेद्रौद्र तस्य शान्ति परा भवेत ।
उदित्य दन्तमादित्यमुपतिष्ठन दिने दिने ॥ १६ ॥
क्षिपेज्जलाञ्जलीन् सप्त मनोदु खविनाशनम ।
द्विषन्तमित्यथार्द्धर्च यद् विप्रान्त जपन् स्मरेत् ॥ १७ ॥
आगस्कृत् सप्तरात्रेण विद्वेषमधिगच्छति ।

आरोग्यकामी रोगी वा प्रस्कण्वस्योत्तम जपेत् ॥ १८ ॥
उत्तमस्तस्य चाद्वर्चो जपद् वै विविधासने ।
उद्यत्यायुरचय्य तजो मध्यन्दिने जपत ॥ १९ ॥
अस्त प्रतिगते सूर्य्ये द्विषन्त प्रतिबाधत ।
न वयश्चेति सूक्तानि जपन् शत्रुन नियच्छति ॥ २ ॥
एकादश सुपर्णस्य सवकामान विनिर्दिशेत ।
आध्यात्मिको क इत्येता जपन मोक्षमवाप्नुयात ॥ २१ ॥
आ नो भद्रा इत्यनेन दीर्घमायुरवाप्नुयात ।
त्व सोमेति च सूक्तेन नव पश्चोन्नशाकरम ॥ २२ ॥
उपतिष्ठेत समितपाणिर्वासोस्याप्नोत्यसशयम ।
आयुरोष्मान्नर्मोमात कोतसस्तूक्त सदा जपेत ॥ २३ ॥
आपन शाशुचदिति स्तुत्वा मध्ये दिवाकरम ।
यथा मुञ्चति चषोका तथा पाप प्रमुञ्चति ॥ २४ ॥
जातवेदस इत्येतज्जपेत स्वस्त्ययन पथि ।
भयैविमुच्यत सर्वै स्वस्तिमानाप्नुयात् गृहान ॥ २५ ॥
व्युष्टायाञ्च तथा रात्रामितन् दु स्वप्ननाशनम ।
प्रमन्दिनात सूयन्त्या जपेद् गर्भविमोचनम ॥ २६ ॥
उपन्निन्द्रमिति स्नातो वैश्वदेवन्तु सप्तकम ।
मुञ्चत्याज्य तथा जुह्वत सकल किल्विष नर ॥ २७ ॥
२भामिति जपन शश्वत कामानाप्नोत्यभीप्सितान ।
मानस्तोक इति द्वाभ्या त्रिरात्रोपोषित शुचि ॥ २८ ॥
ओदुम्बरीश्च जुहुयात् समिधश्चाज्यसस्कृता ।
छित्त्वा सवान् मृत्युपाशान जीवेद्रोगविवर्जित ॥ २९ ॥
ऊर्ध्वबाहुरनेनैव स्तुत्वा शम्भु तथैव च ।

मानस्तोकेति च ऋचा शिखाबन्धे कृते नरः ॥ २० ॥
अजय्यः सर्वभूतानां जायते संशयं विना ।
चित्रमित्युपतिष्ठेत त्रिसन्ध्यं भास्करं तथा ॥ २१ ॥
समित्पाणिर्नरो नित्यमीप्सितं धनमाप्नुयात् ।
अथ स्वप्नेति च जपन् प्रातर्मध्यन्दिने दिने ॥ २२ ॥
दुःस्वप्नशान्तिं कृतवान् भोजनञ्चाप्नुयाच्छुभम् ।
उभे पुमानिति तथा रक्षोघ्नं परिकीर्त्तितं ॥ २३ ॥
उभे वासा इति ऋचो जपन् कामानवाप्नुयात्
न सा गत्रिति च जपन् मुच्यते चाततायिनः ॥ २४ ॥
कया शुभेति च जपन् जातिश्रैष्ठमवाप्नुयात् ।
इमन्नुसोममित्येतत् सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ २५ ॥
पितरित्युपतिष्ठेत नित्यमर्थमुपास्थितम् ।
अग्ने नयेति सूक्तेन घृतहोमश्च मार्गगः ॥ २६ ॥
वीरान्वयमवाप्नोति सुश्लोकं यो जपेत् सदा ।
कद्रुतो नेति सूक्तेन विघ्नान् सर्वान् व्यपोहति ॥ २७ ॥
यो जात इति सूक्तेन सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
गणानामिति सूक्तेन स्निग्धमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ २८ ॥
यो मे राजन्निर्तीमान्तु दुःस्वप्नशमनीमृचम् ।
अध्वनि प्रस्थितो यस्तु पश्येच्छत्रुं समुत्थितम् ॥ २९ ॥
अप्रशस्तं प्रशस्तं वा कुविदङ्ग इमं जपेत् ।
हार्तिशमकं जपन् सूक्तमाध्यात्मिकमनुत्तमम् ॥ ४० ॥
पर्वसु प्रयतो नित्यमिष्टान् कामान् समश्नुते ।
कृणुष्वेति जपन् सूक्तं जुह्वदाज्यं समाहितः ॥ ४१ ॥
अरातीनां हरेत् प्राणान् रक्षांस्यपि विनाशयेत् ।

उपतिष्ठेत स्वयं वह्निं परित्यृचा दिने दिने ॥ ४२ ॥
तं रक्षति स्वयं वह्निर्विश्वता विश्वतोमुखः ।
हंसः शुचिः सदित्येतच्छुचिरीक्षेद् दिवाकरम् ॥ ४३ ॥
कृषिं प्रपद्यमानस्तु स्थालीपाकं यथाविधि ।
जुहुयात् क्षेत्रमध्ये तु स्वनीस्वाहास्तु पञ्चभिः ॥ ४४ ॥
इन्द्राय च मरुद्भ्यस्तु पर्जन्याय भगाय च ।
यथालिङ्गन्तु विहरेल्लाङ्गलन्तु कृषीवलः ॥ ४५ ॥
युक्ता धान्याय सीतायै शुनासीरमथोत्तरम् ।
गन्धमाल्यैर्नमस्कारैर्यजेदेताश्च देवताः ॥ ४६ ॥
प्रवापने प्रलवने खलसीतापहारयोः ।
अमोघं कर्म भवति वर्द्धते सर्वदा कृषिः ॥ ४७ ॥
समुद्रादिति सूक्तेन कामानाप्नोति पावकात् ।
विश्वानर इति द्वाभ्यां य ऋग्भ्यां वह्निमर्हति ॥ ४८ ॥
स तरत्यापदः सर्वा यशः प्राप्नोति चाक्षयम् ।
विपुलां श्रियमाप्नोति जयं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ४९ ॥
अग्ने त्वमिति च स्तुत्वा धनमाप्नोति वाञ्छितम् ।
प्रजाकामो जपेन् नित्यं वरुणदैवतत्रयम् ॥ ५० ॥
स्वस्त्या त्रयं जपेत् प्रातः सदा स्वस्त्ययनं महत् ।
स्वस्ति पन्था इति प्रोच्य स्वस्तिमान् प्रव्रजेऽध्वनि ॥ ५१ ॥
विजिगीषुर्वनस्पते शत्रूणां व्याधितो भवेत् ।
स्त्रिया गर्भप्रमूढाया गर्भमोक्षणमुत्तमम् ॥ ५२ ॥
अच्छावदेति सूक्तञ्च वृष्टिकामः प्रयोजयेत् ।
निराहारः क्लिन्नवासा न चिरेण प्रवर्षति ॥ ५३ ॥
मनसः काम इत्येतां पशुकामो नरो जपेत् ।

कर्दमेन इति स्नायात् प्रजाकाम शुचिव्रत ॥ ५४ ॥
अश्वपूर्वा इति स्नायाद्राज्यकामस्तु मानव ।
राहिते चर्मणि स्नायात ब्राह्मणस्तु यथाविधि ॥ ५५ ॥
राजा चर्मणि वैयाघ्रे छाग वैश्यस्तथैव च ।
दशसाहस्रिको होम प्रत्येक परिकोर्त्तित ॥ ५६ ॥
आगार इति सूक्तेन गोष्ठे गा लाकमातरम ।
उपतिष्ठेद् व्रजेच्चैव यदिच्छेत ता सदाचया ॥ ५७ ॥
उपैति तिसृभीराज्ञो दुन्दुभिमभिमन्त्रयेत् ।
तेजा बलञ्च प्राप्नोति शत्रुञ्चैव नियच्छति ॥ ५८ ॥
तृणपाणिजपत सक्त रक्षोघ्न दस्युभिर्हृत ।
ये के च ज्मेत्यृच जप्ता दीघमायुरवाप्नुयात ॥ ५९ ।
जीमूतसूक्तेन तथा सेनाङ्गान्यभिमन्त्रयेत ।
यथा लिङ्ग ततो राजा विनिहन्ति रण रिपून ॥६ ॥
आग्नेयोत लिभि सूक्तैधनमाप्नोति चाव्ययम ।
अमोवहेति सूक्तेन भूतानि स्थापयेन्निशि ॥ ६१ ॥
सम्बाध विषमे दुर्गे बन्धा वा निगत क्वचित ।
पलायन वा गृहोता वा सूक्तमेतत तथा जपत ॥६२॥
त्रिरात्र नियतापोष्य श्रापयेत पायसञ्चरुम ।
तनाहुतिशत पूर्ण जुहुयात त्र्यम्बकेत्यृचा ॥ ६३ ॥
समुद्दिश्य महादेव जोवेदब्दशत सुखम ।
तच्चक्षुरित्यृचा स्नात उपतिष्ठेद् दिवाकरम ॥ ६४ ॥
उद्यन्त मध्यगञ्चैव दीर्घमायुर्जिजीविषु ।
इन्द्रा सोमेति सूक्तन्तु कथित शत्रुनाशनम ॥ ६५ ॥
यस्य लुप्त व्रत मोहाद् व्रात्यैर्वा सहजेत् सह ।

उपोष्याज्य स जुहुयात् त्वमग्ने त्रनया इति ॥ ६६ ॥
आदित्येत्यृक् च सम्राज जप्वा वादे जयी भवेत् ।
महीति च चतुष्केण मुच्यते महतो भयात् ॥ ६७ ॥
ऋच जप्वा यदि द्येतत् सर्वकामानवाप्नुयात् ।
द्वाचत्वारिंशति चैन्द्र जप्वा नाशयते रिपून ॥ ६८ ॥
वाच महीति जप्वा च प्राप्नोत्यारोग्यमेव च ।
शन्नो भवेति द्वाभ्यान्तु भुक्तान्न प्रयत शुचि ॥ ६९ ॥
हृदय पाणिना स्पृष्ट्वा व्याधिभिर्नाभिभूयते ।
उत्तमेदमिति स्नातो हुत्वा शत्रु प्रमापयेत ॥ ७० ॥
शन्नोग्न इति सूक्तेन हुतेन श्रमवाप्नुयात ।
कन्या वारषिसूक्तेन दिग्दोषाद् विप्रमुच्यते ॥ ७१ ॥
यदत्य कच्चेत्य दिते जप्तेऽवश्य जगद् भवेत ।
यद्वागिति च जप्तेन वाग्मी भवति मस्कृता ॥ ७२ ॥
वाचो विदमिति त्वेता जपन वाच समश्नुते ।
पवित्राणा पवित्रन्तु पावमान्योत्यृचो मता ॥ ७३ ॥
वैखानसा ऋचस्त्रि शतपवित्रा परमा मता ।
ऋचो द्विषष्टि प्रोक्ताश्च परस्वेत्य षिसत्तम । ॥ ७४ ॥
सर्वकल्मषनाशाय पावनाय शिवाय च ।
स्वादिष्टयेतिसूक्तानां सप्तषष्टिरुदाहृता ॥ ७५ ॥
दशोत्तराण्य चाप्येता पावमान्य शतानि षट् ।
एतज्जपश्च जुह्वश्च घोर मृत्युञ्जय जयेत ॥ ७६ ॥
आपोहिष्ठेति वारिस्थो जपेत् पापभयार्दने ।
प्रदेवत्रेति नियतो जपेच्च मरुधन्वसु ॥ ७७ ॥
प्राणान्तिके भये प्राप्ते चिप्रमायुस्तु विन्दति ।

प्रावेशाभित्यृचमेकां जपेच्च मनसा निशि ॥ ७८ ॥
व्युष्टायामुदिते सूर्य्ये द्यूते जयमवाप्नुयात ।
मा प्रगामेति मूढश्च पन्थान पथि विन्दति ॥ ७९ ॥
क्षीणायुरिति मन्येत यं कश्चित् सुहृदं प्रियम् ।
यत्तेयमिति तु स्नातस्तस्य मूर्द्धानमालभेत् ॥ ८० ॥
सहस्रकृत्व पञ्चाहं तेनायुर्विन्दते महत् ।
इदं मेध्येति जुहुयात घृतं प्राज्ञः सहस्रशः ॥ ८१ ॥
पशुकामो गवां गोष्ठे अर्थकामश्चतुष्पथे ।
वय सुपर्णा इत्येतां जपन वै विन्दते श्रियम ॥ ८२ ॥
हविष्यन्तीयमभ्यस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
तस्य रोगा विनश्यन्ति कायाग्निर्वर्द्धते तथा ॥ ८३ ॥
या ओषधय स्वस्त्ययन सर्वव्याधिविनाशनम ।
बृहस्पते । अतीत्येतद् वृष्टिकाम प्रयोजयेत ॥ ८४ ॥
सर्वत्रेति परा शान्तिर्ज्ञेया प्रतिरथस्तथा ।
सूत साकश्यप नित्य प्रजाकामस्य कीर्त्तितम ॥ ८५ ॥
अह रुद्रेति इत्येतद वाग्मी भवति मानव ।
न योनौ जायते विद्वान् जपन्नातीति रात्रिषु ॥ ८६ ॥
रात्रिसूक्तं जपन्रात्रौ रात्रिं क्षेमी नयेन्नर ।
कल्पयन्तीति च जपन् नित्य कृतारिनाशनम् ॥ ८७ ॥
आयुष्यञ्चैव वर्चस्य सूक्तं दाक्षायणं महत् ।
उत देवा इति जपेदामयघ्न धृतव्रत ॥ ८८ ॥
अयमग्ने जनित्येतज्जपेदग्निभये सति ।
अरण्यानीत्यरण्येषु जपेत तद्भयनाशनम ॥ ८९ ॥
ब्राह्मीमासाद्य सूक्ते द्वे ऋच ब्राह्मीं शतावरीम् ।

पृथगग्निर्हुतैर्वाथ मेधा लक्ष्मीश्च विन्दति ॥ ९० ॥
मास इत्यसपत्नञ्च संग्रामे विजिगीषतः ।
ब्रह्मणोऽस्मि सविद्वान् गर्भमृत्युनिवारणम् ॥ ९१ ॥
अपेहीति जपेत् सूक्तं शुचिर्दुःस्वप्ननाशनम् ।
येनेदमिति वै जप्त्वा समाधिं विन्दते परम् ॥ ९२ ॥
मयो भूर्वात इत्येतत् गवां स्वस्त्ययनं परम् ।
शाम्बरीमिन्द्रजालं वा मायामेतेन वारयेत् ॥ ९३ ॥
महीनामवरोऽस्त्विति पथि स्वस्त्ययनं जपेत् ।
अग्नये विद्विषन्त्येव जपेच्च रिपुनाशनम् ॥ ९४ ॥
वास्तोष्पतेन मन्त्रेण यजेत गृहदेवताः ।
जपस्यैष विधिः प्रोक्तो हुते ज्ञेयो विशेषतः ॥ ९५ ॥
होमान्ते दक्षिणा देया पापशान्तिर्हुतेन तु ।
हुतं शाम्यति चान्नेन अन्नहेमप्रदानतः ॥ ९६ ॥
विप्राशिषस्त्वमोघाः स्युर्वह्निः स्नामन्तु सर्वतः ।
सिद्धार्थका यवा धान्यं पयो दधि घृतं तथा ॥ ९७ ॥
क्षीरवृक्षास्तथेध्मन्तु होमा वै सर्वकामदाः ।
समिधः कण्टकिन्यश्च राजिका रुधिरं विषम् ॥ ९८ ॥
अभिचारे तथा शैलम् अशनं शक्तवः पयः ।
दधि भैक्ष्यं फलं मूलमृग्विधानमुदाहृतम् ॥ ९९ ॥

अथोनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

यजुर्विधानम् ।

पुष्कर उवाच । यजुर्विधानं वक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु ।

ओंकारपूर्व्विका राम ! महाव्याहृतयो मता ॥ १ ॥
सर्वकल्मषनाशिन्य सर्वकामप्रदास्तथा ।
आज्याहुतिसहस्रेण देवानाराधयेद् बुध ॥ २ ॥
मनस काङ्क्षित राम ! मनसेप्सितकामदम ।
शान्तिकामो यवै कुर्य्यात तिलै पापापनुत्तये ॥ ३ ॥
धान्यै सिद्धार्थकैश्चैव सर्वकामकरैस्तथा ।
औदुम्बरीभिरिध्माभि पशुकामस्य शस्यते । ४ ॥
दध्ना चैवान्नकामस्य पयसा शान्तिमिच्छत ।
अपामार्गसमिद्भिस्तु कामयन् कनक बहु ॥ ५ ॥
कन्याकामो घृताक्तानि युग्मशो ग्रथितानि तु ।
जातीपुष्पाणि जुहुयाद ग्रामार्थी तिलतण्डुलान ॥६॥
वश्यकर्मणि शाखोटवासापामार्गमेव च ।
विषासृङ्मिश्रसमिधो व्याधिघातस्य भार्गव ! ॥ ७ ॥
क्रुद्धस्तु जुहुयात सम्यक शत्रूणा बधकाम्यया ।
सर्व्वव्रीहिमयी कृत्वा राज्ञ प्रतिकृति द्विज ! ॥ ८ ॥
सहस्रशस्तु जुहुयाद्राजा वशगतो भवेत ।
वस्त्रकामस्य पुष्पाणि दूर्वा व्याधिविनाशिनी ॥ ९ ॥
ब्रह्मवर्चसकामस्य वासोऽग्र्य विधीयते ।
प्रत्यङ्गिरेषु जुहुयात् तुषकण्टकभस्मभि ॥ १० ॥
विद्वेषणे च पक्ष्माणि काककौशिकयोस्तथा ।
कापिलञ्च घृत हुत्वा तथा चन्द्रग्रहे द्विज ! ॥ ११ ॥
वचाचूर्णेन सम्पातात समानीय च ता वचाम ।
सहस्रमन्त्रिता भुक्त्वा मेधावी जायते नर ॥ १२ ॥
एकादशाङ्गुल शङ्कु लौह खादिरमेव च ।

द्विषतो बधोऽसीति जपन निखनेद्रिपुवेश्मनि ॥ १३ ॥
उच्चाटनमिदं कर्म्म ब्रह्मणा कथित तव।
चक्षुष्या इति जप्ता च विनष्टश्चक्षुराप्नुयात् ॥ १४ ॥
उपयुञ्जत इत्येतदनुवाक तथान्नदम।
तनूनपाग्ने सदिति दूर्वा हुत्वार्त्ति वर्जित ॥ १५ ॥
भेषजमसीति दध्याज्यैर्होम पशूपसर्गनुत।
त्रियम्बक यजामहे होम सौभाग्यवर्द्धन ॥ १६ ॥
कन्यानाम गृहीत्वा तु कन्यालाभकर पर।
भयेषु तु जपन नित्य भयभ्यो विप्रमुच्यते ॥ १७ ॥
धुस्तूरपुष्प सघृत हुत्वा स्यात सर्वकामभाक।
हुत्वा तु गुग्गुल राम! स्वप्ने पश्यति शङ्करम ॥ १८ ॥
युञ्जत मनाऽनुवाक जप्ता दीर्घायुराप्नुयात्।
विष्णोरराटमित्येतत् सर्वबाधाविनाशनम ॥ १९ ॥
रक्षोघ्नञ्च यशस्यञ्च तथैव विजयप्रदम।
अय नो अग्निरित्येतत् सग्रामे विजयप्रदम ॥ २० ॥
इदमाप प्रवहत स्नाने पापापनोदनम।
विश्वकर्मन्तु हविषा सूची लौही दशाङ्गुलाम् ॥ २१ ॥
कन्याया निखनेद्द्वारि साऽन्यस्मै न प्रदीयते।
देव! सवितरेतेन हुतेनेतेन चान्नवान ॥ २२ ॥
अग्नौ स्वाहेति जुहुयाद्बलकामो द्विजोत्तम!।
तिलैर्यवैश्च धर्म्मज्ञ! तथापामार्गतण्डुलै ॥ २३ ॥
सहस्रमन्त्रिता कृत्वा तथा गोरोचना द्विज!।
तिलकञ्च तथा कृत्वा जनस्य प्रियतामियात ॥ २४ ॥
रुद्राणाञ्च तथा जप्य सर्वाघविनिसूदनम।

सर्वकर्मकरो होमस्तथा सर्वत्र शान्तिदः ॥ २५ ॥
अजाविकानामश्वानां कुञ्जराणां तथा गवाम् ।
मनुष्याणां नरेन्द्राणां बालानां योषितामपि ॥ २६ ॥
ग्रामाणां नगराणाञ्च देशानामपि भार्गव ! ।
उपद्रुतानां धर्मज्ञ ! व्याधितानां तथैव च ॥ २७ ॥
मरके समनुप्राप्ते रिपुजे च तथा भये ।
रुद्रहोमः परा शान्तिः पायसेन घृतेन च ॥ २८ ॥
कुष्माण्डघृतहोमेन सर्वान् पापान् व्यपोहति ।
शक्तुयावकभैक्षाशी नक्तं मनुजसत्तम ! ॥ २९ ॥
बहिः स्नानरतो मासान् मुच्यते ब्रह्महत्यया ।
मधुवातेति मन्त्रेण होमादितोऽखिलं लभेत् ॥ ३० ॥
दधि क्रावनेति हुत्वा तु पुत्रान् प्राप्नोत्यसंशयम् ।
तथा घृतवतीत्येतदायुष्यं स्यात् घृतेन तु ॥ ३१ ॥
स्वस्तिन इन्द्र इत्येतत् सर्वबाधाविनाशनम् ।
इह गावः प्रजायध्वमिति पुष्टिविवर्धनम् ॥ ३२ ॥
घृताहुतिसहस्रेण तथालक्ष्मीविनाशनम् ।
स्रुवेण देवस्य त्वेति हुत्वापामार्गतण्डुलम् ॥ ३३ ॥
मुच्यते विकृताच्छीघ्रमभिचारान्न संशयः ।
रुद्र ! पातु पलाशस्य समिद्भिः कनकं लभेत् ॥ ३४ ॥
शिवो भवेत्यग्न्युत्पाते व्रीहिभिर्जुहुयान्नरः ।
या सेना इति चैतच्च तस्करेभ्यो भयापहम् ॥ ३५ ॥
यो अस्मभ्यमवातीयाद्धुत्वा कृष्णतिलान् नरः ।
सहस्रशोऽभिचाराच्च मुच्यते विकृताद् द्विज ! ॥ ३६ ॥
अन्नेनान्नपतेत्येव हुत्वा चान्नमवाप्नुयात् ।

हस शुचि सदित्येतज्जप्त तोयेऽघनाशनम ॥ ३७ ॥
चत्वारि भृङ्गत्वेतत् तु सर्वपापहर जले।
देवा यज्ञेति जपत्वा तु ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३८ ॥
वसन्तेति च हुत्वाज्यम आदित्यात वरमाप्नयात ।
सुपर्णोऽसीति चेत्यस्य कर्मव्याहृतिवद् भवेत् ॥ ३९ ॥
नम स्वाहेति त्रिर्जप्त्वा बन्धनान मोक्षमाप्नयात्।
अन्तर्जले त्रिरावर्त्य द्रुपदा सर्वपापमुक ॥ ४० ॥
इह गाव प्रजायध्व मन्त्रोऽय बद्धिवर्धन ।
हुतन्तु सर्पिषा दध्ना पयसा पायसेन वा ॥ ४१ ॥
शत य इति चैतेन हुत्वा पर्णफलानि च।
आरोग्य श्रियमाप्नोति जीवितञ्च चिर तथा ॥ ४२ ॥
ओषधो प्रतिमोदध्व वपने लवनेऽर्थकृत् ।
अश्वावती पायसेन होमाच्छान्तिमवाप्नुयात् ॥ ४३ ॥
तस्मा इति च मन्त्रेण बन्धनस्थो विमुच्यते ।
युवा सुवासा इत्येव वसाप्याप्नोति चोत्तमम ॥ ४४ ॥
मुञ्चन्तु मा शपथ्यानि सर्वान्तकविनाशनम ।
मा माहिंसीस्तिलाज्येन हुत रिपुविनाशनम ॥ ४५ ॥
नमोऽस्तु सर्वसर्पेभ्यो घृतेन पायसेन तु ।
कृणुध्व राज ! इत्येतदभिचारविनाशनम् ॥ ४६ ॥
दूर्वाकाण्डायुत हुत्वा काण्डात् काण्डेति मानव ।
ग्रामे जनपदे वापि मकरन्तु शमन् नयेत ॥ ४७ ॥
रोगार्त्तो मुच्यते रोगात् तथा दु खात् तु दु खित ।
औदुम्बरीश्च समिधो मधुमान्नो वनस्पति ॥ ४८ ॥
हुत्वा सहस्रशो राम ! धनमाप्नोति मानव ।

सौभाग्य महदाप्नोति व्यवहारे तथा जयम् ॥ ४८ ॥
अपा गर्भमिति हुत्वा देव वर्षापयेद ध्रुवम ।
अप पिबेति च तथा हुत्वा दधि घृत मधु ॥ ५० ॥
प्रवर्त्तयति धर्मज्ञ ! महावृष्टिमनन्तरम् ।
नमस्ते रुद्र ! इत्येतत सर्वोपद्रवनाशनम ॥ ५१ ॥
सवशान्तिकर प्रोक्त महापातकनाशनम ।
अध्यवोचदित्यनेन रक्षण व्याधितस्य तु ॥ ५२ ॥
रक्षाघ्नञ्च यशस्यञ्च चिरायु पुष्टिवर्द्धनम ।
सिद्धार्थकाना क्षेपेण पथि चेतज्जपन सुखी ॥ ५३ ॥
असौ यस्ताम्र इत्येतत पठन नित्य दिवाकरम ।
उपतिष्ठेत धर्मज्ञ ! राज प्रातरतन्द्रित ॥ ५४ ॥
अन्नमक्षयमाप्नोति दीर्घमायुश्च विन्दति ।
प्रमुञ्च धन्वन्नित्येतत षड भिरायुधमन्त्रणम ॥ ५५ ॥
रिपूणा भयद युद्धे नात्र कार्य्या विचारणा ।
मानो महान्त इत्येव बालाना शान्तिकारकम ॥५ ॥
नमो हिरण्यबाहवे इत्यनुवाकसप्तकम ।
राजिका कटुतैलाक्ता जुहुयाच्छत्रुनाशनीम ॥ ५७ ॥
नमो व किरिकेभ्यश्च पद्मलक्षाहुतेर्नर ।
राज्यलक्ष्मीमवाप्नोति तथा बिल्वै सुवर्णकम ॥ ५८ ॥
इमा रुद्रायेति तिलैर्होमाच्च धनमाप्यते ।
दूर्वाहोमेन चान्येन सर्वव्याधिविवर्जित ॥ ५९ ॥
आशु शिशान इत्येतदायुधानाञ्च रक्षणे ।
संग्रामे कथित राम ! सर्वशत्रु निवर्हणम ॥ ६० ॥
राजसामेति जुहुयात् सहस्र पञ्चभिर्द्विज ! ।

आज्याहुतीना धर्मज्ञ । चक्षूरोगाद् विमुच्यते ॥ ६१ ॥
यज्ञा वनस्पते गेहे होम स्याद् वास्तुदोषनुत ।
अग्न आयूंषि हुत्वाज्य द्वेष नाप्नोति केनचित् ॥ ६२
अपा फेनेति लाजाभिर्हुत्वा जयमवापनुयात ।
भद्रा इतीन्द्रियैर्हीना जपन स्यात् सकलेन्द्रिय ॥ ६३ ॥
आग्नश्च पृथिवी चेति वशीकरणमुत्तमम ।
अध्वनेति जपन मन्त्र व्यवहारे जयी भवेत ॥ ६४ ॥
ब्रह्म राजन्यमिति च कमारम्भे तु सिद्धिकृत ।
सवतसराऽसीति घृतैर्लक्षहामादरोगवान ॥ ६५ ॥
कतु कृष्वन्नितीत्येतत सग्रामे जयवर्द्धनम ।
इन्द्रोऽग्निर्धर्म इत्येतद्रणे धर्मनिबन्धनम ॥ ६६ ॥
धन्वा नागेति मन्त्रश्च धनुर्ग्राहणिक पर ।
यजीतेति तथा मन्त्रो विज्ञेयो ह्यभिमन्त्रणे ॥ ६७ ॥
मन्त्रयाहिरथेत्येतच्छराणा मन्त्रणे भवेत ।
वह्नीना पितरित्येतत तूणमन्त्र प्रकीर्त्तित ॥ ६८ ॥
युञ्जन्तीति तथाश्वाना योजने मन्त्र उच्यते ।
आशु शिशान इत्येतद् यात्रारम्भणमुच्यते ॥ ६९ ॥
विष्णो क्रमेति मन्त्रश्च रथारोहणिक पर ।
आजङ्घेतीति चाश्वाना ताडनीयमुदाहृतम ॥ ७० ॥
या सेना अभित्वरीति परसैन्यमुखे जपेत ।
दुन्दुभ्य इति चाप्येतद् दुन्दुभीताडन भवत ॥ ७१ ॥
एते पूर्वंहुतैर्मन्त्रै कृत्वैव विजयो भवेत ।
यमेन दत्तमित्यस्य कोटिहोमाद् विचक्षण ॥ ७२ ॥
रथकुतपादयेच्छीघ्र सग्रामे विजयप्रदम् ।

श्रा कृणोति तथैतस्य कर्मव्याहृतिवद् भवेत ॥ ७३ ॥
शिवसकल्पजापेन समाधि मनसा लभेत् ।
पञ्चनद्य पञ्चलक्ष हुत्वा लक्ष्मीमवाप्नुयात ॥ ७४ ॥
यदा वधू दाचायणा मन्त्रेणानेन मन्त्रितम
सहस्रकृत्व कनक धारयेद्रिपुवारणम ॥ ७५ ॥
इम जीवेभ्य इति च शिला लोष्टश्चतुर्दिशम ।
क्षिपेद गृहे तदा तस्य न स्याच्चौरभय निशि ॥ ७६ ॥
परिमेगामनेनेति वशीकरणमुत्तमम ।
हन्तुमभ्यागतस्तत्र वशीभवति मानव ॥ ७७ ॥
भच्यताम्बलपुष्पाद्य मन्त्रितन्तु प्रयच्छति ।
यस्य धर्मज्ञ वशग सोऽस्य शीघ्र भविष्यति ॥ ७८ ॥
शन्नो मित्र इतीत्येतत् सदा सर्वत्र शान्तिदम ।
गणाना त्वा गणपति कृत्वा होमश्चतुष्पथे ॥ ७९ ॥
वशीकुर्य्याज्जगतसर्वं सर्वधान्यैरसशयम ।
हिरण्यवर्णा शुचया मन्त्राऽयमभिषेचन ॥ ८० ॥
शन्नो देवीरभिष्टये तथा शान्तिकर पर ।
एकचक्रेति मन्त्रेण हुतेनाज्येन भागश ॥ ८१ ॥
ग्रहेभ्य शान्तिमाप्नोति प्रसाद न च सशय ।
गावो भग इति द्वाभ्या हुत्वाज्यङ्गा अवाप्नुयात् ॥ ८२ ॥
प्रवाद्यश सोपदिति गृहयज्ञे विधीयते ।
देवेभ्यो वनस्पत इति द्रुमयज्ञे विधीयते ॥ ८३ ॥
गायत्री वैष्णवी ज्ञेया तद्विष्णो परम पदम ।
सर्वपापप्रशमन सर्वकामकर तथा ॥ ८४ ॥

अथ षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

सामविधानम् ।

पुष्कर उवाच । यजुर्विधानं कथितं वक्ष्ये साम्नां विधानकम् ।
संहितां वैष्णवीं जप्त्वा हुत्वा स्यात् सर्वकामभाक् ॥ १ ॥
संहितां छान्दसीं साधु जप्त्वा प्रीणाति शङ्करम् ।
स्कान्दीं पैत्र्यां संहिताञ्च जप्त्वा स्यात तु प्रसादवान् ॥२॥
यत इन्द्र भजामहे हिंसादोषविनाशनम् ।
अवकीर्णी मुच्यते च अग्निस्तिग्मेति वै जपन् ॥ ३ ॥
सर्वपापहरं ज्ञेयं परितोयञ्च साम च ।
अविक्रेयञ्च विक्रीय जपेद् घृतवतीति च ॥ ४ ॥
अयानो देव । सावत्र्यं तु स्वप्ननाशनम् ।
अबोध्यग्निरितिमन्त्रेण घृत राम । यथाविधि ॥ ५ ॥
अभ्युन्य घृतशेषेण मेखलाबन्ध इष्यते ।
स्त्रीणां यासान्तु गर्भाणि पतन्ति भृगुसत्तम । ॥ ६ ॥
मणिं जातस्य बालस्य बध्नीयात् तदनन्तरम् ।
सोमं राजानमेतेन व्याधिभिर्विप्रमुच्यते ॥ ७ ॥
सर्पसाम प्रयुञ्जानो नाप्नुयात् सर्पजं भयम् ।
माद्य त्वा वाद्यतेत्येतद्धुत्वा विप्र सहस्रशः ॥ ८ ॥
शतावरिमणिं बद्ध्वा नाप्नुयाच्छस्त्रतो भयम् ।
दीर्घतमसोऽर्क इति हुत्वान्न प्राप्नुयाद् बहु ॥ ९ ॥
स्वमध्यायन्तीति जपन् न म्रियेत पिपासया ।
त्वमिमा ओषधी ह्येतज्जप्त्वा व्याधिं न चाप्नुयात् ॥ १० ॥

पथि देवव्रत जप्त्वा भयेभ्यो विप्रमुच्यते ।
यदिन्द्रो मुनये त्वेति हुत सौभाग्यवर्द्धनम ॥ ११ ॥
भगो न चित्र इत्येव नेत्रयो रञ्जन हितम ।
सौभाग्यवर्द्धन राम ! नात्र कार्य्या विचारणा ॥ १२ ॥
जपेदिन्द्रेति वर्गञ्च तथा सौभाग्यवर्द्धनम ।
परिप्रिया हि व कारि काम्या मन्त्रानेतत् स्त्रियम ॥१३॥
सा तद्वामयते राम ! नात्र कार्य्या विचारणा ।
रथन्तर वामदेव्य ब्रह्मवर्चसवर्द्धनम ॥ १४ ॥
प्राशयेद बालक नित्य वचाचूर्ण घृतप्लुतम ।
इन्द्रमिद्गाथिन जप्त्वा भवेच्छ्रुतिधरस्त्वसौ ॥ १५ ॥
हुत्वा रथन्तर जप्त्वा पुत्रमाप्नोत्यसशयम ।
मयि श्रीरिति मन्त्रोऽय जप्तव्य श्रीविवर्द्धन ॥ १६ ॥
वैरूप्यस्याष्टक नित्य प्रयुञ्जान श्रिय लभेत ।
सप्ताष्टक प्रयुञ्जान सर्वान कामानवाप्नुयात ॥ १७ ॥
गव्येषणेति यो नित्य साय प्रातरतन्द्रित ।
उपस्थान गवा कुर्य्यात तस्य स्युस्ता सदा गृहे ॥ १८ ॥
घृताक्तन्तु यवद्राण वात आवातु भेषजम ।
अनेन हुत्वा विधिवत् सर्वा माया व्यपोहति ॥ १९ ॥
प्रदेवो दासेन तिलान हुत्वा कार्मणकृन्तनम ।
अभि त्वा पूर्वपीतये वषटकारसमन्वितम ॥ २० ॥
वासकैर्भसहस्रन्तु हुत युद्धे जयप्रदम ।
हस्त्यश्वपुरुषान कुर्य्याद् बुध पिष्टमयान् शुभान् ॥२१॥
परकीयानथोद्दिश्य प्रधानपुरुषास्तथा ।
संस्रवान् पिष्टकवरान् क्षुरेणोत्कृत्य भागश ॥ २२ ॥

अभि त्वा शूरणोनुमो मन्त्रेणानेन मन्त्रवित ।
कृत्वा सर्षपतैलाक्तान क्रोधेन जुहुयात तत ॥ २३ ॥
एतत कृत्वा बुध कर्म सग्रामे जयमाप्नुयात् ।
गारुड वामदेव्यञ्च रथन्तरबृहद्रथौ ।
सर्वपापप्रशमना कथिता सग्रय विना ॥ २४ ॥

अथैकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

अथर्वविधानम ।

पुष्कर उवाच । साम्ना विधान कथित वक्ष्ये चाथर्वणामत्र ।
शान्तातीय गण हुत्वा शान्तिमाप्नोति मानव ॥ १ ॥
भैषज्यञ्च गण हुत्वा सर्वान रोगान व्यपोहति ।
त्रिमप्त य गण हुत्वा सर्वपापै प्रमुच्यते ॥ २ ॥
क्वचिन्नाप्नोति च भय हुत्वा चैवाभय गणम ।
न क्वचिज्जायते राम । गण हुत्वा पराजितम ॥ ३ ॥
आयुष्यञ्च गण हुत्वा अपमृत्यु व्यपोहति ।
स्वस्तिमाप्नोति सर्वत्र हुत्वा स्वस्त्ययनङ्गणम ॥ ४ ॥
श्रेयसा योगमाप्नोति शर्मवर्मगण तथा ।
वास्तोष्पत्यगण हुत्वा वास्तुदोषान व्यपोहति ॥ ५ ॥
तथा रौद्रगण हुत्वा सर्वान् दोषान व्यपोहति ।
एतैर्दशगुणैर्होमो ह्यष्टादशसु शान्तिषु ॥ ६ ॥
वैष्णवी शान्तिरैन्द्री च ब्राह्मी रौद्री तथैव च ।
वायव्या वारुणी चैव कौवेरी भार्गवी तथा ॥ ७ ॥
प्राजापत्या तथा त्वाष्ट्री कौमारी वह्निदेवता ।
मारुद्गणा च गान्धारी शान्तिर्नैर्ऋतकी तथा ॥ ८ ॥

शान्तिराङ्गिरसी याम्या पार्थिवी सर्वकामदा ।
यस्त्वा मृत्युरिति ह्येतज्जप्तं मृत्युविनाशनम ॥ ९ ॥
सुपर्णस्त्वेति हुत्वा च भुजगैर्नैव बाध्यते ।
इन्द्रेण दत्तमित्येतत् सर्वकामकरं भवेत् ॥ १० ॥
इन्द्रेण दत्तमित्येतत् सर्वबाधाविनाशनम ।
इमा देवीति मन्त्रश्च सर्वशान्तिकरः परः ॥ ११ ॥
देवा मरुत इत्येतत् सर्वकामकरं भवेत् ।
यमस्य लोकादित्येतत दुःस्वप्नशमनं परम ॥ १२ ॥
इन्द्रश्च पञ्चवणिजेति पण्यलाभकरं परम ।
कामो मे वाजीति हुतं स्त्रीणां सौभाग्यवर्द्धनम ॥ १३ ॥
तुभ्यमेव जवीमन्नित्ययुतन्तु हुतं भवेत ।
अग्ने गोभिन्न इत्येतन् मेधावृद्धिकरं परम ॥ १४ ॥
ध्रुवं ध्रुवेणेति हुतं स्थानलाभकरं भवेत ।
अलक्तजीवेति शुना कृषिलाभकरं भवेत ॥ १५ ॥
अहन्ते भग्न इत्येतत् भवेत् सौभाग्यवर्द्धनम ।
ये मे पाशास्तथाप्येतद बन्धनान्मोचकारणम ॥ १६ ॥
शपत्वहन्निति रिपून नाशयेद्धोमजाप्यत ।
त्वमुत्तममितीत्येतद् यशोवृद्धिविवर्द्धनम ॥ १७ ॥
यथा मृगमतीत्येतत् स्त्रीणां सौभाग्यवर्द्धनम ।
येन चेहदिशश्चैव गर्भलाभकरं भवेत् ॥ १८ ॥
अयन्ते योनिरित्येतत पुत्रलाभकरं भवेत् ।
शिवः शिवाभिरित्येतद् भवेत् सौभाग्यवर्द्धनम ॥ १९ ॥
वृहस्पतिर्नः परिपातु पथि स्वस्त्ययनं भवेत ।
मुञ्चामि त्वेति कथितमपमृत्युनिवारणम ॥ २० ॥

अथर्वशिरसोऽध्येता सर्वपापैः प्रमुच्यते।
प्राधान्येन तु मन्त्राणां किञ्चित् कर्म तवेरितम्॥ २१॥
वृक्षाणां यज्ञियानां तु समिधः प्रथमं हविः।
आज्यञ्च व्रीहयश्चैव तथा वै गौरसर्षपाः॥ २२॥
अक्षतानि तिलाश्चैव दधिक्षीरे च भार्गव!।
दर्भास्तथैव दूर्वाश्च विल्वानि कमलानि च॥ २३॥
शान्तिपुष्टिकराण्याहुर्द्रव्याण्येतानि सर्वशः।
तैलं कणानि धर्मज्ञ! राजिका रुधिरं विषम्॥ २४॥
समिधः कण्टकोपेता अभिचारेषु योजयेत्।
आर्षं वै दैवतं छन्दो विनियोगञ्च आचरेत्॥ २५॥

अथ द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः।

उत्पातशान्तिः।

पुष्कर उवाच। श्रीसूक्तं प्रतिवेदञ्च ज्ञेयं लक्ष्मीविवर्द्धनम्।
हिरण्यवर्णां हरिणीमृचः पञ्चदश श्रियः॥ १॥
रथेष्वक्षेषु वाजेति चतस्रो यजुषि श्रियः।
स्रावन्तीयं तथा साम श्रीसूक्तं सामवेदके॥ २॥
श्रियं धातर्मयि धेहि प्रोक्तमाथर्वणे तथा।
श्रीसूक्तं यो जपेद् भक्त्या हुत्वा श्रीस्तस्य वै भवेत्॥३॥
पद्मानि चाथ विल्वानि हुत्वाज्यं वा तिलान् श्रियः।
एकन्तु पौरुषं सूक्तं प्रतिवेदन्तु सर्वदम्॥ ४॥
सूक्तेन दद्यात् निष्पापो ह्येकैकया जलाञ्जलिम्।
स्नात एकैकया पुष्पं विष्णोर्दत्त्वाघहा भवेत्॥ ५॥

स्नात एकैकया दत्वा फल स्यात् सर्व्वकामभाक ।
महापापोपपापान्तो भवेत् जप्त्वा तु पौरुषम ॥ ६ ॥
जप्त्वैर्विशुद्धो जप्त्वा च हुत्वा स्नात्वाथ सर्वभाक् ।
अष्टादशभ्य शान्तिभ्यस्तिस्रोऽन्या शान्तयो वरा ॥ ७॥
अमृता चाभया सौम्या सर्वोत्पातविमर्दना ।
अमृता सर्वदैवत्या अभया ब्रह्मदेवता ॥ ८ ॥
सौम्या च सवदैवत्या एका स्यात सर्वकामदा ।
अभयाया मणि कार्य्यो वरुणस्य भृगूत्तम । ॥ ९ ॥
शतकाण्डोऽमृतायाश्च सौम्याया शङ्खजो मणि ।
तद्दैवत्यास्तथा मन्त्रा सिद्धौ स्याच्मणिबन्धनम ॥ १०॥
दिव्यान्तरीक्षभौमादिसमुत्पातार्दना इमा ।
दिव्यान्तरीक्षभौमन्तु अद्भुत त्रिविध शृणु ॥ ११ ॥
ग्रहर्क्षवैकृत दिव्यमान्तरीक्ष निबोध मे ।
उल्कापातश्च दिग्दाह परिवेशस्तथैव च ॥ १२ ॥
गन्धर्व्वनगरञ्चैव वृष्टिश्च विकृता च या ।
चरस्थिरभव भूमौ भूकम्पमपि भूमिजम ॥ १३ ॥
सप्ताहाभ्यन्तरे दृष्टावद्भुत निष्फल भवेत् ।
शान्ति विना त्रिभिवर्षैरद्भुत भयकृद् भवेत् ॥ १४ ॥
देवतार्च्चा प्रनृत्यन्ति वेपन्ते प्रज्वलन्ति च ।
आरठन्ति च रोदन्ति प्रस्विद्यन्ते हसन्ति च । १५ ॥
अर्च्चाविकारोपशमोऽभ्यर्च्य हुत्वा प्रजापते ।
अनग्निर्दीप्यते यत्र राष्ट्रे च भृशनिस्वनम् ॥ १६ ॥
न दीप्यते चेन्धनवास्तद्राष्ट्र पीड्यते नृपे ।
अग्निवैकृत्यशमनमग्निमन्त्रै स भार्गव । ॥ १७ ॥

अकाले फलिता वृक्षाः क्षीरं रक्तं स्रवन्ति च ।
त्पातप्रशमनं शिवं पूज्य च कारयेत् ॥ १८ ॥
अतिवृष्टिरनावृष्टिर्दुर्भिक्षायोभयं मतम् ।
अनृतौ त्रिदिनारब्धवृष्टिर्ज्ञेया भयाय हि ॥ १९ ॥
वृष्टिवैकृत्यनाशः स्यात् पर्जन्येन्द्वर्कपूजनात् ।
नगरादपसर्पन्ते समीपमुपयान्ति च ॥ २० ॥
नद्यो ह्रदप्रस्रवणा विरसाश्च भवन्ति च ।
सलिलाशयवैकृत्ये जप्तव्यो वारुणो मनुः ॥ २१ ॥
अकालप्रसवा नार्य्यः कालतो वाप्रजास्तथा ।
विकृतप्रसवाश्चैव युग्मप्रसवनादिकम् ॥ २२ ॥
स्त्रीणां प्रसववैकृत्ये स्त्रीविप्रादिं प्रपूजयेत् ।
वडवा हस्तिनी गौर्वा यदि युग्मं प्रसूयते ॥ २३ ॥
विजात्यं विकृतं वापि षड्भिर्मासैर्म्रियेत वै ।
विकृतं वा प्रसूयन्ते परचक्रभयं भवेत् ॥ २४ ॥
होमः प्रसूतिवैकृत्ये जपो विप्रादिपूजनम् ।
यानि यानान्ययुक्तानि युक्तानि न वहन्ति च ॥ २५ ॥
आकाशे तूर्य्यनादाश्च महद् भयमुपस्थितम् ।
प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या मृगपक्षिणः ॥ २६ ॥
अरण्यं यान्ति वा ग्राम्या जलं यान्ति स्थलोद्भवाः ।
स्थलं वा जलजा यान्ति राजद्वारादिके शिवा ॥ २७ ॥
प्रदोषे कुक्कुटो वाशेत् शिवा चार्कोदये भवेत् ।
गृहं कपोतः प्रविशेत् क्रव्याद् वा मूर्ध्नि लीयते ॥२८॥
मधुरा मक्षिका कुर्य्यात् काको मथनगो हरिः ।
प्रासादतोरणोद्यानद्वारप्राकारवेश्मनाम् ॥ २९ ॥

अनिमित्तन्तु पतनं दृक्षाणां राजमृत्यवे ।
रजसा चाथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ॥ ३ ॥
केतूदयोपरागौ च छिद्रता शशिसूर्य्ययोः ।
ग्रहर्चविकृतिर्यत्र तत्रापि भयमादिशेत् ॥ ३१ ॥
अग्निर्यत्र न दीप्येत स्रवन्ते चोदकुम्भकाः ।
मृतिभयं शून्यतादिरुत्पातानां फलं भवेत् ।
द्विजदेवादिपूजाभ्यः शान्तिर्जप्यैश्च होमतः ॥ ३२ ॥

अथ त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

देवपूजावैश्वदेवबलिः ।

पुष्कर उवाच । देवपूजादिकं कर्म वच्चे चोत्पातमर्दनम् ।
आपोहिष्ठेति तिसृभिः स्नातोऽर्घ्यं विष्णवेऽर्पयेत् ॥ १ ॥
हिरण्यवर्णा इति च पाद्यञ्च तिसृभिर्द्विज ।
शन्न आपो ह्याचमनमिदमापोऽभिषेचनम् ॥ २ ॥
रथे अक्षे च तिसृभिर्गन्धं युवेति वस्त्रकम् ।
पुष्पं पुष्पवतीत्येवं धूपं धूपोऽसि चाप्यथ ॥ ३ ॥
तेजोऽसि शुक्रं दीपं स्यान्मधुपर्कं दधीति च ।
हिरण्यगर्भ इत्यष्टाह्वच प्रोक्ता निवेदने ॥ ४ ॥
अन्नस्य मनुजश्रेष्ठ ! पानस्य च सुगन्धिनः ।
चामरव्यजनोपानच्छत्रं यानासने तथा ॥ ५ ॥
यत् किञ्चिदेवमादि स्यात् सावित्रेण निवेदयेत् ।
पौरुषन्तु जपेत् सूक्तं तदेव जुहुयात् तथा ॥ ६ ॥
अर्चाभावे तथा वेद्यां जले पूर्णघटे तथा ।

नदीतीरेऽथ कमले शान्ति स्याद् विष्णुपूजनात्॥ ७॥
ततो होम प्रकर्त्तव्यो दीप्यमाने विभावसौ।
परिस मृज्य पर्य्युक्ष्य परिस्तीर्य्य परिस्तरै॥ ८॥
सर्वान्नाग्र समुद्धृत्य जुहुयात् प्रयतस्तत।
वासुदेवाय देवाय प्रभवे चाव्ययाय च॥ ८॥
अग्नये चैव सोमाय मित्राय वरुणाय च।
इन्द्राय च महाभाग। इन्द्राग्निभ्या तथैव च॥ १०॥
विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्य प्रजाना पतये नम।
अनुमत्यै तथा राम। धन्वन्तरय एव च॥ ११॥
वास्तोष्पत्यै ततो देव्यै तत स्विष्टिकृतेऽग्नये।
सचतुर्थ्यन्तनाम्ना तु हुत्वै तेभ्यो बलि हरेत। १२॥
तत्रापतच्चर्मभित पूर्वेणाग्निमत परम।
अश्वानामपि धर्मज्ञ। जर्णानामानि चाप्यथ॥ १३॥
निरुन्धी धूम्रिणीका च अस्वपन्ती तथैव च।
मेघपत्नी च नामानि सर्वेषामेव भार्गव।॥ १४॥
आग्नेयाद्या क्रमेणाथ तत प्रतिष्ठ निक्षिपेत।
नन्दिन्यै च सुभाग्यै च सुमङ्गल्यै च भागव।॥ १५॥
भद्रकाल्यै ततो दत्त्वा स्थूणायाश्च तथा श्रियै।
हिरण्यकेश्यै च तथा वनस्पतय एव च॥ १६॥
धर्माधर्ममयौ द्वारे गृहमध्ये ध्रुवाय च।
मृत्यवे च वहिर्दद्याद् वरुणायोदकाश्रये॥ १७॥
भूतेभ्यश्च वहिर्दद्याच्छरणे धनदाय च।
इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्यो दद्यात पूर्वेण मानव॥ १८॥
यमाय तत् पुरुषेभ्यो दद्याद् दक्षिणतस्तथा।

वरुणाय तत्पुरुषेभ्यो दद्यात् पश्चिमतस्तथा ॥ १९ ॥
सोमाय सोमपुरुषेभ्य उदग दद्यादनन्तरम् ।
ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्यो मध्ये दद्यात् तथैव च ॥ २० ॥
आकाशे च तथा चोर्ध्वे स्थण्डिलाय चितौ तथा ।
दिवा दिवाचरेभ्यश्च रात्रौ रात्रिचरेषु च ॥ २१ ॥
बलिं वहिस्तथा दद्यात साय प्रातस्तु प्रत्यहम ।
पिण्डनिर्वपणं कुर्य्यात तत साय न कारयेत् ॥ २२ ॥
पित्रे तु प्रथम दद्यात तत्पित्रे तदनन्तरम ।
प्रपितामहाय तन्मात्रे पितृमात्रे ततोऽर्पयेत ॥ २३ ॥
तन्मात्रे दक्षिणाग्रेषु कुशेष्वेव यजेत पितॄन ।
इन्द्रवारुणवायव्या याम्या वा नैरृत्ताश्च ये । २४ ॥
ते काका प्रतिगृह्णन्तु इम पिण्ड मयोद्धृतम ।
काकपिण्डन्तु मन्त्रेण शुन पिण्ड प्रदापयेत ॥ २५ ॥
विवस्वत कुले जातौ द्वौ श्यावशबलौ शुनौ ।
तेषां पिण्ड प्रदास्यामि पथि रक्षन्तु मे सदा ॥ ६ ॥
सौरभेय्य सर्वहिता पवित्रा पापनाशना ।
प्रतिगृह्णन्तु मे ग्रास गावस्त्रैलोक्यमातर ॥ २७ ॥

गोग्रासञ्च स्वस्त्ययन कृत्वा भिक्षा प्रदापयेत् ।
अतिथीन दीनान पूजयित्वा गृही भुञ्जीत च स्वयम ।

ओं भू स्वाहा ओं भव स्वाहा ओं स्व स्वाहा ओं भूर्भुव स्व स्वाहा ।

ओं देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ओं पितृकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ओं आत्मकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ओं मनुष्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ओं एनस

एनसोऽवयजनमसि स्वाहा। यच्चाहमेनो विद्वांश्चकार यच्चाविद्वांस्तस्य सर्वस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा अग्नये स्विष्टिकृते स्वाहा ओं प्रजापतये स्वाहा।

विष्णुपूजावैश्वदेवबलिस्ते कीर्त्तितो मया॥ २८॥

अथ चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः।

दिक्पालादिस्नानम्।

अग्निरुवाच। सर्वार्थसाधनं स्नानं वक्ष्ये शान्तिकरं शृणु।
स्नापयेच्च सरित्तीरे ग्रहान् विष्णुं विचक्षणः॥ १॥
देवालये ज्वरार्त्तादीन् विनायकग्रहार्दिते।
विद्यार्थिना ह्रदे गेहे जयकामस्य तीर्थके॥ २॥
पद्मिन्या स्नापयेन्नारी गर्भो यस्याः स्रवेत्तथा।
अशोकसन्निधौ स्नायाज्जातो यस्या विनश्यति॥ ३॥
पुष्पार्थिनाञ्च पुष्पाढ्ये पुत्रार्थिनाञ्च सागरे।
गृहसौभाग्यकामानां सर्वेषां विष्णुसन्निधौ॥ ४॥
वैष्णवे रेवतीपुष्ये सर्वेषां स्नानमुत्तमम्।
स्नानकामस्य सप्ताहं पूर्वमुत्सादनं स्मृतम्॥ ५॥
पुनर्नवा रोचनाञ्च शताङ्गं गुरुणो त्वचम्।
मधूकं रजनी द्वे च तगरं नागकेशरम्॥ ६॥
अश्वगन्धा च साहदेवी मोसी सर्वौषधीस्तथा।
प्रियङ्गुं सर्षपं कुष्ठं बलां ब्राह्मीञ्च कुङ्कुमम्॥ ७॥
पञ्चगव्यं घृतं मिश्रं उद्वर्त्त्य स्नानमाचरेत्।
मण्डले कर्णिकायाञ्च विष्णुं ब्रह्माणमर्चयेत्॥ ८॥

दक्षे वामे हरं पूर्वं पत्रे पूर्वादिके क्रमात्।
लिखेदिन्द्रादिकान् देवान् सायुधान् सहबान्धवान्॥९॥
स्नानमण्डलकान् दिक्षु कुर्य्याच्चैव विदिक्षु च।
विष्णुब्रह्मेशशक्रादींस्तदस्त्राण्यर्च्च होमयेत्॥१०॥
एकैकस्य त्वष्टशतं समिधस्तु तिलान् घृतम्।
भद्रं सुभद्रं सिद्धार्थं कलसं पुष्टिवर्द्धनम्॥११॥
अमोघञ्चित्रभानुञ्च पर्जन्योऽथ सुदर्शनम्।
स्थापयेत्तु घटानेतान् साश्विरुद्रमरुद्गणान्॥१२॥
विश्वेदेवास्तथा दैत्या वसवो मुनयस्तथा।
आविशन्तु सुप्रीतास्तथान्या अपि देवताः॥१३॥
आषधीनिःक्षिपत् कुम्भे जयन्तीं विजयां जयाम्।
शतावरीं शतपुष्पां विष्णुक्रान्तापराजिताम्॥१४॥
ज्योतिष्मतीमतिबलाञ्चन्दनोशीरकेशरम्।
कस्तूरिकाञ्च कर्पूरं बालकं पत्रकं त्वचम्॥१५॥
जातीफलं लवङ्गञ्च मृत्तिकां पञ्चगव्यकम्।
भद्रपीठे स्थितं साध्यं स्नापयेयुर्द्विजा बलात्॥१६॥
राजाभिषेकमन्त्रोक्तैर्देवानां होमकाः पृथक्।
पूर्णाहुतिं ततो दत्त्वा गुरवे दक्षिणां ददेत्॥१७॥
इन्द्रोऽभिषिक्तो गुरुणा पुरा दैत्यान् जघान ह।
दिक्पालस्नानं कथितं संग्रामादौ जयादिकम्॥१८॥

अथ पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

विनायकस्नानम् ।

पुष्कर उवाच । विनायकोपसृष्टाना स्नान सर्वकर वदे ।
विनायक कर्मविघ्नसिद्ध्यर्थं विनियोजित ॥ १ ॥
गणानामाधिपत्ये च केशवेशपितामहै ।
स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यथं जल मुण्डांश्च पश्यति ॥ २ ॥
विनायकोपसृष्टस्तु क्रव्यादानाधिरोहति ।
व्रजमानस्तथात्मान मन्यतेऽनुगत परै ॥ ३ ॥
विमना विफलारम्भ ससीदत्यनिमित्तत ।
कन्या वर न चाप्नोति न चापत्य वराङ्गना ॥ ४ ॥
आचार्य्यत्व श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययन लभेत् ।
धनी न लाभमाप्नोति न कृषिञ्च कृषीवल ॥ ५ ॥
राजा राज्य न चाप्नोति स्नपन तस्य कारयेत् ।
हस्तपुष्याश्वयुक्सौम्ये वैष्णवे भद्रपीठके ॥ ६ ॥
गौरसर्षपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च ।
सर्वौषधै सर्वगन्धै प्रलिप्तशिरसस्तथा ॥ ७ ॥
चतुर्भि कलसै स्नान तेषु सर्वौषधी क्षिपेत् ।
अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात् सङ्गमाद्ध्रदात् ॥ ८ ॥
मृत्तिका रोचना गन्ध गुग्गुलु तेषु निक्षिपेत् ।
सहस्राक्ष शतधारमृषिभि पावन कृतम ॥ ९ ॥
तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्य पुनन्तु ते ।
भग ते वरुणो राजा भग सूर्य्यो बृहस्पति ॥ १० ॥

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ।
यत् ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्द्धनि ॥ ११ ॥
ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्नन्तु सर्वदा ।
दर्भपिञ्जलिमादाय वामहस्ते ततो गुरुः ॥ १२ ॥
स्नातस्य सार्षपं तैलं स्रुवेणौडुम्बरेण च ।
जुहुयान्मूर्द्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च ॥ १३ ॥
मितश्च सम्मितश्चैव तथा शालकटङ्कटौ ।
कुष्माण्डो राजपुत्रश्च एतैः स्वाहासमन्वितैः ॥ १४ ॥
नामभिर्बलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ।
दद्याच्चतुष्पथे शूर्पे कुशानास्तीर्य सर्वतः ॥ १५ ॥
कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललौदनमेव च ।
मत्स्यान् पक्वांस्तथैवामान् पुष्पं चित्रं सुरां त्रिधा ॥१६॥
मूलकं पूरिकां पूपांस्तथैवेण्डेरिकास्रजः ।
दध्यन्नं पायसं पिष्टं मोदकं गुडमर्पयेत् ॥ १७ ॥
विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत् ततोऽम्बिकाम् ।
दूर्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वार्घ्यं पूर्णमञ्जलिम् ॥ १८ ॥
रूपं देहि यशो देहि सौभाग्यं सुभगे मम ।
पुत्रं देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥ १९ ॥
भोजयेद् ब्राह्मणान् दद्याद् वस्त्रयुग्मं गुरोरपि ।
विनायकं ग्रहान् प्रार्च्य श्रियं कर्मफलं लभेत् ॥ २० ॥

अथ षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

माहेश्वरस्नानलक्षकोटिहोमादय ।

पुष्कर उवाच । स्नान माहेश्वर वक्ष्ये राजादेर्जयवर्द्धनम ।

दानवेन्द्राय बलये यज्ञगादोशना पुरा ॥ १ ॥

भास्करेऽनुदिते पीठे प्रात सस्नापयेद् घटे ।

ओ नमो भगवते रुद्राय च बलाय च पाण्डरीचित भस्मानुलिप्तगात्राय । तद् यथा जय जय सर्वान् शत्रून् मूकस्य कलहविग्रहविवादेष भञ्जय ।

ओ मथ मथ सर्वपथिकान् याऽसौ युगान्तकाले दिधक्षति इमा पूज रौद्रमूर्त्ति सहस्रांशु शुक्ल स ते रक्षतु जीवितम । सवर्त्तकाग्नितुल्यश्च त्रिपुरान्तकर शिव ।

सर्वदेवमय सोऽपि तव रक्षतु जीवित लिखि लिखि खिलि स्वाहा ॥

एव स्नातस्तु मन्त्रेण जुहुयात तिलतण्डुलम ॥ २ ॥

पञ्चामृतैस्तु सस्नाप्य पूजयेच्छूलपाणिनम ।

स्नानान्यन्यानि वक्ष्यामि सर्वदा विजयाय ते ॥ ३ ॥

स्नान घृतेन कथितमायुष्यवर्द्धन परम ।

गोमयेन च लक्ष्मी स्याद् गोमूत्रेणाघमर्दनम ॥ ४ ॥

क्षीरेण बलबुद्धि स्याद् दध्ना लक्ष्मीविवर्द्धनम ।

कुशोदकेन पापान्त पञ्चगव्येन सर्वभाक ॥ ५ ॥

शतमूलेन सर्वाप्तिर्गोशृङ्गोदकतोऽघजित् ।

पलाशविल्वकमलकुशस्नानन्तु सर्वदम ॥ ६ ॥

वचा हरिद्रे द्वे मुस्तं स्नानं रक्षोहणं परम ।
आयुष्यञ्च यशस्यञ्च धर्म्ममेधाविवर्द्धनम ॥ ७ ॥
हैमाद्भिश्चैव माङ्गल्यं रूप्यताम्रोदकैस्तथा ।
रत्नोदकैस्तु विजयं सौभाग्यं सवगन्धकैः ॥ ८ ॥
फलाद्भिश्च तथारोग्यं धात्रद्भिः परमां श्रियम ।
तिलसिद्धार्थकैर्लक्ष्मीं सौभाग्यञ्च प्रियङ्गणा ॥ ९ ॥
पद्मोत्पलकदम्बैश्च श्रीर्बलं बलाद्रुमोदकैः ।
विष्णुपादोदकस्नानं मर्वस्नानेभ्य उत्तमम ॥ १० ॥
एकाकी एककामार्त्तिर्येकोर्क्के विधिवच्चरेत ।
आक्रान्त्यतिसूक्तेन प्रबध्नीयान मणिं करे ॥ ११ ॥
कुष्ठपाठा वचा शुण्ठी शङ्खलोहादिको मणिः ।
सर्व्वेषामेव कामानामीश्वरो भगवान हरिः ॥ १२ ॥
तस्य संपूजनादेव सर्व्वान कामान समश्नुते ।
स्नापयित्वा घृतक्षीरैः पूजयित्वा च पित्तहा ॥ १३ ॥
पञ्चमुद्गबलिं दत्त्वा अतिसारात प्रमुच्यते ।
पञ्चगव्येन संस्नाप्य वातव्याधिं विनाशयेत ॥ १४ ॥
द्विस्नेहस्नपनात् श्लेष्मरोगहा चातिपूजया ।
घृतं तैलं तथा क्षौद्रं स्नानन्तु त्रिरसं परम ॥ १५ ॥
स्नानं घृताम्बु द्विस्नेहं समलं घृततैलकम ।
क्षौद्रमिक्षुरसं क्षीरं स्नानं त्रिमधुरं स्मृतम ॥ १६ ॥
घृतमिक्षुरसं तैलं क्षौद्रञ्च त्रिरसं श्रिये ।
अनुलेपस्त्रिशुक्लस्तु कर्पूरोशीरचन्दनैः ॥ १७ ॥
चन्दनागुरुकर्पूरमृगदर्पैः सकुङ्कुमैः ।
पञ्चानुलेपनं विष्णोः सर्वकामफलप्रदम् ॥ १८ ॥

त्रिसुगन्धञ्च कर्पूरं तथा चन्दनकुङ्कुमे ।
मृगदर्पं सकर्पूरं मलयं सर्वकामदम् ॥ १९ ॥
जातीफलं सकर्पूरं चन्दनञ्च त्रिशीतकम ।
पीतानि शुक्लवर्णानि तथा शुक्लादि भार्गव । ॥ २० ॥
कृष्णानि चैव रक्तानि पञ्चवर्णानि निर्दिशेत ।
उत्पलं पद्मजाती च त्रिशीत हरिपूजने ॥ २१ ॥
कुङ्कुमं रक्तपद्मानि त्रिरक्तं रक्तमुत्पलम ।
धूपदीपादिभिः प्रार्च्य विष्णुं शान्तिर्भवेन नृणाम ॥२२॥
चतुरस्रकरे कुण्डे ब्राह्मणास्त्वष्ट षोडश ।
लक्षहोमं कोटिहोमं तिलाज्ययवधान्यकैः ।
ग्रहानभ्यर्च्य गायत्र्या सर्वशान्तिः क्रमाद्भवेत् ॥२३॥

अथ सप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नीराजनाविधिः ।

पुष्कर उवाच । कर्म सांवत्सरं राज्ञां जन्मर्क्षे पूजयेच्च तत् ।
मासि मासि च सङ्क्रान्तौ सूर्य्यसोमादिदेवताः ॥ १ ॥
अगस्त्यस्योदयेऽगस्त्यञ्चातुर्मास्ये हरिं यजेत् ।
शयनोत्थापने पञ्चदिनं कुर्य्यात् समुत्सवम ॥ २ ॥
प्रोष्ठपादे सिते पक्षे प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात ।
शिविरात् पूर्वदिग्भागे शक्रार्थं भवनञ्चरेत ॥ ३ ॥
तत्र शक्रध्वजं स्थाप्य शचीं शक्रञ्च पूजयेत् ।
अष्टम्यां वाद्यघोषेण तान्तु यष्टिं प्रवेशयेत् ॥ ४ ॥
एकादश्यां सोपवासो द्वादश्यां केतुमुत्थितम् ।

यजेद् वस्त्रादिसंवीतं घटस्थं सुरपं शचीम् ॥ ५ ॥
वर्द्धस्वेन्द्र ! जितामित्र ! वृत्रघ्न ! पाकशासन ! ।
देव ! देव ! महाभाग ! त्वं हि भूमिष्ठतां गतः ॥ ६ ॥
त्वं प्रभुः शाश्वतश्चैव सर्व्वभूतहिते रतः ।
अनन्ततेजा वैराजो यशोजयविवर्द्धनः ॥ ७ ॥
तेजस्ते वर्द्धयन्त्वेते देवाः शक्र सुवृष्टिकृत ।
ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च कार्त्तिकेयो विनायकः ॥ ८ ॥
आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्च भृगवो दिशः ।
मरुद्गणा लोकपाला ग्रहा यक्षाद्रिनिम्नगाः ॥ ९ ॥
समुद्राः श्रीर्मही गौरी चण्डिका च सरस्वती ।
प्रवर्त्तयन्तु ते तेजो जय शक्र ! शचीपते ! ॥ १० ॥
तव चापि जयान्नित्यं मम सम्पद्यतां शुभम् ।
प्रसीद राज्ञां विप्राणां प्रजानामपि सर्व्वशः ॥ ११ ॥
भवत्प्रसादात् पृथिवी नित्यं शस्यवती भवेत् ।
शिवं भवतु निर्व्विघ्नं शाम्यन्तामीतयो भृशम् ॥ १२ ॥
मन्त्रेणेन्द्रं समभ्यर्च्य जितभूः स्वर्गमाप्नुयात् ।
भद्रकालीं पटे लिख्य पूजयेदाश्विने जये ॥ १३ ॥
शुक्लपक्षे तथाष्टम्यामायुधं कार्म्मुकं ध्वजम् ।
छत्रञ्च राजलिङ्गानि शस्त्राद्यं कुसुमादिभिः ॥ १४ ॥
जाग्रन्निशि बलिं दद्याद् द्वितीयेऽह्नि पुनर्यजेत् ।
भद्रकालि ! महाकालि ! दुर्गे ! दुर्गार्त्तिहारिणि ! ॥ १५ ॥
त्रैलोक्यविजये ! चण्डि ! मम शान्तौ जये भव ।
नीराजनविधिं वक्ष्ये ऐशान्यां मन्दिरं चरेत् ॥ १६ ॥
तोरणत्रितयं तत्र गृहे देवान् यजेत् सदा ।

चित्रां त्यक्ता यदा स्वातिं सविता प्रतिपद्यते ॥ १७ ॥
ततः प्रभृति कर्त्तव्यं यावत् स्वातौ रविः स्थितः ।
ब्रह्मा विष्णुश्च शम्भुश्च शक्रश्चैवानलानिलौ ॥ १८ ॥
विनायकः कुमारश्च वरुणो धनदो यमः ।
विश्वेदेवा वैश्रवसो गजाश्चाष्टौ च तान् यजेत् ॥ १९ ॥
कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदन्तश्च वामनः ।
सुप्रतीकोऽञ्जनो नीलः पूजा कार्य्या गृहादिके ॥ २० ॥
पुरोधा जुहुयादाज्यं समितं सिद्धार्थकं तिला ।
कुम्भा अष्टौ पूजितास्ते स्नाप्याश्वगजोत्तमाः ॥ २१ ॥
अश्वाः स्नाप्या ददेत् पिण्डान् ततो हि प्रथमं गजान् ।
निष्क्रामयेत् तोरणैस्तु गोपुरादि न लङ्घयेत् ॥ २२ ॥
विक्रमेयुस्ततः सर्वे राजलिङ्गं गृहे नयेत् ।
वारुणे वरुणं प्रार्च्च रात्रौ भूतबलिं ददेत् ॥ २३ ॥
विशाखायां गते सूर्य्ये आश्रमे निवसेत् नृपः ।
अलङ्कुर्य्यात् दिने तस्मिन् वाहनन्तु विशेषतः ॥ २४ ॥
पूजिता राजलिङ्गाश्च कर्त्तव्या नरहस्तगाः ।
हस्तिनं तुरगं छत्रं खड्गं चापञ्च दुन्दुभिम् ॥ २५ ॥
ध्वजं पताकां धर्मज्ञ । कालज्ञस्त्वभिमन्त्रयेत् ।
अभिमन्त्र्य ततः सर्वान् कुर्य्यात् कुञ्जरधर्गतान् ॥ २६ ॥
कुञ्जरोपरिगौ स्यातां सांवत्सरपुरोहितौ ।
मन्त्रिताश्च समारुह्य तोरणेन विनिर्गमेत् ॥ २७ ॥
निष्क्रम्य नागमारुह्य तोरणेनाथ निर्गमेत् ।
बलिं विभज्य विधिवद्राजा कुञ्जरवर्गतः ॥ २८ ॥
उल्मुकानान्तु निचयमादीपितदिगन्तरम् ।

राजा प्रदक्षिणं कुर्य्यात त्रीन वारान सुसमाहित ॥२८॥
चतुरङ्गबलोपेत सर्वसैन्येन नादयन ।
एव कृत्वा गृहं गच्छेद् विसर्जितजलाञ्जलि ।
शान्तिर्नीराजनाख्येय वृद्धये रिपुमर्दनी ॥ ३ ॥

अथ अष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

छत्रादिमन्त्रादय ।

पुष्कर उवाच। छत्रादिमन्त्रान वक्ष्यामि यैस्तत पूज्य जयादिकम
ब्रह्मण सत्यवाक्येन सामस्य वरुणस्य च ॥ १ ॥
सूर्य्यस्य च प्रभावेण वर्द्धस्व त्व महामते । ।
पाण्डराभप्रतीकाश । हिमकुन्देन्दुसुप्रभ । ॥ २ ॥
यथाम्बुदश्छादयते शिवायैना वसुन्धराम ।
तथाच्छादय राजान विजयारोग्यवृद्धये ॥ ३ ॥
गन्धर्वकुलजातस्त्व मा भूया कुलदूषक ।
ब्रह्मण सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥ ४ ॥
प्रभावाच्च हुताशस्य वर्द्धस्व त्व तुरङ्गम । ।
तजसा चैव सूर्य्यस्य मुनोना तपसा तथा ॥ ५ ॥
रुद्रस्य ब्रह्मचर्य्येण पवनस्य बलेन च ।
स्मर त्व राजपुत्रोऽसि कौस्तुभन्तु मणि स्मर ॥ ६ ॥
या गति ब्रह्महा गच्छेत् पितृहा मातृहा तथा ।
भूम्यर्थेऽनृतवादी च क्षत्रियश्च पराङ्मुख ॥ ७ ॥
व्रजेस्त्व ता गति क्षिप्र मा तत् पाप भवेत् तव ।
विकृति मापगच्छेस्त्व युद्धेऽध्वनि तुरङ्गम । ॥ ८ ॥

रिपून् विनिघ्नन् समरे सह भर्त्रा सुखी भव।
शक्रकेतो! महावीर्य्य सुवर्णस्त्वामुपाश्रितः ॥ ९ ॥
पतत्रिराड्वैनतेयस्तथा नारायणध्वजः।
काश्यपेयोऽमृताहर्त्ता नागारिर्विष्णुवाहनः ॥ १० ॥
अप्रमेयो दुराधर्षो रणे देवारिसूदनः।
महाबलो महावेगो महाकायोऽमृताशनः ॥ ११ ॥
गरुत्मान् मारुतगतिस्त्वयि सन्निहितः स्थितः।
विष्णुना देवदेवेन शक्रार्थं स्थापितो ह्यसि ॥ १२ ॥
जयाय भव मे नित्यं वृद्धयेऽथ बलस्य च।
साश्ववर्मायुधान् योधान् रक्षास्माकं रिपून् दह ॥ १३ ॥
कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः।
सुप्रतीकोऽञ्जनो नील एतेऽष्टौ देवयोनयः ॥ १४ ॥
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च बलान्यष्टौ समाश्रिताः।
भद्रो मन्द्रो मृगश्चैव गजः सङ्कीर्ण एव च ॥ १५ ॥
वने वने प्रसूतास्ते स्मरयोनिं महागजाः।
पान्तु त्वां वसवो रुद्रा आदित्याः समरुद्गणाः ॥ १६ ॥
भर्त्तारं रक्ष नागेन्द्र समयः परिपाल्यताम्।
ऐरावताधिरूढस्तु वज्रहस्तः शतक्रतुः ॥ १७ ॥
पृष्ठतोऽनुगतस्त्वेष रक्षतु त्वां स देवराट्।
अवाप्नुहि जयं युद्धे सुस्थश्चैव सदा व्रज ॥ १८ ॥
अवाप्नुहि बलञ्चैव ऐरावतसमं युधि।
श्रीस्ते सोमाद्बलं विष्णोस्तेजः सूर्य्याज्जवोऽनिलात् ॥ १९ ॥
स्थैर्य्यं गिरेर्जयं रुद्राद् यशो देवात् पुरन्दरात्।
युद्धे रक्षन्तु नागास्त्वां दिशश्च सह दैवतैः ॥ २० ॥

अश्विनौ सह गन्धर्वैः पान्तु त्वां सर्वतो दिश ।
मनवो वसवो रुद्रा वायुः सोमो महर्षयः ॥ २१ ॥
नागकिन्नरगन्धर्वयक्षभूतगणा ग्रहाः ।
प्रमथास्तु सहादित्यैर्भूतेशो मातृभिः सह ॥ २२ ॥
शक्रः सेनापतिः स्कन्दो वरुणश्चाश्रितस्त्वयि ।
प्रदहन्तु रिपून् सर्वान् राजा विजयमृच्छतु ॥ २३ ॥
यानि प्रयुक्तान्यरिभिर्भूषणानि समन्ततः ।
पतन्तु तव शत्रूणां हतानि तव तेजसा ॥ २४ ॥
कालनेमिवधे यद्वद् युद्धे त्रिपुरघातने ।
हिरण्यकशिपोर्युद्धे वधे सर्वासुरेषु च ॥ २५ ॥
शोभितासि तथैवाद्य शोभस्व समयं स्मर ।
नीलश्वेतामिमां दृष्ट्वा नश्यन्त्वाशु नृपारयः ॥ २६ ॥
व्याधिभिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः ।
पूतना रेवती लेखा कालरात्रीति पठ्यते ॥ २७ ॥
दहन्त्वाशु रिपून् सर्वान् पताके ! त्वामुपाश्रिता ।
सर्वमेधे महायज्ञे देवदेवेन शूलिना ॥ २८ ॥
सर्वेण जगतश्चैव सारेण त्वं विनिर्मितः ।
नन्दकस्यापरा मूर्त्तिः स्मर शत्रुनिवर्हण ! ॥ २९ ॥
नीलोत्पलदलश्याम ! कृष्ण ! दुःस्वप्ननाशन ! ।
असिर्विशसनः खड्गस्तीक्ष्णधारो दुरासदः ॥ ३० ॥
श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मपालस्तथैव च ।
इत्यष्टौ तव नामानि पुरोक्तानि स्वयम्भुवा ॥ ३१ ॥
नक्षत्रं कृत्तिका तुभ्यं गुरुर्देवो महेश्वरः ।
हिरण्यञ्च शरीरन्ते दैवतन्ते जनार्दनः ॥ ३२ ॥

राजानं रक्ष निस्त्रिंश सबलं सपुरं तथा ।
पिता पितामहो देव स त्वं पालय सर्वदा ॥ ३३ ॥
धर्मप्रदस्त्वं समरे वमन सैन्ये यथाऽद्य मे ।
रक्ष मां रक्षणीयोऽहं तवानघ । नमोऽस्तु ते ॥ ३४ ॥
दुन्दुभे । त्वं सपत्नानां घोषाद्धृदयकम्पन ।
भव भूमिपसैन्यानां यथा विजयवर्द्धन ॥ ३५ ॥
यथा जीमूतघोषेण हृष्यन्ति वरवारणाः ।
तथास्तु तव शब्देन हर्षोऽस्माकं मुदावह । ॥ ३६
यथा जीमूतशब्देन स्त्रीणां त्रासोऽभिजायते ।
तथा तु तव शब्देन त्रस्यन्त्वस्मद्द्विषो रणे ॥ ३७ ॥
मन्त्रैः सदार्चनीयास्ते याजनीया जयादिषु ।
घृतकम्बलावर्णादिस्त्वभिषेकश्च वत्सरे ।
राज्ञोऽभिषेकः कर्त्तव्यो दैवज्ञेन पुरोधसा ॥ ३८ ॥

अथोनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

विष्णुपञ्जरम् ।

पुष्कर उवाच । त्रिपुरञ्जघुष पर्वं ब्रह्मणा विष्णुपञ्जरम् ।
शङ्करस्य द्विजश्रेष्ठ रक्षणाय निरूपितम ॥ १ ॥
वागीशेन च शक्रस्य बलं हन्तुं प्रयास्यत ।
तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि तत्त्वं शृणु जयादिमत् । २ ॥
विष्णुः प्राच्यां स्थितश्चक्री हरिर्दक्षिणतो गदी ।
प्रतीच्यां शार्ङ्गधृग विष्णुर्जिष्णुः खड्गी ममोत्तरे ॥ ३ ॥
हृषीकेशो विकोणेषु तच्छिद्रेषु जनार्दन ।

क्राडरूपी हरिर्भूमौ नरसिंहोऽम्बरे मम ॥ ४ ॥
क्षुरान्तममलं चक्रं भ्रमत्येतत् सुदर्शनम ।
अस्यांशुमाला दुष्प्रेच्या हन्तु प्रेतनिशाचरान ॥ ५ ॥
गदा चेयं सहस्रार्चि प्रदीप्तपावकोज्ज्वला ।
रक्षोभूतपिशाचानां डाकिनीनाञ्च नाशनो ॥ ६ ॥
शार्ङ्ग विस्फूर्जितञ्चैव वासुदेवस्य मद्रिपून ।
तिर्य्यङमनुष्यकुष्माण्डप्रेतादीन हन्त्वशेषत ॥ ७ ॥
खड्गधाराज्ज्वलज्ज्योत्स्नानिर्द्धूता ये समाहिता ।
त यान्तु शाम्यता सद्यो गरुडेनेव पन्नगा ॥ ८ ॥
ये कुष्माण्डास्तथा यक्षा ये दैत्या ये निशाचरा ।
प्रेता विनायका क्रूरा मनुष्या जम्भगा खगा ॥ ९ ॥
सिंहादयश्च पशवा दन्दशूकाश्च पन्नगा ।
सर्वे भवन्तु त सौम्या कृष्णशङ्खरवाहता ॥ १० ॥
चित्तवृत्तिहरा ये मे य जना स्मृतिहारका ।
बलौजसाञ्च हर्त्तारश्छायाविभ्रंशकाश्च ये ॥ ११ ॥
ये चापभागहर्त्तारो ये च लक्षणनाशका ।
कुष्माण्डास्ते प्रणश्यन्तु विष्णुचक्ररवाहता ॥ १२ ॥
बुद्धिस्वास्थ्य मन स्वास्थ्य स्वास्थ्यमैन्द्रियकं तथा ।
ममास्तु देवदेवस्य वासुदेवस्य कीर्त्तनात् ॥ १३ ॥
पृष्ठ पुरस्तान् मम दक्षिणोत्तरे
विकोणतश्चास्तु जनार्दनो हरि ।
तमीड्यमीशानमनन्तमच्युत
जनार्दनं प्रणिपतितो न सीदति ॥ १४ ॥
यथा पर ब्रह्म हरिस्तथा पर

जगतस्वरूपश्च स एव केशव ।
सत्येन तेनाच्य तन्नामकीर्त्तनात्
प्रणाशयेत तु त्रिविध ममाशुभम् ॥ १५ ॥

अथ सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

वेदशाखादिकीर्त्तनम ।

पुष्कर उवाच । सर्वानुग्राहका मन्त्राश्चतुर्वर्गप्रसाधका ।
ऋगथर्वं तथा साम यजु सख्या तु लक्षकम् ॥ १ ॥
भेद साङ्ख्यायनश्चैक आश्वलायनो द्वितीयक ।
शतानि दश मन्त्राणा ब्राह्मणा द्विसहस्रकम् ॥ २ ॥
ऋग्वेदो हि प्रमाणेन स्मृतो द्वैपायनादिभि ।
शतद्विसहस्रन्तु मन्त्राणा यजुषस्तथा ॥ ३ ॥
शतानि दश विप्राणा षडशीतिश्च शाखिका ।
काण्वमाध्यन्दिनी सञ्ज्ञा कठी माध्यकठी तथा ॥ ४ ॥
मैत्रायणी च सञ्ज्ञा च तैत्तिरीयाभिधानिका ।
वैशम्पायनिकेत्याद्या शाखा यजुषि सस्थिता ॥ ५ ॥
साम्न कौथुमसञ्ज्ञैका द्वितीयाथर्वणायनी ।
गानान्यपि च चत्वारि वेद आरण्यक तथा ॥ ६ ॥
उकथा जहचतुर्थञ्च मन्त्रा नवसहस्रका ।
सचतु शतकाश्चैव ब्रह्मसङ्घटका स्मृता ॥ ७ ॥
पञ्चविंशतिरेवात्र साममान प्रकीर्त्तितम ।
सुमन्तुर्जाजलिश्चैव श्लोकायनिरथर्वके ॥ ८ ॥
शौनक पिप्पलादश्च मुञ्जकेशादयोऽपरे ।

मन्त्राणामयुतं षष्ठिश्चतश्चोपनिषच्छतम् ॥ ९ ॥
व्यासरूपी स भगवान् शाखाभेदाद्यकारयत्।
शाखाभेदादयो विष्णुरितिहासं पुराणकम् ॥ १० ॥
प्राप्य व्यासात् पुराणादि सूतो वै लोमहर्षणः।
सुमतिश्चाग्निवर्च्चाश्च मित्रयुः शिंशपायनः ॥ ११ ॥
कृतव्रतोऽथ सावर्णि षट्शिष्यास्तस्य चाभवन्।
शांशपायनादयश्चक्रुः पुराणानान्तु संहिताः ॥ १२ ॥
ब्राह्मादीनि पुराणानि हरिविद्या दशाष्ट च।
महापुराणे ह्याग्नेये विद्यारूपो हरिः स्थितः ॥ १३ ॥
सप्रपञ्चो निष्प्रपञ्चो मूर्त्तामूर्त्तस्वरूपधृक्।
तं ज्ञात्वाभ्यर्च्य संस्तूय भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ १४ ॥
विष्णुर्जिष्णुर्भविष्णुश्च अग्निसूर्य्यादिरूपवान्।
अग्निरूपेण देवादेर्मुखं विष्णुः परा गतिः ॥ १५ ॥
वेदेषु सपुराणेषु यज्ञमूर्त्तिश्च गीयते।
आग्नेयाख्यं पुराणन्तु रूपं विष्णोर्महत्तरम् ॥ १६ ॥
आग्नेयाख्यपुराणस्य कर्त्ता श्रोता जनार्दनः।
तस्मात् पुराणमाग्नेयं सर्ववेदमयं महत् ॥ १७ ॥
सर्वविद्यामयं पुण्यं सर्वज्ञानमयं वरम्।
सर्वात्म हरिरूपं हि पठतां शृण्वतां नृणाम् ॥ १८ ॥
विद्यार्थिनाञ्च विद्यादमर्थिनां श्रीधनप्रदम्।
राज्यार्थिनां राज्यदञ्च धर्मदं धर्मकामिनाम् ॥ १९ ॥
स्वर्गार्थिनां स्वर्गदञ्च पुत्रदं पुत्रकामिनाम्।
गवादिकामिनां गोदं ग्रामदं ग्रामकामिनाम् ॥ २० ॥
कामार्थिनां कामदञ्च सर्वसौभाग्यसम्पदम्।

गुणकीर्त्तिप्रदं नृणां जयदं जयकामिनाम ॥ २१ ॥
सर्व्वपसूना सर्व्वदन्तु मुक्तिदं मुक्तिकामिनाम ।
पापघ्नं पापकर्त्तृणामाग्नेयं हि पुराणकम् ॥ २२ ॥

अथैकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

दानादिमाहात्म्यम् ।

पुष्कर उवाच । ब्रह्मणाभिहितं पूर्व्वं यावन्मात्रं मरीचये ।
लक्षार्द्धाऽन्तु तद्ब्राह्मं लिखित्वा सम्प्रदापयेत् ॥ १ ॥
वैशाख्यां पौर्णमास्याञ्च स्वर्गार्थी जलधेनुमत् ।
पाद्मं द्वादशसाहस्रं ज्यैष्ठे दद्याच्च धेनुमत ॥ २ ॥
वराहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य पराशर ।
त्रयोविंशतिसाहस्रं वैष्णवं प्राह चार्पयेत ॥ ३ ॥
जलधेनुमदाषाढ्यां विष्णोः पदमवाप्नुयात ।
चतुर्द्दशसहस्राणि वायवीयं हरिप्रियम ॥ ४ ॥
श्वेतकल्पप्रसङ्गेन धर्मान् वायुरिहाब्रवीत् ।
दद्याल्लिखित्वा तद्विप्रे श्रावण्यां गुडधेनुमत् ॥ ५ ॥
यत्राधिकृत्य गायत्रीं कीर्त्त्यते धर्म्मविस्तर ।
वृत्रासुरवधोपेतं तद्भागवतमुच्यते ॥ ६ ॥
सारस्वतस्य कल्पस्य प्रोष्ठपद्यान्तु तद्ददेत् ।
अष्टादशसहस्राणि हेमसिंहसमन्वितम ॥ ७ ॥
यत्राह नारदो धर्म्मान् बृहत्कल्पाश्रितानिह ।
पञ्चविंशसहस्राणि नारदीयं तदुच्यते ॥ ८ ॥
सधेनुञ्चाश्विने दद्यात सिद्धिमात्यन्तिकीं लभेत् ।

यत्राधिकृत्य प्रवृत्ता धर्माधर्मविचारणा ॥ ९ ॥
कार्त्तिक्यां नवसाहस्रं मार्कण्डेयमथार्पयेत् ।
अग्निना यद्वशिष्ठाय प्रोक्तञ्चाग्नेयमेव तत् ॥ १० ॥
लिखित्वा पुस्तकं दद्यात् मार्गशीर्ष्यां स सर्वदः ।
द्वादशैव सहस्राणि सर्वविद्यावबोधनम् ॥ ११ ॥
चतुर्दशसहस्राणि भविष्यं सूर्य्यसम्भवम् ।
भवस्तु मनवे प्राह दद्यात् पौष्यां गुडादिमत् ॥ १२ ॥
सावर्णिना नारदाय ब्रह्मवैवर्त्तमीरितम् ।
रथान्तरस्य वृत्तान्तमष्टादशसहस्रकम् ॥ १३ ॥
माघ्यां दद्याद् वराहस्य चरितं ब्रह्मलोकभाक् ।
यत्राग्निलिङ्गमध्यस्थो धर्मान् प्राह महेश्वरः ॥ १४ ॥
आग्नेयकल्पे तल्लिङ्गमेकादशसहस्रकम् ।
तद् दत्त्वा शिवमाप्नोति फाल्गुन्यां तिलधेनुमत् ॥१५॥
चतुर्दशसहस्राणि वाराहं विष्णुनेरितम् ।
भूमौ वराहचरितं मानवस्य प्रवृत्तितः ॥ १६ ॥
सहेमगरुडं चैत्र्यां पदमाप्नोति वैष्णवम् ।
चतुरशीतिसाहस्रं स्कान्दं स्कन्देरितं महत् ॥ १७ ॥
अधिकृत्य सधर्मांश्च कल्पे तत्पुरुषेऽर्पयेत् ।
वामनं दशसाहस्रं धौमकल्पे हरेः कथाम् ॥ १८ ॥
दद्यात् शरदि विषुवे धर्मार्थादिनिबोधनम् ।
कूर्मञ्चाष्टसहस्रञ्च कूर्मोक्तञ्च रसातले ॥ १९ ॥
इन्द्रद्युम्नप्रसङ्गेन दद्यात्तद्धेमकूर्मवत् ।
त्रयोदशसहस्राणि मात्स्यं कल्पादितोऽब्रवीत् ॥ २० ॥
मत्स्यो हि मनवे दद्याद् विषुवे हेममत्स्यवत् ।

गारुडञ्चाष्टसाहस्रं विष्णूक्तं तार्क्ष्यकल्पके ॥ २१ ॥
विश्वाण्डाद् गरुडोत्पत्तिं तद् दद्याद्धेमहंसवत्।
ब्रह्मा ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्याब्रवीत् तु यत् ॥ २२ ॥
तच्च द्वादशसाहस्रं ब्रह्माण्डं तद् द्विजेऽर्पयेत्।
भारते पर्व्वसमाप्तौ वस्त्रगन्धस्रगादिभिः ॥ २३ ॥
वाचकं पूजयेदादौ भोजयेत् पायसैर्द्विजान्।
गोभूग्रामसुवर्णादि दद्यात् पर्वणि पर्वणि ॥ २४ ॥
समाप्ते भारते विप्र संहितापुस्तकान् यजेत्।
शुभे देशे निवेश्याथ क्षौमवस्त्रादिनावृतान् ॥ २५ ॥
नरनारायणौ पूज्यौ पुस्तकाः कुसुमादिभिः।
गोऽन्नभूहेम दत्त्वाथ भोजयित्वा क्षमापयेत् ॥ २६ ॥
महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च।
मासकौ द्वौ त्रयश्चैव मासे मासे प्रदापयेत् ॥ २७ ॥
अयनादौ श्रावकस्य दानमादौ विधीयते।
श्रोतृभिः सकलैः कार्य्यं श्रावके पूजनं द्विज। ॥ २८ ॥
इतिहासपुराणानां पुस्तकानि प्रयच्छति।
पूजयित्वायुरारोग्यं स्वर्गमोक्षमवाप्नुयात् ॥ २९ ॥

अथ द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः।

सूर्य्यवंशकीर्त्तनम्।

अग्निरुवाच। सूर्य्यवंशं सोमवंशं राज्ञां वंशं वदामि ते।
हरेर्ब्रह्मा पद्मगोऽभून् मरीचिर्ब्रह्मणः सुतः ॥ १ ॥
मरीचेः कश्यपस्तस्माद् विवस्वांस्तस्य पत्न्यपि।

सञ्ज्ञा राज्ञी प्रभा तिस्रो राज्ञी रैवतपुत्रिका ॥ २ ॥
रैवन्त सुषुवे पुत्र प्रभातञ्च प्रभा रवे ।
त्वाष्ट्री सञ्ज्ञा मनु पुत्र यमलौ यमुना यमम् ॥ ३ ॥
छाया सञ्ज्ञा च सावर्णि मनु वैवस्वत सुतम ।
अग्निञ्च तपतीं विष्टि सञ्ज्ञायाञ्चाश्विनौ पुन ॥ ४ ॥
मनोर्वैवस्वतस्यासन पुत्रा वै न च ततसमा ।
इक्ष्वाकुश्चैव नाभागो धृष्ट अय्यातिरेव च ॥ ५ ॥
नरिष्यन्तस्तथा प्राशुर्नाभागादिष्टसत्तमा ।
करुषश्च पृषध्रश्च अयोध्यायां महाबला ॥ ६ ॥
कन्येला च मनोरासीद् बधात तस्या पुरूरवा ।
पुरूरवसमुत्पाद्य सेला सुद्युम्नता गता ॥ ७ ॥
सुद्युम्नादुत्कलगयौ विनताश्वस्त्रयो नृपा ।
उत्कलस्योत्कल राष्ट्र विनताश्वस्य पश्चिमा ॥ ८ ॥
दिक सर्वा राजवर्य्यस्य गयस्य तु गयापुरी ।
वशिष्ठवाक्यात् सुद्युम्न प्रतिष्ठानमवाप ह ॥ ९ ॥
तत् पुरूरवसे प्रादात् सुद्युम्नो राज्यमाप्य तु ।
नरिष्यत शका पुत्रा नाभागस्य च वैष्णव ॥ १० ॥
अम्बरीष प्रजापालो धार्ष्टक धृष्टत कुलम ।
सुकन्यानर्त्तौ अय्यातेर्वैरोच्चानर्त्ततो नृप ॥ ११ ॥
आनर्त्तविषयश्चासीत् पुरी चासीत् कुशस्थली ।
रैवस्य रैवत पुत्र ककुद्मी नाम धार्मिक ॥ १२ ॥
ज्येष्ठ पुत्रशतस्यासीद्राज्य प्राप्य कुशस्थलीम् ।
स कन्यासहित श्रुत्वा गान्धर्वं ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ १३ ॥
मुहूर्त्तभूत देवस्य मर्त्यं महुयुग गतम ।

आजगाम जवेनाथ स्वां पुरीं यादवैर्वृताम ॥ १४ ॥
कृता द्वारवतीं नाम बहुद्वारां मनोरमाम ।
भोजवृष्ण्यन्धकैर्गुप्तां वासुदेवपुरोगमै ॥ १५ ॥
रेवतीं बलदेवाय ददौ ज्ञात्वा ह्यनिन्दिताम् ।
तप सुमेरुशिखरे तप्त्वा विष्ण्वालय गत ॥ १६ ॥
नाभागस्य च पुत्रौ द्वौ वैश्यौ ब्राह्मणतां गतौ ।
करूषस्य तु कारूषा क्षत्रिया युद्धदुर्मदा ॥ १७ ॥
शूद्रत्वञ्च पृषध्रोऽगाद्धिंसयित्वा गुरोश्च गाम ।
मनुपुत्रादथेक्ष्वाकोर्विकुक्षिर्दैवराडभूत ॥ १८ ॥
विकुक्षेस्तु ककुत्स्थोऽभूत तस्य पुत्र सुयोधन ।
तस्य पुत्र पृथुर्नाम विश्वगश्च पृथो सुत ॥ १९ ॥
आयुस्तस्य च पुत्रोऽभूद् युवनाश्वस्तथा सुत ।
युवनाश्वाच्च आवन्त पूर्वे आवन्तिका पुरी ॥ २० ॥
आवन्ताद् बृहदश्वोऽभूत् कुवलाश्वस्ततो नृप ।
धुन्धुमारत्वमगमद् धुन्धोर्नाम्ना च वै पुरा ॥ २१ ॥
धुन्धुमारास्त्रयो भूपा दृढाश्वो दण्ड एव च ।
कपिलोऽथ दृढाश्वात् तु हर्य्यश्वश्च प्रमोदक ॥ २२ ॥
हर्य्यश्वाच्च निकुम्भोऽभूत संहताश्वो निकुम्भत ।
अकृशाश्वो रणाश्वश्च संहताश्वसुतावुभौ ॥ २३ ॥
युवनाश्वो रणाश्वस्य मान्धाता युवनाश्वत ।
मान्धातु पुरुकुत्सोऽभूत् मुचुकुन्दो द्वितीयक ॥ २४ ॥
पुरुकुत्सादसस्युश्च सम्भूतो नर्मदाभव ।
सम्भूतस्य सुधन्वाऽभूत् त्रिधन्वाथ सुधन्वन ॥ २५ ॥
त्रिधन्वनस्तु तरुणस्तस्य सत्यव्रत सुत ।

सत्यव्रतात सत्यरथो हरिश्चन्द्रश्च ततसुत ॥ २६ ॥
हरिश्चन्द्राद्रोहिताख्यो रोहिताश्वाद् वृकोऽभवत्।
वृकाद् वाहुश्च वाह्वोश्च सगरस्तस्य च प्रिया ॥ २७ ॥
प्रभा षष्टिसहस्राणा सुताना जननी ह्यऽभूत्।
तुष्टादौर्वान्न नृपादेक भानुमत्यसमञ्जसम ॥ २८ ॥
खनन्त पृथिवी दग्धा विष्णुना बहुसागरा ।
असमञ्जसोऽशुमाश्च दिलीपोऽशुमतोऽभवत ॥ २९ ॥
भगीरथो दिलीपात तु येन गङ्गावतारिता ।
भगीरथात तु नाभागो नाभागादम्बरीषक ॥ ३० ॥
सिन्धद्वीपाऽम्बरीषात तु श्रुतायुस्ततसुत स्मृत ।
श्रुतायोऋतपर्णोऽभत तस्य कल्माषपादक ॥ ३१ ॥
कल्माषाद्व सर्वकर्मा ह्यनरण्यस्ततोऽभवत ।
अनरण्यात् तु निघ्नोऽथ अनमित्रस्ततो रघ ॥ ३२ ॥
रघोरभद् दिलीपस्तु दिलीपाच्चाप्यजो नृप ।
दीर्घबाहुरजात कालस्त्वजापालस्ततोऽभवत ॥ ३३ ॥
तथा दशरथो जातस्तस्य पुत्रचतुष्टयम ।
नारायणात्मका सर्वे रामस्तस्याग्रजोऽभवत ॥ ३४ ॥
रावणान्तकरो राजा ह्ययोध्याया रघतम ।
वाल्मीकिर्यस्य चरित चक्रे तन्नारदश्रवात् ॥ ३५ ॥
रामपुत्रौ कुशलवौ सीताया कुलवर्धनौ ।
अतिथिश्च कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चात्मज ॥ ३६ ॥
निषधात् तु नलो जज्ञे नभोऽजायत वै नलात् ।
नभस पुण्डरीकोऽभूत सुधन्वा च ततोऽभवत ॥ ३७ ॥
सुधन्वनो देवानीको ह्यहीनाश्वश्च ततसुत ।

अहीनाश्वात सहस्राश्वश्चन्द्रालोकस्ततोऽभवत ॥ १८ ॥
चन्द्रावलोकतस्तारापीडोऽस्माच्चन्द्रपर्वत ।
चन्द्रगिरेर्भानुरथ श्रुतायुस्तस्य चात्मज ।
इक्ष्वाकुवंशप्रभवा सूर्य्यवंशधरा स्मृता ॥ १९ ॥

अथ त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

सोमवंशवर्णनम ।

अग्निरुवाच । सोमवंश प्रवक्ष्यामि पठित पापनाशनम ।
विष्णुनाभ्यब्जजो ब्रह्मपुत्रोऽत्रिरत्रित ॥ १ ॥
सोमश्चक्रे राजसूय त्रैलोक्य दक्षिणां ददौ ।
समाप्तेऽवभृथ सोम तद्रूपालोकनेच्छव ॥ २ ॥
कामवाणाभितप्ताङ्ग्यो नवदेव्य सिषेविरे ।
लक्ष्मीनारायण त्यक्त्वा सिनीवाली च कर्दमम ॥ ३ ॥
द्युति विभावसु त्यक्त्वा पुष्टिर्धातारमव्ययम् ।
प्रभा प्रभाकर त्यक्त्वा हविष्मन्त कुहू स्वयम ॥ ४ ॥
कीर्त्तिर्जयन्त भर्त्तार वसुर्मारीचकश्यपम ।
धृतिस्त्यक्त्वा पति नन्दीं सोममेवाभजत् तदा ॥ ५ ॥
स्वकीया इव सोमोऽपि कामयामास तास्तदा ।
एव कृतापचारस्य तासा भर्तृगणस्तदा ॥ ६ ॥
न शशाकापचाराय शापै शस्त्रादिभि पुन ।
सप्तलोकैकनाथत्वमवाप्तस्तपसा ह्युत ॥ ७ ॥
विवभ्राम मतिस्तस्य विनयादनया हृता ।
बृहस्पते स वै भार्य्या तारा नाम यशस्विनीम ॥ ८ ॥

जहार तरसा सोमो ह्यवमन्याङ्गिर सुतम ।
ततस्तद्युद्धमभवत् प्रख्यात तारकामयम ॥ ९ ॥
देवाना दानवानाञ्च लोकक्षयकर महत् ।
ब्रह्मा निवार्य्योशनस तारामङ्गिरसे ददौ ॥ १० ॥
तामन्त प्रसवा दृष्ट्वा गर्भं त्यजाब्रवीद् गुरु ।
गर्भस्त्यक्त प्रदीप्तोऽथ प्राहाह सोमसम्भव ॥ ११ ॥
एव सोमाद् बुध पुत्र पुत्रस्तस्य पुरूरवा ।
स्वर्गं त्यक्त्वोर्वशी सा त वरयामास चाप्सरा ॥ १२ ॥
तया सहाचरद्राजा दशवर्षाणि पञ्च च ।
पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ महामुने । ॥ १३ ॥
एकोऽग्निरभवत पूर्व तेन त्रेता प्रवर्त्तिता ।
पुरूरवा योगशीलो गान्धर्वलोकमीयिवान ॥ १४ ॥
आयुर्दृढायुरश्वायुर्धनायुर्धृतिमान वसु ।
दिविजात शतायुश्च सुषुवे चोर्वशी नृपान् ॥ १५ ॥
आयुषो नहुष पुत्रा वृद्धशर्मा रजिस्तथा ।
दर्भो विपाप्मा पञ्चाग्न्य रजे पुत्रशत ह्यभूत ॥ १६ ॥
राजेया इति विख्याता विष्णुदत्तवरो रजि ।
देवासुरे रणे दैत्यानवधीत सुरयाचित ॥ १७ ॥
गतायेन्द्राय पुत्रत्व दत्त्वा राज्य दिव गत ।
रजे पुत्रैर्हृत त राज्य शक्रस्याथ सुदुर्मना ॥ १८ ॥
ग्रहशान्त्यादिविधिना गुरुरिन्द्राय तद् ददौ ।
मोहयित्वा रजिसुतानासन्ते निजधर्मगा ॥ १९ ॥
नहुषस्य सुता सप्त यतिर्य्ययातिरुत्तम ।
उद्भव पञ्चकश्चैव शर्य्यातिमेघपालकौ ॥ २० ॥

यति कुमारभावेऽपि विष्णु ध्यात्वा हरिं गत ।
देवयानी शुक्रकन्या ययाते पत्न्यभूत तदा ॥ २१ ॥
वृषपर्वजा शर्मिष्ठा ययाते पत्नि तत्सुता ।
यदुश्च तुवसुश्चैव देवयानी व्यजायत ॥ २२ ॥
द्रुह्युश्चानूश्च पूरुश्च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।
यदु पूरुश्चाभवतां तयो वंशविवर्धनौ ॥ २३ ॥

अथ चतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

यदुवंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । यदोरासन पञ्च पुत्रा ज्येष्ठस्तेष सहस्रजित ।
नीलाञ्जिको रघु क्रोष्टु शतजिच्च सहस्रजित ॥ १ ॥
शतजिद्वैहयो रेणुहयो हय इति त्रय ।
धर्मनेत्रो हैहयस्य धर्मनेत्रस्य संहन ॥ २ ॥
महिमा संहनस्यासीन महिम्नो भद्रसेनक ।
भद्रसेनाद् दुर्गमोऽभूद् दुर्गमात कनकोऽभवत ॥ ३ ॥
कनकात् कृतवीर्य्यस्तु कृताग्नि करवीरक ।
कृतौजाश्च चतुर्थोऽभूत कृतवीर्य्यात् तु सोऽर्जुन ॥ ४ ॥
दत्तोऽर्जुनाय तपते सप्तद्वीपमहीशताम् ।
ददौ बाहुसहस्रञ्च अजेयत्व रणेऽरिणा ॥ ५ ॥
अधर्म वर्तमानस्य विष्णुहस्तान् मृतिर्ध्रुवा ।
दश यज्ञसहस्राणि सोऽर्जुन कृतवान् नृप ॥ ६ ॥
अनष्टद्रव्यता राष्ट्रे तस्य संस्मरणादभूत ।
न नून कार्त्तवीर्य्यस्य गति यास्यन्ति वै नृपा ॥ ७ ॥

यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च विक्रमेण श्रुतेन च ।
कार्त्तवीर्य्यस्य च शत पुत्राणा पञ्च वै परा ॥ ८ ॥
सूरसेनश्च सूरश्च धृष्टोक्त कृष्ण एव च ।
जयध्वजश्च नामासीदावन्त्यो नृपतिर्महान ॥ ९ ॥
जयध्वजात तालजङ्घस्तालजङ्घात तत सुता ।
हैहयाना कुला पञ्च भोजाश्चावन्तयस्तथा ॥ १० ॥
वोतिहोत्रा स्वय जाता शौण्डिकेयास्तथैव च ।
वीतिहोत्रादनन्तोऽभूदनन्ताद्द दुर्जयो नृप ॥ ११ ॥
क्रोष्टोर्वंश प्रवक्ष्यामि यत्र जातो हरि स्वयम ।
क्रोष्टास्तु वृजिनीवाश्च स्वाहाऽभद्द वृजिनीवत ॥ १२ ॥
स्वाहापुत्रो रुषद्गुश्च तस्य चित्ररथ सुत ।
शशविन्दुश्चित्ररथाच्चक्रवर्त्ती हरौ रत ॥ १३ ॥
शशविन्दोश्च पुत्राणा शतानामभवच्छतम ।
धीमता चारुरूपाणा भरिद्रविणतेजसाम ॥ १४ ॥
पृथुश्रवा प्रधानोऽभत तस्य पुत्र सुयज्ञक ।
सुयज्ञस्योशना पुत्रस्तितिक्षुरुशन सुत ॥ १५ ॥
तितिक्षोस्तु मरुत्तोऽभूत् तस्मात कम्बलवर्हिष ।
पञ्चाशद्रुक्मकवचाद्रुक्मेषु पृथरुक्मक ॥ १६ ॥
ज्यामघ पापघ्नो ज्यामघ स्त्रीजितोऽभवत ।
शैव्यायां ज्यामघादासीद्द विदर्भस्तस्य कौशिक ॥ १७ ॥
लोमपाद क्रथ श्रेष्ठात् क्रति स्यात्रामपादत ।
कौशिकस्य चिदि पुत्रस्तस्माच्चैद्या नृपा स्मृता ॥१८॥
क्रथाद्विदर्भपुत्राश्च कुन्ति कुन्तेश्च धृष्टक ।
धृष्टस्य निधृतिस्तस्य उदक्राख्यो विदूरथ ॥ १९ ॥

दशार्हपुत्रो व्योमस्तु व्योमाज्जीमूत उच्यते ।
जीमूतपुत्रो विकलस्तस्य भीमरथ सुत ॥ २० ॥
भीमरथान् नवरथस्ततो दृढरथोऽभवत् ।
शकुन्तिश्च दृढरथात् शकुन्तेश्च करम्भक ॥ २१ ॥
करम्भाद् देवलातोऽभूत् देवक्षेत्रश्च तत्सुत ।
देवक्षेत्रान् मधुर्नाम मधोर्द्रवरसोऽभवत् ॥ २२ ॥
द्रवरसात् पुरुहूतोऽभूज्जन्तुरासीत तु तत्सुत ।
गुणी तु यादवो राजा जन्तुपुत्रस्तु सात्वत ॥ २३ ॥
सात्वताद् भजमानस्तु वृष्णिरन्धक एव च ।
देवावृधश्च चत्वारस्तेषां वंशास्तु विश्रुता ॥ २४ ॥
भजमानस्य बाह्योऽभद् वृष्टि क्रमिनिमिस्तथा ।
देवावृधाद् वभ्रुरासीत् तस्य श्लोकोऽत्र गीयते ॥ २५ ॥
यथैव शृणुमा दूरात् गुणास्तद्वत् समन्तिकात् ।
वभ्र श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृध सम ॥ २६ ॥
चत्वारश्च सुता वभ्रोर्वासुदेवपरा नृपा ।
कुकुरो भजमानस्तु शिनि कम्बलवर्हिष ॥ २७ ॥
कुकुरस्य सुतो धृष्णुर्धृष्णोस्तु तनयो धृति ।
धृते कपोतरोमाभूत् तस्य पुत्रस्तु तित्तिरि ॥ २८ ॥
तित्तिरेस्तु नर पुत्रस्तस्य चन्दनदुन्दुभि ।
पुनर्वसुस्तस्य पुत्र आहुकश्चाहुकीसुत ॥ २९ ॥
आहुकाद् देवको जज्ञे उग्रसेनस्ततोऽभवत् ।
देववानुपदेवश्च देवकस्य सुता स्मृता ॥ ३० ॥
तेषां स्वसार सप्तासन् वसुदेवाय ता ददौ ।
देवकी श्रुतदेवी च मित्रदेवी यशोधरा ॥ ३१ ॥

श्रीदेवी सत्यदेवी च सुरापी चेति सप्तमी ।
नवाग्रसेनस्य सुता कंसस्तेषाञ्च पूर्वज ॥ ३२ ॥
न्यग्रोधश्च सुनामा च कङ्क शङ्कुश्च भूमिप ।
सुतनूराष्ट्रपालश्च युद्धमुष्टि सुमुष्टिक ॥ ३३ ॥
भजमानस्य पुत्रोऽथ रथमुख्या विदूरथ ।
राजाधिदेव शूरश्च विदूरथसुतोऽभवत् ॥ ३४ ॥
राजाधिदेवपुत्रौ द्वौ शोणाश्व श्वेतवाहन ।
शोणाश्वस्य सुता पञ्च शमी शत्रुजिदादय ॥ ३५ ॥
शमीपुत्र प्रतिक्षेत्र प्रतिक्षेत्रस्य भोजक ।
भोजस्य हृदिक पुत्रो हृदिकस्य दशात्मजा ॥ ३६ ॥
कृतवर्मा शतधन्वा देवार्हो भीषणादय ।
देवार्हात् कम्बलवर्हिरसमौजास्ततोऽभवत् ॥ ३७ ॥
सुदंष्ट्रश्च सुवासश्च धृष्टोऽभूदसमौजस ।
गान्धारी चैव माद्री च धृष्टभार्य्ये बभूवतु ॥ ३८ ॥
सुमित्रोऽभूच्च गान्धार्य्या माद्री जज्ञे युधाजितम ।
अनमित्र शिनिर्धृष्टात् ततो वै देवमीढष ॥ ३९ ॥
अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्यापि प्रसेनक ।
सत्राजित प्रसेनोऽथ मणि सूर्य्यात् स्यमन्तकम् ॥ ४० ॥
प्राप्यारण्ये चरन्तन्तु सिंहो हत्वाग्रहीन मणिम् ।
हता जाम्बवता सिंहो जाम्बवान् हरिणा जित ॥ ४१ ॥
तस्मान मणि जाम्बवतीं प्राप्यागाद् द्वारका पुरीम् ।
सत्राजिताय प्रददौ शतधन्वा जघान तम् ॥ ४२ ॥
हत्वा शतधनु कृष्णो मणिमादाय कीर्त्तिभाक् ।
बलयादवमुख्याग्रे अक्रूरान् मणिमर्पयेत् ॥ ४३ ॥

मिथ्याभिशस्ति कृष्णस्य त्यक्त्वा स्वर्गी सम्पठन् ।
सत्राजितो भङ्गकार सत्यभामा हरे प्रिया ॥ ४४ ॥
अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे सत्यकस्तु शिने सुत ।
सत्यकात सात्यकिर्जज्ञे युयुधानाद् धुनिस्त्वभूत् ॥ ४५ ॥
धुनेर्युगन्धर पुत्र स्वाह्नोऽभूत् स युधाजित ।
ऋषभक्षेत्रको तस्य ऋषभाच्च श्वफल्कक ॥ ४६ ॥
श्वफल्कपतो ह्यक्रूर अक्रराच्च सुधन्वक ।
शूरात तु वसुदेवाद्या पृथा पाण्डो प्रियाऽभवत ॥४७॥
धर्मात् युधिष्ठिर पाण्डोर्वायो कुन्त्या वृकोदर ।
इन्द्राद् धनञ्जया माद्र्या नकुल सहदेवक ॥ ४८ ॥
वसुदेवाच्च रोहिण्या राम सारणदुर्गमौ ।
वसुदेवाच्च देवक्यामादौ जात सुषेनक, ॥ ४९ ॥
कीर्त्तिमान भद्रसेनश्च जाकव्यो विष्णुदासक ।
भद्रदेह कंस एतान षड्गर्भान् निजघान ह ॥ ५ ॥
ततो बलस्तत कृष्ण सुभद्रा भद्रभाषिणी ।
चारुदेष्णश्च साम्बाद्या कृष्णाज्जाम्बवतीसुता ॥ ५१ ॥

अथ पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

द्वादशसंग्रामा ।

अग्निरुवाच । कश्यपो वसुदेवोऽभूद् देवकी चादितिर्वरा ।
देवक्यां वसुदेवात् तु कृष्णोऽभूत् तपसान्वित ॥ १ ॥
धर्मसंरक्षणार्थाय ह्यधर्महरणाय च ।
सुरादे पालनार्थञ्च दैत्यादेर्मथनाय च ॥ २ ॥

रुक्मिणी सत्यभामा च सत्या नग्नजिती प्रिया ।
सत्यभामा हरेः सेव्या गान्धारी लक्ष्मणा तथा ॥ ३ ॥
मित्रविन्दा च कालिन्दी देवी जाम्बवती तथा ।
सुशीला च तथा माद्री कौशल्या विजया जया ॥ ४ ॥
एवमादीनि देवीनां सहस्राणि तु षोडश ।
प्रद्युम्नाद्याश्च रुक्मिण्यां भीमाद्याः सत्यभामया ॥ ५ ॥
जाम्बवत्याश्च शाम्बाद्याः कृष्णस्यासंस्तथापरे ।
शतं शतसहस्राणां पुत्राणां तस्य धीमतः ॥ ६ ॥
अशीतिश्च सहस्राणि यादवाः कृष्णरक्षिताः ।
प्रद्युम्नस्य तु वैदर्भ्यामनिरुद्धो रणप्रियः ॥ ७ ॥
अनिरुद्धस्य वज्राद्या यादवाः सुमहाबलाः ।
तिस्रः कोट्यो यादवानां षष्टिर्लक्षाणि दानवाः ॥ ८ ॥
मनुष्ये बाधका ये तु तन्नाशाय बभव सः ।
कर्त्तुं धर्मव्यवस्थानं मनुष्यो जायते हरिः ॥ ९ ॥
देवासुराणां संग्रामा दायार्थं द्वादशाभवन् ।
प्रथमो नारसिंहस्तु द्वितीयो वामनो रणः ॥ १० ॥
संग्रामस्त्वथ वाराहश्चतुर्थोऽमृतमन्थनः ।
तारकामयसंग्रामः षष्ठो ह्याजीवको रणः ॥ ११ ॥
त्रैपुरश्चान्धकवधो नवमो वृत्रघातकः ।
जितो हालाहलश्चाथ घोरः कोलाहलो रणः ॥ १२ ॥
हिरण्यकशिपोश्चोरो विदार्य्य च नखैः पुरा ।
नारसिंहो देवपालः प्रह्लादं कृतवान् नृपम् ॥ १३ ॥
देवासुरे वामनश्च छलित्वा बलिमूर्जितम् ।
महेन्द्राय ददौ राज्यं काश्यपोऽदितिसम्भवः ॥ १४ ॥

वराहस्तु हिरण्याक्षं हत्वा देवानपालयत।
उज्जहार भुवं मग्नां देवदेवैरभिष्टुत ॥ १५ ॥
मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम्।
सुरासुरैश्च मथितं देवेभ्यश्चामृतं ददौ ॥ १६ ॥
तारकामयसंग्रामे तदा देवाश्च पालिता।
निवार्य्येन्द्रं गुरून् देवान् दानवान् सोमवंशकृत ॥१७॥
विश्वामित्रवशिष्ठात्रिकवयश्च रणे सुरान्।
अपालयन्ते निवार्य्य रागद्वेषादिदानवान ॥ १८ ॥
पृथ्वीरथे ब्रह्मयन्तुरीशस्य शरणो हरि।
ददाह त्रिपुरं देवपालको दैत्यमर्दन ॥ १९ ॥
गौरीं जिहीर्षुणा रुद्रमन्धकेनार्दितं हरिः।
अनुरक्तश्च रेवत्या चक्रे चान्धासुरार्दनम् ॥ २० ॥
अपां फेनमयो भूत्वा देवासुररणे हरन्।
वृत्रं देवहरं विष्णुर्देवधर्मानपालयत ॥ २१ ॥
शाल्वादीन् दानवान् जित्वा हरिः परशुरामकः।
अपालयत सुरान्दीश्च दुष्टक्षत्रं निहत्य च ॥ २२ ॥
हालाहलं विषं दैत्यं निराकृत्य महेश्वरात्।
भयं निर्णाशयामास देवानां मधुसूदन ॥ २३ ॥
देवासुरे रणे यश्च दैत्यः कोलाहलो जित।
पालिताश्च सुराः सर्वे विष्णुना धर्मपालनात् ॥ २४ ॥
राजानो राजपुत्राश्च मुनयो देवता हरिः।
यदुक्ता यच्च नैवोक्तामवतारा हरेरिमे ॥ २५ ॥

अथ षट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

राजवंशवर्णनम ।

अग्निरुवाच । तुर्वसोश्च सुतो वर्गो गोभानुस्तस्य चात्मज ।
गोभानोरासीत् त्रैशानिस्त्रैशानेस्तु करन्धम ॥ १ ॥
करन्धमात् मरुत्तोऽभूद् दुष्मन्तस्तस्य चात्मज ।
दुष्मन्तस्य वरूथोऽभूद् गाण्डीरस्तु वरूथत ॥ २ ॥
गाण्डीराच्चैव गान्धार पञ्च जानपदास्तत ।
गान्धारा केरलाश्चोला पाण्ड्या कोला महाबला ॥३
द्रुह्यस्तु वभ्रुसेतुश्च वभ्रुसेता पुरावसु ।
ततो गान्धारा गान्धारैधर्मो धर्माद् घृतोऽभवत ॥ ४ ॥
घृतात तु विदुषस्तस्मात् प्रचेतास्तस्य वै शतन ।
आनद्रश्च सभानरश्चाक्षुष परमेषुक ॥ ५ ॥
सभानरात कालानल कालानलजसृञ्जय ।
पुरञ्जय सृञ्जयस्य ततपुत्रो जनमेजय ॥ ६ ॥
ततपुत्रस्तु महाशालस्ततपुत्रोऽभून महामना ।
तस्मादुशीनरो ब्रह्मन् । नृगायान्तु नृगस्तत ॥ ७ ॥
नरायान्तु नरश्चासीत् क्रमिस्तु क्रमित सुत ।
दशाया सुव्रतो जज्ञे दृशद्वत्या शिविस्तथा ॥ ८ ॥
शिवे पुत्रास्तु चत्वार पृथुदर्भश्च वीरक ।
केकयो भद्रकस्तेषां नाम्ना जनपदा शुभा ॥ ९ ॥
तितिक्षुरुशीनरजस्तितिक्षोश्च रुषद्रथ ।
रुषद्रथादभूत् पैल, पैलाच्च सुतपा, सुत ॥ १० ॥

महायोगी बलिस्तस्मादङ्गा वङ्गश्च सुह्यक ।
पण्ड्र कलिङ्गो बालेयो बलिर्योगी बलान्वित ॥ ११ ॥
अङ्गाद दधिवाहनोऽभत् तस्माद् दिविरथो नृप ।
दिविरथाद धर्मरथस्तस्य चित्ररथ सुत ॥ १२ ॥
चित्ररथात सत्यरथो लोमपादश्च तत्सुत ।
लोमपादाच्चतुरङ्ग पृथुलाक्षश्च तत्सुत ॥ १३ ॥
पृथुलाक्षाच्च चम्पोऽभूच्चम्पाद्धर्य्यङ्गकोऽभवत ।
हर्य्यङ्गाच्च भद्ररथो बृहतकर्मा च ततसुत ॥ १४ ॥
तस्मादभूद् बृहद्भानुर्बृहद्भानार्महात्मवान ।
तस्माज जयद्रथो ह्यासीज् जयद्रथाद् बृहद्रथ ॥ १५ ॥
बृहद्रथाद विश्वजिच्च कर्णो विश्वजितोऽभवत् ।
कर्णस्य वृषसेनस्तु पृथुसेनस्तदात्मज ।
एतेऽङ्गवंशजा भूपा पूरोर्वंश निबोध मे ॥ १६ ॥

अथ सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

पुरुवंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । पुरोर्जनमेजयोऽभूत् प्राचीन्वांस्तु ततसुत ।
प्राचीन्वतान मनस्युस्तु तस्माद् वीतमया नृप ॥ १ ॥
शुन्धुर्वीतमयाच्चाऽभूच्छुन्धोर्बहुविध सुत ।
बहुविधाच्च सयातिरहंयाती च ततसुत ॥ २ ॥
तस्य पुत्रोऽथ भद्राश्वो भद्राश्वस्य दशात्मजा ।
ऋचेयुश्च कृषेयुश्च सन्नतेयुस्तथात्मज ॥ ३ ॥
घृतयुश्च चितेयुश्च स्थण्डिलेयुश्च सत्तम ।

धर्मेयु सन्नतेयुश्च कृचेयुर्मतिनारक ॥ ४ ॥
तसुरोध प्रतिरथ पुरस्तो मतिनारजा ।
आसीत प्रतिरथात कण्व कण्वान मेधातिथिस्त्वभूत ५॥
तसुरोधाच्च चत्वारो दुष्मन्तोऽथ प्रवीरक ।
सुमन्तश्चानघो वीरो दुष्मन्ताद भरतोऽभवत ॥ ६ ॥
शकुन्तलायान्तु बली यस्य नाम्ना तु भारता ।
सुतषु मातृकोपेन नष्टेषु भरतस्य च ॥ ७ ॥
ततो मरुद्भिरानीय पुत्र स तु बृहस्पते ।
सङ्क्रामितो भरद्वाज क्रतुभिर्वितथोऽभवत ॥ ८ ॥
स चापि वितथ पुत्रान जनयामास पञ्च वै ।
सुहोत्रञ्च सुहोतार गय गभ तथैव च ॥ ९ ॥
कापलञ्च महात्मान सुकेतुञ्च सुतद्वयम ।
कौशिकाञ्च गृत्समपति तथा गृत्समपत सुता ॥ १० ॥
ब्राह्मणा चत्रिया वैश्या काशि दीर्घतमा सता ।
तता धन्वन्तरिश्चासीत ततसुतोऽभूच्च केतुमान ॥ ११ ॥
कतुमतो हेमरथो दिवोदास इति श्रुत ।
प्रतर्दनो दिवोदासाद भर्गवत्सौ प्रतर्दनात ॥ १२ ॥
वत्साद्दनर्क आसीच्च अनर्कात चेमकोऽभवत ।
चेमकाद वर्षकेतुश्च वर्षकेताविभु स्मृत ॥ १३ ॥
विभोरानर्त्त पुत्रोऽभूद विभोश्च सुकुमारक ।
सुकुमारात सत्यकेतुर्वत्सभूमिस्तु वत्सकात् ॥ १४ ॥
सुहोत्रस्य बृहत्पुत्रो बृहतस्तनयास्त्रय ।
अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च वीर्य्यवान ॥ १५ ॥
अजमीढस्य केशिन्या जज्ञे जह्नु प्रतापवान् ।

जह्नोरभूदजकाख्यो बलाकाख्यस्तदात्मज ॥ १६ ॥
बलाकाख्यस्य कुशिक कुशिकात् गाधिरिन्द्रक ।
गाधे सत्यवती कन्या विश्वामित्र सुतोत्तम ॥ १७ ॥
देवरात कतिमुखा विश्वामित्रस्य ते सुता ।
शुन शेफोऽष्टकश्चान्या ह्यजमीढात् सुतोऽभवत ॥ १८ ॥
नीलिन्या शान्तिरपर पुरुजाति सशान्तित ।
पुरुजातेस्तु वाह्याख्यो वाह्याश्वात् पञ्च पार्थिवा ॥ १९ ॥
मुकुल सृञ्जयश्चैव राजा वृहदिषस्तथा ।
यवीनरश्च क्रमिल पाञ्चाला इति विश्रुता ॥ २ ॥
मुकुलस्य तु मौकुल्या क्षेत्रोपेता द्विजातय ।
चञ्चाश्वो मुकलाज् जज्ञे चञ्चश्वान्मिथुन ह्यभूत ॥ २१ ॥
दिवोदास ह्यहल्याच अहल्याया शरद्वतात ।
शतानन्द शतानन्दात सत्यधृन मिथुन तत ॥ २ ॥
कृप कृपी दिवोदासात मैत्रेय सोमपस्तत ।
सृञ्जयात पञ्चधनुष सोमदत्तश्च तत्सुत ॥ २३ ॥
सहदेव सोमदत्तात सहदेवात् तु सोमक ।
आसीच्च सोमकाज्ज जन्तुजन्ताच्च पृषत सुत ॥ २४ ॥
पृषताद द्रुपदस्तस्माद धृष्टद्युम्नोऽथ तत्सुत ।
धृष्टकेतुश्च धूमिन्यामृक्षोऽभूदजमीढत ॥ २५ ॥
ऋक्षात् सवरणो जज्ञे कुरु सवरणात् तत ।
य प्रयागादपाक्रम्य कुरुक्षेत्रञ्चकार ह ॥ २६ ॥
कुरो सुधन्वा सुधनु परिक्षिच्चारिमेजय ।
सुधन्वन सुहोत्रोऽभूत सुहोत्राच्च्यवनो ह्यभूत् ॥ २७ ॥
वशिष्ठपरिचाराभ्या सप्तासन् गिरिकासुता ।

बृहद्रथ कुशो वीरो यदु प्रत्यग्रहो बल ॥ २८ ॥
मतस्यकाली कुशाग्रोऽतो ह्यासीद्राज्ञो बृहद्रथात् ।
कुशाग्राद् वृषभो जज्ञे तस्य सत्यहित सत ॥ २९ ॥
सुधन्वा ततसुतश्चोर्ज ऊर्जाद्दासीच्च सम्भव ।
सम्भवाच्च जरासन्ध सहदेवश्च तत्सुत ॥ ३० ॥
सहदेवादुदापिश्च उदापे श्रुतकर्मक ।
परिक्षितस्य दायादो धार्मिको जनमेजय ॥ ३१ ॥
जनमेजयात त्रसदस्युर्जह्नोस्तु सुरथ सत ।
श्रुतसेनोग्रसेनो च भीमसेनश्च नामत ॥ ३२ ॥
जनमेजयस्य पुत्रौ तु सुरथो महिमास्तथा ।
सरथाद् विदूरथोऽभूद्दच्च आसीट विदूरथात ॥ ३३ ॥
ऋक्षस्य तु द्वितीयस्य भीमसेनोऽभवत् सत ।
प्रतीपो भीमसेनात् तु प्रतीपस्य तु शान्तनु ॥ ३४ ॥
देवापिर्वाह्लिकश्चैव सोमदत्तस्तु शान्तनो ।
वाह्लिकात सोमदत्तोऽभूद् भूरिभूरिश्रवा शल ।२५।
गङ्गाया शान्तनोर्भीष्म काल्याया विचित्रवीर्यक ।
कृष्णद्वैपायनश्चैव क्षेत्रे वैचित्रवीर्यके ॥ ३६ ॥
धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च विदुरश्चाप्यजीजनत् ।
पाण्डोर्युधिष्ठिर कुन्त्या भीमश्चैवार्जुनस्तथ ॥ ३७ ॥
नकुल सहदेवश्च पाण्डोर्माद्याश्च दैवत ।
अर्जुनस्य च सौभद्र परिक्षिदभिमन्युत ॥ ३८ ॥
द्रौपदी पाण्डवानाञ्च प्रिया तस्या युधिष्ठिरात् ।
प्रतिविन्ध्यो भीमसेनाच्च श्रुतकीर्त्तिर्धनञ्जयात् । ३९ ॥
सहदेवात् श्रुतकर्मा शतानीकस्तु नाकुलि ।

भीमसेनाद्धिडम्बायामन्य आसीद् घटोत्कच ॥ ४० ॥
एते भूता भविष्याश्च नृपा सङ्ख्या न विद्यते ।
गता कालेन काली हि हरिस्त पूजयेद् द्विज । ।
होममन्त्री समुद्दिश्य कुरु सर्वप्रद यत ॥ ४१ ॥

अथ अष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

सिद्धौषधानि ।

अग्निरुवाच । आयुर्वेद प्रवक्ष्यामि सुश्रुताय यमब्रवीत ।
देवो धन्वन्तरि सार मृतसञ्जीवनीकरम ॥ १ ॥
सुश्रुत उवाच । आयुर्वेद मम ब्रूहि नराश्वेभरुगर्दनम ।
सिद्धयोगान सिद्धमन्त्रान् मृतसञ्जीवनीकरान ॥ २ ॥
धन्वन्तरिरुवाच । रक्षन् बल हि ज्वरित लङ्घित भोजयेद्भिषक
सविश्व लाजमण्डन्तु हद्ज्वरान्त सृत जलम ॥ ३ ॥
मुस्तपर्पटकोशीरचन्दनोदीच्यनागरै ।
षडहे च व्यतिक्रान्ते तिक्तक पाययेद् ध्रुवम् । ४ ॥
स्नेहयेत् त्यक्तदोषन्तु ततस्तच्च विरेचयेत् ।
जीर्णा षष्टिकनीवाररक्तशालिप्रमोदका ॥ ५ ॥
तद्विधास्ते ज्वरेष्विष्टा यवाना विकृतिस्तथा ।
मुद्गा मसूराश्चणका कुलत्थाश्च समकुष्ठका ॥ ६ ॥
आढकी नारकाद्याश्च कर्कोटककठाल्लकम ।
पटोल सफल निम्ब पर्पट दाडिम ज्वरे ॥ ७ ॥
अधोगे वमन शस्तमूर्ध्वगे च विरेचनम् ।
रक्तपित्ते तथा पान षडङ्ग शुण्ठिवर्जितम् ॥ ८ ॥

अन्ना गोधमलाजाश्च यवशालिमसूरका ।
सकष्ठचणका मुद्गा भक्ष्या गोधूमका हिता ॥ ९ ॥
साधिता घृतदुग्धाभ्यां चौद्र इक्षुरसा मधु ।
अतीसारे पुराणानां शालीनां भक्षणं हितम् ॥ १० ॥
अनभिष्यन्दि यच्चान्नं लोध्रवल्कलसंयुतम् ।
मारुतं वर्जयेद्‌ यत्नं कार्य्यो गुल्मेषु सर्वथा ॥ ११ ॥
वाटरं चीरेण चाश्नीयाद्‌ वास्तुकं घृतसाधितम् ।
गोधूमशालयस्तिक्ता हिता जठरिणामथ । १२ ॥
गोधूमशालयो मुद्गा ब्रह्मचर्य्यं खदिराऽभया ।
पञ्चकोलं जाङ्गलाश्च निम्बधात्र्यः पटोलका ॥ १३ ॥
मातुलुङ्गरसाजातिशुष्कमूलकसैन्धवाः ।
कुष्ठनाश्च तथा शस्ताः पानार्थं खदिरोदकम् ॥ १४ ॥
मसूरमुद्गाः पथ्यार्थं भोज्या जीर्णाश्च शालयः ।
निम्बपर्पटकं शाकं जाङ्गलानां तथा रसः ॥ १५ ॥
विडङ्गं मरिचं मुस्तं कुष्ठं लोध्रं सुवाचकाः ।
मनःशिला च वालेयं कुष्ठहा मूत्रपेषितम् ॥ १६ ॥
अपूपकुष्ठकुल्माषयवाद्या मेहिनां हिताः ।
यवान्नविकृतिर्मुद्गाः कुलत्था जीर्णशालयः ॥ १७ ॥
तिक्तरुच्चाणि शाकानि तिक्तानि हरितानि च ।
तैलानि तिलशिग्रुकविभीतकङ्गुदानि च ॥ १८ ॥
मुद्गाः सयवगोधूमा धान्यं वर्षस्थितञ्च यत् ।
जाङ्गलस्य रसः शस्तो भोजने राजयक्ष्मिणाम् ॥ १९ ॥
कौलत्थमौद्गकाः शस्ताः शुष्कमूलकजाङ्गले ।
यूषैर्वा विष्किरे सिद्धे दधिदाडिमसाधिते ॥ २० ॥

मातुलुङ्गरसक्षौद्रद्राक्षाव्योषादिसंस्कृते ।
यवगोधूमशाल्यन्नैर्भोजयेच्छ्वासकासिनम ॥ २१ ॥
दशमूलबलारास्नाकुलत्थैरुपसाधिता ।
पेया यूषरसा वाथ श्वासहिक्कानिवारणा ॥ २२ ॥
शुष्कमूलककौलत्थमूलजाङ्गलजैरसै ।
यवगोधमशाल्यन्न जीर्ण साशोरमाचरेत् ॥ २३ ॥
शाथवान सगुडा पथ्या खादेद् वा गुडनागरम ।
तक्रञ्च चित्रकश्चोभौ ग्रहणीरोगनाशनौ ॥ २४ ॥
पुराणयवगोधमशालयो जाङ्गलो रस ।
मुद्गामलकखर्जूरमृद्वीकावदराणि च ॥ २५ ॥
मधु सर्पि पय तक्र । ग्वपर्पटकौ वृषम् ।
तक्रारिष्टाश्च शस्यन्त सतत वातरोगिणाम ॥ २६ ॥
छर्द्दिरोगिणा विरेच्यास्तु पिप्पल्या हिक्किना हिता ।
तक्रावलालसिन्धूनि मुक्तानि शिशिराम्भसा ॥ २७ ॥
मुक्ता सौवर्चलाजादि मद्य शस्त मदात्यये ।
सक्षौद्रपयसा लाक्षा पिवेच्च क्षतवान नर ॥ २८ ॥
क्षय मासरसाहारो वह्निसरक्षणाज्जयेत् ।
शालयो भोजने रक्ता नीवारकलमादय ॥ २९ ॥
यवान्नविकृतिर्मास शाक सौवर्चल शटी ।
पथ्या तथैवाशंसा यन् मण्ड तक्रञ्च वारिणा ॥ ३० ॥
मुस्ताभ्यासस्तथा लेपश्चित्रैणा हरिद्रया ।
यवान्नविकृति शालिर्वास्तुक ससुवर्चलम् ॥ ३१ ॥
त्रपुषवारुगोधमा क्षीरेक्षुघृतसयुता ।
मूत्रकृच्छ्रे च शस्ता स्यु पाने मण्डसुरादय ॥ ३२ ॥

लाजा शक्तुस्तथा चौद्र शून्य मास पञ्चकम।
वार्त्ताकुलावशिखिनश्छर्दिघ्ना पानकानि च॥ ३३॥
शाल्यन्न तोयपयसी केवलोष्णे स्मृतेऽपि वा।
तृष्णाघ्ने मुस्तगुडयागुटिका वा मुखे धृता॥ ३४॥
यवान्नविकृति यूप शुष्कमूलकज तथा।
शाक पटालवेत्राग्रमुरुस्तम्भविनाशनम॥ ३५॥
मुद्गाढकमसूराणा सतिलैर्जाङ्गलरसे।
ससैन्धवघृतद्राचाशुण्ठ्यामलककालज॥ ३६॥
यूषे पुराणगोधूमयवशाल्यन्नमभ्यसेत्।
विसर्पी ससिताचौद्रम्द्वीकादाडिमोदकम्॥ ३७॥
रक्तार्ऽष्टकगोधूमयवमुद्गादिना लघु।
काकमाचो च वेत्राग्र वास्तुकञ्च सुवर्चला॥ ३८॥
वातशोणितनाशाय तोय शक्तु सित मधु।
नासारोगेषु च हित घृत दूर्वाप्रसाधितम॥ ३९॥
भृङ्गराजरस सिद्ध तैल धात्रीरसेऽपि वा।
नस्य सर्वामयेष्विष्ट मूर्ध्व ज तूद्भवेषु च॥ ४०॥
शीततोयान्नपानञ्च तिलाना विप्र भक्षणम।
द्विजदार्ढ्य कर प्रोक्त तथा तुष्टिकर परम॥ ४१॥
गण्डूष तिलतैलेन द्विजदार्ढ्यकर परम।
विडङ्गचूर्ण गोमूत्र सवल क्रिमिनाशनं॥ ४२॥
धात्रीफलान्यथाज्यञ्च शिरोलेपनमुत्तमम।
शिरोरोगविनाशाय स्निग्धमुष्णञ्च भोजनम॥ ४३॥
तैल वा वस्तमूत्रञ्च कर्णपूरणमुत्तमम्।
कर्णशूलविनाशाय सर्वशूलानि वा द्विज॥ ४४॥

गिरिमृच्चन्दन लाक्षा मालती कलिका तथा ।
सयोज्या या कृता वर्त्ति चतशुक्रहरी तु सा ॥ ४५ ॥
व्याघ्र त्रिफलया युक्त तुच्छकाश्च तथा जलम् ।
सर्वाक्षिरोगशमन तथा चैव रसाञ्जनम ॥ ४६ ॥
आज्यभृष्ट शिलापिष्ट लोध्रकाञ्जिकसैन्धवै ।
आश्वश्रातनाविनाशाय सर्वनेत्रामये हितम ॥ ४७ ॥
गिरिमृच्चन्दनैर्लेपो वहिर्नेत्रस्य शस्यते ।
नेत्रामयविघाताय त्रिफला शीलयेत सदा ॥ ४८ ॥
रात्रौ तु मधुसर्पिर्भ्यां दीर्घमायुर्जिजीविषु ।
शतावरीरसे सिद्धौ वृष्यौ चीरघृतौ स्मृतौ ॥ ४९ ॥
कलम्बिकानि माषाश्च वृष्यौ चीरघृतौ तथा ।
आयुष्या त्रिफला ज्ञेया पूर्ववत मधुकान्विता ॥ ५ ॥
मधुकादिरसापेता वलीपलितनाशिनी ।
वचासिद्धघृत विप्र ! भूतदोषविनाशनम् ॥ ५१ ॥
कव्य बुद्धिदश्चैव तथा सर्वार्थसाधनम् ।
बलाकल्ककषायेण सिद्धमभ्यञ्जने हितम् ॥ ५२ ॥
रास्नासहचरैर्वापि तैल वातविकारिणाम ।
अनभिष्यन्दि यच्चान्न तद व्रणेषु प्रशस्यते ॥ ५३ ॥
शक्तुपिण्डी तथैवाम्ला पाचनाय प्रशस्यते ।
पक्वस्य च तथा भेदे निम्बचूर्णञ्च रोपणे ॥ ५४ ॥
तथा शूच्युपचारश्च बलिकर्म विशेषत ।
सूतिका च तथा रच्चा प्राणिनान्तु सदा हिता ॥ ५५ ॥
भक्षण निम्बपत्राणां सर्पदष्टस्य भेषजम ।
तालनिम्बदल केश्य जीर्णं तैल यवाद्घृतम् ॥ ५६ ॥

सर्पो वृश्चिकदष्टस्य शिखिपत्रघृतेन वा।
अर्कक्षीरेण संपिष्टं लोधा वोजं पलाशजम् ॥ ५७ ॥
वृश्चिकात्तस्य कृष्णा वा शिवा च फलसयुता।
अर्कक्षीरं तिलं तैलं पललञ्च गुडं समम ॥ ५८॥
पानाज्जयति दुर्वारं श्वविषं शीघ्रमेव तु।
पीत्वा मूलं त्रिवृततुल्यं तण्डुलीयस्य सर्पिषा ॥ ५९ ॥
सर्पकीटविषाण्याशु जयत्यतिबलान्यपि।
चन्दनं पद्मकं कुष्ठं लताम्बूशीरपाटला ॥ ६० ॥
निर्गुण्डी शारिवा सेलुर्लूताविषहरो गदः।
शिरोविरेचनं शस्तं गुडनागरकल्किजं। ॥ ६१ ॥
स्नेहपाने तथा वस्तौ तैलं घृतमनुत्तमम।
स्वेदनीयः परो वह्निः शीताम्बु स्तम्भनं परम ॥ ६२ ॥
त्रिवृद्धि रेचने श्रेष्ठा वमने मदनं तथा।
वस्तिर्विरेको वमनं तैलं सर्पिस्तथा मधु।
वातपित्तबलाशानां क्रमेण परमौषधम ॥ ६३ ॥

अथैकोनाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः।

सर्वरोगहराण्यौषधानि।

धन्वन्तरिरुवाच। शारीरमानसागन्तुसहजा व्याधयो मताः।
शारीरा ज्वरकुष्ठाद्या क्रोधाद्या मानसा मताः ॥ १ ॥
आगन्तवो विघातोत्थाः सहजाः क्षुज्जरादयः।
शारीरागन्तुनाशाय सूर्य्यवारे घृतं गुडम् ॥ २ ॥
लवणं सहिरण्यञ्च विप्रायापूपमर्पयेत्।

चन्द्रे चाभ्यङ्गदो विप्रे सर्वरोगै प्रमुच्यते ॥ ३ ॥
तैल शनैश्चरे दद्यादाश्विने गोरसान्नद ।
घृतेन पयसा लिङ्ग सम्नाप्य स्याद्रुगुज्झित ॥ ४ ॥
गायत्र्या हावयेद् वह्नौ दूर्वा त्रिमधुराप्लुताम
यस्मिन भे व्याधिमाप्नोति तस्मिन् स्नान बलि शुभे ॥५॥
मनसाना वजादीना विष्णो स्तोत्र हर भवेत ।
वातपित्तकफा दोषा धातवश्च तथा शृणु ॥ ६ ॥
भुक्त पक्काशयादन्न द्विधा याति च सुश्रुत । ।
अग्निनैकेन किट्टत्व रसताञ्चापरेण च ॥ ७ ॥
किट्टभागो मलस्तत्र विण्मूत्रस्वेददूषिका ।
नासामल कर्णमल तथा देहमलञ्च यत ॥ ८ ॥
रसभागाद्रसस्तत्र समाच्छोणितता व्रजेत ।
मास रक्तात ततो मेदो मदसोऽस्थ्यश्च सम्भव ॥ ९ ॥
अस्थ्नो मज्जा तत शुक्र शुक्राद्रा ास्तथौजस ।
देशमार्त्ति बल शक्ति काल प्रकृतिमेव च ॥ १ ॥
ज्ञात्वा चिकित्सित कुर्य्याद् भेषजस्य तथा बलम ।
तिथि रिक्तान् त्यजेद भौम मन्दभ दारुणाग्रकम ।११॥
हरिगोद्विजचन्द्रार्कसुरादीन प्रतिपूज्य च ।
शृणु मन्त्रमिम विद्वन । भेषजारम्भमाचरेत ॥ १२ ॥
ब्रह्मदक्षाश्विरुद्रेन्द्रभूचन्द्रार्कोऽनिलानला ।
ऋषयश्चौषधिग्रामा भू॰ सङ्घाश्च पान्तु त ॥ १३ ॥
रसायनमिवर्षीणा देवानाममृत यथा ।
सुधेवोत्तमनागाना भैषज्यमिदमस्तु ते ॥ १४ ॥
वातघ्नं भातको देशो बहुवृक्षो बहूदक ।

अनूप इति विख्याती जाङ्गलस्तद्विवर्जित ॥ १५ ॥
किञ्चिद्वृक्षोदको देशस्तथा साधारण स्मृत ।
जाङ्गल पित्तबहुलो मध्य साधारण स्मृत ॥ १६ ॥
रूक्ष शीतश्चलो वायु पित्तमुष्ण कटत्रयम् ।
स्थिराम्लस्निग्धमधुर बलाशञ्च प्रचक्षत ॥ १७ ॥
वृद्धि समानैरेतेषां विपरीतैर्विपर्य्यय ।
रसा स्वाद्वम्ललवणा श्लेष्मला वायुनाशना ॥ १८ ॥
कटुतिक्तकषायाश्च वातला श्लेष्मनाशना ।
कट्वम्ललवणा ज्ञेयास्तथा पित्तविवर्धना ॥ १९ ॥
तिक्तस्वादुकषायाश्च तथा पित्तविनाशना ।
रसस्यैतद् गुण नास्ति विपाकस्यैतादृष्यते ॥ २ ॥
वीर्य्योष्णा कफवातघ्ना शीता पित्तविनाशना ।
प्रभावतस्तथा कर्म ते कुर्वन्ति च सुश्रुत ॥ २१ ॥
शिशिरे च वसन्ते च निदाघे च तथा क्रमात ।
चयप्रकोपप्रशमा कफस्य तु प्रकीर्त्तिता ॥ २२ ॥
निदाघवर्षाराले च तथा शरदि सुश्रुत ॥
चयप्रकोपप्रशमा पवनस्य प्रकीर्त्तिता ॥ २३ ॥
मेघकाले च शरदि हेमन्ते च यथाक्रमात ।
चयप्रकोपप्रशमास्तथा पित्तस्य कीर्त्तिता ॥ २४ ॥
वर्षादयो विसर्गास्तु हेमन्ताद्यास्तथा त्रय ।
शिशिराद्यास्तथादान ग्रीष्मान्ता ऋतवस्त्रय ॥ २५ ॥
सौम्यो विसर्गस्त्वादानमाग्नेय परिकीर्त्तितम् ।
वर्षादीस्त्रीनृतून सोमश्चरन पर्य्यायशो रसान् ॥ २६ ॥
जनयत्यम्ललवणमधुरास्त्रीन् यथाक्रमम् ।

शिशिरादीनृतूनर्कश्चरन पर्य्यायशो रसान् ॥ २७ ॥
विवर्धयेत तथा तिक्तकषायकटुकान् क्रमात् ।
यथा रजन्या वर्धन्ते बलमेक हि वर्धते ॥ २८ ॥
क्रमशोऽथ मनुष्याणा हीयमानासु हीयते ।
रात्रिभुक्तदिनानाञ्च वयसश्च तथैव च ॥ २९ ॥
आदिमध्यावसानेषु कफपित्तसमीरणा ।
प्रकोप यान्ति कोपादौ काले तेषाञ्च स्मृत ॥ ३० ॥
प्रकोपोत्तरके काले शमस्तेषा प्रकीर्त्तित ।
अतिभोजनतो विप्र ! तथा चाभोजनेन च ॥ ३१ ॥
रोगा हि सर्वे जायन्ते वेगोदीरणधारणै ।
अन्नेन कुक्षेर्द्वावंशावेक पानेन पूरयेत् ॥ ३२ ॥
आश्रय पवनादीना तथैकमवशेषयेत् ।
व्याधेर्निदानस्य तथा विपरीतमथौषधम ॥ ३३ ॥
कर्त्तव्यमेतदेवात मया सार प्रकीर्त्तितम् ।
नाभेरूर्ध्व मधश्चैव गुदश्रोण्योस्तथैव च ॥ ३४ ॥
बलाशपित्तवाताना देहे स्थान प्रकीर्त्तितम् ।
तथापि सर्वगाश्चैते देहे वायुविशेषत ॥ ३५ ॥
देहस्य मध्ये हृदय स्थान तन्मनस स्मृतम ।
कृशोऽल्पकेशश्चपलो बहुवाग विषमानल ॥ ३६ ॥
व्योमगश्च तथ स्वप्ने वातप्रकृतिरुच्यते ।
अकालपलित क्रोधी प्रस्वेदी मधुरप्रिय ॥ ३७ ॥
स्वप्ने च दीप्तिमत्प्रेक्षी पित्तप्रकृतिरुच्यते ।
दृढाङ्ग स्थिरचित्तश्च सुप्रभ स्निग्धमूर्द्धज ॥ ३८ ॥
शुक्लाम्बुदर्शी स्वप्ने च कफप्रकृतिको नर ।

तामसा राजसाश्चैव सात्विकाश्च तथा स्मृता ॥ ३९ ॥
मनुष्या मुनिशार्दूल । वातपित्तकफात्मका ।
रक्तपित्त व्यवायाच्च गुरुकर्मप्रवर्त्तने ॥ ४ ॥
कदन्नभोजनाद् वायुर्देहे शोकाच्च कुप्यति ।
विदाहिना तथोष्णानामुष्णान्नध्वनिसेविनाम् ॥ ४१ ॥
पित्त प्रकोपमायाति भयेन च तथा द्विज ।।
अत्यम्बुपानगुर्वन्नभोजिना भुक्तशायिनाम । ४२ ॥
श्लेषा प्रकोपमायाति तथा ये चालसा जना ।
वाताद्युत्थानि रोगाणि ज्ञात्वा शाम्यानि लक्षणै ४३॥
अस्थिभङ्ग कषायत्वमास्ये शुष्कास्यता तथा ।
जृम्भण लोमहर्षश्च वातिकव्याधिलक्षणम ॥ ४४ ॥
नखनेत्रशिराणान्तु पीतत्व कटुता मुखे ।
तृष्णा दाहोष्णता चैव पित्तव्याधिनिदर्शनम । ४५ ॥
आलस्यञ्च प्रसेकश्च गुरुता मधुरास्यता ।
उष्णाभिलाषिता चेति श्लैष्मिकव्याधिलक्षणम । ४६ ॥
स्निग्धोष्णमन्नमभ्यङ्गस्तैलपानादि वातनुत ।
आज्य क्षीर सिताद्यञ्च चन्द्ररश्म्यादि पित्तनुत ॥ ४७ ॥
सक्षौद्र त्रिफलातैल व्यायामादि कफापहम ।
सर्वरोगप्रशान्त्यै स्याद् विष्णोर्ध्यानञ्च पूजनम ॥ ४८ ॥

अथाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

रसादिलक्षणम ।

धन्वन्तरिरुवाच । रसादिलक्षण वक्ष्ये भेषजाना गुण शृणु ।

रसवीर्य्यविपाकज्ञो नृपादीन रक्षयेन्नर ॥ १ ॥
रसा स्वाद्वम्ललवणा सोमजा परिकीर्त्तिता ।
कटुतिक्तकषायाश्च तथाग्नेया महाभुज ॥ २ ॥
त्रिधा विपाको द्रव्यस्य कटम्ललवणात्मक ।
द्विधा वीर्य्यं समुद्दिष्टमुष्ण शीत तथैव च ॥ ३ ॥
अनिर्द्देश्यप्रभावश्च औषधीना द्विजोत्तम ।
मधुरश्च कषायश्च तिक्तश्चैव तथा रस ॥ ४ ॥
शीतवीर्य्या समुद्दिष्टा शेषास्तूष्णा प्रकीर्त्तिता ।
गुडूची तत्र तिक्तापि भवत्युष्णातिवीर्य्यत ॥ ५ ॥
उष्णा कषायापि तथा पथ्या भवति मानद ।
मधुरोऽपि तथा मास उष्ण एव प्रकीर्त्तित ॥ ६ ॥
लवणो मधुरश्चैव विपाकमधुरौ स्मृतौ ।
आम्लोष्णश्च तथा प्रोक्त शेषा कटुविपाकिन ॥ ७ ॥
वीर्य्यपाके विपर्य्यस्त प्रभावात तत्र निश्चय ।
मधुरोऽपि कटु पाके यच्च क्षौद्र प्रकीर्त्तितम ॥ ८ ॥
क्वाथयेत षोडशगुणे पिवेद्द्रव्याच्चतुर्गुणम् ।
कल्पनैषा कषायस्य यत्र नोक्तो विधिर्भवेत् ॥ ९ ॥
कषायन्तु भवेत तोय स्नेहपाके चतुर्गुणम ।
द्रव्यतुल्य समुद्दिष्ट द्रव्य स्नेह क्षिपेद्बुध ॥ १० ॥
तावत्प्रमाण द्रव्यस्य स्नेहपाद तत क्षिपेत् ।
तोयवर्जन्तु यद्द्रव्य स्नेहद्रव्य तथा भवेत् ॥ ११ ॥
सर्वार्त्तौषध पाक स्नेहाना परिकीर्त्तित ।
तत्तुल्यता तु लेह्यस्य तथा भवति सुव्रत ॥ १२ ॥
स्वच्छमम्भौषध क्वाथ कषायश्चोक्तवद्भवेत् ।

अल्पं चूर्णस्य निर्दिष्टं कषायस्य चतुष्पलम् ॥ १३ ॥
मध्यमैषा स्मृता मात्रा नास्ति मात्राविकल्पना ।
वयः कालं बलं वह्निं देशं द्रव्यं रुजं तथा ॥ १४ ॥
समवेक्ष्य महाभाग ! मात्राया कल्पना भवेत् ।
सौम्यास्तत्र रसाः प्रायो विज्ञेया धातुवर्धनाः ॥ १५ ॥
मधरास्तु विशेषेण विज्ञेया धातुवर्धनाः ।
दोषाणाञ्चैव धातूनां द्रव्यं समगुणन्तु यत् ॥ १६ ॥
तत्तेव वर्द्धते ज्ञेयं विपरीतं क्षमावहम् ।
स्तम्भस्तम्भत्रयं प्रोक्तं देहेऽस्मिन् मनुजोत्तम ! ॥ १७ ॥
आहारो मैथुनं निद्रा तेषु यत्नं सदा भवेत् ।
असेवनात् सेवनाच्च अत्यन्तं नाशमाप्नुयात् ॥ १८ ॥
चयस्य बृंहणं कार्य्यं स्थूलदेहस्य कर्षणम् ।
रक्षणं मध्यकायस्य देहभेदास्त्रयो मताः ॥ १९ ॥
उपक्रमद्वयं प्रोक्तं तर्पणं वाप्यतर्पणम् ।
हिताशी च मिताशी च जीर्णाशी च तथा भवेत् ॥ २० ॥
ओषधीनां पञ्चविधा तथा भवति कल्पना ।
रसः कल्कः शृतः शीतः फाण्टश्च मनुजोत्तम ! ॥ २१ ॥
रसश्च पीडको ज्ञेयः कल्क आलोडिनाद्भवेत् ।
क्वथितश्च शृतो ज्ञेयः शीतः पर्य्युषितो निशाम् ॥ २२ ॥
सद्योऽभिशृतपूतं यत्तत् फाण्टमभिधीयते ।
करणानां शतञ्चैव षष्टिश्चैवाधिका स्मृता ॥ २३ ॥
यो वेत्ति स ह्यजेयः स्यात् सम्बन्धे बाहुशोणिके ।
आहारशुद्धिरव्यग्रमग्निमूलं बलं नृणाम् ॥ २४ ॥
ससिन्धुत्रिफलाचाद्यात् सुराह्नि अभिवर्णदाम् ।

जाङ्गलश्च रस स्निग्धयुक्त दधि पय कणाम ॥ २५ ॥
रसाधिक सम कुर्य्यान्नरो वाताधिकोऽपि वा।
निदाघे मदन प्राप्त शिशिरे च सम बहु ॥ २६ ॥
वसन्ते मध्यम ज्ञेय निदाघे मर्दनाख्यणाम।
त्वचन्तु प्रथम मध्यमञ्च तदनन्तरम ॥ २७ ॥
स्नायुरुधिरदृष्टेषु अस्थि भातीव मासलम।
स्कन्धौ बाहू तथैवेह तथा जङ्घे सजानुनी ॥ २८ ॥
अविरत मर्दयेत गात्रो जत्रु वचश्च पूर्ववत।
अङ्गसन्धिषु सर्वेषु निष्पीड्य बहुल तथा ॥ २९ ॥
प्रसारयेदङ्गमन्योन न च चेपेण चाक्रमात।
नाजीर्णे तु श्रम कुर्य्यान्न भुक्ता पीतवान नर । ३ ॥
दिनस्य तु चतुर्भाग ऊर्द्धन्तु प्रहरार्द्धके।
व्यायाम नैव कर्त्तव्य स्नायाच्छातास्व मा सक्त ॥ ३१ ॥
वार्य्युष्णञ्च श्रम जह्याद्दृदा श्वास न धारयेत।
व्यायामश्च कफ हन्यात् वात हन्याच्च मर्दनम ॥ २ ॥
स्नान पित्ताधिक हन्यात तस्यान्ते चातपा प्रिया।
आतपक्लेशकमादौ क्षेमव्यायामिनो नरा ॥ ३ ॥

अथैकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्याय।

वृक्षायुर्वेद।

धन्वन्तरिरुवाच। वृक्षायुर्वेदमाख्यास्ये प्लक्षश्चोत्तरत शुभ।
प्राग्वटो याम्यतस्त्वाम्र आप्येऽश्वत्थ क्रमेण तु ॥ १ ॥
दक्षिणा दिशमुत्पन्ना समीपे कण्टकाद्रुमा।

उद्यान गृहवासे स्यात् तिलान वाप्यथ पुष्पितान ॥ २ ॥
गृह्णीयाद्रोपयेद वृक्षान द्विजश्चन्द्र प्रपूज्य च।
ध्रुवाणि पञ्च वायव्य हस्त प्राजेशवैष्णवम ॥ ३ ॥
नक्षत्राणि तथा मल शस्यन्ते द्रुमरोपणे।
प्रवेशयेन्नदावाहान पुष्करिण्यान्तु कारयेत् ॥ ४ ॥
हस्ता मघा तथा मैत्रमाद्य पुष्य सवासवम।
जलाशयसमारम्भे वारुणञ्चोत्तरात्रयम ॥ ५ ॥
सपूज्य वरुण विष्णु पजन्य तत समाचरेत।
अरिष्टाशोकपुन्नागशिरीषा सप्रियङ्गव ॥ ६ ॥
अशोक कदली जम्बुस्तथा वकुलदाडिमा।
साय प्रातस्तु घर्मार्त्ता शीतकाले दिनान्तरे ॥ ७ ।
वर्षारात्रौ भुव शोष सेक्तव्या रोपिता द्रुमा
उत्तम विशतिहस्ता मध्यम षोडशान्तरम ॥ ८ ॥
स्थानात स्थानान्तर कार्य्य वृक्षाणा द्वादशावरम।
विफला स्यघना वृक्षा शस्त्रेणादौ हि शोधनम ॥ ९ ॥
विडङ्गघृतपङ्काक्तान सेचयेच्छीतवारिणा।
फलनाशे कुलत्थैश्च माषैर्मुद्गैर्यवैस्तिलै ॥ १० ॥
घृतशीतपय सेक फलपुष्पाय सर्वदा।
आविकाजशकच्चूर्ण यवचूर्ण तिलानि च ॥ ११ ॥
गोमासमुदकञ्चैव सप्तरात्र निधापयेत्।
उत्सेक सर्ववृक्षाणा फलपुष्पादिवृद्धिद ॥ १२ ॥
मत्स्याम्भसा तु सेकन वृद्धिर्भवति शाखिन।
विडङ्गतण्डुलान्वित मत्स्य मास हि दोहदम्।
सर्वेषामविशेषेण वृक्षाणा रोगमर्दनम् ॥ १३ ॥

अथ त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नानारोगहराण्यौषधानि ।

धन्वन्तरिरुवाच । सिन्धो शटी निशायुग्म वत्सक क्वाथसेवनम्
शिशो सर्वातिसारेषु स्तन्यदोषेषु शस्यते ॥ १ ॥
शृङ्गी सकृष्णातिविषा चूर्णिता मधुना लिहेत् ।
एका चातिविषा कासच्छर्दिज्वरहरी शिशो ॥ २ ॥
बाले सेव्या वचा साज्या सदुग्धा वाथ तैलयुक् ।
यष्टिका शङ्खपुष्पी वा बाल क्षीरान्विता पिबेत् ॥ ३ ॥
वाग्रूपसम्पद्युक्तायुर्मेधाश्रीवर्धन शिशो ।
वचाब्राह्मिशिखावासाशुण्ठीकृष्णानिशागदम् ॥ ४ ॥
सयष्टिसैन्धव बाल प्रातर्मेधाकर पिबेत् ।
देवदारुमहाशिग्रुफलत्रयपयोमुचाम ॥ ५ ॥
क्वाथ सकृष्णा मृद्वीका कल्क सर्वान क्रमीन हरेत् ।
त्रिफलाभृङ्गविश्वाना रसेषु मधुसर्पिषा ॥ ६ ॥
मेषीक्षीरे च गोमूत्रे सिक्त रोगे हित शिशो ।
नासारक्तहरो नस्याद् दूर्वारस इहोत्तम ॥ ७ ॥
लशुनार्द्रकशिग्रूणा रस कर्णस्य पूरणम् ।
तैलमार्द्रकजात्य वा शूलहा चौष्ठरोगनुत् ॥ ८ ॥
जातीपत्र फल व्याघ कवल मूत्रक निशा ।
दुग्धक्वाथेऽभयाकल्के सिद्ध तैल द्विजार्त्तिनुत् ॥ ९ ॥
धान्याम्बु नारिकेल गोमूत्र क्रमूकविश्वयुक् ।
क्वथित कवल कार्यमधिजिह्वाधिशान्तये ॥ ॥ १० ॥

आधित लाङ्गलीकल्को तैल निर्गुण्डिकारसे ।
गण्डमालागलगण्डौ नाशयेन नस्यकर्मणा ॥ ११ ॥
पल्लवैरर्कपूतीकस्नुहीरग्घातजातिकैः ।
उद्वर्त्तयेत् सगोमूत्रैः सर्वत्वग्दोषनाशनैः ॥ १२ ॥
वाकुची सतिला भुक्ता वत्सरात् कुष्ठनाशनी ।
पथ्या भल्लातको तैलगुडपिण्डी तु कुष्ठजित ॥ १३ ॥
पूतीकवह्निरजनी त्रिफलाव्योषचूर्णयुक ।
तक्र गदाङ्कुरे पेय भक्ष्या वा सगुडाऽभया ॥ १४ ॥
फलदार्वीविषाणान्तु क्राथो धात्रीरसाऽथवा ।
पातव्यो रजनीकल्क चौद्राचौद्रप्रमेहिणा ॥ १५ ॥
वासागर्भो व्याधिघातक्राथ एरण्डतैलयुक ।
वातशोणितहृत पानात् पिप्पली स्यात पीहाहरी ॥१६॥
सेव्या जठरिणा कृष्णा स्नुक्चीरबहुभाविता ।
पयो वा रुचदन्त्याग्निविडङ्गव्योषकल्कयुक् ॥ १७ ॥
अग्निकोशाभया कृष्णा विडङ्गाक्ता घृत स्थिता ।
मास तक्र यहण्यर्शः पाण्डुगुल्मक्रमीन हरेत् ॥ १८ ॥
फलत्रयामृता वासा तिक्ताभूनिम्बजस्तथा ।
क्राथ समाक्षिको हन्यात् पाण्डुरोग सकामलम ॥१९॥
रक्तपित्ती पिवेद् वासारस ससित मधु ।
वरीद्राक्षाबलाशुण्ठीसाधित वा पय पृथक् ॥ २० ॥
वरी विदारी पथ्या च बलात्रय सवासकम ।
श्वदंष्ट्रामधुसर्पिर्भ्यामालिहेत क्षयरोगवान ॥ २१ ॥
पथ्याग्निशुकरञ्जाकत्वक्सार मधसिन्धुमत् ।
समूल विद्रधि हन्ति परिपाक्राथ तन्त्वजित ॥ २२ ॥

विवृता जीवती दन्ती मञ्जिष्ठा शर्वरीद्वयम।
तार्क्षज निम्बपत्रञ्च लेप शस्तो भगन्दरे ॥ २३ ॥
कृष्णातरजनीलाक्षाचूर्णाजक्षीद्रसयुता।
धासावक्तिव्रणे याज्या शोधनीगतिनाशनी ॥ २४ ॥
श्यामात्रिष्टिनिशालोध्रपद्मकोत्पलचन्दनै।
समरोचे श्रुत तैल क्षीरे स्याद्व्रणरोहणम्॥ २५ ॥
शोकापासदलैर्भस्मफलोपलवणा निशा।
ततपिण्डीस्वेदन ताम्रे ततैल स्यात् क्षतौषधम ॥२६॥
कुम्भीसार पयोयुक्त वह्निदग्ध व्रणे लिपेत।
तदेव नाशयेत सेकात नारिकेलरजोद्धृतम्॥ २७॥
विश्वाजमोदसिन्धूत्थचिञ्चात्वग्भि समाभया।
तक्रेणोष्णाम्बुना वाथ पीतातीसारनाशनी ॥ २८ ॥
वत्सकातिविषाविश्वविल्वमुस्तशृत जलम।
सामे पुराणेऽतीसारे सासृकशूले च पाययेत ॥ २- ।
अङ्गारदग्ध सुगत सिन्धुमुष्णाम्बुना पिवेत।
शूलवानथ वा तद्धि सिन्धुहिङ्गुकणाभया ॥ ३ ॥
कट्फलातकणातङ्गलाजचूर्ण मधप्लुतम।
वस्त्रच्छिद्रगत वक्त्रे न्यस्त तृष्णा विनाशयेत् ॥ ३१ ॥
पाठादार्वीजातिदल द्राक्षामूलफलत्रयै।
साधित समधु क्वाथ कवल मुखपापहृत् ॥ ३२ ॥
कणातिविषतिक्तेन्द्रदारुपाठापयोमुचाम्।
क्वाथो मूत्रे शृत क्षौद्री सर्वकण्ठगदापह ॥ ३३ ॥
पथ्यागोक्षुरदुस्पर्शराजवृक्षशिलाभिदाम।
कषाय समधु पीता मूत्रकृच्छ्र व्यपोहति ॥ ३४ ॥

शलगवरुणक्काथ शर्कराश्मविघातम ।
शाखोटक्काथसक्षौद्रक्षीराशो श्लीपदी भवेत ॥ ३५ ॥
मासार्कत्वकपयस्तैल मधुसिक्तञ्च सैन्धवम ।
पादरोग हरेत् सर्पिर्जालकुक्कुटज तथा ॥ ३६ ॥
शुण्ठीसौवर्चलाहिङ्गुचूर्ण शुण्ठीरसैर्हृतम ।
रुज हरेद्दश क्वाथो विद्धि वहाग्निसाधने ॥ ३७ ॥
सौवर्चलाग्निहिङ्गूना सदोष्णाना रसैर्युतम ।
विडदीप्यकयुक्त वा तक्र गुल्मातुर पिबेत ॥ ३८ ॥
धात्रीपटोलमुद्गाना क्वाथ साज्यो विसर्पहा ।
शुण्ठीदारुनवाक्षीरक्वाथो मूत्रान्वितोऽपर ॥ ३९ ॥
सव्योषायोरज क्षार फलक्वाथश्च शोथहृत् ।
गुडमिश्र त्रिवृद्भिश्च सैन्धवाना रजोयुत ॥ ४० ॥
त्रिवृताफलकक्काथ सगुड स्याद् विरेचन ।
वचाफलकषायोत्थ पयो वमनकृद् भवेत ॥ ४१ ॥
त्रिफलाया पलशत पृथगभृङ्गजभावितम ।
विडङ्ग लोहचूर्णञ्च दशभागसमन्वितम ॥ ४२ ॥
शतावरीगुडूच्यग्निपलाना शतविंशति ।
मध्वाज्यतिलजैर्लिह्याद् वलोपलितवर्जित ॥ ४३ ॥
शतमब्द हि जीवेत सर्वरोगविवर्जित ।
त्रिफला सर्वरोगघ्नी समधु शर्करान्विता ॥ ४४ ॥
सितामधुघृतैर्युक्ता सकृष्णा त्रिफला तथा ।
पथ्याचित्रकशुण्ठ्यश्च गुडूचीमुषलीरज ॥ ४५ ॥
सगुड भक्षित रोगहर त्रिशतवर्षकृत् ।
किञ्चिच्चूर्ण जवापुष्प पिष्टित विसृजेज्जले ॥ ४६ ॥

तैलं भवेद् घृताकारं किञ्चिच्चूर्णं जलान्वितम् ।
धूपाथ दृश्यते चित्रं वृषदंशजरायुना ॥ ४७ ॥
पुनर्माक्षिकधूपेन दृश्यते तद् यथा पुरा ।
कर्पूरजलकाभेकतैलं पाटलिमूलयुक् ॥ ४८ ॥
पिष्ट्वा लिप्य पदे द्वे च चरेदङ्गारके नरः ।
तृणोत्थानादिकं व्यूह्य दर्शयन् वै कुतूहलम् ॥ ४९ ॥
विषग्रहरुजध्वंसचन्द्रनमं च कामिकम् ।
ततस्ते षट्कर्मकं प्रोक्तं सिद्धिद्वयसमाश्रयम् ॥ ५० ॥
मन्त्रध्यानौषधिकथामुद्रेज्या यत्र मुष्टयः ।
चतुर्वर्गफलं प्रोक्तं यः पठेत् स दिवं व्रजेत् ॥ ५१ ॥

अथ त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मन्त्ररूपौषधकथनम् ।

धन्वन्तरिरुवाच । आयुरारोग्यकर्त्तारं ओंकाराद्याश्च नाकगाः
ओंकारं परमो मन्त्रस्तं जप्त्वा चामरो भवेत् ॥ १ ॥
गायत्री परमो मन्त्रस्तं जप्त्वा भुक्तिमुक्तिभाक् ।
ओं नमो नारायणाय मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ २ ॥
ओं नमो भगवते वासुदेवाय सर्वदः ।
ओं ह्रूं नमो विष्णवे मन्त्रोऽयञ्चौषधं परम् ॥ ३ ॥
अनेन देवा ह्यसुराः सश्रियो निरुजोऽभवन् ।
भूतानामुपकारश्च तथा धर्मो महौषधम् ॥ ४ ॥
धर्मः सद्धर्मकृद् धर्मो एतैर्धर्मैश्च निर्मलः ।
श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः श्रीधरः श्रीनिकेतनः ॥ ५ ॥

श्रिय पतिं श्रीपरम एतै श्रियमवाप्नुयात ।
कामी कामप्रद काम कामपालस्तथा हरि ॥ ६ ॥
आनन्दो माधवश्चैव नाम कामाय वै हरे ।
राम परशुरामश्च नृसिंहो विष्णुरेव च ॥ ७ ॥
त्रिविक्रमश्च नामानि जप्तव्यानि जिगीषभि ।
विद्यामभ्यस्यता नित्य जप्तव्य पुरुषोत्तम ॥ ८ ॥
दामोदरो बन्धहर पुष्कराक्षोऽक्षिरोगनुत् ।
हृषीकेशो भयहरो जपेदौषधकर्मणि ॥ ९ ॥
अच्युतश्चामृत मन्त्र सग्रामे चापराजित ।
जलतारे नारसिंह पूर्वादौ क्षेमकामवान ॥ १० ॥
चक्रिण गदिनश्चैव शार्ङ्गिण खड्गिन स्मरेत ।
नारायण सर्वकाले नृसिंहोऽखिलभीतिनुत ॥ ११ ॥
गरुडध्वजश्च विषहृत वासुदेव सदा जपेत ।
धान्यादिस्थापने स्वप्ने अनन्ताच्युतमीरयेत ॥ १२ ॥
नारायणञ्च दु स्वप्ने दाहादौ जलशायिनम् ।
हयग्रीवञ्च विद्यार्थी जगत्सूति सुताप्तये ।
बलभद्र शौरकार्य्ये एक नामार्थसाधकम् ॥ १३ ॥

अथ चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

मृतसञ्जीवनीकरसिद्धयोग ।

धन्वन्तरिरुवाच । सिद्धयोगान पुनर्वक्ष्ये मृतसञ्जीवनीकरान ।
आत्रेयभाषितान् दिव्यान सर्वव्याधिविमर्दनान ॥ १ ॥
आत्रेय उवाच । दिक्षादिपञ्चमूलस्य क्वाथ स्याद्वातिके ज्वरे ।

पाचन पिप्पलीमूल गुडूची विश्वजोऽथवा ॥ २ ॥
आमलक्यभया कृष्णा वह्नि सर्वज्वरान्तक ।
बिल्वाग्निमन्थश्योनाककाश्मर्य्य पाटला स्थिरा ॥ ३ ॥
त्रिकण्टक पृश्निपर्णी बृहती कण्टकारिका ।
ज्वराविपाकपार्श्वार्त्तिकाशनुत कुशमलकम ॥ ४ ॥
गुडूची पर्पटी मुस्त किरात विश्वभेषजम ।
वातपित्तज्वरे देय पञ्चभद्रमिद स्मृतम् ॥ ५ ॥
त्रिवृद्विशालकटुकात्रिफलारगवधै कृत ।
सक्षारो भेदनक्काथ पेय सर्वज्वरापह ॥ ६ ॥
देवदारुबलावासात्रिफलाव्योषपद्मके ।
सविडङ्गै सितातुल्य तच्चूर्ण पञ्चकाशजित ॥ ७ ॥
दशमूलीशटीरास्नापिप्पलीविल्वपौष्करै ।
शृङ्गीतामलकीभार्गीगुडूचीनागवल्लिभि ॥ ८ ॥
यवाग्र विधिना सिद्ध कषाय वा पिवेत् नर ।
काशहृद् ग्रहणीपार्श्वहिक्काश्वासप्रशान्तये ॥ ९ ॥
मधुक मधुना युक्त पिप्पली शकरान्विताम् ।
नागर गुडसयुक्त हिक्काघ्न लावणत्रयम ॥ १० ॥
कारव्यजाजीमरिच द्राक्षा वृक्षाम्लदाडिमम् ।
सौवर्चल गुड क्षौद्र सर्वारोचननाशनम ॥ ११ ॥
शृङ्गवेररसञ्चैव मधुना सह पाययेत् ।
अरुचिश्वासकाशघ्न प्रतिश्यायकफान्तकम् ॥ १२ ॥
वट शृङ्गी शिलालोध्रदाडिम मधुक मधु ।
पिवेत् तण्डुलतोयेन छर्दितृष्णानिवारणम् ॥ १३ ॥
गुडूची वासक लोध्र पिप्पलीक्षौद्रसयुतम् ।

कफान्वितञ्जयेद्दृत्ता तृष्णाकासज्वरापहम् ॥ १४ ॥
वासकस्य रसस्तद्वत् समधुस्ताम्रजो रस ।
शिरोषपुष्पस्वरसभावित मरिच हितम ॥ १५ ॥
सवार्त्तिनुन्मसूरोऽथ पित्तमुक् तण्डुलीयकम ।
निर्गुण्डी शारिवा शेलु रङ्कोलश्च विषापह ॥ १६ ॥
महौषध मता चुद्रा पुष्कर ग्रन्थिकोद्भवम ।
पिवेत् कणायुत क्वाथ मूर्च्छायाश्च मदेषु च ॥ १७ ॥
हिङ्गु सौवचलव्योषैर्द्विपलांशैर्घृताढकम ।
चतुर्गुणे गवा मूत्र सिद्धमुन्मादनाशनम ॥ १८ ॥
शङ्खपुष्पीवचाकुष्ठै ासद्ध ब्राह्मीरसैर्युतम ।
पुराण हन्त्यपस्मार सोन्माद सेव्यमुत्तमम ॥ १९ ॥
पञ्चगव्य घृत तद्वत् कुष्ठनुच्चाभयायुतम ।
पटोलत्रिफलानिम्बगुडूचीधावनोवृषै ॥ २ ॥
सकरञ्जैर्घृत सिद्ध कुष्ठनुद्वज्रक स्मृतम ।
निम्ब पटोल व्याघ्री च गुडूची वासक तथा ॥ २१ ॥
कुर्य्याद् दशपलान् भागान् एकैकस्य सकुट्टितान् ।
जलद्रोणे विपक्तव्य यावतपादावशेषितम ॥ २२ ॥
घृतप्रस्थ पचेत् तेन त्रिफलागर्भसयुतम ।
पञ्चतिक्तमिति ख्यात सर्पि कुष्ठविनाशनम ॥ २३ ॥
अशीति वातजान रोगान चत्वारिंशञ्च पैत्तिकान् ।
विंशति श्लैष्मिकान कासपीनसार्शोव्रणादिकान ॥ २४ ॥
हन्त्यन्यान् योगराजोऽय यथार्कस्तिमिर खलु ।
त्रिफलाया कषायेण भृङ्गराजरसेन च ॥ २५ ॥
व्रणप्रचालन कुर्य्यादुपदंशप्रशान्तये ।

पटोलदलचूर्णेन दाडिमत्वग्रजोऽथवा ॥ २६ ॥
गुण्डयेच्च गजेनापि त्रिफलाचूर्णकेन च।
त्रिफलायोरजोयष्टिमार्कवीतपलमारिचै ॥ २७ ॥
ससैन्धवे पचेत तैलमभ्यङ्गाच्छर्दिकापहम्।
सक्षीरान मार्कवरसान द्विप्रस्थमधकात्पले ॥ २८ ॥
पचेत तु तैलकुडव तन नस्य पलितापहम।
निम्ब पटोल त्रिफला गुडचो खदिर वृषम ॥ २९ ॥
भूनिम्बपाठात्रिफलागुडचीरक्तचन्दनम।
योगद्वय ज्वर हन्ति कुष्ठविस्फोटकादिकम ॥ ३० ॥
पटोलामृतभूनिम्बवासारिष्टकपर्पटै।
खदिरान्तयुते क्वाथो विस्फोटज्वरशान्तिकृत् ॥ ३१ ॥
दशमूली छिन्नरुहा पथ्या दारु पुनर्नवा।
ज्वरविद्रधिशोथेषु शिग्रु विश्वजिता हिता ॥ ३२ ॥
मधूक निम्बपत्राणि लेप स्याद् व्रणशोधन।
त्रिफला खदिरो दार्वी न्यग्रोधातिबलाकुशा ॥ ३३ ॥
निम्बमूलकपत्राणा कषाया शोधने हिता।
करञ्जारिष्टनिर्गुण्डीरसो हन्याद् व्रणक्रमीन् ॥ ३४ ॥
धातकीचन्दनबलासमङ्गामधकात्पलै।
दार्वीमेदोन्वितैर्लेप ससर्पिर्व्रणरोपण ॥ ३५ ॥
गुग्गुलुत्रिफलाव्योषसमांशैर्घृतयोगत।
नाडी दुष्टव्रण शूल भगन्दरमुख हरेत् ॥ ३६ ॥
हरीतकीं मूत्रसिद्धा सतैललवणान्विताम्।
प्रात प्रातश्च सेवेत कफवातामयापहाम् ॥ ३७ ॥
त्रिकटुत्रिफलाक्वाथ सक्षारलवण पिबेत्।

कफवाताम्रकेष्वेव विरेक कफहृद्धितुत ॥ ३८ ॥
पिप्पलीपिप्पलीमूलवचाचित्रकनागरै ।
क्वाथित वा पिवेत् पेयमामवातविनाशनम् ॥ ३९ ॥
रास्ना गुडूचीमेरण्डदेवदारुमहौषधम ।
पिवेत सर्वाङ्गिके वाते सामे सन्ध्यस्थिमज्जगे ॥ ४० ॥
दशमूलकषाय वा पिवेद्दा नागराम्भसा ।
शुण्ठीगोक्षुरकक्वाथ प्रात प्रातर्निषेवित ॥ ४१ ॥
सामवातकटीशूलपाचनो रुकप्रणाशन ।
समूलपत्रशाखाया प्रसारण्याश्च तैलकम ॥ ४२ ॥
गुडूच्या स्वरम कल्क चर्ण वा क्वाथमेव च ।
प्रभूतकालमासेव्य मुच्यते वातशोणितात ॥ ४३ ॥
पिप्पली वर्द्धमान वा सेव्य पथ्या गुडेन वा ।
पटोलत्रिफलातीव्रकटुकामृतसाधितम ॥ ४४ ॥
पक्व पीत्वा जयत्याशु सदाह वातशोणितम् ।
गुग्गुल क्वाणशीत तु गुडूची त्रिफलाम्भसा ॥ ४५ ॥
बलापुनर्नवेरण्डवृहतीद्वयगोक्षुरै ।
सहिङ्गुलवणै पीत सद्यो वातरुजापहम ॥ ४६ ॥
कार्षिक पिप्पलीमूल पञ्चैव लवणानि च ।
पिप्पलीचित्रक शुण्ठी त्रिफला त्रिवृता वचा ॥ ४७ ॥
द्वौ क्षारौ शातला दन्ती स्वर्णक्षीरी विषाणिका ।
कोलप्रमाणा गुटिका पिवेत् सौवीरकायुताम् ॥ ४८ ॥
शोथावपाके त्रिवृता प्रवृद्धे चोदरादिके ।
क्षीर शोथहर दारु वर्षाभूर्नागरै शुभम ॥ ४९ ॥
सेकस्तथार्कवर्षाभूनिम्बक्वाथेन शोथजित् ।

व्योषगर्भं पलाशस्य त्रिगुणे भस्मवारिणि ॥ ५० ॥
साधितं पिबतः सर्पिः पतत्यर्शो न संशयः ।
विश्वकर्सैन्धवनिर्गुण्डीसाधितं चापि लावणम ।५१।
विडङ्गानलसिन्धूत्थरास्नाग्रबादारुभिः ।
तैलञ्चतुर्गुणं सिद्धं कटुद्रव्य जलेन वा ॥ ५२ ॥
गण्डमालापहं तैलमभ्यङ्गात् गलगण्डनुत ।
शटीकुनागबलयक्काथं चोररसे युतम ॥ ५३ ॥
पथ्यापिप्पलीवासाकल्कं सिद्ध क्षये हितम ।
वचाविडभयाशुण्ठीहिङ्गुकुष्ठाग्निदीप्यकान । ५४ ॥
द्वित्रिषट्चतुरेकाशसप्तपञ्चांशिका क्रमात ।
चूर्णं पीतं हन्ति गुल्मं उदरं शूलकासनुत ॥ ५५ ॥
पाठानिकुम्भत्रिकटत्रिफलाग्निषु साधितम ।
मूत्रेण चूर्णगुटिका गुल्मप्लीहादिमर्दनी ॥ ५६ ॥
वासानिम्बपटोलानि त्रिफला वातपित्तनुत ।
लिह्यात् चौद्रेण विडङ्ग चूर्णं क्रमिविनाशनम ॥ ५७ ॥
विडङ्गसैन्धवचारमूत्रेणापि हरीतकी ।
शल्लकीबदरीजम्बुपियालाम्त्रार्जुनत्वच ॥ ५८ ॥
पीता चीरेण मध्वक्ता पृथक्शोणितवारणा ।
विल्वाम्रधातकीपाठाशुण्ठीमोचरसा समा ॥ ५९ ॥
पीता रुन्धन्त्यतीसारं गुडतक्रेण दुर्जयम ।
चाङ्गेरीकालदध्यम्बुनागरचारसयुतम ॥ ६० ॥
घृतयुक्क्वाथितं पेयं गुदभ्रंसे रुजापहम् ।
विडङ्गातिविषामुस्तं दारुपाठाकलिङ्गकम ॥ ६१ ॥
मरीचेन समायुक्तं शोथातीसारनाशनम ।

शर्करासिन्धुशुण्ठीभिः कृष्णामधुगुडेन वा ॥ ६२ ॥
द्वे द्वे खादेद्धरीतक्यौ जीवेद्वर्षशतं सुखी ।
त्रिफला पिप्पलीयुक्ता समध्वाज्या तथैव सा ॥ ६३ ॥
चूर्णमामलकं तेन स्वरसेन तु भावितम् ।
मध्वाज्यशर्करायुक्तं लिढ्वा स्त्रीशः पयः पिबेत् ॥ ६४ ॥
माषपिप्पलिशालीनां यवगोधूमयोस्तथा ।
चूर्णभागैः समांशैश्च पचेत् पिप्पलिकां शुभाम् ॥ ६५ ॥
तां भक्षयित्वा च पिबेत् शर्करामधुरं पयः ।
नवघटकवज्जच्छेद् दशवारान् स्त्रियं ध्रुवम् ॥ ६६ ॥
समङ्गाधातकीपुष्पलोध्रनीलोत्पलानि च ।
एतत् क्षीरेण दातव्यं स्त्रीणां प्रदरनाशनम् ॥ ६७ ॥
बीजं कौरण्टकस्यापि मधुकं श्वेतचन्दनम् ।
पद्मोत्पलस्य मूलानि मधुकं शर्करातिलान् ॥ ६८ ॥
द्रवमाणेषु गर्भेषु गर्भस्थापनमुत्तमम् ।
देवदारु नभः कुष्ठं नलदं विश्वभेषजम् ॥ ६९ ॥
लेपः काञ्जिकसम्पिष्टस्तैलयुक्तः शिरोऽर्त्तिनुत् ।
वस्त्रपूतं क्षिपेत् कोष्णं सिन्धूत्थं कर्णशूलनुत् ॥ ७० ॥
लशुनार्द्रकशिग्रूणां कदल्या वा रसः पृथक् ।
बलाशतावरीरास्नामृता सैरीयकैः पिबेत् ॥ ७१ ॥
त्रिफलासहितं सर्पिस्तिमिरघ्नमनुत्तमम् ।
त्रिफलाव्योषसिन्धूत्थैर्घृतं सिद्धं पिबेन्नरः ॥ ७२ ॥
चाक्षुष्यं भेदनं हृद्यं दीपनं कफरोगनुत् ।
नीलोत्पलस्य किञ्जल्कं गोशकृद्रससंयुतम् ॥ ७३ ॥
गुटिकाञ्जनमेतत् स्यात् दिनरात्र्यन्धयोर्हितम् ।

यष्टीमधुवचाकृष्णाबीजानां कुटजस्य च ॥ ७४ ॥
कल्केनालोड्य निम्बस्य कषायो वमनाय स ।
स्निग्धस्विन्नाय च तोयं प्रदातव्यं विरेचनम् ॥ ७५ ॥
अन्यथा योजितं कुर्य्यात् मन्दाग्निं गौरवारुचिम् ।
पथ्यासैन्धवकृष्णानां चूर्णमुष्णाम्बुना पिबेत् ॥ ७६ ॥
विरेकः सर्व्वरोगघ्नः श्रेष्ठो नाराचसंज्ञकः ।
सिद्धयोगा मुनिभ्यो ये आत्रेयेण प्रदर्शिताः ।
सर्व्वरोगहराः सर्व्वयोगाग्र्याः सुश्रुतेन हि ॥ ७७ ॥

अथ पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

कल्पसागरः ।

धन्वन्तरिरुवाच ।

कल्पान् मृत्युञ्जयान् वक्ष्ये ह्यायुर्दान् रोगमर्द्दनान् ।
त्रिशती रोगहा सेव्या मध्वाज्यत्रिफलामृता ॥ १ ॥
पलं पलार्द्धं कर्षं वा त्रिफला सकला तथा ।
बिल्वतैलस्य नस्यञ्च मासं पञ्चशती कविः ॥ २ ॥
रोगापमृत्युं बलिजित् तिलं भल्लातकं तथा ।
पञ्चाङ्गं वाकुचीचूर्णं षण्मासं खदिरोदके ॥ ३ ॥
क्वाथे कुष्ठं जयेत् सेव्यं चूर्णं नीलकुरण्टजम् ।
क्षीरेण मधुना वापि शतायुः खण्डदुग्धभुक् ॥ ४ ॥
मध्वाज्यशुण्ठी संसेव्य पलं प्रातः स मृत्युजित् ।
वलीपलितजिज्जीवेन्माण्डूकीचूर्णदुग्धपाः ॥ ५ ॥
उच्चटामधुना कर्षं पयः पो मृत्युजिन्नरः ।

मध्वाज्यै पयसा वापि निर्गुण्डी रोगमृत्युजित । ६ ॥
पलाशतैल कर्षैक षण्मास मधुना पिवेत् ।
दुग्धभाजो पञ्चशती सहस्रायुर्भवेन्नर ॥ ७ ॥
ज्योतिष्मतीपत्ररस पयसा त्रिफला पिवेत ।
मधुनाज्य ततस्तद्वत शतावर्य्या रज फलम ॥ ८ ॥
चौद्राज्यै पयसा वापि निर्गुण्डी रागमृत्युजित् ।
पञ्चाङ्ग निम्बचूर्णस्य खदिरक्काथभावितम ॥ ९ ॥
कर्ष भृङ्गरसेनापि रोगजिच्चामरो भवत ।
रुदन्तिकाज्यमधुभुक दुग्धभाजो च मृत्युजित । १० ॥
कर्षचूर्ण हरीतक्या भावित भृङ्गराड्रसै ।
घृतेन मधुना सेव्य त्रिशतायुश्च रोगजित ॥ ११ ॥
वाराहिका भृङ्गरस लोहचूर्ण शतावरी ।
साज्य कर्ष पञ्चशती कान्तचूर्ण शतावरो ॥ १२ ॥
भावित भृङ्गराजेन मध्वाज्य त्रिशती भवेत ।
ताम्र सूत मृततुल्य गन्धकञ्च कुमारिका ॥ १३ ॥
रसैर्विमृद्य द्वे गुञ्जे साज्य पञ्चशताब्दवान ।
अश्वगन्धा पल तैल साज्य खण्ड शताब्दवान ॥१४॥
पल पुनर्नवाचूर्ण मध्वाज्यपयसा पिवन ।
अशोकचूर्णस्य पल मध्वाज्य पयसान्वितम ॥ १५ ॥
तिलस्य तैल समधु नस्यात कृष्णकच शती ।
कर्षमद्ध समध्वाज्य शतायु पयसा पिवन । १६ ॥
अभय सगुड जग्ध्वा घृतेन मधुरादिभि ।
दुग्धान्नभुक कृष्णकेशोऽरोगो पञ्चशताब्दवान् ॥ १७ ॥
पल कुष्माण्डिकाचूर्ण मध्वाज्यपयसा पिवन ।

मास दुग्धान्नभोजी च सहस्रायुर्विरोगवान् ॥ १८ ॥
आलूकचूर्णं भृङ्गाज्य समध्वाज्य शताब्दकृत ।
कटतुम्बीतैलनस्य कर्षं शतद्वयाब्दवान ॥ १९ ॥
त्रिफला पिप्पली शुण्ठी सेविता त्रिशताब्दकृत् ।
शतावर्य्या पूर्वयोग सहस्रायुर्बलातिकृत ॥ २० ॥
चित्रकेण तथा पूर्वस्तथा शुण्ठीविडङ्गत ।
लोहेन भृङ्गराजेन बलया निम्बपञ्चके ॥ २१ ॥
खदिरेण च निर्गुण्ड्या कण्टकार्य्याथ वासकात् ।
वर्षाभुवा तद्रसैवा भावितो वटिकाकृत ॥ २२ ॥
चर्ण घृतैर्वा मधुना गुडाद्यैर्वारिणा तथा ।
ओ हूं स इति मन्त्रेण मन्त्रितो योगराजक ॥ २३ ॥
मृतसञ्जीवनीकल्पो रोगमृत्युञ्जयो भवेत ।
सुरासुरैश्च मुनिभि सेविता कल्पसागरा ।
गजायुर्वेद प्रोवाच पालकाप्योऽङ्गराजकम ॥ २४ ॥

अथ षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

गजचिकित्सा ।

पालकाप्य उवाच । गजलक्ष्म चिकित्साञ्च लोमपाद ! वादमि ते
दीर्घहस्ता महोच्छ्वासा प्रशस्तास्ते सहिष्णव ॥ १ ॥
विंशत्यष्टादशनखा शीतकालमदाश्च ये ।
दक्षिणश्चोन्नत दन्त बृंहित जलदोपमम् ॥ २ ॥
कर्णौ च विपुलौ येषा सूक्ष्मविन्द्वन्वितत्वचौ ।
ते धार्य्या न तथा धार्य्या वामना ये च सङ्कर्या ॥ ३ ॥

हस्तिन्य पार्श्वगर्भिण्यो ये च मूढा मतङ्गजा ।
वर्णं सत्व बल रूप कान्ति संहनन जव ॥ ४ ॥
समस्थितो गजश्चेदृक् संग्रामेऽरीन जयेत स च ।
कुञ्जरा परमा शोभा शिविरस्य बलस्य च ॥ ५ ॥
आयत्त कुञ्जरैश्चैव विजय पृथिवीक्षिताम ।
पाकलेषु च सर्वेषु कर्त्तव्यमनुवासनम ॥ ६ ॥
घृततैलपरीपाक स्थान वातविवर्जितम ।
स्कन्धेष च क्रिया कार्य्या तथा पालकवन नृपा ॥ ७ ॥
गोमूत्र पाण्डुरोगेषु रजनीभ्या घृत द्विज ! ।
आनाहे तैलसिक्तस्य निषेकस्तस्य शस्यते ॥ ८ ॥
लवणै पञ्चभिर्मिश्रा प्रतिपानाय वारुणी ।
विडङ्गत्रिफलाव्योषसैन्धवै कवलान कृतान ॥ ९ ॥
मूर्च्छासु भोजयेन् नाग क्षौद्र तोयञ्च पायेत
अभ्यङ्ग शिरस शूले नस्यञ्चैव प्रशस्यते ॥ १० ॥
नागाना स्नेहपुटक पादरोगानुपक्रमेत ।
पश्चात कल्ककषायेण शोधनञ्च विधीयते ॥ ११ ॥
शिखितित्तिरलावाना पिप्पलीमरिचान्वितै ।
रसै सम्भोजयेन् नाग वैपथुर्यस्य जायते ॥ १२ ॥
बालबिल्व तथा लोध्र धातकी सितया सह ।
अतीसारविनाशाय पिण्डी भुञ्जीत कुञ्जर ॥ १३ ॥
नस्य करग्रहे देय घृत लवणसयुतम् ।
मागधीनागराजाजीयवागूर्मुद्गसाधिता ॥ १४ ॥
उत्कर्णके तु दातव्या वाराहञ्च तथा रसम ।
दशमूलकुलत्थाम्लकाकमाचीविपाचितम ॥ १५ ॥

तैलभूषणसयुक्त गलग्रहगदापहम ।
अष्टभिर्लवणै पिष्टै प्रसन्ना पाययेद् घृतम ॥ १६ ॥
मूत्रभङ्गेऽथवा वीज क्वथित त्रपूषस्य च ।
त्वग्दोषेषु पिवेन् निम्ब वृष वा क्वथित द्विप ॥ १७ ॥
गवा मूत्र विडङ्गानि क्रमिकोष्ठेषु शस्यते ।
शृङ्गवेरकणाद्राचाशर्कराभि शृत पय ॥ १८ ॥
क्षतक्षयकर पान तथा मासरस शुभ ।
मुद्गादन व्योषयुतमरुचौ तु प्रशस्यते ॥ १९ ॥
त्रिवृद्व्योषाग्निदन्त्यर्कश्यामाक्षोरेभपिप्पली ।
एतैर्गुल्महर स्नेह कृतश्चैव तथापर ॥ २ ॥
भेदनद्रावणाभ्यङ्गस्नेहपानानुवासनै ।
सर्वानेव समुतपन्नान विद्रवान समुपाहरेत ॥ २१ ॥
यष्टिक मुद्गसूपेन शारदेन तथा पिवेत ।
कालविल्वैस्तथा लेप कटुरोगेषु शस्यत ॥ २२ ॥
विडङ्गेन्द्रयवौ हिङ्गु सरल रजनीद्वयम ।
पूर्वाह्णे पाययेत् पिण्डान सर्वशूलोपशान्तये ॥ २३ ॥
प्रधानभोजने तेषा यष्टिकव्रीहिशालय ।
मध्यमौ यवगोधूमौ शेषा दन्तिनि चाधमा ॥ २४ ॥
यवश्चैव तथैवेक्षुर्नागाना बलवर्धन ।
नागाना यवस शुष्क तथा धातुप्रकोपणम ॥ २५ ॥
मदक्षीणस्य नागस्य पय पान प्रशस्यते ।
दीपनीयैस्तथा द्रव्यै शृतो मासरस शुभ ॥ २६ ॥
वायस कुक्कुटौभौ काकोलूककुलो हरि ।
भवेत् क्षौद्रेण सयुक्त पिण्डो युद्धे महापदि ॥ २७ ॥

कटुमत्स्यविडङ्गानि क्षारं कोषातकी पयः ।
हरिद्रा चेति धूपोऽयं कुञ्जरस्य जयावहः ॥ २८ ॥
पिप्पलीतण्डुलास्तैलं माध्वीकं माक्षिकं तथा ।
नेत्रयोः परिषेकोऽयं दीपनीयः प्रशस्यते ॥ २९ ॥
पूरीषं चटकायाश्च तथा पारावतस्य च ।
क्षीरवृक्षकरीषाश्च प्रसन्नायेष्टमञ्जनम् ॥ ३० ॥
अनेनाञ्जितनेत्रस्तु करोति कदनं रणे ।
उत्पलानि च नीलानि मुस्तं तगरमेव च ॥ ३१ ॥
तण्डुलोदकपिष्टानि नेत्रनिर्वापनं परम् ।
नखवृद्धौ नखच्छेदस्तैलसेकश्च मास्यपि ॥ ३२ ॥
शय्यास्थानं भवेच्चास्य करीषैः पांशुभिस्तथा ।
शरन्निदाघयोः सेकः सर्पिषा च तथेष्यते ॥ ३३ ॥

अथ सप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अश्ववाहनसारः ।

धन्वन्तरिरुवाच । अश्ववाहनसारञ्च वक्ष्ये चाश्वचिकित्सनम् ।
वाजिनां संग्रहः कार्य्यो धर्म्मकामार्थसिद्धये ॥ १ ॥
अश्विनी श्रवणं हस्तम् उत्तरात्रितयं तथा ।
नक्षत्राणि प्रशस्तानि हयानामादिवाहने ॥ २ ॥
हेमन्तः शिशिरश्चैव वसन्तश्चाश्ववाहने ।
ग्रीष्मे शरदि वर्षासु निषिद्धं वाहनं हये ॥ ३ ॥
तीक्ष्णैर्न च परैर्दण्डैरदेशे न च ताडयेत् ।
कीलास्थिसंकुले चैव विषमे कण्टकान्विते ॥ ४ ॥

वालुकापङ्कसच्छन्ने गर्त्तागर्त्तप्रदूषिते ।
अचित्तज्ञो विनोपायैर्वाहनं कुरुते तु यः ॥ ५ ॥
स वाह्यते हयेनैव पृष्ठस्थः कटिका विना ।
छन्दं विज्ञापयेत् कोऽपि सुकृतो धीमतां वरः ॥ ६ ॥
अभ्यासादभियोगाच्च विनाशास्त्रं खवाहकः ।
स्नातस्य प्राङमुखस्याथ देवान् वपुषि योजयेत् ॥ ७ ॥
प्रणवादिनमोऽन्तेन खबीजेन यथाक्रमम् ।
ब्रह्मा चित्ते बले विष्णुर्वैनतेयः पराक्रमे ॥ ८ ॥
पार्श्वे रुद्रा गुरुर्बुद्धौ विश्वेदेवाश्च ममसु ।
दृगावर्त्ते हशीन्द्वर्कौ कर्णयोरश्विनौ तथा ॥ ९ ॥
जठरेऽग्निः स्वधा स्वेदे वाग् जिह्वायां जवेऽनिलः ।
पृष्ठतो नाकपृष्ठस्तु खुराग्रे सर्वपर्वताः ॥ १० ॥
ताराश्च रोमकूपेषु हृदि चान्द्रमसी कला ।
तेजस्यग्नीरतिः श्रोण्यां ललाटे च जगत्पतिः ॥ ११ ॥
ग्रहाश्च हेषिते चैव तथैवोरसि वासुकिः ।
उपोषितोऽर्चयेत् सादी हयं दक्षश्रुतौ जपेत् ॥ १२ ॥
हय ! गन्धर्वराजस्त्वं शृणुष्व वचनं मम ।
गन्धर्वकुलजातस्त्वं माभूस्त्वं कुलदूषकः ॥ १३ ॥
द्विजानां सत्यवाक्येन सोमस्य गरुडस्य च ।
रुद्रस्य वरुणस्यैव पवनस्य बलेन च ॥ १४ ॥
हुताशनस्य दीप्त्या च स्मर जातिं तुरङ्गम ! ।
स्मर राजेन्द्रपुत्रस्त्वं सत्यवाक्यमनुस्मर ॥ १५ ॥
स्मर त्वं वारुणीं कन्यां स्मर त्वं कौस्तुभं मणिम् ।
क्षीरोदसागरे चैव मथ्यमाने सुरासुरैः ॥ १६ ॥

तव देवकुले जात स्ववाक्य परिपालय ।
कुले जातस्त्वमश्वाना मित्र मे भव शाश्वतम ॥ १७ ॥
शृणु मित्र। त्वमेतच्च सिद्धो मे भव वाहन ।।
विजय रक्ष माञ्चैव समरे सिद्धिमावह ॥ १८ ॥
तव पृष्ठ समारुह्य हता दैत्या सुरै पुरा ।
अधुना त्वा समारुह्य जेष्यामि रिपुवाहिनीम ॥ १९ ॥
कर्णजाप तत कृत्वा विमुह्य च तथा प्यरीन ।
पर्य्यानयेद्धय सादी वाहयेद् युद्धतो जय ॥ २ ॥
सञ्जाता स्वशरीरेण दोषा प्रायेण वाजिनाम् ।
हन्यन्तेऽतिप्रयत्नेन गुणा सादिवरै पुन ॥ २१ ॥
सहजा इव दृश्यन्ते गुणा सादिवराद्भवा ।
नाशयन्ति गुणानन्ये सादिन सहजानपि ॥ २२ ॥
गुणानेको विजानाति वेत्ति दोषास्तथाऽपर ।
धन्यो धीमान द्वय वेत्ति नोभय वेत्ति मन्दधी ॥ २३ ॥
अकर्मज्ञोऽनुपायज्ञो वेगासक्तोऽतिकोपन ।
घनदण्डरतिच्छिद्रे य समोऽपि न शस्यते ॥ ४ ॥
उपायज्ञोऽथ चित्तज्ञो विशुद्धो दोषनाशन ।
गुणार्जनपरो नित्य सर्वकर्मविशारद ॥ २५ ॥
प्रग्रहेण गृहीत्वाऽथ प्रविष्टो वाहभूतलम् ।
सव्यापसव्यभेदेन वाहनीय स्वसादिना ॥ २ ॥
आरुह्य सहसा नैव ताडनीयो हयोत्तम ।
ताडनाद् भयमाप्नोति भयान् मोहश्च जायत ॥ २७ ॥
प्रात सादी प्लुतेनैव वल्गामुत्कृत्य चालयेत् ।
मन्द मन्द विना नाल धृतवल्गो दिनान्तरे ॥ ८ ॥

प्राक्रमाश्वसन सामभेदोऽश्वेन नियोज्यते।
कषादिताडन दण्डो दान कालसहिष्णुता॥ २९॥
पूर्वपूर्वविशुद्धौ तु विदध्यादुत्तरोत्तरम।
जिह्वातले विनायोग विदध्याद् वाहने हये॥ ३०॥
गुणेतरयता वल्गा सृक्कण्या सह गाहयेत।
विस्मार्थ्य वाहन कुर्य्याच्छिथिलाना शनै शनै॥ ३१॥
हन जिह्वाङ्गमाहीने जिह्वाग्रन्थि विमोचयेत।
गाढता मोचयेत तावत यावत स्तोभ न मुञ्चति॥३२॥
कुर्य्याच्छृतमुरस्त्राणमविलाल्च मुञ्चति।
ऊर्ध्वानन स्वभावाद् यस्तस्योरस्त्राणमश्लथम॥ ३३॥
विधाय वाहयेद् दृष्ट्या लीलया सादिसत्तम।
तस्य मध्येन पूर्वेण सयुतौ मध्यवल्गया॥ ४॥
य कुर्य्यात पश्चिम पाद गृहीतस्तेन दक्षिण।
क्रमेणानेन यो सेवा करुते वामवल्गया॥ ३५॥
पादौ तनापि पाद स्याद गृहीतो वाम एव हि।
अग्रे चेच्चरणे त्यक्ते जायते सुदृढासनम॥ ३६॥
यो हतौ दुष्करे चैव मोटने नाटकायनम।
मध्यहीन खलीकारो हनने गुणने तथा॥ ३७॥
स्वभाव हि तुरङ्गस्य मुखव्यावर्त्तन पुन।
न चवेत्थ तुरङ्गाणा पादग्रहणहेतव॥ ३८॥
विश्वस्त हयमालोक्य गाढमापीड्य चासनम।
रोकयित्वा मुखे पाद ग्राह्यतो लोकन हितम॥ ३९॥
गाढमापीड्य रागाभ्या वलगामाकृष्य गृह्यते।
तद्बन्धनाद् युग्मपाद तद्वद वक्रनमुच्यते॥ ४०॥

संयोज्य वलगया पादाम वलगामामोच्य वाञ्छितन ।
वाह्यपार्ष्णि प्रयोगात तु यत्र तत ताडन मतम ॥ ४१ ॥
प्रलयाविप्लवे ग्रात्वा क्रमेणानेन बुद्धिमान ।
मोटनेन चतुर्थेन विधिरेष विधीयते ॥ ४२ ॥
नाधत्तेऽश्वश्च य पाद योऽश्वो लघुनि मण्डले ।
मोटनोद्वक्कनाभ्यान्तु ग्राहयेत पादमीप्सितम ॥ ४३ ॥
वटयित्वासने गाट मन्दमादाय यो व्रजेत ।
ग्राह्यत सग्रहाद् यत्र तत सग्रहणमुच्यते ॥ ४४ ॥
हत्वा पार्श्वे प्रहारेण स्थानस्था व्यग्रमानसम ।
वलगामाकृष्य पादेन ग्राह्यकण्टकपायनम ॥ ४५ ॥
उत्थिता योऽङ्घ्रिणानेन पार्ष्णिपाटान तुरङ्गम ।
गृह्णात यत खलीकृत्य खलीकार स चेष्यते ॥ ४६ ॥
गतित्रये प्रिय पादमादत्ते नेव वाञ्छित ।
हत्वा तु यत्र दण्डे न ग्राह्यते गहन हि तत् ॥ ४७ ॥
खलोकृत्य चतुष्केण तुरङ्गो वलगयान्यया ।
उच्छास्य ग्राह्यतेऽन्यत्र तत स्यादुच्छासन पुन ॥ ४८ ॥
स्वभाव वहिरस्यन्त तस्या दिशि पलायनम ।
नियोज्य ग्राहयेत् तत तु मुखव्यावर्त्तन मतम ॥ ४९ ॥
ग्राहयित्वा तत पाद त्रिविधासु यथाक्रमम ।
साधयेत् पञ्चधारासु क्रमशो मण्डलादिषु ॥ ५० ॥
आजानूर्ध्वानन वाह शिथिल वाहयेत सुधी ।
अङ्गेषु लाघव यावत तावत त वाहयेद्धयम् ॥ ५१ ॥
मृदु स्कन्धे लघवङ्गो शिथिल सर्वसन्धिषु ।
यदा स सादिनो वश्य सङ्गृह्णीयात् तदा हयम् ॥ ५ ॥

न त्यजेत् पश्चिम पाद यदा साधुर्भवेत् तदा ।
तदाकृष्टिर्विधातव्या पाणिभ्यामिह वल्गया ॥ ५३ ॥
तव त्रिको यथा तिष्ठेदुद्ग्रीवाऽश्व समानन ।
धराया पश्चिमौ पादौ अन्तरीक्षे यदाग्रगौ ॥ ५४ ॥
तदा सन्धारण कुर्य्याद गाटवाहश्च मुष्टिना ।
सहसव समाकृष्टा यस्तुरङ्गा न तिष्ठति ॥ ५५ ॥
शरीर विचिपन्तश्च साधयेन्मण्डलभ्रमै ।
चिपत स्कन्धश्च यो वाह स च स्थाप्यो हि वल्गया । ५६ ॥
गोमय लवण मूत्र क्वथित मृतसमन्वितम ।
अङ्गलेपो मक्षिकादिदंशश्रमविनाशन ॥ ५७ ॥
सर्ध्व भद्रा जातीना मण्डो देयो हि सादिना ।
दशन भीततोयस्य निरुतसाह क्षुधा हय ॥ ५ ॥
यथा वध्यस्तथा शिक्षा विनश्यन्त्यतिवाहिता ।
अवाहिता न सिध्यन्ति तुरङ्गवक्त्राश्च वाहयेत ॥ ५९ ॥
सम्पीड्य जानुयुग्मेन स्थिरमुष्टिस्तुरङ्गमम ।
गोमूत्राकुटिला वेणी पद्ममण्डलमालिका ॥ ६० ॥
पश्चालूखलिका कार्य्या गवितास्तेऽतिकीर्त्तिता ।
सचिप्तश्चव विक्षिप्त कुञ्चितश्च यथाचितम ॥ ६१ ॥
वल्गातावर्जितौ चैव पोटा चेत्यमुदाहृतम् ।
वोथाधनु शत यावदशीतिर्नवतिस्तथा ॥ ६२ ॥
भद्र सुसाध्यो वाजी स्याच्छन्दा दण्डैकमानस ।
मृगजङ्घा मृगो वाजी सङ्कीर्णस्ततसमन्वयात् ॥ ६३ ॥
शर्करामधुलाजाद सुगन्धोऽश्व शुचिर्द्विज ।
तेजस्वी क्षत्रियश्चाश्वो विनीतो बुद्धिमाश्च य ॥ ६४ ॥

शूद्रोऽशुचिश्चलो मन्दो विरूपो विमति खल ।
वल्गा वार्थ्यमाणाऽश्वो लालक यश्च दंगरेत् ॥ ६५ ॥
धारासु याजनीयोऽसौ प्रग्रहग्रहमोक्षणे ।
अश्वादिलक्षणं वक्ष्ये शालिहोत्रो यथाऽवदत ॥ ६६ ॥

अथाष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

अश्वचिकित्सा ।

शालिहोत्र उवाच । अश्वाना लक्षण वक्ष्ये चिकित्सामेव सुश्रुत ।
हीनदन्तो विदन्तश्च कराली कृष्णतालक ॥ १ ॥
कृष्णजिह्वश्च यमजोऽजातमुष्कश्च यस्तथा ।
द्विशफश्च तथा शृङ्गी त्रिवर्णो व्याघ्रवर्णक ॥ २ ॥
खरवर्णो भस्मवर्णो जातवर्णश्च काकुदी ।
श्वित्री च काकसादी च खरसारस्तथैव च ॥ ३ ॥
वानराक्ष कृष्णशट कृष्णगुह्यस्तथैव च ।
कृष्णप्रोथश्च शूकश्च यश्च तित्तिरिसन्निभ ॥ ४ ॥
विषम श्वेतपादश्च ध्रुवावर्त्तविवर्जित ।
अशुभावर्त्तसंयुक्तो वर्जनीयस्तुरङ्गम ॥ ५ ॥
रन्ध्रोपरन्ध्रयोर्द्वौ द्वौ द्वौ मस्तकवक्षसो ।
प्रयाणे च ललाटे च कण्ठावर्त्ता शुभा दश ॥ ६ ॥
सृक्कण्योश्च ललाटे च कर्णमूले निगालक ।
बाहुमूले गले श्रेष्ठा आवर्त्तास्त्वशुभा परे ॥ ७ ॥
शक्रगोपचन्द्राभा ये च वायससन्निभा ।
सुवर्णवर्णा स्निग्धाश्च प्रशस्तास्तु सदैव हि ॥ ८ ॥

दीर्घग्रीवाक्षिकूटाश्च ह्रस्वकर्णाश्च शोभना ।
राज्ञा तुरङ्गमा यत्र विजयं वर्जयेत् तत ॥ ९ ॥
पालितस्तु हयो दन्ती शुभदो दु खदोऽन्यथा।
श्रिय पुत्रास्तु गन्धर्वा वाजिनो रत्नमुत्तमम् ॥ १० ॥
अश्वमेधे तु तुरग पवित्रत्वात् तु हूयते ।
वृषो निम्बबृहत्यौ च गुडूचो च समाक्षिका ॥ ११ ॥
सिंहा गन्धकरी पिण्डी स्वेदश्च शिरसस्तथा ।
हिङ्गु पुष्करमूलञ्च नागर साम्लवेतसम ॥ १२ ॥
पिप्पलीसैन्धवयुत शूलघ्न चोष्णवारिणा ।
नागरातिविषा मुस्ता सानन्ता विल्वमालिका ॥ १३ ।
क्वथमेषा पिबेद् वाजी सर्वातीसारनाशनम ।
प्रियङ्गु सारिवाभ्याञ्च युक्तमाज शृत पय ॥ १४ ॥
पर्य्याप्तशर्कर पीत्वा श्रमाद् वाजी विमुच्यत ।
द्राक्षिकायान्तु दातव्या तैलवस्तिस्तुरङ्गमे ॥ १५ ॥
कोष्ठजा च शिरा वेध्या तेन तस्य सुख भवेत् ।
दाडिम त्रिफला व्योष गुडञ्च समभागिकम् ॥ १६ ॥
पिण्डमेतत् प्रदातव्यमश्वाना काशनाशनम ।
प्रियङ्गु लोध्रमधुभि पिबेद् वृषरस हय ॥ १७ ॥
क्षीर वा पञ्चकोलाढ्य काशनाद्धि प्रमुच्यते ।
प्रस्कन्धेषु च सर्वेषु श्रेय आदौ विशोधनम ॥ १८ ॥
अभ्यङ्गोद्वर्त्तने स्नेह नस्यवर्त्तिक्रम स्मृत ।
ज्वरितानां तुरङ्गाणां पयसैव क्रियाक्रम ॥ १९ ॥
लाशकन्धरयोर्मूल मातुलुङ्गाग्निनागरा ।
कुष्ठहिङ्गुवचाराश्नालेपोऽय शोथनाशन ॥ २० ॥

मञ्जिष्ठा मधुकं द्राक्षा बृहत्यौ रक्तचन्दनम् ।
त्रपुषीबीजमूलानि शृङ्गाटककशेरुकम् ॥ २१ ॥
अजापय शृतमिदं सुशीतं शर्करान्वितम् ।
पीत्वा निरशना वाजी रक्तमेहात् प्रमुच्यते ॥ २२ ॥
मन्याहनुनिगालस्थशिराशोथो गलग्रहः ।
अभ्यङ्गः कटुतैलेन तत्र तच्चैव शस्यते ॥ २३ ॥
गलग्रहगदो शोथं प्रायशो गलदेशके ।
प्रत्यकपुष्पी तथा वह्निः सैन्धवं सौरसो रसः । २४ ॥
कृष्णाहिङ्गुयुतैरेभिः कृत्वा नस्यं न सीदति ।
निशे ज्योतिष्मती पाठा कृष्णा कुष्ठं वचा मधु ॥ २५ ॥
जिह्वास्तम्भे च लेपोऽयं गुडमूत्रयुतो हितः ।
तिलैर्यष्ट्या रजन्या च निम्बपत्रैश्च योजिता ॥ २६ ॥
क्षौद्रेण शोधनी पिण्डी सार्पिषा व्रणरोपणी ।
अभिघातेन खञ्जन्ति ये ह्यश्वास्तीव्रवेदनाः ॥ २७ ॥
परिषेकक्रिया तेषां तैलेनाशु रुजापहा ।
दोषकोपाभिघाताभ्यां पक्वभिन्ने व्रणक्रमः ॥ २८ ॥
अश्वत्थोडुम्बरप्लक्षमधूकवटकल्कनैः ॥ २९ ॥
प्रभूतसलिलं क्वाथं सुखोष्णं व्रणशोधनं
शताह्वा नागरं रास्ना मञ्जिष्ठाकुष्ठसैन्धवैः ॥ ३० ॥
देवदारुवचायुग्मरजनीरक्तचन्दनैः ।
तैलसिद्धं कषायेण गुडूच्या पयसा सह ॥ ३१ ॥
म्रक्षणे वस्तिमध्ये च योज्यं सर्वत्र लिङ्गिने ।
रक्तस्रावो जलौकाभिर्नेत्रान्ते नेत्ररोगिणः ॥ ३२ ॥
खादिरोडुम्बराश्वत्थकषायेण च साधनम् ।

धात्रीदुरालभातिक्ताप्रियङ्गुकुङ्कुमै समै ॥ ३ ॥
मुद्गाश्चा च क्वत कल्को हितो युक्तावलम्बिने ।
उत्पाते च शिले श्वाभ्ये शुष्कशेफे तथैव च ॥ ३४ ॥
क्षिप्रकारिणि दोषे च सद्य विद्लमिष्यते ।
गोमक्षन मञ्जिकाकुष्ठरजनीतिलसर्षपै ॥ ३५ ॥
गवा मूत्रेण पिष्टैश्च मर्दन कण्डु नाशनम ।
शोतो मधुयुत क्वाथो नासिकाया मशकर ॥ ३६ ॥
रक्तपित्तहर पानादश्वकर्णस्तथैव च ।
सप्तमे सप्तमे देयमश्वाना लवण दिने ॥ ३७ ॥
तथा भुक्तवता देया प्रतिपाने तु वारुणी ।
जीवनीयै समधुरैर्मृद्वीकाशकरायुतै ॥ ३८ ॥
सपिप्पलीकै शरदि प्रतिपान सपद्मकै ।
विडङ्गापिप्पलीधान्यशताह्वालोध्रसैन्धवै ॥ ३९ ॥
साचत्रकेस्तुरङ्गाणा प्रतिपान हिमागमे ।
लोध्र प्रियङ्गुका मुस्ता पिप्पलीविश्वभेषजै ॥ ४० ॥
सक्षौद्रै प्रतिपान स्याद् वसन्ते कफनाशनम ।
प्रियङ्गुपिप्पलीलोध्रयष्ट्याह्वै समक्षौषधै ॥ ४१ ॥
निदाघे सगुडा देया मदिरा प्रतिपानके ।
लाभ्रकाष्ठ सलवण पिप्पल्या विश्वभेषजम् ॥ ४२ ॥
भवेत तैलयुतैरेभि प्रतिपान घनागमे ।
निदाघोद्धतपित्ताश्चा शरत्सु पुष्टशोणिता ॥ ४३ ॥
प्रावृड्भिन्नपुरोषाश्च पिबेयुर्वाजिना घृतम् ।
पिबेयुर्वाजिनस्तैल कफवाय्वधिकास्तु ये ॥ ४४ ॥
स्नेहव्यापद्भवो येषा कार्य्य तेषा विरूक्षणम ।

व्रीहि यवागूकृष्या स्याद् भोजनं तत्त्वसंयतम् ॥ ४५ ॥
शरन्निदाघयो सर्पिस्तैलं शीतवसन्तयो ।
वर्षासु शिशिरे चैव वस्तौ यमकमिष्यते ॥ ४६ ॥
गुर्वभिष्यन्दिभक्तानि व्यायामं स्नानमातपम् ।
वायुवर्जंश्च वाहस्य स्नेहपीतस्य वर्जितम् ॥ ४७ ॥
स्नानं पानं शकृत्कृच्छमश्वानां सलिलागमे ।
अत्यर्थं दुर्द्दिने काले पानमेकं प्रशस्यते ॥ ४८ ॥
युक्तशीतातपे काले हि पानं स्नपनं सकृत् ।
ग्रीष्मे त्रिस्नानपानं स्याच्चिरं तस्यावगाहनम् ॥ ४९ ॥
निस्तुषाणां प्रदातव्या यवानां चतुराढकी ।
चणकव्रीहिमौद्गानि कलायं वापि दापयेत् ॥ ५० ॥
अहोरात्रेण चार्व्वस्य यवसस्य तुला दश ।
अष्टौ शुष्कस्य दातव्याश्चतस्रोऽथ बुषस्य वा ॥ ५१ ॥
दूर्वा पित्तं यवं कासं बुषश्च श्लेष्मसञ्चयम् ।
नाशयत्यर्ज्जनं श्वासं तथा माषो बलक्षयम् ॥ ५२ ॥
वातिका पैत्तिकाश्चैव श्लेष्मजा सान्निपातिका ।
न रोगा पीडयिष्यन्ति दूर्वाहारं तुरङ्गमम् ॥ ५३ ॥
द्वौ रज्जुबन्धौ दुष्टानां पश्चयोरुभयोरपि ।
पश्चाद्वन्धश्च कर्त्तव्यौ दूरकीलव्यपाश्रयः ॥ ५४ ॥
धारयेयुस्तथास्तृते स्थाने कृतधूपनभूमयः ।
यत्रापन्यस्तयवसा सप्रदीपा सुरक्षिता ।
कृष्णवाक्षजकपयो धार्य्याश्चाश्वगृहे मृगा ॥ ५५ ॥

अथोननवत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

अश्वशान्ति ।

शालिहोत्र उवाच । अश्वशान्तिं प्रवक्ष्यामि वाजिरोगविमर्दनीम्
नित्या नैमित्तिकी काम्या त्रिविधा शृणु सुश्रुत ! ॥ १ ॥
शुभे दिने श्रीधरञ्च श्रियमुच्चैः श्रवाश्च तम ।
हयराज समभ्यर्च्य सावित्रैजु हुयाद्‌ घृतम ॥ २ ॥
द्विजेभ्यो दक्षिणा दद्यादश्ववृद्धिस्तथा भवेत ।
अश्वयुक शुक्लपक्षस्य पञ्चदश्याञ्च शान्तिकम ॥ ३ ॥
बहि कुर्य्याद्‌ विशेषेण नासत्यौ वरुण यजेत ।
समुल्लिख्य ततो देवीं शाखाभि परिवारयेत ॥ ४ ॥
घटान सर्वरसै पूर्णान्‌ दिक्षु दद्यात्‌ सवस्त्रकान ।
यवाज्य जुहुयात प्राच्य यजेदश्वाश्च साश्विनान ॥ ५ ॥
विप्रेभ्यो दक्षिणा दद्यान्नैमित्तिकमत शृणु ।
मकरादौ हयानाञ्च पद्मे विष्णु श्रिय यजेत्‌ ॥ ६ ॥
ब्रह्माण शङ्कर सोममादित्यञ्च तथाश्विनौ ।
रेवन्तमुच्चै श्रवस दिकपालाश्च दलेष्वपि ॥ ७ ॥
प्रत्येक पूर्णकुम्भैश्च वेद्या तत्सौम्यत स्थले ।
तिलाक्षताज्यसिद्धार्थान्‌ देवताना शत शतम ।
उपोषितेन कर्त्तव्य कर्म चाश्वरुजापहम ॥ ८ ॥

अथ नवत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

गजशान्ति ।

शालिहोत्र उवाच । गजशान्तिं प्रवक्ष्यामि गजरोगविमर्दनीम्
विष्णुं श्रियञ्च पञ्चम्यां नागमैरावतं यजेत् ॥ १ ॥
ब्रह्माणं शङ्करं विष्णुं शक्रं वैश्रवणं यमम् ।
चन्द्रार्कौ वरुणं वायुमग्निं पृथ्वीं तथा च खम् ॥ २ ॥
शेषं शैलान् कुञ्जरांश्च ये तेऽष्टौ देवयोनयः ।
विरूपाक्षं महापद्मं भद्रं सुमनसं तथा ॥ ३ ॥
कुमुदैरावणं पद्मं पुष्पदन्तोऽथ वामनः ।
सुप्रतीकोऽञ्जनो नागा अष्टौ होमोऽथ दक्षिणाम् ॥ ४ ॥
गजाः शान्त्युदकासिक्ता ह्यतो नैमित्तिकं शृणु ।
गजानां मकरादौ च ऐशान्यां नगराद् वहिः ॥ ५ ॥
स्थण्डिले कमले मध्ये विष्णुं लक्ष्मीञ्च केशरे ।
ब्रह्माणं भास्करं पृथ्वीं यजेत् स्कन्दं ह्यनन्तकम् ॥ ६ ॥
खं शिवं सोममिन्द्रादींस्तदस्त्राणि दले क्रमात् ।
वज्रं शक्तिञ्च दण्डञ्च तोमरं पाशकं गदाम् ॥ ७ ॥
शूलं पद्मं वहिर्दन्ते चक्रे सूर्यं तथाश्विनौ ।
वसूनष्टौ तथा साध्यान् याम्येऽथ नैरृते दले ॥ ८ ॥
देवानाङ्गिरसांश्चाश्विभृगवो मरुतोऽनिले ।
विश्वेदेवास्तथा दक्षे रुद्रा रौद्रेऽथ मण्डले ॥ ९ ॥
वृत्तया रेखया तत्र देवान् वै वाह्यतो यजेत् ।
सुतकारानृषीन् वार्णीं पूर्वादौ सरितो गिरीन् ॥ १० ॥

महाभूतानि कोणेषु ऐशान्यादिषु सयजेत्।
पद्म चक्र गदा शङ्ख चतुरस्रन्तु मण्डलम ॥ ११ ॥
चतुर्द्वार तत कुम्भा अग्न्यादौ च पताकिका।
चत्वारस्तोरणा द्वारि नागानैरावतादिकान् ॥ १२ ॥
पूर्वादौ चौषधीभिश्च देवाना भाजन पृथक।
पृथकशताहुतीश्चाज्यैर्गजानर्घ्यं प्रदक्षिणम ॥ १३ ॥
नाग वह्निं देवतादीन् वाद्यैर्गच्छेत् स्वक गृहम।
द्विजेभ्यो दक्षिणा दद्यात् हयवैद्यादिकस्तथा ॥ १४ ॥
करिणीं तु समारुह्य वदेत् कर्णन्तु कालवित्।
नागराजेऽमृते शान्ति कृत्वाऽमुष्मिन जपेन मनुम ॥१५॥
श्रीगजस्त्व कृतो राज्ञा भवानस्य गजाग्रणी।
प्रभूर्माल्याग्रभक्तैस्त्वा पूजयिष्यति पार्थिव ॥ १६ ॥
लोकस्तदाज्ञया पूजा करिष्यति तदा तव।
पालनीयस्त्वया राजा युद्धेऽध्वनि तथा गृहे ॥ १७ ॥
तिर्य्यगभाव समुत्सृज्य दिव्य भावमनुस्मर।
देवासुरे पुरा युद्धे श्रीगजस्त्रिदशै कृत ॥ १८ ॥
ऐरावतसुत श्रीमानरिष्टो नाम वारण।
श्रीगजानान्तु तत तेज सर्वमेवोपतिष्ठते ॥ १९ ॥
तत्तेजस्तव नागेन्द्र। दिव्यभावसमन्वितम्।
उपतिष्ठतु भद्र ते रक्ष राजानमाहवे ॥ २० ॥
इत्येवमभिषिक्तञ्चमारोहेत शुभे नृप।
तस्यानुगमन कुर्युं सशस्त्रनवसद्गजा ॥ २१ ॥
शालास्वसौ स्थण्डिलेऽब्जे दिकपालादीन् यजेद्द वहि।
केशरेषु बल नाग भुवश्चैव सरस्वतीम् ॥ २२ ॥

मध्येषु डिण्डिम प्राच्यं गन्धमाल्यानुलेपनै ।
हुत्वा देयस्तु कलसा रसपूर्णा द्विजाय च ॥ २३ ॥
गजाध्यक्ष हस्तिपञ्च गणितज्ञञ्च पूजयेत ।
गजाध्यक्षाय त दद्यात् डिण्डिम सोऽपि वादयेत ।
शुभगम्भीरशब्दै स्याज्जघनस्थोऽभिवादयेत ॥ २४ ॥

अथैकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

शान्त्यायुर्वेद ।

धन्वन्तरिरुवाच । गोविप्रपालन कार्य्य राज्ञा गोशान्तिमावदे ।
गाव पवित्रा माङ्गल्या गोषु लोका प्रतिष्ठिता ॥ १ ॥
शकृन्मूत्र पर तासामलक्ष्मीनाशन परम ।
गवा कण्डूयन वारि शृङ्गस्याघौघमर्दनम ॥ २ ॥
गोमूत्र गोमय क्षीर दधि सर्पिश्च रोचना ।
षडङ्ग परम पाने दु स्वप्नाद्यादिवारणम ॥ ३ ॥
रोचना विषरक्षोघ्नी ग्रासद स्वर्गगो गवाम ।
यद्गृहे दु खिता गाव स याति नरक नर ॥ ४ ॥
परगोग्रासद स्वर्गी गोहितो ब्रह्मलोकभाक ।
गोदानात् कीर्त्तनाद्रक्षा कृत्वा चोद्धरते कुलम ॥ ५ ॥
गवा श्वासात् पवित्रा भू स्पर्शनात् किल्बिषक्षय ।
गोमूत्र गोमय क्षीर दधि सर्पि कुशोदकम ॥ ६ ॥
एकरात्रोपवासश्च श्वपाकमपि शोधयेत ।
सर्वाशुभविनाशाय पुराचरितमीश्वरै ॥ ७ ॥
प्रत्येकञ्च त्र्यहाभ्यस्तं महासान्तपन स्मृतम ।
सर्वकामप्रदञ्चैतत् सर्वाशुभविमर्दनम् ॥ ८ ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रं पयसा दिवसानेकविंशतिम ।
निर्मला सर्वकामाप्ता स्वर्गगा स्युर्नरोत्तमा ॥ ९ ॥
त्र्यहमुष्णं पिबेन् मूत्रं त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत ।
त्र्यहमुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षः परं त्र्यहम ॥ १० ॥
तप्तकृच्छ्रव्रतं सर्वपापघ्नं ब्रह्मलोकदम ।
शीतैस्तु शीतकृच्छ्रं स्याद ब्रह्मोक्तं ब्रह्मलोकदम ॥११॥
गोमूत्रेणाचरेत् स्नानं वृत्तिं कुर्य्याच्च गोरसैः ।
गोभिर्व्रजेच्च भुक्तासु भुञ्जीताथ च गोव्रती ॥ १२ ॥
मासेनैकेन निष्पापो गोलोकी स्वर्गगो भवेत् ।
विद्याञ्च गोमती जप्त्वा गोलोकं परमं व्रजेत् ॥ १३ ॥
गीतैर्नृत्यैरप्सरोभिर्विमाने तत्र मोदते ।
गावः सुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलगन्धिकाः ॥ १४ ॥
गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्ययनं परम् ।
अन्नमेव परं गावो देवानां हविरुत्तमम ॥ १५ ॥
पावनं सर्वभूतानां क्षरन्ति च वदन्ति च ।
हविषा मन्त्रपूतेन तर्पयन्त्यमरान् दिवि ॥ १६ ॥
ऋषीणामग्निहोत्रेषु गावो होमेषु योजिताः ।
सर्वेषामेव भूतानां गावः शरणमुत्तमम ॥ १७ ॥
गावः पवित्रं परमं गावो माङ्गल्यमुत्तमम ।
गावः स्वर्गस्य सोपानं गावो धन्याः सनातनाः ॥ १८ ॥
नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ।
नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ॥ १९ ॥
ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतम ।
एकत्र मन्त्रास्तिष्ठन्ति हविरेकत्र तिष्ठति ॥ २० ॥

देवब्राह्मणगोसाधुसाध्वीभिः सकलं जगत्।
धार्य्यते वै सदा तस्मात् सर्वे पूज्यतमा मताः ॥ २१ ॥
पिबन्ति यत्र तत् तीर्थं गङ्गाद्या गाव एव हि।
गवां माहात्म्यमुक्तं हि चिकित्साञ्च तथा शृणु ॥२२॥
शृङ्गामयेषु धेनूनां तैलं दद्यात् ससैन्धवम्।
शृङ्गवेरबलामांसकल्कसिद्धं समाक्षिकम् ॥ २३ ॥
कर्णशूलेषु सर्वेषु मञ्जिष्ठाहिङ्गुसैन्धवैः।
सिद्धं तैलं प्रदातव्यं रसोनेनाथ वा पुनः ॥ २४ ॥
विल्वमूलमपामार्गं धातकी च सपाटला।
कुटजं दन्तमूलेषु लेपात् तच्छूलनाशनम् ॥ २५ ॥
दन्तशूलहरैर्द्रव्यैर्घृतं राम! विपाचितम्।
मुखरोगहरं ज्ञेयं जिह्वारोगेषु सैन्धवम्। २६ ॥
शृङ्गवेरं हरिद्रे द्वे त्रिफला च गलग्रहे।
हृच्छूले वस्तिशूले च वातरोगे क्षये तथा ॥ २७ ॥
त्रिफला घृतमिश्रा च गवां पाने प्रशस्यते।
अतीसारे हरिद्रे द्वे पाठाञ्चैव प्रदापयेत् ॥ २८ ॥
सर्वेषु कोष्ठरोगेषु तथा शाखागदेषु च।
शृङ्गवेरञ्च भार्गीञ्च कासे श्वासे प्रदापयेत् ॥ २९ ॥
दातव्या भग्नसन्धाने प्रियङ्गु लवणान्विता।
तैलं वातहरं पित्ते मधुयष्टीविपाचितम् ॥ ३० ॥
कफे व्योषञ्च समधु सपुष्करजोऽसृजि।
तैलाज्यं हरितालञ्च भग्नक्षतिसृतं ददेत् ॥ ३१ ॥
माषास्तिलाः सगोधूमाः पशुक्षीरं घृतं तथा।
एषां पिण्डी सलवणा वत्सानां पुष्टिदा त्विय म्॥३२॥

बलप्रदा विषाणा स्याद् ग्रहनाशाय धूपक ।
देवदारु वचा मासी गुग्गलुहिङ्गु सर्षपा ॥ ३३ ॥
ग्रहादिगदनाशाय एष धूपो गवा हित ।
घण्टा चैव गवा कार्य्या धूपेनानेन धूपिता ॥ ३४ ॥
अश्वगन्धातिलै शुक्ल तेन गौ चौरिणी भवेत् ।
रसायनञ्च पिन्याक मत्तो यो धार्य्यते गृहे ॥ ३५ ॥
गवा पुरीषे पञ्चम्या नित्य शान्त्यै श्रिय यजेत ।
वासुदेवञ्च गन्धाद्यैरपरा शान्तिरुच्यते ॥ ३६ ॥
अश्वयुक्शुक्लपचस्य पञ्चदश्या यजेद्धरिम ।
हरिरुद्रमज सूर्य्य श्रियमाग्न घृतन च ॥ ३७ ॥
दधि सम्प्राश्य गा पूज्य कार्य्य वह्निप्रदचिणम् ।
वृषाणा योजयेद् युद्ध गीतवाद्यरवैर्बहि ॥ ३८ ॥
गवान्तु लवण देय ब्राह्मणानाञ्च दचिणा ।
नैमित्तिक माकराद्दौ यजेद् विष्णु सह श्रिया ॥ ३९ ॥
स्थण्डिलेऽब्जे मध्यगते दिच्चु केशरगान सुरान ।
सुभद्राजो रवि पूज्यो बहुरूपा बलिर्बहि ॥ ४ ॥
ख विश्वरूपा सिद्धिश्च ऋद्धि शान्तिश्च रोहिणी ।
दिग्धेनवो हि पूर्वाद्या कृशरैश्चन्द्र ईश्वर ॥ ४१ ॥
दिकपाला पद्मपत्रेषु कुम्भेष्वग्नौ च होमयेत ।
चीरवृचस्य समिध सर्षपाचततण्डुलान् ॥ ४२ ॥
शत शत सुवर्णञ्च कांस्यादिक द्विजे ददेत् ।
गाव पूज्या विमोक्तव्या शान्त्यै चीरादिसयुता ॥ ४३ ॥
अग्निरुवाच । शालिहोत्र सुश्रुताय हयायुर्वेदमुक्तवान् ।
पालकाप्योऽङ्गराजाय गजायुर्वेदमब्रवोत ॥ ४४ ॥

अथ द्विनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मन्त्रपरिभाषा ।

अग्निरुवाच । मन्त्रविद्याम्हरिं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदां शृणु ।
विंशत्यर्णाधिका मन्त्रा मालामन्त्राः स्मृता द्विज ! ॥ १ ॥
दशाक्षराधिका मन्त्रास्तदर्वाग्बीजसञ्ज्ञिताः ।
वार्द्धक्ये सिद्धिदा ह्येते मालामन्त्रास्तु यौवने ॥ २ ॥
पञ्चाक्षराधिका मन्त्राः सिद्धिदाः सर्व्वदापरे ।
स्त्रीपुंनपुंसकत्वेन त्रिधाः स्युर्मन्त्रजातयः ॥ ३ ॥
स्त्रीमन्त्रा वह्निजायान्ता नमोऽन्ताश्च नपुंसकाः ।
शेषाः पुमांसस्ते शस्ता वश्योच्चाटविषेषु च ॥ ४ ॥
क्षुद्रक्रियामयध्वंसे स्त्रियोऽन्यत्र नपुंसकाः ।
मन्त्रावाग्नेयसौम्याख्यौ ताराद्यन्तान्तरार्जपेत् ॥ ५ ॥
ताराद्याग्निवियत्प्रायो मन्त्र आग्नेय इष्यते ।
शिष्टः सौम्यः प्रशस्तौ तौ कर्मणोः क्रूरसौम्ययोः ॥ ६ ॥
आग्नेयमन्त्रः सौम्यः स्यात् प्रायशोऽन्ते नमोऽन्वितः ।
सौम्यमन्त्रस्तथाग्नेयः फट्कारेणान्ततो युतः ॥ ७ ॥
सुप्तः प्रबुद्धमात्रो वा मन्त्रः सिद्धिं न यच्छति ।
स्वापकालो महावाहो जागरो दक्षिणावहः ॥ ८ ॥
आग्नेयस्य मनो सौम्यमन्त्रस्यैतद् विपर्य्ययात् ।
प्रबोधकालं जानीयादुभयोरुभयोरह ॥ ९ ॥
दुष्टर्क्षराशिविद्वेषिवर्णादीन् वर्जयेन् मनून् ।
राज्यलाभोपकाराय प्रारभ्यारिः स्वरं क्रमन् ॥ १० ॥

गोपालककुटीं प्रायात पूर्णामित्यदिता लिपि ।
नचत्रेचक्रमाद् योज्या स्वरान्त्यौ रेवतीयुजौ ॥ ११ ॥
वेला गुरु स्वरा शोण कर्मणैवेति भेदिता ।
लिप्यर्णा वशिषु ज्ञेया षष्ठ्याद्यांश्च योजयेत् ॥ १२ ॥
लिपौ चतुष्पथस्थायामाद्यवर्णपदान्तरा ।
सिद्धा साध्या द्वितीयस्था सुसिद्धा वैरिण परे ॥ १३ ॥
सिद्धादीन कल्पयेदेव सिद्धात्यन्तगुणैरपि ।
सिद्धे सिद्धो जपात साध्यो जपपूजाहुतादिना ॥ १४ ॥
सुसिद्धा ध्यानमात्रेण साधक नाशयेदरि ।
दुष्टार्णप्रचरा य स्यान मन्त्र सर्वविनिन्दित ॥ १५ ॥
प्रविश्य विधिवद् दोचामभिषेकावसानिकाम ।
श्रुत्वा तन्त्र गुरोर्लब्ध साधयेदीप्सित मनुम ॥ १६ ॥
धीरो दच शुचिभक्तो जपध्यानादितत्पर ।
सिद्धस्तपस्वी कुशलस्तन्त्रज्ञ सत्यभाषण ॥ १७ ॥
निग्रहानुग्रहे शक्तो गुरुरित्यभिधीयते ।
शान्तो दान्त पटश्चीर्णब्रह्मचर्य्यो हविष्यभुक ॥ १८ ॥
कुर्वन्नाचार्य्यशुश्रूषा सिद्धोत्साही स शिष्यक ।
स तूपदेश्य पुत्रश्च विनयी वसुदस्तथा ॥ १९ ॥
मन्त्र दद्यात् सुसिद्धौ तु सहस्र दैशिक जपेत् ।
यदृच्छया श्रुत मन्त्र छलेनाथ बलेन वा ॥ २० ॥
पत्रे स्थितञ्च गाथाञ्च जनयेद् यद्यनर्थकम् ।
मन्त्र य साधयेदेक जपहोमार्चनादिभि ॥ २१ ॥
क्रियाभिर्भूरिभिस्तस्य सिध्यन्ते स्वल्पसाधनात् ।
सम्यकसिद्धैकमन्त्रस्य नासाध्यमिह किञ्चन ॥ २२ ॥

बहुमन्त्रवत पुंस का कथा शिव एव स ।
दशलक्षजपादेकवर्णो मन्त्र प्रसिध्यति ॥ २३ ॥
वर्णवृद्ध्या जपह्रासस्तेनान्येषा समूहयेत ।
वीजाद् द्वित्रिगुणान मन्त्रान् मालामन्त्रे जपक्रिया ॥ २४
सङ्ख्यानुक्तौ शत साष्ट सहस्र वा जपादिषु ।
जपाद् दशाश सर्वत्र साभिषेक हुत विदु ॥ २५ ॥
द्रव्यानुक्तौ घृत होमे जपोऽशक्तस्य सवत ।
मूलमन्त्राद् दशाश स्यादङ्गादीना जपादिकम ।२६॥
जपात सशक्तिमन्त्रस्य कामदा मन्त्रदेवता ।
साधकस्य भवेत तृप्ता ध्यानहोमार्चनादिना ॥ २७ ॥
उच्चैर्जपाद् विशिष्ट स्यादुपाशुर्दशभिर्गुणै ।
जिह्वाजपे शतगुण सहस्रो मानस स्मृत ॥ ८ ॥
प्राङमुखोऽवाङमुखो वापि मन्त्रकर्म समारभेत ।
प्रणवाद्या सर्वमन्त्रा वाग्यतो विहिताशन । २९ ॥
आसीनस्तु जपेन मन्त्राम देवताचार्य्यतुल्यदृक ।
कुटीविविक्ता देशा स्युर्देवालयनदीह्रदा ॥ ३ ॥
सिद्धौ यवागूपूपैर्वा पयो भक्ष्य हविष्यकम ।
मन्त्रस्य देवता तावत तिथिवारेषु वै जपेत । ३१ ॥
कृष्णाष्टमीचतुर्दश्योर्ग्रहणादौ च साधक ।
दस्रौ यमोऽनलो धाता शशी रुद्रो गुरुर्दिति ॥ ३२ ॥
सर्पा पितरोऽथ भगोऽर्यमा शीतेतरद्युति ।
त्वष्टा मरुत इन्द्राग्नी मित्रेन्द्रौ निरृ्तिजलम ॥ ३३ ॥
विश्वेदेवा हृषीकेशो वायव सलिलाधिप ।
अजैकपादहिर्बुध्न पूषाश्विन्यादिदेवता ॥ ३४ ॥

अग्निर्दस्रावुमा विघ्नो नागश्चन्द्रो दिवाकरः ।
मातृदुर्गा दिशामीशः कृष्णो वैवस्वतः शिवः । ३५ ॥
पञ्चदश्या अशाङ्कस्तु पितरस्तिथिदेवता ।
हरो दुर्गा गुरुर्विष्णुर्ब्रह्मा लक्ष्मीर्धनेश्वरः ॥ ३६ ॥
एते सूर्यादिवारेशा लिपिन्यासोऽथ कथ्यते ।
केशान्तेषु च वृत्तेषु चक्षुषोः श्रवणद्वये ॥ ३७ ॥
नासागण्डोष्ठदन्तानां द्वे द्वे मूर्द्धास्ययोः क्रमात् ।
वर्णान् पञ्चसुवर्गाणां बाहुचरणसन्धिषु ॥ ३८ ।
पार्श्वयोः पृष्ठतो नाभौ हृदये च क्रमान्न्यसेत् ।
यादींश्च हृदये न्यस्येदेषां स्युः सप्तधातवः ॥ ३९ ॥
त्वगसृङ्मांसकस्नायुमेदोमज्जाशुक्राणि धातवः ।
वसा पयो वासको लिख्यन्ते चैव लिपीश्वराः ॥ ४० ॥
श्रीकण्ठोऽनन्तसूक्ष्मौ च त्रिमूर्त्तिरमरेश्वरः ।
अर्घ्नीशो भावमूतिश्च तिथीशः स्थाणुको हरः ॥ ४१ ॥
दण्डीशो भौतिकः सद्योजातश्चानुग्रहेश्वरः ।
अक्रूरश्च महासेनः स्वरणां देवता अमूः ॥ ४२ ॥
ततः क्रोधीशचण्डौ च पञ्चान्तकशिवोत्तमौ ।
तथैव रुद्रकूर्मौ च त्रिनेत्रौ चतुराननः ॥ ४३ ॥
अजेशः शर्मसोमेशौ तथा लाङ्गलिदारुकौ ।
अर्द्धनारीश्वरश्चोमा कान्तश्चाषाढिदण्डिनौ ॥ ४४ ॥
अत्रिर्मीनश्च मेषश्च लोहितश्च शिखी तथा ।
छगलण्डद्विरण्डौ द्वौ समहाकालबालिनौ ॥ ४५ ॥
भुजङ्गश्च पिनाकी च खड्गीशश्च वकः पुनः ।
श्वेतो भृगुलगुडीशाख्यश्च सवर्त्तकः स्मृतः ॥ ४६ ॥

रुद्रात्मशक्तान लिख्यादीन् नमोऽन्तान विन्यसेत् क्रमात् ।
अङ्गानि विन्यसेत् सर्वे मन्त्रा साङ्गास्तु सिद्धिदा ॥४७॥
हृल्लेखाद्योमसपूर्वाण्येतान्यङ्गानि विन्यसेत ।
हृदादीन्यङ्गमन्त्रान्तैर्यो जपेद्हृदये नम ॥४८॥
स्वाहा शिरस्यथ वषट शिखाया कवचे च हुम ।
वौषट् नेत्रेऽस्त्राय फट स्यात् पञ्चाङ्ग नेत्रवर्जितम ॥४९॥
निरङ्गस्यात्मना चाङ्ग न्यसेमा नियुत जपेत ।
क्रमाभ्या देवी वागीशी यथोक्तास्तु तिलान हुनेत ॥५०॥
लिपिदेवी साक्षसूत्रकुम्भपुस्तकपद्मधृक ।
कवित्वादि प्रयच्छेत कर्मादौ सिद्धये न्यसेत ।
निष्कविनिर्मल सर्वे मन्त्रा सिध्यन्ति मातृभि ॥ ५१ ॥

अथ त्रिनवत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

नागलक्षणानि ।

अग्निरुवाच । नागादयोऽथ भावादिदशस्थानानि कर्म च ।
सूतक दष्टचेष्टेति सप्तलक्षणमुच्यते ॥ १ ॥
शेषवासुकितक्षाख्या कर्कोटोऽब्जो महाम्बुज ।
शङ्खपालश्च कुलिक इत्यष्टौ नागवर्य्यका ॥ २ ॥
दशाष्टपञ्चत्रिगुणशतमूर्द्धान्वितौ क्रमात् ।
विप्रौ नृपौ विशौ शूद्रौ द्वौ द्वौ नागेषु कीर्त्तितौ ॥ ३ ॥
तदन्वया पञ्चशत तेभ्यो जाता असङ्ख्यका ।
फणिमण्डलिराजीलवातपित्तकफात्मका ॥ ४ ॥
व्यन्तरा दोषमिश्रास्ते सर्पा दर्वीकरा स्मृता ।

रथाङ्गलाङ्गलच्छत्रस्वस्तिकाङ्कुशधारिण ॥ ५ ॥
गोनसा मन्दगा दीर्घा मण्डलैर्विविधैश्चिता ।
राजिलाश्चित्रिता स्निग्धास्तिर्य्यगूर्ध्वं च राजिभि ॥ ६ ॥
व्यन्तरा मिश्रचिह्नाश्च भूवर्षाग्नेयवायव ।
चतुर्विधास्ते षडविंशभेदा षोडश गोनसा ॥ ७ ॥
त्रयोदश च राजीला व्यन्तरा एकविंशति ।
येऽनुक्तकाले जायन्ते सर्पास्ते व्यन्तरा स्मृता ॥ ८ ॥
आषाढादित्रिमासे स्याद् गर्भो मासचतुष्टये ।
अण्डकाना शते द्वे च चत्वारिंशत् प्रसूयते ॥ ९ ॥
सर्पा ग्रसन्ति सूतौघान विना स्त्रीपुन्नपु सकान ।
उन्मीलतेऽक्षि सप्ताहात् कृष्णो मासाद् भवेद बहि ॥१०
द्वादशाहात सुबोध स्यात दन्ता स्यु सूर्य्यदर्शनात् ।
द्वात्रिंशद्दिनविंशत्या चतस्रस्तेषु दंष्ट्रिका ॥ ११ ॥
कराली मकरी कालरात्री च यमदूतिका ।
एतास्ता सविषा दंष्ट्रा वामदक्षिणपार्श्वगा ॥ १२ ॥
षण्मासान मुच्यते कृत्ति जीवेत षष्टिसमाद्वयम ।
नागा सूर्य्यादिवारेशा सप्त उक्ता दिवा निशि ॥ १३ ॥
स्वेषा षट प्रतिवारेषु कुलिक सर्वसन्धिषु ।
शङ्खेन वा महाब्जेन सह तस्योदयोऽथवा ॥ १४ ॥
द्वयोर्वा नाडिकामन्त्रमन्त्वक कुलिकोदय ।
दुष्ट स काल सर्वत्र सर्पदंशे विशेषत ॥ १५ ॥
कृत्तिका भरणी स्वाती मूल पूर्वत्रयाश्विनी ।
विशाखार्द्रा मघाश्लेषा चित्रा श्रवणरोहिणी ॥ १६ ॥
हस्ता मन्दकुजौ वारौ पञ्चमी चाष्टमी तिथि ।

षष्ठी रिक्ता शिवा निन्द्या पञ्चमी च चतुर्दशी ॥ १७ ॥
सन्ध्याचतुष्टये दुष्ट दग्धयोगाश्च राशय ।
एकद्विबहवो दंशा दष्टविद्धञ्च खण्डितम ॥ १८ ॥
अदंशमवगुप्त स्याद दंशमेव चतुर्विधम ।
त्रयो द्वे कक्षता दंशा वेदना रुधिरोल्वणा ॥ १९ ॥
नक्तन्त्वेकाङ्घ्रिकूर्माभा दंशाश्च यमचोदिता ।
दाहीपिपीलिकास्पर्शी कण्ठशोथरुजान्वित ॥ २० ॥
सतोदो ग्रन्थितो दंश सविषो न्यस्तनिर्विष ।
देवालये शून्यगृहे वल्मीकोद्यानकोटरे ॥ २१ ॥
रथ्यासन्धौ श्मशाने च नद्याञ्च सिन्धुसङ्गमे ।
द्वीपे चतुष्पथे सौधे गृहेऽब्जे पर्वताग्रत ॥ २२ ॥
विलद्वारे जीर्णकूपे जीर्णवेश्मनि कुड्यके ।
शिग्रुश्लेष्मातकाक्षेषु जम्बुडुम्बरणेषु च ॥ २३ ॥
वटे च जीर्णप्राकारे खास्यहृत्कक्षजत्रुणि ।
तालौ शङ्खे गले मूर्ध्नि चिबुके नाभिपादयो ॥ २४ ॥
दंशोऽशुभ शुभो दूत पुष्पहस्त सुवाक सुधी ।
लिङ्गवर्णसमानश्च शुक्लवस्त्रोऽमल शुचि ॥ २५ ॥
अपद्वारगत शस्त्री प्रमादी भूगतेक्षण
विवर्णवासा पाशादिहस्तो गद्गदवर्णभाक ॥ २६ ॥
शुष्ककाष्ठाश्रित खिन्नस्तिलाक्तककराशुक ।
आर्द्रवासा कृष्णरक्तपुष्पयुक्तशिरोरुह ॥ २७ ॥
कुचमर्दी नखच्छेदी गुदस्पृक पादलेखक ।
केशमुञ्ची तृणच्छेदी दुष्टा दूतास्तथैकश ॥ २८ ॥
इडान्या वा वहेद द्वेधा यदि दूतस्य चात्मन ।

आभ्या हाभ्या पुष्टयाम्मान विद्यात्स्त्रीपुन्नपु सकान् ॥२८॥
दूत सा शति यन्नाव तस्मिन दश्रमुदाहरेत् ।
दूताङ्घ्रिचलन दुष्टमुत्थितिर्निश्चला शुभा ॥ ३० ॥
जोवपार्श्वे शुभो दूता दुष्टोऽन्यत्र समागत ।
जीवा गतागतैदु ष्ट शुभो दूतनिवेदने ॥ ३१ ॥
दूतस्य वाक प्रदुष्टा सा पूर्वामजार्द्धनिन्दिता ।
विभक्तैस्तस्य वाक्यान्तैविषनिर्विषकालता ॥ ३२ ॥
आद्ये स्वरैश्च काद्यैश्च वर्गैर्भिन्नलिपिर्द्विधा ।
स्वरजो वसुमान् वर्गी इतिचेपा च मातृका ॥ ३३ ॥
वाताग्नीन्द्रजलात्मानो वर्गेषु च चतुष्टयम ।
नपु सका पञ्चमा स्यु स्वरा शक्राम्ब गोनर ॥ ३४ ॥
दुष्टो दूतस्य वाक्पान्तो वाताग्नी मध्यमा हरि ।
प्रशस्ता वारुणा वर्णा अतिदुष्टा नपु सका ॥ ३५ ॥
प्रस्थाने मङ्गल वाक्य गर्जित मेघहस्तिनी ।
प्रदक्षिण फले वृक्षे वामस्य च रुत जितम ॥ ३६ ॥
शुभा गोतादिशब्दा स्यु रोदश्च स्यादसिद्धये ।
अनर्थगोरशाक्रन्दो दक्षिणे विरुत क्षुतम ॥ ३७ ॥
वेश्या क्षुतो नृप कन्या गौर्दन्ती मुरजध्वजौ ।
क्षोराज्यदधिशङ्खाम्बु छत्र भेरी फल सुरा ॥ ३८ ॥
तण्डुला हेम रूप्यञ्च सिद्धयेऽभिमुखा अमी ।
सकाष्ठ सानल कारुर्मलिनाम्बरभावभृत् ॥ ३९ ॥
गलस्थटङ्को गोमायुगृध्रोलूककपर्दिका ।
तैल कपालकार्पासा निषेधे भस्म नष्टये ॥ ४ ॥
विषरोगाद्य सप्त स्युर्धातोधात्वन्तराश्रित ।

विषस्थो ललाट यात्यतो नेत्र ततो मुखम ।
आस्याच वचनोनाड्यौ धातून प्राप्नोति हि क्रमात ॥४१॥

अथ चतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

दृष्टचिकित्सा ।

अग्निरुवाच। मन्त्रध्यानौषधैर्दष्टचिकित्सा प्रवक्ष्यामि ते ।
ओं नमो भगवते नीलकण्ठायेति ।
जपनाद् विषहानि स्यादौषध जोवरक्षणम ॥ १ ॥
साज्य सक्षद्रस पेय द्विविध विषमुच्यते ।
जङ्गम सर्पमूषादि शृङ्गादि स्थावर विषम ॥ २ ॥
शान्तस्वराग्निता ब्रह्मा लोहित तारक शिव ।
वियतेनाममन्त्रोऽय तार्क्ष्य शब्दमय स्मृत ॥ ३ ॥

ओ ज्वल महामते । हृदयाय गरुडविरालशिरसे गरुड शिखायै गरुड । विषभञ्जन । प्रभेदन । प्रभेदन । वित्रासय वित्रासय विमर्दय विमर्दय कवचाय अप्रतिहतशासन व ह्र फट अस्त्राय उग्ररूपधारक । सर्वभयङ्कर । भीषय सर्व दह दह भस्मीकुरु कुरु स्वाहा नेत्राय ।

सप्तवर्गान्तयुग्माष्टदिग्दलस्वर । केशरादिवर्णकद्ध वह्नि राभूतकर्णिक मातृकाम्बुजम ।

कृत्वा हृदिस्थ तन्मन्त्रो वामहस्ततले स्मरेत ।
अङ्गुष्ठादौ न्यसेद् वर्णान् वियतैर्भेदिता कला ॥ ४ ॥
पीत वज्रचतुष्कोण पार्थिव शक्रदैवतम ।
वृत्तार्द्धमाप्यपद्मार्द्ध शुक्ल वरुणदैवतम ॥ ५ ॥

तत्रस्थं स्वस्तिकयुक्तञ्च तैजसं वह्निदैवतम्।
वृत्तं बिन्दुवृतं वायुदैवतं कृष्णमालिमम॥ ६॥
अङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीमध्ये पर्य्यस्तेषु स्वेश्मसु।
सुवर्णनागवाहेन वेष्टितेषु न्यसेत क्रमात॥ ७॥
वियतेश्चतुरो वर्णान सुमण्डलसमत्विष।
अरूपे रवतन्मात्रे आकाशे शिवदैवते॥ ८॥
कनिष्ठामध्यपर्वस्थे न्यसेत् तस्याद्यमक्षरम।
नागानामादिवर्णांश्च स्वमण्डलगतान न्यसेत॥ ९॥
भूतादिवर्णान् विन्यसेदङ्गुष्ठाद्यन्तपर्वसु।
तन्मात्रादिगुणाभ्यर्णानङ्गुलीषु न्यसेद् बुध॥ १०॥
स्पर्शनादेव तार्क्षेण हस्ते हन्याद विषद्वयम।
मण्डलादिषु तान वर्णान् वियते कवर्यो जितान॥११॥
श्रेष्ठदङ्गुलिभिन्नहनाभिस्थानेषु पर्वसु।
आजानुत सुवर्णाभमानाभेस्तुहिनप्रभम॥ १२॥
कुङ्कमारुणमाकण्ठादाकेशान्तात् सितेतरम।
ब्रह्माण्डव्यापिनं तार्क्षं चन्द्राख्यं नागभूषणम्॥ १३॥
नीलाग्रनासमात्मानं महापक्षं स्मरेद् बुध।
एवं तार्क्ष्यात्मनो वाक्यान्मन्त्र स्यान्मन्त्रिणो विषे १४॥
मुष्टिस्तार्क्षकरस्यान्त स्थिताङ्गुष्ठविषापहा।
तार्क्षं हस्तं समुद्यम्य तत्पश्चाङ्गुलिचालनात्॥ १५॥
कुर्य्याद् विषस्य स्तम्भादीस्तदुक्तमद्वोषया।
आकाशादेष भूवीजं पञ्चार्णाधिपतिर्मनु॥ १६॥
सस्तम्भयेत्तिविषतो भाषया स्तम्भयेद विषम्।
व्यत्यस्तभूषया वीजो मन्त्रोऽयं साधुसाधित॥ १७॥

संप्लव प्लावय यम शब्दाद्य सहरेट विषम ।
दण्डमुत्थापयेटेष मुजमाञ्जोऽभिषेकत ॥ १८ ॥
मुजमशङ्खभेर्य्यादिनिस्वनश्रवणेन वा ।
सटहत्येव सयुक्तो भूतेजाव्यत्ययात स्थित ॥ १९ ॥
भूवायुव्यत्ययान्मन्त्री विष सङ्क्रामयत्यसौ ।
अन्तस्थो निजवेश्मस्था वीजाग्नीन्दुजलात्मभि ॥ २ ॥
एतत कर्म नयेन्मन्त्री गरुडाकृतिविग्रह ।
तार्चवरुणगेहस्थस्तज्जपान नाशयेद् विषम ॥ २१ ॥
जानुदण्डोद्मुदित स्वधाश्रीवीजलाञ्छितम ।
स्नानपानात् सर्वविष ज्वरारोगापमृत्यजित ॥ २२ ॥
पचि पचि महापचि महापचि विधि स्वाहा ।
पचि पचि महापचि महापचि चि चि स्वाहा ।
द्वावेतो पचिराड्मन्त्रौ विषघ्नावभिमन्त्रणात ।
पचिराजाय विद्महे पचिदेवाय धीमहि तन्नो गरुड प्रचोदयात् ।
वह्निस्थो पार्श्वतत्पूर्वौ दन्तश्रीको च दण्डिनौ ॥ २३ ॥
सकालो लाङ्गली चेति नीलकण्ठाद्यमोरितम ।
वच कण्ठशिखाश्वेत न्यनेत् स्तम्भे सुसस्कृतौ ॥ २४ ॥
हर हर हृदयाय नम कपर्दिने च शिरसे नीलकण्ठाय वै शिखा कालकूटविषभक्षणाय स्वाहा ।
अष्ट वर्म च कण्ठे नेत्र कृत्तिवासास्त्रिनेत्र पूर्वाद्यैरान नेषुक्त श्वेतपीतारुणासिते ।
अभय वरद चाप वासुकिञ्च दधद् भुजे ।
यज्ञोपवीतपार्श्वस्थगौरोरुद्रोऽस्य देवता ॥ २५ ॥

पादजानुगुह्यनाभिहृतकण्ठाननमूर्द्धसु।
मन्त्रार्णान न्यस्य करयोरङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीषु च ॥ २६ ॥
तर्जन्यादितदन्तासु सर्वमङ्गुष्ठयोर्न्यसेत।
ध्यात्वैव संहरेत् चिप्र बद्धया शूलमुद्रया ॥ २७ ॥
कनिष्ठा ज्येष्ठया बद्धा तिस्रोऽन्या प्रसृतेर्जवा।
विषनाशे वामहस्तमन्यस्मिन दचिण करम ॥ २८ ॥
ओं नमो भगवते नीलकण्ठाय चि अमलकण्ठाय च।
सर्वज्ञकण्ठाय चि चिप ओं स्वाहा।
अमलनीलकण्ठाय नैकसर्वविषापहाय।
नमस्ते रुद्रमन्यव इतिसमाजनाद् विष विनश्यति न सन्देह कणजाप्या उपानहावा।
यजेद्रुद्रविधानेन नीलग्रीव महेश्वरम।
विषव्याधिविनाश स्यात कृत्वा रुद्रविधानकम ॥ २९ ॥

अथ पञ्चनवत्यधिकद्विशततमोऽध्याय।

पञ्चाङ्गरुद्रविधानम्।

अग्निरुवाच। वक्ष्ये रुद्रविधानन्तु पञ्चाङ्ग सर्वद परम।
हृदय शिवसङ्कल्प शिव सूक्तन्तु पौरुषम ॥ १ ॥
शिखाभ्य सम्भत मूलमाशु कवचमेव च।
शतरुद्रीयमस्त्रञ्च रुद्रस्याङ्गानि पञ्च हि ॥ २ ॥
पञ्चाङ्गान न्यस्य त ध्यात्वा जपेद्रुद्रास्तत क्रमात्।
यज्जाग्रत इति सूक्त यद्दच मानस विदु ॥ ३ ॥
ऋषि स्याच्छिवसङ्कल्पश्छन्दस्त्रिष्टुबदाहृतम्।

शिव सहस्रशीर्षेति तस्य नारायणोऽप्य षि ॥ ४ ॥
देवता पुरुषोऽनुष्टुपच्छन्दो त्रियञ्च त्रैष्टुभम्।
अभ्यश्वसम्भृत सूक्तमृषिरुत्तरनारय ॥ ५ ॥
आद्याना तिसृणा त्रिष्टुप्छन्दोऽनुष्टुब्द्वयोरपि।
छन्दस्त्रैष्टभमन्त्य.या पुरुषोऽस्यापि देवता ॥ ६ ॥
आशुरिन्द्रो द्वादशाना छन्दस्त्रिष्टवदाहृतम।
ऋषि प्रोक्त प्रतिरथ सूक्ते सप्तदशार्चिके ॥ ७ ॥
पृथक् पृथक देवता स्य पुरुविदङ्गदेवता।
अवशिष्टदेवतेष छन्दोऽनुष्टुवदाहृतम ॥ ८ ॥
असौ यमो भवितीन्द्र पुरुलिङ्गोक्तदेवता।
पङ्क्तिच्छन्दोऽथ ममाग्नि ऋपलिङ्गोक्तदेवता ॥ ९ ॥
रौद्राध्याये च सर्वस्मिन्नार्षं स्यात परमेष्ठ्यपि।
प्रजापतिर्वा देवाना कुतसस्य तिसृणा पुन ॥ १० ॥
मनोद्वयोरुमैका स्याद्रुद्रो रुद्राश्च देवता।
आद्योनुवाकोऽथ पूव एकरुद्रास्यदैवत ॥ ११ ॥
छन्दो गायत्रमाद्याया अनुष्टुप तिसृणामृचाम।
तिसृणाञ्च तथा पङ्क्तिरनुष्टुवञ्च सस्मृतम ॥ १२ ॥
द्वयोश्च जगतीच्छन्दो रुद्राणामप्यशीतय।
हिरण्यबाहवस्तिस्रो नमो व किरिकाय च ॥ १३ ॥
पञ्चर्चो रुद्रदेवा स्युर्मन्त्रे रुद्रानुवाकक।
विशके रुद्रदेवास्ता प्रथमा बृहती स्मृता ॥ १४ ॥
ऋगद्वितीया त्रिजगती तृतीया त्रिष्टुवेव च।
अनुष्टुभो यजुस्तिस्र आर्ष्यादिश्च सुसिद्धिभाक् ॥ १५ ॥
त्रैलोक्यमोहनेनापि विषव्याध्यरिमर्दनम्।

ह्रूं ओं क्षौं ह्रूं त्रैलोक्यमोहनाय विष्णवे नमः ।
अनुष्टुभ नृसिंहेन विषव्याधिविनाशनम् ॥ १६ ॥
ओं ह्रूं ह्रूं उग्रवीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम् ।
नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्युमृत्युं नमाम्यहम् ॥ १७ ॥
अयमेव तु पञ्चाङ्गो मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ।
द्वादशाष्टाक्षरौ मन्त्रौ विषव्याधिविमर्दनौ ॥ १८ ॥
कुब्जिका त्रिपुरा गौरी चन्द्रिका विषहारिणी ।
प्रसादमन्त्रो विषहृदायुरारोग्यवर्धनः ।
सौरो विनायकस्तद्वद्रुद्रमन्त्राः सदाखिलाः ॥ १९ ॥

अथ षण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

विषहृन्मन्त्रौषधम् ।

अग्निरुवाच । ओं नमो भगवते रुद्राय छिन्द २ विषं ज्वलितपरशुपाणये च । नमो भगवते पक्षिरुद्राय दष्टकम् उत्थापय २ दष्टकं कम्पय २ जल्पय २ सर्पदष्टमुत्थापय लल २ बन्ध २ मोचय २ वररुद्र । गच्छ २ वध २ त्रुट २ बुक २ भीषय २ मुष्टिना संहर विषं ठ ठ ।

पक्षिरुद्रेण ह्रूं विषं नाशमायाति मन्त्रणात् ।

ओं नमो भगवते रुद्र । नाशय विषं स्थावरजङ्गमं कृत्रिमाकृत्रिमविषमुपविषं नाशय नानाविषं दष्टकविषं नाशय धम २ दम २ वम २ मेघान्धकारधाराकर्ष निर्विषीभव संहर २ गच्छ २ आवेशय २ विषोत्थापनरूपं मन्त्रान्तादि विषधारणम् ओं क्षिप ओं क्षिप स्वाहा ।

ओं ह्रां ह्रीं ह्रौं स ठन्द्रौं क्रौं ठ ।
जपादिना साधितस्तु सर्पान् बध्नाति नित्यश ॥ १ ॥
एकद्वित्रिचतुर्वीज कृष्णचक्राङ्गपञ्चक ।
गोपीजनवल्लभाय स्वाहा सर्वार्थसाधक ॥ २ ॥

ओं नमो भगवते रुद्राय प्रेताधिपतये गुल्व २ गर्ज २ भ्रामय २ मुञ्च २ मुह्य २ कट २ आविश २ सुवर्णपतङ्ग रुद्रो ज्ञापयति ठ २ ।

पातालक्षोभमन्त्रोऽय मन्त्रणाद् विषनाशन ।
दशकाहृदंशे सद्यो दष्ट काष्ठशिलादिना ॥ ३ ॥
विषशान्त्यै दहेद् दंश ज्वालकाकनदादिना ।
शिरीषवीजपुष्पार्कक्षीरवीजकटुत्रयम् ॥ ४ ॥
विष विनाशयेत पानलेपनैर्माञ्जनादिना ।
शिरीषपुष्पस्य रसभावित मरिच सितम् ॥ ५ ॥
पाननस्याञ्जनाद्यैश्च विष हन्यान्न सशय ।
कोषातकीवचाहिङ्गु शिरीषार्कपयोयुतम् ॥ ६ ॥
कटत्रय समषाम्भो हरेन नस्यादिना विषम ।
रामठच्चाङ्कुसवाङ्गचूर्ण नस्याद् विषापहम ॥ ७ ॥
इन्द्रवलाग्निक द्रोण तुलसी देविका सहा ।
तद्रसात्त त्रिकटुक चूर्ण भक्ष्यविषापहम ।
पञ्चाङ्ग कृष्णपञ्चम्या शिरोषस्य विषापहम ॥ ८ ॥

———

अथ सप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्याय ।

गोनसादिचिकित्सा ।

अग्निरुवाच । गोनसादिचिकितसाञ्च वशिष्ठ ! शृणु वचमि ते
ह्रीं ह्रीं अमलपक्षि स्वाहा ।

ताम्बूलखादनान् मन्त्री हरेन्मण्डलिनो विषम ॥ १ ॥
लशुन रामठफल कुष्ठाग्निव्योषक विषे ।
स्नुहीक्षीर गव्यघृत पञ्च पीत्वाऽहिजे विषे ॥ २ ॥
अथ राजिलदष्टे च पेया कृष्णा ससैन्धवा ।
आज्यक्षौद्रशकृत्तोय पुरीतत्या विषापहम ॥ ३ ॥
सकृष्णाखण्डदुग्धाज्य पातव्य तेन माचिकम ।
व्योष पिच्छ विडालास्थि नकुलाङ्गरुहै समै ॥ ४ ॥
चर्णितैर्मेषदुग्धाक्तै र्धूप सर्वविषापह ।
रामनिर्गुण्डिकाकोलवर्षैर्वा लशुन समम ॥ ५ ॥
मुनिपत्रै कृतस्वेद दष्ट काञ्जिकपाचिते ।
मूषिका षोडश प्रोक्ता रस कार्पासज पिबेत् ॥ ६ ॥
सतैल मूषिकार्त्तिघ्न फलिनीकुसुम तथा ।
सनागरगुड भक्ष्य तद्विषारोचकापहम ॥ ७ ॥
चिकित्सा विंशतिर्भूता लूताविषहरो गण ।
पद्मक पाटलो कुष्ठ नतमूशीरचन्दनम् ॥ ८ ॥
निर्गुण्डी शारिवा शेलु लूतार्त्त सेचयेज्जलै ।
गुञ्जानिर्गुण्डिकङ्कोलपर्णं शुण्ठी निशाद्वयम् ॥ ९ ॥
करञ्जास्थि च तत्पङ्कै वृश्चिकार्त्तिहर शृणु ।

मञ्जिष्ठा चन्दनं व्योषपुष्पं शिरीषकौसुदम ॥ १० ॥
सयोज्यास्तुरो योगा लेपाटौ वृश्चिकापहा ।
श्रों नमो भगवते रुद्राय चिवि २ छिन्द २ किरि २ भिन्द२ खड्गेन छेदय २ शूलेन भेदय २ चक्रेण दारय २ श्रों हूं फट् ।
मन्त्रेण मन्त्रितो देयो गर्धभादीन निक्रन्तति ॥ ११ ॥
त्रिफलोशीरमुस्ताम्बु मासीपद्मकचन्दनम ।
अजाचीरेण पानाद्येर्गर्धभादेर्विषं हरेत ॥ १२ ॥
हरेत शिरीषपञ्चाङ्गं व्योषं शतपदीविषम ।
सकन्धरं शिरीषास्थि हरेदुन्दरज विषम ॥ १३ ॥
व्योषं ससर्पि पिण्डीतमूलमस्य विषं हरेत ।
चारव्योषवचाहिङ्गुविडङ्ग सैन्धवं नतम ॥ १४ ॥
अम्बष्ठातिबलाकुष्ठं सर्वकीटविषं हरेत ।
यष्टिव्योषगुडचीरयोग शूनो विषापह ॥ १५ ॥
श्रों सुभद्रायै नम श्रों सुप्रभायै नम ।
यान्यौषधानि गृह्णन्ते विधानेन विना जने ॥ १६ ॥
तेषां वीजं त्वया ग्राह्यमिति ब्रह्माऽब्रवीच्च ताम् ।
तां प्रणम्यौषधीं पश्चात् यवान प्रक्षिप्य मुष्टिना ॥ १७ ॥
दद्यात् जप्त्वा मन्त्रमिदं नमस्कुर्यात् तदौषधम ।
त्वामुद्धराम्युर्ध्वनेत्रामनेनैव च भक्षयेत् ॥ १८ ॥
नम पुरुषसिंहाय नमो गोपालकाय च ।
आत्मनैवाभिजानाति रणे कृष्णपराजयम ॥ १९ ॥
एतेन सत्यवाक्येन अगदो मेऽस्तु सिध्यतु ।
नमो वैदूर्य्यमाते तत्र रच २ मां सर्व्वविषेभ्यो गौरि ।

गान्धारि। चाण्डालि। मातङ्गिनि। स्वाहा हरिमाये।।
औषधाद्यौ प्रयोक्तव्यो मन्त्रोऽयं स्थावरे विषे ॥ २० ॥
भुक्तमात्रे स्थिते ज्वाले पश्च शीताम्बु सेवितम्।
पाययेत सघृतं क्षौद्रं विषघ्नेत् तदनन्तरम् ॥ २१ ॥

अथाष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः।

बालग्रहहरबालतन्त्रम्।

अग्निरुवाच। बालतन्त्रं प्रवक्ष्यामि बालादिग्रहमर्दनम्।
अथ जातदिने वत्सं ग्रही गृह्णाति पापिनी ॥ १ ॥
गात्रोद्वेगो निराहारो नानाग्रीवाविवर्त्तनम्।
तच्चेष्टितमिदं तस्याः मातणाम् बलं हरेत् ॥ २ ॥
मत्स्यमांससुराभक्ष्यगन्धस्रग्धूपदीपकैः।
लिम्पेच्च धातकीलोध्रमञ्जिष्ठातालचन्दनैः ॥ ३ ॥
माहिषाज्येन धूपश्च द्विरात्रे भीषणी ग्रही।
तच्चेष्टा कासनिश्वासौ गात्रसङ्कोचनं मुहुः ॥ ४ ॥
अजमूत्रैर्लिपेत कृष्णासेव्यापामार्गचन्दनैः।
गोशृङ्गदन्तकेशैश्च धूपयेत् पूर्ववद् बलिः ॥ ५ ॥
ग्रही त्रिरात्रे घण्टाली तच्चेष्टा क्रन्दनं मुहुः।
जृम्भणं स्वनितं त्रासो गात्रोद्वेगमरोचनम् ॥ ६ ॥
केशराञ्जनगोहस्तिदन्तं साजपया लिपेत्।
नखराजीविल्वदलैर्धूपयेच्च बलिं हरेत् ॥ ७ ॥
ग्रही चतुर्थी काकोली गात्रोद्वेगप्ररोदनम्।
फेनोद्गारो दिशो दृष्टिः कुल्माषैः सासवैर्बलिः ॥ ८ ॥

गजदन्ताहिनिर्मोकवाजिमूत्रप्रलेपनम् ।
सराजीनिम्बपत्रेण धृतकेशेन धूपयेत ॥ ९ ॥
हसाधिका पञ्चमी स्याज्जृम्भाश्वासोर्ध्वधारिणी ।
मुष्टिबन्धश्च तच्चेष्टा बलिं मत्स्यादिना हरेत् ॥ १० ॥
मेषशृङ्गबलालोध्रशिलातालैः शिशुं लिपेत ।
फट्कारो तु ग्रही षष्ठी भयमोहप्ररोदनम ॥ ११ ॥
निराहारोऽङ्गविक्षेपो हरेन्मत्स्यादिना बलिम ।
राजीगुग्गुलुकुष्ठेभदन्ताद्यैर्धूपलेपने ॥ १२ ॥
सप्तमे मुक्तकेश्यार्त्ते पूतिगन्धो विजृम्भणम ।
साद प्ररोदन कासो धूपो व्याघ्रनखैर्लिपेत ॥ १३ ॥
वचागोमयगोमूत्रैः श्रीदण्डी चाष्टमे ग्रही ।
दिशो निरीक्षण जिह्वाचालन कासरोदनम ॥ १४ ॥
बलिं पूर्ववं मत्स्याद्यैर्धूपलेपे च हिङ्गुना ।
वचासिद्धार्थलशुनैश्चोर्ध्वं ग्राही महाग्रहो ॥ १५ ॥
उद्वेजनोर्ध्वनि श्वास स्वमुष्टिद्वयखादनम ।
रक्तचन्दनकुष्ठाद्यैर्धूपयेल्लेपयेच्छिशुम ॥ १६ ॥
कपिरोमनखैर्धूपो दशमी रोदनी ग्रही ।
तच्चेष्टा रोदन शश्वत् सुगन्धो नीलवर्णता ॥ १७ ॥
धूपो निम्बेन भूतोग्रराजीसर्जरसैर्लिपेत ।
बलिं बहिर्हरेल्लाजकुल्माषकवलौदनम् ॥ १८ ॥
यावत् त्रयोदशाहं स्यादेव धूपादिका क्रिया ।
गृह्णाति मासिकं वत्सं पूतनासङ्कुली ग्रही ॥ १९ ॥
काकवद्रोदन श्वासो मूत्रगन्धोऽक्षिमीलनम ।
गोमूत्रस्नपन तस्य गोदन्तेन च धूपनम् ॥ २० ॥

पीतवस्त्रं ददेद्रक्तस्रग्गन्धौ तैलदीपकं ।
त्रिविधं पायसं मद्यं तिलमांसं चतुर्विधम् ॥ २१ ॥
करञ्जाधो यमदिशि सप्ताहं तैर्बलिं हरेत् ।
द्विमासिकञ्च मुकुटा वपुः शीतञ्च शीतलम् ॥ २२ ॥
छर्दिः स्यान्मुखशोषादि पुष्पगन्धांशुकानि च ।
अपूपमोदनं दीपं कृष्णा नीरादि धूपकम् ॥ २३ ॥
तृतीये गोमुखी निद्रा सविण्मूत्रप्ररोदनम् ।
यवाः प्रियङ्गुः पललं कुल्माषं शाकमोदनम् ॥ २४ ॥
क्षीरं पूर्वं ददेन्मध्येऽह्नि धूपश्च सर्पिषा ।
पञ्चभङ्गेन तत्स्नानं चतुर्थे पिङ्गलार्त्तिहृत् ॥ २५ ॥
तनुः शीता पूतिगन्धः शोषः स म्रियते ध्रुवम् ।
पञ्चमी ललना गात्रसादः स्यान्मुखशोषितम् ॥ २६ ॥
अपानं पीतवर्णञ्च मत्स्याद्यैर्दक्षिणे बलिः ।
षण्मासे पङ्कजा चेष्टा रोदनं विकृतः स्वरः ॥ २७ ॥
मत्स्यमांससुराभक्तपुष्पगन्धादिभिर्बलिः ।
सप्तमे तु निराहारा पूतिगन्धादिदन्तरुक् ॥ २८ ॥
पिष्टमांससुरामांसैर्बलिः स्याद् यमुनाष्टमे ।
विस्फोटशोषणाद्यं स्यात् तच्चिकित्सा नकारयेत् ॥२९॥
नवमे कुम्भकर्णार्त्तो ज्वरी छर्दति बालकम् ।
रोदनं मांसकुल्माषमद्याद्यैर्वैश्वके बलिः ॥ ३० ॥
दशमे तापसी चेष्टा निराहारोऽक्षिमीलनम् ।
घण्टा पताका पिष्टोक्ता सुरामांसबलिः समे ॥ ३१ ॥
राक्षस्येकादशी पीडा नेत्राद्यं न चिकित्सनम् ।
चञ्चला द्वादशे श्वासं त्रासादिकविचेष्टितम् ॥ ३२ ॥

बलि पूर्वेऽथ मध्याह्ने कुल्माषाद्यैस्तिलादिभि ।
यातना तु द्वितीयेऽब्दे यातन रोदनादिकम् । ३३ ॥
तिलमासमद्यमासैर्बलि स्नानादि पूर्ववत ।
तृतीये रोदनी कम्पो रोदन रक्तमूत्रकम ॥ ३४ ॥
गुडौदन तिलापूप प्रतिमा तिलपिष्टजा ।
तिलस्नान पञ्चपत्रैर्धूपो राजफलत्वचा ॥ ३५ ॥
चतुर्थे चटकाशोका ज्वर सर्वाङ्गसादनम ।
मत्स्यमांसतिलाद्यैश्च बलि स्नानञ्च धूपनम् ॥ ३६ ॥
चञ्चला पञ्चमेऽब्दे तु ज्वरश्वासाऽङ्गसादनम ।
मासौदनाद्यैश्च बलिर्मेषशृङ्गेण धूपनम ॥ ३७ ॥
पलाशोदुम्बराश्वत्थवटविल्वदलाम्बु छक ।
षष्ठेऽब्दे धावनीशोषा वैरस्य गात्रसादनम् ॥ ३८ ॥
सप्ताहोभिर्बलि पूर्वैर्धूपस्नानञ्च भङ्गकै ।
सप्तमे यमुनाच्छर्दिरवचाहासरोदनम ॥ ३९ ॥
मांसपायसमद्याद्यैर्बलि स्नानञ्च धूपनम् ।
अष्टमं वा जातवेदा निराहार प्ररोदनम ॥ ४० ॥
कृशरापूपदध्याद्यैर्बलि स्नानञ्च धूपनम ।
कालाब्दे नवमं वाह्वोरास्फोटा गर्जन भयम् ॥ ४१ ॥
बलि स्यात् कृशरापूपशक्तुकुल्माषपायसै ।
दशमेऽब्दे कलहंसी दाहोऽङ्गकृशता ज्वर ॥ ४२ ॥
पौलिकापूपदध्यन्नै पञ्चरात्र बलि हरेत ।
निम्बधूपकुष्ठलेप एकादशमके ग्रहो ॥ ४३ ॥
देवदूती निष्ठुरवाक बलिर्लेपादि पूर्ववत् ।
बलिका द्वादशे श्वासो बलिर्लेपादि पूर्ववत् ॥ ४४ ॥

त्रयोदशे वायवो च मुखवाह्याङ्गसादनम्।
रक्तान्नगन्धमाल्याद्यैर्बलिं पश्चद्ले क्षिपेत् ॥ ४५ ॥
राजोनिम्बदलैर्धूपो यक्षिणी च चतुर्दशे।
चेष्टा शूल ज्वरो दाहो मासभक्तादिकैर्बलि ॥ ४६ ॥
स्नानादि पूर्ववच्छान्त्यै मुण्डिकार्त्तिस्त्रिपक्षके।
तत्र चेष्टास्रक्स्रव शश्वत्कुर्यान्न मातृचिकित्सनम् ॥४७॥
वानरी षोडशी भूमौ पतेन्निद्रा सदा ज्वर।
पायसाद्यैस्त्रिरात्रञ्च बलिं स्नानादि पूर्ववत् ॥ ४८ ॥
गन्धवती सप्तदशे गात्रोद्वेग प्ररोदनम्।
कुल्माषाद्यैर्बलिं स्नानधूपलेपादि पूर्ववत् ॥ ४९ ॥
दिनेशा पूतना नाम वर्षेशा सुकुमारिका।

ओं नम सर्वमातृभ्यो बालपीडासयोग भुञ्ज भुञ्ज चुट चट स्फोटय स्फोटय स्फुर स्फुर गृह्ण गृह्ण आकट्टय आकट्टय एव सिद्धरूपो ज्ञापयति। हर हर निर्दोषं कुरु कुरु बालिका बाल स्त्रियं पुरुषं वा सर्वग्रहाणामुपक्रमात।

चामुण्डे। नमो देव्यै ह्रूं ह्रूं ह्रीं अपसर अपसर दुष्टग्रहान् ह्रूं तद् यथा गच्छन्तु गृह्यका अन्यत्र पन्थान रुद्रो ज्ञापयति।

सवबालग्रहेष स्यान्मन्त्रोऽयं सर्वकामिक ॥ ५० ॥
ओं नमो भगवति! चामुण्डे! मुञ्च मुञ्च बलिं बालिकां वा बलिं गृह्ण गृह्ण जय जय वस वस।
सर्वत्र बलिदानेऽयं रक्षाकृत् पठ्यते मनु।
ब्रह्मा विष्णु शिव स्कन्दो गौरी लक्ष्मीगणादय।
रक्षन्तु च ज्वराभ्यां त मुञ्चन्तु च कुमारकम् ॥ ५१ ॥

अथ नवनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

ग्रहह्नन्मन्त्रादिकम् ।

अग्निरुवाच । ग्रहापहारमन्त्रादीन् वक्ष्ये ग्रहविमर्दनान् ।
हर्षेच्छाभयशोकादिविरुद्धाशुचिभोजनात् ॥ १ ॥
गुरुदेवादिकोपाच्च पञ्चोन्मादा भवन्त्यथ ।
त्रिदोषजाः सन्निपाता आगन्तुरिति ते स्मृताः ॥ २ ॥
देवादयो ग्रहा जाता रुद्रक्रोधादनेकधा ।
सरित्सरस्तडागादौ शैलोपवनसेतुषु ॥ ३ ॥
नदीसङ्गे शून्यगेहे विलद्वार्य्येकवृक्षके ।
ग्रहा गृह्णन्ति पुंसश्च स्त्रियः सुप्ताश्च गर्भिणीः ॥ ४ ॥
आसन्नपुष्पा नग्नाश्च ऋतुस्नानं करोति या ।
अवमानं नृणां वैरं विघ्नं भाग्यविपर्य्ययः ॥ ५ ॥
देवतागुरुधर्मादिसदाचारादिलङ्घनम् ।
पतनं शैलवृक्षादेर्विधुन्वन् मूर्द्धजं मुहुः ॥ ६ ॥
रुदन् नृत्यति रक्ताक्षो हुङ्कृपोऽसुरग्रही नरः ।
उद्विग्नः शूलदाहार्त्तः क्षुत्तृष्णार्त्तः शिरोऽर्त्तिमान् ॥ ७ ॥
देहि देहीति याचेत बलिकामग्रही नरः ।
स्त्रीमालाभोगस्नानेच्छुः रतिकामग्रही नरः ॥ ८ ॥
महासुदर्शनो व्योमव्यापी विटपनासिकः ।
पातालनारसिंहाद्या चण्डीमन्त्रा ग्रहार्दनाः ॥ ९ ॥
पृश्निर्हिङ्गुर्वचाचक्रशिरीषदयितं परम् ।
पाशाङ्कुशधरं देवमक्षमालाकपालिनम् ॥ १० ॥

खट्वाङ्गजालादिशक्तिश्च दधानं चतुराननम्।
अन्तर्बाह्यादिखट्वाङ्गपद्मस्थं रविमण्डले ॥ ११ ॥
आदित्यादियुतं प्राच्यं उदितेऽर्केऽर्घ्यकं ददेत्।
श्वासविषाग्निविप्रकुण्डोद्धता श्वासकलो भृगु ॥ १२ ॥
अर्काय भूर्भुवः स्वश्च ज्वालिनी कुलमुद्गरम्।
पद्मासनोऽरुणो रक्तवस्त्रसद्युतिविग्रहः ॥ १३ ॥
उदारः पद्मधृग् दोर्भ्यां सौम्यः सर्वाङ्गभूषितः।
रक्ता हृदादयः सौम्या वरदाः पद्मधारिणः ॥ १४ ॥
विद्युत्पुञ्जनिभं वस्त्रं श्वेतः सौम्योऽरुणः कुजः।
बुधस्तद्वद् गुरुः पीतः शुक्लः शुक्लः शनैश्चरः ॥ १५ ॥
कृष्णाङ्गारनिभो राहुर्धूम्रः केतुरुदाहृतः।
वामोरुवामहस्तान्ते दक्षहस्ताभयप्रदाः ॥ १६ ॥
स्वनामाद्यन्तु वीजास्ते हस्तौ सम्प्रोक्ष्य चाक्षतम्।
अङ्गुष्ठादौ तले नेत्रे हृदाद्यं व्यापकं न्यसेत् ॥ १७ ॥
मूलवीजैस्त्रिभिः प्राणध्यायकं न्यस्य साङ्गकम्।
प्रक्षाल्य पात्रमस्त्रेण मूलेनापूर्य वारिणा ॥ १८ ॥
गन्धपुष्पाक्षतं न्यस्य दूर्वामर्घ्यञ्च मन्त्रयेत्।
आत्मानं तेन सम्प्रोक्ष्य पूजाद्रव्यञ्च वै भुवम् ॥ १९ ॥
प्रभूतं विमलं सारमाराध्यं परमं सुखम्।
पीठाद्यान् कल्पयेदेतान् हृदा मध्ये विदिक्षु च ॥ २० ॥
पीठोपरि हृदा मध्ये दिक्षु चैव विदिक्षु च।
पीठोपरि हृदाब्जं केशरेष्वष्टशक्तयः ॥ २१ ॥
वां दीप्तां वीं तथा सूक्ष्मां वुं जयां वूं च भद्रिकाम्।
वें विभूतीं वैं विमलां वाममिश्रातविद्युताम् ॥ २२ ॥

वीं सवतोमुखी व पोठ व प्राच्य रवि यजेत्।
आवाह्य दद्यात् पाद्यादि हृतषडङ्गेन सुव्रत ॥ २३ ॥
खकारो दण्डिनो चण्डी मज्जा दग्नसयुता।
मासदीघा जरद्वायुह्वदेतत् सर्वद रवे ॥ २४ ॥
वह्नीशरचो मरुता दिक्षु पूज्या हृदादय ।
स्वमन्त्रै कर्णिकान्तस्था दिक्स्वस्त्र पुरत सट्टक् ॥ २५ ॥
पूर्वादिदिक्षु सम्पूज्याश्चन्द्रज्ञगुरुभागवा ।
सत्याञ्जनादि कुर्वीत साजमूलैर्ग्रहापहै ॥ २६ ॥
पाठापथ्यावचाशिग्रु सिन्धूव्योषे पृथक पले ।
अजाक्षीराढके पक्वसर्पि सवग्रहान् हरेत् ॥ २७ ॥
वृश्चिकालीफलीकुष्ठ लवणानि च शार्ङ्गकम ।
अपस्मारविनाशाय तज्जल त्वभिभोजयेत् ॥ २८ ॥
विदारीकुशकाशेक्षुक्वाथज पाययत् पय ।
द्राणे सयष्टिकुष्माण्डरसे सर्पिश्च सस्कृतो ॥ २९ ॥
पञ्चगव्य घृत तद्वद् योग ज्वरहर शृणु ।
ओं भस्मास्त्राय विद्महे एकदष्ट्राय
धीमहि तन्नो ज्वर प्रचादयात्।
कृष्णापर्णनिशारास्नाद्राक्षातैल गुड लिहेत् ॥ ३० ॥
श्वासवानथ वा भार्गी सयष्टिमधुसर्पिषा।
पाठा तिक्ता कणा भार्गी अथवा मधुना लिहेत् ॥ ३१ ॥
धात्री विश्वसिता कृष्णा मुस्ता खर्जूरमागधी।
पिवरश्चेति हिक्काघ्न तत् त्रय मधुना लिहेत् ॥ ३२ ॥
कामलो क्षीरमाण्डूकोनिशाधात्रीरस पिवेत्।
व्याघपत्रकत्रिफलाविडङ्गदेवदारव ।

रास्नाचूर्णं समं खण्डैर्जग्ध्वा कासहरं ध्रुवम् ॥ ३२ ॥

अथ त्रिशततमोऽध्यायः ।

सूर्य्यार्चनम् ।

अग्निरुवाच । अग्न्या तु दण्डिसाजेग्रपावकश्चतुराननः ।
सर्वार्थसाधकमिदं वीजं पिण्डार्थमुच्यते ॥ १ ॥
स्वयं दीर्घस्वराद्यैश्च वीजैश्चाङ्गानि सर्वशः ।
ख्यातं साधु विषश्चैव सविन्दुः सकलं तथा ॥ २ ॥
गणस्य पञ्च वीजानि पृथगिष्टफलं महत् ।
गणं जयाय नमः एकदंष्ट्राय अचल
कर्णिने गजवक्राय महोदरहस्ताय ।
पञ्चाङ्गं सर्वसामान्यं सिद्धिः स्याल्लक्षजाप्यतः ॥ ३ ॥
गणाधिपतये गणेश्वराय गणनायकाय गणक्रीडाय ।
दिग्दले पूजयेन्मूर्त्तीं पुरावच्चाङ्गपञ्चकम् ।
वक्रतुण्डाय एकदंष्ट्राय महोदराय गजवक्राय ।
विकटाय विघ्नराजाय धम्नवर्णाय ।
दिग्विदिक्षु यजेदेताल्लाकाग्राश्चेव मुद्रया ॥ ४ ॥
मध्यमातर्जनीमध्यगताङ्गुष्ठौ समाष्टकौ ।
चतुर्भुजो मोदकाढ्यो दण्डपाशाङ्कुशान्वितः ॥ ५ ॥
दन्तभक्षवरं रक्तं साब्जं पाशाङ्कुशैर्युतम् ।
पूजयेत्तं चतुर्थ्याञ्च विशेषेणाथ नित्यशः ॥ ६ ॥
श्वेतार्कमूलेन कृतं सर्वाप्तिः स्यात् तिलैर्घृतैः ।
तण्डुलैर्दधिमध्वाज्यैः सौभाग्यं वश्यता भवेत् ॥ ७ ॥

घोषास्त्रकप्राणधात्वर्द्दी दण्डी मार्त्तण्डभैरव ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां कर्त्ता विश्वपुटावृत ॥ ८ ॥
कृत्वा स्वमूर्त्तिं पञ्च दीर्घा अङ्गानि तस्य च ।
सिन्दूरारुणमीशाने वामार्द्धे दयित रविम ॥ ९ ॥
आग्नेयादिषु कोणेषु कुजमन्दाहिकेतव ।
स्नात्वा विधिवदादित्यमाराध्यार्घ्य पुर सरम् ॥ १० ॥
कृतान्तमैशे निर्माल्य तेजश्चण्डाय दीपितम ।
रोचना कुङ्कुम वारि रक्तगन्धाक्षताङ्कुरा ॥ ११ ॥
वेणुवीजयवा शालिश्यामाकतिलराजका ।
जवापुष्पान्विता दत्त्वा पात्रे शिरसि धार्य्य तत ॥ १२ ॥
जानुभ्यामवनौ गत्वा सूर्य्यायार्घ्य निवेदयेत ।
स्वविद्यामन्त्रितै कुम्भैर्नवभि प्रार्च्य वै ग्रहान ॥ १३ ॥
ग्रहादिशान्तये स्नान जप्तार्के सर्वमाप्नुयात ।
सङ्ग्रामविजय साग्नि वीजदीप सविन्दुकम ॥ १४ ॥
न्यस्य मूर्द्धादिपादान्त मूल पूज्य तु मुद्रया ।
स्वाङ्गानि च यथान्यासमात्मान भावयेद्रविम ॥ १५ ॥
ध्यानञ्च मारणस्तम्भे पीतमाप्यायने सितम ।
रिपुघातविधौ कृष्ण मोहयेच्छक्रचापवत ॥ १६ ॥
योऽभिषेकजपध्यानपूजाहोमपर सदा ।
तेजस्वी ह्यजय श्रीमान समुद्रादौ जय लभेत् ॥ १७ ॥
ताम्बूलादाविद न्यस्य जप्ता दद्यादुशीरकम् ।
न्यस्तवीजेन हस्तेन स्पर्शन तद्वशे स्मृतम् ॥ १८ ॥

अथैकाधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

नानामन्त्रा ।

अग्निरुवाच । वाङ्मयं पार्श्वयुक्शुक्रतीकङ्कते मतो ध्रुव ।

हृतान्ता देशवर्णश्च विद्या मुख्या सरस्वती ॥ १ ॥

अक्षाराशी वर्णलक्ष जपेत स मतिमान भवेत ।

अत्रि सवङ्क्रिवींमाचिविन्दरिन्द्राय हृतपर ॥ २ ॥

वज्रपद्मधर शक्र पीतमावाह्य पूजयेत ।

नियुत होमयेदाज्यतिलास्तेनाभिषेचयेत ॥ ३ ॥

नृपादिर्भ्रष्टरज्यादीन राज्यपुत्रादिमाप्नुयात् ।

हृल्लेखा शक्ति देवाख्या दीर्घाग्निर्दण्डिदण्डवान् ॥ ४ ॥

शिवमिष्ट्वा जपेच्छक्तिमष्टम्यादिचतुर्दशीम ।

चक्रपाशाङ्कुशधरा साभया वरदायिकाम ॥ ५ ॥

होमादिना च सौभाग्य कवित्व पुत्रवान भवेत ।

ओ ह्रीं श्रीं नम कामाय सर्वजनहिताय सर्वजन-

मोहनाय प्रज्वलिताय सर्वजनहृदय ममात्मगत कुरु२ ओ ।

एतज्जपादिना मन्त्री वशयेत् सकल जगत् ॥ ६ ॥

ओं ह्री चामुण्डे । अमुक दह२ पच२ मम वशमानय२ ठठ ।

वशीकरणकृन्मन्त्रश्चामुण्डाया प्रकीर्त्तित ।

फलत्रयकषायेण वराङ्गं क्षालयेद वशे ॥ ७ ॥

अश्वगन्धायवै स्त्री तु निशाकर्पूरकादिना ।

पिप्पलीतण्डुलान्यष्टौ मरिचानि च विंशति ॥ ८ ॥

बृहतीरसलेपश्च वशे स्यान् मरणान्तिकम् ।

कटीरमलत्रिकटुचौद्रलेपस्तथा भवेत् ॥ ९ ॥
हिम कपित्थकरभ मागधो मधुक मधु ।
तेषा लेप प्रयुक्तस्तु दम्पत्यो स्वस्तिमावहेत् ॥ १० ॥
सम्रकरयोनिलेपात् कदम्बरसकौ मधु ।
सहदेवी महालक्ष्मी पुत्रजीवी कृताञ्जलि ॥ ११ ॥
एतच्चूर्ण शिर स्थित लोकस्य वशमुत्तमम ।
त्रिफलाचन्दनक्वाथप्रस्था हिकुडव पृथक ॥ १२ ॥
भृङ्गहेमरस दोषातावती चुञ्चुक मधु ।
घृते पक्वा निशा छाया शुष्का लेप्या तु रञ्जनी ॥१३॥
विदारी सोच्चटामाषचूर्णीभूता सशर्कराम ।
मथिता य पिवेत् चीरैर्नित्य स्त्रीशतक व्रजेत ॥ १४ ॥
गुञ्जमाषतिलव्रीहिचूर्णचीरसितान्वितम ।
अश्वत्थवशदभाणा मूल वै वैष्णवीश्रियो ॥ १५ ॥
मूल दूर्वाश्वगन्धोत्थ पिवेत् चीरै सुतार्थिनी ।
कौन्तोलक्ष्मणा शिफा धात्री वज्र लोध्र वटाङ्कुरम ॥१६॥
आज्यचीरभृतौ पेय पुत्रार्थं त्रिदिव स्त्रिया ।
पुत्रार्थिनी पिवेत् चीर श्रीमल सवटाङ्कुरम ॥ १७ ॥
श्रीवटाङ्कुरदेवीना रस नस्ये पिवेच्च सा ।
श्रीपद्ममूलमुत्चीरमश्वत्थोत्तरमूलयुक ॥ १८ ॥
तरल पयसा युक्त कार्पासफलपल्लवम् ।
अपामार्गस्य पुष्पाग्र नव समहिषीपय ॥ १९ ॥
पुत्रार्थश्चार्धषट्शाकैर्योगाश्चत्वार ईरिता ।
शर्करोत्पलपुष्पाचलोध्रचन्दनसारिवा ॥ २० ॥
स्रवमाणे स्त्रिया गर्भे दातव्यास्तण्डुलाम्भसा ।

लाजा यष्टिसिताद्राचाचौद्रसर्पीं षि वा लिहेत् ॥ २१ ॥
अटरुषकलाङ्गुल्य काकमाच्या शिफा पृथक।
नाभेरध समालिप्य प्रसूते प्रमदा सुखम ॥ २२ ॥
रक्तं शुक्लं जवापुष्प रक्तशुक्लस्रुती पिबेत्।
केशर बृहतीमूल गोपीयष्टिहलोत्पलम ॥ २३ ॥
साजचीर सतैल तज्ञचण रोमजन्मक्तत।
शोथमाषेषु केशेषु स्थापनञ्च भवेदिदम ॥ २४ ॥
धात्रीभृङ्गरसप्रस्थतलञ्च चीरमाढकम्।
श्रों नमा भगवत त्र्यम्बकाय उपणमय२ चुन२ मिलि२
भिद२ गोमानिनि चक्रिणि क्रू फट।
अस्मिन ग्रामे गोकुलस्य रचा कुरु २ शान्ति कुरु २।
घण्टाकर्णो महासेनो वीर प्रोक्ता महाबल ॥ २५ ॥
मारोनिर्नाशनकर स मा पातु जगत्पति।
श्लाकौ चेव न्यसेदेतौ मन्त्रौ गोरचकौ पृथक ॥ २६ ॥

अथ द्व्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

अङ्गाचराचनम्।

अग्निरुवाच। यदा जन्मचगमश्चन्द्रो भानु सप्तमराशिग।
पौरुष काल स विज्ञेयस्तदा ग्रास परीचयेत् ॥ १ ॥
कण्ठोष्ठौ चलत स्थानाद्र यस्य वक्रा च नासिका।
कृष्णा च जिह्वा सप्ताह जीवित तस्य वै भवेत ॥ २ ॥
तारो मेषो विप्र दन्ती नरो दीर्घा घना रस।
क्रुद्धोल्काय महोल्काय वीरोल्काय शिवा भवेत ॥ ३ ॥

ह्वल्काय सहस्रोल्काय वैष्णवोऽष्टाक्षरो मनुः ।
कनिष्ठादितदृष्टानामङ्गुलीनाञ्च पर्वसु ॥ ४ ॥
ज्येष्ठाग्रेण क्रमात तावन मूर्द्धन्यष्टाक्षर न्यसेत ।
तर्जन्या तारमङ्गुष्ठे लग्ने मध्यमया च तत् ॥ ५ ॥
तलेऽङ्गुष्ठे तदुत्तार बीजोत्तार तता न्यसेत् ।
रक्तगौरधूम्रहरिज्जातरूपा सितास्तथ ॥ ६ ॥
एवरूपानिमान् वर्णान भावबद्धान न्यसेत क्रमात् ।
हृदास्यनेत्रमूर्द्धाङ्घ्रितालुगुह्यकरादिषु ॥ ७ ॥
अङ्गानि च न्यसेट वीजान न्यस्याथ करदेहयो ।
यथात्मनि तथा देवे न्यास कार्य्य कर विना ॥ ८ ॥
हृदादिस्थानगान वर्णान गन्धपुष्पै समर्चयेत ।
धर्माद्यग्न्याद्यधर्मादि गात्रे पीठेऽम्बुजे न्यसेत ॥ ९ ॥
यत्र कर्णरकिञ्जल्कव्यापिसूर्य्येन्दुवाह्निनाम ।
मण्डल त्रितय तावट भेदैस्तत्र न्यसेत् क्रमात ॥१० ॥
गुणाश्च तन्त्रसत्वाद्या केशरस्थाश्च शक्तय ।
विमलोत्कर्षणोज्ञानक्रियायोगाश्च वै क्रमात ॥ ११ ॥
प्रह्वी सत्या तथेशानानुग्रहा मध्यतस्तत ।
योगपीठ समभ्यर्च्य समावाह्य हरि यजेत् ॥ १२ ॥
पाद्यार्घ्याचमनीयञ्च पीतवस्त्रविभूषणम ।
एतत् पञ्चोपचारञ्च सर्व मूलेन दीयते ॥ १३ ॥
वासुदेवादय पूज्याश्चत्वारो दिक्षु मूर्त्तय ।
विदिक्षु श्रीसरस्वत्यै रतिशान्त्यै च पूजयेत् ॥ १४ ॥
शङ्ख चक्र गदा पद्म मुषल खड्गशार्ङ्गके ।
वनमालान्वित दिक्षु विदिक्षु च यजेत् क्रमात् ॥ १५ ॥

अभ्यर्च्य च वहिस्तार्क्ष्यं देवस्य पुरतोऽर्चयेत ।
विश्वकसेनञ्च सोमेश मध्ये आवरणाद् वहि ।
इन्द्रादिपरिचारेण पूज्य सर्वमवाप्नुयात् ॥ १६ ॥

अथ त्र्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

पञ्चाक्षरादिपूजामन्त्रा ।

अग्निरुवाच । मेष सत्रा विष साज्यमस्ति दीर्घोदक रस ।
एतत पञ्चाक्षर मन्त्र शिवदञ्च शिवात्मकम ॥ १ ॥
तारकादि समभ्यर्च्य देवत्वादि समाप्नुयात् ।
ज्ञानात्मक पर ब्रह्म पर बुद्धि शिवो हृदि ॥ २ ॥
तच्छक्तिभूत सर्वेशो भिन्ना ब्रह्मादिमूर्त्तिभि ।
मन्त्राणा पञ्चभूतानि तन्मन्त्रा विषयास्तथा ॥ ३ ॥
प्राणादिवायव पञ्च ज्ञानकर्मेन्द्रियाणि च ।
सव पञ्चाक्षर ब्रह्म तदष्टदष्टाक्षरात्मक ॥ ४ ॥
गव्येन प्रचयेद् दीक्षास्थान मन्त्रेण चादितम् ।
तन्त्रसम्भूतसम्भाव शिवमिष्ट्वा विशानत ॥ ५ ॥
मूलमूत्य ङ्गविद्याभिस्तण्डुलक्षेपणादिकम ।
कृत्वा चरुञ्च यत् चोर पुनस्तद् विभजेत् त्रिधा ॥ ६ ॥
ि नैवेद्यैक पर हुत्वा सशिष्योऽन्यद् भजेट गुरु ।
आचम्य सकलीकृत्य दद्याच्छिष्याय देशिक ॥ ७ ॥
दन्तकाष्ठ छटा जप्त चीरहृचादिसम्भवम ।
सशोध्य दन्तान् सक्षिप्ता प्रक्षाल्यैतत् क्षिपेद् भुवि ॥८॥
पूर्वेण सौम्यवारीशगत शुभमतो शुभम् ।

पुनस्त शिष्यनायान्त शिखाबन्धादिरचितम् ॥ ९ ॥
कृत्वा वेद्या सहानेन स्वपेद् दर्भास्तरे बध ।
सुषप्त वोध्य त शिष्य प्रभाते श्रावयेद् गुरुम् ॥ १० ॥
शुभे सिद्धिपदैर्भक्तिस्तै पुनर्मण्डलार्चनम ।
मण्डल भद्रकाद्युक्त पूजयेत् सर्वसिद्धिदम ॥ ११ ॥
स्नात्वाचम्य मृदा देह मन्त्रैरालिप्य कल्पते ।
शिवतार्थी नर स्नायादघमर्षणपूर्वकम ॥ १२ ॥
हस्ताभिषेक कृत्वाथ प्रायात् पूजादिक बुध ।
मूलेनात्मासन कुर्य्यात तेन पूरककुम्भकान ॥ १३ ॥
आत्मान योजयित्वार्ध्व शिखान्ते द्वादशाङ्गुले ।
सशोष्य दग्ध्वा स्वतनु प्लावयेदमृतेन च । १४ ॥
ध्यात्वा दिव्य वपुस्तस्मिन्नात्मानञ्च पुनर्नयेत ।
कृत्वैव चात्मशुद्धि स्याद् विन्यस्यार्चनमारभेत ॥ १५ ॥
क्रमात कृष्णसितश्यामरक्तपीता नगादय ।
मन्त्राणां दक्षिणाङ्गानि तेषु प्रजास्तु मूर्त्तय ॥ १६ ॥
अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्त विन्यस्याङ्गानि सर्वत ।
न्यसेन मन्त्राक्षर पादगुह्यहृद्वक्त्रमूर्ध्व सु ॥ १७ ॥
व्यापक न्यस्य मूर्द्धादि मलाङ्गानि विन्यसेत् ।
रक्तपीतश्याममितान् पीठपादान स्वकालजान् ॥ १८ ॥
स्वाङ्गान मन्त्रैर्न्यसेद् गात्राण्यधर्मादीनि दिक्षु च ।
तत्र पद्मश्च सूर्य्यादिमण्डले त्रितय गुणान् ॥ १९ ॥
पूर्वादिपत्रे कामाद्या नवक कर्णिकोपरि ।
वामा ज्येष्ठा क्रमाद्रौद्री काली कलविकारिणी ॥२०॥
बलविकारिणी चाथ बलप्रमथनी तथा ।

सर्वभूतदमनी च नवमी च मनोन्मनी ॥ २१ ॥
श्वेता रक्ता सिता पीता श्यामा वह्निनिभाषिता।
कृष्णारुणाश्च ता शक्त्योज्ज्वलाकृपा स्मरेत क्रमात्॥२२॥
अनन्तयोगपीठाय आवाह्याथ हृदब्जत।
स्फटिकाभ चतुर्बाहु फलशूलधर शिवम ॥ २३ ॥
साभय वरद पञ्चवदनञ्च त्रिलोचनम।
पत्रेषु मूर्त्तय पञ्च स्थाप्यास्तत्पुरुषादय ॥ ४ ॥
पूर्वे तत्पुरुष श्वेतो अघोरोऽष्टभुजोऽसित।
चतुर्बाहुमुख पीत सद्योजातश्च पश्चिमे ॥ ५ ॥
वामदेव स्त्रीविलासी चतुर्वक्त्रभुजोऽरुण।
सौम्ये पञ्चास्य ईशाने ईशान सर्वद सित ॥ २६ ॥
हृष्टाङ्गानि यथान्यायमनन्त सूक्ष्ममर्चयेत।
सिद्धेश्वर त्वेकनेत्र पूर्वादौ दिशि पूजयेत् ॥ २७ ॥
एकरुद्र त्रिनेत्रञ्च श्रीकण्ठञ्च शिखण्डिनम।
ऐशान्यादिर्विदिक्ष्वेत विद्येशा कमलासना ॥ ८ ॥
श्वेत पीत सिता रक्ता धूम्रा रक्तोऽरुण शित।
शूलाशनिशरेष्वासबाहवश्चतुराननाः ॥ २८ ॥
उमा चण्डेशनन्दीशौ महाकालो गणेश्वर।
वृषो भृङ्गिरिटिस्कन्दानुत्तरादौ प्रपूजयेत् ॥ ३० ॥
कुलिश शक्तिदण्डौ च खड्गपाशध्वजौ गदाम।
शूल चक्र यजेत् पद्म पूर्वादौ देवमध्य च ॥ ३१ ॥
तताऽधिवासित शिष्य पाययेद् गव्यपञ्चकम्।
आचान्त प्रोक्ष्य नेत्रान्तैर्नेत्रे नैवेद्य बन्धयेत् ॥ ३२ ॥
द्वार प्रवेशयेच्छिष्य मण्डपस्याथ दक्षिणे।

आसनादिकुशासीनं तत्र सशोधयेद्गुरुः ॥ ३३ ॥
आदितत्त्वानि संहृत्य परमार्थे लयं क्रमात् ।
पुनरुत्पादयेच्छिष्यं सृष्टिमार्गेण देशिकः ॥ ३४ ॥
न्यासं शिष्ये ततः कृत्वा तं प्रदक्षिणमानयेत् ।
पश्चिमद्वारमानीय क्षेपयेत् कुसुमाञ्जलिम् ॥ ३५ ॥
यस्मिन् पतन्ति पुष्पाणि तन्नामाद्यं विनिर्दिशेत् ।
पार्श्वे यागभुवः खाते कुण्डे सन्नाभिमेखले ॥ ३६ ॥
शिवाग्निं जनयित्वेष्ट्वा पुनः शिष्येण चार्चयेत् ।
ध्यानेनात्मनि भं शिष्यं संहृत्य प्रलयं क्रमात् ॥ ३७ ॥
पुनरुत्पाद्य तत्पाणौ दद्याद्दर्भांश्च मन्त्रितान् ।
पृथिव्यादीनि तत्त्वानि जुहुयाद्वृदयादिभिः ॥ ३८ ॥
एकैकस्य शतं हुत्वा व्याममूलेन होमयेत् ।
हुत्वा पूर्णाहुतिं कुर्य्यादस्त्रेणाष्टाहुतीर्हुनेत् ॥ ३९ ॥
प्रायश्चित्तविशुद्ध्यर्थं ततः शेषं समापयेत् ।
कुम्भं समन्त्रितं प्रार्च्य शिशुं पीठेऽभिषेचयेत् ॥ ४ ॥
शिष्ये तु समयं दत्त्वा स्वर्णाद्यैः स्वगुरुं यजेत् ।
दीक्षा पञ्चाक्षरस्योक्ता विष्णादेरेवमेव हि ॥ ४१ ॥

अथ चतुरधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।*

पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानि ।

अग्निरुवाच । जपन् वै पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानि यो नरः ।
मन्त्रजप्यादिफलभाक् तीर्थेष्वर्चादि चाक्षयम् ॥ १ ॥
पुष्करे पुण्डरीकाक्षं गयायाञ्च गदाधरम् ।

राघवश्चित्रकूटे तु प्रभासे दैत्यसूदनम ॥ २ ॥
जय जयन्त्यां तद्वच्च जयन्त हस्तिनापुरे।
वाराह वर्द्धमाने च काश्मीरे चक्रपाणिनम ॥ ३ ॥
जनार्द्दनञ्च कुब्जाम्रे मथुरायाञ्च केशवम।
कुब्जाम्रके हृषीकेश गङ्गाद्वारे जटाधरम ॥ ४ ॥
शालग्रामे महायोग हरि गोवर्धनाचले।
पिण्डारके चतुर्बाहु शङ्खोद्धारे च शङ्खिनम ॥ ५ ॥
वामनञ्च कुरुक्षेत्रे यमुनायां त्रिविक्रमम्।
विश्वेश्वर तथा शोणे कपिल पूर्वसागरे ॥ ६ ॥
विष्णु महोदधौ विद्याद् गङ्गासागरसङ्गमे।
वनमालञ्च किष्किन्ध्या देव रैवतक विदु ॥ ७॥
काशीतटे महायोग विरजाया रिपुञ्जयम।
विशाखयपे ह्यजित नेपाले लोकभावनम ॥ ८ ॥
द्वारकाया विद्धि कृष्ण मन्दरे मधुसूदनम।
लोकाकुले रिपुहर शालग्रामे हरि स्मरेत् ॥ ९ ॥
पुरुष पूरुषवटे विमले च जगत्प्रभुम।
अनन्त सैन्धवारण्ये दण्डके शार्ङ्गधारिणम ॥ १० ॥
उत्पलावर्त्तके सौरि नर्मदाया श्रिय पतिम।
दामोदर रैवतके नन्दाया जलशायिनम् ॥ ११ ॥
गोपीश्वरञ्च सिन्ध्वब्धौ माहेन्द्रे चाच्युत विदु।
सह्याद्रौ देवदेवेश वैकुण्ठ मागधे वने ॥ १२ ॥
सर्वपापहर विन्ध्ये चौड्रे तु पुरुषोत्तमम्।
आत्मान हृदये विद्धि जपतां भुक्तिमुक्तिदम ॥ १३ ॥
वटे वटे वैश्रवण चत्वरे चत्वरे शिवम्।

पवन पवते राम सर्वत मधुसूदनम ॥ १४ ॥
नर भमौ तथा व्योम्नि वशिष्ठे गरुडध्वजम ।
वासुदेवञ्च सवत्र सम्मरन भुक्तमुक्तिभाक ॥ १५ ॥
नामान्येतानि विष्णोश्च जप्ता सर्वमवाप्नुयात् ।
क्षेत्रेष्वेतष यत श्राद्ध दान जप्यश्च तर्पणम ॥ १६ ॥
तत सर्व कोटिगुणित मृतो ब्रह्ममयो भवेत ।
य पठेत् शृणुयाद् वापि निमल स्वर्गमाप्नुयात ॥१७॥

अथ पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्याय ।

नागसिद्धादिमन्त्रा ।

अग्निरुवाच । स्तम्भो विद्वेषणाच्चाट उतमात्ो भ्रममारणे ।
व्याधिश्चेति स्मृत क्षुद्र तन्मोक्ता वक्ष्यते शृणु ॥ १ ॥
ओ नमो भगवते उन्मत्तरुद्राय भ्रमर भ्रामय २ अमुक
विद्रावय उद्भ्रामयर रौद्रेण हू फट ठर ।
श्मशाने निशि जप्तेन तिलञ्च मधुना हुनेत ।
चिताग्नौ धूत्तसमिद्भिर्भ्राम्यते सतत रिपु ॥ २ ॥
हैमगैरिकया कृत्वा प्रतिमा हैमसन्निधि ।
जप्ता विध्येच्च ततकण्ठे हृदि वा म्रियते रिपु ॥ ३॥
खरवालचिताभस्म ब्रह्मदण्डी च मर्कटी ।
गृहे वा मूर्ध्नि तच्चूर्ण जप्तमुत्सादकृत् क्षिपेत ॥ ४ ॥
भृग्वाकाशौ सदीप्ताग्निर्भं गुर्वङ्किश्च वस फट ।
पद सहस्रारि हू फट आचक्राय स्वाहा हृदय विचक्राय शिव ।
शिखाचक्रायाथ कवच विचक्रायाथ नेत्रकम् ॥ ५ ॥

सञ्चक्रायास्त्रमुद्दिष्टं ज्वालाचक्राय पूर्ववत्।
आद्यं सुदर्शनं क्षुद्रग्रहहृत् सर्वसाधनम्॥ ६॥
मूर्द्धाक्षिमुखहृद्‌गुह्यपादे ह्यस्याक्षरान् न्यसेत्।
चक्राब्जासनमम्भोभं दक्षिणञ्च चतुर्भुजम्॥ ७॥
शङ्खचक्रगदापद्मशलाकाङ्कुशपाणिनम्।
चापिनं पिङ्गकेशाक्षमरव्याप्तत्रिपिष्टपम्॥ ८॥
नाभिस्तेनाग्निना विद्धा नश्यन्ते व्याधयो ग्रहाः।
पीतञ्चक्रं गदा रक्ता खरा श्याममवान्तरम्॥ ९॥
नेमिं श्वेता वहिः कृष्णवर्णरेखा च पार्थिवी।
मध्येऽतरेऽम्बरे वर्णानेव चक्रद्वयं लिखेत्॥ १०॥
आद्यानानीय कुम्भोद गोचरे सन्निधाय च।
दत्त्वा सुदर्शनं तत्र याम्ये चक्रे हुनेत् क्रमात्॥ ११॥
आज्यापामार्गसमिधो ह्यक्षत तिलसर्षपौ।
पायसं गव्यमाज्यञ्च सहस्राष्टकसङ्ख्यया॥ १२॥
हुतशेषं क्षिपेत् कुम्भे प्रतिद्रव्यं विधानवित्।
प्रस्थानेन कृतं पिण्डं कुम्भे तस्मिन् निवेशयेत्॥ १३॥
विघ्नादि सर्वं तत्रैव न्यसेत् तत्रैव दक्षिणे।
नमो विष्णुजनेभ्यः सर्वशान्तिकरेभ्यः प्रतिगृह्णन्तु शान्तये नमः।
दद्यादनेन मन्त्रेण हुतशेषाम्भसा बलिम्॥ १४॥
कलशे कल्पिते पात्रे पलाशं क्षीरशाखिनं।
गव्यपूर्णे निवेश्यैव दिक्ष्वेव होमयेद् द्विजे॥ १५॥
सदक्षिणमिदं होमद्वयं भूतादिनाशनम्।
गव्याक्तपत्रलिखितैर्निष्पन्नं क्षुद्रमुद्‌धृतम्॥ १६॥

दूर्वाभिरायुषे पद्मैः श्रियै पुत्राय उडुम्बरैः ।
गोसिद्ध्यै सर्पिषा गोष्ठे मेधायै सवचाखिना ॥ १७ ॥

ओं क्षौं नमो भगवते नारसिंहाय ज्वालामालिने दीप्त दंष्ट्रायाग्निनेत्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वभूतविनाशाय सर्वज्वर विनाशाय दह२ पच२ रक्ष२ हुं फट ।

मन्त्रोऽयं नारसिंहस्य सकलाघनिवारणः ।
जप्यादिनाहरेत् क्षुद्रग्रहमारीविषामयान् ।
चूर्णमण्डूकवयसा जलाग्निस्तम्भकृद् भवेत् ॥ १८ ॥

अथ षष्ठाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्रैलोक्यमोहनमन्त्राः ।

अग्निरुवाच । वक्ष्ये मन्त्रं चतुर्वर्गसिद्ध्यै त्रैलोक्यमोहनम् ।

ओं श्रीं क्लीं ह्रूं ओं नमः पुरुषोत्तम । पुरुषोत्तमप्रति रूप । लक्ष्मीनिवास । सकलजगतक्षोभण । सर्वस्त्रीहृदय दारण । त्रिभुवनमदोन्मादकर । सुरमनुजसुन्दरीजनमनांसि तापय२ दीपय२ शोषय२ मारय२ स्तम्भय२ द्रावय२ आकर्षय२ परमसुभग । सर्वसौभाग्यकर । कामप्रद । अमुकं हन२ चक्रेण गदया खड्गेन सर्ववाणैर्भिन्द२ पाशेन कट्ट२ अङ्कुशेन ताडय२ तुरु२ किं तिष्ठसि यावत् तावत् समी हितं मे सिद्धं भवति हुं फट् नमः ।

ओं पुरुषोत्तम । त्रिभुवनमदोन्मादकर । हुं फट् हृद याय नमः कर्षय महाबल । हुं फट् अस्त्राय त्रिभुवनेश्वर सर्वजनमनांसि हन२ दारय२ मम वशमानय२ हुं फट्

नेवाय त्रैलोक्यमोह १ । हृषीकेशाप्रतिरूप । सर्वस्त्रीहृदया कर्षण । आगच्छ२ नम ।

सङ्गाचिण्णायशेन न्यास मूलवदीरितम् ॥ १ ॥
इष्ट्वा सम्प्रार्च्य पञ्चाशत्सहस्रमभिषिच्य च ।
कुण्डेऽग्नौ देविक वह्नौ चरु कृत्वा शत हुनेत ॥ २ ॥
पृथग् दधि घृत क्षीर चरु साज्य पय शृतम् ।
द्वादशाहुतिमूलेन सहस्रञ्चाक्षतास्तिलान ॥ ३ ॥
यव मधुत्रय पुष्प फल दधि समिच्छतम् ।
हुत्वा पूर्णाहुति शिष्ट प्राशयेत सघृत चरुम ॥ ४ ॥
सम्भोज्य विप्रानाचार्य्य तोषयेत् सिध्यते मनु ।
स्नात्वा यथावदाचम्य वाग्यतो यागमन्दिरम ॥ ५ ॥
गत्वा पद्मासन बद्ध्वा शोषयेद् विधिना वपु ।
रक्षोघ्नविघ्नकृद दिक्षु न्यसेदादौ सुदर्शनम ॥ ६ ॥
पञ्चबीज नाभिमध्यस्थ धूम्र चण्डानिलात्मकम ।
अशेष कल्मष देहाद् विश्लेषयदनुस्मरेत् ॥ ७ ॥
रबीज हृदयाब्जस्थ स्मृत्वा ज्वालाभिरादहेत ।
ऊर्ध्वाधस्तिर्य्यगाभिस्तु मूर्ध्नि सम्प्लावयेद् वपु ॥ ८ ॥
ध्यात्वामृतैर्वहिरन्त सुषुम्नामार्गगामिभि ।
एव शुद्धवपु प्राणानायम्य मनुना त्रिधा ॥ ९ ॥
विन्यसेच्चास्त्रहस्तान्त शक्ति मस्तकवक्त्रयो ।
गुह्ये गले दिक्षु हृदि कुक्षौ देहे च सर्वत ॥ १० ॥
आवाह्य ब्रह्मरन्ध्रेण हृत्पद्मे सूर्य्यमण्डलात् ।
तारेण सम्परात्मान स्मरेत् त सर्वलक्षणम् ॥ ११ ॥

त्रैलोक्यमोहनाय विद्महे स्मराय

धीमहि तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्।
आत्मार्चनात् क्रतुद्रव्यं प्रोक्षयेच्छ्रपात्रकम्।
कृत्वात्मपूजां विधिना स्थण्डिले तु समर्च्चयेत्॥ १२॥
कर्म्मादिकल्पिते पीठे पद्मस्थं गरुडोपरि।
सर्व्वाङ्गसुन्दरं प्राप्तवयोलावण्ययौवनम्॥ १३॥
मदाघूर्णिततास्राचमुदारं स्मरविह्वलम्।
दिव्यमाल्याम्बरलेपभूषितं सस्मिताननम्॥ १४॥
विष्णुं नानाविधानेकपरिवारपरिच्छदम्।
लोकानुग्रहणं सौम्यं सहस्रादित्यतेजसम्॥ १५॥
पञ्चवाणधरं प्राप्तकामैश्च द्विचतुर्भुजम्।
देवस्त्रीभिर्वृतं देवीमुखासक्तेक्षणं जपेत्॥ १६॥
चक्रं शङ्खं धनुः खड्गं गदां मुषलमङ्कुशम्।
पाशञ्च बिभ्रतं चार्च्चेदावाहादिविसर्गतः॥ १७॥
श्रियं वामोरुजङ्घास्थां श्लिष्यन्तीं पाणिना पतिम्।
साब्जचामरकरां पीनां श्रीवत्सकौस्तुभान्वितम्॥ १८॥
मालिनं पीतवस्त्रञ्च चक्राद्याढ्यं हरिं यजेत्।

ओं सुदर्शन। महाचक्रराज। दुष्टभयङ्कर। छिद२ छिन्द२ विदारय२ परमन्त्रान् ग्रस२ भक्षय२ भूतानि त्रासय२ हूं फट् ओं जलचराय स्वाहा। खड्गतीक्ष्ण। छिन्द२ खड्गाय नमः। शारङ्गाय सशराय हूं फट्। भूतग्रामाय विद्महे चतुर्विधाय धीमहि तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् सवर्त्तक। मुसल। पोथय२ हूं फट् स्वाहा। पाश। बन्ध२ आकर्षय२ हूं फट्। अङ्कुशेन कट्ट हूं फट्।

क्रमाद्भुजेषु मन्त्री स्वरेभिरस्त्राणि पूजयेत् ॥ १९ ॥
ओ पक्षिराजाय हुँ फट्।
ताश्च यजेत् कर्णिकायामङ्गदेवान यथाविधि।
शक्तिरिन्द्रादिरन्तेष ताश्चाद्या छत्रचामरा ॥ २० ॥
अन्याऽन्ते प्रयोज्यादौ सुरेशाद्याश्च दण्डिना।
पीते लक्ष्मीसरस्वत्यौ रतिप्रीतिजया सिता ॥ २१ ॥
कीर्त्तिकान्त्यौ सिते श्यामे तुष्टिपुष्ट्यौ स्मरादिते।
लोकेशान्त यजेद्देवं विष्णुमिष्टार्थसिद्धये ॥ २२ ॥
ध्यायेन् मन्त्र जपित्वैन जुहुयात् त्वभिषेचयेत।
ओ श्री क्ली ह्री ह त्रैलोक्यमोहनाय विष्णवे नम ।
एतत्पूजादिना सर्वान कामानाप्नोति पूर्ववत् ॥ २३ ॥
तोयै सम्मोहनो पुष्पैर्नित्य तेन च तर्पयेत।
ब्रह्मा सशक्रश्रीदण्डी बीज त्रैलोक्यमोहनम ॥ २४ ॥
जप्ता त्रिलक्ष हुत्वा च लक्ष बिल्वैश्च साज्यके।
तण्डुल फलगन्धाद्य दूर्वाभिस्त्वायुराप्नुयात ॥ २५ ॥
तयाभिषेकहोमादिक्रियातुष्टो ह्यभीष्टद।
ओ नमो भगवत वराहाय भूर्भुव स्व पतये भूपतित्व
मे देहि हृदयाय स्वाहा।
पञ्चाङ्ग नित्यमयुत जप्तायूराज्यमाप्नुयात् । २६ ॥

अथ सप्ताधिकद्विशततमोऽध्याय.।

त्रैलोक्यमोहनीलक्ष्म्यादिपूजा।

अग्निरुवाच। वक्ष्ये सर्वाङ्गिवामाक्षी दण्डी श्री सर्वसिद्धिदा।

महाश्रियै महासिद्धे । महाविद्युत्प्रभे । नम ॥ १ ॥
श्रियै देवि । विजये । नम । महाबले बन्ध२ नम ।
हू महाकाये । पद्महस्ते । हू फट् श्रियै नम । श्रियै फट
श्रियै नम । श्रियै फट श्रीं नम । श्रियै श्रीद । नम ।
स्वाहा श्रीफट् ॥

अस्याङ्गानि नवोक्तानि तेष्वेकञ्च समाश्रयेत ।
तिलक्षमेकलक्ष वा जप्त्वाप्नोत्येष्व भूतिद ॥ २ ॥
श्रीगेहे विष्णुगहे वा श्रिय पूज्य धन लभेत ।
आज्याक्तैस्तण्डुलैलक्ष जुहुयात् खादिरानले ॥ ३ ॥
राजा वश्यो भवेद् वृद्धि श्रीश्च स्यादुत्तरोत्तरम ।
सर्षपाम्भोऽभिषेकेण नश्यन्ते सकला ग्रहा ॥ ४ ॥
विल्वलक्षहुता लक्ष्मीर्वित्तवृद्धिश्च जायते ।
शक्रवेश्म चतुर्द्वार हृदये चिन्तयेदथ ॥ ५ ॥
बलाका वामना श्यामा श्वेतशङ्खजधारिणीम ।
ऊर्ध्वबाहुद्वय ध्यायेत् क्रोडन्ती द्वारि पूर्ववत् ॥ ६ ॥
ऊर्ध्वीकृतेन हस्तेन रक्तपङ्कजधारिणीम ।
श्वेताङ्गी दक्षिणे द्वारि चिन्तयेद् वनमालिनीम ॥ ७ ॥
हारता दोर्द्वयेनोर्ध्वमुद्वहन्ती सिताम्बुजम ।
ध्यायेद् विभीषिका नाम श्रीदूतीं द्वारि पश्चिमे ॥ ८ ॥
शाङ्करीमुत्तरे द्वारि तन्मध्येऽष्टदलपङ्कजम ।
वासुदेव सङ्कर्षण प्रद्युम्नश्चानिरुद्धक ॥ ९ ॥
ध्येयास्ते पद्मपत्रेषु शङ्खचक्रगदाधरा ।
अञ्जनक्षीरकाश्मीरहेमाभास्ते सुवासस ॥ १ ॥
आग्नेयादिषु पत्रेषु गुग्गुलुश्च कुरुण्टक ।

दमक सलिलन्देति हस्तिनो रजतप्रभा ॥ ११ ॥
हेमकुम्भधराश्चैते कर्णिकाया श्रिय स्मरेत् ।
चतुर्भुजा सुवर्णाभा सपद्मोर्ध्वभुजद्वयाम ॥ १२ ॥
दक्षिणाभयहस्ताभ्या वामहस्तावरप्रदाम ।
श्वेतगन्धांशुकामिकरौम्यमालाम्लधारिणीम ॥ १३ ॥
ध्यात्वा सपरिवारा तामभ्यर्च्य सकल लभेत् ।
द्रोणाब्जपुष्पश्रीवृक्षपत्र मूर्ध्नि न धारयेत् ॥ १४ ॥
लवणामलक वर्ज्य नागादित्यतिथौ क्रमात् ।
पायसाशी जपेत् सूक्त श्रियस्तेनाभिषेचयेत् ॥ १५ ॥
आवाहादिविसर्गान्ता मूर्ध्नि ध्यात्वार्चयेत् श्रियम् ।
विल्वाज्याब्जपायसेन पृथग् योग श्रियै भवेत ॥ १६ ॥
त्रिष महिषकालाग्निरुद्रज्योतिर्वकद्वयम ।

ओं ह्रीं महामहिषमर्दिनि । ठ ठ मूलमन्त्र महिष हिंसके नम । महिषशत्रु भ्रामय२ हू फट ठ ठ महिष हेषय२ हू महिष हन२ देवि । हू महिषनिसूदनि । फट् ।

दुर्गाहृदयमित्यक्त साङ्ग सर्वार्थसाधकम ॥ १७ ॥
यजेद् यथोक्त ता देवीं पीठञ्चैवाङ्गमध्यगम ।

ओं ह्रीं दुर्गे । दुर्गे । रक्षणि स्वाहा चेति दुर्गायै नम । वरवर्ण्यै नम । आर्य्यायै कनकप्रभायै कृत्तिकायै अभयप्रदायै कन्यकायै सुरूपायै ।

पत्रस्था पूजयेदेता मूर्त्तीराद्यै स्वरै क्रमात् ॥ १८ ॥
चक्राय शङ्खाय गदायै खड्गाय धनुषे वाणाय ।
अष्टम्याद्यैरिमा दुर्गा लोकेशान्ता यजेदिति ।
दुर्गायोग समायु श्रीस्तामिरक्ताजयादिकृत् ॥ १९ ॥

ससाध्ये शानमन्त्रेण तिलहोमो वशीकरः ।
जय पद्मैस्तु दूर्वाभि शान्ति काम पलाशजै ॥ २० ॥
पुष्टि स्यात् काकपक्षेण मृतिद्वेषादिकं भवेत ।
ग्रहक्षुद्रभयापत्ति सर्वमेव मनुर्हरेत् ॥ २१ ॥
ओं दुर्गे । दुर्गे । रक्षणि । स्वाहा ।
रक्षाकरीयमुदिता जयदुर्गाङ्गसयुता ।
श्यामा त्रिलोचना देवी ध्यात्वात्मान चतुर्भुजम ॥ २ ॥
शङ्खचक्राब्जशूलादित्रिशूला रौद्ररूपिणीम ।
युद्धादौ सञ्जयेदेता यजेत खड्गादिके जये ॥ २३ ॥

अथाष्टाधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

त्वरितापूजा ।

अग्निरुवाच । त्वरिताज्ञान समाख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकान
ओं आधारशक्त्ये नम । ओं क्रौ पुरुर महासिहाय नम । ओं पद्माय नम । ओं क्रौ क्रू खेचक्षेत्र । स्त्रो ओं क्रू चे क्रू फट त्वरितायै नम । खे च हृदयाय नम । चक्ष शिरसे नम । क्षेत्र शिखायै नम । क्षस्त्रो कवचाय नम । स्त्री क्रू नेत्राय नम । क्रू खे अस्त्राय फट् नम । ओं त्वरिताविद्या विद्महे तूर्णविद्याच धीमहि तन्नो देवी प्रचोदयात् । ओंप्रणीतायै नम । क्रूकारायै नम । ओं खेच हृदयाय नम । खेचर्यै नम । ओं चण्डाय नम । छेदन्यै नम क्षेपण्यै नम । स्त्रियै क्रू

कार्य्यै नम । क्षेमङ्कर्य्यै जयायै किङ्कराय रक्ष । ओं त्वरिताज्ञया स्थिरो भव वषट ।

तोतला त्वरिता तूर्णेत्येव विधेयमीरिता ॥ १ ॥
शिरोभ्रुमस्तके कण्ठे हृदि नाभौ च गुह्यके ।
ऊर्वोश्च जानुजङ्घोरुद्वये चरणयो क्रमात् ॥ २ ॥
न्यस्ताङ्गो न्यस्तमन्त्रस्तु समस्त व्यापक न्यसेत् ।
पावती शवरी चेशा वरदाभयहस्तिका ॥ ३ ॥
मयूरवलया पिच्छमौलि किसलयांशुका ।
सिंहासनस्था मायूरवर्हच्छत्रसमन्विता ॥ ४ ॥
त्रिनेत्रा श्यामला देवी वनमालाविभूषणा ।
विप्राहिकर्णाभरणा क्षत्रकेयूरभूषणा ॥ ५ ॥
वैश्यनागकटीबन्धा वृषलाहिकृतनूपुरा ।
एव रूपात्मिका भूत्वा तन्मन्त्र नियुत जपेत् ॥ ६ ॥
ईश किरातरूपोऽभूत पुरा गौरी च तादृशी ।
जपेद् ध्यायेत् पूजयेत् ता सर्वसिद्ध्यै विषादिहृत् ॥ ७ ॥
अष्टसिंहासने पूज्या दले पूर्वादिके क्रमात् ।
अङ्गगायत्री प्रणीता हुङ्काराद्या दलाग्रके ॥ ८ ॥
फटकारी चाग्रतो देव्या श्रीवीजेनार्चयेदिमा ।
लोकेशायुधवर्णास्ता फट्कारी तु धनुर्धरा ॥ ९ ॥
जया च विजया द्वास्थे पूज्ये सौवर्णयष्टिके ।
किङ्करा वर्वरो मुण्डी लगुडी च तयोर्वहि ॥ १० ॥
दृष्ट्वैव सिद्धयेद् द्रव्यै कुण्डे योन्याकृतौ हुनेत् ।
हेमलाभोऽर्जुनैर्धान्यैर्गोधूमै पुष्टिसम्पद ॥ ११ ॥
यवैर्धान्यैस्तिलै सर्वसिद्धिरीतिविनाशनम् ।

अच्चैरक्षतता अन्नो शाल्मलीभिश्च मारणम ॥ १२ ॥
जम्ब भिर्धनधान्याप्तिस्तु॰र्नीलोत्पलैरपि ।
रक्ता त्पलैर्महापुष्टि कुन्दपुष्पैर्महोदय ॥ १३ ॥
मल्लिकाभि पुरक्षोभ कुमुदैर्जनवशभ ।
अशोकै पुत्रलाभ स्यात् पाटलाभि शुभाङ्गना ॥ १४ ॥
आम्रैरायुस्तिलैर्लक्ष्मीर्विल्वै श्रीश्चम्पकैर्धनम ।
इष्ट मधुकपुष्पैश्च विल्वै सर्वज्ञता लभेत् ॥ १५ ॥
त्रिलक्षजप्यात सर्वाप्तिर्होमाद् ध्यानात् तथेज्यया ।
मण्डलेऽभ्यर्च्य गायत्र्या आहुती पञ्चविंशतिम ॥ १६ ॥
दद्याच्छतत्रय मूलात् पश्चवेदीचिती भवेत् ।
पञ्चगव्य पुरा पीत्वा चरुक प्राशयेत सदा ॥ १७ ॥

अथ नवाधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

त्वरितामन्त्रादि ।

अग्निरुवाच । अपरा त्वरिताविद्या वक्ष्येऽह भुक्तिमुक्तिदाम ।
पुरे वज्राकुले देवीं रजोभिर्लिखिते यजेत ॥ १ ॥
पद्मगर्भे दिग्विदिक्षु चाष्टौ वज्राणि वीथिकाम् ।
द्वारशोभोपशोभाश्च लिखेच्छीघ्र खगेश्वर ॥ २ ॥
अष्टादशभुजा सिंहे वामजङ्घा प्रतिष्ठिता ।
दक्षिणा द्विगुणा तस्या पादपीठे समर्पिता ॥ ३ ॥
नागभूषा वज्रकुण्डे खड्ग चक्र गदा क्रमात् ।
शूल शर तथा शक्ति वरद दक्षिणे करे ॥ ४ ॥
धनु पाश शर घण्टा तर्जनीं शङ्खमङ्कुशम् ।

अभयञ्च तथा वज्रं वामपार्श्वे धृतायुधम् ॥ ५ ॥
पूजनाच्छत्रुनाश स्याद्राष्ट्रं जयति लोलया ।
दीर्घायूराष्ट्रभूति स्याद् दिव्यादिव्यादिसिद्धिभाक् ॥ ६
तलेतिसप्तपाताला कालाग्निभुवनान्तका ।
ओकारादिस्वरारभ्य यावद् ब्रह्माण्डवाचकम ॥ ७ ॥
ओकाराद् भ्रामयेत् तोयन्तीतला त्वरिता तत ।
प्रस्ताव सम्प्रवक्ष्यामि स्वरवर्ग लिखेद् भुवि ॥ ८ ॥
तालुवर्गे कवर्ग स्यात् तृतीया जिह्वतालुक ।
चतुर्थस्तालुजिह्वाग्रो जिह्वादन्तस्तु पञ्चम ॥ ८ ॥
षष्ठाऽष्टपुटसम्पन्नो मिश्रवर्गस्तु सप्तम ।
ऊष्माण स्याच्छवर्गस्तु छद्दरेश्च मनु तत ॥ १० ॥
षष्ठस्वरसमारूढम ऊष्मणान्त सबिन्दुकम् ।
तालुवर्गद्वितीयन्तु स्वरैकादशयाजितम ॥ ११ ॥
जिह्वातालुसमायोग प्रथम केवल भवेत ।
तदेव च द्वितीयन्तु अधस्ताद विनियोजयेत ॥ १२ ॥
एकादशस्वरैर्युक्त प्रथम तालुवगत ।
ऊष्माणस्य द्वितीयन्तु अधस्ताद् हस्य योजयेत् ॥ १३ ॥
षोडशस्वरसयुक्तमूष्माणस्य द्वितीयकम् ।
जिह्वादन्तसमायोगे प्रथम योजयेदध ॥ १४ ॥
मिश्रवर्गाद् द्वितीयन्तु अधस्तात् पुनरेव तु ।
चतुर्थस्वरसभिन्न तालुवर्गादिसयुतम् ॥ १५ ॥
ऊष्मणश्च द्वितीयन्तु अधस्ताद् विनियोजयेत् ।
स्वरैकादशभिन्नन्तु ऊष्मणान्त सबिन्दुकम् ॥ १६ ॥
पञ्चस्वरसमारूढम् अष्टसम्पुटयोगत ।

द्वितीयमचरस्थान्यज्जिह्वाग्रे तालुयोगत ॥ १७ ॥
प्रथम पञ्चम योज्य स्वरार्द्धैर्नाद‌्ता इमे ।
आकाराद्या नमाऽन्ताश्च जपेत् स्वाहाग्निकार्य्यके ॥१८॥

ओं क्षौ क्रू क्ष हृदय हा हुमेति शिर । क्षौं ज्वल ज्वलशिखा स्यात् कवच हनुद्वयम्। क्षौं श्रीं चून्ने त्रयाय विद्यानेव प्रकीर्त्तितम् चौं ह खौं ह्र फडस्त्राय गुह्याङ्गानि पुरा न्यसेत ।

त्वरिताङ्गानि वक्ष्यामि विद्याङ्गानि शृणुष्व मे ।
आद्यद्विहृदय प्रोक्त त्रिचतु शिर इष्यते ॥ १८ ॥
पञ्चषष्ठ शिखा प्रोक्ता कवच सप्तमाष्टमम ।
तारकन्तु भवेन्नेत्र नवार्द्धाक्षरलक्षणम् ॥ २० ॥
तोतलेति समाख्याता वज्रतुण्डे तता भवेत् ।
ख ख ह्र दशबीजा स्याद् वज्रतुण्डे न्द्रदूतिका ॥ २१ ॥
खेचरि ज्वालिनोज्वाले खखेति ज्वालनीदश ।
वर्ष शरविभीषणि खखेति च शवर्य्यपि ॥ २२ ॥
क्ष छेदनि करालिनि खखेति च करार्व्यपि ।
वक्ष श्रवद्रवप्लवनी ख ख दूतीप्लव र्व्यपि ॥ २३ ॥
स्त्राकालकारे धुनति श्रास्रौ वसनवेगिका ।
क्षेपचे कपिले हस हस कपिला नाम दूतिका ॥ २४ ॥
क्ष्रू तेजोवति रौद्री च मातङ्गरौद्रिदूतिका ।
पुटे पुटे ख ख खड्गी फट् ब्रह्मकदूतिका ॥ २५ ॥
वेतालिनि दशार्णा सुस्वजान्यहिपलालवत् ।
हृदादिकन्यासादौ स्यात् मध्ये नेत्रे न्यसेत् सुधी ॥२६॥
पादादारभ्य मूर्द्धान्त शिर भारभ्य पादयो ।

अङ्घ्रि जानूरुगुह्ये च नाभिहृत कण्ठदेशत ॥ २७ ॥
षड्मण्डलमूर्ध्वे च अधोर्ध्वे चादिवीजत ।
सामरूप ततो गाव धारामृतसुवर्षिणम ॥ २८ ॥
विशन्त ब्रह्मरन्ध्रेण साधकस्तु विचिन्तयेत् ।
मूर्ध्नास्यकण्ठहृन्नाभौ गुह्योरुजानुपादयो ॥ २९ ॥
आदिवीज न्यसेन् मन्त्री तर्जन्यादि पुन पुन ।
ऊर्ध्व साममध पश्च शरीर वीजविग्रहम् ॥ ३० ॥
यो जानाति न मृत्यु स्यात् तस्य न व्याधयो ज्वरा ।
यजेज्जपेत् ता विन्यस्य ध्यायेद् देवीं शताष्टकम ॥३१॥
मुद्रा वक्ष्ये प्रणीताद्या प्रणीता पञ्चधा स्मृता ।
ग्रथितौ तु करौ कृत्वा मध्येऽङ्गुष्ठौ निपातयेत् । ३२ ॥
तर्जनीं मूर्ध्नि सलग्ना विन्यसेत ता शिरोपरि ।
प्रणीतेय समाख्याता हृद्देशे ता समानयेत् ॥ ३३ ॥
ऊर्ध्व न्तु कन्यसामध्ये सबीजाख्या विदुर्द्विजा ।
नियोज्य तर्जनीमध्येऽनेकलग्ना परस्पराम ॥ ३४ ॥
ज्येष्ठाग्र निक्षिपेन्मध्ये भेदनी सा प्रकीर्त्तिता ।
नाभिदेशे तु ता बद्ध्वा अङ्गुष्ठावुतक्षिपेत् तत ॥३५॥
कराली तु महामुद्रा हृदये योज्य मन्त्रिण ।
पुनस्तु पूर्ववद् बद्धलग्ना ज्येष्ठा समुत्क्षिपेत् ॥ ३६ ॥
वज्रतुण्डा समाख्याता वजदेशे तु बन्धयेत् ।
उभाभ्याश्चैव हस्ताभ्या मणिबन्धन्तु बन्धयेत् ॥ ३७ ॥
बोधि बोधि प्रसार्य्येति वजमुद्रा प्रकीर्त्तिता ।
दण्ड खड्गचक्रगदा मुद्रा चाकारत स्मृता ॥ ३८ ॥
अङ्गुष्ठेनाक्रमेत् बोधि त्रिशूलश्चोर्ध्वतो भवेत् ।

एका तु मध्यमोर्ध्वा तु शक्तिरेव विधीयते ॥ ३९ ॥
शरश्च वरदश्चाप पाश भारश्च घण्टया ।
अङ्कमङ्कुशमभय पद्ममष्ट च विंशति ॥ ४० ॥
मोहणी मोचणी चैव ज्वालिनी चाऽमृताभया ।
अणीता पञ्चमुद्रास्तु पूजाहोमे च योजयेत ॥ ४१ ॥

अथ दशाधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

त्वरितामूलमन्त्रादि ।

अग्निरुवाच । दीक्षादि वक्ष्ये विन्यस्य सिंहवजाकुलेऽर्क्ति ।

हे२ हुति । वज्रदन्त । पुरु२ लुलु२ गज२ इह सिंहासनाय नम ।

तिर्य्यगूर्ध्वगता रेखाश्चत्वारश्चतुरो भवेत् ॥ १ ॥
नवभागविभागेन कोष्ठकान कारयेद् बुध ।
शाह्ला दिशागता कोष्ठा विदिशासु विनाशयेत ॥ २ ॥
वाह्ये वे कोष्ठकोणेषु वाह्यरेखाष्टक स्मृतम ।
वाह्यकोष्ठस्य वाह्ये तु मध्ये यावत समानयेत् ॥ ३ ॥
वजस्य मध्यम शृङ्ग वाह्यरेखा द्विधाकृत ।
वाह्यरेखा भवेद् वक्रा द्विभङ्गा कारयेद् बुध ॥ ४ ॥
मध्यकोष्ठ भवेत पद्म पीतकर्णिकमुज्ज्वलम ।
कृष्णेन रजसा लिख्य कुलिशासिश्रिराध्वंता ॥ ५ ॥
वाह्यतश्चतुरस्रन्तु वजसम्पुटलाञ्छितम ।
द्वारे प्रदापयेन मन्त्री चतुरो वजसम्पुटान ॥ ६ ॥
पद्मनाम भवेद् वामवीथी चैव समा भवेत् ।

गर्भं रक्तं केशराणि मण्डलं दीक्षिता द्विज ॥ ७ ॥
जयेच्च परराष्ट्राणि क्षिप्रं राज्यमवाप्नुयात् ।
मूर्त्तिं प्रणवसन्दीप्तां हुङ्कारेण नियोजयेत् ॥ ८ ॥
मूलविद्यां समुच्चार्य मरुद्व्योमगतां द्विज ।
प्रथमेन पुनश्चैव कर्णिकायां प्रपूजयेत् ॥ ९ ॥
एवं प्रदक्षिणं पञ्च एकैकं वीजमादितः ।
दलमध्ये तु विद्याङ्गं आग्नेय्यां पञ्च नैरृतम् ॥ १० ॥
मध्ये नेत्रं दिशास्त्रञ्च गुह्यकाङ्गं तु रक्षणम् ।
हुतयः केशरस्थास्तु वामदक्षिणपार्श्वतः ॥ ११ ॥
पञ्च पञ्च प्रपञ्च्यास्तु स्वैः स्वैर्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ।
लोकपालान् न्यसेदष्टौ वाह्यतो गर्भमण्डले ॥ १२ ॥
वर्णान्तमग्निमारूढं षष्ठस्वरविभेदितम् ।
पञ्चदशेन चाक्रान्तं स्वैः स्वैर्नामभिर्योजयेत् ॥ १३ ॥
शीघ्रं सिद्धे कर्णिकायां यजेद्गन्धादिभिः श्रिये ।
अष्टाभिर्वेष्टयेत् कुम्भैर्मन्त्राष्टशतमन्त्रितैः ॥ १४ ॥
मन्त्रमष्टसहस्रन्तु जप्त्वाङ्गानां दशांशकम् ।
होमं कुर्य्यादग्निकुण्डे वह्निमन्त्रेण चानयेत् ॥ १५ ॥
निक्षिपेद्धृदयेनाग्निं शक्तिं मध्येऽग्निगां स्मरेत् ।
गर्भाधानं पुंसवनं जातकर्म च होमयेत् ॥ १६ ॥
हृदयेन शतं ह्येकं गुह्याङ्गं जनयेच्छिखिम् ।
पूर्णाहुत्या तु विद्याया शिवाग्निर्ज्वलितो भवेत् ॥ १७ ॥
होमयेन्मूलमन्त्रेण शतञ्चाङ्गं दशांशतः ।
निवेदयेत् ततो देव्यास्ततः शिष्यं प्रवेशयेत् ॥ १८ ॥
अस्त्रेण ताडनं कृत्वा गुह्याङ्गानि ततो न्यसेत् ।

विद्याङ्गैश्चैव सर्व्वत्र विद्याङ्गेषु नियोजयेत ॥ १९ ॥
पुष्पं चिपाययेच्छिष्यमानयेदग्निकुण्डकम ।
यवैर्धान्यैस्तिलैराज्यैर्मूलविद्याशत हुनेत् ॥ २० ॥
स्थावरत्व पुरा होम सरीसृपमत परम ।
पचिमृगपशुत्वञ्च मानुष ब्राह्ममेव च ॥ २१ ॥
विष्णुत्वञ्चैव रुद्रत्वमन्ते पूर्णाहुतिर्भवेत् ।
एकया चैव ह्याहुत्या शिष्य स्याद् दीचितो भवेत् ॥२२॥
अधिकारी भवेद्देव शृणु मोचमत परम ।
सुमेरुस्थो यदा मन्त्री सदाशिवपदे स्थित ॥ २३ ॥
परे च होमयेत् स्वस्थोऽकर्मकर्मशतान दश ।
पूर्णाहुत्या तु तद्‌योगी धर्माधर्म्मैर्न लिप्यते ॥ २४ ॥
मोच याति पर स्थान यद् गत्वा न निवर्त्तते ।
यथा जले जल चिप्त जल देही शिवस्तथा ॥ २५ ॥
कुम्भै कुर्य्याच्चाभिषेक जयराज्यादिसर्वभाक ।
कुमारी ब्राह्मणी पूज्या गुर्व्वादेर्दचिणा ददेत् ॥ २६ ॥
यजेत सहस्रमेकन्तु पूजा कृत्वा दिने दिने ।
तिलाज्यपुरहोमेन देवो श्री कामदा भवेत् ॥ २७ ॥
ददाति विपुलान् भोगान यदन्यच्च समीहते ।
जप्ता ह्यचरलचन्तु निधानाधिपतिर्भवेत् ॥ २८ ॥
द्विगुणेन भवेद्राज्य त्रिगुणेन च यचिणी ।
चतुर्गुणेन ब्रह्मत्व ततो विष्णुपद भवेत् ॥ २९ ॥
षड्गुणेन महासिद्धिर्लचेणैकेन पापहा ।
दश जप्त्वा देहशुद्ध्यै तीर्थस्नानफल शतात् ॥ ३० ॥
पटे वा प्रतिमाया वा शीघ्रा वै स्थण्डिले यजेत् ।

शत सहस्रमयुत जपे होमे प्रकीर्त्तितम ॥ ३१ ॥
एव विधानतो अष्टा लक्षमेकन्तु होमयेत् ।
महिषाजमेषमांसेन नरजेन पुरेण वा ॥ ३२ ॥
तिलैयवैस्तथा लाजैर्व्रीहिगोधूमकाम्नके ।
श्रीफलैराज्यसयुक्तै र्होमयित्वा व्रतच्चरेत ॥ ३३ ॥
अर्द्धरात्रेषु सन्नद्ध खडगचापशरादिमान ।
एकवासा विचित्रेण रक्तपोतासितेन वा ॥ ३४ ॥
मौलेन वाथ वस्त्रेण देवी तैरेव चार्चयेत् ।
व्रजेद दक्षिणदिगभाग द्वारे दद्याद् बलि बुध ॥३५॥
दूतोमन्त्रेण द्वारादौ एकवृक्षे श्मशानके ।
एवञ्च सवकामाप्ति भुडक्ते सवा मही नृप ॥ ३६ ॥

अथैकादशाधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

त्वरिताविद्या ।

अग्निरुवाच । विद्याप्रस्तावमाख्यास्ये धमकामादिसिद्धिदम ।
नवकोष्ठविभागेन विद्याभेदश्च विन्दति ॥ १ ॥
अनुलोमविलोमेन समस्तव्यस्तयोगत ।
कणाविकर्णयोगेन अत ऊर्ध्व विभागश ॥ २ ॥
त्रितिक्रमेण च योगेन देव्या सन्नद्धविग्रह ।
जानाति सिद्धिदान मन्त्रान प्रस्तावाद्विगतान् बहून ॥३॥
शास्त्रे शास्त्रे स्मृता मन्त्रा प्रयोगास्तत्र दुर्लभा ।
गुरु स्यात् प्रथमो वर्ण पूर्वेण च वर्ण्यते ॥ ४ ॥
प्रस्तावे तत्र चैकार्णा द्व्यर्णास्त्र्यर्णादयोऽभवन् ।

तिर्य्यगूर्ध्वंगता रेखाश्चतुरश्चतुरो भजेत्॥ ५ ॥
नव कोष्ठा भवन्त्येव मध्यदेशे तथा इमान ।
प्रदक्षिणेन सस्थाप्य प्रस्ताव भेदयेत तत ॥ ६ ॥
प्रस्तावक्रमयोगेन प्रस्ताव यस्तु विन्दति ।
करमुष्टिस्थितास्तस्य साधकस्य हि सिद्धय ॥ ७ ॥
त्रैलोक्य पादमूले स्यान्नवखण्डा भुव लभेत् ।
कपाले तु समालिख्य शिवतत्त्व समन्तत ॥ ८ ॥
श्मशानकर्पटे वाथ वाह्य निष्क्रम्य मन्त्रवित् ।
तस्य मध्ये लिखेन्नाम कणिकोपरि सस्थितम ॥ ९ ॥
तापयेत् खादिराङ्गारैर्भूर्जमाक्रम्य पादयो ।
सप्ताहादानयेत सव त्रैलोक्य सचराचरम॥ १० ॥
वज्रसम्पुटगर्भे तु द्वादशारे तु लेखयेत् ।
मध्ये गभगत नाम सदाशिवविदर्भितम ॥ ११ ॥
कुड्ये फलकके वाथ शिलापट्टे हरिद्रया ।
मुखस्तम्भ गतिस्तम्भ सैन्यस्तम्भन्तु जायते ॥ १२ ॥
विषरक्तेन सलिख्य श्मशाने कर्परे बुध ।
षटकोण दण्डमाक्रान्त समन्ताच्छक्तियोजितम ॥ १३ ॥
मारयेदचिरादेष श्मशाने निहत रिपुम ।
छेद करोति राष्ट्रस्य चक्रमध्ये न्यसेद्रिपुम ॥ १४ ॥
चक्रधाराङ्कता शक्ति रिपुनाम्ना रिपु हरेत ।
तार्क्ष्येणैव तु बोजेन खडगमध्ये तु लेखयेत ॥ १५ ॥
विदर्भैरिपुनामाथ श्मशानाङ्गारलेखितम ।
सप्ताहात् साधयेद्देश ताडयेत प्रेतभस्मना ॥ १६ ॥
भेदने छेदने चैव मारणेषु शिवो भवेत् ।

तारक नेत्रमुद्दिष्ट शान्तिपुष्टी नियोजयेत्॥ १७ ॥
दहनादिप्रयोगोऽथ शाकिनीश्चैव कर्षयेत् ।
मध्यादिवारुणीं यावद् वक्रतुण्डसमन्वित ॥ १८ ॥
कुष्ठाद्या व्याधयो ये तु नाशयेत् तान् न संशय ।
मध्यादि उत्तरान्तन्तु करालोबन्धनात् जपेत ॥ १९ ॥
रक्षयेदात्मनो विद्या प्रतिवादो यदा शिव ।
वारुण्यादि ततो न्यस्य ज्वरकाशविनाशनम ॥ २ ॥
सौम्यादि मध्यमान्तन्तु गुरुत्व जायते वटे ।
पूर्वादि मध्यमान्तन्तु लघुत्व कुरुते क्षणात ॥ २१ ॥
भूर्जे रोचनया लिख्य एतद् वज्राकुल पुरम ।
क्रमस्थैर्मन्त्रवीजैस्तु रक्षा देहेषु कारयेत्॥ २२ ॥
वेष्टिता भावहेम्ना च रक्षेय मृत्य नाशिनी ।
विघ्नपापारिदमनी सौभाग्यायु प्रदा धृता ॥ २३ ॥
द्यूते रणे च जयदा शक्रसैन्ये न संशय ।
बन्ध्याना पुत्रदा ह्येषा चिन्तामणिरिवापरा ॥ २४ ॥
साधयेत परराष्ट्राणि राज्यञ्च पृथिवी जयेत् ।
फट स्त्रीं क्षे ह्र लक्षजप्याद् यक्षादिर्वशगो भवेत ॥२५॥

अथ द्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

नानामन्त्रा ।

अग्निरुवाच । ओं विनायकार्चन वक्ष्ये यजेदाधारशक्तिकम् ।
धर्माद्यष्टककन्दञ्च नाल पद्मञ्च कर्णिकाम ॥ १ ॥
केशर त्रिगुण पद्म तीव्रञ्च ज्वलिनी यजत् ।

नन्दाश्च सुयशाश्चोग्रा तेजोवतीं विन्ध्यवासिनीम ॥ २ ॥
गणमूर्त्ति गणपति हृदय स्याद् गणं जय।
एकदन्तोत्कटशिर शिखायाचलकर्णिने ॥ ३ ॥
गजवक्त्राय कवच हु फडन्त तथाष्टकम ।
महोदरो दण्डहस्त पूर्वादौ मध्यतो यजेत् ॥ ४ ॥
जयो गणाधिपो गणनायकोऽथ गणेश्वर ।
वक्रतुण्ड एकदन्तोत्कटलम्बोदरो गज ॥ ५ ॥
वक्त्रो विकटाननोऽथ हु पूर्वौ विघ्ननाशन ।
धूम्रवर्णौ महेन्द्राद्या वाह्ये विघ्नेशपूजनम ॥ ६ ॥
त्रिपुरापूजन वक्ष्ये असिताङ्गो रुरुस्तथा ।
चण्ड क्रोधस्तथोन्मत्त कपाली भीषण क्रमात ॥ ७ ॥
सहारो भैरवो ब्राह्मीमुख्या रुक्त्वास्तु भैरवा ।
ब्रह्माणीषण्मुखा दीर्घा अग्न्यादौ वटुका क्रमात ॥ ८ ॥
समयपुत्रो वटुको योगिनीपुत्रकस्तथा ।
सिद्धपुत्रश्च वटुक कुलपुत्रश्चतुर्थक ॥ ९ ॥
हेतुक क्षेत्रपालश्च त्रिपुरान्तो द्वितीयक ।
अग्निवेतालोऽग्निजिह्व करालो काललोचन ॥ १० ॥
एकपादश्च भीमाच ऐं क्षे प्रेतस्तथासनम ।
ऐं क्रो ह्रीञ्च त्रिपुरा पद्मासनसमास्थिता ॥ ११ ॥
बिभ्रत्यभयपुस्तञ्च वामे वरदमालिकाम ।
मूलेन हृदयादि स्याज्ज्वालपूर्णञ्च कामकम ॥ १२ ॥
गोमध्ये नाम सलिख्य चाष्टपत्रे च मध्यत ।
श्मशानादिपटे श्मशानाङ्गारेण विलिखयेत् ॥ १३ ॥
चिताङ्गारपिष्टकेन मूर्त्तिं ध्यात्वा तु तस्य च ।

च्छिद्रोदरे नीलसूत्रैर्वेष्ट्य चोच्चाटनं भवेत् ॥ १४ ॥
ओं नमो भगवति ! ज्वालामालिनि ! गृध्रगणपरिवृते !
स्वाहा ।
युद्धे गच्छन् जपन् मन्त्रं पुमान् साक्षाज्जयी भवेत् ।
ओं श्रीं ह्रीं क्लीं श्रियै नमः ।
उत्तरादौ च हृषिनी सूर्या पूज्या चतुर्दले ॥ १५ ॥
आदित्या प्रभावती च हेमाद्रिमधुराश्रियः ।
ओं ह्रीं गौर्य्यै नमः ।
गौरीमन्त्रः सर्वकरः होमाद्ध्यानाज्जपार्चनात् ॥ १६ ॥
रक्ता चतुर्भुजा पाशवरदा दक्षिणे करे ।
अङ्कुशाभययुक्तान्ता प्रार्थ्य शिवात्मना पुमान् ॥ १७ ॥
जीवेद्वर्षशतं धीमान् न चौरारिभयं भवेत् ।
क्रुद्धः प्रसादी भवति युधि मन्त्राम्बुपानतः ॥ १८ ॥
अञ्जनं तिलकं वश्ये जिह्वाग्रे कविता भवेत् ।
तज्जापान्मैथुनं वश्ये तज्जपाद्यानिवोक्षणम् ॥ १९ ॥
स्पर्शाद्वशो तिलहोमात् सर्वस्त्वेव तु सिध्यति ।
सप्ताभिमन्त्रितश्चान्नं भुङ्क्ते स्तस्य श्रियः सदा ॥ २ ॥
अर्द्धनारीशरूपोऽयं लक्ष्म्यादिवैष्णवादिकः ।
अनङ्गरूपा शक्तिश्च द्वितीया मदनातुरा ॥ २१ ॥
पवनवेगा भुवनपाला वै सर्वसिद्धिदा ।
अनङ्गमदनानङ्गमेखलान्ताश्चपिष्कुरे ॥ २२ ॥
पद्ममध्यदलेषु ह्रीं स्वरान् कादींस्ततः स्त्रिया ।
पटकोणे वा घटे वाऽथ लिखित्वा स्याद्वशीकरम् ।२३॥
ओं क्लीं ह्रः नित्यक्लिन्ने मदद्रवे ओं ओं ।

मूलमन्त्रं षडङ्गीय रक्तवर्णं त्रिकोणके ।
द्रावणी ह्लादकारिणी क्षोभिणी गुरुशक्तिका ॥ २४ ॥
ईशानादौ च मध्ये ता नित्या पाशाङ्कुशौ तथा ।
कपालकल्पकतरु वीणा रक्ता च तद्वती ॥ २५ ॥
नित्याभया मङ्गला च नववीरा च मङ्गला ।
दुभगा मनोन्मनी पूज्या द्रावा पूर्वादित स्थिता २६ ॥
ओं ह्रीं अनङ्गाय नम ओं ह्रीं ह्रौं स्मराय नम ।
मन्मथाय च माराय कामायैवञ्च पञ्चधा ।
कामा पाशाङ्कुशौ चापबाणा ध्येयाश्च विभ्रत ॥२७॥
रतिश्च विरति प्रीतिविप्रीतिश्च मतिर्धृत ।
विधृति पुष्टिरेभिश्च क्रमात् कामादिकैर्युता ।
ओं ह्रं नित्यक्लिन्ने मदद्रवे । ओं ओं । अ आ इ ई
उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ अं अः । क ख ग घ ङ
च छ ज झ ञ ट ठ ड ढ ण त थ द ध न प फ ब भ म य
र ल व श ष स ह क्ष । ओं ह्रं नित्यक्लिन्ने मदद्रवे स्वाहा ।
आधारशक्तिं पद्मञ्च सिंहे देवी हृदादिषु ॥ २८ ॥
ओं ह्रीं गौरि । रुद्रदयिते । योगेश्वरि । हूं फट स्वाहा ।

अथ त्रयोदशाधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

त्वरिताज्ञानम ।

अग्निरुवाच ओं ह्रीं हूं खे छे च स्त्रीं क्षूं चे ह्रीं फट
त्वरितायै नम ।

त्वरिता पूजयेन् न्यस्य द्विभुजाद्याष्टबाहुकाम् ।

आधारशक्तिं पद्मञ्च सिंहे देवी हृदादिकम् ॥ १ ॥
पूर्वादौ गायत्री यजेन्मण्डले वै प्रणीतया।
हुङ्कारा खेचरी चण्डा छेदनी क्षेपणी स्त्रिया ॥ २ ॥
हुङ्कारा क्षेमकारीच फटकारी मध्यतो यजेत्।
जयाञ्च विजया द्वारि किङ्करञ्च तदग्रत ॥ ३ ॥
तिलैर्होमैश्च सर्वाप्ति नामव्याहृतिभिस्तथा।
अनन्ताय नम स्वाहा कुलिकाय नम स्वधा ॥ ४ ॥
स्वाहा वासुकिराजाय शङ्खपालाय वौषट।
तक्षकाय वषन्नित्य महापद्माय वै नम ॥ ५ ॥
स्वाहा कर्कोटनागाय फट् पद्माय च वै नम।
लिखेन्निग्रहचक्रन्तु एकाशीतिपदैर्नर ॥ ६ ॥
वस्त्रे पटे तरौ भूर्ज्जे शिलायां यष्टिकासु च।
मध्ये कोष्ठे साध्यनाम पूर्वादौ पट्टिकासु च ॥ ७ ॥
श्री क्री चू क्रन्द क्रन्द चतुर कण्ठकाम कालरात्रिकाम्।
ऐशादावब्धुपादौ च यमराज्यञ्च वाह्यत।
कालीनारवमाली कालीनामाचमालिनी ॥ ८ ॥
मामोदेतत् तदामामा रक्षत स्वस्व भक्षवा।
यमपाटटयामय मटमो टट मोटमा ॥ ९ ॥
वामो भूरिविभूमैया टट रोक्ष क्षरी टट।
यमराजाद् वाह्यतो व त ताय मारणात्मकम् ॥ १० ॥
कज्जल निम्बनिर्यासमज्जाद्विषसंयुतम्।
काकपक्षस्य लेखन्या श्मशाने वा चतुष्पथे ॥ ११ ॥
निधापयेत् कुम्भाधस्ताद् वल्मीके वाथ निक्षिपेत्।
विभीतद्रुमशाखाधो यन्त्रं सर्वारिमर्दनम् ॥ १२ ॥

लिखेच्चानुग्रहच्चक्र शुक्लपत्रेऽथ भूर्जके ।
लाक्षया कुङ्कुमेनाथ स्फटिकाचन्दनेन वा॥ १३ ॥
भुवि भित्तौ पूर्वकले नाम मध्यमकाष्ठके ।
खण्डे तु वारिमध्यस्थ ओ हसो वापि पश्चिम ॥ १४ ॥
लक्ष्मीस्तोक शिवादौ च राक्षसादिक्रमाल्लिखेत ।
ओ साममोमा सा श्री सानौ याक्ष क्षेया नौसा ॥१५॥
माया लीला लाली यामा याक्षे क्षेया नौसा माया ।
यत्र क्षेया वह्नि शोप्रा द्विचुर कलस वह्नि ॥ १६ ॥
पद्मस्थ पद्मचक्रञ्च मृत्युजित् खगग द्युतिम ।
शान्तोना परमा शान्ति सौभाग्यादिप्रदायकम ॥१७॥
रुद्रे रुद्रसमा कार्य्या कालकास्तत्र ता लिखेत् ।
ओमाद्याक्रू फडन्ता च आदिवर्णमथानुत ॥ १८ ॥
विद्यावर्णक्रमणैव सप्ताष्ट वषडन्तिकाम ।
अधस्तात प्रत्यङ्गिरैषा सर्वकामार्थसाधिका ॥ १९ ॥
एकाशीतिपदे सर्वामादिवर्णक्रमेण तु ।
आदिम यावदन्त स्याद् वषडन्तञ्च नाम वै ॥ २ ॥
एषा प्रत्यङ्गिरा चान्या सवकार्य्यादि साधनी ।
निग्रहानुग्रहच्चक्रञ्चतु षष्टिपदेलिखेत् ॥ २१ ॥
अमृती सा च विद्या च क्रीं स ह्र नामाय मध्यत ।
फटकाराद्यां पत्रगता त्रिक्षीकारण वेष्टयेत् ॥ २२ ॥
कुम्भवडारिता सर्वशत्रुघ्नत सर्वदायिका ।
विषभक्ष्ये त् कर्णजपादचराद्यैश्च दष्टके ॥ २३ ॥

———

अथ चतुर्दशाधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

स्तम्भनादिमन्त्रा ।

अग्निरुवाच । स्तम्भन मोहन वश्य विद्वेषोच्चाटन वदे ।
विषव्याधिमरोगघ्न मारण शमन पुन ॥ १ ॥
भूर्जे कूम समालिख्य ताडनेन षडङ्गलम ।
मुखपादचतुष्कोषु ततो मन्त्र न्यसेद् द्विज ॥ २ ॥
चतुष्पादेषु क्रौंकार क्रौंकार मुखमध्यत ।
गर्भे विद्या ततो लिख्य साधक पृष्ठतो लिखेत् ॥ ३ ॥
मालामन्त्रैस्तु सवेष्ट्य इष्टकोपरि सन न्यसेत् ।
पिधाय कूर्मपृष्ठेन करालेनाभिसम्पठेत् ॥ ४ ॥
महाकूर्म पूजयित्वा पादप्रोत्त्वन्तु निक्षिपेत् ।
ताडयेद् वामपादेन स्मृत्वा शत्रुञ्च सप्तधा ॥ ५ ॥
तत सञ्जायते शत्रोस्तम्भन मुखरागत ।
ज्ञात्वा तु भैरव रूप मालामन्त्र समालिखेत् ॥ ६ ॥
ओ शत्रुमुखस्तम्भनी कामरूपा आलीढकरी ।
क्रीं फें फेत्कारिणी मम शत्रूणा देवदत्तानां मुख स्तम्भय२ मम सर्वविद्वेषिणा मुखस्तम्भन कुरु२ ओं ह्रू फें फेतकारिणि । स्वाहा ।
फट हेतुञ्च समालिख्य तज्जप्रान्त महाबलम् ।
वामेनैव नग शूल सलिखेद् दक्षिणे करे ॥ ७ ॥
लिखेन्मन्त्रमघोरस्य सग्रामे स्तम्भयेदरीन् ।
ओ नमो भगवत्यै भगमालिनि । विस्फुर२ स्पन्द२

नित्यक्लिन्ने द्रव२ हूं स क्रींकाराक्षरे स्वाहा।

एतेन रोचनाद्यैस्तु तिलकान्मोहयेज्जगत् ॥ ८ ॥

ओं फें हूं फट् फेत्कारिणि। ह्रीं ज्वल२

त्रैलोक्यं मोहय२ गुह्यकालिके। स्वाहा।

अनेन तिलकं कृत्वा राजादीनां वशीकरम्।

गर्द्दभस्य रजो गृह्य कुसुमं सूतकस्य च ॥ ९ ॥

नारीरजः क्षिपद्रात्रौ शय्यादौ द्वेषकृद्भवेत्।

गोखुरश्च तथा शृङ्गमश्वस्य च खुरं तथा ॥ १० ॥

शिरः सर्पस्य सान्द्रं स्याद्गृहेषूच्चाटनं भवेत्।

करवीरशिफा पीता ससिद्धार्था च मारणे ॥ ११ ॥

व्यालछुच्छुन्दरीरक्तं करवीरं तदर्थकृत।

सरटं षट्पदश्चापि तथा कर्कटवायकम् ॥ १२ ॥

चूर्णीकृत्य क्षिपेत्तैले तदभ्यङ्गश्च कुष्ठकृत।

ओं नवग्रहाय सर्वशत्रून् मम साधय२ मारय२

ओं सौं मं बुं चुं ओं शं वा कें ओं स्वाहा।

अनेनार्कशतेनाच्य श्मशाने तु निधापयेत ॥ १३ ॥

भूर्जे वा प्रतिमायां वा मारणाय रिपोर्गृहे।

ओं कुञ्जरी ब्रह्माणी। ओं मञ्जरी माहेश्वरी।

ओं वेताली कौमारी ओं काली वैष्णवी।

ओं अघोरा वाराही। ओं वेताली इन्द्राणी उर्वशी। ओं

जयानी यक्षिणी। नवमातरो हे मम शत्रुं गृह्णत२।

भूर्जे नाम रिपोर्लिख्य श्मशाने पूजिते म्रियेत् ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नानामन्त्राः ।

अग्निरुवाच । आदौ हकारसंयुक्ता खेचक्षे पदभूषिता ।
वर्गातीतविसर्गेण स्त्रौं हूं क्षेपफडन्तिका ॥ १ ॥
सर्वेदर्मकरी विद्या विषसत्वादिमर्दनी ।
श्री क्षेचक्षेतिप्रयोगश्च कालदष्टस्य जीवनं ॥ २ ॥
श्रीं हूं केचः प्रयोगाऽयं विषग्रहप्रमर्दनं ।
स्त्री हूं फडितियोगोऽयं पापारोगादिकं जयेत् ॥ ३ ॥
खक्षेति च प्रयोगोऽयं विघ्नदुष्टादि वारयेत् ।
क्षूं स्त्री ओमितियोगोऽयं योषिदादिवशीकरः ॥ ४ ॥
खे स्त्री खे च प्रयोगाऽयं वशाय विजयाय च ।
ऐं ह्रीं श्री स्फे क्षें क्षौं भगवति । अम्बिके । कुब्जिके ।
स्फें ओं भं तं वशनमो अघोराय मुखे व्रां व्रीं किलि किलि
विच्चा स्फौं हें स्फं श्रौं ह्रीं ऐं ओमिति कुब्जिकाविद्या
सर्वकरा स्मृता ।
भूयः स्कन्दाय यानाह मन्त्रानीशश्च तान् वदे ॥ ५ ॥

अथ षोडशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

सकलादिमन्त्रोद्धारः ।

ईश्वर उवाच । सकलं निष्कलं शून्यं कालाढ्यं स्वमलङ्कृतम्
क्षपणं क्षयमन्तस्थं कण्ठोष्ठं चाष्टमं शिवम् ॥ १ ॥
प्रासादस्य पराख्यस्य स्मृतं रूपं गुहाष्टधा ।

सद्याशिवस्य शब्दस्य रूपस्याखिलसिद्धये ॥ २ ॥
अमृतश्चांशुमांश्चेन्दुरीश्वरश्चोग्र उष्टकः ।
एकपादेन श्रोजाख्य श्रोषधश्चांशुमान वशी ॥ ३ ॥
अकारादे चकारश्च ककारादे क्रमादिमे ।
कामदेव शिखण्डी च गणेश कालशङ्करौ ॥ ४ ॥
एकनेत्रो द्विनेत्रश्च त्रिशिखो दीर्घबाहुकः ।
एकपादर्द्धचन्द्रश्च वलपो योगिनीप्रिय ॥ ५ ॥
शक्तीश्वरो महाग्रन्थिस्तर्पक स्थाणुदन्तुरौ ।
निधीशो नन्दो पद्मश्च तथान्य शाकिनीप्रिय ॥ ६ ॥
मुखविम्बो भीषणश्च कृतान्त प्राणसञ्ज्ञक ।
तेजस्वी शक्र उदधि श्रीकण्ठ सिंह एव च ॥ ७ ॥
शशाङ्को विश्वरूपश्च चश्च स्यात् नरसिंहकः ।
सूर्य्यमात्रासमाक्रान्त विश्वरूपन्तु कारयेत ॥ ८ ॥
अ शुमत्सयुत कृत्वा शशिबीज विनायुतम ।
ईशानमोजसाक्रान्त प्रथमन्तु समुद्धरेत् ॥ ९ ॥
तृतीय पुरुष विद्धि दक्षिण पञ्चम तथा ।
सप्तम वामदेवन्तु सद्याजात तत परम ॥ १० ॥
रसयुक्तन्तु नवम ब्रह्मपञ्चकमीरितम् ।
औंकाराद्याश्चतुर्थ्यन्ता नमोऽन्ता सवमन्त्रका ॥ ११ ॥
सद्योदेवा द्वितीयन्तु हृदयश्चाङ्गसयुतम् ।
चतुर्थन्तु शिरा विद्धि ईश्वरश्चामनामत ॥ १२ ॥
उष्टकन्तु शिखा ज्ञेया विश्वरूपसमन्विता ।
तन्मश्चमष्टम स्यात नेत्रन्तु दशम मतम् ॥ १३ ॥
अस्त्र शशी समाख्यात शिवसञ्ज्ञ शिखिध्वज ।

नम स्वाहा तथा वौषट हु च फट्क्रमेण तु ॥ १४ ॥
आतिफट्क हृदादीना प्रासाद मन्त्रमावदे ।
ईशानाद्रुद्रसख्यात प्रोक्तैश्चाशुरञ्जितम ॥ १५ ॥
औषधाक्रान्तशिरसमूहकस्योपरिस्थितम ।
अर्द्धचन्द्रार्ध्वनादश्च विन्दुहितयमध्यगम ॥ १६ ॥
तदन्ते विश्वरूपन्तु कुटिलन्तु त्रिधा तत ।
एव प्रासादमन्त्रश्च सवकमकरो मनु ॥ १७ ॥
शिखावीज समुद्धृत्य फट्कारान्तन्तु चैव फट ।
अर्द्धचन्द्रासन ज्ञेय कामदेव ससर्पकम ॥ १८ ॥
महापाशुपतास्त्रन्तु सवदुष्टप्रमदनम ।
प्रासाद सकल प्रोक्ता निष्कल प्राच्यतेऽधना ॥ १९ ॥
औषध विश्वरूपन्तु रुद्राख्य सूर्य्यमण्डलम् ।
चन्द्रार्द्ध नादसयोग विसर्ग कुटिलन्तत ॥ २ ॥
निष्कला भुक्तिमुक्ती स्यात पञ्चाङ्गाऽ सदाशिव ।
अ शुमान विश्वरूपश्च आवृत शून्यरञ्जितम ॥ २१ ॥
ब्रह्माङ्गरहित शून्यमस्तस्य मूर्त्ति रसस्तक ।
विघ्ननाशाय भवति पूजिता बालबालिशै ॥ २२ ॥
अशुमान् विश्वरूपाख्यमूहकस्योपरि स्थितम ।
कलाख्य सकलस्यैव पूजाङ्गादि च सवत ॥ २३ ॥
नरसिंह कृतान्तस्थ तजस्विप्राणमूर्ध्व म ।
अ शुमानूहकाक्रान्तमधार्ध्व समलङ्कृतम् ॥ २४ ॥
चन्द्राद्धनादनादान्त ब्रह्मविष्णुविभूषितम ।
उदधि नरसिंहश्च सूर्य्यमात्राविभेदितम् ॥ २५ ॥
यदा कृत तदा तस्य ब्रह्माद्यङ्गानि पूर्ववत् ।

ओजाख्यमशमदयुक्त प्रथम वर्णमुद्धरेत् ॥ २६ ॥
अ शमश्चाशुनाक्रान्त द्वितीय वर्णनायकम ।
अशमानीश्वरन्तद्वत् तृतीय मुक्तिदायकम् ॥ २७ ॥
जहकश्चाशुनाक्रान्त वरुणप्राणतैजसम् ।
पञ्चमन्तु समाख्यात कृतान्तन्तु तत परम् ॥ २८ ॥
अ शमानुदकप्राण सप्तम वर्णमुद्धृतम ।
पद्मबिन्दुसमाक्रान्त नन्दीशमेकपादष्टक ॥ २९ ॥
प्रथमश्चान्ततो योज्य क्षपण दशबीजकम ।
अस्यार्द्ध तृतीयश्चैव पञ्चम सप्तम तथा ॥ ३ ॥
सद्योजातन्तु नवम द्वितीयाद्धृदयादिकम ।
दशाणप्रणव यत्तु फडन्तञ्चास्त्रमुद्धरेत ॥ ३१ ॥
नमस्कारयुतान्यत्र ब्रह्माङ्गानि तु नान्यथा ।
द्वितीयादष्टम यावदष्टौ विद्येश्वरा मता ॥ ३२ ॥
अनन्तेशश्च सूक्ष्मश्च तृतीयश्च शिवोत्तम ।
एकमर्त्त्यैकरूपस्तु त्रिमूर्त्तिरपरस्तथा ॥ ३३ ॥
श्रीकण्ठश्च शिखण्डी च अष्टौ विद्येश्वरा स्मृता ।
शिखण्डिनोऽप्यनन्तान्त मन्त्रान्त मूर्त्तिरीरिता ॥ ३४ ॥

अथ सप्तदशाधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

गणपूजा ।

ईश्वर उवाच । विश्वरूप समुद्धृत्य तेजस्युपरि सस्थितम ।
नरसिंह ततोऽधस्तात् कृतान्त तदधो न्यसेत् ॥ १ ॥
प्रणव तदध, कृत्वा जहक तदध पुन ।

अशुमान विश्वमूर्त्तिश्च कण्ठोष्ठप्रणवादिकम् ॥ २ ॥
नमोऽन्त स्याच्चतुवर्णो विश्वरूपश्च कारणम् ।
सूर्य्यमावाहत ब्रह्मण्यङ्गानीह तु पूर्ववत् ॥ ३ ॥
उच्चरेत प्रणव पूव प्रस्फुरद्वयमुच्चरेत् ।
घोरघोरतर पश्चात तत्र रूपमत स्मरेत् ॥ ४ ॥
चटशब्द द्विधा कृत्वा तत प्रवरमुच्चरेत् ।
दहेति च द्विधा कार्य्य वमेति च द्विधा मतम ॥ ५ ॥
घातयेति द्विधाकृत्य हु फडन्त समुच्चरेत ।
अघोरास्त्रन्तु नेत्र स्याद् गायत्री चाच्यतेऽधुना ॥ ६ ॥
तन्महेशाय विद्महे महादेवाय धीमहि ।
तन्न शिव प्रचोदयात गायत्री सर्वसाधनी ।
यात्राया विजयादौ च यजेत् पूर्वङ्गण श्रिये ।
तुर्य्याश्रे तु पुरा क्षेत्रे समन्तादङ्कनाजिते ॥ ७ ॥
चतुष्पद त्रिकोणे तु त्रिदल कमल लिखेत ।
तत्पृष्ठे पट्टिकावियोभागि त्रिदलमश्वयुक ॥ ८ ॥
वसुदेवसुते साञ्जे त्रिदले पादपट्टिका ।
तदूर्ध्वे वट्टिका देया भागभावप्रमाणत ॥ ९ ॥
द्वार पद्ममित कोष्ठादुपद्वार विवर्णितम् ।
द्वारोपद्वाररचित मण्डल विघ्नसूदनम् ॥ १ ॥
आरक्त कमल मध्ये वाह्यपद्मानि तद् वहि ।
सिता तु वोथिका काय्या द्व राणि तु यथेच्छया ॥११॥
कर्णिका पीतवर्णा स्यात् केशराणि तथा पुन ।
मण्डल विघ्नमर्द्दाख्य मध्ये गणपति यजेत् ॥ १२ ॥
नामाद्य सवराक स्यादेवाच्छकसमन्वितम् ।

शिरो हत ततपुरुषेण श्रोमायश्च नमोऽस्तकम् ॥ १३ ॥
गजाख्य गजशीर्षञ्च गाङ्गेय गणनायकम ।
त्रिरावर्त्तङ्गगनगङ्गोपति पर्वपङ्क्तिगम् ॥ १४ ॥
विचित्राश महाकाय लम्बोष्ठ लम्बकर्णकम ।
लम्बोदर महाभाग विकृत पार्वतीप्रियम् ॥ १५ ॥
भयावहञ्च भद्रञ्च भगण भयसूदनम् ।
द्वादशैते दशपङ्क्तौ देवत्रासञ्च पश्चिमे ॥ १६ ॥
महानाद भास्वरञ्च विघ्नराज गणाधिपम् ।
उद्भटस्वानभश्वण्डौ महाशुण्डञ्च भीमकम् ॥ १७ ॥
मन्मथ मधुसूदञ्च सुन्दर भावपुष्टकम ।
सौम्ये ब्रह्मेश्वर ब्राह्म मनावृत्तिञ्च सलयम् ॥ १८ ॥
लय नृत्यप्रिय लौल्य विकण वत्सल तथा ।
कृतान्त कालदण्डञ्च यजेत् कुम्भञ्च पूववत् ॥ १९ ॥
अयुतञ्च जपेन् मन्त्र होमयेत् तु दशाशत ।
शेषाणान्तु दशाहुत्या जपाद्यमन्तु कारयेत् ॥ २ ॥
पूर्णा दत्त्वाऽभिषेकन्तु कुर्य्यात् सर्वन्तु सिध्यति ।
भूगोऽश्वगजवस्त्राद्यैर्गुरुपूजाञ्चरेन् नर ॥ २१ ॥

अथाष्टादशाधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

वागीश्वरीपूजा ।

ईश्वर उवाच । वागीश्वरीपूजनञ्च प्रवक्ष्यामि समण्डलम् ।
जहक कालसयुक्त मनु वर्णसमायुतम ॥ १ ॥
निमाद ईश्वर कार्य्य मनुना चन्द्रसूर्य्यवत् ।

अचरञ्च हि टेत्र स्यात् ध्यायेत् कुन्देन्दुसन्निभाम ॥ २ ॥
पञ्चाशद् वर्णमालान्तु मुक्तास्रग्दामभूषिताम ।
वरदाभयाक्षसूत्रपुस्तकाढ्या त्रिलोचनाम ॥ ३ ॥
लच जपेन् मस्तकान्त स्कन्धान्त वर्णमालिकाम।
अकारादिक्षरान्ता विशन्तीं मानवत् स्मरेत् ॥ ४ ॥
कुर्य्याद् गुरुश्च दीचार्थं मन्त्रग्राहि तु मण्डलम ।
सर्य्याग्रमिन्दभक्तान्तु भागाभ्या कमल स्थितम ॥ ५ ॥
वीथिका पद्दिका कार्य्या पद्मान्यष्टौ चतुष्पटे ।
वीथिका पद्दिका बाह्ये द्वाराणि द्विपदानि तु ॥ ६
उपद्वाराणि तद्वच्च कोणबाह्य द्विपद्दिकाम ।
सितानि नव पद्मानि कर्णिका कनकप्रभा ॥ ७ ॥
केशराणि विचित्राणि कोणान रक्तेन पूरयेत ।
व्योमरेखान्तर कृष्ण द्वाराण्यिन्द्रभमानत ॥ ८ ॥
मध्ये सरस्वती पद्मे वागीशी पूर्वपत्रके ।
हृल्लेखा चित्रवागीशी गायत्री विश्वरूपया ॥ ९ ॥
शाङ्करी मति ऽतिश्च पवाद्या ह्री स्वबीजका ।
ध्येया सरस्वतीवच्च कपिलाज्येन होमक ।
संस्कृतप्राकृतकवि काव्यशास्त्रादिविद् भवेत् ॥ १० ॥

अथोनविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

मण्डलानि ।

ईश्वर उवाच । सर्वतो भद्रकाद्यष्टमण्डलानि वदे गुह । ।
शक्तिमासाधयेत् प्राचीमिष्टाया विषुवे सुधी ॥ १ ॥

चित्रास्वात्यन्तरेणाथ दृष्टसूत्रेण वा पुनः ।
पूर्वापरायतं सूत्रमास्फाल्य मध्यतोऽङ्कयेत् ॥ २ ॥
कोटिद्वयन्तु तन्मध्यादङ्कयेद् दक्षिणोत्तरम् ।
मध्ये द्वयं प्रकर्त्तव्यं स्फालयेद् दक्षिणोत्तरम् ॥ ३ ॥
अतःक्षेत्रार्द्धमानेन कोणसम्पातमादिशेत् ।
एवं सूत्रचतुष्कस्य फालनाच्चतुरस्रकम् ॥ ४ ॥
जायते तत्र कर्त्तव्यं भद्रश्वेटकरं शुभम् ।
वसुभक्ते न्दुद्विपदे क्षेत्रे वीथी च भागिका ॥ ५ ॥
द्वारं द्विपदिकं पद्ममानाद् वै सकपोलकम् ।
कोणबन्धविचित्रन्तु द्विपदं तत्र वर्त्तयेत ॥ ६ ॥
शुक्लं पद्मं कर्णिका तु पीता चित्रन्तु केशरम् ।
रक्ता वीथी तत्र कल्प्या द्वारं लोकेशरूपकम् ॥ ७ ॥
रक्तकोणं विधौ नित्ये नैमित्तिकेऽब्जकं शृणु ।
असंसक्तन्तु संसक्तं द्विधाब्जं भुक्तिमुक्तिकृत ॥ ८ ॥
असंसक्तं मुमुक्षूणां संसक्तं तत् त्रिधा पृथक् ।
बालो युवा च वृद्धश्च नामतः फलसिद्धिदा ॥ ९ ॥
पद्मक्षेत्रे तु सूत्राणि दिग्विदिक्षु विनिक्षिपेत् ।
वृत्तानि पञ्चकल्पानि पद्मक्षेत्रसमानि तु ॥ १० ॥
प्रथमे कर्णिका तत्र पुष्करैर्नवभिर्युता ।
केशराणि चतुर्विंशद्द्वितीयेऽथ तृतीयके ॥ ११ ॥
दलसन्धिर्गजकुम्भनिभान्तयद् दलाग्रकम् ।
पञ्चमे व्योमरूपन्तु संसक्तं कमलं स्मृतम् ॥ १२ ॥
असंसक्ते दलाग्रे तु दिग्भागैर्विस्तराद् भजेत् ।
भागद्वयपरित्यागाद्वस्त्रं ग्रीवन्तयेद् दलम् ॥ १३ ॥

सन्धिविस्तरसूत्रेण तन्मूलादङ्कयेद् दलम् ।
सव्यासव्यक्रमेणैव द्वन्द्वमेतद् भवेत् तथा ॥ १४ ॥
अथ वा सन्धिमध्यात् तु भ्रामयेदर्द्धचन्द्रवत् ।
सन्धिद्वयाग्रसूत्रं वा बालपद्मं तथा भवेत् ॥ १५ ॥
सन्धिसूत्राद्धमानेन पृष्ठतः परिवर्त्तयेत् ।
तीक्ष्णाग्रन्तु सुवातन कमलं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १६ ॥
मुक्तिवृद्धौ च वश्यादौ बालं पद्मं समानकम् ।
नवनाभं नवहस्तं भागैर्मन्त्रात्मकैस्ततः ॥ १७ ॥
मध्येऽब्जं पट्टिकावीजं द्वारणाञ्जस्य मानतः ।
कण्ठोपकण्ठमुक्तानि तद् बाह्ये वीथिका मता ॥ १८ ॥
पञ्चभागान्विता सा तु समन्ताद् दशभागका ।
दिग्विदिक्ष्वष्ट पद्मानि द्वारपद्मं सवीथिकम् ॥ १९ ॥
तद् बाह्ये पञ्च पट्टिका वीथिका यत्र भूषिता ।
पद्मवद् द्वारकण्ठन्तु पट्टिकाश्चोष्ठकण्ठकम् ॥ २ ॥
कपोलं पट्टिकं कार्य्यं दिक्षु द्वारत्रयं स्फुटम् ।
कोणबन्धं त्रिपट्टन्तु द्विपट्टं वज्रवद् भवेत् ॥ २१ ॥
मध्यन्तु कमलं शुक्लं पीतं रक्तञ्च नीलकम् ।
पीतशुक्लञ्च धूम्रञ्च रक्तं पीतञ्च मुक्तिदम् ॥ २२ ॥
पूर्वादौ कमलान्यष्ट शिरोऽण्यादिकं जपेत् ।
प्रासादमध्यतोऽभ्यर्च्य शक्त्यादीनब्जकादिषु ॥ २३ ॥
अब्जानि वाह्यवीथ्यान्तु विष्ण्वादीनश्वमेधभाक् ।
पवित्रारोहणादौ च महामण्डलमालिखेत् ॥ २४ ॥
अष्टहस्तं पुरा चैव रसपक्षैर्विवर्त्तयेत् ।
द्विपदं कमलं मध्ये वीथिका पट्टिका ततः ॥ २५ ॥

दिग्विदिक्षु ततोऽष्टौ च नीलाब्जानि विवर्त्तयेत् ।
मध्यपद्मप्रमाणेन विश्रत पद्मानि तानि तु ॥ २६ ॥
दलसन्धिविहीनानि नीलेन्दीवरकाणि च ।
तत पृष्ठे पट्टिका वीथी स्वस्तिकानि तदूर्ध्वत ॥ २७ ॥
द्विपदानि तथा चाष्टौ कृतिभागकृतानि तु ।
वर्त्तयेत स्वस्तिकान्यत्र वीथिका पूर्ववद् वहि ॥ २८ ॥
द्वाराणि कमल यद्वदुपकण्ठयुतानि तु ।
रक्ता काण पीतवीथी नल पद्मञ्च मण्डले ॥ २९ ॥
स्वस्तिकादि विचित्रञ्च सर्वकामप्रद गुह ।
पञ्चाब्ज पञ्चहस्त स्यात् समन्ताद् दशभाजितम ॥३ ॥
द्विपद कमल वीथि पट्टिका दिक्षु पङ्कजम् ।
चतुष्क पृष्ठता वीथी पट्टिका द्विपदान्यथा ॥ ३१ ॥
कण्ठोपकण्ठयुक्तानि द्वाराण्यब्जन्तु मध्यत ।
मध्याब्जमण्डले व्याप्तिन सित पीतञ्च पूर्वकम ॥ ३२ ॥
वैदूर्याभ दक्षिणाब्ज कुन्दाभ वारुण कजम ।
उत्तराब्जन्तु शङ्खाभ-न्यत् सर्व विचित्रकम् ॥ ३३ ॥
सर्वकामप्रद वक्ष्ये दशहस्तन्तु मण्डलम् ।
त्रिकारभक्तन्तुर्याम्र द्वारन्तु द्विपद भवेत ॥ ३४ ॥
मध्ये पद्म पूर्ववच्च विद्धस्व वदाम्यथ ।
चतुर्हस्त पुर कृत्वा वृत्तश्चैव कारदयम ॥ ३५ ॥
वीथिका हस्तमात्रन्तु स्यात्सकैर्बहुभिश्चता ।
हस्तमात्राणि द्वाराणि दिक्षु वृत्त सपद्मकम ॥ ३६ ॥
पद्मानि पञ्च शुक्लानि मध्ये पूज्यश्च निष्कल ।
हृदयादीनि पूर्वादौ विदिक्ष्वस्त्राणि वै यजेत् ॥ ३७ ॥

प्रागवच्च पद्म ब्रह्माणि बुद्धाधारमतो वदे ।
शतभागे तिथिभागे पद्म लिङ्गाष्टक दिशि ॥ ३८ ॥
मेखलाभागसयुक्त कण्ठ द्विपदिक भवेत ।
आचार्य्यो बुद्धिमाश्रित्य कल्पयेच्च लतादिकम ॥ ३९ ॥
चतु षट्पञ्चमाष्टादि खाक्षिखाद्यादि मण्डलम ।
खाचोन्दसूर्य्यग सव खाक्षि चेवेन्दुवर्णनात ॥ ४० ॥
चत्वारिशदधिकानि चतुर्दशशतानि हि ।
मण्डलानि हरे शम्भोर्देव्या सूर्य्यस्य सन्ति च ॥ ४१ ॥
दशसप्तविभक्ते तु लतालिङ्गोद्भव शृणु ।
दिक्षु पञ्चत्रयञ्चैक त्रय पञ्च च लोपयेत् ॥ ४२ ॥
ऊर्ध्वंग द्विपदे लिङ्गमन्दिर पार्श्व कोष्ठयो ।
मध्येन द्विपद पद्ममथ चैकञ्च पङ्कजम् ॥ ४३ ॥
लिङ्गस्य पार्श्वयोर्भद्रे पदद्वारमलोपनात् ।
तत्पार्श्वशोभा षड लोप्य लता शषास्तथा हरे ॥४४॥
ऊर्ध्वं द्विपदिक लोप्य हरेर्भद्राष्टक स्मृतम ।
रश्मिमानसमायुक्तवेदलापाच्च शोभिकम ॥ ४५ ॥
पञ्चविंशतिक पद्म तत पीठमपीठकम ।
द्वय द्वय रचयित्वा उपशोभास्तथाष्ट च ॥ ४६ ॥
देव्यादिव्यापक भद्र हृद्दमध्ये पर लघु ।
मध्ये नवपद पद्म कोणे भद्रचतुष्टयम ॥ ४७ ॥
त्रयोदशपद शेष बुद्धाधारन्तु मण्डलम् ।
शतपत्र षष्ट्यधिक बुद्धाधार हरादिषु ॥ ४८ ॥

———

अथ विंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

अघोरास्त्रादिशान्तिकल्प ।

ईश्वर उवाच । अस्त्रयाग पुरा कार्य्य सवकर्मसु सिद्धिद ।
मध्ये पूज्य शिवाद्यस्त्र वज्रादोन पूर्वत क्रमात् ॥ १ ॥
पञ्चचक्र दशकर रणादौ पूजित जये ।
ग्रहपूजा रविमध्ये पूर्वाद्या सोमकादय ॥ २ ॥
सर्वे एकादशस्थास्तु ग्रहा स्यु ग्रहपूजनात् ।
अस्त्रशान्ति प्रवक्ष्यामि सर्वोतपातविनाशिनीम ॥ ३ ॥
ग्रहरोगादिशमनी मारीशत्रुावमर्दनोम ।
विनायकोपतसिम्नमघोरास्त्र जपेन्नर ॥ ४ ॥
लक्ष ग्रहादिनाश स्यादुत्पाते तिलहोमनम ।
दिव्ये लक्ष तदर्द्धेन व्योमजात्पातनाशनम ॥ ५ ॥
घृतेन लक्षपातन उतपात भूमिजे हितम् ।
घृतगुग्गुलुहोमे च सर्वोत्पातादिमर्दनम ॥ ६ ॥
दूर्वाक्षताज्यहोमेन व्याधयोऽथ घृतेन च ।
सहस्रेण तु दु स्वप्ना विनश्यन्ति न सशय ॥ ७ ॥
अयुताद् ग्रहदोषघ्नो जवाघृतविमिश्रितात ।
विनायकार्त्तिशमनमयुतेन घृतस्य च ॥ ८ ॥
भूतवेतालशान्तिस्तु गुग्गुलोरयुतेन च ।
महाद्रुमस्य भङ्गे तु व्यालकङ्के गृहे ।स्थिते ॥ ९ ॥
आरण्यानां प्रवेशे च दूर्वाज्याक्षतहावनात् ।
उल्कापाते भूमिकम्पे तिलाज्येनाहुताच्छिवम् ॥ १० ॥

रक्तस्रावे तु वृक्षाणामयुतात् गुग्गुलो शिवम्।
अकाले फलपुष्याणां राष्ट्रभङ्गे च मारणे॥ ११॥
द्विपदादेर्यदा मारो लक्षार्द्धाच्च तिलाज्यत।
हस्तिमारोपशान्त्यर्थं करिणीदन्तवर्द्धने॥ १२॥
हस्तिन्या मदवृष्टौ च अयुताच्छान्तिरिष्यते।
अकाले गर्भपाते तु जाते यत्र विनश्यति॥ १३॥
विकृता यत्र जायन्ते यात्राकालेऽयुत हुनेत्।
तिलाज्यलक्षहोमन्तु उत्तमासिद्धिसाधने॥ १४॥
मध्यमायां तदर्द्धेन तत्पादादधमासु च।
यथा जपस्तथा होम संग्रामे विजयो भवेत्।
अघोरास्त्र जपेन न्यस्य ध्यात्वा पञ्चास्यमूर्जितम्॥१५॥

अथैकविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

पाशुपतशान्तिः।

ईश्वर उवाच। वक्ष्ये पाशुपतास्त्रेण शान्तिजापादि पूर्वत।
पादत पूर्वनाशो हि फडन्त चापदादादिनुत्॥ १॥
ओं नमो भगवते। महापाशुपताय अतुलबलवीर्य्यपराक्रमाय त्रिपञ्चनयनाय नानारूपाय नानाप्रहरणोद्यताय सर्वाङ्गरक्ताय भिन्नाञ्जनचयप्रख्याय श्मशानवेतालप्रियाय सर्वविघ्ननिकृन्तनरताय सर्वसिद्धिप्रदाय भक्तानुकम्पिने असंख्यवक्त्रभुजपादाय तस्मिन् सिद्धाय वेतालवित्रासिने शाकिनीक्षोभजनकाय व्याधिनिग्रहकारिणे पापभञ्जनाय सूर्य्यसोमाग्निनेत्राय विष्णुकवचाय खड्गवज्रहस्ताय यम-

दण्डवरुणपाशाय रुद्रशूलाय ज्वलज्जिह्वाय सर्वरोगविद्रा वणाय ग्रहनिग्रहकारिणे दुष्टनागक्षयकारिणे ओं कृष्णपिङ्गलाय फट। हुंकारास्त्राय फट। वज्रहस्ताय फट। शक्तये फट। दण्डाय फट। यमाय फट्। खड्गाय फट। वारुणाय फट। पाशाय फट। ध्वजाय फट्। अङ्कुशाय फट। गदायै फट। कुवेराय फट। त्रिशूलाय फट। मुद्गराय फट्। चक्राय फट्। पद्माय फट। नागास्त्राय फट। ईशानाय फट। खेटकास्त्राय फट। मुण्डास्त्राय फट्। कङ्कालास्त्राय फट्। पिच्छिकास्त्राय फट्। क्षुरि कास्त्राय फट। ब्रह्मास्त्राय फट। शक्त्यस्त्राय फट। गणा स्त्राय फट। पिलिपिच्छास्त्राय फट्। गन्धर्वास्त्राय फट। मूर्वास्त्राय फट। दक्षिणास्त्राय फट। वामास्त्राय फट। पश्चिमास्त्राय फट। मन्त्रास्त्राय फट। शाकिन्यस्त्राय फट। योगिन्यस्त्राय फट। दण्डास्त्राय फट। महादण्डास्त्राय फट। नागास्त्राय फट। शिवास्त्राय फट। ईशानास्त्राय फट्। पुरुषास्त्राय फट्। अघोरास्त्राय फट। सद्योजाता स्त्राय फट। हृदयास्त्राय फट। महास्त्राय फट। गरुडा स्त्राय फट। राक्षसास्त्राय फट। दानवास्त्राय फट। क्षौं नरसिंहास्त्राय फट। त्वष्ट्रस्त्राय फट्। सर्वास्त्राय फट्। न फट। व फट। प फट। फ फट्। म फट। श्री फट। फे फट। भू फट। भुव फट। स्व फट। मह फट। जन फट। तप फट्। सर्वलोक फट। सर्वपाताल फट्। सर्वतत्त्व फट्। सर्वप्राण फट। सव नाडी फट्। सर्वकारण फट्। सर्वदेव फट। ह्रीं फट।

श्रीं फट । ह्र फट् । स्त्र फट । स्त्रा फट । ला फट् । वैराग्याय फट् । मायास्त्राय फट् । कामास्त्राय फट् । क्षेत्रपालास्त्राय फट । हुङ्कारास्त्राय फट् । भास्करास्त्राय फट् । चन्द्रास्त्राय फट् । विघ्नेश्वरास्त्राय फट् । खो खौं फट् । क्रौं क्रो फट् । भ्रामय२ फट् । छादय२ फट । उन्मूलय२ फट । त्रासय२ फट । सञ्जीवय२ फट् । विद्रावय२ फट । सर्वदुरित नाशय२ फट् ।

सकृदावर्त्तनादेव सर्वविघ्नान विनाशयेत् ।
शतावर्त्तेन चोतपातान् रणादौ विजयो भवेत ॥ २ ॥
घृतगुग्गुलुहोमाच्च असाध्यानपि साधयेत् ।
पठनात सर्वशान्ति स्याच्छस्त्रपाशुपतस्य च ॥ ३ ॥

अथ द्वाविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

षडङ्गान्यघारास्त्राणि ।

ईश्वर उवाच । ओ क्ष हंस इति मन्त्रेण मृत्युरोगादि शाम्यति
लक्षाहुतिभिर्दूर्वाभि शान्ति पुष्टि प्रसाधयेत ॥ १ ॥
अथवा प्रणवेनैव मायया वा षडानन । ।
दिव्यान्तरीक्षभौमानां शान्तिकत्पातवृक्षके ॥ २ ॥

ओ नमो भगवति । गङ्गे । कालि२ । कहाकालि२ । मांसशोणितभोजने । रक्तकृष्णमुखि । वशमानय मानुषान् स्वाहा ।

श्रीं लक्ष जप्त्वा दशांशेन हुत्वा स्यात् सर्वकर्मकृत ।
वशं नयति शक्रादीन् मानुषेष्वेषु का कथा ॥ ३ ॥

अन्तर्धानकरी विद्या मोहनी जम्भणी तथा ।
वशं नयति अरूणां अरबुद्धिप्रमाथिनी ॥ ४ ॥
कामधेनुरियं विद्या सप्तधा परिकीर्त्तिता ।
मन्त्रराजं प्रवक्ष्यामि अरचौरादिमोहनम् ॥ ५ ॥
महाभयेषु सर्वेषु स्मर्तव्यं हरपूजितम् ।
लक्षं जप्त्वा तिलैर्होमं सिध्येदुद्धारकं शृणु ॥ ६ ॥

ओं हले शूले एहि ब्रह्मसत्येन विष्णुसत्येन रुद्रसत्येन रक्ष मां वाचेश्वराय स्वाहा ।

दुर्गात् तारयते यस्मात तेन दुर्गा शिवा मता ।

ओं चण्डकपालिनि ! दन्तान किटि२ चिटि२ गुह्ये फट ह्रीं

अनेन मन्त्रराजेन चालयित्वा तु तण्डुलान् ॥ ७ ॥
त्रि अष्टवाराणि जप्तानि तच्चौरेषु प्रदापयेत ।
दन्तैश्चूर्णानि शुक्लानि पतितानि हि शुध्यते ॥ ८ ॥

ओं ज्वललोचन ! कपिलजटाभारभास्वर ! विद्रावण ! त्रैलोक्यडामर२ दर२ भ्रम२ आकृष्ट२ तोटय२ मोटय२ दह२ पच२ एवं सिद्धिरुद्रो आपयति यदि ग्रहापगतं स्वर्गलोकं देवलोकं वा आरामविहाराचलं तथापि तमावर्त्तयिष्यामि बलिं गृह्ण२ ददामि ते स्वाहेति ।

क्षेत्रपालबलिं दत्त्वा ग्रहो न्यासाद्वशं व्रजेत ।
अरूवा नाशमायान्ति रणे वरगणस्य ॥ ९ ॥
हसबीजन्तु विन्यस्य विषन्तु त्रिविधं हरेत् ।
अगुरुश्चन्दनं कुष्ठं कुङ्कुमं नागकेशरम ॥ १० ॥
नखं वै देवदारुञ्च समं कृत्वाथ धूपकं ।
माक्षिकेण समायुक्तो देववस्त्रादिधूपनात ॥ ११ ॥

विवादे मोहने स्तोभे मण्डने कलहे शुभे ।
कन्याया वरणे भाग्ये मायामन्त्रेण मन्त्रित ॥ १२ ॥
ह्रीं रोचनानागपुष्पाणि कुङ्कुमञ्च मनःशिला ।
ललाटे तिलकं कृत्वा यं पश्येत् स वशी भवेत् ॥ १३ ॥
शतावर्य्यास्तु चूर्णन्तु दुग्धपीतञ्च पुत्रकृत् ।
नागकेशरचूर्णन्तु घृतपक्वन्तु पुत्रकृत ॥ १४ ॥
पालाशबीजपानेन लभेत पुत्रकं तथा ।
ओं उत्तिष्ठ चामुण्डे । जम्भय२ मोहय२ अमुकं वशमानय२ स्वाहा ।
षडविद्या सिद्धविद्या सा नदीतीरमृदा स्त्रियम् ॥१५॥
कृत्वोन्मत्तरसेनैव नामालिख्यार्कपत्रके ।
मूत्रोत्सर्गं तत कृत्वा जपेत् तामानयेत् स्त्रियम ॥१६॥
ओं क्षं सं वषट् ।
महामृत्युञ्जयो मन्त्रो जप्याद्धोमाच्च पुष्टिकृत् ।
ओं हंसः क्रूं ह्रं सः क्रं सौः ।
मृतसञ्जीवनी विद्या अष्टार्णा जयकृद्रणे । १७ ॥
मन्त्रा ईशानमुख्याश्च धर्मकामादिदायका ।
ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानाम् ॥ १८ ॥
ब्रह्मण्याधिपतिर्ब्रह्म शिवो मेऽस्तु सदाशिव ।
ओं तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि तन्नो रुद्र प्रचोदयात् ।
ओं अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरतरेभ्यस्तु सर्वतः ॥१९॥
सर्वेभ्यो नमस्ते रुद्ररूपेभ्यः । ओं वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः रुद्राय नमः । कालाय नमः कलविकरणाय

नमो बलविकरणाय नमो बलप्रमथनाय नम । सर्वभूत दमनाय नमो मनोन्मानाय नम ।

ओ सद्योजात प्रवक्ष्यामि सद्योजाताय वै नम ।
भवे भवेऽनादिभवे भजस्व मा भजस्व मा भवोद्भव ! ॥२०॥

पञ्चब्रह्माङ्गषट्कञ्च वक्ष्येऽह भुक्तिमुक्तिदम् ।

ओ नम परमात्मने पराय कामदाय परमेश्वराय योगाय योगसम्भवाय सवकराय कुरु२ सत्य२ भव२ भवोद्भव! वामदेव! सर्वकार्य्यकर! पापप्रशमन! सदा शिव ! प्रसन्न! नमोऽस्तु ते स्वाहा ।

हृदय सर्वार्थदन्तु सप्तत्यक्षरसयुतम ।

ओ शिव शिवाय नम शिव । ओ हृदये ज्वालिनि स्वाहा शिखा । ओ शिवात्मक ! महातेज ! सर्वज्ञ! प्रभुरा वर्त्तय महाघोर! कवचपिङ्गल! नम । महाकवच ! शिवाज्ञया हृदय बन्ध२ घूर्णय२ चूर्णय२ सूक्ष्मवजधर ! वज पाश ! धनुवज्राशनिवज्रशरीर ! मम शरीरमनुप्रविश्य सर्वं दुष्टान स्तम्भय२ हु ।

अक्षराणान्तु कवच शत पञ्चाक्षराधिकम् ॥ २१ ॥

ओ ओजसे नेत्र ओं प्रस्फुर२ तनुरूप२ चट२, प्रचट२ कट२ वम२ घातय२ हु फट अघोरास्त्रम् ।

अथ त्रयोविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

रुद्रशान्ति ।

ईश्वर उवाच । शिवशान्ति प्रवक्ष्यामि कण्ठाघोरप्रपूर्वकम् ।

सप्तकोटग्रधिपो घोरा ब्रह्महत्याद्यघार्दन ॥ १ ॥
उत्तमाधमसिद्धीनामालयाऽखिलरोगनुत्।
दिव्यान्तरीक्षभौमानामुतपातानां विमर्दन ॥ २ ॥
विषग्रहपिशाचानां ग्रसन सर्वकामकृत्।
प्रायश्चित्तमघौघार्त्तौ दौर्भाग्यार्त्ति विनाशनम् ॥ ३ ॥
एकवीरन्तु विन्यस्य ध्येय पञ्चमुख सदा।
शान्तिके पौष्टिके शुक्ला रक्ता वश्येऽथ पीतक ॥ ४ ॥
स्तम्भने धूम्र उच्चाटमारणे कृष्णवर्णक।
कपिला मोहे द्वात्रिंशद्वर्णमर्चयेत ॥ ५ ॥
त्रिशल्लक्ष जपेन मन्त्र होम कुर्याद् दशांशत।
गुग्गुलाम्रतयुक्तेन सिद्धोऽसिद्धोऽथ सर्वकृत ॥ ६ ॥
अघोरान्नापरो मन्त्रो विद्यते भुक्तिमुक्तिकृत्।
अब्रह्मचारी ब्रह्मचारी अस्नात स्नातको भवेत् ॥ ७ ॥
अघोरास्त्रमघोरन्तु द्वाविमौ मन्त्रराजकौ।
जपहोमार्चनाद् युद्धे शत्रुसैन्य विमर्दयेत ॥ ८ ॥
रुद्रशान्ति प्रवक्ष्यामि शिवा सर्वार्थसाधनीम।
पुत्रार्थं ग्रहनाशार्थं विषव्याधिविनष्टये ॥ ९ ॥
दुर्भिक्षमारीशान्त्यर्थं दुःस्वप्नहरणाय च
बलादिराज्यप्राप्त्यर्थ रिपूणां नाशनाय च ॥ १० ॥
अकालफलिते वृक्षे सर्वग्रहविमर्दने।
पूजने तु नमस्कार स्वाहान्तो हवने तथा ॥ ११ ॥
आप्यायने वषटकार पुष्टौ वौषन्नियोजयेत्।
चकाररहितस्थाने जातियोगन्तु कारयेत् ॥ १२ ॥
ओं रुद्राय च ते ओं वृषभाय नम अविमुक्ताय असम्भ-

वाय पुरुषाय च पूज्याय ईशानाय पौरुषाय पञ्च चान्तरे विश्वरूपाय करालाय विकृतरूपाय अविकृतरूपाय।

निकृतौ चापरे काले अघ माया च नैऋते।

एकपिङ्गलाय श्वेतपिङ्गलाय कृष्णपिङ्गलाय नमः। मधुपिङ्गलाय नमः मधुपिङ्गलाय नियतौ अनन्ताय आर्द्राय शुष्काय पयोगणाय। कालतत्त्वे। करालाय विकरालाय। द्वौ मायातत्त्वे। सहस्रशीर्षाय सहस्रवक्त्राय सहस्रकरचरणाय सहस्रलिङ्गाय। विद्यातत्त्वे। सहस्राचाद् विन्यसेद् दक्षिणे दले। एकजटाय द्विजटाय त्रिजटाय स्वाहा। काराय स्वधाकाराय वषट्काराय षड्रुद्राय। ईशतत्त्वे तु वह्निपत्रे स्थिता गुह। भूतपतये पशुपतये उमापतये कालाधिपतये। सदाशिवाध्यन्तत्त्वे षट पूज्या पूर्वदले स्थिता। उमायै कुरूपधारिणि ओं कुरु२ रुहिणि२ रुद्रोऽसि देवाना देवदेवविशाख। हन२ दह२ पच२ मथ२ तुरु२ अरु२ सुरु२ रुद्रशान्तिमनुस्मर कृष्णपिङ्गल। अकालपिशाचाधिपतिविश्वेश्वराय नमः। शिवतत्त्वे कर्णिकाया पूज्यौ ह्युमामहेश्वरौ। ओं व्योमव्यापिने व्योमरूपाय सर्वव्यापिने शिवाय अनन्ताय अनाथाय अनाश्रिताय शिवाय शिवतत्त्वे नव पदानि व्योमव्याप्यभिधान्यहि। शाश्वताय योगपीठसंस्थिताय नित्य योगिने ध्यानाहाराय नमः। ओं नमः शिवाय सर्वप्रभवे शिवाय ईशानमूर्ध्नाय तत्पुरुषादिपञ्चवक्त्राय नवपद पूर्वदले सदाख्ये पूजयेद् गुह। अघोरहृदयाय वामदेवगुह्याय सद्योजातमूर्त्तये। ओं नमो नमः। गुह्यातिगुह्याय गात्रे

अनिधनाय सर्वयोगाधिकृताय ज्योतीरूपाय अग्निपते हाम तत्त्वे विद्यात्त्वे ह्र याम्यगे परमेश्वराय चेतनाचेतन व्योमन व्यापिने प्रथम तेजस्तेज मायातत्त्वे नैर्ऋते कालतत्त्वे ऽथ वारुणे । ओ ध्रु ध्रु नाना वा वा अनिधान । निधनोद्भव । शिव । सर्वपरमात्मन । महादेव । सद्भावेश्वर । महातेज । योगाधिपत । मुच्च२ प्रमथ२ ओ सर्व ।२ ओं भव ।२ ओ भवोद्भव ।। सर्वभूतसुखप्रदवायुपतेऽथ नियतौ पुरुषे चोत्तरेण च । सर्वसान्निध्यकर । ब्रह्मविष्णुरुद्रपर । अनाचित । अस्तुतस्तुत साक्षिण ।२ तुरु२ पतङ्ग । पिङ्ग ।२ ज्ञान ।२ शब्द ।२ सूक्ष्म ।२ शिव ।२ सर्वप्रद ।२ ओ नम शिवाय ओं नमो नम शिवाय ओं नमो नम ।

ईशाने प्राकृत तत्त्वे पूजयेज्जुहुयाज्जपेत् ।
अहरागादिमायार्त्तिशमनी सर्वसिद्धिकृत ॥ १२ ॥

अथ चतुर्विंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

अक्षुकादि ।

ईश्वर उवाच रुद्राक्षकटक धार्य्य विषम सुसम दृढम् ।
एकत्रिपञ्चवदन यथालाभन्तु धारयेत ॥ १ ॥
द्विचतु षसम ख शस्तमग्रण तीव्रकण्टकम् ।
दक्षबाहौ शिखादौ च धारयेच्चतुराननम ॥ २ ॥
अब्रह्मचारी ब्रह्मचारी अस्नात स्नातको भवेत् ।
हैमी वा मुद्रिका धार्य्या शिवमन्त्रेण चार्च्य तु ॥ ३ ॥
शिव शिखा तथा ज्योति सवित्रश्चेतिगोचरा ।

गोचरन्त कुल स्रेय तेन लक्ष्यस्तु दीक्षित ॥ ४ ॥
प्राजापत्यो मह्हीपाल कपोतो ग्रन्थिक शिवे ।
कुटिलाश्चैव वेताला पद्महसा शिखाकुले ॥ ५ ॥
धृतराष्ट्रा वका काका गोपाला ज्योतिसञ्ज्ञके ।
कुटिका सारठाश्चैव गुटिका दण्डिनोऽपरे ॥ ६ ॥
सावित्री गोचरे चैवमकैकस्तु चतुर्विध ।
सिद्धाद्यशकमाख्यास्ये येन मन्त्र सुसिद्धिद ॥ ७ ॥
भूमौ तु मातृका लेख्या कूटषण्डाववर्जिता ।
मन्त्राक्षराणि विश्लिष्य अनुस्वार नयेत पृथक ॥ ८ ॥
साधकस्य तु या सज्ञा तस्या विश्लेषण चरेत् ।
मन्त्रस्यादौ तथा चान्ते सधकार्णानि योजयेत ॥ ९ ॥
सिद्ध साध्य सुसिद्धाऽरि सज्ञाता गणयेत क्रमात् ।
मन्त्रस्यादौ तथा चान्ते सिद्धद स्याच्छतागत ॥१ ॥
सिद्धादिश्चान्तसिद्धिश्च तत्क्षणादेव सिध्यति ।
सुसिद्धादि सुसिद्धान्त सिद्धवत परिकल्पयेत् ॥ ११ ॥
अरिमादौ तथान्ते च दूरत परिवर्ज्जयेत् ।
सिद्ध सुसिद्धश्चैकार्थं अरि साध्यस्तथैव च ॥ १२ ॥
आदौ सिद्ध स्थितो मन्त्रे तदन्ते तद्वदेव हि ।
मध्ये रिपुसहस्राणि न दोषाय भवन्ति हि ॥ १३ ॥
मायाप्रसादप्रणवेनाशक ख्यातमन्त्रके ।
ब्रह्माशका ब्रह्मविद्या विष्णुर्ज्ञो वैष्णव स्मृत ॥ १४ ॥
रुद्रांशको भवेद्दु वीर इन्द्राशश्चेश्वरप्रिय ।
नागाशो नागस्तब्धाक्षो यक्षाशो भूषणप्रिय ॥ १५ ॥
गन्धर्वांशोऽतिगीतादि भीमाशो राक्षसाशक ।

दैत्याश्च स्याद् युद्धकार्य्यो मानी विद्याधरात्मक ॥ १६ ॥
पिशाचाश्चो मलाक्रान्तो मन्त्र इत्यानिरोक्ष्य च ।
मन्त्र एकात् फडन्त स्यात् विद्यापञ्चाशतावधि ॥ १७ ॥
बाला विशाच्चरान्ता च रुद्रा ह्याविंशगायुधा ।
तत ऊर्द्धन्तु ये मन्त्रा वृद्धा यावच्छतत्रयम् ॥ १८ ॥
अकारादिहकारान्ता क्रमात् पञ्चौ सितासितौ ।
अनुस्वारविसर्गेण विना चैव स्वरा दश ॥ १९ ॥
ह्रस्वा शुक्ला दीर्घा श्यामास्तिथयश्च प्रतिपन्मुखा ।
उदित शान्तिकादीनि भ्रमिते वश्यकादिकम् ॥ २० ॥
अस्तमिते सन्धयो द्वेषोच्चाटने स्तम्भनेऽस्तकम ।
इडावाहे शान्तिकाद्य पिङ्गले कर्षणात्मिकम् ॥ २१ ॥
मारणोच्चाटनादीनि विषुवे पञ्चधा पृथक ।
अधरस्य गृहे पृथ्वी जले तेजोऽन्तरा द्रव ॥ २२ ॥
रन्ध्रपार्श्वे वह्निर्वायु सर्वं व्याप्य महेश्वर ।
स्तम्भन पार्थिवे शान्तिर्जले वश्यादि तैजसे ।
वायौ स्याद् भ्रमण शून्ये पुण्य काल समभ्यसेत् ॥२३॥

अथ पञ्चविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

गौर्य्यादिपूजा ।

ईश्वर उवाच । सौभाग्यादेरुमापूजा वक्ष्येऽह भुक्तिमुक्तिदाम् ।
मन्त्रध्यानं मण्डलञ्च मुद्रा होमादिसाधनम ॥ १ ॥
चित्रभानु शिव काल महाशक्तिसमन्वितम् ।

इन्द्राद्य परतोद्धृत्य सदेव सविकारणम् ॥ २ ॥
द्वितीय द्वारकाक्रान्त गौरीप्रीतिपदान्वितम् ।
चतुर्थ्यन्त प्रकर्त्तव्य गौर्य्या वै मूलवाचकम ॥ ३ ॥
ओ ह्री स ग्रौं गौर्य्यै नम ।
तत्रार्णत्रितयेनैव जातियुक्त षडङ्गुलम ।
आसन प्रणवेनैव मूर्त्ति वै हृदयेन तु ॥ ४ ॥
उदकञ्च तथा काल शिववीज समुद्धरेत् ।
प्राण दीर्घस्वराक्रान्त षडङ्ग जातिसयुतम ॥ ५ ॥
आसन प्रणवेनात्र मूर्त्तिन्यास हृदाचरेत् ।
यामल कथित वत्स ! एकवीर वदाम्यऽथ ॥ ६ ॥
व्यापक स्ऱष्टिसयुक्त वह्निमायाकृशानुभि ।
शिवशक्तिमय वीज हृदयादिविवर्जितम ॥ ७ ॥
गौरी यजेद्धेमरूप्या काष्ठजा शैलजादिकाम ।
पञ्चपिण्डा तथाऽव्यक्ता कोणे मध्ये तु पञ्चमम ॥ ८ ॥
ललिता सुभगा गौरी क्षोभनी चाग्नित क्रमात् ।
वामा ज्येष्ठा क्रिया ज्ञाना वृत्ते पूर्वादितो यजेत ॥ ९ ॥
सपीठे वामभागे तु शिवस्याव्यक्तरूपकम ।
व्यक्ता द्विनेत्रा त्र्यक्षरा शुद्धा वा शङ्करान्विता ॥ १० ॥
पीठपद्मद्वय तारा द्विभुजा वा चतुर्भुजा ।
सिंहस्था वा वृकस्था वा अष्टाष्टादशसत्करा ॥ ११ ॥
स्रगक्षसूत्रकलिका गलकोतपलपिण्डिका ।
शर धनुर्वा सव्येन पाणिनान्यतम वहत् ॥ १२ ॥
वामेन पुस्तताम्बूलदण्डाभयकमण्डलुम ।
गणेशदर्पणेष्वासा दद्यादेकैकश, क्रमात् ॥ १३ ॥

व्यक्ताव्यक्ताऽथवा कार्य्या पद्ममुद्रा कृतासने ।
लिङ्गमुद्रा शिवस्योक्ता मुद्रा चावाहनी द्वयो ॥ १४ ॥
शक्तिमुद्रा तु यान्याख्या चतुरस्रन्तु मण्डलम् ।
चतुरस्र त्रिपत्राब्ज मध्यकोष्ठचतुष्टये ॥ १५ ॥
त्र्यश्रोर्द्ध चार्द्धचन्द्रस्तु द्विपद द्विगुण क्रमात् ।
द्विगुणा द्वारकण्ठन्तु द्विगुणादुपकण्ठत ॥ १६ ॥
द्वारत्रय त्रय दिक्षु अथवा भद्रके यजेत् ।
स्थण्डिले वाथ सस्थाप्य पञ्चगव्यामृतादिना ॥ १७ ॥
रक्तपुष्पाणि देयानि पूजयित्वा स्तुटङ्मुख ।
शत हुत्वामृताज्यञ्च पूर्णाद सर्वसिद्धिभाक ॥ १८ ॥
बलि दत्त्वा कुमारीश्च तिस्रो वा चाष्ट भोजयेत ।
नवेद्य शिवभक्तेषु दद्यान्न स्वयमाचरेत ॥ १९ ॥
कन्यार्थी लभते कन्याम अपुत्र पुत्रमाप्नुयात ।
दुर्भगा चैव सौभाग्य राजा राज्य जय रणे ॥ २० ॥
अष्टलक्षैश्च वाक्सिद्धिर्देवाद्या वशमाप्नुयु ।
न निवेद्य न चाश्नीयाद् वामहस्तेन चार्चयेत् ॥ २१ ॥
अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां तृतीयायां विशेषत ।
मृत्युञ्जयार्चन वक्ष्ये पूजयेत् कलसोदरे ॥ २२ ॥
हूयमानञ्च प्रणवो मूर्त्तिरोजस ईदृशम् ।
मूलञ्च वौषडन्तेन कुम्भमुद्रा प्रदर्शयेत् ॥ २३ ॥
होमयेत् क्षीरदूर्वाज्यममृता पुनर्नवाम् ।
पायसञ्च पुरोडाशमयुतन्तु जपेन मनुम ॥ २४ ॥
चतुर्मुख चतुर्बाहु द्वाभ्याञ्च कलस दधत् ।
वरदाभयक द्वाभ्या ध्यायाद् वै कुम्भमुद्रया ॥ २५ ॥

आरोग्यैश्वर्य्यदीर्घायुरौषध मन्त्रित शुभम् ।
अपमृत्युहरो ध्यात पूजितोऽद्भुत एव स ॥ २६ ॥

अथ षड्‌विंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय

देवालयमाहात्म्यम ।

ईश्वर उवाच । व्रतेश्वराय सत्यादीनिष्टा व्रतसमर्पणम् ।
अरिष्टशमने शस्तमरिष्ट सूत्रनायकम ॥ १ ॥
हेमरत्नमय भूत्यै महाशङ्खञ्च मारणे ।
आप्यायने शङ्खसूत्र मौक्तिक पुत्रवर्द्धनम ॥ २ ॥
स्फाटिक भूतिद कौश मुक्तिद रुद्रनेत्रजम ।
धात्रीफलप्रमाणेन रुद्राक्ष चोत्तम तत ॥ ३ ॥
समेरु मेरुहीन वा सूत्र जप्यन्तु मानसम ।
अनामाङ्गुष्ठमाक्रम्य जप भाष्यन्तु कारयेत ॥ ४ ॥
तर्जन्यङ्गुष्ठमाक्रम्य न मेरु लङ्घयेज्जपे ।
प्रमादात पतिते सूत्रे जप्तव्यन्तु शतद्वयम ॥ ५ ॥
सर्ववाद्यमयी घण्टा तस्या वादनमर्थकृत ।
गोशकृन्मूत्रवल्मीकमृत्तिकाभस्मवारिभि ॥ ६ ॥
वेश्मायतनलिङ्गादे कार्य्यमेव विशोधनम ।
स्कन्दो नम शिवायेति मन्त्र सर्वार्थसाधक ॥ ७ ॥
गीत पञ्चाक्षरो वेदे लोके गीत षडक्षर ।
ओमित्यन्ते स्थित शम्भुर्मुद्रार्थं वटवीजवत् ॥ ८ ॥
क्रमाान्नम शिवायेति ईशानाद्यानि वै विदु ।
षडक्षरस्य सूत्रस्य भाष्याद्विद्याकदम्बकम् ॥ ९ ॥

यदों नम शिवायेति एतावत परम पदम ।
अनेन पूजयेल्लिङ्ग लिङ्गे यस्मात स्थित शिव ॥ १० ॥
अनुग्रहाय लाकाना धमकामार्थमुक्तिद ।
यो न पूजयते लिङ्ग न स धर्मादिभाजनम ॥ ११ ॥
लिङ्गार्चनाद् भुक्तिमुक्तियावज्जीवमतो यजेत ।
वर प्राणपरित्यागो भुञ्जीतापूज्य नैव तम ॥ १२ ॥
रुद्रस्य पूजनाद्रुद्रो विष्णु स्याद् विष्णुपूजनात् ।
सूर्य्य स्यात् सूर्य्यपूजात शक्त्यादि शक्तिपूजनात् ॥ १३ ॥
सर्वयज्ञतपोदाने तीर्थे वेदेषु यत फलम ।
तत फल कोटिगुणित स्थाप्य लिङ्ग लभेन्नर ॥ १४ ॥
त्रिसन्ध्य योऽचयेल्लिङ्ग कृत्वा विल्वेन पार्थिवम ।
शतैकादशिक यावत कुलमुद्धृत्य नाकभाक ॥ १५ ॥
भक्त्या वित्तानुसारेण कुर्य्यात् प्रासादसञ्चयम ।
अल्प महति वा तुल्यफलमाढ्यदरिद्रयो ॥ १६ ॥
भागद्वयञ्च धर्मार्थं कल्पयज्जीवनाय च ।
धनस्य भागमेकन्तु अनित्य जीवित यत ॥ १७ ॥
त्रिसप्तकुलमुद्धृत्य देवागारकृद्दिवभाक ।
मृतकाष्ठेष्टकशैलाद्ये क्रमात् कोटिगुण फलम ॥ १८ ॥
अष्टेष्टकसुरागारकारी स्वर्गमवाप्नुयात ।
पांशुना क्रीडमानोऽपि देवागारकृद्दिवभाक ॥ १९ ॥

अथ सप्तविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

छन्दःसार ।

अग्निरुवाच । छन्दो वक्ष्ये मूलजैस्तैः पिङ्गलोक्तं यथाक्रमम्
सर्वादिमध्यान्तगणौ म्नौ ह्रौ जौ स्तौ त्रिकौ गणाः ॥१॥
ह्रस्वो गुरुर्वा पादान्ते पूर्वो योगाद् विसर्गतः ।
अनुस्वाराद् व्यञ्जनात् स्यात् जिह्वामूलीयतस्तथा ॥ २ ॥
उपध्मानीयतो दीर्घो गुरुर्ग्लौ नौ गणाविह ।
वसवोऽष्टौ च चत्वारो वेदादित्यादिलोपतः ॥ ३ ॥

अथाष्टाविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

छन्दःसार ।

अग्निरुवाच । छन्दोऽधिकारे गायत्री देवी चैकाक्षरी भवेत् ।
पञ्चदशाक्षरा सा स्यात् प्राजापत्याष्टवर्णिका ॥ १ ॥
यजुषा षड्वर्णा गायत्री साम्ना स्याद् द्वादशाक्षरा ।
ऋचामष्टादशर्णा स्यात् साम्ना वर्धेत च द्वयम् ॥ २ ॥
ऋचा तुर्यञ्च वर्धेत प्राजापत्याचतुष्टयम् ।
वर्धेदेकैकक शेषे आतुर्य्यादेकमुत्सृजेत् ॥ ३ ॥
उष्णिगनुष्टब् बृहती पङ्क्तिस्त्रिष्टब्जगत्यपि ।
तानि ज्ञेयानि क्रमशो गायत्रो ब्रह्म एव ता ॥४॥
तिस्रस्तिस्रः समान्य स्युरेकैका आर्ष्य एव च ।
ऋगयजुषा सञ्ज्ञा स्युस्तु षष्टिपदे लिखेत् ॥ ५ ॥

अथोनत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

छन्दःसारः ।

अग्निरुवाच । पाद आपादपूरणे गायत्रो वसवः स्मृताः ।
जगत्या आदित्याः पादो विराजो दिश ईरिताः ॥ १ ॥
त्रिष्टुभो रुद्राः पादः स्याच्छन्द एकादिपादकम् ।
आद्यं चतुष्पाच्चतुर्भिस्त्रिपात् समाचरेत् क्वचित् ॥ २ ॥
सा गायत्री पदे नीवृत् तत्प्रतिष्ठादि षट् त्रिपात् ।
वर्धमाना षडष्टाष्टा त्रिपात् षड्वसुभूधरैः ॥ ३ ॥
गायत्री त्रिपदा नीवृत् नागी नवनवर्त्तुभिः ।
वाराही रसद्विरसा छन्दश्चाथ तृतीयकम् ॥ ४ ॥
द्विपाद् द्वादशवस्वन्तैस्त्रिपात् तु त्रैष्टुभं स्मृतम् ।
उष्णिक् छन्दोऽष्टवसुकैः पादैर्वेदे प्रकीर्त्तितम् ॥ ५ ॥
ककुबुष्णिगष्टसूर्य्यवस्वर्णा त्रिभिरेव सः ।
पुनरुष्णिक् सूर्य्यवसुवस्वर्णैश्च त्रिपाद् भवेत् ॥ ६ ॥
परोष्णिक् परतस्तस्माच्चतुष्पादात् त्रिभिर्भवेत् ।
साष्टाक्षरैरनुष्टुप् स्यात् चतुष्पाच्च त्रिपात् क्वचित् ॥ ७ ॥
अष्टार्कसूर्य्यवर्णैः स्यात् मध्येऽन्ते च क्वचिद् भवेत् ।
बृहतीजगत्यस्त्रयो गायत्राः पूर्वको यदि ॥ ८ ॥
तृतीयः पथ्या भवति द्वितीयान्यः कुसारिणी ।
स्कन्धो ग्रीवा क्रौष्टुके स्याद् यक्षे स्याद् वो बृहत्यपि ॥ ९ ॥
उपरिष्टाद् बृहत्यन्ते पुरस्ताद् बृहती पुनः ।
क्वचिन्नवकाश्चत्वारो दिग्विदिक्स्वष्टवर्णिका ॥ १० ॥

महाबृहती जागते स्यात् त्रिभि सतो बृहत्यपि ।
अष्ठिल पङ्क्तिश्छन्द स्यात् सूर्य्याकाष्टाष्टवर्णके ॥ ११॥
पूर्वौ वेदयुजो सत पङ्क्तिश्च विपरीतकौ ।
प्रस्तारपङ्क्ति पुरत पश्चादास्तारपङ्क्तिका ॥ १२ ॥
अक्षरपङ्क्ति पञ्चकाश्चत्वारश्चाल्पशो द्वयम् ।
पदपङ्क्ति पञ्च भवेच्चतुष्क षट्कक्कत्रयम् ॥ १३ ॥
षट्कपञ्चभिर्गायत्रै पङ्भिश्च जगती भवेत् ।
एकेन त्रिष्टुबज्योतिष्मती तथैव जगतीरिता ॥ १४ ॥
पुरस्ताज्ज्योति प्रथमे मध्ये ज्योतिश्च मध्यत ।
उपरिष्टाज्ज्योतिरन्त्यादेकस्मिन् पञ्चके तथा ॥ १५ ॥
भवेच्छन्द शङ्कुमती षट्के छन्द ककुद्मती ।
त्रिपादणिष्ठमध्या स्यात् सा पिपीलिकमध्यमा ॥ १६ ॥
विपरीता यवमध्या त्रिवृदेकेन वर्जिता ।
भूमिजैकनाधिकेन द्विहीना च विराट् भवेत् ॥ १७ ॥
स्वराट स्याद् द्वाभ्यामधिक सन्दिग्धो दैवतादित ।
आदिपादान्निश्चय स्याच्छन्दसा देवता क्रमात ॥ १८ ॥
अग्नि सूर्य्य शशी जीवो वरुणश्चन्द्र एव च ।
विश्वेदेवाश्च षड्जाद्या स्वरा षड्जो वृष क्रमात् ॥१९॥
गान्धारो मध्यमश्चैव पञ्चमो धैवतस्तथा ।
निषादवर्णा श्वेतश्च सारङ्गश्च पिसङ्गक ॥ २० ॥
कृष्णो नीलो लोहितश्च गौरा गायत्रिमुख्यके ।
गोरोचनाभा कृतयो ज्योतिश्छन्दा हि श्यामलम् ॥२१॥
अग्निवेश्य काश्यपश्च गौतमाङ्गिरसौ क्रमात् ।
भार्गव कौशिकश्चैव वाशिष्ठो गोत्रमीरितम् ॥ २२ ॥

अथ त्रिशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

छन्दोजातिनिरूपणम ।

अग्निरुवाच । चतु शतमुतकृति स्यादुत्कृतेश्चतुरस्त्यजेत् ।
अभिसख्या प्रत्यकृतिस्तानि छन्दांसि वै पृथक ॥ १ ॥
कृतिश्चाति ऽतिवृत्ती अत्यष्टिश्चाष्टिरित्यत ।
अतिशर्करी शक्करोति अतिजगती जगत्यपि ॥ २ ॥
छन्दोऽत्र लौकिक स्याच्च आर्षमात्रेष्टभात स्मृतम् ।
त्रिष्टपपङ्क्तिबृहती अनुष्टुबुष्णिग्गीरितम् ॥ ३ ॥
गायत्री स्यात् सुप्रतिष्ठा प्रतिष्ठा मध्यया मत्त ।
अत्युक्तात्युक्ता आदिश्च एकैकाक्षरवर्जितम ॥ ४ ॥
चतुर्भागा भवेत पादो गणाच्छन्द प्रदर्श्यते ।
तावन्त समुद्रा गणा स्यादिमध्यान्तसवगा ॥ ५ ॥
चतुर्ण पञ्च च गणा आर्य्यालक्षणमुच्यते ।
स्वरार्द्धञ्चार्य्यार्द्धं स्यादार्य्यायां विषमेण ज ॥ ६ ॥
षष्ठा जो नलपूर्वा स्याद् द्वितीयादिपद नले ।
सप्तमेऽन्ते प्रथमा च द्वितीये पञ्चमे नले ॥ ७ ॥
अद्द पद प्रथमादि षष्ठ एको लघुर्भवेत् ।
त्रिषु गणेषु पाद स्यादार्य्या पञ्चार्द्धके स्मृता ॥ ८ ॥
विपुलान्यथ चपला गुरुमध्यगतौ च जौ ।
द्वितीयचतुर्थौ पूर्वे च चपला मुखपूर्विका ॥ ९ ॥
द्वितीये जघनपूर्वा चपलार्य्या प्रकीर्त्तिता ।
उभयोर्महाचपला गीतवार्य्यार्द्धतुल्यका ॥ १० ॥

अन्त्ये नार्द्धेनोपगीतिरुद्गीतिश्चोत्क्रमात् स्मृता ।
अर्द्धे रचगणा आर्य्या गीतच्छन्दोऽथ मात्रया ॥ ११ ॥
वैतालीय द्विस्वरा स्यादयुक्पादे समे नल ।
वसवोऽन्ते वनगाश्च गोपुच्छ दृशक भवेत् ॥ १२ ॥
भगणान्ता पाटलिका शेषे परे च पूर्ववत् ।
साक षड वा मिश्रायुक प्राच्यवृत्ति प्रदर्श्यते ॥ १३ ॥
पञ्चमेन पर्वसाक तृतीयेन सहस्रयुक् ।
उदीच्यवृत्तिर्वाच्या स्याद युगपच्च प्रवर्त्तकम् ॥ १४ ॥
अयुकचारुहासिनी स्याद युगपच्चान्तिका भवेत ॥ १५ ॥
सप्तार्चिर्वसवश्चैव मात्रासमकमीरितम ।
भवेन्नवमी लश्च द्वान्यो वा नवासिका ॥ १६ ॥
विश्लोक पञ्चमाष्टौ मो चित्रा लवमकश्चल ।
परयुक्तेनोपचित्रा पादाकुलकमित्यत ॥ १७ ॥
गीतार्य्या लापश्चेत् सौम्या ल पूर्व ज्योतिरोरिता ।
स्याच्छिखा विपर्य्यास्तार्द्धा तूलिका समुदाहृता ॥ १८ ॥
एकोनत्रिंशदन्ते ग स्याजघ्नजनसमावला ।
गु इत्येकगुरु सख्यावर्णाद् दृशविपर्य्ययात् ॥ १९ ॥

अथैकत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

विषमकथनम ।

अग्निरुवाच । वृत्त समधार्द्धसम विषमञ्च त्रिधा वदे ।
समन्तावत् क्लृप्तकृतमर्द्धसमञ्च कारयेत् ॥ १ ॥
विषमञ्चैव वास्यूनमतिवृत्त समान्यपि ।

ग्लौचतु प्रमाणी स्याद्राभ्यामन्यद्वितानकम् ॥ २ ॥
पादस्याद्यन्तु वक्र स्यात् भनौ न प्रथमात्स्मृतौ।
वाल्यमुचतुर्थाद्द् वर्णात् पथ्या वर्णं युजायत ॥ ३॥
विपरीतपथ्यान्यासाच्चपला वा युजस्त्वन ।
विपुलायुग्मसप्तम सर्वं तस्यैव तस्य च ॥ ४ ॥
तोन्तौ वा विपुलानेका चक्रजाति समीरिता।
भवेत् पद्चतुरूर्ध्वं चतुर्वृद्ध्या पदेषु च ॥ ५ ॥
गुरुद्वयान्त आपीड प्रत्यापीडो गणादिक ।
प्रथमस्य विपर्य्यासे मञ्जरी लवणी क्रमात् ॥ ६ ॥
भवेदमृतधाराख्या उद्वताद्युच्यतऽधुना।
एकत ससजसान स्युने सौ जो गाऽथ भौनजौ ॥ ७ ॥
नोगोऽथ सजसा गोगस्तृतीयचरणस्य च।
सौरभे केचनभगा ललितञ्च नभौ जसौ ॥ ८ ॥
उपस्थित प्रचुपित प्रथमाद्य समौ जसौ।
गागयो मलजा रोग समो नगरजया पदे ॥ ९ ॥
वधमान मलौ स्वौ नसौ यथाभोजोब ईरिता।
शुद्धविराडार्षभाख्य वच्ये चार्द्धसमन्तत ॥ १ ॥

अथ द्वात्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

अर्द्धसमनिरूपणम ।

अग्निरुवाच । उपचित्रक ससमनामथभोजभगामय ।
द्रुतमध्या ततभगागयोननजया स्मृता ॥ १ ॥
वेगवती ससमगा भभभगोगयो स्मृता।

कट्वविस्तारस्तोसभगासमजागोगथा स्मृता । २ ॥
दासागोगथोद्गोणोगोगो वे केतुमत्यपि ।
आख्यानिकी ततजगागथोततजगागथ ॥ ३ ॥
विपरीताख्यानिको त्तो जयागा तो जगोगथ ।
सौमलो गथलभभावो भवेद्धरिणवल्लभा ॥ ४ ॥
लोवनोगाथनजजा य स्यादपराक्रमम् ।
पुष्पिता ननवयानजजावोगथो रजो ॥ ५ ॥
वाजथो जवजवागो मूले पनमतो शिखा ।
अष्टाविंशतिनागाभा त्रिंशनागन्ततो युजि ।
खञ्जा तद्विपरीता स्यात समवृत्त प्रदश्यते ॥ ६ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

समवृत्तनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच । यतिर्विच्छेद इत्युक्तस्तत्तन्मध्यान्तयो गणो ।
योस कुमारलालिता तो गो चित्रपदा स्मृता ॥ १ ॥
विद्युन्माला ममभागणेर्भूतगणेभवेत ।
माणवका क्रीडितक वनो हलमुखो वस ॥ २ ॥
स्याद भुजङ्गशिशुसृतानो मेहन मकत ननो ।
भवेच्छ दविराड्वृत्त प्रतिपाद समो जगो ॥ ३ ॥
पणव मलयाम स्याज्जो गो मयूरसारिणो ।
सत्तामभसगा वृत्त भजतायपरिस्थिता ॥ ४ ॥
रुक्मवती भससगाविन्द्रावजा तजो जगो ।
जतो जगो गूपपूर्वावाद्यन्ताद्युपजातय ॥ ५ ॥

दोधक भगभागौ स्यात् शालिनी मतभागगौ।
यति समुद्रा ऋषय वातोर्मी मभतागगौ ॥ ६ ॥
चतु स्वरा स्याद् भ्रमरो विलासिता मभौनलौ।
समुद्रा अथ ऋषया वनौ लौगौ रथोद्धता ॥ ७ ॥
सामताधनभागोगावृत्तानन्समास स ।
श्येनी वजवनाग स्याद्रम्या नपरगागग ॥ ८ ॥
जगती वंशस्था वृत्त जतौ जावथ तौ जवौ।
इन्द्रवंशा तोटक सैश्चतुर्भि प्रतिपादित ॥ ९ ॥
भवेद द्रुतविलम्बिता नभौ भवावथौ नलौ।
स्यौ श्रीपुटो वसुवेदा जलोगतिजलौ जमौ ॥ १० ॥
जसौ वसवंशाथ तत ननमरा स्मृतम्।
कुसुमविचित्रा न्यौ यौ नौ मौ रौ स्याच्चलाञ्चिका ॥११॥
भुजङ्गप्रयात यै स्याच्चतुर्भि स्रग्विणीभवै ।
प्रमिताक्षरा सजौ सौ कान्तोत्पीडा मतौ समौ ॥ १२ ॥
वैश्वदेवी ममयाया पञ्चाश्वा नवमालिनी।
नजौ भयौ प्रतिपाद गणा यदि जगत्यपि ॥ १३ ॥
प्रहर्षणी मनजरा गोपतिर्वंशदिक्षु च।
रुचिरा जभसजगा छिन्ना वेदैर्ग्रहै स्मृता ॥ १४ ॥
मत्तमयूर मतया सगौ वेदग्रहै यति ।
गोगोनलनसाग स्यादसम्बाधा मतौ नगौ ॥ १५ ॥
गोग इन्द्रियनवकौ नमौ वममागा स्वरा ।
स्वराश्चापराजिता स्यान्नभाननगा स्वरा ॥ १६ ॥
द्वि प्रहरणकलिता वसन्ततिलका तभौ।
जौ गौ सिंहोन्नता सा स्यान्मेरुहर्षणी च सा ॥ १७ ॥

चन्द्रावर्त्ता ननौ सोमावर्त्तं तु नवकं स्मृतं ।
मणिगुणनिकरा सौ मालिनी नौ मयौ यय ॥ १८ ॥
यतिवसुस्वरा भौ वौ नतलमितसयङ्घा ।
ऋषभगजविलासितं ज्ञेया शिखरिणी जगौ ॥ १९ ॥
रसभालभृगुरुद्रा पृथ्वीजसजसा जनौ ।
गाः वसुग्रहविच्छिन्ना पिङ्गलेनेरिता पुरा । २० ॥
वंशपत्रपतितं स्याद् भवना भौ नगौ सढिकं ।
हरिणी नसमारः सा नगौ रसचतु स्वरा ॥ २१ ॥
मन्दाक्रान्ता नभनत तगौगच्छिरस्वरा ।
कुसुमितलता वेल्लिता मतना ययया शरा ॥ २२ ॥
रथा स्वरा प्रतिरथससजा सततास्र ग ।
शार्दूलविक्रीडितं स्यादादित्यमुनयो यति ॥ २३ ॥
कृति सुवदना मौरौ भनया भनगा सुरा ।
यतिर्मुनिरसाश्वाथ इति वृत्तं क्रमात् स्मृतम ॥ २४ ॥
स्रग्धरा मरतानोमोयपौ त्रि सप्तका यति ।
समुद्रकं भरजानावनगा दृशभास्करा ॥ २५ ॥
अश्वललितं नजभा जभजा भनमीशतं ।
मत्ताक्रीडा ममनना नौनम्नौ गोष्टमातिथि ॥ ६ ॥
तन्वी भनतसाभोभा लयौ वाणसुराकका ।
क्रौञ्चपदा भमतता नौ नौ वाणशराष्टत ॥ २७ ॥
भजङ्गविजृम्भितं ममतना ननवासनौ ।
गष्टेशमुनिभिश्छेदो ह्यपवाराख्यमीदृशम ॥ २८ ॥
मननानतान सौ गगौ ग्रहरसौ रसात् ।
नौ समरादण्डकं स्याच्चण्डवृष्टिप्रपातकम् । २९ ॥

रेफवृद्ध्या ननवा स्युर्भ्यालजोमूतमुख्यका ।
शेषे वै प्रचिता ज्ञेया गाथाप्रस्तार उच्यते ॥ १० ॥

अथ चतुस्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

प्रस्तारनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच छन्दोऽत्र सिद्ध गाथा स्यात् पादे सर्वगुरौ तथा ।
प्रस्तार आद्यगाधोन परतुल्योऽथ पूर्वग ॥ १ ॥
नष्टमध्ये समेऽङ्के न समेऽर्द्धे विषमे गुरु ।
प्रतिलोमगुण नाद्य द्विरुद्दिष्टग एकनुत् ॥ २ ॥
सङ्ख्याद्विरर्धे रूपे तु शून्य शून्ये द्विरीरितम् ।
तावदर्धे तद्गुणित द्विद्व्यूनञ्च तदन्तत ॥ ३ ॥
परे पूर्णं परे पूर्णं मेरुप्रस्तारतो भवेत् ।
नगसङ्ख्या वृत्तसङ्ख्या चाध्वाङ्गुलमधोऽर्द्धत ।
सङ्ख्यैव द्विगुणैकोना छन्द सारोऽयमीरित ॥ ४ ॥

अथ पञ्चत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

शिक्षानिरूपणम ।

अग्निरुवाच । वक्ष्ये शिक्षां त्रिषष्टि स्युर्वर्णा वा चतुराधिका
स्वरा विंशतिरेकश्च स्पर्शाना पञ्चविंशति ॥ १ ॥
यादयश्च स्मृता ह्यष्टौ चत्वारश्च यमा स्मृता ।
अनुस्वारो विसर्गश्च पौष्यौ चापि पराश्रितौ ॥ २ ॥
दुष्पृष्टश्चेति विज्ञेया ऌकार प्लुत एव च ।
रङ्गश्च खे अर प्रोक्त हकार पञ्चमैर्युत ॥ ३ ॥

अन्तस्थाभि समायुक्त औरस्य कण्ठ्र एव स ।
आत्मबुद्धा समस्यार्थं मनोयुङ्क्ते विवक्षया ॥ ४ ॥
मन कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ।
मारुतस्तूरसि चरन् मन्द्र जनयति स्वरम ॥ ५ ॥
प्रात सवनयोगस्तु छन्दो गायत्रमाश्रितम ।
कण्ठे माध्यन्दिनयुत मध्यमन्त्रेष्टुभानुगम ॥ ६ ॥
तार तार्तीयसवन शीर्षण्य जागतानुगम ।
सोदीर्णो मूर्ध्न्यभिहतो वक्त्रमापद्य मारुत ॥ ७ ॥
वर्णान् जनयते तेषा विभाग पञ्चधा स्मृत ।
स्वरत कालत स्थानात् प्रयत्नार्थप्रदानत ॥ ८ ॥
अष्टौ स्थानानि वर्णानामुर कण्ठ शिरस्तथा ।
जिह्वामूलञ्च दन्ताश्च नासिकौष्ठौ च तालु च ॥ ९ ॥
स्वभावश्च विवृत्तिश्च शषसा रेफ एव च ।
जिह्वामूलमुपध्मा च गतिरष्टविधोष्मण ॥ १० ॥
यद्या भावप्रसन्धानमुकारादि परम्पदम ।
स्वरान्त तादृश विद्याद् यदन्यद् व्यक्तमूष्मण ॥ ११ ॥
अतीर्थादागत दग्धमपवर्णञ्च भक्षितम ।
एवमुच्चारण पापमेवमुच्चारण शुभम ॥ १२ ॥
अतीर्थादागत द्रव्य साम्नाय सुव्यवस्थितम ।
सुस्वरेण सुवक्त्रेण प्रयुक्त ब्रह्मराजति ॥ १३ ॥
न करालो न लम्बोष्ठो नाव्यक्तो नानुनासिक ।
गद्गदो बद्धजिह्वश्च न वर्णान् वक्तुमर्हति ॥ १४ ॥
एव वर्णा प्रयोक्तव्या नाव्यक्ता न च पीडिता ।
सम्यग्वर्णप्रयोगेण ब्रह्मलोके महीयते ॥ १५ ॥

उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च स्वरास्त्रय ।
ह्रस्वो दीर्घ प्लुत इति कालतो नियमावधि ॥ १६ ॥
कण्ठ्या वहाविचुयशास्तालव्या ओष्ठजा वुपू ।
स्युर्मूर्धन्या ऋटुरषा दन्त्या लृतुलसा स्मृता ॥१७॥
जिह्वामूले तु कु प्रोक्तो दन्त्योष्ठो व स्मृतो बुधै ।
एऐतौ कण्ठतालव्यौ ओ औ कण्ठौष्ठजौ स्मृतौ ॥१८॥
अर्धमात्रा तु कण्ठस्य एकारैकारयोर्भवेत् ।
अयोगवाहा विज्ञेया आश्रयस्थानभागिन ॥ १९ ॥
अचोऽस्पृष्टा यणस्त्वीषन्नेमा स्पृष्टा हल स्मृता ।
शेषा स्पृष्टा हल प्रोक्ता निबोधानुप्रदानत ॥ २० ॥
यमोऽनुनासिका न ह्रौ नादिनो हझष स्मृता ।
ईषन्नादा यणो जश्च श्वासिनश्च खफादय ।
ईषच्छ्वासांश्चरो विद्याद् गोर्धामैतत् प्रचक्षते ॥ २१ ॥

अथ षट्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

काव्यादिलक्षणम् ।

अग्निरुवाच । काव्यस्य नाटकादेश्च अलङ्कारान् वदाम्यथ ।
ध्वनिर्वर्णा पदं वाक्यमित्येतद् वाङ्मयं मतम् ॥ १ ॥
शास्त्रेतिहासवाक्यानां त्रयं यत्र समाप्यते ।
शास्त्रे शब्दप्रधानत्वमितिहासेषु निष्ठता ॥ २ ॥
अभिधाया प्रधानत्वात् काव्यं ताभ्यां विभिद्यते ।
नरत्वं दुर्लभं लोके विद्या तत्र सुदुर्लभा ॥ ३ ॥
कवित्वं दुर्लभं तत्र शक्तिस्तत्र च दुर्लभा ।

व्युत्पत्तिर्दुर्लभा तत्र विवेकस्तत्र दुर्लभ ॥ ४ ॥
सव शास्त्रमविद्वद्भिर्मृग्यमाण न सिध्यति ।
आदिवर्णा द्वितीयाश्च महाप्राणास्तुरीयक ।
वर्गेषु वर्णवृन्द स्यात् पद सुप्तिङ्प्रभेदत ।
सङ्क्षेपाद् वाक्यमिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली ॥ ६ ॥
काव्य स्फुटदलङ्कार गुणवत दोषवर्जितम ।
योनिर्वेदश्च लोकश्च सिद्धमन्नादयोनिजम ॥ ७ ॥
देवादीना सस्कृत स्यात् प्राकृत त्रिविध नृणाम ।
गद्य पद्यञ्च मिश्रञ्च काव्यादि त्रिविध स्मृतम ॥ ८ ॥
अपद पदसन्तानो गद्य तदपि गद्यते ।
चूर्णकोत्कलिकागन्धिवृत्तभेदात त्रिरूपकम ॥ ९ ॥
अल्पाल्पविग्रह नातिमृदुसन्दर्भनिर्भरम ।
चूर्णक नामतो दीर्घसमासात कलिका भवेत् ॥ १० ॥
भवेन्मध्यमसन्दर्भ नातिकुत्सितविग्रहम ।
वृत्तच्छायाहर वृत्त गन्धिनैतत किलोतकटम ॥ ११ ॥
आख्यायिका कथा खण्डकथा परिकथा तथा ।
कथानिकेति मन्यन्ते गद्यकाव्यञ्च पञ्चधा ॥ १२ ॥
कर्त्तृवंशप्रशसा स्याद् यत्र गद्येन विस्तरात् ।
कन्याहरणसग्रामविप्रलम्भविपत्तय ॥ १३ ॥
भवन्ति यत दीप्ताश्च रीतिवृत्तिप्रवृत्तय ।
उच्छ्वासैश्च परिच्छेदो यत्र या चूर्णकोत्तरा ॥ १४ ॥
वक्त्रं वापरवक्त्रं वा यत्र साख्यायिका स्मृता ।
श्लोकै स्ववश सक्षेपात् कविर्यत्र प्रशसति ॥ १५ ॥
मुख्यस्यार्थावताराय भवेद् यत्र कथान्तरम् ।

परिच्छेदो न यत्र स्याद् भवेद् वालम्बके क्वचित ॥१६॥
सा कथा नाम तद्गर्भे निबध्नीयाच्चतुष्पदीम ।
भवेत् खण्डकथा यासौ यासौ परिकथा तयो ॥ १७ ॥
अमात्य सार्थक वापि द्विज वा नायक विदु ।
स्यात् तयो करुण विद्धि विप्रलम्भश्चतुर्विध ॥ १८ ॥
समाप्यते तयोर्नाद्या सा कथामनुधावति ।
कथाख्यायिकयोर्मिश्रभावात् परिकथा स्मृता ॥ १९ ॥
भयानक सुखपर गर्भे च करुणा रस ।
अद्भुतोऽन्ते सुक्लृप्तार्थो नोदात्ता सा कथानिका ॥ २० ॥
पद्य चतुष्पदी तच्च वृत्त जातिरिति त्रिधा ।
वृत्तमच्चरसङ्ख्येयमुक्थ तत कृतिशेषजम ॥ २१ ॥
मात्राभिगणना यत्र सा जातिरिति काश्यप ।
सममर्द्धसम वृत्त विषम पैङ्गल त्रिधा ॥ २२ ॥
सा विद्या नौस्तितीर्षूणा गभीर काव्यसागरम ।
महाकाव्य कलापश्च पर्य्याबन्धो विशेषकम् ॥ २३ ॥
कुलक मुक्तक काष इति पद्यकुटुम्बकम् ।
सर्गबन्धो महाकाव्यमारब्ध संस्कृतेन यत् ॥ २४ ॥
तादात्म्यमजहत् तत्र तत्सम नाति दुष्यति ।
इतिहासकथोद्भूतमितरद् वा सदाश्रयम ॥ २५ ॥
मन्त्रदूतप्रयाणाजिनियत नातिविस्तरम् ।
शक्कर्य्यातिजगत्यातिशक्कर्य्या त्रिष्टुभा तथा ॥ २६ ॥
पुष्पिताग्रादिभिर्वक्त्राभिजनैश्चारुभि समै ।
मुक्ता तु भिन्नवृत्तान्ता नातिसंक्षिप्तसर्गकम् ॥ २७ ॥
अतिशर्क्करिकाष्टिभ्यामेकसङ्कीर्णकै पर ।

मात्रयाप्यपर सर्ग प्राशस्त्येषु च पश्चिम ॥ २८ ॥
कल्पोऽतिनिन्दितस्तस्मिन विशेषानादर सताम् ।
नगरार्णवशैलर्तुचन्द्रार्काश्रमपादपै ॥ २९ ॥
उद्यानसलिलक्रीडामधुपानरतोत्सवै ।
दूतीवचनविन्यासैरसतीचरिताद्भुतै ॥ ३० ॥
तमसा मरुताप्यन्यैर्विभावैरतिनिर्भरै ।
सर्ववृत्तिप्रवृत्तञ्च सर्वभावप्रभावितम ॥ ३१ ॥
सर्वरीतिरसै पुष्ट पुष्ट गुणविभूषणै ।
अत एव महाकाव्य तत् कर्त्ता च महाकवि ॥ ३२ ॥
वागवैदग्ध्यप्रधानेऽपि रस एवात्र जीवितम ।
पृथक्प्रयत्ननिर्वर्त्त्य वाग्वक्रिमणि रसाद् वपु ॥ ३३ ॥
चतुर्वर्गफल विश्वग्व्याख्यात नायकाख्यया ।
समानवृत्तिनिर्व्यूढ कौशिकीवृत्तिकोमल ॥ ३४ ॥
कलापोऽत्र प्रवास प्रागनुरागाह्वयो रस ।
सविशेषकञ्च प्रास्थादि संस्कृतेनेतरेण च ॥ ३५ ॥
श्लोकैरनेकै कुलक स्यात् सन्दानितकानि तत् ।
मुक्तक श्लोक एकैकश्चमत्कारक्षम सताम् ॥ ३६ ॥
सूक्तिभि कविसिंहाना सुन्दरीभि समन्वित ।
कोषो ब्रह्मापरिच्छिन्न स विदग्धाय रोचते ॥ ३७ ॥
आभासोपमशक्तिश्च सर्गे यन्निवृत्तता ।
मिश्र वपुरिति ख्यात प्रकीर्णमिति च द्विधा ।
श्रव्यञ्चैवाभिनेयञ्च प्रकीर्ण सकलोक्तिभि ॥ ३८ ॥

अथ सप्तत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

नाटकनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच । नाटक सप्रकरण डिम ईहामृगोऽपि वा ।
ज्ञेय समवकारश्च भवेत् प्रहसन तथा ॥ १ ॥
व्यायोगभाणवीथ्यङ्कत्रोटकान्यथ नाटिका ।
सट्टक शिल्पक कर्णा एको दुर्मल्लिका तथा ॥ २ ॥
प्रस्थान भाणिका भाणी गोष्ठी हल्लीशकानि च ।
काव्य श्रीगदित नाट्यरासक रासक तथा ॥ ३ ॥
उल्लाप्यक प्रेङ्खणञ्च सप्तविंशतिरेव तत् ।
सामान्यञ्च विशेषश्च लक्षणस्य द्वयी गति ॥ ४ ॥
सामान्य सर्वविषय शेष क्वापि प्रवर्त्तते ।
पूर्वरङ्गे निवृत्ते द्वौ देशकालावभावपि ॥ ५ ॥
रसभावविभावानुभावा अभिनयास्तथा ।
अङ्क स्थितिश्च सामान्य सर्वत्रैवापसपणात् ॥ ६ ॥
विशेषोऽवसरे वाच्य सामान्य पूर्वमुच्यते ।
त्रिवर्गसाधन नाट्यमित्याहु करणञ्च यत् ॥ ७ ॥
इतिकर्त्तव्यता तस्य पूवरङ्गो यथाविधि ।
नान्दीमुखानि द्वात्रिंशदङ्गानि पूवरङ्गके ॥ ८ ॥
देवताना नमस्कारो गुरूणामपि च स्तुति ।
गोब्राह्मणनृपादीनामाशीर्वादादि गीयते ॥ ९ ॥
नान्द्यन्ते सूत्रधारोऽसौ रूपकेषु निबध्यते ।
गुरुपूवक्रम वशप्रशसा पौरुष कवे ॥ १० ॥

सम्बन्धार्थौ च काव्यस्य पञ्चैतानेष निर्दिशेत् ।
नटो विदूषको वापि पारिपार्श्विक एव वा ॥ ११ ॥
सहिता सूत्रधारेण सलाप यत्र कुर्वते ।
चित्रैर्वाक्यै स्वकार्य्योत्थै प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथ ॥ १२ ॥
आमुख तत् तु विज्ञेय बुधै प्रस्तावनापि सा ।
प्रवृत्तक कथोद्घात प्रयोगातिशयस्तथा ॥ १३ ॥
आमुखस्य त्रयो भेदा वीजाशेषूपजायते ।
काल प्रवृत्तमाश्रित्य सूत्रधृग् यत्र वर्णयेत ॥ १४ ॥
तदाश्रयश्च पात्रस्य प्रवेशस्तत प्रवृत्तकम ।
सूत्रधारस्य वाक्य वा यत्र वाक्यार्थमेव वा ॥ १५ ॥
गृहीत्वा प्रविशेत् पात्र कथोद्घात स उच्यते ।
प्रयोगेष प्रयोगन्तु सूत्रधृग यत्र वर्णयेत ॥ १६ ॥
ततश्च प्रविशेत् पात्र प्रयोगातिशयो हि स ।
शरीर नाटकादीनामितिवृत्त प्रचक्षते ॥ १७ ॥
सिद्धमुत्प्रेक्षितञ्चेति तस्य भेदावुभौ स्मृतौ ।
सिद्धमागमदृष्टञ्च सृष्टमुत्प्रेक्षित कवे ॥ १८ ॥
वीज विन्दु पताका च प्रकरो कार्य्यमेव च ।
अर्थप्रकृतय पञ्च पञ्च चेष्टा अपि क्रमात ॥ १९ ॥
प्रारम्भश्च प्रयत्नश्च प्राप्ति सद्भाव एव च ।
नियता च फलप्राप्ति फलयोगश्च पञ्चम ॥ २० ॥
मुख प्रतिमुख गर्भो विमर्शश्च तथैव च ।
तथा निर्वहणञ्चेति क्रमात् पञ्चैव सन्धय ॥ २१ ॥
अल्पमात्र समुद्दिष्ट बहुधा यत प्रसर्पति ।
फलावसान यच्चैव वीज तदभिधीयते ॥ २२ ॥

यत्र बीजसमुत्पत्तिर्नानार्थरससम्भवा।
काव्ये शरीरानुगतं तन्मुखं परिकीर्त्तितम्॥ २३॥
इष्टस्यार्थस्य रचना वृत्तान्तस्यानुपक्षयः।
रागप्राप्तिः प्रयोगस्य गुह्यानाञ्चैव गूहनम्॥ २४॥
आश्चर्य्यवदभिख्यातं प्रकाशानां प्रकाशनम्।
अङ्गहीनो नरो यद्वन्नैवं श्रेष्ठं काव्यमेव च॥ २५॥
देशकालौ विना किञ्चिन्नेतिवृत्तं प्रवर्त्तते।
अतस्तयोरुपादाननियमात् पदमुच्यते॥ २६॥
देशेषु भारतं वर्षं काले कृतयुगत्रयम्।
नर्त्ते ताभ्यां प्राणभृतां सुखदुःखोदयः क्वचित्।
सर्गे सर्गादिवार्त्ता च प्रसज्जन्ती न दुष्यति॥ २७॥

अथाष्टत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

शृङ्गारादिरसनिरूपणम्।

अग्निरुवाच। अक्षरं परमं ब्रह्म सनातनमजं विभुम्।
वेदान्तेषु वदन्त्येकं चैतन्यं ज्योतिरीश्वरम्॥ १॥
आनन्दः सहजस्तस्य व्यज्यते स कदाचन।
व्यक्तिः सा तस्य चैतन्यचमत्काररसाह्वया॥ २॥
आद्यस्तस्य विकारो यः सोऽहङ्कार इति स्मृतः।
ततोऽभिमानस्तत्रेदं समाप्तं भुवनत्रयम्॥ ३॥
अभिमानाद्रतिः सा च परिपोषमुपेयुषी।
व्यभिचार्य्यादिसामान्यात् शृङ्गार इति गीयते॥ ४॥
तद्भेदाः काममितरे हास्याद्या अप्यनेकशः।

स्वस्थादिविशेषोऽथपरिणोषस्वलक्षणा ॥ ५ ॥
सत्त्वादिगुणसन्तानाज्जायन्ते परमात्मन ।
रागाद्भवति शृङ्गारो रौद्रस्तैक्ष्ण्यात् प्रजायते ॥ ६ ॥
वीरोऽवष्टम्भज सङ्कोचभूर्बीभत्स इष्यते ।
शृङ्गाराज्जायते हासो रौद्रात्तु करुणो रस ॥ ७ ॥
वीराच्चाद्भुतनिष्पत्ति स्याद्बीभत्साद्भयानक ।
शृङ्गारहास्यकरुणा रौद्रवीरभयानका ॥ ८ ॥
बीभत्साद्भुतशान्ताख्या स्वभावाच्चतुरो रसा ।
लक्ष्मीरिव विना त्यागान्न वाणी भाति नीरसा ॥ ९ ॥
अपारे काव्यसंसारे कविरेव प्रजापति ।
यथा वै रोचते विश्वं तथेदं परिवर्त्तते ॥ १० ॥
शृङ्गारी चेत् कवि काव्ये जातं रसमयं जगत ।
स चेत कविर्वीतरागो नीरसं व्यक्तमेव तत् ॥ ११ ॥
न भावहीनोऽस्ति रसो न भावो रसवर्जित ।
भावयन्ति रसानेभिर्भाव्यन्ते च रसा इति ॥ १२ ॥
स्थायिनोऽष्टौ रतिमुखा स्तम्भाद्या व्यभिचारिण ।
मनोऽनुकूलेऽनुभवः सुखस्य रतिरिष्यते ॥ १३ ॥
हर्षादिभिश्च मनसो विकाशो हास उच्यते ।
चित्तादिदर्शनाच्चेतोवैक्लव्यं ब्रुवते भयम् ॥ १४ ॥
जुगुप्सा च पदार्थानां निन्दा दौर्भाग्यवाहिनाम् ।
विस्मयोऽतिशयेनार्थदर्शनाच्चित्तविस्तृति ॥ १५ ॥
अष्टौ स्तम्भादय सत्त्वाद्रजसस्तमस परम ।
स्तम्भश्चेष्टाप्रतीघातो भयरागाद्युपाहित ॥ १६ ॥
श्रमरागाद्युपेतान्तःक्षोभजन्म वपुर्जलम् ।

स्वेदो हर्षादिभिर्देहोच्छ्वासोऽन्त पुलकोद्गम । १७ ॥
हर्षादिजन्मवाक्सङ्ग स्वरभेदो भयादिभि ।
मनोवैक्लव्यमिच्छन्ति शोकमिष्टक्षयादिभि ॥ १८ ॥
क्रोधस्तीक्ष्णप्रबोधश्च प्रतिकूलानुकारिणि ।
पुरुषार्थसमाप्त्यर्थो य स उत्साह उच्यते ॥ १९ ॥
चित्तक्षोभभवोत्कम्पो वेपथु परिकीर्त्तित ।
वैवर्ण्यञ्च विषादादिजन्मा कान्तिविपर्य्यय ॥ २० ॥
दु खानन्दादिज नेत्रजलमश्रु च विश्रुतम् ।
इन्द्रियाणामस्तमय प्रलयो लङ्घनादिभि ॥ २१ ॥
वैराग्यादिर्मन खेदो निर्वेद इति कथ्यते ।
मन पीडादिजन्मा च सादो ग्लानि शरीरगा ॥ २२ ॥
शङ्कानिष्टागमोत्प्रेक्षा स्यादसूया च मत्सर ।
मदिराद्युपयोगोत्थ मन समोहन मद ॥ २३ ॥
क्रियातिशयजन्मान्त शरीरोत्थक्लम श्रम ।
शृङ्गारादिक्रियाद्वेषश्चित्तस्यालस्यमुच्यते ॥ २४ ॥
दैन्य सत्त्वादपभ्रंशश्चिन्तार्थपरिभावनम् ।
इतिकर्त्तव्यतोपायादर्शन मोह उच्यते ॥ २५ ॥
स्मृति स्यादनुभूतस्य वस्तुन प्रतिबिम्बनम् ।
मतिरर्थपरिच्छेदस्तत्त्वज्ञानोपनायित ॥ २६ ॥
व्रीडानुरागादिभव सङ्कोच कोऽपि चेतस ।
भवेच्चपलताऽस्थैर्य्य हर्षश्चित्तप्रसन्नता ॥ २७ ॥
आवेशश्च प्रतीकाराशयो वैधुर्य्यमात्मन ।
कर्त्तव्ये प्रतिभाभ्रंशो जडतेत्यभिधीयते ॥ २८ ॥
इष्टप्राप्तेरुपचित सम्पदाभ्युदयो धृति ।

गर्वः परेष्ववज्ञानमात्मन्युत्कर्षभावना ॥ २९ ॥
भवेद् विषादो दैवादेर्विघातोऽभीष्टवस्तुनि ।
औतसुक्यमीप्सिताप्राप्तेर्वाञ्छया तरला स्थितिः ॥ ३० ॥
चित्तेन्द्रियाणां स्तैमित्यमपस्मारोऽचला स्थितिः ।
युद्धे बाधादिभीस्त्रासो वीप्सा चित्तचमत्कृतिः ॥ ३१ ॥
क्रोधस्याप्रशमोऽमर्षः प्रबोधश्चेतनोदयः ।
अवहित्थं भवेद् गुप्तिरिङ्गिताकारगोचरा ॥ ३२ ॥
रोषतो गुरुवाग्दण्डपारुष्यं विदुरुग्रताम् ।
ऊहो वितर्कः स्यात्स्व्याधिर्मनोवपुरवग्रहः ॥ ३३ ॥
अनिबद्धप्रलापादिरुन्मादो मदनादिभिः ।
तत्त्वज्ञानादिना चेतःकषायोपरमः शमः ॥ ३४ ॥
कविभिर्योजनीया वै भावाः काव्यादिके रसाः ।
विभाव्यते हि रत्यादिर्यत्र येन विभाव्यते ॥ ३५ ॥
विभावो नाम स द्वेधालम्बनोद्दीपनात्मकः ।
रत्यादिभाववर्गोऽयं यमाजीव्योपजायते ॥ ३६ ॥
आलम्बनविभावोऽसौ नायकादिभवस्तथा ।
धीरोदात्तो धीरोद्धतः स्याद् धीरललितस्तथा ॥ ३७ ॥
धीरप्रशान्त इत्येवं चतुर्धा नायकः स्मृतः ।
अनुकूलो दक्षिणश्च शठो धृष्टः प्रवर्त्तितः ॥ ३८ ॥
पीठमर्दो विटश्चैव विदूषक इति त्रयः ।
शृङ्गारे नर्मसचिवा नायकस्यानुनायकाः ॥ ३९ ॥
पीठमर्दः सबलकः श्रीमांस्तद्देशजो विटः ।
विदूषको वैहसिकस्त्वष्टनायकनायिकाः ॥ ४० ॥
स्वकीया परकीया च पुनर्भूरिति कौशिकाः ।

सामान्या न पुनर्भूरित्याद्या बहुभेदत ॥ ४१ ॥
उद्दीपनविभावास्त सस्कारैर्विविधै स्थितै ।
आलम्बनविभावेषु भावानुद्दीपयन्ति ये ॥ ४२ ॥
चतु षष्टिकला द्वेधा कर्माद्यैर्गीतिकादिभि ।
कुहक स्मृतिरप्येषां प्रायो हासोपहारक ॥ ४३ ॥
आलम्बनविभावस्य भावैरुद्बुद्धसस्कृतै ।
मनोवागबुद्धिवपुषा स्मृतीच्छाद्वेषयत्नत ॥ ४४ ॥
आरम्भ एव विदुषामनुभाव इति स्मृत ।
स चानुभूयते चात्र भवत्यत निरुच्यते ॥ ४५ ॥
मनोव्यापारभूयिष्ठो मन आरम्भ उच्यते ।
द्विविध पौरुषस्त्रैण इत्यत्राऽपि प्रसिध्यति ॥ ४ ॥
शोभा विलासो माधुर्य्यं स्थैर्य्यं गाम्भीर्य्यमेव च ।
ललितञ्च तथौदार्य्यं तेजोऽष्टाविति पौरुषा ॥ ४७ ॥
नीचनिन्दोत्तमस्पर्द्धा शौर्य्यं दाक्षादिकारणम ।
मनोधर्मे भवेच्छोभा शोभते भवन यथा ॥ ४८ ॥
भावो हावश्च हेला च शोभा कान्तिस्तथैव च ।
दीप्तिर्माधुर्य्यशौर्य्ये च प्रागल्भ्य स्यादुदारता ॥ ४९ ॥
स्थैर्य्य गम्भीरता स्त्रीणा विभावा द्वादशेरिता ।
भावो विलासो हाव स्याद् भाव किञ्चिच्च हर्षज ॥५०॥
वाचो युक्तिर्भवेद् वागारम्भो द्वादश एव स ।
तत्राभाषणमालाप प्रलापो वचन बहु ॥ ५१ ॥
विलापो दु खवचनमनुलापोऽसकृद्वच ।
सलाप उक्तप्रत्युक्तमपलापोऽन्यथा वच ॥ ५२ ॥
वार्त्ताप्रयाण सन्देशो निर्देश प्रतिपादनम् ।

तत्त्वदेशोऽतिदेशोऽयमपदेशोऽन्यवर्णनम ॥ ५३ ॥
उपदेशश्च शिचावाक व्याजोक्तिर्व्यपदेशक ।
बोधाय एष व्यापार सुबुद्ध्यारम्भ इष्यत ।
तस्य भेदास्त्रयस्ते च रीतिवृत्तिप्रवृत्तय ॥ ५४ ॥

अथोनचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

रीतिनिरूपणम ।

अग्निरुवाच । वाग्विद्यासम्प्रतिज्ञाने रीति सापि चतुर्विधा
पाञ्चाली गौडदेशीया वैदर्भी लाटजा तथा ॥ १ ॥
उपचारयुता मृद्वी पाञ्चाली ह्रस्वविग्रहा ।
अनवस्थितसन्दर्भा गौडीया दीर्घविग्रहा ॥ २ ॥
उपचारैर्न बहुभिरुपचारैर्विवर्जिता ।
नातिकोमलसन्दर्भा वैदर्भी मुक्तविग्रहा ॥ ३ ॥
लाटीया स्फुटसन्दर्भा नातिविस्फुरविग्रहा ।
परित्यक्तापि भूयोभिरुपचारैरुदाहृता ॥ ४ ॥
क्रियास्वविषमा वृत्तिर्भारत्यारभटी तथा ।
कौशिकी सात्वती चेति सा चतुर्धा प्रतिष्ठिता ॥ ५ ॥
वाकप्रधाना नरप्राया स्त्रीयुक्ता प्राकृतोक्तिता ।
भरतेन प्रणोतत्वाद् भारती रीतिरुच्यते ॥ ६ ॥
चत्वार्य्यङ्गानि भारत्या वीथी प्रहसन तथा ।
प्रस्तावना नाटकादेर्वीथ्यङ्गाश्च त्रयोदश ॥ ७ ॥
उद्घातक तथैव स्यात्लपित स्याद् द्वितीयकम् ।
असत्प्रलापो वाक्श्रेणी नालिका विपण तथा ॥ ८ ॥

व्याहारस्त्रिमतश्चैव छलावस्कन्दिते तथा ।
गण्डोऽथ मृदवश्चैव त्रयोदशमथाचितम ॥ ९ ॥
तापसादे प्रहसन परिहासपर वच ।
मायेन्द्रजालयुद्धादिबहुलारभटो स्मृता ।
सङ्क्षिप्तकारपातौ च वस्तूत्थापनमेव च ॥ १० ॥

अथ चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

नृत्यादावङ्गकर्मनिरूपणम ।

अग्निरुवाच । चेष्टाविशेषमप्यङ्गप्रत्यङ्गे कर्म चानयो ।
शरीरारम्भमिच्छन्ति प्राय पूर्वोऽवलाश्रय ॥ १ ॥
लीला विलासो विच्छित्तिर्विभ्रम किलकिञ्चितम् ।
मोट्टायित कुट्टमित विव्वोको ललितन्तथा ॥ २ ॥
विकृत क्रीडित केलिरिति द्वादशधैव स ।
लीलेष्टजनचेष्टानुकरण सवृतत्तये ॥ ३ ॥
विशेषान दर्शयन् किञ्चित् विलास सद्भिरिष्यते ।
हसितक्रन्दिताद्दीना सङ्कर किलकिञ्चितम ॥ ४ ॥
विकार कोऽपि विव्वोका ललित सौकुमार्य्यत ।
शिर पाणिरुर पार्श्व कटिरङ्घ्रिरिति क्रमात् ॥ ५ ॥
अङ्गानि भ्रूलतादीनि प्रत्यङ्गान्यभिजानते ।
अङ्गप्रत्यङ्गयो कर्म प्रयत्नजानत विना ॥ ६ ॥
न प्रयोग क्वचिच्छ्युव्यन्तिरश्चीनश्च तत् क्वचित् ।
आकम्पित कम्पितञ्च धूत विधूतमेव च ॥ ७ ॥
परिवाहितमाधूतमवधूतमथाचितम् ।

निकुञ्चित परावृत्तमुत्क्षिप्तञ्चाप्यधोगतम् ॥ ८ ॥
ललितञ्चेति विज्ञेय त्रयोदशविध शिर ।
भ्रूकर्म सप्तधा ज्ञेय पातन भ्रुकुटीमुखम् ॥ ९ ॥
दृष्टिस्त्रिधा रसस्थायिसञ्चारिप्रतिबन्धना ।
षट्त्रिशद्भेदविधुरा रसजा तत्र चाष्टधा ॥ १० ॥
नवधा तारकाकर्म भ्रमणञ्चलनादिकम ।
षोढा च नासिका ज्ञेया निश्वासो नवधा मत ॥ ११ ॥
षोढौष्ठकर्मक पाद सप्तधा चिबुकक्रिया ।
कलुषादिमुख षोढो ग्रीवा नवविधा स्मृता ॥ १२ ॥
असयुत सयुतश्च भूत्वा हस्त प्रयुज्यते ।
पताकस्त्रिपताकश्च तथा वै कर्त्तरीमुख ॥ १३ ॥
अर्द्धचन्द्रोत्करालश्च शुकतुण्डस्तथैव च ।
मुष्टिश्च शिखरश्चैव कपित्थ खटकामुख ॥ १४ ॥
सूच्यास्य पद्मकोषो हि शिरा सर्पशीर्षका ।
कामूलकालपद्मौ च चतुरभ्रमरौ तथा ॥ १५ ॥
हंसास्यहंसपक्षौ च सन्दंशमुकुलौ तथा ।
ऊर्णनाभस्ताम्रचूडश्चतुर्विंशतिरित्यमी ॥ १६ ॥
असयुतकरा प्रोक्ता सयुतास्तु त्रयोदश ।
अञ्जलिश्च कपोतश्च कर्कट स्वस्तिकस्तथा ॥ १७ ॥
कटको वर्धमानश्चाप्यसङ्गो निषधस्तथा ।
दोले पुष्पपुटश्चैव तथा मकर एव च ॥ १८ ॥
गजदन्तो वहिस्तम्भो वर्धमानोऽपरे करा ।
उर पञ्चविध स्यात् तु आभुग्ननर्त्तनादिकम ॥ १९ ॥
उदर दुरतिक्षाम खण्ड पूर्णमिति त्रिधा ।

पार्श्वयो पञ्चकर्माणि जङ्घाकर्म च पञ्चधा ।
अनेकधा पादकर्म नृत्यादौ नाटके स्मृतम् ॥ २० ॥

अथैकचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

अभिनयादिनिरूपणम ।

अग्निरुवाच । आभिमुख्य नयन्नर्थान् विज्ञेयोऽभिनयो बुधै ।
चतुर्धा सम्भव सत्त्ववागङ्गाहरणाश्रयं ॥ १ ॥
स्तम्भादि सात्त्विको गागारम्भो वाचिक आङ्गिक ।
शरीरारम्भ आहार्य्यो बुद्ध्यारम्भप्रवृत्तज ॥ २ ॥
रसादिविनियोगोऽथ कथ्यते ह्यभिमानत ।
तमन्तरेण सर्वेषामपार्थैव स्वतन्त्रता ॥ ३ ॥
सम्भोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविध स्मृत ।
प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च तावपि द्विविधौ पुन ॥ ४ ॥
विप्रलम्भाभिधानो य शृङ्गार स चतुर्विध ।
पूर्वानुरागमानाख्य प्रवासकरुणात्मक ॥ ५ ॥
एतेभ्योऽन्यतर जायमानसम्भोगलक्षणम ।
विवर्त्तते चतुर्धैव न च प्रागतिवर्त्तते ॥ ६ ॥
स्त्रीपुंसयोस्तदुदयस्तस्य निर्वर्त्तिका रति ।
निखिला सात्त्विकास्तत्र वैवर्ण्य प्रलयौ विना ॥ ७ ॥
धर्मार्थकाममोक्षैश्च शृङ्गार उपचीयते ।
आलम्बनविशेषैश्च तद्विशेषैर्निरन्तर ॥ ८ ॥
शृङ्गार द्विविध विद्याद् वाङ्नेपथ्यक्रियात्मकम् ।
हासश्चतुर्विधोऽलक्ष्यदन्त स्मित इतीरित ॥ ९ ॥

किञ्चिल्लक्षितदन्ताग्र हसित फुल्ललोचनम ।
विहसित सस्वन स्यात्जिह्मोपहसितन्तु तत् ॥ १० ॥
सशब्द पापहसितमशब्दमतिहासितम् ।
यश्चासौ करुणो नाम स रसस्त्रिविधो भवेत ॥ ११ ॥
धर्मोपघातजश्चित्तविलासजनितस्तथा ।
शोक शोकाद् भवेत स्थायी क स्थायी पूर्वजो मत १२
अङ्गनेपथ्यवाक्यैश्च रौद्रोऽपि त्रिविधो रस ।
तस्य निर्वर्त्तक क्रोध स्वेन्नो रोमाञ्चवेपथु ॥ १३ ॥
दानवीरो धर्मवीरो युद्धवीर इति त्रयम ।
वीरस्तस्य च निष्पत्तिहेतुरुत्साह इष्यते ॥ १४ ॥
आरम्भेष भवेद् यत्र वीरमेवानुवर्त्तते ।
भयानको नाम रसस्तस्य निर्वर्त्तक भयम ॥ १५ ॥
उद्वेजन चोभनश्च वीभत्सो द्विविध स्मृत ।
उद्वेजन स्यात् पूत्याद्यै चोभनो रुधिरादिभि ॥१६।
जुगुप्सारम्भिका तस्य सात्त्विकांशो निवर्त्तते ।
काव्यशोभाकरान धर्मानलङ्कारान प्रचक्षते ॥ १७ ॥
अलङ्करिष्णवस्ते च शब्दमर्थमुभौ त्रिधा ।
ये व्युत्पत्त्यादिना शब्दमलङ्कर्तुमिह चमा ॥ १८ ॥
शब्दालङ्कारमाहुस्तान काव्यमीमांसका विद ।
छाया मुद्रा तथोक्तिश्च युक्तिर्गुम्फनया सह ॥ १- ॥
वाकोवाक्यमनुप्रासश्चित्त दुष्करमेव च ।
ज्ञेया नवालङ्कृतय शब्दानामित्यसङ्करात् ॥ २० ॥
तत्रान्योक्तेरनुकृतिश्छाया सापि चतुर्विधा ।
लोकच्छेकार्भकोक्तीनामेकोक्तेरनुकारत ॥ २१ ॥

आभाणकोक्तिर्लोकोक्तिः सर्वसामान्य एव ता ।
यानुधावति लोकोक्तिच्छायामिच्छन्ति तां बुधाः ॥२२॥
छेका विदग्धा वैदग्ध्यं कलासु कुशला मतिः ।
तामुल्लिखन्तो छेकोक्तिच्छाया कविभिरिष्यते ॥ २३ ॥
अव्युत्पन्नोक्तिरखिलैरर्भकोक्त्योपलक्ष्यते ।
तेनार्भकोक्तिच्छाया तन्मात्रोक्तिमनुकुर्वती ॥ २४ ॥
विप्लुताक्षरमश्लीलं वचो मत्तस्य तादृशी ।
या सा भवति मत्तोक्तिच्छाया सोक्ताप्यतिशोभते ॥ २५ ॥
अभिप्रायविशेषेण कविशक्तिं विवृण्वती ।
मुद्राभ्यर्थिनीति सा मुद्रा सैव शय्यापि नो मते ॥ २६ ।
उक्तिः सा कथ्यते यस्यामर्थकोऽप्युपपत्तिमान् ।
लोकयात्रार्थविधिना धिनोति हृदयं सताम् । २७ ॥
उभौ विधिनिषेधौ च नियमानियमावपि ।
विकल्पपरिसङ्ख्ये च तदीयाः षड्‌थोक्तय ॥ २८ ॥
अयुक्तयोरिव मिथो वाच्यवाचकयोर्द्वयोः ।
योजनायै कल्प्यमाना युक्तिरुक्ता मनीषिभिः ॥ २९ ॥
पदञ्चैव पदार्थश्च वाक्यं वाक्यार्थमेव च ।
विषयोऽस्याः प्रकरणं प्रपञ्चश्चेति षड्‌विधः ॥ ३० ॥
गुम्फना रचनाचर्य्या शब्दार्थक्रमगोचरा ।
शब्दानुकाराद‌र्थानुपूर्व्यार्थेयं क्रमात् त्रिधा ॥ १ ॥
उक्तिप्रत्युक्तिमद् वाक्यं वाकोवाक्यं द्विधैव तत् ।
ऋजुवक्रोक्तिभेदेन तत्राद्यं सहजं वचः ॥ ३२ ॥
सा पूर्वप्रश्निका प्रश्नपूर्विकेति द्विधा भवेत् ।
वक्रोक्तिस्तु भवेद् भङ्ग्या काकुस्तेन कृता द्विधा ॥ ३१ ॥

अथ द्विचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

शब्दालङ्काराः।

अग्निरुवाच। स्यादावृत्तिरनुप्रासो वर्णानां पदवाक्ययोः।
एकवर्णाऽनेकवर्णावृत्तेर्वर्णगुणो द्विधा ॥ १ ॥
एकवर्णगतावृत्तेर्जायन्ते पञ्च वृत्तयः।
मधुरा ललिता प्रौढा भद्रा परुषया सह ॥ २ ॥
मधुराया वर्गान्त्यादधो वर्ग्या रणौ स्वनौ।
ह्रस्वस्वरेणान्तरितौ संयुक्तत्वं नकारयोः ॥ ३ ॥
न कार्या वर्ग्यवर्णानामावृत्तिः पञ्चमाधिका।
महाप्राणोष्मसंयोगप्रविमुक्तलघूत्तरौ ॥ ४ ॥
ललिता बलभूयिष्ठा प्रौढा या पञ्चवर्गजा।
ऊर्ध्वं रेफेण युज्यन्ते नटवर्गानपञ्चमाः ॥ ५ ॥
भद्रायां परिशिष्टाः स्युः परुषा साऽभिधीयते।
भवन्ति यस्यामूष्माणः संयुक्तास्तत्तदक्षरैः ॥ ६ ॥
अकारवर्जमावृत्तिः स्वराणामतिभूयसी।
अनुस्वारविसर्गौ च पारुष्याय निरन्तरौ ॥ ७ ॥
अवसा रेफसंयुक्ताऽऽकारस्यापि भूयसा।
अन्तस्थाभिन्नमाभ्यां च पारुष्याय संयुतः ॥ ८ ॥
अन्यथापि गुरुर्वर्णः संयुक्तः परिपन्थिनि।
पारुष्यायादिमास्तत्र पूजिता न तु पञ्चमी ॥ ९ ॥
क्षेपे शब्दानुकारे च परुषापि प्रयुज्यते।
कर्णाटी कौन्तली कौन्ती कौङ्कणी वामनासिका ॥ १० ॥
द्रावणी माधवी पञ्चवर्णान्तस्थोष्मभिः क्रमात्।

अनेकवर्णावृत्तिर्या भिन्नार्थप्रतिपादिका ॥ ११ ॥
यमकं साव्यपेतञ्च व्यपेतञ्चेति तद्‌ द्विधा ।
आनन्तर्य्याद्‌व्यपेतं व्यपेतं तु व्यवधानतः ॥ १२ ॥
द्वैविध्येनानयोः स्थानपादभेदाच्चतुर्विधम् ।
आदिपादादिमध्यान्तेष्वेकद्वित्रिनियोगतः ॥ १३ ॥
सप्तधा सप्तपूर्वेण चेत् पादेनान्तरान्तरः ।
एकद्वित्रिपदारम्भस्तुल्य षोढा तदापरम् ॥ १४ ॥
तृतीयं त्रिविधं पादस्यादिमध्यान्तगोचरम् ।
पादान्तयमकञ्चैव काञ्चीयमकमेव च ॥ १५ ॥
ससंगयमकञ्चैव विक्रान्तयमकं तथा ।
पादादियमकञ्चैव तथाम्रेडितमेव च ॥ १६ ॥
चतुर्व्यवसितञ्चैव मालायमकमेव च ।
दशधा यमकं श्रेष्ठं तद्‌भेदा बहवोऽपरे ॥ १७ ॥
स्वतन्त्रस्यान्यतन्त्रस्य पदस्यावर्त्तना द्विधा ।
भिन्नप्रयोजनपदस्यावृत्तिं मनुजा विदुः ॥ १८ ॥
द्वयोरावृत्तपदयोः समस्ता स्यात् समासतः ।
असमासात् तयोर्व्यस्ता पादे त्वेकत्र विग्रहात् ॥ १९ ॥
वाक्यस्यावृत्तिरप्येवं यथासम्भवमिष्यते ।
अलङ्कारोद्यनुप्रासो लक्ष्मभेदैर्वमर्हणात् ॥ २० ॥
यया कयाचिद्‌ वृत्त्या यत् समानमनुभूयते ।
तद्रूपादिपदासत्तिः सानुप्रासा रसावहा ॥ २१ ॥
गोष्ठ्यां कुतूहलाध्यायी वाग्बन्धश्चित्रमुच्यते ।
प्रश्नः प्रहेलिका गुप्तं च्युतदत्ते तथोभयम् ॥ २२ ॥
समस्या सप्त तद्‌भेदा नानार्थस्यानुयोगतः ।

यत्र प्रतीयते तुल्यवर्णविन्यासमुत्तरम ॥ २३ ॥
स प्रश्न स्यादेकपृष्टद्विपृष्टोत्तरभेदत ।
द्विधैकपृष्टा द्विविध समस्ता व्यस्त एव च ॥ २४ ॥
द्वयोरप्यथयोर्गुह्यमानशब्दा प्रहेलिका ।
सा द्विधार्थी च शाब्दी च तत्रार्थी चार्थबोधत । २५ ॥
शब्दाववबोधत शाब्दी प्राहु षाढा प्रहेलिकाम ।
यस्मिन गुप्तेऽपि वाक्याङ्गे भात्यर्थोऽपारमार्थिक ॥ २६॥
तदङ्गविहिताकाङ्क्षस्तद्गुप्त गूढमप्यद ।
यत्रार्थान्तरनिर्भासो वाक्याङ्गच्यवनादिभि ॥ २७ ॥
तदङ्गविहिताकाङ्क्षस्तच्युत स्याच्चतुर्विधम् ।
स्वरव्यञ्जनविन्दूना विसर्गस्य च विच्युत ॥ २८ ॥
दत्तेऽपि यत्र वाक्याङ्गे द्वितीयाऽर्थ प्रतीयत ।
दत्त तदाहुस्तद्भेदा स्वराद्यै पूर्ववन्मता ॥ २९ ॥
अपनीताक्षरस्थाने न्यस्ते वर्णान्तरेऽपि च ।
भासतेऽर्थान्तर यत्र च्युतदत्त तदुच्यत ॥ ३ ॥
सुश्लिष्टपद्यमेक यन्नानाश्लोकाशनिर्मितम ।
सा समस्या परस्यात्मपरयो कृतिसङ्करात् ॥ ३१ ॥
दु खेन कृतमत्यर्थं कविसामर्थ्यसूचकम ।
दुष्कर नीरसत्वेऽपि विदग्धाना महोत्सव ॥ ३२ ॥
नियमाच्च विदर्भाच्च बन्धाच्च भवति त्रिधा ।
कव प्रतिज्ञा निर्माणरम्यस्य नियम स्मृत ॥ ३३ ॥
स्थानेनापि स्वरेणापि व्यञ्जनेनापि स त्रिधा ।
विकल्प प्रातिलोम्यानुलोम्यादेवाभिधीयते ॥ ३४ ॥
प्रातिलोम्यानुलोम्यश्च शब्देनार्थेन जायते ।

अनेकधावृत्तवर्णविन्यासे शिल्पकल्पना ॥ ३५ ॥
तत्तत्प्रसिद्धवस्तूनां बन्ध इत्यभिधीयते ।
गोमूत्रिकार्द्धभ्रमणे सर्वतोभद्रमम्बुजम् ॥ ३६ ॥
चक्रञ्चक्राब्जक दण्डो मुरजाश्चेति चाष्टधा ।
प्रत्यर्धं प्रतिपादं स्यादेकान्तरसमाक्षरा ॥ ३७ ॥
द्विधा गोमूत्रिका पूर्वामाहुरश्वपदां परे ।
अन्यां गोमूत्रिकां धेनुं जालबन्धं वदन्ति हि ॥ ३८ ॥
आभ्यामर्द्धपादैश्च कुर्याद् विन्यासमेतया ।
न्यस्तानामिह वर्णानामधोऽध क्रमभागिनाम् ॥ ३९ ॥
अधोऽधः स्थितवर्णानां यावत् तुर्य्यपदं नयेत् ।
तुर्य्यपादान्नयेदूर्ध्वं पादार्द्धं प्रतिलोमतः ॥ ४० ॥
तच्च सर्वतोभद्रं त्रिविधं सरसीरुहम् ।
चतुष्पत्रं ततो विघ्नं चतुष्पत्रे उभे अपि ॥ ४१ ॥
अथ प्रथमपादस्य मूर्द्धन्यस्त्रिपदाक्षरम् ।
सर्वेषामेव पादानामन्ते तदुपजायते ॥ ४२ ॥
प्राक्पदस्यान्तिमं प्रत्यक् पादादौ प्रातिलोम्यतः ।
अन्त्यपादान्तिमञ्चाद्यपादादावक्षरद्वयम् ॥ ४३ ॥
चतुश्छदे भवेदष्टच्छदे वर्णत्रयं पुनः ।
स्यात् षोडशच्छदे त्वेकान्तरञ्चेदेकमक्षरम् ॥ ४४ ॥
कर्णिकां तोलयेदूर्ध्वं पत्राकाराक्षरावलिम् ।
प्रवेशयेत् कर्णिकायाञ्चतुष्पत्रसरोरुहे ॥ ४५ ॥
कर्णिकायां लिखेदेकं द्वे द्वे दिक्षु विदिक्षु च ।
प्रवेशनिर्गमौ दिक्षु कुर्य्यादष्टच्छदेऽम्बुजे ॥ ४६ ॥
विश्लिष्टविषमवर्णानां तावत् पत्रावलीजुषाम् ।

मध्ये समाचरन्यास सरोजे षोडशच्छदे ॥ ४७ ॥
द्विधा चक्र चतुरर षडर तत्र चादिमम् ।
पूर्वार्द्धं सदृशा वर्णा पादप्रथमपञ्चमा ॥ ४८ ॥
अयुजोऽश्वयुजश्चैव तुर्य्यावप्यष्टमावपि ।
तस्योपपादप्राकप्रत्यगरेषु च यथाक्रमम ॥ ४९ ॥
स्यात पादार्द्धचतुष्कन्तु नाभौ तस्याद्यमचरम ।
पश्चिमारावधि नयेन्नेमौ शेषे पदद्वयी ॥ ५ ॥
तृतीय तुर्य्यपादान्ते प्रथमौ सदृशावुभौ ।
वर्णौ पादत्रयस्यापि दशम सदृशौ यदि ॥ ५१ ॥
प्रथमे चरम तस्य षड वर्णा पश्चिमे यदि ।
भवन्ति द्वयन्तर तर्हि द्वहचक्रमुदाहृतम ॥ ५२ ॥
सम्मुखारद्वये पादमेकैक क्रमशो लिखेत् ।
नाभौ तु वर्ण दशम नेमौ तुर्य्यपद नयेत ॥ ५३ ॥
आकस्याद्यन्तदशमा समा आद्यन्तिमौ युजो ।
आदौ वर्ण समौ तुर्य्यपञ्चमावाद्यतुर्य्ययो ॥ ४ ॥
द्वितीयप्रातिलोम्येन तृतीय जायते यदि ।
पद विदध्यात् पतस्य दण्डश्चक्राञ्जक क्षते ॥ ५५ ॥
द्वितीयौ प्राग्दले तुल्यौ सप्तमौ च तथापरौ ।
सदृशावुत्तरदलौ द्वितीयाभ्यामथार्द्धयो ॥ ५६ ॥
द्वितीयषष्ठा सदृशाश्चतुथपञ्चमावपि ।
आद्यन्तपादयोस्तुल्यौ परार्द्धसप्तमावपि ॥ ५७ ॥
समौ तुर्य्य पञ्चमन्तु क्रमेण विनियोजयेत् ।
तुर्य्यौ। योर्थ्यौ तु तद्वच्च दलान्ता, क्रमपादयो ॥ ५८ ॥
अर्द्धयोरन्तिमाद्यौ तु मुरजे सदृशावुभौ ।

पादार्द्धपतितो वर्णः प्रातिलोम्यानुलोमतः ॥ ५८ ॥
अन्तिमः परिबध्नीयाद् यावत् तुर्य्यमिहादिमत्।
पादात् तुर्य्यादिदेवाद्य नवमात् षोडशादपि ॥ ६० ॥
अक्षरात् पुटके मध्ये मध्येऽक्षरचतुष्टयम्।
कृत्वा कुर्य्याद् यथैतस्य मुरजाकारता भवेत् ॥ १ ॥
द्वितीयं चक्रशादूर्लविक्रीडितकसम्पदम्।
गोमूत्रिका सर्ववृत्तैरन्ये बन्धास्त्वनुष्टुभा ॥ ६२ ॥
नामधेयं यदि न चेदमोघं कविकाव्ययोः।
मित्रधेयाभितुष्यन्ति नामित्रं खिद्यते तथा ॥ ६३ ॥
वाणवाणामनव्यामखड्गमुद्गरशक्तयः।
द्विचतुर्थत्रिशृङ्गाटा दर्भोलिमुषलाङ्कुशाः ॥ ६४ ॥
पद्मं रथस्य नामस्य पुष्करिण्यसिपुत्रिका।
एते बन्धास्तथा चान्ये एवं ज्ञेयाः स्वयं बुधैः ॥ ६५ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

अर्थालङ्काराः।

अग्निरुवाच। अलङ्करणमर्थानामर्थालङ्कार इष्यते।
तं विना शब्दसौन्दर्य्यमपि नास्ति मनोहरम् ॥ १ ॥
अर्थालङ्काररहिता विधवेव सरस्वती।
स्वरूपमथ सादृश्यमुत्प्रेक्षातिशयावपि ॥ २ ॥
विभावना विरोधश्च हेतुश्च सममष्टधा।
स्वभाव एव भावानां स्वरूपमभिधीयते ॥ ३ ॥
निजमागन्तुकञ्चेति द्विविधं तदुदाहृतम्।

सांसिद्धिकं निजं नैमित्तिकमागन्तुकं तथा ॥ ४ ॥
सादृश्यं धर्मसामान्यमुपमा रूपकं तथा ।
सहोक्त्यर्थान्तरन्यासाविति स्यात् तु चतुर्विधं ॥ ५ ॥
उपमा नाम सा यस्यामुपमानोपमेययोः ।
सत्ता चान्तरसामान्ययोगित्वेऽपि विवक्षितम् ॥ ६ ॥
किञ्चिदादाय सारूप्यं लोकयात्रा प्रवर्त्तते ।
समासेनासमासेन सा द्विधा प्रतियोगिनः ॥ ७ ॥
विग्रहादभिधानस्य ससमासाऽन्यथोत्तरा ।
उपमाद्योतकपदेनोपमेयपदेन च ॥ ८ ॥
ताभ्याञ्च विग्रहात् त्रेधा ससमासान्त्रिमात् त्रिधा ।
विभिन्नमाणा उपमा भवन्त्यष्टादश स्फुटाः ॥ ९ ॥
यत्र साधारणो धर्मः कथ्यते गम्यतेऽपि वा ।
ते धर्मवस्तुप्राधान्याद् धर्मवस्तूपमे उभे ॥ १० ॥
तुल्यमेवोपमीयेते यत्रान्योन्येन धर्मिणौ ।
परस्परोपमा सा स्यात् प्रसिद्धेरन्यथा तयोः ॥ ११ ॥
विपरीतोपमा सा स्याद् व्यावृत्ते नियमोपमा ।
अन्यत्राप्यनुवृत्तेस्तु भवेदनियमोपमा ॥ १२ ॥
समुच्चयोपमातोऽन्यधर्मबाहुल्यकीर्त्तनात् ।
बहोर्धर्मस्य साम्येऽपि वैलक्षण्यं विवक्षितम् ॥ १३ ॥
यदुच्यतेऽतिरिक्तत्वं व्यतिरेकोपमा तु सा ।
यत्रोपमा स्याद् बहुभिः सदृशैः सा बहूपमा ॥ १४ ॥
धर्माः प्रत्युपमानञ्चेदन्ये मालोपमैव सा ।
उपमानविकारेण तुलना विक्रियोपमा ॥ १५ ॥
त्रैलोक्यासम्भवि किमप्यारोप्य प्रतियोगिनि ।

कविनोपमीयते या प्रथते साङ्गतोपमा ॥ १६ ॥
प्रतियोगिनमारोप्य तदभेदेन कीर्त्तनम् ।
उपमेयस्य सा मोहोपमाऽसौ भ्रान्तिमद्दच ॥ १७ ॥
उभयोर्धर्मिणोस्तथ्यानिश्चयात् संशयोपमा ।
उपमेयस्य संशय्य निश्चयान्निश्चयोपमा ॥ १८ ॥
वाक्यार्थेनैव वाक्यार्थोपमा स्यादुपमानतः ।
आत्मानोपमानादुपमा साधारणतिशायिनी ॥ १९ ॥
उपमेयं यदन्यस्य तदन्यस्योपमा मता ।
यद्युत्तरोत्तरं याति तदाऽसौ गगनोपमा ॥ २० ॥
प्रशंसा चैव निन्दा च कल्पिता सदृशी तथा ।
किञ्चिच्च सदृशी ज्ञेया उपमा पञ्चधा पुनः ॥ २१ ॥
उपमानेन यत्तत्त्वमुपमेयस्य रूप्यते ।
गुणानां समतां दृष्ट्वा रूपकं नाम तद् विदुः ॥ २२ ॥
उपमैव तिरोभूतभेदा रूपकमेव वा ।
सहोक्तिः सहभावेन कथनं तुल्यधर्मिणाम ॥ २३ ॥
भवेदर्थान्तरन्यासः सादृश्येनोत्तरेण सः ।
अन्यथोपस्थिता वृत्तिश्चेतनस्येतरस्य च ॥ २४ ॥
अन्यथा मन्यते यत्र तामुत्प्रेक्षां प्रचक्षते ।
लोकसीमातिवृत्तस्य वस्तुधर्मस्य कीर्त्तनम् ॥ २५ ॥
भवेदतिशयो नाम सम्भवासम्भवाद् द्विधा ।
गुणजातिक्रियादीनां यत्र वैकल्यदर्शनम ॥ २६ ॥
विशेषदर्शनायैव सा विशेषोक्तिरुच्यते ।
प्रसिद्धहेतुव्यावृत्त्या यत् किञ्चित् कारणान्तरम् ॥ २७ ॥
यत्र स्वाभाविकत्वं वा विभाव्य सा विभावना ।

सङ्गतीकरणं युक्त्या यदसगच्छमानयो ॥ २८ ॥
विरोधपूर्वकत्वेन तद्विरोध इति स्मृतम् ।
सिसाधयिषितार्थस्य हेतुर्भवति साधक ॥ २९ ॥
कारको ज्ञापक इति द्विधा सोऽप्युपजायते ।
प्रवर्त्तते कारकाख्य प्राक् पश्चात् कार्य्यजन्मन ॥ ३० ॥
पूर्वशेष इति ख्यातस्तयोरेव विशेषयो ।
कार्य्यकारणभावाद्वा स्वभावाद्वा नियामकात ॥ ३१
ज्ञापकाख्यस्य भेदोऽस्ति नदीपूरादिदर्शनात् ।
अविनाभावनियमो ह्यविनाभावदर्शनात् ॥ ३२ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

शब्दार्थालङ्कारा ।

अग्निरुवाच । शब्दार्थयोरलङ्कारो द्वावलङ्कुरुते समम ।
एकत्र निहितो हार स्तन ग्रीवामिव स्त्रिया ॥ १ ॥
प्रशस्ति कान्तिरौचित्य सक्षेपो यावदर्थता ।
अभिव्यक्तिरिति व्यक्त षड् भेदास्तस्य जाग्रति ॥ २ ॥
प्रशस्ति परवन्मर्मद्रवीकरणकर्मण ।
वाचो युक्तिर्द्विधा सा च प्रेमोक्तिस्तुतिभेदत । ३ ॥
प्रेमोक्तिस्तुतिपर्य्याये प्रियोक्तिगुणकीर्त्तने ।
कान्ति सर्वमनोरुच्यवाच्यवाचकसङ्गति ॥ ४ ॥
यथा वस्तु तथा रीतिर्यथा वृत्तिस्तथा रस ।
ऊर्जस्विमृदुमन्दर्भादौचित्यमुपजायते ॥ ५ ॥
सक्षेपो वाचकैरल्पैर्बहोरर्थस्य सग्रह ।

अन्यूनाधिकता शब्दवस्तुनोर्यावदर्थता ॥ ६ ॥
प्रकटत्वमभिव्यक्तिः श्रुतिराक्षेप इत्यपि ।
तस्या भेदौ श्रुतिस्तत्र शब्दः स्वार्थसमर्पणम् ॥ ७ ॥
भवेन्नैमित्तिकी पारिभाषिकी द्विविधैव सा ।
सङ्केतः परिभाषेति ततः स्यात् पारिभाषिकी ॥ ८ ॥
मुख्यौपचारिकी चेति सा च सा च द्विधा द्विधा ।
स्वाभिधेयस्खलद्‌वृत्तिरमुख्यार्थस्य वाचकः ॥ ९ ॥
यथा शब्दो निमित्तेन केनचित् सौपचारिकी ।
सा च लाक्षणिकी गौणी लक्षणागुणयोगतः ॥ १० ॥
अभिधेयाविनाभूता प्रतीतिर्लक्षणोच्यते ।
अभिधेयेन सम्बन्धात् सामीप्यात् समवायतः ॥ ११ ॥
वैपरीत्यात् क्रियायोगाल्लक्षणा पञ्चधा मता ।
गौणीगुणसामान्यादनन्ता तद्विवक्षया ॥ १२ ॥
अन्यधर्मस्ततोऽन्यत्र लोकसीमानुरोधिना ।
सम्यगाधीयते यत्र स समाधिरिह स्मृतः ॥ १३ ॥
श्रुतेरलभ्यमानोऽर्थो यस्माद्भाति सचेतनः ।
स आक्षेपो ध्वनिः स्याच्च ध्वनिना व्यज्यते यतः ॥ १४ ॥
शब्देनार्थेन यत्रार्थः कृत्वा स्वयमुपार्जनम् ।
प्रतिषेध इवेष्टस्य यो विशेषोऽभिधित्सया ॥ १५ ॥
तमाक्षेपं ब्रुवन्त्यत्र स्तुतः स्तोत्रमिदं पुनः ।
अधिकारादपेतस्य वस्तुनोऽन्यस्य या स्तुतिः ॥ १६ ॥
यत्रोक्तं गम्यते नार्थस्तत्समानविशेषणम् ।
सा समासोक्तिरुदिता सङ्क्षेपार्थतया बुधैः ॥ १७ ॥
अपह्नुतिरपह्नुत्य किञ्चिदन्यार्थसूचनम् ।

पर्य्यायोक्तं यदन्येन प्रकारेणाभिधीयते ।
एषामेकतमस्यैव समाख्या ध्वनिरित्यतः ॥ १८ ॥

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

काव्यगुणविवेकः ।

अग्निरुवाच । अलङ्कृतमपि प्रीत्यै न काव्यं निर्गुणं भवेत् ।
वपुष्यललिते स्त्रीणां हारो भारायते परम् ॥ १ ॥
न च वाच्यं गुणो दोषो भाव एव भविष्यति ।
गुणाः श्लेषादयो दोषा गूढार्थाद्याः पृथक्कृताः ॥२॥
यः काव्ये महतीं छायामनुगृह्णात्यसौ गुणः ।
सम्भवत्येष सामान्यो वैशेषिक इति द्विधा ॥ ३ ॥
सर्वसाधारणीभूतः सामान्य इति मन्यते ।
शब्दमर्थमुभौ प्राप्तः सामान्यो भवति त्रिधा ॥ ४ ॥
शब्दमाश्रयते काव्यं शरीरं यः स तद्गुणः ।
श्लेषो लालित्यगाम्भीर्य्यसौकुमार्य्यमुदारता ॥ ५ ॥
सत्यैव यौगिकी चेति गुणाः शब्दस्य सप्तधा ।
सुश्लिष्टसन्निवेशत्वं शब्दानां श्लेष उच्यते ॥ ६ ॥
गुणादेशादिना पूर्वं पदसम्बन्धमक्षरम् ।
यत्र सन्धीयते नैव तल्लालित्यमुदाहृतम् ॥ ७ ॥
विशिष्टलक्षणोल्लेखलेख्यमुत्तानशब्दकम् ।
गाम्भीर्य्यं कथयन्त्यार्य्यास्तदेवान्येषु शब्दताम् ॥ ८ ॥
अनिष्ठुराक्षरप्रायशब्दता सुकुमारता ।
उत्तानपदतौदार्य्ययुतश्लाघ्यैर्विशेषणैः ॥ ९ ॥

ओज समासभूयस्त्वमेतत् पद्यादिजीवितम ।
आब्रह्म स्तम्भपर्य्यन्तमोजसैकेन पौरुषम ॥ १० ॥
उच्यमानस्य शब्देन येन केनापि वस्तुन ।
उत्कर्षमावहन्नर्थो गुण इत्यभिधीयते ॥ ११ ॥
माधुर्य्य संविधानञ्च कोमलत्वमुदारता ।
प्रौढि सामयिकत्वञ्च तद्भेदा षट चकाशति ॥ १२ ॥
क्रोधेर्ष्याकारगाम्भीर्य्यान्माधुर्य्य धैर्य्यगाहिता ।
संविधान परिकर स्यादपेचितसिद्धये ॥ १३ ॥
यतकाठिन्यादिनिमुक्तसन्निवेशविशिष्टता ।
तिरस्कृत्यैव मृदुता भाति कोमलतति सा ॥ १४ ॥
लच्यत स्थूललचत्वप्रवृत्तेर्यत्र लचणम ।
गुणस्य तदुदारत्वमाशयस्यातिसौष्ठवम ॥ १५ ॥
आभप्रेत प्रति यता निवाहस्योपपादिका ।
युक्तया हेतुगर्भिण्य प्रौढाप्रौढिरुदाहृता ॥ १६ ॥
स्वतन्त्रस्यान्यतन्त्रस्य वाह्यान्त समयागत ।
तत्र व्युत्पत्तिरर्थस्य या सामयिकतेति सा ॥ १७ ॥
शब्दाथावुपकुवाणो नाम्नोभयगुण स्मृत
तस्य प्रसाद सौभाग्य यथासङ्ख्य प्रशस्तता ॥ १८ ॥
पाको राग इति प्राज्ञै षट् प्रपञ्चविपञ्चिता ।
सुप्रसिद्धार्थपदता प्रसाद इति गीयते ॥ १९ ॥
उत्कर्षवान् गुण कश्चिद् यस्मिन्नुक्ते प्रतीयते ।
तत्सौभाग्यमुदारत्व प्रवदन्ति मनीषिण ॥ २० ॥
यथासङ्ख्यमनुद्देश सामान्यमतिदिश्यते ।
समये वर्णनीयस्य दारुणस्यापि वस्तुन ॥ २१ ॥

अदारुणेन शब्देन प्राशस्त्यमुपवर्णनम ।
उच्चै परिणति कापि पाक इत्यभिधीयते ॥ २२ ॥
मृद्वीकानारिकेलाम्बुपाकभेदाच्चतुर्विध ।
आदावन्ते च सौरस्य मृद्वीकापाक एव स ॥ २३ ॥
काव्येच्छया विशेषो य स राग इति गीयते ।
अभ्यासोपहित कान्तिं सहजामपि वर्त्तते ॥ ४ ॥
हारिद्रश्चैव कौसुम्भो नीली रागश्च स त्रिधा ।
वैशेषिक परिज्ञेयो य स्वलक्षणगोचर ॥ २५ ॥

अथ षट्चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

काव्यदोषविवेक ।

अग्निरुवाच । उद्वेगजनको दोष सभ्याना स च सप्तधा ।
वक्तृवाचकवाच्यानामेकद्वित्रिनियोगत ॥ १ ॥
तत्र वक्ता कविर्नाम प्रथते स च भेदत ।
सन्दिहानोऽविनीत सन्नज्ञो ज्ञाता चतुर्विध ॥ २ ॥
निमित्तपरिभाषाभ्यामर्थसंस्पर्शिवाचकम ।
तद्भेदौ पदवाक्ये द्वे कथित लक्षण द्वयो ॥ ३ ॥
असाधुत्वाप्रयुक्तत्वे द्वावेव पदनिग्रहौ ।
शब्दशास्त्रविरुद्धत्वमसाधुत्व विदुर्बुधा ॥ ४ ॥
व्युत्पन्नैरनिबद्धत्वमप्रयुक्तत्वमुच्यते ।
छान्दसत्वमविस्पष्टत्वञ्च कष्टत्वमेव च ॥ ५ ॥
तदसामयिकत्वञ्च ग्राम्यत्वञ्चेति पञ्चधा ।
छान्दसत्व न भाषायामविस्पष्टमबोधत ॥ ६ ॥

गूढार्थता विपर्य्यस्तार्थता संशयितार्थता ।
अविस्पष्टार्थता भेदास्तत्र गूढार्थतेति सा ॥ ७ ॥
यत्रार्थो दुःखसंवेद्यो विपर्य्यस्तार्थता पुनः ।
विवक्षितान्यशब्दार्थप्रतिपत्तिर्मलीमसा ॥ ८ ॥
अन्यार्थत्वासमर्थत्वे एतामेवोपसर्पतः ।
सन्दिह्यमानवाच्यत्वमाहुः संशयितार्थताम् ॥ ९ ॥
दोषत्वमनुबध्नाति सज्जनोद्वेजनादृते ।
असुखोच्चार्य्यमाणत्वं कष्टत्वं समयाच्युतिः ॥ १० ॥
असामयिकता नेयामेतामेव मुनयो जगुः ।
ग्राम्यता तु जघन्यार्थप्रतिपत्तिः खलीकृता ॥ ११ ॥
वक्तव्यग्राम्यवाच्यस्य वचनात् स्मरणादपि ।
तद्वाचकपदेनाभिसाम्याद् भवति सा त्रिधा ॥ १२ ॥
दोषः साधारणः प्रातिस्विकोऽर्थस्य स तु द्विधा ।
अनेकभागुपालम्भः साधारण इति स्मृतः ॥ १३ ॥
क्रियाकारकयोर्भ्रंशो विसन्धिः पुनरुक्तता ।
व्यस्तसम्बन्धता चेति पञ्च साधारणा मताः ॥ १४ ॥
अक्रियत्वं क्रियाभ्रंशो भ्रष्टकारकता पुनः ।
कर्त्रादिकारकाभावो विसन्धिः सन्धिदूषणम् ॥ १५ ॥
विगतो वा विरुद्धो वा सन्धिः स भवति द्विधा ।
सन्धेर्विरुद्धता कष्टपाठादर्थान्तरागमात् ॥ १६ ॥
पुनरुक्तत्वमाभीक्ष्ण्यादभिधानं द्विधैव तत् ।
अर्थावृत्तिः पदावृत्तिरर्थावृत्तिरपि द्विधा ॥ १७ ॥
प्रयुक्तपरशब्देन तथा शब्दान्तरेण च ।
नावर्त्तते पदावृत्तौ वाच्यमावर्त्तते पदम् ॥ १८ ॥

व्यस्तसम्बन्धता सुष्ठ सम्बन्धो व्यवधानत ।
सम्बन्धान्तरानर्भासात् सम्बन्धान्तरजन्मन ॥ १८ ॥
समावेऽपि तयारन्तर्व्यवधानात त्रिधैव सा ।
अन्तरा पदवाक्याभ्या प्रतिभेद पुनर्द्विधा ॥ २० ॥
वाचग्रमथार्थ्यमानत्वात् तदृद्विधा पदवाक्ययो ।
व्युत्पादितपूर्ववाचग्र व्युतराद्यन्वेति भिद्यत ॥ २१ ॥
दुष्टव्याघातकारित्व हेता स्यादसमथता ।
असिद्धत्व विरुद्धत्वमनैकान्तिकता तथा ॥ २२ ॥
एव सत्प्रतिपचत्व कालातीतत्वसङ्कर ।
पचे सपचे नास्तित्व विपचेऽस्तित्वमेव तत ॥ २ ॥
काव्येषु परिपद्याना न भवेद्व्यक्रन्तुन्म ।
एकादग्र्यनिरथत्व दुष्करादौ न दुष्यति ॥ २४ ॥
दुःखाकरोति दोषज्ञान गूढाथत्व न दुष्कर ।
न ग्राम्यतादुद्वेगकारी प्रसिद्धेर्लोकशास्त्रजा । ५ ॥
क्रियाभ्रंशेन लच्मास्ति क्रियाध्याहारयोगत ।
भ्रष्टकारकताचेपबलाध्याहृतकारके ॥ २६ ॥
प्रग्रह्ये दृह्यत नैव चत विगतसन्धिना ।
कष्टपाठाद् विसन्धित्व दुर्वचादौ न दुर्भगम ॥ २७ ॥
अनुप्रासे पदावृत्तिश्च ससम्बन्धता शुभा ।
नार्थसंग्रहणे दोषो व्युतक्रमाद्यैर्न लिप्यते ॥ २८ ॥
विभक्तिसङ्ख्यालिङ्गाना यत्रोदुवेगा न धीमताम ।
सख्यायास्तत्र भिन्नत्वमुपमानोपमेययो ॥ २९ ॥
अनेकस्य तथैकेन बहूना बहुभि शुभा ।
कवीना समुदाचार समयो नाम गीयते । ३ ॥

सामान्यश्च विशिष्टश्च धर्मवद् भवति द्विधा ।
सिद्धसैद्धान्तिकानाञ्च कवीनाञ्चाविवादत ॥ २१ ॥
य प्रसिध्यति सामान्य इत्यसौ समयो मत ।
सर्व सिद्धान्तिका येन सञ्चरन्ति निरत्ययम ॥ २२ ॥
कियन्त एव वा येन सामान्यस्तेन स द्विधा ।
छेदसिद्धान्ततोऽन्य स्यात् कषाञ्चिद् भ्रान्तितो यथा॥२३
तकज्ञान मुने कस्य कस्यचित क्षणभङ्गिका ।
भूतचैतन्यता कस्य ज्ञानस्य स्वप्रकाशता ॥ २४ ॥
अज्ञातस्खलताशब्दानेकान्तत्व तथार्हत ।
शैववैष्णवशाक्तेयसौरसिद्धान्तिना मति ॥ २५ ॥
जगत कारण ब्रह्म साङ्ख्याना सप्रधानकम ।
अस्मिन सरस्वतीलोके सञ्चरन्त परस्परम ॥ २६ ॥
बध्नन्ति व्यतिपश्यन्तो यद्विशिष्ट स उच्यते ।
परिग्रहादप्यसता सतामेवापरिग्रहात ॥ २७ ॥
भिद्यमानस्य तस्याय द्वैविध्यमुपगीयते ।
प्रत्यक्षादिप्रमाणैर्यद् बाधित तदसद् विदु ॥ २८ ॥
कविभिस्तत प्रतिग्राह्य ज्ञानस्य द्योतमानता ।
यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत् ॥ २९ ॥
अज्ञानाज्ज्ञानतस्त्वेक ब्रह्मैव परमार्थसत ।
विष्णु स्वर्गादिहेतु स शब्दालङ्काररूपवान ।
अपरा च परा विद्या ता ज्ञात्वा मुच्यते भवात् ॥ ४० ॥

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

एकाक्षराभिधानम् ।

अग्निरुवाच । एकाक्षराभिधानञ्च मातृकान्तं वदामि ते ।
अ विष्णुः प्रतिषेधः स्यादा पितामहवाक्ययोः ॥ १ ॥
सीमायामथाव्ययम् आ भवेत् सक्रोधपीडयोः ।
इः कामे रतिलक्ष्मीर्गौरी उः शिवे रक्षकाद्यः ऊः ॥ २ ॥
ऋः शब्दे चादितौ ॠः स्यात् लृ लॄ ते वै दितौ गुहे ।
ए देवी ऐ योगिनी स्यादो ब्रह्मा औ महेश्वरः ॥ ३ ॥
अङ्काम अः प्रशस्तः स्यात् कः ब्रह्मादौ कु कुत्सितः ।
खं शून्येन्द्रियं खङ्गी गन्धर्वे च विनायके ॥ ४ ॥
गङ्गीतं गो गायने स्यात् घा घण्टा किङ्किणीमुखे ।
ताडने ङश्च विषये स्पृहायाञ्चैव भैरवे ॥ ५ ॥
चो दुर्जने निर्मले छश्छेदे जिर्जयने तथा ।
जं गीतं भः प्रशस्ते स्यात् बले ञो गायने च टः ॥ ६ ॥
ठश्चन्द्रमण्डले शून्ये शिवे चोद्बन्धने मतः ।
डश्च रुद्रे ध्वनौ त्रासे ढक्कायां ढो ध्वनौ मतः ॥ ७ ॥
णो निष्कर्षे निश्चये च तस्तौरे क्रोडपुच्छके ।
भक्षणे थश्छेदने दो धारणे शोभने मतः ॥ ८ ॥
धो धातरि च धूस्तूरे नो वृन्दे सुगते तथा ।
प उपवने विख्यातः फश्च झञ्झानिले मतः ॥ ९ ॥
फुः फुत्कारे निष्फले च विः पक्षी भञ्च तारके ।
मा श्रीमानञ्च माता स्याद्याणे यो यातृवीरणे ॥ १० ॥

रो वह्नौ च ल अंशे च लो विधातरि ईरित ।
विश्लेषणे वो वरुणे शयने शश श सुखे ॥ ११ ॥
ष श्रेष्ठे स परोक्षे च सा लक्ष्मी स कचे मत ।
धारणे हस्तथा रुद्रे च क्षत्रे चाक्षरे मत ॥ १२ ॥
क्षो नृसिंहे हरौ तद्वत् क्षेत्रपालकयोरपि ।
मन्त्र एकाक्षरो देवो भुक्तिमुक्तिप्रदायक ॥ १३ ॥
ह्रैं हयशिरसे नम सर्वविद्याप्रदो मनु ।
अकाराद्यास्तथा मन्त्रा मातृकामन्त्र उत्तम ॥ १४ ॥
एकपद्मेऽर्चयेदेतान्नव दुर्गाश्च पूजयेत् ।
भगवती कात्यायनी कौशिकी चाथ चण्डिका ॥ १५ ॥
प्रचण्डा सुरनायिका उग्रा पार्वती दुर्गया ।
ओं चण्डिकायै विद्महे भगवत्यै धीमहि तन्नो दुर्गा प्रचोदयात
क्रमादि तु षडङ्ग स्याद् गणो गुरुगुरु क्रमात ॥ १६ ॥
अजितापराजिता चाथ जया च विजया तत ।
कात्यायनी भद्रकाली मङ्गला सिद्धिरेवती ॥ १७ ॥
सिद्धादिवटुका पूज्या हेतुकश्च कपालिक ।
एकपादो भीमरूपो दिक्पालान्मध्यतो नव ॥ १८ ॥
ह्रीं दुर्गे । दुर्गे । रक्षणि । स्वाहामन्त्रार्थसिद्धये ।
गौरी पूज्या च धर्माद्या स्कन्दाद्या शक्तयो यजेत ॥१९
प्रज्ञा ज्ञाना क्रिया वाचा वागीशी ज्वालिनी तथा ।
कामिनी काममाला च इन्द्राद्या शक्तिपूजनम ॥ २० ॥
ओं ग स्वाहा मूलमन्त्रोऽयं ग वा गणपतये नम ।
षडङ्गी रक्तशुक्लश्च दन्ताक्षपरशूत्कट ॥ २१ ॥
समोदकाऽथ गन्धादिगन्धाल्काद्येति च क्रमात् ।

गजो महागणपतिर्मन्त्रोक्ताः पूज्य एव च ॥ २२ ॥

कुष्माण्डाय एकदन्तत्रिपुरान्तकाय श्यामदन्तविकटहरहासाय

लम्बनासाननाय पद्मदंष्ट्राय मेघोल्काय धूमोल्काय ।

वक्रतुण्डाय विघ्नेश्वराय विकटोत्कटाय गजेन्द्रगमनाय ।

भुजगेन्द्रहाराय शशाङ्कधराय गणाधिपतये स्वाहा ।

एतैर्मनुभिः स्वाहान्तैः पूज्य तिलहोमादिनार्थभाक् ।

काद्यैर्वा बीजसंयुक्तैस्तैराद्यैश्च नमोऽन्तकैः ॥ २३ ॥

मन्त्राः पृथक् पृथग् वा स्युर्द्विरेफादिमुखाग्निणा ।

कात्यायन स्कन्द आह यत् तद् व्याकरणं वदे ॥ २४ ॥

अथाष्टचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

व्याकरणम् ।

स्कन्द उवाच । वक्ष्ये व्याकरणं सारं सिद्धशब्दस्वरूपकम् ।

कात्यायनविबोधाय बालानां बोधनाय च ॥ १ ॥

प्रत्याहारादिकाः संज्ञाः शास्त्रसंव्यवहारगाः ।

अ इ उ ण ऋ लृ क ए ओ ङ ऐ औ च ह य व र ट ण

ल ञ म ङ ण नम झ भ ञ घ ढ ध ष ज ब ग ड द श ख

फ छ ठ थ च ट त व क प य श ष स र ह ल इति प्रत्याहार

उपदेश इदलन्तं भवेदजनुनासिकं ॥ २ ॥

आदिवर्णो गृह्यमाणोऽप्यन्त्येनेता सहैव तु ।

तयोर्मध्यगतानां स्याद् ग्राहकः स्वस्य तद् यथा ॥ ३ ॥

अण एङ अट यङ् छव झम भष अक् इक अण इण

यण परेण णकारेण । अम यम् ङम् अच् इच ऐच अय

मञ झञ् खञ जव झव खव चव यव यस हस वस् भस
अन हल् वल् रल झल सल इति प्रत्याहार ।

अथोनपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

सन्धिसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच । वक्ष्ये सन्धिसिद्धरूप स्वरसन्धिमथादित ।
दण्डाग्र सागता दधीद नदीहते मधूदकम् ॥ १ ॥
पितृषभ लृकारस्य तवेद सकलादकम् ।
अर्धर्चोऽय तवल्कार सैषा सैन्द्री तवौदनम ॥ २ ॥
खट्वौघोऽभवदित्येव व्यसुधीव खलडकृतम ।
पित्रर्थोपवन दात्री नायका लावका नय ॥ ३ ॥
त इह तयिहेत्यादि तेऽत्र योऽत्र जलेऽकजम ।
प्रकृतिर्नो अहो एहि अ अवेहि इ इन्द्रकम ॥ ४ ॥
उ उत्तिष्ठ कवी एतौ वायु एतौ वने इमे ।
अमी एत यज्ञभूते एहि देव । इमन्न ॥ ५ ॥
वक्ष्ये सन्धि व्यञ्जनाना वाग्यतोऽजेकमातृक ।
षडेते तदिमे वादिवाङ्नीति षण्मखादिकम ॥ ६ ॥
वाङमनस वगभावादिर्वाक् श्लक्ष्ण तच्छरीरकम ।
तल्लुनाति तच्चरेच्च क्रुङ्ङास्त च सुगणिह ॥ ७ ॥
भवाञ्चरन् भवाञ्छातो भवाण्टीका भवाण्ठक ।
भवास्तीर्थ भवास्थेयान् भवाल्लेखा भवाञ्जय ॥ ८ ॥
भवाञ्छेते भवाञ्शेते भवञ्शेते भवाण्डीन ।
त्वम्भर्ता त्वङ्करष्यादि सन्धिर्यो विसर्गत ॥ ९ ॥

कश्चिन्न्यात् कश्चरेत् कष्ट कष्ठ कस्थश्च कस्खलेत।
क × खनेत् क × करोति स्म क ᳲ पठेत ᳲ फलेत वा॥१०
कश्श्वश्शुर क श्वशुर कस्सावर क सावर ।
क फलेत क श्यिता कोऽत्र योध क उत्तम ॥ ११ ॥
देवा एते भो इह सोदरा यान्ति भगो व्रज ।
सुपू सुदूरात्रिरत्र वायुर्याति पुनर्न हि ॥ १२ ॥
पुनरेति स यातीह एप याति क ईश्वर ।
ज्यातोरूप तवच्छत्र म्लेच्छधोश्छिद्रमच्छिदत् ॥ १३ ॥

अथ पञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

सुब्विभक्तिसिद्धरूपम ।

स्कन्द उवाच । विभक्तिसिद्धरूपञ्च कात्यायन । वदामि त ।
द्वे विभक्ती सुपतिङश्च सुप सप्त विभक्तय ॥ १ ॥
सुऔजसिति प्रथमा अमौटशसो द्वितीया ।
टाभ्या भिसिति तृतीया ङेभ्याभ्यसश्चतुर्थ्यपि ॥ २ ॥
ङसिभ्याभ्यस पञ्चमी स्यात ङसासामिति षष्ठ्यपि ।
ङिओससुविति सप्तमो स्यात् स्यु प्रातिपदिकात परा ॥३
द्विविध प्रातिपदिक ह्यजन्तञ्च हलन्तकम ।
प्रत्येक त्रिविध तत् स्यात् पुमास्त्री च नपु सकम॥ ४ ॥
दर्श्यन्ते नायकास्तेषामनुक्तानाञ्च वीर्य्यत ।
वृच सर्वोऽथ पूवश्च प्रथमश्च द्वितीयक ॥ ५ ॥
तृतीय खञ्जपा वह्नि सखापतिरहर्पति ।
पटुर्नीर्ग्रामणीन्द्रश्च खलपूमितभू स्वभू ॥ ६ ॥

सुश्री सुधी पिता भ्राता ना कर्त्ता क्रोष्टुनप्तृकौ ।
सुरा रा गौस्तथा द्यौग्लौ स्वरान्ता पुंसि नायका ७।
सुवाक् त्वक् पृषत् सम्राट् जग्मभाक् च अवेडपि ।
आपो मरुद्भवन दीव्यन भवांश्च मघवान् पिबन ॥ ८ ॥
भगवानघवानर्वान वह्निमत् सर्ववित्सुपृत् ।
सुसीमा कुण्डी राजा च श्वा युवा मघवा तथा ॥ ९ ॥
पूषा सुकर्मा यज्वा च सुवर्मा च सुधर्मणा ।
अर्य्यमा वृत्रहा पन्था सुककुदादिपञ्च च ॥ १ ॥
प्रशान् सुताश्च पश्चाद्या सुगो सुरा सुपूरपि ।
चन्द्रमा सुवचा श्रेयान् विद्वांश्चोशनसा सह ॥ ११ ॥
पेचिवान गौरवानड्वान गोधूडमित्रद्रुहौ श्वलिट ।
स्त्रिया जाया जरा बाला एडका सह वृद्धया ॥ १२ ॥
क्षत्रिया बहुराजा च बहुदा माऽथ बालिका ।
माया कौमुद्गन्धा च सर्वा पूर्वा सहान्यया ॥ १३ ॥
द्वितीया च तृतीया च बुद्धि स्त्रा श्रीनदी सुधी ।
भवन्ती चैव दीव्यन्ती भाती भान्ती च यान्त्यपि ॥ १४ ॥
शृण्वती तुदती कर्त्री तुदन्ती कुर्वती मही ।
रुन्धती क्रीडती दान्ती पालयन्ती सुराण्यपि ॥ १५ ॥
गौरी पुत्रवती नौश्च बधुदैवतया भुवा ।
तिस्रा द्वे कति वर्षाभू स्वसा माता वरा च गौ ॥ १६॥
नौवाक्त्वकप्राच्यवाचीति तिरश्ची समुदीच्यपि ।
अरद्विद्युत् सरिद्योषित् अग्निवित् सम्पदा दृशत् ॥ २७ ॥
यैषा सा वेदवित्सवित वह्नी राज्ञी त्वया मया ।
सीमा पश्चादयी राजी धू पूश्चैव दिशा गिरा ॥ १८ ॥

चतस्रो विदुषी चैव केय दिक् दृक् च तादृशो ।
असौ स्त्रिया नायकाश्च मायकाश्च नपुंसके ॥ १८ ॥
कुण्ड सर्वं सामपञ्च दधि वारि खलप्वथ ।
मधु त्रपु कर्त्तृ भक्त अतिभक्तृ पय पुर ॥ २० ॥
प्राक प्रत्यक् च तिर्य्यगुदक जगद् जाग्रत तथा सकृत् ।
सुसम्यञ्च सुदण्डोह अह किञ्चेदमित्यपि ॥ २१ ॥
षट सपि श्रेयश्चत्वारि अद्रोऽन्ये होदृग्या परे ।
एतेभ्य प्रथमाद्यश्च स्य प्रातिपदिकात् परा ॥ २२ ॥
धातुप्रत्ययहीन यत् स्यात् प्रातिपदिकन्तु तत ।
प्रातिपदिकात् स्वलिङ्गार्थवचने प्रथमा भवेत् ॥ २३ ॥
सम्बाधने च प्रथमा उक्ते कमणि कर्त्तरि ।
कम यत् क्रियते तत स्यात द्वितीया कर्मणि स्मता ॥२४
क्रियते येन करण कर्त्ता यश्च करोति स ।
अनुक्ते तिङ्कृत्तद्धितेस्तृतीया करण भवेत् ॥ २५ ॥
कारके कर्त्त रि च सा सम्प्रदाने चतुर्थ्यपि ।
यस्मे दित्सा धारयत सम्प्रदान तदोरितम् ॥ २६ ॥
अपादन यतोऽपैति आदत्ते च भय यत ।
अपादाने पञ्चमी स्यात स्वस्वाम्यादौ च षष्ठ्यपि ॥ २७ ॥
आधारो योऽधिकरण विभक्तिस्तत्र सप्तमी ।
एकार्थे चैकवचन द्व्यर्थे द्विवचन भवेत् ॥ २८ ॥
बहुषु बहुवचन सिद्धरूपाण्यथा वदे ।
वृक्ष सूर्य्योऽम्बु वाहोऽर्के हैरवे । हे द्विजातय । ॥२९॥
विप्रौ गजान महेन्द्रेण यमाभ्यामनले कृतम् ।
रामाय मुनिवर्य्याभ्या केभ्यो धर्मात् हरौ रति ॥ ३ ॥

अराभ्या पुस्तकेभ्यश्च अर्थस्येश्वरयागति ।
बालाना सज्जने प्रीतिर्हे सर्या कमलेष च ॥ ३१ ॥
एव काममईशाद्या शब्दा ज्ञेयाश्च वृत्ववत ।
सर्वे विश्वे च सर्वस्मै सवस्मात कतरो मत ॥ २ ॥
सर्वेषा स्वश्च विश्वस्मिन शेष रूपश्च वृत्ववत् ।
एवश्चोभयकतरकतमान्यतरादय ॥ ३३ ॥
पूर्वे पूर्वाश्च पूवस्मै पूर्वस्मात सुसमागत ।
पूर्वे बुद्धिश्च पूर्वस्मिन शेषरूपन्तु सर्ववत् ॥ ३४ ॥
एव परावराद्याश्च दक्षिणोत्तरकान्तरा ।
अपराश्चाधरो नेमा प्रथमा प्रथमेऽर्कवत ॥ ३५ ॥
एव चरमाद्यतरा अल्पार्द्धा नेम आदय ।
द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्मात् द्वितीयकात ॥ ६ ॥
द्वितीयस्मिन द्वितीये च तृतोयश्च तथाऽर्कवत ।
सोमपा सोमपौ ज्ञेयौ सोमपा सोमपा व्रज ॥ ३७ ॥
कोलालपौ सोमपश्च सोमपा सोमपे दृढ ।
सोमपाभ्या सोमपाभ्य सोमप सोमपौ कुलम ॥ ३८ ॥
एव कीलालपाद्या स्य कविरग्निस्तथाऽरय ।
हे कवे । कविमग्नी तान हरीन् सात्यकिना हतम ॥३९॥
रविभ्या रविभिर्देहि वह्नये य समागत ।
अग्नेरग्न्यास्तथाग्नोना कवौ कव्यो कविष्वऽथ ॥ ४० ॥
एव सुमतिरश्रान्ति सुकोर्त्ति सुधृतिस्तथा ।
सखा सखायौ सखाय हे सखे ! व्रज सत्पतिम ॥ ४१ ॥
सखायश्च सखायौ च सखीन् सख्या गतो दृढ ।
सख्ये सख्युश्च सख्युश्च सख्यो शेष कवेरिव ॥ ४२ ॥

पत्या पत्ये च पत्युश्च पत्यं पत्योस्तथाऽग्निवत् ।
द्वौ द्वौ द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्वित्वाद्येव द्वयोर्द्वयो ॥ ४३ ॥
त्रयस्त्रीश्च त्रिभिस्त्रिभ्यस्त्रयाणाञ्च त्रिषु क्रमात् ।
कविवत् कतिकतीति शेष बहुवचनं स्मृतम ॥ ४४ ॥
नीर्नियौ च नियो हे नो । निय नियौ नियां निया ।
नीभ्यां नौभिनिये नीभ्य नियां नियि नियोस्तथा ॥ ४५ ॥
सुश्री सुधी प्रभृतयो ग्रामणी पूजयेर्द्धरिम् ।
ग्रामण्यौ ग्रामण्यौ ग्रामण्य ग्रामण्या ग्रामणीभि ४ ॥
ग्रामण्यौ ग्रामण्यामेव सेनानीप्रमुखा सुभू ।
सुभुवौ च स्वयम्भुव स्वयम्भुश्च स्वयम्भुव ॥ ४७ ॥
स्वयम्भ वा स्वयम्भवि एव प्रतिभुवादय ।
खलप् खलप्वौ श्रेष्ठौ खलप्वश्च खलप्वि च ॥ ४८ ॥
एव शरपूमुखा स्यु क्रोष्टा क्रोष्टार ईरिता ।
क्रोष्टूश्च क्रोष्टना क्रोष्टा क्रोष्टूनां क्रोष्टरीदृशम ॥ ४९ ॥
पिता पितरौ पितर हे पित । पितरौ शुभौ ।
पितन पितु पितु पित्रो पितणां पितरीदृशम ॥ ५० ॥
एव भ्राता च जामातृमुखा नृणां नृणा तथा ।
कर्त्ता कर्त्तारौ कर्त्तॄंश्च कर्तृणा कर्त्तरीदृशम् ॥ ५१ ॥
पितृवच्चैवमुन्नाता स्वसा नप्त्रादय स्मृता ।
सुरा सुरायौ सुराय सुरायाश्च सुराय्यपि ॥ ५२ ॥
गौ गावौ गा गा गवा च गोगवोश्च गवा गवि ।
एध द्यौर्ग्लौश्चापि तथा स्वरान्ता पुंसि नायका ॥ ५३ ॥
सुवाक सुवाचौ सुवाचा सुवाग्भ्याश्च सुवाक्ष्वपि ।
एव दिकप्रमुखा प्राङ् च प्राञ्चौ प्राञ्चश्च भा व्रज ॥ ५४ ॥

प्रागभ्यां प्रागभिः प्राचाञ्च प्राचि च प्राङ्क्षु प्राङ्क्ष्वपि।
एवं ह्युदङ्दीचो वा सम्यङ् प्रत्यक् समीच्यपि ॥ ५५ ॥
तिर्य्यङ् तिरश्च सध्र्यङ् च विष्वद्र्यङ् पूर्ववत् स्मृता।
अदद्र्याङदमुयङ् स्यात् तथामुमुयङीरित ॥ ५६ ॥
अदद्र्यञ्चा ह्यमुद्रीच अदद्र्यग्भ्याञ्च पूर्ववत्।
तत्त्वदृट् तत्त्वदृशौ च तत्त्वदृड्भ्यां समागतः ॥ ५७ ॥
तत्त्वदृशि तत्त्वदृट्सु एवं काष्ठतडादयः।
भिषक् भिषग्भ्यां भिषजि जन्मभागादयस्तथा ॥ ५८ ॥
मरुत् मरुद्भ्यां मरुति एवं मर्मुजिदादयः।
भवान् भवन्तौ भवता भवस्वेव भवत्स्वपि ॥ ५९ ॥
महान् महान्तौ महतामिन्न भगवदादयः।
एवं मघवान् मघवन्तौ अग्निचिच्चाग्निचित्स्वपि। ६० ॥
अग्निचित्स्वेवमेवान्यत् वेदवित्तत्त्वावत्स्वपि।
वेदविदामिवमन्यत् यः समस्तान् सर्वावत ॥ ६१ ॥
राजा राजानौ राज्ञः राज्ञि राजनि राजनः।
यज्वा यज्वानस्तद्वत् करी दण्डी च दण्डिनौ ॥ ६२ ॥
पन्थाः पन्थानौ च पथः पथिभ्यां पथि चेदृशम्।
मन्था ऋभुक्षा पथ्यायां पथ्यं पथ्यं च पथिभिः ॥ ६३ ॥
प्रतान् प्रतानौ प्रतानभ्यां हि प्रतायं सुशर्मणा।
आपः अपः अद्भिरप्येव प्रशास्वेव प्रशास्त्यपि ॥ ६४ ॥
कः केन सर्ववत् केषु अयं चेमं इमानयः।
अनेन चाभ्यामेभिश्च अस्मै चेभ्यः स्वमस्य च ॥ ६५ ॥
अनयोरेषामेषु स्याच्चत्वारश्चतुरस्तथा।
चतुर्षाञ्च चतुष्वऽस्ति सुगो श्रेष्ठः सुगिर्ष्वपि। ६६ ॥

सुद्यो सुदिवौ सुद्युभ्यां विड् विषौ विटसु याद्दग ।
याद्दग्भ्याञ्चैव विड्भ्याञ्च षट् षट् षण्णाञ्च षटस्वपि॥६७॥
सुवचा सुवचसा च सुवचाभ्यामथेद्दशन् ।
हे सुवचो ! हे उषनन ! उशना वाशनस्यपि ॥ ६८ ॥
पुरदशा अनेहा हे विद्वन ! विद्वांस उत्तमा ।
विदुषे नमो विद्वद्भ्यां विद्वत्सु च बभूविवान ॥ ६९ ॥
एवञ्च पेचिवान श्रेयान् श्रेयांसौ श्रेयसस्तथा ।
असौ अमू अमी श्रेष्ठा अमु अमूनिहामुना ॥ ७० ॥
अमीभिरमुष्मै वामुष्मादमुष्य वामुयोस्तथा ।
अमीषाममुष्मिन्नित्येव गोधुगभिरागत ॥ ७१ ॥
गोधाक्त्वत्येवमन्येऽपि मित्रध्रुहो मित्रदुहा ।
मित्रध्रगभ्यां मित्रद्रगभिरेव चित्तद्रुहादय ॥ ७२ ॥
स्वलिट् स्वलिड्भ्यां स्वलिहि अनडाननडत्सु च ।
अजन्ताश्च हलन्ताश्च पुंस्यथोऽथ स्त्रियां वदे ॥ ७३ ॥

अथैकपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

स्त्रीलिङ्गशब्दसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच । रमा रमे रमा शुभा रमा रमे रमास्तथा ।
रमया च रमाभ्याञ्च रमाभि कृतमव्ययम् ॥ १ ॥
रमायै च रमाभ्याञ्च रमाया रमया शुभम् ।
रमाणाञ्च रमायाञ्च रमास्वेव कलादय ॥ २ ॥
जरा जरसौ जर इति जरसश्च जरा जराम ।
जरसश्च जरास्वेव सर्वा सर्वे च सर्वया ॥ ३ ॥

सर्वस्यै देहि सर्वस्याः सर्वस्यां सर्वयोस्तथा ।
शेषं रमावद्रूपं स्याद् द्वे द्वे तिस्रश्च तिसृणाम् ॥ ४ ॥
बुद्धोर्बुद्ध्या बुद्धये च बुद्ध्यै बुद्धेश्च हे मते ।
कविवत् स्यान् मुनीनाञ्च नद्यो नद्यौ नदीं नद्यो ॥ ५ ॥
नद्या नदीभिर्नद्यै च नद्याश्चैव नदीषु च ।
कुमारी जृम्भणोत्येव श्री श्रियौ च श्रियः श्रिया ॥ ६ ॥
श्रियै श्रियि स्त्रीं स्त्रियश्च स्त्रीश्च स्त्रियः स्त्रिया स्त्रियै ।
स्त्रियाः स्त्रीणां स्त्रियाश्च ग्रामण्या धेन्वै च धेनवे ॥ ७ ॥
जम्बूजम्ब्वौ च जम्बूश्च जम्बूनाञ्च फलं पिब ।
वर्षाभ्वौ च पुनर्भ्वौ च मातर्वापि च गौश्च नौ ॥ ८ ॥
वाग् वाचा वाग्भिश्च वाक्षु स्रग्भ्यां स्रजि स्रजोस्तथा ।
विद्वद्भ्याञ्चैव विद्वत्सु भवती स्याद् भवन्त्यपि ॥ ९ ॥
दीव्यन्ती भाती भान्ती च तुदन्ती च तुदत्यपि ।
रुदती कुर्वती देवी गृह्णती चोरयन्त्यपि ॥ १० ॥
दृषत् दृषद्भ्यां दृषदि विशेषविदुषी क्षति ।
समित् समिद्भ्यां समिधि सीमा सीम्नि च सीमनि ॥ ११
दामनीभ्यां ककुद्भ्याञ्च केयमाभ्यां तथासु च ।
गीर्भ्याञ्चैव गिरा गीर्षु क्षुभू क्षुपू पुरा पुरि ॥ २२ ॥
द्यौर्द्युभ्यां दिवि द्युषु तादृक्षा तादृशी दिश ।
यादृक्षा यादृशी तद्वत् सुवचोभ्यां सुवचस्यपि ।
असौ चामूममू चामूरमूभिरमुयाऽमुयो ॥ १२ ॥

अथ द्विपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

नपुंसकशब्दसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच। नपुंसके किं के कानि किं के कानि ततो जलम्
सर्वं सर्वे च पूर्वाद्या सोमप सोमपानि च ॥ १ ॥
ग्रामणि ग्रामणिनो च ग्रामणि ग्रामणीन्यपि ।
वारि वारिणी वारीणि वारिणा वारिणोऽश्रम ॥ २ ॥
शुचये शुचिने देहि मृदुने मृदवे तथा ।
त्रपु त्रपुणि त्रपूणाञ्च खलपूनि खलप्वि च ॥ ३ ॥
कर्त्तृ च कर्त्तृणे कर्त्तॄ अतिर्य्यतिरिणा तथा ।
अभिन्यभिनिनो चैव सुवचांसि सुवाक्षु च ॥ ४ ॥
यद् यत् त्रिमे तत् कर्माणि इदञ्चेमे त्रिमानि च ।
ईदृक् त्यदोऽमुनी अमूनि अमुना स्यादमीषु च ॥ ५ ॥
अहमावां वयं मां वै आवामस्मान् मया कृतम् ।
आवाभ्याञ्च तथास्माभिर्मह्यमस्मभ्यमेव च ॥ ६ ॥
मदावाभ्यां मदस्मच्च पुत्रोऽयं मम चावयो ।
अस्माकमपि चास्मासु त्वं युवां यूयमीजिरे ॥ ७ ॥
त्वां युवाञ्च युष्मांश्च त्वया युष्माभिरीरितम् ।
तुभ्यं युवाभ्यां युष्मभ्यं त्वत् युवाभ्याञ्च युष्मत् च ॥ ८ ॥
तव युवयोर्युष्माकं त्वयि युष्मासु भारती ।
उपलक्षणमत्रैव प्रत्ययास्त्वाश्च ते स्मृता ॥ ९ ॥

अथ त्रिपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

कारकम ।

स्कन्द उवाच । कारक सम्प्रवक्ष्यामि विभक्त्यर्थसमन्वितम ।
ग्रामोऽस्ति हे महार्केह नौमि विष्णु श्रिया सह ॥ १ ॥
स्वतन्त्र कर्त्ता विद्यान्त क्षतिन समुपासते ।
हेतुकर्त्तालभ्यते हित वै कर्मकर्त्तरि ॥ २ ॥
स्वय भिद्यत प्राक्तधी स्वयञ्च छिद्यते तरु ।
कर्त्ताऽभिहित उत्तम कर्त्ताऽनभिहितोऽधम ॥ ३ ॥
कर्त्ताऽनभिहितो धर्मं शिष्ये व्याख्यायते यथा ।
कर्त्ता पञ्चविध प्रोक्त कर्म सप्तविध शृणु ॥ ४ ॥
ईप्सित कर्म च यथा श्रद्दधाति हरि यति ।
अनीप्सित कर्म यथा अहि लङ्घयते भ्रमम ॥ ५ ॥
नैवेप्सित नानीप्सित दुग्ध सम्भक्षयन रज ।
भक्षयेत्यकथित गोपालो दोग्धि गा पय ॥ ६ ॥
कर्त्तकर्माऽथ गमयेच्छिष्य ग्राम गुरुर्यथा ।
कर्म चाभिहित पूजा क्रियते वै श्रिये हरे ॥ ७ ॥
कर्मानभिहित स्तोत्र हरे कुर्य्यत तु सर्वदम् ।
करण द्विविध प्रोक्त वाह्यमभ्यन्तर तथा ॥ ८ ॥
चक्षुषा रूप गृह्णाति वाह्य दात्रेण लभु नेत् ।
सम्प्रदान त्रिधा प्रोक्त प्रेरक ब्राह्मणाय गाम ॥ ९ ॥
नरो ददाति नृपतये दास तदनुमन्तृकम ।
अनिराकर्तृक भर्त्रे दद्यात् पुष्पाणि सज्जन ॥ १० ॥

अपादानं द्विधा प्रोक्तं चलमश्वात् तु धावतः ।
पतितश्चाचलं ग्रामादागच्छति स वैष्णवः ॥ ११ ॥
चतुर्धा चाधिकरणं व्यापकं दध्नि वै घृतम् ।
तिलेषु तैलं देवाद्यमौपश्लेषिकमुच्यते ॥ १२ ॥
गृहे तिष्ठेत् कपिश्चैव स्मृतं वैषयिकं यथा ।
जले मत्स्यो वने सिंहः स्मृतं सामीप्यकं यथा ॥ १३ ॥
गङ्गायां घोषो वसति औपचारिकमीदृशम् ।
तृतीया वाथ वा षष्ठी कृताऽनभिहिते तथा ॥ १४ ॥
विष्णुः सम्पूज्यते लोकैर्गन्तव्यं तेन तस्य वा ।
प्रथमाऽभिहितकर्तृकर्मणोः प्रणमेद्धरिम् ॥ १५ ॥
हेतौ तृतीया चान्येन वसेद्धृत्याय वै जलम् ।
चतुर्थी तादर्थ्येऽभिहिता पञ्चमी पर्यं पाङ्मुखे ॥ १६ ॥
योगे दृष्टः परि ग्रामाद् देवोऽयं बलवत् पुरा ।
पूर्वो ग्रामादृते विष्णोर्न मुक्तिरितरो हरेः ॥ १७ ॥
पृथग् विनाद्यैस्तृतीया पञ्चमी च तथा भवेत् ।
पृथग् ग्रामाद् विहारेण विना श्रोत्रं श्रिया श्रियः ॥ १८ ॥
कर्मप्रवचनीयाख्यैर्द्वितीया योगतो भवेत् ।
अन्वर्जुनञ्च योद्धारो ह्यभितो ग्राममीरितम् ॥ १९ ॥
नमः स्वाहास्वधास्वस्तिवषडाद्यैश्चतुर्थ्यपि ।
नमो देवाय ते स्वस्ति तुमर्थाद् भाववाचिनः ॥ २० ॥
पाकाय पक्तये याति तृतीया सहयोगके ।
इत्थंभूते कुत्सितेऽङ्गे सा तृतीया च विशेषणे ॥ २१ ॥
पिताऽगात् सह पुत्रेण काणोऽक्ष्णा गदया हरिः ।
अर्थेन निवसेद् भृत्यः काले भावे च सप्तमी ॥ २२ ॥

विष्णौ नते भवेन् मुक्तिर्वसन्तो स गतो हरिम ।
नृणा स्वामो नृषु स्वामी नृणामीश सता पति ॥२३॥
नृणा साची नृषु साची गोषु नाथा गवा पति ।
गोषु सूतो गवा सूतो राज्ञा दायादकोऽस्त्विह ॥ २४ ॥
अनस्य हेतावर्वसति षष्ठी स्मृत्यर्थकर्मणि ।
मातु स्मरति गोप्तार नित्य स्यात् कर्तृकर्मणो ।
अपां भेत्ता तव कृतिर्न निष्ठादिषु षष्ठ्यपि ॥ २५ ॥

अथ चतुःपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

समास ।

स्कन्द उवाच । षोढा समास वक्ष्यामि अष्टाविंशतिधा पुन ।
नित्यानित्यविभागेन लुगलोपेन च द्विधा ॥ १ ॥
कुम्भकारश्च नित्य स्यादेमकारादिकस्तथा ।
राज्ञ पुमान राजपुमान् नित्योऽयञ्च समासक ॥ २ ॥
कष्टश्रितो लुकसमास कण्ठेकालादिकस्त्वलुक ।
स्यान्नष्टधा तत्पुरुष प्रथमाद्यसुपा सह ॥ ३ ॥
प्रथमातत्पुरुषोऽथ पूर्वं कायस्य विग्रहे ।
पूर्वकायोऽपरकायो ह्यधरोत्तरकायक ॥ ४ ॥
अर्द्धं कणाया अर्द्धकणा भिचातुर्य्यमवेहग्रम् ।
आपन्नजीविकस्तद्वत् द्वितीया चाधराश्रित ॥ ५ ॥
धर्म्मभोग्यो धर्मभोग्यो धान्यार्थश्च तृतीयया ।
चतुर्थी स्याद् विष्णुबलिर्हकभोतिश्च पञ्चमी ॥ ६ ॥
राज्ञ पुमान् राजपुमान् षष्ठी वृक्षफल तथा ।

सप्तमी चापमौण्डोऽयमहितो नञ्समासक ॥ ७ ॥
कर्मधारय सप्तधा नीलोत्पलमुखा स्मृता ।
विशेषणपूर्वपदो विशेष्योत्तरतस्तथा ॥ ८ ॥
वैयाकरणखसूचिः शीतोष्ण द्विपद शुभम् ।
उपमानपूर्वपद शङ्खपाण्डर इत्यपि ॥ ९ ॥
उपमानोत्तरपद पुरुषव्याघ्र इत्यपि ।
सम्भावनापूर्वपदो गुणवृद्धिरितीदृशम् ॥ १० ॥
गुण इति वृद्धिर्वाच्या सुष्ठुदेव सुबन्धुक ।
अवधारणपूर्वपदो बहुव्रीहिश्च सप्तधा ॥ ११ ॥
द्विपदश्च बहुव्रीहिरारूढभवनो नर ।
अर्चिताशेषपूर्वोऽय बह्वड्भि परिकीर्त्तित ॥ १२ ॥
एते विप्राशेषपदा सङ्ख्योत्तरपदस्त्वयम ।
सङ्ख्योभयपदो यद्वद् द्वित्रा द्वेकत्रयो नर ॥ १३ ॥
सहपूर्वपदोऽय स्यात् समूलोद्धृतकस्तरु ।
व्यतिहारलक्षणार्थं केशाकेशि नखानखि ॥ १४ ॥
दिगलक्षा स्याद् दक्षिणपूर्वा द्विगुराभाषितो द्विधा ।
एकवद्भावि द्विगुश्च पञ्चमूली त्वनेकधा ॥ १५ ॥
द्वन्द्व समासो द्विविधो ह्येतरेतरयोगक ।
बहुविधः समाहारो भेरीपटहमीदृशम् ॥ १६ ॥
द्विधाख्यातोऽव्ययीभावो नामपूर्वपदो यथा ।
शाकस्य मात्रा शाकप्रति यथाऽव्ययपूर्वक ॥ १७ ॥
उपकुम्भञ्चोपरथ्य प्राधान्येन चतुर्विध ।
उत्तरपदार्थमुख्यो द्वन्द्वश्चोभयमुख्यक ।
पूर्वार्थोऽव्ययीभावो बहुव्रीहिश्च बाह्यग ॥ १८ ॥

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

तद्धितम् ।

स्कन्द उवाच । तद्धितं त्रिविधं वक्ष्ये सामान्यवृत्तिरोद्भवम् ।
ले व्यसलो वतसल स्यादिलचि स्यात तु फेनिलम ॥ १ ॥
लोमशः शे पामनो ने इलचि स्यात् तु पिच्छिलम् ।
अणि प्राज्ञ आर्चक स्यात् दन्तादुरचि दन्तुर ॥ २ ॥
रे स्यान्मधुर सुषिरं रे स्यात् केशव इत्यपि ।
हिरण्य ये मालवो वे वलचि स्याद्रजस्वल ॥ ३ ॥
इनौ धनी करी हस्ती धनिक टिकनोरितम् ।
पयस्वी विनि मायावी ऊर्णायुर्युचि ईरितम् ॥ ४ ॥
वाग्मो मिनि आलचि स्याद् वाचाकचाटचीरितम् ।
फलिनो वर्हिण केकी वृन्दारकस्तथा कनि ॥ ५ ॥
आलचि शीतम सहते शीतालु श्चालुरीदृश ।
हिमालुरालुचि स्याच्च हिम न सहते तथा ॥ ६ ॥
रूप वातादुलचि स्याद् वातुलश्चानपत्यके ।
काशिष्ठ कौरवो वास पाञ्चाल सोऽस्य वासक ॥ ७ ॥
तत्र वासो माथुर स्याद् वेत्त्यधीते च चान्द्रक ।
व्युत्क्रम वेत्ति क्रमक नरश्चकाम कौशक ॥ ८ ॥
प्रियङ्गूणां भव क्षेत्र प्रैयङ्गवीनक खञि ।
मौशीन कौद्रवीणश्च वैदेहश्चानपत्यके ॥ ९ ॥
फञि दाक्षिर्दाशरथि कचि नारायणादिकम् ।
आश्वायन, स्याच्च फञि यञि गार्ग्यश्च वात्सक ॥ १० ॥

ढ।क स्यात् वैनतेयादिश्चाटकेरस्तथैरकि ।
ढ।क गोधेरको रूप गौधारश्चारकीरितम् ॥ ११ ॥
चत्रियो घे कुलीन' खे खे कोरव्यादय स्मृता ।
यति मूर्द्धन्यमुख्यादि सुगन्धिरिति रूपकम् ॥ १२ ॥
तारकादिभ्य इतचि नभस्तारकितादय ।
अनङ्कि स्याच कुण्डोध्नी पुष्पधन्वसुधन्वनो ॥ १३ ॥
चञ्चपि वित्तचञ्चु स्याद् वित्तमस्य च मत्वके ।
चणपि स्यात् केशचण रूपे स्यात् पटरूपकम् ॥ १४ ॥
इयसौ च पटीयान स्यात् तरप्युच्चतरादिकम् ।
पचतितराञ्च तरपि तमप्यटतितमामपि ॥ १५ ॥
मृद्दोतमा कल्पपि स्यादिन्द्रकल्पोऽकॅकल्पक ।
राजदेशीयो देशीये देश्ये देश्यादिरूपकम ॥ १६ ॥
घटजातीयो जातीये जानुमात्रञ्च मात्रचि ।
जरुद्दयसो दयसचि जरुद्घ्नञ्च दघ्नचि ॥ १७ ॥
तयटि स्यात् पञ्चतय दौवारिकष्ठकीरितम् ।
सामान्यवृत्तिरुक्ताऽथ अव्ययाख्यश्च तद्धित ॥ १८ ॥
यस्माद् यतस्तसिलि च यत्र तत्र त्रलीरितम ।
अस्मिन काले ह्यधुना स्यादिदानीञ्चैव दान्यपि ॥१९॥
सर्वस्मिन् सर्वदा दास्यात् तस्मिन् काले हिलीरितम ।
तर्हि चाऽस्मिन् काल इच्च कर्हि कस्मि स कालके ॥२०॥
यथा थालि थमि कथ पूर्वस्यां दिशि सञ्चयेत् ।
अस्ताति चैव पूर्वस्या पूर्वादिशामसीयका ॥ २१ ॥
पुरस्तात् सञ्चरेद् गच्छेत् सयसुर्य्योऽद्यनीरितम ।
उति पूर्वाब्दे च परुत् पूर्वतरे परारिपि ॥ २२ ॥

ऐषमोऽस्मिन् संवत्सरे रूपं समसि चेरितम्।
परुत्परारि परेद्यवि स्यात् परस्मिन्नहनीरितम् ॥ २३ ॥
अद्यास्मिन्नहनि द्ये स्यात् पूर्वेद्युश्च तथेद्युसि।
दक्षिणस्या दिशि वसेत् दक्षिणाद् दक्षिणाद्युभौ ॥२४॥
उत्तरस्या दिशि वसेदुत्तरादुत्तराद्युभौ।
उपरि वसेदुपरिष्टाद् भवेद्रिष्टाति ऊर्ध्वकात ॥ २५ ॥
उत्तरेण च पिवोक्तम् प्राचि च स्याच्च दक्षिणा।
आह्नौ दक्षिणाहि वसेद् द्विप्रकार द्विधा च धा ॥ २६ ॥
ध्यमुञ्जि चैकाध्य कुरु त्व द्वैधन्त्वमुञ्जि चेह्यम।
द्वौ प्रकारौ द्विधा धाचि आसुसुरतर यथा ॥ २७ ॥
निपातास्तद्धिता प्रोक्ता तद्धितौ भाववाचक।
पटोर्भाव पटुत्वन्त्वपटुता तलिचेरितम् ॥ २८ ॥
प्रथिमा चेमनि पृथो सौख्य सुखात् ष्यञीरितम।
स्तेय याति च स्तेनस्य ये सख्यु सख्यमीरितम् ॥ २९ ॥
कपेभावश्च कापेय सैन्य पथ्य यकोरितम्।
आश्च कौमारक चाणि रूप चाणि च यौवनम्।
औचार्थिक काणि प्रोक्तमेवमन्येऽपि तद्धिता ॥ ३० ॥

अथ षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्याय।

उणादिसिद्धरूपम्।

कुमार उवाच। उणादयोऽभिधास्यन्ते प्रत्यया धातुत परे।
उणि कारुश्च शिल्पी स्यात् जायुमायुश्च पित्तकम् ॥ १ ॥
गोमायुर्वायुर्वेदेषु बहुल स्वणादय ।

आयु स्वादुश्च ह्लेवाद्या किंशारुधान्यशूकक ॥ २ ॥
लकवाकु कुक्कुट स्यात गुरुर्भर्त्ता महस्तथा ।
शयुश्चाजगरो ज्ञेयं स इरायुधमुच्यते ॥ ३ ॥
खरुवज्र वपुरुसिसमसार फलोरीरितम ।
अभ्रश्च क्रान्ति किरचि मन्दिर तिमिर तम ॥ ४ ॥
हलचि सलिल वारि कल्याण मण्डिल स्मृतम ।
सुधी विद्वान् बसो स्याच्च शिविर गुप्तसंस्थिति ॥ ५ ॥
ओतुर्विडालश्च तुनि अभिधानादुगादय ।
कण कामी च गृहभूवास्तुजवाहक स्मृत ॥ ६ ॥
अनड्वान वहतेर्विनि स्याज्जातो जीवार्णवौषधम ।
गो वह्निरिनर्मि हरिण मृग कामी च भाजनम ॥७॥
कम्बोजो भाजनम्भाण्ड सरण्डश्च चतुष्पद ।
तलरङ्ग सङ्घातो वरूड साम निभरम ॥ ८ ॥
स्फार प्रभूत स्यान्नन्तप्रलये चोरवल्कलम ।
कातरा भीरुरथस्तु प्रचण्डो जवस तृणम ॥ ९ ॥
जगच्चैव तु भूर्लोको सयानुर्ज्योतिरर्कक ।
बर्बर कुटिलो धूर्त्तश्चत्वरञ्च चतुष्पथम ॥ १० ॥
चीवर भिक्षुप्रावृत्तिरादित्यो मित्र ईरित ।
पुत्र सूनु पिता तात छदाकुर्व्याम्रवस्त्रिके ।
भर्त्तोऽवटोऽथ भरतो नटोऽपरेऽप्युणादय ॥ ११ ॥

अथ सप्तपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

तिङ्‌विभक्तिसिद्धरूपम् ।

कुमार उवाच । तिङ्‌विभक्तिं प्रवक्ष्यामि तथादेशं समासतः
तिङस्त्रिष्वपि वर्त्तन्ते भावे कर्मणि कर्त्तरि ॥ १ ॥
सकर्मकाकर्मकाच्च कर्त्तरि द्विपदे स्मृता ।
सकर्मकाकर्मणि च तदादेशस्तथेरित ॥ २ ॥
वर्त्तमाने लडाख्यातो विध्याद्यर्थे लिङीरित ।
विध्यादौ लोडाशिषि च भूतानद्यतने च लङ ॥ ३ ॥
भूते लुङ लिट परोक्षेऽथ भाविन्यद्यतने च लुट ।
लिङाशिषि च शेषेऽथ लृङ भविष्यति लृङ् भवेत् ॥४॥
लिङनिमित्ते क्रियातिपत्तौ परे नवात्मनेपदम ।
पूर्वं नव परस्मैपदन्तिप्तसन्तीति प्रथम पुमान । ५ ॥
सिपथस्थ मध्यमनरो मिपवस्मस चोत्तम पुमान ।
त आताम् अन्तात्मने मुख्य थासाथां ध्वञ्च मध्यम ॥ ६ ॥
उत्तम इड् वहि महि भूवाद्या धातव स्मृता ।
भुविरेधि पचिर्नन्दिर्ध्वंसि श्रंसि पदिस्त्वदि ॥ ७ ॥
शीङ क्रीडौ जुहोतिश्च जहातिश्च दधात्यपि ।
दीव्यति स्वपितिर्नह्हि सुनोतिर्वसिरेव च ॥ ८ ॥
तुदिर्म्रियतिर्मुञ्चति रुधिर्भुञ्जिस्त्यजिस्तनि ।
भवादिके विकरणे मनिश्चैव करोत्यपि ॥ ९ ॥
क्रीडतिर्वृङो ग्रहिश्चोरि पा नोरर्थश्च नायका ।
भुवि स्यात् तिङ् भवति स, भवतस्तौ भवन्ति ते ॥१०॥

भवसि त्वं युवां भवथो यूयं भवथ चाप्यहम् ।
भवाम्यावां भवावश्च भवामो ह्येधते कुलम् ॥ ११ ॥
एधेते ह्येधन्ते एधसे त्वं हि मेधया ।
एधेथे च समेधध्वे एधे ह्येधावहे धिया ॥ १२ ॥
एधामहे हरेर्भक्त्या पचतीत्यादि पूर्ववत् ।
भूयतेऽनुभूयतेऽसौ भावे कर्मणि वै यकि ॥ १३ ॥
बुभूषति सनीत्येव णिचि भावयतीश्वरम् ।
यङि बोभूयते वाय बोभोति स्याच्च यङ्लुकि ॥ १४ ॥
पुत्रीयति पुत्रकाम्यत्येव पटपटायते ।
घटयत्यथ सञि णिचि बुभूषयति रूपकम् ॥ १५ ॥
भवेद भवेतां लिङि भवेयुश्च भवे परे ।
भवेतच्च भवेतैव भवेयञ्च भवेव च भवेम च ॥ १६ ॥
एधेत एधेयातामेधेरन मनसा श्रिया ।
एधेथाश्च एधेयाथामेधेध्वमेधेय एधेवहि एधेमहि ॥ १७
अस्तु तावद्भवतां लोटि भवन्तु भवताद् भव ।
भवत भवत भवानि भवाव च भवाम च ॥ १८ ॥
एधतामेधेतामेधन्तामेधै पचावहै पचामहै ।
अभ्यनन्दद्दपचतामपचन्नपचस्तथा ॥ १९ ॥
अभवतमभवतापचमपचावापचाम च ।
ऐधतैधेतामैधध्वम् ऐधे चैधामहीरितम् ॥ २० ॥
अभूदभूतामभूवनभूवाभूवमेव लुङ ।
ऐधिष्टैधिषाता नद्रावैधिष्ठा ऐधिषीद्यम् ॥ २१ ॥
लिटि बभूव बभूवतु बभूवुश्च बभविथ ।
बभूवथुर्बभूव च बभूविव बभूविम ॥ २२ ॥

पेच पेचाते पेचिरे त्वमेधाञ्चकृषे तथा।
एधाञ्चक्राथे पेचिध्वे पेचे पेचिमहे तथा॥ २३॥
लुटि भविता भवितारौ भवितारो हरादय।
भवितासि भविताख्या भवितास्मस्तथा वयम्॥ २४॥
पक्ता पक्तारौ पक्तार' पक्तासे त्व शुभौदनम्।
पक्ताध्वे पक्ताहे चाह पक्तास्महे हरेश्वरम॥ २५॥
लिङाशिषि सुख भूयात् भूयास्ता हरिशङ्करौ।
भूयासुस्ते च भूयास्त युवा भूयास्तमीश्वरौ॥ २६॥
भूयास्त यय भूयासमह भूयास्म सर्वदा।
यच्चीष्ट ह्यो धिषीयास्ता यच्चीरन्धिसीय च॥ २७॥
यच्चीवह्यो धिसीमहि लिङि चायक्ष्यतेति लृङ।
अयच्चेतामयच्चन्तायच्चे ऽयच्चेथा युवाम्॥ २८॥
अयच्चध्वमैधिष्यावह्यौ धिष्याम ह्यरेवयम।
लृटि स्याट् भविष्यतीति एधिष्यामह ईदृशम॥ २९॥
एव विभावयिष्यन्ति बोभविष्यति रूपकम।
घटयेत् पटयेत् तद्वत पुत्रीयति च काम्यति॥ ३०॥

अथाष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्याय।

कृतसिद्धरूपम्।

कुमार उवाच। कृतस्त्रिष्वपि विज्ञेया भावे कर्मणि कर्त्तरि
अजन्त्युट क्तिन घञो भावे युजकारत एव च॥ १॥
अचि धर्मस्य विनय उत्कर प्रकरस्तथा।
देवा भद्र श्रीकरश्च ल्युटि रूपन्तु शोभनम्॥ २॥

क्तिनि वृद्धिस्तुतिमती यजि भावाऽथ युच्यपि।
कारणा भावनेत्यादि अकारे च चिकित्सया ॥ ३ ॥
तथा तव्यो ह्यनीयश्च कर्त्तव्य करणीयकम्।
देय ध्येयश्चैव यति ख्यति कार्य्यञ्च क्रत्यका ॥ ४ ॥
कर्त्तरि क्ताद्या ज्ञेया भावे कर्मणि च क्वचित्।
गतो ग्राम मतो ग्राम आश्लिष्टश्च गुरुस्त्वया ॥ ५ ॥
शतृङ्शानचौ भवन एधमानो भवन्त्यपि।
वणङचौ सर्वधातुभ्यो भावको भविता तथा ॥ ६ ॥
क्विवन्तश्च स्वयम्भूश्च भूते लिट क्वसुन कान च
बभूविवान पेचिवांश्च पेचान अद्दधानक ॥ ७ ॥
अणि स्यु कुम्भकाराद्या भूतऽप्यणादय स्मृता।
वायु पायुश्च कारु स्याद् बहुल छन्दसीरितम ॥ ८ ॥

अथोनषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

स्वर्गपातालादिवर्गा।

अग्निरुवाच। स्वर्गादिनामलिङ्गो या हरिस्त प्रवदामि ते।
स्व स्वर्गनाकत्रिदिवा द्यादिवौ द्वे त्रिपिष्टपम् ॥ १ ॥
देवा वृन्दारका लेखा रुद्राद्या गणदेवता।
विद्याधराऽप्सरायक्षरक्षोगन्धर्वकिन्नरा ॥ २ ॥
पिशाचा गुह्यक सिद्धो भूतोऽमी देवयोनय।
दनुजिमोऽसुरा दैत्या सुगत स्यात् तथागत ॥ ३ ॥
ब्रह्मात्मभू सुरज्येष्ठो विष्णुर्नारायणो हरि.।

रेवतीशो हली राम काम पञ्चशर स्मर ॥ ४ ॥
लक्ष्मी पद्मालया पद्मा सर्व सर्वेश्वर शिव ।
कपर्दोऽस्य जटाजूट पिनाकोऽजगवन्धनु ॥ ५ ॥
प्रमथा स्यु पारिषदा मृडानी चण्डिकाऽम्बिका ।
द्वैमातुरो गजास्यश्च सेनानोरग्निभूर्गुह ॥ ६ ॥
आखण्डल सुनासीर सुत्रामाणो दिवस्पति ।
पुलोमजा शचीन्द्राणी देवी तस्य तु वल्लभा ॥ ७ ॥
स्यात् प्रासादो वैजयन्तो जयन्त पाकशासनि ।
ऐरावतेऽभ्रमातङ्गैरावणाभ्रमुवल्लभा ॥ ८ ॥
ह्रादिनी वज्रमस्त्री स्यात् कुलिशभिदुर पवि ।
व्योमयान विमानोऽस्त्री पीयूषममृत सुधा ॥ ९ ॥
स्यात् सुधर्मा देवसभा स्वर्गङ्गा सुरदोर्घिका ।
स्त्रिया बहुष्वप्सरस स्वर्वेश्या उर्वशीमुखा ॥ १० ॥
हाहा हूहूश्च गन्धर्वा अग्निर्वह्निर्धनञ्जय ।
जातवेदा कृष्णवर्त्मा आश्रयाशश्च पावक ॥ ११ ॥
हिरण्यरेता सप्तार्चि शुक्रश्चैवाशुशुक्षणि ।
शुचिरप्पित्तमौर्वस्तु वाडवो वडवानल ॥ १२ ॥
वह्नेर्द्वयोर्ज्वालकीलावर्चिर्हेति शिखा स्त्रियाम ।
त्रिषु स्फुलिङ्गोऽग्निकणो धर्मराज परेतराट ॥ १३ ॥
कालोऽन्तको दण्डधर आश्रद्देवोऽथ राक्षस ।
कौणपास्रपक्रव्यादा यातुधानश्च नैरृति ॥ १४ ॥
प्रचेता वरुण पाशी श्वसन स्पर्शनोऽनिल ।
सदागतिर्मातरिश्वा प्राणो मरुत् समीरण ॥ १५ ॥
जवो रंहस्तरसी तु लघुक्षिप्रमर द्रुतम् ।

सत्वर चपलं तूर्णमविलम्बितमाशु च ॥ १६ ॥
सततेऽनारताश्रान्तसन्ततविरतानिशम् ।
नित्यानवरताजस्रमप्यथातिशयो भर ॥ १७ ॥
अतिवेलभृशात्यर्थातिमात्रोद्गाढनिर्भरम ।
तीव्रैकान्तनितान्तानि गाढबाढदृढानि च ॥ १८ ॥
गुह्यकेशो यक्षराजो राजराजो धनाधिप ।
स्यात किन्नर किंपुरुषस्तुरङ्गवदनो मयु ॥ १९ ॥
निधिर्ना सेवधिर्व्योम त्वभ्र पुष्करमम्बरम ।
द्योदिवौ चान्तरीक्ष ख काष्ठाशाककुभो दिश ॥ २० ॥
अभ्यन्तरन्त्वन्तरालञ्चक्रवाडन्तु मण्डलम ।
तडित्वान वारिदो मेघस्तनयित्नु र्बलाहक ॥ २१ ॥
कादम्बिनी मेघमाला स्तनित गर्जित तथा ।
शम्पाशतह्रदाह्रादिन्यैरावत्य क्षणप्रभा ॥ २२ ॥
तडित् सौदामिनी विद्युच्चञ्चला चपलाऽपि च ।
स्फुर्जथुर्वज्रनिर्घोषो वृष्टिघातस्त्ववग्रह ॥ २३ ॥
धारा सम्पात आसार शीकरोऽम्बुकणा स्मृता ।
वर्षोपलस्तु करका मेघच्छन्नेऽह्नि दुर्दिनम ॥ २४ ॥
अन्तर्धा व्यवधा पुंसि त्वन्तर्धिरपवारणम ।
अपिधानतिरोधानपिधानच्छादनानि च ॥ २५ ॥
अब्जो जैवातृक सोमो ग्लौर्मृगाङ्क कलानिधि ।
विधु कुमुदबन्धुश्च बिम्बोऽस्त्री मण्डल त्रिषु ॥ २६ ॥
कला तु षोडशो भागो भित्त शकलखण्डके ।
चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता ॥ २७ ॥
लक्षण लक्ष्मक चिह्न शोभा कान्तिर्द्युतिश्छवि ।

सुषमा परमा शोभा तुषारस्तुहिनं हिमम् ॥ २८ ॥
अवश्यायस्तु नीहारः प्रालेयः शिशिरो हिमः ।
नक्षत्रमृक्षं भं तारा तारकाप्युडु वा स्त्रियाम् ॥ २९ ॥
गुरुर्जीव आङ्गिरस उशना भार्गवः कविः ।
विधुन्तुदस्तमो राहुर्लग्नं राश्युदयः स्मृतः ॥ ३० ॥
सप्तर्षयो मरीच्यत्रिमुखाश्चित्रशिखण्डिनः ।
हरिदश्वब्रध्नपूषद्युमणिर्मिहिरो रविः ॥ ३१ ॥
परिवेषस्तु परिधिरुपसूर्य्यकमण्डले ।
किरणोऽस्रमयूखांशुगभस्तिघृणिधृष्णयः ॥ ३२ ॥
भानुः करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियाम् ।
स्युः प्रभा रुग्रुचिस्त्विड्भाभाश्छविद्युतिदीप्तयः ॥ ३३ ॥
रोचिः शोचिरुभे क्लीवे प्रकाशो द्योत आतपः ।
कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं त्रिषु तद्वति ॥ ३४ ॥
तिग्मं तीक्ष्णं खरं तद्वद्दिष्टोऽनेहा च कालकः ।
घस्रो दिनाहनी चैव सायं सन्ध्या पितृप्रसूः ॥ ३५ ॥
प्रत्यूषोऽहर्मुखं कल्यमुषःप्रत्यूषसी अपि ।
प्राह्णापराह्णमध्याह्नास्त्रिसन्ध्यमथ शर्वरी ॥ ३६ ॥
यामी तमी तमिस्रा च ज्यौत्स्नी चन्द्रिकयान्विता ।
आगामिवर्त्तमानाहर्युक्ताया निशि पक्षिणी ॥ ३७ ॥
अर्द्धरात्रनिशीथौ द्वौ प्रदोषो रजनीमुखम् ।
स पर्वसन्धिः प्रतिपत्पञ्चदश्योर्यदन्तरम् ॥ ३८ ॥
पक्षान्तौ पञ्चदश्यौ द्वे पौर्णमासी तु पूर्णिमा ।
कलाहीने सानुमतिः पूर्णे राका निशाकरे ॥ ३९ ॥
अमावास्या त्वमावस्या दर्शः सूर्य्येन्दुसङ्गमः ।

सा दृष्टेन्दु सिनीवाली सा नष्टेन्दुकला कुहू ॥ ४० ॥
संवर्त्त प्रलय कल्प क्षय कल्पान्त इत्यपि ।
कलुष वृजिनैनोऽघमंहोदुरितदुष्कृतम ॥ ४१ ॥
स्याद् धर्ममस्त्रिया पुण्यश्रेयसी सुकृत वृष ।
मुत् प्रीति प्रमदो हर्ष प्रमोदामोदसम्मदा ॥ ४२ ॥
स्यादानन्दथुरानन्द शर्मसातसुखानि च ।
श्व श्रेयस शिव भद्र कल्याण मङ्गल शुभम ॥ ४३ ॥
भावुक भविक भव्य कुशल क्षेममस्त्रियाम ।
दैव दिष्ट भागधेय भाग्य स्त्री नियतिर्विधि ॥ ४४ ॥
क्षेत्रज्ञ । आत्मा पुरुष प्रधान प्रकृति स्त्रियाम ।
हेतुर्ना कारण वीज निदान त्वादिकारणम ॥ ४५ ॥
चित्तन्तु चेतो हृदय स्वान्त हृन्मानसम्मन ।
बुद्धिर्मनीषा धिषणा धी प्रज्ञा शेमुषी मति ॥ ४६ ॥
प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संवित्प्रतिपज्ज्ञप्तिचेतना ।
धीर्धारणावती मेधा सङ्कल्प कर्म मानसम् ॥ ४७ ॥
सङ्ख्या विचारणा चर्चा विचिकित्सा तु संशय ।
अध्याहारस्तर्क ऊह समौ निर्णयनिश्चयौ ॥ ४८ ॥
मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता भ्रान्तिर्मिथ्यामतिर्भ्रम ।
अङ्गीकाराभ्युपगमप्रतिश्रवसमाधय ॥ ४९ ॥
मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञान शिल्पशास्त्रयो ।
मुक्ति कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनि श्रेयसामृतम ॥ ५० ॥
मोक्षोऽपवर्गोऽथाज्ञानमविद्याहम्मति स्त्रियाम ।
विमर्द्दोत्थे परिमलो गन्धे जनमनोहरे ॥ ५१ ॥
आमोद सोऽतिनिर्हारी सुरभिर्घ्राणतर्पण ।

शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्वेतपाण्डरा ॥ ५२ ॥
अवदात सितो गौरो वलक्षो धवलोऽर्जुन ।
हरिण पाण्डुर पाण्डुरीषत्पाण्डुस्तु धूसर ॥ ५३ ॥
कृष्णे नीलासितश्यामकालश्यामलमेचका ।
पीतो गौरो हरिद्राभ पालाशो हरितो हरित् ॥ ५४ ॥
रोहितो लोहितो रक्त शोण कोकनदच्छवि ।
अव्यक्तरागस्त्वरुण श्वेतरक्तस्तु पाटल ॥ ५५ ॥
श्याव स्यात् कपिशो धूम्रधमलौ कृष्णलोहिते ।
कडार कपिल पिङ्गपिशङ्गौकद्रुपिङ्गलौ ॥ ५६ ॥
चित्र किर्म्मीरकल्माषशवलैताश्च कर्बुरे ।
व्याहार उक्तिर्लपितमपभ्रंशोऽपशब्दक ॥ ५७ ॥
तिङसुबन्तचयो वाक्य क्रिया वा कारकान्विता ।
इतिहास पुरावृत्त पुराण पञ्चलक्षणम ॥ ५८ ॥
आख्यायिकोपलब्धार्था प्रबन्ध कल्पना कथा ।
समाहार सग्रहस्तु प्रवह्लिका प्रहेलिका ॥ ५९ ॥
समस्या तु समासार्था स्मृतिस्तु धर्मसहिता ।
आख्याह्वे चाभिधानञ्च वार्त्ता वृत्तान्त इरित ॥ ६ ॥
हूतिराकारणाह्वानमुपन्यासस्तु वाङ्मुखम् ।
विवादो व्यवहार स्यात् प्रतिवाक्योत्तरे समे ॥ ६१ ॥
उपोद्घात उदाहारो ह्यथ मिथ्याभिसशनम ।
अभिशापो यश कीर्त्ति प्रश्न पृच्छानुयोगक ॥ ६२ ॥
आम्रेडित द्विस्त्रिरुक्त कुत्सानिन्दे च गर्हणे ।
स्यादाभाषणमालाप प्रलापोऽनर्थक वच ॥ ६३ ॥
अनुलापो मुहुर्भाषा विलाप परिदेवनम् ।

विप्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः ॥ ६४ ॥
सुप्रलापः सुवचनमपलापस्तु निह्नवः ।
उशती वागकल्याणी सङ्गतं हृदयङ्गमम् ॥ ६५ ॥
अत्यर्थमधुरं सान्त्वमबद्धं स्यादनर्थकम् ।
निष्ठुराश्लीलपरुषं ग्राम्यं वै सुनृतं प्रिये ॥ ६६ ॥
सत्यं तथ्यमृतं सम्यङ्नादनिस्वाननिस्वनाः ।
आरवारावसंरावविरावा अथ मर्मरः ॥ ६७ ॥
स्वनिते वस्त्रपर्णानां भूषणानान्तु शिञ्जितम् ।
वीणाया निक्वणः क्वाणः तिरश्चां वाशितं रुतम् ॥ ६८ ॥
कोलाहलः कलकलो गीतं गानमिमे समे ।
स्त्री प्रतिश्रुत् प्रतिध्वाने तन्त्रीकण्ठान्निषादकः ॥ ६९ ॥
काकली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे ।
कलो मन्द्रस्तु गम्भीरे तारोऽत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषु ॥ ७० ॥
समन्वितलयस्त्वेकतालो वीणा तु वल्लकी ।
विपञ्ची सा तु तन्त्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी ॥ ७१ ॥
ततं वीणादिकं वाद्यमानद्धं मुरजादिकम् ।
वंशादिकन्तु शुषिरं कांस्यतालादिकं घनम् ॥ ७२ ॥
चतुर्विधमिदं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकम् ।
मृदङ्गा मुरजा भेदास्त्वङ्क्याभिङ्ग्योर्द्ध्वकास्त्रयः ॥ ७३ ॥
स्याद् यशः पटहो ढक्का भेर्य्यामानकदुन्दुभिः ।
आनकः पटहो भेदा झर्झरीडिण्डिमादयः ॥ ७४ ॥
मर्दलः पणवस्तुल्यौ क्रियामानन्तु तालकः ।
लयः साम्यं ताण्डवन्तु नाट्यं लास्यञ्च नर्त्तनम् ॥ ७५ ॥
तौर्य्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यमिदं त्रयम् ।

राजा भट्टारको देव साभिषेका च देव्यपि ॥ ७६ ॥
शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानका ।
वीभत्सरौद्रे च रसा शृङ्गार शुचिरुज्ज्वल ॥ ७७ ॥
उत्साहवर्धनो वीर कारुण्य करुणा घृणा ।
कृपा दया चानुकम्पाऽप्यनुक्रोशोऽप्यथो हस ॥ ७८ ॥
हासो हास्यश्च वीभत्स विकृत त्रिष्विद द्वयम ।
विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्य चित्रमप्यथ भैरवम ॥ ७९ ॥
दारुण भीषण भीष्म घोर भीम भयानकम ।
भयङ्कर प्रतिभय रौद्रन्त्वग्रममी त्रिषु ॥ ८० ॥
चतुर्दश दरस्त्रासो भीतिर्भी साध्वसम्भयम ।
विकारो मानसो भावोऽनुभावो भावबोधन ॥ ८१ ॥
गर्वोऽभिमानोऽहङ्कारो मानश्चित्तसमुन्नति ।
अनादर परिभव परिभावस्तिरस्क्रिया ॥ ८२ ॥
व्रीडा लज्जा त्रपा ह्री स्यादभिध्यान धने स्पृहा ।
कौतूहल कौतुकञ्च कुतुकञ्च कुतूहलम ॥ ८३ ॥
स्त्रीणा विलासविव्वोकविभ्रमा ललित तथा ।
हेला लीलेत्यमी हावा क्रिया शृङ्गारभावजा ॥ ८४ ॥
द्रवकेलिपरीहासा क्रीडा लीला च कूर्दनम ।
स्यादाच्छुरितक हास सोत्प्रास समनाक्स्मितम् ॥ ८५ ॥
अधोभुवनपाताल च्छिद्र श्वभ्र वपा शुषि ।
गर्त्तावटौ भुवि श्वभ्रे तमिस्र तिमिर तम ॥ ८६ ॥
सर्प पृदाकुर्भुजगो दन्दशूको विलेशय ।
विष क्ष्वेडश्च गरल निरयो दुर्गति स्त्रियाम् ॥ ८७ ॥
पय कीलालममृतमुदक भुवन वनम् ।

भङ्गस्तरङ्ग ऊर्मिर्वा कल्लोलोल्लोलकौ च तौ ॥ ८८ ॥
पृषन्तिविन्दुपृषता कूलं रोधश्च तीरकम् ।
तोयोत्थितं तत् पुलिनं जम्बालं पङ्ककर्दमौ ॥ ८९ ॥
जलोच्छ्रासाः परीवाहाः कूपकास्तु विदारकाः ।
आतरस्तरपण्यं स्याद्द्रोणी काष्ठाम्बुवाहिनी ॥९० ॥
कलुषश्चाविलोऽच्छस्तु प्रसन्नोऽथ गभीरकम् ।
अगाधं दासकैवर्त्तौ शम्बूका जलशुक्तय ॥ ९१ ॥
सौगन्धिकन्तु कह्लारं नीलमिन्दीवरं कजम् ।
स्यादुत्पलं कुवलयं सिते कुमुदकैरवे ॥ ९२ ॥
शालूकमेषां कन्दः स्यात् पद्मं तामरसङ्कजम् ।
नीलोत्पलं कुवलयं रक्तं कोकनदं स्मृतम् ॥ ९३ ॥
करहाटः शिफा कन्दः किञ्जल्कः केशरोऽस्त्रियाम् ।
खनिः स्त्रियामाकरः स्यात् पादाः प्रत्यन्तपर्वताः ।९४।
उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यका ।
स्वर्गपातालवर्गाद्या उक्ता नानार्थकान् शृणु ॥ ९५ ॥

अथ षष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अव्ययवर्गः ।

अग्निरुवाच । आङीषदर्थेऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे ।
आ प्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽप्यास्तु स्यात् कोपपीडयोः ॥१॥
पापकुत्सेषदर्थे कु धिग्जुगुप्सननिन्दयोः ।
चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये ॥ २ ॥
स्वस्त्याशीः क्षेमपुण्यादौ प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति ।

स्वित् प्रश्ने च वितर्के च तु स्याद् भेदेऽवधारणे ॥ ३ ॥
सकृत्सहैकवारे स्यादाराद् दूरसमीपयो ।
प्रतीच्या चरमे पश्चादुताप्यर्थविकल्पयो ॥ ४ ॥
पुन सदार्थयो शश्वत् साक्षात् प्रत्यक्षतुल्ययो ।
खेदानुकम्पासन्तोषविस्मयामन्त्रणे बत ॥ ५ ॥
हन्त हर्षेऽनुकम्पाया वाक्यारम्भविषादयो ।
प्रति प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगत ॥ ६ ॥
इति हेतौ प्रकरणे प्रकाशादिसमाप्तिषु ।
प्राच्यां पुरस्तात् प्रथमे पुरार्थेऽग्रत इत्यपि ॥ ७ ॥
यावत् तावच्च साकल्येऽवधौ मानेऽवधारणे ।
मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकार्त्स्न्येष्वऽथोथ च ॥ ८ ॥
वृथा निरर्थकाविध्योर्नानाऽनेकोभयार्थयो ।
नु पृच्छाया विकल्पे च पश्चात्सादृश्ययोरनु ॥ ९ ॥
प्रश्नावधारणानुज्ञाऽनुनयामन्त्रणे ननु ।
गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासम्भावनास्वपि ॥ १० ॥
उपमाया विकल्पे वा सामित्वर्द्धे जुगुप्सिते ।
अमा सह समीपे च क वारिणि च मूर्द्धनि ॥ ११ ॥
इवेत्थमर्थयोरेव नून तर्केऽर्थनिश्चये ।
तूष्णीमर्थे सुखे जोष किम्पृच्छाया जुगुप्सने ॥ १२ ॥
नाम प्राकाश्यसम्भाव्यक्रोधोपगमकुत्सने ।
अल भूषणपर्य्याप्तिशक्तिवारणवाचकम् ॥ १३ ॥
हु वितर्के परिप्रश्ने समयाऽन्तिकमध्ययो ।
पुनरप्रथमे भेदे निर्निश्चयनिषेधयो ॥ १४ ॥
स्यात् प्रबन्धे चिरातीते निकटागामिके पुरा ।

करर्वुरी चोररी च विस्तारेऽङ्गीकृते त्रयम ॥ १५ ॥
स्वर्गे परे च लोके स्वर्वार्त्तासम्भाव्या किल ।
निषधवाक्यालङ्कारे जिज्ञासावसरे खलु ॥ १६ ॥
समीपोभयत शीघ्रसाकल्याभिमुखेऽभित ।
नामप्रकाशयो प्रादुर्मिथोऽन्योन्य रहस्यपि ॥ १७ ॥
तिरोऽन्तर्द्धौ तिर्यगर्थे हा विषादशुगर्त्तिषु ।
अहहेत्यद्भुते खेदे हि हेतावधारणे ॥ १८ ॥
चिराय चिररात्राय चिरस्याद्याश्चिरार्थका ।
मुहु पुन पुन शश्वदभीक्ष्णमसकृत समा ॥ १९ ॥
द्राग्भटित्यञ्जसाह्नाय सपदि द्राङ्मङ्क्षु च द्रुते ।
बलवत सुष्ठु किमुत विकल्पे किं किमूत च ॥ २ ॥
तु हि च स्म ह वै पादपूरणे पूजनेऽप्यति ।
दिवाह्नीत्यथ दोषा च नक्तञ्च रजनाविति ॥ २१ ॥
तिर्यगर्थे साचि तिरोऽप्यथ सम्बोधनार्थका ।
स्यु प्याटपाडङ्ग हे है भो समया निकषा हिरुक ॥२२
अतर्किते तु सहसा स्यात् पुर पुरतोऽग्रत ।
स्वाहा देवहविर्दाने श्रौषट् वौषट् वषट् स्वधा ॥ २३ ॥
किञ्चिदीषन्मनागल्पे प्रेत्यामुत्र भवान्तरे ।
यथा तथा चैव साम्ये अहो हो इति विस्मये ॥ २४ ॥
मौने तु तूष्णीं तूष्णीकं सद्य सपदि तत्क्षणे ।
दिष्ट्या समुपजोषमित्यानन्देऽथान्तरेऽन्तरा ॥ २५ ॥
अन्तरेण च मध्ये स्यु प्रसह्य तु हठार्थकम् ।
युक्ते द्वे साम्प्रत स्थानेऽभीक्ष्ण शश्वदनारते ॥ २६ ॥
अभावे नह्यनो नापि मास्म मालञ्च वारणे ।

पक्षान्तरे चेद् यदि च तत्त्वे त्वद्धाऽञ्जसा द्वयम् ॥ २७ ॥
प्राकाश्ये प्रादुराविः स्यादोमेवं परमं मते ।
समन्ततस्तु परितः सर्वतो विष्वगित्यपि ॥ २८ ॥
अकामानुमतौ काममसूयोपगमेऽस्तु च ।
ननु च स्याद् विरोधोक्तौ कच्चित् कामप्रवेदने ॥ २९ ॥
निःषमं दुःषमं गर्ह्ये यथास्वन्तु यथायथम् ।
मृषा मिथ्या च वितथे यथार्थन्तु यथातथम् ॥ ३० ॥
स्युरेवन्तु पुनर्वैवेत्यवधारणवाचकाः ।
प्रागतीतार्थकं नूनमवश्यं निश्चये द्वयम् ॥ ३१ ॥
संवद् वर्षेऽवरे त्वर्वागामेवं स्वयमात्मना ।
अल्पे नीचैर्महत्युच्चैः प्रायोभूम्न्यद्रुते शनैः ॥ ३२ ॥
सना नित्ये बहिर्बाह्ये स्मातीतेऽस्तमदर्शने ।
अस्ति सत्त्वे रुषोक्तावू प्रश्नेऽनुनये त्वयि ॥ ३३ ॥
हूं तर्के स्यादुषा रात्रेरवसाने नमो नतौ ।
पुनरर्थेऽङ्ग निन्दायां दुष्ठु सुष्ठु प्रशंसने ॥ ३४ ॥
सायं साये प्रगे प्रातः प्रभाते निकषाऽन्तिके ।
परुत्परार्य्यैषमोऽब्दे पूर्वे पूर्वतरे यति ॥ ३५ ॥
अद्यात्राह्न्यथ पूर्वेऽह्नीत्यादौ पूर्वोत्तरापरात् ।
तथाऽधरान्यान्यतरेतरात्पूर्वेद्युरादयः ॥ ३६ ॥
उभयद्युश्चोभयेद्युः परे त्वह्नि परेद्यवि ।
ह्यो गतेऽनागतेऽह्नि श्वः परश्वस्तु परेऽहनि ॥ ३७ ॥
तदा तदानीं युगपदेकदा सर्वदा सदा ।
एतर्हि सम्प्रतीदानीमधुना साम्प्रतं तथा ॥ ३८ ॥

अथैकषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

नानार्थवर्ग ।

अग्निरुवाच । आकाशे त्रिदिवे नाको लोकस्तु भुवने जने ।
पद्ये यशसि च श्लोक शरे खड्गे च सायक ॥ १ ॥
आनक पटहो भेरी कलङ्कोऽङ्कापवादयो ।
मारुते वेधसि ब्रध्ने पुंसि क कं शिरोऽम्बुनो ॥ २ ॥
स्यात् पुलाकस्तुच्छधान्ये सङ्क्षेपे भक्तसिक्थक ।
महेन्द्रगुग्गुलूलूकव्यालग्राहिषु कौशिक ॥ ३ ॥
शालावृकौ कपिश्वानौ मान स्यान् मितिसाधनम् ।
सर्ग स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु ॥ ४ ॥
योग सन्नहनोपायध्यानसङ्गतियुक्तिषु ।
भोग सुखे स्त्र्यादिभृतावब्जौ शङ्खनिशाकरौ ॥ ५ ॥
काकेभगण्डौ करटौ दुश्चर्मा शिपिविष्टक ।
रिष्टं क्षेमाशुभाभावेष्वरिष्टे तु शुभाशुभे ॥ ६ ॥
व्युष्टि फले समृद्धौ च दृष्टिर्ज्ञानेऽक्ष्णि दर्शने ।
निष्ठानिष्पत्तिनाशान्ता काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि ॥ ७ ॥
भूगोवाचस्त्विडा इला प्रगाढं भृशकृच्छ्रयो ।
भृशप्रतिज्ञयोर्बाढं शक्तस्थूलौ दृढौ त्रिषु ॥ ८ ॥
विन्यस्तसंहतौ व्यूढौ कृष्णो व्यासेऽर्जुने हरौ ।
पणो द्यूतादिषूत्सृष्टे भृतौ मूल्ये धनेऽपि च ॥ ९ ॥
मौर्व्यां द्रव्याश्रिते सत्त्वशुक्लसन्ध्यादिके गुण ।
श्रेष्ठेऽधिपे ग्रामणी स्यात् जुगुप्साकरुणे घृणे ॥ १० ॥

तृष्णा स्पृहापिपासे द्वे विपणि स्याद्वणिक्पथे ।
विषाभिमरलोहेषु तीक्ष्णं क्लीबे खरे त्रिषु ॥ ११ ॥
प्रमाणं हेतुमर्यादाशास्त्रेयत्ताप्रमातृषु ।
करणं क्षेत्रगात्रादावीरिणं शून्यमूषरम् ॥ १२ ॥
यन्ता हस्तिपके सूते वह्निज्वाला च हेतय ।
श्रुत शास्त्रावधृतयोर्युगपर्याप्तयो कृतम् ॥ १३ ॥
ख्याते हृष्टे प्रतीतोऽभिजातस्तु कुलजे बुधे ।
विविक्तौ पूतविजनौ मूर्च्छितौ मूढसोच्छ्रयौ ॥ १४ ॥
अर्थोऽभिधेयरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु ।
निदानागमयोस्तीर्थमृषिजष्टजले गुरौ ॥ १५ ॥
प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषाङ्गे ककुदोऽस्त्रियाम ।
स्त्री सविज्ज्ञानसम्भाषाक्रियाकाराजिनामसु ॥ १६ ॥
धर्मे रहस्युपनिषत स्यादृतौ वत्सरे शरत् ।
पद व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषु ॥ १७ ॥
त्रिष्विष्टमधुरौ स्वादू मृदू चातीक्ष्णकोमलौ ।
सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्तेऽभ्यर्हिते च सत् ॥ १८ ॥
विधिर्विधाने दैवेऽपि प्रणिधि प्रार्थने चरे ।
बधूर्जाया स्नुषा स्त्री च सुधालेपोऽमृत स्नुही ॥ १९ ॥
स्पृहा सम्प्रत्यय श्रद्धा पण्डितम्मन्यगर्वितौ ।
ब्रह्मबन्धुरधिक्षेपे भानू रश्मिदिवाकरौ ॥ २० ॥
ग्रावाणौ शैलपाषाणौ मूर्खनीचौ पृथग्जनौ ।
तरुशैलौ शिखरिणौ तनुस्त्वग्देहयोरपि ॥ २१ ॥
आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धि स्वभावो ब्रह्मवर्ष्म च ।
उत्थान पौरुषे तन्त्रे व्युत्थान प्रतिरोधने ॥ २२ ॥

निर्य्यातनं वैरशुद्धौ दाने न्यासार्पणेऽपि च ।
व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे ॥ २३ ॥
मृगयाक्षो दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः ।
तौर्य्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः ॥ २४ ॥
पैशून्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् ।
वाग्दण्डश्चैव पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥ २५ ॥
अकर्म्मगुह्ये कौपीनं मैथुनं सङ्गतौ रतौ ।
प्रधानं परमार्थो धीः प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः ॥ २६ ॥
क्रन्दने रोदनाह्वाने वर्ष्म देहप्रमाणयोः ।
आराधनं साधने स्यादवाप्तौ तोषणेऽपि च ॥ २७ ॥
रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि लक्ष्म चिह्नप्रधानयोः ।
कलापो भूषणे बर्हे तूणीरे संहतेऽपि च ॥ २८ ॥
तल्पं शय्याट्टदारेषु डिम्भौ तु शिशुबालिशौ ।
स्तम्भौ स्थूणाजडीभावौ सभ्ये संसदि वै सभा ॥ २९ ॥
किरणप्रग्रहौ रश्मी धर्म्माः पुण्ययमादयः ।
ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु ॥ ३० ॥
प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु ।
समया शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदः ॥ ३१ ॥
अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे सत्यं शपथतथ्ययोः ।
वीर्य्यं बलप्रभावौ च रूप्यं रूपे प्रशस्तके ॥ ३२ ॥
दुरोदरो द्यूतकारे पणे द्यूते दुरोदरम् ।
महारण्ये दुर्गपथे कान्तारः पुन्नपुंसकम् ॥ ३३ ॥
यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहादिके हरिः ।
दरोऽस्त्रिया भये श्वभ्रे जठरः कठिनेऽपि च ॥ ३४ ॥

उदारो दातृमहतोरितरस्त्वन्यनीचयो ।
चूडा किरीट केशाश्च संयता मौलयस्त्रय ॥ २५ ॥
बलि करोपहारादौ सैन्यस्थैर्य्यादिके बलम् ।
स्त्रीकटीवस्त्रबन्धेऽपि नीवी परिपणेऽपि च ॥ २६ ॥
शुक्रले मूषिके श्रेष्ठे सुकृते वृषभे वृष ।
दूतताक्षे सारिफलकेऽप्याकर्षोऽथाऽक्षमिन्द्रिये ॥ २७ ॥
ना दूतताङ्के च कर्षे च व्यवहारे कलिद्रुमे ।
उष्णीष स्यात् किरीटादौ कषू कुल्याभिधायिनी ॥२८॥
प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्ष सूर्य्यवह्नी विभावसू ।
शृङ्गारादौ विषे वीर्य्ये गुणे रागे द्रवे रस ॥ २९ ॥
तेज पुरीषयोवर्च आग पापापराधयो ।
छन्द पद्येऽभिलाषे च साधीयान साधुबाढ़यो ।
व्यूह। वृन्देऽप्यहिर्वृत्रेऽप्यग्नीन्दर्कास्तमोनुद ॥ ४ ॥

अथ द्विषष्ठ्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

भूमिवनौषध्यादिवर्गा ।

अग्निरुवाच । वक्ष्ये भूपुराद्रिवनौषधिसिंहादिवर्गकान् ।
भूरनन्ता क्षमा धात्री क्ष्मापृथ्वी स्याद्धरित्र्यपि ॥ १ ॥
स मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्स्ना मृत्स्ना च मृत्तिका ।
जगत्त्रिविष्टप लोक भुवन जगती समा ॥ २ ॥
अयन वर्त्म मार्गाध्वपन्थान पदवी सृति ।
सरणि पद्धति पद्या वर्त्तन्येकपदीति च ॥ ३ ॥
पू स्त्री पुरीनगर्य्यौ वा पत्तन पुटभेदनम् ।

स्थानीय निगमोऽन्यत तु यम्मूलनगरात् पुरम ॥ ४ ॥
तच्छाखानगर वेशो वेश्याजनसमाश्रय ।
आपणस्तु निषद्यायां विपणि पण्यवीथिका ॥ ५ ॥
रथ्या प्रतोली विशिखा स्याच्चयो वप्रमस्त्रियाम ।
प्राकारो वरण शाल प्राचीर प्रान्ततो वृति ॥ ६ ॥
भित्ति स्त्री कुड्यमेडूक यदन्तर्न्यस्तकीकसम ।
वास कूटो द्वयो शाला सभा सञ्जवनन्त्विदम ॥ ७ ॥
चतु शाल मुनीनान्तु पर्णशालोटजोऽस्त्रियाम ।
चैत्यमायतन तुल्ये वाजिशाला तु मन्दुरा ॥ ८ ॥
हर्म्यादि धनिना वास प्रासादो देवभूभुजाम् ।
स्त्री द्वार्द्वार प्रतीहार स्याद वितर्दिस्तु वेदिका ॥ ६ ॥
कपोतपालिकायान्तु विटङ्क पु नपु सकम् ।
कवाटमवर तुल्ये नि श्रेणिस्त्वधिरोहिणी ॥ १० ॥
सम्मार्जनी शोधनी स्यात् सङ्करोऽवकरस्तथा ।
अद्रिगोत्रगिरिग्रावा गहन कानन वनम ॥ ११ ॥
आराम स्यादुपवन कृत्रिम वनमेव यत् ।
स्यादेतदेव प्रमदवनमन्त पुरोचितम ॥ १२ ॥
वीथ्यालिरावलि पङ्क्ति श्रेणीलेखास्तु राजय ।
वानस्पत्य फलै पुष्पात तैरपुष्पाद वनस्पति ॥ १३ ॥
ओषध्य फलपाकान्ता पलाशी द्रुद्रुमागमा ।
स्थाणु वा ना ध्रुव शङ्कु प्रफुल्लोतफुल्लसस्फुटा ॥ १४ ॥
पलाश छदन पर्णमिध्ममेध समित् स्त्रियाम् ।
बोधिद्रुमश्चलदलो दधित्थग्राहिमन्मथा ॥ १५ ॥
तस्मिन् दधिफल पुष्पफलदन्तशठावपि ।

उडुम्बरे हेमदुग्ध कोविदारे द्विपत्रक ॥ १६ ॥
सप्तपर्णो विशालत्वक् शतमाल सुवर्णक ।
आरेवतव्याधिघातसम्पाकचतुरङ्गुला ॥ १७ ॥
स्याज्जम्बीरे दन्तशठो वरुणे तिक्तशावक ।
पुन्नागे पुरुषस्तुङ्ग केशरो देववल्लभ ॥ १८ ॥
पारिभद्रे निम्बतरुर्मन्दार पारिजातक ।
वञ्जुलश्चित्रकृच्चाथ द्वौ पीतनकपोतनौ । १९ ॥
आम्रातके मधूके तु गुडपुष्पमधुद्रुमौ ।
पीलौ गुडफल स्रंसी नादेयी चाम्बुवेतस ॥ २० ॥
शोभाञ्जन शिग्रुतीक्ष्णगन्धकाक्षीवमोचका ।
रक्तोऽसौ मधुशिग्रु स्यादरिष्ट फेनिल समौ ॥ २१ ॥
गालव शावरो लोध्रस्तिरीटस्तिल्वमार्जनौ ।
शेलु श्लेष्मातक शीत उद्दालो बहुवारक । २२ ॥
वैकङ्कत स्रुवावृक्षो ग्रन्थिलो व्याघ्रपादपि ।
तिन्दुक स्फूर्जक कालो नादेयो भूमिजम्बुक ॥ २३ ॥
काकतिन्दौ पीलुक स्यात् पाटलिर्मोक्षमुष्ककौ ।
क्रमुक पट्टिकाख्य स्यात कुम्भी कैटर्य्यकट्फले ॥ २४ ॥
वीरवृक्षोऽरुष्करोऽग्निमुखी भल्लातकी त्रिषु ।
सर्जकासनजीवाश्च पीतसालेऽथ मालके ॥ २५ ॥
सर्जाश्वकर्णौ वीरेन्द्रौ इन्द्रद्रु ककुभोऽर्जुन ।
इङ्गुदी तापसतरुर्मोचा शाल्मलिरेव च ॥ २६ ॥
चिरविल्वो नक्तमाल करजश्च करञ्जके ।
प्रकीर्य्य पूतिकरजो मर्कटाङ्गारवल्लरी ॥ २७ ॥
रोही रोहितक प्लीहशत्रुर्दाडिमपुष्पक ।

गायत्री बालतनय खदिरो दन्तधावन ॥ २८ ॥
अरिमेदो विट्खदिरे कदर खदिरे सिते ।
पञ्चाङ्गुलो वर्धमानश्चञ्चुर्गन्धर्वहस्तक ॥ २९ ॥
पिण्डीतको मरुवक पीतदारु च दारु च ।
देवदारु पूतिकाष्ठ श्यामा तु महिलाह्वया ॥ ३० ॥
लता गोवन्दनी गुन्द्रा प्रियङ्गु फलिनी फली ।
मण्डूकपर्णपत्रोर्णनटकट्वङ्गटुण्टुका ॥ ३१ ॥
श्योनाकशुकनासर्क्षदीर्घवृन्तकुटन्नटा ।
पीतद्रु सरलश्चाथ निचलोऽम्बुज इज्जल ॥ ३२ ॥
काकोडुम्बरिका फल्गुररिष्ट पिचुमर्दक ।
सर्वतोभद्रको निम्बे शिरीषस्तु कपीतन ॥ ३३ ॥
वकुलो वञ्जुल प्रोक्त पिच्छिलाऽगुरुशिंशपा ।
जया जयन्ती तर्कारी कणिका गणिकारिका ॥ ३४ ॥
श्रीपर्णमग्निमन्थ स्याद् वत्सको गिरिमल्लिका ।
कालस्कन्धस्तमाल स्यात् तन्दुलीयोऽल्पमारिष ॥ ३५॥
सिन्धुवारस्तु निर्गुण्डी सेवास्फोता वनोद्भवा ।
गणिका यूथिकाऽम्बष्ठा सप्तला नवमालिका ॥ ३६ ॥
अतिमुक्त पुण्ड्रक स्यात् कुमारी तरणि सहा ।
तत्र शोणे कुरुवकस्तत्र पीते कुरण्टक ॥ ३७ ॥
नीला झिण्टी द्वयोर्बाणा झिण्टी सैरीयकस्तथा ।
तस्मिन् रक्ते कुरुवक पीते सहचरी द्वयो ॥ ३८ ॥
धुस्तूर कितवो धूर्त्तो रुचको मातुलङ्गके ।
समीरणो मरुवक प्रस्थपुष्प फणिज्झक ॥ ३९ ॥
कुठेरकस्तु पर्णासेऽथास्फोतो वसुकार्कके ।

शिवमल्ली पाशुपती वृन्दा वृक्षादनी तथा ॥ ४० ॥
जीवन्तिका वृक्षरुहा गुडूची तन्त्रिकाऽमृता।
सोमवल्ली मधुपर्णी मूर्वा तु मोरटी तथा ॥ ४१ ॥
मधूलिका मधुश्रेणी गोकर्णी पीलपर्ण्यपि।
पाठाऽम्बष्ठा विद्धकर्णी प्राचीना वनतिक्तिका ॥ ४२ ॥
कटुः कटुम्भरा चाथ चक्राङ्गी शकुलादनी।
आत्मगुप्ता प्रावृषायी कपिकच्छुश्च मर्कटी ॥ ४३ ॥
अपामार्गः शैखरिकः प्रत्यक्पर्णी मयूरकः।
फञ्जिका ब्राह्मणी भार्गी द्रवन्ती शम्बरी वृषा ॥ ४४ ॥
मण्डूकपर्णी भण्डीरी समङ्गा कालमेषिका।
रोदनी कच्छुराऽनन्ता समुद्रान्ता दुरालभा ॥ ४५ ॥
पृश्निपर्णी पृथक्पर्णी कलशिर्धावनिर्गुहा।
निदिग्धिका स्पर्शी व्याघ्री क्षुद्रा दुःस्पर्शया सह ॥ ४६ ॥
अवल्गुजः सोमराजी सुवल्लिः सोमवल्लिका।
कालमेषी कृष्णफला वाकुची पूतिफल्यपि ॥ ४७ ॥
कणोषणोपकुल्या स्याच्छ्रेयसी गजपिप्पली।
चव्यन्तु चविका काकचिञ्ची गुञ्जे तु कृष्णला ॥ ४८ ॥
विश्वा विषा प्रतिविषा वनशृङ्गाटगोक्षुरौ।
नारायणी शतमूली कालेयकहरिद्रव ॥ ४९ ॥
दार्वी पचम्पचा दारु शुक्ला हैमवती वचा।
वचोग्रगन्धा षड्ग्रन्था गोलोमी शतपर्विका ॥ ५० ॥
आस्फोता गिरिकर्णी स्यात् सिंहास्यो वासको वृषः।
मिश्री मधुरिकाच्छत्रा कोकिलाक्षेक्षुरक्षुरा ॥ ५१ ॥
विडङ्गोऽस्त्री कृमिघ्नः स्यात् वज्रद्रुस्नुक्स्नुही सुधा।

मृद्वीका गोस्तनी द्राक्षा बला वाट्यालकस्तथा ॥ ५२ ॥
काला मसूरविदला त्रिपुटा त्रिवृता त्रिवृत् ।
मधुकं क्लीतकं यष्टिमधुका मधुयष्टिका ॥ ५३ ॥
विदारी क्षीरशुक्लेक्षुगन्धा क्रोष्ट्री च या सिता ।
गोपी श्यामा शारिवा स्यादनन्तोत्पलशारिवा ॥ ५४ ॥
मोचा रम्भा च कदली भण्टाकी दुष्प्रधर्षिणी ।
स्थिरा ध्रुवा सालपर्णी शृङ्गी तु वृषभो वृष ॥ ५५ ॥
गाङ्गेरुकी नागबला मुषली तालमूलिका ।
ज्योत्स्नी पटोलिका जाली अजशृङ्गी विषाणिका ५६॥
स्याल्लाङ्गलिक्यग्निशिखा ताम्बूली नागवल्ल्यपि ।
हरेणू रेणुका कौन्ती क्लीवेरो दिव्यनागरम ॥ ५७ ॥
कालानुसार्य्यवृद्धाश्मपुष्पशीतशिवानि तु ।
शैलेयं तालपर्णी तु दैत्या गन्धकुटी मुरा ॥ ५८ ॥
ग्रन्थिपर्णं शुकं बर्हिं बला तु त्रिपुटा त्रुटि ।
शिवा तामलकी चाथ हनुर्हट्टविलासिनी ॥ ५९ ॥
कुटं नटं दशपुरं वानेयं परिपेलवम ।
तपस्विनी जटामांसी पृक्का देवी लता लघू ॥ ६० ॥
कर्च्चूरको द्राविडको गन्धमूली शठी स्मृता ।
स्याद्दृक्षगन्धा छगलान्त्री वेगी वृद्धदारकः ॥ ६१ ॥
तुण्डिकेरी रक्तफला बिम्बिका पीलुपर्ण्यपि ।
चाङ्गेरी चक्रिकाम्बष्ठा स्वर्णक्षीरी हिमावती ॥ ६२ ॥
सहस्रवेधी चुक्रोऽम्लवेतसः शतवेध्यपि ।
जीवन्ती जीवनी जीवा भूमिनिम्बः किरातकः ॥ ६३ ॥
कूर्चशीर्षो मधुकरश्चन्द्रः कपित्थकस्तथा ।

दद्रुघ्न स्यादेडगजो वर्षाभू शोथहारिणी ॥ ६४ ॥
कुनन्दती निकुम्भस्त्वा यमानी वार्षिका तथा ।
लशुन गृञ्जनारिष्टमहाकन्दरसोनका ॥ ६५ ॥
वाराही वरदा गृष्टि काकमाची तु वायसी ।
शतपुष्पा सितच्छत्राऽतिच्छत्रा मधुरा मिसि ॥ ६६ ॥
अवाकपुष्पी कारवी च सरणा तु प्रसारणी ।
कटम्भरा भद्रवला कर्वूरश्च शटी ह्यथ ॥ ६७ ॥
पटोल कुलकस्तिक्त कारवेल्ल कटिल्लक ।
कुष्माण्डकस्तु कर्कारुरिर्वारु कर्कटी स्त्रियौ ॥ ६८ ॥
इक्ष्वाकु कटतुम्बी स्यात् विशाला त्विन्द्रवारुणी ।
अर्शोघ्न शूरण कन्दो मुस्तक कुरुविन्दक ॥ ६९ ॥
वंशे त्वकसारकर्मारवेणुमस्करतेजना ।
छत्रातिच्छत्रपालघ्नौ मालातृणकभूस्तृणे ॥ ७० ॥
तृणराजाह्वयस्तालो घोण्टा क्रमुकपूगकौ ।
शार्दूलद्वीपिनौ व्याघ्रे हर्यक्ष केशरी हरि ॥ ७१ ॥
कोल पोत्री वराह स्यात् कोक ईहामृगो वृक ।
लूतोर्णनाभौ तु समौ तन्तुवायश्च मकटे ॥ ७२ ॥
वृश्चिक शूककीट स्यात् सारङ्गस्तोककौ समौ ।
कृकवाकुस्ताम्रचूड पिक कोकिल इत्यपि ॥ ७३ ॥
काके तु करटारिष्टौ वक काङ्क उदाहृत ।
कोकश्चक्रश्चक्रवाको कादम्ब' कलहंसक ॥ ७४ ॥
पतङ्गिका पुत्तिका स्यात् सरघा मधुमक्षिका ।
द्विरेफपुष्पलिड्भृङ्गषट्पदभ्रमराऽलय ॥ ७५ ॥
केकी शिखस्य वाक् केका शकुन्तिशकुनिद्विजा. ।

स्त्री पक्षतिः पक्षमूलं चञ्चुस्त्रोटिरुभे स्त्रियौ ॥ ७६ ॥
गतिरुड्डीनसण्डीनौ कुलायो नीडमस्त्रियाम् ।
पेशी कोशो द्विहीनेऽण्डं पृथुकः शावकः शिशुः ॥ ७७ ॥
पोतः पाकोऽर्भको डिम्भः सन्दोहव्यूहको गणः ।
स्तोमौघनिकरव्राता निकुरम्बं कदम्बकम् ।
सङ्घातसञ्चयौ वृन्दं पुञ्जराशी तु कूटकम् ॥ ७८ ॥

अथ त्रिषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नृब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रवर्गाः ।

अग्निरुवाच । नृब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रवर्गान् वक्ष्येऽथ नामतः ।
नरः पञ्चजना मर्त्त्या योषिद्योषाऽबला वधूः ॥ १ ॥
कान्तार्थिनी तु या याति सङ्केतं साऽभिसारिका ।
कुलटा पुंश्चल्यसती नग्निका स्त्री च कोटवी ॥ २ ॥
कात्यायन्यर्धवृद्धा या सैरिन्ध्री परवेश्मगा ।
असिक्नी स्यादवृद्धा या मालिनी तु रजस्वला ॥ ३ ॥
वारस्त्री गणिका वेश्या भ्रातृजायास्तु यातरः ।
ननान्दा तु स्वसा पत्युः सपिण्डास्तु सनाभयः ॥ ४ ॥
समानोदर्य्यसोदर्य्यसगर्भसहजाः समाः ।
सगोत्रबान्धवज्ञातिबन्धुस्वस्वजनाः समाः ॥ ५ ॥
दम्पती जम्पती भार्य्यापती जायापती च तौ ।
गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्बञ्च कललोऽस्त्रियाम् ॥ ६ ॥
गर्भो भ्रूण इमौ तुल्यौ क्लीवं षण्ढो नपुंसकम् ।
स्यादुत्तानशया डिम्भा बालो माणवकः स्मृतः ॥ ७ ॥

पिचिण्डिलो बृहत्कुक्षिरवभ्रटो नतनासिके ।
विकलाङ्गस्तु पोगण्ड आरोग्य स्यादनामयम् ॥ ८ ॥
स्यादेडे वधिर कुब्जे गडुल कुकरे कुणि ।
क्षय शोषश्च यक्ष्मा च प्रतिश्यायस्तु पीनस ॥ ९ ॥
स्त्री क्षुत् क्षुत क्षव पुंसि कासस्तु क्षवथु पुमान् ।
शोथस्तु श्वयथु शोफ पादस्फोटा विपादिका ॥ १० ॥
किलास सिध्मकच्छ्वान्तु पाम पामा विचर्चिका ।
कोठा मण्डलक कुष्ठ श्वित्रे दुर्नामकार्शसी ॥ ११ ॥
आनाहस्तु विबन्ध स्याद्ग्रहणी रुक्प्रवाहिका ।
वीजवीर्येन्द्रिय शुक्र पलल क्रव्यमामिषम् ॥ १२ ॥
बुक्काऽग्रमास हृदय हृन्मेदस्तु वपा वसा ।
पश्चाद्ग्रीवा शिरा मन्या नाडी तु धमनि शिरा ॥१३॥
तिलक क्लोम मस्तिष्क दूषिका नेत्रयोर्मलम ।
अन्त्र पुरी तद्गुल्मस्तु प्लीहा पुस्यथ वस्नसा ॥ १४ ॥
स्नायु स्त्रिया कालखण्डयकृती तु समे इमे ।
स्यात कर्पर कपालोऽस्त्री कीकसङ्कुल्यमस्थि च ॥१५॥
स्याच्छरीरास्थ्नि कङ्काल पृष्ठास्थ्नि तु कशेरुका ।
शिरोऽस्थनि करोटि स्त्री पार्श्वास्थनि तु पर्शुका ॥१६॥
अङ्ग प्रतीकोऽवयव शरीर वर्ष्म विग्रह ।
कटो ना श्रोणिफलक कटि श्रोणि ककुद्मती ॥ १७ ॥
पश्चान्नितम्ब स्त्रीकट्या क्लीवे तु जघन पुर ।
कूपकौ तु नितम्बस्थौ द्वयहीने कुकुन्दरे ॥ १८ ॥
स्त्रिया स्फिचौ कटिप्रोथावुपस्थो वक्ष्यमाणयो ।
भग योनिर्द्वयो शिश्नो मेढ्रो मेहनशेफसी ॥ १९ ॥

पिचण्डकुक्षी जठरोदर तुन्द कुचौ स्तनौ ।
चूचकन्तु कुचाग्र स्यान्न ना क्रोड भुजान्तरम ॥ २ ॥
स्कन्धो भुजशिरोऽ ंसोऽस्त्री सन्धी तस्यैव जत्रुणी ।
पुनर्भव कररुहो नखाऽस्त्री नखरोऽस्त्रियाम् ॥ २१ ॥
प्रादेशतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुते तते ।
अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे स्याद् वितस्तिर्द्वादशाङ्गुल ॥ २२ ॥
पाणौ च पेटप्रतलप्रहस्ता विस्तृताङ्गुलौ ।
बद्धमुष्टिकरो रत्निररत्नि स कनिष्ठवान् ॥ २३ ॥
कम्बुग्रीवा त्रिरेखा साऽवटुर्घाटा कृकाटिका ।
अध स्याच्चिबुकञ्चौष्ठादथ गण्डौ गलो हनु ॥ २४ ॥
अपाङ्गौ नेत्रयोरन्तौ कटाक्षोऽपाङ्गदर्शने ।
चिकुर कुन्तलो बाल प्रतिकर्म प्रसाधनम ॥ २५ ॥
आकल्पवेशौ नेपथ्य प्रत्यक्ष खेलयोगजम ।
चूडामणि शिरोरत्न तरलो हारमध्यग ॥ २६ ॥
कर्णिका तालपत्र स्याल्लम्बन स्याल्ललन्तिका ।
मञ्जीरो नूपुर पादे किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका ॥ २७ ॥
दैर्घ्यमायाम आरोह परिणाहो विशालता ।
पटच्चर जीर्णवस्त्र सव्यानञ्चोत्तरीयकम् ॥ २८ ॥
रचना स्यात परिस्यन्द आभोग परिपूर्णता ।
समुद्गक सम्पुटक प्रतिग्राह पतद्ग्रह ॥ २९ ॥

अथ चतुःषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

ब्रह्मवर्गः।

अग्निरुवाच वंशोऽन्ववायो गोत्रं स्यात् कुलान्यभिजनान्वयौ
मन्त्रव्याख्याकृदाचार्य्य आदेष्टा त्वध्वरे व्रती॥ १ ॥
यष्टा च यजमानः स्यात् ज्ञात्वारम्भ उपक्रमः।
सतीर्थ्यास्त्वेकगुरवः सभ्याः सामाजिकास्तथा॥ २ ॥
सभासदः सभास्तारा ऋत्विजो याजकाश्च ते।
अध्वर्यूद्गातृहोतारो यजुःसामर्ग्विदः क्रमात्॥ ३ ॥
चषालो यूपकटकः समे स्थण्डिलचत्वरे।
आमिक्षा सा शृतोष्णे या क्षीरे स्याद्दधियोगतः॥ ४ ॥
पृषदाज्यं सदध्याज्ये परमान्नन्तु पायसम्।
उपाकृतः पशुरसौ योऽभिमन्त्र्य क्रतौ हतः॥ ५ ॥
परम्पराकं शमनं प्रोक्षणञ्च वधार्थकम्।
पूजा नमस्याऽपचितिः सपर्य्यार्चार्हणाः समाः॥ ६ ॥
वरिवस्या तु शुश्रूषा परिचर्य्याप्युपासनम्।
नियमो व्रतमस्त्री तच्चोपवासादि पुण्यकम्॥ ७ ॥
मुख्यः स्यात् प्रथमः कल्पोऽनुकल्पस्तु ततोऽधमः।
कल्पे विधिक्रमौ ज्ञेयौ विवेकः पृथगात्मता॥ ८ ॥
संस्कारपूर्वं ग्रहणं स्यादुपाकरणं श्रुतेः।
भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दी पाराशर्य्यपि मस्करी॥ ९ ॥
ऋषयः सत्यवचसः स्नातकस्त्वाप्लुतव्रती।
ये निर्जितेन्द्रियग्रामा यतिनो यतयश्च ते॥ १० ॥

शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत् कर्म यद् यमः ।
नियमस्तु स यत् कर्मानित्यमागन्तुसाधनम् ।
स्याद् ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यपि ॥ १७ ॥

अथ पञ्चषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

क्षत्रविट्शूद्रवर्गाः ।

अग्निरुवाच । मूर्द्धाभिषिक्तो राजन्यो बाहुजः क्षत्रियो विराट् ।
राजा तु प्रणताशेषसामन्तः स्यादधीश्वरः ॥ १ ॥
चक्रवर्त्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो मण्डलेश्वरः ।
मन्त्री धीसचिवोऽमात्यो महामात्राः प्रधानकाः ॥ २ ॥
द्रष्टरि व्यवहाराणां प्राड्विवाकाऽक्षदर्शकौ ।
भौरिकः कनकाध्यक्षोऽथाध्यक्षाधिकृतौ समौ ॥ ३ ॥
अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्वंशिको जनः ।
सौविदल्लाः कञ्चुकिनः स्थापत्याः सौविदाश्च ते ॥ ४ ॥
षण्डो वर्षवरस्तुल्याः सेवकार्थ्यनुजीविनः ।
विषयानन्तरो राजा शत्रुर्मित्रमतः परम् ॥ ५ ॥
उदासीनः परतरः पार्ष्णिग्राहस्तु पृष्ठतः ।
चरः स्पशः स्यात् प्रणिधिरुत्तरः काल आयतिः ॥ ६ ॥
तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुदर्कः फलमुत्तरम् ।
अदृष्टं वह्नितोयादि दृष्टं स्वपरचक्रजम् ॥ ७ ॥
भद्रकुम्भः पूर्णकुम्भो भृङ्गारः कनकालुका ।
प्रभिन्नो गर्जितो मत्तो वमथुः करशीकरः ॥ ८ ॥
स्त्रियां सृणिस्त्वङ्कुशोऽस्त्री परिस्तोमः कुथो द्वयोः ।

कर्णीरथ प्रवहण दोला प्रेङ्खादिका स्त्रियाम ॥ ९ ॥
आधोरणा हस्तिपका हस्त्यारोहा निषादिन ।
भटा योधाश्च योद्धार कञ्चुको वारणोऽस्त्रियाम् ॥ १० ॥
शीर्षण्यञ्च शिरस्त्रेऽथ तनुत्र वर्म्मदंशनम ।
आमुक्त प्रतिमुक्तश्च पिनद्धश्चापिनद्धवत् ॥ ११ ॥
व्यूहस्तु बलविन्यासश्चक्रञ्चानीकमस्त्रियाम ।
एकैभैकरथा त्र्यश्वा पत्ति पञ्चपदातिका ॥ १२ ॥
पत्त्यङ्गैस्त्रिगुणै सर्वै क्रमादाख्या यथोत्तरम ।
सेनामुख गुल्मगणौ वाहिनी पृतना चमू ॥ १३ ॥
अनीकिनी दशानीकिन्योऽक्षौहिण्यो गजादिभि ।
धनु कोदण्डइष्वासौ कोटिरस्याटनी स्मृता ॥ १४ ॥
लस्तकस्तु धनुर्मध्य मौर्वी ज्या शिञ्जिनी गुण ।
पृषत्कबाणविशिखा अजिह्मगखगाशुगा ॥ १५ ॥
तूणोपासङ्गतूणीरनिषङ्गा इषुधिर्द्वयो ।
असिर्ऋष्टिश्च निस्त्रिंश करवाल कृपाणवत ॥ १६ ॥
त्सरु खड्गस्य मुष्टौ स्यादीली तु करपालिका ।
द्वयो कुठार सुधिति छुरिका चासिपुत्रिका ॥ १७ ॥
प्रासस्तु कुन्तो विज्ञेय सर्वला तोमरोऽस्त्रियाम ।
वैतालिका बोधकरा मागधा वन्दिनस्तुतौ ॥ १८ ॥
संशप्तकास्तु समयात् सङ्ग्रामादनिवर्त्तिन ।
पताका वैजयन्ती स्यात केतन ध्वजमस्त्रियाम ॥ १९ ॥
अह पूर्वमह पूर्वमित्यह पूर्विका स्त्रियाम् ।
अहमहमिका सा स्याद् योऽहङ्कार परस्परम ॥ २० ॥
शक्ति पराक्रम प्राण शौर्य्य स्थानसहो बलम् ।

मूर्च्छा तु कश्मलं मोहोऽप्यवमर्दस्तु पीडनम् ॥ २१ ॥
अभ्यवस्कन्दनन्त्वभ्यासादनं विजयो जयः ।
निर्वासनं संज्ञपनं मारणं प्रतिघातनम् ॥ २२ ॥
स्यात् पञ्चता कालधर्मो दिष्टान्तः प्रलयोऽत्ययः ।
विप्रो भूमिस्पृशो वैश्या वृत्तिर्वर्त्तनजीवने ॥ २३ ॥
कृष्यादिवृत्तयो ज्ञेया कुसीदं वृद्धिजीविका ।
उद्धारोऽर्थप्रयोगः स्यात् कणिशं शस्यमञ्जरी ॥ २४ ॥
किंशारुः शस्यशूकं स्यात् स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः ।
धान्यं व्रीहिः स्तम्बकरिः कडङ्गरो बुषं स्मृतम् ॥ २५ ॥
माषादयः शमीधान्ये शूकधान्ये यवादयः ।
तृणधान्यानि नीवाराः शूर्पं प्रस्फोटनं स्मृतम् ॥ २६ ॥
स्यूतप्रसेवौ कण्डोलपिटौ कटकिलिञ्जकौ ।
समानौ रसवत्यान्तु पाकस्थानमहानसे ॥ २७ ॥
पौरोगवस्तदध्यक्षः सूपकारास्तु वल्लवाः ।
आरालिका आन्धसिका सूदा औदनिका गुणाः ॥ २८ ॥
क्लीबेऽम्बरीषं भ्राष्ट्रो ना कर्कर्यालुर्गलन्तिका ।
आलिञ्जरः स्यान्मणिकः सुषवी कृष्णजीरके ॥ २९ ॥
आरनालस्तु कुल्माषं वाह्लीकं हिङ्गु रामठम् ।
निशा हरिद्रा पीता स्त्री खण्डे मत्स्यण्डिफाणिते ॥३० ॥
कूर्चिका क्षीरविकृतिः स्निग्धं मसृणचिक्कणम् ।
पृथुकः स्याच्चिपिटको धाना भ्रष्टयवाः स्त्रियः ॥ ३१ ॥
जेमनं लेह आहारो माहेयी सौरभी च गौः ।
युगादीनाञ्च वोढारो युग्यप्रासङ्ग्यशाटकाः ॥ ३२ ॥
चिरसूता बष्कयणी धेनुः स्यान्नवसूतिका ।

सन्धिनी वृषभाक्रान्ता वेहद्गर्भोपघातिनी ॥ ३३ ॥
पण्याजीवो ह्यापणिको न्यासश्चोपनिधि पुमान ।
विपणो विक्रय सङ्ख्या सङ्ख्येये ह्यादश त्रिषु ॥ ३४॥
विंशत्याद्या सदैकत्वे सर्वा सङ्ख्येयसङ्ख्ययो ।
सङ्ख्यार्थे द्विबहुत्वे स्तस्तासु चानवते स्त्रिय ॥ ३५ ॥
पंक्ते शतसहस्रादि क्रमाद् दशगुणोत्तरम ।
मानन्तु लाङ्गुलिप्रस्थैर्गुञ्जा पञ्चाद्यमाषक ॥ ३६ ॥
ते षोडशाक्ष कर्षोऽस्त्री पल कर्षचतुष्टयम ।
सुवर्णविस्तौ हेम्नोऽक्षे कुरुविस्तस्तु तत्पले ॥ ३७ ॥
तुला स्त्रिया पलशत भार स्याद् विंशतिस्तुला ।
कार्षापण कार्षिक स्यात् कार्षिके ताम्रिके पण ॥ ३ ॥
द्रव्य वित्त स्वापतेय रिक्थमृक्थ धन वसु ।
रीति स्त्रियामारकूटो न स्त्रियामथ ताम्रकम ॥३९॥
शुल्वमौदुम्बर लौहे तीक्ष्ण कालायसायसी ।
क्षार काचोऽथ चपलो रस सूतश्च पारदे । ४० ॥
गरल माहिष शृङ्ग त्रपुसीसकपिच्चटम् ।
हिण्डीरोऽब्धिकफ फेणो मधूच्छिष्टन्तु सिक्थकम् ॥४१॥
रङ्गवङ्ग पिचुस्तूलो कूलटी तु मन शिला ।
यवक्षारश्च पाक्य स्यात् त्वक्क्षीरा वंशलोचना ॥४२॥
वृषला जघन्यजा शूद्राश्चाण्डालान्त्याश्च सङ्करा ।
कारु शिल्पी संहतैस्तैर्द्वयो श्रेणि सजातिभि ॥४३॥
रङ्गाजीवश्चित्रकरस्त्वष्टा तक्षा च वर्धकि ।
नाडिन्धम स्वर्णकारो नापितान्तावसायिन ॥ ४४ ॥
जाबाल स्यादजाजीवो देवाजीवस्तु देवल ।

जायाजीवस्तु शैलूषा भृतको भृतिभुक् तथा ॥ ४५ ॥
विवर्णः पामरो नीचः प्राकृतश्च पृथग्जनः ।
विहीनोपसदो जाल्मो भृत्ये दासेरचेटकाः ॥ ४६ ॥
पटुस्तु पेशलो दक्षो मृगयुर्लुब्धकः स्मृतः ।
चाण्डालस्तु दिवाकीर्त्तिः पुस्तं लेप्यादिकर्म्मणि ॥ ४७ ॥
पञ्चालिका पुत्रिका स्याद् वर्करस्तरुणः पशुः ।
मञ्जूषा पेटकः पेडा तुल्यसाधारणौ समौ ।
प्रतिमा स्यात् प्रतिकृतिर्वर्गा ब्रह्मादयः स्मृताः ॥ ४८ ॥

अथ षट्षष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

सामान्यनामलिङ्गानि ।

अग्निरुवाच । सामान्यान्यथ वक्ष्यामि नामलिङ्गानि तच्छृणु ।
सुकृती पुण्यवान् धन्यो महेच्छस्तु महाशयः ॥ १ ॥
प्रवीणनिपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः ।
स्युर्वदान्यस्थूललक्ष्यदानशौण्डा बहुप्रदे ॥ २ ॥
कृती कृतज्ञः कुशल आसक्तोद् युक्त उत्सुकः ।
इभ्य आढ्यः परिवृढो ह्यधिभूर्नायकोऽधिपः ॥ ३ ॥
लक्ष्मीवान् लक्ष्मणः श्रील स्वतन्त्रः स्वैरयपावृतः ।
खलपूः स्याद् बहुकरो दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ॥ ४ ॥
जाल्मोऽसमीक्ष्यकारी स्यात् कुण्ठो मन्दः क्रियासु यः ।
कर्म्मशूरः कर्म्मठः स्याद् भक्षको घस्मरोऽद्मरः ॥ ५ ॥
लोलुपो गर्धनो गृध्नुर्विनीतप्रश्रितौ तथा ।
धृष्टे धृष्णुर्वियातश्च निभृतः प्रतिभान्विते ॥ ६ ॥

प्रगल्भो भीरुको भीरुर्वन्दारुरभिवादके।
भूष्णुर्भविष्णुर्भविता ज्ञाता विदुरविन्दुकौ ॥ ७ ॥
मत्तशौण्डोत्कटक्षीवाश्चण्डस्त्वत्यन्तकोपन।
देवानञ्चति देवद्र्यङ् विश्वद्र्यङ् विश्वगञ्चति ॥ ८ ॥
य सहाञ्चति स सध्र्यङ् स तिर्य्यङ् यस्तिरोऽञ्चति।
वाचोयुक्ति पटुर्वाग्मी वावदूकश्च वक्तरि ॥ ९ ॥
स्याज्जल्पकस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्ह्यवाक।
अपध्वस्तो धिक्कृत स्याद् बद्धे कीलितसंयतौ ॥ १० ॥
वर्णं शब्दनो नान्दीवादी नान्दीकर समा।
व्यसनार्त्तोपरक्तौ द्वौ बद्धे कीलितसंयतौ ॥ ११ ॥
विहस्तव्याकुलौ तुल्यौ नृशंसक्रूरघातुका।
पापो धूर्त्तो वञ्चक स्यान्मूर्खे वैदेहबालिशौ ॥ १२ ॥
कदर्य्ये कृपणक्षुद्रौ मार्गणो याचकार्थिनौ।
अहङ्कारवानहंयु स्याच्छुभंयुस्तु शुभान्वित ॥ १३ ॥
कान्त मनोरम रुच्य हृद्याभीष्टे ह्यभीप्सिते।
असार फल्गु शून्य वै मुख्यवर्य्यवरेण्यका ॥ १४ ॥
श्रेयान श्रेष्ठ पुष्कल स्यात् प्राग्र्याग्र्यग्रीयमग्रिमम।
वडोरु विपुल पीनपीवनी तु स्थूलपीवरे ॥ १५ ॥
स्तोकाल्पक्षुल्लका सूक्ष्म श्लक्ष्ण दभ्र कृश तनु।
मात्राकुटीलवकणा भूयिष्ठ पुरुह पुरु ॥ १६ ॥
अखण्ड पूर्णसकलमुपकण्ठान्तिकाभित।
समीपे सन्निधाभ्यासौ नेदिष्ट सुसमीपकम् ॥ १७ ॥
सुदूरे तु दविष्ठ स्याद् वृत्त निस्तलवर्त्तुले।
उच्चप्रांशून्नतोदग्रा ध्रुवो नित्य सनातन ॥ १८ ॥

आविद्ध कुटिल भुग्न वेल्लित वक्रमित्यपि ।
चञ्चल तरलश्चैव कठोर जठर दृढम् ॥ १९ ॥
प्रत्यग्रोऽभिनवो नव्यो नवीनो नूतनो नव ।
एकतानोऽनन्यवृत्तिरश्रण्डमविलम्बितम् ॥ २० ॥
उच्चावच नैकभेद सम्बाधकलिल तथा ।
तिमित स्तिमित क्लिन्नमभियोगस्त्वभिग्रह ॥ २१ ॥
स्फातिर्वृद्धौ प्रथा ख्यातौ समाहार समुच्चय ।
अपहारस्त्वपचयो विहारस्तु परिक्रम ॥ २२ ॥
प्रत्याहार उपादान निहारोऽभ्यवकर्षणम ।
विघ्नोऽन्तराय प्रत्यूह स्यादास्यात्वासना स्थिति ॥२३॥
सन्निधि सन्निकर्ष स्यात् सङ्क्रमो दुर्गसञ्चर ।
उपलम्भस्त्वनुभव प्रत्यादेशो निराकृति ॥ २४ ॥
परिरम्भ परिष्वङ्ग सश्लेष उपगूहनम ।
अनुमा पक्षहेत्वाद्यैर्डिम्बे भ्रमरविप्लवौ ॥ २५ ॥
असन्निकृष्टार्थज्ञान शब्दाद्धि शाब्दमीरितम ।
सादृश्यदर्शनात् तुल्ये बुद्धि स्यादुपमानकम ॥ २६ ॥
कार्य्ये दृष्टा विना नस्यादर्थापत्ति पराथधी ।
प्रतियोगिन्यऽगृहीते भुवि नास्तीत्यभावक ।
इत्यादिनामलिङ्गो हि हरिरुक्तो नृबुद्धये ॥ २७ ॥

अथ सप्तषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

नित्यनैमित्तिकप्राकृतप्रलया ।

अग्निरुवाच । चतुर्विधस्तु प्रलयो नित्यो य प्राणिनां लय ।

सदा विनाशो जातानां ब्राह्मो नैमित्तिको लयः ॥ १ ॥
चतुर्युगसहस्रान्ते प्राकृतः प्राकृतो लयः ।
लय आत्यन्तिको ज्ञानादात्मनः परमात्मनि ॥ २ ॥
नैमित्तिकस्य कल्पान्ते वक्ष्ये रूपं लयस्य ते ।
चतुर्युगसहस्रान्ते क्षीणप्राये महीतले ॥ ३ ॥
अनावृष्टिरतीवोग्रा जायते शतवार्षिकी ।
ततः सत्त्वक्षयः स्याच्च ततो विष्णुर्जगत्पतिः ॥ ४ ॥
स्थितो जलानि पिबति भानोः सप्तसु रश्मिषु ।
भूपातालसमुद्रादितोयं नयति सङ्क्षयम् ॥ ५ ॥
ततस्तस्यानुभावेन तोयाहारोपबृंहिताः ।
त एव रश्मयः सप्त जायन्ते सप्त भास्कराः ॥ ६ ॥
दहन्त्यशेषं त्रैलोक्यं सपातालतलं द्विज ।
कूर्मपृष्ठसमा भूः स्यात् ततः कालाग्निरुद्रकः ॥ ७ ॥
शेषाहिश्वाससम्पातात् पातालानि दहत्यधः ।
पातालेभ्यो भुवं विष्णुर्भुवः स्वर्गं दहत्यतः ॥ ८ ॥
अम्बरीषमिवाभाति त्रैलोक्यमखिलं तथा ।
ततस्तापपरीतास्तु लोकद्वयनिवासिनः ॥ ९ ॥
गच्छन्ति ते महर्लोकं महर्लोकाज्जनं ततः ।
रुद्ररूपी जगद् दग्ध्वा मुखनिश्वासतो हरेः ॥ १० ॥
उत्तिष्ठन्ति ततो मेघा नानारूपाः सविद्युतः ।
शतं वर्षाणि वर्षन्तः शमयन्त्यग्निमुत्थितम् ॥ ११ ॥
सप्तर्षिस्थानमाक्रम्य स्थितेऽम्भसि शतं मरुत् ।
मुखनिश्वासतो विष्णोर्नाशं नयति तान् घनान् ॥ १२ ॥
वायुं पीत्वा हरिः शेषे शेते चैकार्णवे प्रभुः ।

ब्रह्मरूपधर सिद्धैर्जलगैर्मुनिभिस्तुत ॥ १३ ॥
आत्ममायामयी दिव्या योगनिद्रां समास्थित ।
आत्मान वासुदेवाख्य चिन्तयन् मधुसूदन ॥ १४ ॥
कल्प शेते प्रबुद्धोऽथ ब्रह्मरूपी सृजत्यऽसौ ।
द्विपरार्ध ततो व्यक्त प्रकृतौ लीयते द्विज ! ॥ १५ ॥
स्थानात् स्थान दशगुणमेकस्मात् गुण्यते स्थले ।
ततोऽष्टादशमे भागे परार्धमभिधीयते ॥ १६ ॥
परार्धं द्विगुण यत्त तु प्राकृत प्रलय स्मृत ।
अनावृष्ट्याऽग्निसम्पर्कात् कृत सज्वलने द्विज ! ॥ १७ ॥
महदादेर्विकारस्य विशेषान्तस्य सञ्चये ।
कृष्णेच्छाकारिते तस्मिन सम्प्राप्ते प्रतिसञ्चरे ॥ १८ ॥
आपो ग्रसन्ति वै पूर्व भूमेर्गन्धादिक गुणम ।
आत्तगन्धात ततो भूमि प्रलयत्वाय कल्पते ॥ १९ ॥
रसात्मिकाश्च तिष्ठन्ति ह्यापस्तासा रसो गुण ।
पीयते ज्योतिषा तासु नष्टास्वग्निश्च दीप्यते ॥ २० ॥
ज्योतिषोऽपि गुण रूप वायुर्ग्रसति भास्करम ।
नष्टे ज्योतिषि वायुश्च बली दोधूयते महान ॥ २१ ॥
वायोरपि गुण स्पर्शमाकाश ग्रसते तत ।
वायौ नष्टे तु चाकाश नीरव तिष्ठति द्विज ! ॥ २२ ॥
आकाशस्याथ वै शब्द भूतादिर्ग्रसते च खम् ।
अभिमानात्मक खञ्च भूतादि ग्रसते महान् ॥ २३ ॥
भूमिर्याति लयञ्चाप्सु आपो ज्योतिषि तद्व्रजेत् ।
वायौ वायुश्च खे खञ्च अहङ्कारे लय स च ॥ २४ ॥
महत्तत्त्वं महान्तञ्च प्रकृतिर्ग्रसते द्विज ! ।

व्यक्ताऽव्यक्ता च प्रकृतिर्व्यक्तस्याव्यक्तके लयः ॥ २५ ॥
पुमानेकाक्षरः शुद्धः सोऽप्यशः परमात्मनः ।
प्रकृतिः पुरुषश्चैतौ लीयेते परमात्मनि ॥ २६ ॥
न सन्ति यत्र सर्वेषां नामजात्यादिकल्पना ।
सत्तामात्रात्मके ज्ञेये ज्ञानात्मन्यात्मनः परे ॥ २७ ॥

अथाष्टषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

आत्यन्तिकलयगर्भोत्पत्तिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच । आत्यन्तिकं लयं वक्ष्ये ज्ञानादात्यन्तिको लयः ।
आध्यात्मिकादिसन्तापं ज्ञात्वा स्वस्य विरागतः ॥ १ ॥
आध्यात्मिकस्तु सन्तापः शारीरो मानसो द्विधा ।
शारीरो बहुभिर्भेदैस्तापोऽसौ श्रूयतां द्विज ! ॥ २ ॥
त्यक्त्वा जीवो भोगदेहं गर्भमाप्नोति कर्मभिः ।
आतिवाहिकसञ्ज्ञस्तु देहो भवति वै द्विज ! ॥ ३ ॥
केवलं स मनुष्याणां मृत्युकाल उपस्थिते ।
याम्यैः पुम्भिर्मनुष्याणां तच्छरीरं द्विजोत्तमाः ! ॥ ४ ॥
नीयते याम्यमार्गेण नान्येषां प्राणिनां मुने ! ।
ततः स्वर्यातिं नरकं स भ्रमेद् घटयन्त्रवत् ॥ ५ ॥
कर्मभूमिरियं ब्रह्मन् ! फलभूमिरसौ स्मृता ।
यमो योनीश्च नरकं निरूपयति कर्मणा ॥ ६ ॥
पूरणीयाश्च तेनैव यमश्चैवानुपश्यताम् ।
वायुभूताः प्राणिनश्च गर्भं ते प्राप्नुवन्ति हि ॥ ७ ॥
यमदूतैर्मनुष्यस्तु नीयते तच्च पश्यति ।

धर्मो च पूज्यते तेन पापिष्ठस्ताड्यते गृहे ॥ ८ ॥
शुभाशुभ कर्म तस्य चित्रगुप्तो निरूपयेत् ।
बान्धवानामशौचे तु देहे खल्वातिवाहिके ॥ ९ ॥
तिष्ठन नयति धर्मज्ञ ! दत्तपिण्डाशन तत ।
त त्यक्त्वा प्रेतदेहन्तु प्राप्यान्य प्रेतलोकत ॥ १० ॥
वसेत क्षुधा तृषा युक्त आमश्राद्धान्नभुड नर ।
आतिवाहिकदेहात तु प्रेतपिण्डैर्विना नर ॥ ११ ॥
न हि मोक्षमवाप्नोति पिण्डास्तत्रैव सोऽश्नुत ।
कृत सपिण्डीकरणे नर सवत्सरात् परम १२ ॥
प्रेतदेह समुत्सृज्य भोगदेह प्रपद्यत ।
भोगदेहावुभौ प्रोक्तावशुभाशुभसञ्ज्ञितौ ॥ १३ ॥
भुक्त्वा तु भोगदेहेन कर्मबन्धान्निपात्यते ।
त देह परतस्तस्माद् भक्षयन्ति निशाचरा ॥ १४ ॥
पापे तिष्ठति चेत स्वर्ग तन भक्त तदा द्विज ।।
तदा द्वितीय गृह्णाति भोगदेहन्तु पापिनाम १५ ॥
भुक्त्वा पापन्तु वै पश्चाद् येन भक्त त्रिपिष्टपम ।
शुचीना श्रीमता गेहे स्वर्गभ्रष्टोऽभिजायते ॥ १६ ॥
पुण्ये तिष्ठति चेत पाप तेन भुक्त तदा भवेत
तस्मिन सम्भक्षिते देहे शुभ गृह्णाति विग्रहम ॥ १७ ॥
कर्मण्यल्पावशेषे तु नरकादपि मुच्यते ।
मुक्तस्तु नरकाद् याति तिर्य्यग्योनि न सशय ॥ १८ ॥
जीव प्रविष्टो गर्भन्तु कललेऽप्यत्र तिष्ठति ।
घनीभूत द्वितीये तु तृतीयेऽवयवास्तत ॥ १९ ॥
चतुर्थेऽस्थीनि त्वङ्मास पञ्चमे रोमसम्भव ।

षष्ठे चेतोऽथ जीवस्य दुःखं विन्दति सप्तमे ॥ २० ॥
जरायुवेष्टिते देहे मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिस्तथा ।
मध्ये क्लीवस्तु वामे स्त्री दक्षिणे पुरुषस्थिति ॥ २१ ॥
तिष्ठत्युदरभागे तु पृष्ठस्याभिमुखस्तथा ।
यस्यां तिष्ठत्यसौ योनौ तां स वेत्ति न संशयः ॥ २२ ॥
सर्वञ्च वेत्ति वृत्तान्तमारभ्य नरजन्मनः ।
अन्धकारञ्च महतीं पीडां विन्दति मानवः ॥ २३ ॥
मातुराहारपीतन्तु सप्तमे मास्युपाश्नुते ।
अष्टमे नवमे मासि भृशमुद्विजते तथा ॥ २४ ॥
व्यवाये पीडामाप्नोति मातुर्व्यायामके तथा ।
स्यात्त्रिश्च व्याधितायाः स्यान् मुहूर्त्तं शतवर्षवत् ॥ २५ ॥
सन्तप्यते कर्मभिस्तु कुरुतेऽथ मनोरथान् ।
गर्भाद् विनिर्गतो ब्रह्मन् । मोक्षज्ञानं करिष्यति ॥२६॥
सूतिवातैरधोभूतो निःसरेद् योनियन्त्रतः ।
पीड्यमानो मासमात्रं करस्पर्शेन दुःखितः ॥ २७ ॥
खशब्दात् चक्षुःश्रोतांसि देहे स्रोतविविक्तता ।
श्वासोच्छ्वासौ गतिर्वायोर्वक्त्रसंस्पर्शनं तथा ॥ २८ ॥
अग्ने रूपं दर्शनं स्यादूष्मा पङ्क्तिश्च पित्तकम् ।
मेधा वर्णं बलं छाया तेजः शौर्य्यं शरीरके ॥ २९ ॥
जलात् स्वेदश्च रसनं देहे वै सम्प्रजायते ।
क्लेदो वसा रसा रक्तं शुक्रमूत्रकफादिकम् ॥ ३० ॥
भूमेर्घ्राणं केशनखं गौरवं स्थिरतोऽस्थितः ।
मातृजानि मृदून्यत्र त्वङ्मांसहृदयानि च ॥ ३१ ॥
नाभिर्मज्जा शकृन्मेदः क्लेदान्यामाशयानि च ।

पितृजानि शिरास्नायुशुक्रञ्चैवात्मजानि तु ॥ ३२ ॥
कामक्रोधौ भयं हर्षो धर्माधर्मात्मता तथा ।
आकृतिः स्वरवर्णौ तु मेहनाद्यं तथा च यत् ॥ ३३ ॥
तामसानि तथाऽज्ञानं प्रमादालस्यतृट्क्षुधा ।
मोहमात्सर्य्यवैगुण्यशोकायासभयानि च ॥ ३४ ॥
कामक्रोधौ तथा शौर्य्यं यज्ञेप्सा बहुभाषिता ।
अहङ्कारः परावज्ञा राजसानि महामुने ! ॥ ३५ ॥
धर्मेप्सा मोक्षकामित्वं परा भक्तिश्च केशवे ।
दाक्षिण्यं व्यवसायित्वं सात्त्विकानि विनिर्दिशेत् ३६।
चपलः क्रोधनो भीरुर्बहुभाषी कलिप्रियः ।
स्वप्ने गगनगश्चैव बहुवातो नरो भवेत् ॥ ३७ ॥
अकालपलितः क्रोधी महाप्राज्ञो रणप्रियः ।
स्वप्ने च दीप्तिमत्प्रेक्षी बहुपित्तो नरो भवेत् । ३८ ॥
स्थिरमित्रः स्थिरोत्साहः स्थिराङ्गो द्रविणान्वितः ।
स्वप्ने जलसितालोकी बहुश्लेष्मा नरो भवेत् ॥ ३९ ॥
रसस्तु प्राणिनां देहे जीवनं रुधिरं तथा ।
लेपनञ्च तथा मांसमेहस्नेहकरन्तु तत् ॥ ४० ॥
धारणन्त्वऽस्थि मज्जा स्यात् पूरणं वीर्य्यवर्धनम् ।
शुक्रवीर्य्यकरं ह्योजः प्राणकृज्जीवसंस्थितिः ॥ ४१ ॥
ओजः शुक्रात् सारतरमापीतं हृदयोपगम् ।
षडङ्गशकथिनी बाहू मूर्धा जठरमीरितम् ॥ ४२ ॥
षट्त्वचा बाह्यतो यद्वदन्या रुधिरधारिका ।
किलासधारिणी चान्या चतुर्थी कुष्ठधारिणी ॥ ४३ ॥
पञ्चमी विद्रधिस्थानं षष्ठी प्राणधरा मता ।

कलासप्तमी मांसधरा द्वितीया रक्तधारिणी ॥ ४४ ॥
यकृतप्लीहाश्रया चान्या मेदोधराऽस्थिधारिणी ।
मज्जाश्लेष्मपुरीषाणां धरा पक्वाशयस्थिता ।
षष्ठी पित्तधरा शुक्रधरा शुक्राशयाऽपरा ॥ ४५ ॥

अथोनसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

शरीरावयवाः ।

अग्निरुवाच । श्रोत्रं त्वक चक्षुषो जिह्वा घ्राणं धी खञ्च भूतगम्
शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः खादिषु तद्गुणाः ॥ १ ॥
पायूपस्थौ करौ पादौ वाग भवेत् कर्मख तथा ।
उतसर्गानन्दकादानगतिवागादि कर्म तत ॥ २ ॥
पञ्चकर्मेन्द्रियाण्यत्र पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च ।
इन्द्रियार्थाश्च पञ्चैव महाभूता मनोऽधिपा ॥ ३ ॥
आत्माऽव्यक्तश्चतुर्विंशतत्त्वानि पुरुषः परः ।
सयुक्तश्च वियुक्तश्च यथा मत्स्योदके उभे ॥ ४ ॥
अव्यक्तमाश्रितामीह रजः सत्त्वतमांसि च ।
आन्तरः पुरुषो जीवः स परं ब्रह्म कारणम् ॥ ५ ॥
स याति परमं स्थानं यो वेत्ति पुरुषं परम् ।
सप्ताशया स्मृता देहे रुधिरस्यैक आशयः ॥ ६ ॥
श्लेष्मणश्चामपित्ताभ्यां पक्वाशयस्तु पञ्चमः ।
वायुमूत्राशयः सप्तस्त्रीणां गर्भाशयोऽष्टमः ॥ ७ ॥
पित्तात् पक्वाशयोऽग्नेः स्याद् योनिर्विकशिता द्युतौ ।
पद्मवत् गर्भाशयः स्यात् तत्र धत्ते सरक्तकम् ॥ ८ ॥

शुक्र सशुक्रतयाङ्ग कुन्तलान्यत्र कालत ।
न्यस्त शुक्रमतो योनौ नेति गर्भाशय मुने ॥ ९ ॥
ऋतावपि च योनिश्चेद् वातपित्तकफावृता ।
भवेत् तदा विकारित्व नैव तस्या प्रजायते ॥ १० ॥
वृक्कात् पुक्कसकप्लीहकृतकोष्ठाङ्गहृद् व्रणा ।
तण्डकश्च महाभाग ! निबद्धान्याशये मत ॥ ११ ॥
रसस्य पच्यमानस्य साराद् भवति देहिनाम ।
प्लीहा यकृच्च धर्मज्ञ ! रक्तफेनाच्च पुक्कस ॥ १२ ॥
रक्त पित्तञ्च भवति तथा तण्डकसञ्ज्ञक ।
मेदोरक्तप्रसाराच्च वृक्काया सम्भव स्मृत ॥ १३ ॥
रक्तमासप्रसाराच्च भवन्त्यन्त्राणि देहिनाम ।
सार्धत्रिव्यामसङ्ख्यानि तानि नृणा विनिर्दिशेत ॥ १४ ॥
त्रिव्यामानि तथा स्त्रीणा प्राहुर्वेदविदो जना ।
रक्तवायुसमायोगात् कामो यस्योद्भव स्मृत ॥ १५ ॥
कफप्रसाराद् भवति हृदय पद्मसन्निभम ।
अधोमुख तच्छुषिर यत्र जीवो व्यवस्थित ॥ १६ ॥
चैतन्यानुगता भावा सर्वे तत्र व्यवस्थिता ।
तस्य वामे तथा प्लीहा दक्षिणे च तथा यकृत् ॥ १७ ॥
दक्षिणे च तथा क्लोम पद्मस्यैव प्रकीर्त्तितम ।
स्रोतासि यानि देहेऽस्मिन् कफरक्तवहानि च ॥ १८ ॥
तेषा भूतानुमानाच्च भवतीन्द्रियसम्भव ।
नेत्रयोर्मण्डल शुक्ल कफाद् भवति पैतृकम् ॥ १९ ॥
कृष्णाख्य मण्डल वातात् तथा भवति मातृकम ।
रपित्तात् त्वङ्मण्डल ज्ञेय मातापितृसमुद्भवम् ॥ २० ॥

मांसासृक्कफजा जिह्वा मेदोऽसृक्कफमांसजौ।
वृषणौ दश प्राणस्य ज्ञेयान्यायतनानि तु ॥ २१ ॥
मूर्धा हृन्नाभिकण्ठाश्च जिह्वा शुक्रञ्च शोणितम्।
गुदं वस्तिश्च गुल्फश्च कण्डुराः षोडशेरिताः ॥ २२ ॥
द्वे करे द्वे च चरणे चतस्रः पृष्ठतो गले।
देहे पादादिशीर्षान्ते जालानि चैव षोडश ॥ २३ ॥
मांसस्नायुशिरास्थिन्यश्चत्वारश्च पृथक् पृथक्।
मणिबन्धनगुल्फेषु निबद्धानि परस्परम् ॥ २४ ॥
षट्‌कूर्चानि स्मृतानीह हस्तयोः पादयोः पृथक्।
ग्रीवायाञ्च तथा मेढ्रे कथितानि मनीषिभिः ॥ २५ ॥
पृष्ठवंशस्योपगताश्चतस्रो मांसरज्जवः।
नवत्यश्च तथा पेश्यस्तासां बन्धनकारिकाः ॥ २६ ॥
सीरण्यश्च तथा सप्त पञ्च मूर्धानमाश्रिताः।
एकैका मेढ्रजिह्वास्था अस्थि षष्टिशतत्रयम् ॥ २७ ॥
सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्दशना विंशतिर्नखाः।
पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ २८ ॥
षष्ट्यङ्गुलीनां द्वे पार्ष्ण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम्।
चत्वार्य्यरत्न्योरस्थीनि जङ्घयोस्तद्वदेव तु ॥ २९ ॥
द्वे द्वे जानुकपोलोरुफलकांशसमुद्भवम्।
अक्षस्थानांशकश्रोणिफलके चैवमादिशेत् ॥ ३० ॥
भगास्थ्येकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च।
ग्रीवायाञ्च तथाऽस्थीनि जत्रुकञ्च तथा हनुः ॥ ३१ ॥
तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डनासाङ्घ्र्यवस्थिताः।
पर्शुकास्तालुकैः सार्द्धमर्बुदैश्च द्विसप्तति ॥ ३२ ॥

द्वे शङ्खके कपालानि चत्वार्य्येव शिरस्तथा ।
उरः सप्तदशास्थानि सन्धीना द्वे शते दश ॥ ३३ ॥
अष्टषष्टिस्तु शाखासु षष्टिश्चैकविवर्जिता ।
अन्तरा वै त्र्यशीतिश्च स्नायोर्नवशतानि च ॥ ३४ ॥
त्रिंशाधिके द्वे शते तु अन्तराधौ तु सप्तति ।
ऊर्ध्वगा षट्शतान्येव शाखासु कथितानि तु ॥ ३५ ॥
पञ्चपेशीशतान्येव चत्वारिंशत् तथोर्ध्वगा ।
षतु शतन्तु शाखासु अन्तराधौ च षष्टिका ॥ ३६ ॥
स्त्रोणा चैकाधिका वै स्याद् विंशतिश्चतुरुत्तरा ।
स्तनयोर्दश योनौ च त्रयोदश तथाशये ॥ ३७ ॥
गर्भस्य च चतस्रः स्युः शिराणाञ्च शरीरिणाम् ।
त्रिंशच्छतसहस्राणि तथान्यानि नवैव तु ॥ ३८ ॥
षट्पञ्चाशत्सहस्राणि रस देहे वहन्ति ता ।
केदार इव कुल्याश्च क्लेदलेपादिकञ्च यत् ॥ ३९ ॥
द्वासप्ततिस्तथा कोटग व्योम्नामिह महामुने ।
मज्जाया मेदसश्चैव वसायाश्च तथा द्विज ॥ ४० ॥
मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शकृतस्तथा ।
रक्तस्य सरसस्यात्र क्रमशोऽञ्जलयो मता ॥ ४१ ॥
अर्धाधर्भ्यधिका सर्वा पूर्वपूर्वाऽञ्जलेर्मता ।
अर्धाञ्जलिश्च शुक्रस्य तदर्धञ्च तथौजसः ॥ ४२ ॥
रजसस्तु तथा स्त्रीणाञ्चतस्रः कथिता बुधैः ।
शरीरं मलदोषादि पिण्डं ज्ञात्वात्मनि त्यजेत् ॥ ४३ ॥

अथ सप्तषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

नरकनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच । उक्तानि यममार्गाणि वक्ष्येऽथ मरणे नृणाम् ।
ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ॥ १ ॥
शरीरमुपरुध्याऽथ कृतस्नान् दोषान् रुणद्धि वै ।
छिनत्ति प्राणस्थानानि पुनर्मर्माणि चैव हि ॥ २ ॥
शैत्यात् प्रकुपितो वायुश्छिद्रमन्विष्यते ततः ।
द्वे नेत्रे द्वौ तथा कर्णौ द्वौ तु नासापुटौ तथा ॥ ३ ॥
ऊर्द्ध्वन्तु सप्त छिद्राणि अष्टमं वदनं तथा ।
एतैः प्राणो विनिर्याति प्रायशः शुभकर्मणाम् ॥ ४ ॥
अधः पायुरुपस्थश्च अनेनाशुभकारिणाम् ।
मूर्द्धानं योगिनो भित्त्वा जीवो यात्यथ चेच्छया ॥ ५ ॥
अन्तकाले तु सम्प्राप्ते प्राणेऽपानमुपस्थिते ।
तमसा संवृते ज्ञाने संवृतेषु च मर्मसु ॥ ६ ॥
स जीवो नाभ्यधिष्ठानाच्चाल्यते मातरिश्वना ।
बाध्यमानश्चानयते अष्टाङ्गा प्राणवृत्तिका ॥ ७ ॥
च्यवन्तं जायमानं वा प्रविशन्तञ्च योनिषु ।
प्रपश्यन्ति च तं सिद्धा देवा दिव्येन चक्षुषा ॥ ८ ॥
गृह्णाति तत्क्षणाद्‌ योगी शरीरञ्चातिवाहिकम् ।
आकाशवायुतेजांसि विग्रहादूर्द्ध्वगामिनः ॥ ९ ॥
जलं मही पञ्चत्वमापन्नः पुरुषः स्मृतः ।
आतिवाहिकदेहन्तु यमदूता नयन्ति तम् ॥ १० ॥

याम्यं मार्गं महाघोरं षडशीतिसहस्रकम् ।
अन्नोदकं नीयमानो बान्धवैर्दत्तमश्नुते ॥ ११ ॥
यमं दृष्ट्वा यमोक्तेन चित्रगुप्तेन चेरितान् ।
प्राप्नोति नरकान् रौद्रान् धर्मी शुभपथैर्दिवम् ॥ १२ ॥
भुज्यन्ते पापिभिर्वक्ष्ये नरकास्ताश्च यातनाः ।
अष्टाविंशतिरेवाधः क्षितेर्नरककोटयः ॥ १३ ॥
सप्तमस्य तलस्यान्ते घोरे तमसि संस्थिताः ।
घोराख्या प्रथमा कोटिः सुघोरा तदधः स्थिता ॥ १४ ॥
अतिघोरा महाघोरा घोररूपा च पञ्चमी ।
षष्ठी तरलताराख्या सप्तमी च भयानका ॥ १५ ॥
भयातङ्का कालरात्री महाचण्डा च चण्डया ।
कोलाहला प्रचण्डाख्या पद्मा नरकनायिका ॥ १६ ॥
पद्मावती भीषणा च भीमा चैव करालिका ।
विकराला महावज्रा त्रिकोणा पञ्चकोणिका ॥ १७ ॥
सुदीर्घा वर्तुला सप्तभूमा चैव सुभूमिका ।
दीप्तमायाऽष्टाविंशतयः कोटयः पापिदुःखदाः ॥ १८ ॥
अष्टाविंशतिकोटीनां पञ्च पञ्च च नायकाः ।
रौरवाद्याः शतञ्चैकं चत्वारिंशच्चतुष्टयम् ॥ १९ ॥
तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ ।
असिपत्रं वनञ्चैव लोहभारं तथैव च ॥ २० ॥
नरकं कालसूत्रञ्च महानरकमेव च ।
सञ्जीवनं महावीचिं तपनं सम्प्रतापनम् ॥ २१ ॥
सङ्घातञ्च सकाकोलं कुड्मलं पूतिमृत्तिकम् ।
लोहशङ्कुमृजीषञ्च प्रधानं शाल्मलीं नदीम् ॥ २२ ॥

नरकान् विद्धि कोटीशनागान वै घोरदर्शनान्।
पाद्यन्ते पापकर्म्माण एकैकस्मिन् बहुष्वपि। २३ ॥
मार्ज्जारोलूकगोमायुगृध्रादिवदनाश्च ते।
तैलद्रोण्यां नरं क्षिप्त्वा ज्वालयन्ति हुताशनम् ॥ २४ ॥
अम्बरीषेषु चैवान्यांस्ताम्रपात्रेषु चापरान्।
अयःपात्रेषु चैवान्यान् बहुवह्निकणेषु च ॥ २५ ॥
शूलाग्रारोपितास्चान्ये छिद्यन्ते नरकेऽपरे।
ताड्यन्ते च कशाभिस्तु भोज्यन्ते चाप्ययोगुडान् ॥ २६ ॥
यमदूतैर्नरा पांशून् विष्ठारक्तकफादिकान्।
तप्तं मद्यं पाययन्ति पाटयन्ति पुनःपरान् ॥ २७ ॥
यन्त्रेषु पीडयन्ति स्म भक्ष्यन्ते वायसादिभिः।
तैलेनोष्णेन सिच्यन्ते छिद्यन्ते नैकधा शिरः ॥ २८ ॥
हा तातेति क्रन्दमानाः स्वकं निन्दन्ति कर्म्म ते।
महापातकजान् घोरान् नरकान् प्राप्य गर्हितान् ॥२९॥
कर्म्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्विह।
मृगश्वशूकरोष्ट्राणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ३० ॥
खरपुक्कशम्लेच्छानां मद्यपः स्वर्णहार्य्यपि।
कृमिकीटपतङ्गत्वं गुरुगस्तृणगुल्मताम् ॥ ३१ ॥
ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापः श्यावदन्तकः।
स्वर्णहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ ३२ ॥
यो येन संस्पृशत्येषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते।
अन्नहर्त्ता मायावी स्यान्मूको वागपहारकः ॥ ३३ ॥
धान्यं हृत्वाऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः।
तैलहृत् तैलपायी स्यात् पूतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ ३४ ॥

परस्य योषित हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ।
अरण्ये निर्जने देशे जायते ब्रह्मराक्षस ॥ ३५ ॥
रत्नहारी हीनजातिगन्धान छुछुन्दरी शुभान ।
पत्र शाक शिखी हृत्वा मुखरा धान्यहारक ॥ ३६ ॥
अज पशु पय काको यानमुष्ट्र फल कपि ।
मधु दंश फल गृध्रो गृहकाक उपस्करम ॥ ३७ ॥
श्वित्री वस्त्र सारसश्च भिल्लो लवणहारक ।
उक्त आध्यात्मिकस्ताप शस्त्राद्यैराधिभौतिक ॥ ३८ ॥
ग्रहाग्निदेवपीडाद्यैराधिदैविक ईरित ।
त्रिधा ताप हि ससार ज्ञानयोगाद् विनाशयेत् ।
कृच्छ्रैर्व्रतैश्च दानाद्यैर्विष्णुपूजादिभिर्नर ॥ ३९ ॥

अथैकसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

यमनियमा ।

अग्निरुवाच । ससारतापमुक्त्यर्थ वक्ष्याम्यष्टाङ्गयोगकम ।
ब्रह्मप्रकाशक ज्ञान योगस्तत्रैकचित्तता ॥ १ ॥
चित्तवृत्तिनिरोधश्च जीवब्रह्मात्मनो पर ।
अहिंसा सत्यमस्तेय ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥ २ ॥
यमा पञ्च स्मृता विप्र ! नियमाद् भुक्तिमुक्तिदा ।
शौच सन्तोषतपसी स्वाध्यायेश्वरपूजने ॥ ३ ॥
भूतापीडा ह्यहिंसा स्यादहिंसा धर्म उत्तम ।
यथा गजपदेऽन्यानि पदानि पथगामिनाम ॥ ४ ॥
एव सर्वमहिंसाया धर्मार्थमभिधीयते ।

उद्वेगजननं हिंसा सन्तापकरणं तथा ॥ ५ ॥
रुक्कृतिं शोणितकृतिं पैशुन्यकरणं तथा।
हितस्यातिनिषेधश्च मर्म्मोद्घाटनमेव च ॥ ६ ॥
सुखापह्नुतिः संरोधो बधो दशविधा च सा।
यद्भूतहितमत्यन्तं वचः सत्यस्य लक्षणम् ॥ ७ ॥
सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात् सत्यमप्रियम्।
प्रियञ्च नानृतं ब्रूयादेष धर्म्मः सनातनः ॥ ८ ॥
मैथुनस्य परित्यागो ब्रह्मचर्य्यं तदष्टधा।
स्मरणं कीर्त्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ९ ॥
सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च।
एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १० ॥
ब्रह्मचर्य्यं क्रियामूलमन्यथा विफला क्रिया।
वशिष्ठश्चन्द्रमाः शुक्रो देवाचार्य्यः पितामहः ॥ ११ ॥
तपोवृद्धा वयोवृद्धास्तेऽपि स्त्रीभिर्विमोहिताः।
गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा ॥ १२ ॥
चतुर्थी स्त्री सुरा ज्ञेया ययेदं मोहितं जगत्।
माद्यति प्रमदां दृष्ट्वा सुरां पीत्वा तु माद्यति ॥ १३ ॥
यस्माद् दृष्टमदा नारी तस्मात् तां नावलोकयेत्।
यद् वा तद् वाप्ययाद्गस्यमपहृत्य बलान्नरः ॥ १४ ॥
अवश्यं याति तिर्य्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः।
कौपीनाच्छादनं वासः कन्था शीतनिवारिणीम् ॥ १५ ॥
पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्य्यान्नान्यस्य सङ्ग्रहम्।
देहस्थितिनिमित्तस्य वस्त्रादेः स्यात् परिग्रहः ॥ १६ ॥
शरीरं धर्म्मसंयुक्तं रक्षणीयं प्रयत्नतः।

शौचन्तु द्विविधं प्रोक्तं वाह्यमभ्यन्तरं तथा ॥ १७ ॥
मृज्जलाभ्यां स्मृतं वाह्यं भावशुद्धेरथान्तरम् ।
उभयेन शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः ॥ १८ ॥
यथा कथञ्चित प्राप्त्या च सन्तोषस्तुष्टिरुच्यते ।
मनसश्चेन्द्रियाणाञ्च ऐकाग्र्यं तप उच्यते ॥ १९ ॥
तज्जयः सर्वधर्मेभ्यः स धर्मः पर उच्यते ।
वाचिकं मन्त्रजप्यादि मानसं रागवर्जनम् ॥ २० ॥
शारीरं देवपूजादि सर्वदन्तु त्रिधा तपः ।
प्रणवाद्यास्तता वेदाः प्रणवे पर्य्यवस्थिताः ॥ २१ ॥
वाङ्मयः प्रणवः सर्वं तस्मात प्रणवमभ्यसेत् ।
अकारश्च तथोकारो मकारश्चार्द्धमात्रया ॥ २२ ॥
तिस्रो मात्रास्त्रयो वेदाः लोका भूरादयो गुणाः ।
जाग्रत् स्वप्नः सुषुप्तिश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ २३ ॥
प्रद्युम्नः श्रीवासुदेवः सर्वमोङ्कारकः क्रमात ।
अमात्रो नष्टमात्रश्च द्वैतस्यापगमः शिवः ॥ २४ ॥
ओङ्कारो विदितो येन स मुनिर्नेतरो मुनिः ।
चतुर्थी मात्रा गान्धारी प्रयुक्ता मूर्द्ध्नि लक्ष्यते ॥ २५ ॥
तत् तुरीयं परं ब्रह्म ज्योतिर्दीपो घटे यथा ।
तथा हृत्पद्मनिलयं ध्यायेन्नित्यं जपेन्नरः ॥ २६ ॥
प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ।
अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत् तन्मयो भवेत् ॥ २७ ॥
एतदेकाक्षरं ब्रह्म एतदेकाक्षरं परम् ।
एतदेकाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥ २८ ॥
छन्दोऽस्य देवी गायत्री अन्तर्य्यामी ऋषिः स्मृतः ।

देवता परमात्मास्य नियोगो भुक्तिमुक्तये ॥ २९ ॥
भूरग्न्यात्मने हृदयं भुवः प्राजापत्यात्मने।
शिरः स्वः सूर्य्यात्मने च शिखा कवचमुच्यते ॥ ३० ॥
ओंभूर्भुवःस्वः कवचं सत्यात्मने ततोऽस्त्रकम्।
विन्यस्य पूजयेद् विष्णुं जपेद् वै भक्तिमुक्तये ॥ ३१ ॥
जहुयाच्च तिलाज्यादि सर्वं सम्पद्यते नरे।
यस्तु द्वादशसाहस्रं जपमन्वहमाचरेत् ॥ ३२ ॥
तस्य द्वादशभिर्मासैः परं ब्रह्म प्रकाशते।
अणिमादि कोटिजप्याल्लब्धात् सारस्वतादिकम् ॥ ३३ ॥
वैदिकस्तान्त्रिको मिश्रो विष्णोर्वै त्रिविधो मखः।
त्रयाणामीप्सितेनैकविधिना हरिमर्चयेत् ॥ ३४ ॥
प्रणम्य दण्डवद् भूमौ नमस्कारेण योऽर्चयेत्।
स यां गतिमवाप्नोति न तां क्रतुशतैरपि ॥ ३५ ॥
यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ।
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ ३६ ॥

अथ द्विसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

आसनप्राणायामप्रत्याहाराः।

अग्निरुवाच। आसनं कमलाद्युक्तं तद् बद्ध्वा चिन्तयेत् परम्।
शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ॥ १ ॥
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चेलाजिनकुशोत्तरम्।
तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ॥ २ ॥
उपविश्यासने युञ्ज्याद् योगमात्मविशुद्धये।

समकायशिरग्रीव धारयन्नचल स्थिर ॥ ३ ॥
सम्प्रेक्ष्य नासिकाग्र स्वन्दिशश्चानवलोकयन् ।
पार्ष्णिभ्या वृषणौ रक्षस्तथा प्रजननं पुन ॥ ४ ॥
ऊरुभ्यामुपरिस्थाप्य बाहू तिर्य्यक् प्रयत्नत ।
दक्षिण करपृष्ठञ्च न्यसेद् वामतलोपरि ॥ ५ ॥
उन्नम्य शनकैर्वक्त्र मुख विष्टभ्य चाग्रत ।
प्राण स्वदेहजो वायुस्तस्यायामो निरोधनम ॥ ६ ॥
नासिकापुटमङ्गुल्या पीड्यैव च परेण च ।
औदर रेचयेद् वायु रेचनाद्रेचक स्मृत ॥ ७ ॥
बाह्येन वायुना देह दृतिवत् पूरयेद् यथा ।
तथा पूर्णश्च सन्तिष्ठेत् पूरणात् पूरक स्मृत ॥ ८ ॥
न मुञ्चति न गृह्णाति वायुमन्तर्वहि स्थितम् ।
सम्पूर्णकुम्भवत् तिष्ठेदचल स तु कुम्भक ॥ ९ ॥
कन्यक सकृदुद्घात स वै द्वादशमात्रिक ।
मध्यमश्च द्विरुद्घातश्चतुर्विंशतिमात्रिक ॥ १० ॥
उत्तमश्च त्रिरुद्घात षट्त्रिंशत्तालमात्रिक ।
स्वेदकम्पाभिघातानां जननश्चोत्तमोत्तम ॥ ११ ॥
अजितानारुहेद् भूमि हिक्काश्वासादयस्तथा ।
जिते प्राणे स्वल्पदोषविण्मूत्रादि प्रजायते ॥ १२ ॥
आरोग्य शीघ्रगामित्वमुत्साह स्वरसौष्ठवम् ।
बलवर्णप्रसादश्च सर्वदोषक्षय फलम् ॥ १३ ॥
जपध्यान विनागर्भ स गर्भस्तत् समन्वित ।
इन्द्रियाणा जयार्थाय स गर्भ धारयेत् परम् ॥ १४ ॥
ज्ञानवैराग्ययुक्ताभ्या प्राणायामवशेन च ।

इन्द्रियाश्च विनिर्जित्य सर्वमेव जितं भवेत्॥ १५॥
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत् स्वर्गनरकावुभौ।
निगृहीतविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च॥ १६॥
शरीरं रथमित्याहुरिन्द्रियाण्यस्य वाजिनः।
मनश्च सारथिः प्रोक्तः प्राणायामः कशः स्मृतः॥ १७॥
ज्ञानवैराग्यरश्मिभ्या मायया विधृतं मनः।
शनैर्निश्चलतामेति प्राणायामैकसंहितम्॥ १८॥
जलविन्दुं कुशाग्रेण मासे मासे पिवेत्तु यः।
संवत्सरशतं साग्रं प्राणायामश्च तत्समः॥ १९॥
इन्द्रियाणि प्रसक्तानि प्रविश्य विषयादधौ।
आहृत्य यो निगृह्णाति प्रत्याहारः स उच्यते॥ २०॥
उद्धरेदात्मनात्मानं मज्जमानं यथाम्भसि।
भोगनद्यातिवेगेन ज्ञानवृक्षं समाश्रयेत्॥ २१॥

अथ त्रिसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

ध्यानम्।

अग्निरुवाच। ध्यै चिन्तायां स्मृतो धातुर्विष्णुचिन्ता मुहुर्मुहुः।
अनाक्षिप्तेन मनसा ध्यानमित्यभिधीयते॥ १॥
आत्मनः समनस्कस्य मुक्ताशेषोपधस्य च।
ब्रह्मचिन्तासमा शक्तिर्ध्यानं नाम तदुच्यते॥ २॥
ध्येयालम्बनसंस्थस्य सदृशप्रत्ययस्य च।
प्रत्ययान्तरनिर्मुक्तः प्रत्ययो ध्यानमुच्यते॥ ३॥
ध्येयावस्थितचित्तस्य प्रदेशे यत्र कुत्रचित्।

ध्यानेनानन समुद्दिष्ट प्रत्ययस्यैकभावना ॥ ४ ॥
एव ध्यानसमायुक्त स्वदेह य परित्यजेत् ।
कुल स्वजनमित्राणि समुद्धृत्य हरिर्भवेत् ॥ ५ ॥
एव मुहूर्त्तमध वा ध्यायेद् य श्रद्धया हरिम् ।
सोऽपि यां गतिमाप्नोति न ता सर्वैर्महामखै ॥ ६ ॥
ध्याता ध्यान तथा ध्येय यच्च ध्यानप्रयोजनम् ।
एतच्चतुष्टय ज्ञात्वा योग युञ्जीत तत्त्ववित् ॥ ७ ॥
योगाभ्यासाद् भवेन्मुक्तिरैश्वर्यञ्चाष्टधा महत् ।
ज्ञानवैराग्यसम्पन्न श्रद्दधान क्षमान्वित ॥ ८ ॥
विष्णुभक्त सदोत्साही ध्यातेत्य पुरुष स्मृत ।
मूर्तामूर्त पर ब्रह्म हरेर्ध्यान हि चिन्तनम् ॥ ९ ॥
सकलो निष्कलो ज्ञेय सर्वज्ञ परमो हरि ।
अणिमादिगुणैश्वर्य्य मुक्तिर्ध्यानप्रयोजनम् ॥ १० ॥
फलेन योजको विष्णुरतो ध्यायेत् परेश्वरम् ।
गच्छंस्तिष्ठन् स्वपन् जाग्रदुन्मिषन् निमिषन्नपि ॥ ११ ॥
शुचिर्वाप्यशुचिर्वापि ध्यायेत् सततमीश्वरम् ।
स्वदेहायतनस्यान्ते मनसि स्थाप्य केशवम् ॥ १२ ॥
हृत्पद्मपीठिकामध्ये ध्यानयोगेन पूजयेत् ।
ध्यानयज्ञ पर शुद्ध सर्वदोषविवर्जित ॥ १३ ॥
तेनेष्ट्वा मुक्तिमाप्नोति बाह्यशुद्धैश्च नाध्वरै ।
हिंसादोषविमुक्तत्वाद् विशुद्धिश्चित्तसाधन ॥ १४ ॥
ध्यानयज्ञ परस्तस्मादपवर्गफलप्रद ।
तस्मादशुद्ध सन्त्यज्य ह्यनित्य बाह्यसाधनम् ॥ १५ ॥
यज्ञाद्य कर्म सत्यज्य योगमत्यर्थमभ्यसेत् ।

विकारमुक्तमव्यक्तं भोग्यभोगसमन्वितम् ॥ १६ ॥
चिन्तयेद्धृदये पूर्वं क्रमादादौ गुणत्रयम् ।
तमः प्रच्छाद्य रजसा सत्त्वेन छादयेद्द्विज ॥ १७ ॥
ध्यायेत् त्रिमण्डलं पूर्वं कृष्णं रक्तं सितं क्रमात् ।
सत्त्वोपाधिगुणातीतः पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ १८ ॥
ध्येयमेतदशुद्धञ्च त्यक्त्वा शुद्धं विचिन्तयेत् ।
ऐश्वर्यं पङ्कजं दिव्यं पुरुषोपरि संस्थितम् ॥ १९ ॥
द्वादशाङ्गुलविस्तीर्णं शुद्धं विकसितं सितम् ।
नालमष्टाङ्गुलं तस्य नाभिकन्दसमुद्भवम् ॥ २० ॥
पद्मपत्राष्टकं ज्ञेयमणिमादिगुणाष्टकम् ।
कर्णिकाकेशरं नालं ज्ञानवैराग्यमुत्तमम् ॥ २१ ॥
विष्णुधर्मश्च तत्कन्दमिति पद्मं विचिन्तयेत् ।
तद्धर्मज्ञानवैराग्यं शिवैश्वर्यमयं परम् ॥ २२ ॥
ज्ञात्वा पद्मासनं सर्वं सर्वदुःखान्तमाप्नुयात् ।
तत्पद्मकर्णिकामध्ये शुद्धदीपशिखाकृतिम् ॥ २३ ॥
अङ्गुष्ठमात्रममलं ध्यायेदोङ्कारमीश्वरम् ।
कदम्बगोलकाकारं तारं रूपमिव स्थितम् ॥ २४ ॥
ध्यायेद्वा रश्मिजालेन दीप्यमानं समन्ततः ।
प्रधानं पुरुषातीतं स्थितं पद्मस्थमीश्वरम् ॥ २५ ॥
ध्यायेज्जपेच्च सततमोङ्कारं परमक्षरम् ।
मनः स्थित्यर्थमिच्छन्ति स्थूलध्यानमनुक्रमात् ॥ २६ ॥
तद्भूतं निश्चलीभूतं लभेत् सूक्ष्मेऽपि संस्थितम् ।
नाभिकन्दे स्थितं नालं दशाङ्गुलसमायतम् ॥ २७ ॥
नालेनाष्टदलं पद्मं द्वादशाङ्गुलविस्तृतम् ।

सकर्णिके केसराले सूर्य्यसोमाग्निमण्डलम् ॥ २८ ॥
अग्निमण्डलमध्यस्थ शङ्खचक्रगदाधर ।
पद्मी चतुर्भुजो विष्णुरथ वाष्टभुजो हरि ॥ २९ ॥
शार्ङ्गाक्षवलयधर पाशाङ्कुशधर पर ।
स्वर्णवर्ण श्वेतवर्ण सश्रीवत्स सकौस्तुभ ॥ ३० ॥
वनमाली स्वर्णहारी स्फुरन्मकरकुण्डल ।
रत्नोज्ज्वलकिरीटश्च पीताम्बरधरो महान् ॥ ३१ ॥
सर्वाभरणभूषाढ्यो वितस्तिर्वा यथेच्छया ।
अहं ब्रह्म ज्योतिरात्मा वासुदेवो विमुक्त ओं ॥ ३२ ॥
ध्यानाच्छ्रान्तो जपेन् मन्त्रं जपाच्छ्रान्तश्च चिन्तयेत् ।
जपध्यानादियुक्तस्य विष्णु शीघ्रं प्रसीदति ॥ ३ ॥
जपयज्ञस्य वै यज्ञा कला नार्हन्ति षोडशीम् ।
जपिनं नोपसर्पन्ति व्याधयश्चाधयो ग्रहा ।
भुक्तिमुक्तिमृत्युजयौ जपेन प्राप्नुयात् फलम् । ३४ ॥

अथ चतुःसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

धारणा ।

अग्निरुवाच । धारणा मनसो ध्येये संस्थितिर्ध्यानवद् द्विधा ।
मूर्त्तामूर्त्तहरिध्यानमनोधारणतो हरि ॥ १ ॥
यद् बाह्यावस्थितं लक्ष्यं तस्मान्न चलते मन ।
तावत् काल प्रदेशेषु धारणा मनसि स्थिति ॥ २ ॥
कालावधि परिच्छिन्नं देहे संस्थापितं मन ।
न प्रच्यवति यल्लक्ष्याद् धारणा साभिधीयते ॥ ३ ॥

धारणा द्वादशायामा ध्यानं द्वादशधारणा ।
ध्यानं द्वादशकं यावत् समाधिरभिधीयते ॥ ४ ॥
धारणाभ्यासयुक्तात्मा यदि प्राणैर्विमुच्यते ।
कुलैकविंशमुत्तार्य्य स्वयाति परमं पदम् ॥ ५ ॥
यस्मिन् यस्मिन् भवेदङ्गे योगिनां व्याधिसम्भवः ।
तत् तदङ्गं धिया व्याप्य धारयेत् तत्त्वधारणम् ॥ ६ ॥
आग्नेयी वारुणी चैव ऐशानी चामृतात्मिका ।
साग्निः शिखा फडन्ता च विष्णोः कार्य्या द्विजोत्तम ! ॥७॥
नाडीभिर्विकटं दिव्यं शूलाग्रं वेधयेच्छुभम ।
पादाङ्गुष्ठात् कपालान्तं रश्मिमण्डलमावृतम् ॥ ८ ॥
तिर्य्यकचाधोर्ध्वभागस्य प्रयान्त्योऽतीव तेजसा ।
चिन्तयेत् साधकेन्द्रस्त यावत् सर्वं महामुने ! ॥ ९ ॥
भस्मीभूतं शरीरं स्वन्ततश्चैवोपसंहरेत् ।
शीतश्लेष्मादयः पापं विनश्यन्ति द्विजातयः ॥ १० ॥
शिरो धीरश्च कारश्च कण्ठं चाधोमुखे स्मरेत ।
ध्यायेदच्छिन्नचित्तात्मा भूयो भूतेन चात्मना ॥ ११ ॥
स्फुरच्छीकरसंस्पर्शप्रभूतैर्हिमगामिभिः ।
धाराभिरखिलं विश्वमापूर्य्य भुवि चिन्तयेत् ॥ १२ ॥
ब्रह्मरन्ध्राच्च संक्षोभाद् यावदाधारमण्डलम् ।
सुषुम्नान्तर्गतो भूत्वा सपूर्णेन्दुकृतालयम् ॥ १३ ॥
संप्लाव्य हिमसंस्पर्शतोयेनामृतमूर्त्तिना ।
क्षुत्पिपासाक्रमप्रायसन्तापपरिपीडितः ॥ १४ ॥
धारयेद् वारुणीं मन्त्री तुष्ट्यर्थं चाप्यतन्द्रितः ।
वारुणीधारणा प्रोक्ता ऐशानीधारणां शृणु ॥ १५ ॥

व्योम्नि ब्रह्ममये पद्मे प्राणापाणे क्षय गते ।
प्रसाद चिन्तयेद् विष्णोर्यावच्चिन्ता क्षय गता ॥ १६ ॥
महाभाव जपेत् सव ततो व्यापक ईश्वर ।
अर्धेन्दु परम शान्त निराभास निरञ्जनम ॥ १७ ॥
असत्य सत्यमाभाति तावत सर्व चराचरम ।
यावत् स्वस्पन्दरूपन्तु न दृष्ट गुरुवक्त्रत ॥ १८ ॥
दृष्टे तस्मिन परे तत्त्वे आब्रह्म सचराचरम ।
प्रमातृमानमेयञ्च ध्यानहृतपद्मकम्पनम ॥ १९ ॥
मातृमोदकवत सव जपहोमार्चनादिकम ।
विष्णुमन्त्रेण वा कुर्य्यादमृता धारणा वदे ॥ २० ॥
सम्पूर्णेन्दुनिभ ध्यायेत कमल तन्त्रिमुष्टिगम ।
शिरस्थ चिन्तयेद यत्नाच्छशाङ्कायुतवर्चसम ॥ २१ ॥
सम्पूर्णमण्डल व्योम्नि शिवकल्लोलपूरितम ।
तथा हृतकमले ध्यायेत तन्मध्ये स्वतनु स्मरेत् ।
साधको विगतक्लेशो जायते धारणादिभि ॥ २२ ॥

—o—

अथ पञ्चसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

समाधि ।

अग्निरुवाच । यदात्ममात्र निर्भास स्तिमितो दधिवत् स्थितम्
चैतन्यरूपवद् ध्यान तत् समाधिरिहोच्यते ॥ १ ॥
ध्यायन मन सन्निवेश्य यस्तिष्ठेदचलास्थिर ।
निर्वातानलवद् योगी समाधिस्थ प्रकीर्त्तित ॥ २ ॥
न शृणोति न चाघ्राति न पश्यति न वश्यति ।

न च स्पर्शं विजानाति न सङ्कल्पयते मन ॥ ३ ॥
न चाभिमन्यते किञ्चिन्न च बुध्यति काष्ठवत ।
एवमीश्वरसलीन समाधिस्थ स गीयते ॥ ४ ॥
यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
ध्यायतो विष्णुमात्माम समाधिस्तस्य योगिन ॥ ५ ॥
उपसर्गा प्रवर्त्तन्ते दिव्या सिद्धिप्रसूचका ।
पातित आवणो धातुदर्शनस्वाङ्गवेदना ॥ ६ ॥
प्रार्थयन्ति च त देवा भोगैर्दिव्यैश्च योगिनम् ।
नृपाश्च पृथिवीदानैर्धनैश्च सुधनाधिपा ॥ ७ ॥
वेदादिसर्वशास्त्रञ्च स्वयमेव प्रवर्त्तते ।
अभीष्टच्छन्दोविषय काव्यञ्चास्य प्रवर्त्तते ॥ ८ ॥
रसायनानि दिव्यानि दिव्याश्चौषधयस्तथा ।
समस्तानि च शिल्पानि कला सर्वाश्च विन्दति ॥ ९ ॥
सुरेन्द्रकन्या इत्याद्या गुणाश्च प्रतिभादय ।
तृणवत् तान्त्यजेद् यस्तु तस्य विष्णु प्रसीदति ॥ १० ॥
अणिमादिगुणैश्वर्य शिष्ये ज्ञान प्रकाश्य च ।
भुक्त्वा भोगान् यथेच्छातस्तनुन्त्यक्त्वालयात तत ॥ ११ ॥
तिष्ठेत् स्वात्मनि विज्ञान आनन्दे ब्रह्मणीश्वरे ।
मलिनो हि यथादर्श आत्मज्ञानाय न क्षम ॥ १२ ॥
सर्वाश्रयान्निज देहे देही विन्दति वेदनाम ।
योगयुक्तस्तु सर्वेषां योगान्नाप्नोति वेदनाम ॥ १३ ॥
आकाशमेक हि यथा घटादिषु पृथग भवेत ।
तथात्मैको ह्यनेकेषु जलाधारेष्विवांशुमान ॥ १४ ॥
ब्रह्मखानिलतेजांसि जलभूक्षितिधातव ।

इमे लोका एष चात्मा तस्माच्च सचराचरम् ॥ १५ ॥
मृद्दण्डचक्रसंयोगात् कुम्भकारो यथा घटम् ।
करोति तृणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १६ ॥
करणान्येवमादाय तासु तास्विह योनिषु ।
सृजत्यात्मानमात्मैव सम्भूय करणानि च ॥ १७ ॥
कर्मणा दोषमोहाभ्यामिच्छयैव स बध्यते ।
ज्ञानाद् विमुच्यते जीवो धर्माद् योगी न रोगभाक् ॥१८॥
वर्त्याधारस्नेहयोगाद् यथा दीपस्य संस्थितिः ।
विक्रियापि च दृष्टैवमकाले प्राणसंक्षयः ॥ १९ ॥
अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद् यः स्थितो हृदि ।
सितासिता कद्रुनीला कपिला पीतलोहिता ॥२०॥
ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्य्यमण्डलम् ।
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन याति परां गतिम् ॥ २१ ॥
यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ।
तेन देवनिकायानां धामानि प्रतिपद्यते ॥ २२ ॥
ये नैकरूपाश्चाधस्ताद्रश्मयोऽस्य मृदुप्रभाः ।
इह कर्मोपभोगाय तैश्च सञ्चरते हि सः ॥ २३ ॥
बुद्धीन्द्रियाणि सर्वाणि मनः कर्मेन्द्रियाणि च ।
अहङ्कारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि ॥ २४ ॥
अव्यक्त आत्मा क्षेत्रज्ञः क्षेत्रस्यास्य निगद्यते ।
ईश्वरः सर्वभूतस्य सन्नसन् सदसच्च सः ॥ २५ ॥
बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात् ततोऽहङ्कारसम्भवः ।
तस्मात् खादीनि जायन्ते एकोत्तरगुणानि तु ॥ २६ ॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ।

या यस्मिन्नाश्रितस्त्वेषा स तस्मिन्नेव लीयते ॥ २७ ॥
सत्त्व रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कोर्त्तिता ।
रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद् भ्राम्यते हि स ॥ २८ ॥
अनादिरादिमान् यश्च स एव पुरुष पर ।
लिङ्गेन्द्रियैरुपग्राह्य स विकार उदाहृत ॥ २९ ॥
यतो वेदा पुराणानि विद्योपनिषदस्तथा ।
श्लोका सूत्राणि भाष्याणि यच्चान्यद्वाङ्मय भवेत् ॥ ३० ॥
पितृयानोपवीथ्याश्च यदगस्त्यस्य चान्तरम् ।
तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति प्रजाकामा दिव प्रति ॥ ३१ ॥
ये च दानपरा सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युता ।
अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो गृहमेधिन ॥ ३२ ॥
पुनरावर्त्तने बीजभूता धर्मप्रवर्त्तका ।
सप्तर्षिनागवीथ्याश्च देवलोक समाश्रिता ॥ ३३ ॥
तावन्त एव मुनय सर्वारम्भविवर्जिता ।
तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्गत्यागेन मेधया ॥ ३४ ॥
यत्र यत्रावतिष्ठन्ते यावदाहूतसम्प्लवम् ।
वेदानुवचन यज्ञा ब्रह्मचर्य तपो दम ॥ ३५ ॥
श्रद्धोपवास सत्यत्वमात्मनो ज्ञानहेतव ।
स त्वाश्रमैर्निदिध्यास्य समस्तैरेवमेव तु ॥ ३६ ॥
द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्य श्रोतव्यश्च द्विजातिभि ।
य एवमेन विन्दन्ति ये चारण्यकमाश्रिता ॥ ३७ ॥
उपासते द्विजा सत्य श्रद्धया परया युता ।
क्रमात् त सम्भवन्त्यर्चिरह शुक्ल तथोत्तरम् ॥ ३८ ॥
अयन देवलोकञ्च सवितार सविद्युतम् ।

ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसा ब्रह्मलौकिकान ॥ ३९ ॥
करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते ।
यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो जनाः ॥ ४० ॥
धूमं निशां कृष्णपक्षं दक्षिणायनमेव च ।
पितृलोकं चन्द्रमसं नभो वायुं जलं महीम् ॥ ४१ ॥
क्रमात् ते सम्भवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च ।
एतद् यो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मनः ॥ ४२ ॥
दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः ।
हृदये दीपवद् ब्रह्म ध्यानाज्जीवो मृतो भवेत् ॥ ४३ ॥
न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।
श्राद्धकृत सत्यवादी च गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥ ४४ ॥

अथ षट्सप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

ब्रह्मज्ञानम् ।

अग्निरुवाच । ब्रह्मज्ञानं प्रवक्ष्यामि संसाराज्ञानमुक्तये ।
अयमात्मा परं ब्रह्म अहमस्मीति मुच्यते ॥ १ ॥
देह आत्मा न भवति दृश्यत्वाच्च घटादिवत् ।
प्रसुप्ते मरणे देहादात्माऽन्यो ज्ञायते ध्रुवम् ॥ २ ॥
देहः स चेद् व्यवहरेदविकार्यादिसन्निभः ।
चक्षुरादीनीन्द्रियाणि नात्मा वै करणं त्वतः ॥ ३ ॥
मनो धीरपि नात्मा न दीपवत् करणं त्वतः ।
प्राणोऽप्यात्मा न भवति सुषुप्ते चित्प्रभावतः ॥ ४ ॥
जाग्रत्स्वप्ने च चैतन्यं सङ्कीर्णत्वान्न बुध्यते ।

विज्ञानरहित प्राण सुप्तौ ज्ञायते यत ॥ ५ ॥
अतो नात्मेन्द्रिय तस्मादिन्द्रियादिकमात्मन ।
अहङ्कारोऽपि नैवात्मा देहवद् व्यभिचारत ॥ ६ ॥
उक्तेभ्यो व्यतिरिक्तोऽयमात्मा सर्वहृदि स्थित ।
सवद्रष्टा च भोक्ता च नक्तमुज्ज्वलदीपवत ॥ ७ ॥
समाध्यारम्भकाले च एव सञ्चिन्तयेन मुनि ।
यतो ब्रह्मण आकाश खाद् वायुर्वायुतोऽनल ॥ ८ ॥
अग्नेरापो जलात् पृथ्वी तत सूक्ष्म शरीरकम् ।
अपञ्चीकृतभूतेभ्य आसन पञ्चीकृतान्यत ॥ ९ ॥
स्थल शरीर ध्यात्वास्माल्लय ब्रह्मणि चिन्तयेत् ।
पञ्चीकृतानि भूतानि तत्कार्यञ्च विराट स्म तम् ॥१०॥
एतत स्थूल शरीर हि आत्मन ज्ञानकल्पितम ।
इन्द्रियैरथ विज्ञान धीरा जागरित विदु ॥ ११ ॥
विश्वस्तदभिमानी स्यात त्रयमेतदकारकम ।
अपञ्चीकृतभूतानि तत्काय लिङ्गमुच्यते ॥ १२ ॥
सयुक्त सप्तदशभिर्हिरण्यगर्भसञ्ज्ञितम ।
शरीरमात्मन सूक्ष्म लिङ्गमित्यभिधीयते ॥ १३ ॥
जाग्रत्सस्कारज स्वप्न प्रत्ययो विषयात्मक ।
आत्मा तदुपमानो स्यात् तैजसो ह्यप्रपञ्चत ॥ १४ ॥
स्थूलसूक्ष्मशरीराख्यद्वयस्यैक हि कारणम् ।
आत्मा ज्ञानञ्च साभास तदव्याकृतमुच्यते ॥ १५ ॥
न सन्नासन्न सदसदेतत् सावयव न तत् ।
निर्गतावयव नेति नाभिन्न भिन्नमेव च ॥ १६ ॥
भिन्नाभिन्न ह्यनिर्वाच्य बन्धससारकारकम् ।

एक स ब्रह्म विज्ञानात् प्राप्त नैव च कर्म्मभि ॥ १७ ॥
सर्व्वात्मना हीन्द्रियाणा सहार कारणात्मनाम ।
बुद्धे स्थान सुषुप्त स्यात् तद्द्वयस्याभिमानवान ॥ १८ ॥
प्राज्ञ आत्मा त्रयश्चैतत् मकार प्रणव स्मृत ।
अकारश्च उकारोऽसौ मकारो ह्ययमेव च ॥ १९ ॥
अह साक्षी च चिन्मात्रो जाग्रत्स्वप्नादिकस्य च ।
नाज्ञानञ्चैव तत्कार्य ससारादिकबन्धनम ॥ २० ॥
नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यमानन्दमद्वयम ।
ब्रह्माहमस्म्यह ब्रह्म पर ज्योतिर्विमुक्त ओम । २१ ॥
अह ब्रह्म पर ज्ञान समाधिर्बन्धघातक ।
चिरमानन्दक ब्रह्म सत्य ज्ञानमनन्तकम ॥ २२ ॥
अयमात्मा पर ब्रह्म तद् ब्रह्म त्वमसीति च ।
गुरुणा बोधितो जीवो ह्यह ब्रह्मास्मि वाह्यत ॥ २३ ॥
सोऽसावादित्यपुरुष सोऽसावहमखण्ड ओम ।
मुच्यतेऽसारससाराद ब्रह्मज्ञो ब्रह्म तद् भवेत् ॥ ४ ॥

अथ सप्तसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

ब्रह्मज्ञानम ।

अग्निरुवाच । अह ब्रह्म पर ज्योति पृथिव्यनलोज्झितम् ।
अह ब्रह्म पर ज्योतिर्वाय्वाकाशविवर्जितम् ॥ १ ॥
अह ब्रह्म पर ज्योतिरादिकार्यविवर्जितम ।
अह ब्रह्म पर ज्योतिर्विराडात्मविवर्जितम ॥ २ ॥
अह ब्रह्म परं ज्योतिर्जाग्रत्स्थानविवर्जितम् ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्विश्वभावविवर्जितम् ॥ ३ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिराकाराद्यरवर्जितम ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्वाक्पाण्यङ्घ्रिविवर्जितम् ॥ ४ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योति पायूपस्थविवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योति श्रोत्रत्वक्चक्षुरुज्झितम् ॥ ५ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतीरसरूपविवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योति सर्वगन्धविवर्जितम् ॥ ६ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्जिह्वाघ्राणविवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योति स्पर्शशब्दविवर्जितम् ॥ ७ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मनोबुद्धिविवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिश्चित्ताहङ्कारवर्जितम् ॥ ८ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योति प्राणापानविवर्जितम ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्व्यानोदानविवर्जितम ॥ ९ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योति समानपरिवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्जरामरणवर्जितम ॥ १ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योति शोकमोहविवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योति क्षुत्पिपासाविवर्जितम् ॥ ११ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योति शब्दोद्भूतादिवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्हिरण्यगर्भवर्जितम् ॥ १२ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योति स्वप्नावस्थाविवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिस्तैजसादिविवर्जितम् ॥ १३ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिरपकारादिवर्जितम ।
अहं ब्रह्म परं ज्योति सभाज्ञानविवर्जितम् ॥ १४ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिरध्याहृतविवर्जितम् ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सत्त्वादिगुणवर्जितम् ॥ १५ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सदसद्भाववर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सर्वावयववर्जितम् ॥ १६ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्भेदाभेदविवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सुषुप्तिस्थानवर्जितम् ॥ १७ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः प्राज्ञभावविवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मकारादिविवर्जितम् ॥ १८ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मानमेयविवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मितिमातृविवर्जितम् ॥ १९ ॥
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः साक्षित्वादिविवर्जितम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः कार्य्यकारणवर्जितम् ॥ २० ॥
देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहङ्कारवर्जितम् ।
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिमुक्तं ब्रह्म तुरीयकम् ॥ २१ ॥
नित्यशुद्धबुद्धमुक्तं सत्यमानन्दमद्वयम् ।
ब्रह्माहमस्म्यहं ब्रह्म सविज्ञानं विमुक्त ओम् ।
अहं ब्रह्म परं ज्योतिः समाधिर्मोक्षदः परः ॥ २२ ॥

अथाष्टसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

ब्रह्मज्ञानम्

अग्निरुवाच । यज्ञैश्च देवानाप्नोति वैराजं तपसा पदम् ।
ब्रह्मणः कर्मसन्न्यासाद् वैराग्यात् प्रकृतौ लयम् ॥ १ ॥
ज्ञानात् प्राप्नोति कैवल्यं पञ्चैता गतयः स्मृताः ।

प्रीतितापविषादाद्यैर्विनिवृत्तिर्विरक्तता ॥ २ ॥
सन्न्यासः कर्मणां त्यागः कृतानामकृतैः सह ।
अव्यक्तादौ विशेषान्ते विकारोऽस्मिन् निवर्त्तते ॥ ३ ॥
चेतनाचेतनान्यत्वज्ञानेन ज्ञानमुच्यते ।
परमात्मा च सर्वेषामाधारः परमेश्वरः ॥ ४ ॥
विष्णुनाम्ना च देवेषु वेदान्तेषु च गीयते ।
यज्ञेश्वरो यज्ञपुमान् प्रवृत्तैरिज्यते ह्यसौ ॥ ५ ॥
निवृत्तैर्ज्ञानयोगेन ज्ञानमूर्त्तिः स चेज्यते ।
ह्रस्वदीर्घप्लुताद्यन्तु वचस्तत्पुरुषोत्तम ॥ ६ ॥
तत्प्राप्तिहेतुर्ज्ञानञ्च कर्म चोक्तं महामुने ! ।
आगमोक्तं विवेकाच्च द्विधा ज्ञानं तथोच्यते ॥ ७ ॥
शब्दब्रह्मागममयं परं ब्रह्म विवेकजम् ।
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये ब्रह्मशब्दपरञ्च यत् ॥ ८ ॥
वेदादिविद्या ह्यपरमक्षरं ब्रह्म सत्परम् ।
तदेतद्भगवद्वाच्यमुपचारेऽर्चनेऽन्यतः ॥ ९ ॥
सम्भर्त्तेति तथा भर्त्ता भकारोऽर्थद्वयान्वितः ।
नेता गमयिता स्रष्टा गकारोऽयं महामुने ! ॥ १० ॥
ऐश्वर्य्यस्य समग्रस्य वीर्य्यस्य यशसः श्रियः ।
ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भग इतीङ्गना ॥ ११ ॥
वसन्ति विष्णौ भूतानि स च धातुस्त्रिधात्मकः ।
एवं हरौ हि भगवान् शब्दोऽन्यत्रोपचारतः ॥ १२ ॥
उत्पत्तिं प्रलयञ्चैव भूतानामगतिं गतिम् ।
वेत्ति विद्यामविद्याञ्च स वाच्यो भगवानिति ॥ १३ ॥
ज्ञानशक्तिः परैश्वर्य्यं वीर्य्यं तेजांस्यशेषतः ।

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि विना ह्यैर्गुणादिभि ॥ १४ ॥
खाण्डिक्यजनकायाह योग केशिध्वज पुरा ।
अनात्मन्यात्मबुद्धिर्या आत्मस्वमिति या मति ॥ १५ ॥
अविद्याभवसम्भूतिर्बीजमेतद् द्विधा स्थितम् ।
पञ्चभतात्मके देहे देही मोहतमाश्रित ॥ १६ ॥
अहमेतदितीत्युच्चै कुरुते कुमतिर्मतिम् ।
इत्थञ्च पुत्रपौत्रेषु तद्देहोत्पादितेषु च ॥ १७ ॥
करोति पण्डित साम्यमनात्मनि कलेवरे ।
सर्वदेहोपकाराय कुरुते कर्म मानव ॥ १८ ॥
देहश्चान्यो यदा पु सस्तदा बन्धाय तत्परम ।
निर्वाणमय एवायमात्मा ज्ञानमयोऽमल ॥ १९ ॥
दु खज्ञानमयोऽधर्म प्रकृते स तु नात्मन ।
जलस्य नाग्निना सङ्ग स्थालीसङ्गात् तथापि हि ॥२ ॥
शब्दाद्ये कादिका धर्मास्तत् कृता वै महामुने । ।
तथात्मा प्रकृतौ सङ्गादहमानादिभूषित ॥ २१ ॥
भजते प्राकृतान् धर्मान् अन्यस्तेभ्यो हि सोऽव्यय ।
बन्धाय विषयासक्त मनो निर्विषय धिये ॥ २२ ॥
विषयात तत् समाकृष्य ब्रह्मभूत हरि स्मरेत् ।
आत्मभाव नयत्येन तद्ब्रह्मध्यायिन मुने । ॥ २३ ॥
विचार्य्य स्वात्मन शक्त्या लौहमाकर्षको यथा ।
आत्मप्रयत्नसापेक्षा विशिष्टा या मनोगति ॥ २४ ॥
तस्या ब्रह्मणि सयोगो योग इत्यभिधीयते ।
विनिष्पन्न समाधिस्थ पर ब्रह्माधिगच्छति ॥ २५ ॥
यमै सनियमै; स्थित्वा प्रत्याहृत्या मरुज्जयै. ।

प्राणायामेन पवनं प्रत्याहारेण चेन्द्रियं ॥ २६ ॥
वशीकृतैस्ततः कुर्य्यात् स्थितं चेतः शुभाश्रये।
आश्रयश्चेतसो ब्रह्म मूर्त्तञ्चामूर्त्तकं द्विधा ॥ २७ ॥
सनन्दनाद्यो ब्रह्मभावभावनया युता।
कर्मभावनया चान्ये देवाद्याः स्थावरान्तकाः ॥ २८ ॥
हिरण्यगर्भादिषु च ज्ञानकर्मात्मिका द्विधा।
त्रिविधा भावना प्रोक्ता विश्वं ब्रह्म उपास्यते ॥ २९ ॥
प्रत्यस्तमितभेदं यत् सत्तामात्रमगोचरम्।
वचसामात्मसंवेद्यं तज्ज्ञानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ३० ॥
तच्च विष्णोः परं रूपमरूपस्याजमक्षरम्।
अशक्यं प्रथमं ध्यातुमतो मूर्त्तादि चिन्तयेत् ॥ ३१ ॥
सद्भावभावमापन्नस्ततोऽसौ परमात्मना।
भवत्यभेदी भेदश्च तस्याज्ञानकृतो भवेत् ॥ ३२ ॥

अथोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः।

अद्वैतब्रह्मविज्ञानम्।

अग्निरुवाच। अद्वैतब्रह्मविज्ञानं वक्ष्ये यद्भरतोऽगदत्।
शालग्रामे तपश्चक्रे वासुदेवार्च्चनादिकृत् ॥ १ ॥
मृगसङ्गान्मृगो भूत्वा ह्यन्तकाले स्मरन् मृगम्।
जातिस्मरो मृगस्त्यक्त्वा देहं योगात् स्वतोऽभवत् ॥ २ ॥
अद्वैतब्रह्मभूतश्च जडवल्लोकमाचरत्।
क्षत्ताऽसौ वीरराजस्य विष्टियोगममन्यत ॥ ३ ॥
उवाह शिविकामस्य क्षत्तुर्वचनचोदितः।

गृहीतो विष्टिना ज्ञानी उवाहात्मक्षयाय तम् ॥ ४ ॥
ययौ जडगति पश्चात् ये त्वन्ये त्वरितं ययु ।
शीघ्रान शीघ्रगतीन् दृष्ट्वा अशीघ्रं तं नृपोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥
राजोवाच । किं श्रान्तोऽस्यल्पमध्वानं त्वयोढा शिविका मम ।
किमायाससहो न त्व पीवानसि निरीक्ष्यसे ॥ ६ ॥
ब्राह्मण उवाच । नाहं पीवान् न वैवोढा शिविका भवता मया
न श्रान्तोऽस्मि न वायासो वोढव्योऽसि महीपते । ॥ ७ ॥
भूमौ पादयुगं तस्थौ जङ्घे पादद्वये स्थिते ।
ऊरू जङ्घाद्वयावस्थौ तदाधारं तथोदरम ॥ ८ ॥
वक्षःस्थलं तथा बाहू स्कन्धौ चोदरसंस्थितौ ।
स्कन्धस्थितेयं शिविका मम भावोऽत्र किं कृत ॥ ९ ॥
शिविकायां स्थितञ्चेदं देह त्वदुपलक्षितम ।
तत्र त्वमहमप्यत्र प्रोच्यते चेदमन्यथा । १० ॥
अहं त्वञ्च तथाऽन्ये च भूतैरुह्याम पार्थिव ।।
गुणप्रवाहपतितो गुणवर्गो हि यात्ययम ॥ ११ ॥
कर्मवश्या गुणाश्चैते सत्त्वाद्या पृथिवीपते ।।
अविद्यासञ्चितं कर्म तच्चाशेषेषु जन्तुषु ॥ १२ ॥
आत्मा शुद्धोऽक्षर शान्तो निर्गुण प्रकृते पर ।
प्रवृद्ध्यपचयौ नास्य एकस्याखिलजन्तुषु ॥ १३ ॥
यदा नोपचयस्तस्य यदा नापचयो नृप ।।
तदा पीवानसीति त्वं कया युक्त्या त्वयेरितम ॥ १४ ॥
भूजङ्घापादकट्यूरुजठरादिषु संस्थिता ।
शिविकेयं तथा स्कन्धे तदा भाव समस्त्वया ॥ १५ ॥
तदन्यजन्तुभिर्भूप ! शिविकोत्थानकर्मणा ।

शैलद्रव्यगृहीतोऽयं पृथिवीसम्भवोऽपि वा ॥ १६ ॥

यथा पुंस पृथग्भाव प्राकृतै कारणैर्नृप ।

सोढव्य स महाभार कतरो नृपते। मया ॥ १७ ॥

यद्द्रव्या शिविका चेयं तद्द्रव्यो भूतसंग्रह ।

भवतो मेऽखिलस्यास्य समत्वेनोपबृंहित ॥ १८ ॥

तच्छ्रुत्वोवाच राजा त गृहीत्वाङ्घ्री क्षमाप्य च ।

प्रसाद कुरु त्यक्तेमा शिविका ब्रूहि शृण्वत ।

यो भवान् यन्निमित्त वा यदागमनकारणम् ॥ १९ ॥

ब्राह्मण उवाच । श्रूयता कोऽहमित्येतद्वक्तु नैव च शक्यते ।

उपभोगनिमित्तश्च सर्वत्रागमनक्रिया ॥ २० ॥

सुखदु खोपभोगौ तु तौ देहाद्युपपादकौ ।

धर्माधर्मोद्भवौ भोक्तु जन्तुर्देहादिमृच्छति ॥ २१ ॥

राजोवाच । योऽस्ति सोऽहमिति ब्रह्मन् । कथ वक्तु न शक्यते

आत्मन्येष न दोषाय शब्दोऽहमिति यो द्विज । ॥२२॥

ब्राह्मण उवाच । शब्दोऽहमिति दोषाय नात्मन्येष तथैव तत ।

अनात्मन्यात्मविज्ञान शब्दो वा भ्रान्तिलक्षण ॥ २३ ॥

यदा समस्तदेहेषु पुमानेको व्यवस्थित ।

तदा हि को भवान् कोऽहमित्येतद्विफल वच ॥२४॥

त्व राजा शिविका चेय वय वाहा पुर सरा ।

अयञ्च भवतो लोको न सदेतन्नृपोच्यते ॥ २५ ॥

वृक्षाद्दारु ततश्चेय शिविका त्वदधिष्ठिता ।

का वृक्षसज्ञा जातास्या दारुसज्ञाथ वा नृप । ॥ २६ ॥

वृक्षारूढो महाराजो नाय वदति चेतन ।

न च दारुणि सर्वस्त्वा ब्रवीति शिविकागतम् ॥ २७ ॥

शिविकादारुसङ्घातो रचनास्थितिसंस्थितः ।
अन्विष्यतां नृपश्रेष्ठ ! तद्भेदे शिविका त्वया ॥ २८ ॥
पुमान् स्त्री गौरयं वाजी कुञ्जरो विहगस्तरुः ।
देहेषु लोकसंज्ञेयं विज्ञेया कर्महेतुषु ॥ २९ ॥
जिह्वा ब्रवीत्यहमिति दन्तौष्ठौ तालुकं नृप ! ।
एते नाहं यतः सर्व्वे वाङ्निष्पादनहेतवः ॥ ३ ॥
किं हेतुभिर्वदत्येषा वागेवाहमिति स्वयम् ।
तथापि वाङ् नाहमेतदुक्तं मिथ्या न युज्यते ॥ ३१ ॥
पिण्डः पृथग् यतः पुंसः शिरःपाण्यादिलक्षणः ।
ततोऽहमिति कुत्रैतां संज्ञां राजन् ! करोम्यहम् ॥ ३२ ।
यद्यन्योऽस्ति परः कोऽपि मत्तः पार्थिवसत्तम ! ।
तदेषोऽहमयं चान्यो वक्तुमेवमपीष्यते ॥ ३ ॥
यस्माथभेदो न नगो न पशुर्न च पादपः ।
शरीराकृतिभेदास्तु य एते कर्मयोनयः । ३४ ॥
यस्तु राजेति यल्लोके यच्च राजभटात्मकम् ।
तच्चान्यच्च नृपेत्थन्तु न सत् सम्यगनामयम् ॥ ३५ ॥
त्वं राजा सर्वलोकस्य पितुः पुत्रो रिपो रिपुः ।
पत्न्याः पतिः पिता सूनोः कस्त्वां भूप ! वदाम्यहम् । ३६
त्वं किमेतच्छिरः किन्नु शिरस्तव तथोदरम् ।
किमु पादादिकं त्वं वै तवैतत् किं महीपते ! ॥ ३७ ॥
समस्तावयवेभ्यस्त्वं पृथग्भूतो व्यवस्थितः ।
कोऽहमित्यत्र निपुणं भूत्वा चिन्तय पार्थिव ! ।
तच्छ्रुत्वोवाच राजा तमवधूतं द्विजं हरिम् । ३८ ।
राजोवाच । श्रेयोऽर्थमुद्यतः प्रष्टुं कपिलर्षिमहं द्विज ! ।

तस्यांश कपिलर्षेस्तु मत् कृते ज्ञानदो भुवि ।
ज्ञानवीच्युद्धवेर्यस्माद् यच्छ्रेयस्तच्च मे वद ॥ ३९ ॥
ब्राह्मण उवाच। भूय पृच्छसि किं श्रेय परमार्थं न पृच्छसि ।
श्रेयांस्यपरमार्थानि अशेषाण्येव भूपते ॥ ४० ॥
देवताराधनं कृत्वा धनसम्पत्तिमिच्छति ।
पुत्रानिच्छति राज्यञ्च श्रेयस्तस्यैव किं नृप ॥ ४१ ॥
विवेकिनस्तु संयोग श्रेयो य परमात्मन ।
यज्ञादिका क्रिया न स्यात् नास्ति द्रव्योपपत्तिता ॥ ४२ ॥
परमार्थात्मनोर्योग परमार्थं इतीष्यते ।
एको व्यापी सम शुद्धो निर्गुण प्रकृते पर ॥ ४३ ॥
जन्मवृद्ध्यादिरहित आत्मा सर्वगतोऽव्यय ।
पर ज्ञानमयोऽसङ्गी गुणजात्यादिभिर्विभु ॥ ४४ ॥
निदाघऋतुसंवाद वदामि द्विज तं शृणु ।
ऋतुर्ब्रह्मसुतो ज्ञानी तच्छिष्योऽभूत् पुलस्त्यज ॥ ४५ ॥
निदाघ प्राप्तविद्योऽस्मान्नगरे वै पुरे स्थित ।
देविकायास्तटे तञ्च तर्कयामास वै ऋतु ॥ ४६ ॥
दिव्ये वर्षसहस्रेऽगान्निदाघमवलोकितुम् ।
निदाघो वैश्वदेवान्ते भुक्तान्न शिष्यमब्रवीत् ।
भुक्तवन्ते द्विजत्वमा तुष्टिदा याऽक्षया यत ॥ ४७ ॥
ऋतुरुवाच। क्षुदस्ति यस्य भुक्तेऽन्ने तुष्टिर्ब्राह्मण जायते ।
न मे क्षुदभवत् तृप्ति कस्मात् त्वं परिपृच्छसि ॥ ४८ ॥
क्षुत्तृष्णे देहधर्माख्ये न ममैते यतो द्विज ।
पृष्टोऽहं तद् त्वया ब्रूयां तृप्तिरस्त्येव मे सदा ॥ ४९ ॥
पुमान् सर्वगतो व्यापी आकाशवदयं यत ।

अतोऽन्न प्रत्यगात्मास्मोत्येतदर्थे भवेत कथम ॥ ५० ॥
सोऽहं गन्ता न चागन्ता नैकदेशनिकेतन ।
त्वं चान्यो न भवेन्नापि नान्यस्त्वत्तोऽस्मि वाप्यहम् ॥ ५१॥
मृण्मय हि गृहं यद्वन्मृदालिप्तं स्थिरीभवेत् ।
पार्थिवोऽयं तथा देहः पार्थिवैः परमाणुभिः ॥ ५२ ॥
ऋतुरस्मि तवाचार्यः प्रज्ञादानाय ते द्विज ।
इहागतोऽहं यास्यामि परमार्थस्तवोदित ॥ ५३ ॥
एकमेवमिदं विद्धि न भेदं सकलं जगत ।
वासुदेवाभिधेयस्य स्वरूपं परमात्मन ॥ ५४ ॥
ऋतुर्वर्षसहस्रान्ते पुनस्तन्नगरं ययौ ।
निदाघ नगरप्रान्ते एकान्ते स्थितमब्रवीत ।
एकान्ते स्थीयते कस्मान्निदाघ ऋतुरब्रवीत ॥ ५५ ॥
निदाघ उवाच । भो विप्र ! जनसंवादो महानेष नरेश्वर ।
प्रविवीक्षु पुरं रम्यं तेनात्र स्थीयते मया ॥ ५६ ॥
ऋतुरुवाच । नराधिपोऽत्र कतमः कतमश्चेतरो जन ।
कथ्यतां मे द्विजश्रेष्ठ ! त्वमभिज्ञो द्विजोत्तम ! ॥ ५७ ॥
योऽयं गजेन्द्रमुन्मत्तमद्रिशृङ्गसमुत्थितम् ।
अधिरूढो नरेन्द्रोऽयं परिवारस्तथेतर ॥ ५८ ॥
गजो योऽयमधो ब्रह्मन्नुपर्य्येष स भूपति ।
ऋतुराह गज कोऽत्र राजा चाह निदाघक ॥ ५९ ॥
ऋतुर्निदाघ आरूढो दृष्टान्तं पश्य वाहनम् ।
उपर्य्यहं यथा राजा त्वमधः कुञ्जरो यथा ॥ ६० ॥
ऋतु प्राह निदाघ त कतमस्त्वामहं वदे ।
उक्तो निदाघस्त्वनत्वा प्राह मे त्वं गुरुर्ध्रुवम ॥ ६१ ॥

नान्यस्मादृद्वैतसंस्कारसंस्कृत मानस तथा ।
ऋतु प्राह निदाघ त प्रबुद्धानाय चागत ।
परमार्थं सारभूतमद्वैत दर्शित मया ॥ ६२ ॥
ब्राह्मण उवाच । निदाघोऽप्युपदेशेन तेनाद्वैतपरोऽभवत् ।
सर्वभूतान्यभेदेन ददृशे स तदात्मनि ॥ ६३ ॥
अवाप मुक्ति ज्ञानात् स तथा त्व मुक्तिमाप्स्यसि ।
एक समस्त त्वच्चाह विष्णु सर्वगतो यत ॥ ६४ ॥
पीतनीलादिभेदेन यथैक दृश्यते नभ ।
भ्रान्तिदृष्टिभिरात्मापि तथैक स पृथक् पृथक् ॥ ६५ ॥
अग्निरुवाच । मुक्ति ह्यवाप भवतो ज्ञानमात्रेण भूपति ।
ससाराज्ञानवृक्षारिज्ञान ब्रह्मेति चिन्तय ॥ ६६ ॥

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्याय ।

गीतासार ।

अग्निरुवाच । गीतासार प्रवक्ष्यामि सर्वगीतोत्तमोत्तमम् ।
कृष्णोऽर्जुनाय यमाह पुरा वै भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १ ॥
श्रीभगवानुवाच । गतासुरगतासुर्वा न शोच्यो देहवानज ।
आत्माऽजरोऽमरोऽभेद्यस्तस्माच्छोकादिक त्यजेत् ॥ २ ॥
ध्यायतो विषयान् पुस सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात कामस्तत क्रोध क्रोधात् सम्मोह एव च ॥ ३ ॥
सम्मोहात् स्मृतिविभ्रशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ।
दु सङ्गहानि सत्सङ्गान्मोक्षकामी च कामनुत् ॥ ४ ॥
कामत्यागादात्मनिष्ठ स्थिरप्रज्ञस्तदोच्यते ।

या निशा सर्वभूताना तस्या जागर्त्ति संयमी ॥ ५ ॥
यस्या जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुने ।
आत्मन्येव च सन्तुष्टस्तस्य कार्य्यं न विद्यते ॥ ६ ॥
नैव तस्य कृते नार्थो नाकृते नेह कश्चन ।
तत्त्ववित् तु महाबाहो गुणकर्मविभागयो ॥ ७ ॥
गुणा गुणेषु वर्त्तन्ते इति मत्वा न सज्जते ।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिन सन्तरिष्यति ॥ ८ ॥
ज्ञानाग्नि सर्वकर्माणि भस्मसात कुरुतेऽर्जुन ।
ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्ग त्यक्त्वा करोति य ॥ ९ ॥
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ।
सर्वभूतेषु चात्मान सर्वभूतानि चात्मनि ॥ १० ॥
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शन ।
शुचीना श्रीमता गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ११ ॥
न हि कल्याणकृत् कश्चिद् दुर्गति तात । गच्छति ।
दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥ १२ ॥
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेता तरन्ति ते ।
आर्त्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १३ ॥
चतुर्विधा भजन्ते मा ज्ञानी चैकत्वमास्थित ।
अक्षर ब्रह्म परम स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ॥ १४ ॥
भूतभावोद्भवकरो विसर्ग कर्मसञ्ज्ञित ।
अधिभूत क्षरोभाव पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥ १५ ॥
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृता वर ।
अन्तकाले स्मरन् माञ्च मद्भाव यात्यसशय ॥ १६ ॥
य य भाव स्मरन्नन्ते त्यजेद् देह तमाप्नुयात् ।

प्राणं स्वस्य भ्रुवोर्मध्ये अन्ते प्राप्नोति मत्परम् ॥ १७ ॥
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म वदन् देहं त्यजन् तथा।
ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्ता सर्वे मम विभूतयः ॥ १८ ॥
श्रीमन्तश्चोर्जिताः सर्वे ममांशाः प्राणिनः स्मृताः।
अहमेको विश्वरूप इति ज्ञात्वा विमुच्यते ॥ १९ ॥
क्षेत्रं शरीरं यो वेत्ति क्षेत्रज्ञः स प्रकीर्त्तितः।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत् तज्ज्ञानं मतं मम ॥ २० ॥
महाभूतान्यहङ्कारो बुद्धिरव्यक्तमेव च।
इन्द्रियाणि दशैकञ्च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ २१ ॥
इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृतिः।
एतत् क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ २२ ॥
अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम्।
आचार्य्योपासनं शौचं स्थैर्य्यमात्मविनिग्रहः ॥ २३ ॥
इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहङ्कार एव च।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ २४ ॥
असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु।
नित्यञ्च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ २५ ॥
मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ २६ ॥
अध्यात्मज्ञाननिष्ठत्वं तत्त्वज्ञानानुदर्शनम्।
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ २७ ॥
ज्ञेयं यत् तत् प्रवक्ष्यामि यं ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते।
अनादि परमं ब्रह्म सत्त्वं नाम तदुच्यते ॥ २८ ॥
सर्वतः पाणिपादान्तं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम्।

सर्वत श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ २९ ॥
सर्वेन्द्रियगुणाभास सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
असक्त सर्वभृच्चैव निर्गुण गुणभोक्तृ च ॥ ३० ॥
बहिरन्तश्च भूतानामचरञ्चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात् तदविज्ञेय दूरस्थञ्चान्तिकेऽपि यत् ॥ ३१ ॥
अविभक्तञ्च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च विज्ञेय ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ ३२ ॥
ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमस परमुच्यते ।
ज्ञान ज्ञेय ज्ञानगम्य हृदि सर्वस्य संस्थितम् ॥ ३३ ॥
ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
अन्ये साङ्ख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ ३४ ॥
अन्ये त्वेवमजानन्तो श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।
तेऽपि चाशु तरन्त्येव मृत्यु श्रुतिपरायणा ॥ ३५ ॥
सत्त्वात् सञ्जायते ज्ञान रजसो लोभ एव च ।
प्रमादमोहौ तमसो भवतो ज्ञानमेव च ॥ ३६ ॥
गुणा वर्त्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेङ्गते ।
मानावमानमित्रारितुल्यस्त्यागी स निर्गुण ॥ ३७ ॥
ऊर्ध्वमूलमध शाखमश्वत्थ प्राहुरव्ययम् ।
छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्त वेद स वेदवित् ॥ ३८ ॥
द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन् दैव आसुर एव च ।
अहिंसादि क्षमा चैव दैवीसम्पत्तितो नृणाम् ॥ ३९ ॥
न शौच नापि वाचारो ह्यासुरीसम्पदोद्भव ।
नरकत्वात् क्रोधलोभकामस्तस्मात् त्रय त्यजेत् ॥ ४० ॥
यज्ञस्तपस्तथा दान सत्त्वाद्यैस्त्रिविध स्मृतम् ।

आयुः सत्त्वबलारोग्यसुखायान्नन्तु सात्त्विकम् ॥ ४१ ॥
दुःखशोकामयायान्नं तीक्ष्णरूक्षन्तु राजसम्।
अमेध्योच्छिष्टपूत्यन्नं तामसं नीरसादिकम् ॥ ४२ ॥
यष्टव्यो विधिना यज्ञो निष्कामाय स सात्त्विकः।
यज्ञः फलाय दम्भात्मी राजसस्तामसः क्रतुः ॥ ४३ ॥
श्रद्धामन्त्रादिविध्युक्तं तपः शारीरमुच्यते।
देवादिपूजाऽहिंसादि वाङ्मयं तप उच्यते ॥ ४४ ॥
अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं स्वाध्यायसज्जपः।
मानसं चित्तसंशुद्धेर्मौनमात्मविनिग्रहः ॥ ४५ ॥
सात्त्विकञ्च तपोऽकामं फलाद्यर्थन्तु राजसम्।
तामसं परपीडायै सात्त्विकं दानमुच्यते ॥ ४६ ॥
देशादौ चैव दातव्यमुपकाराय राजसम्।
अदेशादाववज्ञातं तामसं दानमीरितम् ॥ ४७ ॥
ओं तत् सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः।
यज्ञदानादिकं कर्म भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ ४८ ॥
अनिष्टमिष्टं मिश्रञ्च त्रिविधं कर्मणः फलम्।
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु सन्न्यासिनां क्वचित् ॥ ४९ ॥
तामसः कर्मसंयोगात् मोहात् क्लेशभयादिकात्।
राजसः सात्त्विकोऽकामात् पञ्चैते कर्महेतवः ॥ ५० ॥
अधिष्ठानं तथा कर्त्ता करणञ्च पृथग्विधम्।
त्रिविधाश्च पृथक् चेष्टा दैवञ्चैवात्र पञ्चमम् ॥ ५१ ॥
एकं ज्ञानं सात्त्विकं स्यात् पृथग् ज्ञानन्तु राजसम्।
अतत्त्वार्थं तामसं स्यात् कर्माकामाय सात्त्विकम् ॥ ५२ ॥
कामाय राजसं कर्म मोहात् कर्म तु तामसम्।

सिद्ध्यसिद्ध्यो सम कर्त्ता सात्त्विको राजसोऽप्यपि ॥ ५३॥
शठोऽलसस्तामस स्यात् कार्य्यादिधीश्च सात्त्विको ।
कार्य्यार्थं सा राजसी स्याद् विपरीता तु तामसो ॥ ५४॥
मनोधृति सात्त्विकी स्यात् प्रीतिकामेति राजसी
तामसी तु प्रशोकादौ सुख सत्त्वात्तदन्तगम् ॥ ५५ ॥
सुख तद्राजसञ्चाग्रे अन्ते दु खन्तु तामसम् ।
अत प्रवृत्तिर्भूताना येन सर्वमिद ततम ॥ ५ ॥
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य विष्णु सिद्धिञ्च विन्दति ।
कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ ५७ ॥
ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्त जगद् विष्णुञ्च वेत्ति य ।
सिद्धिमाप्नोति भगवद्भक्तो भागवतो ध्रुवम ॥ ५८ ॥

अथैकाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

यमगीता ।

अग्निरुवाच । यमगीता प्रवक्ष्यामि उक्ता या नाचिकेतसे ।
पठता शृण्वता भुक्त्यै मुक्त्यै मोक्षार्थिना सताम ॥ १ ॥
यम उवाच । आसन शयन यानपरिधानगृहादिकम् ।
वाञ्छत्यहोऽतिमोहेन सुस्थिर स्वयमात्मन ॥ २ ॥
भोगेषु शक्ति सतत तथैवात्मावलोकनम् ।
श्रेय पर मनुष्याणा कपिलोद्गीतमेव हि ॥ ३ ॥
सर्वत्र समदर्शित्व निर्ममत्वमसङ्गता ।
श्रेय पर मनुष्याणा गीत पञ्चशिखेन हि ॥ ४ ॥
आगर्भजन्मबाल्यादिवयोऽवस्थादिवेदनम् ।

श्रेय परं मनुष्याणां गङ्गाविष्णुप्रगीतकम् ॥ ५ ॥
आध्यात्मिकादिदुःखानामात्यन्तादिप्रतिक्रिया।
श्रेय परं मनुष्याणां जनकोद्गीतमेव च ॥ ६ ॥
अभिन्नयोर्भेदकरं प्रत्ययो यः परात्मनः।
तच्छान्तिपरमं श्रेयो ब्रह्मोद्गीतमुदाहृतम् ॥ ७ ॥
कर्त्तव्यमिति यत्कर्म ऋग्यजुःसामसंज्ञितम्।
कुरुते श्रेयसे सङ्गान् जैगीषव्येण गीयते ॥ ८ ॥
हानिः सर्वविधित्सानामात्मनः सुखहैतुकी।
श्रेयः परं मनुष्याणां देवलोद्गीतमीरितम ॥ ९ ॥
कामत्यागात् तु विज्ञानं सुखं ब्रह्म परं पदम्।
कामिना न हि विज्ञानं सनकोद्गीतमेव तत् ॥ १० ॥
प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च कार्य्यं कर्मपरोऽब्रवीत।
श्रेयसा श्रेय एतद्धि नैष्कर्म्यं ब्रह्म तद्धरिः ॥ ११ ॥
पुमांश्चाधिगतज्ञानो भेदं नाप्नोति सत्तम।
ब्रह्मणा विष्णुसंज्ञेन परमेणाव्ययेन च ॥ १२ ॥
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं सौभाग्यं रूपमुत्तमम्।
तपसा लभ्यते सर्वं मनसा यद् यदिच्छति ॥ १३ ॥
नास्ति विष्णुसमं ध्येयं तपो नानशनात् परम।
नास्त्यारोग्यसमं धन्यं नास्ति गङ्गासमा सरित ॥ १४ ॥
न सोऽस्ति बान्धवः कश्चिद् विष्णुं मुक्त्वा जगद्गुरुम्।
अधश्चोर्ध्वं हरिश्चाग्रे देहेन्द्रियमनोमुखे ॥ १५ ॥
इत्येव संस्मरन् प्राणान् यस्त्यजेत् स हरिर्भवेत्।
यत् तद् ब्रह्म यतः सर्वं यत् सर्वं तस्य संस्थितम् ॥१६॥
अग्राह्यकमनिर्देश्यं सुप्रतिष्ठञ्च यत् परम्।

परापरस्वरूपेण विष्णु सर्वहृदि स्थित ॥ १७ ॥
यज्ञेश यज्ञपुरुष केचिदिच्छन्ति तत् परम् ।
केचिद् विष्णु हर केचित् केचिद् ब्रह्माणमीश्वरम ॥१८॥
इन्द्रादिनामभि केचित् सूर्य्य सोमञ्च कालकम् ।
ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्त जगद् विष्णु वदन्ति च ॥ १९ ॥
स विष्णु परम ब्रह्म यतो नावर्त्तते पुन ।
सुवर्णादिमहादानपुण्यतीर्थावगाहनै ॥ २० ॥
ध्यानैर्व्रतै पूजया च धर्मश्रुत्या तदाप्नुयात् ।
आत्मान रथिन विद्धि शरीर रथमेव तु ॥ २१ ॥
बुद्धिन्तु सारथि विद्धि मन प्रग्रहमेव च ।
इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयास्तेषु गोचरान् ॥ २२ ॥
आत्मेन्द्रियमनोयुक्त भोक्तेत्याहुर्मनीषिण ।
यस्त्वविज्ञानवान भवत्ययुक्तेन मनसा सदा ॥ २३ ॥
न तत्पदमवाप्नोति संसारञ्चाधिगच्छति ।
यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा ॥ २४ ॥
स तत् पदमवाप्नोति यस्माद् भूयो न जायते ।
विज्ञानसारथिर्यस्तु मन प्रग्रहवान नर ॥ २५ ॥
सोऽध्वान परमाप्नोति तद् विष्णो परम पदम ।
इन्द्रियेभ्य परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च पर मन ॥ २६ ॥
मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान पर ।
महत परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुष पर ॥ २७ ॥
पुरुषान्न पर किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गति ।
एषु सर्वेषु भूतेषु गूढात्मा न प्रकाशते ॥ २८ ॥
दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभि ।

यच्छेद् वाङ्मनसी प्राज्ञ तद् यच्छेत् ज्ञानमात्मनि॥२९
ज्ञानमात्मनि महति नियच्छेच्छान्त आत्मनि।
ज्ञात्वा ब्रह्मात्मनोर्योगं यमाद्यैर्ब्रह्म सद् भवेत्॥ ३ ॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ।
यमाश्च नियमाः पञ्च शौचं सन्तोषसत्तपः॥ ३१ ॥
स्वाध्यायेश्वरपूजा च आसनं पद्मकादिकम्।
प्राणायामो वायुजयः प्रत्याहारः स्वनिग्रहः। ३२ ॥
शुभे ह्येकत्र विषये चेतसो यत् प्रधारणम्।
निश्चलत्वात् तु धीमद्भिर्धारणा द्विज कथ्यते। ३३ ॥
पौनःपुन्येन तत्रैव विषयेष्वेव धारणा।
ध्यानं स्मृतं समाधिस्तु अहं ब्रह्मात्मसंस्थितिः॥ ३४ ॥
घटध्वंसाद् यथाकाशमभिन्नं नभसा भवेत्।
मुक्तो जीवो ब्रह्मणैव सद् ब्रह्म ब्रह्म वै भवेत्॥ ३५ ॥
आत्मानं मन्यते ब्रह्म जीवो ज्ञानेन नान्यथा।
जीवो ह्यज्ञानतत्कार्य्यमुक्तः स्यादजरामरः॥ ३६ ॥
अग्निरुवाच। वशिष्ठ! यमगीतोक्ता पठतां भुक्तिमुक्तिदा।
आत्यन्तिको लयः प्रोक्तो वेदान्तब्रह्मधीमयः॥ ३७ ॥

अथ द्व्यशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः।

आग्नेयपुराणमाहात्म्यम्।

अग्निरुवाच। आग्नेयं ब्रह्मरूपं ते पुराणं कथितं मया।
सप्रपञ्चं निष्प्रपञ्चं विद्याद्वयमयं महत्॥ १ ॥
ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या विद्या विष्णुर्जगज्जनिः।

छन्दः शिक्षा व्याकरणं निघण्टुर्ज्योतिराख्यका ॥ २ ॥
निरुक्तधर्मशास्त्रादि मीमांसान्यायविस्तरा ।
आयुर्वेदपुराणाख्या धनुर्गन्धर्वविस्तरा ॥ ३ ॥
विद्या सैवार्थशास्त्राख्या वेदान्ताऽख्या हरिर्महान् ।
इत्येषा चापरा विद्या परविद्याऽक्षरं परम ॥ ४ ॥
यस्य भावोऽखिलं विष्णुस्तस्य नो बाधते कलिः ।
अनिष्ट्वा तु महायज्ञानकृत्वाऽपि पितृस्वधाम ॥ ५ ॥
कृष्णमभ्यर्चयन् भक्त्या नैनसो भाजनं भवेत् ।
सर्वकारणमत्यन्तं विष्णुं ध्यायन् न सीदति ॥ ६ ॥
अन्यतन्त्रादिदोषोत्थो विषयाकृष्टमानसः ।
कृत्वापि पापं गोविन्दं ध्यायन् पापैः प्रमुच्यते ॥ ७ ॥
तद्ध्यानं यत्र गोविन्दः सा कथा यत्र केशवः
तत् कर्म यत् तदर्थाय किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ ८ ॥
न तत् पिता तु पुत्राय न शिष्याय गुरुर्द्विज ।
परमार्थं परं ब्रूयाद् यदेतत् तं मयोदितम् ॥ ९ ॥
संसारे भ्रमता लभ्यं पुत्रदारधनं वसु ।
सुहृदश्च तथैवान्ये नोपदेशो द्विजोत्तम ॥ १० ॥
किं पुत्रदारैर्मित्रैर्वा किं मित्रक्षेत्रबान्धवैः ।
उपदेशः परो बन्धुरीदृशो यो विमुक्तये ॥ ११ ॥
द्विविधो भूतमार्गोऽयं दैव आसुर एव च ।
विष्णुभक्तिपरो दैवो विपरीतस्तथासुरः ॥ १२ ॥
एतत् पवित्रमारोग्यं धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ।
सुखप्रीतिकरं नृणां मोक्षकृद् यत् तवेरितम् ॥ १३ ॥
येषां गृहेषु लिखितमाग्नेयं हि पुराणकम् ।

पुस्तक स्थास्यति सदा तत्र नैवोपद्रवा ॥ १४ ॥
किं तीर्थैर्गोप्रदानैर्वा किं यज्ञै किमुपोषितै ।
आग्नेय ये हि शृण्वन्ति अहन्यहनि मानवा ॥ १५ ॥
यो ददाति तिलप्रस्थ सुवर्णस्य च माषकम ।
शृणोति श्लोकमेकञ्च आग्नेयस्य तदाप्नुयात् ॥ १६ ॥
अध्यायपठनञ्चास्य गोप्रदानाद् विशिष्यते ।
अहोरात्रकृत पाप श्रोतुमिच्छो प्रणश्यति ॥ १७ ॥
कपिलाना शते दत्ते यद् भवेद् ज्येष्ठपुष्करे ।
तदाग्नेय पुराण हि पठित्वा फलमाप्नुयात् ॥ १८ ॥
प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च धर्म विद्याद्वयात्मकम् ।
आग्नेयस्य पुराणस्य शास्त्रस्यास्य सम न हि ॥ १९ ॥
पठन्नाग्नेयक नित्य शृण्वन् वापि पुराणकम् ।
भक्तो वशिष्ठ ! मनुज सर्वपापै प्रमुच्यते ॥ २० ॥
नोपसर्गा न चानर्था न चौरादिभय गृहे ।
तस्मिन स्याद् यत्र चाग्नेयपुराणस्य हि पुस्तकम् ॥२१॥
न गर्भहारिणी भीतिर्न च बालग्रहा गृहे ।
यत्राग्नेय पुराण स्यान्न पिशाचादिक भयम ॥ २२ ॥
शृण्वन् विप्रो वेदवित् स्यात् क्षत्रिय पृथिवीपति ।
ऋद्धि प्राप्नोति वैश्यश्च शूद्रश्चारोग्यमृच्छति ॥ २३ ॥
य पठेत् शृणुयान्नित्य समदृग्विष्णुमानस ।
ब्रह्माग्नेय पुराण सत् तत्र नश्यन्त्युपद्रवा ॥ २४ ॥
दिव्यान्तरीक्षभौमाद्या दुःस्वप्नाद्यभिचारका ।
यच्चान्यद् दुरित किञ्चित् तत् सर्व हन्ति केशव ॥२५॥
पठत शृण्वत पुस पुस्तक यजतो महत् ।

आग्नेयं श्रीपुराणं हि हेमन्ते यः शृणोति वै ॥ २६ ॥
प्रपूज्य गन्धपुष्पाद्यैरग्निष्टोमफलं लभेत् ।
शिशिरे पुण्डरीकस्य वसन्ते चाश्वमेधजम् ॥ २७ ॥
ग्रीष्मे तु वाजपेयस्य राजसूयस्य वर्षति ।
गोसहस्रस्य शरदि फलं तत् पठतो ह्यृतौ ॥ २८ ॥
आग्नेयं हि पुराणं यो भक्त्याग्रे पठते हरेः ।
सोऽर्चयेच्च वशिष्ठेह ज्ञानयज्ञेन केशवम् ॥ २९ ॥
यस्याग्नेयपुराणस्य पुस्तकं तस्य वै जयः ।
लिखितं पूजितं गेहे भुक्तिमुक्ती करेऽस्ति हि ॥ ३० ॥
इति कालाग्निरूपेण गीतं मे हरिणा पुरा ।
आग्नेयं हि पुराणं वै ब्रह्मविद्याद्वयात्मकम् ।
विद्याद्वयं वशिष्ठेदं भक्तेभ्यः कथयिष्यसि ॥ ३१ ॥
वशिष्ठ उवाच । व्यासाग्नेयपुराणं ते रूपं विद्याद्वयात्मकम् ।
कथितं ब्रह्मणो विष्णोरग्निना कथितं यथा ॥ ३२ ॥
सार्धं देवैश्च मुनिभिर्मह्यं सर्वार्थदर्शकम् ।
पुराणमग्निना गीतमाग्नेयं ब्रह्मसम्मितम् ॥ ३३ ॥
यः पठेच्छृणुयाद् व्यास ! लिखेद् वा लेखयेदपि ।
श्रावयेत् पाठयेद् वापि पूजयेद् धारयेदपि ॥ ३४ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्तकामो दिवं व्रजेत् ।
लेखयित्वा पुराणं यो दद्याद् विप्रेभ्य उत्तमम् ॥ ३५ ॥
स ब्रह्मलोकमाप्नोति कुलानां शतमुद्धरेत् ।
एकं श्लोकं पठेद् यस्तु पापपङ्काद् विमुच्यते ॥ ३६ ॥
तस्माद् व्यास ! सदा श्राव्यं शिष्येभ्यः सर्वदर्शनम् ।
शुकाद्यैर्मुनिभिः सार्धं श्रोतुकामैः पुराणकम् ॥ ३७ ॥

आग्नेयं पठितं ध्यातं शुभं स्यात् भुक्तिमुक्तिदम्।
अग्नये तु नमस्तस्मै येन गीतं पुराणकम् ॥ ३८ ॥
व्यास उवाच। वशिष्ठेन पुरा गीतं सूतैतत्ते मयोदितम्।
पराविद्याऽपराविद्यास्वरूपं परमं पदम् ॥ ३९ ॥
आग्नेयं दुर्लभं रूपं प्राप्यते भाग्यसंयुतैः।
ध्यायन्तो ब्रह्म चाग्नेयं पुराणं हरिमागताः ॥ ४० ॥
विद्यार्थिनस्तथा विद्यां राज्यं राज्यार्थिनो गताः।
अपुत्राः पुत्रिणः सन्ति नाश्रया आश्रयं गताः ॥ ४१ ॥
सौभाग्यार्थी च सौभाग्यं मोक्षं मोक्षार्थिनो गताः।
लिखन्तो लेखयन्तश्च निष्पापाश्च श्रियं गताः ॥ ४२ ॥
शुकपैलमुखैः सूत आग्नेयन्तु पुराणकम्।
रूपं चिन्तय यातासि भुक्तिं मुक्तिं न संशयः ॥ ४३ ॥
आवयं त्वञ्च शिष्येभ्यो भक्तेभ्यश्च पुराणकम्।
सूत उवाच। व्यासप्रसादादाग्नेयं पुराणं श्रुतमादरात् ॥ ४४ ॥
आग्नेयं ब्रह्मरूपं हि मुनयः शौनकादयः।
भवन्तो नैमिषारण्ये यजन्तो हरिमीश्वरम् ॥ ४५ ॥
तिष्ठन्ति श्रद्धया युक्तास्तस्मादुक्तं समुदीरितम्।
अग्निना प्रोक्तमाग्नेयं पुराणं वेदसम्मितम् ॥ ४६ ॥
ब्रह्मविद्याद्वयोपेतं भुक्तिदं मुक्तिदं महत्।
नाग्नेयात् परतरं सारो नाग्नेयात् परतरं सुहृत् ॥ ४७ ॥
नाग्नेयात् परतरो ग्रन्थो नाग्नेयात् परतरा गतिः।
नाग्नेयात्परतरं शास्त्रं नाग्नेयात् परतरा श्रुतिः ॥ ४८ ॥
नाग्नेयात् परतरं ज्ञानं नाग्नेयात् परतरा स्मृतिः।
नाग्नेयात् परो ह्यागमोऽस्ति नाग्नेयाद् विद्या पराऽस्ति हि ॥ ४९ ॥

नास्मात् परं स्यात् सिद्धान्तो नास्मात् परममङ्गलम् ।
नास्मात् परोऽस्ति वेदान्तः पुराणं परमन्त्विदम् ॥ ५० ॥
नास्मात् परतरं भूमौ विद्यते वस्तु दुर्लभम् ।
आग्नेये हि पुराणेऽस्मिन् सर्वविद्याः प्रदर्शिताः ॥ ५१ ॥
सर्वे मत्स्यावताराद्या गीता रामायणन्त्विह ।
हरिवंशो भारतञ्च नव सर्गाः प्रदर्शिताः ॥ ५२ ॥
आगमो वैष्णवो गीतः पूजादीक्षाप्रतिष्ठया ।
पवित्रारोहणादीनि प्रतिमालक्षणादिकम् ॥ ५३ ॥
प्रासादलक्षणाद्यञ्च मन्त्रा वै भुक्तिमुक्तिदाः ।
शैवागमस्तदर्थञ्च शाक्तेयः सौर एव च ॥ ५४ ॥
मण्डलानि च वास्तुश्च मन्त्राणि विविधानि च ।
प्रतिसर्गश्चानुगीतो ब्रह्माण्डपरिमण्डलम् ॥ ५५ ॥
गीतो भुवनकोषश्च द्वीपवर्षादिनिम्नगाः ।
गयागङ्गाप्रयागादितीर्थमाहात्म्यमीरितम् ॥ ५६ ॥
ज्योतिश्चक्रं ज्योतिषादि गीतो युद्धजयार्णवः ।
मन्वन्तरादयो गीता धर्मा वर्णादिकस्य च ॥ ५७ ॥
अशौचं द्रव्यशुद्धिश्च प्रायश्चित्तं प्रदर्शितम् ।
राजधर्मा दानधर्मा व्रतानि विविधानि च ॥ ५८ ॥
व्यवहाराः शान्तयश्च ऋग्वेदादिविधानकम् ।
सूर्य्यवंशः सोमवंशो धनुर्वेदश्च वैद्यकम् ॥ ५८ ॥
गान्धर्ववेदोऽर्थशास्त्रं मीमांसा न्यायविस्तरः ।
पुराणसंख्यामाहात्म्यं छन्दो व्याकरणं स्मृतम् ॥ ६० ॥
अलङ्कारो निघण्टुश्च शिक्षाकल्प इहोदितः ।
नैमित्तिकः प्राकृतिको लय आत्यन्तिकः स्मृतः ॥ ६१ ॥

वेदान्तं ब्रह्मविज्ञानं योगो ह्यष्टाङ्ग ईरितः ।
स्तोत्रं पुराणमाहात्म्यं विद्या ह्यष्टादश स्मृता ॥ ६२ ॥
ऋग्वेदाद्या परा ह्येतं पराविद्याक्षरं परम्।
सप्रपञ्चं निष्प्रपञ्चं ब्रह्मणो रूपमीरितम् ॥ ६३ ॥
इदं पञ्चदशसाहस्रं शतकोटिप्रविस्तरम्।
देवलोके दैवतैश्च पुराणं पठ्यते सदा ॥ ६४ ॥
लोकानां हितकामेन संक्षिप्योद्गीतमग्निना।
सर्वं ब्रह्मेति जानीध्वं मुनयः शौनकादयः ॥ ६५ ॥
शृणुयाच्छ्रावयेद् वापि यः पठेत् पाठयेदपि।
लिखेल्लेखापयेद् वापि पूजयेत् कीर्त्तयेदपि ॥ ६६ ॥
पुराणपाठकञ्चैव पूजयेत् प्रयतो नृप ।
गोभूहिरण्यदानाद्यैर्वस्त्रालङ्कारतर्पणैः ॥ ६७ ॥
तं सम्पूज्य लभेच्चैव पुराणश्रवणात् फलम्।
पुराणान्ते च वै कुर्यादवश्यं द्विजभोजनम् ॥ ६८ ॥
निर्मलः प्राप्तसर्वार्थः सकुलः स्वर्गमाप्नुयात्।
शरयन्त्रं पुस्तकाय सूत्रं वै पत्रसञ्चयम् ॥ ६९ ॥
पट्टिकाबन्धवस्त्रादि दद्याद् यः स्वर्गमाप्नुयात्।
यो दद्याद् ब्रह्मलोकी स्यात् पुस्तकं यस्य वै गृहे ॥ ७० ॥
तस्योत्पातभयं नास्ति भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात्।
यूयं स्मरत आग्नेयं पुराणं रूपमैश्वरम्।
सूतो गतः पूजितस्तैः शौनकाद्या हरिं ययुः ॥ ७१ ॥

समाप्तमाग्नेयं पुराणम्।

প্রিণ্টর শ্রীক্ষেত্রমোহন মুখোপাধ্যায়।

২০ ন ঝামাপুকুরলেন।